tarih boyunca islâm mezhepleri ve şîîlik

abdülbâkıy gölpınarlı

DER YAYINLARI: 6

TÂRİH BOYUNCA İSLÂM MEZHEBLERİ

ve

ŞÎÎLİK

Abdülbâkıy Gölpınarlı

DER YAYINLARI
İSTANBUL-1987

DER YAYINEVİ

Sahaflar çarşısı No. 1
Beyazıt-İstanbul
P.K 109
Tel: 527 01 65

*

YAYIN No.: 6

*

Her hakkı saklıdır.

*

2. Basım: -1987

*

Grafik-Montaj:
Ajansse-511 30 61

*

Baskı: DOĞAN OFSET

*

Cilt:
UĞUR MÜCELLİTHANESİ

Kitabımızda, kısaltma işâretleri, şunları gösterir:

(S. M) : Sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem.
(A. M) : Aleyhi's-selâm. Aleyha's-selâm. Aleyhimü's-selâm...
(R. H) : Radıy'Allâhu anh.
(R. A): Radıy'Allâhu anhâ.
(A. F) : Accel'Allâhu fereceh.

Bismillâhirrahmânirrahîm

SUNUŞ

İslâm, insanın doğumundan ölümüne dek, yaşayış süresince inancına, ibâdetine, insanlarla muâmelesine âit en küçük, hattâ en önemsiz herşeyini bir nizâm altına alan, insanı, hayvânî sıfatından, ferdiyetinden kurtarıp topluma veren, ferdin toplum içinde ve tomlumla bir ve eşit saâdetini, selâmetini sağlayan bir dindir; bu yüzdendir ki «Gerçekten de Allah katında din, İslâmdır.» (III; Âlü İmrân, 19).

İnsanlar arasında zulümle, çapulculukla, tahakkümle meydana gelen soy-boy farkını, ırk ve renk ayırımını kökünden kaldırmayı amaç edinen, insan özgürlüğünü, insan birliğini kurmaya yönelen, insanlar arasında ve bütün varlık âleminde mutlak ve gerçek adâleti tesise çalışan İslâm dininin en seçkin özelliği «Göklerde ve yeryüzünde ululuğun, ancak Allah'a âit olduğuna» inanmaktır (XLV; Câsiye, 37); İslâm, ululuk taslayanları, en alçak kişiler diye vasıflar ve onlara yücelik kapılarının açılmasına imkân bulunmadığını bildirir (VII; A'raf, 40; XVI; Nahl, 29; XXXIX; Zümer, 60, 72). İslâm Peygamberi (S.M), Habeş Bilâl'i, inananları, dinin direği olan namaza çağırmaya memur etmişti; İran'lı Selman'ı, Ehlibeytinden saymıştı; düşkün Ebû-Zerri'i, en gerçek tanımış ve tanıtmıştı; fakıyr Ammâr'ın dâima gerçekle beraber olduğunu buyurmuştu; Medîne'ye göçünce, en yoksul kişinin, Ebû-Eyyûb-ı Ansarî'nin evine inmişti. İslâm, yalnız insanların birliğini, yal-

nız insanları değil, ağaçları, koruları, yaylaları, suları, yeraltı servetini, en zayıf hayvana dek bütün canlıları, havayı ve çevreyi korumayı emreden, herşeyi birlik gözüyle görüp âmmenin faydası için değerlendiren insânî bir dindir ve bu dînin mukaddes kitabı, Kur'ân-ı Mecîd, «Rahmân ve Rahîm Allah adıyla» âyet-i kerimesiyle başlar (I; Fâtiha, 1).

Asr-ı Saâdette bu birlik, bu beraberlik, soy-boy yüceliği ve üstünlüğü güdenlerin rağmine, sağlanmıştı, fakat insanın hayvânî sıfatı, «Kadınlara, evlâda, yığın-yığın biriktirilmiş altına, gümüşe, güzel ve cins atlara, hayvanlara, ekinlere aşırı düşkünlüğü, bu bezentili şeylere hırsı, dünya yaşayışının matahlarına sevgisi» (III; Alü İmrân, 14), kül altında gizlenmiş, yeniden yanmaya hazır, alevlenmeyi bekleyen sönmüş kömürler gibi fırsat gözetmedeydi; fütûhât, elde edilen ganîmetler, bu odu alevlendirdi. Bir yandan aşırı zenginlik ve zenginler, öte yandan, alınan ülkelerdeki köklü gelenekler, görenekler, eski ve iptidâî dinlerden kalma inançlar ve Hind-İran, Roma-Bizans ülkelerindeki hâkim düşünce ve süregelmiş saltanat, İslâmın inancında çeşitli bölüntülere yol açtı; meydana gelen sınıf farkı, zenginler ve yoksullar, ezenler ve ezilenler tâifelerini belirtti; Arap olmayan Müslümanlara, «Mevâlî - Köleler» adını taktırdı; bâzı şer'î suçların bağışlanması için, Allâh'a mânevî yönden yakınlık sağlanmak ve râzılığını kazanmak için köle ve câriye azadedilerek kaldırılması amaçlanan gayr-ı insaânî müessese, fütûhât sonucu, kökleşti, köle ve câriye ticâretine dönüştü; şehirlerde esir pazarları kuruldu. Româ ve İran sarayları, köşkler, Arap mîmârisinin en göz alıcı üslûbiyle şehirleri bezedi; İslâm'ın men' ettiği hadımağaları, kapıcılar, muhâfızlar, perdeciler, bu yapılarda yerlerini aldılar; içkili, müzikli meclisler düzenlenmeye başladı; Câhiliyye dev-

rinin inanç ve kanâatları, başka bir tarzda, fakat İslâmî kisveyle târih sahnesine çıktı; ıktidârı artık îmân gücü değil, silâh kuvveti korumadaydı; Rasûlullâh'ın (S.M) hilâfeti, İslâm saltanatı hâline gelmişti.

Bütün bu devrimler alanında, bir yandan, inanan ne çeşit suç işlerse işlesin, îmandan mahrûm olmaz kanâatini yayanlar, bir yandan tam bunun aksi olarak suçun, îmânı gidereceğine inananlar, büyük suç işleyenlerin îmanla küfür arasında, bir menzilede kalacağını söyleyenler, amelî îmandan cüzü' bilenler, bunun aksine hüküm yürütenler, günah-sevap, her işin, Allâh'ın takdîriyle olduğunu kabûl edenler, tasavvufu benimseyip her yaratığın, istîdâdına göre iş işleyeceğini, bu bakımdan her yaratığın, mazhariyetine uyduğunu, hakla bâtılın, hayırla şerrin izâfî bulunduğunu, hak ve bâtılın, hayır ve şerrin, nisbet ve itibardan meydana geldiğini, hattâ «azâb»ın, «uzûbet»ten, «tatlılık» sözünden üremiş olup cehennem ehlinin, cehennemde zevk ve huzûr içinde bulunacağını telkîyn edenler, ictihâdı, nassa karşı dahî sınırsız bir hâle getirenler, âyetleri diledikleri gibi yorumlayanlar, Bâtınîlik inançlarını yayanlar, İslâm'ın esâsını tahrîb edenler meydana çıktı. Felsefeyle yoğurularak boy atan Hükemâ mesleği, âlemi, yaratıcıya nispetle hâdis, fakat yaratıcının, her ân yaratıcılığı dolayısıyle kadîm sayıp âlemi «Hâdis-i Kadîm» kabûl etti ve O'ndan, yalnız Akl-ı Küll'ün sudûr ettiğini, âleminse, Akl-ı Küll'le onun pasif kaabiliyeti olan Nefs-i Küll'den meydana geldiğini söyleyerek İslâmî inançtan tamamiyle ayrıldı. Bu felsefeyi tasavvufla karanlar, emirlerle nehiylerin, âlemin nizâmını korumak için olduğu, olgun kişilerinse, bunlarla mukayyed olamayacakları sonucuna vardılar. Nübüvveti, varılabilen bir irfan mertebesi sayan, vahyi, aklın, Aklı Küll'ün ilhâmı bilen, Allâhu Teâlâ'yı, «Mutlak Varlık», bütün varlıkları, onun mezâhiri

kabûl eden, «Haşr»i göklerden unsurlara, göklerle unsurlardan meydana gelen cansızlar, bitkiler, canlılar âlemine gelip baba belinde ve ana rahminde toplanarak dünyâya gelmek, «Neşr»i, ölümden sonra bedenin tekrar «Müfredât - Cüz'iyyât» âleminde dağılmak diye yorumlayan, hattâ Tenâsuha inanan bu kişileri, bilerek, yahut bilmeyerek İslâmı tahrîbeden kişiler tanırsak, sanırız ki aldanmamış oluruz.

Bu çeşitli inançlarda, İslâmın eline geçen ülkelerdeki eski dinlerin, İslâmı kabûl eden, yâhut kabûl etmek zorunda kalan milletlerin kökleşmiş gelenek ve göreneklerinin, arapçaya çevrilen ve İslâmın «Kelâm» bilgisine tesir eden felsefî eserlerin mühim roller oynadığı muhakkaktır; fakat bütün bunlardan ehemmiyetli, daha tesirli rolü, siyâset ve siyâset adamları oynamışlardır.

Herşeyden önce, Müslümanların başına geçecek, Rasûlullâh'ın (S.M) adına onlara hükmedecek, Müslüman toplumunu idâre eyleyecek kişinin nasıl seçileceği meselesi ortaya çıktı. İleri gelenlerin meşveretiyle, tensîbiyle seçilir, beş kişinin, üç kişinin, hattâ iki, hattâ bir kişinin seçmesiyle, yahut önceki halîfenin tâyiniyle de seçilebilir reiyleri meydana çıktı. Bütün bu reiylerde ilk iki halîfeyle üçüncü halîfenin, hilâfet makaamına gelmelerindeki olaylar hâkimdi. Sonraları, halîfenin, zulmetse, halkın mallarını alsa, kötülüklerde bulunsa bile, İslâmın birliğini korumak için ona itâat edilmesi lüzûmu, nakledilen hadislere dayanılarak pekiştirildi. Oysa ki hadislerin yazılması, nakledilmesi, birinci halîfenin zamanından îtibâren yasaklanmıştı; toplanan hadisler, yakılmıştı; hadis nakledenler dövülmüştü ve bu yasak, Ümeyyeoğullarının son zamanlarına, Ömer b. Abdülâzîz'in devrine dek sürmüştü; ama iktidârın işine yarayan sözler, hadis diye nakledilmede,

nakledenler, mükâfatlar elde etmedeydi; Hz. Peygamber'in (S.M), söylemedikleri bir sözü kendilerine isnâd edenleri cehennemle müjdeledikleri düşünülmez olmuştu (Câmi'us-Sagıyr; II 165). Doğmamış, yaşamamış sahâbîler, hadis senetlerinde yer almada, uydurma şehirler kurulmada, düzme olaylar îcâd edilmede, akıl almaz kerâmetler nakloluNulmadaydı. Bu arada, aralarında savaşlar olan, kanlar dökülen, hânümanlar sönen, birbirlerine lânet eden sahâbenin, hepsinin de, bütün bunları, ictihad sonucunda yaptıkları, hepsinin de adl, yâni mutlak adâlet sâhibi olduğu, hiç birinin hakkında, ne çeşit olursa olsun, bir eleştiri yapılamayacağı, hiç birinin hakkında, kötü bir zan beslenemeyeceği kanaati, sahâbe taraftarları arasında, ittifakla kabûl edilen bir inanç olarak belirdi. Böylece, sahâbe taraftarlarıyla İslâm Peygamberi'nin (S.M), Kur'ân-ı Mecîd'den sonra kendilerine halef ve halîfe olarak bıraktıkları Ehlibeytini tutanlar arasında en önemli ayrıntı meydana gelmiş oldu.

∴

Ancak burada şunu bilhassa belirtmemiz gerektir ki Şîa'dan ve Ehl-i Sünnet'ten, aşırı inançlara sapmayanlar, dînin, îmânın esasâsını tahrîb eden telâkkıyleri, dinden hariç saymışlar, îmânın esâsında, yâni Allâhu Teâlâ'nın, her şeyden münezzeh, tek, eşsiz-örneksiz yaratıcı olduğunda, Hz. Peygamber'in (S.M), Peygamberlerin sonuncusu ve en üstünü bulunduğunda âhıretin, tevilsiz olarak varlığında birleşmişlerdir; emirler, nehiyler aynıdır; gusül, abdest, teyemmüm ve namaz, oruç, hac ve zekât... farzdır. Kitab, aynı kitabdır, Kur'an-ı Kerîm'dir; kıble Beyt'ullâh'il-Harâm, yani Kâ'be-i Muazzama'dır.

Fakat ne yazık ki Ehl-i Sünnet mezhebleri arasında bile katl-i âmlara yol açan, söz gelimi, Kur'ân-ı Mecîd'in

mahluk, yahut gayr-i mahluk oluşu gibi meselelerde kanlar dökülmesine sebeb olan siyaset, Şia'yla Ehl-i Sünnetin de arasını açmıştır. Ümeyyeoğullarının, Âl-i Muhammed'e (S.M) ve taraftarlarına revâ gördükleri zulüm ve ihânete karşılık, Ehlibeyt'ten oldukları için ve Ehlibeyt taraftarlarının gayretiyle hilâfet makaamına yücelen Abbasoğulları, kendilerine en büyük ve kudretli rakıyb gördükleri Alî evlâdına karşı giriştikleri zülum ve ihânette, Ümeyyeoğullarını gölgede bırakmışlardır. Daha sonraki devirlerdeyse Şiîlik ve Sünnîlik, Safavîlerle Osmanoğulları arasında gene siyâsete âlet olmuş, Islâmı bölen bu ayrılık, sürüp gitmiştir. Erdebil Dergâhının, II. Murat zamanında, Türkiye Alevîlerince ziyâret-gâh olduğunu hattâ «Biz diriye gideriz, ölüye değil» deyip Erdebil'e gitmeyi hac mesâbesinde tuttuklarını kaynaklardan öğrenmekteyiz. İran'da, kendilerini «Ca'ferî mezhebine hizmet edenlerin en değersizi» olarak tanıtan Safavîler, Anadolu ve Rumelı Alevîlerine karşı, maalesef, «İmâm» tavrı takınıyorlar, Osmanoğulları ülkesine gönderdikleri halîfeler, onlara bu çeşit telkıynlerde bulunuyorlardı. Bunun sonucunda, Şîa-i İmâmiyye'nin (Ca'feriyye-İsnâ-Aşeriyye) inançlarını tam olarak bilmeyen, bu mezhebi, ana kaynaklara baş vurarak incelemeyen kişiler, hattâ bilgin geçinenler, kendilerine «Alevîyiz» diyenlerin inançlarını, İmamiyye'ye mal ediyorlar, hattâ Şiîliğin, Safavîler tarafından îcad edildiğini söyleyecek kadar gaflete düşüyorarıdı[*]. Kendilerini, zamanlarındaki ıktidâra satmış olan bilginlerin verdikleri fetvâlarıysa, bugün, akl-ı selîm erbâbı ve gerçek dindanlar,

---

[*] Alevîlik ve Bektâşîlik hakkında tarafsız, kendi kaynaklarına dayanan, inançlarını tahlil eden bir eser yazmak isteriz; nasîb olur da yazabilirsek. Bâtınî inançları benimsemiş olan bu toplumla Şia-i İmâmiyye'nin (Ca'feriyye'nin) hiç bir ilişkisi olmadığı bütün açıklığıyla meydana çıkacaktır.

bir yandan hayret ve ibretle, bir yandan dehşet ve nefretle okuyabilirler ancak.

∴

Zamanla batının uyanışı, kendini toplayışı, doğuyu hükmü altına almak, doğunun servetini sömürmek için sömürge siyâsetini ve bu siyâsetin en mühim temel taşı olan İstişrak mektebini kuruşu, bu bölüntülere bölüntüler katmaya başladı. Doğuya hayran görünen müsteşrikler, Azîzuddîn-i Nesefi'nin, Aynülkuzât-ı Hemadânî'nin Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc'ın eserlerini bastırmaya, terceme ve tahlîl etmeye, eski ayrıntıları diriltmeye koyuldular; bir yandan da zâhiren Müslüman görünen, gerçekteyse îman ve İslâmdan bir payları bulunmayan kişilere, satın aldıkları, kişilere Ahmedîlik, Bahâilik, Ezelîlik, Kaadiyânilik gibi dinler kurdurdular; böylece İslâmı yeniden yeniye bölüp, bölünmüş kişileri din ve mezheb uğruna birbirlerine düşman edip İslâm ülkelerindeki vahdeti bozmak, ıktisâdî çöküntüyü meydana getirmek, sömürü için zemin hazırlamak fa'âliyetine giriştiler. Bu girişme, zaman-zaman, merkezini değiştirmekle beraber hâlâ da sürüp gitmektedir.

∴

Şîa ve Sünnî arasında, esas inançta birlik vardır; bunu, insaflı bilginler görmeye başlamışlardır; düşmanlığın, nasıl ve kimler tarafından meydana getirildiğini ve sürdürülmek istendiğini, çok şükür anlamışlardır. Allâh'ın birliğine, varlığına inanan, aynı Peygamber'in ümmeti olan, İslâmın halâline halâl, haramına haram diyen, aynı kitaba, aynı kitabın hükümlerine uyan, namazda aynı kıbleye yönelen, âhiretin varlığını tasdıyk eden iki fert, teferruâta aid şu veya bu meselede küçük bir ihtilâfa düşerler-

se bu, esastaki birliği bozamaz; vahdet, ikisini de birleştiren bir gerçektir ve «Mü'minler kardeştirler; kardeşler, aralarını ıslâha memurdurlar.» (XLIX; Hucürât, 10) Mü'minlere, kendileriyle selâm vererek buluşan hiç bir kimseye «Sen mü'min değilsin» dememeleri emredilmiştir. (IV; Nisâ', 94). «Mü'minler, birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta, birbirlerini esirgemekte, bir tek bedene benzerler; bedende bir uzuv rahatsızlandı, şikâyete koyuldu mu, bedenin öbür uzuvları da uykusuz kalır, ateşlenir, rahatsız olur» hadîs-i şerîfi, bütün îman ve irfan sâhiplerine gereken dersi vermektedir (Câmi'us-Sagıyr; II, S. 135); Rasûl-i Ekrem (S.M), «Mü'minlerin aralarını açanların kendisinden olmadığını» beyan buyurmuşlardır (Aynı; S. 161). Böyle olduğu halde hâlâ, İslâm bölüklerini, daha da fazla ayırmaya çalışanların, sümürgecilere yardımcı olanların bulunduklarını esefle görmekteyiz. Fakat, dediğimiz gibi, Allâh'a şükürler olsun, İslâm vahdetini sağlamaya çalışanlar da var. Bunların biri, merhûm ve mağfûr Mahmud Şaltut'tur. Mısır, Câmi'ul-Ezher Şeyhi Mahmud Şaltut'un, Şîa-i İmâmiyye hakkındaki soruya verdikleri cevâbî fetvânın tercemesini okuyucularımıza sunalım:

«Bâzı kimseler, ibâdetleriyle muâmelelerinin sahih olması için tanınmış dört mezheptən birini taklîd îcâb ettiğini, bu mezhepler arasında Şîa-i İmâmiyye ve Şîa-i Zeydiyye'nin bulunmadığına kaail oluyorlar; bu hususta sizin re'yiniz nedir; meselâ İsnâ-Aşeriyye'ye (İmâmiyye, Ca'feriyye) taklîdi men'eder misiniz?

1) İslâmda mezheblerin birine ittibâ' vacib değildir; muayyen bir mezhebe uymak hususunda vûcûbî bir kayıt yoktur. Gerçek Müslüman, sahih nakillerle reiyleri rivâyet edilen, husûsî kitaplarından hükümleri tedvîn edilmiş olan mezheblerden herhangi birini taklîd edebilir. Aynı za-

manda bu mezheblerden birine uymuş olan, diğer birini taklid edebilir; bu hususta hiçbir beis yoktur.

2) Şîa-i İmâmiyye-i İsnâ-Aşeriyye diye tanınan Ca'ferî mezhebine gelince: Bu mezhebin hükümleriyle ibâdet, diğer Ehl-i Sünnet mezheplerinde olduğu gibi câizdir; Müslümanlara bunu bilmeleri, muayyen mezhebler hakkında bigayr-i hakkın taassuptan kurtulmaları icâbeder. Allâh'ın dîni ve şeriatı, bir mezhebe ittibâı icâbettirmediği gibi bir mezhebe de muhtas olamaz. Bütün müctehidler, Allâhü Taâlâ katında makbûldür. Nazar ve ictihâd ehli olmayan kişiye onları taklîd câizdir; fıkıhlarında takarrur eden hükümlere uymak da câizdir. Bu hususta ibâdetlerde ve muâmelâtta hiçbir fark yoktur.

Mahmud Şaltût

(Kıssat'üt - Takrîb Dâr'üt - Tabrîb beyn'el - Mezâhib'il-İslâmiyye; Kahire-Şevvâl. 1379, S. 19. Muhammed b. Mehdiyy'il-Huseyniyy'iş-Şîrâzî, «Men humu'ş-Şîa» dan çevirimiz: Ca'ferîler kimlerdir? İstanbul. 1969; s. 19-20)

*

Bundan bir yıl önce Saûdî Arabistan'da okutulan mektep kitaplarından birinde, Şîa hakkında gerçek dışı bâzı mülâhazalar serdedilmiş, bu husus, Şîa bilginleri ve «Mekteb-i İslâm» Mecmûası tarafından Mısır El-Ezher Şeyhi Dr. sayın Abdülhalîm Mahmud'a bildirilmişti. Siyâhati esnâsında, Kahire'ye uğrayan ve kendileriyle görüşen Şîa bilginlerinden Şeyh Hasan Saîd de müşârün ileyhe bu meseleyi arzetmişti. El-Ezher Şeyhi tarafından, bu münâsebetle Şeyh Hasan Saîd'e gönderilen mektubun tercemesini de sunuyoruz:

«Bismillahirrahmânirrahîm

Şeyh Hasan Saîd'in huzûruna — Tehran

Selâm ve Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizlere.

Ezher Üniversitesi dâimâ İmâmiyye ve Zeydiyye'ye mensub kardeşlerimize karşı sevgi duygularını göstermektedir. Biz, şimdi bütün İslâm fırkalarını birliğe, kardeşliğe dâvet etmek mevkiindeyiz. Burda olsun, orda olsun, her hangi bir uygunsuzluk yüz gösterirse onu bizim ve sizin ıslâh etmemiz, böylece de dâimâ barış ve arılık yolunda sevgiyle, saygıyla adım atmamız gerekmektedir.

O kitaptaki uygunsuz sözler, Allâh'ın izniyle düzeltilecektir; sizin aranızda da böyle birşey belirirse düzelteceğinizi umuyoruz.

Allah, tevhîd yolunda çalışanların saiylerini kabûl buyursun.

Selâm ve Allâh'ın rahmeti ve bereketleri sizlere.

El-Ezher Şeyhi Abdülhalîm
Mahmûd»

(Dershâyî ez Mekteb-i İslâm Mecmûası; Sene: 17; Sayı: 11, Safer. 1398. Mektubun fotoğrafyası ve farsçaya çevirsii; S. 61).[*]

∴

El-Ezher Üniversitesinin eski Şeyhi Dr. Muhammed Muhammed'ül-Fahhâm'ın, İslâmın, gerçek tevhîde yönelmesi, fer'î meselelerdeki cüz'î ihtilâfların, esastaki vahdeti bozmaması hususundaki fikirlerini belirten mektup-

[*] Bunların fotoğrafyaları, kitabın sonundadır.

larını da burda, okuyuculara sunmayı bir vecîbe sayıyor ve mektuplarının türkçeye çevirisini veriyoruz:

«Dr. Muhammed Muhammed'ül-Fahhâm El-Ezher

Tehran bilginlerinin ululularından Şeyh Said, büyük bilgin, yüce dost Tâlib'ür-Rıfâî ile Aliyy b. Ebî-Tâlib mahallesindeki evimde beni ziyâret lûtfuyla şereflendirdiler. Bu ziyâret bana, 1970 yılındaki Tehran'a siyâhatimi hatırlattı ve beni heyecana sevketti; orda, Şîa-i İmâmiyye'nin bir çok bilginlerini tanımış, ondan önce mülâhaza bile etmediğim vefâ ve keremlerine mazhar olmuştum; bugünkü ziyâret de bu vefâlarının, bu sevgilerinin izhârına bir vesîle oldu; Allah, her türlü hayırla onlara mükâfatta bulunsun. Gerçekte ve İslâm inancında hepimizi, aynı hamurda yoğurup bize varlık veren, Kur'ân-ı Kerîm'dir ki «İnananlar, ancak kardeştirler» buyurmuştur (XLIX; Hucûrât, 10); aynı inanca bağlı olan İslâm mezheplerini, birbirine yaklaştırmak, mezheplerdeki ihtilâflara rağmen bu hususta çalışmak sûretiyle gayret gösterenlerin güzelim saiylerini, Allah meşkûr etsin.

Bu kardeşliği sağlamak, Allâhu Taâlâ'nın yüce kitabında «Ayrılmayın» (III; Alü İmrân, 103) ve «Birbirinizle çekişmeyin; sonra za'fa düşersiniz, gücünüz - kuvvetiniz gider» (VIII; Enfâl, 46) buyruğuna uyup, bu vahdeti kötülemek, engellemek isteyenlere karşı durmak, ümmetin bilginlerine vâciptir.

Allah Şeyh Şaltût'a rahmet etsin ki bu yüce anlama teveccüh edip Şîa-i İmâmiyye mezhebiyle amel etmenin cevâzına ve bu mezheb'n, fıkıh bakımından İslâm mezheplerinden olup, kitap ve sünnetin en sağlam delillerine dayandığına dâir apaçık ve kudretli fetvâsını vermişti. Bu vâz:h yolda yürüyerek İslâm arasındaki kardeşlik yakınlığını, İslâmî inanç bakımından kuvvetlendirmeye ça-

lışanlara, Allah'tan başarı dilerim. «De ki: Çalışın, yaptıklarınızı Allah ve Rasûlü ve mü'minler yakında göreceklerdir.» (IX; Tevbe, 105) Ve son çağrımız, «Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'adır.» (X; Yûnus, 10).

21 Zil-Ka'de; 1397 H.
Dr. Muhammed'ül-Fahhâm
El-Ezher Üniversitesi Eski Şeyhi

⁂

Türkiyemizin eski Diyânet İşleri Reîsi Sayın Süleyman Ateş'in İran siyâhati sırasında Kum'daki Şîa merkezinde, İmâmiyye'nin büyük müctehidi Âyet'ullâh Seyyid Kâzım-ı Şerîat-medârî'yi ziyâretleri ve namazda, kendilerine iktidâları da vahdet yolunda atılmış mühim ve müsbet adımlardan biridir.

⁂

Bir kasıtla, bir garezle ve önceden verilmiş hükümlere uymak sûretiyle yazılan kitaplar, insanı gerçeğe ulaştıramaz. Aynı zamanda bir fırkanın, bir mezhebin, bir inancın gerçek eleştirisi, o fırkanın, o mezhebin ve inancın ana kaynaklarına dayanılarak ve tarafsız olarak yazılan kitaplardan anlaşılabilir. Maalesef aziz kardeşlerimiz, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat müntesiplerinin Şîa hakkında yazdıkları, önceden verilmiş hükümlere, aleyhte söylenegelen sözlere, siyâset icâbı uydurulmuş hurâfelere dayanmaktadır[*]. Bugün gizlenmesine, örtülmesine imkân bulun-

---

[*] Bu yakınlarda, Ebû-Ca'fer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh'il-Kummî, Şeyh Saduk'un «Risâlet'ül-İ'tikaadât'il-İmâmiyye»sini, Ankara, İlâhiyat Fakültesi, İslâm Mezhebleri Târihi Kürsüsü Başkanı Sayın Doçent Dr. Edhem Ruhi Fığlalı, türkçeye çevirmiş ve kitap, İlâhiyat Fak. yayımlarının 141. kitabı olarak okuyuculara arzedilmiştir. Biz, bunu, güzel ve hayırlı bir başlangıç kabûl ettik, mütercimi kutlar ve bu güzel işin temâdisini dileriz.

mayan bir gerçek şudur ki, «Ehl-i Salîb» fa'âliyeti hâlâ devam etmektedir; batı âleminin İslâm aleyhindeki fa'âliyeti hâlâ sürmektedir; ancak yer-yer, zaman-zaman bu fa'âliyet şekil değiştirmektedir ve bugün İslâm, her zamandan ziyâde birliğe muhtaçtır. Müslümanlar, artık teferruâttaki ayrılıklara göz yumup aynı inancı beslediklerini, aynı amacı güttüklerini ve karşılarında aynı düşmanın bulunduğunu düşünmek, anlamak, birbirlerine kardeşlik ellerini uzatmak zorundadırlar.

∴

Biz, bu kitabı, bu birliği amaç edinerek ve Şîa-i İmâmiyye'nin (İsnâ-Aşeriyye-Ca'feriyye) ana kyanaklarına dayanarak yazdık. Dostlarımız, birlik amacını güden kardeşlerimiz, «Türk Ansiklopedisi»ne yazdığımız «İsnâ-Aşeriyye» maddesinin ayrıca yayımlanmasını istemişlerdi. Ansiklopedilere yazılan maddeler, özetin de özetidir; etraflıca bir kitap yazalım dedik; Allâhu Taâlâ'nın tevfıykına dayanıp Rasûl'üne (S.M.) ve Ehlibeyte tevessül ederek yazmaya başladık. Kitabımızda, Şîa-i İmâmiyye dolayısıyle öbür mezheplerden de bahsettik; tarih boyunca Şîa'nın seyrini, Şîa mezheplerini, Şîa hakkında yüzyıllar boyunca söylenen yalanları, bu mezhebe edilen iftirâları, Kur'ân-ı Mecîd hakkında Ehl-i Sünnet ve Şîa inancını, birinci bölümde dile getirdik; bu bölümde Bâtınîlik'le bu inancı benimseyenleri, bunların Şîa'yla bir ilgisi olmadığını anlatmaya çalıştık. İkinci bölümde İslâm mezheplerine âit özetli bilgiler verdik. Bundan sonraki bölümlerde Şîa'nın esas inançlarını, Tevhîd, Adâlet, Nübüvvet, İmâmet ve Maâdı anlattık ve bu arada Onördt Ma'sûm'un, yâni Hz. Peygamber'le (S.M) Fâtımat'üz-Zehrâ'nın (A.M), Oniki İmam'ın (A.M) kısaca hâl tercemelerini yazdık; Mehdî inancına, bu inançtan faydalanmayı amaç edinen yalancılara da değindik. Son

bölümlerde Takıyyeye ve Ehl-i Sünnet'le Şîa arasındakl fürûa âit farklara yer verdik; X. bölümde Şîa'nın dînî, gayr-i dînî bilgilerdeki çalışmalarını söz konusu ettik. Böylece kitabımız bir bakımdan İslâmda ictihâd yönünden meydana gelen mezhepler hakkında bilgi veren, bir yandan zaman-zaman, çeşitli amaçla meydana çıkan bâtıl inançları, gerçek İslâmî inançtan ayırdeden, bir taraftan da günümüze dek Şîa târîhini adım-adım belirten bir kitap mâhiyyetini aldı. Şimdiye dek, türkçe «Şîa-i İmâmiyye-Ca'feriyye»den bu denli etraflı, bu mezhebi her yönüyle bildiren bir kitap yazılmamıştı. Bize bu tevfıykı lûtfeden Allâhu Taâlâ'ya şükrederek «Sunuş» yazımızı, «İnananlar, ancak ve ancak kardeştirler; artık kardeşlerinizin arasını düzeltin» emr-i celîlini tekrarlayıp bitiriyoruz (XLIX; Hucürât, 10). Başarıya eriş, Allâhu Taâlâ'dan, lûtuf ve şefâat, Rasûl-i Ekrem'inden (S.M) ve Ehl-ibeytindendir (A.M). Allâh'ın esenliği ve ´rahmeti okuyanlara ve okutanlara olsun.

7 Receb'ül-Müreccb. 1398
Abdülbâkıy GÖLPINARLI

BİRİNCİ BÖLÜM

I

§ Şîa» sözünün anlamı.

Arapça bir söz olan «Şia», «Müşâyaa» kökünden gelmektedir ve birisine uyanlar, bölük anlamınadır; «Şiya'» ve «Eşyâ'», bölükler demektir; bu sözler «Şîa» sözünün çoğuludur. Kur'ân-ı Mecîd'in VI. Sûre-i Celîlesinin (En'âm) 65. ve 159., XV. Sûre-i Celîlesinin (Hıcr) 10., XXVIII. Sûre-i Celîlesinin (Kasas) 4., XXX. Sûre-i Celîlesinin (Rûm) 32. âyet-i kerîmelerinde «bölükler» anlamına «Şiya'», XXXIV. Sûre-i Celîlesinin (Sebe') 54. ve LIV. Sûre-i Celîlesinin (Kamer) 51. âyet-i kerîmelerinde, aynı anlamda «Eşyâ'» tarzında geçtiği gibi XXVIII. Sûre-i Celîlesinin 15. ve XXXVII. Sûre-i Celîlesinin (Sâffât) 83. âyet-i kerîmelerinde taraftar, birinin tarafını tutan, birine uyan anlamına «Şîa» tarzında geçer. XXIV. Sûre-i Celîlenin (Nûr) 19. âyet-i kerîmesindeyse «yayılmak» anlamını verir ve «Şâa-Yeşîu» dan gelir.

§ Mezhep.

Arapça, gidilen yol anlamınadır. Kelâm yânî din felsefesinde terim olarak dînî inançta, ibâdetlerde, muâmelâtta, yâni, evlenme, boşanma, alım-satım, borç, rehin, yapılan suçlara karşılık dünyevî cezâ v.s. gibi hususlarda tutulan, gidilen yol demektir ki buna «Mille-Millet» de denir. Hattâ bu yüzden eski kafakâğıtlarında, yâni kimlik

bildiren belgelerde, «Milleti» başlığının altına «İslâm» sözü yazılırdı. Dînî inançlarla ibâdetlerde ve muâmelâtta tutulan yola «Rıhle» de denmiştir ki aynı anlama gelir. Mezhep sözünün çoğulu «Mezâhib», Mille ve Nıhle sözlerinin çoğulları da «Milel» ve «Nihal»dır.

Kur'ân-ı Mecîd, Müslümanlara, Allâh'ın yolunu tutmalarını, onları, o yoldan ayıran, bölük-bölük eden yollara uymamalarını emir buyurmaktadır (VI; En'âm, 153); Allâh'ın ipine, Kur'ân'a sarılmayı, bölük-bölük olup ayrılmamayı emretmektedir (III; Alü İmrân, 103); Hazret-i Rasûl-i Ekrem de (S.M) «İki, birden hayırlıdır; üç, ikiden hayırlı, dörtse üçten de hayırlı; toplu bir hâlde bulunun artık; gerçekten de Allah, ümmetimi hidâyetten başka bir şeyde toplamaz» buyurmuşlar (El-Câmi'us-Sagıyr Li Ahâdîs'il-Beşîr'in-Nezîr; Kahire—1321; I. s. 8), ümmetlerine, «Birbirinizden nefret etmeyin; birbirinize düşman olmayın; birbirinizden yüz çevirmeyin; birbirinize hased etmeyin; kin gütmeyin; ey Allah kulları, kardeş olun» hadisleriyle (Aynı; II, s. 187—188) III. Sûre-i Celîlenin 103. ve XLIX. Sûre-i Celîlenin (Hucürât) 10. âyet-i kerîmesini bilhassa ve te'kîden hatırlamışlardır; şüphe yok ki Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) bu ihtarlarında, «Allah ümmetimi», yâni bana ümmet olmak şerefini iktisâb etmiş olan mü'minleri, «Hidâyetten başka bir şeyde toplamaz» buyurmalarındaki maksat, ancak ve ancak Kur'ân-ı Mecîde temessüktür; çünkü gene Rasûlullâh'ın (S.M), İsrâiloğullarının yetmiş bir, Hristiyanların yetmiş iki bölüğe ayrıldıklarını, kendi ümmetinin de yetmiş üç bölüğe ayrılacağını bildirdikleri rivâyet edilmiştir (Aynı; I, s. 40).

Bu hadîs-i şerîf, çeşitli tarzlarda tahrîc edilmiştir. Tirmizî, bu bölüklerin birinin, kendilerinin ve ashâbının yolunu tutanlar olup bu bölüğün kurtulacağını, öbür bö-

lüklerin cehennemlik olduklarını bildirir bir tarzda tahrîc etmiş, Ahmed ve Ebû-Dâvud, kurtulan bölüğün, topluluğa, çoğunluğa uyanlar bulunduğunu bildiren rivâyetini tercîh eylemiştir; bu hadîse yalan rivâyetler de katılmıştır (Aliyy'ül-Kaarî: Mavzûâtü Kebîr; İst. Matbaa-i Âmire — 1289, s. 34). Bu yetmiş üç fırkaya ayrılış hakkındaki hadîs, mezheblere, «Fırkalar — Bölükler» anlamına «Fırak» diyen ve mezheblerden, inançlarından bahseden kitap yazarlarını, İslâm mezheblerini yetmişüçe çıkarmaya, azsa bu sayıyı doldurmaya, çoksa, bölükleri bu sayıya indirmeye zorlamış, hattâ çok sonra çıkan ve ad takılan mezhebler hakkında hadisler bile nakledilmiştir (Câmi'us-Sagıyr; II, s. 74 ve hâşiyesindeki «Künüz'ül-Hakaaık fi Ahâdîsi Hayr'il-Halâık; II, s. 128).

Hz. Alî'den (A.M) gelen rivâyetteyse, «Kurtulanlar kimlerdir, onların yolları hangi yoldur» sorusuna Cenâb-ı Rasûli Ekrem (S.M), «Senin ve senin Şîanın», yâni «Sana uyanların yolu» cevâbını vermişlerdir; Hz. Ali'nin de (A.M), Mûsevîlerle Hristiyanların, bölüklere ayrıldıklarını, Muhammed (S.M) ümmetinin de bölüklere ayrılacağını, hepsinin de sapıklığa düşeceğini, ancak kendisinin ve kendisine uyanların kurtulacaklarını bildirdiği rivâyet olunmuştur (Şeyh Hâcc Abbâs-ı Kummî: Sefînet'ül-Bıhâr ve Medînet'ül-Hıkemi ve'l-Âsâr; Necef-i Eşref — 1355 H. Taşbasması; II, s. 360).

§ Şîa kimlerdir?

Şîa, bizzat Hz. Peygamber (S.M) tarafından, Ali'ye (A.M) uyanlara verilen addır. Hz. Peygamber (S.M), «Alî'nin Şîası, kurtulanların, muratlarına erenlerin ta kendileridir» buyurmuşlardır (Künûz'ül-Hakaaık; I, s. 94); Hz. Alî'ye (A.M), «Yâ Alî» buyurmuşlardır, «Sen ve Şîan, havuz kıyısında bana ulaşacaksınız.» (Aynı; II, s. 206)

«İnananlar ve iyi işlerde bulunanlarsa: Onlardır şüphe yok ki yaratılmışların en hayırlıları, Rablerinin katındaki mükâfatları altlarından ırmaklar akan ebedî Adin cennetleridir; ebedî olarak da ordadır onlar; Allah râzı olmuştur onlardan ve onlar da râzı olmuşlardır O'ndan; bu mükâfât, Rabbinden korkanadır» meâlindeki âyet-i kerîmeler (XCVIII; Beyyine, 7—8) nâzil olunca Hz. Peygamber (S.M), Alî'ye (A.M), «Bunlar sensin ve senin Şîandır; sen ve Şian, kıyâmet günü, Allah'tan râzı olmuş ve O'nun râzılığını kazanmış olarak haşredilirsiniz» buyurmuşlardır (Bu âyet-i kerimeler dolayısıyla İbn Hacer'in «Savâık» ında, Hâkim'in «Şevâhid'üt-Tenzîl»inde ve Deylemî'de bulunan hadisler için rahmetli Âyet'ullah Abd'ül-Huseyn Şeref'üddîn'il Âmilî'nin «El Fusûl'ül-Mühimme fî Telîf'il-Ümme» adlı kitabına bakınız; Necef-i Eşref — 1375. H; III. Basım, VII. fasıl; s. 38—39). Hz. Alî de (A.M) Basra'da, aynı meâlde bir hadîs-i şerif nakletmişlerdir ki bu, «Savâık»da zikredildiği gibi Tabarânî tarafından da rivâyet edilmiştir. Gene Tabarânî, «Savâık» da zikredildiği veçhile Hz. Peygamber'in (S.M), Alî'ye (A.M) «Cennete ilk giren dört kişidir: Ben, sen, Hasan ve Huseyn. Soyumuz arkamızdan, Şîamız da sağımızdan - solumuzdan girerler» buyurduğunu bildirir; Ahmed b. Hanbel, «Manâkıb»ında, Alî'ye, «Râzı değil misin ki sen, Hasan ve Huseyn, cennette benimle berâber olacaksınız; Şîamız da sağımızda, solumuzda bulunacak» buyurduklarını bildirir ki bu hadis, «Savâık»da da vardır. Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Ulular ulusu Allah, Peygamberleri ayrı-ayrı ağaçlardan (soylardan) yarattı; benimle Alî'yi bir ağaçtan halketti; o ağacın kökü benim; Alî dalları-budaklarıdır; Fâtıma, o ağacın verimidir; Hasan'la Huseyn meyveleri; Şîamız da yapraklarıdır. Kim, bu ağacın dallarından birine yapışırsa kurtulur; yapışmayan helâk olur» buyurduklarını, sonra da «Sizden, tebliygıma karşılık bir ücret istemiyorum; iste-

diğim ancak yakınlara sevgidir» âyet-i kerimesini (XLII; Şûrâ, 23) okuduklarını Hâkim, tahrîc etmektedir; bu hususta daha pek çok hadîs-i şerif vardır (Aynı kitaba bakınız; s. 40—44).

∴

§ Hadis yasağı.

Hz. Peygamber'in (S.M) zamân-ı saâdetlerinde, ilk halîfelerin devirlerinde, hattâ Ümeyyeoğullarının saltanat çağlarında, mezhep diye birşey yoktu. Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M) hayattayken, Müslüman olan, Kur'ân-ı Mecîd'e, Hz. Peygamber'in (S.M) hadislerine uyar, her hangi bir hususta şübheye düşerse ona danışır, onun sözünü tutar, hareketlerine uyar, şübheden kurtulurdu. Hz. Peygamber'in (S.M) ebediyete göçmelerinden sonra ümmetin din ve dünyâ işlerini uhdelerine alanlar, bir çok hususlarda Kur'ân-ı Mecîd'i, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) hadisleri açıkladığı hâlde hadislerin yazılmasını şiddetle yasakladılar; birinci Halîfe, beşyüz hadis topladığı hâlde sonra onları getirtip yakmıştı (Kenz'ül-Ummâl; V, s. 237). İkinci Halîfe, kimde hadis varsa onları yoketmesini bütün şehirlere, şehirlerin halkına bir yazıyla bildirmişti (Aynı kitap ve aynı s.). Muhammed b. Ebî-Bekr, Ömer'in, yazılı hadisleri getirtip yaktırdığını söyler (Tabakaat; V, s. 140). Bu yasak, Emevîlerden Abdülâziz oğlu Ömer'in zamanına dek (99-102 H. 717-720 M.) sürdü (Ebî'l-Fidâ' Târihi; I, 151. Bu, başka kaynaklarda da mevcuttur). Oysa ki Kur'ân-ı Mecîd'de bir çok şeyler icmâlen mevcuttur; bunların tafsîli ancak kavlî, fi'lî ve takrîrî hadislerle anlaşılabilir. Bir çok âyetlerin anlamlarını da hadisler açıklar; hattâ bu yüzden Hz. Alî (A.M), İbn-Abbâs'ı Hâricîlerle görüşmeye gönderirlerken, «Onlarla Kur'ân'a dayanarak bahse girişme; çünkü

Kur'ân bir çok yönü olan, türlü yorumlarla yorumlanabilen bir kitaptır; sen söylersin, onlar da söylerler; onlara sünnete dayanarak delil getir; çünkü ondan kaçmaya yol bulamazlar» buyurmuşlardır (Nehc'ül-Belâğa tercemesi ve şerhi; s. 324-325).

Kur'ân-ı Mecîd, Hz. Peygamber'in (S.M) vefatlarından sonra Hz. Emîr'ül-Müminîn Alî (A.M) tarafından toplanmış, yazılmıştı. Ayrıca birinci Halîfe zamânında da sahâbeden bir hey'et Kur'ân-ı Mecîd'i yazmışlardı; tertibiyse bizzat Hz. Peygamber (S.M) tarafından yapılmıştı. Bu bakımdan bu hadis yasağının, hadislerin Kur'ân'a karışması ihtimâli düşünülerek alınmış bir tedbir mâhiyetinde olduğu, doğru olmasa gerektir.

§ Mezheplerin zuhûru.

Hadis yazmak ve rivâyet etmek yasağı arzettiğimiz gibi epeyce sürdü. İkinci Halîfe, Ebû-Hüreyre'ye, hadis rivâyet ettiği takdirde onu süreceğini söylemiş, hattâ yalan söylemekle töhmetlemiş ve dövmüştü (Seyyid Şeref'üddîn Abd'ül Huseyn-i Âmilî: Ebû-Hüreyre; III. basım, Necef-i Eşref-1385 H. 1965; 186-188; Mahmûd Ebû-Reyye: Şeyh'ül Mudıyra Ebû-Hüreyret'id-Devsî; II. basım, s. 66). Fakat Ümeyyeoğulları saltanatını kuran Ebû-Süfyân Oğlu'nun zamanında aynı zat, yânı Ebû-Hüreyre, Hz. Alî (A.M) aleyhinde Irak'ta bir hadis rivâyetine karşılık taltîf edilmişti (Ebû-Hüreyre; s. 42-43).

Hadis rivâyetinin yasaklanması, hadis yazılmasının men'edilmesi, bilhassa Ümeyyeoğulları zamanında, Hz. Alî (A.M) ve Ehlibeyt aleyhindeki siyâset, yalan hadislere revaç verdi; ayrıca bir çok hususlarda ihtilâflar meydana geldi. Sonunda ihtilâf duyulan meselelerde önce Ki-

taba ve Sünnet'e, yâni Kur'ân-ı Mecîd'e başvurulması lüzûmu duyuldu. Kitap ve Sünnet'te bulunmayan meselelerde, o meseleleri, Kitapta ve Sünnette bulunanlara benzer hükümlerle kıyaslamaya ve sahâbenin ittifâkına bakmaya yönelenler, yâni kıyâsı ve icmâı, şer'î huccet kabûl edenler oldu; bunlara «Reiy ve Kıyasla amel edenler» dendi. Bu iki delili, yâhut yalnız kıyası kabûl etmeyenlerse «Hadîs ehli» diye anıldı. Sonra bu bölüklerden bölükler türemeye başladı; böylece çeşitli mezhepler meydana çıktı.

§ Ehlibeyt tarafını tutanlar.

Ehlibeyt tarafını tutanlarsa, Hz. Peygamber'in (S.M) defalarca ve son haclarının (Vidâ' Haccı) Arefe hutbelerinde de buyurdukları «Ben, sizin içinizde iki halîfe», yâni yerime geçen, beni temsîl edecek olan iki esas «bırakıyorum; gökle yer arasında», Allah tarafından, onun yüce katından size «Uzatılmış bir ip», yapışacağınız, tutacağınız gerçek vâsıta «Olan Allâh'ın Kitabı ve benim Ehlibeytim. İkisi, havuz kıyısında, ban aulaşıncaya dek birbirinden ayrılmaz; bunlara yapışırsanız benden sonra kesin olarak sapıklığa düşmezsiniz» meâlindeki hadîse uymuşlar, mezhep diye birşey kabûl etmemişler, her hususta Kitab'a, Kur'ân-ı Mecîd'e ve Kur'ân-ı Mecîd'in Ehlibeyt tarafından yorumuna uymuşlardır. Bu hadîs-i şerîf müteaddit yollarla, meâl aynı olarak, Ehlibeyt'ten ve bir çok sahâbîden sahîh olarak rivâyet edilmiştir (Câmi'üs-Sagiyr; I, s. 53, 87; II, s. 4). Zeyd b. Erkam, Hz. Rasûl'ün (S.M), Mekke'yle Medîne arasında, Gadîru Humm'daki hutbelerinde, «Ey insanlar, gerçekten ben de insanım; Rabbimin elçisinin (Ölüm Meleği'nin) geleceğini, ona icâbet edeceğimi sanıyorum. Sizin aranızda iki paha biçilmez şey bırakıyorum; ilki, Allâh'ın Kitabı; onda hidâyet

ve nûr var ve Ehlibeytim» buyurup üç kere «Size Ehlibeytime uymanızı öğütlerim» buyurduklarını rivâyet eder. Zeyd, «Kadınları, Ehlibeytinden değil mi?» sorusuna da «Onlar da ev halkından; ama Ehlibeyti, kendilerinden sonra sadakanın harâm edildiği kişiler» diye cevap vermiş; «Onlar kimlerdir?» diye sorulunca «Alî'nin, Akıyl'in, Ca'fer'in ve Abbâs'ın soyları» demiş, «Bütün bunlara sadaka harâm mı» denince de «Evet» demiştir. (Sahîhu Müslim; «Fadâl'üs-Sahâbe» bâbının «Alî b. Ebî-Tâlib'in faziletleri» bölümünden naklen Seyyid Murtaza'l-Huseyniyy'il - Fîrûzâbadî'nin Fadâil-ül-Hamseti mine's - Sıhâh'ıs - Sitte»si; Necef-i Eşref — 1348 H. C. II, s. 43—44). Bu hadîs'i şerîften sonra, «Onların önlerine geçmeyin», yâni onların hükümlerinden başka bir hüküm vermeye kalkışmayın, yoksa helâk olursunuz mutlaka; onlara uymazlıkta bulunmayın; o takdirde de helâk olursunuz mutlaka; onlara birşey öğretmeye kalkışmayın; çünkü onlar sizden daha fazla bilirler» buyurdukları da rivâyet edilmiştir (Kenz-ül Ummâl, Müşkil'ül-Âsâr, Sahîhu Tirmizî, Üsd-ül-Gaabe, Müstedrik'üs-Sahîhayn, Hasâisu Neseî, Savâık, Müsned, Tabâkaatu İbn Sa'd, Tefsîru Fahr-i Râzî, Feyz'ül-Kadîr, Hilyet'ül-Evliyâ', Mecma'üz-Zevâid ve diğer hadis kitaplarında mevcut olan bu hadîs-i şerîf için aynı kitabın II. Cildinin 43—56. sahîfelerine bakınız).

§ Ümmetin ayrılığı.

«Ümmetimin ayrılığı, aykırılığı rahmettir» meâlindeki hadis hususunda «Suyûtî, «Câmi'us-Sagıyr» de, senetsiz olarak geldiği kaydını ilâve ettiği gibi (I, s. 11) râvilerinden de şüphe edilmiş, mevzu' olduğu söylenmiş, doğru olsa bile, furûa âit ve genişletici hükümlerde, yâhut iştegüçte vuku' bulan ayrılıklar kastedilmektedir de denmiştir (Mevzûâtu Kebîr; s. 19). Çünkü III. Sûre-i Celîlenin 103.

âyet-i kerîmesinde, ümmetin ayrılmaması emrolunmakta, 105. âyet-i kerîmesinde, önceki ümmetler gibi bölük-bölük olmamak emri te'kîd edilmekte, IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 153. âyet-i kerîmesinde, inananların bölük-bölük ayrılmamaları bilhassa emir buyurulmaktadır; Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M) «Ayıran bizden değildir» buyurmuşlardır ki bu da ihtilâfa, bölmeye sebeb olanlar hakkındadır (Câmi'; II. s. 161).

§ Alî (A.M) ve ona uyanların yolu.

Mezhepte, kendisine uyulan zâta «İmâm» ve «Müctehid» denir. İmâm ve müctehid denen zât, Kitap ve Sünnetten hüküm çıkarmaya kudreti olan kişidir. Alî (A.M) ise, Hz. Peygamber'in (S.M) kavlince; «Ve kendi dileğiyle söz de söylemez; sözü ancak vahyedilen şeyden ibâret» âyet-i kerîmelerinin (LIII; Necm, 3—4) beyân ettiği gibi sözleri İlâhî emri bildiren Rasûl-i Ekrem'in (S.M), ilim şehri olan Peygamber-i Zîşân'ın kapısıdır. Hz. Rasûl (S.M), «Ben İlmin şehriyim, Alî kapısıdır; şehri dileyen kapıya gelsin» buyurmuşlar (Müstedrik'üs-Sahîhayn'den, Hatîb-i Bağdadî'nin Târihu Bağdâd'ından, Üsd'ül-Gaabe, Tehzîb'üt-Tehzîb, Kenz'ül-Ummâl, Feyz'ül-Kadîr, Er-Riyâd'un Nadara, Künûz'ü Hakaaık ve ve Savâık'dan naklen Fadâil'ül-Hamse; C. II, s. 350—352), «Ben hikmetin şehriyim, Alî kapısıdır» demişler, bir rivâyette «Hikmeti dileyen kapıya gelsin» sözünü de bu sözlerine eklemişler; «Hikmet on bölüğe bölündü; dokuzu Alî'ye verildi, biri ondan başkalarına, insanlara ihsân edildi; o, bu bir bölükte de en bilgili kişidir» buyurarak Alî'nin kadrini tebcîl etmişler, Hz. Alî de (A.M), «Hamdolsun Allâh'a ki hikmeti, biz Ehlibeyte ihsân etti» diyerek hamd-ü senâda bulunmuşlardır (Aynı; s. 248—250). «Alî bendendir, ben ondanım; ben kimin mevlâsı», veliyy-i emri «isem, Alî onun mevlâsıdır; Alî, in-

sanların en hayırlısıdır; kim bunu kabûl etmezse gerçekten de kâfir olmuştur; Alî, iyi kişilerin», mü'minlerin «imâmıdır ve kâfirleri öldürendir» hadisleriyle Alî'nin derecesini ümmetine bildirmişlerdir (Künûz'ül-Hakaaık; II, s. 116—117).

Kur'ân-ı Mecîd'de «Zikr», namaz (II; Bakara, 152; III; Âlü İmrân, 190; IV; Nisa', 103; XXIX; Ankebût, 45; LXXII; Cinn, 8; LXXVI; Dehr, 24—25; LXXXVII, A'lâ, 15), LXV. Sûre-i Celîlenin (Talaak 10—11. âyeti kerîmelerinde Kur'ân ve Hz. Rasûl-i Ekrem anlamlarına gelir. XVI. Sûre-i Celîlenin (Nahl) 42. âyet-i kerîmesinde, «Bilmiyorsanız zikr ehline sorun artık» meâlindeki âyet-i kerîmeyi tefsîr ederlerken Hz. Alî'nin (A.M), «Biziz zikr ehli» buyurduklarını İbn Cerîr-i Tabarî, tefsîrinde bildirir (Fadâil'ül-Hamse; I, s. 283). Suyûtî, «E'd-Dürr'ül-Mensûr»unda, IX. Sûre-i Celîlenin (Tevbe), «Ey inananlar, Allah'tan çekinin ve gerçeklerle beraber olun» meâlindeki 119. âyet-i kerîmesindeki «Gerçeklerle beraber olun» emrini İbn-i Abbâs'tan ve İmâm Muhammed'ül-Bâkır'dan (A.M) rivâyetle «Ebû-Tâlib oğlu Alî ile olun tarzında yorumlar (Aynı; s. 283). Bunlar da bize, Kur'ân ile Alî'nin, Ehlibeytin ayrılmadığını, ayrılamayacağını bildirmektedir; netekim Rasûl-i Ekrem (S.M) «Alî Kur'ân iledir ve Kur'ân Alî ile; ikisi havuz kenarında bana ulaşıncaya dek ayrılmazlar» buyurmaktadırlar. (Câmi'; II. s. 55). «Alî, benim bilgimin kapısıdır; teblîga memur olarak gönderildiğim şeyleri benden sonra ümmetime bildiren, açıklayan kişidir; onu sevmek, îmandır; ona buğzetmekse nifak» hadîs-i şerîfini «Kenz'ül-Ummâl» «Ebû-Zerr'den tahrîc ettiği gibi «Müstedrîk'üs-Sahîhayn» da aynı meâldeki hadîs-i şerîfi Enes b. Mâlik'ten tahrîh eder (Fadâil'ül-Hamse; II, s. 252—253). «Ümmetimin en ileri ve gerçek hüküm vereni Alî'dir» hadîs-i şerîfi de aynı meâldedir ve çeşitli rivâyetlerle Hz. Peygamber'den (S.M) bir

çok sahâbî vasıtasıyle ve müteaddid yollarla, Buhârî'de, İbn Mâce'nin «Sahîh»inde, «Müstedrik»te, «Tabakaat»ta, Beyhakıy'nin «Sünen»inde, «Istîâb, Mecma', Er-Riyâd'un-Nadara, Mirkaat'ül-Masâbîh» ve «Hilyet'ül-Evliyâ»da tahric edilmiştir; Neseî de «Sahîh»inde, Ahmed b. Hanbel «Müsned»inde, «Savâık, Kenz'ül-Ummâl» ve «Nûr'ül-Absâr»da da aynı meâlde hadîsi şerîfler, muhtelif yollarla tahrîc edilerek zikrolunmaktadır (S. 265—270). Tirmizî, «Sahîh»inde, Hâkim «Müstedrik»inde, «Alî'nin hakla», yâni gerçekle, «Gerçeğin de Alî ile olduğunu» beyân buyuran Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Allâhım, o, nereye dönerse, nereye varırsa hakkı onunla berâber kıl» diye duâ ettiklerini bildiren hadisleri de mevcuttur ki bu meâlde «Târîhu Bağdad»da, «Mecma'üz-Zevâid» ve «Kenz'ül-Ummâl»de de hadisler vardır (S. 108—111).

Alî'nin ve Ehlibeytin Şîası, bütün bunlara temessük ederek, Hz. Rasûl'ün (S.M), bu âlemden ihticâbından sonra Alî'ye ve Ehlibeyte uymuşlardır. Alî ve Ehlibeyt (A.M) hakkındaki hadisleri yazmaya kalksak, ayrı ve müstakil, bir değil, bir çok kitap meydana gelir. Rasûlullâh (S.M), Kâ'be-i Muazzama'nın içinde bu âleme gelen tek kişiyi, Alî'yi, Kâ'be'ye benzetmişler, ona gelindiğini, fakat onun kimseye gitmeye ihtiyâcı olmadığını buyurmuşlar (Üsd'ül-Gaabe, Mısır; Vehbiyye Matbaası — 1285 H. C. IV. S. 31). «Alî, bedenimdeki başım menzilesindedir» hadîs-i şerîfiyle onun, kendilerince derecesinin ne olduğunu beyân etmişlerdir (Târîhu Bağdad; Mısır, Matbaat'üs-Saâde — 1349 H, C. VI, s. 12; Nûr'ül-Ebsâr; Mısır — 1322 H. S. 27. Deylemî de aynı hadîsi tahrîc eder; Savâık'da da mevcuttur; Münâvî, «Feyz'ül - Kadîr» in IV. cildinde zikreder; Mısır, Mustafa matbaası — 1356 H; S. 357), Muhibbüddîn-i Tabarî «Er'Riyâd'un - Nadara» da, Ebû-Bekr Hazretlerinin, Hz. Alî ile berâber Rasûl-i Ekremin (S.M)

kabirlerini, vefatlarından altı gün sonra ziyâret ederlerken, «Rasûlullâh'ın, Alî, bana, ben Rabbimin katında ne mertebedeysem, o mertebededir buyurduğu kişiden öne geçemem» dediğini bildirmekte, bu olayın «El-Mavâkıf»ta da zikredildiğini kaydetmektedir (İttihâd'ül-Mısrî Matbaası, 1. basım; C. II, S. 163); İbn Hacer de «Savâik»ına bunu almıştır (Mısır; Meymeniyye Matbaası — 1312 H. S. 106).

§ Şia'nın, Hz. Alî'nin (A.M), Rasûlullâh'ın (S.M) vasıysi ve halîfesi olduğuna dâir delilleri.

Şia'nın, Hz. Alî'nin (A.M), Rasûlullâh'ın (S.M) en yakını, sevgili kızı Fâtıma'nın (A.M) zevci, gözbebekleri İmâm Hasan ve Huseyn'in (A.M) babası, dînini te'yid eden, İslâmını ilk ızhâr eyleyen, onun terbiyesi altında yetişen, canını ona fedâ etmeyi en büyük şeref bilen zât olmasından gayrı, onun hilâfeti hakkında, yâni Rasûl-i Ekrem'den (S.M) sonra, araya bir başkası girmeksizin onun halîfesi ve vasıysi olduğuna dâir âyet-i kerîmelerle hadîs-i şerflerden delilleri de vardır.

§ Hz. Peygamber (S.M) dâvete memur oldukları vakit XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ') «Ve en yakınlarını inzâr et» meâlindeki 214. âyet-i kerîmesi inince, Abdulmuttalib Oğullarını, amcaları Ebû-Talib'in (A.M) evine dâvet etmişler, kırk kişiyi aşan dâvetlilere yemek yedirmişler, sonra da onlara İslâmı teblıyğ etmek istemişler, fakat Ebû-Leheb, söyleyecekleri sözlere engel olmuştu. Ziyâfet bir daha tekrarlanmış, aynı hâl tekerrür etmişti. Üçüncü defasında Hz. Rasûl (S.M), «Ey Abdulmuttalib oğulları» buyurmuşlardı; «Arab kavmi içinde benim size geldiğim işten daha iyi bir memuriyetle kavmine gelmiş bir genç bilmiyorum; ben size, dünyâ ve âhıretin hayriyle geldim; Allah, sizi çağırmama beni memur etti; hanginiz bu işte be-

nim vezîrim olacak?» Hz.Alî (A.M), yaş bakımından dâvetlilerin küçüğü olduğu hâlde, «Ey Allâh'ın Peygamberi» buyurmuştu; «Ben, bu işte senin vezîrin olurum.» Bu söz üzerine Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), ellerini Alî'nin omuzlarına koyup «Gerçekten de» buyurmuşlardı; «İçinizde bu, benim kardeşimdir, vasıymdır, halîfemdir; artık onu dinleyin ve ona itâat edin.»

Dâvetliler, Hazretin bu emrine karşı gülerek Ebû-Tâlib'e (A.M), sana Alî'yi dinlemeni, ona itâat etmeni buyurdu demişlerdi (Tabakaat; 1. kısım, S. 124; Kenz'ül-Ummâl; C. VI, S. 392, 397; Seyyid Şeref'üd-dîn Abd'ül-Huseyn-i Âmilî; El-Murâcaât, VI. basım; Necef-i Eşref — 1383 H. 1963; S. 144 — 146).

§ XX. Sûre-i Celîlenin (Tâhâ), Hz. Mûsâ'nın (Alâ Nebiyyinâ ve âlihî ve aleyh'isselâm), kardeşleri Hârun Peygamber'in (A.M) kendisine vezîr edilmesini, onunla güçlendirilmesini dilediğini bildiren 29-32. âyet-i kerîmeleri nâzil olunca Hz. Peygamber (S.M), «Allâhım, beni kardeşim Alî ile güçlendir; onu bana vezîr et» diye duâ etmişlerdir (Er-Riyâd'un-Nadara; C. II, S. 163). Suyûtî de bunu, «E'd-Dürr'ül-Mensûr» da zikreder. «Kenz'ül-Ummâl» de, Hz. Peygamber'in (S.M), Alî'ye (A.M), «Râzı değil misin ki Yâ Alî, sen benim kardeşimsin; vezîrimsin; borcumu ödeyensin; vaadimi yerine getirensin. Ben hayattayken seni seven, sözümü tutmuştur; benden sonra, sen hayattayken seni seven kişinin ömrünü Allah amâna ermşi olarak îmanla sona erdirir. Senden sonra, seni görmeden seven kişinin ömrünü de amân üzere ve îmanla bitirir ve onu, korku gününde emîn eder. Sana buğzederek ölen kişiyse küfür üzere ölür; İslâmda, işlediği işlerden dolayı da onu soruya - hesâba çeker» buyurduğu bildirilir ki bu hadîsi, Tabarânî de İbn Ömer'den tahric eder (VI; S. 155).

«El-İsâbe»de, Enes b. Mâlik'in, «Rasûlullâh'tan (S.A) birşey soracağımız vakit Alî'yi, yâhut Selmân'ı, yâhut da Sâbit b. Muâz'ı aracı yapardık; onlar, Hz. Rasûl'e daha fazla söz söyleyebilirlerdi» dediği, CX. Sûre-i Celîle (Nasr) inince Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Alî'nin üstünlüğünü bildirmek üzere «O, gerçekten de kardeşimdir, vezîrimdir, Ehlibeytimin içinde halîfemdir; benden sonra bana halef olan en hayırlı kişidir buyurdukları da onlar vasıtasıyle Rasûl-i Ekrem'den duyduklarımızdandır» sözünü söylediği nakledilir (C. I; Kısım: IV, S. 217).

§ Tebük savaşına giderlerken Alî'yi (A.M) Medîne'de yerlerine halîfe bıraktıkları zaman, «Yâ Alî, râzı değil misin ki sen bana, Mûsâ'ya Hârun ne menziledeyse o menziledesin; ancak benden sonra peygamber yok» buyurarak XX. Sûre-i Celîledeki aynı âyetlere işâret etmişlerdi (El-Mürâcaât; S. 151—159). Ayrıca Mekke'de, mü'minleri, birbirlerine kardeş ettikleri, hicretten beş ay sonra gene Muhâcirlerle Ansârı kardeş eyledikleri zaman da Alî'nin kendilerine, Mûsâ'ya Hârun ne menziledeyse aynı menzilede olduğunu ve Alî'nin, kardeşleri bulunduğunu bildirmişlerdi (Aynı; S. 160—176); bu hadîs-i şerîfe bu yüzden «Hadîs-i Menzile» adı verilmiştir. Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), bir çok defa «Alî bendendir, ben Alî'denim; o, benden sonra inananların velîsidir; benden sonra o, sizin velînizdir» buyurmuşlardır (S. 171—175).

§ «Er-Rıyâd'ün-Nadıra» da, Hz. Peygamber'in (S.M), Alî'ye (A.M), «İnsanlar, yedi şeyde savaşırlar, öne geçmek isterler; fakat bunlarda, Kureyş'ten bir kişi bile seninle tartışamaz: Sen, onların, Allâh'a ilk îmân edenisin; Allâh'ın ahdine en fazla vefâ edenisin; Allâh'ın emrine en fazla riâyet eyleyenisin; malı onlara en doğru ve müsâvât üzere bölenisin; emrin altında bulunanlara en fazla adâ-

letle muâmelede bulunanısın; dâvâlarında gerçek üzere en doğru hükmedenisin ve Allah katında en büyük meziyyete sâhip olanısın» buyurdukları zikredilmektedir (Fadâil'-ül-Hamse; I, S. 189).

«İsâbe», Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) Alî (A.M) hakkında, «Benden sonra fitne olacaktır; bu oldu mu, Ebû-Tâlib oğlu Al tarafını tutun; çünkü o, bana ilk îmân edendir; kıyâmette de benimle ilk musâfaha edecek odur; o, Sıddıyk-ı Ekber'dir; o, bu ümmetin Fâruuk'udur; o, mü'minlerin ulusudur, reîsidir; malıysa münâfıklar diler» buyurdukları zikredilmektedir ki bu meâldeki hadîs-i şerîf, «Feyz'ül-Kadîr» ve «Kenz'ül-Ummâl»de de mevcuttur; Beyhakıy de «Sünen'ül Kübrâ»sında, İbn Adiyy «Kâmil»inde bu meâldeki hadîsi tahrîc ederler (Aynı; S. 189—190).

§ V. Sûre-i Celîlenin (Mâide), «Sizin velîniz, ancak Allâh'tır ve Rasûlüdür ve îman edenlerdir ki onlar, namaz kılarlar ve rükû' hâlinde zekât (sadaka) verirler. Ve kim Allâh'ı ve Rasûlünü ve îmân edenleri velî edinirse» (onları velî tanırsa) «şüphe yok ki onlar, Allah hızbıdır ve onlardır ancak üst olacak kişiler» meâlindeki 55—56. âyet-i kerîmelerindeki «velî» de Hz. Alî'dir (A.M). Velî, yardımcı, dost, dâmat, arkadaş, birisine uyan, kendisiyle uzlaşılarak, yardımlaşmaya söz verilerek dost tanınan kişi, komşu ve birinin işini yapmayı üstüne alan anlamlarınadır. Ergenlik çağına gelmeyen çocuğun babası ve anası velîsidir; onlardan sonra velî şer'î hâkimdir. Fahrüddîn-i Râzî, Hayber savaşında, sancağın Hz. Alî'ye (A.M) verilmesi, «Allah ve Rasûlü onu sever, o da Allâh'ı ve Rasûlünü sever» buyurulması ve Sûre-i Celîlenin «Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse, Allah mutlaka bir toplum getirir ki onları sever, onlar da onu severler; inananlara karşı alçalırlar onlar, kâfirlere karşıysa yücedirler, üstün-

dürler onlar; Allah yolunda savaşanlar ve kınayanın kınamasından korkmazlar; bu, Allâh'ın lûtfudur, keremidir ki onu dilediğine verir ve Allâh'ın lûtfu boldur, o, herşeyi bilendir» meâlindeki 54. âyet-i kerîmesinde de bu vasıfların anılması, rükû' hâlinde sadaka vereninse Alî olması dolayısıyla âyet-i kerîmenin Alî hakkında nâzil olduğunu söyler (Fadâilîül-Hamse; I, S. 282). Netekim 54. âyet-i kerîme dolayısıyle Buhârî'nin «Bed'ül-Halk» ve «Hayber Gazvesi» bablarında bu hadîs tahrîc edildiği gibi Müslim de «Sahîh»inde, Sahâbenin fazîletleri bölümünün Hz. Alî'ye âit kısmında, Beyhakıy, «Sünen»inde, Ebû-Nuaym «Hılye»sinde aynı hadîsi tahrîc ederler. Buhârî «Sahîh»inin «Cihâd ve Siyer» bölümünde de bu hadîsi zikreder. Ahmed b. Hanbel «Müsned»inde, Neseî «Hasâis»inde, İbn Sa'd «Tabakaat»ında, Ibn Abd'ül-Birr «Istîâb»ında, Müttekıy «Kenz'ül-Ummâl»inde, İbn Mâce «Sahîh»inde, Beyhakıy «Mecma'»ında ve Muhıbbüddîn-i Tabarî «Er-Riyâd'ün-Nadara»sında aynı hadîsi anarlar ve sancağın, Hz. Alî'ye (A.M) verildiğini bildirirler.

Ebû-Zerr'il-Gıfârî demiştir ki: «Allâh'ın salât-ü selâmı ona ve soyuna, Rasûlullâh'tan bu kulaklarımla duydum, bu gözlerimle de olayı gördüm; duymadıysam sağır olayım, görmediysem kör olayım; buyurdular ki: Alî, inanan kişilerin reîsidir, muktedâsıdır; kâfirleri öldürendir; ona yardım edene (Allah tarafından) yardım edilir; onu horlayan, (Allah tarafından) horlanmıştır, birgün Rasûlullâh'la namazdaydık; bir yoksul geldi, birşey istedi. Kimse birşey veremedi. Alî, rükû'da, elindeki yüzüğü işâret etti. O kişi, gelip parmağından yüzüğü çıkararak aldı. Hz. Rasûl (S.M), yüce ve ulu Allâh'a yalvardı da Kardeşim Mûsâ, senden dilekte bulundu; Rabbim dedi, gönlümü genişlet; işimi kolaylaştır, dilimdeki düğümü çöz de sözümü anlasınlar ve bana ehlimden Hârûn'u vezîr et; onunla güçlendir beni

ve onu, işime ortak et de seni noksan sıfatlardan çok-çok tenzîh edelim ve çok-çok analım seni; gerçekten de sen bizi görmektesin (XX; Tâhâ; 25—35); ona, yâ Mûsâ buyurdun, dileğini verdim (36). Allâhım, ben de senin kulunum, peygamberinim; benim de gönlümü genişlet; işimi kolaylaştır; ehlimden Alî'yi bana vezîr et de onunla güçlendir beni buyurdu.» Ebû-Zerr der ki: «Andolsun Allâh'a, Allâh'ın salât-ü selâmı ona ve soyuna olsun, Rasûlüllâh sözünü tamamlamadan Cebrâîl (A.M) bu âyet-i kerîmeyi getirdi.

İbn Abbâs da bu hadîsi aynı tarzda rivâyet etmiştir. Bu olay, bir öğle namazında olmuştu. Ebû-Bekr-i Râzî, «Kitâbü Ahkâm'il-Kur'ân» da, aynı tarzda rivâyet eder; Tabarî de âyet-i kerîmenin, Hz. Alî hakkında nâzil olduğunu söyler; Mücâhid ve Süddî'nin rivâyetleri de böyledir. İmâm Muhamme'ül-Bâkır'la (A.M) Ca'fer'üs-Sâdık da (A.M) aynı tarzda rivâyet etmişlerdir; Ehlibeyt bilginleri bu hususta müttefiktir. Bu hadis Abdullâh b. Selâm'dan da rivâyet edilmiştir; Hz. Rasûl, ashaptan birşey dileyen kişiye, namazdan sonra, Sana birşey verdiler mi diye sormuşlar, o da Hz. Alî'yi göstererek Bu, elindeki gümüş yüzüğü verdi demiş, Hz. Peygamber (S.M) tekbîr getirerek «Kim Allâh'ı ve Rasûlünü velî edinirse...» âyet-i kerîmesini okumuşlardır; Hassân b. Sâbit de, bu hususta bir şiir inşâd ederek Alî'yi övmüştür. «El-Cem'u beyn'es-Sıhâh» da, «Esbâb'ün-Nüzûl» ve «Nûr'ül-Ebsâr» la «Kenz'ül-Ummâl» de ve Alî Kuşcı'nın «Şerh'üt-Tecrîd» inde de aynı rivâyet mevcuttur.

Âyet-i kerîmede, «Sizin velîniz, ancak Allâh'tır ve Rasûlüdür ve îmân edenlerdir ki...» diye müfred siygası yerine cemi' siygasının geçmesine gelince: Bunda, bir yandan, Hz. Alî'nin (A.M), bütün mü'minleri temsîl ettiği,

bütün mü'minlerin vilâyetini hâiz bulunduğu nüktesi belirtilmekte, bir yandan da şân-ı âlîleri tebcîl edilmektedir. Aynı zamanda arapçada bu, her hangi bir maksatla yapılır ve müfred yerine cemi' siygası kullanılır. Meselâ III. Sûre-i Celîlenin 173. âyet-i kerîmesinde meâlen «Onlar, öyle kişilerdir ki onlara, insanlar, bütün halk, aleyhinizde toplandı, korkun onlardan dendi de bu söz onların inancını arttırdı ve Allah yeter bize, ne de güzel vekildir o dediler» buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîmedeki «Nâs - insanlar» bir tek kişidir. Nuaym b. Mes'ud'dur. Bu söze hiç ehemmiyet vermeyen yetmiş sahâbî Hz. Rasûl (S.M) ile çıktılar; onlarca bir kişinin sözüyle bütün insanların sözleri birdi ve ehemmiyetsizdi. Gene V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 11. âyet-i kerîmesinde meâlen, «Hani bir topluluk size el uzatmayı kurmuştu da Allah onların ellerini sizden çektirmişti» buyurulmaktadır. «Topluluk» diye anılan, Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M) sûi kasıt niyetiyle gelen Amr b. Veheb'il-Cumahî, diğer bir rivâyete göre Du'sûr'du; yâni bir kişiydi; fakat bu bir kişi, bütün müşrikleri temsîl ediyordu. «Size» diye anılan da yalnız Rasûl-i Ekrem'di (S.M); fakat bütün mü'minler, imanda, onunla müttehiddi; bütün mü'minleri kendileri temsîl etmekteydiler. III. Sûre-i Celîlenin 61. âyet-i kerîmesinde de «Oğullarımız, kadınlarımız, biz» diye anılanlar, İmam Hasan ve Huseyn (A.M) Hz. Fâtıma (A.M) ve Rasûl-i Ekrem'le (S.M) Alî'dir (A.M); Hz. Rasûl (S.M) Necrân Hıristiyanlarıyla mübâheleye, yalnız Ehlibeytini, yâni Fâtıma, Hasan, Huseyn ve Alî'yi alıp gitmişlerdi. Âyet-i kerîmedeki «Oğullarımız» dan maksat, Hasan ve Huseyn'dir (A.M); «Kadınlarımız» dan maksat, Sıddıyka-i Kübrâ Fâtımat'üz-Zehrâ'dır (A.M); «Biz» den maksat da kendileri ve Nefs-i nefîsleri mesâbesinde bulunan Emîr'ül-Müminîn Alîdir (A.M). Hz. Alî (A.M), bu âyet-i kerîmeyi İkinci Halîfenin, kendisinden sonra halîfe tâyînî için kurduğu şûrâ ehline de itmâm-i huccet için

hatırlatmışlardır (mübâhele için Sahîhu Buhârî'den, Sünenü Tirmizî'den, Zemahşerî, Fahr-i Râzî ve Tabarî tefsirlerinden, Suyûtî'nin «E'd-Dürr'ül-Mensûr»iyle Vâhidî'nin «Esbâb-'ün-Nüzûl»ünden naklen «Fadâil'ül-Hamse»ye bakınız; I, S. 245—250)

Hâsılı, âyet-i kerîmede «Velî» olarak önce Allah ve Rasûlü, sonra namaz kılarken rükû'da sadaka veren, yânî Alî (A.M) anıldığına göre, komşu, dost, arkadaş, ahiddaş, dâmat anlamlarını vermeye imkân yoktur; «Velî»nin anlamı ancak veliyy-i emrdir, vilâyet de dîn ve dünyâda, Rasûlullah'tan sonra ümmet üzerinde vilâyet-i mutlakadır.

Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M) bir çok defâlar çeşitli münâsebetlerle «Alî bendendir, ben Alî'denim; o, benden sonra her mü'minin velîsidir»; «Alî'nin eti, etimdendir, kanı kanımdandır», yânî o, nübüvvetten başka her hususta beni temsîl eder, onun buyruğu, benim buyruğumdur; mü'minlerin emîri odur buyurmuşlardır (Aynı, S. 337—346). Fakat Şîa, bütün bunlardan başka, Hz. Alî'nin (A.M), Emîr'ül-Mü'minîn ve Rasûlullâh'tan sonra onun vasıysi, halîfesi, mü'minlerin veliyy-i emri olduğunu bilhassa Gadîru Humm'daki tebliyğleriyle kabûl eder.

§ Hz. Peygamber'in (S.M), kendilerinden sonra mü'minleri kendi başlarına bırakmalarına imkân düşünülemez.

Şîa'ya göre «Andolsun ki size, sizden, içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki bir sıkıntıya düşmeniz, pek ağır gelir ona; size pek düşkündür o, mü'minleri esirgeyendir; rahîmdir» âyet-i kerîmesiyle tavsîf buyurulan (IX; Tevbe, 128) Rasûl-i Ekrem'in (S.M), mü'minleri, kendi-

lerinden sonra kendi başlarına bırakmaları, onların ayrılığa, aykırılığa düşmelerine râzı olmaları, kendilerinden sonra ümmetin, dîn ve dünyâ işlerinde veliyy-i emri olacak kişiyi bildirmemeleri mümkün değildir; kaldı ki Allah da buna rızâ göstermez ve dinin esâsı, Allâh'ın rızâsıdır ve emrine itâattir.

Gadîru Humm olayı.

Hz. Peygamber (S.M), Vidâ' Haccından dönerlerken V. Sûre-i Celîlenin (Mâide), «Ey Peygamber», Ey insanları hidâyete dâvete memur olarak gönderilen, «Sana Rabbinden indirilmiş olan emri bildir; bunu îfâ etmezsen, O'nun elçiliğini yapmamış olursun ve Allah seni insanlardan korur; şüphe yok ki Allah kâfir kavme, doğru yolu buldurmak husûsunda başarı vermez» meâlindeki 67. âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Bu sırada kaafile, Mekke'yle Medîne arasında, Cuhfe vâdisindeki Gadîru Humm denen su birikintisinin kıyısına gelmişti; Zi'l-Hicce ayının onsekizinci perşembe günü öğle çağıydı ve orası çeşitli yerlere gidecek yolların birleşim yeriydi.

Hz. Rasûli Ekrem (S.M) bineklerinden indiler. İleriye gidenlerin geri dönmeleri, geride kalanların gelip yetişmeleri için münâdîlerin seslenmelerini emir buyurdular. Oradaki ağaçların altına bir çadır kurdurdular. Halk tamamıyle toplanınca oraya deve hamutlarından üç basamak bir minber düzdürdüler. Son hacları olan ve «Vidâ» yâni vedâlaşma, «Kemâl» yâni olgunluk, «Belâğ» yâni bildiriş, «Temâm» ve «İslâm» haccı adlarıyle anılan bu hacta yüzyirmi dörtbinden fazla kişi vardı. Hava pek sıcaktı. Bu yüzden sahâbe, giydikleri elbisenin bir kısmını başlarına almışlar, bir kısmını ayaklarının altına sermişlerdi. Namaz kılındı; namazdan sonra Hz. Peygamber

(S.M) minberi teşrif buyurdular. Allâh'a hamd-ü senâdan, ondan yardım istedikten sonra birliğine, kendi peygamberliklerine şehâdet edip «Ey insanlar» buyurdular; «Allah bana ömrümün sona geldiğini, yakında dâvetine icâbet edeceğimi, varlık yurdundan göçeceğimi bildirdi. Ben de sorumluyum, siz de sorumlusunuz; ne dersiniz?»

Sahâbenin hepsi, «Şehâdet ederiz ki» dedi; «Sana emredileni teblıyğ ettin; savaştın, öğüt verdin; Allah sana hayırla karşılık versin.»

Hz. Peygamber (S.M), «Allâh'ın varlığına, birliğine, Muhammed'in, onun kulu ve rasûlü olduğuna, cennetin, cehennemin, ölümün, ölümden sonra dirilmenin gerçek olup kıyâmetin kopacağına ve bunda şüphe olmadığına şehâdet eder misiniz?» buyurdular.

Ashâp «Evet, şehâdet ederiz» diye bağrışınca Rasûl-i Ekrem (S.M), «Allâh'ım, şâhid ol» buyurdular. Sonra dediler ki:

«Âhırete göçmekte ve havzın kıyısına varmakta hepinizden önde bulunacağım; siz de havuz kıyısında bana ulaşacaksınız. Havuzumun genişliği San'â ile Busrâ[*] arası kadardır; kıyısında gümüşten ve yıldızlar kadar kadehler var. Buna ulaşacağınız zaman sizden, iki değer biçilmez şeyi soracağım; onlarla nasıl geçindiniz diyeceğim.»

Bir rivâyete göre birisi, Ey Allâh'ın Rasûlü, o iki değer biçilmez şey nedir diye sordu. Hz. Peygamber (S.M.), «O

---

[*] San'â, Yemen ülkesinin merkez şehridir; Busrâ, Şam'a bağlı Havran kasabalarından biridir.

iki değer biçilmez şeyin büyüğü, yüce ve ulu Allâh'ın kitâbıdır; bir ucu Allâh'ın (Kudret) elindedir; öbür ucu sizin elinizde (Allâh'a, Allah rızâsına ulaşmak için bir vâsıtadır size. III. Sûre-i Celîlenin 103. âyet-i kerîmesinin meâli). Ona yapışın da sapmayın, değiştirmeyin onu. Öbürü de benim Ehlibeytimdir. Lûtuf sâhibi ve herşeyden haberdâr olan, bu ikisinin, havuz kıyısında bana ulaşıncaya dek birbirinden ayrılmayacağını haber verdi bana. Bu ikisinde size nasıl halef ve halîfe olurum, bakın da görün» buyurdular.

Ondan sonra, «Bilmez misiniz ki ben, inananlara nefislerinden evlâyım» (, onların veliyy-i emriyim) buyurdular. Hepsi birden, Evet yâ Rasûlallah dedi. Sonra, «Bilmez misiniz ki» buyurdular, «Ben her inanan erkek ve kadına, nefsinden evlâyım?» Evet cevâbını alınca evvelce yanlarına çağırdıkları, minberde sağ yanlarına aldıkları Hz. Alî'nin (A.M) elini tutup kaldırdılar; bir derecede ki halk, ikisinin de koltuklarının beyazlığını gördü.

«Ben kimin mevlâsı isem, Alî, onun mevlâsıdır» buyurdular. Sonra mübârek ellerini açıp «Allâhım» buyurdular, «Ona dost olana dost ol, ona düşman olana düşman ol; ona yardım edene yardım et, onu horlayanı horla; nerde olursa olsun, gerçeği onunla beraber kıl.» (İbn Hacer'den, Vâhîdî'nin «Esbâb'ün-Nüzûl»ünden, Zehebî'nin «Telhîs»inden, Nesei'nin «Hasâis»inden naklen «El-Murâcaât»; VI. basım, Necef-i Eşref — 1383 H. 1963; S. 202 — 206); orda bulunanların bunu, bulunmayanlara bildirmesini de emir buyurdular.

Bu tebliyğden sonra V. Sûre-i Celîlenin (Mâide), «Bu gün dîninizi ikmâl ettim sizin; nîmetimi tamamladım size; din olarak size İslâmı seçtim ve hoşnûd oldum, râzı oldum» meâlindeki 3. âyet-i kerîmesi nâzil oldu (Ebû-Nu-

aym'in «Nuzûl'ül-Kur'ân»ında, Sa'lebî Tefsîriyle başka kitaplarda bu âyet hakkında verilen bilgi için aynı kitabın 206—214. sahifelerine bakınız). Bu âyet-i kerîmenin inişinden sonra, başta Ebû-Bekr ve Ömer Hazretleri olmak üzere sahâbe, Hz. Alî'yi tebrîk ettiler; Ömer, «Kutlu olsun, sana ne mutlu ey Ebâ-Tâlib oğlu» dedi, «Bugün benim ve her erkek ve kadın mü'minin mevlâsı oldun.»

Hassân b. Sâbit, bu olayı, bir şiir inşâd ederek övdü ki meâli şudur:

«Peygamber (S.M), Gadîru Humm'da herkese hitâben dedi ki: Peygamberiniz kim? Hepsi, senin Rabbin dedi, Mevlâmız, sen de Peygamberimizsin; bu hususta isyan edemeyiz. Peygamber, kalk yâ Alî buyurdu, benden sonra İmâm olarak halka doğru yolu göstermek üzere seni seçtim; senden râzı oldum; kimin mevlâsı isem bu, onun mevlâsıdır; özünüz doğru olarak uyun ona. Peygamber, orda, Allâhım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol diye duâ etti.»

Hz. Peygamber (S.M), «Hassân» buyurdular, «Dilinle bize yardım ettikçe Rûh'ül-Kudüs'ün yardımıyla güçlen.»

Bu hitabta, Hassân'ın sonraki haline dâir de bir tenbih ve ihtar vardı.

Hassân'ın şiirini, Suyûtî (vefâtı, 911 H. 1505) dâhil olmak üzere onbirden fazla Ehl-i Sünnet bilginiyle Şîa'dan yirmi altı bilgin rivâyet etmiştir (Âyetullah merhum Ahmed'ül-Emînî: El-Gadîru fi'l-Kitâbı ve's-Sünneti ve'l-Edeb; C. II, 2. Basım; Tehran — 1372 H. S. 34—41).

Gadîru Humm hadîsini İbn. Mâce, Tirmîzî, Neseî gibi Ehl-i Sünnet tarafından kitabları altı sahîh hadis kitaplarından sayılan muhaddislerle Hanbelî mezhebinin İmâmı Ahmed b. Hanbel ve kitaplarına güvenilen Hâkim, Ha-

tîb-i Hârezmî, Muttekıyy-i Hindî de dâhil olmak üzere hicrî 11. yüzyıldan (IX. M) XIII. yüzyıla kadar gelen (XIX. M) hadîs bilginlerinden otuzu aşan muhaddis, Sa'lebî, Vâhidî, Kurtubî, Kaadî Beyzâvî, Fahr-i Râzi de dâhil, ondörtten fazla müfessir, Belâzürî, İbn Kuteybe, Tabarî, İbn Abd'ül-Birr, İbn Kesîr, İbn Hallikân, Suyûtî gibi yirmidört tarihçi, Ebû-Bekr-i Bâkıllânî, Seyyid Şerîf-i Cürcânî, Teftâzânî, hatta Alî Kuşçı gibi yirmiyedi kelâmcı, kitaplarına almışlar, ashaptan yüzon, tâbiînden seksendört, hicretin II. yüzyılında (VIII M) yaşayan ellialtı, III. yüzyılında (IX. M) yaşayan doksaniki, IV. yüzyılında (X. M) kırküç kişi, çeşitli yollarla bu hadîsi rivâyet etmişler, çağımıza dek hadis, tefsir, manâk:b, târih, lûgat, hattâ münasebet düşünce edebiyat kitablarına alanların sayısı dörtyüze yaklaşmıştır. Bütün bu andığımız kişiler, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizdendir (Hâc Seyyid Muhammed Takıyy-i Vahidî'nin «El-Gadîr tercemesi «İnâyet'ül-Emîr Tercemet'ül Gadîr»ine bakınız; Tehran — 1340 Ş. C. 1, S. 23 — 26, 40 — 177).

Ayrıca Hz. Alî (A.M) bu hadîsi, ikinci halîfenin vefâtından sonra toplanan Şûrâda Üçüncü Halîfenin zamanında mescidde, yirmiyi aşan sahâbiye karşı ve Kûfe'de iki kere irâd etmişler, bu ihticaclarından birinde sahâbeden, ondördü Bedir ashâbından olmak üzere otuz kişi tanıklıkta bulunmuştur. Talha'ya karşı ve Sıffıyn savaşında gene bu hadîsi anmışlardır; bu hadisle Ehlibeytten ihticâc edenler de olmuştur (Aynı; C. II; S. 2—48; El-Murâcaât, S. 61 ve devâmı, 202—222).

«Mevlâ» sözünün anlamları.

Hadîs-i Şerifteki «Mevlâ» sözünün türkçede karşılığı evvelce de kısaca değindiğimiz gibi «Rab», yâni besleyip geliştiren, terbiye edip yetiştiren, «amıca, amıcaoğlu, oğul, kızkardeşoğlu, sâhip ve mâlik, köle, birinin izinden giden,

ortak, ahiddaş, arkadaş, komşu, bir yere gelip konaklayan, ihsan eden, nîmet veren, efendi, dost, yardımcı, bir işte tasarruf, tedbîr ve vilâyet sâhibi anlamlarına alabiliriz.

Şîa'ya göre, bu hadîs-i şerîften, «Ben kimi seversem Alî de onu sever, kimin yardımcısıysam Alî de onun yardımcısıdır» gibi bir anlamın çıkarılmasına imkân ve ihtimâl verilemez. Çünkü böyle bir söz, her hangi bir münâsebetle, bir veyâ birkaç kişiye, rastgele, her hangi bir yerde söylenebilir. Halbuki Rasûl-i Ekrem (S.M), bu tebliyğı, son hacları olduğunu da bildirdikleri Vidâ' haccından dönerlerken, V. Sûre-i Celîlenin 67. âyet-i kerîmesiyle Rabbinden kendilerine inzâl edileni bildirmeleri emrini aldıktan sonra îfâ buyurmuşlardır. O sıcakta geri kalanları çağırttıp, ileri gitmiş olanları döndürüp huzurlarında toplamışlar, bütün bulunanlar tarafından görülmesini sağlamak için minber kurdurmuşlar, İslâmın direği olan namaz kılındıktan sonra minberi teşrîf buyurup ashâbından, Allâh'ın birliğine, kendilerinin risâletlerine, âhiretin gerçekliğine, cennetin, cehennem'in varlığına şehâdet etmelerini istemişler; hepsi de şehâdet ettikten sonra Allâh'ı, bu şehâdete tanık tutmuşlardır. Ashabtan kendileri hakkında ne düşündüklerini sorup onların bu hususta da güzel şehâdetlerine Allâh'ı işhâd buyurmuşlar, ömürlerinin sona erdiğini sandıklarını bildirmişler, iki paha biçilmez şeyle, Kur'ân-ı Mecîd ve Ehlibeytiyle ümmeti içinde kalacaklarını, kendilerini bu ikisinin temsîl edebileceğini, kıyâmete dek bunların birbirlerinden ayrılmayacaklarını söyleyip «Ben kimin mevlâsı isem, Alî, onun mevlâsıdır» hükmünü vermişler, Alî'yi (A.M), elinden tutarak kendi yanlarında, ashâba göstermişler, böylece bu beyandan sonraki duâlarıyla da onun, kendilerinin halîfeleri, vasıyleri ve mü'minlerin emîri ve veliyy-i emri olduğunu îlân eylemişler,

bunu, orda bulunanların, bulunmayanlara bildirmelerini de emretmişlerdir.

Kur'ân-ı Mecîd'in XXXIII. Sûre-i Celîlesinin (Ahzâb) 6. âyet-i kermesinde, Hz. Peygamber'in (S.M), inananlar üzerinde, onlardan ziyâde tasarruf, tedbîr ve vilâyetleri olduğu bildirilmektedir ki Hz. Peygamber (S.M), «Bilmez misiniz ki ben, inananlara nefislerinden evlâyım ve bilmez misiniz ki her inanan erkek ve kadına da, onların nefislerinden evlâyım» sorularıyla bunu hatırlatmışlardır. Aynı sûrenin 36. âyet-i kerîmesindeyse meâlen, «Allah ve Rasûlü, bir işe hükmetti mi, erkek, kadın, hiç bir inananın o işi istediği gibi yapmakta muhayyer olmasına imkân yoktur ve kim, Allâh'a ve Peygamberine isyân ederse gerçekten de apaçık bir sapıklığa düşmüş, sapıtıp gitmiştir» buyurulmaktadır; Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M) sorularıyla, aldıkları şehâdetle, o şehâdete Allâhu Teâlâ'yı da tanık tutmakla bütün ümmete bu âyet-i kerîmeleri de ihtâr buyurmuşlardır.

Bu toplantıdan, bu iblâğdan sonra ashâbın Hz. Alî'yi (A.M) kutlamaları, V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 3. âyet-i kerîmesinin inişi de bunu, büsbütün açıklar. Netekim Ahmed b. Hanbel, «Müsned» inin I. Cüz'ünde bu hadîs-i şerîfi Abdurrahman b. Ebî-Leylâ'l-Ansârî'den rivâyet edip tahrîc eylerken Hz. Alî'nin (A.M), Kûfe'de bu hadisi sordukları, olayı gözleriyle görüp kulaklarıyla duyanların tanıklık etmelerini istedikleri zaman, Bedir ashâbından on kişinin kalkarak Rasûlullâh'ın (S.M) Gadîru Humm günü, «Ben, inananlara nefislerinden evlâ değil miyim ve zevcelerim onların anaları değil mi?» diye sorduklarını, yâni XXXIII. Sûre-i Celîlenin 6. âyet-i kerîmesini hatırlattıklarını, ashâbın şehâdetinden sonra, «Ben kimin mevlâsı isem Alî, onun mevlâsıdır» buyurduğuna tanıklık ettiklerini, Ab-

durrahmân'ın, sanki şimdi bile onları görüyorum dediğini de kaydeder (El-Mürâcaât; S. 210).

Şîa, bu yüzden o günü 18 Zi'l-Hıccet'il-Harâm gününü bayram saymış, Ehlibeyt İmamları, o günün kutlu bir gün olduğunu buyurmuşlar, çağımıza dek o gün, Ehlibeyt muhibleri tarafından tes'îd edilegelmiştir «İnâyet'ül-Emir Terceme-i El-Gadîr; II, S. 196 ve devâmı).

II

Hz. PEYGAMBER'İN (S.M) İRTİHÂLLERİNDEN SONRAKİ OLAYLAR

§ Üsâme Ordusu.

Hz. Peygamber (S.M), henüz bu fânî âlemdeyken sahâbe arasında ayrılıklar başlamıştı. Kur'ân-ı Mecîd, Rasûlullâh'a (S.M) itâat edenin Allâh'a ve Rasûlüne itâat emrettiği (III, 32), emir sâhibi olana itâati de buna izâfe eylediği hâlde (IV, 59) Zeyd oğlu Üsâme'nin, ordu kumandanı yapılmasına itirâz edenler olmuştu; oysa ki onu Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M) hicretin onbirinci yılı Saferinin bitimine dört gün kala çağırmışlar, «Babanın şehîd olduğu yere yürü, onlarla savaş» buyurmuşlar, Şam ülkesine gidecek orduya kumandan tâyin etmişlerdi. İtirazları duyan Hz. Peygamber (S.M), rahatsız oldukları hâlde mescide gidip, önce de babasına itiraz edildiğini, Üsâme'nin de babası gibi bu işe ehil olduğunu söylemişlerdi. Üsâme, Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen sancakla Medîne'nin dışına çıkmış, şehre bir fersahlık yer olan Curuf'ta ordugâh kurmuştu. Muhâcirlerle Ansârın ulûları bu orduya katılmaya memur olmuşlar, fakat ordu bir türlü toplanamamıştı. Herkes sanki Hz. Peygamber'in (S.M) rahatsızlıklarının sonunu bekliyordu. Ordugâhta toplanan azınlık da Hz. Peygamber'in vefatları üzerine Medîne'ye döndü ve ordu, ancak Ebû-Bekr Hz.lerinin bey'at işi tamamladıktan sonra gönderilebildi (Tabakaat, Uyûn'ül-Eser, Ensâb'ül-Eşrâf, Târîhu Ya'kuubî, Tehzîb, Kenz'ül-Ummâl, Müntehabâtu Kenz, Telhîsu Maâlimi Dâr'il-Hicre'-

den ve İbn Esîr Târihinden naklen Seyyid Murtaza'l-Askerî'nin «Abdullâh b. Sebe' ve Gavgaa-yı Sakıyfe»si; tarafımızdan türkçe'ye «Abdullah b. Sabâ masalı; Bir Yalancının Düzmeleri» adıyla tercemesi; İst. 1974; S. 52—55 ve aynı sahîfenin notları. «100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatler» adlı eserimiz; İst. Gerçek Yayınevi — 1969; S. 25—26).

§ Yazılamayan Vasıyyet-nâme.

Hz. Peygamber (S.M), hastalıkları esnâsında bir vasıyyet yazdırmak istemişlerdi. Sahâbe-i Kirâm bu hususta da, Hz. Rasûlullâh'ın (S.M) huzurlarında bu vasıyyetin yazılıp yazılmamasına dâir tartışmaya başlamışlardı. İçlerinde, Hz. Peygamber'in, hastalık dolayısıyla bu sözleri söylediklerini sananlar bile olmuştu ve Cenâb-ı Peygamber (S.M), bu vasıyyetin yazılmasından vazgeçmişlerdi (Sahîhu Buhârî; Cihâd bölümü, Cevâiz ve Vefd bahisleri; Mısır — 1327 H, C. II, S. 122; Sahîhu Müslim; Mısır — 1344; V, 75; Müsned; Kahire — 1313 ve 1368 — 1375 basımları; C. I. S. 293; Tabakaat; Beyrut — 1376 — 1377 ve Leiden basımı; K. 2, 37 ve diğer kaynaklar).

Ömer Hazretleri diyorlar ki:

Biz huzurdaydık; Hz. Peygamber (S.M.), «Bana yedi tulum su getirin, yüzüme serpin; bir de kalem getirin. Size birşey yazdırayım ki benden sonra aslâ yol yitirmeyesiniz buyurdular. Zevceleri, Rasûlullâh'ın istediklerini getirin dediler (Tabakaat; II, 2. K, S. 243 — 244; Kenz'ül-Ummâl; III, S. 139; XVII, S. 52; Müntehabâtu Kenz, III). Makrîzî diyor ki: Rasûlul'âh'ın zevceleri Zevneb bint Cahş ve diğer zevceleri. Getirin dediler. Ömer diyor ki: Susun dedim, siz o kadınlarsınız ki Rasûlullah hasta olunca ağlıyor görünmek için gözlerinizi yumarsınız; esenleşince de boğazını

sıkarsınız. Bu söz üzerine Hz. Rasûl (S.M) «Bu kadınlar» buyurdular, «Sizden iyidir.»

İbn Sa'd, «Tabakaat»ında (III, S. 244) Câbir'den rivâyet ederek der ki: «Peygamber (S.M) ölüm hâlinde Ümmet için birşey yazdırmak, ümmetinin yol yitirmemesini, başka birinin de yollarını vurmamasını sağlamak için bir vasıyyetnâme yazdırmak istediler.»

Ahmed b. Hanbel «Müsned»inde (I, 293), İbn Abbâs'tan rivâyetle diyor ki: «Hz. Peygamber'in (S.M) vefatları yaklaşınca, bir koyun kemiği getirin de size birşey yazdırayım ki benden sonra sizden iki kişi bile birbiriyle ayrılığa düşmesin» buyurdu İbn Abbâs, «Topluluk bağırıp çağırmaya başladı; zevcelerinden biri, Yazıklar olsun size dedi, Peygamber vasıyyet etmek istiyor,» tarzında rivâyet ediyor (Tabakaat; II, S. 244).

İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivâyette Hz. Peygamber (S.M), vefatıyle sonuçlanan rahatsızlıklarında, «Bana bir kâğıt, kalem getirin de size birşey yazdırayım ki ondan sonra aslâ yol yitirmeyesiniz» buyurdular. Ömer, Rum şehirlerinden filân şehir, feşmân şehir öylece kalacak mı? Rasûlullah, bu şehirleri fethetmeden vefât etmeyecek; vefât ederse bile tekrar dirilmesini beklemeliyiz; netekim Mûsâ Peygamber'i de İsrâiloğulları bekediler dedi. Hz. Peygamber'in zevceleri Zeyneb, Duymuyor musunuz dedi, Rasûlullah size vasıyyet etmek istiyor. Derken bir gürültüdür koptu. Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M) «Kalkın» buyurdular, «Gidin.» Onlar gidince de Hz. Peygamber (S.M) vefât ettiler (Buhârî; «Kitâb'ül-Cihâd»ın «Cevâiz'ül-Vefd» bölümü; II, S. 120; Aynı ciltte «Cizye» bölümü; S. 122; Arap Yarımadasından müşriklerin çıkarılması kısmında. Sahîhu Müslim; C. V, «Vasıyyet-nâme'nin terki» bölümü. Ahmed Şâkir'in tahkıykına göre «Müsned»de 1935. Hadis, İbn Sa'd: Tabakaat; II, S. 244 Tabarî; III, 193).

İbn Abbâs, «Perşembe günü» demişti; «Âh, ne gündü o gün.» Ondan sonra o kadar ağlamıştı ki gözyaşları taşları ıslatmıştı. Sonra da, «Rasûlullâh» demişti, «Hastalığında bana kâğıt, kalem getirin; size birşey yazayım ki benden sonra aslâ yol yitirmeyesiniz.» Orda bulunanlar tartışmaya başladılar. Oysa hiçbir peygamberin huzûrunda kavga, ihtilâf câiz değildir. Bazılarıysa Peygamber dediler, sayıklıyor. Hz. Peygamber (S.M), «Benim hâlim, sizin beni sevketmek istediğinizden daha iyidir bence; bırakın beni kendi hâlime buyurdular» diyor (Belâzürî: Ensâb'ül-Eşrâf; I, S. 562; Tabakaat; II, 242; Sahîhu Müslim; V, 75).

Açıkça anlaşılıyor ki bu vasıyyet yazılsaydı da Hz Rasûl (S.M) kendilerinde değilken yazdırdı denecekti, çünkü sayıklıyor da dendi; İbn Abbâs bir başka rivâyette bu sözü söyleyeni de açıklamaktadır. Buhârî'deki bir rivâyete göre Ömer hazretleri, «Hastalık Rasûlullâh'ın bütün duygularını kaplamış; elinizde Kur'ân var; Allâh'ın kitabı bize yeter» demişti. Hz. Rasûl'e, sonradan, istediğinizi getirelim mi dendiği zaman, Rasûl-I Ekrem (S.M), «Bundan sonra neye yarar» buyurmuşlardı (Buhârî'nin «Magaazî» bâbındaki «Peygamber'in hastalığı» bölümüne, III, 62, «Kitâbu Farz»ına; IV, 5; «Sünnete yapışmak» ve «İhtilâfın kötülüğü» kısımlarına; IV, 180; «Sahîhu Müslim»in «Vasıyyet» kısmına bakınız; V, 76. Diğer kaynaklar için «Abdullah b. Sabâ» adlı çevirimizin 70. sahîfesinin 1. notuna müracaat ediniz).

Bu bahsi bitirirken Tabarî'deki şu rivâyeti de yazmamız gerek:

Birinci Halîfe, ölümüyle sonuçlanan hastalığında, Affân oğlu Osmân'ı yanına çağırdı. Gelince ona, Yaz dedi ve «Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Bu, Ebû-Kuhâfe oğlu Ebû-Bekr'in Müslümânlara vasıyyetidir; Emmâ bad'.» Bu

sözden sonra kendinden geçti. Osman hazretleri, Halîfe baygınken, onun adına, «Ben size, yerime geçmek ve Halîfe olmak üzere Hattâb oğlu Ömer'i bıraktım. Hayrınız için ne gerekse yaptım» sözlerini yazdı. Ebû-Bekr hazretleri, kendine gelince, «Ne yazdın, oku» dedi. Osman okuyunca, «Allahu Ekber» dedi, «Ne yazdıysan kabûl ettim» ve ona duâ etti.

Ebû-Bekr hazretlerinin defninden sonra Ömer, elinde bir hurma dalı olduğu hâlde halkın huzûrunda oturdu; Ebû-Bekr'in azatlı kölesi Şedîd, vasıyyet-nâmeyi elinde tutuyordu. Ömer halka, «Dinleyin» dedi; «Rasûlüllâh'ın Halîfesi Ebû-Bekr'in emrine itâat edin; Halîfe size diyor ki: Ben bu hususta sizin hayrınızı diledim, bir taksirde bulunmadım.» Şedîd de vasıyyetnâmeyi okudu ve kabûl edildi (IV, 51—52).

Yâni Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) hastalık hâlinde yazdıracakları vasıyyetnâme yazdırılmadı; fakat Birinci Halîfe baygınken yazılan vasıyyetnâme halka bir emir telakkiy edildi.

§ Hz. Rasûl-i Ekrem'in vefatları ve vefatlarından sonraki olaylar.

Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), bir rivâyete göre, hicretin onbirinci yılı Saferinin yirmisekizinci, diğer bir rivâyete göre Rabîulevvelin onikinci Pazartesi günü, öğle çağında ebediyyet âlemine göçtüler; ilk rivâyet, Ehlibeyten gelen rivâyettir. Hz. Rasûl'ün (S.M) irtihâli sırasında Ömer hazretleri Medîne'deydi; Ebû-Bekr'se Medîne'nin doğusunda, şehre bir mil mesâfede bulunan ve Ansardan Hârisoğullarının oturdukları Sünuh'taydı (İbn Hışâm; IV, S. 331 — 334; Tabarî; II, S. 442).

Hz. Âişe diyorlar ki: Ömer ve Mugıyra b. Şa'be, izin

olarak Rasûlullâh'ın hucrelerine girdiler; yüzlerine örtülmüş olan bezi kaldırdılar. Ömer bağırarak Âh dedi, Rasûlullah ne de şiddetli bir baygınlığa düşmüş; sonra çıkıp yola düştüler. Mugıyra, hucre-i saâdetten çıkarlarken Ömer'e, Andolsun Allâh'a ki dedi, Rasûlullah dünyâdan gtimiş. Ömer, yalan söyledin dedi; Rasûlullah aslâ ölmedi. Fakat sen fitneci bir adamsın; onun için böyle söylüyorsun. Rasûlullah münâfıkları yoketmedikçe ölmeyecek (Müsned; C. IV, 219; Ensâb'ül-Eşrâf; I, 563; Kenz'ül-Ummâl; IV, 50; Zehebî; I, 37; Tabakaat; II, 2. K. 54; Zeynî Dahlân: E's-Siyret'ül-Halebiyye; III, 390; Nihâyet'ül-İreb; XVIII, 382). Hattâ bu sözü de yeter bulmadı; Rasûlullah vefât etti deyeni ölümle tehdîde başladı ve «Mûsâ nasıl kırk gün kavminden gizlendiyse, nasıl bu müddet içinde ona öldü dendiyse, Rasûlullah da onun gibi Rabbinin katına gitti; andolsun ki gene dönecek; bu şüpheye düşenlerin, öldü deyenlerin ellerini, ayaklarını kesecek» demeye başladı (Târîhu Ya'kuubî; II, 95; Tabarî; III, 198; İbn Kesîr: El-Bidâyetü ve'n-Nihâye; V, 244; Târih'ul-Hamîs; II, 185; Teysîr'ül Vusûl; II, 41; Ensâb'ül-Eşrâf; I, 565; Ebu'l-Fidâ'; I, 164; Târihu İbn Şıhne; «El-Kâmil» hâşiyesinde, S. 112; Siyret'ül-Halebiyye; III, 390—391). Abdullah b. İbn Ümmü Mektûm, III, Sûrenin «Muhammed ancak bir peygamberdir; ondan önce de nice peygamberler gelip geçmiştir; o vefât ederse, yâhut öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allâh'a bir ziyan vermez; fakat Allah, kendisine şükredenlere ihsanda bulunur» meâlindeki 144. âyet-i kerîmesini okudu (Tabakaat II; 2. K, 5; Kenz'ül-Ummâl; V, 53, 192. Hadîs-i şerîf; İbn Kesîr; V, 243; E's-Siyret' ül Halebiyye; III, 390—391); Hz; Peygamber'in amcaları Abbâs da ben dedi, Abdulmuttalib oğullarının vefâtlarında, yüzlerinde beliren alâmetleri bilirim; Rasûlullah'ın (S.M) yüzlerinde de aynı alâmetleri gördüm; kesin olarab Rasûlullah vefât etmiştir. Fakat Ömer hazretleri bu sözü de

dinlemedi. Abbâs, halktan, Hz. Rasûl-i Ekrem'in vefâtları hakkında birşey söylediklerini hatırlayan var mı, varsa söylesin deyip Ömer hazretlerinin iddiâlarına uygun bir hadis naklini istedi. Bu soruya muhâtap olanlar, böyle birşey duymadıklarını söylediler. Aynı soruyu Ömer'den sordu; yâni ölmeyeceği, onun sandığı gibi bir müddet Rabbinin katında kalıp sonra gene ümmetinin başına geçeceği, münâfıkları, müşrikleri kökten yok edeceği hakkında birşey buyurup buyurmadıklarını suâl etti: Ömer de böyle birşey duymadığını söyledi. Bunun üzerine Abbas, halka, Ey halk dedi, tanık olun ki Rasûlullah, vefâtlarına dâir kimseye bir söz söylememiştir; kendisinden başka bir mâbud bulunmayan Allâh'a andolsun ki Rasûlullah, ölüm şerbetini içmiştir (Ebü'l-Fidâ'; C. 1, Tetimme, 152). Fakat Ömer, hâlâ bağırıp çağırmada, tehditlerde bulunmadaydı. Abbâs, «Rasulullah da» dedi, «Öbür insanlar gibidir; o da âfetlere uğrar, olaylara mâruz olur. Rasûlullah dünyâdan gitmiştir; ne kadar mümkünse, o kadar çabuk toprağa verin onu; Allah sizi bir kere öldürecek de Rasûlullâh'ı iki kere mi öldürecek? O, Allah katında iki kere ölüm şerbetini içmekten üstündür; dediğiniz doğru olsa bile onun bedenini örten toprağı bir yana atıp onu topraktan çıkarmak Allâh'a kolaydır. Rasûlullah, insanlara saâdet ve kurtuluş yolunu anlatmış, sonra da dünyâdan gtimiştir.» (Tabakaat; II, 2. K, 53; Ensâb'ül-Eşrâf, I, 567; Dâremî; I, 39; Kenz'ül-Ümmâl; IV, 53; 1090. hadîs. Siyret'ül-Halebiyye; III, 390. Tabarânî'den ihtisar yoluyla naklen; Târîh'ül-Hamîs; II, 158 ve 192; Nihâyet'ül-İreb; XVIII, 286) Ömer hazretleri, bütün bunlara rağmen, Rasûlullâh'ın (S.M) ölmediğini o kadar şiddetle ve o kadar fazla söyledi ki dudaklarını köpük sardı (Tabakaat; II, 2. K; 53; Kenz'ül-Ümmâl; IV, 53; Târh'ül-Hamîs; II, 185; Siyret'ül-Halebiyye; III, 392).

Sâlim b. Ubeyd, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefâtlarını haber vermek üzere Sümuh'a gitti bâzılarına göreyse Âişe

hazretleri, Ebû-Bekr'e haber yönderdi (İbn Kesîr; V, 244; Zeynî Dahlan'ın Siyret'ül Halebiyye'ye Hâşiyesi; III, 390—391). Ebû-Bekr, haberi duyunca hemen Medîne'ye geldi. Ömer'in ayakta, halkı tehdîd etmekte olduğunu gördü. Ömer, EbûBekr'i görünce sakinleşti; oturdu (Kenz'ül Ummâl; IV, 53, 1092. Hadîs). Ebû-Bekr, Allâh'a hamd-ü Senâdan sonra, Allaâ'a tapanlar, bilsinler ki dedi, Allah dâimî diridir, ölümsüzdür; Muhammed'e tapanlar, bilsinler ki o, dünyâdan göçmüştür ve İbn Ümmü Mektûm'un okuduğu âyet-i kerîmeyi okudu (Tabakaat; II, 2, K, 54; Târîhu Tabârî; II, 444; İbn Kesîr; IV, 219; Siyret'ül Halebiyye; III, 399; İbn Mâce; 1627. Hadîs). Ömer hazretleri, âyet-i kerîmeyi duyunca Ebû-Bekr'e, «Bu okuduğun Kur'an âyeti mi?» diye sordu; Ebû-Bekr, «Evet» dedi (İbn Sa'd'in «Tabakaat» ından naklen). Ömer, Mugıyra'nın ve Abbâs'ın sözlerine, İbn Ummü Mektûm'un bu âyet-i kerîmeyi okumasına rağmen sözünden dönmediği halde Ebû-Bekr'in sözlerine karşı sakinleşti. Kendisi, bu olayı şöyle anlatır:

«Allâh'a andolsun ki Ebû-Bekr'in bu âyeti okuduğunu duyunca dizlerimin bağı çözüldü; yere çöktüm; kalkmaya gücüm kalmadı; anladım ki Rasûlullah vefat etmiştir.» (Siyretü İbn Hişâm; IV, 334—335; Tabarî; II, 442—444; İbn Kesîr; V, 242; İbn'ül Esîr; II, 219; İbn Ebî'l-Hadîd'in «Şerhu Nech'ül-Belâgası; I, 128; Safvet'us-Sıfve; I, 99, İhtisâren; Kenz'ül-Ummâl; IV, 48; 1053. Hadîs; Nihâyet'ül-İreb; XVII, 387). Tarihçilerin bâzıları, o gün, teessürden Ömer hazretlerinin aklını yitirdiğini yazarlar (Siyret'ül-Halebiyye; III, 392; Hâşiyesi, S 391); İbn Ebî'l Hadîd'se, «Şerh»inde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefâtını anlayan, ansârın ve diğerlerinin hüküm ve hükûmeti ele geçirmelerinden korkan, din ve devletin harîmini korumak gayretine düşen Ömer hazretlerinin, Ebû-Bekr gelinceye dek bu çeşit bir harekete tevessül ettiğini söyler (I, 129); «Diğerlerinin» kay-

diyle bildirdiği, adlarını anmadığı kişiler arasında, Ebû-Tâlib oğlu Alî de (A.M) mevcuttu ve bütün Haşimoğullarıyla ansârın ve sahâbenin bir kısmı, Alî'ye taraftardı.

∴

§ Sakıyfe toplantısı.

Ansâr, yâni Medîneliler, Hz. Rasûlullâh'tan (S.M) sonra din ve dünyâ işlerinde hüküm ve hükûmetin kendilerinde kalmasını istiyorlardı. Hazrec boyu, Sa'd b. Ubâde'nin halîfeliğine taraftardı. Fakat Evs boyundan olanlar buna karşıydılar. Ömer, Ebû-Ubeyde, Mugıyra b. Şa'be ve Abdurrahman b. Avf, Ebû-Bekr'in halîfeliğini arzu ediyorlardı. Sahâbe, Rasûlullâh'ın cenâzelerini, elemli hânedânına bırakarak Benî-Sâide Sakifesinde toplanmşılardı (Müsned IV, 104—1005; İbn Kesîr; V. 260; Safvet-üs-Sıfve; I, 85; Tarîh'ül-Hamîs; I, 189; Tabarî: II, 451; İbn Şıhne; Kâmil hâşiyesinde muhtasaran; 100; Ebü'l-Fidâ'; I, 152; Üsd'ül-Gaabe; I, 34; bâzı ihtilâflarla El-Ikd'ül-Ferîd; III, 61; Zehebî; I, 321; Tabakaat; II, 2. K, 70; Ya'kuubî II, 94; El-Bed'u ve't-Târîh; V, 68; İbn'ül-Esîr ve Mes'ûdî'nin E't-Tenbîhu ve'l-İşrâf'ı; 244; Nihâyet'ül-İreb; XVIII, 389—391. Bütün bu kaynaklar, Hz. Peygamber'in (S.M) gasil ve defninde, ancak Ehlibeytinin bulunduğunu yazarlar). Bu toplantıdan haberdâr olan Hz. Ömer, Ebû-Bekr'e, Gel dedi, kardeşlerimizin yanlarına varalım, bakalım ne yapıyorlar? (E's-Siyret'ül-Halebiyye; IV, 336; E'r-Riyâd'un-Nadıra; I, 163; Târîh'ul-Hamîs; I, 186; Ebû-Bekr-i Cevherî'nin «E's-Sakıyfe»si; İbn Ebi'l-Hadîd'den naklen; VI, 1). İkisi de yola düşmüşlerdi ki yolda Ebû-Ubeyde'ye rastladılar; onu da alıp yürüdüler (Tabarî; II, 456; E'r-Rıyâd'un - Nadıra'da üçünün berâber gittiği bildirilir). Sakıyfe'ye vardıkları zaman Muhâcirlerden bâzı kimselerin de orda olduğunu gördüler.

Bâdiye'de bulunan ve Hz. Peygamber'in (S.M) rahatsızlığını diyup Medîne'ye gelen Ebû-Züeyb-i Hüzelî diyor ki:

«Şehri, Hac zamanı ehrama girildiği sıradaki gürültüyle dolmuş buldum. Ne oldu diye sordum; Rasûlullah vefât etti dediler. Mescide koştum, kimsecikler yoktu. Hz. Peygadber'in (S.M) evlerine gittim; kapıyı kapalı buldum. Sahâbesinin, Hz. Peygamber'in cenâzelerini, Ehlibeytine bıraktıklarını anladım; halkın, Benî-Sâide Sakıyfesinde toplandığını öğrendim (İstîâb; II, 646; Üsd'ül-Gaabe; V, 188; İsâbe; muhtasaran, IV, 386. Agaanî'ye de bakınız; Dâr'ül-Kütüb'il-Mısrıyya basımı; VI, 264—279).

Mes'ûdî'nin rivâyetine göre Abbâs, Alî'ye, «Ey kardeşimin oğlu demişti; «Gel, sana bey'at edeyim de iki kişi bile artık senin hilâfetinde muhâlefette bulunmasın.» (Mürûc'üz-Zeheb; II, 200). İbn Sa'd de «Tabakaat»ında bunu zikreder (II, 2. K. 38). Zehebî'nin ve diğerlerinin rivâyetleriyse şöyledir: Abbâs, Alî'ye, «Elini uzat da bey'at edeyim; Peygamber'in amcası, Peygamber'in amcası oğlina bey'at etti densin; bu takdirde soyunun hepsi de sana bey'at eder; bey'at tamamlanınca da artık bozulmasına imkân yoktur» demişti (I, 329; Duha'l-İslâm; III, 391; İbn Kutayba: E'l-İmâmetü ve's-Siyâse; I, 4). Cevherî'nin rivâyetine göre Abbâs, sonradan Alî'ye, «Rasûlullah (S.M)» demişti, «Dünyâdan rıhlet edince, Ebû-Süfyan, hatırımızı sormaya gelmşiti; sana bey'at etmek istedik; ben, elini uzat, bey'at edeyim dedim; bu ulu kişi de bey'at etsin; ikimiz sana bey'at edersek Abdümenâf oğullarından bir kişi bile sana bey'atte muhâlefet etmez; onlar bey'at edince de Kureyş'ten hiçbir kimse muhâlefette bulunmaz; Kureyş bey'at etti mi, Arap'tan bir ferd bile karşı gelemez. Ama sen, ben dedin, Rasûlullâh'ın (S.M) cenâzesiyle meşgulüm.» (Cevherî'nin bu rivâyetini, İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhi'-

nin I. cüz'ünde, Sakıyfe bahsinde nakleder; s. 131; 540. S. de de muhtasaran zikreyler. IX. C. de de, «Basralılara Söyledikleri» başlığını taşıyan Hutbe'de ve XI. C. de buna değinir.)

Evet, Sahâbeden bir topluluk, Alî'ye (A.M) bey'at etmek istiyordu; fakat Alî, Rasûlullâh'ın (S.M) cenâzesiyle meşguldü; cenâzeyi bırakıp kendisine bey'at almakla uğraşmaya, ne gönlü râzı olurdu, ne inancı, buna müsâiddi. Alî, Rasûlullâh'a (S.M), O'nun hayâtında da bağlıydı, memâtında da. Alî'nin (A.M) siyâset bilmediğini söyleyenlerin, gözlerinde, gönüllerinde yalnız dünyâ, yalnız mevkı', yalnız mal-mülk ve yücelik aşkı ve hırsı vardır; öyle gönüllerde Allah ve Rasûl'ünün aşkı, gerçek sevgisi, insanlık ve vefâ olamaz. Sonra bey'at husûsunda Abbâs'ın, Alî'ye, O'nu kınar bir tarzda söylediği sözlere de esâsen lüzum yoktu; çünkü Rasûlullah (S.M), Alî'nin vilâyetini, hilâfetini ashâba teblıyğ buyurmuş, ümmetine bildirmişti. Ebû-Süfyân'ın bey'at etmek istemesi, hattâ bu hususta Medîne'yi savaşçılarla doldururum demesiyse, bir boy gayreti gütmekten, belki de kurulu düzeni bozmayı dilemekten başka birşey değildi ve Emîr'ül-Mü'minîn Alî (A.M), bunu anlamıştı, biliyordu.

Sakıyfe'de toplanan Ansârın Hazrec Boyu, Sa'd b. Ubâde'nin hilâfetini istiyordu; O'nu, hasta olduğu hâlde oraya götürmüşlerdi. Sa'd, söze, Allâh'a hamd-ü- senâ ile başlayıp O'ndan yardım diledikten sonra, Ansârın İslâmdaki üstünlüğünden bahsetti; Peygamber'e ve sahâbesine saygı gösterdiklerini, müşriklerle savaştıklarını, Peygamber'ın (S.M), Ansârdan râzı olarak dünyâdan göçtüğünü söyledi ve bi işi dedi, başkaları değil, siz düşünmelisiniz. Boyu, bir ağızdan, bizim re'yimiz de, senin re'yinden başka türlü değil, bu işi sana vereceğiz dedi. Tartışma başladı ve Muhâcirler, Rasûlullâh'ın (S.M) ilk dostları

bizleriz, O'nun boyundanız; bu işte bizimle tartışmanız uygun olamaz derlerse ne diyeceğiz dediler. İçlerinden, böyle bir söz söylerlerse, sizden bir emîr olsun, bizden de bir emîr olsun deriz diyenler oldu. Sa'd, «Bu» dedi, «İlk yenilmedir.» (Tabarî; 11. Yıl Olayları; C. II, S. 456; İbn'ül-Esîr; II, 222; El-İmâmetü ve's-Siyâse Hâşiyesi; I, 6; İbn Ebi'l-Hadîd'in «Ansârın sözleri hakkındaki beyanları» adı verilen hutbenin şerhi ve ondan naklen Cevherî'de, «Sakıyfe Olayları»).

Bu sırada topluluğa Ebû-Bekr, Ömer ve Ebû-Ubeyde hazarâtı geldiler. Üseyyid b. Hudayr, Uveym b. Sâide, Ansârın Aclanoğulları boyundan Âsım b. Adiyy ve Mugıyra b. Şa'be, Abdürrahmân b. Avf da gelip onlara katıldılar. Bu topluluk, o gün, Hz. Ebû-Bekr'e bey'at için pek büyük gayret gösterdi; bu yüzden, Ebû-Bekr ve Ömer, dâimâ onların hizmetlerini göz önünde tuttular. Hz. Ebû-Bekr, Ansârdan hiçbir kimseyi Üseyyid b. Hudayr'den üstün tutmadı; Hz. Ömer de ona, kardeşim demiş, ölümünden sonra bile onun hakkını gözetmişti. Uveym ölünce Ömer, kabrinin başında oturup, «Yeryüzünde» demişti, «hiçbir kimse, bu kabir sâhibinden daha iyiyim diyemez.» Ebû-Ubeyde'yi, Romalılarla savaşan orduya kumandan tâyîn etmişti; kendisinden sonra birisini halîfe yapmak istediği zaman, hayıflanarak, «Ölmeseydi onu halîfe yapardım» demişti. Mugıyra'ya zinâ haddi vurmamış, Abdürrahman b. Avf'ı yüceltmekte taksîr etmemiş, ölürken kurduğu Şûrâya onu hakem tâyîn etmişti.

Hz. Ömer, Ansârın tartışmasına şiddetle karşı durmuştu ki Ebû-Bekr hazretleri, onu yatıştırıp söze başladı. Allâh'a hamd-ü senâdan sonra, Muhâcirlerin ön safta olduklarını, herkesten önce onların İslâmı kabûl ettiklerini, yeryüzünde Allâh'a ilk ibâdet edenlerin, onlar olduğunu, Ansârın da dîne büyük yardımları olmakla beraber

Muhâcirlerle hiçbir kimsenin kıyaslanamayacağını, bu bakımdan emîrin, muhâcirlerden olması gerektiğini, Ansârın da onlara vezîr olacağını söyledi. Hubâb b. Münzir, bu söz üzerine, ayağa kalkıp, «Ey Ansâr, bu işe iyi sarılın; bu iş, sizin gölgenizde kararlaşsın, aranızda ihtilâf çıkmasın; yoksa sonunda alt olur-gidersiniz; biz kendimize bir emîr tâyîn edelim; onlar da bir emîr tâyîn etsinler» dedi. Ömer, bu söze karşılık, «Bir ülkede iki emîr olamaz; Allâh'a andolsun ki Arab, kendilerine hükmetmenize râzı olmaz; çünkü Peygamber, sizden değildir; ama Peygamber'in mensûb olduğu boya râzı olur» tarzında sözler söyledi. Hubâb, bu sözlere karşılık verdi; «Bunlar, bu dîne baş eğmeyen, sizin kılıçlarınızın korkusundan teslîm olan kişilerdir» dedi; sonra da, «Ben» dedi, «Aranızda, develerin çöktükleri yere dikilen sopaya benzerim; develer, kaşınacakları zaman ona sürtünürler; ben, kökü, gövdesi, kuvvetli bir ağacım ki olayların kasırgasında, o ağaca sığınılır. Büyük, önemli işlerde bana dayanılır; Allâh'a andolsun ki kim, benim re'yimi reddederse, kılıcımla onun burnunu, aşağılık topraklara sürterim ben.» Ömer, bu sözler üzerine Hubâb'a, «Allah seni öldürsün» dedi. Hubâb, «Beni değil, seni öldürsün» karşılığını verdi ve Ömer'i tartakladı, karnına vurdu; ağzına toprak doldurdu (Cevherî'nin «Sakıyfe'ye âid rivâyetleri», İbn Ebi'l-Hadîd'in «Şerh»ine de bk. Cüz': VI, 291).

Bu sırada Ebû-Ubeyde söze girişti ve «Ey Ansâr» dedi; «Peygamber'in ilk dostları, O'na yardım edenler sizsiniz; şimdi O'nun dînini ilk bozanlar, siz olmayın.»

Nu'mânb. Beşîr'in babası olan ve Sa'd'i çekemeyen, Hazrec Boyunun büyüklerinden sayılan Beşir b. Sa'd, yerinden kalktı; «Ey Ansâr» dedi, «Allâh'a andolsun ki biz, müşriklerle savaşıp dîni ilerletmede üstünüz ama bu işte, Allâh'ın rızâsını kazanmaktan, Peygamber'in buyruğuna

uymaktan başka bir amacımız yoktu; bu yüzden de halka karşı başımızı yüceltmeye kalkışmamız doğru olamaz. Biz dîne, dünyâ dileğiyle yardım etmedik; bu, Allâh'ın bize nasib ettiği bir nîmetti. Muhammed (S.M) Kureyş'tendir; onun boyunun hilâfete geçmesi daha doğrudur. Bu hususta, Allâh'a andolsun ki hiçbir kimse, beni, onlarla savaşa girişmiş göremez.» Derken Abdürrahmân b. Avf, ayağa kalkıp «Ey Ansâr» dedi, «Sizin birçok fazîletiniz var; bunu söylemek gerek, fakat şu da muhakkak ki içinizde Ebû-Bekr, Ömer ve Alî gibi kişilerden biri yok.» Bu söze karşı Münzir b. Arkam, «Biz» dedi, «adlarını andığın kişilerin üstünlüklerini inkâr etmiyoruz; hele bu üç kişiden biri, bize hükmetmeye kalkarsa bir kişi bile ona muhâlefette bulunmaz.» Bu sözle, Alî'yi kastediyordu (Ya'kuubî; II, 103). Ansâr, hep birden, «Biz» dediler, «Alî'den başkasına bey'at etmeyiz.» Tabarî, İbn Esîr'den naklederek diyor ki: Ömer, Ebû-Bekr'e bey'at ettikten sonra da Ansâr, Alî'ye bey'at etmek istedi; bunda ısrâr etti. Zübeyr b. Bekkâr da, Ansâr'ın, kendilerine hilâfetin verilmeyeceğini anlayınca, Alî'ye bey'at etmek istediğini zikreder (Tabarî; III, 208; İbn Esîr; II, 220; İbn Ebi'l-Hadîd «Kitâb'ül-Muvaffakıyyât»tan naklen; II, s. 123).

Hz. Ömer, olayı anlatırken, «Sesler o kadar yücelmişti ki» diyor, «Bir ihtilâfın başgöstermesinden korktum; Ebû-Bekr'e, elini ver dedim; sana bey'at edeyim.» (İbn Hişâm; IV, 336; İbn Kesîr; V, 246. Bütün târihçiler, Ebû-Bekr'e bey'ati, bir oldu - bitti olarak tavsîf etmişlerdir.)

Ömer ve Ebû-Ubeyde, Ebû-Bekr'e bey'at etmek isterlerken Beşîr b. Sa'd, daha atik davrandı; koşup Ebû-Bekr'e bey'at etti. Hubâb b. Münzir, «Beşîr» diye bağırdı, «A şom âsı, yakınlığa riâyet etmedin; amcanın oğlunun hüküm yürüttüğünü görmek istemedin.» Hubâb, «Allâh'a andolsun» dedi; «Öyle değil, fakat Allâh'ın verdiği hakka

karşı onlarla savaşmayı istemedim.» Bu hâli gören ve Hazrec boyunun Sa'd'e bey'at etmek istediğini anlayan Evs boyu ve bilhassa onların ulusu Useyyid b. Hudayr, «Kalkın, Andolsun Allâh'a, Hazrec bu işe el atarsa, üstünlük onlarda kalır, bir daha da size nasîb olmaz; Ebû-Bekr'e bey'at edin» dedi. Üseyyid'in bey'atini gören Hazrecliler, her yandan kalkıp Ebû-Bekr'e bey'ate başladılar. Bir derecede tehâcüm oldu ki Sa'd, ayaklar altında kalayazdı. Yakınlarından bâzıları, yatağının çevresini kuşatıp, Dikkat edin, Sa'd'i ezeceksiniz diye bağırmaya başladılar. Ömer, «Öldürün onu, Allah öldürsün» dedi ve yaatğının yanına gelip «Seni» dedi, «Öylesine ayaklar altında ezmek isterim ki bütün uzuvların kırılıp dökülsün.» Kays b. Sa'd koşup Ömer'in sakalına yapışarak «Allâh'a andolsun» dedi; «Sa'd'in bir kılına dokunursan senin bir tek dişini bile sağlam bırakmam» Ebû-Bekr, «Ömer» diye bağırdı; «Sâkin ol; öyle bir zamandayız ki sukûna muhtâcız.» Ömer, Sa'd'ı kendi hâline bırakıp yanından ayrıldı. Bu sırada Sa'd de Ömer'e «Andolsun Allâh'a» dedi. «Ayağa kalkabilseydim öylesine coşup köpürürdüm ki sesimi Medîne sokaklarından, şehrin çevrelerinden bile duyardın; sen de, dostların da, korkunuzdan kaçacak delik ararsınız; seni buyruk yürüttüğün topluluğun yanına değil, buyruğuna uyduğun topluluğun yanına yollardım.» Ondan sonra dostlarına, «Beni burdan çıkarın» dedi; dostları da onu evine götürdüler (Tabarî; II, 455—459).

Sa'd b. Ubâde, Ebû-Bekr'e bey'at etmedi; Beşîr b. Sa'd de, onun üstüne düşülmemesini münâsip gördü; sözünü tuttular. Ömer'in halîfeliği zamanında Havran'a göçtü; Hicretin onbeşinci yılında, orda, bedenine iki ok saplanmış olarak bulundu; bedeni yemyeşil olmuştu. Cinler tarafından öldürüldüğü söylendi (Rivâyetler ve kaynaklar için «Abdillah b. Sabâ Masalı» adlı çevirimizin 127—131. sahîfelerine ve bu sahîfelerdeki notlara bakınız).

Sakıyfe'de bulunmayanların da bey'atlerini sağlamak için onu mescide götürdüler. Bu sırada Alî ve Abbâs, Peygamber'in (S.M) cenâzesini yıkamakla meşguldüler. Mescidden tekbir seslerini duyan Alî, Bu nedir diye sordu. Abbâs, «Ben sana demiştim» dedi ve bey'at işini hatırlattı (El-Ikd'ül-Ferîd; III, 263. Cevherî de İbn Ebî'l-Hadîd'in rivâyetiyle ve «Muvaffakıyyât»ın VI. cildinden naklen Zübeyr'den).

Berâ' b. Âzib koşup Haşimoğullarını buldu ve halkın, Ebû-Bekr'e bey'at ettiğini haber verdi. Hâşimoğulları birbirlerine bakıştılar; biz, Muhammed'in (S.M) en yakınlarıyken böyle bir işe girişmezler dediler. Abbâs, «Andolsun Kâ'be'nin Rabbine» dedi, «Onlar işi bitirdiler bile.» Muhâcirlerle Ansârın bir bölüğü, hilâfetin Alî'nin hakkı olduğunda şüphe etmiyordu. Ya'kuubî Bera' b. Âzib'den naklen der ki: Abbâs, Hâşimo,ullarına, «Artık» dedi, «Ebedî olarak elleriniz toprağa bulandı; bilin ki ben size bunu söyledim, ama dinlemediniz beni.»

Tabarî diyor ki :

Bu sırada Eslemoğulları Medîne'ye geldiler. O kadar kalabalıktılar ki Medîne sokakları daraldı; hepsi de Ebû-Bekr'e bey'at etti. Ömer, defalarca, «Eslem boyunu görünce anladım ki artık üstünlük bizde» demişti (II, 458; İbn Esîr; II, 254. Zübeyr b. Bekkâr, Nehc'ül-Belâğa Şehri»nden naklen, VI, 287 de, Ebû-Bekr'in Eslem boyunun bey'atyile kuvvetlendiğini söyler). Şeyh Müfîd'in «Kitâbu Cemel»de bildirdiğine göre Eslem boyu Medîne'ye kumaş ve azık almak için gelmişti. Onlara, Rasûlullâh'ın halîfesi Ebû-Bekr'e bey'at edin, ondan sonra biz size dileklerinizi verelim dediler ve bu sûretle onların bey'atini sağladılar.

Ebû-Bekr, mescidde minbere oturdu; halk, geceye dek bey'at etti; böylece Hz. Peygamber'in (S.M) vefât ettik-

leri Pazartesi günü, akşam oldu; Salı gecesi gelip çattı (E'r-Rıyâd'ün-Nadıra; I, 164; Târîh'ül Hamîs; I, 188). Buharî, «Sahîh»inin IV. cildinin 65. sahîfesinde, «Bir bölük halk daha önce Sakıyfe'de bey'at etmişti; umûmî bey'at mescidde oldu»der. Enes b. Mâlik der ki: O gün Ömer'in Ebû-Bekr'e, minbere çık deyip durduğunu, sonunda Ebû-Bekr'in minbere çıktığını; «Ey insanlar, hükmünüz bana verildi; oysa ki ben en hayırlınız değilim; iyi hareket edersem bana yardım edin; uygunsuz hareket edersem, beni doğru yola sevkedin» dediğini işitim. Ebû-Bekr, bu sözlerden sonra da «Allah sizi bağışlasın; kalkın namaza» dedi (İbn Hişâm; IV, 340; Tabarî; III, 23; İbn Kutaybe; Uyûn'ül-Ahbâr; II, 234; E'r-Riyad'ün-Nadıra; I, 167; İbn Kesîr; V, 248; Târîh'ül-Hulefâ'; 47; Kenz'ül-Ummâl; III; 129, 2254. Hadis; E's-Sîyret'ül-Halebiyye; III, 397, v.s.).

§ Hz. Rasûlullâh'ın (S.M) gasilleri, techîz ve tekfinleri, definleri.

Bütün bu işler olup biterken Hz. Rasûlullâh'ı (S.M), Ehlibeyti yıkamakla meşguldü. Cenâzelerinin başında, ancak amcaları Abbâs b. Abdülmuttalib, Ebû-Tâlip oğlu Alî, Abbâs'ın oğulları Fazl ve Kusem, Hârise oğlu Zeyd'in oğlu Üsâme ve Üsâme'nin kölesi Sâlih vardı. Alî, Rasûlullâh'ı (S.M), bedenlerindeki gömleği çıkarmadan yıkamaktaydı; Abbâs, Fazl ve Kusem, mübârek cesedlerini çeviriyorlar, Alî'ye yardım ediyorlardı; Üsâme'yle Sâlih su döküyorlardı. Ansârdan Evs b. Havlî de onlarla berâberdi; onu gasil işine karıştırmamışlardı.

Hilâfet dâvâsı, Salı günü, ikindi çağına dek sürmüştü. Pazartesi günü öğle çağından, yâni Hz. Rasûl-i Ekrem'in vefatlarından bu zamana dek ashâb, üç iş başarmıştı: Sakıyfe'deki tartışma, ilk bey'at ve mesciddeki bey'at.

Salı günü akşama doğru herkes, Rasûlullâh'ın (S.M) cenâzelerine yöneldi; eve geldiler ve namazını bölük-bölük, imamsız olarak kıldılar (İbn Hişâm; IV, 343; Tabarî; II, 450; İbn Esîr: El-Kâmil; II, 225; İbn Kesîr; V, 248; E's-Siyret'ül-Halebiyye; III, 392—394; Tabakaat; II, 2. K, 170; Nihâyet'ül-İreb; XVIII, 392—393).

Rasûl-i Ekrem (S.M), Alî, Abbâs ve oğulları Fazl ve Kusem ve Peygamberimizin köleleri Şukran tarafından defnedildiler (Kenz'ül-Ummâl; IV, 54 ve 60). Üsâme'nin bulunduğu da rivâyet edilmiştir. Ebû-Bekr ve Ömer hazretleri, Cenâb-ı Peygamber'in defninde bulunmamışlardı (Kenz'ül-Ummâl; III, 140).

Hz. Âişe der ki: «Biz, Hz. Rasûlullâh'ın defn'nden, çarşamba gecesi, kürek seslerini duyarak haberdâr olduk.» (İbn Hişâm; IV, 342; Tabarî; II, 452 ve 455; İbn Kesîr; V, 270). Üsd'ül-Gaabe, I. cildin 34. sahîfesinde diğer bir rivâyet olarak kazma ve kürek seslerinin salı gecesi duyulduğunu zikreder; Tabakaat'ta, Târîh'ül-Hamîs ve Zehebî'de de rivâyet böyledir; fakat doğrusu Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» indeki gibi çarşamba gecesi sabaha karşıdır (VI, 62). Hz. Âişe'den gelen diğer bir rivâyette de, «Biz Rasûlullâh'ın nereye defnedileceğinden haberdâr değildik; ancak kürek seslerini duyunca defnedilmekte olduğunu anladık» demektedir (Müsned; VI, 242 ve 274). Gene rivâyet edilmiştir ki, yakınlarından başka Hz. Rasûl'ün (S.M) yanlarında kimsecikler yoktu; Ansardan Ganemoğulları boyu, evlerinde otururlarken gece yarısından sonra kürek seslerini duymuşlardır (Tabakaat; II, 2. K, 78).

***

Bu bahsi daha fazla uzatmaya lüzum görmüyoruz; ancak Selmân-i Fârisî başta olmak üzere Ammâr b. Yâsir, Mıkdâd b. Esved ve Ebû-Zerr, Ebû-Bekr'e bey'at etmemek-

te Alî'ye uymuşlar, Abbâs b. Abdülmuttalib, oğlu Fazl, Zübeyr b. Avvâm, Halîd b. Saîd, Berâ' b. Âzib, Übeyy b. Kâ'b, Ubâdet b. Sâmit, Ebü'l-Heysem b. Teyyihân ve Huzeyfe de bunlara katılmışlardı. Ebû-Bekr, bu ihtilâfı gidermek için Ebû-Ubeyde, Ömer ve Mugıyra'yla Abbâs'ın evine gitmiş, fakat bir sonuç elde edememişti. Hâşimoğullarının bir kısmı, Muhâcir ve Ansardan bâzıları, içlerinde Utbe b. Ebî-Vakaas da olmak üzere Hz. Alî'nin evinde toplanmışlardı; Ya'kuubî'ye göre Talha da aralarındaydı. Ebû-Bekr, bunların bey'atini sağlamak için Ömer'i gönderdi. Ömer, Hâlid b. Velîd, Abdurrahmân b. Avf, Sâbit b. Kays b. Şemmâs, Ziyâd b. Lebîd, Muhammed b. Mesleme, Selme b. Vakş, Selme b. Eslem, Üseyyid b. Hudayr ve Zeyd b. Sâbit'le gitti; içerdekileri dışarıya çağırdı. Hiç kimse çıkmayınca evi içindekilerle berâber yakacağını söyledi. Fâtıma'nın da (A.M) o evde olduğunu söyleyenlere ve «Ey Hattâb oğlu, evimde beni mi yakacaksın?» diyen Hz. Fâtıma'ya (A.M); «Andolsun» dedi Ömer, «Bu iş, babanın yaptığını pekiştirir.» (Ensâb'ül-Eşrâf; I, S. 586) «Kenz'ül-Ummâl»e göreyse, «Rasûlullâh'ın hiç kimseyi senin kadar sevmediğini biliyorum; afkat bu, beni yapacağım işten alıkoymaz» demişti (III; 140). Bu olayda, Hz. Fâtımâ'nın (A.M) altı aylık çocuğu Muhsin (yâhut Muhassin) düşmüştü; bu çocuk, doğmadan, adını Hz. Peygamber koymuşlardı (Şehristânî: Milel-ü Nihal; İran basımı; I, S. 26; Leydin basımı, 40; «El-İmâmetü ve's-Siyâse»de de Hz. Fâtımâ'nın evlerine gidiş hakkında îzâhat vardır; I; S. 12—14).

Hz. Alî (A.M), Eû-Bekr hazretlerinin yanına götürüldüğü hâlde bey'at etmemiş, ona uyanlar da bey'ate yanaşmamışlardı. Cevherî' «Sakıyfe»de, İbn Ebî'l-Hadîd'in rivâyetiyle Hz. Alî'nin, Cenâb-ı Fâtıma'yı (A.M) bir merkebe bindirip geceleyin Ansârın kapılarını çalarak onlardan

yardım istediğini de kaydeder ki (VI, 28) bunu «El-İmâmetü v's-Siyâse» den de öğreniyoruz (I, 12).

Şîa'nın «Erkân-ı Erbea - Dört Direk» dediği Selmân, Ammâr, Mıkdâd ve Ebû-Zerr'le yukarıda adlarını andığımız ashâb, içlerinde Zü'ş-Şehâdeteyn Huzeymet b. Sâbit, Burîdet'ül-Eslemî, Abdullah b. Mes'ûd ve Ebû-Eyyûb'ül-Ansârî, mescidde, Hz. Ebû-Bekr'e Ehlibeytin üstünlüğü, Alî'nin (A.M) halîfeliği hakkında sözler söylemişler, deliller göstermişler, fakat hiçbiri kabûl edilmemişti (Hâcc Şeyh Abdullâh'ül - Mamakaanî: Tenkıyh'ül-Makaal fî Ahvâl'ir-Ricâl; Tehrân — 1349 H. Taşbasması; I, S. 198 — 199).

§ Fedek olayı.

Hz. Ebû-Bekr'in halîfeliği kuvvetlendikten sonra Cenâb-ı Fâtıma'ya ve Ehlibeyte âit olan Fedek hurmalığından, Hz. Fâtıma'nın adamlarını çıkartmış, arâzîyi Beyt'-ül-Mâl adına zabtetmişti. Hz. Peygamber (S.M), bu hurmalığı, XVI.. Sûre-i Celîlenin (İsrâ') 26. ve XXX. Sûre-i Celîlenin (Rûm) 38. âyet-I kerîmelerindeki emir üzerine en yakını olan Fâtımat'üz-Zehrâ'ya (A.M) vermişlerdi; burası Hayber fethinde, kendi hisslerine düşmüştü. Halîfe, «Bizim mîrâsımız yoktur; bıraktıklarımız sadakadır» meâlinde rivâyet edilen hadîse dayanarak burayı zabtettirdi. Hz. Fâtıma, bu arâzînin hâsılâtını yoksullara verirdi. Halîfe'ye mürâcaâtları, Alî ve Hasaneyn'in, Ümmü Eymen'in şehâdetlerinin kabûl edilmeyişi hadîs ve târih ktiaplarından anlaşılmaktadır.

Fedek, İkinci Halîfe tarafından Alî'ye verilmiş, Üçüncü Halîfe hurmalığı Mervan'a bağışlamıştı. Muâviye, İmam Hasan'ın şehâdetinden sonra arâzîyi üçe böldürmüş, bir bölümünü Osman'ın oğluna, öbür bölümünü Mervan'a,

üçüncü bölümünü de oğlu Yezîd'e vermişti. Ömer b. Abdülâziz, Fâtıma evlâdına iâde etmiş, Saffâh, İmam Hasan oğlu Hasan'ın oğlu Abdullâh'a âidiyyetine hükmetmişti. Mansûr, Hasan evlâdından almış, oğlu Mehdî, gene Fâtıma evlâdına vermiş, onun oğlu Mûsâ ve kardeşi, Fedek'i temellük etmişler, Me'mûn, gene Hz. Fâtıma evlâdına teslim etmiş, Mütevekkil, arâzîyi zabtettirmişti.

§ Hz. Fâtıma'nın vefatları.

Cenâb-ı Fâtıma (A.M) Ehlibeytten gelen rivâyetlere göre Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefatlarından doksanbeş gün sonra cümâdelâhıranın üçüncü günü vefât etmişlerdir. Hastalıklarında kendilerini ziyârete gelen Ebû-Bekr ve Ömer hazretlerine dargınlıklarını bildirmişler, Hz. Alî'ye (A.M), cenâzelerini gizlice defnetmelerini vasıyyet buyurmuşlar, Hz. Alî de (A.M) kendilerini geceleyin defnederek vasıyyetlerini yerine getirmişlerdir (Fedk olayı için Buhârî'ye; V, Farz'ül-Humüs, VII, 87; Müslim'e; II, 72; V, 151—156. Müsned'e; I, 6, 9; Tabarî'ye; III, «202; El-İmâmetü v's-Siyâse'ye bakınız; 14).

§ Hz. Peygamber'den (S.M) sonra.

Bütün bu olaylardan ve Cenâb-ı Fâtıma'nın (A M) vefatlarından sonra, ümmetin ayrılığına sebeb olmamak için Alî, Ebû-Bekr'e bey'at etti.

Daha önce, Sakıyfe'de, Kureyş'in, Hz. Rasûlullâh'ın (S.M), kendilerinden olduğunu söyleyerek Ansâra delil getirdiğini duydukları zaman «Şecereyle», yâni aynı boydan olmakla «delil getirdiler; «Meyveyi» yâni ağacın verimini ve netîcesini, Ehlibeyti «yitirdiler» buyurmuşlardı (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 159 — 162).

Hz. Fâtıma'nın (A.M) defninde de Rasûlullâh'a (S.M) şöyle hitâb etmişlerdi:

«Selâm olsun sana benden ve civârına inen, sana pek çabuk kavuşan kızından yâ Rasûlallah. Senin seçilmiş kızından ayrıldığımdan dolayı sabrım azaldı; kudretim kalmadı yâ Rasûlallah. Ancak senden ayrılmam, senin vefâtını görmem, çok daha büyük bir acıydı; ona sabrettikten sonra buna da sabretmem gerek. Seni kabrine yatırdım; senin rûhun, boynumla göğsüm arasında kabzedildi. «Gerçekten de biz Allâh'ınız ve gerçekten de ona kavuşacağız.» (II; Bakara, 151) Emânetin, benden alındı; bana verdiğin, elimden çıktı. Fakat Allah beni de senin bulunduğun yere alıncaya kadar derdim sürüp gidecek; gecelerim uykusuz olarak sabahı bulacak. Ümmetinden çektiklerimizi sana kızın haber verecektir, ona sor; hâli ondan haber al. Hem de bunlar, senden ayrılığımız uzamadan, senin anılışın unutulmadan olup bitti. Selâm olsun ikinize de; selâm verip vidâ' eden kişinin selâmıyla; incinmiş, daralmış kişinin selâmıyla değil. Ayrılıp gidersem, usancımdan değil; oturur, derdimi söylersen de Allâh'ın sabredenlere vaadettiği ecir hakkında kötü bir zanna düştüğümden değil.» (Aynı; S. 162—167).

***

Bütün bu olaylardan çıkan sonuç şudur: Sahâbe-i Kirâmın çoğunluğu, Gadîru Humm olayını mühimsememiş, mü'minlerin başına geeçeck kişinin, meşveretle tâyin edilmesi cihetini tercîh etmiştir. Bu tercihte, Ashâb-ı Kirâm arasında, Halîfenin Ansârdan, yâhut Muhâcirlerden olması düşünülmüş, Ansâr arasında da Evs ve Hazreç boylarının tercîhi ortaya çıkmıştır; yâni soy-boy gayreti yenilenmiştir. Hâşimoğulları ve sahâbenin azınlığıysa, Rasûlullah'ın Halîfesi olarak Alî'yi tanımış, seçilen zâta, Alî, bey'at etmedikçe bey'atten çekinmiştir. Bu ihtilâf, kötü bir sonuca varmamış, Alî (A.M), İslâmın geleceğini dü-

şünerek bu kötü sonucu engellemiştir. Hz. Ömer, sonradan Abbasoğlu Abdullah'a, Kureyş'in nübüvvetle hilâfetin Hâşimoğullarına nasîb olmamasını istediğinden onlara bey'at edilmediğini söylemesi de bunu teyid eder (Tabarî; S. 239). Bu olayda, Medîne'ye gelen Ebû-Süfyan, zora baş vurulmasını söylüyor, Abdümenafoğullarını kışkırtmaya çalışıyordu ki bu da gene boy gayretinin bâriz bir görüntüsüydü. Alî (A.M), onun maksadını da anlamış, teklîfini kabûl etmemiş, bu işe engel olmuştu (Tabarî; II, 449; Ensab-ül Eşrâf; I, 589; Nehc'ül-Belâga Şerhi; I, 52; Ikd'ul-Ferîd; III, 6); netekim Hz. Alî (A.M), sonradan Muaviye'ye yazdığı bir mektupta da bunu, ona hatırlatır (Nasr b. Muzâhim'in «Kitâb'üs-Sıffıyn»i; 49; El-Ikd'ül-Ferîd; III, 112; Nehc'ül Belâğa Şerhi; II, 221; Mu'te Gavzesinin şerhine bakınız).

Burda, İkinci Halîfe'nin Ebû-Bekr'e bey'ati, «Bir ayak sürçmesi, bir oldu-bitti» bakûl ettiğini de söyleyerek bu bahse son veriyoruz (İbn Hişâm'ın «Siyer»i; IV, 366—368; Buhârî'de «Hudûd» bölümünün «Zinâdan yüklü olanı recm» kısmında; IV, 119; Kenz'ül-Ummâl; 111, 139, 2326. Hadis; Nech'ül Belâga, Şerhi; II, 3 de az bir farkla. Öbür kaynaklar için «Hz. Fâtıma'nın evine gidenler» bahsine bakınız; 96—105; Ya'kuubî, Ömer'in, «Ebu-Bekr'e bey'at, bir ayak sürçmesiydi; Allah şerrinden korudu; ona benzer bir harekette bulunanı öldürün...» dediğini de kaydeder. «Ensâb'ül-Eşraf»ta I, 583—584 te de buna benzer bir sözü kayıtlıdır).

***

Halîfenin, hall-ü akde sâlih, İslâmda kıdemi olan, Hz. Rasûle (S.M) yakınlığı bulunan, savaşlara onunla beraber katılmış olup her hususta ileri bir mevkie ulaşan sahâbenin, onlardan sonra da ümmetin ileri gelenlerinin müşâvere ve re'yiyle, ittifakla, yahut çoğunluğa uyularak seçilmesi hakkında, kitap ve sünnette, yâni Kur'ân'ı Me-

cîd'de ve Hz. Peygamber'in (S.M) hadislerinde hiçbir sarâhat, hattâ işâret yoktur. Kur'ân-ı Mecîd'de müşâvere üç âyet-i kerîmede geçer: II. Sûre-i Celâlenin (Bakara) 233. âyet-i kerîmesinde, çocuğun, anasından süt emme müddetinin iki yıl olduğu bildirildikten sonra bu müddetten önce memeden kesilmek husûsunda anayla babanın, birbirleriyle danışıp uzlaşmaları bildirilmektedir. III. Sûre-i Celîlenin (Âlü İmran) 159. âyet-i kerîmesinde, Hz. Peygambere (S.M), dâvetlerini, Allah tarafından kendilerine ihsân buyurulan bir rahmet olarak yumuşak bir sûrette yaptıkları, katı yürekli olsalardı, halkın, çevresinden dağılacağı bildirilerek onları bağışlamaları, onlar için yarlıganma dilemeleri, iş husûsunda onlarla danışmaları, fakat bir işi yapmaya karar verince de Allâh'a dayanmaları emir buyurulmakta, Allâh'ın, kendisine dayananları sevdiği bildirilmektedir. XLII. Sûre-i Celîlenin (Şûrâ) 38. âyet-i kerîmesindeyse, inananların vasıfları arasında, onların, işlerini meşveretle yaptıkları beyan buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîmelerde din ve dünyâ işlerinde, mü'minleri idâre etmeyi uhdesine alacak kişinin, hall-ü akid sâhibi olanların meşveretiyle tâyin edileceği hakkında bir emir ve işâret yoktur. Rasûl-i Ekrem (S.M), Uhud savaşında, savunma, yahut saldırıda bulunma husûsunda ashâpla müşâverede bulunmuş, Bedir savaşında bulunanların kazandıkları şerefe nâil olmak isteyenler, saldırıyı tercîh etmişler, sonradan bundan vazgeçip Hz. Peygamber'in (S.M) meylettikleri savunma savaşına dönmeyi istemişler, fakat Hz. Rasûl (S.M), «Bir peygamber silâhını kuşandıktan sonra geri dönemez» buyurmuşlar, Medîne'den çıkmışlardı. Ashâbın bir kısmını, ordunun düşman tarafından çevrilebileceği bir yere dikmişler, üst gelinse de, alt olunsa da ordan ayrılmamalarını emir buyurmuşlardı. Bu emre uyulmadığı için o savaşta İslâm, bir imtihan geçirmiş ve bu Ashâb-ı kirâma bir ihtâr-ı ilâhî olmuştur. XXVIII. Sûre-i Ce-

lîlenin (Kasas) 68. âyet-i kerîmesinde, «Birşeyi ihtiyâr etmek, onlara ait bir hak değildir» buyurulmakta. XXXIII. Sûre-i Celîlenin (Ahzâb) 36. âyet-i kerîmesinde de meâlen, «Allah ve Rasûlü, bir işe hükmedince, erkek olsun, kadın olsun, hiçbir insanın, o işi istediği gibi yapmakta ihtiyârı olamaz ve kim, Allâh'a ve Peygamberine isyân ederse, gerçekten de apaçık bir sapıklığa düşmüş, sapıtıp gitmiştir» beyânıyla mü'minlerin, böyle bir hareketten, sakınmaları emredilmektedir. Savaşlarda, kumandanları, bizzât, Rasûl-i Ekrem (S.M) seçerlerdi; hattâ son demlerinde ve ondan önce Üsame'nin ve babasının seçilişine îtirâz edenlerin îtirazlarını reddetmişlerdi. Mü'minlerin meşveretleri, Hz. Rasûl'ün (S.M) onlarla müşâverede bulunmalarına dâir emir, ancak dünyevî işlere âittir. Din ve dünyâ işlerinde, bütün ümmete riyâsette bulunacak zâtın, bütün bu işleri, en küçük ve ehemmiyetsiz sanılan husûslara dek bilmesi, ümmetin en bilgini olması, evvelce yaptığı, sonra yapacağı işler yüzünden hiçbir sûretle kınanmaması, her hangi bir sûretle za'fa, ihmâle düşmemesi, soyunda bile kınanacak birşeyin olmaması, hükümde taraf gütmemesi, bütün üstünlüklerde ümmetin en ileri kişisi olması gerektir. Bu vasıflarsa, o zâtın mâsûm olmasına bağlıdır ve ismet, Allah tarafından ihsân edilen birşeydir. Bu bakımdan, peygamberlik hâriç, İmâm, ümmetin en ileri olanıdır ve İmâmet, Nübüvvet gibi İlâhî bir vazîfedir; peygamberi nasıl Allah gönderirse, İmâmı da peygamberlerine Allah bildirir ve peygamber, Allâh'ın emrini ümmete tebliyğ buyurur. Buna nazaran Allâh'ın ve Peygamberinin (S.M) din ve dünyâ işlerinde veliyy-i emr olacak kişiyi, ümmetin seçimine bırakması, Şîa'ya nazaran mümkün değildir. Aksi halde, hem din, hem dünyâ işlerinde ihtilâfın belirmesi, vahdetin yok olması, tabiî bir şeydir; netekim de öyle olmuştur.

§ İhtilâflar.

Hilâfet tartışmalarında, herşeyden önce Muhâcir-Ansâr ayrımı belirmiş, sonra Hâşimoğullarını çekemezlik, Ansâr arasında Hazrec ve Evs boylarının rekaabeti rol oynamıştır. Sonraları daha garip işler olmuştur; meselâ Ebû-Bekr Hazretlerinin halîfeliğini kabûl etmeyen ve topladığı zekâtı kendi boyunun yoksullarına veren Mâlik b. Nuvayra, Müslüman olduğunu söylediği, IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 94. âyet-i kerîmesinde, selâm veren, Müslümanım diyen kişiye, mü'min değilsin denmemesi buyurulduğu hâlde Hâlid b. Velîd, onu öldürmüş, başını kesip tandıra atmış, zevcesini, iddetini bekletmeden, o gece istifrâş etmişti. Savaştan dönünce, Hz. Ömer, Hâlid'in, kısâsen öldürülmesini istediği hâlde, bunda ısrâr etmiği hâlde, Ebû-Bekr, bunu yapmamıştı. Fakat sonra kendisi halîfe olunca da bu kısâsı yerine getirmemiş, hattâ Hâlid'i kumandan tâyîn etmişti ve bunlar, «ictihad» sayılmaya başlamıştı. Berâe (Tevbe) Sûresinin (IX) 60. âyet-i kerîmesinde, zekâtın kimlere verileceği tasrîh edildiği hâlde «Müellefet'ül-Kulûb»a zkât verilmemesini buyuran Ömer Hazretlerinin re'yini Hz. Ebû-Bekr, kabûl etmişti. Humüs âyet-i kerîmesi de (VIII; Enfâl, 41), Içtihâda tâbi' tutulmuş, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) yakınlarına sehim verilmemişti. Cenâze namazının tekbir sayısında, Sahâbenin bâzısı yedi, bâzısı altı, bâzısıysa dört tekbîri hükmetmiş, bu ihtilâf, Hz. Ömer'in halîfeliği zamânına dek sürmüş, nihâyet dört tekbirde karâr edilmişti. Hz. Peygamber (S.M), Vidâ' Haccında, bilhassa Hacc-ı Temettu'u beyân buyurdukları ve ilk Halîfe'nin zamânında da o sûretle hareket edildiği hâlde İkinci Halîfe, bunu men'etti. Müt'a, yâni, muvakkat nikâh, IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 24. âyet-i kerîmesinde bildirildiği, zamânı ve ücreti muayyen olmak şartıyla, soy - boy, süt emme gibi her hangi bir sebeple alınması harâm olmayan bir

kadının alınması bir ruhsat olduğu, Birinci Halîfe'nin zamânında ve Hz. Ömer'in halîfeliğinin ilk devrelerinde bu ruhsata cevaz verildiği hâlde (Sahîhu Müslim; İst. Mat. Âmie — 1331 H. C. IV, Bâbu Nikâh'il-Müt'a; s. 130 — 135) bu da men'olunmuştu. Ali Kuşçı, «Şerhu Tecrîd» inde, Ömer hazretlerinin, «Üç şey, Peygamber zamânında helâldı; ben onları tahrîm ettim; yapanları da cezalandırırım: Müt'a-i Nisâ', Müt'a-i Hac ve ezanda Hayyı alâ hayr'il-amel - Haydin en hayırlı işe demek» dediklerini de tasrîh eder (El-Gadîr; VI, 213); Halebî, «Siyer»inde, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Aliyy b. Huseyn'le (A.M) İbn Ömer'in, ezanda, «Hayyı alâ hayr'il-amel dediklerini kaydederler (III; 105). Hac töreninde, tavâf-ı nisâyı da men'eden Ömer Hz. leri, sabah ezanına «E's-salâtu hayrun min'ennevm» sözünü de kendi re'yiyle eklemiştir (Sahîhu Müslim; V, 183; Müsned; III, 408; Siyer-i Halebî; II, 102; El-Bidâyetü ve'n-Nihâye; III, 23). Ramazan ayının gecelerinde, yatsı namazından sonra Terâvih namazının kılınması sünnet olduğu, sünnet namazlarındaysa cemâat olmadığı, sünnetlerin, cemaatla kılınmayacağı mâlûm iken bu namazın cemâatla kılınmasını emretmiş, bu hususta her yana emir göndermiştir (Bütün bu hususlarda şu kaynaklara bk. Umdet'ül-Kaarî; IV, 129; El-Gadîr; VI, 244; Sahîhu Müslim; IV, 37—38, 183; İbn Hişâm; IV, 273; Tabakaat; II, 175; Tabarî; II, 401; E's-Sîret'ül-Halebiyye; III, 105, 297; Müsned; III, 304—325, 320, 354—369, 408; Şerhu Nehc'ül Belâga; IV. 183; El-Bidâyetü ve'n Nihâye; III, 23). Hz. Ömer, bir sözle ve bir kerede üç talâkın olabileceğine de hükmetmiştir. Su bulunmadığı takdirde teyemmümle namaz kılınmamasını buyurmuş, mîras ve iddet meselelerinde de re'yiyle hükümde bulunmuştur. Devletin gelirlerini tesbît için, şimdiki Mâliye Bakanlığı görevini gören bir Dîvan kurdurmuş, memurlar tâyîn etmiş, fakat gelirin taksiminde, Hz. Peygamber'in zevceleri ve ashâbı da dâhil olmak üzere ümmeti sınıflara ayırmış, bu sûretle de ilk olarak İslâm'da sınıf farkını

meydana getirmiştir (Seyyid Ali Ekber Kureşî: Merd-i mâ fevk-ı İnsan; Kum Dâr'üt - Teblıyg-ı İslâmî Yayımı — 1355 H. 17 ve devâmı. Hz. Ömer'in ictihadları için «El - Gadîr»e; VI, 178—183; Abd'ül-Huseyn Şerefüddîn'ül-Âmilî'nin «E'n-Nassu ve'l-İçtihâd»ına da bk. Necef-i Eşref — 1383 H. 1964; III, basım; s. 105—161; 193—330).

Reiyle hüküm ve hükûmet sürüp gitmedeydi. Hicretin yirmiüçüncü Zilhıccesinin altıncı günü, Mugıyra b. Şa'be'nin kölesi Ebû-Lü'lüe, Halîfe'yi karnından yaraladı. Ömer, ölmeden, Alî, Osman, Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr, Sa'd ve Talha'dan meydana gelen bir şûrâ kurdu, bunlara, içlerinden birini halîfe tâyin etmelerini buyurdu. Biri muhâlefet ederse öldürülmesini, ikisi hükme uymazsa, ikisinin de öldürülmesini, üçü bir reiyde karar kılar, üçü muhâlefette bulunursa, Abdurrahmân b. Avf'ın hükmüne uyulmasını ve bu işin, üç gün içinde tamamlanmasını emretti. Abdurrahmân'ın zevcesi, ana tarafından Osman'ın kız kardeşiydi. Sa'd b. Ebî-Vakkaas, Abdurrahmân'ın amcasının oğluydu. Her ikisi de Zühreoğullarındandı; anası, Abd'üş-Şems oğlu Ümeyye'nin oğlu Süfyân'ın kızıydı; Alî, savaşlarda bu boydan olanları öldürmüştü. Talha, Teym boyundandı; bu boyla Hâşimoğullarının arası açıktı. Zübeyr, Alî'ye taraftardı; fakat bu şûrâya girişi, kendisinde halîfelik sevdâsı uyandırmıştı; nitekim sonra Alî zamanında oğluna uyup isyânı da bunu meydana çıkardı. Görülüyor ki bu şûrâda da soy-boy gayreti, hırs ve istek hâkimdi.

Osman hazretlerinin zamanında da reiyle hareket edildi. Ömer'in ölümünden önce, oğlu Ubeydullah, Ebû-Lü'lüe'nin küçücük kızını öldürmüş, İranlı kumandan Hürmüzân'ın da kanına girmişti; Hattâ Medîne'de ne kadar Arap olmayan kul - köle varsa hepsini öldürmeye kalkış-

mış, zor zaptedilmişti. Osman halîfe olunca, Alî'nin ısrârına rağmen Ubeydullah'a kısas hükmünü icrâ ettirmedi. İkinci Halîfe'nin zamanında, kendisine Ürdün eyâletinin idâresi verilen, sonra da Şam'a vâli tâyin edilen ve Halîfe Şam'a gidince, onun saltanatını görerek «Arabın Kisrâsı» lâkabıyla anılan Muâviye'ye fazla yüz verildi. Seferde dört rik'atlı namazlar, IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 101. âyet-i kerîmesine göre iki rik'at kılınacakken dört rik'at kıldırdı. Velîd'in sarhoşluğu sâbit olmuşken ona had vurdurmadı. Cumua namazında bir üçüncü ezan okuttu. Hac töreninde umreyi edâ etmedi; bayram namazlarında hutbeyi namazdan önce okudu. Attan zekât aldırdı. Ehliyle buluşana, inzâl olmazsa guslün gerekmediği hükmünü verdi. Ebû-Zerr-i önce Şam'a, sonra Rebeze'ye sürdü; Abdullah b. Mes'ûd'u dövdürdü, kaburgalarının kırılmasına sebeb oldu. Vilâyetlere Ümeyyeoğullarını tâyîn etti; beytülmâli, onlara bölüştürdü. Bütün bu hareketler, ashâbın ve Hz. Âişe'nin şiddetle onun aleyhine dönmesine sebeb oldu. Nihâyet Kûfe ve Mısır'dan gelenler, hicretin otuzbeşinci yılı Zilhiccesinin onsekizinci günü Halîfe'yi öldürdüler (İbn Esîr; III, 49; Tabarî; III, 322; Müslim; I, 109, 186, 258; Zerkaanî; Şerhu Muvatta'; II, 145; Târîh'ul-Hulefâ'; 64; Buhârî II, 95; Tirmizî; I, 68; Feth'ül-Bârî; II, 361; Ensâb'ül-Eşrâf; V, 26 v.s.).

§ Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) hilâfetleri.

Üç halîfenin hilâfet zamanları, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefatlarından itibâren yirmibeş yılı doldurmak üzereydi. Bu müddet zarfında, bir yandan reiyle hareket, öbür yandan fütûhâtın meydana getirdiği zenginlik, bilhassa Ümeyyeoğullarının zenginliği, İslâmın ilk safvetine, Kur'ân-ı Mecîd'in ve Sünnetin hükümlerine uyanları başta Emîr'ül-Müminîn Alî (A.M) olduğu halde, âdetâ garîb etmişti. Bu müddet zarfında Alî'ye uyanlar, onu, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) halîfesi tanıyanlar, yâni Alî Şîası, yalnız Gadîru Humm bey'atında sâbit olanlardan, onun evinde toplananlardan

ibâret değildi. Bunlar, üçyüzü bulmakla beraber gene de azınlıkta ve Alî (A.M), İslâmın geleceğini düşünerek bunların taşkınlık göstermelerine engel olmuştu. Netekim Şıkşıkıyye Hutbelerinde, «Gördüm ki sabretmek daha doğru; sabrettim. Ettim ama gözümde tiken vardı, boğazımda kemik vardı; mîrâsımın yağmalandığını görüyordum» buyururlar (Nehc'ül-Belâğa Tercemesi ve Şerhi; 168; bu hutbenin şehri için 170—175. sahîfelere bakınız).

'Osman hazretlerinden sonra kendilerine bey'at etmek isteyenlere de «Beni bırakın da benden başkasını arayın; bir işe yönelmişiz ki türlü - türlü yönü var; çeşit - çeşit rengi var. Gönüller bu işte bir kararda duramaz; akıllar bu işi yüklenip dayanamaz. Tanyerini boydan boya, dolaylı kara bulutlar kaplamış; apaydın yol görünmez olmuş. Bilin ki istediğinizi kabûl edersem, daha iyi bildiğime uyar - giderim ben; ne söyleyenin sözüne aldırış ederim, ne ayıplayanın sözüne kulak asarım. Ama beni bırakırsanız, sizin biriniz gibi olurum da umarım ki işinize kimi getirir, kendinize kimi buyruk sâhibi yaparsanız, buyruğu sizden daha fazla dinlerim, emrine sizden fazla uyarım. Benim size vezîr olmam, sizin için emîr olmamdan daha hayırlıdır» buyurmuşlardı (Aynı; 168); çünkü biliyorlardı ki yirmibeş yıl bambaşka bir idâreye alışan halk, kendilerinin, mutlak ve İlâhî adâlete dayanan idârelerine alışamayacaktı. Meselâ Osman hazretlerinin, Ümeyyeoğullarına beytülmâlden ihsânı, o zamanın parasıyla yüzyirmi altı milyon yediyüz yetmiş bin dirhemi tutuyordu (El-Gadîr; VIII, S. 286); saraylar kurulmuştu; tahtlar düzülmüştü. Perdeciler, hizmet eden hadım ağaları üretilmişti. Fakat gene biliyorlardı ki İmâmet, halkın tensîbiyle değil, Hakk'ın tevcîhiyle takarrur eder. Bey'ati kabûl ettiler ve iki gün sonra Osman'ın mukaataa yoluyla verdiği arâzîyi, Allâh'ın malından dağıttığı malları alıp beytülmâle vereceklerini bildirdiler ve «Andolsun Allâh'a ki» buyurdular, «Onların gelirleri yüzünden evlendikleri kadınlardan, satın aldıkları câriyelerden, temellük ettikleri arâzîden ne bulursam

alıp beytülmâle vereceğim hepsini; çünkü adâlette genişlik vardır; adâletle iş görmekten âciz olan, cevirle iş görmekte daha da âciz olur.» (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 187—188) Ve ilk zamanlarındaki hutbelerinden birinde Hilâfeti kabûl ettikleri zamanı şöyle anlatırlar:

«Haberiniz olsun ki ben, sözümün eriyim; söylediğim sözü yerine getiririm. Önümüzdeki belâlardan ibret alan kişiyi, sakınmak, çekinmek, şüpheli şeylere uğramaktan alıkor. Bilin ki belânız gene döndü - dolaştı; gene gelip çattı. Tıpkı Allâh'ın, Peygamberini gönderdiği gün gibi; Allâh'ın salâtı ona ve soyuna. Onu gönderene andolsun ki sınanma kalburunda alt-üst olacaksınız; kaynayan kazandaki yemek gibi kepçeyle ayrılacaksınız; birbirinizden kopacaksınız; sonunda en aşağınız en yüce makaama ağacak; en yüceniz en aşağıya alçalacak. Herkesi geçenler, ileri gidenler, geri kalacaklar; geri kalmışlar, ilerleyecekler, öne geçecekler.» (Aynı; S. 196).

Evet, zaman, âdeta İslâmın ilk devrine dönmüştü. İşçisiyle kendilerini, istihkak bakımından ayırmayan, insanların, ilk îmânını izhâr edeni, din uğrunda en fazla savaşanı, Rasûlullâh'a en yakın olanı, O'nun vasıysi, halîfesi oldukları halde Allâh'ın hükmüne karşı, hiçbir ferdden üstünlüğü olmadığını, İslâmiyette hiçbir sûretle emir, nehiy ve hak bakımından hiçbir kimsenin imtiyâzı bulunmadığını kabûl eden ve hükmünü yürüten Alî'den râzı olmayanlar çoğalmaya başlamıştı. Şahsî garez ve kin de bunu körüklemekteydi. Önce bey'at ettikleri hâlde bey'atlerini bozan Talha ve Zübeyr hazretleriyle kız kardeşinin ve Zübeyr'in oğlu Abdullâh'a uyan Hz. Âişe, Osman'ın kanını istemeye kalktılar. Muâviye de bu kan dâvâsını elinden geldiği kadar yaymadaydı. Nihâyet Cemel, sonra Sıffıyn savaşları, İslâmın bölünmesini büsbütün tezleştirdi. Hâricîlerse, Hakemeyn olayından sonra tamâmiyle ayrı bir yol tuttular ve Emîr'ül-Mü'minin (A.M), bunlar tarafından hicretin kırkıncı yılı Ramazan ayının ondokuzuncu günü sabah namazını kılarlarken mübârek başlarından Handak savaşın-

da Amr b. Abdü Vedd'in yaraladığı yere vurduğu zehirli kılıçla yaralanmışlar, yirmibirinci gecesi Hz. Peygamber'e (S.M) ulaşmışlardır.

Hz. Peygamber'in (S.M) vefatlarından sonra Alî'den (A.M) ayrılmayan, bilhassa Üçüncü Halîfe zamanında ve ondan sonra «Osmânî» adı verilen zümreye katılmayan, ancak Alî'nin yolunu tutan, ona uyan azınlık, Emîr'ül-Mü'minîn Alî'nin (A.M), hicretin otuzaltıncı yılı Zilhiccesinin yirmibeşinci gününden, yâni Osmân'ın öldürülmesinden yedi gün sonra başlayan ve kırkıncı yılı Ramazan ayının yirmibirinci gecesine kadar süren bu kısa ve bilfiil hilâfetleri zamanında, Osmân'ın devrinde, şiddetle onun aleyhinde bulunanların, Muâviye gibi, ona yardım etmeyip ölümüne sebeb olanların, nasıl cephe değiştirdiklerini dünyâ matahını nasıl ve neye karşı satın aldıklarını, «Alî'yi söven, gerçekten de beni sövmüştür; beni sövense mutlaka Allâh'ı sövmüştür» hadîs-i şerîfi (Câmi'; II, S. 156), Medîne'de, Peygamber'in mescidinde Mü'minlerin Annesi Ümmü-Seleme tarafından Muâviye'nin yüzüne karşı söylendiği hâlde onun ve ona uyanların nasıl Rasûlullâh'ı (S.M) din'emeyip minberlerde Alî'ye sebbettiklerini, hadis yasağına rağmen yalan hadislerin nasıl düzülüp söylenmeye başladığını ibretle gördüler. Aynı zamanda Alî'nin (A.M), düşmanları gibi siyâsete dînî âlet etmediğini, onun sarsılmaz îmânını, yenilmez azmini, sınıf farkı gözetmediğini, herkesi bir gördüğünü, Allâh'ın ve Rasûlullâh'ın (S.M) kitabından ve yolundan kıl kadar sapmadığını müşâhede ettiler; bilgisiz, irfansız zâhidliğin insanı nasıl küfre götürdüğünü Haricîlerin hareketlerinde seyrettiler. Emir'ül-Mü'minîn'in (A.M) tâlimlerine, sözlerine, hareketlerine uyanlarsa, gerçek yola, irfân-i Muhammediye sâhib oldular. Fıkıh, Tefsîr, Kırâat, Kelâm gibi bilgilerin temelleri atıldı; Arapçanın ve İslâm edebiyâtının, hattâ İslâmî felsefenin esasları vaz'edildi ve bunların eşsiz örneklerini elde ettiler.

Hz. Peygamber'in (S.M) buyurdukları gibi «Kur'ân'ın

indirilişi, onun kabûlü için savaşan» Rasûlullâh'tan sonra da «Kur'ân'ın te'vîli için», hükümlerinin gerçeğini bildirmek için «Savaşan Alî» (Hasâis; 40; Müsned; III, 33, 82; Müstedrik; III, 122; İstîâb; II, 439), gene Rasûl-i Ekrem'in buyruğuna uyup «Bey'atten dönenlerle, gerçekten sapıp zulmedenlerle ve ok, yaydan fırlar gibi dinden çıkanlarla; «Nâkisîn, Kaasıtûn ve Mârıkuun'la» savaşmış (Müstedrik; III, 139; Üsd'ül-Gaabe; IV, 32—33; Kenz'ül-Ummâl; VI, 72, 82, 88, 319, 392; VIII, 215; Târîhu Bağdâd; VIII, 340, Dürr'ül-Mensûr; XLIII. Sûrenin; Zuhruf; 41. âyet-i kerîmesinin tefsîrinde; «Gerçekten sapıp zulmedenler; Kaasıtûn, LXXII. Sûrenin; Cinn; 14. âyet-i kerîmesinde geçer), şehâdet derecesine ulaşıp Hz. Rasûl'e (S.M) kavuşmuş, Rabbinin rıdvânına ermişti.

§ Emir'ül-Müminîn'den sonra.

Yerlerine geçen, Kûfelilerin bey'atiyle hilâfet makamına gelen İmâm Hasan (A.M), hicretin kırkbirinci yılı Cumâdelâhirasının onbeşinci günü, Muâviye'ye «Emîr'ül-Mü'minîn» denmemesi, Alî Şîasına dokunulmaması, Hz. Alî'ye (A.M) sebbedilmemesi, halîfeliğe birisinin ve bilhassa oğlu Yezîd'in tâyin olunmaması şartlarıyle sulhettiler; Ehlibeyte dost olduklarını iddiâ edenler ahitlerine vefâdan el çekmişlerdi çünkü. Fakat Muâviye bu şartların hiçbirine riâyet etmedi; hattâ halka, «Ben sizinle namaz, oruç için değil, size hükmetmek için savaştım ve maksadıma da eriştim» demekten, «Hasan'la olan ahdim, ayağımın altındadır» sözünü söylemekten çekinmedi (İbn Ebî'l-Hadîd; IV, 160; Tabarî; IV, 124; İbn Esîr; III, 203); Emir'ül-Müminîn'e (A.M), İmâm Hasan'ın (A.M) huzurlarında, hattâ Mescid-i Nebî'de, Ümmü'l-Mü'minîn Ümmü Seleme'nin (R.A), Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) hadislerini okumak sûretiyle ihtarlarına rağmen, hâşâ, lânet okudu; Hz. Emir'ül-Müminîn'in ve Ehlibeytin hakkındaki hadisleri rivâyet edenlerin mallarından, canlarından olacağını her yana bildirdi ve öyle de yaptı; Emir'ül-Müminîn Şîasının

birçoğunu Peygamberi Zîşân'ın (S.M) ashâb-ı kirâmı da olduğu hâlde şehîd ettirdi; bâzılarının başlarını mızraklara saplatıp şehirlerde dolandırdı; Ehlibeyt Şiası olduğunu gizlemeyenler, şehâdet mertebesine erdiler; nerde Şîa varsa en ağır zulme uğradı. Dinlerini dünyâya satanlar, birçok hadisler uydurdular; sahâbenin müctehid olduğuna, re'yinde isâbet ederse iki, etmezse bir sevab kazanacağına, bütün bu ihtilâfların ictihaddan meydana geldiğine Müslümanları inandırmaya uğraştılar; dünyâlarını mâmûr, âhıretlerini harâb ettiler.

§ Muâviye'den sonra Yezîd.

Muâviye, İmâm Hasan'ı (A.M), zevcesini Yezîd'e alacağını vaadederek kandırıp zehirli sütle şehîd ettirmişti. Hicrî ellinci yılın Saferinin yirmidokuzuncu günü şehîd edilen İmâm Hasan'dan sonra Ümeyyeoğullarının tek rakıybi İmâm Huseyn'di (A.M). Huseyn (A.M) İmâm Hasan'ın Muâviye'yle sulhundan sonra da Muâviye'ye bey'at etmemişti. Muâviye, ölümünden önce, halktan oğlu Yezîd'e bey'at almış, bütün şartlar gibi o şarta da riâyet etmemiş, Yezîd'in riyâsetini sağlamıştı. Hicretin altmışıncı yılı Recebinde atalarına kavuşan Muâviye'den sonra Yezîd, babasının Kisrâlar, Kayserler tahtı hâline getirdiği riyâset makamına geçmişti. Hayattayken oğluna, Ebû-Bekr'in oğlu Abdurrahman, Ömer'in oğlu Abdullah, Abbâs'ın oğlu Abdullah ve Zübeyr'in oğlu Abdullah'la Huseyn sana bey'at etmezler sanırım demişti; bunlardan yalnız Zübeyr'in oğluna kanma, bey'at etmemekte ısrâr ederse, hiç acıma, öldürt onu; öbürlerinden zarar gelmez sana; ancak Huseyn'in bey'atinde ısrâr etme; o, ölür, gene sana bey'at etmez.

Gerçekten de bunların içinde Zübeyr'in oğlu, hilâfete göz diktiğinden dolayı bey'at etmiyordu; esâsen Zübeyr'i, Hz. Alî (A.M) aleyhine kışkırtan da oydu; hattâ Âişe hazretlerini de kendisine uydurmuştu. Öbürleri bir müddet

ısrâr ettiler; zâti onlardan Muâviye'nin dediği gibi bir zarar gelmezdi Yezîd'e.

Fakat Huseyn (A.M), yalnız İslâmı düşünüyordu; hakla bâtılın arasını kesin bir kan, hem de dinmeden akacak, yüzyıllar boyunca coşa-köpüre akacak bir kan seliyle, Ehlibeyt Şîa'sının gözyaşlarından coşan kanlı bir selle ayırmaya memurdu. Yezîd, Medîne Vâlisine, Huseyn'in bey'atini sağlamasını, bey'at etmezse şehîd edilmesini emretmişti. Huseyn (A.M) bütün ehliyle - ıyâliyle Medîne'den çıktı; hicretin altmışıncı yılı Şâbanının dördüncü günü Mekke'ye vardı. Bu sıralarda Kûfelilerden, İmâm Huseyn'e (A.M) yardım vaadiyle de bir sürü mektup gelmedeydi. O'nu Kûfe'ye çağırıyorlardı. Hac mevsimi gelmişti. Huseyn (A.M), iki iş arasındaydı artık: Mekke'de kalıp orda şehîd edilmek ve Harem'in hürmetini selbettirmek, Kûfe'ye hareket etmek.

Kûfelilerin vefâsızlığını, Ümeyyeoğullarının inançsızlıklarını biliyordu Huseyn; fakat İslâmın âkıbeti çok vahimdi. Haccı umre-i müfredeye çevirdi ve Kûfe'ye gönderdiği Akıyl oğlu Müslim'in, orda şehîd edildiği gün, hicretin altmışıncı yılı Zilhiccesinin sekizinci günü Irak'a doğru yola çıktı. Huseyn (A.M), hakkı olan hilâfeti elde etmek için değil, İslâmı ihyâ etmek için kıyâm etmişti. Kerbelâ'da, kendisiyle gelenlere bey'atini ref'ettiğini, isteyenlerin dönüp gidebileceklerini bildirdi. Gidenler gittiler, kalanlar kaldılar ve hicretin altmışbirinci yılı Muharreminin onuncu günü (Âşûrâ), atasının ihtiyar sahâbesi, Habîb, Avsece oğlu Müslim, kardeşinin onbir yaşındaki oğlu Kaasım, onyedi yaşındaki oğlu Alî Ekber ve.. ve.. ve... bütün şîası gözü önünde şehîd edildi; altı aylık yavrusu Alî Asgar kucağında oklandı; ehlinin - iyâlinin esâretini âdetâ gözleriyle gördü ve nihâyet kendisi de İslâm uğruna, insanlık uğruna, özgürlük uğruna şehîd oldu; zulme baş eğmedi, mübârek başı mızrağa saplanarak Şam'a götürüldü, Yezîd, okuduğu şiiriyle Bedir savaşının öcünü aldığını ilân etti.

Yezîd, saltanatının ikinci yılında Medîne halkını katl-i âma uğrattı; askeri üç gün halkın malını, kanını, ırzını mubâh bildi, üçüncü yılında Kâ'be'yi ateşe verdi; dördüncü yılında ölüp babasının yanına gitti. İçkiye düşkün olan, ipekli elbise giyinen, Ebû-Kubeys adını taktığı maymununa güzelim elbise giydiren, onu içki meclislerine alan, bâzı kere de atına bindirip koşulara gönderen, köpeğini yanından ayırmayan, her husûsta İslâmî Şiara riâyet etmeyen Yezîd'den sonra (Ya'kuubî; II, 196; Mürûc'üz-Zehep; III, 77), Ümeyyeoğulları, aynı siyâseti yürüttüler. Meselâ Velîd, Kur'ân-ı Mecîd'i oklarına hedef etmekten bile çekinmedi (Mürûc'üz-Zehep; III, 228). Dördüncü İmam Aliyy b. Huseyn'in (A.M) oğlu Zeyd, Umeyyeoğullarına karşı hareketi dolayısiyle şehîd edildi. Cesedi medfeninden çıkarılıp darağacına asıldı; dört yıl asılı kaldı ve sonunda yakılıp külü savruldu (Ya'kuubî III, 66; Mürûc'üz-Zeheb; III, 217-219).

Ehlibeyt taraftarlarına revâ görülen bu zulümler ve bilhassa Kerbelâ fâciası Ümmeyyeoğullarının saltanatlarını kuvvetleştireceği yerde, Müslümanların onlara karşı cephe almalarını sağladı; hele Şianın îmânını, zulme karşı dayanışını büsbütün takviye etti, Irak, Yemen ve İran ülkelerinde Teşeyyuun yayılmasına sebeb oldu. Bunda, Ümeyyeoğullarının, müstebid ve doğrucası îmânsız bir Arap saltanatı kurmalarının, Arap olmayan Müslümânları «Mevâlî - köleler» saymalarının, onları dâimâ aşağı görmelerinin de tesiri vardı. Böylece hicretin ilk yüzyılı geçmeden İran'da, bir Şîa merkezi olan «Kum» şehri kuruldu. Şîa'nın dördüncü ve beşinci İmâm ve muktedâları Aliyy b. Huseyn ve Muhammed'ül-Bâkır (A.M); bu devirde Şîa'ya, takıyyeyi, inançlarını, hattâ ibâdetlerini, İslâmı ve kendilerini korumak için gizlemelerini emrediyorlardı. Zulümler gittikçe saltanatı çökertmeye başlamıştı; hattâ ashâba taraftar olanlar bile hilâfetin ancak ilk dört halîfeye âidiyetine, onlardan sonraki emîrlerin, Halîfe-i Rasûl değil, padişah olduklarına dâir rivâyetler naklediyorlardı.

§ Abbâsoğulları.

Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru, İslâm ülkelerinde Ümeyyeoğullarının zulmü yürüyüp giderken onlara karşı duruş, bilhassa Kerbelâ fâciasının öcünü onlardan almak üzere ayaklanış da kuvvetlenmişti. Horasan ülkesinde Ebû-Müslim, halktan, Ehlibeyt adına bey'at almaya girişmişti; altıncı İmâm, Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), kendi adına halktan bey'at alınmasını kabûl etmemiş, Ebû-Müslim'e, «Ne sen benim adamımsın, ne de zaman benim zamanım» buyurmuştu (Ya'kuubî; III, S. 86; Mürûc'üz-Zeheb; III, 286). Ebû-Müslim bunun üzerine Abbasoğulları adına kıyâm etti ve Ümeyyeoğulları saltanatı bütün zulmüyle, kötülüğüyle târih sahîfelerine intikaal etti. Abbasoğulları, hilâfeti Ehlibeyt adına almakla beraber, derhâl, kendilerine en kudretli rakıyb olarak gördükleri Alî evlâdına zulme başladılar; hattâ zulümlerini daha da yaydılar. Ehl-i Sünnet mezheplerinden birinin reîsi olan Ebû-Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, Mansûr tarafından habsedildi, işkencelere mârûz kaldı; Ahmed b. Hanbel dövdürüldü. Şîa'nın altıncı İmâmı zehirle şehîd edildi; Alî evlâdının bir kısmı diri-diri gömüldü; yapılan yapılara, diri-diri taş yerine konularak üstlerine taşlar yığılarak öldürüldü. Beytülmâl, yâni âmmenin hakkı, halîfe adını takınanlar tarafından harcandı; saraylarındaki köle ve câriyelerinin sayısı haddi aştı. Fakat gene de Me'mûn'un (195—218 H.), bir aralık, Sekizinci İmâm'ı, kendisine velî-ahd tâyin etmesi, Mu'tezile inancını benimsemesi gibi sebeplerle Şîa, orada bir nefes alabildi. Fakat bu, pek az sürdü. Abbasoğullarının isyânı, Sekizinci İmâm'ın şehâdetine sebeb oldu; hele Mütevekkil'in zamanı (232—247 H.), Şîa'ya en ağır zûlümlerin revâ görüldüğü bir zaman oldu; İmâm Huseyn'in (A.M) mezarı bile yokedilmek istendi.

Dördüncü yüzyılda, Abbasoğullarının saltanatı zevâle yüz tutmuştu. Hicrî üçyüz yirmiikide Abbasî halîfesi Râzîbillâh, Âl-i Büveyh diye de anılan Deylemîlerin saltana-

tını, ona elbise ve hediyeler göndererek kutlamıştı. Bu devletin kurucusu İmâdüddevle Alî'nin vefâtından sonra Azud'üd-devle lâkabıyla tahta geçen kardeşinin oğlu Ebû-Şücâ' Fenâ Husrev b. Ruknuddevle Hasan, Abbasoğulları saltanatını âdetâ himâyesi altına almıştı. Âl-i Büveyh pâdişahlarının adları hutbelerde halîfenin adından sonra anılmaya başlamıştı. Şîa mezhebinden olan Âl-i Büveyh, hüküm sürdüğü ülkelerde medreseler, câmiler, hastaneler yaptırmış, bilginleri, şâirleri korumayı şiâr edinmişti. Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M) harem ve kubbe de Azud'üddevle tarafından yaptırılmıştı. Şîa bilginleri her yanda mezheplerini açıkça yaymaya başlamışlardı. Irak'tan Trablus'a, Herat'a dek Şîa, âdetâ resmî bir mezhep hâline gelmişti; hattâ Ehli-Sünnetin merkezi sayılan Basra'da bile Şîa üstündü. Esâsen hicrî üçyüz iki, yahut dört yılında İran'ın şimâlinde başlayan, Tabaristan'ı istîlâ eden Utruş (Nâsır'ul-Hak Hasan) ve ondan önce aynı ülkede hüküm süren Hasan b. Zeyd, zemîni hazırlamışlardı. Bu yüzyılda, Fâtımîler de Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Bununla berâber Bağdad, Basra, Nişabur gibi şehirlerde, Şîa'yla Ehl-i Sünnet arasında kanlı kavgalar oluyordu.

Hicrî beşinci yüzyıl sonlarında, bir yandan Elemut kalesinde İsmâîliler kuvvetlenmişler, bir yandan Mâzenderan'da Mer'aşî Seyyidler hüküm sürmüşlerdi. Mogol hükümdârı Hodâ-bende'nin Şîa-i Ca'feriyye mezhebini kabûlü, Akkoyunlu ve Karakoyunluların saltanatı, Fâtımîlerin Mısır'da uzun müddet hükümrân oluşları, Şîa'nın kudret ve nüfûzunu çoğaltmıştı; fakat Eyyûbilerin Sûriye ve Mısır'da kuvvetlenmeleri, buraların onlara tâbi' oluşları, Mısır'ın Fâtımîler'in elinden çıkışı, gene Şîa'ya kara günler getirmiş, birçok kişi, inancı uğruna şehîd olmuştu ki «Şehîd-i Evvel» diye anılan, Şîa fıkhının mümessillerinden biri olan ve 786 H. da Şam'da şehîd edilen Muhammed oğlu Muhammed, bunların biridir.

Bu beşyüz yıl içinde Şîa, hüküm sürenlerin mezheb ve meşreblerine, siyâsî havanın uygun, yahut aksi esmesi-

ne göre hürriyete kavuşmuş, yâhut zulme uğramıştır. Meselâ İran Selçuklularının zamânında Ehl-i Sünnet, hâkim duruma gelmiş, Anadolu Selçuklularının son devirlerindeyse, siyâsî hâkimiyetin za'fı, Mogolların tümden İslâmı kabûl etmemiş olmaları, ülkedeki Selçukul şehzâdelerin, nüfuzlu beylerin çıkardıkları kargaşalık, huzursuzluğun sonucu olarak Tasavvufun yayılışı, mezheb ve düşünce özgürlüğünü sağlamış, Şîa, mümkin olduğu kadar bir serbestliğe kavuşmuştur.

Abbasoğulları, son zamanlarında, saltanatlarını sürdürebilmek için her çâreye baş vurmuşlar, bu arada, İslâm illerinde büyük bir kudret olan, nüvesini Sâsânîler devrinden alan ve esnafı, sanat ve zenaat erbâbını teşkîlâtlandıran Fütüvvet ehlinin riyâsetini de ellerine almışlardı; Fütüvvet ehliyse Şîî ve en azından müteşeyyi bir zümreydi; bu da Şîa lehine bir serbestlik meydana getirmişti ki bütün bunları, ileride daha etraflı anlatacağız.

III

ŞİA MEZHEBLERİ

§ Zeydiyye.

Dördüncü İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî b. Hüseyn'in (A.M) oğlu Zeyd'e uyanlara «Zeydiyye» denmiş, Şîa'da ayrım, bu mezheble başlamıştır. Zeyd, Hâşimoğullarına yapılan zulmü anlatmak, buna mâni' olmak için Şam'a gitmiş, fakat birşey elde edememiş, aksine, dayak yemişti. Bunun üzerine Kûfe'ye dönüp taraftarlarıyla Ümeyyeoğulları aleyhine kıyâm etmiş, hicrî yüzyirmi bir Saferinin birinci günü, savaşta alnına saplanan bir okla şehîd olmuştu. Kırkiki yaşında şehîd olan Zeyd'in cesedini, kendisine uyanlar, bulunmaması ve bir hakaarete uğramaması için nehrin dibine gömmüşlerdi. Fakat cesedi bulunup çıkarılmış, Emevî hükümdârı Hişâm'ın emriyle çırıl-çıplak asılmış, dört yıl asılı kalmış, 126 H. de, Abdülmelik oğlu Yezîd'in oğlu Velîd'in zamânında yakılmış, külü Dicle'ye savrulmuştu.

Zeyd'in oğlu Yahyâ da Velid zamânında, Ümeyyeoğulları aleyhine kıyâm etmiş, hicrî yüzyirmi beşinci yılda Gürgân'da şehîd edilmiş, başı kesilip Şam'a gönderilmiş, cesedi Gürgân kalesinin kapısına asılmıştı. Sonradan Ebû-Müslim tarafından şehir zaptedilince defnedildi.

İmâmiyye (Ca'feriyye) kaynaklarına göre Zeyd b. Alî, imâmet iddiâsiyle, yahut Emevîleri altederse imâmet makaamına gelmek amacıyla harekete geçmemişti. O, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın imâmetine inananlardandı (Tenkıyh'ul-Makaal; I, S. 466—470).

Zeydiyye, Zeyd'in kardeşinin soyundan olan Nâsır'ul-Hak Utrûş'un, Mâzenderan halkını Müslüman etmesine ve Tabaristan'ı istîlâsına dek dağınık bir hâlde kaldı; ondan sonra düzene girdi. Zeydîler, birkaç fırkaya ayrıldılar. Bugün, Türkiye ve İran'da Zeydî yoktur; Yemen halkının çoğu, bu mezhebe uymuştur.

Zeydiyye, usûlde, yânî inançta, Mu'tezile akıydesini kabûl etmiş sayılabilir; ibâdet ve muâmelâtta, bilhassa Ehl-i Sünnet mezheplerinden Hanefiyye'ye yakındır; aradaki ayrılıklar, pek cüz'îdir.

Zeydiyye'ye göre, bilgin, yiğit ve zâhid olan ve kıyâm eden her Fâtımî, yânî Hz. Fâtıma (A.M) evlâdından olan kişi, imâmete lâyıktır.

§ İsmâiliyye.

Altıncı İmâm, Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) oğlu İsmâil'i İmâm tanıyanlara, «İsmâîliyye» denir. Aynı zamanda bu fırka, yedi İmâm tanıdığından «Seb'iyye - Yedililer» diye de anılır. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), İsmâîlîlere göre, İsmâîl'in imâmetini bildirmiş, fakat Ismâîl, babasından önce ve hicrî yüzotuz üç yılında (750 M.) vefât etmiştir. Medîne'de, Bakıy' mezarlığına gömülen İsmâîl'in cenâzesi teşyî' edilirken İmâm Sâdık (A.M), tabutu birkaç kere yere indirtmiş, açmış, kefeninin baştarafını açarak onun yüzüne bakmış, onu, cenâzede bulunanlara göstermiş, böylece de onun öldüğünü tesbît etmişti. Bundan anlaşılıyor ki İsmâîl'e taraftâr olanlar, her hâlde, daha onun hayâtında, hakkında aşırı bir inanca sâhib olmuşlar, onun, belki de ölümsüzlüğüne inanmışlardı; yahut da sonradan böyle bir inanç beslemeleri ihtimâli vardı.

Ricâl kitaplarında İsmâîl'i öven ve yeren sözler varsa da yerilişine âid haberlerin zayıf olduğunda ittifak edilmiştir. Gene rivâyete göre İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), onun imâmetini söylemişler, fakat sonradan, «Allah dilediğini bo-

zar, dilediğini tesbît eder ve kitabın aslı», yâni takdîr, «O'nun katındadır» âyet-i kerîmesi mûcebince (XIII; Ra'd, 39) bu takdîr, değiştirilmiştir ki buna «Bedâ'» denir[*].

Bunu, İsmâîl'in İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) duâsıyle, iki kere şehîd edilmekten kurtulduğu tarzında yorumlayanlar da vardır.

İsmâîl'in vefâtından sonra onu sevenlerin, ona uyanların bir kısmı, İmâmetin, İsmâîl'in hakkı olduğunu, onun vefâtından sonra oğlu Muhammed'in bu makaama geldiğini iddiâ etti; bir kısmıysa İsmâîl'in ölmediğine, zuhûr edeceği bildirilen Mehdî'nin İsmâîl olduğuna inandı. İsmâîl'in, babası hayattayken vefât ettiğine, böyle olmakla beraber onun İmâmetine ondan sonra da İmâmetin, oğlu Muhammed'e ve soyuna intikal eylediğine inananlardan başka fırkalar, çeşitli sebeblerle ortadan kalktı.

İsmâîliyye, eski Hind - İran ve Keldanistân inançlarıyla, felsefeyle yoğurulmuş bir inanç taşır. Onlarca yeryüzü, Allah huccetinden hâlî kalmaz ve bu huccet, «Nâtık», yâni söyleyen, yahut «Sâmit», yâni susan huccettir. Nâtık huccet, peygamber, Sâmit de onun vasıysı olan imâmdır; her ikisi de Allâh'ın tam mazharlarıdır. Âdem Peygamber (A.M), nübüvvet ve vilâyeti câmi' olarak gönderildi; sırasıyla yedi vasıysi onun yerini aldı; yedincileri Nûh peygamberdir (A.M). Nûh'un yedinci vasıysi İbrahim (A.Mî, İbrâhim'in yedinci vasıysi Mûsâ (A.M), onun yedinci vasıysi Îsâ, onun yedinci vasıysi de Hz. Muhammed'dir (S. M). İmâm Hasan'ı (A.M) imâm tanımayan İsmâîlîlere göre Hz. Muhammed'den sonra Alî, Huseyn, Zeyn'ül-Âbidîn Alî, Muhammed'ül-Bâkır, Ca'fer'üs-Sâdık, İsmâil, Hz. Peygam-

---

[*] Bedâ', bir şeyin, önce, hâşâ, Allah tarafından bilinmediği, sonra bilindiği ve değiştirildiği tarzında anlaşılmamalıdır; Bedâ, bir hükmün, başka bir hükümle neshedilmesidir; Kur'ân-ı Mecîd'le ve Hz. Muhammed'in (S.M.) şerîatiyle, diğer şerîatlerin ve kitapların neshi gibi. İleride bunu, ayrıca izâh edeceğiz.

ber'in vasîyleridir; yedincileri Muhammed b. İsmâîl'dir. Ondan sonra yedi vasıy gelmiştir ki onların adları gizlidir; o yedi vasıyden sonraki vasıy, Mısır Fâtımî devletini kuran Ubeydullah'tır. 296 hicrîde (908 M.) Fâtımıyye saltanatını kuran bu zâtın soyundan gelen ve Fâtımî hükümdarlarının yedincisi olan Müstansır-Billâh Muadd b. Alî'den sonra oğulları Nizâr ye Müsta'lî, birbirleriyle savaşa girişmişler, sonunda Müsta'lî (Ölümü. 495 H. 1101 M.) üst olmuş, Nizâr, kardeşi tarafından hapsedilmiş ve mahpusken vefât etmişti. Bu savaşın sonucu olarak İsmâîliyye ikiye bölündü. Nizâr'ı İmâm tanıyanlar, Müstansır'ın yakınlarındanken Nizâr'a taraftar olduğundan Müsta'lî'nin emriyle Mısır'dan çıkarılan, İran'a gidip Elemut kalesini ele geçiren ve bir Bâtınî hükûmeti kuran Hasan Sabbâh'ın adamlarıdır. Hülâgû, İsmâîlîlerin diyârını ve Elemut'u ele getirdikten sonra oralardan dağılan İsmâîlîlerin Nizâriyye kolundan Aka Hân-i Mahallâtî 1255 hicrîde (1839 M.) Muhammed Şâh-ı Kaacar'a isyân etmiş, Kirmân'da bozguna uğramış, Bombay'a kaçmıştır. Bu gün, Hindistan'da temerküz eden «Nizâriyye» ye «Aka Hâniyye» de denir. Müsta'liyye koluna mensûb olan İsmâîlîler de Mısır Fâtımî hükümetinin 557 hicrîde (1181 M.) inkırâzından sonra Hindistan'a göçmüşlerdir ve bu kol da hâlâ Hindistan'da mevcuttur.

İmâmeti, II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 124. âyet-i kerîmesinde buyurulduğu gibi Allâh'ın bir ahdi tanıyan ve Allah tarafından Peygamber-i Ekrem'e bildirilen, onun tarafından Allâh'ın emriyle ümmete tebliyg edilerek tanıtılan dînî bir rûkün sayan, bu yüzden de «İmâmiyye» adıyla anılan, Oniki İmâm tanıdıkları cihetle «İsnâ-Aşeriyye-Onikiler Fırkası) denen, usûlü, furûu; Ümeyyeoğullarının inhitat, Abbasoğullarının kuruluş zamanlarında yaşayıp zamanı müsâid bulan Beşinci İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M) ve bilhassa Altıncı İmâm Ca'fer'üs-Sâdık tarafından bildirildiği için «Ca'feriyye» adı da verilen Şîa mezhebinin, başka mezheplerle, Zeydîlikle, Zeydîliğin şûbele-

riyle, hele Bâtınî inançlarla da yoğurulan İsmâîlilikle zerre kadar münâsebeti yoktur.

Burada bir meseleden de bahsetmek zorundayız:

§ Abdullah b. Sabâ masalı.

Bu masal, yüzyıllar boyunca söylenmiştir; hâlâ da okumadan yazanlar, bu doğmamış adamın yaptıklarını anlatarak sahîfeleri karalıyorlar; düşünmeden söyleyenler, bu yaşamamış adamın işlerini çengelsakızı gibi çiğneyip duruyorlar.

Abdullah b. Sebe', Yemen Yahûdîlerindenmiş; Müslümân olmuş, fakat mûsevî iken Yûşa' (A.M) hakkındaki kanâatini islâma geldikten sonra Alî'ye (A.M) uydurmuş. Her peygamber'in bir vasıysi olduğu, Hz. Peygamber'in (S.M) vasıysinin de Alî bulunduğu fikrini ortaya çıkarmış. Hz. Peygadber'in (S.M) son zamanlarda tekrar dünyâya geleceği inancını da bu adam icâdetmiş. «İbn Emet'üs-Sevdâ'», yâni Kara Halayığın oğlu diye de anılan bu zât Kûfe, Şam ve Mısır illerini dolaşıp düşüncelerini, inançlarını yaymış; Ebû-Zerr, Ammâr, Ebû-Bekr'in oğlu Muhammed, Ebû-Huzeyfe'nin oğlu Muhammed, Udeys oğlu Abdurrahmân, Sûhân oğlu Sa'saa gibi kadirleri yüce ashâbı, Mâlik'ül-Eşter gibi büyük Tâbiîleri kandırmış. Osman aleyhindeki isyânı başarmış, Talha ve Zübeyr'in, Ümmü'ül-Mü'minîn Âişe'yle Basra'ya gitmelerinden ve Küçük Cemel olayından sonra iki taraf uzlaşmışken kendisine uyanları kışkırtmış, geceleyin iki taraftan da kendisine uyanlar, birbirlerine saldırmışlar, Cemel savaşı bu yüzden olmuş. Hattâ Ebû-Zerr, servetin biriktirilmemesi kanaatini bu adama uyup söylemeye koyulmuş, Şam'da Muâviye'yle arası bu yüzden açılmış, kendisi de bu fikri, Mezdekî'lerden almış. Hulûl inancını yayan da bu adammış; ona göre Alî, Allâh'ın mazharıymış; ona inananlar da Alî'nin Allah olduğuna, İbn Sebe'inse, onun peygamberi bulunduğuna inanmışlar.

Hz. Alî (A.M) bir rivâyete göre bu adamı yaktırmış, bir rivâyetteyse Medâyin'e sürmüş. Ilk Gaalî, yânî Alî hakkında aşırı inanç besleyen fırka bu adamın telkıynleriyle meydana gelmiş (Fırak'üş-Şîa; Muhammed Sâdık Âlü Bahr'il-Ulûm'un hâşiyeleriyle, Necef-Hayderiyye Matbaası, 1355 H. 1936, S. 22—23; Hâcc Abdullâh'ül-Mamakaanî; Tenkîh'ül-Makaal fî Ahvâl'ir-Ricâl; Necef — 1349 H; Taşbasması; II, S. 183—184). Ne garibtir ki Ebû-Zerr sürülürken, Rebeze'de garîb bir halde vefât ederken, Ammâr ve Abdullah b. Mes'ûd dövülürken, Üçüncü Halîfe'nin icrââtına karşı duranlar, söz söyleyenler, her yanda felâkete uğrarken, bu adama hiç kimse rastlamıyor, bu adamı hiç kimse görmüyor; bu adam, hiçbir yerde tâkıybe uğramıyor ve Cemel savaşından sonra da izine rastlanmıyor.

Hicrî altıncı yüzyılda (XII M.) yaşayan İbn Asâkir, bu masalı, Seriyy b. Yahyâ'nın Şuayb'dan rivâyetiyle Seyf b. Ömer'den nakletmekte: 630 da (1232 M.) vefât eden İbn Esîr «Târîh'ül-Kâmil» inde, Tabarî'den, 808 de ölen (1406 M.) İbn Haldûn, «El-Mübtedeü ve'l-Haber» inde gene Tabarî'den, Ebü'l-Fidâ' (732 H. 1331 M.), «El-Muhtasar» ında, İbn Esîr'den, İbn Kesîr (774 H. 1373 M.), «El - Bidâyetü ve'n-Nihâye»de, gene ondan, İbn Ebî-Bekr (741 H. 1340) M.), «E't-Temdîd» inde Seyf'ten ve İbn Esîr'den, Zehebî (748 H. 1348 M.), «Târîh'ül-İslâm» ında, Tabarî'den ve Seyf'ten, X. yüzyılın ilk yıllarında ölen (XV!. M.) Mir Hond, «Ravzat'üs-Safâ» sında, Tabarî'den, oğlu Gıyâsüddîn, «Habîb'üs-Siyer» inde, «Ravzat'üs-Safâ» dan almakta. Görülüyor ki bunlardan İbn Ebî-Bekr, Seyf'ten ve İbn Esîr'den, İbn Asâkir; Seyf'ten, Zehebî, Seyf'le Tabarî'den, rivâyet ediyorlar. Tabarî, bu yalana ilk inanan kişidir ve bu rivâyeti Seriyy b. Yahyâ adlı birisinden Şuayb vâsıtasıyle rivâyet etmektedir. Zehebî, bir rivâyette Yezîd adlı birinden, o, Atıyye'den, o da Seyf'ten rivâyet ediyor; öbür rivâyetiyse gene Seyf'e dayanmakta.

Tabarî'yi Seyf'e bağlayan Seriyy kim? Seriyy b. Yahyâ b. Eyâs, 167 hicrîde, yânî Tabarî'nin doğumu 224 ol-

duğuna göre o doğmadan elliyedi yıl önce olmuştur. Şa'bî'nin amcasının oğlu olan Seriyy b. İsmâil olmasına imkân yok; çünkü bu zât, 103 hicrîde vefât etmiştir. Kaldı ki Tabarî bu zâtı Seriyy b. Yahyâ diye babasıyle anmada. Seriyy b. Yahyâ b. Seriyy, 327 de ölmüştür; fakat bu zât ne kimseden birşey rivâyet etmiştir, ne de ondan rivâyet eden var. Râvîlerden olup 258 de ölen Seriyy b. Âsım b. Sehl ise, Zehebî'nin «Mîzân'ül-İ'tidâl» inde yalancılıkla belirtilmekte. Şuayb, bilinmeyen biri. Zehebî'nin senedindeki Atıyye, 110 da ölen Atıyyet'ül-Avfî mi, yoksa 101 de ölen Atıyye b. Kays mi? Birincisi olamaz, çünkü Seyf'in ölümü 170 ten sonra, öbürüyse Şam'lı ve Seyf'le hiç görüşmemiştir; Yezîd'in de kim olduğu beili değil.

Seyf'e gelince:

Üseyyid boyunun Temîm soyundan birkaç oymağın bir araya gelmesinden türeyen ve bu yüzden «Bürcümî» diye de anılan boydan olan bu kişi Kûfe'lidir. Bağdad'a yerleşmiş, Hârûn'ür-Reşîd'in zamanında, 170 hicrîden sonra ölmüştür. «El-Fütûhu ve'r-Ridde» adlı kitabında, Hz. Peygamber'in (S.M) vefâtından Osman'ın Halifeliğine dek süren zamandaki olayları anlatmış, Ebû-Bekr'e karşı olan Müslümanları mürted saymış, Doğu Roma, Şam, Filistin ve İran fütûhâtını konu edinmiştir. Bundan başka bir de «El-Cemelü ve Mesîrü Âişetü ve Alî» adlı eseri vardır ki bunda bilhassa Ümeyyeoğullarının yaptıklarını te'vîl ve onları savunma gayreti görülür. Bu iki kitaptaki rivâyet ve hikâyelerinden başka rivâyetleri de vardır ve maalesef, hem kitaplarındaki, hem ayrıca uydurduğu rivâyetler, tarihlere, târihçilere kaynak olmuştur. Rivâyetlerinden birkaç örnek verelim:

Alâ' b. Hadramî, mürtedlere giderken Temîmoğulları diyârında yedi kum dağı bulunan bir çöle konar. Ordunun hayvanları kaçar. Orda bir gece kalırlar; sabah namazından sonra bir serap görünür; derken bunun serap ol-

madığı anlaşılır; sudur bu ve bütün ordu bu sudan içer, bu suda gusleder; hayvanlar tekrar gelirler; koca ordu, bir de bakar ki su yokmuş; fakat suyla doldurdukları tulumlar dopdolu (Tabarî; II, 522—528).

Ordu, kıyıyla aralarında bir gün, bir gecelik yol olan bir ummadan ağırlıklarıyla kumlu çölden geçer gibi geçer - gider; bir duâ ile öbür kıyıya ulaşır. Savaştan sonra elde edilen ganîmetleri altı bin deveyle iki bin yaya taşır. Orduda bulunan bir keşiş bu hâli görüp Müslüman olur. Bunları duyan Ebû-Bekr hazretleri Allâh'a hamdeder (Tabarî; aynı S. İbn Kesîr; VI, 328—329).

Hav'eb suyunun kıyısındaki köpekler Hz. Âişe'ye değil, Ümmü-Zemel Selmâ'ya ürerler (Tabarî; III, 492—493).

Babasının oğlu Ziyâd'a Ömer hazretlerinin zamanında da Ebû-Süfyân oğlu Ziyâd denmektedir (Tabarî; III, 259).

Mugıyra kötülükte bulunmamıştır: ona iftirâ edilmiştir; sebebi de bir münâferettir ancak (III, 170—171).

İran savaşında bir öküz fasîh arapçayla, «Allâh'a andolsun ki yalan söylüyor; biz burdayız» diye dile gelmiş, birisinin yalanını açıklamıştır (III, 12, 14).

Câhiliyye devrindeki «Eyyâm'ül-Arab» gibi İslâm devrinde de «Günler» vardır ve herbirinde olmayacak şeyler olmuştur (I, 2437—2441).

Hele bir yalanı var ki onu yazarsak, bu adamın öbür uydurmalarını anlatmaya hâcet kalmaz; dîni, îmânı meydana çıkar:

«Celûlâ bozgunundan sonra Yezdcürd, Rey'e gitmek üzere yola çıktı; mahmilde uykuya daldı; deve bütün gece yol aldı; dinlenmek için hiç konaklamadı. Kendisini uyandırdıkları zaman, ne de kötü bir iş yaptınız dedi; beni uyandırmasaydınız bu ümmetin hükmü ne kadar sürecek, öğrenecektim. Muhammed'i gördüm; Allâh'ın katında gizlice

konuşmadaydı. Allah, bu ümmetin (İslâmın) yüz yıl hüküm süreceğini söyledi; o, çoğalt dedi. Allah, yüz on yıl dedi. Biraz daha çoğalt dedi Peygamber. Yüzyirmi yıl dedi Allah. Derken beni uyandırdınız; uyandırmasaydınız bu ümmetin müddetini öğrenecektim.» (Murtaza'l - Askerî : Hamsûne ve Mieti Sahâbiyyî Muhtalak; İkinci Basım; Bağdad — 1389 H. 1969; S. 11 — 12; II; Beyrût — 1394 H. 1974; S. 406 — 407; Tabarî'nin hicrî 22. Yıl olaylarından naklen).

Bu zât, Üsâme ordusu olayını, Sakıyfe tartışmasını, Birinci Halîfe'ye bey'ati, İkinci Halîfe'nin kurduğu şûrâyı, Cemel olayını, daha doğrusu herşeyi dilediği, istenildiği şekilde değiştiren, onüçten fazla kurulmamış, görülmemiş, yaşanmamış şehir icâdeden, târîhî olayların oluş yıllarını tebdîl eden, yüzelli tane sahâbî uyduran kişidir (Murtaza'l - Askerî'den çevirdiğimiz «Abdullah b. Sabâ Masalı» adlı kitabımıza; İst. Baha Mat. 1974 ve Murtaza'l- - Askerî'nin «Hamsûne ve Miet'i Sahâbiyyi Muhtelak adlı eserine bakınız).

Ricâl kitaplarında bu adam hakkındaki kanâatleri, hükümleri de yazalım:

1) Hicrî 232 de (846 M.) vefât eden Yahyâ b. Muîn, Seyf hakkında, «Hadîsi zayıf ve gevşektir»; «Onda hayır yoktur» hükmünü verir.

2) 303 te (915) vefât eden Sahîh sâhibi Neseî'ye göre «Zaiftir; hadîsini terk etmişlerdir; ona ne güvenilir, ne de emindir.»

3) 316 da (928) vefât eden Ebû-Dâvud, «Değersizdir; çok yalan söyler» hükmünde bulunur.

4) 327 de (938) vefât eden İbn Ebî - Hâtem, «Hadîsini terk etmişlerdir» der.

5) 353 te (964) vefât eden İbn'üs-Sekn, «Zaiftir» diye hükmeder.

6) 354 te (965) vefât eden İbn Hıbbân, «Uydurduğu hadisleri, inanılır kişilere atfederek nakleder» demekte ve «Zındıklıkla töhmetlenmiştir; hakkında hadis uydurur demişlerdir» diye tavsîf etmektedir.

7) 385 te (995) vefât eden Dâru Kutnî, «Zaiftir, hadisini terk etmişlerdir» hükmünü verir.

8) 405 te (1014) vefât eden Hâkim, «Hadîsini terk etmişlerdir; zındıklıkla töhmetlenmiştir» der.

9) 817 de (1414) vefât eden Kaamûs sâhibi Fîruz-Âbâdî, «Zaiftir» hükmünde bulunur.

10) 852 de (1448) vefât eden İbn Hacer, aynı hükmü vermektedir.

11) 911 de (1505) vefât eden Suyûtî, «Pek zaiftir» hükmüne varmıştır.

12) 923 de (1517) vefât eden Safiyyüddîn, «Onu zaif saymışlardır» demektedir.

***

Savaşlarda binlerce, yüzbinlerce kişi öldüren, dünyâ dolusu ganîmetler el edettiren, ırmakları, denizleri çöl yapan, çölleri, denize çeviren, olayları, yıllarına dek değiştiren, adamlar, şehirler icâdeden, rivâyetlerinde tek râvî kendisi olan, yâhut râvîler uyduran, alabildiğine kabîle gayreti güden, kıyâmete dek kalacağı bildirilen İslâm dînini müddete bağlamaya kalkışan ve zındıklığını izhâr eyleyen, hayvanları konuşturan, olmayan, olmayacak olayları olduran Seyf b. Ömer, meydana bir de Abdullah b. Sebe' çıkarmıştır ki hâlâ buna inananlar vardır ve İslâmı, her yazıda, sözüm ona, her eleştiride, Yahûdî, Hristiyân inançlarıyle örmeye, eski dinlerin kalıntılarıyla yoğurmaya çalışan müsteşrikler de, bundan diledikleri gibi faydalanmaya çalışıp durmadadırlar (Murtaza'l-Askerî'nin «Abdullah b. Sebe' ve Esâtîru Uhrâ» adlı eserinin I. cildine, 1388 H. 1968; Beyrût - Matbaatu Dâr-il-Kütüb; 3. Basım; «Abdullah b. Sabâ masalı; Bir Yalancının Düzme-

leri» adlı çevirimize; İst. Bahâ Mat. 1974; Abdullah b. Sebe' adı takılan doğmamış, yaşamamış kişinin nasıl ve nelerden, kimlerden faydalanılarak meydana çıkarıldığı ve Şîa'nın Ricâl kitaplarındaki rivâyetlerin mâhiyeti hakkında Murtazâ'l-Askerî'nin eserinin II. cildine; 1. Basım; Tehran — 1392 H. 1972; Abdullah b. Sebe' masalını düzen Seyf b. Ömer'in meydana getirdiği doğmamış, yaşamamış sahâbîler, kurulmamış şehirler, olmamış olaylar hakkında da «Hamsûne ve mieti Sahâbiyyi Muhtalak» adlı iki ciltlik eserine bakınız: I. C. Bağdâd; Dâr'üt-Tadâmun Mat. 1389 H. 1969; 2. Basım; C. II; Beyrût — 1349 H. 1974). Bütün bunlara da maalesef İslâm tarihçilerinin, Müslüman mezheblerinin mürevvicleri tanınanların, okumadan yazdıkları kitaplar, düşünmeden zapta geçirdikleri hükümler sebeb olmada.

IV

ŞÎA HAKKINDAKİ İFTİRALAR, YALANLAR

Şîa hakkındaki iftirâlardan, her hâlde, yalan olduğu bilinmeden nakledilen söylentilerden, yazarların yaşayış ve ölüm târihlerine göre örnekler vereceğiz:

§ 328 hicrîde (939 M.) ölen Şihbâbüddîn b. Abdü Rabbîh'il-Mâlikî, «El-Ikd'ül-Ferîd» inde, «Râfızîler, yâni Şîa, bu ümmetin Yahûdîleridir; Yahûdîler, nasıl Hristiyanlığa buğzederlerse, onlar da İslâm'a buğzederler» diyor (I. S. 269).

Acabâ edib müellif, «Râfıza» dediği Şîa'yı, İslâm dîninden başka bir dinde mi sanıyor; «Sizinle selâm vererek buluşana, sen mü'mîn değilsin demeyin» âyet-i kerîmesini unutmuş mu (IV; Nisâ', 94)? «Yâ Alî, gerçekten de Allah seni, zürriyyetini, evlâdını, ehlini, Şîa'nı ve Şîa'nı sevenleri mağfiretine mazhar etmiştir» (Savâık; 96, 139, 140); «Sen, ümmetimden cennete ilk girensin; Şîan da nurdan minberlerde, yüzleri ak olarak sevinçli bir hâlde çevrende otururlar; onlara şefâat ederim; yarın cennette benim komşularım olurlar» (Mecma'uz-Zevâid; IX, 131; Kifâyet'üt - Tâlib, 135); «Yâ Alî, cennete ilk olarak dört kişi, ben, sen, Hasan ve Huseyn gireriz; zürriyyetlerimiz arkamızdan, iyâlleri zürriyyetlerimizin ardından, Şîamız sağımızdan, solumuzdan girerler» (Mecma' IX, 131; Künûz'ül-Hakaaık; Câmi'us-Sagıyr hâşiyesinde; II, 16 v.s.); «Bu», yâni Alî, «Ve Şîası, kıyâmet günü kurtulmuşlardır, muratlarına ermişlerdir» (Hârezmî; Manâkıb, 66) gibi hadisleri hiç mi duymamış?

§ Râfızîlerin sevgisi, Yahûdîlerin sevgisine benzer; onların, saltanat, emâret, ancak Dâvud soyundadır dedikleri gibi Râfıza da, hilâfet, Ebû-Tâlib oğlu Alî'nin soyundadır ancak derler buyuruyor.

Acabâ Sıkleyn hadîsini hiç mi bilmiyor? «Kim, hayâtı, benim hayâtım, memâtı, benim memâtım olmasını, Rabbimin sun'u olan Adn cennetinde oturmayı dilerse, benden sonra Alî'yi ve O'nu seveni sevsin; benden sonra Ehlibeytime ıktidâ etsin; gerçekten de onlar benim mayamdan yaratılmışlardır; benim anlayışımla, bilgimle rızıklanmışlardır; ümmetimden onları yalanlayanlara eyvahlar olsun; onlar, bu yüzden benimle râbıtalarını kesmişlerdir; Allah onları şefâatime mazhar etmez» (Ebû - Nuaym; Hilye; I, 68; Tabarânî, Râfiî v.s) hadislerini, Ehlibeytin, Nûh Peygamber'in (A.M) gemisine benzetildiğini (Zahâir'ül - Ukbâ, 17; Savâık v.s.) duymamış mı hiç; bu hadisleri işitmemiş mi hiç?

§ Yahûdîler, akşam namazını, yıldızlar belirince kılarlar (?!), Râfıza da böyle yapar diyor.

Şîa, güneş battıktan sonra, doğuya vuran kızıllığın semt-i re'se kadar arınmasını, akşam namazının ilk vakti bilir; yıldızların görünmesini değil. Imâm Ca'fer'üs - Sâdık (A.M), «Bilerek, isteyerek akşam namazını, yıldızların belirmesine dek geciktirenden berîyim ben» buyurmuşlardır; akşam namazının vakti sorulunca, «Kızıllık, ufukta sararınca, yıldızlar görünmeden önce» cevâbını vermişlerdir. Ebü'l-Hattâb ve ona uyanlar, böyle bir re'ye zâhib olduklarından dolayı onlardan teberrî etmişlerdir (Men lâ yahduruh'ul - Fakıyh, İstibsâr ve Tehzib). Hiç mi İmâmiyye kitaplarını görmemiş?

§ Yahûdiler üç talâkı birşey saymıyorlar; Râfıza da böyle diyor.

Kur'ân-ı Mecîd, II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 229. âyet-i kerîmesinde, meâlen, «Boşanmak iki kere olur; ondan

sonra kadını, ya güzellikle tutmak gerek, ya hoşlukla bırakmak» buyurmakta. 230. âyet-i kerîmedeyse, «Erkek, kadını bir kere daha boşayacak olursa, bundan sonra kadın, başka bir kocaya varmadıkça eski kocasına helâl olmaz» duyuruluyor.

Şîa, üç talâkın bir kerede ve bir sözle olamayacağını Kur'ân-ı Mecîd'in hükmünden almaktadır. Ebû - Bekr'ül - Cessâs da «Ahkâm'ül-Kur'ân»da, Haccâc b. Ertât'ın, talâk-ı selâse ile tatlîkın birşey ifâde edemeyeceğini, Muhammed b. İshak'ınsa, bu çeşit talâkın bir talak sayılacağını bildirdiğini söyler (IV; S. 459). İmâm'ül-Irâkıy, «Tarh'ut - Tesrîb»de, bu tarz talâkın bid'at olduğunu bildirir (VII, 93). Bunlar da mı Yahûdilere uyuyorlar?

Müslim'in «Sahîh» de (I, S. 574), Ahmed b. Hanbel'in «Müsned»de (I, 314), Ebû-Dâvûd'un «Sünen»de (I, S. 344) bildirdikleri gibi, Rasûlullâh'ın (S.M), Hz. Ebû-Bekr'in zamanlarında böyle birşey, yâni bir kerede, bir sözle, bir çırpıda üç talâkın verilmesi olmadığı gibi Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk iki yılında da yoktu; sonra buna hükmedildi; netekim Müslim de İbn Abbâs'tan bunu tahrîc eder.

§ Yahudiler diyor, kadınların iddetini tanımazlar; Râfıza da böyledir.

Şîa, Kitab ve Sünnete uyar; Kitabın ve Sünnetin hükmüne göre iddet tanır. Bütün fıkıh kitaplarında, bu mesele, tafsîlâtiyle zikredilmiştir; fakat edîb-i muhterem, bütün bunlardan bî haberdir; yalnız «Nukıla an Nikola»yı sened edinmiştir.

§ Yahudiler buyuruyor, Müslümanların kanlarını helâl bilirler; Râfıza da aynı hükmü verir.

Kur'ân-ı Mecîd, mü'mini öldürenin cehennemde ebedî kalacağını, Allâh'ın lânetine uğrayacağını bildirmektedir; öldürene kısas emretmektedir. Şîa, Kur'ân-ı Mecîd'e ve Rasûlullâh'ın (S.M) sünnetine uyar. Fıkıh kitaplarında kısas ve diyet meseleleri, bütün yönleriyle yazılıdır; fakat

görmeyen, duymayan kişiye gerçeği göstermenin de imkânı yoktur, duyurmanın da.

Bütün bunlardan başka Şîa'nın Kur'ân'ı, hâşâ, yaktıklarını, Cebrâîl'e, vahyi Alî'ye getireceği yerde yanılarak Hz. Muhammed'e (S.M) getirdiği için düşman olduklarını, deve etini yemediklerini de söylüyor.

Kur'ân-ı Mecîd'in hükmünü kıyâmete dek bâkıy bilen, onda bir harf bile eksik ve yâ fazla olmadığına inanan, meleklere ve Cebrâîl'e îmân etmiş olan, ezanda şahâdeteyni okuyan, namazda teşehhüdü ve salâvâtı farz bilen Şîa'nın bu çeşit inançlara sâhib olmadığını, Şîa'nın akaaide, a'mâle âid kitaplarından, Şîa tarafından tedvîn edilen tefsirlerden, Şîa imâmlarının hadislerinden anlaması ıktizâ eden, fakat bütün bunlara mürâcaatı lüzumsuz bulup duyduğunu yazan bu âlime ağlamak mı gerek, gülmek mi? Biz bilemiyoruz (Tafsîlât için rahmetli Âyetullah Abd'ül-Huseyn Ahmed'ül - Emînî'nin «El Gadîru fî'l-Kitâbı ve's-Sünneti ve'l-Edeb» adlı muhalled eserinin III. cildine bk. 2. Basım; Tehran — 1372 H. S. 78—89).

*

240'da (854) ölen İbn'ül - Huseyn Abdürrahîm'il - Hayyât'il - Mu'tezilî, «El - İntısâr» adlı kitabında, Şîa ululârının, hâşâ, Allâhu Taâlâ'yı, hey'et ve sûret sâhibi sandıklarını, Allâh'ın cismi olduğuna, hareket ettiğine, sükûna geldiğine, bilgisinin kadîm olmadığına inandıklarını söylüyor.

Oysa ki Şîa, yânî Ca'ferî Mezhebine uyanlar, Kur'ân-ı Mecîd'den, Hz. Peygamber'in (S.M) sahîh hadislerinden sonra, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn ve Eimme-i Hüdâ'nın (A.M) sözlerini sened ittihâz eder; bunlara inanır; dînî inançlarda, ibâdet ve muâmelâtta, ancak ve ancak bunlara ittibâ' eder. Tevhîd'de, yânî Allâh'ı var ve bir biliş inancında, «Sıfât-ı Selbiyye», yânî Allâhu Taâlâ'dan selbedilmesi, Allah'ta olmadığına inanılması gereken yedi sıfat şunlardır:

1) Cüzü'lerden mürekkeb değildir; 2) Cisim değildir; 3) Hâdiselere mahal olmaktan münezzehtir; 4) Zâtında ve sıfatlarında şerîki yoktur; 5) Her türlü ihtiyaçtan münezzehtri; 6) Sıfatları, zâtına mugayir değildir; Sübûtî sıfatları, Selbî sıfatlara râci'dir; gücü yetendir demek, âciz değildir demektir. Bilendir demek, câhil değildir demektir; 7) Cisimden, Cismâniyetten, zamandan, mekândan müteâl bulunduğu için, dünyâda, âhırette gözle görünmekten de münezzehtir (El - Gadîr; III, 2. Basım; Tehran — 1372 H. S. 304. Seyyid Muhsin Emîn'üd-Dîn'il- Âmilî: E'd-Dürr'üs-Semîn; 5. Basım; 1349 H. S. 1—3).

Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), bir hutbelerinde buyururlar hi:

«Hamd Allâh'a ki övenler, O'nu lâyıkıyla övemezler; nimetlerini sayıp dökenler, onları söyleyip bitiremezler. Çalışıp çabalayanlar, hakkını edâ edemezler. Öyle bir mâbuddur ki derin düşünceler, O'nu idrâk edemez; akıl - fikir denizine dalanlar, zâtının künhüne eremez. Bir sınır yoktur ki sıfatlarını sınırlayabilsin; bir vasıf yaratılmamıştır ki zâtına lâyık bulunsun. Yoktur O'na, sayılı bir an; yoktur O'nun için ertelenmiş bir zaman... Dînin evveli, O'nu tanımaktır; tanıyışın kemâli, O'nu tasdıyk etmektir; tasdıyk edişin kemâli, O'nu bir bilmektir; bir bilişin kemâli, O'na karşı öz doğruluğuna ermektir; öz doğruluğunun kemâli, O'nu noksan sıfatlardan tenzîh etmektir; çünkü bilmek gerektir ki, ne sıfat söylenirse söylensin, o sıfatla vasfedilemez; her sıfat, vasfedilenden gayrıdır; onunla bilinemez... Vardır, yaratılmaksızın. Mevcuttur, var edilmeksizin. Herşeyle biledir, berâber değil. Herşeyden gayrıdır, ayrı değil. İşler yapar, harekete, âlete muhtâc olmadan. Görendir, görülen yokken. Birdir, bir varlığa muhtaç bulunmadan; hiçbir varın yokluğuna garipsemeden...» (Nehc'ül-Belâg Çevirisi ve Şerhi; İst. Neşriyat Yurdu, Yenişark Maârif K. 1972; S. 24-25).

§ Gene aynı eser sâhibi, aynı muharrif, aynı karalamasında, «Râfıza»nın, yâni Şîa'nın, bir kadına, bir gün-

de yüz erkek, istibrâsız mülâkıy olabilir kanâatini gütdüğünü, onlarca iddet de bulunmadığını söylüyor.

Şîa'nın hangi fıkıh kitabında görmüş bunu; basarını ve basîretini gışâvelendiren bu zat, muhayyilesini, ümmeti bölmek, yalanı, iftirâyı îcâd etmek yolunda güçlendirip bu hezeyanlarla sahîfeleri kirletmiş ancak. «Ve ilallâh'ilmüştekâ.» (El-Gadîr; III, 90. S.ye bk.)

§ Ebû - Mansûr Abdülkaahir'il-Bağdâdî (ölm. 492 H. 1037 M.) «El-Farku beyn'el-Fırak» ında, Râfıza'nın fıkıhta, hadiste, lûgat ve nahivde, magaazî, siyer ve târih naklinde, te'vîl ve tefsîrde hiçbir imâmı; yânî gerçek bilgini yoktur hükmünü veriyor!

Bağdad'lı olan bu zâtın garez, sanırız, aklını almış, gözünü kör etmiş. Şîa'nın İslâmî ve İnsânî bilgilerdeki rüsûhunu, hattâ bu bilgileri ibdâını, ayrı bir bölümde anlatacağımız için bu bahiste durmuyoruz (El-Gadîr; III, S. 91 e bk.).

★

Hicretin 456. yılında (1069 M.) ölen Kurtuba'lı İbn Hazm, «El-Fısalu fi'l-Mileli ve'n-Nıhal» inde Şîa'ya iki yoldan hücûm ediyor: Birincisi inanç bakımından, ikincisi, Şîâ'nın medâr-ı istinâdı olan hadisleri inkâr yönünden.

§ Birinci yönden saldırılarında, Şîa mezhebinin, Hz. Peygamber'in (S.M) vefatlarından yirmibeş yıl sonra İslâm'a karşı olanlar tarafından kurulduğunu, Şîa'nın, Kur'ân-ı Mecîd'in, hâşâ, tahrîf edildiğini söylediğini, buna inandığını, Şîa kelâmcılarından Hişâm b. Hakem'in ve ona uyanların, Allâh'a cisim isnâd ettiklerini söylemekte. Birinci iddiâsı, Abdullah b. Sebe'e dayanıyor ki böyle bir adam, dünyâya gelmemiştir; bunu, hulâsa yollu belirttik. Şîa-i İmâmiyye, Kur'ân-ı Mecîd'in, Hz. Peygamber'in (S.M) zamân-ı saâdetlerinde ezberlendiğini, okunduğunu, sûrelerin, kendileri tarafından tertîb edildiğini, XLI. Sûre-i Celîlenin (Fussılet) 42. âyet-i kerîmesinde «Ne ondan ön-

ce onun hükümlerini ibtâl eden birşey inmiştir, ne ondan sonra gelir ve bâtıl, ona bir zarar veremez; hüküm ve hikmet sâhibinden, hamde lâyık mâbud tarafından indirilmiştir» buyurulduğu gibi XV. Sûre-i Celîlenin (Hıcr) 9. âyet-i kerîmesinde de, Kur'ân'ı koruyanın, bizzât Allah olduğu bildirilmektedir. Bunu, ayrı bir bölümde îzâh edeceğimiz için bu kadar sözü yeter buluyoruz (Mecma'ul-Beyân'ın önsözü'yle; Tehran; Şirket'ül-Maârif'il-slâmiyye — 1339 Ş. Ofset Baskı; S. 1 - 16; Şeyh Munlâ Muhsin Feyz: E's-Sâfî fî Tefsîri Kelâm'illâh'il-Vâfî; Önsöz; El-Mukaddimet'üs-Sâdise; İran - 1286 H. S. 9 - 14).

Şeyh Saduk Ebû - Ca'fer Muhammed b. Bâbeveyh'il-Kummî (381 H. 991 M.), «Risâletün fi'l - İ'tikaadât» ının «Bâb-ûl - İ'tikaad fi'l - Kur'ân» bölümünde aynen der ki:

«Kur'an hakkında i'tikaadımız şudur: Allah kelâmıdır, O'nun vahyidir; O'nun tarafından indirilmiştir; O'nun sözüdür; O'nun kitâbıdır ve şüphe yok ki önünden de bir bâtıl gelmez, karışmaz ona, sonundan da. Hüküm ve hikmet sâhibi, herşeyi bilen Allah tarafından indirilmiştir ve şüphe yok ki o, gerçek kıssadır ve şüphe yok ki o, her şeyi açıklayan sözdür; şaka değil ve kutlu, ulu Allah, onu söylemiştir; indirmiştir ve Rabbi, onu koruyanıdır, o sözle söyleyendir.» (İran-1317 H. S. 102.; Doç. Dr. Ethem Rûhi Fığlalı çevirisi; İlâhiyât Fakültesi yayınları, No. 141; Ankara Üniv. Mat. 1978, S. 98).

Aynı kitabın «Bâb'ül-İ'tikaad fî Mübellığ'il-Kur'ân» bölümünde «Ulu Allâh'ın, Peygamberi Muhammed'e, Allah O'na ve soyuna rahmet etsin, esenlikler versin, indirdiği Kur'ân, şüphe yok ki cildin iki kapağı arasında mevcut bulunan ve halkın elinde olan Kur'an'dır; bundan daha fazla değildir; sûrelerinin sayısı halk katında, yüzondörttür. Bizce Duhâ ile Elem-Neşrah bir sûredir; Lîlâf i'e Elem Tera Keyfe de bir sûredir. Bize, onlarca Kur'ân bundan fazladır diyen yalancıdır» der (102-103. Ethem Rûhi Fığlalı çevirisi, S. 99).

En büyük din bilginlerinden olan merhûm Âyetüllâh Seyyid Abd'ül-Huseyn Şerefüddîn'ül-Âmilî, «El-Fusûl'ül-Mühimme fî Te'lîf'il-Ümme» adlı değerli kitabında, Şîa-i İmâmiyye katında, Kur'ân-ı Mecîd'in, bugün, cilt içinde mevcut olandan ibâret bulunduğunu delillerle bildirmekte, Şeyh Saduk'tan, Mecma' Sâhibinden, Seyyid Murtazâ'dan, Kaadî Nûrullâh'ı Şebüsteri'den, Muhammed b. Hasan'il-Hurr'il-Âmilî'nin farsça risâlesinden ve Rahmetüllâh'ül-Hindî'nin «Izhâr'ül-Hakk» adlı kıtabından istişhâd ederek kesin hükmü vermektedir (Sayda, 2. Basım, İrfân Mat. 1347 H.S. 163-167).

Aynı bilgin, «Ecvibetü Mesâili Cârullâh» adlı kitabında da bu meseleyi ele almış, Kur'ân-ı Mecîd'in, Hz. Peygamber (S.M) zamanında toplanmış, tedvîn edilmiş olduğunu, Fâtiha'dan sonra her rik'atta tam bir sûre okunması, iki sûre okunmaması gibi Elmme'den (A.M) rivâyet edilen hadislerle istidlâlde bulunmuş ve bundan önce adı geçen kitabına mürâcaâtı tasviye etmiştir. Bâzı şazz rivâyetlerin, Ehli-Sünnette de bulunduğunu, bilhassa Eşâire'nin Kur'ân-ı Mecîd hakkındaki fikirlerini, İbn Hazm'in «El-Fısal»ına dayanarak nakletmiş, fakat bunların, cumhûr-ı ümmetin ittifakına karşı değersiz olduğunu da yazmıştır (Saydâ, İrfân Mat. 1355 H. 1936; S. 27-37).

Evet, Ehli-Sünnet kitaplarında da Şâzz rivâyetler vardır.

Meselâ İbn Mes'ûd, Kur'ân-ı Mecîd'in yüzoniki sûre olup Muavvezeteyn'in, her hâlde duâ bulunduğuna kanmıştır deniyor. Kâ'b oğlu Ubeyy'in Mushafında, sonda «Hafd» ve «Hal'» adlı iki sûre bulunduğuna dâir rivâyetler var. Gene bu sahâbînin Mushafında Fîl sûresiyle Kureyş sûresi, bir sûredir. Oysa ki «Hafd» ve «Hal'» adları verilen ve sûre sanılanlar, iki Kunut duâsıdır (El-İtkaan; Mısır-1306; C. I, S. 69); esâsen bunlarda Kur'ân-ı Mecîd'in uslûbu da yoktur. Müslim, Ebû-Mûsa'l-Eş'arî'nin «Hem uzunlukta hem de şiddette Tevbe sûresine benzer bir sû-

re okurdum; hatırımda yalnız şu kalmış: Âdemoğlu, iki vâdî dolusu mala sâhip olsa üçüncü bir vâdi ister; insanın hırsını toprak doyursun. Bir de Sebbeha'ya benzer bir sûre vardı; onu da unuttum» dediğini tahrîc ediyor (Sahîh: C. I, Bulak-1290, S. 286). Fakat bu rivâyet, Saîd oğlu Süveyd'den gelmektedir. Zehebî, «Mîzân'ül-İ'tidâl»inde, bu zattan bahsederken, ekseriyetin, bu adamın sözüne güvenmediğini, kendisinin uzun bir ömür sürdüğünü, son zamanlarında gözlerinin görmediğini söylüyor; İbn Hıbbân'ın, Süveyd'i zındıklıkla töhmetlediğini de kaydediyor (Hindistân Basımı-1308; C. I, S. 390-392).

Esâsen Müslim, «Âdemoğlu, iki vâdî dolusu mala sâhip olsa üçüncü bir vâdî ister; Âdemoğlu'nun gözünü ancak toprak doyurur ve Allah tevbe edenin tevbesini kabûl eder» sözünü, birinci ciltte «Kitâb'üz-Zekât»ta hadis olarak naklediyor (S. 284-285). Dört yolla tahrîc ettiği bu hadisten sonra yukardaki sözü nakletmektedir ki bu, Müslim'in metodudur. Kitabının önsözünde, ayıptan sâlim olan hadisleri tahricten sonra hıfız ve itkanla mevsûf olmayanların haberlerini aldığını bildirir (S. 3); demek ki Müslim de bu hadiste şüphe etmiştir; rivâyet doğru olsa bile Ebû-Mûsâ'l-Eş'arî, yanılmıştır; «Sebbeha»ya benzetilen sûre hakkında artık bir münâkaşaya lüzum bile kalmaz.

Bu çeşit rivâyetlere dayanarak biz de, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizi, Kur'ân-ı Mecîd'in, hâşâ, eksikliği hakkında söz söylemişlerdir diye suçlayalım mı?

§ Hişâm b. Hakem'in tecsîmi kaail olduğu, ona uyanların da bu inançta bulunduğu hakkındaki sözlerine gelince:

Önce Hişâm'a, bu iftirâda bulunan Câhız'tır (255 H. 868 M.). Ebû-Ca'fer'ül-İskâfî (240 H. 854 M), Câhız için, «Aslı olmayan dâvadan uzaklaşmaz, sözlerinde ancak seci' arar; dedikleri de oyundan-oyuncaktan ibâret; bir şeyi söyler, zıddını söylemekten de çekinmez; güzel söz-

lerde bulunur, zıddını da der; ne nefsinde, kendisine bir öğüt vereni vardır, ne dâvasında bir sınır» diyor (El-Gadîr; III, S. 125 ve aynı sahîfedeki not).

Bu iftirâ, Şîa'nın Ricâl bilginlerine de sirâyet etmiş, onu önce tecsîme inanır olarak bildirenler, sonra bu inançtan vazgeçtiğini, tevbe ettiğini söylemişlerdir. Fakat İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M) ve Mûsa'l-Kâzım (A.M) zamanlarında yaşayan, İmâm Rızâ'nın (A.M) zamânını da idrâk eden, 199 hicrîde (814 M) vefat eden Hişâm'a, İmâm Ca'fer'in (A.M) derin bir sevgisinin bulunması, onun hakkında «Bu, gönlüyle, diliyle, eliyle bize yardım edendir» buyurması, hele «Kâfî» de tecsîmi nefyeden beş hadîsin râvîsi olması düşünülürse, bunun bir iftirâ olduğu apaçık meydana çıkar (Tenkîh'ül-Makaal fî Ahvâl'ir-Ricâl'e bakınız; III; Necef, Murtazaviyye Mat. 1352 H. Taşbasması, S. 294-301).

Maalesef, Şîa kelâmcılarına ve râvîlerine bu çeşit iftirâlar, şiddetle Şîa aleyhinde bulunanlarla Gulât tarafından edilegelmiştir; aşırı inanç güdenlerin bir huyudur bu; büyük tanınan, sevilip sayılan kişilerin kendilerinden olduğunu söylemek sûretiyle halkı inançlarına celbetmek isterler. Çağımızda, Bahâîler, hattâ Masonlar bile bu huydadır. Bu cümleden olarak, mezheplerden bahseden kitaplar, Meymûn b. Deysân'il-Kaddâh'la oğlu Abdullâh'ı, İsmâîlî Bâtınîlerinin ileri gelenlerinden gösterirler; hattâ Bâtınî devletinin kurucusu Ubeydüllâh'ül-Mehdî'nin bile, Meymûn'un soyundan olduğunu yazarlar (Meselâ İbn'ün-Nedîm'in «El-Fihrist»ine; Mısır, Rahmâniyye Mat. 1348 H. H. S. 264-265; Muhammed b. Mâlik b. Ebî'l-Fadâil'il-Hammâdiyy'il-Yemânî'nin «Keşfu Esrâr'il-Bâtıniyye ve Ahbâr' il-Karâmıta»sına, İzzet Attâr yayımı; Mısır - 1357 H. 1939; Zâhid Muhammed'ül-Kevserî'nin önsözüyle; S. 16-17 ve devâmı; «El-Farku Beyn'el-Fırak»a bakınız; Mısır-1327 H. 1910; S. 265 ve devâmı).

«Fihrist»te Meymûn, Ehvaz'lıdır; Abdülkaahir-i Bağdâdî de bunu bildirmektedir ve Irak'ta mahpusken mezhe-

bini kurduğunu söylemektedir. Muhammed b. Mâlik, Abdullah b. Meymûn'il-Kaddâh'ın Kûfe'li olduğunu, 276 da (889 M) zuhûr ettiğini yazar. Fihrist, bu babayla oğlun, Ebu'l-Hattâh Muhammed b. Zeyneb'le de ilgili olduğunu, Abdullâh'ın 261'de (874-875) sağ bulunduğunu söyler.

Şîa Ricâl kitaplarında 8bdullah b. Meymûn b. Esved'il-Kaddâh, Mekke'lidir; ok yapmakla geçindiğinden «Kaddâh-Okçu» diye anılmıştır. İmâm Muhammed'ül-Bâkır'la (114 H. 733 M) İmâm Ca'fer üs-Sâdık'ın (148 H. 765 M) ashâbındandır; rivâyet ettiği haberlere güvenilir; Zeydîliğine dâir rivâyetler, Zeyd'in ululuğundan bahsetmesinden meydana gelmiştir; kendisi İmâmiyye'dendir ve İmâmiyye'nin râvîlerindendir. Mahzûmoğulları boyundan olan ve Hz. Peygamber'in (S.M) bi'setine, cennet ve cehenneme dâir kitapları da bulunan Abdulâh'ı ve arkadaşlarını İmam Muhammed'ül-Bâkır (A.M) «Yeryüzü karanlıklarında ışık» olarak övmüştür (Tenkıyh'ül-Makaal; II, 1350, S. 219-220). Babası da Mekke'lidir; İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî'nin (A.M) ve İmâm Bâkır'ın (A.M) ashâbındandır; İmam Sâdık'a da (A.M) ulaşmıştır (aynı, III, S. 265).

Görülüyor ki Şîa Ricâl kitaplarındaki Meymûn'ül-Kaddâh'la oğlu Abdullah, hem tarih, hem soy-boy, hem de doğum yerleri bakımından, Ehl-i Sünnet kitaplarına uymamaktadır. 148 hicrîde (765) vefât eden İmâm Sâdık'ın (A.M) râvîlerinden olan Abdullah 261 (874) ve 276 yıllarında (889) sağ olamaz; bu tarihlerle İmâm Sâdık'ın (A.M) vefâtı arasında yüz yıldan fazla bir müddet var. Ehvaz'la Mekke arasındaki mesâfeyi de bir düşünmek gerek. Kaddâh lâkabının verilmesi hakkında da iki fırka arasında ayrılık var. Kaldı ki «El-Fihrist», Abdullah'ı, bir yandan İsmâîlî göstermekte, bir yandan da İmâmiyye musannifleri arasında saymakta (S. 308). Anlaşılıyor ki bu babayla oğul, şöhretleri yüzünden, İsmâîlî Bâtınîlerince kendilerinden gösterilmiş, buna inanılmış, bu hikâye de böylece dallanıp budaklanmış.

§ «El-Fısal fi'l-Mileli v'n-Nihâl», ortaya bir yalan da-

ha atıyor: Şîa, dokuz kadın alabilirmiş. Pazı, İmâm Huseyn'in kanından bitmiş; bundan dolayı Şia bunu haram bilirmiş, yemezmiş.

Sübhânellâh. IV. Sûre-i Celîlenin 3. âyet-i kerîmesinde meâlen «Kadınlardan iki ve üç ve dört tânesini nikâhlayın; adâleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız bir zevce, yâhut sâhib olduğunuz câriyeler yeter» buyurulmaktadır. Âyet-i kerîme, iki, üç daha beş, dört daha dokuz kadın alabilirsiniz buyurmuyor; birden sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü bir kadın alabilirsiniz; aarlarında adâleti gözetmek şartıyla dört kadın almanıza mesâğ var; dörtten sonra bir başka kadını nikâhla alamazsınız buyuruyor. Âyet-i kerîmedeki «Ve»; yâhut anlamına. Dördüncü kadından sonra nikâhla bir kadın daha almanın câiz olmadığını bildirmekte ve bu husûsta İslâm arasında ittifak var. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık da (A.M) hür dört kadından başka bir kadını, yâni beşincisini nikâhla almanın helâl olmadığını bilhassa buyurmuşlardır. Böyle olduğu hâlde İbn Hazm'in yalanına rahmetli Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bile inanmış; «Hakk Dîni Kur'ân Dili; Yeni Meâlli Türkçe Tefsir» kitabında, «Râfızî Şîa» dediği kişilerin âyet-i kerîme'deki «Adedlerin hiçbir tahdîd ifâde etmediğini... ikişer, üçer, dörder, ilâ âhirihî gibi bu ta'mîmi te'kîd etmiş olduğunu iddiâya kadar varmışlar» diyor (C. II, İst Matbaa-i Ebüzziyâ — 1936; S. 1291). Şîa - i İmâmiyye'de böyle bir hüküm yoktur; üstâd, hiç mi Şîa fıkıhına âit bir kitap görmek lüzûmunu duymadan bu satırları yazmış?! Bu asırda, ümmetin arasını te'lîf böyle mi olur? Allah taksîrâtını affetsin diyelim.

İbn Hazm'in bu ilk sözü, kuyruklu yalan; öbür sözü de bu yalanın kuyruğu! Çünkü bilhassa Âzerîler, içine pazı da giren ve aş denilen yoğurtlu sebze yemeğini pek severler ve yerler.

§ İbn Hamz'in ikinci saldırısı, Hz. Emîr'ül-Mü'minîne (A.M).

Alî'nin (A.M), ashâbın en bilgini olduğu hakkındaki inanç uydurmaymış.

Halbuki Rasûlullah (S.M) «Ben ilmin şehriyim; Alî kapısıdır; ilmi dileyen, kapıya gelsin» (Câmi'üs-Sagıyr; I, S. 90), «Ben hikmetin eviyim, Alî kapısıdır» (Aynı S.), «Alî, benim ilmimin heybesidir» (Aynı; II, S. 55)), «Ümmetimin benden sonra en bilgini, Ebû-Tâlib oğlu Alî'dir» (Deylemî Selmân'dan, Hârezmî: Manâkıb, 49; Kenz'ül-Ummâl; VI, 153), «Alî, bilgimin kapısıdır ve benden sonra, irsâl ettiğim şeyleri ümmetime bildirendir» (Kenz'ül-Ummâl; VI, 156), «Ümmetimin en doğru hükmedeni Alî'dir» (Bagavî: Mesâbîh; II, 277; E'r-Riyâd'ün-Nadıra; I, 198; Feth'ül-Bârî: VIII, 136), «En doğru hükmedeniniz Alî'dir» (İstîâb; III, 38; İsâbe'nin hâmişinde; Mavâkıf; III, 276; Matâlib'üs-Süûl; 23) buyurmaktadır; Hz. Fâtıma'ya (A.M), «Seni ümmetimin en hayırlısıyla, bilgi bakımından en üstünüyle ve onların ilk İslâm olanıyla, evlendirdim» (Cem'ül-Cevâmi'; VI, 398) «Seni ümmetimin en hayırlısı olanıyla, bilgi yönünden en bilginiyle everdim» demektedir (El-Müstedrik; 3; Kenz'ül-Ummâl; VI, 13). «Alî, bilgimin kabıdır. Vasıymdır; ondan (Bana) gelinen kapımdır» (Şems'ül-Ahbâr, 39; Kencî: El-Kifâye; 70, 93), «Alî, bilgimin haznedârıdır» (İbn Ebî'l-Hadîd: Şerh'un-Nehc; II, 448) diye övmektedir.

Hz. Âişe onun hakkında, «Alî, sünnette insanların en bilginidir» demiştir (İsâbe hâmişinde İstîâb; III, 40; E'r-Riyâd'ün-Nadıra; II, 193; Manâkıb; 54; Savâık; 76; Târîh'ül-Hulefâ'; 115); Hz. Ömer, «Alî olmasaydı Ömer helâk olurdu» der (İstîâb; III, 39, E'r-Riyâd'ün-Nadıra; II, 194; Nîsâbûrî Tefsîri; Ahkaaf sûresinde; Manâkıb, 48; Muhammed' ül-Hanefî: Şerh'ul - Câmi'üs-Sagıyr; E's-Sırâc'ül-Münîr hâmişinde, 417; Tezkiret'üs-Sıbt, 87; Matâlib'üs-Suûl, 13; Feyz'ül-Kadîr; IV, 357), «Allâhım, Ebû'l-Hasan'ın bulunmadığı güç, zor işte beni sağ bırakma» diye duâ eder (Tezkiret'üs-Sıbt, 87, Manâkıb, 58; Hârezmî'nin Maktel'i; I, 45), ona, «Yâ Alî, Allah senden sonra beni sağ bırakmasın» diye hitâb eyler (E'r-Riyâd'ün-Nadıra; II, 197;

Feyz'ül-Kadîr; IV, 357; Manâkıb; 60), Saîd b. Müseyyib; Ömer'in zor ve müşkil işlerde Alî'ye baş vurduğunu bildirir (Ahmed: Manâkıb, İsâbe hâmişinde İstîâb; III, 39; E'r-Riyâd'ün-Nadıra; II, 194; Tezkeret'üs-Sıbt, 85; Şîrâzî: Tabakaat'üş-Şâfiiyye, 10; El-İsâbe; II, 509; Savâık, 76; Feyz' ül-Kadîr; IV, 357), Hıbr'ül-Ümme İbn Abbâs, «Andolsun Allâh'a ki ilmin onda dokuzu Alî'ye verildi; Vallâhi bir hissede de o, sizin ortağınızdır» buyurur (İstîâb; III, 40; E'r-Riyâd'ün-Nadıra; II, 194; Matâlib'üs-Suûl, 30), «Benim ilmim ve Muhammed (S.M) ashâbının ilmi, Alî'nin ilmine nisbetle, yedi denizden bir katre gibidir» diyerek aczini izhâr etmek kemâlini gösterir; Ibn Mes'ûd onun ilmini bir başka çeşit bildirir; bütün bunlara karşı İbn Hazm, bu hükmü vermek cür'etini nerden buluyor?! (Mütemmim bilgi için «El-Gadîr'in III. cildinin 95—101. sahîfelerine bakınız).

Emîr'ül-Mü'minîn'in, Ebû-Bekr'e, hilâfetinden altı ay sonra kendi dileğiyle bey'at ettiğini, bu bey'atte bir cebir ve ikrâh bulunmadığını bildiriyor.

Bundan bir nebze bahsetmiştik. Fazla bilgi için «El-İmâmetü v's-Siyâse» ye; I, S. 13; Tabarî Târîhi'ne; III, 198; El-Ikd'ül-Ferîd'e; II, 257; Târîhu Ebi'l-Fidâ'ya; I, 165· Târîhu İbn Şıhne'de 11. yıl olaylarına ve İbn Ebî'l-Hadîd'in Nehc'ül-Belâga Şerhi'ne bakınız; II, 19.

§ Hz. Peygamber'in (S.M), birisini sevmesi, o zâtın fazîletine delîl olamazmış. Peygamber (S.M), hâşâ, kâfir olan amcasını da, yâni Ebû-Tâlib'i de (A.M) sevmiş, fakat sonra, bu sevgiden nehyetmiş Allah.

Evet, Ebû-Leheb'in ve karısının küfürleri hakkında bir sûre var ve Hz. Peygamber'in (S.M), onu sevdiğine dâir de bir delil yok. Fakat Hz. Peygamber'in (S.M) birine olan mahabbeti, o zâtın îmandaki sebâtı ve rüsûhu dolayısıyledir ancak. VI. Sûre-i Celîlenin (En'âm), «Ve onlar, hem insanları bundan», Kur'ân'ı dinleyip anlamaktan, düşünüp îmâna gelmekten «men'ederler; hem kendileri, bundan uzaklaşırlar ve onlar, ancak kendilerini helâk ederler de

anlamazlar bile» meâlindeki âyet-i kerîmenin (26) anlamının, bütün kâfirlere şâmil olduğunu Kurtubî, İbn Abbas ve Hasan'dan rivâyet etmekte, gene İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göreyse Ebû-Tâlib'in (A.M) kâfirleri, Hz. Peygamber'e (S.M) eziyetten men'ettiği hâlde kendisinin îmâna gelmemesi dolayısıyle indiği bildirilmektedir; bu rivâyeti Tabarî de almakta, Tabarî ve ona uyanlar, Süfyân-ı Sevrî'nin, Habîb b. Sâbit vâsıtasıyla bn Abbas'tan gelen rivâyetine dayanmaktadırlar; fakat bu rivâyet, âyet-i kerîmenin anlamına uymuyor; çünki Ebû-Tâlib, ne insanları Kur'ân'ı dinlemekten men'etmiş, ne kendisi Kur'ân'ı dinlemekten çekinmiştir; aksine O, her zaman ve her hâlde, Rasûl-i Ekrem'e arka olmuştur. Siyer yazarları, İbn Zib'arî'nin, Hz. Rasûl'e (S.M), namaz kılarlarken saldırması üzerine, Ebû-Tâlib'in, kılıcını çekip adamın boynuna dayadığını, bu sûretle onu, Kureyş'in toplu olarak oturduğu yere dek götürdüğünü, orda da,

«Ben ölüp de toprağın altına girmedikçe
Andolsun, toplum, sana birşey yapamayacak.
Tasalanma, yerine getir ne buyurulduysa,
Müjdelerim, bununla gözler aydınlanacak.
Beni de çağırdın sen, bilirim, öğütçüsün;
Gerçeksin, eminsin sen; dâvetin haktır ancak.
Andolsun ki bilirim, dînidir Muhammed'in
Yeryüzünde dinlerin hayırlısı, bu, mutlak»

meâlinde bir şiir inşâd buyurmuştur. Kurtubî ve İbn Kesir, bu şiire,

«Kınamaktan korkmasam, sövülmekten ürkmesem,
İnanmışlardan bulurdun beni de sen muhakkak»

meâlinde bir beyit katmışlardır. Oysa ki birinci beyitte, Hz. Peygamber'i (S.M) ne pahasına olursa olsun, korumaktan çekinmeyeceğini bildiren, ikinci beyitte, dîninin, mutlaka üst olacağını söyleyen, sonraki beyitlerde, dâvetinin hak olduğunu, Muhammed (S.M) dîninin, İslâm'ın, yeryüzündeki dinlerin en hayırlısı bulunduğunu îlân eden Ebû-

Tâlib, İslâmı kabûl ettiğini bu şiirle apaçık söylerken, bu katma beyti söylemez; buna imkân yoktur; netekim Zeynî Dahlan da «Esnâ'l-Matâlib» de, bu beytin sonradan katıldığını söyler. Kurtubî, Tefsîr'inde, gûyâ Hz. Peygamber'e (S.M), Yâ Rasûlullah, size yardımı, Ebû-Tâlib'e bir fayda verdi mi diye sorulduğunu, Hz. Peygamber'in (S.M), Evet, bu yüzden azaptan, şeytanlara eş olmaktan kurtuldu; yılanların, akreplerin bulunduğu çukura düşmeyecek; ona, ateşten bir nalın giydirilecek; ateşin harâreti, başında beynini kaynatacak; bu, cehennem ehlinin ehven azâbıdır buyurduğunu nakleder. Bu rivâyetin râvîsi de Habîb b. Sâbit'tir. Ricâl bilginlerinden İbn Hıbbân, Akılî, Ebû-Dâvûd ve İbn Huzeyme, onun gerçek bir kişi olmadığını, hadislerinin şüpheli bulunduğunu, hattâ yalancı olduğunu söylerler. «Mîzân'ül-İ'tidâl»de, Süfyân-ı Sevrî'nin de, yalancılardan hadis naklettiğini bildirir. Kaldı ki Tabarî de, bu âyet-i kerîmenin, Hz. Peygamber'i (S.M) yalanlayan, inkâr eden, halkı, onu dinlemekten men'eden, kendileri de dinlemeyen, yanından uzaklaşan müşrikler hakkında indiğini İbn Abbas, İbn'ül-Hanefiyye, Süddî, Katâde ve Ebî-Muâz'dan rivâyet eder; sonra da anlattığımız rivâyeti anar. Fahr-i Râzî, bütün müşrikler hakkında indiğini söyledikten sonra Ebû-Tâlib hakkında hâssaten nâzil olduğunu bildirmekle berâber âyetin ilk yorumunun, müşriklerin tuttukları yolu zemmolduğuna göre, ikinci rivâyetin, buna uymadığını bildirir. İbn Kesîr, ilk rivâyeti, İbn'ül-Hanefiyye, Katâde, Mücâhid ve Dahhâk'ten naklederek, Tabarî'nin de bunu ihtiyâr ettiğini söyler. Nesefî, ikinci kavli, «denmiştir» kaydiyle zikreder; Hâzin'de de aynı kayıt vardır; Zemahyerî ve Şevkânî, aynı tarzı seçerler; Âlûsî, ikinci kavlin, Fahr-i Râzî tarafından reddedildiğini yazar. Esâsen 25. âyet-i kerîme, Harb oğlu Ebû-Süfyân, Hâris oğlu Nadr, Mugıyra oğlu Velîd, Rabîa oğlu Utbe ve kardeşi Şeybe'yle onların yardakçıları hakkında nâzil olmuştur ve siyak, bu âyet-i kerîmeye dek sürer.

XXVIII. Sûre-i Celîlenin (Kasas), «Şüphe yok ki sen, sevdiğini doğru yola sevkedemezsin; fakat Allah, dilediğini doğru yola sevkeder ve O'dur hidâyete erecekleri daha iyi bilen» meâlindeki 56. âyet-i kerîmesinin, Ebû-Tâlib (A.M) hakkında indiği de rivâyet edilmiştir; fakat bu âyet-i kerîme, Medîne'de nâzil olmuştur ve Abdümenâf oğlu Nu'mân'ın oğlu Hars hakkındadır; Ebû-Tâlib'se (A.M) Mekke'de, hicretten üç yıl önce vefât etmişlerdir. Hz. Peygamber'e sevgisi O'nu, canı pahasına koruması, Hz. Peygamber'in emirleriyle Hz. Alî tarafından yıkanması, bilhassa Hz. Peygamber'e (S.M) ana mertebesinde olan Fâtıma bint Esed'in, Ebû-Tâlib'in vefâtına dek O'nun nikâhı altında ve evinde, yanında kalması, îmânına kesin delillerdir. İmâm Hasan (A.M) soyundan Abd'ül-Azîm, Sekizinci İmâm Aliyy'ür-Rızâ'ya (A.M), Ebû-Tâlib'in îmân:nı sormuş, İmâm, mü'min olduğunu bildirmiştir. Altıncı İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «Ashâb-ı Kehf, îmanlarını sakladılar; Allah onlara iki kat ecir verdi; Ebû-Tâlib de onlar gibidir» buyurmuştur. İbn Abbâs, Ebû-Tâlib'in (A.M), vefât ederken şehâdet kelimelerini söylediğini rivâyet eder; bu hususdaki deliller sayılsa, ayrı bir kitap olur (El-Gadîr'in III. C. nin 105—106. VII. C. nin Tehran- 1372; 2. Basım; 330 - 409; VIII. C.nin; 1372; 2. Basım; 3-29. ve «Sefînet'ül - Bıhâr ve Medînet'ül-Hikemi ve'l-Âsâr» ın II. C. nin; Necef - 1355; Taşbasması; 87-90. S. lerine bk.).

§ «El-Fısal» LXXVI. Sûre-i Celîlenin (Dehr. Hel Etâ) 8. âyet-i kerîmesinin, Hz. Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn (A.M) hakkında nâzil olduğunu da inkâra kalkışıyor; onca bu âyet, yoksulu, yetîmi, esîri doyuran herkes hakkındadır. Bir sözün anlamındaki şümûl, husûsiyetine mâni' olmaz. Âyet-i kerîmenin nüzûl sebebi, Ehlibeytin ve onlara uyan sâdık hizmetçileri Fıdda'nın, üç gün, sırayla, oruçlu oldukları hâlde yiyeceklerini, yoksula, yetime ve tutsağa vermeleri, kendilerinin, suyla iftar etmelerîdir. İbn Hazm, bunu inkâr ediyor ama İskâfî (ölm. 240 H. 854. M). Câhız'a reddiyyesinde, Tirmizî (285 te sağ. 898 M), «Ne-

vâdır'ül-Usûl» ünde, Tabarî (310 H. 922) «El-Kifâye»sinde, İbn Abdi Rabbih (328-934), «El Ikd'ül-Ferîd»inde, Me'mûn'un kırk bilgine ihticâcını anlatırken, Hâkim Ebû-Abdullâh-ı Nisâbûrî (405 H. 1014), «El Kifâyeye»sinde, Hâfız Ebû-Bekr-i İsbahânî (416—1025), «Tefsîr»inde, Ebû-İshak-ı Sa'lebî (427—1035), «El-Keşfu ve'l-Beyân» adlı Tefsîrinde, Vâhıdî (468—1075), «El-Basît» ve «Esbâb'ün-Nüzûl»ünde, Zemahşerî (538—1143), «Keşşâf»ında, ve ve ve Bayzâvî, «Tefsîr»inde, Muhıbdüddîn-i Tabarî, «E'r-Rıyâd'un-Nadırasında, Hâzin, «Tefsîr»inde, Mavâkıf, İsâbe, E'd-Dürr'ül-Mensûr»da, Ebü's-Suûd, «Tefsîr»inde, Bursalı İsmail Hakkı, «Rûh'ul-Beyân»ında ve daha onyedi müfessir, muhaddis, bilgin, kitaplarında, bu âyet-i kerîmenin Ehlibeyt a'eyhimüs-selâm hakkında indiğini, âyetteki bu husûsiyeti anlatmakta. Ama İbn Hazm... Ne diyelim?! (El-Gadîr; III, S. 106—111 e de bk.)

§ İbn Hazm, ilk bi'sette, sonra hicreti müteâkip, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Hz. Alî'yi (A.M) kendilerine kardeş edindiklerini de İnkâra kalkışıyor. Oysa Tirmizî, İbn Mâce, Müsned, Kenz'ül-Ummâl, Feyz'ül-Kadîr, Masâbîh, Müstedrik, İstîâb, Savâık, E'r-Rıyâd'un-Nadıra, İsâbe, Zahâir'ül-Ukbâ, Hasâis-i Neseî, Teysîr'ül-Vusûl, Mişkât'ül-Masâbîh, Tezkiret'us-Sıbt, Kifâye, Mavâkıf ve Şerhi, Mecma'uz-Zevâid, Nüzhet'ül-Mecâlis, Câmi'us-Sagıyr, Hılyet'ül-Evliyâ', El-İmâmetü ve's Siyâse, Siyret'ül-Halebiyye, Siyer-i İbn Hişâm, Tabarî, İbn Asâkir... gibi hadis, manâkıb ve târih kitaplarının hepsinde bu iki olay, tafsilâtiyle bildirilmiştir (El-Gadîr; Aynı C. S. 111—125).

§ Şîa'nın, kadının, hattâ rahimdeki çocuğun İmâmetini tecvîz ettiğini söylüyor. Bu zâtın cehline mi şaşmalı, garezine mi; bilemiyoruz.

★

§ 548 hicrîde (1153) ölen Şehristânî, «El-Milelü v'n-Nihâl»inde bundan önceki müellifler gibi Şîa büyüklerinin, Allâh'a cisim isnâd ettiklerini, sıfatları halketmeden ön-

ce, onlarla muttasıf olmadığına inandıklarını, bu husûsta kitaplar tasnîf ettiklerini bildirmekte, fakat hiçbir delile istinad etmemektedir.

Şîa'nın İmâm Musa'l-Kâzım'dan (A.M) sonra Ahmed b. Musa ya uyanlarının bulunduğunu, Aliyy'ür-Rızâ'dan (A.M) sonra bir kısmının Musa b. Muhammed'e, bir kısmınınsa Alî b. Muhammed'e İmâm Aliyy'ün-Nakıy'nin (A. M) vefatlarından sonra, oğlu Ca'fer ile Muhammed ve diğer oğlu Hasan'a uyup bölüklere ayrıldıklarını, bir kısmının Alî b. Tâhin adlı bir kelâmcının riyâsetinde toplandığını, bu adama da Fâris adlı birisinin yardım ettiğini, Ca'fer'in vefâtından sonra Alî b. Ca'fer'e ve Alî'nin kızı, Ca'fer'in kardeşi Fâtıma'ya uyanların bulunduğunu... söylemekte (Seyyid Muhammed Rızâ Celâlî Nâînî'nin tashîh ve hâşiyeleriyle Efdaleddin Sadr Tereke-i Isfahânî'nin farsçaya tercemesi; Tâbân Mat. 1335 Ş. 2. Basım S. 130—133).

Alî b. Tâhin'in kim olduğu belli değil. Muhammed b. Alî, babaları hayattayken vefât etmiştir; İmâmet iddiâsına imkân yoktur. Ca'fer, bir aralık böyle bir iddiâya girişmiş, fakat sonra bu iddiâdan vazgeçmiştir. Söylediği olayların hiçbiri doğru değildir. İmâm Aliyy'ün-Nakıy'nin (A M)), Hasan, Huseyn ve Ca'fer adlı üç erkek, Aliyye adlı bir de kızı vardır, Fâtıma adlı kızları yoktur.

Hâsılı Şehristânî'nin her sözü müşevveş, verdiği haberler uydurmadır. Esâsen o da İbn Sebe' masalını tekrarlıyor (S. 134—135; El-Gadir'in III. cildine de bakınız; S. 142—147).

★

728 hicrîde ölen İbn Teymiyye, «Minhâc'üs-Sünne» adlı kitabında, iftirâları daha da bayağılaştırıyor.

§ Aşere-i Mübeşşere dolayısıyla Şîa'nın on sayısına düşmanlığı varmış. Yapılarını on direkli yapmazlarmış; hattâ, on demezler de «Dokuz ve bir» derlermiş-

Şîa, Kur'ân-ı Mecîd'i okur, ona inanır ve VI. Sûre-i Celîlenin (En'âm) «Bir güzel işle, bir iyilikle, sevapla gelene onun on misli var» meâlindeki 160. âyet-i kerîmesini, VII. Sûre-i Celîlenin (A'râf), «Mûsâ'ya otuz geceyi va'de verdik; onu da on geceyle itmâm ettik» meâlindeki 142. âyet-i kerîmesini; umre yapan kişinin kurban kesmeye gücü yetmezse, «Üç gün hacda, yedi gün de dönünce oruç tutar; işte bu tam on gündür» meâlindeki âyet-i kerîmeyi (II; Bakara, 196); daha içinde «on» sözü bulunan âyetleri tilâvet eder ve Cumâ günleri «Aşerât» denen me'sûr duâyı okur; Şîa'da hiç de böyle bir sinir hastalığı yoktur.

§ Zuhûru beklenen İmâm'ın binmesi için, muayyen yerlerde, bilhassa Sâmirrâ'da bir at, yâhut başka bir binek bekletirlermiş; İmâm'ı çağırırlarmış, zuhûr ediverir diye namazlarını bile acele kılarlarmış. İyi ki kılmazlarmış demiyor; diyebilirdi de çünkü.

§ Hz. Âişe'yi sevmedikleri için «Humeyrâ'» adını taktıkları bir dişi koyunu beslerler, tüylerini yolarak, döverek ona eziyet ederlermiş. Bir tulumu bıçakla yarıp içindeki balı yerler, böylece Ömer'i öldürmeyi temsil ederlermiş. Ayakkabılarının altlarına ilk üç halîfenin adlarını yazarlarmış; hayvanlarına onların adlarını takarlarmış; mescidlere ehemmiyet vermezlermiş; bu yüzden mescidleri muattal kalırmış da İmâmlarının türbelerini onarırlarmış.

Şîa'nın bu çeşit hurâfâta inanmadığı, bu çeşit olmayacak şeyleri yapmadığı meydanda olduğu gibi toplu olarak bulundukları ülke ve şehirlerde İslâm mimârisine, tezyînâtına, çiniciliğine örnek olan ve eşleri bulunmayan câmileri de göz önündedir, her biri, İbn Teymiyye'nin yalanını yüzüne vuran âdil şâhittir.

Şîa, yalan söylediği için, Buhârî gibi Sıhâh sâhipleri, Şîa'nın hayırlı kişilerinden bile rivâyetlerde bulunmamışmış.

Ehl-i Sünnet'in altı Sıhâhıyle Müsnedlerindeki Şîî râvîleri yazalım:

Ebân b. Taglib, İbrâhim b. Yezîd, Ebu-Abdullah'il-Cüdelî, Ahmed b. Mufaddıl, İsmâil b. Eban, İsmail b. Huleyfe, İsmâil b. Zekeriyyâ, İsmâil b. Abdurrahmân, İsmail b. Mûsâ, Ebû-Hamza Sâbit'üs-Sümâlî, Süveyd b. Ebî-Fâhite, Câbir b. Yezîd'ül-Cu'fî, Cerîr b. Abdülhamîd, Ca'fer b. Ziyâd, Ca'fer b. Süleymân, Cümey' b. Umeyre, Hâris b. Huseyra, Hâris b. Abdullah, Habib b. Ebî-Sâbit, Hasan b. Hayy, Hakem b. Uteybe, Hammâd b. Îsâ, Hâlid b. Muhalled, Ebû'l-Haccâf b. Ebî-Avf, Zübeyd b. Hâris, Zeyd b. Hubâb, Sâlim b. Ebi'l-Cu'd..... ve daha altmışaltı kişi.

§ Şîa'ya nazaran Usûl-i Dîn dörtmüş. Tevhîd, Adl, Nübüvvet, İmâmet.

Maâd'ı unutmuş. Âhırete inanmayan mü'min dahi olamaz; bu ne biçim söz?!

§ İbn Teymiyye, V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 55. âyet-i kerîmesi olan Vilâyet âyetinin de Alî hakkında nüzûlünü inkâr ve tekzîb ediyor: Fakat Vâkıdî (207 H. 822 M.), «Zahâir'ül-Ukbâ»da, Sagaanî (211 H. 826), «Tefsîr»inde, Osman b. Ebî-Şeybe (239 H. 853), «Tefsîr»inde, İskâfî (240 H. 854), Câhız'a yazdığı «Reddiye»de, Ebû-Saîd'ül-Eşecc' il-Kûfî (257 H. 870) «Tefsîr»inde, Neseî (303 H. 915), «Sahîh»inde, Tabarî (310 H. 922), «Tefsîr»inde, Tabarânî (360 H. 970), «Mu'cem'ül-Avsat»ında, Abdullah b. Muhammed' ül-Ansârî (369 H. 979), «Tefsir»inde, Ebû-Bekr'ül-Cessâs (370 H. 980), «Ahkâm'ül-Kur'ân»ında, Rummânî (384 H. 996 M.), «Tefsîr»inde, Hâkim (405 H. 1014), «Ma'rifetü Usûl'il-Hadîs»inde (, uzun sürecek ihtisarla geçelim), Sa'lebî, Kazvînî, Zemahşerî, Kurtubî, Fahr-i Râzî, Bayzâvî, tefsirlerinde, Hâfız'üd-Dîn Nesefî, «Hâzin» adlı tefsîrinde, Vâhıdî, «Esbâb-ün-Nüzûl»ünde, Bagavî, Maâlim'üt- Tenzîl» inde, Alî Kuşcı, «Şerh'ut-Tecrîd»inde, Suyûtî, «E'd-Dürr'ül-Mensûr»unda Kifâyet'üt-Tâlib, E'r-Riyâd'ün-Nadıra, Mavâkıf, Şerh-ı Mavâkıf, Garâib'ül-Kur'ân» gibi hadis, usûl, fı-

kıh kitaplarıyla manâkıb kitaplarında, hepsi de Ehl-i Sünnetten olan altmışaltı, hattâ daha da fazla bilginin kitabında Emîr'ül-Mü'minîn'in, namazda yüzüğünü yoksula vermesi dolayısıyla bu âyet-i kerîmenin indiğinde ittifak etmiştir; Şîa'nın da bu hususta icmâı vardır. Âyet-i kerîmenin mânâsındaki umûmîlik, nüzûl sebebi dolayısıyle husûsiyyetini nefyetmez. Fakat İbn Temiyye, işi bu dereceye dek götürmek cür'etini nedense, buluyor (El-Gadîr'in III. cildinin 148—162. sahîfelerine bakınız).

*

§ 774 te (1372) ölen İbn Kesîr, «El-Bidâyetü v'n-Nihâye»de, Şîa'ya beslediği düşmanlığı Hz. Emîr'in (A.M) Cenâb-ı Rasûlullah (S.M) tarafından kardeş tanınmasını ve tanıtılmasını, bu hususdaki âyet ve hadisleri inkâra yeltenerek ızhâr etmekte, Şîa'nın, iki hörgüçlü develerin hörgüçlerinin Kerbelâ fâciâsında, Ehlibeyt muhadderâtının libasları soyulduğundan, görünmemeleri için belirdiğine inandığını söylemekte.

Zaif saymaya yeltendiği âyet ve hadisler, bütün tefsîr, hadis, manâkıb, târih ve ricâl kitaplarında, hem de Ehl-i Sünnet kardeşlerimizin doğru olduklarına inandıkları kitaplarda, Şîa rivâyetlerine mutâbık olarak mevcuttur; fakat garez öyle bir marazdır ki geçmez de geçmez, hattâ artar da artar; gerçeğe göz yumdurur, bu hastalığa uğrayanların basarlarını da kör eder, basîretlerini de (Bu iftirâlar ve cevapları için El-Gadîr'in III. cildinin 218—247. sahîfelerine bakınız).

*

1324 te (1906) ölen Âlûsî, «Nesr'ül-Leâlî Alâ Nazm'il-Emâlî» adlı kitabında, âyet-i kerîmede, «Rukû' hâlinde zekât», yâni sadaka «verenler» tarzında cemi' sîgasıyle kullanılmasının bütün Muhâcirler ve Ansâr hakkında indiğini gösterir. diyerek İbn Temiyye'nin izini izlemekte. Demek ki bütün Muhâcirler ve Ansâr ruku' hâlinde sadaka vermişler, yâhut vermeleri gerek.

Arapçayı iyi bilmesi gereken Âlûsî'nin, bu dilde, müfred yerine cemi' kullanılabildiğini de bilmesi gerek. Meselâ II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 215. âyet-i kerîmesinde meâlen «Sana, neyi infaak edelim diye sorarlar; de ki: Hayra âit harcayacağınız şey, anaya - babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlaradır...» buyurulmaktadır. Âyet-i kerîmedeki «Sorarlar» diye ifâde buyurulan fiil cemi' olmakla beraber, soran, Amr b. Cumuh'tur.

III. Sûre-i Celîlenin (Alü İmrân) 181. âyet-i kerîmesinde meâlen «Gerçekten de Allah yoksuldur, bizse zenginleriz diyenler» buyurulmakta; bu sözü söyleyen İbn Ahtab, yâhut İkrime, Suddî, Mukaatil ve Muhammed b. İshak'a göre İbn Âzurâ'dır; yânî bir kişidir; fakat âyet-i kerîmede bu bir kişi cemi' sîgasıyla anılmıştır. Hâzin «Bir kişi söylemiştir, fakat hepsi de bu kanâatte olduğundan cemi' sîgasıyla nâzil olmuştur» der.

Aynı Sûre-i Celîlede, 154. âyet-i kerîmede «Diyorlar ki: Bu işte nemiz var bizim? De ki: Bütün işler Allâh'ındır» buyurulmaktadır. «Diyorlar» fiilinden murat Reîs'ül-Münâfıkıyn Abdullah b. Ebî-Selûl'dür (I. Bölümde bu âyet-i kerîme münâsebetiyle birkaç misâl daha vermiştik).

IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 10. âyet-i kerîmesi, «Yetimlerin mallarını zulümle yiyenler» diye başlar; bu âyet, bir kişi hakkında nâzil olmuştur.

V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 41. âyet-i kerîmesinde meâlen «Ey Peygamber, Ağızlarıyla inandık deyip de küfürde yarışanlar, seni hüzünlendirmesin» buyurulmaktadır. Bu âyet, Abdullah b. Sûryâ hakkında nâzil olmuştur. IX. Sûre-i Celîlenin (Tevbe) 61. âyet-i kerîmesinde, «Peygamber'i incitenler ve O, bir kulaktır diyenler» buyurulmaktadır; bu sözü söyleyen münâfıklardan bir kişidir.

Aynı Sûre-i Celîlenin 102. âyet-i kerîmesinin meâli, şudur: «Öbürleriyse suçlarını i'tirâf ederler; onlar iyi bir İşi, başka kötü bir işe katmışlardır.» Bu âyet-i kerîme, Ebû-Lübâdet'il-Ansârî hakkında nâzil olmuştur.

Arapçada müfred yerine cemi' sîgasının kullanılması müteâreftir ve buna dâir misâlleri çoğalta da biliriz. Fakat bulutsuz gökteki guneşi gormemek için elleriyle gözlerini kapayan, inadında gene de ısrâr eder (El-Gadîr; III, 195—217. sahîfelere de bakınız).

§ Îmânını ilk ızhâr eden, ilk dâvette Hz. Peygamber (S.M) tarafından kardeş ve vezîr olarak bildirilen, müşriklerin saflarını yaran, hicrette canını Rasûlullâh'a fedâ etmeyi cânına minnet bilen, Mübâhele âyetinde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) nefsi mesâbesinde sayılan, Mü'minlere, nefislerinden evlâ olduğu beyân buyurulan, her husûsta İslâm'a zahîr olan Alî'nin (A.M) îman ve adâletiyle ona ve İslâma karşı duranların îman ve adâletini bir saymada (El-Gadîr; Aynı C. S. 167—168).

§ Hâce Nasîr'üd-Dîn-i Tûsî'nin mübârek adını da anarak «Râfıza» dediği Şîa'nın hepsinin, namaz kılmadığını, harâmı irtikâptan çekinmediğini, hattâ helâl saydığını, içkiden, kötü işlerden, Ramazan ayında bile çekinmediğini, şirki, Allâh'a ibâdetten üstün tuttuğunu, aslı olmayan şeyleri naklettiğini yazarak iftirâda bulunuyor (Aynı; S. 168—169).

§ «Râfıza» dediği Şîa'nın, Müseylemet'ül-Kezzâb gibi Hz. Ebû-Bekr'e düşman olduğunu, dinden dönerlere uyduğunu, Allâme-i Hıllî'nin adını da anarak söylüyor. Oysa Allâme-i Hıllî'nin Kelâm ve Akaaid'e âit kitapları meydanda ve hiçbirinde böyle bir söz yok. Netekim kendisi de sözüne bir delil getiremiyor (Aynı; S. 169).

§ Allâme-i Hıllî'nin, «Hel Etâ» Sûre-i Celîlesini Ehlibeyt hakkında indiğini söylediğini yazıp bu sûrenin Mekke'de nâzil olduğunu, Alî'nin (A.M) Hz. Fâtıma'yı (A.M) Medîne'de aldığını, Hasan ve Huseyn'in (A.M), bu Sûre-i Celîlenin nüzûlünden sonra dünyaya geldiklerini söyleyerek en meşhûr ve müberhen olayı inkâr ediyor.

Bir Sûrenin Mekke'de nâzil oluşu, bâzı âyetlerinin Medîne'de nüzûl etmediğine delîl olamaz; Mekkî olan bir

sûrede Medîne'de inen, Medenî olan bir sûrede Mekke'de nâzil olan âyetler vardır. «Hel Etâ»daki âyet-i kerîmenin, Ehlibeytin yoksulu, yetimi ve esîri doyurmaları dolayısıyla nâzil olduğunu tesfir ve hadis kitaplarına dayanarak İbn Hazm'in iftirâları bahsinde kısaca yazmıştık. Burda şunu arzedelim ki, sûre-i celîlenin Mekke-i Mükerreme'de nâzil olduğu hakkında ittifak yoktur; netekim «Hâzin», Mücâhid ve Kataade'yle diğerlerinden rivâyet ederek bunu bildrimektedir. Ebû-Cafer''ün - Nahhâs da «E'n-Nâsihu v'l-Mensûh»unda, İbn Abbâs'tan naklen «Hel Etâ» Sûre-i Celîlesinin Medîne'de indiğini söylemektedir. Suyûtî, «İtkaan»ında aynı şeyi nakleder ve Beyhakıy'nin «Delâil-ün-Nübüvve»de, İbn-üd-Darîs'in «Fedâil'ül-Kur'ân»da, Sûrenin Medîne'de indiğini bildirdiklerini, «Hâzin»de de aynı rivâyetin bulunduğunu bildirir. Kaldı ki Hasan, Ikrime ve Kelbî gibi, sûrede, Mekke'de nâzil olan âyetin, yahut âyetlerin bulunduğunu söyleyenler dahî, bu âyetlerin, yânî miskin, yetîm ve esîri doyuranları bildiren, Ehlibeyt hakkında inen âyetlerin Medîne-i Münevvere'de nâzil olduğunu söylerler; hattâ İbn Cübeyr, Hasan, Dahhâk, Ikrime, Atâ ve Kataade, âyet-i kerîmedeki «Esîr» lâfzına ve âyetin nüzûl sebebindeki husûsiyetin, anlamdaki şümûlü nefyetmeyeceğine nazaran Vidâ' Haccı esnâsında inmesi de mümkindir demişlerdir ki İbn Cerîr'le bâzıları da bu fikirdedir. Görülüyor ki inkâr bilgiye değil, gareze dayanmaktadır (Aynı; S. 169—171).

§ Gene Allâme-i Hıllî'nin, XLII. Sûre-i Celîlenin (Şûrâ) 23. âyet-i kerîmesinde, risâletin ecri, karşılığı olarak Hz. Peygamber'in (S.M) yakınlarına mahabbetin emredilmesini bildirdiğini söze konu ederek bu âyetin, Mekke'de ve Hz. Alî'nin (A.M) Cenâb-ı Fâtıma'yı (A.M) almadan ve İmâm Hasan ve Huseyn (A.M) doğmadan indiğini, Şûrâ sûresinin tümden Mekke'de nâzil olduğunu söylüyor.

Kurtubî, Nîsâbûrî, Hâzin Tefsirlerinde, Şevkânî «Feth'ül-Kadîr»de ve diğerleri, İbn Abbâs ve Kataade'den, bu sûre-i celîlenin Mekke'de nâzil olduğunu, ancak 23.

âyet-i kerîmesinden itibâren dört âyet-i kerîmesinin Medîne'de indiğini bildirmişlerdir. Ayrıca Ahmed İbn Hanbel, Begavî, Bayzâvî, Bezzâr, Ebû-Hayyân, Ebû-Nuaym, Ebû-Abdullah'il - Mollâ, Ebu'ş - Şeyh, Ebûl - Ferec, Ebû's - Suûd, Hıskânî, Hammûyi, Hadramî, Heytemî, İbn Talha İbn' üs - Sabbâg, İbn Ebî - Hâtem, İbn - Hacer, İbn - Asâkir, İbn'ül-Magaazilî, İbn-Münzir. Kencî, Kastalânî, Muhıbb'üd-Dîn, Münâvî, Nisâbûrî, Neseî, Nesefî, Nebhânî, Râzî, Safûrî, Sa'lebî, Sümhûdî, Suyûtî, Şeblencî, Tabarânî, Zerkaanî, Zemahşerî, Zerendî.... gibi müfessir ve muhaddisler de âyet-i kerîmenin Ehlibeyt hakkında nâzil olduğunu ittifakla bildirmektedirler. İmâm Şâfiî ayrıca bu husûsta iki beyitle Ehlibeyti övmüştür ki bu beyitler, İbn Hacer'in «Savâık»inde, Zerkaanî'nin «Mevâhib Şerhi»nde, Mâlikiyyeden Hamzâvî'nin «Meşârik'ül-Envâr»ında, Şebrâvî'nin «El-İthâf»ında, Sabbân'ın «El-İs'âf»ında da mevcuttur.

Bütün bunlara rağmen Âlûsî, nasılsa bu inkâr çukuruna düşüyor (El-Gadîr'in III. cildinin 163—217. sahîfelerine lûtfen bakınız).

★

Mevlevî Şah Abdül'Azîz-I Dihlevî diye tanınan Hâfız Gulam-ı Hakîm'in, Dehli'de, 1266 Muharreminin ondördüncü günü, taşbaşmasıyla basılmış, «Tuhfe-i İsnâ-Aşeriyye» yahut «Nasihat'ül - Mü'minin ve Fazîhat-üş-Şeyâtîn» adlı onbir babdan meydana gelmiş olan kitabında da Şîa hakkında, alabildiğine iftirâlar ve mesnedsiz yalanlar var.

§ İslâm fütûhâtında Arab olmayanlar, zoru görünce Müslüman olmuşlar, fakat içten içe İslâm aleyhine çalışmaya koyulmuşlar. Şîa, peygamberlerin bile İmâmlardan ışıklandığına inanırmış; İmâm Hasan'ı, Muâviye'yle barıştığı için, hâşâ, hatâlı görürmüş. Kur'ân'ın değiştirildiğini söyler, Sahâbeyi kınar, küfrü, sünnete tercîh edermiş.

Bu bilgiden mahrum kişi, «Bâtıniyye» ve «Karâmıta» ile Şîa'yı aynı sanıyor, Abdullah b. Sebe' masalına inanıyor, uydurma rivâyetleri doğru kabûl ediyor; aleyhte söylenenleri olduğu gibi benimsiyor ve hiçbir şey bilmediği hâlde, ümmetin arasını açmak için ne gerekse yapıyor, kalemine geleni çiziktiriyor.

Bu mesnedsiz kitap, 1227 de (1812 M.) Hâfız Gulâm-ı Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer'il Eslemî adında biri tarafından farsçadan arapçaya çevrilmiş, 1270 te (1853) ölen Âlûsî Şihâbüddin Mahmûd'un torunu Muhammed Şükriyy'ül-Âlûsî, «Muhtasar'ut - Tuhfet'il - İsnâ - Aşeriyye» adıyla ihtisâr ederek arapçaya terceme etmiş, bu terceme, bâzı notlarla ve Muhıbbüddin'il - Hatîb'in mukaddime ve hâtimesiyle 1976 da İstanbul'da ofset baskısıyla, Işık Kitabevi tarafından yayınlanmıştır.

*

Bu bahis uzadıkça uzadı, belki de okuyucuyu sıkmaya başladı; fakat biraz daha dayanmasını recâ edeceğiz; bunları yazmaya mecbûruz.

Zamanla herşey değişiyor; fakat ne gariptir ki Şîa'ya edilen iftirâlar, Şîa aleyhine savrulan töhmetler değişmiyor; hattâ zamâna göre, bunlara yenileri de ekleniyor. «El-Gadîr» müellifi Ahmed'ül-Eminî, Allah derecâtını âlî etsin, muhalled eserinin III. cildinin 249—338. sahîfelerini, çağımızın yazarlarına ayırmış. Şeyh Muhammed, Muhammed Reşîd Rızâ, Abdullah Aliyy, Ahmed Emin, Muhammed Sâbit, Mûsâ Cârullah gibi kişilerin ve bu arada müsteşriklerin Şîa hakkındaki iftirâlarını, kendilerince, eleştirilerini yazıyor, her iftirâyı da beyyinelerle, burhanlarla reddediyor. Fakat esefle söyleyelim ki bu iftirâların önü alınamamakta, sonu gelmemekte. Bu isnadları, bu iftirâları tekrarlayanlar, bunlara inanıp yazanlar, yayanlar, bilerek, yahut bilmeyerek, Ehl-i Salîb'e candan - gönülden yardım ettiklerini, sömürgeci batılıların yanlarında yer aldıklarını idrâk ediyorlar mı?!

§ Bu cümleden olarak, son zamanlarda, biraz önce adı geçen Muhibbuddîn'il-Hatîb. Şîa ve inançları hakkında, «El - Hutût'ul - Arîda» adlı bir kitap yayınlamıştır (1380 H.) Bu kitaba, gerçekten de, farsça deyimiyle «Dendan -şiken— Diş kıran» bir cevap hazırlayan ve bu cevâbî kitaba, «Ma'a'l-Hatîb fî Hutûtıh'il-Arîda» adını veren mücâhid ve gayûr Lutfullâh'us-Sâfî, kitabının önsözünde, «Ve eşit değildir güzel, iyi işle kötü iş. Kötülüğü, kötü işi en güzel bir tarzda gider; bir de bakarsın ki seninle arasında düşmanlık olan, sanki en yakın dostundur» meâlindeki âyet-i kerîmeye uyup (XLI; Fussılat, 34) bu karalamaya yazdığı cevâbı yayımlamaktan çekindiğini, fakat Muhıbbüddîn, karalamasının ikinci basımını Cidde'de, üçüncü ve dördüncü basımlarını Şam'da, beşincisini 1388 de Kahire'-de yayımladığını, orducaya çevirisini de yaptırdığını ve nihâyet altıncı basımını, biraz değiştirerek 1389 da bastırıp Hac esnâsında, İslâm birliğini temsîl için Allâhu Taâlâ'nın mânevî evini, nazar-gâhını ziyârete giden, Allâh'ın çağrısına icâbet eden, İslâmî farîzayı edâya, dört bir yandan gelen Müslümanlara bedâvâ dağıttığını görünce, kitabını yayım âlemine sunmaya mecbûr olduğunu bildiriyor (III. Basım; Kum — 1318; Önsöz).

Dîni seven (Muhıbbüddîn) adıyla anılan bu zâtın, «El-Hutût'ül-Arîda»yı yazmakta, bastırıp yaymakta, bedâvâ, hem de Hac çağında, dünyânın yedi ıklim, dört bucağından gelen Müslümanlara dağıttırmaktaki esas maksadı, İslâm arasında atılan birlik adımlarını geriletmek, El-Ezher Şeyhi merhûm ve mağfûr Mahmud Şaltut gibi gerçeği görüp birliğe çalışanların azim ve vahdet ayaklarına çelme takmak, İslâm'ın arasında, önceden, bilhassa siyâset yüzünden meydana gelen ayrılıkları büsbütün kuvvetlendirmek, bütün bunların sonucu olarak da bugün, İslâm birliğini temelinden yok etmeye çalışan sömürgecilerin ve onlara yardakçılık, uşaklık edenlerin dileklerini yerine getirmek, isteklerine âlet olmak değil de nedir?

§ «El - Hutût'ül-Arîda» da, Şîa'nın, Sahâbe hakkında

kötü kanâat beslediği, Kur'ân'ın noksan olduğunu iddiâ ettiği, Alî ve İmâmlar (A.M) hakkında aşırı inançlara saptığı, müt'a, takıyye ve ric'at inancı, hattâ İslâm hükûmetlerini tanımadığı, onların aleyhinde bulunduğu, hattâ, hattâ Hz. Zeyd'den, Zeydîlerden teberrî ettiği gibi eskidenberi söylenegelen sözleri, biraz daha abartarak, eski söylentilere yenilerini katarak söylüyor. Bu arada «Debistân-ı Mezâhib»e dayanıp Şîa'nın, «Sûret'ül-Vilâye» adlı bir sûrenin, Kur'ân-ı Mecîd'den çıkarıldığına inandığını bile, bir müsteşrıktan alarak söylemekten çekinmiyor[*]. Oysa ki «Debistân-i Mezâhib», baştan sona dek uydurmalarla doludur; kaldı ki orada böyle bir bahis yoktur. Bu kitabın müellifinin adı, bir rivâyette Muhsin, bir rivâyette Zülfekar, bir başka rivâyette Muhammed'dir. İsmâil Paşa merhûmun «Keşf'üz-Zunûn Zeyli»nde, sonradan Müslümân olan «Mu'bed Şâh» diye geçer (İst. Millî Eğitim Basımevi — 1972, C. I, S. 442); Mu'bed Efrâsyâb, Keyhusrev b. Âzerkeyvan diyenler de vardır. Eserinden, nübüvvete inanmadığı anlaşılmaktadır ve esâsen «Debistân-ı Mezâhib» Şîa kitaplarından değildir. Hatîb'in İran'da defâlarca basıldığını söylediği bu kitap, İran'da basılmamıştır; 1262 de Bombay'da, 1267 de mechûl bir yerde, 1277 de yine Bombay'da basılmıştır.

§ Ne şaşılacak şeydir ki «Hutût'ül-Arîda» sâhibi, İmâm Hasan ve Huseyn'le diğer İmâmların (A.M), Zeyd b. Alî b. Huseyn'in (A.M), cedleri Emîr'ül-Müminîn Alî'yi (A.M), bu günkü mübârek merkadlerinde ziyâret ettikleri, bütün Ricâl, Tabakaat, Târih, Mesâlik ve Memâlik kitapları bunda ittifak ettiği, Hârun'ür-Reşîd zamanında kabr-i saâdetleri yapıldığı, Abbasoğullarının da orada ziyâret eyledikleri hâlde Necef-i Eşref'teki kabr-i mübârekte, tarziyeyle andığı Mugıyra b. Şa'be'nin gömülü bulunduğunu iddiâya cür'et etmektedir. Halbuki Mugıyra, Sıbt İbn'il-Cevzî'nin

[*] «Muhtasar'ut-Tuhfet'il-İsna-Aşeriyye», bu uydurma sûrenin, müsteşrıklara dayanarak ve onlardan alarak fotoğrafyasını da basmış! (İst. Basımı; S. 31)

«Tezkirat'ül-Havâss»ına göre Şam'da ölmüştür; Kûfe'de Sevbe denen yere gömüldüğünü, Ziyâd'ın da orda kuyulandığını söyleyenler de bu kabirlerin yok olup gittiğini bildirirler.

§ «El-Hutât'ül Arîda» da, İslâm aleyhindeki hareketlerin, Şîa tarafından tervîc edildiği, Şîa'nın, Komünizme meylettiği, Bâbîlik, Bahâîlik, Kaadıyânîlik gibi uydurma dinlerin Şîa'dan çıktığı, Şîa'nın bu uydurma dinlere yardımcı olduğu da iddiâ edilmektedir. Hz. Ebû-Zerr'in (R.H.), servetin birikimine, başta bulunanların ellerine geçmesine karşı duruşu ve Muâviye'nin aleyhinde bulunuşu dolayısıyle Mani ve Mezdek'ten müteessir olduğu hakkında müsteşrıklerin herzeleri, anlaşılıyor ki Hatîb tarafından da kabûl ediliyor ve geveleniyor. Şuyûîlik, yâni Komünizm, her hangi bir İslâm mezhebinden kuvvet almaz; servetin şahıslarda birikmesinden ve halkın sefâletinden hız alır; İslâm, mâlî ibâdetlerle, sınıf farkını yok etmekle bunun önüne geçmiştir. İslâmın gerçek esaslarına, hele enfâle uyulsa, zekât, gerçek mânâsıyla verilse, Müslümânım diyenler, gerçek İslâm'a uysalar, sömürge siyâseti, satılmış kişileri, menfaat karşılığı, doyurmasa, İslâm ülkelerinde ktisâdî çöküntüyü meydana getirmese, gençler dînî esasları bilseler, târihlerini, iyi - kötü akışlarıyle anlayıp ondan ibret alsalar, batı özentisine düşerek aşağılık duygusuna kapılmasalar, bu ideoloji, hiçbir sûretle, bir Müslümân ülkesinde hâkimiyete yeltenemez.

§ Şeyhîlik, Bahâîlik ve Bâbîlik'le Kaadıyânîlik meselesine gelince:

Bunlara en kahredici bir tarzda karşı duran, Şîa âlemi ve âlimleridir.

Bir aralık Bahâîlerin içinde «Âvâre» olan, sonra üç ciltlik «Keşf'ül-Hıyel» adlı eseriyle onların iç yüzlerini en mükemmel bir sûrette meydana döken Abdül - Huseyn Âyetî, «Muhâkeme ve Ber-resî der Târîh —o Akâid— o Ahkâm-ı Bâb— o Bahâ» adlı iki ciltlik kitabıyla Bâb ve Bahâ adlarını takınan Muhammed ve Mîrzâ Huseyn - Alî'-

nin, kurdukları uydurma dinlerin bütün rezîlet ve rezâletlerini ızhâr eden Dr. H. M. T. (Tehran — 1344 Ş.), «Prens Dalgorki» adlı eseriyle bu tâifenin, Batılıların müstemleke siyâsetine nasıl âlet olduğunu belirten Murtazâ Ahmed. A (Tehran Dâr'ül-Kütüb'il-İslâmiyye yayımı; 1344 Ş.), «Bahâîhâ çe Mîgûyend» adlı kitabıyla bunlar hakkında gereken bilgiyi veren Muhammed Aliyy-i Hâdimî-i Şîrâzî» II. Basım; Tebrîz -Kitab-Forûşî-i Sâbirî yayımı, 1342 Ş.), «İran der Pîrâmûn-ı Meslek-i Bâb-o Bahâ ve Mezâhib-i Muhtelife-i Â'em» kitabını yazan Muhammed Mehinpûr (Hacc Rahîm), Şîa mücâhidleridir ve bu kitaplar Şîa'nın bâtıla karşı mücâhedelerini gösterir; daha bunlar gibi bir çok eserler ve makaaleler de vardır.

İs'âmı bölmek, mü'minleri birbirine düşman etmek, sömürüyü sağlayıp pekiştirmek için kurulan, tezgâhlanan, yürütülmek istenen bu akımlar, aziz Türkiye'mizde de taraftar bulmaya başlayınca, 1967 de Ankara'da yayım'anan ve Dr. N. Özşuca tarafından yazılan «Bahâî Dîni» adlı kitaba ve nasılsa «Milliyet» gazetesine bir yol bulup sızan Av. Vasfi Şensözen tarafından yazılan «Bâbîlik ya da Bahâîliğ'in Doğmu ve Gelişmesi» adlı altı makaaleye (21. Nisan. 1974 — 26. Nisan. 1974), gene aynı gazetede, «Milliyet gazetes'nde» «Bât'nîlik — Şeyhîlik ve Bâbîlik — Bahâilik» adlı dört makaleyle biz cevap verdik ve bu uydurma dinlerin mâhiyetini bildirdik (25. Mayıs. 1974 — 28. Mayıs. 1974); ayrıca Ahmed-i Ahsâî, Kâzım-ı Reştî, Şirazlı Muhammed (Bâb ?!) ve ondan sonrakiler, bu kötü akımların kaynakları, kendisine Bahâullah. adını takan Huseyn Alî ve Bahâiler hakkında gereken bilgiyi, Hindistan'da türeyen Kaadıyânîliği, bunların iç yüzlerini, son peygamber olan Hz. Muhammed'e ve Ehlibeytine inanmış, dînine bağlı bir Şîî olarak, Allâh'a hamdolsun, biz yazdık; «100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatler» adlı eserimizin XIV. bölümünde kısa, fakat özlü bir hâlde biz bildirdik (İst. Gerçek Yayınevi — 1969; S. 160 — 181).

§ Hatîb'in, «El-Hutût'ül-Arîda li Mebâdi' iş- Şîat'il-

İmâmiyyet'il-Isnâ- Aşeriyye» adlı kitabına, ayrıca, Abdül-Vâhid'il-Ansârî, «Advâ' Alâ Hutût-ı Muhıbbid-Dîn'il-Arîda» adlı bir kitapla cevap vermiş ve bu değerli, munakkah kitap, 1383 hicrîde (1963) Beyrut'ta «Dâru Mu'cemi Metn'il-Lûgat'it-Tıbâati ve'n-Neşr» yayımları arasında bilgi, insaf ve basîret âlemine sunulmuştur. Gayûr ve mücâhid bilgin, Abdül-Vâhid'ül-Ansârî, Allah ifâzâtını idâme etsin, bu gerçekten de değerli eserinde Küveyt'teki Şeyh İbrâhîm'ül-Cebhân'ın, El-Ezher Şeyhi, İslâm muslihı merhûm Mahmûd Şaltut'un, İslâm mezheplerini uzlaştırma, İslâm vahdetini kurma ve koruma gayretine ve bu hususstaki azmine karşı, Şîa aleyhinde, ona yazdığı ve «Râyet'ül-İslâm»ın 1380 yılı Rabîulevvelinin ilk günü çıkan sayısında yayınlattığı öğüdünün metnini de okuyuculara sunuyor (S. 13—31). Bu öğütte de yeni birşey yok. Şîa'nın, Kur'ân'ın tahrîf edildiğine, noksan olduğuna inancı, Âşûrâ ta'ziyesi, Abdullah b. Sebe' masalı gibi söylenmiş şeyler tekrarlanmakta. Öğüt sâhibi olduğu halde öğüde muhtâc bulunan bu Şeyh, bütün Ehl-i Sünnet imâmlarının şânını tebcîl ettikleri İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'a (A.M), hâşâ, «Kâzib» diyecek kadar ileri gitmekte; Karmatîleri ve Hâricîlerden olan Sâhib'üz-Zenc'i, Ebû-Müslim'i Şîî sanacak derecede cehlini ızhâr etmekte; Ca'ferîleri, Şeyhî, Kaadıyânî ve Bahâî gibi uydurma dinlere uyanlarla bir görecek kadar basîretsiz olduğunu ilân eylemekte. Abdül-Vâhi'ül-Ansârî, bu öğüdü kitabında dip notlarıyla öğütçüye iâdeden sonra Hatîb'in isnâdlarını beş bölümle cevaplandırmakta.

Ayrıca Seyyid Bedrüddîn'ül-Kâzımî de «Münâkaşatu Akaaidiyye fî Makaalâtihi ve Neverâtihi» adlı kitabıyla İbrâhim'ül Cephân'ın saldırılarını cevaplandırmada (Küveyt — 1398 H. 1978 M. 3. Basım).

***

Dallı - budaklı iftirâlardan biri de İran'ın resmî mezhebinin Ca'ferîlik olması, Şîa'nın İran'da temerküz etmesi dolayısıyle bu mezhebin eski İran dîninin te'siriyle ve Arab

hâkimiyyetine, bu sûretle de İslâm'a karşı olduğudur, İmâm Huseyn'in (A.M) zevceleri Şerh-Bânû'nun İran'lı olması rivâyeti de bu kanâati pekiştirmektedir[*]. Oysa ki Şîa'nın ve Teşeyuun Zertüştîlikle, İran'lılıkla, kavmiyet ve milliyetle, ne inanç bakımından bir alâkası vardır, ne ibâdet ve mûâmelât bakımından. Bugün Hindistan'da, Pâkistan'da, Endonezya'da, Şimâlî Afrika'da, Türkiye'de, bilhassa Lübnân'da, diğer Arap ülkelerinde ve hattâ Medîne-i Tayyibe'de Şîî'ler vardır ve İran'ın Şîî tanınması, resmî mezhebinin Ca'ferî olması yüzündendir.

Yalnız İranlıların değil, Arap olmayanların bu mezhebe temâyüllerinde bambaşka sebebler mevcuttur. İslâm, Kur'ân-ı Mecîd'in «Şübhe yok ki biz, sizi bir erkekle bir kadından yarattık ve sizi tanışasınız diye bölükler, topluluklar hâline getirdik; gerçekten de Allah katında en

---

[*] Bu rivâyetin gerçekliği tartışılabilir. İmâm Huseyn (A.M.), hicretin dördüncü yılı Şâban ayının üçüncü günü doğmuşlar, altmış birinci yılın Âşûrâ günü şehâdet makamına ulaşmışlardır. Şehâdetlerinde, elli yedi yaşındaydılar; bu âlemi elli altı yıl, dört ay, on gün şereflendirmişlerdi. Medâyin, hicretin on altıncı yılında alınmış, esirler Medîne'ye getirilmişlerdi. Aynı yılda getirilmiş olsalar bile İmâm Huseyn (A.M.) on iki yaşındaydılar. O yaşta Şehr-Bânû'yu aldıkları kabûl edilirse İmâm Zeyn'ül-Âbidin (A.M.), hicretin otuz sekizinci yılı Şâbânının beşinci günü, diğer rivâyete göre otuz altıncı, yâhud otuz yedinci yılı Cumâdelûlâ, yâhut âhirasında doğduklarına göre bu izdivaçtan yirmi - yirmi iki yıl sonra dünyâya gelmişlerdir. Bu takdirde Kerbelâ fâciasında yirmi beş - yirmi sekiz yaşlarında olmaları gerekir. İmâm Zeyn'ül-Âbidin'in (A.M.) vâlidelerinin adının Gazâle, Selâme olduğu da rivâyetler arasındadır (Meclisî Merhûmun «Bihâr'ül-Envâr»ına bakınız; C. XXI; Tehran-1385; S. 8-14). İmâm Huseyn'in (A.M.) zevcelerinin Yezcürd'ün kızı olduğu «Kâfi» de de Câbir'den tahrîc edilmektedir (Usûl; 1311; S. 255); ancak bu rivâyetin senedindeki İbrâhim b. İshak b. Ahmer, Ricâl bilginlerince mevsuk sayılmaz, inanılmaz, rivâyeti zayıftır, hattâ inançları bakımından töhmetlenmiş bir kişidir (Tenkh'ül-Makaal; I, S. 13-14); Aynı seneddeki Amr b. Şimr de onun gibidir (Aynı; II, S. 332). Doğruyu ancak Allah bilir (Bu hususta «Umdet'üt-Tâlib»e de bakınız; Necef-1337 H.S. 181-182).

yüceniz, en fazla çekineninizdir; şübhe yok ki Allah herşeyi bilendir, herşeyden haberdâr olandır» buyruğuyla insanları bir görmektedir, insan birliğini esas tutmaktadır; şerefin, yüceliğin mânevî bir şey olduğunu, bunun da Allâh'tan çekinmekle, hayra yönelmekle elde edilebileceğini anlatmakta, soy - boy ırk -millet ayırımını kaldırmaktadır (XLIX; Hucurât, 13); «Sûr'a üfürülünce aralarında ne soy - boy var; ne de birbirlerinin hâllerini sorar, ararlar» beyânıyla Allah huzûrundaki insan birliğini anlatmaktadır (XXIII; Mü'minûn 101). İslâm Peygamberi (S.M), «Mü'minler kardeştirler; hiçbirinin öbürüne karşı üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak Allâh'tan çekinmekle elde edilir» (Câmi'; II, S. 116); «Düşün de bak, sen kızıl, yâhud siyah renginden dolayı hiçbir kimseden hayırlı değilsin; üstün olmak istersen çekin Allâh'tan» (Aynı I, 71), «İnsanlar, Âdem evlâdıdır; Âdem'se topraktan yaratıldı» buyurarak bu âyetleri tefsîr eder (Aynı; 175); «Hepiniz de Âdem evlâdısınız; Âdem'se topraktan yaratılmıştır; artık soyla - boyla, babayla - atayla övünen toplumun devri bitsin; yoksa Allah katında, pislikle geçinen böcekten de aşağı olursunuz» (Aynı, 79) deyip son haclarının Arefe hutbesinde, Câhiliyye devri geleneklerinin, inançlarının hepsinin de ayakları altında bulunduğunu ilân eder; «Gerçekten de yüceler yücesi Allah, Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık ve sizi tanışasınız diye bölükler, topluluklar hâline getirdik; gerçekten de Allah katında en yüceniz, en fazla çekineninizdir buyurmuştur; artık Arab olanın Arab olmayana bir üstünlüğü yoktur, Arab olmayanın da Arab olana bir üstünlüğü yok. Simsiyahın bembeyaza bir üstünlüğü yoktur bembeyazın da simsiyaha üstünlüğü yok; üstünlük, ancak çekinmekledir. Ey Kureyş toplumu, dünyâyı boyunlarınıza yüklenerek gelmeyin; insanlar, âhıretleriyle gelirler ve gerçekten de ben, Allâh'ın katında, her hangi birşey bakımından sizden daha müstağnî değilim», yâni ben de sorumluyum hadîs-i şerîfiyle (Muhammed'ül-Medenî: El - İthâfât'üs - Seniyye fi'l - Ahâdîs'il - Kudsiyyi; Haydarâbâd; 1323 H. S. 86—87) Allah buyruğunu, İslâm'daki birlik inan-

cını dile getirir. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefatlarından sonra Halîfeler devrinde soy-boy inancı yeniden başgöstermişti. İkinci Halîfe, sınıf farkını meydana getirmiş, Arapları, öbür Müslümanlardan üstün görmüştü. Oğlu Ubeydullah, babasının kaatili Ebü-Lü'lüe'nin öldürülmesinden sonra, öcalma kaygısıyla kendi başına hareket etmiş, onun küçücük kızı Cüheyne'yi ve İran'lı kumandan Hürmüzân'ı da öldürmüştü; hattâ bunu da yeter bulmamış, Medîne'de ne kadar kul-köle varsa hepsini öldürmeyi kasdetmişti ki kendisini güç zaptettiler, tutup Sa'd b. Ebî Vakkaas'ın evine kapattılar.

Osman hazretleri halîfe olunca Alî (A.M), bir müslümânı ve bir küçük kızı öldüren Ubeydullâh'ın kısaasını istemişti; fakat Halîfe, dün babası öldü, bugün oğlunu öldüremem; Hürmüzân'ın velîsi yok, onun velîsi sayılırım, ben bağışlıyorum, demiş ve kısas yapılmamıştır. Üçüncü Halîfe'nin zamanında Câhiliyye devrindeki Hâşimoğulları Ümeyyeoğulları ayrımı canlanmıştı. Fütûhât zengin bir zümre meydana getirmişti. Hz. Ömer, kendi devrinde, savaşlara katılıp elde ettikleri parayla ipekli elbise giyenlere pek kızıyordu; fakat «Arabın Kisrâsı» dediği Şam vâlisi Muâviye, muazzam bir saray kurdurmuş, kapıcılar, perdeciler, hadımağaları kullanmaya başlamıştı. Devlet hazînesine «Beytülmâl»e, «Mâlüllâh» adı verilmişti. Üçüncü Halîfe, aşırı bir servete sâhib olmuştu. Ayrıca da Abdullak b. Hâlid b. Useyyid, kendisinden mal isteyince ona yüzbin dirhem ihsân etmişti. Medîne otlaklarını, kendisinin ve Ümeyyeoğullarının hayvanlarına ayırmış, başkalarının hayvan'arını bu otlaklardan çıkartmıştı. Rasûl-i Ekrem'in Tâif'e sürdüğü Hakem b. Âs'la oğlu Mervan'ı bağışlamış, Mervan'ı kendisine kâtip tâyin etmiş, Birinci Halîfe'nin zamanından beri ihtilâflı olan Fedek hurmalığını ona vermiş, ayrıca beşyuz bin dînâr tutan Afrika gelirinin beşte birini de ona ihsân etmişti. Kızını ona, öbür kızını Mervan'ın kardeşi Hâris'e vermiş, ayrıca Hâris'e üçyüz bin dirhem ihsanda bulunmuştu; zekât olarak develerin hep-

sini de ona sunmuştu. Bir kızını da Abdullah b. Âs'a vermiş, kendisine Basra malından altıbin dirhem, Saîd b. Âs'a beytülmâlden yüzbin dirhem verdirmişti.

İkinci Halîfe, kendi zamanında İran sarayından alınan büyük bir inciyi, memurlara, kırıp sahâbeye dağıtmalarını buyurmuştu. Kılılırsa değerini yitirir, sahâbeye de yetmez; başka bir fetihte alıcısı bulunur, satılır, parası sahâbeye üleştirilir demişlerdi ve inci bu niyetle beytülmâlde korunuyordu; Osman, bu inciyi de kızına çeyi zolarak verdi. Bunlar ve bunlara benzer daha birçok işler sahâbenin, Osman hazretlerinin aleyhinde bulunmalarına sebeb oluyordu. Beytülmâle me'mur olan Abdullah b. Erkam, vazîfesini bıraktı; Şam'a sürülen Ebû - Zerr, Muâviye'nin şikâyeti üzerine Şam'dan Medîne'ye getirildir, ordan da Rebeze'ye sürüldü, orda vefât etti; Ammâr dövüldü; Abdullah b. Mes'ûd aynı muâmeleye uğradı, kaburga kemkilerinden ikisi kırıldı, daha nice olmayacak, akla gelmeyecek şeyler yapıldı. Sonunda Hz. Osman'ın aleyhine kalkışan, Medîne'ye gelen topluluk, onu şehîd etti; Muâviye, bunu bahâne ederek Hilâfet makaamına gelen Alî'den (A.M), Osman'ın kanını dilemeye cür'et etti. Hz. Alî'nin (A.M) ve oğlu İmam Hasan'ın (A.M) şehâdetinden sonra halîfelik Muâviye'nin dilediği gibi oynadığı bir oyuncak hâline geldi; yerine geçen oğlu Yezîd, Kerbelâ fâciâsını meydana getirdi. Ümeyyeoğulları üstün saydıkları boylarının tarafını tutuyorlar, Arab milliyetçiliği siyâsetini güdüyorlardı. Arab olmayan Müslümânlar, «Mevâlî - Köleler» adıyla anılıyorlardı; önce Umeyyeoğullarının, sonra Abbasoğullarının zâlimâne idâresi altında ezilen «Mevâlî» onlara karşı olan Alî ve evlâdının tarafını tuttu. Ehlibeyt İmamları ve Seyyidler, yâni Hz. Peygamber'in (S.M) soyu, İranlılarla Türklerin yurtlarında saygı görüyorlardı. Böylece eski dinlerine bağlantıları kalmayan gayr-i Arab Müslümânların çoğu, Şîa mezhebini kabûl etti; bu, ezilenlerin, ezilenlerle ve ezenlere karşı bir birleşmesiydi ancak.

★

Büyük ve kuyruklu bir yalana daha değinerek bu bölümü kapatalım:

Söylemeye sanırım hâcet yoktur; Türkiyemizde, Ehli Sünnet kardeşlerimiz, hattâ okur - yazarları, hattâ bilginleri bile, Şîa'ya, Şîîlere «Acem» deyiverirler; Şîî, isterse Türk olsun. Oysa ki «Acem», Arab olmayanların tümüne, Arablar tarafından verilen umûmî bir addır.

Ta'ziye törenleri dolayısıyle kardeşlerimiz, İmâm Huseyn'i (A.M), Acemlerin şehîd ettiğini, sonra da nâdim olduklarını, bu yüzden dövüldüklerini söylerler; hattâ bu ta'ziye meclislerine gidenlerin, bir adımına bin lânet yazılacağını söyleyenler bile vardır. «Acem» sözüyle bilhassa İranlı kasdedilir; birinin âilesi efrâdından bir kişi, Şîa mezhebini kabûl etse, ona da «Acem oldu» derler.

Bu yalan ve iftirâ, Sünnî Hilâfet merkezi olan İstanbul'da düzülmüş, ordan, çevreye yayılmıştır. Fakat artık, şükürler olsun, gücünü yitirmiş olan bu yalanı düzenler, söyleyenler, bu yalana inananlar, bilmiyorlar mı ki Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) ciğer-pâresi, gözbebeği Huseyn'in katline emir veren, Muâviye'nin oğlu Yezîd'dir; Yezîd'in bu emrini yerine getiren, babasının oğlu Ziyâd'ın oğlu, Kûfe vâlisi Ubeydullah'tır; Kerbelâ'ya giden Yezîd ordusunun kumandanı, Sahâbeden Sa'd b. Ebî-Vakkas'ın oğlu Ömer'dir; bu ordu, Şam ve K»fe halkından, hem de o vakitki halktan meydana gelmiştir. Bunların içinde ne Türk vardır, ne İranlı; «Ve hiçbir kimse, başkasının suçundan sorumlu değildir.» (XXXV; Fâtır, 18) Bu çeşit iftirâlarda bulunanlar hiç mi târih okumazlar, okuyanlardan gerçeği duymazlar?!

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de Muharremin onuncu günü, Rasûlullâh'ın (S.M), «Huseyn bendendir, ben Huseyn'denim; Allah Huseyn'i seveni sevsin» buyurduğu (Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce'nin Sıhâh'ından ve Kenz'ül-Ummâl'den naklen Seyyid Murtaza'l-Huseynî'nin «Fadâil' ül-Hamse min'es-Sıhâh'ıs-Sitte»si; III; Necef-i Eşref —

1384, H. S. 261—262; Câml'us-Sagıyr; I, S. 124). Huseyn'in (A.M), o gün çektiği elemleri, kendilerine mahabbetin, meveddetin, ecr-i risâlet olduğu beyân buyurulan Ehlibeytin (A.M) uğradığı musîbetleri yâd ederek yüreği yanan, sızlayan, gözleri yaş döken Ehlibeyt muhiblerine gelip, «Bayramınız mübârek olsun» diyenler var. Ağlayanların, yürekleri yananların bayramı değil o gün; fakat o günün musîbetini unutturmak, yaptıklarını nisyân perdesiyle örtmek için ne hadisler düzülmedi, ne yalanlar söylenmedi. Süyûtî merhumun «El-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ahâdîs'il-Mavzûa — Düzme hadislere dâir Yalancı inciler» adlı iki ciltlik kitabına (Mısır; El - Mat. Edebiyye — 1317 H. C. II; S. 61—64) ve Aliyy'ül-Kaarî'nin «Mavzûâtu Kebîr»ine bakmak yeter (İst. Mat. Âmire — 1289 H. S. 77, 86, 102, 150 ve 107).

Safavî - Osmanlı siyâsî rakaabeti; Acem diye anılan İranlılar ve bütün Şîa hakkında bu iftirâyı düzmüştür ve yürüyüp gitmiştir bu yalan; Kur'ân-ı Mecîd, yalancılar hakkında ne buyuruyor? Bilmek, düşünmek ve anlamak gerek.

V

BÂTINÎLİK

§ Hz. Peygamber'in (S.M) vefâtlarından sonra Alî'yi (A.M) İmâm, Peygamberin vasıysi ve halîfesi tanıyan, O'na uyan Ashâb-ı kirâmla, O'ndan sonra oğlu İmâm Hasan'a (A.M), kardeşleri İmâm Hucseyn'e (A.M), onlardan sonra da Huseyn'in (A.M), soyundan gelen İmâmlara (A.M) uyanlar, Kur'ân-ı Mecîd'in tefsîr ve te'vîlinde de onlara tâbi' olmuşlar, onların ve onlara uyanların rivâyet ettikleri hadisleri kabûl etmişler, hiçbir sûrette gerçek İslâm yolundan sapmamışlardır. Fakat dînî olduğu kadar siyâsî bir mâhiyet de taşıyan İmâmet, yânî Allâh'ın emir ve irâdesiyle ve Hz. Peygamber'in (S.M) ümmete teblıyğleriyle tahakkuk eden, ümmetin din ve dünyâ işlerinde idâresini ve sorumluluğunu temsîl ediş, bu idâre ve sorumluluğun mümessili, Şîa arasında, zaman - zaman, bâzı bölüntülerin meydana gelmesine sebeb olmuştur. Mezheb ve Ricâl kitapları, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) sonra oğulları Hasan'ın (A.M), ondan sonra Huseyn'in (A.M) imâmetlerini delîl sayanların, Huseyn'den (A.M) sonra da Hz. Emîr'in dîğer oğulları Muhammed b. 'il-Hanefiyye'nin de İmâm Huseyn'in şehâdetlerinden sonra böyle bir iddiâya kalkıştığı, fakat sonra vazgeçtiği ve Huseyn'in oğlu Zeyn' ül-Âbidîn Alî'nin (A.M) imâmetini kabûl eylediğini, inanılır kaynaklarda açıklamaktadır (Tenkıyh'ul-Makaal; III, S. 111—112).

§ İleride daha etraflı anlatacağımız Mehdî İnancı da İslâm arasında bölüntüler meydana getirmiştir. Muham-

med b'il-Hanefiyye'yi imâm tanıyanlar, onun ölmediğini, zuhûr edeceği beklenen Mehdî olduğunu iddiâ etmişler, bu dâvâyı, Sem'ân oğlu Bunan, yâhut Beyan'la Sâid adlı iki kişi ele almıştı (Ebû - Muhammed Hasan b. Mûsâ'n-Nebahtî: Fırak'aş-Şîa; Seyyid Muhammed Sâdık Âlü Bahr'il-Ulûm'un notlarıyle; Necef-i Eşref; Haydariyye Mat. 1355 H. 1936 M. S. 28 ve aynı S. deki dipnotu). Hz. Peygamber'in (S.M) soyundan gelmediği hâlde Seyyid'ül-Humeyrî diye anılan İsmâîl b. Hammâd da önceleri bu inançtayken sonra İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) imâmetini kabûl etmişti.

Beyan, Hz. Alî'nin (A.M) vefât etmediğini, göğe ağdığını, İmâmı bilip gerçekleyenden, şerîat hükümlerinin kalkacağını da iddiâya kalkışmıştı (Tenkıyh; I. S. 183 — 184). Kendisinin peygamberliğini söyleyecek kadar ileri gitmişti (Fırak'uş-Şîa; S. 34). İmâm Muhammed' ül-Bâkır ve Ca'fer'us-Sâdık (A.M), bu inancı güdenlere lânet etmişlerdi; İmâm Sâdık, Beyân'ın, XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ'), «Haber vereyim mi size, kimlere iner şeytanlar? Onlar, bütün yalancılara ve suçlulara inerler» meâlindeki 221—222. âyet-i kerîmelerinde bildirilen kişiler olduklarını söylemişlerdi (Tenkıyh; III, S. 189 — 191).

§ Muhammed b.'il-Hanefiyye'nin imâmetini kabûl edenlerin bir kısmı, O'nun vefât ettiğini, ondan sonra oğlu Ebû-Hâşim Abdullâh'ın, imâm olduğunu iddiâ etmişlerdir; «Hâşimiyye» denmiş, bir kısmı da kardeşi Alî'ye uymuştu; bir bölüğüyse Ebû-Hâşim Abdullâh'ın, Abbas oğlu Abdullâh'ın oğlu Alî oğlu Muhammed'i vasıy olarak bildirdiğini, böylece de imâmetin Abbasoğulları'na geçtiğini kabûl etmişlerdi ki Abbasoğulları Halîfeliğinin kurulmasına yardımcı olan ilk topluluk bunlardır. Ümeyyeoğullarına karşı, İmâm Huseyn'in öcünü almak için kıyâm eden Muhtâr (67 H. 686 M.) hakkında da sözler söylenmiş, hattâ «Keysâniyye» denen topluluğun, Muhtâr b. Ebû-Ubeydet'üs-Sakafî'ye mensûp bulunduğu rivâyet edilmişse de, daha çocukken Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) sevgilerine, ilti-

fâtlarına mazhar olan, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn, Muhammed' ül-Bâkır ve Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) duâlarını alan, onlar tarafından övülen Muhtâr'ın, bu çeşit bâtıl, uydurma ve İslâm'a uymaz inançlarla hiçbir münâsebeti yoktur. Böyle akla ve nakle uymayan dâvâlara girişen kişilerin, zamânımızdaki Bektâşîler, Bahâîler ve Masonlar gibi, tuttukları yolun, giriştikleri dâvânın gerçekliğine halkı kandırmak için, tanınmış, sevilmiş kişileri, onların gıyâbında, bilhassa ölümlerinden sonra, kendilerinden tanıtarak avlamaya çalıştıkları, bu yüzden de o kişilerin karalandıkları mâlûmdur; bu âdet, evvelce de, bir münâsebetle söylediğimiz gibi, Bâtınîlerin çok eski bir âdetidir; zamanla da sürüp gitmiştir. Muhtârın inancının kötülüğüne dâir inanılır bir rivâyet yoktur; aksi rivâyetlerse, tamâmiyle uydurmadır (Tenkıyh'ın III. C. nin 203—206., Sefînet'ül - Bıhâr'ın I. C. nin 434—443. S. lerîyle Fırak'uş - Şîa'nın 23. S. nin dipnotuna bk.).

§ Dîne uymayan aşırı inançlar, imâmın peygamberliğine, Tanrılığına, kıyâmetin, insanın ölümünden ibâret bulunduğuna dâir kanâatler, tenâsuha, şer'î hükümlerin, âlemin düzeni için ve avâma, gerçeği bilmeyenlere âid bulunduğu gibi telakkıyler, bu bölükleri birleştirmedeydi. İmâm Sâdık (A.M) tarafından üç kere lânetlenen ve Abdülmelik zamânında asılarak öldürülen Ebû-Mansûr'a uyanlara, «Mansûriyye» denmişti. 119 H. de (737) Kûfe dışında öldürülen ve gene İmâm Sâdık'ın (A.M) lânetine uğrayan Mugıyra b. Saîd, «Râvendiyye» denen fırkanın başı sayılan Abdullâh b. Harb'il - Kûfiyy'ir - Râvendî, Kûfe'de 145'te (762) asılarak ve İmâm Ca'fer (A.M) tarafından lânetlenen Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Miklâs Ebî-Zeyneb'il-Esedî de bu inançları yayanlardandır (Tenkıyh; III, 189—191, 236—237; İkinci Bölüm; «Fâsid Mezhebler» kısmı, Hattâbiyye; S. 85; Fırak'üş-Şîa; S. 41 ve 2. dipnotu, S. 59, 62 — 63; Sefînet'ül-Bıhâr; I, S. 81. 401; II, S. 337—338).

§ Mugıyra'ya uyan ve «Mugıyrıyya» diye anılan bö-

lükten Bezî'ül-Hâik de İmâm Ca'fer (A.M) tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ediyor, Seriyy, Muammir, Sâid, Hamzat'ül-Berberî ve daha başkaları da bu aşırı ve dîne uymaz inançları yayıyorlardı. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), bunlara da lânet etmişler ve «Biz, bizim adımıza yalan söyleyenlerden kurtulmadık; fakat Allah bizi korur ve onlara demirin (Kılıcın) harâretini tattırır» buyurmuşlardır (Tenkıyh; I, S. 167—168; II, 10; III, 236—237 ve 41. sahîfedeki 2. not).

§ Yedinci İmâm Mûsa'l-Kâzım (A.M) tarafından lânetlenen ve hükûmet tarafından tutulup idâm edilen Muhammed b. Beşîr de İmâmın tanrılığını, kendisinin peygamberliğini, hulûl ve tenâsühu yaymaya kalkışanlardandı (Tenöıyh; II, 2. Bölüm; S. 88; Fırak'üş-Şîa; 83 ve aynı sahîfenin notu).

Ayrıca son İmâmların ve bilhassa Onikinci İmâm'ın (A.M) «Bâb»ı, yâni bilgisinin, sırrının kapısı olduğunu iddiâ edenler de çıkmıştı ki Hasan'üş-Şarîî, Muhammed b. Nusayr'ın-Nemîrî, Muhammed b. Furat, Ahmed b. Hilâl, Ebû-Tâhir Muhammed b. Alî, Ebû-Ca'fer Muhammed b. Aliyy'iş-Şalmagaanî, tasavvuf edebiyâtında bir mazlumluk ve sebât sembolü hâline getirilen, aşırı sözleri yüzünden öldürülüp cesedi yakılan Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc v.s. bunlardandır (Tenkıyh; I, S. 200—201; 284—285; Son Bölüm; S. 1—2; III; S. 156—157, 170—171, 195—196; Fırak'üş-Şîa; 85 ve aynı sahîfenin notu; 40 ve 93. sahîfelerdeki notlar).

§ Bunlardan başka birçok bölüklere ayrılan Bâtınîlik, yıldızları yeryüzünde tasarruf ve tedbir sâhibi sayan Sâbiilikle eski Hind - İran ve Yunan inançlarıyla yoğurulan ve İslâm'ı bu inanca tatbıyka uğraşan anlayışların tümüdür. Mezhep diyemeyeceğimiz ve İslâm'a tam inanmamaktan doğan, bir yandan dînî felsefeye uydurmaya uğraşan, bir yandan zamânın düzensizliğinden mütessir olup yeni bir düzen kurmak amacını güden bu anlayış, hicrî IV. yüzyılda (X. M) Basra'da teşekkül eden, Bağdad'da

ımessilleri ve şûbeleri bulunan, aralarında dereceler ıbûî ettikleri sanılan ve Ebû - Süleyman Muhammed b. Ma'şer'il-Büstî, Ebû'l - Hasen Aliyy b. Hârûn'iz - Zincânî, Ebû-Ahmed'il-Mihrcânî gibi nisbeten müsbet bilgiye yönelmiş olan kişiler tarafından temsîl edilen gizli bir cem'iyyetin, Aritmetik, Hendese, Müzik, Yeryüzü ve Iklimler, Yıldızlar, Yaratılış, Akıl ve Duyguyla bilinen şeyler, İsagoci, Mantık, Heyûlâ ve Sûret, Gökyüzü ve Âlem, Hikmet... gibi bölümleri muhtevî elliiki risâleden meydana gelen, yazarları, adlarını andığımız kişiler olduğu sanılan «Resâilü İhvân'üs-Safâ» ile yayılmıştır («Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu» adlı eserimizin III. Cildinin 349—352. sahîfelerine bakınız; Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları; Seri: III, No. 9; Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi — 1972). Kendilerine «İhvân'üs-Safâ ve Hüllân'ül-Vefâ», yâni arılık - duruluk kardeşleri ve vefâ dostları adını veren bu kişiler, bu bilgileri, İslâm inançlarını hattâ ibâdet ve Muâmelâtını felsefeye tatbıyk ederek halka aktarıyorlardı. Böylece İsmailî mezhebinin umdelerini de telkıyn eden ve «Hukemâ Felsefesi» denen slâmî bir felsefe şeklinde görünen inançlar, tasavvufu iyiden iyiye temsîl etti ve Bâtınîlik, yalnız İsmâilîler tarafından kabûl edilen bir anlayış olmaktan çıktı, hangi mezhepten olursa olsun tasavvufa inananlar tarafından benimsendi.

§ Hukemâ Felsefesinde Yaratan, Yaratıcı Kudret, aktif ve pasif kaabiliyyete sâhip tek vâr olandır. Aktif kaabiliyyeti, «Akl-i Küll - Tüm Akıl» adıyla anılır ve bundan, bununla beraber «Nefs-i Küll - Tüm Nefis» denen pasif kaabiliyet zuhûr eder. Bu zuhûr, tabîîdir, zarûridir; İrâde ve tekvinle değildir. Bu iki kaabiliyyetten gökler ve onların cirimleri olan yıldızlar meydana gelir. Yıldızların dönüşleri, kemâle ulaşmak için Şevkıy bir harekettir, kendiliğindendir. Bu dönüş, Dört Unsûru, Havayı, Suyu, Ateşi ve Toprağı, bunlardaki soğukluk, yaşlık, ıssılık ve kuruluğu ızhâr eder. Yedi yıldızın bulunduğu yedi gök, bu göğü kap-

layan Sâbiteler, Burçlar göğüyle bunu kaplamış olan ve içinde hiçbir şey bulunmayan dokuzuncu gök, Atlas Göğü ve Dört Unsur birleşerek Yeryüzündeki cansızları, bitkileri ve canlıları, meydana getirir. Üç doğmuş çocuk anlamına «Mevâlîd-i Selâse» diye anılan cansızlar, bitkiler ve canlılara nisbetle Dokuz Gök, yüce babalardır (Âbâ-ı Ulviyye); Dört Unsursa onlara nisbetle aşağı sayılan analar (Ümmehât-ı Süfliyye). Yaratıcı kudretin yaratıcılığı, zâtî bir ıktızâ olduğu için kâinât da onunla dâimî olarak vardır; her ân, zuhûr etmekle, değişmekle berâber varlığı dâimîdir; bu bakımdan da kendi deyimleriyle «Heykel-i Âlem, Hâdis-i Kadîm» dir; yâni âlem, yaratıcı kudrete nisbetle sonradan yaratılmış sayılmakla berâber, onunla birledir ve önüne ön, sonuna son yoktur. İnsan, yaratıcı kudretin aktif ve pasif kaabiliyetinden Gökler ve Unsurlar âlemine, onların birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve canlılar âlemine gelmiş, babasının ve anasının yediği, içtiği cansız, bitki ve canlılardan baba belinde ve ana rahminde menî olmuş, babayla ananın birleşmesinden de bu âleme doğmuştur. Ölümden sonra da ceset gene Müfredât âlemine, maddî âlemdeki dağınık hâle dönecektir.

Rûhun ebedîliğine inanıyor mu Hukemâ? İnanır görünenleri, tenâsuhu kabûl ediyorlar; yânî hayattayken olgunluğa erişemeyen, kendisindeki üstün sıfata sâhib olan varlığa, canlılar, bitkiler ve cansızlar âlemindeki bir varlığa bürünecek, olgunluğa ulaşıncaya dek devre düşecektir. Olgunluğa ulaşansa mânâ âlemine ağacak, kemâl sâhiplerinden görünecektir.

§ Tasavvuf ehli, ilk zâhidlik devresinden sonra, umûmiyetle bu inancı, «Vahdet-i Vücûd — Varlık Birliği» adıyla kabûl etmiş, hattâ bu yüzden «Hâcegân Yolu» Nakş-Bendîlikten yetişen Ahmed Faruukıyy-ı Serhendî (1034 H. 1624) gibi bu inancın şiddetle aleyhinde bulunanlar, bu inancı «Vahdet-i Şühûd», yâni olgunluk yolunda herşeyi

Tanrı görüş tarzında yorumlayanlar, Vahdet-i Vücûd inancını güdenleri olgun saymayanlar bile çıkmıştır.

§ «Tasavvuf» sözünün, bu mesleği seçenlerin sof, yâni yün aba giydiklerinden, Ashâb-ı Suffe gibi yokluğu, yoksulluğu kabûl ettiklerinden, sâf, yânî ihlâs sâhibi, temiz ve riyâdan çekingen olduklarından, ümmetin ilk safında bulunduklarından, dünyâdan yüz çevirdiklerinden, riyâzatı kabûl ettiklerinden, Câhiliyye devrinde kendilerini Kâ'be hizmetine vakfeden Sûfâoğulları gibi kendilerini Tanrı'ya verdiklerinden «Sof, Suffe, okun nişandan sapması anlamına Suvuf, Saf, Safâ, Safve, Sıfvâ, kırda biten ve Sûfâne denen ot ve Sûfâ» dan geldiğini, kendilerine de bunlara mensûb anlamına «Sûfî» dendiğini söyleyenler olmuşsa da (Kuşeyrî: E'r-Risâlet'ül-Kuşeyriyye fî İlm'it-Tasavvuf; Bulak — 1284 H.; S. 164; Ebû-Bekr Muhammed b. İshak: E't-Tearruf li Mezheb-i Ehl'it-Tasavvuf; Mısır — 1933; S. 5; Şihâbüddîn Ömer-i Suhreverdî: Avârif'ül-Maârîf; İhyâu Ulûm'üd-dîn kenarında: Mısır — 1306; C. I, S. 233; Lâmi'î: Nefahât Tercemesi: Fütûh'ül-Mücâhidîn li Ter vîhı Kulûb'il-Müsâhidîn; İst. 1289; S. 82 ve devâmı) gene kendileri, bu köklerden Arapça kurallara göre böyle bir masdarın yapılmasına imkân bulunamdığını söylemek zorunda kalmışlardır (Kuşeyrî; S. 165). Nasr-Âbâdî. (366 H. 976). «El-luma' fi't-Tasavvuf»da, bu meslek erbâb'nın sof giydiklerinden Sûfî diye anıldıklarını, mesleklerine de «Tasavvuf» dendiğini kabûl ve tercîh ediyor (Nicholson Basımı; Leiden — 1914; S. 21) ve Sûfî sözünün sonradan uydurulmuş bir söz olmayıp hicrî 110 Recebinde (728 M.) ölen Hasan-ı Basrî'nin, sûfî diye anıldığını ve ondan, «Tavaf esnâsında bir sûfî gördüm, ona birşey verdim, kabûl etmedi» tarzında bir olayın rivâyet edildiğini, Süfyân-i Sevrî'nin de «161 H. 777), «Ben Ebû-Hâşim-i Kûfî'yi görmeseydim, riyânın inceliklerini bilemezdim» dediğini, Yesâr oğlu İshak'ın oğlu Muhammed'den ve başkalarından, Câhiliyye devrinde, uzak bir yerden, bir sûfînin Mekke'ye gelip Kâ'be'yi tavâf ettiğini bildirerek «Bunlar doğruy-

sa» kaydıyla bu sözün, İslâm'dan önce bile bulunduğunu söylüyor (S. 23); ancak bu rivâyetleri başka bir kaynakta bulamıyoruz. Bu bakımdan «Tasavvuf» sözünün, Yunanca «Sofos» sözünden arapçaya uydurulduğunu, «Sûfî» sözünün de bu sözden türetildiğini kabûl etmek, sanırım ki doğrudur; netekim dînî bir felsefe mâhiyetini arzeden «Kelâm»da Yunanca «Logos» sözünün tercemesidir (Ferid Kam: Vahdet-i Vücûd; İst. Matbaa-i Âmire — 1331, S. 76; Şemseddin Sâmi: Kaamûs-ı Türkî; İst. Mihrân Mat. 1306—1316; Tasavvuf ve Sûfî maddeleri).

Tasavvuf, kaba zâhidlikle başlamış, dünyâdan, dünyâ işlerinden el çekmeyi şiâr edinmiş, mescidin karşısında «Zâviye, Rıbât, Dergâh, Tekye, Âstâne» gibi adlarla anılan, evlenmeyip kendini, inandığı esaslara adayan kişilerin oturdukları, ibâdette bulundukları yerler kurmuş, meşrû' ibâdetlerden başka zikir ve riyâzatı benimsemiş bir toplum meydana getirmişti.

Burda şu rivâyeti de kaydedelim:

Bir Hristiyan beyi, çölde giderken iki kişiyi görüyor. Bunlar karşılaşıp birbirlerinin ellerini sıkarak koşuşuyorlar. Oturup neleri varsa ortaya koyuyorlar; yemek yiyorlar, bir müddet görüştükten sonra vedâlaşarak ayrılıyorlar. Bey, bunlardan birine doğru gidip evvelce tanışıp tanışmadıklarını soruyor. Adam, tanışmadıklarını, fakat aynı meslekten, tasavvuf ehlinden olduklarını söylüyor. Bey, zâhidlik yolunu tutan bu mesleğin ibâdet yerleri olup olmadığını soruyor. Böyle bir yer bulunmadığını anlayınca, bunlara ibâdet yeri olarak Şam'ın Remle kasabasında bir tekye kurduruyor. Bu sûretle ilk tekye, bir Hristiyan beyi tarafından kurulmuş oluyor (Nefahât Tercemesi; S. 86-.

Tasavvuf ehli, inançlarına göre ayrı serpuşlar ve giyim kabûl ediyorlar, nefsi aşağılamak için dilenmeyi bile doğru buluyorlar, kendilerini halktan ayırıyorlar, şerîat

ehlini ve bilginlerini zâhire kapılmış görüyorlar, kendileriniyse, bâtın ehli sayıyorlardı.

§ Ehlibeyt İmâmları, bünyeleşmeye başladığı andan itibâren tasavvufu kabûl etmemişlerdir. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M), ilk sûfî adıyla anılan Ebû - Hâşim-i Kûfî hakkında, «Gerçekten de inancı bozuktu; tasavvuf denen kötü inançları toplamış bir yol icâdetti; bu mezhebe birçok kötü inançlı kişiler uydular ve bâtıl inançlarına bu yolu kalkan edindiler» buyurduğunu, Onbirinci İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M) rivâyet eder (Sefînet'ül-Bıhâr; Necef-i Eşref — 1355 H. Taşbasması; II, S. 57). Gene İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M) EbûHâşim'in çağdaşı Süfyân-ı Sevrî'nin, diğer sûfîlerin ve tasavvufun aleyhinde bulunmuşlar (Aynı S. 56), «Onlar bizim düşmânlarımızdır; kim onlara meylederse o da onlardandır; onlarla haşredilir. Bir bölük toplum belirir ki onlar, bizi sevdiklerini iddiâ ederler; fakat sûfîlere de meyilleri vardır; kendilerini onlara benzetirler; onların anıldıkları gibi anılırlar; onların sözlerini yorumlarlar. Bilin ki onlar, bizden değildirler; biz de onlardan uzağız; onları inkâr eden, reddeden kişiyse, Rasûlullâh'ın huzûrunda, düşmânlarıyla savaşmış gibidir» buyurmuştur; Sekizinci mâm Aliyy'ür-Rızâ (A.M), «Kimin yanında sûfîler anılır da onları, diliyle, gönlüyle inkâr etmezse, bizden değildir o kişi; inkâr edense, Rasûlullâh'ın safında savaşmış gibidir» demiştir (Aynı; S. 57). Onuncu İmâm Aliyy'ül-Hâdî (A.M), onları, şeytanın halîfeleri saymış, hayvanları avlamak için zâhidlikte bulunduklarını söylemiştir (57—58. «100 Soruda Tasavvuf» adlı eserimizin III. ve V. bölümlerine de bakınız; İst. Gerçek Yayınevi — 1969; S. 22—60).

§ Tasavvuf, zamanla Hukemâ felsefesini, Istılahlarını değiştirerek benimsemiştir. Sûfîler, Allâhu Teâlâ'nın adları tevkıyfî olduğu, yânî Allâh'ın, Kur'ân-ı Mecîd'de anılanlardan başka adalrla anılması câiz olmadığı hâlde Allâh'a, «Vücûd-ı Mutlak — Mutlak, her türlü kayıttan mü-

nezzeh varlık» adını vermişler, hilkati, zuhûr tanımışlar, zuhûru, zâtî ıktizâ olarak kabûl eylemişler, ilk taayyününe, «Hakıykat-i Muhammediyye» adını vermişlerdir. Bütün varlıklar, onlarca, Allâh'ın ilminde mücmelen sâbit olur; bu subût, varlıkları kuvvet hâlinde ızhâr eder; kuvvetin tezâhürüyse madde âlemidir. Itlâkı bakımından herşeyden mutlak ve münezzeh olmakla berâber herşey onun zuhûrudur ve hiçbir şeyin, ondan ayrı bir varlığı yoktur; hilkat dâimîdir. Bu ıançla, Hukemâ inancı arasındaki fark, yalnız ıstılahların değişmesinden ibârettir.

§ Hakıykat-i Muhammediyye inancı, her ân bu hakıykatin bir sâhip ve vârisi olduğunu, yânî Kutb'un ve ona mânen yakın olan erenlerin (İmâmân, Evtâd, Yediler, Kırklar, Üçyüzler), Gayb Ricâlinin bulunduğu inancını meydana çıkarmıştır. Aynı zamanda her varlığın, istîdâdına göre hareketinin onca-doğru sayılması, istîdatların Gayr-i Mec'ûl - Yaratılmamış» bulunması, kendi deyimleriyle her mazharın, her varlığın, herkesin, istîdâdına göre hareketinin, yaptığı işin doğru ve yerinde olduğu, hayır ve şerrin, nisbî ve izâfî bulunduğu kanâatini, böylece de cebr'e, hattâ ibâha'ya inanmayı intâc etmiştir. Eşâsen hırka giydirmek, zikir telkıyn etmek ve zikir hakkındaki hadisler, «Sof ehli» hakkındaki hadis, sûfîlerin. Alî ve Ebû-Bekr vâsıtalarıyla Hz. Peygamber'e ulaştırdıkları silsi'e, tümden uydurmadır (El - Leâlî'l - Masnûa fî'l-Ahâdîs'il-Mavzûa; Mısır, Edebiyye Matbaası — 1317 H. II, S. 142, 177—178; Aliyy'ül-Kaarî: Mavzûât-ı Kebîr Mat. Âmire; 1289, S. 62—63). Bu bakımdan Şîa, Tasavvufa ve sûfî'ere dâimâ karşı durmuştur ve gerçek bir Şîî, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizin müteşerri' bilginleri gibi bu çeşit inançlardan tamâmıyle münezzehtir.

★

§ İslâm'da elbette irfan vardır; elbette Kur'ân'ın zâhirî anlamı olduğu gibi bâtınî anlamı da mevcuttur; elbette kullukta bulunan kişi, imânı ve irfânı derecesince var-

lığından sıyrılır, mânen Rabbine yaklaşır; fakat her zerrede kudreti, hikmeti, yaratıcılığı, irâdesi, lûtfu, kahrı tecellî eden Allâhu Teâlâ, bütün halkından münezzehtir, yücedir ve hiçbir şey, O değildir. Elbette insanın varlığı, hudûs ile adem arasındadır; elbette Allâh'ın varlığına nisbetle izâfîdir, fânîdir; fakat hiçbir insan, ben O'yum deyemez ve böyle bir inanç, İslâm dînine sığamaz; hiçbir sûretle küfürle imân, cehennemliklerle cennetlikler bir sayılamaz (LIX; Haşr, 20). Fakat bâtınîlikle tasavvufu yoğuran, yahud tasavvufu Bâtınîliğe bir perde edinen sûfîler pek aşırı inançlar beslemekte, bunları, çevrelerine toplananlara, dînî sırlar hâlinde telkıyn etmekten çekinmemektedirler.

Meselâ İbn Arabî Muhyiddîn (638 H. 1240), Allâh'ın sözlerini, harfli ve harfsiz olarak işittiğini (Fütûhâtu Mekkiyye; Kahire — 1269 H. I, S. 169, 203), Hızır Peygamber'in (A.M) hırkasını giydiğini (I, S. 290), İlâhî telkıyn ile kendisine bildirilmeyen hiçbir şeyi yazmadığını, yâni bütün kitaplarını, İlâhî ilhâma dayandığını (III, S. 505), böyle olmakla berâber kendisine gelen meleğin, Cebrâîl olmadığını, bu bakımdan, iddiâlarının peygamberlik iddiâsından uzak olduğunu (III, Aynı S.), Mûsâ' (A.M) ile Hızır'ın (A.M) buluştuğu yere vardığını (II, 290), ölmüş kişilerin tecessüd ederek kendisiyle konuştuğunu, Gayb Erenleriyle görüştüğünü (II, 17; IV, 12—13), Allâh'ın vâsıtasız olarak kendisine müjdelerde bulunduğunu söyler (I, 734). Htatâ Kâ'be'nin dıvarlarının altın ve gümüş tuğlalarla örüldüğünü gördüğünü, eksik olan tuğlanın yerine kendisinin girdiğini, böylece de velîlerin hâtimi olduğunu iddiâ eder (I, 355) ve daha birçok akla - hayâle sığmaz dâvâlara girişir; «Kitâb'ül-İsrâ'»sında Mi'râc ettiğini bildirir ve «Fütûhât»ta da bundan bahseyler (II, 307). Btınî inançları telkıyn eden «Hal'ün-Na'leyn»i şerh etmesini, Mi'râcında Batlamyus nazariyyesini kabûl eylemesini, harflere, akla sığmaz anlamlar vermesini, «Füsûs'ül-Hıkem»inde Nûh (A.M) kavminin, İlâhî gayret yüzünden peygamberle-

rini dinlemediklerini, İlm-Billâh deryâsında boğulduklarını (Abdullâh-ı Bosnevî Şerhi; Bulak — 1252; S. 141—168), Fir'avn'in, mü'mîn olduğunu bildirmesini (S. 509—555), «Tenezzülâtü Mavsıliyye, Şeceretül-Kevn» gibi risâlelerindeki fikirlerini incelersek bu zât «Resâilü İhvân'ıs-Safâ»nın ve Bâtınîlerin tesiri altındadır, hattâ müşâhede tarzında anlattıkları bile Bâtınî inançları yaymak için kullandığı birer vâsıtadır hükmünü vermek zorunda kalıyoruz («İslâm Ansiklopedisi»nde «Muhyiddîn Arabî» maddesine de bakınız; C. 8, Ahmet Ateş, S. 533—555). Bu çeşit Şerîata uymayan dâvâlara ve sözlere, tasavvufta ün kazanmış, sûfî edebiyâtında sembolleşmiş bir çok kişide rastlarız. 309 Zilka'desinin 24. günü Bağdad'da öldürülen, cesedi yakılıp külü Dicle'ye savrulan Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc (Sefînet'ül-Bıhâr; I, Hlc maddesi; S. 296 — 297; İbn Nedîm; El-Fihrîst; Mısır — 1348; S. 269 — 272; Tenkıyh'ül-Makaal; I, S. 346 — 347), «Kitab'ül-Tavâsîn»inde, noktalara, harflere dâir şaşılacak sözler söyler, «Dâvâlarda bulunmak, Ahmed'le (Hz. Muhammed S.M) Şeytan'dan başkasına düşmez; çünkü İblîs'e, secde et dedi, etmedi; Ahmed'e, bak dedi, ne sağına baktı, ne soluna» gibi İblîs'in kadrini yüceltecek lâflar eder (Lois Massignon Basımı; Librarie Paul Geuthner — 1913 S. 41—43); «Ben Hakk'ım; çünkü ebedî olarak Hak'layım; O'ndan hiç ayrılmadım» der (Aynı S. 52); Arapça şiirlerinden meydana gelen Dîvân'ında, «Ey dileyen kişinin dilediği, senin yüzünden de şaşırmışım; kendime de şaşmadayım. Beni kendine öylesine yaklaştırdın ki seni ben sandım; vecitte kendimi öylesine yitirdim ki beni kendinde yok ettin» (Louis Massignon Basımı; Journal Asiatique, Janvieer-Mars, 1931, S. 30), «Tenzîh ederim maddî âlemi ızhâr edeni, tanrılığını bu sûretle göstereni; sonra da halkı meydana getirip kendini yiyen, içen şeklinde belirteni» gibi akla ve nakle uymayan beyitler düzer. 533 te ölen (1140 M.) Ayn'ül-Kuzât-ı Hemedânî, «Temhîdât»ında İblîs'i, Allah hareminin perdecisi sayar (Musannefât-ı Ayn'ül-Kuzât-ı Hemedânî; Tehran Üniv. Yayımı: 695, Afîf Useyrân'ın

önsözü, tashîhi ve notlarıyle; Tehran — 1341 Ş. H. 30, 74, 119); Hz. Muhammed'in (S.M) cemâliyle İblîs'in, hâşâ, celâlini kıyaslar (S. 73); İblîs'i, nâz makaamında gösterir (S. 121—129); daha bu çeşit birçok sözler eder (S. 211, 227, 284 ve son kısımdaki Temhîd notlarına göre tertîb edilen index'teki «İblîs» maddesi). Azîzüddîn-i Nefesî ise (616 H. 1219), insanı hayra götüren herşeyin şeytan olduğunu, Âdem'in rûh, Havvâ'nın cisim, Şeytan'ınsa tabîat ve vehimden ibâret bulunduğunu bildirerek Sımavna Kadısı oğlu Bedreddîn'e öncülük eder (Kitab'ül-İnsân'il-Kâmil; Marijan Molé Basımı; Enstitüt d'etüdes Iraniennes de L'Universite de Paris; Paris — Tehran — 1941 — 1962; Resâil-i İzâfî, S. 403; XVII. Risâle, S. 226—227; XXII. Risâle; S. 301); Bedreddîn de (818 H. yâhud 823. 1415, 1420 M.), «Vâridât»ında aynı te'villeri tekrarlar (Bk. İsmet Sungurbey ve A. Gölpınarlı: Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin: İst. Eti Yayınevi — 1966 ve Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı 1967). 1105 H. de (1694) menfâsı olan Limnî'de ölen ve Halvetiyye'nin Mısrıyye, yâhut Niyâziyye kolunun kurucusu olan Niyâzî-i Mısrî ise İmâm Hasan ve Huseyn'in (A.M) peygamber olduklarını, kendisine de Cebrâil'in (A.M) geldiğini, vahiy getirdiğini, âyetlerin gizli sırlarını bildirdiğini iddiâ eder (İst. Ünv. Şarkıyât Mecmûası, VII, Abdülbâkıy Gölpınarlı: Mısrî-i Niyâzî; İst. Edebiyât Fakültesi Basımevi — 1972; S. 183 — 226) ve bu çeşit sözler, iddiâlar, söylentiler, birbirine ulanır-gider.

Maksadımız, her hangi bir inancı benimseyen bölüğü kötülemek değildir; «Dinde zor yok; gerçekten de doğru yolla azgınlık, apaçık meydana çıkmıştır.» (Kur'ân-ı Mecîd; II, 256) Fakat Şia hakkındaki kötü zanların meydana çıkmasında, iftirâların düzülmesinde, dinde aşırı inanç sâhiplerinin, tasavvufun ve sûfîlerin de büyük tesirleri olduğunu anlatmak zorundayız; onun için mâzûr görülmemizi dileyeceğiz.

★

§ İran ülkesi, Safavî'lerin eline düşünce bütün ülkede resmî mezheb, Ca'ferî mezhebi olmuştu. Safavîler, İran'da, kendilerini Ca'ferî mezhebinin mürevvici gösterdikleri hâlde, Anadolu Alevîlerine, kendilerini bir Sâhip-Zuhûr, hattâ İmâm tanıtıyorlardı. Anadolu'yu da nüfuzları altına alabilmek için gönderdikleri halîfeler, Erdebil şehrini âdetâ Mekke'ye ve Kâ'be'ye muâdil gösteriyorlardı; Siyâset, alabildiğine dînî inançları istismâra başlamıştı. Hem inançları yüzünden, hem gördükleri tâkıybât ve zulüm dolayısıyle bütün Alevîler, Erdebil ocağına bağlanmışlardı; Erdebil ziyâretini Hacc töreni sayacak kadar ileri gidiyorlardı (Âşık Paşazâde: Tevârîh-i Âl-i Osman; İst. Mat. Âmire — 1332; S. 264—269; A. Gölpınarlı: Alevî - Bektâşî nefesleri; İst. Remzi K. 1963; S. 83—88). Esâsen Anadolu'da, Mîlâdî XIII. yüzyıldan beri Rum Abdalları, Şemsîler, Câmîler, Haydarîler, Kalenderîler gibi Bâtınî inançlı gezginci sûfîler, yaygın bir hâlde mevcuttu. Rum Abdalları, Kalenderîler, Şemsîler, melâmet iddiâsıyle saçlarını, kaşlarını, bıyıklarını ve sakallarını usturayla tıraş ettiriyorlar, buna karşılık Haydarîlerle Câmîler, Şîa'nın ve Sünnîlerin zıddına, bıyıklarını olduğu gibi bırakıyorlar, sakallarını kestiriyorlardı. Kalenderîler, Fâtih'in devrinde, saraya kadar nüfûz etmişler, sonunda Fahreddîn-i Acemî'nin (865 H. 1460) fetvâsıyla, Edirne'de yakılarak cezâlandırılmışlardı (Mecdî: Şakaaık Tercemesi; İst. Mat. Âmire — 1269; S. 81—82. Hâmidî: Dîvan; İsmail Hikmet Ertaylan basımı; İst. 1949; Önsöz, S. 10; Metin, 248). Fâtih'in, Ganî Baba ve Huşam Şah diye de anılan Hurûfî Otman Baba'ya (883 H. 1478) büyük bir saygısı vardı (Mürîdi Küçük Abdal tarafından yazılan «Vilâyet-Nâme-i Şâhî - Otman Baba Vilâyet-Nâmesi»; Hacı Bektaş Kütüphânesi N. dan Mikrofilm; Ankara - Millî K. Mikrofilm Arşivi; A - 22. 16, b, 19. b ve devâmı; 125. a). Böyle olmakla berâber, bir yandan medresenin baskısı, bir yandan siyâset, bütün Bâtınî zümrelerle Hurûfîlerin de tenkîline gidilmesini sağlamıştı. 901 hicrîde (1495), Otman Baba'ya uyanlar tarafından Kutub tanınan ve İbrâhîm-I Sânî diye de anılan,

sonradan Bektâşîler tarafından benimsenen, tarîkate girmek isteyeni sınamak için içkiyi Bektâşî meclislerine soktuğuna inanılan, «dem», yâni rakı meclisinde çekilen gülbankte «Akyazılı Sultan» diye anılan zâtın mensûbu Agriboz'lu Yemînî'nin yazdığı «Fazîlet - Nâme», Bâtınî inançlarını toplaması ve geleceğe aktarması bakımından, gerçekten de değerlidir. Bu kitapta, daha önce anlattığımız Beyan ve Nusayr-ı Nemîrî, Hz. Alî (A.M) ile çağdaş gösterilmekte, her ikisinin de Alî'ye (A.M), hâşâ, Tanrılık isnâd ettiği, Alî tarafından üç kere başları kesildiği, sonra gene diriltildiği ve sonunda serbest bırakıldığı anlatılmada, hattâ bu manzum eserde Nusayr-ı Nemîrî ile 673 te (1274) vefât eden Nusayr-ı Tûsî, birleştirilmededir (Ali Haydar ve Ahmed Hızır basımı; İst. Cihan Mat. 1327—1325. Akyazılı için 83., Bünân (Beyan) ve Nusayr için 129—140. sahîfelere bk.).

§ Başlangıçta Şîî olmayan, Şîa inançlarıyla hiçbir münâsebeti bulunmayan, hattâ koyu Sünnî bir tarîkat olan Kaadırîlik, Anadolu ve Rumeli'de Bektâşiliğin tesîri altında kalmış, Bâtınî inançları benimsemekle berâber Şîa'ya da temâyül etmiş, Rıfâîlikle Sa'dîlikse, Melâmetîlerin inançlarını hayâta tatbıyk ederek esnafı teşkîlâtlandıran Fütüvvet ehlinin törelerini benimseyip âdetâ onların birer şûbesi hâline gelmişti (İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkîlâtı ve Kaynakları adlı makaalemize bk. İst. Üniv. Iktisat Fakültesi Mecmûası; C. XI, Sayı: 1—4 ten ayrı basım; İst. İsmail Akgün Mat. 1952; IV. Bölüm; S. 57—73).

İran'la Osmanoğulları arasındaki siyâsî rakaabet, âdetâ Hâşimoğullarıyle Ümeyyeoğullarının arasındaki rakaabeti yenilemiş. Osmanoğulları, Sünnîliğe sımsıkı sarılmakla kalmamışlar, kendilerini ıktidâra satan bilginlerin, Şîa aleyhinde ve maalesef gayr-i şer'î fetvâlar vermelerine, hattâ Şiîliğin, Şah İsmâîl-i Safavî tarafından îcâd edilmiş bir mezheb olduğunu iddiâ etmelerine, Şîa'nın ta'ziye törenleri dolayısıyle İmâm Hasan ve Huseyn'in (A.M), evvelce de değindiğimiz gibi, «Acemler» tarafından şehîd

edildiklerine dâir, çocukça ve bilgisiz söylentilerin, inançların meydana atılmasına sebeb olmuş, mîlâdî XV—XVI. yüzyıllarda Safavî propagandasına âlet olan Fütüvvet ehli aleyhinde kitaplar yazılmıştır (Aynı Bölüm'e bk.)

Bütün bunlarda, hiçbir vakit tam ve gerçek Şîî olmayan, fakat Ehlibeyt sevgisiyle Şîa'ya meyleden, Ehlibeyti sevdiklerini iddiâ eden, ancak bilgisizlikleri ve nefislerine hoş gelmesi yüzünden Bâtınî inançları benimseyen sûfîlerin ve tasavvufun büyük tesîri de olmuştur. Bu çeşit sûfîlerin bilgisizlikleri, o kadar sınırsızdır ki, Şîa, Hz. Muhammed'in (S.M), cenâb-ı Fâtıma'nın (A.M) ve Oniki İmâm'ın (A.M), yâni Tathîr Âyetiyle (XXXIII; Ahzâb, 33) mâsûm oldukları beyan buyurulan bu Ondört zâtın ismetine inanırken, bu inancı ve «mâsûm» sözünü duyan, fakat mânâsını anlamayan sûfîler, sözün, türkçede, henüz ergenlik çağına girmemiş küçük çocuk anlamına kullanılmasına kapılarak, Oniki İmâm'ın, küçük yaşta şehîd edilen Ondört çocuğu olduğunu sanmışlar, böylece, Oniki İmâm'dan başka, «Ondört Mâsum» kabûl etmişler, ayrıca da Fütüvvet ehline uyup «Onyedi Kemer - Beste»ye bağlanmışlardır (Ahmed Rif'at: Mir'ât'ül-Makaasıd fi Def'il-Mefâsid; İst. Vezirhanı, İbrahim Efendi Mat. 1293; Taşbasması; S. 225—236).

Tekrâr edelim ki tarîkat ehli, Ehlibeyt sevgisini iddiâ etmekle berâber Şîa-i İmâmiyye'nin usûl ve fürûunu tam olarak değil, noksan olarak da bilmezler. Bunda en büyük âmil, saltanat ve hilâfet devrinde, gerçek Şîa kitaplarının, Osmanlı ülkesinde bulunamaması, bu mezhebe dâir neşriyâtın yapılamaması olduğu kadar tarîkat ehlinin, Ehlibeytten ziyâde, tarîkatlerinin pirlerine, kendi şeyhlerine bağlı olmalarıdır; ama pirlerinin mezheb ve meşreblerini de gereği gibi bilmezler; bağlılıkları, kuru bir inanç, kuru bir taassup sonucudur ancak. Sözgelimi, Kaadırîler, Muharremde mersiye okurlar, İmâm Huseyn'e ağlarlar. Oysa Abdülkaadır-i Giylânî (561, yâhut 62 H. 1166—1167), «Gunyet'üt-Tâlibîn»de, Âşûrâ, yani muharremin onuncu

gününün fazîleti hakkındaki yalan hadsilerin hepsine inandığını ızhâr eder; tarîkat ehlinin, o gün, yâhut o ayda, «aşûre» denen tatlı çorbayı, törenle pişirmeleri, yemeleri, eşe - dosta göndermeleri de, bu yalan hadislere, Nüh Peygamber'in (A.M), o gün tûfandan kurtulduğuna dâir bir yalan hadîse dayanır (El - Leâli'l - Masnûa fi'l-Ahâdîs'il - Mavzûa; 1. Basım; Mısır; Edebiyye Mat. 1317 H: C. II, S. 61—64; Aliyy'ül - Kaarî'nin «Mavzûâtu Kebîr»ine de bk. İst. Mat. Âmire — 1289; S. 77, 86, 102, 105, 107); Abdülkaadir-i Giylânî, «Allah, Peygamberinin Sıbtına, şehâdet günü olarak, günlerin en şereflisini, en büyüğünü, en ulusunu ve katında en yücesini seçti ve böylece de onun büyüklüğünü, bununla da yücelterek onu, Hulefâ-i Râşidîn'in derecelerine yüceltmeyi diledi. O günün, musîbet günü olması gerekseydi, pazartesi günü, musîbet günü olmalıydı; çünkü Allah, Peygamberini o gün aldı; Ebû-Bekr de o gün vefât etti... Halk, pazartesi gününün şerefinde ittifak etmiştir; o günün orucunun faziletinde birleşmiştir. Kulların amelleri o gün ve perşembe günü Allâh'a arzedilir; Âşûrâ günü de böyledir. O günün musîbet günü değil, bayram, ferahlık ve sevinç günü olması gerektir; netekim Allâh'ın, o gün, peygamberlerini düşmanlarından kurtardığını, Fir'avn ve kavmi gibi, diğerleri gibi kâfir düşmanlarını o gün helâk ettiğini, gökleri, yeryüzünü o gün yarattığını, Âdem ve diğerleri gibi şerefli yaratıklarını o gün yarattığını zikretmiştik; Allah o gün oruç tutana bek yüce sevaplar vereceğini, günahları arıtacağını bildirmiştik. Âşûrâ, iki bayram günleri, cuma ve arafe günleri gibi mübârek bir gündür; o günün musîbet günü olması îcâb etseydi, Sahâbe ve Tâbiîn öyle yapardı; çünkü onların, bu hususta, bizden fazla yakınlıkları vardır» diyor (Sefînet'ül-Bıhâr ve Medînet'ül-Hikemi ve'l-Âsâr; II, S. 137).

Târîh-Nüvîs-i Âl-i Osman Muallim Naci merhum bile (1310 H. 1893), Ehlibeyte fevkalâde sevgisi olmakla, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) vecîzelerini, «Emsâl-i Alî Kerem' Allahu vecheh» adıyla toplayıp bastırmakla berâber (İst. Mat. Ebüzziyâ—1303), «Zât'ün-Nıtâkayn yahud İbn'

üz-Zübeyr» adlı manzum eserinde, Abdullah b. Zübeyr'i, İmâm Huseyn'in (A.M) şehadetinden sonra, Kerbelâ fâciasının öcünü almak üzere Yezîd'e ısyân etmiş sanmaktadır (İst. Şirket-i Mürettibiyye Mat. 1307. Bilhassa 6—12. S.lerine bk.). Nâci merhum, Şîa kitaplarını görmediği için bu zannında mâzur sayılabilir mi? Oysa ki babasını, Hz. Alî (A.M) aleyhine kıyâma teşvıyk eden, Hz. Âyişe'yi yürüten, Abdullah b. Zübeyr'dir. Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), «Zübeyr, oğlu Abdullah meydana gelinceye dek, biz Ehlibeytten ayrılmamıştı; o büyüyünce, onu da, (yâni Zebeyr'i de) ifsâd etti» buyurmuşlardır (Tenkıyh'ul-Makaal; II, S. 182).

Ehlibeyt sevgisini iddiâ etmekle berâber akla ve nakle sığmayacak hareketlerde bulunan, şerîata aykırı sözler, şiirler söyleyen, Nesîmî gibi hem seyyidlik iddiâ eden, hem Fazlullâh-ı Hurûfî'nin halîfeliğiyle övünen, onu, hâşâ, Tanrı bilen Sûfiler de Şîa aleyhine söylenen, yazılan iftirâlara sebeb olmuştur. Oysa ki Şîa, bütün bu bâtıl inançlardan uzaktır ve gerçek Şîî, bu inançların hiç biriyle şâibelendirilemez. Gerçek böyle olmakla berâber, hükümlerini, Şîa'nın ana kaynaklarına, Şîa kitaplarına bakmadan, aleyhlerinde yazılanların, söylenenlerin doğru olup olmadığını bir lâhza bile düşünmeden, bunları bir mesnede dayamak lüzûmunu duymadan yazanlar, mezheb taassubuna kapılanlar, gareze dayananlar, yahut kalemlerini bir kasd-ı mahsûsa adamış olanlar, «Ey inananlar, sakının fazla zandan; şüphe yok ki bâzı zan suçtur» (XLIX; Hucürât, 12) ve «Şüphe yok ki zan, gerçeğe karşı hiçbir şeye yaramaz» (X; Yûnus A.M, 36; LIII; Necm, 28) âyet-i kerîmelerinin hükmünü düşünmeyenler, İslâm'daki bölüntüyü daha da bölmeye uğraşıp durmadalar.

VI

TÂRİH BOYUNCA «ŞİA VE TEŞEYYU»

Bundan önceki bölümlerde de, sırası düştükçe Şîa târîhine değindik; fakat topluca ve özet olarak bir kere daha, günümüze dek Şîa'nın ve Teşeyyu'un, târih alanında seyrini gözden geçirmeyi uygun buluyoruz.

§ Hükmün, ancak Allâh'a âid olduğunu (XII; Yûsuf A.M, 60), Rasûlullâh'ın (S.M) getirdiğine uymanın, nehyettiğinden çekinmenin, İlâhî emir bulunduğunu (LIX; Haşr, 7) düşünüp Müslümanların başına geçecek, onları, din ve dünyâ işlerinde idâre' edecek, Rasûlullâh'ı (S.M) temsil eyleyecek halîfe'nin, intihabla tâyîn edilemeyeceğine inananlar, Hz. Rasûl'den (S.M) sonra, Emîr'ül-Mü'minîn Alî'ye (A.M) uymuşlar, onlar da, O'nun gibi, bey'atten çekinmişlerdi. Fakat Alî (A.M), «Şıkşıkıyye» hutbesinde de bildirdiği gibi, İslâm'ın bölünmemesi için, vâkıayı vâkı' kabûl etmiş, cenâb-ı Fâtıma'nın vefatlarından sonra bey'at etmiş, kendisine uyanlar da bey'at eylemişlerdi [*].

H. Alî (A.M), ilk üç halîfenin zamanlarında, evlerinde oturmuşlar, re'sen, yapılan işlere karışmamışlar, fakat lüzûmunda, kendilerine mürâcaat edilince, yol göstermekten çekinmemişlerdi. Üçüncü Halîfe'yi, dâimâ uyarmışlar, fakat onun, Boyuna olan bağlılığı, o müessif sonucu meydana getirmişti.

Hicrî otuzbeşinci yılın sonlarında (656 M.) hilâfet, Alî

---

[*] Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 168-170. Hutbe'nin şerhi ve kaynakları için 170 - 175. S. lere bk.

(A.M) tarafından, âdetâ bir zorunluluk olarak kabûl edilmişti. Kendilerine bey'at edildiği zaman, halkın hâlini, bizzât, kendileri, şöyle anlatırlar:

«Ayaklarının bağları çözülmüştü; çobanları tarafından başları boş bırakılmış susuz develerin, su başında biriktikleri gibi biriktiler; yanlarını birbirlerine sürterek sarıldılar; öylesine ki beni öldürecekler, yâhut da bâzısı bâzısını gözümün önünde öldürecek sandım. Bu işin önünü, ardını evirdim, çevirdim; dikkat edip baktım; uykularım dağıldı-gittl. Sonunda onlarla savaşmak, yahut da Muhammed Sallallâhu aleyhi ve Âlihi ve Sellem'e gelenleri inkâr etmek gerekti. Savaşa katlanmak, azâba katlanmaktan daha yeğ geldi bana,» (A. Gölpınarlı: Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 194).

Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) böyle bir hâlde kendilerine bey'ati kabûl etmişlerdir; artık halkı idâre, nazarlarında bir savaştı; kendileri içinse bir azabtı. Hilâfetlerinin ikinci günü geçince, Hz. Osmân'ın mukaataa yoluyla şuna-buna verdiği arâzîyi, beytülmâlden bağışladığı malları alıp merciine iâde edeceklerini bildirdiler ve dediler ki:

«Andolsun Allâh'a ki onların gelirleri yüzünden evlendikleri kadınlardan, satın aldıkları câriyelerden, temellük ettikleri arâzîden ne bulursam alıp beytülmâle geri vereceğim; çünkü adâlette genişlik vardır. Adâletle iş görmekten âciz olan, cevirle iş görmede daha da âciz olur.» (Aynı; S. 187—188).

Halka müsâvî olarak pay üleştirmeleri, şeref sâhibi sanılanları üst tutmamaları da itirazlara yol açmıştı. Meselâ Talha ve Zübeyr hazretleri de bunu kınamışlardı. Alî (A.M), kölesiyle kendisini bir tutacağını buyurunca umre için Mekke'ye gittiler ve Hz. Âişe'yi de kandırıp Cemel savaşına sebeb oldular (Aynı S. 201—202). Osman'ın kanını istemek bahânesiyle meydana gelen Cemel ve Sıffîn savaşı, Hakemeyn olayı, Hâricîlerin belirmeleri ve Nehrevân... Nihâyet İslâm adâletinin, İslâm birliğinin, İslâmî

hükmün ve hükümetin timsâli Alî Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) hicretin kırkıncı yılı Mâh-ı Mübârek-i Ramazânının ondokuzuncu günü, Hâricîlerden Abdurrahmân b. Mülcem'il-Murâdî tarafından zehirli kılıçla, Handak savaşında, Amr b. Abdü Vedd'in yaraladığı yerden, mübârek başlarından yaralandılar; yirmibirinci gecesi, Resûl-i Ekrem'e (S.M) kavuştular ve o gece sabaha karşı Necef-i Eşref'te şimdiki türbelerinin ve mukaddes zarîhlerinin bulunduğu yere defnedildiler [*].

Alî'nin (A.M) dört yıl, dokuz ay süren hilâfetlerinde, basîreti olanlar, gerçek İslâmî adâleti ve hükûmeti gördüler; ona canlarını fedâ edercesine bağlandılar ve İslâm, İlâhî maâriften nasîbini aldı.

§ Emîr'ül-Mü'minînden (A.M) sonra, hilâfet makamına geçen büyük oğulları İmâm Hasan (A.M) maiyyetlerindeki vefâsızların kötülükleri yüzünden Muâviye'yle uzlaşmaya mecbur oldular (41 H. 661); Muâviye'nin, Emîr'ül-Mü'minîn diye anılmaması, Alî Şîasına dokunulmaması, Alî'ye, hâşâ, lânet edilmemesi ve yerine kimseyi tâyin etmemesi de uzlaşma şartlarındandı. Fakat Muâviye bu şartların hiç birine riâyet etmedikten başka İmâm Hasan'ı (A.M) zevcesi Cu'de'yi oğlu Yezîd'e almak vaadiyle kandırıp gönderdiği zehirle şehîd ettirdi; oğlu Yezîd'i veli-ahd yapıp hayâtında, halkı cebren ona bey'at ettirdi.

§ Ümeyyeoğulları, yalnız Hz. Alî (A.M) ile savaşmakla kalmamışlar, Alî'yi ve Ehlibeyti kötülemek için ellerin-

---

[*] Hz. Resûl-i Ekrem (S.M.), Alî'nin, (A.M.), Handak günü Amr. b. Abdü Vedd'le savaşını, ümmetinin, kıyâmete dek sürdüreceği amellerden üstün saymıştır. XXXIII. Sûre-i Celîlenin (Ahzâb), «Ve Allah, kâfir olanları hiddetleriyle, şiddetleriyle def'etti onlar, hiçbir hayra nâil olmadan ve Allah, savaş için yetti ve Allah, pek kuvvetli olandır, üstün olandır» meâlindeki 25. âyet-i kerîmesi de bu münâsebetle şân-ı âlîlerinde nâzil oldu (Müstedrik'üs-Sahihayn'den, Fahr-i Râzî ve suyûtî'nin tefsirlerinden, Nûr'ül-Absâr'dan ve Târîhu Bağdâd'dan naklen Fadâil'ül-Hamse; II. S. 320 - 323).

den geleni yapmışlar, dünyâ malıyla kandırdıkları kişileri istedikleri gibi kullanmışlardır. Meselâ Semûre b. Cündeb, Muâviye'den aldığı dötyüz bin dirhem karşılığında, «İnsanlardan öylesi var ki Allah rızâsı için canını satar ve Allah kullarını pek esirgeyendir» meâlindeki âyet-i kerîmenin (II; Bakara, 207), Emîr'ül-Mü'minîn'in kaatili Abdurrahmân b. Mülcem'il-Murâdî'nin hakkında indiğini söylemekten çekinmemişti. Oysa ki Süddî, bu âyet-i kerîmenin hicret gecesi, Rasûlullâh'ın (S.M) emirleriyle onun yataklarında yatan Alî (A.M) hakkında indiğini İbn Abbâs'tan rivâyet eder; Fahr-i Râzî Tefsîr'inde bunu anlatır. «E'r-Riyâd'ün-Nadıra, Zehâir, Kenz'ül-Ummâl» deki hadisler aynı rivâyeti te'yîd eder; Künûz'ül-Hakaaık'taki «Gerçekten de Allah her gün ve her gece meleklerine Alî'yi övünç örneği olarak gösterir» meâlindeki hadîs-i şerîf de bu olaya işârettir (I, S. 78. Fadâil'ül-Hamse'ye; Necef—1384; II, S. 309—315; El-Gadîr'e de bakınız; II, Tehran—1372; S. 48—49). Gene bu kişi, «İnsanlardan öylesi var ki, söylediği söz seni şaşırtır, imrendirir; yüreğindekine de Allâh'ı tanık tutar; oysa ki düşmanların en yamanıdır o, en inatçısı. İş başına geçti mi yeryüzünde, orasını bozguna uğratmaya, ekini de, soyu-sopu da helâk etmeye uğraşır» meâlindeki âyet-i kerîmelerin (II; Bakara, 204—205), hâşâ, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) hakkında indiğini bildirerek efendisini memnûn etmiştir. Oysa ki İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), bu âyetlerin özü-sözü bir olmayan, gönlündekinin zıddını söyleyen kişiler hakkında indiğini beyân buyurmuşlardır. Suddî, Kelbî, Mukaatil ve Atâ, hâssaten Bedir savaşında, Zühreoğullarını kandırıp savaşa katılmamalarına sebeb olan Ahnes b. Şurayk hakkında indiğinde ittifak etmişlerdir. Ahnes, Rasûlullâh'ın huzûrunda imâna dâir güzel sözler söyler, sevgisini bildirir, yeminler ederdi. Sakıyf boyuyla arası açılınca bir gece, yurtlarını basıp hayvanlarını öldürmüş, ekinlerini yakmıştı. Süddî, Müslümânların ekinlerini yakıp hayvanlarını öldürdüğünü, Mukaatîl, borçlusundan borcunu almak için Tâif'e giderek adamın ekinlerini yakıp dişi hayvanlarını öldürdüğü-

nü bildirir. Semüre, Kûfe Vâlisi, babasının oğlu Ziyâd'ın âdeta sağ kolu olmuştu; onun tarafından Basra'ya tâyin edilmiş, sekizbin kişiyi öldürmüş; «Bir o kadarı daha öldürmekten korkmam» demişti (İbn Esîr: El-Kâmil; 50. yıl olayları. Semüre için «Tenkıyh'ül-Makaal'in II. cildinin 68—69. sahîfelerine bakınız). Zinâ ile şöhret kazanan ve hadden kurtulan Mugıyra (50 H. 670), İbn Esîr'in 41. yıl olaylarında anlattığı gibi Basra'da ve Kûfe'de minberlerde Hz. Emîr (A.M) hakkında kötü sözler söylemekten çekinmemiş, Muâviye'nin Yezîd'i velîahd tâyin etmesine önayak olmuştu (Tenkıyh'ul-Makaal'e de bakınız; III, 237). Harîz b. Osman, Hz. Emîr'e (A.M), her sabah, her akşam yetmişer kere, hâşâ, lânet ederdi; İbn Hıbbân'ın bunu nakline rağmen Ahmed b. Muîn, bu kişiyi sikadan saymakta, İbn Hacer «Tehzîb'üt-Tehzîb»inde Muâz'ın, onun hakkında, «Şam'da ondan üstün kimseyi görmedim» dediğini kaydetmekte, Ahmed b. Yahyâ da Ahmed'den, «Hadîsi sahihtir ama Alî'ye fazla düşmanlığı vardı» demek zorunda kalmaktadır. Bu adam, Hadîs-i Menzile'deki «Hârûn»u, «Kaarûn» olarak nakletmiş, bunu minberde, Abdülmelik b. Velîd'in söylediğini rivâyet eylemişti; daha bu çeşit birçok uydurmaları bulunan Harîz, Buhârî'nin râvîleri arasındadır (Tenkıyh'ul-Makaal'e de bakınız; I, S. 263). Abdullah b. Zübeyr halîfeliği sırasında Âl-i Muhammed'i (S. M) anmamak için kırk Cuma, hutbede Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M) salâvat getirmeyi terk etmişti (Tenkıyh; II, S. 181—182); kardeşi Urve de aynı yoldaydı, aynı inançtaydı. Amr b. Âs'ı sanırım ki anlatmaya hâcet yoktur. Burda, muhaddislere göre Hz. Emîr'in (A.M) beşyüz seksen altı, Hz. Ebû-Bekr'in yüz kırk iki, Hz. Ömer'in beşyüz otuz yedi, Hz. Osman'ın yüz kırk altı hadis rivâyet etmelerine karşı hicretin yedinci yılı müslümân olup Asr-ı Saâdette vaktinin çoğunu mescidin sofasında geçiren, ancak Mu'te savaşına katılıp onda da kaçanlara karışan (El-Müstedrik III, 42), bu kadar az bir zaman içinde tam beşbin üçyüz yetmiş dört hadis rivâyet eden, hem de hadis yasağına rağmen bu işi başaran Hz. Ebû-Hureyre'yi de anmak zorun-

da kaldık (Advâ' alâ Hutût-ı Muhıbbüddîn'il-Arîda'ya bakınız; S. 68—91) [*].

Muâviye'nin ve oğlu Yezîd'in zamanı, Şîa'ya gerçekten de bir felâket ve şehâdet zamânı oldu. Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) Hucr'il-Hayyir diye lâkaplandırdığı Hucr b. Adiyy, onunla berâber Muhammed b. Eksem ve Hâlid b. Mes'ûd, Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M) mahabbetleri ve Kûfe vâlisi Ziyâdoğlu'nun emrine rağmen, hakk-ı âlîlerinde teberrîde değil, ızhâr-ı mahabbet ve ıhlâsta bulunmaları yüzünden işkencelerle şehîd edildiler. Ruşeyd'il-Hecerî, elleri, ayakları ve dili kesilerek şehîd edildi. Amr b. Hamık'il-Huzzâî şehîd edildikten sonra mübârek başı, İslâm'da ilk olarak şehirden şehire gezdirilip teşhîr olundu. Meysem-i Temmâr, Ruşeyd'in âkıbetine uğradı. Hz. Emîr'in (A.M) sâdık köleleri Kanber, havassından Ziyâdoğlu K neyl, Alî'yi ve Âl-i Muhammed'i (S.M) sevdiklerinden dolayı Haccâc tarafından şehîd edildiler. Haccâc'ın şehîd ettirdiği kişiler yüzyirmi bini bulmuştu; dâr-i azaba gittiği zaman, hepsinde ellibin erkek, otuzbin kadın vardı. Büsr b. Ertât, Eşyâ'-ı Murtazaviyye'den bulduğunu öldürmek, çocuklarla kadınları dahi taarruzdan masûn bırakmamak şartıyle Medîne-i Tâhire'ye gönderilmişti. Büsr, evleri yaktı yıktı; ırzlara geçti, adamlar öldürdü; bu arada Ubeydullah b. Abbâs'ın Abdürrahman ve Kusem adlı beş ve altı yaşındaki iki oğlunu, analarının gözü önünde şehîd etti.

İmâm Hasan'dan sonra İmâm Huseyn (A.M) izzetle şehâdeti, zilletle yaşayışa tercîh ederek ashâbının, sevgili oğlunun, Ehlibeytinin, mübârek kucağında oklanan altı aylık yavrusunun şehâdetiyle, muhadderâtın esâretiyle, Rasûlullâh'ın (S.M) bağrına bastığı, öptüğü mübârek başının şehirlerde gezdirilmesiyle Ümeyyeoğullarının zul-

---

[*] Seyyid Şerefüddin Abd'ül-Huseyn merhûmun «Ebû-Hüreyre» adlı kitabına da bakınız; Necef-i Eşref - 1385 H. 1965; 3. Basım; S. 45 — 46. Hadis sayılarını bu kitaptan aldık.

münü her yana, her taraftaki Müslümânlara yaymış oldu; mübârek kanıyla İslâm ve nifâk, adâlet ve zulüm, hak ve bâtıl arasına bir hat çekti; Şîa'nın mahabbetini, gayretini, sebâtını İlâhî bir kudretle takviye etti. Zeyd b. Alî b. Huseyn'in kıyâmı ve şehâdeti, cesedinin çıkarılıp darağacında asılı bırakılması, sonunda yakılıp külünün savrulması, daha nice-nice zulümler, Şîa'yı sindirmedi, kuvvetlendirdi.

Emevîlerin içinde abdestsiz namaz kılanlar, Kur'ân'ı okuyanlar, sevdiği câriyeyi ölümünden sonra kokuncaya dek yatağında saklayanlar çıktı. İçlerinden Yezîd'in oğlu Muâviye'yle hicretin 96. yılından 99. yılına dek (714—717) hüküm süren Abdülâziz oğlu Ömer'den başka insâf sâhibi çıkmadı. Yezîd'den sonra oğlu İkinci Muâviye, atalarının haksız olduğunu, kendisinin de haksız olarak hilâfet makamını işgaal ettiğini hutbede söyleyerek saltanattan çekildi ve zehirlenerek şehâdete erişti. Muâviye'nin oğlu Yezîd'in ölümünden sonra Ümeyyeoğulları saltanatı Mervân soyuna geçti ve bu soy, hicretin 132. yılına dek İslâm'a musallat oldu. Aynı soydan gelen Abdülâziz oğlu Ömer, minberlerde Emîr'ül-Mü'minîn'e lânet etmek, Âl-i Muhammed hakkında kötü sözler söylemek bid'at-i seyyie ve kerîhesini kaldırdı; Fedek hurmalığını Fâtıma (A.M) evlâdına verdi.

Emevîlerin son zamanları yer-yer ayaklanmalarla geçti; iktidar sarsıldı. Hicrî birinci yüzyıl tamamlanmadan ve İmâm Huseyn'in (A.M) şehâdetinden kırk yıl geçmeden Şîa, Beşinci İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M) çevresinde toplandı; dînî hükümleri O'ndan rivâyete başladı, Kum şehri kuruldu ve Şîa'nın mrekezi hâline geldi. Nihâyet çöküntü, Abbasoğullarının bu saltanatı yıkmasıyla sonuçlandı; hicrî 132. yılında (749) Abbasoğulları İslâm halîfeliğine sâhib oldular.

Hicretin İkinci yüzyılının başlarında, Horasan'da Ebû-Müslim, Ehlibeyt adına Emevîler aleyhine kıyâm etti. Bu kişi İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'a da (A.M) mürâcaat etmiş,

onun için halktan bey'at almak husûsunda izin istemiş, fakat red cevâbı almıştır. Sonra İmâm'a bir mektup yazıp aynı istekte bulunmuştu. İmâm (A.M), geceleyin gelen elçinin mektubunu çerağa tutup yakmış, elçi bunu, mektupta yazılanların dile düşmemesi için yaptıklarını sanıp cevap isteyince, «Cevâbı gördüğün şey» buyurup elçiyi geri göndermişti. Ebû-Müslim, bunun üzerine Abbasoğullarına yanaşmıştı. Ebû-Tâlip oğlu Ca'fer'in oğlu Abdullah oğlu Muâviye'nin oğlu olup 127 hicrîde (744—745) Mervanoğullarına karşı kıyâm eden, bir müddet Hemedan ve Isfahan'ı e'e geçiren, sonunda Herat'a kaçmak zorunda kalan Abdullah'la savaşmış, 129 da (746—747), Ebû-Müslim'in emriyle şehîd edilmişti. Bu kıyâmı bastırdıktan sonra Abbâs'ın oğlu Alî'nin oğlu Muhammed oğlu İbrâhim'i İmâm tanımış, halkı, onun emriyle dâveti başlamış. İbrahim'den sonra da onun kardeşi Ebû'l-Abbâs Abdullâh'a uymuştu. Halk, bilhassa Şîa ve Mevâlî denen gayr-i Arab çoğunluk, Emevîlerin zulümlerinden usanmış olduğu için Ebû-Müslim'e yardım etmiş, o da bu sûretle başarı kazanmıştı. Son Emevî hükümdarının öldürülmesinden sonra Şam ele geçirilmiş, Emevîlerin mezarları eşilmiş, kemikleri çıkarılıp yakılmış, Abdullah hilâfet makamını işgal etmiş, halîfelik Abbasoğullarına geçmişti.

İmâm Sâdık'ın (A.M), Ebû-Müslim'in isteğini kabûl etmemeleri, tam yerinde bir işti, çünkü İslâm hilâfeti, artık tam bir saltanat hâlini almıştı; İslâmî hüküm ve hükûmete imkân kalmamıştı. EbûMüslim'in Şîa'-i İmâmiyye'yle hiçbir ilgisi yoktu; hattâ bu kişinin hakkında aşırı inançlar besleyen bir tâife de türemişti ki bunların da Şîîlikle alâkaları yoktu (Fırak'üş-Şia; S. 32—34, 47—48, 50—51 ve bu sahîlerindeki notlar). Ebû-Müslim, Seffâh (Kan dökücü) lâkabiyla anılan Abdullâh'ın yerine geçen kardeşi ve ikinci Abbâsî halîfesi Ebû-Ca'fer Mansûr tarafından 137 de (457) öldürülmüştür.

Ehlibeyt adına, Ehlibeyt düşmanlarına karşı kıyâm edip hilâfet makamını işgal eden Abbasoğulları, İkinci

halîfeleri Mansur'la, Ehlibeyt'e zulme başladılar. Ümeyyeoğullarının za'fa düşmesi ve yıkılması, Abbasoğullarının henüz ıktidârı tam olarak ele alamamış olmaları, kıyamlarının Ehlibeyt adına oluşu, İmâmetleri bu tezebzüb devrine rastlayan Beşinci İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M) ve bilhassa Altıncı İmâm Ca'fer-Üs-Sâdık'ın (A.M), Teşeyyu'u yaymalarına, ceddlerinin sünnetlerini ihyâ etmelerine meydan bırakmıştı. Necâşî, «Ricâl»inde, Hasan b. Aliyy-i Veşşâ'ın, «Kûfe mescidinde dokuzyüz bilginin hepsinin de, Ca'fer b. Muhammed bana tahdîs etti ki» diye rivâyette bulunduğunu bildirmektedir (Tenkıyh'ul-Makaal; I, S. 294—295; Muhammed Sâdık Necmî: Seyrî der Sahîhhayn; C. I; Kum—1351; S. 37—38). Ehl-i Sünnet bilgnilerinden Ebû-Hanîfe, Kaadî Sekûnî ve Ebû'l-Buhteri gibi kişiler de İmâm Sâdık'tan (A.M) faydalanmışlardır. Fakat Mansûr, Abbasoğulları halîfeliğini rakıybsiz olarak ele geçirdikten sonra bu hürriyet havası dağılıverdi. İmâm Hasan'ın (A.M) oğlu Hasan oğlu Ca'fer'i ve onun oğlu Hasan'ı Irak'a getirttti; hapsettirdi. Abdullah b. Hasan b. İmâm Hasan'ın oğulları Muhammed ve İbrâhim'i şehîd ettirdi; Hasan'ül-Müselles diye anılan Hasan b. Hasan b. Hasan, Mansûr'un habsında vefât etti. Seffâh'ın emriyle Irak'a getirtilen İmâm Ca'fer'in (A.M) Medîne'deki evini yaktırdı; bir müddet sonra Medîne'ye gönderilen İmâm Ca'fer, Mansûr tarafından tekrar Irak'a getirtildi; sonra dönmelerine müsâade edildi; sonunda hicrî 148 de (765) onun emriyle zehirletilerek şehîd edildi.

Abbâsoğulları, kendilerine rakıyb gördükleri Alî evlâd'na zulmetmekte, âdetâ Emevîlerle yarışmaya başlamışlardı; zulümlerinden Ehl-i Sünnet bilginleri de kurtulamadılar. Ebû-Hanîfe Mansûr'un zindanında vefât etti; Ahmed b. Hanbel, İnancı yüzünden dövüldü. Ehlibeyt taraftarlarıysa bölük-bölük şehîd edilmedeydi; bir kısmı diri-diri gömülüyor, bir kısmı, yapılan binâların duvarlarındaki taşların arasına konarak öldürülüyordu. Doğrucası, Ehlibeyt düşmanlarının mümessilleri değişmişti. Bey-

tülmâli istedikleri gibi sarfetmek, zulûm ve sefâhatte bulunmak belki de Emevîlerin devrinden daha hızlı ve yaygın bir hâle gelmişti. Güneşe bakıp, «Dilediğin yeri ışıt; nereyi aydınlatırsan aydınlat; orası benim ülkemdir» diyen Hârûn'ür-Reşîd'in zamanında (170—193 H. 786—808) servet ve kudret bir zümrenin eline geçmiş, zulûm ve sefâhet, devletin şiârı olmuştu. Emîn (193—198 H. 808—813), huzûrunda, şehveti kamçılayan bir ezgi okuyana, üç milyon dirhem bağışlamış, bu bağışı da, «Ülkenin tanınmayan bir yerinden geliverdi» diye küçümsemişti.

Emîn'in yerine geçen Hârûn'ür-Reşîd'in oğlu Me'mûn zamanında (198—218 H. 813—833), bilhassa Yunanca'dan birçok kitap, Arapçaya çevrilmiş, bunlar incelenmiş, felsefe ilerlemiş, Kelâm ve Ricâl bilgileri gelişmiş, Halife'nin Mu'tezile'ye meyyâl oluşu, nisbeten mezheb ve fikir serbestliğini sağlamıştı. Ülkede, çoğunluğu teşkîl eden Şîa'yı memnûn etmek isteyen Me'mûn, kardeşi Emîn'le savaşıp onun vücûdunu ortadan kaldırdıktan sonra hilâfeti, Sekizinci İmâm Aliyy'ür-Rızâ'ya (A.M) vermeyi kararlaştırdı; idâre merkezini de Bağdad'dan Mevr'e çevirdi ve İmâm'ı Medîne'den çağırttı. İmâm, Merv'e gelince Me'mûn, tasarısını açtıysa da o, ancak siyâsî bir düzen olan bu tasarıyı kabûl etmedi; bunun üzerine Me'mûn Aliyy'ür-Rızâ'yı (A.M) velî-ahd ilân etti; adına para bastırdı. Az bir müddet sonra, Abbâsoğullarının şiddetle ayaklanmalarını intâc eden bu olay, İmâm Rızâ'nın zehirlenip şehîd edilmesiyle sona erdi (202 H. 817).

Me'mûn, saltanatını te'min eden ve Emîn'i mağlûb edip ortadan kaldıran Zü'l-Yemîneyn Huseyn oğlu Tâhir'i Horasan eyâletine tâyîn etmişti. Tâhir, iki yıl sonra adına hutbe okutup hilâfet makamına bağlılığını hiçe saymış, böylece de Horasan ülkesinde 248 yılına dek (862) bağımsız hüküm süren Tâhiroğulları hükûmeti kurulmuştu. Bu hükûmet ve hüküm sürdüğü ülkenin halkı Şîa'ydı.

232 de (847) hilâfete geçen Mütevekkil, ülkedeki Şîa

cereyânını şiddetle önlemeyi kurdu. Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı hakkındaki tartışmaları yasakladı; 236 da (850—851) İmâm Huseyn'in (A.M) Kerbelâ'daki türbesini yıktırdı; hattâ bir aralık, iki ay müddetle Şam'ı idâre merkezi yaparak Ümeyyeoğullarının gerçek vârisi olduğunu bile gösterdi. Fakat haddi aşan zulüm ve sefâheti, Şia aleyhindeki tavâliyeti, Samirrâ'nın dışında yeni ve mükellef bir saray yaptırması, ülkede yer - yer isyânların çıkmasına sebeb oldu; artık Türk kumandanların gölgesine sığınmak zorunda kalmış olan halîfelik makamının nüfûzu tamamiyle yok olmuştu. Mütevekkil'in, muhâfız Türk kumandanıyla da arası açılmıştı. Nihâyet 235 te (849) büyük oğlu Muhammed'ül-Muntasar'ı velî-ahd yaptı; biraz sonra öbür oğlu El-Mu'tezz'i velî-ahd tâyinine kalkışınca Muhammed isyân etti; 247 de (861) öldürüldü.

253 te (867) Horasan'da kurulan, Gazne, Mâzenderan, Fars, Kirmân, Herat ve Seyistân'a da hükmeden Saffârî'ler, bağımsız bir devlet kurmuşlardı. IV. Yüzyıl başlarında kurulan (X M.) ve Şia mezhebinde olan Âl-i Büveyh, 447 de (1055) Selçuk emîri Tuğrul Bey tarafından tamâmiyle tenkîl edilinceye dek Abbâsoğullarını nüfûzları altına almışlardı. Bu asırda, büyük şehirler müstesnâ, Arap Yarımadasında Şia, ekseriyetteydi; hattâ Trablus, Nablus, Tabariyye ve Haleb'de, öte yandan Herat ve Ehvaz'da, Fars denizi kıyılarında Şia mezhebinin sâlikleri çoğunluktaydı. Bu asrın başlarında Hasan b. Zeyd-i Alevî, ondan sonra da Nâsır Utrûş, Taberistan'da hüküm sürüyordu. İsmâilî olan Fâtımîler, Mısır'ı elde etmişlerdi. Bağdad, Basra, Nisabur gibi şehirlerde Şiî - Sunnî mücâdelesi hüküm sürmede, bu mücâdelelerin bir kısmında Şia üst olmadaydı.

Abbâsoğulları, Halîfe El - Müsta'sım zamânında (218—227 H. 823—842), Türk emîrlerinin himâyesi altına girmek zorunda kalmıştı; hâkimiyetleri, yalnız Bağdad'daydı ve o da bir addan ibâretti ancak. İran'da, Irak'ta, Sûriye'de, Anadolu'da ve Mısır'da, gün geçtikçe nüfuzlarını arttıran,

esnafı, sanat ve zanaat ehlini teşkîlâtlandırarak halkın çoğunluğunu elde eden, mezheb bakımından Şîa'ya dayanan, Şîa'nın hâkim olmadığı ülkelerde bile müteşeyyi' bir karakter taşıyan Fütüvvet teşkîlâtına dayanmak, Abbâsoğul'arının âdetâ son ümîdiydi. Halîfe E'n-Nâsır li Dîn'illâh (575—622 H. 1179—1225), bu ümîdi tahakkuk sâhasına çıkarmayı başardı ve Fütüvvet ehlinin riyâsetini elde etti. Hükümdarlara gönderdiği Fütüvvet icâzetleriyle onların, hiç olmazsa mânevî bağımlılıklarını temîn etmeyi başardı; onun yerine geçen E'z-Zâhir bi Emr'illah da (622—623 H. 1225—1226) aynı yolu tuttu (İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkîlâtı ve Kaynakları» adlı makaalemize bk. İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mec. C: XI; Sayı: 1—4 ten ayrı basım; İst. İsmail Akgün Mat. 1952; S. 11—49, 53, 75—80).

Bütün bu çırpınışlara rağmen, artık bir addan ibâret olan Abbâsoğulları halîfeliği, Mogol akınının sonucunda, 656 da (1258) târih sahîfelerine gömüldü..

§ Malazgird zaferiyle (463 H. 1071) İslâm târîhinde ebedîleşen, Mevlânâ'ya bile «Dîvân-ı Kebîr»inde (Tercememizin son Cildi; «Dîvan»; İst. İnkılâp ve Aka K. 1974, S. 548; Açıklama; S. 676) ve «Mesnevî»sinde, bir erlik timsâli olarak adını andıran Alp Arslan'ı (A. Gölpınarlı: Mesnevî Şerhi; C. III, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları; İst. Millî Eğitim Basımevi — 1973; Metin; S. 595; Beyit: 4483; Şerh; S. 564—565) yetiştiren Selçukoğulları, Abbâsîlerin son zamanlarında, halîfeliği tamâmiyle nüfuzları altına almışlardı; fakat gene de ismen h'lâfet makaamınq bağlı kaldılar. Kaaim bi-Emr'illâh zamânında (422—464 H. 10031—1074), Besasiri ayaklanmasının bastırılmasından sonra da Elemut İsmâîlîleriyle uğraşmak zorunda kaldılar. Bâtınî inançları benimseyen Karmatîler, Basra'yı almışlar, Mekke-i Mükerreme'ye saldırmışlar, hacıları öldürmüşler, Kâ'be-i Muazzama'nın kapısını sökmüşler, Hacer-i Esved'i gasbetmişlerdi. Bu çok kötü azgın-

lıkları yüzünden, bütün İslâm âlemi, onlara karşı cephe almıştı. Fâtımî hükümdârı bile onlardan teberrî ettiğini bildirmişti. Şîa-i İmâmiyye'ninse, esâsen onlarla hiçbir münâsebeti yoktu.

§ Hicrî beşinci yüzyılın sonlarında (XI M.), Mar'aşî diye anılan Seyyidler, Mâzenderan'da hüküm sürüyorlardı. İran'da tasavvuf da bir hayli yayılmıştı. Tasavvufu benimseyenlerin çoğu, Şîa inançlarını da kendi yollarıyla yaymadaydı. Meselâ Hakîm Senâî (525 H. 1130—1131), aleyhinde birçok sözler söylendiği, hattâ hareketlere geçildiği hâlde «Hadîkat'ül-Hakıyka ve Şerîat'üt-Tarıyka»sında, açıkça ve pek ağır bir tarzda Muâviye'yi kınamakta (Müderris Radavî Basımı; Çâp-hâne-i Sipihr — 1329 Ş; S. 244—272), Attâr (627 H. 1229—1230), «Tezkiret'ül-Evliyâ» sına, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'la (A.M) başlamakta, İmâm'ı, «O, Mustafâ şerîatının sultânı, O, Peygamber'in, reddine imkân bulunmayan delilinin burhânı, O, tam gerçek olarak amel eden, O, gerçeklemeyi tam bilen, O, velîlerin gönül meyvesi, O, Peygamberler Ulusu'nun ciğerinin köşesi, O, Alî'nin gerçek sözlerini, işlerini seçen, O, Peygamber'e vâris olan, O, ârif âşık, Allah O'ndan râzı olsun, Ca'fer'üs-Sâdık» dedikten sonra peygamberlerle Sahâbe ve Ehlibeytin ayrıca anılması gerektiğini bildirmekte, bu kitabınsa, erenleri anlatmak için yazıldığını, fakat teberrük yoluyla, onunla başlandığını söylemektedir. Bundan sonra da Ca'ferî mezhebi hakkında, «Görmez misin ki O'nun mezhebinde olanlar, Oniki İmâm tanırlar; yâni biri, onikidir; onikisi bir» deyip İmâmların sözlerinde, işlerinde, takrîrlerinde, başka mezheblerde olduğu gibi ihtilâf bulunmadığını, O'nun, «Hem Allah kullarına şeyh, hem Muhammed ümmetine İmâm, hem zevk ehli için uyulan zât, hem eşk ehli için izi izlenen önder» bulunduğunu bildirip «Ben bâtıl hayâle kapılan kişiyi bilmem; bildiğim şudur ki, Muhammed'e inanan, fakat evlâdına inanmayan kişi, Muhammed'e inanmamıştır» hükmünü vermektedir (Nicholson Basımı esâs tutularak Mîrzâ Muhammed Hân-ı

Kazvînî'nin mukaddimesiyle ve başka nüshalarla karşılaştırılmak sûretiyle basılan Tezkiret'ül Evliyâ; Tehran; Çâp-hâne-i Merkezî — 1331 H. Nîme-i Evvel; S. 9). Attâr, «Tezkire»sinin ilk kısmına, teberrük yoluyla İmâm Ca'fer' üs-Sâdık'la (A.M) başlamış ve bu kısmı gene teberrüken İmâm Ca'fer'in (A.M) babaları Beşinci İmâm Muhammed'ül-Bâkır'la (A.M) bitirmiştir (S. 266—267).

Bu devirde, Tasavvuf ehli, bu hâldeydi; bütün ülkeye, sanat ve zanaat erbâbiyle yayılmış olan Fütüvvet ehliyse Şîî, hattâ usûl ve fürû'da İmâmiyye'ye uymayan mensupları bile, erkân ve inanç dolayısıyla Ehlibeyt muhıbbi ve müteşeyyi'di.

Selçuklular, ancak Elemut Bâtınîleriyle uğraştılar; Şîa-i İmâmiyye aleyhine kesin bir harekete girişmediler. Abbâsoğullarını yok ettikten sonra kurulan İlhanlılar devletinin ilk hükümdârı Hulagu'dan sonra onun torunu Argun Han'ın oğlu ve İlhanlıların sekizinci hükümdârı Hodâ-bende Muhammed (703—716 H. 1303—1316), Şîa'nın büyük âlimi Allâme-i Hıllî İbn'ül-Mutahhar Cemâlüddî Hasan'ın (726 H. 1325) tesîriyle Şîa-i İmâmiyye mezhebini kabûl etmiş, hutbelerde, İmâmların adlarının anılmasını emreylemiş, câmi ve mescidlere Oniki İmâm'ın (A.M)' adları yazılı levhalar astırmış. İmâmiyye şiârını taşıyan para:ar bastırmıştı ki, bu, geniş bir alanda, Şîa mezhebinin bir resmiyet kazanmasıydı; Allâme-i Hıllî, gerçekten de Şîa mezhebinin yayılmasında pek büyük bir âmil olmuştu. Fakat bu devir, pek az sürmüş, Hodâ-bende Muhammed'in vefâtiyle yerine geçen oğlu Ebû-Saîd, bu hareketin aleyhinde bulunanların tesîriyle babasının yolunu terkedivermişti.

§ Anadolu Selçuklularının devri, hicrî yedinci yüzyıldan îtibâren (XIII. M), gittikçe artan bir bunalım devridir. Hârezmlilerin Selçuklulara sığınmaları, bu yüzden meydana gelen büyük tehlike, derken Mogol akını, Baba İlyâs-ı Horasânî Halîfesi Baba İshak'ın meydana getirdiği ve an-

cak devşirme ordu tarafından bastırılabilen Bâtınî Babaîlar isyânı (638 H. 1240), Mogol kumandanı Baycu'nun akını, 641'de (1243) ösedağı yenilgisi, bu devleti iktisadî, içtimaî büyük bir çöküntüye sürüklemişti. Devlet Moğolların elinde âdeta bir oyuncaktı. Mogol ordusunu beslemek pek güçtü. Moğollar tarafından azledilen, çağrılıp meydan dayağı yiyen, öldürülen, tâyîn edilen, Bizans'a kaçan hükümdarlar, yer - yer isyân eden, bağımsız hâle gelen, birbirleriyle savaşan beyler Babaîlar isyânının bir temâdisi olan Cimri isyânı (677 H. 1279), ülkenin düzenini kökünden bozmuş, yıkmış, iktisadî çöküntü, her yanı kaplamıştı. Böyle bir muhitte şüphe yok ki düşünce serbestliği hüküm sürecek, hele tasavvuf yayıldıkça yayılacaktı. İktidâr olduğunu sanan hükûmet, yâhut beylikler, bir tek mezhebi tutamayacaklar, hepsiyle hoş geçinmek, hepsine hoş görünmek lüzûmunu duyacaklardı.

Devrinin, hattâ bütün devirlerin en büyük irfan şâiri Mevlânâ'nın (672 H. 1273) «Mesnevî» sinden, bu asırda, Halep'te Şia'nın çoğunlukta bulunduğunu, Muharrem'de, Âşûrâ günü ta'ziye merâsimi yaptıklarını anlamaktayız (A. Gölpınarlı: Mesnevî Şerhi; Başbakanlık Kültür Yayını; İst. Millî Eğitim Basımevi; V; 1974, Metin, S. 135—137; Şerh, S. 141—146). Mev'izelerinde, Sünnî bir karakter gösteren aynı şâir (Mecâlis-i Seb'anın Mev'iza başlangıçlarına bakınız; Tercememiz; Konya Turizm Derneği Yayını; Konya, Yenikitap Basımevi — 1965), «Mesnevî» de, Yezîd'in, Şimr'in şiddetle aleyhinde bulunmakta, Alî Evlâdını, içten gelen bir sevgiyle övmektedir (Aynı; II, 1973; Metin, S. 229—230; Şerh, S. 399—401); Muâviye'yle Şeytan'ı konuşturmakta ,Muâviye'yi, Şeytanın şiddetle yerdiğini anlatmaktadır (Aynı Cilt; Metin, 380—395; Şerh, 399—401); İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M), kıyâs hakkında Ebû-Hanîfe'ye söyledikleri sözü, ikisinin de adlarını anmadan «Kâfî» den almakta ve alabildiğine kıyâsın aleyhinde bulunmaktadır (Aynı; C. I, 1973; Metin, S. 560; Şerh

574—575); Handak savaşında Amr b. Abdü Vedd'le olan mâcerâyı, tasarrufla anlatırken Alî'yi (A.M) gerçekten de en içten bir sevgiyle övmekte (Aynı C. Metin S. 619—629; Şerh, 630—639); ve gene aynı eserde, Gadîru Humm hadîsinden, tartışmasını yapmaksızın bahseylemektedir (VI; S. 676—678; Şerh, 679—687); «Dîvân-i Kebîr» inde de, bir şiirinde, Kerbelâ Şehidlerini «Şehîdân-e Hodâyî» tarzında tavsîf etmektedir (Dîvân; IV. Cilt; Tercememiz, Milliyet Yayınları; Dünyâ Klâsikleri Dizisi: 1, İst. 1971; CCLXXIX. şiir; S. 453—454; Açıklama; S. 501). Hacı Bektaş ve Sadreddîn-i Konevî gibi Bâtınî inançlara bağlanan, Evhadeddîn-i Kirmânî ve Fahreddîn-i Irâkıy gibi marazî aşkta aşırı temâyüller gösteren, yâhud Necmeddîn Dâye gibi Sünnîliğe sımsıkı sarılan sûfî ve şâirleri hoş görmeyen Mevlânâ (Mevlânâ Celâleddîn adlı eserimize bakınız: III. Basım İst. İnkılâp Kitabevi - 1958; S. 232—242), «Dîvân-ı Kebîr»inde Ebû-Hanîfe'nin aşka dâir ders vermediğini, Şâfiî'nin de buna dâir bir rivâyeti bulunmadığını söylemekten de çekinmemiştir (Dîvân-ı Kebîr Tercememiz; V. Cilt; İst. Remzi Kitabevi - 1969; S. 117). Söylemeye hâcet bile yoktur ki Ehl-i Sünnete dayanan ve ıktisâdî, içtimaî düzeni bozulmamış bulunan bir ıktidârın, bu derece müsâmaha göstermesi, böyle bir idârenin hâkim olduğu ülkede bu çeşit fikirlerin kaleme alınması, dile getirilmesi imkânsızdır. Netekim Eyyûbîler, Mısır ve Sûriye'de mutlak kudrete sâhib olur olmaz, Şîa'nın şiddetle aleyhine dönülmüştü; Mısır ve Sûriye'de Teşeyyu' töhmetiyle birçok kişi şehîd edilmişti. Memlûkler saltanatını kuran Berkuk da (801 H. 1398) aynı siyâseti yürüterek Şam'da, 786'da (1384), Şehîd-i Evvel Şemsüddîn Muhammed'in, bir yıl hapsedildikten sonra Mâlikî kadısı Burhâneddîn'in fetvâsıyle başı kesilerek öldürülmesine, cesedinin dâra çekilip taşlanmasına, sonra da yakılıp külünün savrulmasına seyirci kalmıştı; Şemsüddîn Muhammed'in tek suçu, Şîa olması, Şîa ulemâsından bulunmasıydı (Hâl Tercemesi için» Reyhânet'ül-Edeb»e bakınız; II, S. 365—367).

§ Hicretin yedinci yılının sonlarında (XIII M), Anadolu Selçuklularının hüküm sürdüğü ülkede birçok beylik kurulmuştu; bunların biri de Osmanoğulları beyliğiydi. Bu beyliği ilk temsîl eden zâtın adı, babasının adı Ertuğrul, kardeşlerinin adları, Gündüz, Savcı, yahûd Saveci, Saruyatı ve oğlunun adı Orhan olduğuna, yâni bütün bu soydan gelenlerin adlarının Türk adları bulunduğuna bakılırsa, Arap tarihçilerinin kaydettikleri gibi Türkçe ve Otman'dır sanıyoruz (Tayyib Gökbilgin'in «İslâm Ansiklopedisi»ndeki makalesine bakınız; C. IX, S. 432). Osmanoğulları, ilk kuruluşlarında, Alp-Erenler'e, yâni Fütüvvet ehlinin Seyfî koluna, Fütüvvet ehline ve tasavvufçulara dayanmışlardı. Bu soyun üçüncü hükümdarı Murad'a (761—791 H. 1359—1989) Ahîler, Ankara'yı teslim edip onu reis tanımışlardı. Murad, «Sâhib'ül-Fütüvveti ve'l Mürüvve Ahî Mûsa»ya, kendisinden sonra erkek ve kız evlâdına kalmak ve nesiller boyunca başkaları tarafından dokunulmamak şartıyle Malkara'da bir miktar yer vakfetmişti ki bu sûretle zamanında, Fütüvvet ehli tarafından «Reîs'ül-Ahıyyet'il-Fityân» tanındığı anlaşılmaktadır («İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları adlı makalemize bakınız. İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası; C. XI; Sayı: 1—4'ten ayrı basım S. 80—81). Dördüncü pâdişah Bayezîd (791—804 H. 1389—1401) Sâdâttan Emîr Buhârî Şemsüddîn Muhammed'e (833 H. 1429—1430) kızını vermişti; Fütüvvet, Osmanoğulları ülkesinde bütün kudretiyle hâkimdi (Aynı makale S. 80—83). Yeniçeri ocağı kurulduğu zamandan ve bilhassa teşkilâtlandıktan sonra Fütüvvet töresine uyup Hacı Bektaş'ı pîr tanımıştı. Ocağa, «Ocâğ-ı Bektâşiyân» Yeniçerilere «Tâife-i Bektâşîyân», Yeniçeri ağasına «Âğây-ı Bektâşiyân» denmedeydi. Yeniçeriler, Gül-banklerinde, tasavvuf ehline uyup «Üçler, Yediler, Kırklar»ı anıyorlar, Gül-banklerini «Nûr-ı Nebî, kerem-i Alî, Pirîmiz, sultanımız Hünkâr Hacı Bektâş-ı velî, demine, devrânına Hû diyelim, Hû» sözleriyle bitiriyorlardı (Ahmed Râsim: Târih-i Osmânî; C. II, İst. 1326—1328; Kıraat-ı Târihiyye; Gül-bank maddesi, S.

636—637). Ülkedeki Rum Abdalları, Kalenderîler, Haydarîler, hattâ diğer tasavvufçular, gerçekten de pek yaygındı. Fakat bunu da hemen söylemeliyiz ki bütün bu zümreler ve Bektâşîler tarafından «Sûfiyân, «Sûfî Sürekleri» denen Alevîler, tam mânâsıyle Şiî değillerdi, hattâ Şîa, inançları yüzünden bunları kendilerinden saymaz; yalnız, Ehlibeyt'i sevdiklerini, Oniki İmâm'ı (A.M) tanıdıklarını iddiâ eden, fakat Şîa'nın usûl ve fürûundan haberleri olmayan, Batınî inançlar besleyen bu zümreler, müteşeyy' sayılabilirler.

Beşinci pâdişâh Çelebi Mehmed (816—824 H. 1413—1421) zamanında kopan Bedreddin Mahmud isyânı güç bastırıldı ve Simavna Kadısıoğlu Bedreddin Serez'de idâm edilerek bu ayaklanma târihe intikaal etti (823 H, 1420). Bu isyanı bir Şîa hareketi sananlar aldanırlar; isyanda Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl, Karaburun ve Narlıdere Alevîlerini kışkırtmışlar, onlara dayanmışlardı ve bugün, siyâdetle hiçbir ilgisi bulunmayan Bedreddin'in soyundan geldiklerini söyleyen Bedreddin Ocağı, Rumeli Alevîleri arasında mevcuttur; fakat ne isyâna karışanlar tam Şîa inancına sâhipti; ne Bedreddin Şiî'ydi. Hele Bedreddin'e atfedilen İştirakçilik fikrinin, Şîa'yla hiçbir ilgisi olmadığı gibi onun fikirlerini belirten «Vârdât»ında da buna dâir açık bir ifâde yoktur, Şiî olmayan, Bâtınî inançlara sâhip bulunan Alevîlerle vaktiyle Mûsâ Çelebi'nin Kazaskeri olan Bedreddin'e uyan ve Mûsâ Çelebi'nin zamanındaki Tımar ve Zeâmetlerini yitiren kişiler bu isyânı meydana getirmişlerdi. Bedreddin'se, «Vâridât»ından anlaşıldığı gibi Allâh'ı mutlak varlık kabûl eden, kıyâmeti ölüm olarak te'vîl eyleyen, melekût âlemini kuvvetler âlemi, melekleri kuvvetler, Şeytan'ı ve cinleri kötü kuvvetler ve düşünceler telâkkıy edip cismânî haşri inkâr eden, bütün bu düşüncelerine rağmen kendisinin kerâmetine de inanan, müşâhedelerini de nakleden, bilgin, fakat aklî dengesi bozuk, inanç bakımından tam bir Bâtınî'ydi (İsmet Sungurbey'in «Önsöz»üyle yayınlanan, «Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin» adlı kitabımıza bakınız; İst. Eti Ya-

yınevi — 1966; Bedreddin'in oğlu İsmâil oğlu Halil tarafından yazılmış olan «Manâkıb»ı da aynı Kitabevi tarafından hazırlanarak izahlar ve sözlükle 1967 de bastırılmıştır.)

II. Murad devrinde (824—855 H. 1421—1451), Erdebil Dergâhı, Dînî bir merkez olmuştu; aynı zamanda bu dergâh, Şîa propagandasına da merkezlik vazifesini görmedeydi. 650 hicrîde (1252) doğan, «İmâm'ül-Halvetiyye» İbrâhim Zâhid'i Giylânî'nin dâmâdı olan ve Halvetiyye'yle Kalenderiyye'yi birleştirerek «Safaviyye», yâhut «Erdebiliyye» denen tarîkatı kuran Ebû'l-Feth Safiyyüddîn İshak-i Erdebîlî'nin Şîî, yâhut Sünnî olduğu şüphelidir. Tevekkülî b. İsmâil b. Hacı Hasan-ı Erdebîlî tarafından 759 Şâbânının sonunda (1358), Safiyyüddîn'in hâl tercemesine ve Safavîliğe dâir yazılan «Safvet'üs-Safâ»daki soyu, ondokuzuncu göbekte, Yedinci İmâm Mûsâ'l - Kâzım'a (A.M) ulaştırılmaktadır (İst. Belediye Kütüphânesi; Muallim Cevdet Kitapları; No. 1, S. 46). Bu nüshanın istinsâhı, 1037 Zilkâdesinin ilk günü bitmiştir (1628). Aynı kitabın Ayasofya Kütüphânesinde, 2123 No. da kayıtlı bulunan ve 914 Zilhiccesinde (1509) Şihâbüddîn-i Kâşânî tarafından yazılmış olan nüshasında, İmâm Mûsa'l - Kâzım'a (A.M), onyedi kişiyle ulaştırılıyor; soy zincirindeki adlar da değişik (14.b — 15.a). Huseyn Abdâl Pîr-Zâde-i Giylânî'nin «Silsilet'ün-Neseb'is-Safaviyye»sinde arada ondokuz kişi var (Bu kitap 1059 dan; 1649 M; sonra yazılmıştır; Berlin, Çâp-Nâme-i İran — Şehr — 1343). Gene Ayasofya Kütüphânesindeki 3099 No. da kayıtlı ve 896 da (1490—1491), Sun'ullâh tarafından yazılmış nüshada bu soy zinciri yok. Yalnız, Safiyüddîn'in, «Bizde Seyyid'lik var, fakat Alevî, yâhut Şerîf olduğumuzu (yâni İmâm Huseyn, yâhut Hasan soyuna mensûb bulunduğumuzu) sormadım» dediği kayıtlı (6.b); bu kayıt öbür nüshalarda da var (Ayasofya; No. 2123; 14.b—15.a; Muallim Cevdet, No. 1; S. 46).

Ayasofya'da en eski nüsha olan 3099 No. da kayıtlı

nüshada, Safiyyüddîn'e mezhebi sorulunca, «Biz Sahâbe'nin mezhebindeyiz; dördünü de severiz; dördüne de duâ ederiz» dediği, sözlerine; «Ruhsat yolunu değil, azîmet yolunu tutarız» ifâdesini de eklediği, kendisine uyanların da bu yolu tuttukları, hattâ oğlu Sadreddîn'in, annesine eliyle dokunduğu vakit, Şâfiiyye'ye uyup abdest aldığı yazılıdır (200.a. 2123 No. daki nüshada da bâzı noksan kelimelerle aynı sözler var; 463.b—464.a). Muallim Cevdet nüshasındaysa bu fasıl şu tarza çevrilmiştir:

«Şeyh'e mezhebini sordular; dedi ki: Allâh'ın salât-ü selâmı Ona olsun, Peygamber, Sen bana, Mûsâ'ya Hârun ne menziledeyse, o menziledesin buyurdu; O'nun ve selâm onlara, Ma'sûm evlâdının mezheb'ndeyiz; onlara ve şiddet, musîbet zamanlarında yardımcılarına dostuz; düşmanlarına, zulmedenlerine düşmanız; mezheblerden hangisi daha çetin ve ihtiyâta daha yakınsa onu seçeriz.» (S. 654).

Soyundan gelenlerin, sonradan, siyâsî kudrete sâhib olunca mezheblerini ızhâr ettiklerine bakılırsa, be'ki Safiyyüddîn, takıyye'ye, yâni mezhebini gizlemeye lüzûm görmüştü; yâhut soyundan gelenler, Şîa mezhebine uyan boyların yardımlarını elde etmek için atalarını Seyyid ve Şîî göstermişler, onlara dayanmışlardı. Safiyüddîn, kurduğu merkeze çevredekileri özden bağlamış, 735 Muharreminin onikinci günü vefât etmiş, dergâhının avlusuna defnedilmişti (12 Eylül 1334). Sonradan üstüne çok mükemmel bir sanat eseri olan türbesi yapılmıştır.

Yerine geçen oğlu Sadreddin Mûsâ, 704'te doğmuş (1305), 794 te vefât etmiştir (1391—1392). «Hazîre-i Safaviyye» denen türbeye defnedilen Sadreddîn, hacca gitmiş, Medîne-i Münevvere'yi ziyâretinde, Medîne hâkimi, yâhut Seyyidlerin ulusu olan Şihâbüddîn Ahmed b. Huseyn'e, Altıncı atası Zerrin-Külâh Fîrûz Şâh'ın soy zincirinin, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'a (A.M) ulaştığını tahkıyk ve tasdıyk ettirmiş, bundan sonra da Safavîler, kendilerini Seyyid tanımışlar ve tanıtmışlardı.

Sadreddîn'in müridleri pek çoktu; üç ay içinde ziyâretine onüç bin mürîdinin geldiği rivâyet edilmiştir. Tebriz'li şâir Kaasım'ül-Envâr da onun müridlerindendi. Tarîkat silsilesini üç oğlundan, Hâce Aliyy-i Erdebîlî yürütmüştür. Temur'le görüşmüş, Şam'daki Yezîdî mezhebi mensuplarını kırdırmış, 830 da (1427) hacca gitmiş, dönüşünde Recebin onsekizinci salı günü Kudüs'te vefât etmiştir (1428). Siyahlar giyindiği için «Hâce Aliyy-i Siyâh-Pûş» diye de anılırdı. Oğlu Şeyh-i Şâh İbrâhim de babasıyla hacca gitmiş, babasının vefâtından sonra Erdebil'e dönmüş, Safavî tarîkati mensuplarınca muktedâ tanınmış, 851 de vefât etmiştir (1447). Oğullarından Ebû-Yahyâ Muhammed, Halep'te kalmış, demircilikle geçinmeye başlamıştı. Yıldız şeklinde demir mıhlar yaptığı, bunlara, yıldızlar anlamına «Kevâkib» dendiği için «Kevâkbî» diye anılırdı. Sonradan tasavvuf yolunu seçip Safavîliği o civarda yaymış, soyuna «Kevâkibî Zâdeler» denmişti (Muhît-ı Tabâtabâî: Safaviyye, Ez taht-ı Pust-ı Dervîşî ta Taht-ı Şehriyârî, Vahîd Mecmûası; Tehran, III. yıl, No. 33; 1946; S. 270—271).

Şeyh-i Şâh İbrâhim'in diğer oğlu Cüneyd, Uzun Hasan'ın dâmâdıdır, II. Murad zamanında Anadolu'ya gelmiş, pâdişâha hediyeler yollamış, Kurtbeli denen yerde yurt edinmesine müsâade edilmesini istemiş, fakat Vezir Halil Paşa'nın, bir tahtta iki pâdişâh olmaz sözüne uyan Sultan Murad, gelen elçiyi ihsanlarla geri göndermiş, istenen müsâadeyi vermemiş, Cüneyd, bunun üzerine Karaman iline geçmiş, Sadreddîn-i Konevî'nin Konya'daki tekkesine mihmân olmuş, orda Şeyh Abdüllâtif'le mübâhasesinde Şîîliğini belirtmiş, Konya'da tutunamayıp Canik iline varmış, Trabzon'da, adamlarıyla Rum devletine hücûm etmiş, Fâtih'in de aynı amaçla Trabzon'a yürümesi üzerine Uzun Hasan'a sığınmış, Şirvan'da 864 te (1460), bir savaşta şehîd olmuştu.

Hâce Alâeddîn Alî'nin, yâhut oğlu Şeyh-i Şâh İbrâhim'in halîfesi Ebû-Hâmid Hamîdüddîn-i Aksarâyî (815 H.

1412) ve halîfesi Hacı Bayrâm-ı Velî (833 H. 1430), Anadolu'nun göbeğinde, Erdebîliyye mümessilleri sayılabilirler. Hâmid-i velî diye anılan Hamîdüddîn-i Aksarâyî, pek dikkati çekmemişti. Fakat müridleri çoğalan, ekin ekip biçmekle geçinen, bunu, müritleriyle imece tarzında yürüten, mahsûlü, ihvânı arasında bölüştüren, Fütüvvet ehlince ekin ekenlerin pîri tanınan, oniki dilimli kızıl taç giyen Hacı Bayram, gözden kaçmadı. Hakkındaki söylentilerin sonucu, boynuna, ellerine, ayaklarına zincir vurularak Edirne'ye götürüldü. II. Murad, kendisiyle görüştükten sonra onu, serbest bıraktı; Hacı Bayram, kızıl tacı ak çuhaya çevirmek, oniki dilimi, altı dilime indirmek zorunda kaldı (Müstakıym Zâde Sa'deddin Süleyman: Risale-i Tâciyye; Bizdeki yazma nüsha).

Tarîkatini Ankara'da yürüten Hacı Bayrâm-ı Velî, vefât ettikten sonra bu yol, ikiye ayrıldı. Halîfelerinden Ak Şemseddîn (862 H. 1457—1438), Bayrâmiyye'yi, Ehl-i Sünnet esaslarına göre ve İbn Arabî'nin neşe ve meşrebine uygun olarak yürüttü. 880 de (1475), Göynük'te vefât eden diğer halîfesi Emîr Sikkînî'den yürüyen Melâmet mensûplarıysa Ehlibeyt sevgisini esas tuttular; Fütüvvet ehliyle bağdaştılar ve âdetâ gizli bir teşkilât kurdular; Osmanoğullarının son zamanlarına dek ve zaman-zaman sürülerle şehîdler vererek 1908 Mîlâdîye dek dayanabildiler. Bu kola, yeni bir hükûmet kurmak töhmetiyle suçlanan ve Bosna'da tutulup İstanbul'a getirilen, 969 da (1562), Süleymâniye arkasında, Deveoğlu yokuşunda başı enseden baltayla kesilerek şehîd edilen Hamza Balı'dan sonra, «Hamzaviyye» denilmiştir.

Hamzavîlerin hepsini tam Şîî saymamıza imkân yoktur; Vahdet-i Vücûd'a inanışları da bu hükmü vermemize imkân bırakmaz. Ancak bunlarda, Ehlibeyt mahabbetinin ilk plânda geldiği, gördüklerimize, duyduklarımıza nazaran da içlerinde İmâmiyye mezhebini gerçekten de benimsemiş kişilerin mevcûdiyyeti de muhakkaktır («Melâmîlik ve Melâmîler» adlı eserimize, «100 Soruda Türkiye'de

Mezhebler ve Tarîkatler» adlı kitabımızın 247—268. sahîfelerine bakınız).

§ Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin torunu Hâce Aliyy-i Siyâh-Pûş'un (Alâeddîn Aliyy-i Erdebîlî) oğlu Şeyh-i Şâh İbrâhim'den sonra Erdebîl Sûfîlerince muktedâ tanınan ve Uzun Hasan'ın dâmâdı olan oğlu Şeyh Cüneyd'in, bir aralık Anadolu'ya geldiğini söylemiştik. Anadolu Alevîlerinin, IX. asr-ı hicrîden (XV. M.) itibâren bu ocağa bağlandıklarını bîliyoruz. Bunların Hacca gitmediklerini, hâşâ, «Biz diriye varuruz, ölüye değül» dediklerini, Erdebîl ziyâretini Hacca tercâh ettiklerini, bir söylenti olarak Âşık Paşazâde bildiriyor ki bundan, bir münâsebetle bahsetmiştik.

§ Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Hayder de Uzun Hasan'ın diğer kızı Bîki Aka'yı almıştı: o da babası gibi Şirvân-Şah'larla uğraşırken 893 Receb'nin yirmi'nci günü şehîd oldu (1488). Uzun Hasan, Karakoyunlular devletini ortadan kaldırmış, İran Azerbaycan'ını, Gürcistân'ı almış, Anadolu'nun doğu yörelerini, hattâ Irak'ı, Sûriye'yi nüfûz sâhasına katmıştı. Bu yüzden Osmanoğullarının en büyük rakîbi hâline gelmişti: Karamanoğulları bile, âdetâ Uzun Hasan'ın emrine tâbî bir beylik olmuştu.

§ Hz. Peygamber'e (S.M) kadar geçen zamanı «Nübüvvet, Onbirinci İmâm'a kadar süren devreyi «İmâmet», Fazlullâh'la başlayan süreyiyse «Ulûhiyyet» devri sayan, çocukca yorumlarla, Fazlullâh'ın kitabı olan «Câvidân-Nâme»yi ilâhî bir kitap kabûl eden ve Fazlullâh'ın inneceği bekl'enen, zuhûr edeceğine inanılan İsâ ve Mehdî olduğuna, hattâ Allâh'ın zuhûru bulunduğuna kanmış bulunan Hurûfîlik, müessesesinin, yânî Fadlullâh'ın 796 da (1394) Alıncak'ta öldürülmesinden sonra Âzerbaycan'da şiddetli bir tâkıybe uğramış, Hurûfîler, Anadolu ve Rumeli'ye dağılmışlar, bilhassa Bektâşîliği tesirleri altına almışlardı; hattâ saraya kadar nüfûz etmişlerdi ki buna, evvelce işâret etmiştik (Hurûfîlik için «Türkiye'de mezheb-

ler ve tarîkatler» adlı kitabımıza; S. 143—159; bu uydurma dînin kaynakları, ana kitapları, târih boyunca seyri için de «Hurûfîlik Metinleri Kataloğu» adlı kitabımıza ve bilhassa bu kitabın «Önsöz»üne bakınız; Türk Tarih Kurumu Yayınları; XII. Seri; Sayı: 6; Türk Tarih Kurumu Basımevi — Ankara, 1973; S. 1—33). Fâtih devrinde, Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M) atıf ve isnâd edilen ve İmâmiyye tarafından uydurma olduğuna kesin olarak hükmedilen «Hutbet'ül-Beyân»ı şerheden Seyyid Gaybî'nin oğlu Şeyh Huseyn tarafından, başındaki Fâtih'i medheden kısmından anlaşıldığına göre İstanbul'un fethinden önce (857 H. 1453) ten önce telif edilen «Fütüvvet-Nâme», bu asırda Şîa'nın ve bu münâsebetle de İran'da hüküm sürenlerin Fütüvvet ehline adam-akıllı tesîr ettiklerini meydana koymaktadır («Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-Nâmesi; Fütüvvet-Nâme-i Şeyh Seyyid Huseyn b. Gaybî» adlı makalemize; İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmûası, C: XVII; No. 3—4'ten ayrı basım; İst. Sermed Matbaası - 1960; «Önsöz», S. 1—25'e ve metin kısmının 47—49, 53—65, 72—75 ve 88. sahîfelerine bakınız).

§ Fâtih, Otlukbeli savaşında Uzun Hasan'ı yendikten (878 H. 1473) ve Uzun Hasan'ın 883'te (1478) vefâtından sonra Şeyh Hayder'in üç oğlundan biri, İsmâîl-i Safavî, 906'da (1400), Şîa mezhebini kabûl etmiş olan ve Erdebîl ocağına bağlı bulunan boyların yardımıyla İran ülkesini hükmü altına almış, 907'de (1501) İran'da Safavî saltanatını kurmuş, Şîa-i İmâmiyye (İsnâ-Aşeriyye, Ca'feriyye) mezhebini, devletin resmî mezhebi kabûl etmişti (Geniş bilgi için «Silsilet'ün-neseb'is-Safaviyye» ye, doğu ve batı kaynaklarının tahlîl ve terkipleriyle olayları tâkıyb için de Walther Hinz'in, Tevfik Bıyıkoğlu tarafından Türkçeye çevrilen «Uzun Hasan ve Şeyn Cüneyd» adlı eserine bakınız; Türk Tarih Kurumu Yayını; IV. Seri, No. 5; Ankara 1948).

Çaldıran'da Yavuz'a mağlûb olmakla berâber İsmâîl-i Saafvî (930 H. 1524) ve ondan sonraki Safavî hânedânı,

kendilerine en büyük rakıyb gördükleri Osmanoğulları ülkesindeki nüfûzlarını sürdürmek için Anadolu Alevîlerine halîfeler yollamayı ihmâl etmiyorlardı. İran'da kendilerini Ca'ferî mezhebinin hâdimi ve mürevvici tanıtan Safavîler, gönderdikleri halîfelerle Anadolu Alevîlerine karşı İmâm, hattâ Mehdî, hiç olmazsa Mehdî'nin öncüsü, müjdecisi kabûl edilmeyi hedef tutuyorlardı. Şâh İsmâil'in oğlu Tahmasb zamanında (984 H. 1576), Bısâtî adlı biri tarafından yazılan ve Alevîlerce Şâh İsmâil'e, hattâ Safiyüddin'e atıf ve isnâd edilen «Manâkıb'ül-Esrâr Behcet'ül Ahrâr» adlı kitapta, Safiyüddîn'in, Alevîliğin Farz ve Sünnetlerine âit sözleri, aslı olmayan masallar, Fütüvvet ehlinin gelenekleri, törenleri, bu arada Şâh Tehmasb'ın soy şeceresi, Hatâyî mahlâsıyla Şâh İsmâil'in heceyle yazdığı yirmi nefesi, bir mânîsi, sekiz tane aruzla yazılmış şiiri, Pir Sultan'ın üç nefesi, Kul Mazlûm'un bir nefesi, Kul Himmet'in de rört nefesi var; ayrıca

Alî İsmâil'em geldim, âlemi seyrân eylerem
Zülfekaar durmaz kınında, günde yüzbin kan eylerem

beytiyle, yâhut dörtlüğüyle başlayan ve «Şâh Âdil» mahlâsını taşıyan bir nefesle «Kul Âdil» mahlâslı, heceyle yazılmış bir nefes ve aruzla bir muhammes var ki biz, bu «Kul Âdil, Şâh Âdil» mahlâs:nın da İsmâil-i Safavî'ye âit olduğunu sanıyoruz. Bunlardan başka bir de «Şâh Tehmaz Pîr Şâh» redifli ve Oniki İmâm'ı öven aruzla yazılmış şiir var. Alevîlerin «Büyük Buyruk» dedikleri bu kitaptan başka «Küçük Buyruk» dedikleri yirmibeş sahîfe'lik risâlede aynı meâl ve mâhiyette, «Dergâh-ı-âlîde Seyyid Abdülbâkıy Efendi Hazretleri, evliyâya muhibb olan mü'minlere gönderdiği mektub»[*] başlığını taşıyan risâledeyse, nice zamandır geleceğim diye vaatte bulunan ve bekle-

[*] «Reyhânet'ül-Edeb» de, Şâh Ni'metullâh-ı Velî (834 H. 1431) evlâdından ve Şâh İsmâil-i Safavî'nin yakınlarından olup İran - Türkiye savaşlarında maktûl düşen, şiirleri de bulunan bir Seyyid Abdülbâkıy var; bu zât olabilir (C. I, 2. Basım, S. 141).

nen Şâh'ın, Zül-fekaar'ını çekip cevelân etmekte olduğu, «Karye ve şehirde gûşe-nişîn ve hûşe-çîn olan ayş-u işret eyler beğler ve gaazîler»e müjdelenmekte (Bizdeki 1017 H. de yazılmış nüshadan istinsâh ettiğimiz nüsha ve gene bizdeki H. XI. yüzyılda; XVII. M; yazılmış başka bir nüsha).

Bursa'da Şâfiî Kadılığıyla tesettür eden Alâüddîn oğlu Seyyid Muhammed'ül - Hüseyniyy'ir Radavî'nin 931 de (1524) yazdığı «Miftâh'ud - Dekaaık fî Beyân'il-Fütüvveti ve'l-Hakaaık» adlı «Fütüvvet - Nâme»siyse [*] Şîa propagandasını, Seyyid Huseyn'in «Fütüvvet - Nâme»sinden daha da açık bir sûrette göstermektedir (İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları; S. 24—26). Esâsen hicrî VIII—IX. yüzyıllarda (XIV—XV M.) Bursa'da birçok İranlı, itibar sâhibi tâcirlerin bulunduğunu, bunların, her hâlde X. yüzyıldan (XVI M.) sonra çekildiklerini, Bursa'daki «Acemler» diye anılan yer adından ve Emîr Sultan türbesinin önündeki mezar taşlarında mahkûk Ondört Ma'sûm'a (Hz. Muhammed, Fâtıma ve Oniki İmâm A.M) salât-ü selâm ibârelerinden de anlamaktayız (Yok olmak üzere bulunan bu taşları, Bursa Müzesi Müdürlüğünün yardımıyla Murâdiye; II. Murad; Külliyesine naklettirip diktirerek, şükürler olsun, orda bir «Açık hava Mezartaşı Müzesi» kurulmasını başardık).

Artık iki cephe de, bütün techîzâtıyla karşı karşıyaydı. Osmanoğulları, Sünniliğe sımsıkı sarılmak zorunu duymuşlardı. İş, İslâmî gaaye gözetmekten, târîhî gerçekleri araştırmaktan, âyet ve hadislere dayanarak ilmî tartışmaktan çıkmıştı; tümden siyâsî bir mâhiyet almıştı.

[**] Bizdeki nüshada şu ketebe var:

فرغ من تسويده ومؤلفه

العبد المفتقر الى الله الغنى القوى السيد محمد بن السيد علاء الدين
الحسيني الرضوى القاضى الشافعى ببروسة المحروسة فى اوائل
شهر صفر ختم بالخير والظفر من الشهور لسنة احدى وثلثين وتسع مائة

Yukarıda arzettiğimiz «Küçük Buyruk»taki gül-bangde, «Ve Erdebil'de yatan Şeyh Sâfî ((Safî) ve Sultan Hatâyî Pâdişâh'ın ve sürdükleri yolların ve erkânların, tevhidlerin ve ulu azîm cem'iyyetlerinin zevkı ve safâsının ve cümle tahta geçen evlâdlarının ve mürşid-i kâmil Süleymân-ı zaman Şâhımızın dem-ü devleti ve dem-ü devrânı hürmeti hakkıyçün gerçeğe Hû» sözlerinden anlıyoruz ki bu kitap, 1077—1106 da (1666—1694 M.) hüküm süren ve Abbâs-i Sânî'nin oğlu olup Süleyman Şâh diye anılan Safiyy-i Sânî'nin zamânına âittir.

§ Seyyid Huseyn'in ve bilhâssa Radavî'nin «Fütüvvet-Nâme»leri yüzünden, Osmanlı ülkesinde, Sünnî bilginleri, Fütüvvetin de aleyhinde bulunmaya başlamışlardı. Hicrî 1035'te (1625î vefât eden Bayrâmî Melâmîlerinden Huseyn'i Lâ-mekânî ile semâ'ın şer'î olup olmadığı hakkında mektuplaşan Belgratlı Münîrî, Fütüvvet aleyhinde, «Nısâb'ul-İnsisâb ve Âdab'ül-İktisâb» adlı bir kitap yazmış, Fütüvvet ehlinin inançlarına ve Radavî'ye şiddetle hücûm etmişti; Fütüvvet aleyhinde fetvâlar verilmişti (İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkîlâtı ve Kaynakları; S. 63—66). İran'da «Ayyârlar» denen Fütüvvet ehliyse, Safavî hükümdârının fedâîleriydi.

§ Alevîlerin İran'a bağlılıkları, Safevîlerin son devirlerine kadar, hattâ ondan da sonraya dek sürmüştür. Bu bağlılık, bâzı kere Zülkadirlü Süğlenoğlu ve Atmaca (933 H. 1526), yâhut Hacı Bektaşoğlu Şâh Kalender (934 H. 1527), yâhut da Pîr Sultan Abdal (Şâh Tehmasb zamânı 930 - 984 H. 1524 - 1526) gibi kişilerin alt edilen, bastırılan, tertipleyenleri öldürülen isyanlarda görünmüş (Nişancı Târihi; İst. 1279, S. 252—254; Pertev Nâilî Boratav, A. Gölpınarlı: Pîr Sultan Abdal; Ankara Üniv. Yayımı; 1943); bâzı kere de gizli fa'âliyetler hâlinde devâm etmiştir. Devlet Arşivinde, bunlara dâir birçok belgeler vardır. Meselâ, Ahyolı kadısına verilen bir hükümden anlaşıldığı gibi, Hatunili nâhiyesindeki Alevîlerin arasında, İran'dan gelmiş biri vardır (Mühimme: VII; 15 Safer 975; 1567 M. Hüküm: 98; Ahmed Refik: Onaltıncı asırda Râfızîlik ve Bektâşîlik;

İst. Muallim Ahmet Halit Kitabevi — 1933; S. 20—21); bir hükümden de Amasya civârındaki Alevîler arasında, Yukarı İller'den (İran'dan), Süleyman Fakıyh adlı bir halîfenin bulunduğunu anlıyoruz (Aynı; S. 26). Aynı târihli bir başka hükümde de, İran'a bağlı olanların, birer töhmetle ortadan kaldırılmaları emrolunuyor (S. 27—28).

Kastamonu beyine ve Küre kadısına verilen bir hükümde İran'a bakır verilmemesi, ordan gelenlere bir dirhem bakır bile satılmaması buyurulmakta, demir satılmaması kesin olarak emredilmekte, bir başka hükümde, İran elçisine nezir verenlerin men'i, bunların, harâmîlik, hırsızlık, yolkesicilik gibi isnadlarla, İran'a duyurulmadan yokedilmeleri tavsiye olunmaktadır; daha bunlara benzer nice hükümler var (Mühimme; VII, 975—976 yılı; 242, 1409, 1835, 1984, 1988, 2021, 2131 numaralı hükümler, daha birçok hüküm). Safavîlerin inkırâzından sonra da bu bağlılık, aynı kuvvette olmasa bile, bir gelenek hâlinde sürmüştür. Meselâ Milâdî XVIII. yüzyılda, Hayder Baba adında bir Bektâşî babasının İran'la ilişgisi olduğunu, III. Selim ve Alemdar olaylarına karıştığını, İran'a gidip geldiğini, Yeniçeri Ocağı'nda, Doksandokuz Kışlasında konukladığını, Yeniçerileri isyâna teşvıyk ettiğini, nihâyet zorla izâle edildiğini biliyoruz (Cevdet Paşa Târihi; XII; İst. Matbaa-i Osmâniye — 1309; S. 54—55).

Osmanoğullarıyla Safavîler arasındaki bu siyasî rakaabet, o dereceye varmıştı ki, Şah İsmâîl'in atası Şeyh Cüneyd'in babası Şeyh-i Şah İbrâhîm'in oğlu Kevâkibî Ebû-Yahyâ Muhammed'in soyundan, Sünnîliği kabûl eden Abdürrahman b. Ahmed'il-Kevâkibî, Halep'te müftîlik makaamına yücelen Muhammed b. Hasan gibi bilginler (Sergis: El - Mu'cem'ül - Matbûât'il - Arabiyyeti ve'l - Muarrabe, Mısır — 1346 H. 1928; S. 1574—1576), Osmanlı devletinde, Anadolu Kazaskerliği mansıbına nâil olan Necmeddin Muhammed, sâdât-ı Huseyniyye ve Sülâle-i Safaviyye'den sayılmakta, hattâ II. Abdülhamîd'in devrinde, uzun müddet Şeyhâlislâm olan Cemâleddin Efendi de bu soydan

gelmekle berâber (İlmiye Sâl-Nâmesi; İst. Mat. Âmire — 1334; S. 617—618), siyâdetleri kabûl edilmekte, fakat Şeyh Cüneyd'in oğlu Hayder'in sulbünden gelen İsmâîl-i Safavî ve onun soyu, Osmanlı tarihçilerince müteseyyid tanınmakta, yalancı tanıtılmaktadır!

§ Kızılbaş sözünün çok eski bir geçmişi bulunmakla berâber (İslâm Ansiklopedisi'ndeki «Kızılbaş» maddesine bk. A. Gölpınarlı; C. VI; S. 789—795), Osmanlı ülkesinde, bilhassa Alevîlere yamanması, Türk bile olsa, Şîa'ya, tümden «Acem» denmesi, «Râfızî» sözünün, Şîa hakkında kullanılması, daha önceden de, çeşitli münâsebetlerle bildirdiğimiz iftirâlar, yalnız bilgisizlikten, yalnız taassuptan meydana gelmiş değildir; bunların asıl kaynağı, Safavî - Osmanlı rakaabetidir; siyâsettir ve bunda, Safavîlerin de büyük, hem de çok büyük sorumluluğu vardır.

§ Bugün, İmâmiyye (İsnâ-Aşeriyye, Ca'feriyye) mezhebi, İran'ın resmî mezhebidir. Yemen ve bilhassa Irak halkının çoğu, bu mezhebdedir. Sûriye Alevîlerinin (Nusayrî) hemen hepsi, Ca'ferî mezhebini kabûl etmiştir. (İran'ın Sûriye Kültür Ataşesi Prof. Muhammed Cevâd Meşkûr; Muâvini Hasan Garavî-i Isfahânî: Aleviyân der Sûriye; Honer - o Merdom Mecmûası; Ordibehişt; 2535; No: 163; S. 2—5). Lübnan'da, gerçekten de ilmî yayımlarda bulunan, bilginlere, müctehidlere sâhib, fa'âl bir Şîa topluluğu var. Küveyt, Bahreyn, Hicaz, Ahsâ, Katîf, Maskat, Umman ve Doğu Afrika'da, Sovyet Rusya'da, Pâkistan ve Hnidistan'da, Çin, Seylân ve Tibet'te, Arabistan'da ve Medîne-i Tayyibe'de Şîa-i İmâmiyye mezhebinde Müslümanlar mevcuttur. Avrupa'da, Amerika'da, şükrolsun Allâh'a, günden güne çoğalan Müslümanların bir kısmı bu mezhebi ihtiyâr etmekte. Türkiyemizde, Kars, Ağrı, Iğdır'da ve Doğu illerinde, Şîa-i İmâmiyye mezhebindeki Türk kardeşlerimiz, çoğunlukta; hâsılı dünyânın çeşitli ülkelerindeki Şîa, yüz milyona yakın, belki de daha aşkın.

§ İmâmiyye'nin (İsnâ - Aşeriyye - Ca'feriyye), gerek usûl, gerek fürû' bakımından, yâni inanç, ibâdet ve muâ-

melât yönünden, İsmâîliyye, Zeydiyye, Mücessime, Müşebbihe, Mürcie, Ceberiyye, Kaderiyye, Hâriciyye gibi mezheblerle, Yunan felsefesini İslâmîleştiren Hukemâ inancıyla, Tasavvufla, Vahdet-i Vücûd (Varlık Birliği) akıydesiyle, kendi reiylerine göre te'vîl yolunu tutanlarla, Bâtınîlikle, Hurûfîlik, Noktavîlik gibi uydurma yollarla, Nusayrîlik, Dürzîlik, hele Şeyhîlik, Kerîm Hânîlik, Bâbîlik, Bahâîlik, Kaadıyânîlik gibi son zamanlarda, Batı sömürgecilerinin bölücülük gayretleriyle kurulan düzme dinlerle, İran'da bir azınlık olan ve kendilerine «Ehl-i Hak» ve «Ser-Sopordegân» diyen, Anadolu'da ve Rumeli'de «Alevîler» diye anılan, inançta aşırı giden, ibâdetleri mühimsemeyen tâifeyle hiç bir ilgisi yoktur (Nusayrîlerle bu son tâifeden, gerçek inancı kabûl edip öz temizliğiyle Ca'ferî inançlarını benimseyenleri memnûniyetle görmekteyiz. Bütün bunlar için «Trkiye'de Mezhebler ve Tarîkatler» adlı eserimizin 54—89. ve 109—181. sahîfelerine ve II. bölümüne bakınız; S. 185—297. «Ehl-i Hak» denen tâife için de Seyyid Muhammed Ali — Hâce E'd-Dîn'in «Ser - Sopordegân» adlı kitabında gerekli bilgiyi bulabilirsiniz; Tebrîz — 1349 Ş.).

İmâmiyye, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), ümmetine halef ve halîfe olarak bıraktıkları iki paha biçilmez esâsa, Kur'ân-ı Mecîd'e ve Ehlibeyt'e (A.M) inanan, helâle helâl diyen, harâmı haram bilen, Hz. Muhammed'i (S.M) son peygamber ve peygamberlerin efdali ve seyyidi tanıyan, dînini, son din olarak kabûl eden, Şerîat hükümlerine uyan bir mezheptir. Bu saydığımız toplumlar içinde, kendilerini Ehlibeyt muhibbi sananlar yok değildir; hattâ çoktur da. Fakat esefle söyleyelim ki bu mahabbetin, Ehlibeyt'in yoluna uymakla değer kazanacağını, dâvâda kalan mahabbetin ma'nâsı olmayacağını bilemeyenler de pek çoktur; bunlardan, Ehlibeyt'in inançlarına uyanlar, uydurma inançları bırakıp Ehlibeyt'in yoluna gidenler, gerçek Ca'ferî'dir; Ehlibeyt inancına uymayanların dâvâlarıysa bâtıldır.

İKİNCİ BÖLÜM

I

İSLÂM MEZHEBLERİNE UMÛMÎ BİR BAKIŞ

§ Hâriciler.

Hz. Peygamber'den (S.M), sonra, ibâdet ve muâmelâttaki ihtilâflardan başka, bilhassa İmâmet hakkındaki ayrı, hattâ birbirine zıt düşüncelerin meydana getirdiği sonuçlardan bahsetmiştik. Bütün bunlara rağmen İlk İki Halîfenin zamanında, İslâm vahdeti, gene de korunabilmişti; fakat Üçüncü Halîfe'nin çağında, mensûb olduğu Ümeyyeoğullarının, her yönden idâreyi ellerine almaları, beytülmâli istedikleri gibi kullanmaları, servetin meydana getirdiği safâhet, ıktidârın doğurduğu cür'et, îtirâz edenlere tatbıyk edilen şiddet, İslâm âleminde ilk isyânla, ilk kanlı olayla sonuçlanmıştı. Bunu behâne eden, hattâ Halîfe'ye istediği yardımı bile yapmamak sûretiyle âdetâ bu kanlı olayı hazırlayanlara yardımda bulunmuş olan Şam Vâlisi Muâviye, Hz. Alî'nin (A.M) hilâfetinden sonra bu kanı ondan istemeye, Alî'yi suçlu bulmaya girişmiş, halkı kışkırtmaya başlamıştı. Şam'lıların bilhassa gençleri, köylüleri, İslâmî esasları hiç bilmiyorlar, Müslümânlığı, yalnız namaz kılmaktan, oruç tutmaktan müşriklerle savaşıp ganîmet elde ederek halîfe bildikleri Muâviye'yi, onun mensûb olduğu soyu - sopu büsbütün zenginleştirmekten, onun kurduğu muhâfızlı, perdedarlı, haremli, kabûl salonlu, hadımağalı, câriyeli ve köleli saraya, Yeşil Kasr'a gelir sağlamaktan, icâbederse bu uğurda ölmekten ibâret

sanıyorlardı. O, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M) minberde, hâşâ, lânet ederken, namazlarının kunutlarında lânet okurken onlar da ona uyuyorlardı; içlerinde Alî'yi tanıyan, onun hakkında nâzil olan âyetleri, buyurulan hadisleri bilen yoktu. Bilenler, yâ bir kenara çekilmişler, bunu bir kurtuluş saymışlardı; yâhut da dinlerini dünyâlarına satmışlar, Yeşil Kasr'ın nîmetlerini, vicdan huzûrundan daha üstün ve tatlı bulmuşlardı; devir öylesine dönmüştü ki Muâviye, Şamlıların kendisine karşı inanç ve bağlılıklarını denemek için cumâ namazını, çarşamba günü kıldırmıştı ve kulaktan kulağa, küçük bir fısıltı bile duyulmamıştı.

Nihâyet önce, Zübeyr'in oğlu tarafından kandırılmış olan Hz. Âişe'nin de katıldığı Cemel savaşı, İslâm arasına kılıç düşürmüş, Hav'eb suyu kıyısında İslâm'da ilk yalan şehâdet (tanıklık) yapılmış, Muâviye, bundan büsbütün hız almış, kuvvet kazanmıştı. Sıffîn savaşının son demlerinde Âs oğlu Amr'ın düzeniyle Alî'nin (A.M) ordusu, savaştan el çekmiş, Alî (A.M), ordusundakilerden bir bölüğünün ısrârıyle hakeme mürâcaâtı kabûl etmişti; sonucunda Muâviye'nin halîfeliği tahakkuk edince de, Alî'yi (A.M) hakemi kabûle zorlayanlar arasından Yezîd b. Âsım adlı biri çıkıp Alî tarafından birini, Muâviye tarafından da birini öldürmüş, iki tarafın da hükmünü kabûl etmediğini bildirmiş, «Hüküm, ancak Allâh'ındır» demişti. Bu adam, hemencecik öldürülmekle berâber, bu düşünceyi benimseyenler, Alî'nin (A.M) ordusundan bölük - bölük ayrılmaya başlamışlardı. Bunların içinde, Zü'l-Huveysara Hurkus b. Zübeyr de vardı.

Hurkus, Hz. Rasûlullâh'ın (S.M), zamân-ı saadetlerinde, Huneyn savaşından sonra ganîmetler, ashâba bölüştürülürken, Rasûl-i Ekrem'e (S.M), «Adâlete riâyet et» demek cür'etinde bulunmuştu. Ömer, onu öldürmek için izin istemiş, Rasûl-i Ekrem (S.M), «Bırak» buyurmuşlardı, «Onun öyle arkadaşları vardır ki onların namazlarına, oruçlarına göre sizin namazlarınız, oruçlarınız önemsiz

sayılır; Kur'ân-ı okurlar, fakat anlâmıyla amel etmezler. Ok yaydan fırlar gibi dinden çıkarlar; içlerinde, baldırında (, bir rivâyette omuzunda) kadın memesine benzer bir ur olan biri de bulunur; insanların en hayırlısına ve ona uyanlara karşı dururlar.» (Sahîhu Buhârî'nin «Bed'ül-Halk» bölümünün «Peygamberlik alâmetleri» kısmından, Neseî'nin «Hasâis»inden, «Sahîhu Müslim»in «Kitab'üz-Zekât»ından, Ebû-Dâvûd'un «Sünen»inden, İbn Hanbel'in «Müsned»inden ve diğer hadis kitaplarından naklen Fadâil'ül-Hamseti min'es-Sıhâh'is-Sitte: II, Necef — 1384; S. 400 ve devâmı. Hurkus için «Tenkıyh'ül-Makaal'e bakınız; I, S. 261). Bu hadîse dayanılarak bunlara, Oktan yay gibi fırlayanlar, çıkanlar, Allâh'ın hükmünden başka bir hüküm tanımayanlar, Müslümânlarla savaşanlar anlamına «Havâric - Hâricîler», «Mârıka - Mârıkıyn», «Muhakkime» ve «Nevâsıb - Nasıbîler» dendiği gibi önce Harûrâ' denen yerde toplandıklarından «Harûriyye» de demiştir. Hz. Alî (A.M), Sıffîn savaşından sonra «Nehrevan» da bunlarla da savaşmışlardı.

Müslümân olmayan, fakat isyân etmeyip İslâm'a vergi veren gayr-i müslimlere, Zimmî oldukları için dokunmayı haram bilen, fakat Alî'ye (A.M), yâhut Muâviye'ye uyan Müslümânları kâfir sayıp en kötü bir sûrette, acımasız, küçük çocuklarına, gebe kadınlarına kadar öldüren ve bunu mübah sayan, kaba ve katı bir taassuba sarılan bu yobazlar (Sosyal Açıdan İslâm Tarihi adlı eserimize bakınız; İst. İnkılâp ve Aka Kitabevi — 1975, S. 287—288), Muâviye'ye, Alî'nin (A.M) kuvvetini zayıflatma fırsatını hazırlamış, Sıffîn savaşında, Emir'ül-Müminîn'in üstünlüğünü engellemiş, hak adına bâtıla hizmet etmişlerdir (Nehrevan'da Alî ile savaşırlarken başlarında bulunan İbn'ül-Kevvâ'yı Alî'nin Şîa'sından sanan İbn Nedîm, büyük bir yanılgıya düşmüştür; Tenkıyh'ül-Makaal'e de bakınız; II, S. 304). Hz. Alî'nin (A.M) kaatili İbn Mülcem'i bir kıt'ayla öven, onu Allah râzılığını kazanmış sayan ve Buhârî'nin râvîlerinden olan İmrân b. Hıttân da bunlardandı. Usûl ve Fürûu tesbît edilmemiş olan, yalnız hem inançta, hem

muâmelâtta tam bir taassuba kapılan, hiç bir yeniliği kabûl etmeyen, fakat cebri benimseyip kulun yaptığı işin, Allâh'ın takdîriyle ve Allah tarafından halk edildiğine inanarak büyük bri çelişkiye düşen ve bundan da haberdâr olmayan Haricîlik, birkaç bölüğe ayrılmış, Emevîler ve Abbâsîler zamanında başarısız isyanlar çıkarmıştı. Bunlar, şimdi, bir azınlık hâlinde Uman'da, Libya ve Madagaskar'da, Afrika'nın kuzey bölgeleriyle Cebre adalarında mevcuttur (100 Soruda Türkiye'de Mezhebler ve Tarîkatlar'a bakınız; S. 63—69).

§ Ceberiyye.

İlk mümessili, 128 hicrîde (745—746) Horasan'daki ayaklanmalar sırasında öldürülen Safvân oğlu Cühm olarak kabûl edilen Ceberiyye mezhebi de inançta hâricîlere uyar. Bu mezhebe göre kulda irâde ve ihtiyar yoktur, küllî irâde, ancak Allâh'ındır; hayrı, şerri yaratan, ancak Allâh'tır ve kul onun irâdesine tâbîdir. Allâh'a sıfat tanımak, onu insana benzetmektir; bu bakımdan O'nu, yaratan, öldüren ve yapan gibi sıfatlardan başka sıfatlarla tavsîf edemeyiz. Her yaratılanın bir sonu olduğuna göre Cennet'in ve Cehennem'in de sonu vardır.

§ Mürcie.

«Mürcie» sözü, geriye atmak anlamına «İrcâ'» sözünden gelmededir. İmânı öne alıp ameli, yâni kulun işlediği hayır ve şer işleri geriye atan yol anlamınadır. Ummak anlamına ge'en «Recâ'»dan ürediğini, bu yolu tutanların, Allâh'ın, kullarını bağışlamasını umduklarından bu adla anıldığını söyleyenler de vardır.

İnançta bir mezhep olmakla berâber usûl ve fürûu tedvîn edilmediği cihetle bu mezhebi, bir çok İslâm mezheplerinin de kabûl ettiği şu esasta birleştirebiliriz:

İmân sâhibi, helâl saymamak ve önemsiz görmemek

üzere bir suç işlerse, işlediği suç, büyük olsun, küçük olsun, îmândan çıkmaz, kâfir olmaz; netekim kâfri de işlediği iyi ve hayırlı işler dolayısıyle mü'min olamaz. Îmân, Allâh'ı, peygamberleri ve Allah katından gelenleri bilmek ve gerçek saymaktır. Kulun bunu, dille söylemesi, Allah'tan korkması, ibâdetleri yerine getirmesi, îmandan değildir. Küfür de Allâh'ı bilmemektir, varlığını, birliğini gerçeklememektir. Bu inanç, Ceberîlerden Safvân oğlu Cühm'ün inancıdır; ona göre kul, Allâh'ı ve Peygamberi bildikten sonra diliyle bunun aksini söylese bile kâfir olmaz; çünkü îman ve küfür, kalben tasdıyk ve inkârdır ancak.

Mürcie de bölük-bölük ayrılmıştı. İçlerinde, îmânın azalıp çoğalacağına, çoğalacağına, fakat azalmayacağına inananlar, îmânın, Allâh'ı bilmek, sevmek ve ululanmayı bırakmak olduğuna inananlar vardır; bu son bölüme göre Şeytan, Allâh'ı tanıdığı halde kendini büyük gördüğünden kâfir olmuştur. Mürcie'den, ikrârı îmândan sayanlar da mevcuttur ki bunlarca ikrâr, kalben tasdıka bağlıdır.

Dikkat edilirse hemen görülür ki bu mezhepte de siyâsî bir yön mevcuttur ve Ümeyyeoğullarıyle Abbasoğullarının yaptıkları zulümlerin, kötülüklerin, onların îmânlarına bir zarar vermediği inancını güder. «Makaalât'ül-İslâmiyyîn», Nu'mân b. Sâbit'in, Mürcie kanâatini kabûl ettiğini söyler (H. Ritter Basımı; İst. Devlet Matbaası — 1929; S. 138—139).

Mürcie kolları içinde, Hz. Peygamber'in (S.M) zaman-ı saâdetlerindeki münâfıkları bile mü'min sayanlar, hattâ bir peygamberi öldüreni, öldürmesi yüzünden değil de bu işi mühimsememesi yüzünden kâfir bilenler de vardır (Aynı; S. 132—145).

§ Zâhiriyye.

270 hicrîde (883) ölen Dâvud b. Alî'nin kurduğu «Zâhiriyye» mezhebi de aynı inancı güder. Dâvud, Şâfiî'nin talebesindenken sonra Kur'ân ve hadîsin zâhirî anlamla-

rını kabûl etmek, reiy ve kıyâsı reddetmek sûretiyle ondan ayrılmış, herkes için ictihâdı şart bilmiş, bir müctehidi taklîdi kabûl etmemiştir.

Bir müddet Irak'ta yayılan, sonra yitip giden bu mezhebi, 384'te (994) Kurtuba'da doğup 456'da (1063) ölen İbn Hazm, Endalüs'te yenilemiştir. İbn Hazm, evvelce Mâlikî iken Şâfiîliğe geçmiş, sonunda Zâhirîlikte karar kılmıştır. Ümeyyeoğullarına şiddetle taraftardı. İbn Hazm'e göre Kur'ân ve hadiste yorum yapılamaz. Güvenilir kişiden rivâyet edilen hadis, râvî bir kişi bile olsa makbûldür. Allâh'ın sıfatları düşünülemez; gören, bilen.... gibi Kur'ân-ı Mecîd'de geçen sıfatlar, Allâh'ın adlarıdır ancak. Kulda cüz'î irâde vardır ama ihtiyâr Allâh'ındır; kulu, dilerse doğru yola sevkeder; dilerse, önüne engeller çıkarır, sapıklığa sevkeder. Büyük suç işleyenler bile, îmânı varsa, kâfir değildirler. Halîfenin, ergenlik çağına eren ve Kureyş'ten olan akıllı ve bilgili bir kişi olması şarttır. Bu mezhep, tam doğmatik bir karaktèr taşır; meselâ köpek, bir tastan su içerse, artığı pistir; kap, toprakla ovulup yedi kere yıkandıktan sonra temiz olur; çünkü buna dâir hadis vardır; fakat domuzun artığı olan su, pis değildir; onunla yıkanılabilir, abdest alınır; çünkü buna dâir elimizde bir haber yoktur. İnsanın idrârı, suyu pisler; fakat domuzun idrârının, suyu pislediğine dâir bir haber olmadığından domuzun işediği su, pis sayılmaz.

Endelüs Emevî devleti yıkılınca Zâhirîlik, orada tutunamayıp VI. yüzyılın sonlarıyle VII. yüzyılda (XII—XIII) Kuzey Afrika'da gelişmiştir.

§ Bu aşırı taassubun Türkiye'deki tesirleri.

Evvelce de anlattığımız gibi Safavî hükûmetinin teşekkülünden sonra Osmanoğulları, bilhassa Alevîlere ve Şîa'ya temâyül eden Bayrâmî Melâmîlerine (Hamzavîler), zaman-zaman katl-i âmlarla beliren bir tenkîl hareketine girişmişti. Hacı Bayram-ı Velî'nin halîfesi Emîr Sikkînî'den

(880 H. 1475) sonra bu toplum, Ayaş'lı Binyâmîn'e uymuş, onun 916, yâhut 926'da (1510—1519) vefâtından sonra da Konya A'.saray'ında doğmuş ve orada yerleşmiş olan Pîr Alî'yi muktedâ tanımıştı. Pîr Alî hakkında, Kanûnî devrinde çeşitli söylentiler yayılmış, onun vefâtından sonra Bursa'ya gelen oğlu İsmâîl-i Ma'şûkıy'yi birçok kişi mürşid kabûl etmişti ki bunu, Hacı Bayram'ın halîfesi Hızır Dede'den yetişen ve Bayrâmîliğin tam Sünnî kolunu temsîl eden Üftâde'nin Halîfesi Hüdâyî'nin (1038 H. 1628) «Vâkıât» adlı eserinden öğrenmekteyiz [*]. İstanbul'a gelen, bir aralık Edirne'ye giden, Yeniçerilerden müridleri olan ve kendisine uyanların sayısı üç bini aşan İsmâîl-i Ma'şûkıy, ilhad ve zendekayla ithâm edilerek 945'te

---

[*] Sonradan Aziz Mahmud Hüdâyi diye anılan bu zât, Kochisar'da 950 de (1543-1544) doğmuş, İstanbul'da okumuş, Edirne'de Sultan Selim medresesinde muidlik, Şam ve Mısır'da nâiblik hizmetlerinde bulunmuş, Mısır'da Halvetiyye tarikatine girmiş, Bursa'ya gidip Ferhâdiyye medresesine müderris ve Cami-i Ateyk mahkemesine nâib tâyin edilmişti. Gördüğü bir rüyâ üzerine Üftâde'ye intisâb etmiş, ondan hilâfet almıştı. I. Sultan Ahmed'in bir rüyâsını yorumlamış, İstanbul'da Fâtih Câmiine vâiz tâyin olunmuştu. Rüstem Paşa'nın kızı Âişe tarafından kendisine Üsküdar'da bir dergâh yaptırılmış, gene Üsküdar'da Mihrimah Sultan câmiine vâiz olmuştu. Ramazan aylarının ilk pazartesi günleri, Sultanahmed Câmiinde de vaaz ederdi. Celvetiyye tarikatini kuran ve saraya intisâb ettiği için müridleri çoğalan, biliginlerin, hattâ zamanının Şeyhülislâmının kınamalarına rağmen saray vasıtasıyle nüfûzunu genişleten Hüdâyi, 1073 Saferinin ikinci günü vefât etmiş, tekkesine gömülmüştü (1672) «Vâkıât» Üftâde'nin konuşmalarının zaptından meydana gelmiştir; asıl adı «E't-Tibr'ül-Mesbûk fi mâ carâ beyn'es-Sâliki ve'l-Meslûki fi's-Sülûk» yâni «Sülûk esnâsında şeyhle sâlik arasında geçen şeyleri bildiren damgalanmış altın» olan ve aleyhinde bulunanlara, arapçadaki kudretini göstermek için şeyhinin sözlerini arapça olarak kaydeden bu eserde Üftâde'nin, Yûnus Emre aleyhinde de sözleri vardır. Devrindeki olayları bildirmesi bakımından değerli bir eser sayılabilir (İslâm Ansiklopedisine yazdığımız «Celvetiye» maddesine bakınız; Cüz 21, İst. 1944; S. 67-69).

(1539), Atmeydanında (Sultanahmed Meydanı), oniki müridiyle başı, enseden baltayla kesilmek sûretiyle şehîd edilmiş, cesedleri Ahırkapı kıyısından denize atılmıştı. Genç ve çok güzel olduğundan, bir rivâyette de atası, kendisine «Bu oğlancık şeyhtir» dediğinden «Oğlan Şeyh» diye anılan İsmâil-i Ma'şâkıy'nin idâmından sonra Melâmîler hakkında pek şiddetli bir ta'kıyb ve tenkîl siyâseti güdülmeye başlanmıştı. Ankara'lı Husâmeddin, Ankara'da hapsedilmiş, hapiste vefat etmiş, yâhut idâm edilmiş (956 H. 1549), Hamza Balı, Bosno'da bir hükûmet kurma töhmetiyle İstanbul'a getirtilmiş, Süleymâniye arkasında Deveoğlu yokuşunda, başı enseden kesilerek şehîd edilmiş (969 H. 1562), bundan sonra «Hamzâvî» diye anılan Melâmîler, bölük-bölük tutulup Tuzla'ya götürülerek idâm edilmiş, cesedleri Tuzla deresine atılmış (Bu hususta Devlet Arşivinde birçok vesîka vardır), 1073'te (1662) Bütçü Beşir Ağa, İstanbul'da Fenerbahçe'de boğulup cesedi denize atılmış, ertesi gün, Meşîhata mürâcaat eden kırk kişi aynı yerde, aynı âkıbete uğramıştı (Melâmîlik ve Melâmîler'e bakınız).

Öte yandan, doğmatik inançlar tesiriyle bir cereyan başlamıştı. 878 de (1473) ölen ve «Tahrîkat-i Muhammediyye» adlı bir kitap yazan Birgili Mehmed, kendince, Müslümânlığı eski arı hâline getirmek gayretiyle mevlid okumayı ve okutmayı, ölüye kırk töreni yapmayı, rûhu için helva döktürüp eşe - dosta, yoksullara yemek yedirmeyi, Kur'ân-ı Mecîd'i nağmeyle okumayı ve okutmayı, minyatür yapmayı, bütün yenilikleri, sanatı, edebiyâtı haram saymıştı. Bu zâtın talebesinden Kadı-Zâde, daha da ileri gitmişti. Kadı-Zâdeliler ve Fakılar (Fakıhlar) diye anılan bu tâife, kaşıkla yemek yemeyi bile bid'at biliyor, haram sayıyordu. Kutlu gecelerde minârelerde kandil yakmanın aleyhinde bulunuyorlar, minârelerin yıkılmasını istiyorlardı. Bunlarca Tekkeler yakılacak, mukaabele yapılan yerlerin toprağı, birkaç karış, hattâ kırk karış kazılıp denize dökülecekti; ancak bundan sonra oralarda namaz kılına-

bilirdi. IV. Murad'ın kaprisinden başka birşey olmayan tütün içme yasağına da taraftar olan Kadı-Zâdeliler, tütün içmeyi haram sayıyorlar, padişâha arka oluyorlardı. Tekkelerde mukaabele yasaklanmış, Mevlevî semâı men' edilmişti. Vânî Mehmed de (1069 H. 1658) aynı yolu tutmuş, bu terör hareketini desteklemişti (Naîmâ Târihi; İst. Mat. Âmire—1282; C. III, S. 173, 275—276, 323, 336—338—348—349, 385—392; V; S. 54—59; VI; S. 227—241. Kâtip Çelebi: Mîzân'ül-Hakk fî İhtiyâr'il—Ahakk; İst. Ali Rızâ Matbaası — 1276; S. 21. Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik; İst. İnkılâp Kitabevi — 1953; S. 158—162).

§ Vehhâbîlik.

Hicretin XII. yüzyılında (XVIII), Arabistan'ın Necid bölgesinde Muhammed b. Abdülvehhâb (1115—1210 H. 1703—1795), bu mezhebi benimsemiş, ona uyan Abdülâziz'le oğlu Saûd, bu inancı yaymaya başlamış, mezhebleri, «Zâhiriyye, Vehhâbiyye» adıyla anılmaya başlamıştı. Bu mezhep erbâbı, Osmanlı devletini bir hayli uğraştırmıştı. Türbeleri, hattâ Hz. Peygamber'in (S.M) Ravza-i Mutaharasını ziyâreti, geçmişlerden biriyle Allâh'a tevessülü, câmilere minâre yapılmasını bid'at bilen, türbeleri yıkmayı bir ibâdet sayan Vehhâbîler 1216 da (1802), Kerbelâ'ya saldırmışlar, İmâm Huseyn'in (A.M) zarîhini yakmışlar, beşbine yakın Müslümânı, din nâmına kılıçtan geçirmişler, ertesi yıl Tâif'i zaptedip halkı tümden öldürmüşler, daha sonra Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'ye saldırmışlar, nihâyet bütün bu zulümleri, hâşâ, İslâm adına yapan, Müslümânları öldürtmekten çekinmeyen, bu İslâm'a ve insanlığa sığmayan cinâyetleri ibâdet sayan Saûd'la yardakçıları, II. Mahmud zamânında, Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa tarafından altedilmiş, ele geçirilen Saûd'la yakınları, İstanbul'a yollanmış, 1234'te (1819) cezalarını bulmuşlardı (Vehhâbîler için «İslâm Ansiklopedisi»ne, «Cevdet Târîhi»ne; İst. Mat. Osmâniye — 1309; C. II, S. 72—74; VI; S. 120—124, 153; VII; S. 182—216,

228, 244, 276, 369—376; VIII; S. 123—129; IX; S. 16; Eyyub Sabrî'nin «Târîh-i Vehhâbiyân»ına; İst. Tercemân-ı Hakıykat Gazetesi tefrikalarından kitap hâline getirilmiştir; 1296. Bu kitap, Vehhâbîleri, Bâtınîler ve Şia ile karıştırmıştır; bu bakımdan yalnız târîhî olaylara kaynak olabilir. Ebû-Zehrâ'nın «İslâmda Fıkhî Mezhebler Târîhi»nde de Vehhâbîler hakkında doğru bilgi vardır; Abdülkaadir Şener Çevirisi; 4. Cilt; Ankara — 1969).

§ İran'da, yılda bir, «Kitap Yakma Bayramı» adıyla, çılgınca bir töre îcâd iden, Şia'nın şiddetle aleyhinde bulunan, Ehlibeyte bile dil uzatmaktan çekinmeyen, Müslümânları birbirlerine düşürmek için elinden geleni yapan, sonunda, töreleriyle yaptıklarının cezâsını canıyla ödeyen ve cezâ yurduna giden Ahmed Kisrevî'nin fikirlerinde de «Zâhiriyye»nin tesirlerini görmemeye imkân yoktur.

§ Müşebbihe, Mücessime.

Kur'ân-ı Mecîd'de, mecâzî anlam taşıyan âyet-i kerîmeler vardır. Meselâ, II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 115. âyet-i kerîmesinde, meâlen, «Doğu da Allâh'ındır, batı da; artık nereye dönerseniz, Allâh'ın yüzüne dönmüş olursunuz; gerçekten de Allah, rahmeti bol olandır, herşeyi bilendir» buyurulmaktadır. LV. Sûre-i Celîlenin (Rahmân) 26—27. âyet-i kerîmelerinde, meâlen, «Yerin üstünde ne varsa fânîdir; ve ancak ululuk ve kerem sâhibi Rabbinin yüzüdür kalan» buyurulur. Her iki âyet-i kerîmede de «vech - yüz», Allâh'ın zâtı, Allah anlamını ifâde eder; bildiğimiz yüzü değil. «Vech» aynı zamanda, râzılık anlamını da verir. «Yoksullara vermeniz, ancak Allâh'ın yüzünü dilemek içindir» meâlindeki âyet-i kerîmede (II, 272) «vech», bu anlamadır (Râgıb-ı Isfahânî: El-Müfredât fî Garîb'il - Kur'ân; Tehran — Murtazaviyye Mat. Ofset Bas. S. 513—514). «Yahudiler, Allâh'ın eli bağlanmıştır didiler; elleri bağlanasılar; söyledikleri söz yüzünden lânete uğrayasılar; hayır, Allâh'ın iki eli de açıktır; dilediği gibi ihsanda bulunur» meâlindeki âyet-i kerîme-

de (V; Mâide, 64) el, açıkça anlaşıldığı gibi lûtuf ve ihsanda bulunmak, nîmet vermek anlamını verir (Aynı; S. 550—551); netekim XXXVI. Sûre-i Celîlenin (Yâ Sîn) 83. ve XLVIII. Sûre-i Celîlenin (Feth) 10. âyet-i kerîmelerinde de «el», kuvvet, kudret anlamınadır (Aynı S. ler). II. Sûre-i Celîlenin 255. âyet-i kerîmesinde (Âyet'ül - Kürsî), gökleri ve yeryüzünü kaplayan «kürsî», bilgi, kudret, tedbîr ve tasarruf anlamlarını verir (S. 428—429). «Derken O'na (Nûh'a A.M), gözlerimizin önünde bir gemi yap buyurduk» meâlindeki âyet-i kerîmede (XXIII; Mü'minûn, 27), «gözlerimizin önünde», «bizim korumamızla, seni koruyacağımıza dayanarak» anlamınadır (S. 355). Birçok âyet-i kerîmede ve hâssaten XX. Sûre-i Celîlenin (Tâ Hâ) 5. âyet-i kerîmesinde geçen «Arş», taht, sedir, oturu'acak şey değil; kudret, kuvvet, hüküm ve hâkimiyyet, İlâhî ve mânevî saltanat, tedbîr ve tasarruf anlamını verir (S. 329—330). «Süphe yok ki akıp giden gemide taşıdık sizi sular köpürüp coşunca» meâlindeki âyet-i kerîmede (LXIX; Hâkka; 11) «taşımak», kudret ve hikmetiyle, emriyle, geminin, suya batmadan gitmesidir.

Her dilde ve türkçemizde, mecazî anlamda kullanılan söz'er vardır. Sözgelimi. «O, benim elimin altındadır; orava elim erer; arslan delikanlı; tuttuğunu koparır; sevincinden uçtu; günü karardı; ona aün doğdu» gibi sözler, kudreti, kuvveti, gücü, kaabiliyeti, aşırı yası, kavuşulan mutluluğu bildirir ancak. Fakat Müşebbihe ve Mücessime, yâni Allâh'ı insana benzetmevi, O'na cisim insâd etmeyi câiz sayanlar, bu âyetleri yorumlamamavı esas inanç kabûl ederler. Onlara göre. Allâh'ın eli, oturduğu tahtı, gözleri, cismi vardır; fakat keyfiyetini bilmediğimiz gibi sormamız da câiz olamaz.

§ Bu inançlardan müteessir olan, yâhut doğmatik inanca karşı çıkıp âyetleri, kendi inançlarına, dileklerine göre uydurma ve çeşitli tarzda yorumlayanlarsa, yorumda büsbütün ileri ve aşırı gitmişler, sûrelerin başlarındaki «Hurûf-ı Mukattaa»dan çeşitli anlamlar çıkarmış-

lar, «Muhkemât» ve «Müteşâbihât»a bambaşka anlamlar vermişlerdir (Hurûfîlik Metinleri Kataloğu adlı eserimizin «Önsöz»üne ve bilhâssa 18—19. S. lerine bakınız).

*

§ «Ceberiyye»nin, kader hakkındaki inançları, iyi-kötü, her işin, gerçek fâilinin Allah olup kulun, ancak bir âlet mesâbesinde bulunduğu hakkındaki kanaatleri, hayrın ve şerrin, Allâh'ın irâde ve takdîriyle meydana geldiğini, herşeyin, Allâh'ın meşiyyetine, irâdesine tâbi' olduğunu, kulda cüz'î-küllî, hiçbir irâdenin bulunmadığını halka telkınleri, yalnız âyet-i kerîmeleri, nüzûl sebeblerini, o âyetlerden önceki ve sonraki âyetleri, o âyetleri açıklayan diğer âyetleri ve hadisleri düşünmeden kabûl edivermekten meydana gelmiş bir inanç değildir. Emevîlerin, Hz. Alî'ye (A.M) ve Ehlibeyte karşı giriştikleri hareketler, halkta, aleyhlerine bir heyecan, bir nefret ve isyan uyandırmaya başlamıştı; onların geçmişleri de mâlûmdu: Ebû-Süfyan, Mekke fethinden önce Medîne'ye, aman dilemeye gittiği zaman, İslâm ordusunun geçişini seyrederken Abbâs'a, «Bu» demişti, «Gerçekten de bir saltanat.» Abbâs, «Vay sana; bu, Nübüvvet» karşılığını vermişti (İbn'ül-Esîr; II, S. 93; Tabarî; III, S. 112); Muâviye, Irak'a geldiği zaman, onlarla, oruç, namaz için değil, hükmetmek için savaştığını söylemekten çekinmemişti. Oğlu Yezîd'se, İmâm Huseyn'in mübârek başı, Şam'a getirilip teşhîr için mızrağa saplı olarak Ceyrun tepesine dikilince, sevinçle söylediği kıt'ada, «Peygamber'den borçları aldım» demiş (Abdürrazzak Makrım: Maktel'ül-Huseyn ev Hadîsu Kerbelâ; II. Basım; Necef — 1376 H. 1956; Rûl'ul-Maânî'den naklen; S. 8), o mübârek baş, meclisine getirilince de İbn'üz-Zib'arî'nin, Uhud savaşı dolayısiyle söylediği kıt'ayı okumuş, «Hâşimoğulları saltanatla oynadılar; yoksa ne gelen bir haber var, ne inen bir vahiy» beytiyle biten bu kıt'ada, Bedir savaşının öcünün, Bedri'de Hz. Alî tarafından öldürülen amcasının, dayısının, ve diğer yakınlarının intikamlarının alındığını ifâde

etmiş, içindekini dışarıya dökmüş, düşüncesini kusup âleme îlân eylemişti[*].

Alî'ye ve Ehlibeyte, «Kim Alî'yi söverse, gerçekten de beni sövmüştür ve kim beni sövdüyse, gerçekten de Allâh'ı sövmüştür» hadîsi mâlûmken (Câmi'us - Sagıyr; II, S. 156); minberlerde Alî'ye lânet okutmak, Huseyn'i (A.M), Fâtıma'nın (A.M) ve Alî'nin (A.M) oğlu sayıp nesebini Rasûlullah'tan (S.M) kesmeye uğraşmak, «Tehzîb'üt-Tehzîb»te, İbn Hacer'in bildirdiği gibi mezhebi bozuk ve Ehlibeyte düşman Arfece'den tahrîc edilen hadîse nazaran İmâm Huseyn'in (A.M), ceddinin kılıcıyla katledildiğine hükmetmek (Maktel'ül-Huseyn; S. 6 ve 6—7. S. lerdeki notlar) ve uydurulan hadisler, halkın gözünden bu zulümleri gizleyemiyordu. Kâ'be tahrîb edilmiş, Medîne halkı, Ansâr kılıçtan geçirilmiş, ırzlara geçilmiş, evler yıkılıp yakılmıştı. Bütün bu azgınlıklara,bu taşkınlıklara daha sağlam mesnedler bulunması gerekti. İşte mutlak cebir inancı, Ümeyyeoğullarının, hattâ onlara halef olan Abbâsoğullarının lehine, bu amaçla yayılmadaydı. Ubeydullah b. Ziyâd Kerbelâ fâcîasından sonra, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) kızları Zeyneb'e (A.M), «Gördün mü, Allah senin Ehlibeytine ne yaptı» derken, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî'yi (A.M), Huseyn'in (A.M) diğer oğlu, şehîd olan Alî Ekber (A.M) sanıp, meclistekilere, «O'nu Allah öldürmedi mi» sorusunu sorarken aynı inancı dile getirmedeydi; Yezîd de, Şam'da, aynı inancı belirten sözler söylemedeydi (Aynı Kitap; S. 391—392, 419).

Mutlak cebir inancı, bütün bu olayların, Allâh'ın takdîriyle olduğunu, hattâ bunlara îtirâzın, kazâya rızâ vermemek, takdîre îtirâz etmek olacağını yaymakta, Kerbelâ fâcıasının, Hucr'ün, Meysem'in, Rüşeyd'in, Kanber'in şehâdetlerinde, Kâ'be'nin mancınıkla tahrîbinde,

---

[*] İbn'ül-Cevzî «Tezkiret'ül-Havâss»ında bunları anlatır; Alûsî bile, «Rûh'ul-Maânî» sinde, bu yüzden, Yezîd'in küfrüne hükmetmek zorunda kalmıştır (Maktel'ül-Haseyn; S. 428-429 ve aynı S.lerdeki notlar).

Medîne katl-i âmında, ancak Allâh'ın bildiği hikmetler bulunduğunu telkıyn etmekteydi. Böylece halkın, zulmedenlere boyun eğmeleri, «Ül'il-Emr» sayılan zâlimlere îtirâz etmemeleri, herşeye râzı olmaları sağlanıyor, beyinler yıkanıyor, mutlak bir teslîm oluş elde ediliyordu; böylece, «Cihâdın en üstünü, cevreden, zulmeden buyruk sâhibine karşı doğru sözü söylemektir» hadîsi zihinlerden siliniyordu (Câmi'us - Sagıyr; I, S. 41); «Amellerin en üstünü, Allah için sevmek, Allah için buğzetmektir» hadîsi unutturuluyordu (Aynı; I, S. 41). Ül'il-emre itâat edenler, İslâmın birlik - berâberlik dîni, hürriyet dîni, zulme karşı koymak ve onu yoketmek dîni olduğunu akıllarından bile geçirmiyorlar, mescidlerde nâfile namazlarına dalıyorlar, îtikâfa giriyorlar, oruç tutarak nefisleriyle savaşıyorlar, anlamını düşünmeksizin Kur'ân okuyorlardı.

Sûfiyyenin bir kısmıysa, «Lâ ilâhe ill'Allâh» tevhîd kelimesini, «Lâ fâile ill'Allâh» diye yorumluyor, herşeyi yaptıranın, hâşâ, Allah olduğuna inanıyor, çevrelerindekileri de inandırıyor, «Fâil de hak, mef'ûl de hak; beden îtibârîdir» deyip ibâhayı telkıyn ederek zevka dalıyordu.

Bir başka kısmı da her zülmü, her haksızlığı, her kötülüğü, «Tecelliyât-i İlâhiyye» sayıyor, «Cilve-i lâhî» görüyor, «Bunda da bir hikmet var» diyor, sesini bile çıkarmadan miskince sabrediyor, baş eğiyordu[*]. Zâlim kudret ve ıktidar da buna karşılık, «Meşâyih-i Kirâm»ı doyuruyor, âstânelerin, dergâhların, zâviyelerin vakıflarını arttırıyor, bîçârelerden gasbedilen malların artıklarını «Sûfiyye»nin önüne atıyor, arada bir dergâhları teşrîf ederek mukabeleye revank veriyor, cezbeyi çıldırtıyor, oradakileri avlıyor, geçimini sürdürüp gidiyordu.

§ Mu'tezile.

Bu inanç, şüphe yok ki bir aks'ül-amel meydana ge-

[*] Bütün bu deyimler, bizim değil, Sûfiyye'nin, bilhâssa Melâmîlerin, hâlâ kullanageldikleri tâbirlerdir.

tirecekti; netekim de öyle oldu. Cebir inancına karşı «Tafvîz» inancı belirdi; fakat bu inanç, Kur'ân-ı Mecîd'e ve Hz. Peygamber'in (S.M) hadislerine, Ehlibeytin yorumlarına değil, akla, felsefeye dayanmadaydı. Bu inancı güdenlere, «Mufavvıza» ve «Mu'tezile» dendi. «Mufavvıza», arapçada, bir işi, birisine havâle etmek anlamına «Tafviz» sözünden üremedir ve Allâh'ın, irâde ve ihtiyârı, tümden, kula verdiğine inananlar demektir. Bunlara, ayrılanlar anlamına «Mu'tezile» de denmiştir; bu söz, birinciden daha yaygındır.

Üçüncü Halîfe'nin âkıbetinden sonra Alî (A.M), halîfe olunca, Ebû-Vakkas oğlu Sa'd, Ömer oğlu Abdullah, Muhammed oğlu Mesleme ve Zeyd oğlu Üsâme, Müslümanlar arasında savaşı câiz görmeyip her iki taraftan da ayrıldılar; bunlara, «Mu'tezile» dendi. Sıffîn savaşında Alî (A.M) tarafında bulunan ve Temîm boyuna mensûb olan Kays oğlu Ahnef'in de malından, canından olmak kaygısıyla, Hakemeyn olayından sonra Alî'den ayrıldığı ve ona uyanlara bu adın verildiği rivâyet edilmiştir (Fırak'uş-Şîa; S. 5).

Yaygın rivâyete göreyse Vâsıl b. Atâ, Hasan-ı Bısrî'nin dersinden, suçuyla iyiliği dengolanların, cennetlik olamayacakları gibi cehenneme de gitmeyecekleri kanâatini belirterek ayrılmış, Hasan, «Vâsıl bizden ayrıldı» demiş, bu yüzden Vâsıl'a ve ona uyanlara «Mu'tezilî» ve «Mu'tezile» denmiştir. Bu rivâyet, gerçekse, bu söz, Vâsıl'a, Hasan tarafından ve dersinden, kendisinden ve inancından ayrılması dolâyısıyle söylenmiş olabilir. Vâsıl, 80. yılda (699 M.) Medîne'de doğmuş, Basra'da yetişmiş, 181. yılda (797 M.î ölmüştür. Mu'tezîle'nin ikinci büyük şahsiyeti olan ve 144. yılda ölen (761 M.) Ubeyd oğlu Amr, Mansûr'un zamânında büyük bir şöhret kazanmıştı; hattâ Mansûr, onun ölümü üzerine bir mersiye de düzmüştü (Fırak'uş - Şîa; S. 12).

Mu'teziler, İmâmet husûsunda, Sünnete uyup kıyâm

eden kişinin, İmâmete lâyık olduğunu söyleyerek Emevîlere cephe almıştı; fakat bu husûsta bir yandan da Hâricîlere uymuştu. Mu'tezile'ye göre, Kitab ve Sünnete uyan iki kişi kıyâm etse, biri Kureyş'ten olsa, ümmetin kabûl ettiği kişi, İmâm sayılır; yâni İmâmet, Allâh'ın emri ve Rasûlünün teblıygıyla değil, ümmetin kabûlüyle tahakkuk eder. Vâsıl'ın çağdaşı Dırâr'sa, bu takdirde Kureyş'ten olmayanın kötülüğe kalkışması ihtimâli daha az olduğundan, onun İmâmeti doğrudur diyordu (Aynı; S. 10—11).

Mu'tezile'yi öbür mezheblerden ayıran en mühim esas, naklî, yâni Kur'ân ve Hadîsi, akla tatbıyk etmeleridir ki bunda, bilhâssa, o devirlerde, İslâm âlemine yayılan Yunan felsefesinin büyük tesîri vardır. Mu'tezile, aklın, iyiyi kötüyü, güzeli - çirkini, hayrı - şerri ayıracağına inanır ve «Tevhîd»le «Adâlet» inancını şiâr edinir; bu yüzden de kendilerine, «Ashâb'ül - Adli ve't - Tevhîd — Adâlet ve Tevhîd Ashâb:» demişlerdir.

Mu'tezile'ye göre Tevhîd, Allâh'ı var ve bir bilmek, buna inanmak, O'nu sıfatlarla tavsiften, zaman ve mekânla tahdîdden ve görünmekten tenzîh etmektir. Kur'an'daki el, göz, yüz, arş v.s. ile tavsîfi, mecâzî anlamlara gelir ve bunlar, kudret, bilgi, zât, tedbîr ve tasarruf ile yorumlanır. Diğer sıfatlar da anlatılabilmek içindir; meselâ, bilendir derken, bilgiyi yaratanın da O olduğunu bilmek gerektir.

Adâlet, kula akıl- fikir, irâde ve ihtiyâr vermesi, ayrıca da Peygamber göndermesi, kitap indirmesi, hak ve bâtılı bildirmesi dolayısiyle, kulun yaptığı hayra karşılık mükâfatta, şerre karşılık mücâzâtta bulunmasıdır. Hayırla şerri dengolan kişiler, cennetle cehennem arasında bir durakta bulunurlar. İlâhî hükümleri bilenlerin, insanlara hayrı - şerri bildirmeleri, onlara hayrı buyurmaları, onların şer işlemelerine engel olmaları gerektir; bunu yapamayanların, dilleriyle yerine getirmeleri, bu da mümkin ol-

mazsa, gönülleriyle kötülüğe karşı olmaları gerektir ki bu da adâletin şartıdır.

Görülüyor ki Mu'tezile'de Tevhîd, Mücesseme ve Müşebbihe'ye, Adâlet de, Ceberiyye'ye karşıdır.

Birkaç bölüğe ayrılan Mu'tezile, usûlde, yâni inançta müstakildir; fürû'daysa bir Mu'tezilî, her hangi bir mezhebin ictihâdına uyabilir.

II

EHL-İ SÜNNET ve CEMÂAT

§ Adından da anlaşıldığı gibi bu mezheb, Hz. Peygamber'in (S.M) sünnet-i seniyyelerine, yâni sözlerine, hareketlerine ve takrîrlerin (, birisini bir işi yaparken görüp men'etmeyişlerine, bu sûretle de o işin, en azından mübâh olduğuna karar vermiş olmalarına), Ashâb-ı Kirâm'ın ve Tabiîn'in, yâni ashâba yetişenlerin, onlarla görüşenlerin topluluğuna uymayı şiâr edinen, Sahâbe'nin hepsini adl, yâni tam adâlet sâhibi bilen, aralarındaki muhâlefetin, ancak içtihaddan meydana geldiğini kabûl eden, iki tarafın hareketini doğru bulup intikaada yanaşmayan, «Allah bizi o vakitlerde bulundurmayıp ellerimizi korumuş; şimdi de dillerimizi korusun» diyen bir mezhebdir.

Bu mezhebin de kolları ve mümessilleri vardır; bunlardan şimdi dördü mevcuttur ve herbiri, Bizim mezhebimiz doğrudur, öbürlerinin yanlış olması ihtimâli vardır der.

Ehl-i Sünnetin inanç yönü, Mu'tezile'ye karşı, Ehl-i Sünnetin Kelâm bilgisini kuran ve 260 H. da (873—874 M.) Basra'da doğup 324 te (935 M.) yâhut bu târihten birkaç yıl sonra Bağdad'da vefât eden, önce Mu'tezilî iken kırk yaşlarında bu inancı bırakan Ebü'l - Hasan Aliyy'ül - Eş'arî ile Semerkand'in Mâtürîd, yâhut Mâtürit köyünde doğup 333 te (944 M.) aynı yerde vefât eden Ebû-Mansûr Muhammed b. Mahmûd tarafından temsîl edilir. Bunlardan Eş'arî, Mâlikiyye'yle bilhâssa Şâfiiyye'nin, Mâtürîdî de Hanefiyye'nin İmâmı kabûl olunur. Mâtürîdiyye'de, inançta akla önem verilmiş, Eş'ariyye deyse nakle dayanılmış-

tır. Her iki inanç sistemindeki fark, teferruâttadır. Irak'ta yayılan Eş'arîlik, Ebü'l-Hasan'il-Eş'arî'nin, Ahmed b. Hanbel'e büyük bir saygı göstermesine rağmen, Hanbeliyye'den İbn Teymiyye tarafından şiddetle kınanmış, Zâhiriyye'den İbn Hazm de onun aleyhinde bulunmuştur. Hanefîler Mâtürîdî'nin inancını benimsemişler, bir aralık İran Selçukluları, Eş'arîlerin aleyhine dönmüşler, hattâ onlara lânet okumuşlar, Nizâm'ül-Mülk (485 H. 1092), bu şiddetin önünü almış, kurduğu medresede, Eş'ariyye Kelâmı okunmaya başlamıştır (İslâm Ansiklopedisi; «Eş'arî» mad. Cüz': 133; İst. 1947, S. 390—392. «Mâtürîdî» mad. Cüz': 74; İst. 1956, S. 404—406).

§ Mâlikîlik.

Mâlik b. Enes, 94 H. de (712), Medîne'de doğmuştur; bu târîhe yakın, başka doğum târihleri de rivâyet edilmiştir. Mâlik, Hadis bilgisine büyük bir önem vermiştir; Tâbiîn'den birçok kimseden ve bu arada, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'tan da (A.M) okumuştur.

Re'yi kabûl etmekle berâber, reiyde nakli de esas tutan, Emevîlerin son devreleriyle Abbâsoğullarının ilk çağlarında yaşayan Mâlik, zulmeden emîre, kılıçla değil, fakat halka doğru yolu göstermek sûretiyle karşı durmayı gerekli görmüş, buna rağmen Abbâsî Halîfesi El-Mansûr'un emriyle (136—158 H. 753—773) Medîne vâlisi tarafından dövdürülmüş, hattâ bu yüzden bir kolu da çıkmıştı. Hicretin 179. yılında (796) vefât etmiş, Medîne'de, Bakıy' mezarlığına defnedilmiştir.

Mâlik'e göre îman, kalble tasdıyk, dille ıkrâr, erkân ile de ameldir. İmân, artar, fakat eksilmez. İnsan, yaptığından sorumludur; fakat kader de vardır ve Mu'tezile, bu husûsta yanılmıştır. Büyük suçları işleyenler, tevbe etmedikleri, Allah da bağışlamadığı takdirde, suçları kadar azap görürler; ancak şirk bağışlanmaz. Mâlik bu husûsta Ebû-Hanîfe'yle aynı inançtadır.

Mâlik, fıkıhta Kur'ân-ı Mecîd'i ve Sünneti, Medîne'lilerin amellerini huccet saymakta, bunlardan bir hükme varılamadığı takdirde, kıyâsı delil kabûl etmektedir.

Abbâsoğullarının ilk zamanlarında, bilhassa Mu'tezile inancına uyan Mansûr'un hilâfetinde, Kur'ân-ı Mecîd'in mahluk, yâni yaratılmış, yâhut gayr-i mahluk, yâni kadîm olduğu, bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Emevîlerin zamânında Hristiyan bilginlerinden Yuhannâ'd-Damışkıy, her hâlde İslâm inancını bölmek için bu meseleyi ortaya atmıştı. Kur'ân-ı Mecîd'de, İsâ Peygamber'in (A.M) Âdem'e (A.M) benzediği, Allah tarafından, irâdesiyle yaratıldığı (III, Âlü İmrân 59), Allâh'ın kelâmı ve rûhu olduğu, Allâh'ın nefhıyle Meryem'e ilkaa edildiği (IV, Nisâ; 171) bildirildiğine göre kelâm'ın, Allah'tan ayrılmayacağı fikrini, Müslüman bilginleriyle tartışmaya koyulmuş, bu sûretle de ortaya bir tartışma konusu atılmıştı. Mu'tezile, Allah'tan başka herşeyin muhdes, yâni sonradan yaratılmış olduğunu kabûl etmişti; onlara göre Kur'ân-ı Kerîm, yazılır ve okunurken kelimelerle, harflerle ifâde edilebilir; aynı zamanda Kur'ân'a kadîm demek, Allâh'la berâber bir başka kadîmin kabûlü demektir ki bu, şirktir. Kur'ân-ı Kerîm'de de «Rabblerinden Kur'ân'a âit yeni bir âyet gelince onu alaya alarak dinlerler, oyun sanırlar» (XXI; Enbiyâ', 2) ve «Rahmân katından Kur'an'dan yeni bir âyet geldi mi onlara, yüz çevirirler ondan» (XXVI; Şuarâ', 5) meâllerindeki âyet-i kerîmelerde, «Yeni bir âyet» diye çevrilen söz «Muhdes», yâni sonradan olmuş diye geçmektedir. Kur'an, inmeden olan ve sonra olacağı bildirilen şeylerden bahseder ki bunlar da zaman ve mekân içinde meydana gelmiştir ve gelecektir; Kur'an'daki emir, nehiy, verilecek mükâfât ve mücâzât, vaad, vaîd, tebşîr ve tenzîr de zamâna, mekâna tâbi'dir; bütün bunlara nazaran, Mu'tezile'ye göre Kur'an hem nakil, hem de akıl bakımından mahluktur. Kur'ân'ın yaratılmamış olduğunu kabûl edenlere göreyse Kur'an, Allâh'ın kelâmıdır; Kelâm, İlâhî bir sıfattır ve Zât ile kaaimdir; netekim Kur'an'da da, «Bilin

ki halk da (yaratılış da) O'nundur, emr de» buyurulmuştur ve halk, emrden ayrı anılmıştır (VII; A'râf, 54); Kur'ân-ı Kerîm, emrdir ve mahluk değildir.

Mâlik, Müslümânları bölen bu meselenin üstünde durmamışsa da Kur'ân'ın mahluk olmadığına inandığı da muhakkaktır. LXXV. Sûre-i Celîlenin (Kiyâme) «O gün yüzler parlar; Rablerine bakarlar» meâlindeki 22—23. âyet-i kerîmelerini, bir yoruma tâbî' tutmaksızın kabûl eder ve Allâh'ın, âhırette görüleceğine inanır, fakat keyfiyeti üzerinde durmaz.

İmâm Mâlik'in hilâfet hakkındaki kanâati de şudur: Halîfe, ümmetin re'yiyle, yâhut vasıyyetle tâyin edilir. Hâşimî olması şart değildir; fakat Mekke ve Medîne ehlinin rızâsının, yâhut bey'atinin gerekli olduğu kanâatindedir ve sahâbenin hakkında kötü söz söylemenin de şiddetle aleyhindedir.

İmâm Mâlik'in «El-Muvatta'» adlı, hadisleri toplayan bir kitabı vardır; iki cilt hâlinde 1342 hicrîde Mısır'da basılmıştır. Mâlikî mezhebi, çıktığı yer Hicaz olmakla berâber Mısır'da yayılmış, Şâfiîlik Mısır ülkesine girince onunla çatışmış, Fâtımîler devrinde Mısır'da sönmüş, Eyyûbîler-le gene canlanmıştı; Endelüs'te kuvvetlenmişse de Zâhiriyye'ye karşı koyamamış, hattâ «El-Muvatta'» dan başka bütün Mâlikî kitapları yakılmıştı. Bugün, azınlık olarak Mısır'da, Tunus'ta, Sûdan'da ve Afrika ülkelerinde mevcuttur (Reyhânet'ül-Edeb'e; I, S. 23; El-Fihrist'e; S. 280—284; İslâm Ansiklopedisi'nde «Mâlik b. Enes» maddesine; Cüz': 72, İst. 1956; S. 252—257; Muhammed Ebû-Zehrâ'nın Abdülkâdir Şener tarafından Türkçe'ye çevrilen «İslâmda Fıkhî Mezhebler Târihi»ne bakınız; C. III, Ankara—1968; S. 7—80).

§ Hanefilik.

80, yâhut 82 hicrîde (699, 701) Kûfe'de doğan ve «İmâm-ı A'zam» diye anılan Ebû-Hanîfe Nu'mân b. Sâ-

bit'in kurduğu mezhebtir. Sâbit'in babası, Zerdüşt dînindeyken İslâmı kabûl eden Kâbûl'lü Zevtâ'dır; bu zâtın adının Tâvûs, yâhut Merzubân olduğu da rivâyet edilmiştir. Savaşta tutsak olmuş, azad edilmiş, İslâmı kabûl eylemiştir. Nu'mân, Hammâd, İbrâhim-i Nahaî gibi bilginlerden, hattâ İmâm Muhammed'ül-Bâkır'la (A.M) Ca'fer'üs-Sâdık'tan da (A.M) faydalanmıştır. Bir yandan ticâretle geçimini sağlarken, bir yandan da bilgi elde etmeye uğraşmış, sonunda ticâreti, vekîl ettiği birine bırakıp kendini tamâmıyle bilgiye vermiştir.

Emevîlerin son, Abbâsoğullarının ilk çağlarında yaşayan Ebû-Hanîfe, Emevîlerin aleyhindeki hareketlere katılmamakla berâber bu hareketleri doğru ve yerinde bulmuş, Zeyd b. Alî, Kûfe'de, Abdülmelik oğlu Hişâm aleyhine kıyâm ettiği zaman, bu kıyâmı, Rasûlullâh'ın (S.M) Bedir savaşına benzetmiş, fakat yanındaki emânetlerin zıyâından korkarak fi'len bu kıyâma katılmamıştır; sonradan, «Zeyd'i, ceddi Huseyn gibi yalnız bırakıp kaçacaklarını bilseydim ben de Zeyd'e uyardım» dediği de rivâyet edilmiştir. Emevîlerin Irak vâlisi Ebû-Hübeyre, o sıralarda, bilginleri baskı altında tutabilmek için her birerine resmî bir vazîfe vermiş, Ebû-Hanîfe, kendisine verilen mâlî vazîfeyi kabûl etmemişti. Vâli, bunun üzerine, onu bir zaman hapsetmiş, sonra serbest bırakmıştı.

Ebû-Hanîfe, 130 yılında (747) Kûfe'den Mekke'ye gitmiş, Abbâsoğulları hilâfeti elde ettikten sonra Kûfe'ye dönmüş ve diğer bilginlerle Abdullah'üs-Seffâh'a bey'at etmişti. Fakat Abbâsoğullarının da zulümleri başlayınca, hele İmâm Hasan (A.M) oğlu Hasan'ın oğlu Abdullâh'ın oğlu «Nefs-i Zekiyye» Muhammed ve kardeşi İbrâhim, Mansûr tarafından şehîd edilince Ebû-Hanîfe'nin, hilâfete karşı durumu değişti; o, Muhammed'e yardım için fetvâ vermişti; bu yüzden Abbâsîlerle arası açıldı (Umdet'üt-Tâlib fî Ensâbi Âli Ebî-Tâlib; Necef — 1337 H. 1918; S. 89—91; Tenkıyh'ül-Makaal; II; S. 50).

Mansûr, Ebû-Hanîfe'yi elde etmek, yâhut aleyhine kesin bir delil bulmak için onu Bağdad'a kadı yapmak istedi; Ebû-Hanîfe kabûl etmeyince habse attırdı; başına ilk günü on kamçı vurulmasını, her gün, kamçı sayısının onar-onar arttırılmasını emretti. Kamçı sayısı yüzona çıktığı gün, Ebû-Hanîfe hastalandı; bir rivâyette hapisten çıkarıldıktan sonra hicrî 150. yılın Receb, yâhut Şâbân ayında vefât etti (767).

Nu'man b. Sâbit'in fıkhı dört esâsa dayanır:

1) Kitab, yâni Kur'ân, 2) Sünnet, 3) İcmâ', 4) Kıyâs.

Ebû-Hanîfe'ye göre bütün Sahâbe âdildir; aralarındaki çekişmeler, döğüşmeler vesâire, ictihâd yüzündendir; Müctehid, re'yinde isâbet ederse, çalışması ve isâbeti yüzünden iki, isâbet etmezse, çalışması yüzünden bir ecre nâil olur; Sahâbeden, kim olursa olsun, gerçek olarak rivâyet edilen hadis, makbûldur. İcmâ', Sahâbenin bir mese'ede birleşmesidir. Kur'ân ve Hadisle İcmâ' bulunmadığı takdirde, bunlarda, yâhut bunların birinde bulunan meseleyle o mesele karşılaştırılır ve kıyâs edilerek hükme bağlanır; kıyâsta, herşeyden önce akıl hâkimdir. Ebû-Hanîfe'ye göre örf de bir delildir; çünkü örf, Müslümânların kabûl edip amel edegeldikleri birşeydir; bu yüzden, yerine göre kıyâstan da üstün olabilir.

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), Ebû-Hanîfe'nin kıyâsla amel ettiğini duyunca ona, kıyâsla amel etmemesini, çünkü kıyâsla ilk amel edenin İblîs olduğunu, Âdem'in topraktan, kendisinin ateşten yaratıldığını ele alarak toprağın aşâlığıyla ateşin temizliğini kıyâsladığını, fakat Âdem'deki nûrâniyyetle ateşi kıyaslayamadığını söylemişlerdi. Ebû-Hanîfe, İmâm-ı bu husûsta dinlememişti ki bunu Yedinci İmâm, Mûsâ'l-Kâzım da (A.M) bildirmektedir (Usûl'ül-Kâfî; S. 26—27). Kıyâsa fazla önem vermesi yüzünden Ehl-i Sünnetin bilginlerinin çoğu, içlerinde Süfyân-ı Sevrî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Evzâî de olduğu halde, Ebû-

Hanîfe'yi kınamıştı (El-Gadîr; V, 2. Basım; Tehran — 1372; S. 280—283).

Hanefiyye mezhebini, Ebû-Hanîfe'nin talebesinden olup 182 de (798) ölen Ebû-Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim ile 189 da (805) Rey'de ölen Ebû-Abdullah Muhammed b. Hasan yaymıştır. Ebû-Yûsuf, Hârûn'ür-Reşîd zamânında Bağdad kadılığı hizmetini îfâ etmiştir; namaza, oruca, zekâta, mîrâs hükümlerine, alım - satıma, şer'î cezâlara, vekâlete ve vasiyyete, avlanmaya, hayvan kesmeye... dâir risâleleri, Muhammed'in de elliyi aşan eseri vardır. Bu zât da bir ara'ık Bağdad'da kadılıkta bulunmuştur. Her ikisine, Hanefîler, iki imâm anlamına «İmâmeyn» derler ve bunların bir meselede, berâberce verdikleri hüküm Hanefiyye'ye göre, Ebû-Hanîfe'nin hükmünden üstün tutulur.

Ebû-Hanîfe'ye, «El-Fıkh'ül-Ekber, El-Âlimü v'l-Müteallim, E'r-Reddü Alâ'l-Kaderiyye, Kitab'ül Vasıyyeti ilâ'l-Büstî» gibi küçük risâleler atfedilmiştir ki bunların hepsi de inanca dâirdir. Fıkhî görüşleri İmâmeyn tarafından toplanmıştır.

İmâmeyn'in Bağdad kadılığında bulunmaları, bir çok kadıların bunlar tarafından tâyini, Hârûn'ür-Reşîd'in bu mezhebi benimsemesi, Hanefîliğin yayılmasını sağlamış, bu mezheb, Irak ve Mâverâünnehir'de yayılmış, bir aralık Mısır'da da güçlenmişti. Şâfiîlerle Hanefîler arasında vakit - vakit çatışmalar çıkmış, Anadolu Selçuklularının mezheb serbestliği siyâsetine karşılık Osmanoğulları, Hanefiliği kabûl etmisler ve bu imparatorluğun fethettiği ülke'ere bu mezheb hâkim olmuştur; fakat gene de bâzı şehirlerde, Hanefî kadılığıyla berâber Şâfiî kadılığının da resmî bir memûriyet olduğunu görmekteyiz. Afrika'daysa bu mezheb, bir üstünlük elde edememiştir (İbn'ün-Nedîm'in «El - Fihrist»ine; S. 284—294; Tenkıyh'ül-Makaal'e: III; S. 272—273; «Reyhânet'ül-Edeb»e; V, S. 50—53; Ebû-Zehrâ'nın, Abdülkâdir Şener tarafından türkçeye çevrilen «Fıkhî Mezhebler Târihi»ne, C. II, S. 121—191; aynı zâtın,

Osman Keskioğlu tarafından türkçeye çevrilen «Ebû-Hanîfe» adlı eserine İst. 1966; Ebû-Hanîfe hakkında bilginlerin hüküm ve kanâatleri için de «El-Gadîr»e bakınız; V, S. 275—282).

§ Şâfiîlik.

Bu mezheb, yedinci atası, Hz. Peygamber'in (S.M) atası Hâşim'e ulaşan Muhammed b. İdrîs-i Şâfiî tarafından kurulmuştur; Muhammed b. İdrîs'e, soyuna nisbetle «Kureyşî» ve «Muttalibî» de denir. Ebû-Hanîfe'nin vefât ettiği gecenin sabahında, Gazze, yâhut Askalan'da doğmuştur (150 H. 767). Mekke ve Medîne'de tahsîl etmiş, İmâm Mâlik'le görüşmüş, onun «El-Muvatta'»ını ezberlemiş, Yemen ve Irak'a gitmiş, Fıkıh, Lûgat bilgileriyle şiirde ileri bir ün kazanmıştır. Bir aralık Yemen'e bağlı Necran'da vilâyet kâtipliği mâhiyetinde bir memûriyette bulunmuş, Yemen vâlisi tarafından Şîîliği yaymaya çalıştığı, hilâfet makaamına bildirilmiş, Hârûn'ür-Reşid tarafından Bağdad'a çağrılmış, Ebû-Hanîfe'nin şakirdi, Bağdad kadısı Muhammed'in recâsiyle serbest bırakılmıştır. Bağdad'da Muhammed'den de faydalanan Şâfiî, Mekke'ye gitmiş, tekrar Bağdad'a gelmiş, son zamanlarını Mısır'da geçirmiş, hicrî 204 Recebinin sonlarında orda fevât etmiştir (820).

Fıkıh ve hadise âit yüzden fazla eseri bulunan Şâfii, Halîfeliğin Kureyşin hakkı olduğunu kabûl eder; ilk dört halîfenin en üstünü olarak Ebû-Bekr'i tanımakla berâber Alî'ye (A.M) ve Ehlibeyte özel bir sevgi beslerdi ki şiirlerinde bu sevgiyi ızhâr etmektedir. Mezhebinde, huccet olarak başta Kitap ve Sünnet gelir. Bunlarda bulunmayan her hangi bir meselede, ashâbın re'yi, yânî icmâ', huccettir. Sünnet, Kur'ân'ı açıklar, yorumlar. Bilginlerin icmâı değer bakımından, Sahâbenin icmâ:ndan sonra dikkate alınabilir. Kıyâs, hakkında Nass bulunmayan bir meseleyi, Nass bulunan ve aralarında iştirâk olan bir meseleyle karşılaştırarak hükme varmaktır ve bu, Kitap, Sünnet

ve İcma'dan sonra huccet olabilir. Kıyaslanamayan bir şeydeyse müctehid, kendi iyi ve doğru gördüğünü kabûl ederek bir reiy beyân edemez.

Şâfiî mezhebi, Mısır'da yayılmaya başlamış, Fâtımîler zamanında üstünlüğünü yitirmiş, Eyyûbiler devrinde gene üstün bir duruma gelmiştir. Osmanoğulları, Hanefîliği kabûl etmekle berâber, bu mezheb mensûpları da, ülkelerinde bir azınlık olarak bulunduğundan, Selçuklular devrinden itibâren merkezî şehirlerde Şâfiî kadılığı, resmî bir mâhiyette mevcuttu; Selçuklular devrindeyse büyük câmi'lerde, meselâ Konya'daki Alâeddîn câmiinde, Şâfiî mihrâbı ve aynı şehirde Şâfiî medreseleri vardı. Şâfiîlik bugün, Mısır'da, Anadolu'nun doğu yakasında, Kafkasya, Hindistan, Filipin ve Seylân'da, Endonezya adalarında, azınlık olmakla berâber İran'da mevcuttur (İbn'ün-Nedîm'in «El-Fihrist»ine; S. 294—302; Ebû-Zehrâ'nın Osman Keskioğlu tarafından türkçeye çevrilen «İmâm Şafiî»sine; Ankara — 1959; Abdülkadir Şener tarafından çevrilen «İslâmda Fıkhî Mezhepler Târihi»ne; III, Ankara — 1968; S. 81—158; «Reyhân'ül-Edeb»e bakınız; II; 1368, S. 282—288).

Hanbelîlik.

Ahmed b. Hanbel'e mensûb olan mezheptir. Ahmed b. Hanbel, Hanbeloğlu Muhammed'in oğludur. Babası, Merv'den göçmüş. Ahmed, 164 Rebîulevvelinde Bağdad'da doğmuştur (780). Dedesi, Abbâsoğullarına yardımı yüzünden tâkıybâta uğramıştı. Ahmed, küçükken babası ölmüş, annesi tarafından yetiştirilmiştir. Hadîse önem vermiş, Ebû-Yusuf'tan ders almış. Basra ve Hicaz'a gitmiş. Şafiî ile de görüşmüş, Yemen'e gidip hadis bilginlerinden faydalanmış, 204 ten sonra (819—820) hadis nakline başlamıştır.

Yaşadığı çağda, Kur'ân-ı Mecîd'in mahluk olup olmadığı, bilginlerden halka yayılmış en önemli meseleydi.

212 de (827) Halife El-Me'mûn, Kur'ân'ın mahluk olduğu inancını benimsemiş, 218 de (833) bunu, bütün bilginlere zorla kabûl ettirmeye kalkışmıştı; Bağdad kadısı Ahmed b Ebû-Dâvûd da halifeye uymuştu. Bu inanç, Ahmed b. Hanbel'e de teklif edilmiş, kabûl etmeyince zincire vurulmuş, Müsta'sım zamânında (218—227 H. 833—842) hapsedilmiş, dövülmüş, El-Vâsık (227—232 H. 842—847) tarafından hapisten çıkartılmış, fakat kimseyle görüşmemesi emrolunmuştu. Mütevekkil 232 de (847) bu kanlı çatışmalara son vermek üzere şiddetli tedbirlere başvurdu ve bu tartışma, bir müddet ortadan kalktı. Ahmed b. Hanbel, 241 Rabiulevvelinde (854), yâhut bu yılın sonlarında (858) Bağdad'da vefât etti.

Hadîse büyük bir önem veren Ahmed b. Hanbel'in eserleri arasında, oğlu Abdullah tarafından bir kitap hâlinde tedvin edilen «Müsned»i, en meşhûrudur.

Hanbelî mezhebine göre iman, gönülle gerçekleyip dille söy'emek ve erkân ile de amel etmektir; İslâmsa, gönülle gerçekleyip dille söylenmekten ibârettir. İnsan, dinî hükümlerden birini inkâr etmedikce dinden çıkmaz; ancak şirk koşmak bundan hâriçtir. Büyük günah işleyen, tevbesiz ölürse Allah, o kulu, dilerse bağışlar, dilerse suçu miktarınca azaplandırır. Kadere inanmak ve bu husûsta tartışmamak gerektir. Allâh'ın sıfatları hakkında da tartışmak câiz değildir. İster suç işlesin, ister kötü işlerden kaçınsın, her imâmın ardında namaz kılınabilir.

Müslümânların başına geçen kişiye, ister onların rızâsıyla bu makaamı elde etmiş olsun, ister zorla onları hükmü altına almış bulunsun, itâat gerektir; ona isyan suçtur; kişi, bu isyan hâlinde ölürse kâfirdir.

Ashâbın hepsi ve tâbiîler haklıdırlar; aralarındaki çekişmeler ictihaddan meydana gelmiştir. Fıkıhta esas, Kur'ân ve Sünnettir. Bunlardan sonra sahâbenin reiyleri gelir. Bu reiylerde aykırılık olursa, Kitap ve Sünnete uyanları tercih edilir. Hadis rivâyet eden sahâbi, mechûl olsa

da bu hadis kabûl edilebilir; yâni Mürsel hadislerle de amel câizdir; Râvîsi, güvenilir kişi olmayan, fakat yalan olduğu sâbit bulunmayan hadis de böyledir. Kıyâs, ancak Kitapta ve Sünnette bulunmayan, İcmâ'la da sâbit olmayan meselelerde câizdir.

Ahmed b. Hanbel'in «Müsned»inde, Hz. Alî (A.M) ve Ehlibeyt hakkında bir çok hadisler yer aldığı, hattâ onun, Hz. Alî (A.M) hakkında ayrıca «Manâkıb» adlı bir kitabı da bulunduğu hâlde, mezhebinde Muâviye'ye, hattâ Yezîd'e karşı da özel bir sevgi vardır.

Hanbelîlik, hiç bir bölgede çoğunluk sağlayamamıştır. Bunda öbür mezheplerden sonra meydana gelişinin, öbür mezheplerin yayılıp yerleşmiş olmasının tesiri olduğu kadar bu mezhebin katılığının, örf ve âdetlere karşı duruşunun, bid'at telakkîsindeki sınırsızlığının da tesiri olmuştur. Hanbelîler, hadîse bu derecede önem verdikleri hâlde, Hz. Peygamber'in (S.M), «Kabirleri ziyâret et, o sûretle âhireti anarsın» «hadîs-i şerîfi, hakkında, «Gökkubbe ve boz renkli yer, Ebû-Zerr'den daha doğru sözlü birine gölge salmamış, üstünde ondan gerçek kişiyi yürütmemiştir» buyurulan Ebû-Zerr'den (R.H) rivâyet edilmişken (Câmi'üs-Sagıyr; I, 23. bu sahîfede ziyâreti âmir Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Sâbit'ten tahrîc edilen iki hadis daha vardır; Ebû-Zerr hakkındaki hadis, II. cildin 121. sahîfesindedir), kabir ziyâretini haram sayıyorlar, hattâ türbeleri yıkmak istiyorlardı. Evlere saldırıyorlar, içki bulurlarsa döküyorlar, şarkıcıları dövüyorlar, müzik âletlerini kırıyorlardı. Erkeklerin, hattâ küçücük kızlarla bile sokağa çıkmalarına engel oluyorlar, her çeşit yeniliğe bid'at adını veriyorlar, aleyhinde bulunuyorlardı. Hanbelîlerce İbn Teymiyye'nin fikirleri, sözleri, mukaddes sayılıyordu. Zaman - zaman kanlı olaylar çıkarmaktan çekinmiyorlardı. Hanbelîlik Saûdîler, Hicaz'a hâkim olduktan sonra kuvvetlendi (İslâmda Fıkhî Mezhepler Târihi»ne; III, S. 159—265; «El-Fihrist»e; S. 230 ve devamı; «Reyhânet'ül-Edeb»e; V, S. 315—316; «İslâm Ansiklopedisinde

«Ahmed b. Muhammed Hanbel» maddesine bakınız; Cüz': 3; İst. 1941; S. 170—173).

*

§ Ehl-i Sünnette müşterek olan şeyler.

Ehl-i Sünnette müşterek olan şeylerden biri, Allâhu Taâlâ'nın sıfatları inancıdır. Allâh'ın sıfatları vardır; zâtıyla kaaimdir. Kur'an-ı Kerîm, Kelâm sıfatının tecellisidir; bu bakımdan «Kadîm» dir.

Allâhu Taâlâ âhırette görülecektir; ancak bunun keyfiyyetini bilemeyiz.

Sahâbenin hepsi, adildir; tam bir adâlet sâhibidir; aralarındaki olaylar ictihaddan meydana gelmiştir; hiç birine dil uzatmak câiz değildir.

Hilâfet, ümmetin re'yiyle tahakkuk eder. Sahâbenin icmâı, Ebû-Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin hilâfetlerinin doğru olduğuna delildir. Bu dört zât, sahâbenin ululârıdır. Tâbi'inin reiyleri de huccettir; onların ictihadları da makbûldür.

Ayağa giyilen, ayak bileğini örten, içine su sızdırmayan, ayaktan çıkarılınca olduğu gibi duracak derecede sert bulunan temiz ayakkabına, abdestli olarak giyilmişse, abdest alınırken meshedilebilir.

İyi olsun, kötü olsun, her imâma uymak, ardında namaz kılmak câizdir.

Ehl-i Sünnet mezheplerinin arasında, vakit - vakit kanlı kavgalara kadar varan ve şüphe yok ki çeşitli menfaatilcâlarıyla meydana getirilen muhâlefetler, birçok yalan hadislerin ortaya atılmasına da sebeb olmuştur. Suyûtî, «E'l-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ahâdîs'il-Mavzûa» adlı kitabında, Ebû-Hanîfe'nin, Hz. Peygamber tarafından müjdelendiğine, dînini, sünnetini dirilteceğine, ümmetinin ışığı olduğuna, onunla iftihâr ettiğine, onu sevenin, kendisini sevdiği-

ne, ona buğzedenin kendisine buğzetmiş olacağına, yâhut Idrîs oğlu Muhammed'in (Şâfiî'nin), ümmetine İblîs'ten zararlı bulunacağına dâir hadislere Hz. Peygamber'i (S.M) rüyâda görenlerin, kendilerinden Şâfiî hakkındaki duydukları, nakiettikleri övgülerin, Ahmed b. Hanbel ve Mâlik hakkında övgüye ve Ebû-Hanîfe'yi zemme dâir hadislerin hepsininde uydurma olduğunu bildirmektedir (Kâhire; Edebiyye Matbaası — 1317; C: I, S. 237—238). Ümmetin yetmiş küsûr bölüğe bölüneceğine, kadere inanmayanlara, hattâ âhırzamandaki karışıklık çağında, çöldekilerin ve kadınların dîniyle âmil olmak lüzûmuna dâir hadisler de bu mâhiyettedir (Aynı; S. 128—136). Aliyy'ül-Kaarî de «Mavzûatu Kebîr»inde, Zeyd'in aleyhindeki, kaderiyye de denen Mu'tezile'nin ve Mürcie'nin aleyhindeki hadislere Kur'ân'ın gayr-mahluk olduğuna, bundan başka bir inanç besleyenin küfrüne ve Ebû-Hanîfe'yle Şâfiî'nin medih ve zemmine dâir hadisleri mavzu' saymaktadır (İst. Mat. Âmire — 1289; S. 17, 46, 58, 123, 124. Daha etraflı bilgi için «El-Gadîr»e bakınız; C. V; Tehran — 1372; 2. Basım, S. 278—288; XI; 1. Basım; 1372, S. 127—134, 137—139, 142—143, 157—158).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİA - İ İMÂMİYYE

I

Kur'ân-ı Mecid ve Şîa-i İmâmiyye

§ Şîa'ya edilen iftirâları sözkonusu yaparken İbn Hazm'in «El-Fısal fî'l-Mileli ve'n-Nıhal» kitabında, bu hususteki iftirâsından bahsetmiş, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber (S.M) zamânında tam olarak, ezberlendiğini, sûre'lerin, bizzât kendileri tarafından tertîb buyuruldüğunu bildirmiş, «Ne önce onun hükümlerini ibtâl eden bir kitab inmiştir, ne ondan sonra gelir ve bâtıl, ona bir zarar veremez; hüküm ve hikmet sâhibi, hamde lâyık mâbud tarafından indirilmiştir» (XLI; Fussılat, 42) ve «Şüphe yok ki onu biz indirdik ve şüphe yok ki onu mutlaka biziz koruyan elbette» (XV; Hıcr, 9) âyet-i kerîmelerinin hükümlerine inanan İmâmiyye'nin, Kur'ân-ı Mecîd'de hiçbir fazlalık ve eksiklik bulunmadığına, Son Peygamber'e (S.M) inen bu Son Kitab'da en küçük bir tahrîfin bile mevcud olmadığ:na îmân ettiğini anlatmıştık.

Kitabımızda, artık İmâmiyye inançlarını anlatmaya başlayacağımız cihetle, bu bölümün ilk konusu olarak bu bahsi biraz daha etraflıca îzâhı uygun gördük.

İbn Hazm'in iftirâs:nı reddederken Şeyh Saduk Ebû-Ca'fer Muhammed b. Bâbeveyh'il-Kummî'nin «Risâlet'ül-İ'tikaad» ından, Mecma'ul-Beyân»dan, ve «E's-Sâfî fî Tefsîri Kelâm'illâh'il-Vâfî»den, merhum Âyetullah Şerefüddîn Abd'ül-Huseyn'il-Âmilî'nin «El-Fusûl'ül-Mühimme fî

Te'lîf'il-Ümme»sinden, «Ecvibetü Mesâili Câruliah»ından, bu husûsa dâir deliller getirmiştik ve Ehl-i Sünnet kitaplarında da, Kur'ân-ı Kerîm'in, hâşâ, noksan olduğuna dâir bâzı rivâyetlerin mevcûdiyetini bildirmiştik. İmâmiyye inançlarını anlatmaya, bu bahsi biraz daha genişleterek başlıyoruz

§ Hz. Ömer, müezzin, ezanı okuduktan sonra minberde kalkıp «Allah Muhammed'i (S.M) gerçek üzere gönderdi; ona kitap indirdi; Recm Âyeti de indirilenlerdendi. Okuduk, anlayıp belledik. Rasûlullah recmetti; ondan sonra biz de recmettik. Zaman geçtikçe, birisinin, biz, Allâh'ın kitabında recm âyetini bulamadık» dediğini, «Allâh'ın inzâl ettiği, emir buyurduğu farizayı terketmelerinden korkuyorum...» sözlerini söylediğini, recm âyetini okuduğunu Buharî rivâyet etmektedir (VIII; 1377 basımı; S. 209). Bu rivâyet, Müslim'de de var (II, 1348, S. 107). Süyûtî'nin «El-İtkân»ında, recm âyeti, iki ayrı tarzda naklediimekte (I; S. 101). Ahmed b. Hanbel, «Müsned»inde, Hz. Ömer'in sözlerini ve recm âyetini okuduğunu İbn Abba'dan rivâyet ediyor (I; S. 47).

§ «Bahr'üz-Zehhâr fi Ulemâ'il-Amsâr»da, süt verme yüzünden meydana gelen yakınlığın, çocuğu beş kere, doyuruncaya dek emzirmekle olacağına dâir bir âyetin yazıldığı kâğıdın sedir altına konduğu, eve dadanmış olan bir hayvanın, bu kâğıdı yediği, Hz. Âişe'den rivâyet edilmekte (II, 264); bu rivâyet, El-Fıkhu alâ'l-Mezâhib'il-Erbaa» da da var. Demîrî, «Hayât'ül-Hayvân»ında, «Dacn» maddesinde, bunun, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefatları sırasında olduğunu bildiriyor (II, 325).

§ «Mecma'ul-Enhur fi Multaka'l-Ebhur»da, «Muavvezeteyn»in, Kur'ân'dan olduğunu inkâr edenin, bilgisizse, küfrüne, bilgi nse kâfir olmadığına hükmedileceği, fakat fıkıh bilginlerinin, bu kişiyi tekfir etmemeyi tercîh ettikleri bildirilmekte (S. 631).

§ Suyûtî, «El-İtkan» da, Nâfi'den rivâyetle Hz.

Ömer'in, Kur'ân'ın, bir kısmının elde bulunduğunu söylediğini (II, S. 40—41), Hz. Âişe'nin «Ahzâb Sûresi»nin iki yüz âyet olduğunu bildirdiğini, Urve b. Zübeyr'den rivâyet ederek kaydetmekte, «Muntahabu Kenz'il-Ummâl»de de Ubeyy b. Kâ'b'ın, Ahzâb Süresi'nin, Bakara Sûresi kadar olduğunu söylediği bildirilmekte (Müsned Hâmişinde; II, S. 43).

§ Âmidî, «El-İhkâm fi Usûl'il-Ahkâm»ında, yemin keffâresinin, üç gün oruç tutmak olduğu bildirilen V. Sûre-i Celilenin (Mâide) 89. âyet-i kerimesinde, İbn Mes'ûd'un mushafında, «mütetâbaât» sözünün bulunduğunu bildiriyor ve Ebû-Hanîfe'nin, yemin keffâresindeki orucun, birbirine ulanarak üç gün olduğuna dâir hükmü, buna istinâd ettirdiğini söylüyor; oysa ki Kur'ân'da, bugün, bu söz yoktur (I, S. 224).

§ Gene Suyûtî, «İtkan»da, Ebû-Dâvûd ve İbn'ül-Anbârî'nin, Şihâb'dan, «Kur'an daha fazlaydı; Yemâme'de hâfızlar şehîd oldular; yazılmamış bulunduğundan bu kadarı kaldı» sözünü rivâyet etmekte (II; S. 50).

§ Tabarânî'de de bu çeşit rivâyet var (I, 121); hattâ Behcet'ül-Baytâr'ın «Nakd'ül-Mîzân»da bildirdiğine göre Hâricîler, Yûsuf Sûresi'nin, Kur'an'dan olmadığını söylemekteler.

*

Bütün bu rivâyetlerin rağmine, Şîa-i İmâmiyye, Ehl-i Sünnetin, Kur'an'da noksan olduğuna inanmıyor demeyiştir; çünkü, aslı olmayan bâtıl mezheb erbâbı müstesnâ, Müslümânların hepsi, Şia ve Ehl-i Sünnet, Kur'ân-ı Mecîd'in, Allah tarafından korunduğuna, önden-sondan, ona, bir bâtılın tesir etmediğine, edemeyeceğine inanmıştır.

§ Şîa-i İmâmiyye (Ca'feriyye) bilginlerinden «Şeyh Müfîd» diye tanınan Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân (339 H. 950), «Elimizde ve dünyâdaki bütün Müslü-

mânların ellerinde bulunan Kur'ân, Hz. Peygamber'e (S. M) gelen vahyin tümünden ibâret olan Kur'an'dır; onda bir noksan, bir fazlalık ve değişme yoktur» demektedir (Advâ' alâ Hutût'il - Muhibbiddin'il-Arîda; S. 53). Şeyh Tüsî'nin (460 H. 1068) re'yi de budur ve «Tefsîr'ül-Beyân» ın evvelinde bunu tasrîh eder (Aynı). Şeyh Saduk (381 H. 991), Seyyid Murtazâ Alem'ül-Hüdâ (355 H. 936), «Mecma'ul-Beyân» sâhibi Tabrısî (548 H. 1153), «Sâfî» Tefsîrinin sâhibi Munla Muhsin Feyz (1091 H. 1680), bunu tasrîh ettikleri gibi sonraki bilginlerden Şeyh Ca'fer Kâşif'ül-Gıtâ (1227 H. 1812), «Keşf'ül-Gıtâ»sında, torunu Şeyh Muhammed Huseyn Âlü Kâşif'il-Gıtâ' (1373 H. 1954), Muhammed Cevâd'ül-Belâgıy (1352 H. 1933), «Âlâ'ür-Rahmân» adlı Tefsîrinde, Şehşehânî Seyyid Muhammed (1287 H. 1870), «El - Urvet'ül-Vüskaa» sında, Kur'an bahsinde ve daha adlarını anmakla tüketemeyeceğimiz İmâmiyye müctehid ve bilginleri, bu hususta ittıfak etmişlerdir.

«Mecma'ul-Beyan» mukaddimesinde, Tabrısî'nin bu hususlaki sözlerini özetliyoruz:

«Kur'an'da fazlalık yoktur; noksana gelince: Bâzıları, tagyîr ve noksan olduğunu rivâyet etmişlerse de ashâbımızın mezhebi, bunun hilâfınadır. Seyyid Murtazâ Alem' ül - Hüdâ, Mesâil'üt - Tarablusiyyât'ta bunu etraflıca anlatmıştır. Kur'an, Mûcize-i Nebeviyyedir; şer'î bilgilerin kaynağıdır; dînî hükümlerin me'hazidir. Bilginler, i'râbında, kırâatinde, hattâ âyetlerinin ve harflerinin sayısında, büyük bir titizlikle incelemelerde bulunmuşlar, mübâlagayla çalışmışlardır. Gene Seyyid Murtazâ, Kur'ân'ın, Rasûlullâh'ın (S.M) zamân-ı saâdetlerinde toplanmış ve tertîb edilmiş bulunduğunu, tedrîs edildiğini, ezberlendiğini, Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M) okunduğunu, Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd'un, Ubayy b. Kâ'b'in ve diğerlerinin, Kur'ân'ı, Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M) okuyup hatmettiklerini bilmekteyiz ki bütün bunlar bize, Kur'ân'ın toplanmış ve tertîb edilmiş bulunduğunu isbât etmektedir der. Kur'-

an'da noksan ve ziyâde bulunduğuna dâir hadislerin sıhhatine inanmamıza imkân yoktur. Kur'ân-ı Mecîd'e âit bütün bilgiler, Asr-ı Saâdetten itibaren de mâlûm ve mazbuttu.»

*

§ Bu bahsin üzerinde, müsâadenizle biraz daha duralım:

Ebû-Said b. Muallâ, Hz. Peygamber'in (S.M), kendilerine, «Fâtiha»nın, Kur'ân-ı Mecîd'in en ulu sûresi olarak verildiğini, «Seb'ul-Mesânî»nin o sûre olduğunu buyurduklarını rivâyet ediyor (Huseyn b. Mübârek'üz-Zebidî: E't-Tecrîd'us- Sarîh li Câmi'is - Sahîh; Mısır; Meymeniyye Mat. 1322; II, Kitâbu Tefsîr'il-Kur'ân; S. 96).

Hz. Peygamber (S.M), Mes'ûd oğlu Abdullâh'a, «Oku» buyuruyorlar. Abdullah, «Sana indi, ben mi okuyayım» deyince Rasûl-i Ekrem (S.M), «Başkasının okumasını dinlemeyi çok severim» buyuruyorlar. Bunun üzerine Abdullâh, «Nisâ'» sûresini okuyor (Aynı Bâb; S. 100—101).

Ebû-Hüreyre, bir münâsebetle, «Cumua Sûresi»nin vahyedildiğinden bahsediyor (S. 118).

Arkam oğlu Zeyd, «Münâfıkun» sûresinin iniş sebebini anlatıyor (Aynı S.).

Kâ'b oğlu Ubayy, «Muavvezeteyn» den bahsetmekte (Aynı).

Hz. Ömer, Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) zamân-ı saâdetlerinde, «Furkan Sûresi»nin okunduğunu rivâyet eylemekte (Aynı Cilt; Kitâbu Fadâil'il-Kur'ân).

Hz. Fâtıma (A.M), cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Cebrâil her yıl bir kere gelirdi; bu yıl iki kere geldi; anlıyorum ki ömrüm tamâm oldu» buyurduklarını, bu sûretle de Kur'ân-ı Kerîm'in tertîbinin emr-i İlâhî ile bizzât kendileri tarafından yapıldığı nakleylemekteler (S. 120).

İbn Mes'ûd, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) zamânlarında; kendilerinden yetmiş küsûr sûre bellediğini bildiriyor (S. 120—121). Aynı Sahâbî, «Yûsuf Sûresi»ni de okuduğunu nakletmekte (S. 121).

Ebû-Saîdil-Hudrî, «İhlâs Sûresi»nin, (CXII), Kur'ân'ın üçte biri sayıldığını, Rasûl-i Ekrem'den rivâyet ediyor (Aynı S.).

Üseyyid'in, Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara Sûresi'ni okuduğunu, Sahâbeden bâzılarına Kur'ân'ın belletildiğini, öğretildiğini biliyoruz (Aynı S.).

Ümmü Seleme vâlidemiz, «Kalabalıktan şikâyet ettim; deveye bin de öyle tavâf et buyurdular; ben tavâf ederken, kendileri, Kâ'be'nin yanında namaz kılıyorlar ve namazda Tûr Sûresi'ni okuyorlardı» diyor (C. I; Kitâb-us-Salât, S. 44).

Hz. Âişe, Hz. Peygamber (S.M), Bakara Sûresinden, fâize âit âyetler vahyedilince, mescide gittiler; o âyetleri okudular. Bunun üzerine artık fâiz, alınmaz ve verilmez oldu» demekte (Aynı C. Aynı Bölüm ve S.).

Muâz, kavmine gidip onlara imamlık ederken, yatsı namazında Bakara Sûresini okumuştu. Namaz kılanların biri, sûrenin uzunluğu yüzünden namazı bırakmıştı. Bunu duyan Hz. Peygamber (S.M), Mufassal Sûrelerin ortalarından bir sûreyle namaz kıldırmasını emretmişlerdi (C. I, Bâbu Bed'il - Ezân; S. 60) [*]

---

[*] Mufassal Sûreler, en doğru rivâyete göre, Kur'ân-ı Mecid'in XLIX. Sûresi olan «Hucûrât Sûresi»nden itibaren sonuna kadar olan sûrelerdir; daha kısa sûreler olduğu da rivâyet edilmiştir. Kur'ân ı Kerim'in ilk en uzun yedi sûresine «Seb'a-i Tuvvâl», bu yedi sûreden sonraki yüze yakın, yâhut yüz küsûr âyeti ihtivâ eden sûrelere, «Mu'un», XXXIII. Sûreden XLVIII Sûreye kadar olanlarına, çok tekrarlandığından, «Mesâni», bunlardan sonrakilere «Mufassal» dendiği de rivâyet edilmiştir. Bu son kısımdaki sûrelere, uzunluklarına, kısalıklarına nazaran, uzun, kısa, orta anlamlarına, «Tuvvâl», yâhut «Tuvvâl, Kassâr, Evsât» denir (Şerefeddin Yaltkaya: Târih-i Kur'ân-ı Kerîm; İst. Maârif Mat. 1332; S. 35—36).

Aynı Hadis, Câbir'den de tahrîc edilmekte ve Rasûl-i Ekrem'in (S.M), LXXXVII. ve XCI. sûrelerini okumasını emir buyurdukları (A'lâ, Leyl S.) bildirmekte (Aynı S.).

Sâmit oğlu Ubâde, «Fâtiha'yı okumayanın namazının, namaz sayılmayacağı hadisini rivâyet eder (S. 62).

Ebû-Katâde, öğle ve ikindi namazlarının ve sabah namazının ilk rik'atlerinde uzun, ikinci rik'atlerinde birinciye nisbetle daha kısa bir sûre okunduğunu bildirir (Aynı S.).

Daha bu hususlarda bir çok hadisler var («Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli» adlı kitabımızın «Açılama» bölümüne bakınız; II; S. XIII—XIV).

★

§ İmâm Ca'fer-üs-Sâdık (A.M), Kur'ân'ın hıfzında başarı ihsân edilmesi için bir duâ telkıyn buyurmaktadır (Usûl'ül-Kâfî; İran — 1311, Kitab'üd - Duâ', S. 575). Hz. Ali'den (A.M) gene böyle bir duâ rivâyet edilmiştir (Aynı bölüm; S. 575—576).

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), her gece, «Müsebbehât»ın okunmasının faziletlerinden bahis buyurmaktadırla; (Bâbu Fadl'il-Kur'ân; S. 601). İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî b. Huseyn (A.M), Hz. Peygamber'in (S.M), Bakara sûresinin ilk dört âyetiyle «Âyet'ül-Kürsî»yi ve ondan sonraki iki âyeti (II, 255—257) ve bu sûrenin son üç âyetini okuduklarını bildirir. İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), «Kadr sûresi»nin faziletlerinden bahsederler. İmâm Ca'fer (A.M) «Tevhid Sûresi»nin (CXII), Kur'ân-ı Mecîd'in üçte biri, «Kâfirûn» sûresinin de (CIX) dörtte biri derecesinde faziletli bulunduğunu beyân ederler, VI. Sûrenin (En'âm) faziletini bildirirler (Aynı Bölüm; S. 602); «Tekvîr» sûresinin (CII) faziletini anlatırlar ve Hz. Alî'nin (A.M), namazdan gayri vakitlerde, Kur'ân'ın muayyen bir âyetinden diğer bir muayyen âyetine dek okuduklarını söylerler (S. 603).

«E't-Tehzîb» de İmâm Sâdık'dan (A.M), Cumua namazının ilk rik'atinde «Cumua» (LXII), ikinci rik'atinde «Münâfikun» sûresinin (LXIII) okunmasının fazîleti rivâyet edilir (İran — 1316; S. 117).

Gene İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M), İmâm Hasan'ın (A.M) oğlu Hasan'il-Müsennâ'nın oğlu Dâvûd'un (Nessâbe Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. Huseyn b. Alî b. Mühennâ: Umdet'üt-Tâlib fî Ensâbi Âli-Ebî-Tâlib; Necef, Murtazaviyye Kütüphânesi Yayımı; Hayderiyye Matbaası — 1337 H. 1918; S. 87 ve aynı S. deki 1. nota bakınız) annesine, oğlunun hapisten kurtulması için Recebin onüçüncü, ondördüncü, onbeşinci günleri oruç tutmasını, onbeşinci günü öğle ve ikindi namazlarını kıldıktan sonra, oturduğu yerde kıbleye karşı yüz kere Hamd, yüz kere İhlâs sûresini okuyup on kere de Âyet'ül-Kürsî'yi kırâat etmesini, ondan sonra sırasıyla En'âm, Benî-İsrâil (Esrâ), Kehf, Lokmân, Yâ-Sîn, Sâffât, Hâ Mîm Secde, Şûrâ, Duhân, Feth, Vâkıa, Mülk, Nûn sûreleriyle İnşikaak sûresinden Kur'ân-ı Mecîd'in sonuna dek kırâat etmesini, ondan sonra da içinde Peygamberlerin adları geçen bir duâ ile Allâh'a niyâz etmesini söyledikleri, sahîh senedlerle rivâyet edilmiştir ki buna «Amel-i Ümmü Dâvûd» denegelmiştir (Şeyh Hâcc Abbâs-ı Kummî; Mefâtîh'ul-Cinân; Tehran — 1359 H., 1319 Ş; S. 144—148).

«Kâfî»de, Kur'ân'ın okunması, onun hidâyet ışığı olduğu, iyiliği emrettiği, kötülükten nehyeylediği, kıyâmet günü şefâat edeceği, Kur'ân'ı öğrenenin, öğretenin üstünlükleri, onu hıfzedenin yüceliği, ona bakanın dahî sevâb elde edeceği, güzel sesle okunmasının gerekli bulunduğu, Kur'ân'ın hatmi v.s. hakkında da İmâmlar vasıtasıyle Rasûl-i Ekrem'den (S.M) ve İmâmlardan (A.M) bir çok rivâyetler mevcuttur (Kitâbu Fadâ'il'il-Kur'ân; S. 589—598, 600—601).

§ Bütün bunlar, bugün elimizde mevcûd olan Kur'ân-ı Mecîd'in Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M) nâzil olan Kur'-

ân'ın mecmûu bulunduğu, ziyâde ve noksandan mahfûz ve tahriften masûn olduğu hakkında Şia-i İmâmiyye ile Ehl-i Sünnetin ittifâkını ısbât eder; bu hususta başka türlü söz söyleyen kişi, ya kapkara câhildir, yâhut garezkâr bir müfterî.

★

Şia-i İmâmiyye, Kur'ân-ı Mecîd'i, ancak Kur'ân-ı Mecîd'in tefsîr ettiğini, Hz. Peygamber'in (S.M), sözleriyle, hareketleriyle, takrirleriyle Kur'ân-ı Mecîd'i tefsîr eylediklerini, her hangi bir kişinin, kendi re'yiyle Kur'ân-ı Mecîd'i tefsîr edemeyeceğini, Kur'ân'ı,re'yiyle yorumlayanın küfrünü kaaildir.

§ Hz. Emîr'ül-Müminîn (A.M), «Sorun beni yitirmeden; çünkü andolsun Allâh'a, Kur'ân'da hiçbir âyet yoktur ki, niçin ve kimin hakkında indi; nerde indi; düzlükte mi, dağlıkta mı, hepsini de en iyi bilenim ben. Gerçekten de Rabbim bana, anlayan bir akıl, söyleyen bir dil ihsân etmiştir» buyurmaktadır (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi: S. 402).

Bir hutbelerinde, Allâh'a hamd ü senâdan, azamet ve kudretini, lûtfunu ve keremini beyandan, Rasûlullâh'a ve Ehlibeytine salât-ü selâmdan sonra, Hz. Peygamber'in gönderildikleri zamandaki insanların ve insanlığ n hâlini bildirmekte, O'nun, âlemlere hidâyet ve rahmet olarak gönderildiğini anlatmakta, sonra da Kur'ân-ı Mecîd'den şu suretle bahis buyurmaktalar:

«Rabbinizin kitâbı, sizdedir, yanınızdadır; helâlini de apaçık göstermektedir, harâmını da. Farzlarını da apaçık bildirmektedir, üstün işlerini de. Bir hükmü kaldıran âyeti de açıklamıştır, hükmü kaldırılanı da. Ruhsatlarını da bildirmiştir, azimetlerini de. Anlamı hususî olan da apaçıktır, umûmî olan da. İbretleri de meydandadır, örnekleri de. Mutlak olanı da bildirilmiştir, mukayyed olanı da. Anlamı herkesçe anlaşılanı da beyân edilmiştir, anlaşılma-

yanı da. Kısaca anlatılanları tefsîr edilmiştir, müşkil anlaşılanları açıklanmış, bildirilmiştir. Öyle hükümleri vardır ki o kitabın, mutlaka bilinmesi için ahid alınmıştır; öyle hükümleri de vardır ki, kulların onları bilmemesi de câiz sayılmıştır...» (Aynı; S. 26. Şerhi için 30—32. S. lerdeki 9. nota bakınızî.

Bir hutbelerinde de buyururlar kî:

«Bir bak da gör, Kur'ân, O'nun sıfatlarından sana ne bildiriyorsa ona uy ey soru soran, O'nun doğru yolu gösteren ışığıyla ışıklan.» (Aynı; S. 40).

Başka bir hutbelerinde, Kur'ân-ı Mecîd'i şöyle tavsîf ederler:

«Allâh'ın beyânıyla faydalanın; Allâh'ın öğüdüyle öğütlenin; O'nun öğüdünü kabûl edin, tutun. Çünkü Allah, sizin özürler getirmenize karşı açık deliller serdetti; sevdiği şeyleri size bildirdi; hoşlanmadığı şeyleri anlattı; bütün bunları da buyruklarına uymanız, nehyettiği şeylerden kaçınmanız için ızhâr etti... Bilin ki Kur'ân, öğüdünde aldatmayan, yol göstermede insanı azdırmayan, söyleyiste yalan söylemeyen bir öğütcüdür. Kur'ân'la oturup kalkan, ancak bir fazlalıkla, yâhut bir noksanla kalkar; hidâyette fazlalık elde eder, yâhut da körlükte noksana ulaşır, gerçeği görür. Bilin ki hiç kimseye Kur'ân'dan sonra bir yoksulluk gelip çatmaz; hiç kimseye, ona uymadan bir zenginlik ulaşmaz. Dertlerinize ondan şifâ dileyin; güçlüklerinize, ondan yardım isteyin; çünkü o, en büyük derde bile devâdır ki o da küfürdür, nifâktır, azgınlıktır, sapıklıktır. Allah'tan Kur'ân'la dileğinizi dilevin; onu severek Allâh'a yönelin; onu vesîle ederek halktan bir şey istemeyin. Çünkü kullar, Allâh'a, ona benzer, onun değerine denk değerli başka bir şeyle yönelemezler.

Bilin ki o, şefâatcidir; şefâati kabûl edilir; öylesine bir söz söyleyendir ki sözü gerçeklenir; Kur'an, kıyâmet gününde kime şefâat ederse, şefâati kabûl edilir ve Kur'-

an, kıyâmet gününde kimin aleyhinde söz söylerse, sözü makbûl sayılır» (Aynı; S. 53—54).

Hakemeyn olayından sonra Hâricîler, buna râzı olduklarından dolayı kendilerini kınayınca da şöyle buyurmuşlardır:

«Biz insanları hakem yapmadık; Kur'ân-ı hakem tâyin ettik. Kur'ân, iki yaprak (, cildin iki kabı) arasındaki kitaptır...» (Aynı; S. 249).

«Nehc'ül-Belâga» da Kur'ân-ı Mecîd hakkında daha nice sözleri vardır. Bütün bunlardan sonra hâlâ Şîa'nın, Kur'ân-ı Kerîm'in, hâşâ, noksan olduğunu, yâhut tahrîfe uğradığını söyleyenler olursa, bu kişiler ya hasta kişilerdir, yâhut maksatlı bölücüler. Onlara verilecek cevâbı gene Kur'ân-ı Mecîd vermiştir:

«Ve muhakkak, kim iftirâ ettiyse ziyân eder.» (XX, Tâ-Hâ, 61).

II

ŞÎA-İ İMÂMİYYE'DE İCTİHÂD ve TAKLİD

§ Mensupları, Oniki mâm (A.M) tanıdıklarından, Kur'ân-ı Mecîd'de, Rasûlullâh'ın (S.M) soyundan gelen ve Ehlibeyt'ten olan bu Oniki Ma'sûm İmâmın yorumunu kabûl ettiklerinden, Sünnette, bunlardan rivâyet edilen ve râvîleri bunlara inanmış, bunlar tarafından gerçek oldukları tasdıyk edlimiş kişiler olan hadislerle amel eylediklerinden, Onikiler Bölüğü anlamına «İsnâ-Aşeriyye», İmâmetin Aliâhu Taâlâ tarafından Nass ve Rasûlü (S.M) tarafından ümmete tebliyg ile tahakkuk ettiğine inandıklarından «İmâmiyye», mezheblerin çoğu, Beşinci İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), bilhâssa Altıncı İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M) zamanında çıktığı, tanındığı ve Ehlibeyt taraftarları, İmâm Ca'fer'e uydukları için «Ca'feriyye—Ca'feriler» adıyle anılan Müslümânlar, Ehlibeyte uyanlar, Ehlibeyt yolunu güdenler anlamına «Şîa» adıyla adlandırılmışlar, bu yolu tutana da «Şîî» denmiştir. Şîa'nın ferd-i kâmili İmâmiyye «İsnâ - Eşeriyye - Ca'feriyye» olduğundan, «Şîa-i Zeydiyye, Şîa-i İsmâîliyye» diye tahsîs ifâde eden bir sözle anılmayıp mutlak olarak «Şîa» sözü kullanılırsa, «İmâmiyye, İsnâ-Aşeriyye, Ca'feriyye» anlaşılır ve «Şîî» denince de bu bölüğe mensûb kişi kastedilmiş olur.

§ İctihâd, İmâm'ın gaybetinde, yâni gizli bulunduğu, kendisine ulaşılamadığı devirde, Kitap, Sünnet, İcmâ' ve Akıl yollarıyle Rasûlullâh'ın (S.M) ve İmâmların yorumlarına dayanarak bir meselede hükme varmaktır. Bu derecede bilgisi olan kişi, bu dört huccetten hüküm çıkarır, onunla amel eder; buna gücü yetmeyen kişyise, bir müctehidin mukallidi olur; yâni onun hükmüne uyar. Mücte-

hide ulaşamayan kişinin, ihtiyâtla amel etmesi gerektir. Bir müctehidi taklîd etmeyen ve ihtiyatla amel eylemeyen kişinin amelleri, bir müctehidin ictihâdına uymadığı takdirde, bâtıldır.

§ Usûl-i Dîn.

Şîa'da «Usûl-i Dîn», yâni Dînin Esasları beştir:

Tevhîd, Nübüvvet, İmâmet, Adâlet ve Maâd.

Şîa'ya nazaran Usûl-i Dîn'de taklîd câiz değildir. Kur'ân-ı Mecîd'de bir çok âyet-i kerîmede tedebbür ve tefekkür, yâni iyice düşünüp bir sonuca varmak ve inanmak emredilmiştir. Meselâ IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 52. âyet-i kerîmesinde meâlen, «Hâlâ düşünmezler mi Kur'ân'ı? Allah katından gayri bir yerden gelseydi, onda, birbirini tutmaz birçok şeyler bulunurdu elbette» buyurulmakta, XLVII. Sûre-i Celîlenin (Muhammed S.M) 24. âyet-i kerîmesinde, gene meâlen, «Ne diye Kur'ân'ı bir iyice düşünüp taşınmazlar; yoksa gönüllerinde kilitler mi var?» buyurularak aynı emir tekrarlanmaktadır. XXIII. Sûre-i Celîlenin (Mü'minûn) 68—70. âyet-i kerîmelerinde, «Şu Kur'ân'ı bir iyice düşünmezler mi, yoksa önceden gelip geçen atalarına gelmeyen birşey mi geldi onlara? Yoksa peygamberlerini tanımazlar mı ki onu inkâr etmedeler? Yoksa onda delilik mi var derler? Hayır; o, gerçek olan Kur'ân'la gelmiştir onlara; fakat çoğu gerçeği istemez»; XXXVIII. Sûre-i Celîlenin (Sâd) 29. âyet-i kerîmesinde, Kur'ân-ı Mübin hakkında, «Bir kitaptır bu ki onu, kutlu olarak sana indirdik; âyetlerini bir iyice düşünsünler aklı başında olanlar ve ondan öğüt alsınlar diye» buyuruluyor. İlâhî rahmetin, kudretin, Peygamberinin dâvetinin, ona vahyedilen Kur'ân-ı Mecîd'in, insana verilen şerefin, yüceliğin, ululuğun, gücün - kuvvetin, düşünenlere, aklı - fikri olup bir tesir altında kalmaksızın bunları ibretle tezekkür edenlere İlâhî deliller olduğu, birçok âyet-i kerîmede beyân edilmektedir. Bu deliller, Kur'ân-ı Kerim'de buyurul-

duğu gibi hem âfaakta, yâni bizi kuşatan, kavrayan âlemde, göklerde ve yeryüzünde, bütün olaylarda ve olacak şeylerde görünmüştür, görünmektedir; hem insanın kendi varlığında görünüp durmaktadır, gösterilmektedir ve gösterilecektir (LI; Fussılat, 45). Kur'ân-ı Mecîd, bütün bu delillere karşılık, şirkte sebât edenlerin, «Allah dileseydi biz de, atalarımız da şirk koşmazdık» diyenlerin (VI; En'âm, 148), atalarımızın yollarına gideriz, onların inançlarını bırakmayız diyenlerin (VII; A'râf, 70), «Atalarımız o yolu tutmuş, biz de onların soylarıyız» diye özür getirenlerin (Aynı; 73), atalarımızdan böyle birşey duymadık diye ayak direyenlerin (XXIII; Mü'minûn, 24), atalarımıza uyarız deyip inada girişenlerin (II, Bakara, 170; V; Mâide, 104), hattâ zanna uyup doğru yola gelmeyenlerin (LIII; Necm, 12, 23) sözlerinin, inatlarının, taklidlerinin, zanlarının, hidâyete ulaşmamaları husûsunda bir mâzeret olamayacağını açıkça bildirmektedir. Hattâ bâzı emir ve nehiylerin teşrîî hikmeti bile, o emir ve nehyin bulunduğu âyet-i kerîmede, muhâtab olan akıl-fikir sâhibi insanların, âyetin inişinde bulunanların ve sonra âlemin sonuna dek geleceklerin hepsine, bir lûtf-i İlâhî olarak, «düşünmeleri için» beyân buyurulmaktadır (Meselâ II, 219, 266; içki, kumar ve infak hususunda; infaka ve neyin infak edileceğine dâir); namazın emrinde, namazın, kötülükleri, fenâ şeyleri gidereceği, insana onları yaptırmayacağı izâh olunmaktadır (XXII; Hacc, 41) ve düşünüp gerçeği görenle atalarının yolunu güdenler, zanna uyanlar, ayak direyip gerçeği görmemekte ısrâr edenler, gören kişiyle köre benzetilmekte, bu iki kişinin birbirine denk ve aynı olmadığı anlatılmaktadır (VI; En'âm, 50). Kur'ân-ı Mecîd'de, göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, geceyle gündüzün aynı olmayışında, ayakta, otururak, yanüstü yatarak Allâh'ı, her ân ve her zaman ananlara, göklerin ve yerin yaratılışını düşünüp bunların boş yere halkedilmediği kanâatine varanlara deliller bulunduğu beyân edilerek bu çeşit îman sâhipleri övülmektedir (III; Alü-İmrân, 190—195).

Tafsîli sahîfeler doldurabilecek kadar uzun olan bu bahisten çıkan sonuç şudur:

Usûl-i Dîn, Allâh'ın insana bahşettiği en büyük lûtfu olan akıl ve idrâkle tasdıyk edilecek şeylerdir; onların esaslarında, bunlara inanmakta taklîde cevâz yoktur. Esasen Şer'î teklîfin medârı, akıl ve bülûğdur; yâni aklı olmayan, idrâk edemeyen kişi, hiçbir şeyle mükellef değildir. Türkçemizde, «Mukallidin îmânı sahîh değildir» diye bir atasözü vardır. Biz, bu sözdeki «Mukallid»i, şunun - bunun sözlerini, tavır ve hareketlerini taklîd ederek eğlenen, halkı da eğlendiren anlamına alıyorsak da bu atasözünün gerçek anlamı, atalarını, soy - boy bağlılığı, yâhut menfaat karşılığı büyük tanıdıklarını, inançta taklîd edenlerin, onların inançlarını benimseyenlerin, yollarını güdenlerin, daha doğrusu, kendini, inanmadan inandıranların, taklitten öteye gidemeyeceklerini, bu bakımdan da inançlarının, hiçbir zaman gerçek olamayacağını ifâdeden ibârettir.

Allah insana akıl - fikir ve idrâk ihsân etmiştir; insan, aklıyle, fikriyle, idrâkiyle, sonsuz bir âlemi zerreye sığdıran, sonsuz âlemler ibdâ' eden, bütün bunları, mevcud maddelerden değil, yoktan var eden, herşeyi, sarsılmaz bir nizâm ve intizamla tedbîr ve tasarruf eyleyen, abes ve bâtıl hicbir şey yaratmayan, herşeyi bir sebebe bağlayıp her sebebin sonucunu da bir başka şeye sebeb kılan, yaratıcılığını her ân, kudret ve hikmetle sürdüren, hudûs ve fenâdan müteâl, noksan sıfatlardan münezzeh bulunan bir yaratıcının varlığına, birliğine inanır; kendisindeki şuûrun, canlılardaki duygunun, eşyâda ve olaylardaki intizâmın, şuursuz bir tabîatten, yâhut bir tesâdüften meydana gelmeyeceğini idrâk eder. Esâsen yukarıda bir kısmının meâl-i kerîmnii verdiğimiz âyetlerin hemen hepsinde tefekkür emredilmektedir. Gene insan, insandaki kemâli görünce, bu kemâlin bir gaayesi bulunacağını, olgunlukta, ismette, ahlâkıy üstünlükte, doğrulukta, o yaratıcının, insanlara olgunluk, mümkün olduğu de-

recede ismet, ahlak düzgünlüğü ve gerçek yolu vermek ve göstermek, izlerini izletmek, dînî hükümleri bildirmek için, lûtfuyla tekemmül ettirdiği, seçtiği bâzı kişileri göndermesinin gerekli olduğunu anlar, buna inanır; çünkü âlemde her san'atın, zanaatın bir ustası, her bilginin bir öğreticisi, bir mürebbîsi vardır; mânevî kemâlâtta da bu kişilerin ve gene yaratanın lûtfuyla onların emânetine koruyucu tâyin edilenlerin, peygamberlerin vasıy ve halîfelerinin muallim ve mürebbî olmaları ıktizâ eder.

İnsan, âlemde, îman, irfan ve vicdan yerine cebri, tahakkümü, menfaati, küfrü ve şirki, benliği ve bencilliği ele alan, sevgi yerine nefreti seçen, insanlara, hayvanlara, herşeye lûtuf ve merhamette bulunmak yerine her varlığı, herşeyi nefsine fedâ etmeyi şiâr edinen kişilerin hâllerini, bunların, insanlara, yaşayışı zehir ettiklerini gördükçe, yaratıcının, lûtfuyla, ihsâniyle akıl, idrâk, kaabiliyet vermesine, herkesi, her varlığı, kaabiliyetine göre denk yarattığına bakıp İlâhî adâletin, mutlaka herkes ve her varlık hakkında tecelli edeceğini, herkese, yaptığının sorulacağını, mutlak adâletin hâkim olacağı bir âlemin varlığını düşünmek, buna inanmak zorunda kalır.

İşte bu bakımdan «İmâmiyye» de, Usûl - Dîn'de taklîd yoktur; yâni, aklı - fikri, idrâki olan her insana,

1) İnanç husûsunda tefekkür, tedebbür vâciptir. Bu husûsta birisini taklîd, yâhut sapıklıkta birisine, bir bölüğe uymak, böylece de sapmak ve sapıtmak bâbında hiçbir kimse mâzûr sayılamaz.

2) Bu aklî vücûb, Şer'î vücûba takaddüm eder. Dînî Naslarsa bu vücûbu sağlamlaştırır; inanca dâir olan hükümleri te'yîd ve tahkîm eder.

3) Allâhu Taâlâ'nın sıfatları, Tevhîdin esasları, İlâhî adâlet, Nübüvvet ve İmâmetle Maâd, bunların tafsîli, Kur'ân-ı Mecîd'de beyân buyurulmuş, Rasûlullah (S.M) ve onun vârisleri olan İmâmlar (A.M), bunları en küçük noktalarına dek bize bildirmişlerdir. Mü'min, tefekkür ve te-

debbürle Allâh'a, Adâletine, Maâd'a, Nübüvvet ve İmâmete inandıktan sonra bunların tafsîlâtını da dînî kitaplardan ve bilginlerden öğrenmek ve bütün incelikleriyle, ömrü boyunca bunları teemmül etmek vazîfesini yüklenmiştir. İmâm Huseyn b. Alî (A.M), Cedd-i pâkinden (S.M), «İlmi istemek», yâni bilgin olmak, «Her Müslümâna farzdır» hadîs-i şerîfini rivâyet buyurmuşlardır (Câmi'üs-Sagıyr; II. S. 45); mânasında, şumûl ve umûm buulnan bu hadîs-i şerîfin, din bilgisindeki husûsiyeti ve lüzûmu, elbette meydandadır.

*

§ Fürû-i Dîn, yâni dînin aslına tâbi' olan şeylerse, İmâmiyye'ye göre ikiye ayrılır:

1) Bedenî, yahut mâlî, yahut da hem bedenî, hem mâlî ibâdetler;

2) Muâmelât; yâni evlenmeye, boşanmaya, alım-satıma, borca, rehine, icâreye, dînî cezâlara dâir şer'î hükümler.

Birinci kısım, ona ayrılmıştır:

1) Namaz, 2) Oruç, 3) Hacc, 4) Zekât, 5) Humüs, 6) Cihâd, 7) Emr bi'l-Ma'rûf, 8) Nehy an'il-Münker, 9) Tevellâ, 10) Teberrâ.

Fürû'-i din'de, yâni ibâdetlerle muâmelâtta, İmâmiyye'ye göre bir mü'min, ya müctehid olur, ya mukallid.

Müctehid, Kur'ân-ı Mecîd'den, âyet-i kerîmeleri re'yiyle değil, Rasûlullâh'ın (S.M) ve Ehlibeytinin yorumlarına göre yorumlamaya, Sünnetten, yâni Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Ehlibeyt yoluyla gelen, yâhut Ehlibeyte uyan sahâbe vâsıtasıyle rivâyet ve tahrîc edilen, râvileri inanılır, güvenilir ve gerçek kişiler olan kavlî, fi'lî ve takrîrî hadislerinden, bunlarda, yâni Kitap ve Sünnette yoksa, İmâmın kabûlünü tazammun etmesi dolayısiyle İmâma uyan

sahâbe ve Tâbiînin İcmâından, bunlarda da yoksa aklî delilden yararlanarak gerçek hükmü istinbâta muktedir olan, özüne - sözüne güvenilir, adâlet sâhibi, en bilgin tanınan, kabûl edilen ve hayatta bulunan kişidir.

İctihâd, İmâmın huzûru olmadığı, yâni gaybubeti zamanında, fer'î hükümlerde, her mü'mine vâcib-i kifâîdir; yâni farzdır[*]; her hangi bir diyarda, her hangi bir zaman dâhilinde, bir veyâ birkaç mü'min, bu şartları nefsinde, nefislerinde tahakkuk ettirip içtihâd mertebesine yücelirse, o mertebeye erişirlerse, öbür mü'minlerden sâkıttır; fakat böyle biri bulunmazsa, her mü'mine, bilgiyi elde etmek, bilgi sâhibi olmak farz olduğundan her mü'minin, bu dereceye ulaşması farzdır; hiçbiri bu sorumluluktan kurtulamaz.

Vefât etmiş olan müctehidi taklîd, bâzı müctehidlere göre câiz değildir; bazılarıysa buna cevâz vermiştir. Her mü'min, ibâdetlerle muâmelâtta, mukallidi olduğu müctehidin istinbâtına göre amel etmek zorundadır ve bu zarûret İmâmın zuhûruna dek bakıydır. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «Muhammed'in (S.M) helâli», yâni Hz. Peygamber'in Allâh'ın emriyle, Kur'ân-ı Mecîd'de beyân buyurulduğu üzere helâl olduğunu bildirdikleri şeyler, «Ebedî olarak kıyâmete dek helâldir; Muhammed'in (S.M) harâmı», şerîatta harâm olduğunu bildirdiği şeyler, «Ebedî olarak kıyâmete dek harâmdır» buyurmuşlar ve sözlerine, «Alî (A.M) buyurdu ki: Bir bid'ati meydana getiren», dinde olmayan birşeyi ortaya atan «Kişi, ancak bir sünneti terk etmiştir» sözünü de eklemişlerdir (Usûl'ül-Kâfî; S. 29); fakat zaman değiştikçe insan, öyle meselelerle karşılaşabilir ki bunları, şer'a uygun olarak halletmek için mutlaka bir bilgin kişinin, bir müctehidin hükmüne başvurmak zorunda kalır. İctihâd, zamanın değişmesinden, bid'atlerin

---

[*] Vâcib, İmâmiyye'de farz demektir; delil-I zannî ile sâbit olan vâcib, İmâmiyye'de yoktur, buna binâen, ileri sahîfelerde «vâcib, vücûb» gizi sözlerimizden, «farz» anlaşılmalıdır.

ortaya çıkmasından doğan bir zarûrettir. Bu yüzden de İmâmın zuhûruna dek bu zarûret devâm edecektir. Son İmâm olan Onikinci İmâm da (A.M) «Meydana gelen olaylarda, onları hadislerimizi rivâyet edenlere arzedin; çünkü gerçeüten de onlar, size benim huccetimdir, bense Allâhın huccetiyim» buyurmuşlardır (Meclisî: Bıhâr'ül-Envâr; C: II; Tehran — 1376 H; Kitâb'ül-İlm; S. 90). Ancak burda şunu da arzedelim ki Nass'a karşı ictihâd olamaz; «Allah ve Rasûlü, bir işe hükmetti mi erkek, kadın, hiçbir mü'minin, o işi dilediği gibi yapmak husûsunda ihtiyârı yoktur; ve kim Allâh'a ve Rasûlüne isyân ederse, apaçık bir sapıklığa düşmüş, sapıtıp gitmiştir» (XXXIII; Ahzâb, 36); çünkü inananlara, «Size Peygamber ne getirdiyse onu tutun ve neden nehyettiyse çekinin» diye emredilmiştir (LIX; Haşr, 7).

Müctehid, zamanının en bilgini olmak, aynı zamanda adâlet sâhibi bulunmak şartıyle, gaybet zamanında, İmâm'ın nâibidir; vilâyeti, mutlak ve umûmîdir; hadleri, ta'zîrleri, yâni şer'î cezaları icrâ etmek, ettirmek, ictimâî, ıktisâdî meselelerde hüküm vermek salâhiyeti, ona âittir. İmama âit haklar onundur; İmâma âit olan mallar da ona verilir ve o, bu malları âmmenin, yâni bütün Müslümanların nef'ine, meselâ sınırları bekleyenlere, savaş hâlinde orduya, her hangi bir bölgede yardıma muhtâc olan Müslümanlara, ilmî merkezlerin ihtiyâçlarına, i'mâra vesâir işlere sarfeder. Onun hükmünü kabûl etmemek, İmâmın hükmünü kabûl etmemektir ki bu da, tümden şer'î hükümleri kabûl etmemek demektir.

§ Kıyâs.

İmâmiyye'de kıyâs ve reiy ile amel, câiz değildir ve kıyâs, şer'î huccet olamaz. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M) reiy ve kıyâs hakkında, «İsâbet eder, doğruyu bulursan bir ecre nâil olmazsın; yanılırsan üstün ve ulu Allâh'a yalan isnâd etmiş olursun» buyurmuşlar (Usûl'ül-Kâfî S. 28), ilk olarak kıyâs ile, İblîs'in amel ettiğini bildirmişlerdir (S.

30). Bu yüzden de İmâmiyye'de, esas olarak Kur'ân-ı Mecîd'in, gene Kur'ân-ı Mecîd'i tefsîr ve tavzîh ettiği kabûl edilmiştir. Meselâ XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şüarâ') 173. âyet-i kerîmesinde Lût Peygamber'in (A.M) kavminin, gökten yağmur yağdırılarak helâk edildiği beyân buyurulmaktadır; XI. Sûre-i Celîlenin (Hüd A.M) 82. âyet-i kerîmesinde, gökten yağdırılan bu yağmurun, taş yağmuru olduğu bildirilmektedir ki bu âyetlerin biri, öbürünü tefsîr ve tavzîh eylemektedir. Âyetlerde bulunamayan hükümler, Ma'sûma dayanan hadisle aydınlanır; bu yüzden de İmâmiyye'de hadîs, Hz. Emîr'ül-Mü'minînden itibâren hadis yazmanın, hadis rivâyetinin yasaklanmasına rağmen yazılmıştır, rivâyet edilmiştir ve Sâdık-ı Âl-i Muhammed (A.M) hadislerin yazılmasını, ancak yazılmakla unutulmayacağını bilhassa emir buyurmuşlardır (Aynı; S. 26). «Kur'ân-ı re'yiyle yorumlayan, ateşte yerini hazırlasın» meâlindeki hadîs-i şerîfle bu bahsi bitirelim (Künûz'ül-Hakaaık; II, S. 157).

II

TEVHÎD

ALLÂH'I BİR BİLMEK

Tevhîd, Allâhü Taâlâ'nın varlığına, birliğine inanmaktır. Birliği, riyâzî birlikten anlaşıldığı gibi evveli yokluk, sonu taaddüd yoluyla anlaşılan birlik olmadığı gibi varlığı da adem, hudûs ve fenâ ile mukayyed değildir; varlığı ve birliği, tecezzî ve inkısâm kabûl etmez; zaman ve mekânla takyîd ve tahdîd edilemez; vardır ve birdir dememiz, anlayışa yaklaştırmak için bir zarûrettir; öyle bir vardır ve birdir ki ondan önce bir varlık ve birlik düşünülemez; evveline bir evvel, âhırına bir âhır tasavvur edilemez. Varlıkları, irâdesiyle yoktan vâreden O'dur; vârolanları yok eden de O'dur; varlık âlemlerini, yaratıcılığıyla, örneksiz, âletsiz, emir ve irâdesiyle, halketmiştir; herşeyi yaratan, ibdâ' eden, yaratılışına göre geliştirip yetiştiren, diriltip rızık veren, besleyen ve öldüren, ancak O'dur. Kadîm ve ezelî olan, zâtıyle bâtın, kudreti ve kuvvetiyle zâhir bulunan, dâimî diri, ganî ve mahlûkaatından müstğanî olan Allâhu Taâlâ, herşeyi bilgisiyle bilen, gören, duyan, herşeyde adâletiyle hükmeden, benzeri, eşi, zıddı, danışacağı bir yakını, oğlu, kızı, ortağı, vezîri bulunmayan, herşey O'na muhtacken ihtiyâçtan münezzeh olup doğmamış, doğurmaz sıfatlarını hâiz olan, yâni kendine takaddüm eden bir varlık, bir sebeb olmadığı gibi O'ndan da, kendine eş ve denk bir varlık meydana gelmeyen, hulûl ve ittihad gibi şeylerle, mahlûkaatından hiçbiriyle birleşmeyen, zâtında ve sıfatlarında bir ve müteâl, tek tedbîr ve tasarruf sâhibi, ibâdete lâyık ma'bûd, ancak O'dur.

Tevhîd, İmâmiyye'de dört sûretle izâh olunur:

§ I. Tevhîd-i Zâtî.

Allâhu Taâlâ birdir; yukarıda arzettiğimiz gibi zâtı, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir; akıldan - fikirden, tasvîr ve tasavvurdan müteâldir; eşi - benzeri, eşidi, şerîki... mahlûkaatına benzer bir vasfı yoktur; olması da muhâldir; çünkü bu takdirde âciz ve ihtiyaç sâhibi olması gerekir ki bunlar şân-ı ulûhiyyetine nakîsadır; oysa ki henüz beşerin aklının - fikrinin ihâta edemediği; ihâta ettikçe ancak ihâtadaki aczini îtirâf etmek zorunda kaldığı ve kalacağı âlemleri, bu âlemlerin her zerresini, ayrı bir âlem olarak kemâl üzere yaratan, O'dur; bu kudret, hiç şüphesiz, her husûsta ihtiyâçtan münezzehtir. Allâhu Taâlâ'nın zâtını idrâk ve ihâtada insan, âcizdir ve insanın kemâlî de bu acizde tezâhür eder; kuvvet, kudret ve kemâl-i mutlaksa ancak O'nundur.

§ II. Tevhîd-i Sıfâtî.

Allâhu Taâlâ'nın zâtını tavsîf buyurduğu sübûtî, yânî mü'minin inanması gereken sıfatları şunlardır:

1) Kaadir-i Muhtârdır; kudretinde aciz olmadığı gibi hiçbir husûsta mecbûr da değildir; mutlak kudreti, muhtâr olarak cârîdir; kudretini mücbir bir kudret olmadığı gibi hiçbir sûrette âciz de değildir.

2) Âlimdir; herşeyi bilendir; olanları, olacakları, herşeyi, künhiyle bilir; bilgisi, cehli nefyeder.

3) Dâimî diridir; fakat hayatı, cisimle, ruhla, kaabiliyetle değildir; zâtîdir.

4) Mürîd ve Kârihtir; yânî iyiyi, iyiliği, hayrı diler, irâde eder; kötülüğü, zulmü, şerri dilemez.

5) Müdiiktir; İlmi, kullarca idrâki mümkin, gayr-i mümkin, herşeyi kavrar; bu bakımdan Basîr'dir; yâni görendir: görülmesi mümkin, gayr-i mümkin herşeyi görür; fakat bedenle, gözle değil. Semî'dir; yâni duyandır; duyulması

mümkin, gayr-i mümkin herşeyi duyar; fakat bedenle, kulakla değil.

6) Varlığı, hayatı dâimîdir; evveline bir evvel, âhırına bir son tasavvur edilemez; bu bakımdan Kadîm ve Ezelîdir; Bâkıydır ve Ebedîdir, Sermedîdir.

7) Mütekellimdir; kelâmı, dille - dudakla, sesle - harfle değildir. Buyruklarını, melekle peygamberlerine bildirir; bu bildiride kelâm sıfatını melekte ibdâ' eder; yâhut Mûsâ alâ nebiyyinâ ve âlihî ve aleyhisselâm'a olduğu gibi ağaçta kelâm sıfatını halkeder.

8) Sâdıktır; yâni vaadinde, vaîdinde, emrinde, nehyinde, tebşir ve tenzirinde, geçmişe ve geleceğe dâir haberlerinde gerçektir ve O'na yalan isnâd edilemez.

Hayatı dâimî olduğundan Kadîm ve Ezelî, Bâkıy ve Ebedîdir; ilmi dolayısıyle Müriddir ve bilgisi, duyulan, görülen, duyulmayan, görülmeyen herşeyi ihâta ettiğinden Semî' ve Basîrdir; kudreti dolayısıyle Mütekellim'dir ve Sâdık'tır da deyip bu sıfatları, Hayat, İlim ve Kudrete ircâ' etmişlerdir.

Zâtî ve Subûtî sıftları, şu beyitte cem' edilmiştir:

Âlim - o kaadir - o hayyest - o murîd - o müdrik
Hem kadîm - i ezeliyy - o mütekellim sâdık.

*

Bütün bu sıfatlar, Kemâl sıfatlarıdır ve gerçekte tek bir sıfattır ve zâtının aynıdır; eserler ve mülâhazalar dolayısıyla taaddüd eder. Zâtı, her ân Hayy ve Kayyûm, yâni diri ve tedbîr, tasarruf sâhibi olduğundan, her ân kudret, ilim ve irâde sâhibi bulunduğundan, her ân, ilmiyle, kudretiyle irâdesini Kelâm sıfatıyle ızhâra gücü yettiğin-

den ve kelâmında sâdık bulunduğundan, her ân herşeyi müdrik olup duyulan, duyulmayan, görülen, görülmeyen herşeyi bilgisiyle ihâta ettiğinden bu sıfatları, zâtından ayrı olarak mütalâa etmemize, böyle bir inanca sapmamıza imkân yoktur. Bu Sübûtî, yâhut Cemîlî denen sıfatları, Zât'tan ayrı bilmek, ya bunların da Zâtı gibi Kadîm olduğuna inanmayı intâc eder ki bu inanç, Kadîmlerin çokluğu (Taaddüd-i Kudemâ) demektir ve bu, İslâm'a, İmân'a, iz'âna sığmaz; yahut bu sıfatların hudûsuna inanmakla sonuçlanır ki bu takdirde, hâşâ, Allâhu Taâlâ'nın, bir zaman, bu Zâtî sıfatlardan mahrûm olduğu inancını meydana getirir; Allah Tebârke ve Taâlâ bu gibi şeylerden münezzeh ve müteâldir.

Aynı zamanda bu sıfatlar, bunlara zıt sıfatların, Allâhu Taâlâ'da bulunmadığına inanmamızı gerektirir ki bunlara Selbî ve Celâlî sıfatlar denir. Bu sıfatlarsa şunlardır:

1) Cisim değildir; bu bakımdan evveli ve âhırı tasavvur edilemez; Tecsîm ve Teşbîh câiz olamaz.

2) Mürekkeb değildir; aksi halde tehallülü gerekir ve bekaası gayr-i mümkin olur.

3) Hâdiselere mahal olamaz; yâni sıfatları hâdis değildir.

4î Zâtında ve sıfatlarında şerîki ve nazîri yoktur.

5) Hiçbir ihtiyâcı yoktur; herkes ve herşey ona muhtaçtır.

6) Sıfatları, zâtına mugayir değildir; yâni Sübûtî sıfatlar, Selbî sıfatlara râci'dir; Kaadir olduğuna inanmak, âciz olmadığına inanmaktır; Alîm olduğuna inanmak, Zât-ı Akdes'inden cehli nefyetmektir; Muhtâr olduğuna îmân, mecbûr olmadığına îmân etmektir; Dâimî Hayy olduğuna inanç, cisimle, ruhla hayy olmadığına inançtır; Mürîd ve Kârih olması, kötülüğü irâde etmediğine, iyiliği mürîd olduğuna inanmayı intâc eder; hiçbir şeye muhtâc olma-

dığına îmân, mutlak kudretine ve herşeyi ihâtasına îmandır; zamânı, mekânı yaratan Allâhu Taâlâ'ya hiçbir ân yokluk tasavvuruna imkân vermeyen inanç, dâimî Hayy olduğunu inanmaktır; Mütekellim ve Sâdık olduğuna inanmak, kudretini, binâenaleyh âciz olmadığını tasdıyk etmektir. Nakisayı, mahluktaki aczi, Zât-ı Bârî'yi mahluk gibi tescîm ve mahluka teşbîhi icâbettiren her sıfatın, O'ndan tenzîh edilmesi gerektir.

§ III. Tevhîd - Fi'lî.

Allâhu Taâlâ'nın varlığına, birliğine, sübûtî sıfatlarına ve bu sıfatların, ayn-ı zât olup Zât-ı Bârî'den ayrı Kadîm sıfatlar, yâhut Zât-ı İlâhî tarafından veyâ herhangi sûretle olursa olsun, ihdâs edilmiş sıfatlar olmadığına, aynı zamanda Zât-ı Akdes'ini, mahlukaatına teşbîh ve tescîme yol açan Celâlî - Selbî sıfatlardan münezzeh ve müteâl bulunduğuna îmanla beraber O'nun, fiillerinde de şerîki, nazîri, muâvini, müşîri bulunmadığına îman etmeye «Tevhîd-i Fi'lî» denir.

Mü'min, yaratmanın, yaşatmanın, geliştirmenin, rızık vermenin, acımanın, bağışlamanın, öldürmenin, diriltmenin ve bütün, mahlûkaatına râci' olan bu sonsuz, sınırsız fi'lî sıfatların, ancak O'nun sıfatları bulunduğuna, irâdesinde mecbûr olmadığına îman etmekle mükelleftir.

§ IV. Tevhîd-i İbâdetî.

İbâdete, yâni kulluğa lâyık olan, ancak O'dur; O'ndan başka bir mâbûd olmadığı gibi O'ndan başkasına ibâdet de şirktir. Allâhu Taâlâ'dan başka, ne bir peygambere, ne bir imâma, ne bir meleğe, ne bir erene, ne bir sâlih kula, ne bir geçmiş, yahut yaşayan kişiye kulluk edilemez.

Peygamberler ve bilhassa peygamberlerin efdali ve seyyidi olan Hz. Muhammed Sallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem ve Eimme-i Hüdâ Selâmullâhi aleyhim, ancak O'nun izniyle, O'nun katında şefâat ederler ve onlarla

Allâh'a tevessül edilir; fakat hiçbirine, hiçbir mevcûd, ma'dûm, mevhûm varlığa, varlık sâhibine ibâdet edilemez; Allâh'ı bırakıp ondan birşey istenemez. Bu inanca da «Tevhîd-i İbâdetî» denir ve mü'min, Allâhu Taâlâ'yı, bu dört yönden tevhîd ile îmân sâhibi olabilir.

★

§ Allâhu Taâlâ'yı görmek mümkin midir?

Allâhu Taâlâ'yı dünyâda, ruyâda, yâhut âhırette görmek bahsi de İmâmiyye'ye nazaran Tevhîd inancıyla ilgilidir.

«E'l-Leâl'il-Masnûa fî'l-Ahâdîs'il-Mavzûa» da Suyûtî merhûm uydurma hadislerin bir kısmının çeşitli mezheb erbâbı tarafından, mezheblerini gerçek tanıtmak gayretiyle ortaya atıldığını söyelmektedir ki Mürcie, Kaderiyye de denen Mu'tezile gibi mezhebleri, Havâric'i ve nihâyet, bâzı inançları dolayısıyla Şîa'yı kötüleyen, yâhut Kur'ân'ın mahluk olmadığını, mahluk olduğuna inanan kişinin kâfir olduğunu belirten hadisler bu cümledendir (I; S. 2—6, 128—136; II, 246—251). Bu çeşit uydurma hadisler, Ebî'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. El-Cevzî'nin «Kitab'ül-Mavzûât»ında da vardır (Abdurrahmân Osman'ın önsözüyle; Medîne-i Münevvere — 1386 H. 1966; I, S. 272 — 278). Aliyy'ül-Kaarî de «Mavzûâtu Kebîr»inde buna değinir (S. 58). Bâzı mezheb imâmlarını şiddetle kötüleyen, yahut alabildiğine öven hadisler de bu gayretle uydurulmuştur; hattâ hadis uydurmakla tanınanlar içinde, «Biz, bir işte sıkıştık mı, hemen bir hadis uydururuz» demekten çekinmeyenleri bile vardır (E'l-Leâl'il-Masnûa; II, 246 — 251; Mavzûatu Kebîr; S. 19); sahâbenin üstünlükleri hakkında da birçok hadisler uydurulmuştur ki mavzûât kitaplarında, bunlar, ayrı bölümler hâlinde mevcuttur (Meselâ E'l-Leâlî; I, S. 148—149; II; 246—251). Ümmetin bölük - bölük olacağı,yetmiş küsur bölüğe ayrılacağı hakkındaki hadisler de bunlardandır (El Leâli; I, 128—136); hattâ «Ümmetimin ihtilâfı rahmettir» dadîsi bile Aliyy'ül-Kaarî'ye göre mav-

zû'dur (S. 19). Gene Süyûtî, Sahâbe hakkında, halkı zâhitliğe yöneltmek için, yahut kendilerini pâdişahlara, hüküm sâhiplerine yaklaştırmak, onların nîmetlerinden nasiplenmek maksadıyla hadis uyduranların da bulunduğunu söylüyor (II; S. 246—251). Bu arada, arapçayı, bu sûretle de Arapları övmek, Arap milliyetçiliğini canlandırmak, öbür milletlerden olan Müslümânları aşağı göstermek için farsaçyı ve Buhârâcayı (her hâlde türkçe olacak) yermek için de hadisler uydurulmuştur (I; S. 6—7; Kitâbü'l-Mavzûât; I; S. 111; III; Medîne-i Münevvere — 1388 H. 1968; S. 71—72).

★

«El-Leâli'il-Masnûa fi'l-Ahâdîs'il-Mavzûa»da, Hz. Peygamber'in (S.M), Mi'râc gecesi, Rabbini gördüğü, aralarında bir hicâb bulunduğu (I; S. 8), Allah'la halk arasında, yetmiş bin hicâbın mevcûdiyeti... (S. 8—9), Cebrâil'in (A.M), «Benimle O'nun, yâni Allâh'ın arasında nurdan yetmiş hicâb vardır; o hicâbların en aşağısına yaklaşsam yanarım» dediği (S. 10), gene Cebrâil'in (A.M), «Yavaş, çünkü Rabbin namaz kılıyor» diye Hz. Peygamber'i (S.M) uyardığı, Allâh'ın namazının, «Sübbûhun Kuddûsün. Rabb' ül-melâiketi ve'r-Rûh, Sabakat rahmeti alâ gazebî» demek olduğu (Aynı S.), Tûr'a göründüğü, Tûr'un parçalandığı (S. 13—14), her cumâ gecesi, altıbin melekle dünyâya indiği, Kürsî'ye oturduğu... Arafe geceleri, dünyâ göğüne nüzûl eylediği (14—15), Hz. Peygamber'in (S.M), Arafe gecesi Rabbini, üstünde iki libas olduğu hâlde kızıl bir deveye binmiş gördüğü (15), ruyâda Rabbini, güzel bir genç sûretinde müşâhede ettiği, ayaklarında da iki altın nalın bulunduğu (15), Rabbini, bıyıksız, sakalsız bir genç sûretinde (16), en güzel bir sûrette gördüğü (17), kıyâmet gününde, cennetle cehennem arasındaki geçitte görüneceği (18), Hz. Peygamber'in, LXXV. Sûrenin (Kıyâme) 23. âyet-i kerîmesini okuyup kıyâmette, Allah'la kullar arasındaki hicâbların kalkacağını, Allâh'ın, kullarını göreceğini, kulların da Allâh'a bakacaklarını, O'nu görecek-

lerini buyurduğu (II, S. 244), Allâh'ın, cennet ehline, her gün, bembeyaz kâfûrdan bir kum yığınının üstünde görüneceği, yukardan onlara görünüp selâm vereceği XXXVI. Sûrenin (Yâ Sîn) 58. âyet-i kerîmesinin anlamının bu olduğunu bildirdiği (244), Allâh'ın, cennet ehline görüneceği, cennet ehlinin, başlarını kaldırınca, O'nu göreceği, Allâh'ın, İsteyin... diyeceği hakkındaki hadislerin (244) ve daha bunlara benzer birçok hadîsin uydurma olduğunu bildirmektedir (245—251).

İbn'ül-Cevzî'nin «Kitâb'ül-Mavzûat»ında, Allâh'ın göğe ağması (I: S. 113), Hz. Peygamber'in (S.M), Rabbiyle arasında hicâb bulunması, O'nu, başında incideh bir tac olduğu hâlde görmesi (115), hicâblar (116—117), Allâh'ın kendini tesbîh etmesi(118—119), Tûr'a tecellîsi ve dağın parçalanması, parçalarının adları (120—122), cumâ ve arefe gecelerinde dünyâya inmesi (122—125), Rabbini ruyâda görmesi (125—126), Allâh'ın cennetle cehennem arasında oturması (127), cennette görüneceği (III; 259—260) hakkındaki hadislerin uydurma olduğu zikrediliyor.

Aliyy'ül-Kaarî de «Mavzûâtu Kebr»inde, «Rabbimi bir deve üstünde gördüm; saçları gür bir genç sûretinde gördüm; bıyıksız, sakalsız bir genç sûretinde gördüm» meâlindeki hadislerin düzme olduğunu bildirir; bu son sözün, bilhâssa sûfîlerin avâmı tarafından boyuna söylenip durduğunu da sözlerine ekler (S. 44). Gerçekten de bu son uydurma hadis, tasavvufun ve sûfîlerin aleyhinde bulunmakla berâber gene de bir yandan tasavvufu destek edinerek kurulan Hurûfî dîn-i bâtılı mensuplarının durmadan söyledikleri, dayandıkları, kitaplarına aldıkları yalan hadislerden biri, hattâ birincisidir.

★

Şimdi Ehl-i Sünnet bilginleri tarafından tedvîn edilen yalan hadisleri muhtevî kitaplarda bulunan ve uydurma olduğu bildirilen bu hadislerden sonra «Sıhâh» denen ve doğru olduğu kabûl edilen hadis kitaplarındaki rü'yet hadislerine gelelim:

§ Cerîr b. Abdullah[*], Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), bir ayın ondördüncü gecesi, Sahâbeyle otururlarken, Ay'a işâret ederek, «Bu Kamer'i gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz; bu husûsta hiçbir sıkıntıya uğramayacaksınız; elinizden geldikçe sabah ve ikindi namazlarını kaçırmamaya, engelleri bir yana atmaya çalışın» buyurduklarını, sonra da Kaaf Sûre-i Celîlesinin (L), «Güneş doğmadan ve batmadan Rabbinin adını anarak O'nu tenzîh et» meâlindeki 39. âyet-i kerîmesini okuduklarını rivâyet etmiştir (Buhârî; I, İkindi ve Sabah namazlarının fazîleti bölümü; IV Kaaf Sûresinin Tefsîri).

§ Gene bu sahâbîden, «Rabbinizi apaçık göreceksiniz» meâlindeki hadis tahrîc edilmektedir ve «İrsâd'üs-Sârî» de, hadisteki «ıyânen» sözü, gözle görmek sûretiyle şerholunmaktadır (Buhârî; IX; Tevhîd Bölümü; LXXV. Sûrenin (Kıyâme) 23. âyet-i kerîmesinin tefsîrinde; İrşâd'üs-Sârî; X, 391).

§ Ebû - Hüreyre diyor ki:

«Yâ Rasûlallah, kıyâmet günü, Rabbimizi görecek miyiz diye sordular. Buyurdu ki: Ay'ın ondördüncü gecesi, bulut yokken Ay'ı görüyorsunuz ya, bunda şüpheniz var mı? Hayır dediler. Bulut yokken güneşi de görüyorsunuz, bunda bir şüpheniz var mı dediler. Sahâbe, gene, hayır deyince, İşte bunun gibi O'nu da göreceksiniz buyurdular ve sonra dediler ki: Kıyâmet günü halk, haşredilince onlara, herkes, dünyâda taptığına uysun denecek. Halkın bir bölüğü güneşe, bir bölüğü Ay'a uyacak; bir kısmı da, dünyâda put edindiklerinin peşine düşecek. Yalnızca ümmetim, münâfıklarıyla berâber kalacak. Allah onlara' O'nu tanıdıkları sûretten başka bir sûrette gelecek ve Ben Rabbinizimdiyecek. Onlar; Allâh'a sığınırız senden; biz,

---

[*] Bu sahâbî, Hz. Alî'nin (A.M) mektubunu Muâviye'ye götüren, Kûfe'ye döndükten sonra, oradan kaçıp Muâviye'ye katılmıştır; Hz. Rasûl'ün (S.M) vefatlarından kırk gün önce Müslüman olmuştu (Tenkıyh'ul-Makaal'e bk. I; S. 210).

Rabbimiz gelinceye dek burda kalırız; Rabbimiz gelince tanırız O'nu diyecekler. Derken Allah, onların tanıdıkları sûrette gelip Ben Rabbinizim diyecek. Evet diyecekler, sen Rabbimizsin ve O'na uyacaklar...»

Hadîsin son kısmı, Allah'la suçlu kulların konuşması. Kul, Allâh'ın lûtfunu dilemekte; Allah, Verirsem, lûtfedersem, başka birşey istemeyeceksin değil mi buyurunca, evet deyip söz vermekte, fakat lûtfunu elde edince tekrar istemekte. Böylece kul, cennet kapısına kadar varmakta. İçeri girmeyi de isteyince Allah gülmeye başlayıp, A Âdemoğlu, ne de düzenbazsın deyip onu cennete sokmakta (Buhârî; I, Secdenin fazileti; IX, Tevhîd; VIII; Sırât. Müslim; I, Rü'yet yolunu tanımak Bölümü).

§Ebû - Saîd'ül - Hudrî'den tahrîc edildiği bildirilen hadis de aynı meâlde. Uzeyr Peygamber'i (A.M) Tanrı tanıyan Yahudiler, Mesîh'in (A.M) Tanrılığına inanan Hristiyanlar cehenneme gittikten sonra Allah, mü'minlere görünüyor, Rabbinizim ben diyor; mü'minler, biz diyorlar, şirk koşmayız. Bu hâl üç kere tekerrür ediyor; sonunda Allah, Sizinle O'nun arasında bir nişâne var mı buyuruyor. Var diyorlar, sâk'ı. Bunun üzerine Allah sâk'ını göstériyor; mü'minler secdeye kapanıyorlar (Buhârî; I, Nisâ' Sûresi'nin Tefsîri; IX; Tevhîd Bölümü; Müslim; I, Rü'yet yolunu tanımak B.).

§ Suheyb'den, «Cennet ehli cennete girince, Allâh'ın, Benden bundan fazla birşey ister misiniz diyeceği, cennet ehlinin, Yüzlerimizi ağartmadın mı, bizi cennete sokmadın mı, cehennemden korumadın mı diyeceği, bunun üzerine hicâbın kaldırılacağı, Allâh'ın görüneceği, cennet ehline, bundan daha üstün bir lûtuf olamayacağı tahrîc ediliyor (Müslim I, Âhırette Rü'yetin Isbâtı B.).

§ Abdullah b. Ömer, «Cennet ehlinin en aşağılık derecedekileri, kendilerine verilen cennet bağlarına - bah-

çelerine dalmışken, ihsân edilen nîmetleri, eşleri, hizmetçileri, bin yıllık alanı dolduran bu devleti seyrederlerken, mâlini görürler» hadîsini rivâyet ediyor ve Cenâb-ı Peyyüce derecede bulunanlarının, sabah - akşam, Rablerin cegamber'in (S.M), bu sözlerden sonra, LXXV. Sûrenin (Kıyâme) 23. âyet-i kerîmesini okuduklarını bildiriyor (Tirmizî: Sünen; IV, Rabb'i Rü'yet B. S. 688).

§ Ebû-Bekr b. Abdullah b. Kays, babasından, Rasulullâh'ın (S.M), «İki cennet vardır ki onlardaki kaplar ve başka şeyler, hep gümüştendir; iki cennet de vardır, herşeyi altından; Rablerini görmeye de, ordakilere, bir engel yoktur; ancak Adin cennetinde, Allâh'ın yüzünde. ululuk örtüsü bulunur» buyurduklarını rivâyet etmiştir (Müslim; I, Âhırette mü'minlerin, Rablerini görmelerinin Isbâtı B.).

Câbir b. Abdullah'tan tahric edildiği rivâyet edilen hadisteyse. «Cennet ehli, onlara ihsân edilen nîmetlerle nîmetlendikten sonra başlarını kaldırırlar; görürler ki Rab, üstlerinden onlara görünmekte ve Ey cennet ehli der; selâm size. İşte, onlara Rahîm Rab'den söylenen söz de Selâm size sözüdür âyetinin anlamı budur (XXXVI; Yâ Sin, 58); O. cennetliklere bakar; onlar da O'na bakarlar; artık nîmetlerden hicbir seye iltifât etmezler; Rab, on'ardan gizleninceye dek bu böyle sürer - gider; sonra da nûru, bereketi onlarda, oturdukları yerde kalır» denmektedir (İbn Mâce: Sünen; I, Cühemiyye'yi Red Bölümü).

Bu hadislerden başka, Allâh'ın namaz kılana karsı olduğu, bundan dolayı da o yana tükürülmemesi gerektiği, Allâh'ın Ars'ta bulunduğu, hattâ Ars'ın, deve cihâzının cıkardığı ses gibi acırdadığı, Allâh'ın, kâinâtı yaratmadan önce, altında üstünde hava bulunmayan yoğun bir bulutta olduğu. Allâh'ın güldüğü, gece yarısında, vâhut gecenin üçte ikisi gecince dünvâ göğüne indiği. kıvâmette kuluyla omuz omuza geleceği, Âdem'i (A.M) kendi sû-

reti üzere yarattığı[*], bundan dolayı da yüze vurulmaması lüzûmu, sağ eliyle boyuna ihsân ettiği, öbür eliniyse yumup açtığı, sağ elinin nîmetten, ihsandan hâlî kalmadığı, öbür elindeyse bir terâzi olup bu ölçeğe göre kimine az, kimine çok verdiği, Âdem'i yaratınca rahmin, yâni akrabâlığın, yakınları görüp gözetmenin tecessüm ederek kalkıp Allâh'ın beline yapıştığı, dilekte bulunduğu, cehenneem, kıyâmet günü, içine atılanları yeter bulmayıp Daha yok mu diye direnince ayağını cehenneme basacağı. bunun üzerine cehennemin, yeter - yeter diyeceği.... hakkında da birçok hadîsler tahrîc edilmiştir (Muhammed Sâdık Necmî: Seyrî der Sahîhayn; I, Kum—1351 Ş. S. 150—172, 181—236).

★

İnsan, «Sıhâh» taki bu hadîsleri okuyunca, uydurma hadîsleri toplayıp kitaplar tedvîn edenlerin, buna neden lüzûm gördüklerini düşünüyor, zahmetlerine de acıyor doğrusu.

İmâmiyye'de rü'yet meselesi.

§ İmâmiyye, Allâhu Taâlâ'yı rü'yet husûsunda da, her husûsta olduğu gibi, Rasûlullâh'ın (S.M), ümmetine halef ve halîfe olarak bıraktıkları iki paha biçilmez, temessük edeni ebediyyen dalâlete düşürmez esâsa, Kur'ân-ı Mecîd'e ve Ehlibeyte, Kur'ân'ın âyet-i kerîmeleriyle Ehlibeyt'ten gelen gerçek haberlere dayanır, bunlardaki hükme inanır.

---

[*] Tevrat adına, bugün elde bulunan «Ahd-I Atıyk» de, «Tekvîn» bölümünün birinci bâbında, «Ve Allah müşâhebetimize göre sûretimizde insan halkedelim ve onlar ,denizin balığına ve hava kuşuna ve behâime ve bütün zemine ve zemin üzerinde sürünen haşarâtın kâffesine hükmeyleyeler dedi. Ve Allah, kendi sûreti üzere insanı halkeyledi; onu Sûret'ullah üzere halkedip onları erkek ve dişi olarak halkeyledi» denmektedir (İst. Boyacıyan Matbaası-1908; S. 3; 26-27).

§ Herşeyden önce, daha evvel de arzettiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm'i gene Kur'ân-ı Kerîm tefsîr ve tavzîh eder. Kur'ân-ı Mecîd'in II. Sûre-i Celîlesinin (Bakara) 55. âyet-i kerîmesinde, İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'dan (A.M), kendilerine Allâh'ı apaçık göstermesini, görmedikçe inanmayacaklarını söyledikleri, derken bakınıp dururlarken bir yıldırımın düşüp onları yaktığı bildirilmektedir. IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 153. âyet-i kerîmesindeyse meâlen «Kitap ehli, onlara gökten bir kitap indirmeni isterler; Mûsâ'dan, bundan da büyük bir şey istemişler, bize Allâh'ı apaçık göster demişlerdi ve zulûmleri yüzünden bir yıldırım düşüp yakıvermişti onları; sonra da onlara apaçık deliller geldiği hâlde buzağıya tapmışlardı....» buyurulmaktadır. Bu iki âyet-i kerîme de birbirini tefsîr ve tavzîh ediyor; İsrâiloğullarının, Allâh'ı görmek istemelerinin, Hz. Peygamber'den (S.M) istenen şeyden daha büyük bir cür'et olduğu anlatılıyor; bu istek dolayısıyle zulümde bulundukları, bu yüzden de yıldırımla yakıldıkları beyân edilerek âyet-i kerîme, II. Sûre-i Celîledeki 55. âyet-i kerîmeye atfolunuyor; Allâh'ı apaçık görmeyi istemekle buzağıya tapmak, aynı âyet-i kerîmede geçiyor; her ikisinin de zulüm olduğu bildiriliyor; netekim II. Sûre-i Celîlenin 54. âyet-i kerîmesinde, buzağıya tapmakla nefislerine zulmettikleri de beyân buyurulmakta; 55. âyet-i kerîmedeyse Allâh'ı görmek istedikleri anlatılmakta.

§ XXIV. Sûre-i Celîlenin (Furkaan) 21. âyet-i kerîmesinde de meâlen, «Bize ulaşacaklarını», âhıret hayâtını «Ummayanlar, bize melekler indirilmeliydi; yâhut da Rabbimizi görmeliydik dediler; Andolsun ki onlar kendi kendilerine ululanmadalar ve büyük bir azgınlıkğa ve inada düşmedeler» buyurularak bu dileğin, ululanmak, büyük bir azgınlığa, inada düşmek olduğu beyân edilmekte, mütеâkıp âyetteyse melekleri gördükleri gün, suçlulara hiçbir müjdenin verilmeyeceği bildirilmekte, fakat Allâh'ın görüleceğine dâir bir işâret geçmemektedir.

§ VII. Sûre-i Celîlenin (A'râf) 143. âyet-i kerîmesin-

deyse, meâlen «Mûsâ, tâyîn ettiğimiz vakitte, tâyîn ettiğimiz yere gelince ve Rabbi ona tekellümde bulununca, Rabbim dedi, bana görün de sana bakayım. Rabbi, sen beni kesin olarak hiç göremezsin; ama dağa bak, yerinde durabilirse sen de beni görürsün dedi. Derken Rabbi dağa tecellî edince dağ, yerle bir oldu ve Mûsâ bayılıp yığıldı; kendine gelince de seni tenzîh ederim dedi; sana tevbe ettim ve ben inananların ilkiyim» buyurulmaktadır.

Allâhu Taâlâ'nın, bir insanla, yânî nübüvvete seçerek ıstıfâsına mazhar ettiği kişiyle vahiy yoluyla, vahyi iblâğa me'mûr olan Cebrâîl (A.M) vâsıtasıyle, yâhut hicap ardından tekellüm edeceği, XLII. Sûrenin (Şûrâ) 51. âyet-i kerîmesindeyse Mûsâ Peygamber'e (A.M), Eymen vâdisinde ağaçtan nidâ edildiği beyan buyurulmaktadır; burda hicâb, yânî perde ağaçtır ve cisim olan ağaçta söz, Allah tarafından halkedilmiştir; ağaç, kelâma mahal olmuştur.

Bu âyet-i kerîmede Mûsâ Peygamberin (A.M), görün bana da sana bakayım, seni göreyim demesi, II. Sûre-i Celîlede bildirildiği gibi, İsrâiloğullarının, Allâh'ı görmedikçe inanmayız demelerine mebnîdir ki Zât-ı Bârî'yi zamân ile takyîd, mekân ile tahdîd, bu sûretle de O'nu, şânına lâyık olmayan cismânî sıfatlarla tavsîf ederek zulüm ehli olmuşlar ve yıldırımla yakılarak cezâlarını bulmuşlardı; Mûsâ (A.M), onların ısrârıyla böyle bir dilekte bulunmuş, daha doğrusu, onların inançlarının butlânını, böyle bir istekte bulunmalarının ne kadar büyük bir ma'sıyet olduğunun ilânını dilemiş, âkıbetleri diğerlerine bir uyarı olmuştu; Mûsâ (A.M), Allâh'ın, her türlü nakıysadan, mahlûkaatına âit her çeşit sıfattan münezzeh olan zâtını değil, kudretini, azametini açık bir delille onlara göstermesini dilemişti. Âyet-i kerîmede, Allâh'ın zâtını görmeye imkân bulunmadığı, nefy-i müekked olan ve te'bîdi tazammun eden «Len Terânî» ile beyan buyurulmuştur ki hiçbir sûretle, hiçbir zaman, hiçbir yerde göremezsin, buna imkân yoktur demektir; netekim XXII. Sûre-i Celîlenin (Hacc) 73. âyet-i kerîmesinde de meâlen, müşriklerin taptıkları

putların hepsi bir araya gelse, bir sineği bile yaratamayacakları, nefy-i müekked sîgasiyle, «Len Yahlukuu» ile ifâde buyurulmaktadır. «Ama dağ yerinde durabilirse, sen de beni görürsün» den maksatsa, mümkini değil, mümtenii, yâni olabilecek birşeyi değil, olmasına imkân bulunmayanı beyandır. Bu sûre-i celîlenin (VII; A'râf) 40. âyet-i kerîmesinde, âyetleri yalanlayanların, onlara karşı ululuk göstermeye kalkışanların, devenin iğne yordamından geçmesine dek cennete giremeyecekleri beyan edilmektedir ki bu beyan, devenin iğn yordamından gçmesinden sonra cennete gireceklerini değil, devenin iğne yordamından geçmeyeceğini, onların da cennete girmeyeceklerini ifâdedir. Rabb'in dağa tecellîsi, Ibn. Abbâs'a göre, nûrunun tecellîsidir. Hasan, vahyinin tecellîsi diye yorumlamıştır; dağ bu tecelli yüzünden, İbn. Abbâs'a göre kum ve toprak hâline gelmiş, Hasan'a göre yok olmuştur. İbn. Abbâs, Mûsâ Peygamber'in (A.M), «Seni tenzîh ederim» demesi, seni, sana lâyık olmayan sıfatlardan tenzîh ederim anlamınadır der; aynı zamanda, aklı ermeyenlerin yaptıkları, onların dileklerinin bâtıl olduğunu bildirmek için böyle bir dilekte bulunduğumdan dolayı seni mahlûkaatının sıfatlarından tenzih ve takdîs ederim anlamını da vermektedir. «Sana tevbe ettim» den maksatsa, bu dileğe, onların isteklerinin bâtıl olduğunu isbât için katlandığımdan, seni her türlü noksan sıfattan münezzeh bildiğim halde; evlâ olan şeyi, sana inkıyâdı terk edip bu dilekte bulunduğumdan dolayı tevbe ettim demektir; aynı zamanda bu söz, teslîm oluşu ifâdedir; netekim büyük bir iş, Allâh'ın azametini hatırlatan bir olay olunca Allâhu Taâlâ anılır, tekbîr ve tesbîh edilir. Mûsâ Peygamber de (A.M), ma'sûm olduğu hâlde evlâ olanı, kavminin dileğinin bâtıl olduğunu ısbât için terkettiğinden dolayı bu sözü söylemiştir. «Ve ben inananların», yâni halkından hiçbir kimsenin, hiçbir zaman ve hiçbir yerde seni görmeyeceğine imân edenlerin «ilkiyim» sözü de bunu ızhâr etmektedir. İbn. Abbâs ve Hasan bu yorumu kabûl etmişlerdir; İmâm Ca'fer' üs-Sâdık'tan (A.M) gelen rivâyet de budur. Mücâhid ve

Süddî, «İsrâiloğullarının ilk inananı benim» tarzında yorumlamışlardır (Mecma'ül-Beyan; Şirket'ül-Maârif'il - İslâmiyye; Ofset Baskı; 1379 H. Ş. C: IV; S. 473—476).

§ Kur'ân-ı Mecîd'in VI. Sûre-i Celîlesinin (En'âm) 98—99. âyet-i ekrîmelerinde, Allâhu Taâlâ'nın gökten yağmur yağdırarak her çeşit bitkiyi tomurcuklandırdığı, yeşerttiği,onlardan birbirine bitişmiş, istiflenmiş taneler meydana getirdiği, hurma tomurcuklarından yere sarkan salkımlar birbirine benzer, bir bakımdansa benzemez üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştirdiği, bunlara, verdikleri meyvelere, olmadan ve olunca bakmak gerektiği, bütün bunlarda, inananlara deliller bulunduğu beyân buyurulduktan sonra 100—102. âyet-i kerîmelerde, cinleri O'na eş sayanlar, O'nun oğulları, kızları olduğunu zannedenler kınanmakta, «Münezzehtir O, yücedir onların tavsîf ettikleri şeylerden; gökleri ve yeryüzünü eşsiz - örneksiz yoktan var edendir; eşi bulunmasına imkân yokken oğlu nasıl olabilir? Ve herşeyi yarattı ve O'dur herşeyi bilen. İşte Rabbiniz Allah, yoktur O'ndan başka tapacak; herşeyi yaratandır O; ancak O'na kulluk edin artık ve O'dur herşeyi gözetip koruyan» buyurulmaktadır. 103 — 104. âyet-i kerîmelerinse meâli şudur:

«Gözler O'nu idrâk edemez ve O, gözleri idrâk eder; O'dur lûtfu bol olan, herşeyden haberi bulunan. Şübhe yok ki Rabbinizden basîretler gelmiştir size, kim görürse, faydası kendisine ve kim kör olursa ziyânı gene ona ve ben, size bir bekçi değilim.»

«İdrâk», Arapçada ulaşmak, yetişmek, olgunluk çağına varmak, olgunlaşmak, gelişmek anlamlarına kullanılır. Türkçede de aynı anlamlara gelir. Söz gelimi, «Katâade, Hasan-i Bısrî'nin zamanını idrâk etmşitir», yâhut «Filân, Asr-ı Saâdeti idrâk edememiştir» sözleriyle Katâade'nin, Hasan-ı Bısrî ile çağdaş olduğunu, bahsedilen kişinin, Hz. Peygamber'in (S.M) çağında henüz doğmamış bulunduğunu anlatmış oluruz. «Filân, kemâl yaşını idrâk

etti; meyveler, kemâl zamanını idrâk etti; filân sinn-i bülûğu idrâk etti» sözleriyle de «birinin olgunluk çağına geldiğini, meyvelerin olgunlaşma zamanına eriştiğini, bir çocuğun ergenlik çağına bastığını» anlatırız. «İdrâk», anlamlara taalluk ederse, birşeyi künhiyle, yâhut az - çok anlamak mânâsına gelir. «Bu sözün, bu hareketin mânâsını idrâk ettim», yâhut «Onun bu davranışının sebebini bir türlü idrâk edemedim» gibi. Duygulardan biriyle, meselâ «Kulağımla, damağımla , elimle», yâhut «dokunur - dokunmaz, gözümle», yâhut da «görür - görmez idrâk ettim» sözleri, «Duydum, işittim, tattım, katı, yâhut yumuşak, sıcak, yâhut soğuk, düz, yâhut pütürlü olduğunu anladım» ve «Gördüm, görünce de hemen anladım» anlamlarını verir. «Gözümle onu idrâk ettim, fakat görmedim onu» denemez; çünkü bu sözde tenâkuz vardır; «Gözümle idrâk ettim» demek, gördüm demektir. Bu takdirde «Gözler O'nu idrâk edemez» den maksat, gözler onu göremez hükmünün ifâdesidir; «Fakat O, gözleri idrâk eder; lâtîftir, herşeyden haberdâr olandır»; biglisiyle gözleri, gözler bakmadan, bakınca, ne için bakacaksa, bakıyorsa, bakışıyla neyi kasdediyorsa hepsini de ihâta eder, herşeyi, olmadan, olurken, olduktan sonra künhiyle her ân kavrar, bilir demektir.

Canlılardan gözleri olanlar, baktıkları şeyleri görürler; gözleri olmayanlar duygularıyla çevrelerindekileri duyarlar ve hepsi de, gözle görülmeyecek derecede küçük olmadıkları, görülmlerine bir engel bulunmadığı takdirde görülürler. Akılla idrâk edilen güzellik, iyilik, renk gibi şeyler, ancak cisimlerde idrâk edilirler, görülürler. Görülen, görülmeyen, gören, görmeyen, hepsi de mahluktur; cisim sâhibidir; yâhut cisimdeki vasıftır, şekildir, hey'ettir; Hâlık, mahlukunun sıfatlarından münezzehtir; mahluku da halkeden O'dur, mahluktaki görüş, görmeyiş kaabiliyyetini de, vasfı, şekli, hey'eti de. 104. âyet-i kerîmedeki «Basîretler» den maksatsa cangözleri de dediğimiz anlayış, idrâk etiştir. Hâlık Taâlâ, delilleriyle, âyetleriyle varlığını bil-

dirmekte, göstermektedir; cangözü, îman nûruyla açık olan kişi, o delilleri, o âyetleri görür; küfre saplanan, göremez. Görenin faydası kendisine âittir; görmeyenin ziyanı gene kendisine. Âyet-i kerîmenin sonundaysa, Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M), «Ben size, mutlaka cangözlerinizle bu delilleri göreceksiniz diye cebredemem; ben, ancak doğru yolu, Rabbimin bana vahyettiğini size bildirmeye me'mûrum» demesi emredilmektedir.

★

Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M.) kemâline karşı hayrete düşen Dı'bil-i Yemânî, kendilerine, «Yâ Emîr'el-Mü'minîn, Rabbini gördün mü» diye sormuş, şu cevâbı almıştı:

«Gözler O'nu apaçık görüşle bakarak göremez; fakat gönüller, îmân gerçekleriyle O'nu (, îmânın derecesince, kemâlini, kudretini, sun'unu, hikmetini, yaratışını, tedbîrini ve tasarrufunu, her zerrede) görür. O, her şeye yakındır; fakat onunla birleşerek, buluşarak değil. Herşeyden ayrıdır, münezzehtir; fakat onlara zıt olarak değil. Söyleyendir; fakat düşünerek, dille - dudakla değil. İrâde edendir; fakat kasıtla, azimle değil. Eşyâyı yapandır, yaratandır; âletle değil. Lâtif'tir; gizlilikle vasfedilemez. Büyüktür; irilikle değil. Görendir; duyguyla tavsîfine imkân yok. Acıyandır; gönül yumuşaklığıyla târifine imkân yok. Yüzler, O'nun ululuğuna karşı eğilmiştir, alçalmıştır; gönüller, onun korkusuyla dolmuştur, titrer - durur.» (Nehc'ül - Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 47—48).

İmâm Muhammed'ül-Bâkır'a (A.M), Hâricîlerden biri, «Neye tapıyorsun» diye sormuş, «Allâh'a» cevâbını alınca, «Gördün mü» sorusunu tevcîh etmiş, İmâm'dan şu cevâba muhâtap olmuştu:

«Evet, ancak O'nu gözler, bakmakla göremez; fakat kalbler, îman gerçekleriyle O'nu görür; kıyasla tanınmaz, duygularla idrâk edilemez; insanlara benzetilemez; âyetlerle vasfedilmiştir; alâmetlerle tanınmıştır. Hükmünde

mutlaktır; işte budur Allah ki yoktur O'ndan başka tapacak.»

Adam «Allah, iyi bilendir peygamberliğini kime verdiğini» âyetini (VI; En'âm, 124) okuyup, yâni Hz. Muhammed'in (S.M) Ehlibeytinin bilgisine hayrân olup huzûrundan ayrılmıştı (Usûl'ül-Kâfî; S. 47).

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), Emîr'ül-Müminîn'in (A. M), «Rabb'ini gördün mü» sorusuna, «Yazık sana, görmediğim Rabb'e kulluk etmem» buyurduklarını, «Nasıl gördün» sorusuna da şu cevâbı verdiklerini bildirmişlerdir:

«Vah sana; O'nu gözler apaçık görüşle bakarak göremez; fakat gönüller îman gerçekleriyle O'nu görür» (Aynı sahîfe).

Gene İmâm Sâdık (A.M), En'âm sûresi'nin, yukarıda zikri geçen 103—104. âyet-i kerîmelerindeki, «Gözler, O'nu idrâk edemez» hükmü hakkında, «Vehmî ihâta ile. Şüphe yok, Rabbinizden basîretler gelmiştir size âyetini görmez misin? Yâni cangözleri; kim görürse faydası kendisine; gözle görüş değil. Ve kim kör olursa ziyânı gene kendisine; yâni cangözleri kör olursa. Vehmî ihâta anlatılmakta; hani filân, şiirde göz-görgü sâhibidir, filân fıkıhta göz-görgü sâhibidir; filân para husûsunda, öbürü elbise husûsunda denir ya. Allâh'sa gözle görülmekten çok yücedir» buyurmuşlardır (Aynı sahîfe).

İmâm Rızâ'ya (A.M), Allah rü'yetle kelâmı, peygamberlerine bölüştürdü; Mûsâ'ya (A.M) kelâmı, Muhammed'e de (S.M) rü'yeti nasîb etti deyenlerin bulunduğu bildirilince, İmâm (A.M) buyurmuşlardır ki:

«Cinlerle insanlar toplumuna, O'nu gözler idrâk edemez âyetini Allah katından teblıyğ eden (VI, 123), Onların bilgisi O'nu ihâta edemez âyetini bildiren (XX; Tâ-Hâ, 110, Hiçbir şey O'nun misli değildir âyetini söyleyen (XLII; Şûrâ, 11) Muhammed değil mi?»

Bu soruya evet cevâbını alan İmâm (A.M) «Peki» buyurmuşlardı, «Nasıl olur da bir zât, bütün insanlara, Allah katından geldiğini, onları Allâh'ın emriyle Allâh'a, Allâh'ın yoluna dâvet ettiğini bildirir, O'nu gözler idrâk edemez; onların bilgisi O'nu ihâta eyleyemez; hiçbir şey O'nun misli değildir der de sonra, O'nu gözümle gördüm, bilgiyle ihâta ettim, O, insan sûretindeydi iddiâsında bulunur? Zındıkların O'na isnâd ettikleri böyle birşeyi isnâddan utanmazlar mı? Allah katından birşeyle gelsin (, bir hükmü bildirsin), sonra da ona aykırı başka birşeyle gelsin (, o hükme zıt, başka bir hükmü getirsin); buna imkân var mı?»

Râvî, «Andolsun ki onu inerken bir kere daha gördü» âyetini okuyunca (LIII; Necm, 13) Ebû'l-Hasan (İmâm Rızâ A.M), buyurdular ki:

«Bu âyetten sonraki âyetler, ne gördüğüne delâlet ediyor; netekim «Gönlü, gördüğünü yalanlamadı» buyurulmakta (Aynı Sûre, 11), yâni Muhammed'in (S.M) gönlü, gözlerinin gördüklerini yalanlamadı buyurulduktan sonra «Andolsun ki Rabbinin pek büyük delillerinden bir kısmını gördü» âyetiyle ne gördükleri haber veriliyor (Aynı; 18) Allah âyetleri, delilleri, Allah'tan gayrıdır ve Allah, «Onların bilgisi O'nu ihâta edemez» dedi; gözler, O'nu görürse bilgi de O'nu ihâta eder ve mârifet husûle gelir.»

Râvî Ebû-Kırra, «Rivâyetleri tekzib mi gerek?» diye sorunca da İmâm (A.M) şöyle cevâb verdiler:

«Rivâyetler, Kur'ân'a muhâlif olursa tekzîb olunur; Müslümânlar, O'nu bilginin ihâta edemeyeceğinde, gözlerin O'nu göremeyeceğinde, O'nun misline benzer bir varlığın bulunmadığında birleşmişlerdir» (Aynı; S. 46)

§ Eimme-i Hüdâ (A.M), Zât-ı Bârîyi, zâtını, Kur'ân-ı Mecîd'inde bildirdiğinden başka bir tarzda tavsîfi câiz görmemişler, mekânın, kevnle meydana geldiğini, zamânın, olayların hudûs ve fenâsından doğduğunu, mükevvenâtı

yaratanın O olduğu gibi olayları, takdîriyle meydana getiren de gene O olduğunu, bu sûretle kevnin, mekânın, yaratılan herşeyin Hâlıkının, mekânla, zamanla, mükevvenât ve hâdis ıtla tavsîften, tecsîm ve teşbîhten münezzeh ve müteâl bulunduğunu, hiçbir mahlûkun ilminin, O'nu ihâta edemeyeceğini, hakkında başka çeşit inanç beslemenin, ilhâd ve dalâlet olacağını bildirmişlerdir (Aynı; S. 48—52).

Burda, Allâhu Taâlâ'yı görmek isteyenlerin, hattâ kelâmını duymak isteğine kapılanların, VII. Sûre-i Celîlenin (A'râf) 155. âyet-i kerîmesinde, «Süfehâ - Akılları tam olmayanlar», fakat teklîften hâriç bulunan deliler değil, inatla ters inanca düşen, nakle uymayıp vehme kapılarak sapanlar, sapıklar diye tavsîf edildiklerini de bildirelim.

§ LXXXIX. Sûre-i Celîlenin (Fecr), 14. âyet-i kerîmesinde, meâlen, «Şüphe yok ki Rabbin (, kullarının yollarında) gözetleme yerindedir»; onların herşeyini görür buyurulmaktadır. Kelbî, Hasan ve İkreme, bu âyet-i kerîmeyi, kulların hiçbir şeyi O'ndan gizli kalmaz; yaptıklarını, dediklerini, gönüllerinden geçenleri ilmiyle görendir, duyandır tarzında yorumlamışlardır. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), «Rabbin, isyân ehlinin cezâlarını vermeye gücü yetendir» buyurdukları rivâyet edilmiştir. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «Mırsâd, yâni gözetleme yeri, Sırât'ta bir geçittir; kul, kendisinde, bir kulun hakkı varsa, birisine zulmettiyse, ordan geçemez» buyurmuşlardır. Atâ, herkesin, yaptığının karşılığı verilir; zâlim, mazlûma yaptığının cezâsını çeker tarzında yorumlar. Hâsılı, «Mırsâd»la, mekân kastedilmemektedir. Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M), «Rabbimiz, gökleri ve yeryüzünü yaratmadan nerdeydi» diye sorulmuş, Hazret, «Mekândan soru nerde? Allah vardı, mekân yoktu» buyurmuşlardır (Mecma'ul-Beyan; X, S. 487).

§ Gene bu Sûre-i Celîlenin 22. âyet-i kerîmesinde, kıyâmet anlatılırken, meâlen, «Ve Rabbin geldi de melekler saf - saf oldu mu» buyurulmaktadır ki Hasan ve Cübbâî'ye göre, «Rabb'ül - Âlemîn'in emri gelip çatınca» de-

meötir. Ebû - Müslim, «Rabbinin emri, dünyâda olduğu gibi, başka bir emirle değişmesine imkân bulunmamak üzere gelince» diye yorumlamıştır. Aynı zamanda, emrin gelmesi, tahakkuk ederek zuhûr etmesidir ki artık hiçbir şüpheye mahal kalmaz. Yoksa Allâhu Taâlâ, gelmekten, gitmekten, bir mekânda bulunmaktan, zaman ile takayyüdden münezzeh ve mukaddestir.

§ LXXXIII. Sûre-i Celîlenin (Mutaffıfîn) 15. âyet-i kerîmesinde, meâlen, «İş öyle değil; şüphe yok ki onlar, o gün Rablerindeden hicaplanmışlardır elbette» buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîmede de, kâfirlerin, suçluların, Rablerinin, Allâh'ın rahmetinden lûtfundan, afvinden, ihsânından ve kereminden, küfürleri, suçları yüzünden mahrum kalacakları bildirilmektedir; Emîr'ül - Mü'minîn'den (A.M) bu yorum gelmiştir (Mecma'ul - Beyân; Aynı C. Ş. 454).

§ LXXV. Sûre-i Celilenin (Kıyâme) 22—23. âyet-i kerîmelerinde, meâlen, kıyâmette, «Yüzler o gün ağarmış, güzel, sevinçli bir hâlde, Rablerine nâzırdır» buyurulmaktadır. Yüzlerden maksat, yüz sâhipleri, mü'minlerdir. «Nâzıra»yı, karşıdır, bakmaktadır; Rablerini görmektedirler tarzında yorumlayanlar olmuştur; fakat arzettiğimiz gibi herşeyden önce, Kur'ân-ı Mecîd'in âyetlerini, gene Kur'ân-ı Mecîd, tefsîr ve tavzîh eder. XXVII. Sûre-i Celîlenin (Neml) 35. âyet-i kerîmesinde, Belkıys'in, Süleyman Peygamber'e (A.M) hediye yolladığı bildirilirken, «Bakalım, elçiler neyle dönecekler» dediği bildiriliyor. Nazm-ı celîledeki, «Bakalım, bekliyelim» anlamını veren söz, «bekleyerek, gözleyerek» anlamına, «Nazar»dan, «Fe nâzıra» diye geçer. XXXIII. Sûre- iCelîlenin (Ahzâb) 53. âyet-i kerîmesinde, Ashâb-ı kirâma, Hz. Peygamber'in (S.M) evlerine izinsiz, dâvetsiz gitmemeleri, gidince de, erkenden gidip yemek vaktini beklememeleri emir buyurulurken de «Gayri nâzırîne inâh» denmektedir. LVII. Sûre-i Celîlenin (Hadîd) 13. âyet-i kerîmesinde, münâfıkların, kıyâmette mü'minlere, «Bizi de bekleyin de nûrunuzdan alalım», fay-

dalanalım diyecekleri bildirilirken, «Bekleyin» anlamını veren söz, «Unzurûnâ»dır. Bütün bu âyet-i kerîmelerde, beklemek, «Nazar» kökünden gelir; sarâhatla anlaşılmaktadır ki, «Kıyâme» Sûresindeki âyet-i kerîme, Rablerine bakarlar, O'nu görürler anlamına değil, «Rab'lerinin nîmetlerine bakarlar, sonsuz İlâhî nîmetleri görürler, an be-ân ziyâde'eşen lûtuf ve rahmetini gözlerler, beklerler» anlamınadır; Mücâhid, Hasan, Saîd b. Cübeyr ve Dahhâk'ın yorumları da budur; Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'den de (A.M) bu, rivâyet edilmiştir. Türkçede de «nazar»ı ve «bekleme» yi aynı anlamda kullanırız. «Nazarım her ân lûtfunuzda; lûtfunuza muntazırım», «Lûtfunuzu gözlüyorum; ihsânınıza muntazırım» deriz; lûtuf, müşehhas olarak gelip bize görünmez; eserleri görünür; beklediğimiz ancak odur. Âyet-i kerîme, aynı zamanda, onlar, Allâh'tan başka herkesten ümitlerini kesmişlerdir; halk, cennete, cehenneme gitmeden, gözünü, O'nun bağışlamasına, cennette de her ân artıp duran lûtfuna gözdikerek, lûtfunu umup bekleyerek sevinip durur anlamını verir.

Ümit ve sevinç, ıztırab ve elem, yüzden, yüzün aldığı şekilden anlaşılır; 23. âyet-i kerîmede, bundan dolayı mü'minlerin yüzlerinin apaçık, sevinçli, güzel ve ümitli olduğu bildirilmekte, müteâkib 24—25. âyet-i kerîmelerdeyse, müşriklerin, kâfirlerin ve münâfıkların yüzleri, asık, karamış, bellerini kıracak bir felâkete uğrayacaklarını zanneder bir hâlde olduğu beyan buyurulmaktadır; netekim LXXXVIII. Sûre-i Celîlenin (Gaaşiye) 2—11. âyet-i kerîmelerinde de kıyâmette yüzlerin, cennetliklerle cehennemliklerin yüzlerinin sevinçli ve asık olduğu bildirilmektedir Mecma'ul-Beyân; X, S. 397—399; 478—479; VIII; 368; VII; 221).

★

§ İmâmiyye'ye göre Kitab ve Sünnet'ten, Allâhu Taâlâ'yı görmenin mümkin olmadığı hakkındaki haberleri naklettik; İmâmiyye'de, bu meselede İcmâ' mevcuttur. Şimdi bu meesleyi, bir de akıl yönünden inceleyeceğiz:

Aklen bir şeyin görülmesi için, herşeyden önce, o şeyin bir hacmi, bir şekli, bir cismi olması ve bir yerde bulunması gerektir. Görenin, görülecek şeye bakabilmesi, görülecek varlığın, görene tam bitişik olmaması, görülebilecek bir mesâfede bulunması, görenle görülecek şeyin arasında, görmeye engel olan bir şeyin bulunmaması, görülecek olanın, hava gibi şeffâf olmaması, bakan kişinin, görmeyi azmetmesi, görenle görülenin arasında görmeyi sağlayacak vasatın bulunması, görülecek şeyin, koku, sıcaklık, soğukluk, yumuşaklık, katılılık, ses gibi görülmeyen, duyulan birşey olmayıp cisim sâhibi olması icâbeder. Görmek ve görülmek şartları bir araya gelince, gören görüleni bir zaman içinde ve bir mekânda görür. Allâhu Taâlâ ise bütün bu sayılıp dökülen şeylerden münezzeh ve müteâl olduğu gibi bunların ve mekânla zamânın da yaratıcısıdır; bu bakımdan görülmesi muhâldir; bir zaman içinde ve bir mekânda O'nu görmek mümkin değildir. Dünyâda, âhirette, ruyâda peygamber, melek, mü'min yâhut kâfir, hiçbir varolan ve varlığa sâhip bulunan, O'nu göremez. Kur'ân-ı Mecîd'deki âyet-i kerîmelerde, mecâzen Allâhu Taâlâ'ya nisbet edilen el, «Müşebbihe» ve «Mücessime»den bahsederken de bildirdiğimiz gibi güç-kuvvet, lûtuf ve ihsânda bulunmak, yüz, zât, Arş ve Kürsî, hüküm, hâkimiyyet, İlâhî saltanat, tedbîr ve tasarruf, kudret ve ilim, Âdem'e (A.M) ruh nefhetmesi, ona irâdesiyle can vermesi, Saak'ın keşfi, kıyâmet gününün şiddeti, söylenenlerin tamâmıyla zuhûru .... tarzında yorumlanır ve bu yorumlar da gene Eimme-i Hüdâ'dan (A.M) gelen hadislere dayanır (Usûl'ül-Kâfî; S. 62—71; Seyh Müfîd Muhammed b. Nu'mân: Evâil'ül-Makaalât fî'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât; Şeyh Fazlullâh-ı Zencânî'nin tashîh ve Ta'lîkaatıyle; Hacc Abbâs Kulı Vâiz-i Cerendâbî'nin notlarıyle, Tebrîz — 1317 H.; 1330 Ş. S. 23—24; Şerhu Akaaid'üs-Saduk ev Tashîh'ül-İ'tikaad; Çerendâbî'nin tashîhiyle ve notlarıyle; Tebrîz — 1317 H.; S 1—10).

Mu'tezile de rü'yeti kabûl etmez; ancak bu bakımdan İmâmiyye, Mu'tezile inancını kabûl etmiştir denemez;

çünkü önceden de anlattığımız gibi Mu'tezile, nakli, akılla yorumlamak sûretiyle inançta akla dayanır; İmâmiyye'deyse akıl, son huccettir; görüldüğü gibi rü'yette de İmâmiyye, herşeyden önce Kitâb ve Sünnet'e dayanmaktadır. Aynı zamanda Şîa, Mu'tezile'den çok önce mevcuttur; evvelce de arzettiğimiz gibi Hz. Peygamber (S.M), bizzât Alî taraftarları hakkında bu ta'biri kullanmışlardır; Hz. Peygamber'in vefatlarından sonra hilâfet husûsunda Alî'ye uyanlar, bu adla anılmışlardır; Üçüncü Halîfe zamanında Hz. Emîr'ül-Müminîn'e (A.M) ve ondan sonra gene ona uyanlar bu isimle anılmışlardır. Mu'tezile'nin, inançta böyle bir kanaati beslemeleriyse çok sonradır. Bu bakımdan Mu'tezile, bu inancı, Şîa'dan almıştır; fakat Kitâb ve Sünnet'e dayanmaktan ziyâde akla istinâd etmiştir.

Esâsen,yalnız usûlde, yâni inançta bir mezheb olan, füru'da yâni ibâdetlerle muâmelâtta her hangi bir mezhebi kabûl eden Mu'tezile ile İmâmiyye arasında, İmâmet, aklın sem'a, yâni Nass'a dayanması, suçlu Müslümânların azâbı, şefâat, İslâm - İmân, tevbe vesâire inançlarında pek büyük farklar vardır ki bunları izâh için ayrı bir bölüm gerektir ve bunlar, bizim kitâbımızın sadedine de dâhil değildir. Bu kaydı ilâvemiz, İmâmiyye'nin Mu'tezile'den müteessir olmadığını belirtmek içindir.

III

ADÂLET

Allâhu Taâlâ'nın hayrı irâde buyurduğunu, şerri di lemediğini, Sübûtî sıfatları söylerken arzetmiştik; bu bakımdan İmâmiyye inancına göre Allâhu Taâlâ, mutlak âdildir; yâni zâlim değildir. Kazâsında cevretmez, irâdesinde zulüm olmaz (III, Âli İmrân, 108). Kullarına gerçek adâletle hükmeder, zulmetmez (XXXIX; Zümer, 29) ve zulmü dilemez (XL; Mü'min, 31); her kulun derecesini, yaptığı işle ölçer, hiç kimse zulüm görmez (XLVI; Ahkaaf, 19); zâlimleri, zulmü ve fesâdı sevmez (II; Bakara, 205; III, 57); Zâlimleri rahmetinden uzaklaştırmıştır (VII; A'râf, 44; XI, Hûd A.M., 18). Dinde, gerçekle bâtıl, hidâyetle dalâlet apaçık meydandadır (II; 256); îmân edip şükredene de, nankör olup küfrü kabûl edene de doğru yol gösterilmiştir (LXXVI; Dehr, 3). Kullar, imtihân âlemindedir; hiç kimsenin yanına, yaptığı iş kalmaz; hiç kimse terkedilmez (XXIX; Ankebût, 2); itâat edenlere lûtfuyla mükâfatta bulunur; isyân edene adliyle mücâzatta bulunur; zerre ağırlığınca hayır yapan, hayrını görür; dünyâda vicdan huzûruna kavuşur; âhırette mükâfâta nâil olur; zerre ağırlığınca şer işleyen, cezâsını bulur; dünyâda kötülere karışır, âhırette azâba uğrar (XCIX; Zilzâl, 7—8). Kimseye tâkatından artık teklifte bulunmaz; teklîfi, kulların faydası içindir; inanıp hayırda bulunanın faydası kendisinedir; nefsine, şeytana, tâgûtlara uyup fıtrate aykırı yola sapanın ziyânı gene kendisine (II, 286). Mahlûkaatını, gerçek kullukta bulunmaları, gerçeği bulmaları, kemâle ermeleri, rızâsını elde etmeleri için yaratılmıştır (LI, Zâriyât, 56); herkes O'nun mânevî mahkemesinde hesâbını verecektir; hiçbir kulu abes olarak yaratmamıştır (XXIII; Mü'minûn,

15); gökler, yerler, ikisi arasındakiler; boş yere yaratılmamıştır; hiçbir varlık sorumsuz olmaz; hiçbir ferdin yaptığı yanına kalmaz (XXI; Enbiyâ', 16); İtâat eden, fazlasıyla lûtuf görür, isyân eden isyânı kadar cezâsını bulur (VI; En'âm, 160; XL, Mü'min 40).

§ Allâhu Taâlâ, herşeyden önce insana akıl - fikir ihsân etmiştir; insan bu İlâhî lûtufla öbür mahlûklardan üstündür; bu İlâhî lûtufla, mutlak kudret sâhibinin hiçbir kimseye zulmetmeyeceğine inanmak zorundadır. Esâsen Adl, Allâhu Taâlâ'nın Cemâl ve Kemâl sıfatlarındandır, Zâtında mevcuttur. Ancak Eş'arî'ler, «Adliyye» de denenlere, yâni Adl'e inananlara aykırı bir inanç gütmüşler, bu husûsta öncelikle iyinin - kötünün, hayrın ve şerrin akılla bilinemeyeceğine, bunları ancak Şer'in tâyîn edeceğine inanmışlardır. Onlarca Allâhu Taâlâ, Fâil-i Muhtâr olduğundan, kudreti mutlak bulunduğundan, dilediğini yapar, yaptığında hikmet vardır ve «Yaptığından sorulmaz ve onlardır», yâni kullardır «Sorumlu olanlar» âyet-i kerîmesinî (XXI; Enbiyâ', 22) böyle anlamışlar, böyle yorumlamışlardır; hüküm, ancak O'nundur; dilerse itâat edeni cehenneme attırır, azâba uğratır; dilerse isyân edeni cennete sokar, mükâfatına mazhar kılar; çünkü mülk de O'nundur; kul da O'nun, hüküm de O'nun. Dikkat edilirse bu inançta, felsefeyi âlet eden siyâsetin büyük bir rolü vardır sanırız. Felsefede ve bir bakıma İslâmî bir düşünce sistemi olarak kabûl edebileceğimiz Tasavvufta, hayır ve şer, iyi ve kötü, nisbî ve îtibârîdir. Bir bakıma hayır olan, bir bakıma şerdir; birine fayda veren bir şey, öbürüne zarar verir; fakat bu nisbet ve i'tibâr ortadan kaldırılırsa, yalnız fiil kalır; fâilse, istîdâdına göre o fi'li işler. Filozoflara nazaran istîdadlar, mec'ûl değildir; Sûfiyyenin aşırı gidenleri, buna «Mazhariyyet» demişlerdir; bu, yaratılmış kişinin, mahlûkun yaratılışında vardır ve herkesin, her mahlûkun yaptığı şey, yaratılışına nazaran doğrudur, yerindedir; «Adl» dir; zulüm değildir, Vahdet-i Vücûd inancı, bunu daha da geliştirmiş, genişletmiştir. Hayır - şer, on-

larca «Tekaabülât-ı Esmâiyye» den meydana gelir. Kahhâr - Rahmân, Mu'tî (Veren) - Mâni' (Engel olan) gibi Esmâ-i Hüsnâ, bu nisbeti meydana getirir ve hepsi de yerli yerindedir. Her doğanın fıtrat üzere doğduğu, sonra anasının, babasının, çevresinin tesîriyle kötüleştiği hakkındaki hadîse (Cami'üs-Sagıyr; II, 79) tamâmıyle aykırı olan bu inanç, siyâsî bakımdan, başa geçenleri, bildikleri gibi hükmedenleri, malı - mülkü, kendilerine tapulanmış bilenleri, kendilerini sorumsuz sananları, halkı köle sayanları savunan, onları suçsuz çıkaran bir inançtır; çünkü herşeyi yapan O'dur.

Eşâire de Allâhu Taâlâ'nın adâletini inkâr etmez; fakat onlarca, her yaptığında bir hikmet olduğundan o iş, adle uygundur; ondaki hikmeti biz bilemeyiz; soramayız da. Akıl - fikir, hayrı, şerri seçemez. Kuldan beklenen, ancak mutâvaattır, boyun eğmektir; her işin, herşeyin gavâmızını ancak O bilir.

Adli kabûl edenler de, hüküm ve hikmetin Allâhu Taâlâ'ya âid olduğunu tasdıyk eder; onlar da kıtaal âyetinde (II, 216) buyurulduğu gibi «Bâzı şeyler vardır ki hoşlanmazsınız, fakat hayırlıdır size ve bâzı şeyler de vardır, hoşlanırsınız, şerdir size; Allah bilir, siz bilmezsiniz» hükmüne uyarlar; gaybi ancak Allâh'ın bildiğine inanırlar; herşeyin hikmetinin ancak O'nun katında olduğunu bilirler; fakat sâlim bir insanın aklı - fikri de iyiyi - kötüyü, hayrı - şerri farkeder; Allâhu Taâlâ, Kur'ân-ı Mecîd'inde, kırksekiz âyet-i kerîmede, aklı - fikri olanlara, varlığına, birliğine,kudretine dâir delilleri lûtfedip bildirerek hitâbeylemektedir; onaltı âyet-i kerîmede aklı - fikri olanları, dört âyet-i kerîmede cangözleri açık bulunanları muhâtap kılmaktadır; bir âyet-i kerîmede, bilenlerin düşünebileceklerini beyân buyurmaktadır; dört âyet-i kerîmedeyse tedebbürü, tefekkürü emretmektedir. Akılla - fikirle, iyi - kötü, hayır ve şer anlaşılamazsa, bu âyet-i kerîmelerin anlamları nedir, neden bu âyetler nâzil olmuştur? Allâhu Taâlâ, Tâgût'tan, Şeytan'dan, mevcut, mevhûm mâbud sa-

nılan şeylerden, kula kul olmaktan «Sakınarak, onlara kulluk etmekten çekinerek Allâh'a yönelenler var ya; müjde onlara; o kullara müjde ver ki sözü dinlerler de en güzeline uyarlar; onlardır Allâh'ın hidâyete eriştirdiği kulların ta kendileri ve onlardır aklı - fikri olanlar» buyuruyor (XXXIX; Zümer, 17—18); sözü dinlemek, idrâk etmek içindir; idrâk edip en güzeline uyan, Şeytan'a tâbî' olmaz; insanları azdıran kişilere kulluk etmez; âyet-i kerîmede buyurulduğu gibi hidâyet Allâh'tandır; fakat idrâk de insandan; bu çeşit kullar, «Aklı - fikri olanlar» diye tavsîf edilmekte; akıl - fikir, güzeli - çirkini, iyiyi - kötüyü anlamasaydı, böyle hitâbedilir miydi?

«Allah, kesin olarak bildirdi ki kendisinden başka yoktur tapacak; meleklerle bilgi sâhipleri de tam bir doğrulukla bunu bildiler, bildirdiler; O, üstün olandan, hükmeden, hükmünde hikmet, hikmetinde isâbet bulunandan başka yoktur tapacak» âyet-i kerîmesiyle vahdâniyyetini bildirmiş, «De ki: Rabbim adâletle hareket etmemi emretti....» âyetiyle Hz. Peygamber'in (S.M) ve ümmetinin adâlete riâyetini buyurmuştur (III, 18; VII, 29). «Kıyâmet günü, adâlet terâzîlerini kuracağız; hiçbir kimse, hiçbir şeyde haksızlığa uğramayacak; hattâ hardal tânesi ağırlığınca bir işin bile karşılığını vereceğiz; bizim hesap görmemiz yeter» âyet-i kerîmesiyle mutlak adâletini bildirmiştir (XXI, 47).

Allâhu Taâlâ'nın peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi, nefislerine uyup Şeytan'a kapılıp, ferdî faydasını gözetip, tâgûtları, hâşâ, ma'bûd edinip akıl - fikir yolundan, gerçek saâdet ve selâmet yolundan sapanları, fıtrata uymayıp sapıtanları doğru yola çağırmak, onların fıtrî ve insânî duygularını uyarmak, onları irşâd etmek için bir lûtuftur ve lûtuf, Allâh'ın Cemâl ve Kemâl sıfatlarındandır; mecbûr olduğu için değil, şânından olduğu için kullarına lûtfeder. Hayrı - şerri ayırdedemeyen kişi ya akılsız - fikirsizdir, anlayıştan mahrumdur; bu takdirde ona hitap, bir taşa, bir kayaya hitaptan farksızdır ve Al-

lâh'ın, peygamber yollaması, kitap göndermesi de abes olur; Hakîm olan, hükmünde hikmet ve isâbet bulunan Allah, abes işten münezzehtir ve esâsen Allah, kötüyü, kötü olduğu için nehyetmiştir; iyiyi, iyi olduğundan emir buyurmuştur ve emri, nehyi, bizim faydamız içindir.

Allâhu Taâlâ'nın kötüyü, şerri irâde ettiği kabûl edilirse, hâşâ, ya bunu bilmeden yapıyor demektir ki bu, hem Kur'ân-ı Mecîd'e aykırıdır, hem şânından çok uzaktır; yâhut bildiği hâlde, hâşâ, mecbûr olduğundan yaptığını kabûl etmek gerekir; oysa Allâhu Taâlâ kudretinde muhtardır, irâdesinde şeriksizdir; yâhut da bildiği ve mecbûr olmadığı halde yaptığına hükmetmek icabeder ki bu takdirde, hâşâ, hem abes iş yapıyor, hem zulmediyor demektir; oysa kendisi, kendisinden zulmü de, abes işi de tenzîh etmektedir; Hakîm'dir, Mürîd'dir, Kârih'tir, Sâdık'tır; şu hâlde buna imkân yoktur; mutlak kemâl ve cemâl sıfatlarının aynı olan Zât-ı Bârî, bütün bunlardan münezzehtir, müteâldir.

Adâlet, herşeyi istihkaakına göre yerli yerine koymaktır; zulümse onun zıddıdır. Allâhu Taâlâ, emirlerine uyanı, vaadi mûcebince mükâfâtına mazhar eder; o kul, Allâh'ın verdiği kuvvetle, emirlerine uymuş, buna lâyık olmuştur; emirlerine uymayanı azâbına uğratır; çünkü o da bunu haketmiştir.

★

Allâhu Taâlâ, mutlak olarak âdildir, Hakîmdir, zulümden, abes irâdeden münezzehtir; Allah yolunu tutanların, Allah katında makbûl ve tek din olan İslâm dînine mensûb olanların (III, 19, 85), bu dinde kardeş olduklarını idrâk edenlerin (XLIX; Hucürât, 10), âlemlere hükmedeceği vaadedilen, müjdelenen İslâm dînini temsîl edenlerin de (IX; Tevbe, 33; XLVIII; Feth, 28; LXI; Saf, 9) adâlete uymaları gerektir. Bir dîne mensûb olan, o dîni temsîl eder; aksi hâlde dînine ihânet etmiş, kendi kendini yalanlamış olur. Allâhu Taâlâ, herkese «Adli ve İhsânı», yakından

yakına, insanlara «Vermeyi», malıyla, canıyla, sözüyle, özüyle fedâkârlığı ve ferâgatı buyurmakta, hadd-i zâtında aklen «Çirkin görünen, kötü olan şeylerden, azgınlıktan çekinmeyi» emretmektedir (XVI; Nahl, 90. «Yakından yakına» için «Cami'üs-Sagıyr» e bakınız; I, 4); hükümde, tanıklıkta, hâl ve hareketlerde, hattâ kendisi de «Herkes» e dâhil olduğu için yalnız kendinin görüp bileceği, anlayacağı hareketlerde, düşüncelerde bile öz ve söz gerçekliğini, buyurmakta, bunu takvâya en yakın büyük bir temel saymaktadır (V; Mâide 8, 58; VI; En'âm, 152); yeryüzüne halîfe diktiği Âdem'e (A.M), Âdemoğullarına, bütün insanlara ve insanlığa adâleti, gerçek hükmü, birliği ve berâberliği, dirlik - düzenlik esâsı olarak bildirmektedir, buyurmaktadır (II; Bakara, 30; XXXVIII; Sâd, 26); ifrat ve tefritten arınmış «Orta Ümmet» olan, son ve tek ümmet bulunan Muhammed (S.M) ümmetinin, bütün insanlara tanık olacağını, Hz. Muhammed'in de (S.M) bu ümmete tanıklık edeceğini beyân etmektedir (II, 143).

Kur'ân-ı Mecid'inde, «Ey İnananlar, Allah için, dâima adâleti yerine getirin ve adaletle tanıklıkta bulunun; hattâ kendi aleyhinize, yahut anayla babanın ve yakınların aleyhine bile olsa; hattâ zengin, yâhut yoksul bile olsa; çünkü Allah ikisini de sizden daha ziyâde tesâhüb edendir; sizden daha fazla koruyandır; adâleti icrâ ederken de nefsinizin dileğine uymayın; bir tarafı gözeterek hüküm verir, yâhut birinden yüz çevirirseniz, bilin ki Allah, şüphe yok, yaptıklarınızın hepsinden de haberdâr olandır» âyet-i kerîmesinde (IV; Nisâ', 135) adâleti îmanla beraber anmadadır; âyet-i kerîmedeki «Allah için tanıklık» ta dîne, dünyâya âit her husûs dâhildir. V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 8. âyet-i kerîmesinde gene adâlet, îmanla anılmakta, Allah için tanıklıkta, bir topluma beslenen kînin bile gözetilmemesi emredilmektedir.

Bu bakımdan, Usûl-i Dîn'den olan «Adâlet», dînin temellerinden biridir; îmânın rukünlerindendir.

*
* *

TEKLİF

KAZA VE KADER

Allah Tebâreke ve Taâlâ, bundan önceki bölümde de bildirdiğimiz gibi, huccetini ikaame edip peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiş, İmâmet bahsinde anlatacağımız vechile dîninin bekaası, hükümlerinin, yanlışsız olarak yerine getirilmesi, adâletin yürümesi için peygamberlerden sonra, emriyle ve peygamberin, ümmete bildirmesiyle imâm tâyîn etmiş, «İçinizde öyle kişiler bulunmalı ki onlar, sizi hayra çağırsın, size iyiliği emretsin, sizi kötülükten vazgeçirsin ve onlardır kurtulanlar, muradlarına erenler» buyurarak (III; Âli İmrân, 104) ümmete, dînî bilgileri öğrenmeyi, sonra da bilenlerin, gerçeği, bilmeyenlere söylemelerini, buyurmalarını, onları kötülükten nehyetmelerini emreylemiştir. Bu bakımdan «İctihâd ve Taklîd» bölümünde söylediğimiz gibi herkese, Şer'î hükümleri öğrenmek, bilmediği şeylerdeyse mutlaka bir müctehidi taklîd etmek, buna imkân bulamayınca da ihtiyatla amel eylemek vâcîptir.

Allâhu Taâlâ'nın teklîfi, inanç, kulluk, muâmelât hususundaki emir ve nehiyleri, takdîr ve tahdîdleri, ancak kullarının faydaları, onların rüşde, salâha, hayra, kutluluğa erişmeleri, şirkten, fesattan, benlikten ve bencillikten kurtulmaları, dünyâda ve âhırette saâdet ve selâmetlerini sağlamaları içindir ve bu hidâyet, Ulûhiyyetinin şânından olan bir lûtuftur. İmâmiyye'nin Allâhu Taâlâ'ya lûtfu vâcib bilmesi, Fâil-i Muhtâr olan Azîm'üş-Şânı, hâşâ, mecbûr saymak, böyle bir inanca sapmak değildir; Allâhu Taâlâ, nasıl Vâcib'ül-Vücûd'sa, kullarını irşâdı da, hidâyete ulaştırması da Vücûb-i Zâtîdir; O, peygamberleriyle hidâyet yolunu gösterir; dileyen, O'nun verdiği güçle - kuvvetle, O'nun hidâyetiyle şâkir olur; hidâyete gitmeyense, gene O'nun verdiği güçle - kuvvetle, fakat nefsine

uyup, Şeytan'a kul olup küfre yönelir, sapar - gider (LXXXVI; Dehr, 3); dinde, hidâyetle sapıklık, apaçık bildirilmiştir (II, 256); O, Rahmân'dır, Rahîm'dir; bu lûtuf da rahmetindendir.

Ceberîler, kulu, bir âlet mesâbesinde görmüşler, bütün işlerin gerçek fâilinin Allah olduğuna inanmışlardır. Bu inançta re'yin, düşüncenin, sathî yorumun ve siyâsetin rolü olduğunu işâret etmiştik. Bu inanç, hayrı - şerri Allâh'a nisbet etmek, emirlerle nehiylerin, vaadlerle vaîdlerin, tebşîrle tenzîrin abes olduğunu kabûl etmek, mükâfâtı abes saymak, hattâ mücâzâtı zulüm görmek gibi sonuçlara varır; «Vahdet-i Vücûd» inancını benimseyen sûfîleriyse, bir yandan, herşeyi Hak'tan ve hak bilip miskince bir baş eğmeye, bir yandan da, her işi, herşeyi, bir sıfatın tecellîsi, İlâhî ef'âlden bir fi'lin zuhûru bilerek, yapanın, yaptıranın, hâşâ, Hak olduğu inancına, böylece de «İbâha» ya sevketmiştir.

§ «Mufavvaza» da denen Mu'tezile'yse, Allâh'ın, her işi, mahlûkuna bıraktığına, kulun, yaptığı işin mutlak fâili bulunduğuna, irâde ve ihtiyârın, tümden, kula âit olduğuna inanmıştır. Bunlara göre kul, fi'li kendisi yapar; kendi gücüyle, kendi kuvvetiyle hayır ve şer işler; yaptığı işte, âdetâ, Allâh'ın takdîri yoktur; yâhut takdîr, kulun ihtiyârına bağlıdır.

§ Ehl-i Sünnet, Ef'âl-i İbâd, yâni kulların yaptıkları işler hakkında orta bir inanç benimsemiştir; kulda cüz'î irâde vardır; kul, bu cüz'î irâdeyi hayra yöneltirse Allah, ondan hayrı halkeder; şerre yöneltirse, şerri ızhâr eder; fakat kulun ilşediği, işleyeceği hayır ve şerri, O takdîr etmiştir; iş, takdîrine göre olur; bu bakımdan hayır da Allâh'tandır, şer de Allâh'tan.

§ İmâmiyye, cebir ve tafvîzin ikisini de reddeder. Çünkü cebri kabûl, Allâhu Taâlâ'ya zulüm ve abes isnâdiyle

sonuçlanır. Tafvîzi kabûl, Allâhu Taâlâ'nın Hayy ve Kayyûm, her an diri, her an bütün mahlûkunu tedbîr ve tasarruf eden sıfatlarının ta'tîli inancına varır. Hiçbir şey yoktur ki onun tasarruf ve tedbîrinden bir an bile müstağnî olsun; ganî, yalnız Zât-ı Bârî'dir. Kâinâtta, nasıl her zerreyi o yaratıyorsa, var olanı, yaratmadan biliyorsa, yaratmadan ve yarattıktan sonra onun her an ne hâle geleceğini nasıl takdîr etmişse, gayb âleminin anahtarları, nasıl onun katındaysa, yâni olacak şeyler, olmadan ve olduktan sonra nasıl ilminde sâbitse, nasıl kuru - yaş, herşey, Kitâb-ı Mübîn'inde, ilminde ve takdîrinde sübût buluyorsa (VI; En'âm, 59), nasıl herşeyin tükenmez hazineleri, O'nun indindeyse ve nasıl kendince mâlûm zamanda ve mâlûm mıkdarda ızhâr edecekse ve ediyorsa (XV; Hıcr, 21), nasıl O'ndan başka kudret sâhibi yaratıcı yoksa, âlemleri nasıl yalnız O, kudret ve hikmetiyle hâlden hâle tebdîl ediyorsa, kullarının, herbirerinin, ne yapacağını ve ne yaptığını da bilir ve her kul, hayrı da, şerri de, ancak O'nun verdiği güçle - kuvvetle yapar; şu hâlde Tafvîz inancı bâtıldır; fakat «Adâlet» bölümünde arzedildiği gibi hiçbir şeyi abes olarak yaratmadığı, kullarına zulmü murâd etmediği, acizden meydana gelen zulümden münezzeh bulunduğu, mutlak olarak hakîm olduğu için, kula, cebirle de (zorla da) birşey yaptırmaz. Netekim Emîr'ül - Mü'minîn (A.M), Sıffîn savaşından Kûfe'ye dönerlerken bir ihtiyar, Şam ehliyle savaşa gidişimiz, Allâh'ın takdîriyle değil miydi diye sorunca, şu cevâbı vermişlerdi:

«Yazık sana, sen kazâyı, yerine gelmesi, kaderin mutlaka olması gerekli sanmadasın (, her iki tarafın da takdîre uyduğu, olması takdîr edilen şeyin olduğu, bu bakımdan iki tarafın da mâzûr bulunduğu kanâatine sapmışsın); iş böyle olsaydı sevab ve ıkaab bâtıl olur, vaad ve vaîdin ortadan kalkması îcâb ederdi. Oysa ki noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, kullarını, yapacakları işlerde muhayyer bırakarak emretmiş, kötülüklerden çekinmelerini bildirerek nehyetmiştir. Emir de, nehiy de,

kulun ihtiyârını ortadan kaldırmamış, kudretini yok etmemiştir. Onlara kolay olanı teklîf etmiş, zor olanı buyurmamıştır. Az iyiliğe çok sevap vermiştir. Kul, mağlûb olarak isyân etmez; mecbûr olarak itâatte bulunmaz. O, peygamberleri, bir oyun için göndermemiş, kitâbı, abes olarak indirmemiş, gökleri ve yeryüzünü, ikisi arasında yarattıklarını, boş yere yaratmamıştır.»

Bu cevaptan sonra da XXXVIII. Sûre-i Celîlenin (Sâd), «Bu, kâfir olanların zannı; artık vay hâllerine kâfir olanların ateşten» meâlindeki 27. âyet-i kerîmesini okumuşlardır (Nehc'ül-Belâga Terceme ve Şerhi; S. 392).

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «Cebir de yoktur, tafvîz de yok; fakat iş, ikisinin arasında» buyurmuşlar, «İkisinin arası olan iş nedir» sorusuna da şu cevâbı vermişlerdir:

«Bir kişiyi isyânda bulunuyor görürsün; ona, o işi yapmamasını söylersin; fakat dinlemez; sen de bırakırsın onu; o suçu işler. Bu takdirde ona, o suçu yapmayı emretmiş olmazsın ya.» (Usûl'ül-Kâfî; S. 77).

İmâm Rızâ (A.M), Aliyy'ül-Veşşâ'ın, «Allah, işi kullarına tafvîz etti mi» sorusuna, «Allah, bundan üstündür» cevâbını vermişler, «Öyleyse onları isyânlara cebretmede» demesine karşılık da buyurmuşlardır ki:

«Allah, bundan daha âdil ve hakîmdir.» Sonra da şu sözleri söylemişlerdi:

«Üstün ve ulu Allah, Ey Âdemoğlu buyurmuştur; ben senin yaptığın iyi işlere, senden evlâyım (, umduğundan fazla ihsanda bulunurum; onlar benim rızâma uygundur); sense yaptığın kötülüklere, suçlara, benden evlâsın (; nefsine uyup Şeytan'a kapılarak, za'fın yüzünden onları yapmadasın); sana verdiğim kuvvetle isyâna dâir işlere koyuldun, kötülükler yaptın.» (Aynı sahîfe).

***

Takdîr, Allâhu Taâlâ'nın, işlerin sonunu bilmesidir;

kim, ne yapacaksa bilir. Kazâ ise, o işin, vaktinde olmasıdır; Allâh'ın bilgisi, kula o işi zorla yaptırmaz; kul da, Allâh'ın verdiği güçle - kuvvetle o işi yapar. Karşılığında da mükâfâta mazhar olur, yâhut mücâzâta uğrar. Ehlibeyt Mezhebi, Ef'âl-i İbâd, Kazâ ve Kader husûsunda budur.

***

B E D Â'

Bedâ', belirmek, görünmek, bir işi yapmayı niyyetlenmişken, bilgi, yâhut zan bakımından, o işten vazgeçip başka bir işi yapmaya kalkışmak anlamlarına gelir. XXXIX. Sûre-i Celîlenin (Zümer) 47—48. âyet-i kerîmelerinde meâlen «Yeryüzünde ne varsa tümü ve onunla berâber bir misli daha zulmedenlerin olsa, kıyâmet gününün kötü azâbından kurtulmak için elbette bağışlarlardı; ve hesaplamadıkları şeyler, Allah tarafından karşılarına çıkarılmıştır. Ve kazandıkları kötülükler ortaya çıkarılmıştır ve olay ettiklerine uğramışlardır» buyurulmaktadır. Her iki âyet-i kerîmede de «Karşılarına çıkarılmıştır» ve «Ortaya çıkarılmıştır» tarzında çevrilen söz, Nazm-ı Celîlede, «Bedâ lehüm» diye geçer ki yaptıkları kötülükler yüzünden kazandıkları suç, o suçun karşılığı olan azab, apaçık ortaya çıkarılmış, belirmiştir; o gün, o azâbı gözleriyle görürler anlamını verir.

Kur'ân-ı Mecid'de, VI. Sûre-i Celîlenin (En'âm) 2. âyet-i kerîmesinde meâlen «O, öyle bir mâbuttur ki sizi topraktan yarattı, sonra da vaktini takdîr etti ve adlandırılmış vakit, O'nun katında; sonra gene de şüphe edersiniz» buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîmedeki birinci vakit, ecel dediğimiz ölüm ânıdır ki doğumdan ölüme dek süren müddettir. «Adlandırılmış vakit» se kıyâmettir; ölümden sonra dirilmektir. Birinci ecel, «Müslümân kişinin sadakası, ömrü uzatır; kötü ölüme engel olur ve Allah bununla, kulun

öğünmesini, ululanmasını giderir» ve «Yakınları dolaşmak, görüp gözetmek, ömrü uzatır; gizli verilen sadaka da Rab'b'in gazebini teskîn eder» meâlindeki hadîs-i şerîflere göre değişebilir; gelmesi mukadder olan belâ ve musîbet, önlenir (Cami'üs-Sagıyr; I, S. 37); ancak Allâhu Taâlâ, bunu da takdîr etmiştir; bu da bilgisinde sâbittir; netekim XXXV. Sûre-i Celîlenin (Fâtır) 11. âyet-i kerîmesinde meâlen, «Ve Allah sizi topraktan yarattı, sonra nutfeden; sonra da size eşler halketti ve hiçbir kadın onun bilgisi olmadıkça yüklü olamaz ve yükünü bırakamaz ve hiçbir ömrü uzun kişi, ömür süremez ve ömründen bir müddet eksilemez ki bunlar, kitapta olmasın», yâni Allâh'ın ilminde sâbit bulunmasın; takdîr edilmemiş olsun, «Gerçekten de bu, Allâh'a pek kolaydır» buyurulmaktadır. VII. Sûre-i Celîlenin (A'râf), «Memleketlerdeki halk, inansaydı, çekinseydi, gökyüzünden üstlerine bereket yağdırır, yeryüzünden bereketler ihsân ederdik elbett; fakat inkâr ettiler de kazandıkları suç yüzünden onları azâba uğrattık» meâlindeki 96. âyet-i kerîmesinde de, takdîrinin, îmân ettikleri halde değişebileceğini, fakat gene ilminde, onların inkârda ısrâr edecekleri sâbit olduğundan azâba uğratıldıkları bildirilmektedir. XIII. Sûre-i Celîlenin (Ra'd) 38. âyet-i kerîmesinde, mukadder zamanın tesbit edildiği, yâni ilminde sâbit olduğu beyân edildikten sonra 39. âyet-i kerîmede meâlen «Allah, dilediğini bozar, dilediğiniyse tesbît eder ve kitabın aslı, esâsı», yâni takdîr ve takdîrini icra, «O'nun katındadır» buyurulmaktadır. İbrâhim Peygamber'e (A.M), oğlu smâîl'i (A.M) kurban etmesi, İlâhî bir imtihân olarak emir buyurulmuşken bir koç ihsân edilerek takdîr, gene takdîre uygun olarak tebdîl edilmiştir.

Allâhu Taâlâ'nın, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) oğulları İsmâîl hakkında da takdîrini, bu sûretle ve mukadder olduğundan tebdîl buyurduğunu, duâlarıyle İsmâîl'in iki kere katledilmekten kurtulduğunu kendileri söylemişler, büyük oğulları olduğundan İmâm olacağı sanılmış, vefâtı

üzerine İmâm Ca'fer (A.M), cenâzesini teşyi' sırasında birkaç kere durdurup kefeni açarak, yüzünü halka gösterip öldüğünü tesbit etmişti.

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «Allahu Taâlâ'nın, birşeyden, ondan gayrı birşeyin daha yerinde olduğunu ve o işten nâdim olarak döndüğünü sanan kişi, bizce, ulular ulusu Allâh'a kâfirdir» ve «Allâh'ın, dün bilmediği birşeyi şimdi bildiğini sanan kişiden, gerçekten de uzağım ben» buyurmuşlardır (Muhammed Rıza'l-Muzaffer: Akaaid'ül-İmâmiyye; Dr. Hâmid Hafnî Dâvûd'un önsözüyle; Murtazâ Seyyid Muhammed'ür-Radavî Basımı; III. Basım; Kaahire — 1391 H.; S. 24—25). Gene İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M); «Bugün Allâh'ın ilminde sâbit olmayan birşey olabilir mi» sorusuna, «Hayır» diye cevap vermişler ve «Kim bunu söylerse Allah onu hor-hakıyr etsin» buyurmuşlardır. Soruyu soran Mansûr b. Hâzim, «...e olduysa ve kıyâmete dek ne olacaksa hepsi de üstün ve ulu Allâh'ın bilgisinde sâbit değil midir diye sordum, Evet buyurdular, halkı halk etmeden de» diyor (Kâfi; S. 71—72).

Esâsen bu, Kitap ve Sünnetle sâbit olduğu için İmâmiyye'yi kınayanlar, meseleyi lâyıkıyle anlamayanlardır (Şeyh Müfîd Muhammed b. Nu'mân'ın «Evâil'ül Makaalât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât» ına ve «Şerhu Akaaid'is-Saduk ev Tashîh'il-İ'tikaad» ına da bakınız; Vâız-ı Çerendâbi'nin tashîhi ve notlarıyle; Tebriz — 1371 H.; 1330 Ş.; S. 24—26, 53—54).

IV

NÜBÜVET

§ İnsan, bir mürebbiye, bir muallime muhtaçtır.

Kur'ân-ı Mecîd'in XXI. Sûre-i Celîlesinin (Enbiyâ') 16, XLIV. Sûre-i Celîlesinin (Duhân) 38. âyet-i kerîmelerinde, göklerle yeryüzünün ve ikisi arasında var olanların boş yere yaratılmadığı beyan buyrulmakta, XXII. Sûre-i Celîlesinin (Mü'minûn) 115. âyet-i kerîmesindeyse insanlara hitâb edilerek meâlen, «Yoksa sizi biz, ancak boş yere yarattık ve gerçekten de dönüp bize (, bizim mânevî huzûrumuza, herşeyin karşılığı verilecek soru - hesap tapısına) gelmeyeceksiniz mi sanıyordunuz» denmekte, dünyâya gelişin, rastgele bir geliş olmadığı, bu gelişin bir gidişi olduğu, burda yapılan işlerin, mutlaka muhâsebesinin görüleceği ve herkesin, yaptığını bulacağı bir âlemin bulunduğu hatırlatılmaktadır. XX. Sûre-i Celîlenin (Tâhâ) 50. âyet-i kerîmesinde, meâlen (Mûsâ A.M) «Rabbimiz dedi, herşeye yaratılışını veren (, onu yaratan), sonra da yolunu gösterendir», yâni onu, istîdâdına göre geliştirir, bir işe yarar hâle getirir buyrulmakta, LXXXVII. Sûre-i Celîlenin (A'lâ) 1—3. âyet-i kerîmelerinde de meâlen «Tenzîh et yücelerden yüce Rabbinin adını; bir Rab ki yarattı da düzüp koştu, bir Rab ki ölçüp bikti de doğru yola soktu», yâni mahlûkunu, ne yapacaksa, neye yarayacaksa, o hâle getirdi denerek aynı gerçek anlatılmaktadır.

Âlemde hiç birşey abes olarak yaratılmamıştır; her var olan, birşeye yarar, bir iş görür. Cansızlar, canlılar,

herşey bu umûmî kanuna tâbidir ve Yaradanın lâyetenâhî, sınırsız kudreti, her varlığa, bilinen mikdarda bir güç, bir kudret vermiştir (XV Hıcr, 21).

İnsan, düşünen, gülen, söyleyen, ve içtimâî yaşayışa bağlı olarak yaratılan bir mahlûktur. Hayvanın kendini koruması, tehlikeyi sezmesi, sezinlemesi, hattâ bâzı hayvanların toplu bir hâlde yaşamaları, tabiî duygularının sevkıyledir; acılarını, sevgi ve iştiyaklarını, dileklerini, sevinçleriniyse, ancak çeşitli sesleriyle duyurabilirler; fakat insan, merâmını sözle ifâde eder. İnsanın da sezintileri vardır; fakat bilhassa akılla, öbür mahlûklardan üstünlük elde etmiştir insan.. Akıl, hayırla şerri, iyiyle kötüyü, güzelle çirkini anlar, bilir, bulur, seçer. Kur'ân-ı Mecîd'de otuzsekiz âyet-i kerîmede, Allâh'ın delillerinin, hayırla şerrin aklen bulunup bilinmesi lüzumu ve bilinebileceği bildirilmekte, bütün bu İlâhî delillerden, akıllıların ibret almaları, yaratanı bilmeleri gerektiği beyân edilmektedir. On âyet-i kerîmedeyse, bunlardan ibret almayanların, atalarının yollarını tutanların, göreneğe ve nefislerine uyanların, akılsız toplumlar olduğu anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Mecîd'de, yirmi yedi âyet-i kerîmede «Bilin» buyrulmakta, XXIX. Sûre-i Celîlenin (Ankebût) 43. âyet-i kerîmesinde, gösterilen örnekleri, beyân buyrulan benzetişleri, getirilen delilleri, ancak bilenlerin akıledebilecekleri, onların anlıyacakları, XXXV. Sûre-i Celîlenin (Fâtır) 28. âyet-i kerîmesindeyse, ancak bilenlerin, bilgi sâhibi olan kulların, Allâhu Teâlâ'dan korkacakları bildirilmektedir.

Akıl, iyiyi - kötüyü, güzeli - çirkini, hayrı - şerri bilir, ayırdeder ama II. Sûre-i Celîlenin 75. âyet-i kerîmesinde buyrulduğu gibi Allâh'ın kelâmını dinleyip anladıktan, akıledip bildikten sonra onu değiştirmek cür'etinde bulunanlar da vardır; çünkü insan, fıtrî selâmetle dünyâya gelmiş bir mahlûk olmakla beraber (Câmi'us-Sagıyr; II, S. 79) göreneğe, geleneğe de pek çabuk kapılabilir; görünen, görünmeyen şeytanlara pek çabuk uyar; kötü yetişme, çevresinin tesîri gibi sebeplerle pek tez azar; ken-

dî faydasını, hem de aklıyla ön plâna alır, başkalarının zararında bulur ve buna râzı olur; çünkü zayıf yaratılmıştır (IV; Nisâ', 20); pek acelecidir (XVII; İsrâ', 11); birçok şeyde inatçıdır, dövüşkendir (XVIII; Kehf, 54); pek zâlimdir, pek nankör (Ayin; 62; XIV; İbrâhim A.M, 34); verilen nîmeti yitirdi mi, ye'se düşer, darlıktan kurtulup nîmete kavuştu mu, böbürlenir, kendini över (XI; Hûd A.M, 9—11); harîs bir yaratılışa sâhibdir; kötülüğe uğrayınca şikâyete başlar, Ağlar - sızlanır; birşey elde etti mi de onu vermez, kıskanır da kıskanır (LXX; Maâric, 20—21). Hâsılı insan, husran içindedir; bu husrandan ancak inananlar, iyi işlerde bulunanlar, birbirlerine gerçeği, sabrı tavsiye edenler kurtulurlar (CIII; Asır, 2—3).

Anlaşılıyorki insan, İlâhî bir terbiyeye muhtaçtır; bilir ama bu bilgisindeki olgunluk, ancak bir bildirene, bir öğretene bağlıdır. Kendi başına kalan kişi, kendisini ne kadar korumayı isterse istesin, içindeki şehvet, ve menfaate düşkünlük, onu kötülüğe sevkedecektir; kötülüğü yaptıktan sonra LXXV. Sûre-i Celîlenin (Kıyâme) 2. âyet-i kerîmesinde buyrulduğu gibi kendisini kendisi kınayacaktır; fakat bu vicdânî mürâkaba, bu özden gelen kınayış, uzun sürmez; insan herşeye alışır ve «Gerçekten de nefis, kötülüğü pek emredicidir elbette» (XII; Yûsuf A.M, 53) ve «Gerçekten de insan azar elbette kendini, ihtiyaçsız görürse» (XCVI; Alak, 67) ve zevk, şehvet, menfaat, gitgide, yaptığı kötülüğü ona tabiî gösterecektir, kötülüğe alıştıracaktır onu; derken artık kötülükten çekinmez olacaktır; maddî refah ve saâdet, onu ferdiyet bataklığına batıracak, gözünü kör edecektir onun. «Onların kalbleri var, düşünüp anlamazlar onlarla; onların gözleri var, görmezler onlarla; onların kulakları var, duymazlar onlarla; onlar, dört ayaklı hayvanlara benzerler, hattâ daha da sapıklardır; onlardır gaafillerin ta kendileri» âyet-i kerîmesi (VII; 179) bu çeşit kişileri, bu hâle düşenleri, en canlı bir sûrette bildirmektedir bize.

§ Nübüvvet İlâhî bir lûtuftur.

İşte bu yüzdendir ki Allah tebâreke ve taâlâ, kemâl-ı

lûtfundan, «Müjdeleyenler ve korkutucu haber verenler»i, insanları hidâyete sevketmek için göndermiş, bunun hikmetini de «İnsanların, peygamberler geldikten sonra, Allâh'a karşı bir mâzeretleri, bir behâneleri kalmasın artık ve Allah, üstündür, hüküm ve hikmet sâhibidir» âyet-i kerîmesiyle bildirmiştir (IV; Nisâ', 165); aynı zamanda, adâleti dolayısiyle, peygamber yollamadıkça da suçlulara azâb etmeyeceğini beyan buyurmuştur (XVII; İsrâ', 15). Peygamber, insanlara Allah'ın âyetlerini okuyup bildirmeye, onları tertemiz bir hâle getirmeye, onlara Kitâb-ı İlâhiyi öğretmeye, hikmeti belletmeye memurdur (II; Bakara, 129, 151; III; Âlü İmran, 48, 164; LXII; Cumua; 2). Peygamber göndermek, adli dolayısiyle rahmet ve lûtuf olarak Allahu Taâlâ'ya vâciptir; kullarına, onların vâsıtasıyle kötülüğü, iyiliği bildirir; akıllarını kullanmalarını, saâdete ermelerini sağlar. Bu vücûb, kemâli ve lûtfu bakımından bir vücûb-ı zâtîdir; yoksa, hâşâ, bir başka sâikın zoruyla ona vâcib değildir; Vâciv'ül-vücûd olan Allah, mutlak adil, lûtuf ve kemâl sâhibi olduğundan kullarına peygamberler yollar ve nübüvvete inanmak, bu sûretle dinin temellerinden biridir.

§ Peygamberlerin sayısı.

«Her ümmetin peygamberi vardır» (X; Yûnus A M. 47); bu bakımdan sayıları kesinlikle belli olmamakla beraber Hz. Ebû-Zerr'il-Gıfârî'den (R.H) tahrîc edilen meşhur hadîse nazaran yüzyirmi dört bindir. Kur'ân-ı Mecîd'de yirmibeş tânesinin adları geçer:

Âdem, İdris, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, İsmâil, İshak, Ya'kub, Yûsuf, Eyyûb, Şuayb, Mûsâ, Hârun, Zü'l-kifl, Dâvud, Süleyman, İlyas, Elyesa, Yûnus, Zekeriyyâ, Yahyâ, İsâ ve Muhammed sallâlallahü aleyhi ve âlihî ve aleyhim ve alâ evsıyâihim.

§ Peygamberler mâsuumdur.

Peygamberlik İlâhî bir vazîfedir; «Peygamberliğini ki-

me vereceğini ancak Allah bilir» (VI; En'âm, 124), kullarına peygamber olarak göndereceği kişiyi, kulların, onda bir noksan, yerilecek, kınanacak birşey bulamamaları, her hususta onun, seçkin bir insan olması için onu da, ata ve analarını da her türlü kötü huylardan, şirkten, küfürden hatta yaratılış bakımından da, söz gelimi, uzuvlarında bir noksan, vücudunda bir kusur bulunmaktan ap-ayrı olarak yaratır; peygamber, peygamberlik vazifesine vazifelendirilmeden de, vazifelendirildikten sonra da her türlü suçtan, büyük - küçük günahlardan, hattâ yanılmaktan, unutmaktan, hattâ suç olmamakla beraber halkın, örf bakımından hoş görmeyeceği şeyleri yapmaktan münezzehtir ki buna «İsmet» denir ve İsmet Allah tarafından onlara ihsân edilen bir lûtuftur.

Bâzı İslâm mezhebleri, peygamberlerin, peygamberliklerinden önce suç işleyebileceklerini, hattâ peygamberliklerinden sonra bile onların küçük günahları yapabileceklerini, yanılabileceklerini söylemişler, böyle bir inanç beslemişlerdir; fakat Şiâ-i İmâmiyye, bu inancı kesinlikle reddeder; çünkü peygamber yollamaktan maksat, insanları hidayete sevketmek, onların dünyâda ve âhırette saâdetlerini sağlamaktır. Peygamber, peygamberliğinden önce halk tarafından kötü tanınan bir şey yapmış biri olursa halk ona, sen şu kişi değli misin ki diye o suçu söyleyebilir; bu yüzden kınanabilir; buysa, halkın ona inancını azaltır, yok eder. Peygamberlikten sonra bir suç işlerse, onunla kınanır, ayıplanır; bu da halkın inancına engel olur. Peygamberin, herhangi bir işte, gerekli olanı unutması, onun tersini yapması, yâhut yanılması takdîrinde, Allâh'ın emirlerini bildirirken de bâzılarını unutması, bâzılarında yanılması imkânını belirtir; bu da onun peygamber olarak Allah tarafından gönderilmesindeki hikmete aykırı bir keyfiyettir; Peygamberin her hâli, tâlîmi, sözü, ahlâkı, soyu-sopu, herşeyi, insanlara örnek olacak derecede kemâle mazhardır. Halk, onda hiçbir kusur bulamamalıdır ki gönderilmesindeki hikmet tahakkuk etsin

ve halk, ona inansın, uysun. Peygamberin, zamânının en olgun ve üstün kişisi olması, aklen de vâcibtir; aksi halde üstün olmayanın, üstün olandan daha ileri, daha üstün tutulması gerekir ki bu aklen muhâldir. X. Sûre-i Celilenin (Yûnus A.M) 35. âyet-i kerimesinde meâlen, «Halkı gerçeğe hidâyet edene mi uymak daha doğrudur, hidâyet edilmedikçe doğru yolu bulamayana mı; nasıl hükmediyorsunuz» buyrularak bu gerçek, aydınlatılmaktadır. İleride arzedeceğimiz veçhile Şîâ-i İmâmiye inancında, peygamberlerin vasıyleri olan, peygamberden sonra halka din ve dünyâ işlerinde, Allâh'ın emri ve peygamberin tebliygıyle imâmet makâmına mazhar bulunanlar da, peygamberler gibi, imâmetlerinden önce ve sonra, her türlü ayıptan, ârdan, suçtan, halkın kınayabileceği şeylerden münezzehtir ve mâsumdur (Peygamberlerin ismeti ve Hazret-i Resûl-i Ekrem'e (S.M) isnâd edilen unutmak vesâire gibi şeyler hakkında fazla bilgi edinmek isteyenler, Allâme-i Hıllî Hasan b. Yûsuf b. Mutahhar'ın Nehc'ül-Hak ve Keşf'us-Sıdk adlı kitabına, Ruzbihân oğlu Fazl'ın bu kitaba reddiyesiyle, Âyetullah Şeyh Muhammed Hasan'ül-Muzaffer tarafından reddiyeye, «Delâil'üs-Sıdk fi'l - Cevâbı an Ibtâl'il-Bâtıl» adıyla tasnîf ettiği reddiyeye müracaat edebilirler; Birinci Cüz'; II. basım, Kum - 1395; s. 368—434).

§ Peygamberler, peygamberlikleri bakımından farksızdır (Nübüvvet-i Âmme).

Peygamberler arasında, peygamberlikleri, yâni Allah tarafından peygamber olarak gönderilmiş olmaları, mâsum ve tebliyğlerinde emin ve sâdık bulunmaları, hepsinin de yaratılış, biliş ve anlatış, Allâhu Taâlâ'ya itâat ve inkıyâd, şecâat, tedbir, sabır, zekâ, soy - sop temizliği bakımından, gönderilmeden ve gönderildikten sonra, halkın en ileri gelenleri olduklarına, bu İlâhî vazifeye herkesten ziyâde müstehak, ayıp ve noksandan, hatâ ve nisyandan münezzeh ve mâsum bulunduklarına inanırız; aralarında

hiçbir fark gözetmeyiz. «Deyin ki: Allâh'a, bize indirilen kitâba, İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a Yakûb'a, evlâdına indirilenlere, Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve peygamberlere, Rablerinden verilene inandık, onların hiçbirini, öbüründen ayırdetmeyiz, ve biz teslîm olanlarız» (II; Bakara, 136), «Rasûl de kendisine Rabbinden indirilene inanmıştır, inananlar da; hepsi de Allâh'a, meleklerine, kitablarına, peygamberlerine inanmıştır; peygamberlerden hiçbirini öbüründen ayırdetmeyiz...» (Ayın; 285) ve «De ki: İnandık Allâh'a ve bize indirilene; İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kûb'a, evlâdına indirilene; Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve peygamberlere, Rablerinden verilene; aralarından hiçbirini ayırdetmeyiz ve biz, ona teslîm olmuşuz» âyet-i kerîmeleri (III; Âli İmran, 85) mûcebince peygamberlerin hepsine inanırız;onların birini inkâr, hepsini inkâr olduğu gibi maâzallah, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in, sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem, peygamberliğini de inkârdır.

Peygamberlere vahyedilen bütün kitaplara da inanırız; ancak bugün o kitaplardan elimizde, Tevrât ve İncil adına yazılmış «Ahd-i Atıyk» ve «Ahd-i Cedîd» kalmıştır. Fakat bu kitapların II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 75, IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 46., V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 13 ve 41. âyet-i kerîmelerinde bildirildiği gibi birçok yerleri değiştirilmiş, bu dinlerin din önderi geçinenleri tarafından, istenilen tarza tebdîl edilmiş, II. Sûre-i Celîlenin 174. âyet-i kerîmesinde beyan buyrulduğu gibi gizlenmiş, hattâ aynı sûrenin 79. âyet-i kerîmesinde söylendiği gibi, kitaptan olmayıp kendileri tarafından uydurulan sözler, az bir dünyâlık karşılığında o kitaplara ilâve olunmuş, böylece âdetâ ortadan kalkmış, İncil'se, Hristiyanların inandığı tarzda, Hz. Îsâ'yı (A.M), hâşâ, Allahlaştıran, inandıkları gibi onun yaşayışını hikâye eden bir kitap hâline gelmiştir. «Ahd-i Atıyk»te, peygamberler hakkında nübüvvet şânına sığmayan iftirâlar, olmayacak olaylar nakledilmekte, Allahu Taâlâ, hâşâ, bir insan şeklinde gösterilmekte, tam ve mutlak vahdet inancı bile gölgelenmektedir; İncil'de anlatılan Îsâ Peygamber'se (A.M),

Kur''ân-ı Mecâd'de buyurulandan ayrı bir kişidir ve bu kitap kulu, Allahlaştıran bir kitaptır. Hâsılı bu iki kitapta, asıl Tevrat ve İncil'de bulunan âyetlerin pek azı mevcuttur; fakat bu iki kitaba, Tevrat ve İncil adına yazılmış iki uydurma kitap deyebiliriz (Bu husûsta, «Sosyal Açıdan İslâm Târihi» adlı eserimizin II. bölümünün, «Tevrat, İncil ve Kur'ân» bahsine bakınız; İst. İnkılâp ve Aka kitabevi — 1975; s. 199—210).

§ Ül'ül - Azm Peygamberler ve Nbüvvet-i Hâssa.

Allâhu Taâlâ tarafından, kulları hidâyete irşâd için gönderilmeleri bakımından aralarında bir fark olmayan peygamberlerin, «İşte peygamberlerin bâzısını bâzısından üstün ettik... ve bâzılarını dereceler bakımından yücelttik» meâlindeki âyet-i kerîme mûcebince (II; Bakara, 253) Allah katındaki dereceler dolayısiyle üstün olanları vardır. XVII. Sûre-i Celîlenin (İsrâ') 55. âyet-i kerîmesinde meâlen «Andolsun ki bâzı peygamberleri, bâzılarından üstün ettik» buyurulmaktadır. XLII. Sûre-i Celâlenin (Şûrâ) 13. âyet-i kerîmesinde, meâlen «Dîne âit hükümlerden Nûh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyettiğimizi ve İbrâhim'e ve Mûsâ'ya ve Îsâ'ya vahyettiğimizi size de gidilecek yol olarak bildirdi, açıkladı: Dîni dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin; İnanmaya çağırdığımız şey müşriklere pek büyük, pek ağır gelmede; Allah dilediğini kendisine seçer ve kim ona dönerse, ona doğru yolu gösterir» buyurarak Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ ve Hz. Peygamber, sallallâhu aleyhi ve âlihî ve aleyhim zikredilmektedir. XXXIII. Sûre-i Celîlenin (Ahzâb) 7—8. âyet-i kerîmelerinde de meâlen, «Ve an o zamanı ki biz peygamberlerden kesin söz almıştık doğruların doğruluğunu sormak için ve kâfirlere çetin bir azap hazırladık» buyurularak gene Hz. Peygamber'le (S.M) berâber Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ Peygamberler (A.M) anılıyor. Bu beş peygambere, «Artık sen de peygamberlerden azim sâhibi olanlar nasıl sabrettilerse sabret...» âyet-i kerîmesinde (XXXIII; Ahzâb, 35) beyan buyurulduğu gibi «Ül'ül-Azm-

Azim ve irâde sâhipleri» denir ki bunlar, şerîat sâhibi olan ve dereceleri, diğer peygamberlerden üstün bulunan peygamberlerdir.

Her başlanan işte bir gaaye vardır; gaayeye yaklaştıkça o iş kemâle yaklaşır. Bu tekâmül peygamberlikte de mevcûd olan İlâhî bir kaanundur. Mütekâmil din, kendinden önceki dinleri ikmâl edendir; esâsen bütün dinlerin esâsı, bu son ve mütekâmil dînin esâsı üzerine kurulmuştur; bütün dinlerde tevhid ve insanların vahdeti, insânî birlik, değişmez esastır; «Ahd-ı Atıyk» teki, İsrâiloğullarının üstünlüğüne âit beyanlar, çağlarında, peygamberlerin, onlardan olması dolayısiyledir; yoksa gerçek dinlerin hiçbirinde ırk üstünlüğü yoktur ve olamaz; bu, Tevhîd inancına aykırıdır. Son dînin, Allah katındaki makbûl dînin, İslâm dininin (III; Âlü İmrân, 19, 85) Peygamberi olan Son Peygamber Hazret-i Muhammed (S.M), bütün peygamberlerin en üstünüdür; Allah katındaki derecesi en yüce ve büyük olanıdır. O, bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir (XXI; Enbiyâ', 107); bütün insanlara, İlâhî lûtufla müjdeci, azapla da korkutucu olarak irsâl edilmiştir (XXXIV; Sebe', 28); insanlara, Rasûl olarak gönderilen Hazret-i Muhammed'e tanık, bizzat Allâhu Taâlâ'dır (IV; Nisâ', 79); kendilerinden önce şerîat sâhibi ve ûl'ül-azm peygamberlerden biri olan Îsâ (A.M), ümmetine, O'nu müjdelemiştir (XLI; Saf, 6); O, son ueygamberdir ve peygamberlik, onunla hatmedilmiştir (XXXIII; Ahzâb, 40); müşrikler istemeseler de, müşriklerin zorlarına gitse de yalnız onun dîni, bütün dinlerin sonuncusu olarak, bütün insanların tek dîni olarak Allah dîni, İslâm, Yeryüzüne hâkim olacaktır (IX; Tevbe, 33; XLVIII; Feth, 28; LXI; Saf, 9); «Makaam-ı Mahmud» un, yâni en büyük şefâat makaamının sâhibi O'dur (XVII; İsrâ', 79); ümmeti, kıyâmet günü, bütün ümmetlere tanık olacak, O'ysa, ümmetine tanıklık edecektir (II; Bakara, 143). O'nun dîniyle insanların, insanlığın dîni kemâl bulmuş, Allâh'ın nîmeti, kullarına itmâm edilmiştir; bütün ınsanlık âlemine, bütün

insanlara, İslâm dîni ihsân edilerek Allâh'ın rızâsına erişilmiştir(V; Mâide, 3).

Hazret-iPeygamber (S.M), «Âdem (A.M) cennetteyken onun sulbündeydim; Atam Nûh'un (A.M) sulbündeydim ki O, gemiye bindi; İbrâhîm (A.M), ben sulbündeyken ateşe atıldı; Atalarım, hiçbir vakit nikâhsız olarak kadınlara yanaşmadı; Allah beni, dâimâ güzel sulplerden temiz rahimlere nakletti, tertemiz ve hidâyete erişmşi olarak, Atalarımın, Analarımın belleri ve rahimleri, iki bölüğe ayrıldığı zaman ben, ancak o iki bölüğün en hayırlısındaydım.Allah, peygamberlik bakımından benden kesin söz aldı, İslâm üzerine benden ahit aldı ve Tevrat'ta, İncil'de beni andı, bildirdi; her peygamber, benim sıfatımı anlattı apaçık; yeryüzü nûrumla ışıdı; bulut, yüzümün ışığıyla aydınlandı; Allah bana kitabını belletti; göğüne yüceltti beni. Adımı adından bölüp koydu; O, Arş sâhibi Mahmud'dur; ben Muhammed'im; bana Kevser'i vereceğini caadetti; beni ilk şefâat eden ve şefâati ilk kabûledilen peygamber kıldı; sonra beni, ümmetime en hayırlı bir zamanda gönderdi; ümmetim, Allâh'a çok hamd edenlerdir; iyiliği emrederler; kötülükten de halkı nehyederler» buyurmuşlardır. İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), babaları Muhammed'ül-Bâkır'dan (A.M), O, Aliy ibn' il Huseyn'den (A.M) rivâyet ederek, «Ben, Âdem'e dek, atalarımdan nikâhla geldim; soyumda, câhiliyye devrine âit nikâhsızlık yoktur hiç. Ben temiz sulplerden rahimlere intikaal ederek geldim» buyurduklarını söylemişlerdir (Kenz'ül-Ummâl'den ve İbn Sa'd'in «Tabakaat'ül - Kübrâ» sından «Fedâil'ül-Hamseti min'es - Sıhâh'ıs-Sitte»; C. I, S. 5—6). Soylarında, Âdem Peygamber'e (A.M) dek nikâhsızlık olmadığını, Allahu Taâlâ'nın, kendilerini dâimâ en hayırlı bölükten seçtiklerini, Âdem evlâdının efendisi, ulusu olduklarını, kıyâmet gününde, Livâ'ül-Hamd'in, ellerinde bulunacağını, bütün peygamberlerin, o livânın altında toplanacaklarını, ilk şefâat edecek ve şefâati kabûl edilecek kişinin kendileri olacağını, peygamberlerin muktedâ-

sı, sonuncusu bulunduklarını beyan etmişlerdir. (Aynı kitap; «Sahîhu Tirmizî, Müstedrik'üs-Sahîhayn, Zehâir'ül-Ukbâ, Kenz'ül-Ummâl ve E'd-Dürr'ül - Mensûr'dan naklen; S. 6—8; Câmi'us-Sagıyr; I, S. 89—90) «Ben peygamberdim; Âdem'se ruh'la cesed arasındaydı» hadîsi de meşhur bir hadistir. (Sahîhu Tirmizî, Müstedrik, Hilyet'ül-Evliyâ' ve Tarîhu Bağdâd'dan naklen; Aynı; S. 8—9; Câmi'usySagıyr; II, S. 81).

Son peygamber olan ve peygamberlerin hepsi tarafından geleceği tebşîr edilen Hz. Muhammed (S.M), «Ben, peygamberlerin seyyidiyim gönderilmeleri bakımından; en ileri olanlarıyım gelişlerinde; ye'se düşerlerse onların müjdecisiyim; secde ettikleri zaman onların muktedâsıyım; bir araya toplandıkları zaman, oturduğum yer bakımından onların en yakınıyım. (Tanrı'ya mânevî yakınlık yönünden); söylerim, Allah beni gerçekler; şefâat ederim, şefâatimi kabûl buyurur; dilerim, dilediğimi verir» ve «Allah, Îsâ'ya, Yâ Îsâ, Muhammed'e îman et, ümmetinden olanlara da, ona îman etmelerini emret; Muhammed olmasaydı âlemi yaratmazdım; Muhammed olmasaydı cenneti ve cehennemi halketmezdim; Arş'ı yarattım, su üstünde sallanıp durmadaydı; (kudretimle) ona, Allah'tan başka yoktur tapacak, Muhammed rasûlüdür Allâh'ın yazısını yazdım, (bu tevhîd kelimesini buyurdum); durdu» meâlindeki hadislere nazaran hılkatin de gaayesidir (Fadâil; s. 47).

Bütün bu tebşirlere, bütün bu beyanlara istinâden Nübüvvet-i Hâssa sâhibi Hazret-i Muhammed'dir, Sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem. Ona bilhâssa îman etmedikçe, onun son peygamber olduğunu, peygamberlerin efdali bulunduğunu, şerîatının son ve kâmil şerîat olduğunu, ondan sonra bir peygamber gelmeyeceğini tasdıyk etmedikçe dîğer peygamberleri tasdıyk, bihûdedir; mutlak olarak Hazret-i Muhammed'e (S.M), onun peygamberlerin ulusu ve son peygamber olduğuna îman etmek, îmânın rüknüdür.

§ Peygamber, ancak bir kuldur.

Peygamber, Allah tarafından, kulları arasından, onları hidâyete sevketmek vazifesiyle vazîfelendirilmiş, seçilmiş kişidir (VI; En'âm, 87); fakat o da ancak bir kuldur; ama Allâhu Taâlâ tarafından ismet, emânet, teblıyğ ve sadâkatla bezenmiş, kulların üstünü olan bir kuldur. «Hiçbir insan yokdur ki Allah ona kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara, Allâh'tan gayri, bana da kullar olun», kulluk edin; bana da ibâdette bulunun «desin» âyet-i kerîmesi mucebince (III; Âlü İmrân, 79) peygamberlerin hiçbiri, kendisini Rab mertebesine çıkarmaz; Allah tarafından kötülüklerden mâsûm ve münezzeh olan peygamberler, böyle bir iddiâda bulunmaktan da münezzeh kişilerdir. Dinde aşırı gidenlerin, peygamberleri, hâşâ, Allah'a şerîk tanımaları, doğrudan doğruya küfürdür. Netekim, V. Sûre-i Celîlenin 116—120. âyet-i kerîmelerinde, meâlen, «Ve hani Allah, Ey Meryem oğlu İsâ diyecek, sen mi insanlara, beni ve anamı Allah'tan gayri iki ilâh tanıyın dedin?. O, tenzîh ederim noksan sıfatlardan seni diyecek; hakkım olmayan bir sözü söylememe imkân yok; söylediysem, gerçekten sen bilirsin onu; gönlümde ne varsa bilirsin sen, bense senin bildiğini bilemem; gerçekten de sen gizli olanları da hakkıyle bilensin. Ben, bana emrettiğin şeyi söyledim onlara ancak; Rabbime ve Rabbinize kulluk edin dedim; onların arasında bulunduğum zaman, tanıktım onlara; beni aldıktan sonraysa onların yaptıklarını sen gördün ve sensin her şeyi gören. Onlara azâb edersen, gerçekten de kullarındır onlar senin, suçlarını örtersen, gerçekten de sensın üstün olan, hüküm ve hikmet sâhibi olan. Allah, bugün, bir gündür ki buyuracak, gerçeklere, gerçeklikleri fayda verir; altlarından nehirler akan cennetler onların; ebedi olarak ölümsüz bir hâlde kalırlar orada, Allah râzı olmuştur onlardan, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır; işte en büyük kurtuluş budur. Göklerin ve yeryüzünün ve onlarda bulunanların tedbîr ve tasarrufu Allâh'ındır ve O'dur herşeye gücü yeten» buyrulmaktadır.

§ Mûcize.

Peygamber, soyunun-sopunun temizliği, kendisinin en üstün ve güzel huya sâhib oluşu ve gerçekliği dolayısıyla halk, onun dâvetine uyacağı gibi bilhassa halk arasında eşitliği, insan birliğini sağlamayı amaç edinmesi, İlâhî adâleti dünyâya yaymaya savaşması, sınıfların arasındaki ayrılığı kaldırmaya uğraşması, kötülüğe, şirke karşı durması bakımından, halkı sömürenler, yalan şöhret sâhipleri, kendilerini halka büyük ve hattâ, hâşâ, Tanrı tanıtanlar, halkın sırtından geçinenler, ona karşı çıkarlar; hiçbir peygamber yoktur ki bu çeşit kişiler tarafından yalanlanmasın, eziyete düşmesin ve hiçbir peygamber yoktur ki ona ilk inananlar, ezilenler, köle olarak kullanılanlar olmasın. Buna karşı Allah peygamberlere, kendilerini büyük tanıtanların yapmaktan âciz oldukları mûcizeler ihsân etmiştir.

Mûcize adından da anlaşıldığı gibi herkesi acze düşüren, olagan üstü söz ve iştir; hiçbir kimse mûcizeye karşı duramaz; onun gibi birşeyi yapamaz; onu yok edecek başka olaganüstü bir şey ızhâr edemez. Her peygambere, zamanında en ileri hadde varmış, en yaygın hünerin üstünde, o sanatın, o hünerin ustalarını şaşırtacak mûcizeler ihsân edilmiştir. Mûsâ peygamber'in (A.M) zamanında gözbağıcılık en fazla ileri bir hüner olduğu için onun yere attığı sopa, bir ejderhâ kesilerek öbür büyücülerin, gözbağcılıkla yılan şeklinde gösterdikleri ipleri, sopaları yutmuş, Mûsâ (A.M), ejderhâyı tutup alınca gene sopa olmuş, fakat büyücülerin ipleri, sopaları yok olmuş, böylece Mûsâ'nın (A.M) yaptığı bu işin, bir gözbağcılık olmayıp mûcize olduğu anlaşılmıştı; bunu anlayan büyücüler de, hemen îmana gelmişlerdi. İsâ Peygamber'in (A.M) zamânında tıp ileri olduğu için ona, anadan doğma körlerin gözelrini açmak, sağırları duyar bir hâle getirmek, devâsı olmayan hastaları iyileştirmek, ölüyü diriltmek gibi hekimlerin yapamıyacakları mûcizeler ihsân edilmişti. Hz. Muhammed'in (S.M) zamân-ı saâdetlerin-

de, şiir, nesir ve hitâbet, pek yüce ve ileri bir dereceye ulaşmıştı. Arab, her olayı bir beyitle, bir kasîdeyle temsîl eder, şâirler, hatipler, şiirleriyle, hitâbeleriyle yarışa girişirlerdi. Okuma-yazma bilmeyen, fakat Allah tarafından kendilerine bütün bilgiler ilhâm edilen Hz. Muhammed'in (S.M) tebliğ buyurduğu Kur'ân-ı Mecîd, fasâhatıyle, belâgatıyle, îcâziyle bütün şâirleri, nâsirleri, hatipleri acze uğratmıştı.

Mûcize, inanmayanların dilekleri üzerine, fakat ancak Allâh'ın izni ve irâdesiyle Peygamber tarafından izhâr edilen olağanüstü, görenleri şaşırtan, iz'ân ve irfân ehlini îmâna getiren İlâhî bir delildir (XIII; Ra'd, 38; XL, Gaafir, 78); göreneğe, geleneğe, elindeki güce - kuvvete, insanları kul - köle gibi kullanmaya bağlanmış, bâtıl inançlarını, menfaatleri uğruna gerçek sanmış olan inat, benlik ve bencillik ehli münkirlerse buna, bir gözbağcılık derler ve küfürlerinde, ısrâr ederler. Ancak mûcize de, Sünnet-i İlâhiyye'ye uygun olarak zuhûr eder; Allâhu Teâlâ'nın kurduğu yol - yordam, âleme verdiği düzen, münkirlerin dünyevî istekleriyle değişmez (XXXV; Fâtır, 43). Müşrikler, Hz. Peygamber'in (S.M), bir defînesi olmasını, bir hazînesi bulunmasını, kendisiyle berâber bir meleğin, korkutucu olarak gelmesini, Rabbin görünmesini istemişlerdi (VI; En'âm, 7; XI; Hûd A.M, 12; XVII; İsrâ', 93—97; XXV; Furkaan, 7—8; 21, 32; XXVI; Şuarâ', 187); görülüyor ki bu istekler, dünyevî temellüke, yâhut meleğin görünmesi gibi yalnız peygamber'e mahsûs olan bir mazhariyyete, yâhut da Rabbin görünmesi gibi bâtıl ve olmayacak birşeye dayanmadaydı; bu yüzden bu dilekler olmamıştı. Bu âyetlere istinâd eden ve esâsında, İlâhî kudreti münkir olan kişiler, Hz. Peygamber'in mûcize göstermediğini, ancak geçmiş peygamberlerin mûcizelerini hikâye ettiğini söylemek, hattâ mûcizeyi inkâr etmek yolunu tutmuşlardır; oysa bu âlem ve âlemdeki her zerre bir mûcizedir; «Göklerin ye yeryüzünün yaratılışında, gecenin ve gündüzün bir-

biri ardınca gelişinde aklı erenlere gerçekten de deliller, mûcizeler vardır elbet.» (IIII, 190).

***

Hz. Rasûl-i Ekrem'den (S.M), Allâh'ın irâdesiyle birçok mûcizeler zuhûr etmiştir. Meselâ, Mekke-i Mükerreme'de Kureyş ulularının isteği üzerine Ayın ondördüncü gecesi, Ay, ikiye bölünmüş olarak görünmüş, kâfirlerse, bu, sürüp giden, geçip duran kuvvetli bir büyü demişlerdi. Bu olay, İbn. Abbas'tan rivâyet edilmiş, İbn. Mes'ûd, Cübeyr b. Mut'ım, Enes b. Mâlik, Huzeyfe, Abdullâh b. Ömer de bunu rivâyet etmişler, hattâ İbn. Mes'üd, Ay'ın iki parçası arasında Hırâ dağını gördüm demiştir: LIV. Sûre-i Celîlenin (Kamer) 1—3. âyet-i kerîmelerinde de bu olay zikredilmektedir (Mecma'ül-Beyân'a da bakınız; C. IX; 1379 H.S. 186). Mi'râc mûcizesi de, erbâb-ı irfân ve kemâl tarafından kabûl edilmiştir. Bir savaşta, susuzluğa uğranması üzerine mübârek ellerini, içinde su olan bir kaba koymuşlar, parmakları arasından su akmaya başlamış, savaşa katılan bin beşyüz kişi o sudn içmiş, matralarını doldurmuştu. Câbir, yüzbin kişi olsaydık o su, hepimize de yeterdi diyor. Az bir yemekle birçok kişi doymuş ve yemek artmıştır. Minber yapılmadan dayanıp tutunarak hutbe okudukları direk, minber yapılıp üstüne çıktıkları zaman inlemeye başlamış, inip onu teskîn etmişlerdi. Hicrette, girdikleri mağaranın girilecek yerine bir örümcek ağ kurmuş, böylece müşrikler mağaranın girilecek yerine dek geldikleri hâlde ağı görüp dönmüşlerdi. Mübârek ellerine aldıkları küçük taşlar, çakıllar, Allâh'ı tesbih etmişler, seslerini duyurmuşlardı. Bedir savaşından sonra, parası - pulu olmadığını söyleyen amcaları Abbâs'a, paralarını Ümm'ül-Fazl'a verdiğini bildirmişler, Handak savaşında, Şam'ın, Fars ve Yemen ülkelerinin fethedile-

ceğini müjdelemişlerdi. Ammâr'ın, gerçek İmâma isyân edenler tarafından şehîd edileceğini, şehâdetinden önce suyla karışık süt içeceğini, Hz. Âişe'ye, Hav'eb suyunun kenarındaki köpeklerin üreceklerini, Hz. Emîr-ül-Mü'minîn'e (A.M), Hâricîlerle savaşacaklarını, kendilerinden sonraki kötü kişilerin en kötüsü tarafından şehîd edileceklerini, Abbasoğulları saltanatını haber vermişler, olacak birçok şeyleri bidlirmişlerdi. Sayıya sığmayan bu mûzicelerin hepsi de tevâtürle sâbittir.

§ Hz. Peygamber'in(S.M) kalan mûcizeleri.

Hz. Peygamber'in (S.M) mûcizelerinden ikisi, kıyâmete dek bâkıydır:

1) Kur'ân-ı Mecîd,

2) İslâm Dîni.

Kur'ân-ı Mecîd, söz bakımından eşi-örneği olmayan bir İlâhî kitaptır; hiçbir âyetinden, bir tek söz bile değiştirilmez; o söz yerine daha düzgünü, daha uygunu bulunup konamaz. Meselâ XXXVI. Sûre-i Celîle, «Yâ-Sin» hitâb-ı mübârekiyle başlar ve meâlen «Andolsun Hakîm olan Kur'ân'a», yâni beyânında hikmet, hükmünde isâbet ve metânet bulunan Kur'ân'a; «Gerçekten de sen, gönderilenlerdensin elbette dosdoğru yola» diye devâm eder (2—4). Üçüncü âyet-i kerîmede, «Gerçekten de» ve «Elbette» te'yitleriyle bir kesin hüküm vardır; bu hükmü, ikinci âyet-i kerîmede, Kur'ân'a verilen «Hakîm» sözü bildirir. Bu söz yerine «kerîm, mecîd, mübîn», yâni kadri büyük ve yüce, şerefli ve ulu, herşeyi bildiren, açıklayan gibi bir söz getirilse hükmü, hükümdeki isâbet, metânet ve hikmeti ifâde edemez; Hükümdeki kesinlik, «Gerçekten de» ve «Elbette» sözleriyle bildirilmiştir; hükümse üçüncü ve dördüncü âyet-i kermelerle ifâde olunmaktadır. Kur'ân-ı Mecîd'deki her söz, her te'kîd ve te'yid, her takrîr, hattâ her edat, tam ve yerli yerindedir. Beşer sözünde bu metânet, bu isâbet, bu hikmet bulunamaz; buna imkân yoktur; ne-

tekim Kur'ân-ı Mecîd'de de, «Bu, bir kitaptır ki onda şüphe yok; çekinenlere hidâyettir» buyurulmakta (II; 2). meâlen, «Kulumuza indirdiğimizde bir şüpheniz varsa, ona benzer bir söz getirin» (II, 29) diye münkirlere, şüphe edenlere hitap edilmeket, «İnsanlar ve Cinler, bu Kur'ân'ın mislini getirmek için bir araya gelseler, bâzısı bâzısına arka olsa, yardım etse bile benzerini meydana getiremezler» hükmü verilmektedir (XVII; Isrâ', 81). Müşrikler, münkirler, bu tahaddîye karşı duramamışlar, âciz kalmışlar, inâda girişip benzerini söylemek, yazmak, yâhut Kur'ân-ı Hakîm'i daha mûciz ve mu'ciz bir hâle getirmek için uğraşanlarıysa gülünç olmuşlardır.

İslâm Dînine gelince:

Allah katındaki din olan bu son din, insanların içtimâî, iktisâdî, sıhhî, ilmî, tek sözle dînî ve dünyevî saâdetlerini sağlayan, insanlara gerçek insanlığı öğreten bir dindir. İnsan özgürlüğünü, insan birliğini temin eden İslâm Dîni, sınıf farklarını ortadan kaldıran, ırk ve millet ayırımını kökünden yokeden, insanlar arasında sevgiyi, saygıyı, yardımlaşmayı ön plâna alan, dünyâ birliğini amaç edinen, kula kulluk etmeyi kökünden kaldıran, bedenî, mâlî, hem bedenî, hem mâlî ibâdetleriyle insanları topluluğa yönelten tam bir tevhîd dinidir. Gerçek İslâm esaslarına hakkıyle uyulsa âlem, gerçekten de bir barış ve kutluluk âlemi olur. Bu husûsu anlatmaya kalkarsak ayrıca ve cilt - cilt kitaplar meydana gelir.

§ Hz. Muhammed Sallallâhu aleyhi ve âlihî ve Sellem.

Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), hicretten elli üç yıl önce Hicaz ülkesinin Mekke şehrinde doğmuşlardır. Kureyş kabîlesinin Hâşimoğulları boyuna mensupturlar. Babaları Hz. Abdullah, anneleri, Zühreoğulları boyundan Veheb kızı Hz. Âmine'dir. Soyları, Hz. İbrâhîm Peygamber'e (A.M) dayanır. Ana karnındayken babaları Hz. Abdullah vefât etmişti. Doğumları, târih ve siyer kitaplarında bildirilen Fil Olayından elli üç gün sonradır. Altı - yedi yaşlarındayken

anneleri Hz. Âmine de vefât ettiler. Hz. Muhammed'i (S.M), dedeleri Hz. Abdülmuttalib, yanlarına aldılar; fakat bir yıl sonra o da vefât edince amcaları Hz. Ebû-Tâlib, Cenâb-ı Peygamber'i (S.M) yanlarına alıp korumaya başladılar; Ebû-Tâlib, ticâretle geçindiği için onunla bir kere Şam'a dek gittiler. Bu sıralarda, Araplarca savaşın haram sayıldığı aylarda olduğu için «Füccâr», yâni Kötüler savaşı denen ve Kureyş boyuyla Kaysoğulları arasında başgösteren savaşta bulunmuşlar, fakat savaşa katılmamışlardı. Gene bu rada büyük bir sel Kâ'be'yi harâb etmişti. Kureyş ulu-ları, Cidde'de bir gemi enkaazını satın alarak Kâ'be'yi tâmir ettiler. «Hacer-i Esved» i yerine koymak, bir şeref olduğundan boylar, nerdeyse bu yüzden birbirine girecekti. Kavgayı önlemek için hakeme başvuruldu ve ilk gelecek kişinin sözünü kabûl etmeye karar verildi. Bu sırada Hz. Muhammed (S.M) çıkageldi; Hz. Peygamber (S.M), huylarının güzelliği, her husûsta emîn oluşları dolayısıyle Araplar tarafından «Muhammed'ül-Emîn» diye anılmaya başlanmıştı; onun uygun göreceğ'ne herkes râzı oldu. Hz. Peygamber (S.M), sırtlarındaki ridâyı, üst elbiseyi çıkardılar; «Hacer-i Esved» i mübârek elleriyle ridânın ortasına koydular; sonra her boydan bir kişiyi seçip ridâyı kaldırmalarını buyurdular. Buyrukları yerine getirildi ve kendileri elleriyle «Hacer-i Esved» i alıp yerine koydular. Bu sırada otuzbeş yaşlarında bulundukları rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber (S.M), okuma - yazma bilmedikleri, bir mektebe gitmedikleri, bir üstaddan ders almadıkları hâlde akıl, zekâ, iffet ve emânetle ün kazanmışlardı. Kureyş hanımlarından Cenâb-ı Hadîce (R.A), ticâretle geçinmekte bulunduğundan, emîn bir kişi olarak mallarını idâreye ve ticâretini sürdürmeye Cenâb-ı Peygamber'i (S.M) seçti. Hazret, Cenâb-ı Hadîce'nin ticâret kervanıyle bir kere daha Şam ülkesine gittiler. Bu seferden pek çok fayda elde edildi. Bir müddet sonra da, yirmibeş yaşlarındayken Cenâb-ı Hadîce'yi aldılar; evlendikleri zaman Hz. Hadîce, kırk yaşlarındaydı.

Hz. Peygamber (S.M), putlara tapmıyor, Allâh'ı bir biliyordu. Zaman - zaman yalnızca kendisini, Allâh'a kulluk etmeye veriyor, Mekke yakınlarındaki Hırâ dağındaki mağarada halvete dalıyordu. Kırk yaşında, gene o dağda halvetteyken Allâhu Taâlâ tarafından, Cebrâîl (A.M) vâsıtasıyle kendilerine, Kur'ân-ı Mecîd'in ilk sûresi olan XVCI. Sûresi (Alak) vahyedildi. Aynı gün, dağdan inip evlerine gelirlerken amcaları Ebû-Tâlib'in oğlu Alî'ye (A.M) rastladılar; kendilerine vahiy geldiğini bildirdiler; Alî, hemen îmânını ızhâr etti; evlerine geldikleri zaman, hâli, Cenâb-ı Hadîce'ye (R.A) anlattılar; o da İslâm'ı kabûl eyledi.

Hz. Peygamber (S.M), halkı dâvete başlayınca, bilhassa Kureyş ulûları şiddetle aleyhine kalkıştı. Buna karşı, Rasûl-i Ekrem (S.M) dâvetlerini gizli tutmak zorunda kaldılar. Ebû-Tâlib (A.M), Eimme-i Hüdâ'dan (A.M) gelen rivâyetlere ve zaman - zaman inşâd ettikleri şiirlere nazaran İslâm'ı kabûl etmişlerdi; fakat zâhiren, Hazret'in koruyucusu oldukları için bunu gizlemekteydiler. Müşriklerin, Müslümânlara, hele İslâm'a gelenlerin kimsesizlerine, yoksullarına cefâları, gittikçe artmadaydı. Hz. Peygamber (S.M), Müslümânlara, halkı kitab ehli olan Habeş diyârına hicret etmelerini buyurdu. Bu hicretten sonra Mekke'de daha da yalnız kalan Hz. Peygamber'i, malla, mevkıyle bu İlâhî vazîfeden alıkoymayı denediler; fakat bunda da başarı elde edemediler; hattâ bir defâsında Hz. Rasûl (S.M), «Güneşi bir avucuma, Ay'ı öbür avucuma, verseniz, gene bu vazîfeyi bırakmam» buyurmuşlardı. Ebû-Tâlib'se, Hz. Peygamber'i korumaktaydı. Kureyş, bu sefer, Hz. Peygamber'e (S.M) ve Müslümanlara bir şey vermemeye, onlardan birşey almamaya, hattâ mümkinse suyu bile onlardan kesmeye, onlarla görüşmemeye karar verdiler. Hz. Peygamber (S.M) ve Müslümanlar, Mekke'nin çukur bir yerindeki Ebû-Tâlib mahallesinde muhâsara altına alındı; bu tahammül edilmez muhâsara tam üç yıl sürdü. Sonunda, içlerinden, bu dayanılmaz hâle son ver-

mek isteyenlerin teşebbüsleriyle muhâsara kaldırıldı. Dâvete başladıklarının onuncu yılıydı; o yılın Ramazan ayında, üç gün arayla amcaları Ebû-Tâlib (A.M) ve vefâlı zevceleri Cenâb-ı Hadîce (R.A) vefât ettiler; Müslümanlar o yıla «Huzün Yılı» adını verdiler.

Putları yermekten, müşriklerin inançlarının tümden bâtıl olduğunu söylemekten, soy - sop, ırk, millet, boy üstünlüğü inancının asılsız, düzme ve uydurma birşey bulunduğunu, insanların, halı, kilim tezgâhının tarakları, taraktaki dişler gibi birbirine eşit olup (Künûz'ül-Hakaaık; Câmi'us-Sagıyr hâmişinde; II, s. 185) hepsinin de Âdem evlâdı olduğunu, Âdem'inse topraktan yaratıldığını, soyla - boyla övünen kişilerin, pislikle geçinen böcekten de aşağı sayılacağını bildirmekten çekinmeyen (Câmi'us-Sagıyr; II, S. 79, 176), çevresine, kendilerini soylu sayanlarca, hor-hakıyr sanılanları, köleleri toplayan, kurulu düzeni bozmayı amaç edinen Hz. Muhammed'in (S.M), Ebû-Tâlib gibi bir amcadan, Hadîce gibi bir zevceden ayrılmasını fırsat bilen, O'nu hiçbir suretle yola getiremeyeceklerini anlayan soylu-boylu müşrikler, bu sefer kesin bir karâra vardılar:

Her boydan seçilmiş kişiler, geceleyin, evlerini basacaklar, Hz. Peygamber'in canına kıyacaklardı. Böylece Hâşimoğulları, kan dâvâsına da girişmeyecekler, diyete boyun eğeceklerdi. Bu karar, Allah tarafından kendilerine bildirilince Hz. Peygamber (S.M), işi Alî'ye (A.M) anlatıp O'nu yataklarına yatırdılar. Zâten Alî, muhâsara esnâsında da, elinde kılıç, babasıyla birlikte, evin çevresinde gezer, Hazreti korurdu. Bu sefer, bunun, Allah emriyle olduğunu anlayıp şükür secdesine kapanarak Hz. Muhammed'in (S.M) yataklarına yattı. Cenâb-ı Peygamber (S.M), Mekke'den çıkıp birkaç fersahlık bir yerdeki mağaraya girdiler. Evi basanlar, yatakta Alî'yi bulup şaşırdılar; sorularına bir cevap alamayıp iz izlemeye kalkıştılar; mağaraya kadar da geldiler; fakat girilecek yerdeki örümcek ağını görüp başka yörelere yöneldiler; sonunda aramak-

tan vazgeçtile. Hz. Peygamber (S.M), üç gün sonra mağaradan çıkıp Medîne yolunu tuttular.

Mekkeliler, Medîne halkını, ticâretle değil de hayvan beslemekle, eknicilikle geçindikleri için hor görürler, onlara «çoban» derlerdi. Rasûl-i Ekrem (S.M), Mekke'delerken, Medîne'den, hac mevsiminde gelenlerle uzlaşmışlar, şehirlerine geldikleri takdirde kendilerine yardım edeceklerine dâir onlardan söz almışlardı. Hz. Peygamber (S.M), Medîne'de; büyük bir sevinçle karşılandılar. Artık İslâm yayılmak için bir merkeze kavuşmuştu ve adı Yesrib olan Medîne, «Medînet'ür-Rasûl», yâni Peygamber'in şehri adıyla anılmaya başlamıştı. Mekke'deki Müslümanlar da, takım - takım Medîne'ye göçtüler. Göçenlere, Allah tarafından, göçenler anlamına «Muhâcir, Muhâcirîn», Medîneli Müslümanlara da yardımcılar anlamına «Ansâr» adı verildi.

Bu sefer müşrikler, İslâmı Medîne'de yoketmek için savaşlara giriştiler; Hz. Peygamber de (S.M) bir savunma zorluğu dolayısiyle silâha, silâhla karşı durdular. Mekkeli müşrikler, apaçık düşmanlardı; Medîne Yahudileriyle Müslüman görünen, fakat İslâm'a düşman olan Münâfıklar, dost görünen düşmanlardı. Rasûl-i Ekrem (S.M), seksenden fazla savaşa giriştiler; Bedir, Uhud, Handak, Hayber gibi büyük savaşlarda, bizzât bulundular. Tebük savaşından başka, her savaşta Alî (A.M), en büyük fedâkârlığın mücessem timsâliydi. On yıl içinde olan bütün bu savaşlarda, Müslümanlardan ikiyüzden az kişi şehîd düşmüştü; müşriklerden, Ebû-Cehl gibi azılılarla bin kişiye yakın adam telef olmuştu.

Medîne'deki on yıl içnide İslâm'ın ictimâî, ıktisâdî, ferdî kanunları kurulmuş, yapılan mescid, din ve devlet işlerinin merkezi olmuş, İslâm, bütün Arab Yarımadası'na yayılmıştı.

Hz. Peygamber (S.M), hicretin onuncu yılının son ayı olan hac ayında, Zi'l-Hiccede, bütün Muhâcirlerle, An-

sârla son hac törenini yerine getirmişler, Arafe hutbesinde İslâm'ın amaçlarını bildirmişler, dönüşlerinde, Gadîru Humm'da Hz. Alî'nin (A.M) vilâyet ve imâmetini tebliyğ etmişler, onbirinci yılın Safer ayının yirmi sekizinci günü Rablerine kavuşmuşlardı; Sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem.

*

Hz. Muhamed (S.M), ortaya yakın uzun boylu, büyücek başlı, değirmi yüzlü, omuzlarının arası geniş, kemikleri iri ve kalın, parmakları ince ve uzun, göğüsleriyle karınları aynı hizâda, ayaklarının altı çukurdu. Zayıf olmadıkları gibi şişman da değillerdi. Ellerinin ayaları genişti; bilekleri kalın ve güçlüydü. Alınları açık, gözleri iri, siyahları gaayet siyah, beyazları gaayet beyazdı, beyazlarında hafif bir pembelik vardı. Burunları uzun, mevzun ve kemerliydi. Kaşları siyah, kavisli ve uzundu; araları birbirine yakın, fakat açıktı. Renkleri pembe beyazdı. Ağızları büyücek, dişleri bembeyaz, araları seyrekti. Kirpikleri sık, siyah, ince ve uzundu. Kaşlarının arasındaki damar, hiddet ânında görünürdü. Dudakları kalın, saçları siyah ve dalgalıydı. Saçlarını uzattıkları zaman, kulak memelerini geçerdi. Bıyıklarını, üst dudaklarının beyazlığı görünecek kadar keserlerdi; sakallarının bir tutamdan fazlasını da alırlardı. Vefatlarında, saçlarında, sakallarında yirmiye yakın beyaz vardı. Altmış üç yaşlarında vefât etmişlerdi.

Duyguları pek kuvvetliydi; hareketleri aşırı değildi. Yürürlerken acele etmezler, fakat hızlı yürürlerdi. Bir tarafa dönerlerken bütün vücutlarıyla dönerlerdi. Sözleri kesin, fakat mülâyimdi. Anlaşılması için sözlerini üç kere tekrarladıkları olurdu. Kimseye kötü söz söylememişlerdi, sert muâmele etmemişlerdi. Bir yere izin almadan girmezler, girerken önce selâm verirlerdi. Çocukları severler, yetimlerin başlarını okşarlardı; gönüllerini alırlardı. Biriyle musâfaha ettikleri zaman, o, ellerini çekmedikçe, ellerini çekmezlerdi.

Yoksulca yaşarlar, yoksullara yardımda bulunurlar, yoklukla - yoksullukla övünürlerdi. Vefatlarında, evlerinde biraz arpa ekmeğinden başka bir şey yoktu. Zırhları, arpa almak için bir Mûsevîde rehindeydi. Bıraktıkları dünyalık, elbiseleri, iki kilim, bir çarşaf, birkaç su kabı, tarak ve misvâk, saç ağacından bir kerevet, üstünde üç satırdan meydana gelen «Muhammed - Rasûl - Allah» kazılı bir gümüş yüzük, bir sedir, yirmibeş sağmal deve, yüz koyun, altı - yedi keçi, silâhları, Fedek ve Hayber'deki biraz arâzîden ibâretti. Deve ve koyunların sütlerini kendileri ve âileleri içerler, artanını, mescidin sofasında barındıkları için «Ashâb-ı Suffa - Sofa Ashâbı» denen yoksul sahâbîlere gönderirlerdi.

Hz. Hadîce'nin (R.A) vefatlarından sonra onbir kadın almışlardı, bunların bâzılarıyla, onları yoksulluktan, kimsesizlikten kurtarmak için evlenmişlerdi; bu bakımdan Cenâb-ı Hadîce'nin vefatlarına kadar Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), hiçbir kadına iltifât etmemişler, vefatlarına dek de O'nu, kadınlığın, vefânın bir timsâli olarak övmüşlerdi (Sosyal Açıdan İslâm Târihi; S. 170—184).

Kırk yaşlarında, kendilerine, halkı hak dîne dâvet vazîfesi verilmiş, bundan sonra onüç yıl Mekke'de, on yıl Medîne'de, bu ilâhî vazîfeyi sürdürmüşlerdir. Hz. Hadîce'den (R.A) Kaasım ve Abdullah adlı iki erkek çocuklarıyla Fâtımat'üz-Zehrâ (A.M) doğmuşlardır. Habeş hükümdârı Mukavkıs'ın gönderdiği Mâriye'den (R.A) İbrâhim adlı oğulları olmuştur. Erkek evlâdları, küçük yaşlarda vefât etmişler, kendilerinden sonra yalnız Hz. Fâtımat'üz-Zehrâ (A.M) kalmışlardır.

★

Cenâb-ı Peygamber'in (S.M), Hz. Hadîce'den (A.M), Zeyneb, Rukayye ve Ümmü-Gülsüm adlı üç kızları daha olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak Zeyneb, Hz. Peygamber'in (S.M) doğumlarından otuz yıl sonra doğmuştur; Hz. Rasûl-i Ekrem'se (S.M) Hz. Hadîce'yi aldıkları zaman yir-

mibeş yaşındaydılar. Zeyneb, Abd'ül-Uzzâ oğlu Rabî'in oğlu Ebû'l-Âs'la evlenmişti; Alî adlı bir oğlu, Ümâme adlı da bir kızı oldu. Alî, küçükken vefât etti. Hz. Peygamber, dâvete memur olunca Zeyneb de annesiyle berâber İslâmla müşerref oldu; bu sûretle de Şer'an zevciyle ayrılmış sayıldı; fakat zevci, onu bırakmadığı için onun yanında kalmaya mecbûr oldu. Zeyneb doğduğu zaman, Hz. Rasûl otuz yaşındaydı; Peygamberliğe kırk yaşlarında meb'ûs oldular; Zeyneb'in dokuz yıl içinde Ebü'l-Âs'la evlenip iki çocuk doğmasına imkân tasavvur edilemez.

Rukayye, Hz. Rasûl (S.M) otuzüç yaşındayken doğmuştu; Ebû-Leheb'in oğlu Utbe'yle evlenmişti. O da, Hz. Peygamber'e îmân etmiş, Müslümân olmuştu; bu yüzden Ebû-Leheb, oğlu Utbe'ye onu boşamasını emretti. Rukayye'yi Osman aldı ve onunla Habeş diyârına hicret etti. Hz. Peygamber (S.M), kırk yaşında Nübüvvete meb'ûs olduklarına göre Rukayye o zaman yedi yaşındaydı; Utbe'yle evlenmesine, boşanmasına, Osman'a varmasına imkân yoktur.

Ümmü Kulsûm, Zeyneb ve Rukayye'den sonra doğmuştur. Ebû-Leheb'in diğer oğlu Uteybe'yle evlenmişti. O da annesi ve kardeşleriyle Müslümân oldu ve zevcinden ayrıldı. Zeyneb ve Rukayye'den sonra doğduğuna göre en yakın bir ihtimâlle altı yaşında evlenmesi icâbeder ki buna ihtimâl verilemez.

Bütün bunlara nazaran Zeyneb, Rukayye ve Ümmü Kulsûm, Hz. Peygamber'in (S.M) üvey kızlarıdır ve Rasûl-i Ekrem'in (S.M) Cenâb-ı Fâtıma'dan başka kızı olmamıştır (Hasan'ül - Emîn: Dâiret'ül - Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şiiye, Beyrût — 1393 H. 1973; C. 1, 2. Basım; S. 27. Şeyh Muhammed Hasan Âlü Yâsîn'in tahkıykı. «Sosyal Açıdan İslâm Tarihi» indeki 168. sahîfede verdiğimiz mâlûmâtın tashîhi icâbeder.

***

İnsanlığın mücessem ve tek timsâli Hz. Rasûlullah

(S.M) hakkındaki tavsîfimizi, Emîr'ül-Müminîn'in şu sözleriyle bitiriyoruz:

«Birden O'nu gören, heybetinden ürkerdi; tanıyıp O'nunla görüşen, O'nu severdi, O'na gönül verirdi; gözler, O'nun eşidini, ne O'ndan önce görmüştü, ne O'ndan sonra görür.»

§ Vahiy.

Vahiy, lûgatte tez işâret, remiz ve târiz yoluyla birşeyi, halktan gizli olarak başkalarının anlamayacağı tarzda birisini uyarış, yalnız sesle, yâhut işâretle, yazıyla birşeyi bildirmek, ilhâm ve elçilik anlamlarına gelir. Şerîatta, terim olarka ,Allah tarafından melek vasıtasıyla, yâhut peygambere ilhâm edilerek, yâhut da herhangi birşeyde, Allâh'ın kelâmı, kudretiyle halk olunarak emir ve hükümlerinin bildriilmesine denir. XLII. Sûre-i Celîlenin (Şûrâ) 51. âyet-i kerîmesinde kulun, Allah'la ancak vahiy yoluyla, yâhut perde ardından, yâhut da Allâh'ın izniyle gönderilen bir elçi vâsıtasıyla konuşabileceği beyân olunmaktadır ki âyet-i kerîmedeki vahiy, ilhâm olarak yorumlanmış, «Zebûr»un, Dâvûd Peygamber'e (A.M) bu sûretle, yânî ilham edilerek verildiği, ağaçta kelâm halkedilerek, yâni perde ardından Mûsâ Peygamber'e (A.M) hitabedildiği, hitapta, ağacın, perde olduğu, Hz. Rasûl-i Ekrem'eyse (S M), elçi, yâni Cebrâil (A.M) vasıtasıyle Kur'ân-ı Mecîd'in gönderildiği söylenmiştir; vahyin bilinen, meşhûr olan tarzı da son tarzıdır (El-Müfredât fî Garîb'il-Kur'ân; S. 515—516; Mecma'ül-Beyân; C. VI; S. 37).

Kur'ân-ı Mecîd'de altmışüç yerde vahiyden bahsedilmektedir. Bunlardan birinde, meleklere vahyedildiği, yâni İlâhî hükmün bildirildiği buyurulmaktadır (VIII; Enfâl, 12). XX. Sûre-i Celîlenin (Tâ-Hâ) 38. âyet-i kerîmesiyle XXVIII. Sûre-i Celîlenin (Kasas) 7. âyet-i kerîmesinde, Mûsâ Peygamber'in (A.M) annesine vahyedilmesi, onun gönlüne ilham edilmesidir. XVI. Sûre-i Celîlenin (Nahl) 68. âyet-i

kerîmesinde bal arısına, XLI. Sûre-i Celîlenin (Fussılat) 12. âyet-i kerîmesinde göklere vahyedilmesi, bal arısına kovan kurmak, bal yapmak, göklere memûr oldukları işleri görmek kaabiliyyetinin ihsânıdır. XIX. Sûre-i Celîlenin (Meryem A.M) 11. âyet-i kerîmesinde Zekeriyyâ Peygamber'in (A.M), kavmine vahyi, işârette bulunmasıdır. VI. Sûre-i Celîlenin (En'âm) 112 ve 121. âyet-i kerîmelerinde insan ve Cin şeytanlarının birbirlerine vahiyleri, birbirlerini vesveseye düşürmeleri, birbirlerinin gönüllerine şüphe ve vesvese vermeleridir. V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 111. âyet-i kerîmesinde Havâriyyûn'a vahiy, İsâ Peygamber'in (A.M) vasıtasıyle Allah emrinin bildirilmesidir. XLII. Sûre-i Celîlenin (Şûrâ) yukarıda bildirdiğimiz 51. âyet-i kerîmesinden sonraki âyette meâlen «İşte biz, emrimizle sana böylece Rûh'u», yâni Cebrâîl'i «Gönderdik de vahyettik» buyurularak Hz. Peygamber'e (S.M) İlâhî emrin, vahiy meleği olan Cebrâîl'le (A.M) gönderildiği açıklanmaktadır.

Vahyin müvekkili, yâni peygamberlere, Allâh'ın hükümlerini tebliyga memur olan melek, Cebrâîl'dir (A.M). Cibrîl, Cebreîl, Cebrâîl, Cibrâl tarzlarında da söylenen bu sözün arapça olmayıp Süryanca'dan geldiği, Süryanca «Cebr» sözünün kul, «il» sözünün Allah anlamına geldiği, böylece de «Cebrâîl» sözünün, Allah kulu anlamını ifâde ettiği söylenmiştir; Allah kudreti anlamına geldiğini söyleryenler de olmuştur. «Ahd-i Atîk'te, Cebrâîl'in vahiy meleği olduğu, Dânyâl bölümünden anlaşılmaktadır (VIII; 16). Fakat aynı kitaptan, İsrâiloğullarının, Mîkâîl'i daha çok sevdiklerini de anlıyoruz (XII, 1). Fedek Yahudilerinin bir kısmının, Mîkâîl bize bolluk ve rahmet getirir; Cebrâîl'se kahırla, gazeble, savaşla gelir dediklerini, bu münâsebetle II. Sûre-i Celîlenin (Bakara, «De ki: kim Cibrîl'e düşmansa iyi bilsin ki o, Allâh'ın izniyle, ellerinde bulunanın» (Gerçek Tevrât'ın) «Doğruluğunu bildiren, inananlara doğru yolu gösteren ve bir müjde olan kitabı» (, Kur'ân'ı) «Senin kalbine indirmiştir. Kim, Allâh'a ve melekle-

rine ve peygamberlerine ve Cibrîl'e ve Mikâîl'e düşman olursa, bilsin ki Allah da kâfirlere düşmandır» meâlindeki 97—98. âyet-i kerîmeleri nâzil olmuştur. XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ') 193—194. âyet-i kerîmelerinde, Cebrâîl, «Rûh'ul-Emîn» diye anılmaktadır ve Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M) Kur'ân-ı Mecîd'i getirdiği bildirilmektedir. XLII. Sûre-i Celîlenin (Şûrâ) 52. âyet-i kermesinde de Cebrâîl, «Rûh» diye anılır. XCVIII. Sûre-i Celîlenin (Beyyine), «Vazgeçmezlerdi kitap ehlinden kâfir olanlar ve şirk koşanlar, onlara apaçık kesin bir delil gelmedikçe, Allâh'tan bir rasûl, onlara tertemiz sahîfeleri okumadıkça» Meâlindeki 1—2. âyet-i kerîmelerindeki «Rasûl» ü, Hz. Muhammed (S.M) olarak yorumlayanlar da vardır. LXXXI. Sûre-i Celîlenin (Tekvîr), «Gerçekten de o», yâni Kur'ân, «Büyük bir elçinin», ona Allah tarafından, Hz. Peygamber'e (S.M) iblâğı buyurulan «Sözüdür» (Ve o elçi,) «Kuvvet sâhibidir, Arş ısının», Allâh'ın «Katında kadri yücedir; itâat edilir, emniyetlidir de. Sizinle konuşan» (Muhammed S.M), «deli değildir ve andolsun ki onu» (, O rasûlü, Cebrâîl'i) «Apaydın tanyerinde gördü» meâlindeki 19—23. âyet-i kerîmelerinde anılan «Rasûl» de Cebrâîl'dir. LIII. Sûre-i Celîlenin (Necm) 5. âyet-i kerîmesinde Cebrâîl, «Pek çetin kuvvetli» diye anılmaktadır ve Hz. Peygamber'e (S.M), Kur'ân-ı bellettiği, Rasûl-i Ekrem'in de (S.M), O'nu pek yakından gördüğü bildirilmektedir.

Daha birçok âyet- ikerîmede, meleklerden, cnilerden, şeytanlardan ve cin tâifesinden olduğu XVIII. Sûre-i Celîlenin (Kehf) 50. âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan İblîs'ten (Şeytan) bahsedilmektedir.

§ Kur'ân, lâfızla anlamın tümüdür.

XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ') 192—193. âyet-i kerîmelerinde, meleğin, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in (S.M) kalbine vahyettiği bildirilmektedir; kalbe vahyedilense anlamdır; anlam, ifâde eden, hangi dille ifâde ederse etsin, değişmedikçe, bozulmadıkça aynıdır; bu bakımdan da Kur'-

ân, anlamdır diyenler de olmuştur. Fakat XIII. Sûre-i Celîlenin (Ra'd) 37., XX. Sûre-i Celîlenin (Tâ-Hâ), 113., XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ') 195., XXXIX. Sûre-i Celîlenin (Zümer) 28., XLIII. Sûre-i Celîlenin (Zuhruf) 3. ve XLVI. Sûre-i Celîlenin (Ahkaaf) 13. âyet-i kerîmelerinde, Kur'ân-ı Mecîd'in Arap diliyle nâzil olduğu bildirildiğinden ve LXXV. Sûre-i Celîlenin (Kıyâme) 16—18. âyet-i kerîmelerinde, meâlen «Vahyi, aceel edip okumak için dilini oynatıp durma; şübhe yok ki onu toplayıp unutturmamak da bize düşer, okumak ve tertîb etmek de. Onu (Cebrâîl) vasıtasıyle) okuduk mu, uy okunuşuna, onu anlatıp bildirmek de bize düşer şübhesiz» buyurulduğundan bu zanna düşenler, yanılmışlardır ve Kur'ân-ı Mecîd, Şîâ-i İmâmiyye'ye göre lâfızla mânânın tümüdür.

Bir dilde, nesirle, yâhut nazımla söylenen, yazılan bir söz, aynı dille, bir başka tarzda ifâdeye kalkışılsa, nazım nesre çevrilse, yâhut nesir nazım tarzına konsa, hiç şüphe yok ki aslından uzaklaşır; tercemedeyse bu, daha da açık olarak meydana çıkar. Kur'ân-ı Mecîd gibi her kelimesi, hattâ her edâtı ayrı ve tam yerinde bir ifâde kudreti taşıyan bir kitabı, İlâhî beyânı başka bir dille ifâde, ancak mânânın bir cüz'ünü, belki verebilir; fakat tam ve yerinde bir ifâde olmasına imkân yoktur. Bu bakımdan Kur'ân tercemeleri, ancak meâli, o da mümkin olduğu kadar verebilir ve hiçbir vakit Kur'ân-ı Mecîd'in ta kendisi sayılamaz.

§ Cebrâil, Melek, Şeytan ve Cin hakkındaki uydurma yorumlar.

Meleklere îman, kitaplara îman gibi Nübüvvet'in bir cüz'üdür. Nübüvvete inanan, Meleklere ve Kitaplara da inanmak zorundadır.

Yaratıcının, Zât-ı Bârî'nin varlığına inanmayanların, yalnız maddeye bağlanmış ve inanmış olanların bir kısmı, peygamberleri, hâşâ, rûhî bir maraza mübtelâ saymakta, bir kısmıysa onları, ileri görüşlü olan, insanlığın saâdeti

için kendilerini fedâ etmekten çekinmeyen, toplumlarını kötü geleneklerden, göreneklerden kurtarıp ilerletmek için ellerinden gelen fedâkârlığı yapan, fakat yaşadıkları devre nazaran oldukça ileri hükumleri, Ailâh'a izâfe ederek tebliyğ eden kişiler görmekteler. Bizim, bunlarla hiçbir ilgimiz yok; bundan dolayı da bunların fikirlerini tahlil ve tenkıyde lüzum görmüyoruz.

Fakat bunlardan başka bir bölük halk daha var; bunlar, tasavvufta aşırı gidenler. Hukemâ mesleğiyle yoğurulan tasavvufu kabûl ettikleri için bunlarca Akl-Küll, yânı yaratıcı ve mutlak varlığın ezelî ve ebedî olan ve Zâtî ıktizâsı bulunan bilgisi, onun aktif, yaratan, daha doğrusu varlığı ızhâr eden vasfıdır; bu vasıf, şerîat diliyle «Cebrâîl» diye adlandırılmıştır. Meleklerse, insanı hayra sevkeden ve mühim bir kısmı, insanın, zâtında mevcûd olan kuvvetlerdir; aynı zamanda insanı hayra yönelten herşey, herkes, her söz, gerçekte bir melektir. Buna karşı insanı kötülüğe götüren şehevî meyil «Şeytan»dır. Adamı fenalığa sevkeden herşeye, herkese de «Şeytanlar» denmiştir. Gerek melekler, gerek şeytan ve şeytanlarla cinlerin kötüleri, kuvvet olup çeşitli şekillerle, sözlerle, hareketlerle teşahhus ederler.

Dîne en fazla bağlı görünen Sûfîlerin sözlerinde ve kitaplarında ıstılahlarla bulutlu bir halde görünen bu inancı, Sımavna Kadısıoğlu Bedreddin «Vâridât»ında bütün açıklığıyle meydana koyar ve bu inanç, vahyin, nübüvvetin, meleklerin, şeytanın ve şeytanların, cinlerin, tek sözle Kur'ân-ı Mecîd'in beyânlarını inkârdan başka hiçbir şey değildir.

Şîa-i İmâmiyye'nin, kendilerini Ehlibeyt Mezhebinde gösteren, Ehlibeyt muhibbi olduklarını iddia eden, fakat tasavvufun bu çeşit ayak kaydıran bataklıklarından kurtulamayan Sûfîlerle, bunların inançlarıyla da hiçbir ilgisi yoktur. Tekrar edelim ki esâsen bu inançla, varlığın esâ-

sını madde kabûl eden felsefenin farkı, ancak anlatış şekillerindedir.

Allâh'a isyân etmelerine, yaratılışları bakımından imkân bulunmayan meleklere, vahye, peygamberlere inen kitaplara, şeytana, şeytanlara ve cinlere inanmak, nübüvvete îmâna bağlıdır ve bunlara îmân, Kur'ân-ı Mecîd'e îmanla aynıdır; onun için «Vahiy» ve ona bağlı bahisleri, «Nübüvvet» bahsine bir tamamlama mâhiyetinde ekledik.

V

İMÂMET

§ Kur'an-ı Mecîd'de İmâm.

İmâm, Kur'ân-ı Mecîd'de, gerçek, yahut bâtıl işte kendisine uyulan kişi, uyulacak hükümleri gösteren kitab anlamında geçer. «İmâm-ı Mübîn», XXXVI. Sûre-i Celîle'nin (Yâ-Sîn), «Şübhe yok ki biz, ölüyü diriltiriz ve yazarız önceden yaptıklarını ve kalan izlerini ve herşeyi Kitâb-ı Mübînde (apaçık, herşeyi belirten kitapta) sayıp yazdık» meâlindeki 12. âyet-i kerîmesinde, «Levh-i Mahfûz», Allâhu Tâalâ'nın ilmi ve takdîri anlamınadır; yapılanların yazıldığı a'mâl defterleri olarak da yorumlanmıştır (Mecma'-ul Beyân; VII, s. 416). XI. Sûre-i Celîle'nin (Hûd A.M) 17., XLVI. Sûre-i Celîle'nin (Ahkaaf) 12. âyet-i kerîmesinde, küfürde önder olanlar, «Eimmet-ül küfr - Küfr imâmları» diye tavsîf olunmakta ve onlarla savaşmak emredilmektedir; XXVIII. Sûre-i Celîlenin (Kasas) 41. âyet-i kerîmesinde, bu çeşit kişilere, Firavun ve Hâmân da anılarak, halkı «ateşe (cehenneme) çağıran imâmlar» denmektedir. XXI. Sûre-i Celîle'nin (Enbiyâ') 73. âyet-i kerîmesinde, önceki âyetlerde adları anılan, olaylarından bahsedilen Mûsâ, Hârûn, İbrahîm, Lût, İshak ve Ya'kûb Peygamberler (A.M) kasdedilerek, meâlen, «Onları, emirlerimizle, halkı hidâyete irşâd eden imâmlar kıldık ve onlara, iyi işleri, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik ve onlar, bize kulluk edenlerdi» buyurulmaktadır. XXV. Sûre-i Celîle'nin (Furkaan) 74. âyet-i kerîmesinde, Allah kullarının, îmân ehlinin, «Rabbimiz, bizi çekinenlere imâm et» diye duâ ettikleri, çekinenlere örnek ve önder olmayı diledik-

leri bildirilmektedir. XXVIII. Sûre-i Celîle'nin (Kasas) 5. âyet-i kerîmesinde, «Yeryüzünde zayıf bir hâle getirilmesi istenenlere lutfedip onları imâm ve yeryüzüne mîrascı kılmayı irade» buyurduğu, insanlardan seçip bizzat kendisinin, onları bu vazifeye tâyin ettiği beyân olunmaktadır.

§ Risâlet ve İmâmet.

Bütün bu âyet-i kerîmelerden anlaşılmaktadır ki yeryüzünde, insanları hidâyete irşâd eden imâmlarla dalâlete götüren, sapıklığa sevkeden imâmlar vardır. XXI. Sûre-i Celîle'nin ve XXVIII. Sûre-i Celîle'nin 73. ve 5. âyet-i kerîmelerinde, Peygamberleri, bizzât Allah-u Taâlâ'nın imâm ettiği, Onlara bu vazifenin, kendi irâdesiyle verildiği bildirilmektedir. II. Sûre-i Celîle'nin (Bakara) 124. âyet-i kerîmesinde de Allah-u Taâlâ'nın İbrâhîm Peygambere (A.M), O'nu insanlara imâm ettiğini vahyedince, İbrâhîm'in (A.M), soyundan gelenleri de imâm etmesini dilediği, Allah-u Taâlâ'nın, «Benim ahdıma zâlimler nâil olamazlar» buyurduğu beyan buyurulmaktadır. XVII. Sûre-i Celîle'nin, (Esrâ') 71. âyet-i kerîmesinde, kıyâmet gününde, herkesin, kendi imâmına, dünyada uyduğu kişiye çağrılacağı, kitabı sağ yanından verilenlerin, kitablarını okuyacakları, onların kıl kadar bile zulüm görmeyecekleri bildirilmektedir.

XXI. Sûre-i Celîle'nin 73., XXVIII. Sûre-i Celîlenin 5. âyet-i kerîmelerinden açıkça anlaşıldığı gibi Peygamberler, ümmetlerinin imâmlarıdır ve İmâmet, II. Sûre-i Celîlenin 124. âyet-i kerîmesinde beyan buyurulduğu gibi İlâhî bir ahiddir; bu ahde zâlimler, başkalarının haklarına tecavüz etmek üzere Allâh'ın emirlerine uymayıp günah işleyerek nefislerine zulmedenler, yahut bilmiyerek, fakat öğrenmeleri gerekirken öğrenmedikleri, bilene sormadıkları için, yahut bilerek nefislerine uyup başkalarının haklarına tecavüz etmek suretiyle hem nefislerine, hem başkalarına zulmedenler, hiçbir suretle nâil olamazlar, Allâh-u Taâlâ'nın takdîri, emri, irâdesi budur, bu merkezdedir. Peygamber, Allâh-u Taâlâ'dan vahiy yoluyla telakkiy et-

tiği emirleri, ümmetine bildirmesi bakımından, Allâh'ın risâletini îfâ ederler; bu, risâletleridir. Ayrıca o emirler mûcebince ümmetlerini idâre ederler; o emir ve hükümleri, ümmetleri içinde tatbıyk ederler; bu da imâmetleridir ve Peygamberde, risâlet ve imâmet birleşmiştir; imâmet Peygambere verilmiş olan bir vazifedir, bir ilâhi ahiddir.

Ehl-i sünnet'e göre imâmet.

Ehl-i sünnet'e göre imâmet, din ve dünya işlerinde, herhangi bir şahsın, Rasûl-ullâh'ın halîfesi sıfatıyla ümmeti idâre etmesidir (Mevâkıf, İst. 1239; s. 603). Hattâ imâm bir kötülük işlerse, halkın malını-mülkünü zorla gasbederse, harâm olarak kan dökerse, kulların haklarını zâyi' edip hükümlerde tasarrufa kalkarsa, gene imâmdır ve o makaamdan düşürülemez (E't-Temhîd; s. 186); imâmın suç işlemesi, hükümleri bilmemesi, azline sebeb teşkîl etmez; yine de ona itâat gerektir; ancak doğrulukta, bulunması için ona öğüt verilir; imâmın, ümmetin en seçkin kişisi olması da şart değildir. (Şerhu Makaasıd; II. s. 271). İmâmın ta'yînine icmâ'n bile lüzumu yoktur; çünkü Sakıyfe'de Ebubekr Hazretleri, beş kişinin re'yiyle halîfe olmuş, Ömer Hazretleri ise, Ebubekr'in ta'yîniyle o makaama gelmiştir. Şûra'da Osman Hazretleri, Abdur Rahman bin Avf'ın reiy ve tensibiyle imâmet makaamını elde etmiştir (Şerh-i Muvakıf; III, 265; El ahkâm-us Sultaniyye s. 4; Et-temhîd; s. 178). Ümmetin içinde, imâmdan daha üstün kişi bulunabilir; fakat o üstün kişiden daha aşağı olan biri askerî ve idarî bilgide daha bilgili, daha tecrübeli olabilir (Şerh-i Muvâkıf; III, s. 279).

Meşveret.

İmâmetin, ümmetin ileri gelenlerinin görüşüp ve danışmalarıyla, bunun sonucunda da bir karara varmalarıyla tahakkuk edeceğini sananlar da vardır.

Kur'ân-ı Mecîd'de, danışma hakkında üç âyet-i kerîme mevcuddur; bunlardan bahsetmiştik; fakat bir kere daha gözden geçirelim; bunların birincisi, III. Sûre-i Celîle'nin (Al-i İmrân) 159. âyet-i kerîmesidir ve meâli şudur:

«Allah'dan bir rahmet olarak onlara yumuşak davrandın; kötü huylu, katı yürekli olsaydın çevrenden dağılırlardı; artık bağışla onları, onların yarlıganmalarını dile ve iş hususunda danış onlarla; amma bir işe girişmeyi kurunca da artık dayan Allâh'a; Allah, dayananları sever.»

Sûre-i Celîle'de Uhud savaşından bahis buyurulduktan sonra Hazret-i Peygamber'e (S.M), hitab edilerek ahlâkı övülmekte, ashâbın, çevrelerinden dağılmamalarına, yumuşak davranmalarının, katı yürekli olmamalarının sebeb olduğu bildirilmekte, onların kusûrlarını bağışlamaları, onların yarlıganmalarını dilemeleri, gönüllerini hoş etmek için, bir işe girişirlerken onlarla danışmaları, fakat karar verince de Allâh'a dayanıp o kararı yerine getirmeleri emredilmektedir. Hazret-i Peygamber'e (S.M) hitaben gelen bu emirler, bütün ümmetedir. Nitekim, «Danışılan kişi, emin olan, kendisine emniyet duygusu beslenen kişidir. Sana da danışıldı mı, kendin, yapacağın işi, öyle bir halde verecek en doğru ve yerinde kararı düşün, ona göre söz söyle» hadîs-i şerîfi, kiminle danışılması gerektiğini, kendisiyle danışılacak kişinin vasfını ve danışılan kişinin, nasıl karar vermesi îcab ettiğini göstermektedir (Câmi'üs-sagıyr; II, 173); «İstihâre eden mahrum olmadı; danışan nedâmete düşmedi; ıktısâda riâyet eden de yoksullaşmadı» hadîs-i şerîfi de ümmete, bir işe başlanırken ma'nevî ve maddî esenlik yollarını anlatmaktadır (ayni; s. 124).

Vahiyle hareket eden, sözleri, hareketleri takrîrleri (birini birşey yaparken görüp men'etmeyişleri, hüccet olan Hazret-i Resûl-i Ekrem'in (S.M) ashâb-ı kirâm'la danışmaları, Katâde, Rabî' ve İbn İshak'a göre, onların hâtırlarını hoş etmek, aralarını bulup, onları bir reiyde birleştirmek içindir. Bu emir, kendilerine, ümmetin danışarak iş gör-

melerini sağlamak için verilmiştir; bu yorum da Süfyân b. Uyayne'nin yorumudur ki Hasan ve Dahhâk bunu kabûl ederler. Gerçek öğüt verenle yanlış hükme sapanın belirmesi içindir; bu danışmak, savaşa, dünya işlerine aittir de denmiştir.

İkinci âyet-i kerîme, XLII. Sûre-i Celîle'nin (Şûrâ) 38. âyet-i kerîmesidir. Bu âyetten önceki iki âyet-i kerîmede, inananlara ve Rabblerine dayananlara, Allah katındaki lûtuf ve ihsânın, dünya mallarından daha hayırlı olduğu, inanan ve rablerine dayanan kişilerin, büyük suçlardan, çirkin şeylerden kaçındıkları, kızdıkları zaman, küçük suçları görmezlikten geldikleri bildirilip «ve Rablerine icabet ederler ve namaz kılanlar ve işlerini, aralarında danışarak görürler ve onları rızıklandırdığımız şeylerden bir kısmını yoksullara harcarlar» buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîme, açıkça inanan ve rablerine dayanan kişilerin özelliklerini beyan buyurmaktadır.

Üçüncü âyet-i kerîmeyse II. Sûre-i Celîle'nin (Bakara) 233. âyet-i kerîmesidir ve bu âyet-i kerîme'de çocuğu emzirme müddet'nin, tam olarak iki yıl olduğu beyan buyurulduktan sonra «anayla baba birbirleriyle danışırlarda razı olurlarsa, çocuğu (daha önce) memeden kesmek isterlerse, onlara suç yok» hükmü verilmektedir.

Ehl-i Sünnete nazaran imâmet, ilâhî bir makaam değildir; imâm, Allâh'ın buyruğuyla ve Peygamber'in (S.M) bildirmesiyle ta'yin edilmez. Sahâbenin, onlardan sonra tâbi'nin, onlara uyanların, ümmetin ileri gelenlerinin, hattâ birkaç kişinin, hattâ vefat etmek üzere olan imâmın reiy ve tensibiyle herhangi bir kişi o makaama getirilebilir. Peygamber'den (S.M) hilâfet yoluyla din ve dünya işlerinde umumî bir riyâset makaamı olan imâmette görülecek din işleri, dînî emirlerin ifâsı husûsudur; fakat imâm, bunlarda da, hattâ nassa karşı bile ictihâdda bulunabilir; nitekim buna, II. bölümde, pek muhtasar bir surette işâret etmiştik; dünya işleriyse, İslâm ülke-

sindeki iktisâdî, içtimâî düzeni korumak, zamana göre ıslâh yolunu tutmak, düşmana karşı durmak, sınırı genişletmek gibi şeylerdir. İmâmet makaamında bulunan kişinin, devlet işlerini düzgün bir tarzda idaresi, o makamda bulunması için yeterlidir. Soy-boy, ahlak temizliği, suçlardan arı olması, ümmetin en üstünü bulunması gibi şartlara lüzûm yoktur ve imâmetin, nübüvvetle bir ilgisi mevcûd değildir. Hazret-i Peygamber de (S.M), yerlerine birini ta'yin etmeden vefât etmiş'erdir. Kendilerinden sonra hilâfet makaamını işgal edenlerin hepsi de ümmetin imâmıdır. Hele sahâbenin çatışmaları, tartışmaları, birbirlerini sövmeleri, savaşmaları, öldürmeleri, içtihâddan meydana gelmiş nesnelerdir; müctehid, re'yinde isâbet ederse iki sevaba, hatâ ederse bir sevâba nâil olur. Ümmetse, itâata, boyun eğmeye, i'tiraz etmemeye me'mur ve mecbûrdur.

§ Şiâ-i imâmiyye'ye göre imâmet.

Şia-i imâmiyyede imâmet, evvelce de arzettiğimiz gibi nübüvvetin ikinci cephesidir; Peygamber, Allah-u Teâlâ'dan telakkiy ettiği vahyi, ümmetine bildirmesi bakımından peygamberdir; bu, onun nübüvvet ve risâletidir: bu vazife II. sûre-i celîlenin (Bakara) 130., III. sûre-i celîlenin (Âl-i İmrân) 33., VII. sûre-i celîlenin (A'râf) 144., XXII. sûre-i celîlenin (Hacc) 75., XXVII. sûre-i celîlenin (Neml) 59., XXXVIII. sûre-i celîlenin (Sad) 47. âyet-i kerîmelerinde beyan buyurulduğu gibi Allah tarafından seçilmekle verilir ve «peygamberliğini kime vereceğini, bütün künhüyle Allah bilir.» (VI; En'am, 124), kitab, hüküm ve nübüvvet, Peygamberde toplanmıştır (III; Âl-i İmrân, 79; VI: En'am, 89; XLV: Câsiye, 16); Dâvud Peygamberde (A.M) Mülk, ya'ni İlâhî hükümleri tatbıyk ederek ümmeti idâre ve bu hususlardaki kudret, tasarruf ve saltanat birleşmişti (II; Bakara, 151); Süleyman Peygamber de (A.M) Pâdişahtı (XXXVIII; Sad, 35). Zâhiren Pâdişah olmayan Peygamberler de, zamanlarındaki pâdişahın hükmüne, kanunlarına

tâbi' olmamışlardır; ya kendilerinden önceki peygamberin dînini te'yîd etmişler, ona vahyedilen hükümleri tatbıyk eylemişler, yâhut kendilerine vahyedilen hükümleri ümmetlerine tebliğ edip o hükümlere göre ümmetlerini idâre etmişlerdir. Peygamber, vefât edince Peygamberlik, yânî Allâh'tan gelen vahiy de kesilir; tebliğ vazîfesi sona erer; fakat dînin hükümlerini, ümmete tatbıyk ve icrâ, ümmeti o hükümlere, o emirlere göre, ıktisâdî, içtimâ'î, siyâsi yönlerden idâre vazîfesi ve dünyevî sâhada peygamberi temsîl, Allah'ın emrine, peygamberin sünnetine uygun olarak o hükümleri yürütmek, bâkıydır ve imâma aittir. Peygamber, nasıl toplum tarafından, yâhud toplumdan bâzı kişilerin re'yiyle ta'yin edilmezse, O'nun şerîatını, tam o'arak, ilâhî hükümlerden, emirlerden kıl kadar bile ayrılmamak üzere tatbıyk ve ümmeti idâre vazîfesini yüklenecek olan imâm da, toplum tarafından, yâhud bazı kişilerin reiy ve tensîbiyle tâ'yin edilemez; çünkü imâmet, nübüvvetin idârî cebhesidir. Yaratılışın gaayesi, yaratılanların en hayırlısı, peygamberlerin ulusu ve sonuncusu olan Hazret-i Muhammed Sallallâhu Aleyhi ve âlihî ve Sellem'in vefatlarıyle peygamberlik bitmiştir; fakat Allah dini olan İslâm dîni, O'nun tebliyğ ettikleri Kur'ân-ı Mecîd'in hükümleri, İslâm şerîatı, kıyâmete dek bâkıydır. İslâm'ın hükümlerini yürütmeye, ümmeti ilâhî hükümlere göre tam bir adâletle idâreye, bir hak ve hakıykat kudreti hâline gelmiş olan İslâm'ı korumaya ve yaymaya, kendisine sorulan soruları, yeniden yeniye meydana gelen meseleleri, gerçek ve tam yerinde olarak cevaplandırmaya, çözmeye, hiçbir sûretle, hiçbir yönden sürçmemeye, yanılmamaya, haksızlık etmemeye memur ve mükellef olan imâmın, ümmetin en üstün, bilgin, soy-boy, ahlak, islâma hizmet bakımından en ileri kişisi olması gerektir. İnsanlar, bilgide, hakka riâyette derece derece üstünlüğe sâhiptirler; fakat insan olduklarından, yaratılışları dolayısıyle yanılmamalarına, sürçmemelerine imkân yoktur; netekim «Nübüvvet» bahsinin ilk kısmında bunu îzâh etmiştik. İmâm, ilâhî hükümleri korumaya, onlara göre ümmeti idâreye memur-

dur; nefsine uyar, haksızlıkta bulunursa, sorulara cevap vermekte acze düşerse, zulmederse, hükümde yanılırsa, vücûdu abes olur. Bir insanda bütün bu üstünlüklerin bulunması, ancak onun ma'sûm olmasına bağlıdır; ismetse bir İlâhî lûtuftur. Bu bakımdan, peygamberin yerine geçecek, onun dîninde hüküm sâhibi olacak kişinin, yâni imâmın da Allâhü Taâlâ tarafından tâyini, peygamber tarafından da ümmete tebliyği icabeder ve Şîa-i İmâmiyye'ye göre «İmâmet», Peygamber'den hilâfet yoluyla dîn ve dünyâ işlerinde umûmî ve İlâhî bir riyâsettir.

İmâmetle Hilâfet ayrılmaz.

Son zamanlarda bâzı düşünür geçinenler, Hz. Peygamber'in (S.M) vasıysi ve ümmetinin imâmı sıfatıyle halîfeliğini ayırmaya kalkışmışlardır. Bu kişilerin yazılarından anladığımıza göre, Rasûlullâh'ın (S.M) vasıysi ve ümmetinin imâmı olan zat, yâni Emir'ül-Mü'minîn Alî (A.M), mânevî bir makama sâhiptir. halîfesiyse, ümmetin her türlü idârî işlerine memurdur. İmâmetle hilâfet, iki ayrı makamdır; birincisi mânevîdir, ikincisi maddî. Bu, böyle kabûl edilirse imâmın vazîfesi nedir? İnsanların gönüllerine hâkim olmak, sevgilerine mazhar bulunmaktan ileri ne vazîfesi vardır imâmın? Mânen âlemi mi idâre eder? Sanıyoruz ki bu inançta demeyelim, bu düşüncede tasavvufun tesiri var. Sûfîlerce Kutub, Hakıykat-i Muhammediyye'ye mazhardır; âlemi o idâre eder; fakat bu idâre mânevîdir; âlemde, onun gönlüne doğanlar imkân sahasına girer, halîfe, pâdişahlar, hükümdarlar, zâhiren âlemi idâre ederler. Acaba bu kişiler de böyle mi düşünüyorlar; yoksa imâm, ümmetin en ileri gelenidir; hilâfetse zâhirî idâredir; imâmdan başka birinin halîfe olması, imâmın üstünlüğüne mâni değildir mi demek istiyorlar? Bu son kanâati dile getiriyorlarsa, halîfe zulmettiği, yanlış hükme vardığı, yanıldığı zaman imâm, seyirci mi kalacak? O halde Hz. Alî'nin (A.M), hilâfet hakkındaki iddiâlarını, hareketlerini bir yana bırakalım, İmâm Huseyn

(A.M), niçin Yezîd'e karşı durdu; neden ve ne için canını fedâ etti?

Bu buluş ve görüş, yeni de değildir. Eskilerden, bilhassa tasavvuf ehli, bu görüşü benimsemişler, yâhut takıyye yoluyla bunu dile getirmişlerdir. Meselâ Hamzavî Melâmîlerinden (Bayrâmîlerden) Hakıykıy Bey (Vefâtı: 1050 H. 1640—1641), 1009 Hicrîde (1600 M.) yazdığı «İrşâd-Nâme» adlı türkçe, yer-yer şiirlerle bezenmiş mensûr risâlesinde, her zamanda bir peygamberin İlâhî tasarrufa sâhip olduğunu, hattâ Lût, Hârûn, Yahyâ gibi peygamberlerin (A.M) bile, zamanlarındaki şeriat sâhibi olan İbrâhîm, Mûsâ ve Îsâ peygamberlere (A.M), onların şeriâlarına tâbî bulunduklarını, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) sırrına mazhar olan Emîr'ül-Mü'minîn Alî'nin de (A.M) mânen tasarruf sâhibi ve imâm olduklarını bildirmektedir. Gene aynı yoldan La'lîzâde Seyyid Abdülbâkıy (1159 H. 1746), «Mebde'-ü Maâd» adlı mensûr türkçe risâlesinde, ilk üç halîfenin hilâfetlerini zâhirî sayar; bâtınî ve gerçek hilâfetinse Alî'ye (A.M) âit bulunduğunu ve bunun İlâhî bir emir olduğunu bildirir; Sakıyfe'nin de adını anıp te'vil yoluna gider (Melâmîlik ve Melâmîler; İstanbul — 1931; S. 198—199). Ancak bu te'viller, ya tasavvufun Kutub inancının bir sonucudur; yâhut da iki tarafı uzlaştırmayı amaç edinmektedir.

Allâhu Taâlâ, X. Sûre-i Celîlenin (Yûnus A.M), «De ki: O'na eş saydıklarınız içinde hangisi gerçeğe hidâyet eder? De ki: Allah gerçeğe hidâyet eder. Halkı gerçeğe hidâyet eden mi uyulmaya daha lâyıktır (, O'na mı uyulması daha doğrudur, daha yerindedir), yoksa doğru yola hidâyet edilmedikçe o yolu bulamayan mı? Ne oldu size, nasıl hükmediyorsunuz» meâlindeki 35. âyet-i kerîmesinde, hidâyet yoluna Allah'ın emriyle, lûtfuyla hidâyet edenlere uymayı emir buyurmaktadır.

II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 30. âyet-i kermesinde, Âdem Peygamber'in (A.M) «Yeryüzünde Halîfe» olarak

yaratıldığı bildirilmektedir. Halîfe, bir işe, bir buyruğa sâhip olanın, aynı işi kendi adına yapması, aynı buyruğu yürütmesi için birisini kendine nâip tâyin etmesi dolayısıyle o nâibe verilen lâkab ve sıfattır. XXXVIII. Sûre-i Celîlenin (Sâd) 165. âyet-i kerîmesinde, Dâvûd Peygamber'e (A.M) «İnsanlar arasında hak üzere hükmet, biz gerçekten de seni (bunun için) yeryüzünde halîfe kıldık» buyurulmaktadır. VII. Sûre-i Celîlenin (A'râf) 69. ve 74. âyet-i kerîmelerinde Nûh'tan (A.M) sonrakilerle Âd'dan sonrakiler «Halîfeler» diye anılmıştır. X. Sûre-i Celîlenin (Yûnus A.M) 13—14. âyet-i kerîmelerinde, zulmedenlerin ve mûcizelerle gönderilen peygamberlere inanmayanların helâk edildikleri bildirildikten sonra, onların yerlerine geçenlere «halîfeler» denmiştir; VI. Sûre-i Celîlenin (En'âm) 165. ve XXXV. Sûre-i Celîlenin (Fâtır) 39. âyet-i kerîmelerinde de geçer ki bütün bu âyet-i kerîmelere göre «halîfe», birinin yerine geçen, yâhut bir toplumun yerini tutan, onun, o toplumun yolunu - yordamını yürüten kişi, yahut toplumdur. Allâh'ın emirlerini ümmete iblâğ eden Peygamberin peygamberliği, nasıl bâtınî bir hüküm sürmek olamazsa, peygamber, nasıl, Allâh'ın hükümlerini, ümmetinin içinde bizzât yürütürse, onun halîfesinin hilâfeti de zâhirî - bâtınî diye ikiye bölünemez.

Bugün, elde bulunan «Ahd-ı Atıyk» de, İsrâiloğulları peygamberlerinin bir kısmının zamânında, onlardan ayrı hükümdarların bulunduğu zikrediliyor. Bu kitabın, çok sonradan, zaman - zaman yazılmış, bozulmuş bir kitap olduğu bir yana, bu zikredilen peygamberler, şerîat sâhibi olmayıp Mûsâ Peygamber'in (A.M) şerîatına uyanlardır; dînî meselelerde gene de bunlar hükmetmektedirler. Şerîat sâhibi olan peygamberler, kurulu bir düzen içinde gönderilmiş olsalar bile o bâtıl düzeni kökünden yıkmak üzere gönderilmişler ve yeniden İlâhî bir düzen kurmuşlardır. İslâm dîni, bir hükümdârın hükmettiği ülkede kurulmamıştır. İslâm dininde hem dînî, hem dünyevî hükümler vardır; bunları tek ve müstakil olarak Hz. Peygamber

(S.M) tatbıyk etmişlerdir. Kendilerinden sonra, halîfeleri ve ümmetin imâmı olan kişi, bu emirleri, tek ve müstakil olarak tatbıyka memurdur.

§ Her peygamberin bir vasıysi vardır.

Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), «Her peygamberin bir vasıysi ve vârisi vardır; Alî, benim vasıym ve vârisimdir» buyurmuşlardır (Künûzül-Hakaaık; II, S. 148). Vasıy, bir kişinin, kendisinden sonra, yerine geçen, onun tarafından, yapılması gereken ve istenen işleri yapmaya memûr edilen kişidir. Vefât eden kişinin işlerini vasıy idâre eder; onun adına, onun işlerinde, onun dileğine tam uygun olarak tedbîr ve tasarruf sâhibi olur. Hiç şüphe yok ki peygamberlerin vasıyleri, ümmetleri üzerinde umûmî vilâyeti sâbit olan kişilerdir; bunlar, peygamberlerin halîfeleri, ümmetlerinin imâmlarıdır. Peygamberlerin gerçek mîraslarıysa, Allah kitabının hükümleri ve kendilerinin sünnetleridir. Vasıylik, halîfelik ve imâmlık, aynıdır.

Hz. Peygamber (S.M), Alî'yi (A.M), ilminin, hikmetinin kapısı olarak bildirmişler, «Alî bendendir, ben O'ndanım» buyurmuşlar, O'nu, «Hayırlı, iyi kişilerin imâmı, kâfirlerin öldürücüsü» olarak övmüşler, O'nun, Kur'an'la berâber olduğunu beyân etmişler, O'nu sevmenin îman, O'na buğzetmenin nifak olduğunu anlatmışlar, O'nun hakla, hakkın da O'nunla olduğunu, Kâ'be'de doğan tek kişinin, Alî'nin (A.M), Kâ'be menzilesinde bulunduğunu, her yandan O'na gelindiğini, fakat O'ndan, başka bir yana gidilmeyeceğini bildirip O'nu, mübârek bedenlerinin başına benzetmişlerdir ki bunları, bu hadîs-i eşrifleri, I. Bölüm'ün «Şîa kimlerdir, Ehlibeyt tarafını tutanlar, Alî ve O'na uyanların Yolu» başlıklarını taşıyan kısımlarında bildirmiştik.

Hz. Peygamber (S.M), ilk dâvete başladıkları çağdan itibâren Alî'nin (A.M), kardeşleri, vasıyleri ve halîfeleri olduğunu beyân buyurmuşlardır. Tebük savaşına giderlerken O'nu, Medîne'de, yerlerinde bırakmışlar ve O'na,

«Mûsâ'ya Hârun ne menziledeyse, sen de bana o menziledesin; ancak benden sonra peygamber yok» demişler, İslâmını ilk ızhâr eden Alî'nin (A.M) «Sıddıyk'ul Ekber» olup ümmetin «Fâruuk'u» bulunduğunu (Neseî'nin «Hasâıs» inden, Rıyâd'un-Nadıra, Üsd'ül - Gaabe, istîâb» ve «Târîhu Tabarî» den naklen Fadâil'ül-Hamse; II, S. 87—88), kendilerinden sonra ümmetlerinin ihtilâfa düşecekleri şeylerde, O'nun gerçeği, olduğu gibi bildireceğini (Müstedrik, Künûz, Kenz'ül-Ummâl, Savâık ve Hılye'den naklen, aynı; S. 252—253), Allâh'ın emrini, ancak kendilerinin, yâhut Ehlibeytlerinden birinin tebliyğının îcâb ettiğini buyurup Berâe Sûre-i Celîlesindeki âyet-i kerîmeleri Mekke'de okumak üzere O'nu göndermişler, bu sûretle kendilerine ne kadar yakın olduğunu bütün ümmete ızhâr etmişlerdir (Sahîhu Tirmizî, Hasâıs, Müsned, Tefsîru İbn Cerîr, Müstedrik, Kenz, Zehâir ve Mecma'uz-Zevâid'den naklen, Aynı; S. 342—347). Mekke-i Mükerreme'de ve Medîne-i Münevvere'de, hicretten evvel ve sonra, iki kere Alî'yi (A.M) kendilerine kardeş edinmişler, O'nun, dünyâda ve âhırette kardeşleri olduğunu söylemişlerdir (Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sahîh'leriyle Müstedrik, Müsned, Kenz, Er-Rıyâd, Zehâir, İstîâb, Üsd'ül-Gaabe, Savâık, İsâbe, Mecmâ' ve E'd-Dürr'ül-Mensûr'dan; I, S. 318—332). Rasûl-i Ekrem (S.M), Alî'nin (A.M), hüküm vermekte, ümmetin en gerçeği olduğunu beyân etmişler, ilk üç Halîfe, hattâ Muâviye, zora düşünce O'nun hükmüne başvurmuşlardır (II; S. 262—309).

Allah Tebâreke ve Taâlâ, Kur'ân-ı Mecîd'inde, O'nun, mü'minlerin velîsi olduğunu bildirmiş, Rasûl'ü de (S.M), O'nu, kendilerinden sonra her mü'minin velîsi olarak tanıtmışlardır. Son kaclarından dönerlerken, Gadîru Humm'da, Alî'nin (A.M) mü'minlere Mevlâ (, veliyy-i emr) olduğunu bütün Sahâbeye, kendi vilâyetlerini beyândan, onların şehâdetlerine Allâh'ı şâhid ettikten sonra, Allâh'ın emriyle iblâğ etmişler, Sahâbe, Alî'yi (A.M) tebrîk etmiş, dînin ikmâli, nîmetin itmâmı husûsundaki âyet-i kerîme

nâzil olmuştur ki bunları da I. Bölüm'de, târih sırasıyla arzettiğimizden burda tekrâra lüzum görmüyoruz.

§ İmâm Hasan (A.M), Emîr'ül-Müminîn'in (A.M) şehâdetlerinden sonraki hutbelerinde, Allâh'a hamd-ü senâdan, Rasûlullâh'a salât-ü selâmdan sonra, «Bu gece» buyurmuşlardır, «Öyle bir kişi şehîd edildi ki tâat, ibâdet bakımından, ne O'ndan önce gelip geçenlerden biri, O'ndan ileri bir mevki'e erişmiştir, ne O'ndan sonra gelecek-lerden biri. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem, sancağı O'na verirdi de savaşa başlardı O; Cibrîl sağındaydı O'nun, Mîkâîl solunda. Allah, O'nun elleriyle fetih vermedikçe de geri dönmezdi. Altın ve gümüş olarak ancak kendi hakkından biriktirdiği yediyüz dirhemi kaldı; onunla da ehline bir hizmetçi satın almayı istiyordu.»

Sonra, «Ey insanlar, ben Peygamber'in oğluyum; ben Vasıy'nin oğluyum» dive sözlerini yürütmüşlerdi (Müstedrik'ten naklen Fadâil'ül-Hamse, II, S. 27). «Mecma'uz-Zevâid» de, bu hutbede, İmâm Hasan'ın (A.M), Alî'yi (A.M), «Vasıylerin hâtimi» yâni bütün peygamberlerin vasıylerindeki kemâl sıfatlarını, nefsinde hatmedeni, «Sıddıyklerin, şehîdler'n emîni» diye tavsîf buyurdukları, «Mûsâ'nın (A. M) vasıysinin o gece vefât ettiğini, İsâ'nın (A.M) o gece göğe urûc ettiğini, Kur'ân'ın o gece indiğini bildirdikleri de kaydedilmektedir (Aynı; S. 27—28).

Gene «Mecma'uz-Zevâid» de, Selmân-ı Muhammedî'nin (A M), Hz. Rasûl'e (S.M), «Yâ Rasûlallah, her peygamberin bir vasıysi var; senin vasıyn kimdir?» diye sorduğu, Hazret'in de Selmân'a, «Mûsâ'nın vasıysi kimdir, biliyor musun?» sorusunu tevcîh ettikleri, onun da, «Evet, biliyorum; Nûn oğlu Yûşa'» cevâbını verdiği, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S M) «Neden» sorusunu da, «O gün, O, ümmetin en bilginiydi de ondan» diye cevaplandırdığı, bunun üzerine Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Gerçekten de ben'm vasıym, sırrımın sâhibi, benden sonra bıraktığım en hayırlı kişi, isteklerimi yerine getiren ve borcumu ödeyen, Ebû-

Talîb oğlu Alî'dir» buyurduğu, Ali'ye, «Budur benim vasıym, sırrımın mahalli ve benden sonra bıraktığım en hayırlı kişi» buyurduklarını tahrîc eder. Bu hadisler, «Kenzül-Ummâl ve «E'r-Riyâd'ün-Nadıra» da da mevcuttur; bu meâlde daha birçok hadîs-i şerif vardır; bu kadarını yeter buluyoruz (Aynı; S. 28—43).

Hz. Emir'ül-Mü'minîn (A.M), Sakıyfe'de Muhâcirlerle Ansâr arasındaki tartışmayı sorup öğrenince, «Rasûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Âlihi ve Sellem'in, Ansâr'ın iyilerine iyilikte bulunmayı, kötülükte bulunanları bağışlamayı vasıyyet ettiğini söylemediler mi» diye sormuşlar, «Bu vasıyyette ne gibi bir delil var» sorusuna da, «Emîr olmak hakkı onlarda olsaydı, onları bize vasıyyet buyurmazlardı» cevâbını vermişler, «Kureyş ne dedi» diye sormuşlar, «Peygamber Kureyş şeceresindendir» dediklerini duyunca da «Şecereyle», yâni boyla «Delil getirdiler, meyveyi», yâni soyunu, Ehlibeytini «Yitirdiler» buyurmuşlardı (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 159). «Şaşarım şu işe: Hilâfet, Rasûlullâh'la sohbet yüzünden tahakkuk ediyor da sohbet ve yakınlık yüzünden tahakkuk etmiyor» meâlindeki sözleri de bu münâsebetle söylenmiştir (Aynı; S. 399).

İmâmet husûsunda Kureyş'ten şikâyeti tazammun eden şu sözlerini de okuyalım:

«Allâhım, Kureyş'ten hakkımı almanı senden istiyorum; onlara karşı senden yardım diliyorum. Rasûlullâh'a olan yakınlığımı inkâr ettiler; elimdeki kabı başaşağı çevirdiler; başkasından fazla lâyık olduğum işte, hakkım olan mevki'de, benimle kavgaya giriştiler. Hak alınır da, verilir de; istersen kahra batarak dayan, istersen acıklanarak öl dediler. Baktım, gördüm ki Ehlibeytimden başka ne bir yardımcı var bana, ne bir yâver. Onların tehlikeye düşmelerini revâ görmedim; gözlerime toz-toprak dolmuştu; gözlerimi yumdum; ağzımın yârını dertle, elemle yuttum; zehirden de acı olan bıçaklarla doğranmaktan da çetin bulunan bu işe dayandım.» (Aynı; S. 167).

Üçüncü Halîfenin hilâfetiyle sonuçlanan Şûra'daki, ileride olacak olayları belirten şu sözleri de dikkate değer:

«Benden önce hiçbir kimse hak çağrısına koşmadı; yakınlığın gerektirdiği şeye uymadı. Kendini verip O'na yardıma seğirtmedi; artık sözümü duyun; dediğimi belleyin: Görürsünüz, bu iş için kılıçlar çekilecektir, ahitlere hıyânet edilecektir; sonunda bir kısmınız sapıkların imâmı, bilgisiz kişilerin tarafdârı olacak.»

«Mutlaka siz de bilirsiniz ki benim onda (Hilâfette), benden başkasından fazla hakkım var; ama Andolsun Allâh'a ki ben, Müslümânların işlerini düzene sokmak için onu teslîm ederim ve bu işte bana, ancak cevredilmiş olur; bunu yaparken de ecrini dileyerek, üstünlüğünü isteyerek yaparım; dünyânın süsünü - püsünü, özentisini - bezentisini istemenizdense çekinirim.» (Aynı, S. 178—179).

Bir hutbelerinde buyururlar ki:

«Allâh'ın salâtı O'na ve soyuna olsun Muhammed'in ashâbından olup onun dînini koruyanlar bilirler ki ben, bir ân bile Allâh'ın emrini reddetmediğim gibi Rasûlünün emrini de reddetmedim. Erlerin, yiğitlerin dayanamayıp geriledikleri tehlikeli yerlerde, Allâh'ın bana ihsân ettiği erlikle, yiğitlikle canımı, onun uğruna koymuşumdur. Allâh'ın salâtı O'na ve soyuna olsun, Rasûlullâh'ın başı, vefât ettiği zaman benim göğsümdeydi; ağzının yârı akmıştı; ben de onu yüzüme sürmüştüm. O'nu yıkamaya kalktım, melekler yardımcımdı. O'na hayâtında da, memâtında da benden daha yakın, halîfeliğine daha lâyık kim var?» (Aynı, S. 78).

Birinci bölümün sonunda Gadîru Humm olayından bahsetmiştik. Emîr'ül-Müminîn'in (A.M) ashâbından olup İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M) imâmet zamanına (95 H. 713) yetişen Süleym b. Kays'il-Hilâlî'nin rivâyetine göre, Hz. Rasûl'ün (S.M) vefâtlarından sonra Mescid-i Nebî'de bu olayı delil getirmişler, Şûrâ'da gene bunu anmış-

lar, Osman hazretlerinin zamanında Mescid'de, hicrî 35 te (655) Rahbe günü, bir yıl sonra Cemel savaşında Talha'ya karşı ve Sıffîn savaşında Gadîru Humm hadîsiyle ihticacta bulunmuşlardır. İmâm Hasan (A.M), Muâviye'yle barış günü, İmâm Huseyn (A.M) Muâviye'nin son zamanlarında, Abdullah b. Ca'fer b. Ebû-Tâlib, Muâviye'nin meclisinde yüzüne karşı, Ammâr, Sıffîn günü, Asbaq b. Nübâte, Muâviye'nin yanında, Kays b. Sa'd gene Muâviye'ye karşı, Emevîlerden Ömer b. Abd'ül-Azîz (101 H. 719), Abbasoğullarından Me'mûn (218 H. 833), hilâfeti zamanında bu hadîsi, birçok sahâbînin, tâbiîn'in, birçok kişinin huzurlarında, çoğunun şehâdetiyle bildirmişlerdir (Allah derecâtını âlî etsin, Abd'ül-Huseyn Ahmed'ül-Emînî'nin «El-Gadîru fi'l-Kitâbi v's-Sünneti v'l-Edeb» adlı muhalled eserinin I. cildine bakınız; 3. Basım; Beyrut - Lübnan; 1387 H. 1967; S. 5—213).

Hz. Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) Üçüncü halîfeden sonra hilâfet makamına geçince, Muâviye'ye yazdıkları mektupta. «Ebû-Bekr'e, Ömer'e, Osman'a bey'at edenler, onlara bey'at ettikleri gibi bana da bey'at ettiler. Orada bulunanlardan birinin, bir başkasını seçmesi, bulunmayanın bu bey'ati reddetmesi mümkün değil. Meşveret ancak Mühâcirlerle Ansâr'a âit. Onlar toplandılar da birine uydular, ona imâm dediler mi bu, rızâyı gösterir [*]. On'ların yaptıkları işe râzı olmayıp imâmı kınamak, yâhut bir bid'ate uymak sûretiyle verdikleri hükümden çıkmak, çıkanı, çıktığı şeye bırakmaktır...» buyurarak (Nehc'ül-Belâğa Tercemesi ve Şerhi; S. 307) âdeta ilk üç halîfenin hilâfetlerini ve hilâfette ümmetin re'yini ve meşveretini kabûl tarzında anlamak isteyenler bu mektuba dayanıyorlar. Halbuki Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), bu mektuptaki sözleriyle, Muâ-

---

[*] Bazı nüshalarda, «Allâh'ın râzı olduğunu gösterir» tarzındadır; ancak sahih nüshalarda, yazdığımız gibidir (Ca'fer Sübhânî: Rehberî-i Ümmet; Tehran -Kitab-Hâne-i Sadr Yayımı; 1354-1359; S. 84).

viye'nin ve onun fikrinde bulunanların kabûl ettikleri düşünceyi, reiy ve meşveretle, yâhut icma'la hilâfetin tahakkuk edeceğine inananların inançlarını dile getirmekte, Muâviye'yi o yoldan ılzâm etmeyi istemektedir. Oysa Şam Vâlisi, kararını çoktan vermiş, gemi azıya almış, Osman hazretlerine yardım etmemiş, öldürülmesine sebeb olmuş, kanını istemek bahânesini ele geçirmişti; artık kurduğunu yapma fırsatını bulmuştu; Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) bunu biliyorlardı; fakat bu mektuplarıyle, reiy, meşveret ve icmâ' kanâatini güdenlerin kanâatlerini de çürütmek, böylece hucceti tamamlamak istiyorlardı. Emîr'ül-Mü'minîn'in bu mektuplarına cevap olarak Muâviye'nin gönderdiği mektuba verdikleri cevaptaki sözleri, gerçeği tamamiyle aydınlatmaktadır.

Muâviye, mektubunda kendi soyunu - boyunu övmüş, Emîr'ül-Mü'minîn'in, halîfelerin hilâfetlerini zorla kabûl ettiğini yazmıştı. Hazret, Muâviye'ye verdikleri cevapta, kendilerini ve Ehlibeyti şöyle tavsîf ediyorlar:

«Biziz, Rabbimizin seçtiği kişiler; O'nun lûtfuna mazhar olanlar, insanlarsa bize uymak sûretiyle, bizim vâsıtamızla seçilmişler, lûtfuna mazhar olmuşlardır. Peygamber bizden, yalanlayan sizden; âlemlerde kadın'ların hayırlıları bizden, odun hammallığı yapan kadın sizden. Bizdeki üstünlük pek çok; sizdeki aşağılıklara son yok» (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 314—315; Şerhi; 317—318).

Aynı mektupta buyuruyorlar ki:

«Deve gibi bey'ate sürüklendiğimi söylüyorsun; Allâh'ın ebedî - ezelî varlığına Andolsun ki kınamak, yermek isterken övdün beni; rüsvây etmek isterken beni, rüsvây ettin kendini. Dininde şüpheye düşmedikçe, inancında işkil bulunmadıkça mazlûm oluşu, Müslümâna bir noksan vermez, onu bir ayba sürüklemez. Bu söylediklerim de sana değil, senden başkalarına; çünkü sen, söz dinlemezsin, duymazsın zâten; hakkı tasdıyk etmezsin sen; fakat söz sırası geldi de söyledim ben.» (Aynı; S. 315).

Görülüyorki Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), hilâfet meselesinde kendilerini mazlûm saymaktadırlar. Cenâb-ı Fâtımat'üz-Zehrâ'yı (A.M) defin sırasında Rasûlullâh'a (S.M) hitapları, bunu daha fazla açıkladığı gibi (Aynı; S. 162) «Şıkşıkıyye Hutbesi» gerçeği büsbütün meydana koyar (Aynı; S. 168—17000) [*].

***

[*] Bu hutbenin, Seyyid Radiy tarafından uydurulduğunu söyleyenler, büyük bir yanılmaya düşmüşlerdir. Çünkü Seyyid Radiy, 359 hicride (969—970) doğmuş, 406 de (1015) Bağdad'da ebediyyete göçmüştür. Seyyid Radiy'nin vefâtından yüzyetmiş altı yıl önce vefât eden (230 H. 844) Hâfız Yahyâ b. Abdülhamid'i Himmânî ve yüz altmış yıl önce vefat eden Ebû-Ca'fer Dı'bil'il-Huzzâî (246 H. 860), doksan dört yıl önce vefat eden Ebü'l-Hasan Aliyy b. Furât (312 H. 924), yetmiş dört yıl önce vefat eden Ebû-Ahmed Abd'ül-Azîz'il-Celûdiyy'-il-Bısrî (332 H. 943), kırk altı yıl önce vefat eden Süleymân b. Ahmed'it-Tabarânî (360 H. 970), yirmi dört yıl önce vefat eden Ebû-Ahmed Hasan b. Abdullâh'il-Askerî (382 H. 992), çağdaşı olup ondan on dört yıl sonra vefat eden Kaadıy Abd'ül-Bârr'il-Mu'tezili (415 H. 1024), kitaplarında, çeşitli yollarla bu hutbeden bahsetmişlerdir. Ebû Ca'fer Ahmed b. Hâlid'il-Berkıy (274 H. 887), «Kitab'ül-Mahâsini ve'l-Âdâb» ında, İbrâhim b. Muhammed'is-Sakafiyy'ıl-Kûfî (283 H. 896), «Kitab'ül-Gaarât» ında, Ebû-Alî Muhammed b. Abd'ül-Vehhâb'il-Cübbâî (303 H. 915—916), Abdullâh b. Ahmet b. Mahmûd'il-Ka'bî (319 H. 931), «Kitab'ül-İnsâf» ında bu hutbeyi zikretmişlerdir. Ebû-Ca'fer Muhammed b. Abdurrahmân'ir-Râzî, bu hutbeyi kitabına almıştır. Seyyid Radiy ile çağdaş olan Ebû-Ca'fer Muhammed b. Alî b. Huseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh'il-Kummî (Şeyh Saduk) da (381 H. 991), «Şıkşıkıyye Hutbesi»ni, «İlel'üş-Şerâyı'» ve «Maâni'l-Ahbâr» ında, iki senetle İbn. Abbas'tan tehrîc etmektedir. Ebû-Abdullah Muhammed b. Nu'mân (Şeyh Müfîd 413 H. 1022), «Kitâb'ül-İrşâd» ında, Şeyh'üt-Tâife Ebû-Ca'fer Muhammed b. Hasan'it-Tûsî (460 H. 1068), «Emâli» sine bu hutbeyi almıştır. Seyyid Radiy'nin çağından sonra da «Lisân ül-Arab» sâhibi Ebû'l-Fadl Cemâlüddin'e (711 H. 1311) ve «Kaamûs» sâhibi Firûzâbâdî'ye kadar (816—817 H. 1413-1414) onbeş bilgin, bu hutbeden bahsetmektedir (El-Gadîr; C. III, İkinci Basım; S. 82-85; İmtiyâz Alî Hân'il-Arşî. İstinâdü Nehc'il-Belâga ;Şeyh Azizullâh'it-Utâridi'nin önsözüyle; İkinci Basım Tehran-1393 H.S. 20—22; Şerhi için «Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve şerhi; S. 170—175).

Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), bir hutbelerinin sonlarında, Ehlibeyti ve kendilerini tavsif buyururlarken diyorlar ki:

«O'nun soyu, sırrına sâhiptir. O'nun buyruğu, onlardan öğrenilir. Bilgisinin heybesidir onlar; kitaplarının konduğu, korunduğu yerdir onlar; dînin dağlarıdır onlar; dînin beli bükülürse onlarla doğrulur; eli - ayağı titrerse, onlarla dinçelir, dertten kurtulur... Bu ümmetten hiç kimse, Muhammed Sal'allâhu Aleyhi ve âlihî Sellem'in soyuyla kıyaslanamaz; boyuna onların nîmetlerine ulaşan kişiyle hiçbir zaman, onlar eşit olamaz. Onlar, dînin temelleridir, tam inancın direği. İleri giden, döner, onlara katılır da yola girer; geri kalan gelir, onlara uyar da murâda erer. Onlarındır vilâyet hakkının özellikleri elbet; Onlarındır vasıyyet ve verâset. Şimdi hak, ehline döndü, yerine geldi, sâhibini buldu» (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; 34).

Hutbenin sonundan anlıyoruz ki Emîr'ül-Mü'minîn (A. M), bu hutbeyi, Osman hazretlerinden ve kendilerine bey'at edildikten sonra îrâd buyurmuşlardır. Hutbede, «Ben ilmin şehriyim, Alî, kapısıdır; ilmi isteyen, kapıya gelsin» Cami'; I, S. 90), «Alî, ilminin heybesidir» (II; S. 55), «Biz Ehlibeytiz; bizimle hiçbir kimse kıyaslanamaz» (Künûz; II, S. 183), «Her peygamber'in bir vasıysi ve vârisi vardır; Alî benim vasıym ve vârisimdir» hadisleri ve diğer hadisler de ihtâr edilmektedir (Aynı; S. 148).

Emîr'ül-Mü'minîn'in hutbelerinde, hıtâbelerinde, bu husûsları açıklayan pek çok sözler vardır; biz bu kadarını yeter buluyoruz. Emîr'ül-Mü'minîn, ümmetin imâmını da, Nehrevân savaşından sonra îrâd ettikleri bir hutbede şöyle anlatıyorlar:

«İmâm, bir hekimdir ki ilâcıyla hastalarını dolaşır - durur; yaralarını, merhem koyup sarar; gereken yaraları dağlayıp yakar, bereleri onarır, hastalara ilâç sunar; kör gönülleri, sağır kulakları, söylemez dilleri iyileştirir; sağlığa kavuşturur. Hikmet ışıklarıyla ışıklanmayan, karanlıkları aydınlatan bilgi yalımlarıyla yalımlanmayan, otlayan dört ayaklı hayvanlara benzeyen, katı taşları andıran, kayaları

hatırlatan gaflete düşmüş, hayrete uğramış kişileri, ilâcıyla iyileştirmek için arar, bulur.» (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 261).

Hâsılı İmâm, tek sözle, Peygamber'den (S.M) sonra ümmetin Dîn ve Dünvâ işlerinde tek muktedâsıdır.

§ Peygamber ve İmâm, kullara Allah huccetidir.

XVII. Sûre-i Celîlenin (İsrâ') 15. âyet-i kerîmesinde, peygamber yollanmadıkça bir ümmetin azâba uğratılmayacağı buyrulmakta, IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 165. âyet-i kerîmesinde, kulların Allâh'ın mânevî huzûrunda bir huccetleri, biz bilmiyorduk, bize bildiren olmadı gibi bir bahâneleri olmaması için rahmetle, ihsân ve gufrânla müjdeci, azabla korkutucu sıfatlarıyla peygamberlerin gönderildikleri bildirilmektedir. Peygamberler, kullara Allah huccetleridir; imâmlar da peygamberlerden sonra Allah huccetleridir. II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 124. âyet i kerîmesinde bildirildiği gibi İmâmet, İlâhî bir ahiddir; o ahid, Allah tarafından peygambere, peygamberlerden sonra imâma verilmiştir. İmâm, Nübüvvete değil, fakat o ahde Allah tarafından mazhar kılınmış, bu keyfiyyet, peygamber tarafından da ümmete bildirilmiştir; imâmlar, insanları hidâyete götüren Allah kullarıdır. Yedinci İmâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M), «Allâh'ın halkına hucceti, ancak hayatta bulunan ve tanınan imâmla olur» buyurmuşlar, Sekizinci İmâm Aliyy'ür-Rızâ (A.M), Altıncı İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) aynı sözü söylediklerini bildirmişlerdir (Usûl'ül-Kâfî; S. 85). Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), Kümeyl b. Ziyâd'a, bilgiden ve bilginden bahis buyurduktan sonra, «Allahım» buyurmuslardır; «Evet, yeryüzü, Allah için delil ve huccet olan, O'nun adına kaaim bulunan birisinden hâlî kalmaz; o, ilmi ve dîni ayakta tutar; ama meydanda olur, bilinir, yâhut (Bilindiği hâlde) hikmete mebnî korkar görünür, gizlenir. Allâh'ın huccetlerinin, Allâh'ın apaçık delillerinin bâtıl olmaması için hüküm budur, böyledir.» (Nehc'ül-

Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 414—415) Gene İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «Yeryüzü, helâli, harâmı tanıtan, insanları Allah yoluna çağıran bir huccetten hâlî kalmaz hiçbir zaman» buyurmuşlar, pederleri ve Beşinci İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), bunun Âdem Peygamber'in (A.M) yaratılışından beri böyle olduğunu bildirmişlerdir. Sâdık-ı Âl-i Muhammed (A.M) «Yeryüzü imâmsız kalamaz», «Allâh'ın şânı yeryüzünü âdil bir imâmdan mahrûm bırakmaktan yücedir, uludur» buyurmuşlar, «Yeryüzünde iki kişi kalsa birisi, öbürüne imâmdır» sözleriyle de bu İlâhi takdîri te'kîd etmişlerdir (Usûl'ül-Kâfî; S. 86—87). İmâmlar, Allah velîleridir, ümmetin tanıklarıdır; güç bir işte kendilerine mürâcaat edilecek Kur'ân ehli, bilgide rusûh sâhipleridir; Allah kapılarıdır; Allah nurlarıdır; hidâyet alâmetleridir; Allah tarafından seçilmiş kişilerdir; Hz. Peygamber'in (S.M) bilgisinin vârisleridir; onlara itâat farzdır (Usûl'ül-Kâfi S. 87 ve devâmı).

§ Rasûlullâh'ın (S.M) vasıyleri, halîfeleri ve Allâh'ın emriyle ümmetine bildirdikleri imâmlar, onikidir.

«Sahîhu Buhârî» nin «Ahkâm» kitabında, Câbir b. Sümere'den tahrîc edilmiştir; diyor ki: «Rasûlullâh'ın (S.M) Oniki emîrin hüküm yürüteceklerini buyurduklarını duydum; fakat bir söz daha söylediler, işitemedim. Babam dedi ki: Hepsi de Kureyş'tendir buyurdular.»

Bu hadis, Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inin V. cildinde, iki yolla tahrîc edilmektedir (Fadâil'ül-Hamse II, 23).

«Sahîhu Müslim»in «Kitab'ül-Emâre» sinde de iki senetle Câbir b. Sümere'den, «Babamla Rasûlullâh'ın (S.M) huzurlarına girmiştik. Bu iş, onların içinde oniki halîfe hüküm sürmedikçe tamam olmaz buyurduklarını duydum; sonra gizlice bir söz daha söylediler; babama, ne buyurdular diye sordum; hepsi de Kureyş'ten buyurdular dedi» tarzında tahrîc edilmiştir. Bu hadis, «Müsned» de de vardır.

«Sahîhu Tirmizî» de gene Câbir b. Sümere'den aynı meâlde bir hadis tahrîc edilmiştir ki «Müsned» ve «Savâik» da aynı hadisi almışlardır; İbn Hacer, Tabârânî'nin de bu hadîsi naklettiğini bildiriyor (Aynı; S. 23—24).

«Kenz'ül-Ummâl», Tabarânî'nin, Cabîr b. Sümere'den, «Bu ümmetin oniki halîfesi olacak; onları horlayanlar, bir zarar veremeyecekler onlara» meâlindeki hadîsi tahrîc eder. Bu hadîsi, Mecma'üz-Zevâid» de almıştır; yalnız hadîsin sonunda «Onlara düşmanlık edenlerin düşmanlığı bir zarar veremez onlara» meâlinde bir fazlalık var (Aynı; S. 25).

«Müstedrik'üs - Sahîhayn» de, Mesruk'tan şu hadis tahrîc edilmiştir:

«Bir gece Abdullah b. Mes'ûd'un yanındaydık; o, bize Kur'ân okumadaydı; derken birisi geldi; Yâ Ebâ Abderrahmân dedi; Rasûlullâh'a bu ümmete hükmedecek kaç halîfe gelecek diye sordunuz mu? Abdullah, Irak'a geldim geleli bana böyle bir soru olmadı dedikten sonra, Evet dedi, sorduk; İsrâiloğullarının nakıybleri sayısınca buyurdular.»

Ahmed b. Hanbel «Müsned» inin I. cildinde bu hadîsi iki yolla tahrîc ettiği gibi «Mecma'üz-Zevâid» ve «Kenz'ül-Ummâl» de alır; «Kenz'ül-Ummâl» de, «Gerçekten de benden sonra halîfelerin sayısı, Mûsâ'nın nakıybleri sayısıncadır» tarzındadır. Tabârânî, İbn. Mesûd'dan aynı hadîsi tahrîc eder. Münâvî, «Feyz'ül-Kadîr» ine almış ve İbn. Asâkir'in de târihlerinde zikrettiklerini kaydetmiştir (Aynı; S. 24).

Seyyid Aliyy'ül-Hemedânî, «Meveddet'ül-Kurbâ» sında, oniki halîfenin hükmedeceğine dâir olan hadîsi, Câbir b. Sümere'den tahrîc eder ve «Sonunda söyledikleri sözü duymadım; babama sordum; hepsi de Hâşimoğullarından buyurdular dedi» tarzında bitirir (Seyyid Süleymân'ül-Belhî: Yenâbi'ül-Mevedde; 8. Basım, Ofset. İran — Kum; 1385 H. 1966; S. 444—445).

Abâye b. Rıb'î, Câbir'den, «Ben, Peygamberlerin seyyidiyim; Alî, vasıylerin seyyididir. Gerçekten de benden sonra vasıylerim onikidir; birincileri Alî'dir, sonuncuları Kaaim Mehdî'dir» buyurduklarını tahrîc eder [*]. Süleym b. Kays'il-Hilâlî, Cenâb-ı Selmân'dan, «Hazret-i Peygamber'in huzurlarına vardım; Huseyn dizlerinin üstündeydi; Rasûlullâh, O'nun yanaklarını, dudaklarını öpüyorlar ve Sen seyyidsin; seyyid oğlusun, seyyid kardeşisin ve sen İmâmsın, İmâm oğlusun, İmâm kardeşisin ve sen Huccetsin, Huccet oğlusun, Huccet kardeşisin ve dokuz Huccetin atasısın ki dokuzuncuları, Kaaim olan Mehdî'dir buyuruyorlardı» hadîsini tahrîc etmiştir. Hamvînî ve Muvaffak b. Ahmed'il-Hârezmî de bu hadîsi zikrederler. Gene Hamvînî, Ibn Abbas'tan, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Ben, Alî, Hasan, Huseyn ve Huseyn'in dokuz evlâdı tertemiz ve masûm kişileriz» buyurduklarını tahrîc eder. Aynı zât, Hz. Alî'den (A.M), Rasûlullâh'ın (S.M), «Kim kurtuluş gemisine binmeyi, sağlam kulpa yapışmayı, Allâh'ın sağlam ipine sarılmayı dilerse, Alî'yi sevsin, onun düşmanına düşman olsun; evlâdından, hidâyet İmâmlarının imâmetini kabûl etsin; çünkü onlar benim halîfelerimdir, vasıylerimdir; benden sonra Allâh'ın halkına huccetleridir; ümmetimin seyyidleridir; çekinenleri cennete götürenlerdir. Onlara uyanlar, benim bölüğümdür; benim bölüğümse Allah bölüğüdür. Onların düşmanlarının bölüğü Şeytan bölüğüdür» buyurduklarını tahrîc etmiştir. Bu hadis, V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 56. âyet-i kerîmesiyle LVIII. Sûre-i Celîlenin (Mücâdele) 22. ve aynı sûre-i celîlenin 19. âyet-i kerîmelerine işâret buyurmaktadır.

«Meveddet'ül-Kurbâ» da Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), «Evlâdımdan olan imâmlara kim itâat ederse, gerçekten de Allâh'a itâat etmiştir; onlara isyân eden, gerçekte Allâh'a isyân etmiştir; onlar sağlam kulptur; ulular ulusu, yüceler yücesi Allâh'a vesîlelerdir onlar» buyurdukları bildirilmektedir (Yenâbi'ul-Mevedde; S. 445—446).

---

[*] Emîr'ül-Mü'minîn'in havass-ı ashâbından olan Abâye için «Tenkıyh'ul-Makaal»'in II. C. nin 131—132. S. e bk.

Hâkim'ül-Hiskânî Ubeydullah b. Abdullah, «Şevâhid'üt-Tenzîl li Kavâid'it-Tafdîl» inde, V. Sûre-i Celîlenin (Nisâ'), «Ve kim Allâh'a ve Peygamber'e itâat ederse o ve o çeşit kişiler, pyegamberlerden ve gerçeklerden ve şehîdlerden ve sâlihlerdn olup Allâh'ın nîmtlendirdiği kişilerle berâberdir ve onlar ne de güzel arkadaşlardır» meâlindeki 69. âyet-i kerîmesini İbn. Abbas'ın, «Ve kim Allâh'a, farzlarında itâat eder, Sünnetlerinde Rasûlullâh'a (S.M) uyarsa o ve o çeşit kişiler, peygamberlerle ve gerçeklerden olan Ebû-Tâlib oğlu Alî iledir; O, Rasûlullâh'ı (S.M) ilk gerçekleyendir çünkü; şehîdlerledir; yâni Ebû-Tâlib oğlu Alî ve Ca'fer-i Tayyâr iledir; ve sâlihlerledir; yâni Selmân, Ebû-Zerr, Hubâb ve Ammâr'ladır; ve onlar, yâni (Alî'den sonra) Onbir İmâm, ne de güzel arkadaşlardır cennette» tarzında tefsîr ettiğini ve bu âyet-i kerîmeden sonraki «Bu lûtuf ve ihsan, Allah'tandır ve herşeyi bilen Allâh'ın bilgisi, lûtfu yeter» meâlindeki âyet-i kerîmeyi okuyup, «Cennette, Alî'nin, Fâtıma'nın, Hasan ve Huseyn'in (A.M) kondukları yerle Rasûlullâh'ın (S.M) konduğu yer, konakladığı mekân aynıdır» dediğini tahrîc eder (Şeyh Muhammed Bâkır'ül-Mahmûdî'nin tashîhleri ve notlarıyle; Müesseset'ül-A'lemîyyi l'il-Matbûât Yayımı; Beyrût—Lübnân—1393 H. 1974; S. 153—154).

Aynı kitapta, mezkûr âyet-i kerîmedeki «Peygamberler» den, Hz. Muhammed'in (S.M), «Gerçekler» den Alî'nin (A.M), «Şehîdler» den, Hamza'nın (A.M), «Sâlihler» den, Hasan ve Huseyn'in (A.M), «Ve onlar, ne de güzel arkadaşlardır»dan da Âl-i Muhammed'in (S.M), Kaaim'inin, yâni Mehdî'nin (A.M) kastedildiği, Aliyy b. Mûsâ'r-Rızâ'dan (A.M) ve ataları vasıtasıyle Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) tahrîc edilmektedir (S. 154—155. Bu sahîfelerde Asbağ b. Mübâte ve Huzeyfe'den tahrîc edilen iki hadis de aynı meâldedir).

Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Vidâ' Haclarında, kendilerine halef ve halîfe olarak iki ağır, iki değer biçilmez şey bıraktıklarını, birinin, Allâh'ın ipi olan, Zât-ı Ahadiyyet

göğünden, Ulûhiyyet semâsından halka uzatılmış Allah ipi, Kur'ân-ı Mecîd, öbürünün Ehlibeyti olduğunu bildirdiklerini, ümmetine, bu ikisine yapışırlar, sarılırlarsa ebediyyen sapıklığa düşmeyeceklerini ve bu ikisinin, kıyâmette, âhırette, kendilerine ulaşıncaya dek birbirinden ayrılmayacağını bütün Sahâbeye tebliyğ buyurduklarını da hatırlatalım (Cami'üs-Sagıyr; I, 53, 87).

***

Bütün bu hadislerden, sözleri, vahye dayanan, itâati, Allah itâati olan Rasûl-i Ekrem'in (S.M) bu buyruklarından sonra kısa bir mülâhazada bulunmamız gerekir sanırım:

Kendilerinden sonra vasıyleri, halîfeleri, hidâyet imâmları olan, hepsi de Kureyş'ten, Hâşimoğullarından gelecek bulunan bu Oniki İmâm, bir anda ve bir zamanda hilâfet süremezler; böyle birşey olamaz ve olmamıştır. Hepsinin Kureyş'ten olduğunu kabûl ederek düşünelim: Birinci Halîfe'den itibâren İmâm Hasan'ı da (A.M) sayıya alarak saysak, bu hidâyet imâmlarının Altıncıları, Kur'ân-ı Mecîd'le Ehlibeytin, kıyâmete dek ayrılmayacağına, Alî'nin Kur'ân'la, Kur'ân'ın da Alî ile olup âhıret gününe dek ayrılmalarına imkân bulunmadığına, Alî'nin Mü'minlerin Veliyy-i emri bulunduğuna, Alî'yi sevenin kendilerini sevdiğine, ona buğzedenin, kendilerine buğzedeceğine, Alî'yi söven'in kendilerini sövmüş, kendilerini söveninse Allâh'ı sövmüş olacağına dâir hadîs-i şerîfleri duymamış olması mümkin bulunmadığı halde (Cami'; I, S. 53, 87, II; 141, 156), hattâ son hadis, Medîne'de, Rasûlullâh'ın (S.M) zevceleri, Mü'minler anası Ümmü Seleme (R.A) tarafından yüzüne karşı ihtâr edilmesine rağmen koyduğu bu kötü bid'ati yürüten, «Yazık Ammâr'a, onu azgın, âsî bir tâife katledecek ve o, onları cennete çağırdığı halde onlar, onu cehenneme çağıracaklar» hadîsini duyduğunda şüphe olmamasına karşılık, Ammâr'ın bulunduğu toplumla savaştan çekinmeyen (Câmi'; II, 185), Ammâr'ın şehâdetine,

«Fetihler fethi» diye sevinen kişi ve ondan sonrakiler, İmâm Huseyn'i (A.M) şehîd ettirenler, Ehlibeyti şehir-şehir gezdirip teşhîr edenler, onlara, hâşâ, Hâricî diyenler, Medîne halkını kılıçtan geçirtenler, Mescid-i Nebî'ye hayvan bağlatanlar, sarhoş olarak sabah namazını dört rik'at kıldıranlar, sûre yerine şiir okuyanlar, namazdan sonra geriye dönüp, yeter mi, yoksa daha kıldırayım mı diye alay edenler, sevdiği halayığın ölüsüyle, ölü kokuncaya dek yatanlar, Kur'ân-ı Mecîd'i oka tutanlar, bu sayıya mı girecekler? Hâşâ... Yâhut Ümeyyeoğulları gibi İslâm hilâfetini boy ve sınıf saltanatı hâline getiren, İslâm ülkesinde, yiyen ve yenen iki sınıf, devlete konan ve horlanan iki bölük meydana çıkaran, tıpkı onlar gibi Kayserlerin, Kisrâların, kapıcılı, perdecili, haremli, teşrîfatlı, köleli, hadımağalı, câriyeli, içkili ve müzikli toplantılı saraylar kurduran, Ehlibeyte onlar kadar, hattâ daha da fazla zulümde bulunan, dinlerini dünyâlarına satan Abbasoğullarında mı arayalım bu imâmları?

Esâsen «Oniki» sayısını da aşar-geçer bunlar. Apaçık görünüyor ki Oniki İmâm, ancak «İmâmiyye»nin kabûl ettiği imâmlardır (A.M); Şîa'nın öbür bölükleri de İmâmet husûsunda maalesef reiylerine uymuşlar, gerçekten sapmışlardır.

Ehlibeyt İmâmlarından, Şîa yoluyla gelen haberlerden birkaçını da verelim:

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), «İmâm Hasan ve Huseyn'den (A.M) sonra İmâmet, ebedî olarak kardeşe kalmaz; Huseyn'den sonra Huseyn oğlu Alî'den yürür» buyurmuşlar, VIII. Sûre-i Celîlenin (Enfâl) son âyeti olan 75. âyet-i kerîmenin, «Allâh'ın takdîrinde sâbit olduğu üzere bir kısım yakınlar, bir kısmından daha fazla vilâyet sâhibidir» meâlindeki kısmını okuyup, «Alî b.Huseyn'den sonra babadan oğula, oğuldan oğula» demişlerdir (Usûl'ül-Kâfî; S. 144).

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), İmâmetin, Huseyn'den

(A.M) sonra, onun soyunda olacağını ve bir zamanda iki imâmın bulunamayacağını tasrîh buyurmuşlardır (Bihâr'ül-Envâr; Hâcc Seyyid Cevâd'ül-Alevî ve Hâcc Şeyh Muhammed'ül-Ahondi'nin hâşiyeleri ve notlariyle; C. XXV; Tehran — 1388; S. 249—250). İmâm Muhammed'ül-Bâkır ve İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) İmâm Huseyn'den (A.M) sonra iki kardeşin imâmetinin olmadığı ve imâmetin Huseyn'in (A.M) soyunda olduğu hakkında birçok beyânları vardır (Aynı; S. 261).

Ebû-Basîr, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'tan (A.M), «Allâh'a itâat edin ve Rasûl'e itâat edin ve sizden emir sâhiplerine» meâlindeki âyet-i kerîmede (IV; Nisâ' 59), «Emir sâhipleri» nin kimler olduğunu sormuş, İmâm (A.M) Alî, Hasan ve Huseyn (A.M) olduğunu söylemişler, halk, neden Alî'nin ve Ehlibeytinin adları Allâh'ın kitabında anılmadı diyor» sözüne de şu cevâbı vermişlerdir:

«Onlara söyleyin: Hz. Rasûl'e namaz farz edildi; bu husûsta âyet indi; fakat Allah üç, yâhut dört rik'at olduğunu bildirmedi; Rasûlullâh (S.M), bunu (Vahye mutâbık, emre muvâfık olarak) tefsîr buyurup tâyin ettiler. Zekâtın farz olduğuna dâir âyet indi; fakat kırk dirhemden bir dirhem verilmesi, Rasûlullâh'ın (S.M) tefsîriyle kararlaştı. Hac âyeti indi; fakat yedi kere dönün buyurulmadı; bunu da Rasûlullâh (S.M) tefsîr ve tâyin ettiler. İtâat edin Allâh'a ve itâat edin Rasûl'e ve sizden emir sâhiplerine âyeti de Alî, Hasan ve Huseyn hakkında nâzil oldu; Rasûlullâh (S.M) Alî hakkında, Ben kimin mevlâsıysam Alî de onun mevlâsıdır ve size, Allâh'ın kitabını ve Ehlibeytimi tavsiye ediyorum; gerçekten de ben üstün ve ulular ulusu Allâh'tan, onların iiksin'n, kıyâmete dek ayrılmamalarını diledim ve bana dilediğimi verdi buyurdu. Onlara birşey öğretmeye kalkışmayın; çünkü onlar sizden daha iyi bilirler ve onlar sizi, hidâyet kapısından çıkarmazlar kesin olarak ve sizi sapıklık kapısından sokmazlar kesin olarak buyurdu. Rasûlullâh (S.M), sükût etselerdi, filânın soyudur, feşmanın boyudur diye iddiâlar meydana çıkar, Ehli-

beytinin kimler olduğu apaçık anlaşılmazdı. Fakat üstün ve ulu Allah, Peygamberini gerçeklemek üzere, kitab.ndaki «Ancak ve ancak Allah, ey Ehlibeyt, sizden her çeşit pisliği, suçu, şüpheyi gidermek ve sizi tam bir temizlikle temizlemek, tertemiz bir hâle getirmek diler» âyet-i kerîmesini indirdi (XXXIII; Ahzâb, 33); orda Alî, Hasan, Huseyn ve Fâtıma vardı; Rasûlullâh (S.M) Ümmü Seleme'nin evinde onları abâlarının altına alıp Allâhım buyurdular; her peygamberin bir ehli, değer biçilmez yakınları vardır; bunlar da benim Ehlibeytimdir, benim değer biçilmez yakınlarımdır. Ümmü Seleme, ben senin ehlinden değil miyim deyince de, sen gerçekten de hayra karşısın; fakat ehlim değer biçilmez yakınlarım bunlardır buyurdu. Rasûlullâh (S.M) vefât edince hakkında, Rasûlullâh'ın birçok iblâğ na, insanlara, yerine onu geçirdiğini, elini tutarak bildirmesine binâen Alî, insanlara, nefislerinden evlâ oldu; Alî'nin vefâtından sonra, yaşça büyüklüğü bakımından Hasan, bu makama lâyıktı; sonra bu makama Huseyn sâhip oldu; Ehlibeytinden hiçbiri, babasına ve kardeşine karşı bir iddiâya girişmediği gibi ona karşı da bir iddiâya kalkışamdı ve âyet-i kerîmenin te'vîli, Allâh'ın takdîrinde sâbit olduğu üzere bir kısım yakınlar, bir kısmından daha fazla vilâyet sâhibidir âyetince yürüdü; Huseyn'den sonra Huseyn'in oğlu Alî'ye, Huseyn'in oğlu Alî'den sonra Alî'nin oğlu Muhammed'e intikaal etti.»

İmâm bundan sonra, âyetteki «Pislik, suç, şüphe» diye çevrilen «Rics» sözünü, «Rics, şüphedir; Andolsun Allâh'a ki biz, Rabbimizde hiç mi hiç şüpheye düşmedik» buyurarak tefsîr eylemişlerdir (Usûl'ül-Kâfî; S. 144—145).

Abdürrahîm b. Rûh'il-Kasîr, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'dan (A.M), «Peygamber inananlar üzerinde, kendilerinden ziyâde tasarruf ve vilâyet sâhibidir ve zevceleri de onların analarıdır ve Allâh'ın takdîrinde yakınların bazıları da, bazılarından daha fazla vilâyete sâhiptir» meâlindeki âyet-i kerîmenin (XXXIII; Ahzâb, 6) kimler hakkında indiğini sormuştu. İmâm (A.M), «Bu âyet» buyurmuşlardı,

«Buyruk sâhibi oluş, İmâmet hakkında nâzil olmuş, hükmü, Huseyn'den sonra evlâdına yürümüştür; gerçekten de biz, emr sahipleriyiz ve Rasûlullâh'la biz, emir hususunda, Mü'minler, Muhâcirler ve Ansâr hakkında, onlardan ziyâde tasarruf ve vilâyete sâhibiz.» (Aynı; S. 145)

Abdürrahîm diyor ki: «Ca'fer'in evlâdının bunda bir payı yok mu dedim. Hayır buyurdular; Abbas'ın evlâdının bir payı yok mu dedim. Hayır buyurdular. Abdülmuttalib soyunun boylarını bir-bir saydım; hepsine de Hayır buyurdular. Hasan evlâdını sormayı unutmuş, huzurlarından çıkmıştım; tekrar huzurlarına girdim ve Hasan evlâdının da bunda bir payı yok mu dedim; «Andolsun Allâh'a ey Abderrahîm» buyurdular; «Bizden başka, Muhammed soyundan hiç birinin bunda payı yok.» (Aynı sahîfe)

*

§ Tathîr, Mübâhele ve Meveddet Âyetleri.

Âyet-i kerîmelerin bâzılarına, iniş sebebleri, yâhut teşriî hükümleri bakımından ad verilmiştir. XXXIII. Sûre-i Celîlenin (Ahzâb) 33. âyet-i kerîmesi bunlardandır ve «Tathîr Âyeti» diye anılır.

«Sahîhu Müslim» in, «Sahâbenin üstünlükleri» bölümünde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Alî, Hasan, Huseyn ve Fâtıma'yı (A.M) libâslarının altına alıp bu âyet-i kerîmeyi okudukları (Bulak—1290; C. III; S. 147), «Sahîhu Tirmizî» de Mü'minler anası Ümmü Seleme'nin (R.A) evinde, bu âyetin inişinden sonra Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn'i (A.M) abâlarının altına alarak, «Ehlibeytim bunlardır; sen onlardan ricsi gider ve onları tam bir temzilikle tertemiz et» buyurdukları, Ümmü Seleme'nin (R.A), «Ey Allâh'ın Peygamberi, ben de onlarla mıyım» demesi üzerine «Sen yerindesin ve sen hayra karşısın» dedikleri (Bulak—1292; II; S. 209), aynı kitapta Ümmü Seleme'nin sorusuna «Gerçekten de sen hayra karşısın» cevâbını verdikleri tahrîc

edilmektedir (II; S. 319). Tirmizî, gene «Sahîh» inde, Hz. Peygamber'in (S.M) tam altı ay sabah namazına giderlerken, Fâtîma'nın (A.M) kapısında, «Namaz, Ey Ehlibeyt, Allah ancak ve ancak sizden rıcsi gidermeyi, sizi tam bir temizlikle tertemiz etmeyi diler» buyurduklarını tahrîc ve kaydeder (II; S. 209). Ahmed b. Hanbel, «Müsned»inde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Fâtıma ve Alî'yi (A.M) önlerine oturtup Hasan ve Huseyn'i (A.M) dizlerine alarak üstlerine abâlarını örtüp bu âyet-i kerîmeyi okuduklarını ve «Allâhım, Ehlibeytim bunlardır ve Ehlibeytim tam olarak haketmiştir bunu» buyurduklarını bildirir (Mısır; Meymeniyye Mat. 1313; C. IV, S. 107). Gene aynı kitapta, Ümmü Seleme'den, Rasûlullâh'ın (S.M), Cenâb-ı Fâtımâ'ya (A.M), «Zevcini, çocuklarını çağır» buyurduğu, Alî, Hasan ve Huseyn (A.M) gelince, bu âyet-i kerîmenin indiği, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), onları, örtündükleri abânın altına alıp mübarek elini, abâdan çıkarak açtıkları ve «Allâhım, Ehlibeytim, yakınlarım bunlardır; sen onlardan rıcsi gider; onları tertemiz et» diye duâ buyurdukları tahrîc edilmektedir ki Ümmü Seleme vâlidemiz, «Başımı kapıdan uzattın da, Yâ Rasûlallah dedim, ben de onlarla mıyım? Sen hayra karşısın buyurdular» der (VI; S. 292).

Bu olay, Beyhakıy'nin «Sünen»inde, Ebû-Dâvûd'un «Müsned»inde, «Müstedrik'us-Sahihayn, Tehzîb'üt - Tehzîb, Zehâir'ül-Ukbâ, Kenz'ül-Ummâl, Mecma'uz - Zevâid, E'r-Rıyâd'un-Nadıra» gibi hadis kitaplarında, Tabarî, Fahr-i Râzî ve Süyûtî'nin Tefsirlerinde, «Üsd'ül-Gaabe, İstîâb» gibi Ricâle âit kitaplarda, «Esbâb'ün - Nüzûl, Târihu Bağdad» gibi kitaplarda, senedleriyle zikredilmektedir (Fadâil'ül-Hamse'ye; I, S. 214—243 ve Rahmetli Âyet'-ullah Seyyid Abd'ül-Huseyn Şerefüddîn'il-Âmilî'nin «El-Kelimet'ül-Garrâ' fî Tafdîl'iz-Zehrâ'» adlı kitabına bk. «El-Fusûl'ül-Mühimme fî Te'lif'il-Ümme» adlı değerli kitabının 1—200. S. sının sonunda; Necef-i Eşref—1375; 3. Basım; S. 9—23).

§ Necran Hristiyanları, III. Sûre-i Celîlede (Ali İmran),

İsâ Peygamber (A.M) hakkında nâzil olan âyetlere kanmazlar ve cizye vermemekte direnirlerse, Rasûl-i Ekrem'e (S.M), «Sana» (İsâ'nın Allah katındaki mertebesi, kulluğu ve Hristiyan inancının bâtıl olduğu hakkında) «Bilgi geldikten sonra da gene seninle tartışmaya kalkışana, artık de ki: Gelin, biz oğullarımızı, siz de oğullarınızı, biz kadınlarımızı, siz de kadınlarınızı, biz kendimizi, siz de kendinizi çağıralım (, bir yerde, bir araya gelelim); sonra mübâhelede bulunalım; artık Allâh'ın lânetini yalancılara havâle edelim» meâlindeki 61. âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Mübâhele, iki kişinin, iki tarafın, karşı karşıya gelerek lânetleşmesi, yalancı olanın, Allâh'ın rahmetinden uzaklaştırılmasını dilemesidir. Rasûl-i Ekrem (S.M), bu âyet-i kerîme inince, onlara haber göndermiş, hicretin onuncu yılı Zi'l-Hiccesinin yirmi dördüncü günü buluşmayı kararlaştırmışlardı. Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), o gün, İmâm Hasan ve Huseyn'i, Hz. Fâtımat'üz-Zehrâ'yı ve Alî'yi (A.M) çağırmışlar, berâberce Necranlıların bulunduğu yere gitmişlerdi; Cenâb-ı Fâtıma (A.M) arkalarındaydı, en arkada da Hz. Alî (A.M) geliyordu. Rasûlullah (S.M), bunlardan başka, ne amcalarını, ne zevcelerinden birini, ne de Hâşimoğullarından birisini çağırmışlardı. Mübâheleye giderlerken yanlarına yalnız Alî'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Huseyn'i (A.M) almışlardı. Onlara, «Ben duâ edince siz âmîn deyin» buyurmuşlardı. Necranlılar, Hz. Peygamber'i ve Ehlibeytini görünce, işin sonundan korkmuşlar, başlarındaki ulularının sözünü tutup cizyeye râzı olarak dönmüşlerdi.

Âyet-i kerîmedeki «oğullarımız» dan maksat, İmâm Hasan ve Huseyn'dir (A.M); bu sûretle ikisi de, Allâhu Teâlâ tarafından, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) oğulları sayılmaktadır. «Kadınlarımız» dan maksad, Sıddıyka-i Kübrâ Fâtımat'üz-Zehrâ'dır (A.M); «Biz» den maksatsa, Rasûl-i Ekrem (S.M) ve Emîr'ül-Müminîn Alî'dir (A.M); bu sûretle âyet-i kermede Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), peygamberlik sıfatı hâric, Hz. Rasûl-i Ekrem'le (S.M) berâber anılmaktadır.

Mübâhele olayı «Sahîhu Müslim» de, «Tirmizî» de, «Müsned» de, Beyhakıy'nin «Sünen» inde, «Müstedrik» te, Vâhıdî'nin «Esbâb'ün-Nüzûl» ünde, Ebû-Nuaym'in «Delâil» inde, bütün tefsîr kitaplarında, o cümleden olarak «Keşşâf» ta, «Tefsîru Kebîr» de, «Dürr'ül-Mensûr» da ve diğer kitaplarda nakledilmektedir.

Âyet-i kerîmede, «Oğullarımız, kadınlarımız, biz» sözlerindeki umûmîlik, husûsîliği de hâizdir; Kur'ân-ı Kerîm'in ve Islâm'ın, kıyâmete dek hükmünün devâmı düşünülürse, Hz. Muhammed'le (S.M) Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), kıyâmete dek Kur'ân'ı ve Islâm'ı, bütün gerçekliğiyle tanıtmaya, hükümlerini icrâya memûr olan İmâm'ın ve O'nun gaybetinde, nâibleri olan müctehidlerin, Cenâb-ı Fâtıma'nın, Islâm kadınlığının, İmâm Hasan ve Huseyn'in de (A.M) İslâm mücâhidlerinin mümessili olduklarını, bu Beş Ma'sûm'un, kıyâmete dek İslâmı ve îmânı temsîl ettiğini de anlarız (Fadâil-ül-Hamse; I, S. 244—250; El-Kelimet'ül-Garrâ' fî Tafdîl'iz-Zehrâ'; S. 2—9).

§ Kur'ân-ı Mecîd'in, XLII. Sûre-i Celîlesinin (Şûrâ), «Mevedde Ayeti» diye anılan ve «Bu, Allâh'ın, inanan ve iyi işlerde bulunan kullarını müjdelemesi; de ki: Sizden ecir istemiyorum (, dünyâlık birşey dilemiyorum); istediğim, ancak yakınlara (, Ehlibeytime) sevgidir ve kim, güzel ve iyi iş yaparsa, onun güzel ve iyi mükâfatını arttırırız; şüphe yok ki Allah, gerçekten de suçları örtendir, iyiliğe mükâfatla karşılık verendir» meâlindeki 23. âyet-i kerîmesi de Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn (A.M) hakkında nâzil olmuştur. Ansâr, hicretten sonra, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), sıkıntılı geçimini görüp mallarını, varlarını - yoklarını arzettikleri zaman bu âyet-i kerîme inmiştir. Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'tan, Taberânî, Hâkim, İbn Ebî-Hâtem, gene ondan tahrîc ettikleri ve İbn Hacer, «Savâik» ında yazdıkları ve rivâyet ettikleri gibi, bu âyet-i kermenin kimler hakkında nâzil olduğu Rasûl-i Ekrem'den (S.M) sorulunca, Alî, Fâtıma ve oğulları, yânî Hasan ve Huseyn (A.M) hakkında nâzil oldu buyurmuşlardır. Zamahşerî, «Keşşâf»

ta, bu âyte-i kerîme indikten sonra Hz. Rasûl'e (S.M), sevgileri bize vâcib olan yakınların kimlerdir diye sorulunca, «Alî, Fâtıma ve oğulları» buyurduklarını bildirir. Fahr-i Râzî de «Tefsîr» inde bunu naklettikten sonra, «Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn'in (A.M), Rasûlullâh'a (S.M) yakınlıkları sâbit olunca da» der, «Bu âyet birkaç vechile onların yüce tanınmalarına delâlet eder: Önce bunlar, Âl-i Muhammed'dir (S.M); bu, tevâtürle sâbittir. İkincisi, Hz. Peygamber (S.M), gene tevâtürle sâbit olduğu gibi, Cenâb-ı Fâtıma (A.M) hakkında, «Fâtıma, benim bir parçamdır; O'nu inciten, beni incitmiştir» buyurmuşlardır; Alî'yi, Hasan'ı ve Huseyn'i (A.M) sevdikleri de tevâtürle sübût bulmuştur; bu sübût dolayısıyle bütün ümmete, «O'na uyun da doğru yolu bulun» (VII; A'râf, 157) hükmünü kabûl etmek, «Artık O'nun emrine aykırı hareket edenler» âyetinde (XXIV; Nûr, 63) bildirilen sonuçtan çekinmek, «De ki: Allâh'ı seviyorsanız, artık bana uyun da Allah da sevsin sizi (III; Âli İmrân, 31) buyruğunu tutmak ve «Andolsun ki Allâh'ın Rasûlünde sizin için uyulacak en güzel örnek var» (XXXIII; Ahzâb, 21) âyetinin hükmüne uymak, bütün ümmete vâciptir. Üçüncüsü, Âl-i Muhammed'e (S.M) duâ, salavât, onlar için büyük bir şereftir; bundan dolayı da bu, teşehhüdün sonudur; onlardan başkaları için böyle bir yücelik yoktur; bütün bunlar, Âl-i Muhammed'i (S.M) sevmenin vücûbunu bildirir» der. Süyûtî de, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), bu âyet-i kerîmenin, Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn (A.M) hakkında indiğini bildirdiklerini de «E'd-Dürr'ül-Mensûr»da zikreder. «Zehâri'ül-Ukbâ, Mecma'uz-Zevâid» aynı bilgiyi verir; İbn Ebî-Hâtem ve Hâkim de bu yorumu kabûl eder; «Nûr'ül-Absâr» da da, Bagavî'den aynı yorum nakledilir. Hâkim, «Tefsîr» inde, Ebû-Umâmet'il-Bâhilî'den, Rasûlullâh'ın (S.M), «Yüce Allah peygamberleri ayrı-ayrı ağaçlardan (soylardan) halketti; ben ve Alî, bir ağaçtan yaratıldık; o ağacın aslı benim, fer'i Alî'dir; Fâtıma verimidir; Hasan ve Huseyn meyveleri; Şîamız yaprakları dır o ağacın. Kim, o ağacın dallarından bir dala yapışırsa kurtulur; kim ondan uzaklaşırsa yok olur-gider.

Kul, Allâh'a bin yıl ibâdet etse, sonra bin yıl daha ibâdette bulunsa da yerlere döşense, fakat bizi sevmese, gene Allah onu, yüz üstü cehenneme attırır» buyurduklarını, sonra da Meveddet âyetini okuduklarını tahrîc etmiştir.

«Müstedrik'üs-Sahîhayn» de, İmâm Hasan'ın, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) şehâdetlerinden sonra, Kûfe'de, okudukları hutbede, «Ey insanlar, beni tanıyan tanır: tanımayan bilsin, tanısın ki Alî oğlu Hasan'ım ben; Allâh'ın salâtı O'na ve soyuna olsun, Rasûlullâh'ın oğluyum ben; Vasıy'nin oğluyum ben. Halkı müjdeleyenin oğluyum ben; korkutanın oğluyum ben; Allâh'ın izniyle Allâh'a çağıranın oğluyum ben; aydınlatan ışığın oğluyum ben. Ben o Ehlibeyttenim ki Cebrâîl, bizim katımıza inerdi; bizim yanımızdan göğe ağardı. Ben o Ehlibeyttenim ki Allah, onlardan ricsi gidermiştir; onları tertemiz etmiştir. Ben, o Ehlibeyttenim ki Allah, onların sevgisini her Müslümâna farz etmiştir. Mukaddes ve yüce Allah, Allâh'ın salâtı O'na ve soyuna olsun, Peygamberine, «De ki» buyurmuştur, ben sizden bir ecir istemem; istediğim, ancak yakınlara sevgidir ve kim, güzel ve iyi bir iş yaparsa, onun güzel ve iyi mükâfâtını arttırırız.» Güzel ve iyi mükâfâtı arttırış, biz Ehlibeytin sevgisidir» buyurduklarını bildirir. İmâm Zeyn'-Âbidîn (A.M), Kerbelâ fâcıasından sonra, Kûfe'de, Ehlibeyt'e târîz eden kisiye, bu âyet-i kerîmeyle ihticacda bulunmuşlar, onun hidâyete erişmesine sebeb olmuşlardı.

Bu âyet-i kerîmedeki yakınlığın, müşriklere hitâb olduğunu söyleyenler, âyeti bu tarzda yorumlayanlar olmuştur; fakat âyet-i kerîme Medîne'de ve Ansâr'ın arzettiğimiz gibi Hz. Rasûl'e (S.M), varlıklarını sunmak istemeleri üzerine inmiştir; esâsen kâfirlerle müşriklere, risâlet ecri husûsunda böyle bir İlâhî hitâbın gelmesine imkân yoktur. Yakınları, akrabâyı sevmek ve korumak husûsunda indiğini söyleyenler de vardır; fakat bu da nüzûl sebebine uymaz. Âyet-i Kerîmenin, XXXIV. Sûre-i Celîlenin (Sebe'), «Deki: Sizden bir ücret, bir karşılık istemiyorum; sizin ol-

sun o; benim ecrim ancak Allâh'a âittir ve O, herşeye tanıktır» meâlindeki 47. âyetin'n hükmüyle neshedilmiştir diyenler de var; fakat bu âyet-i kerîme, Allâh'ın hükümlerini, emir ve nehiylerini bildirmeme karşılık sizden bir dünyâlık istemem meâlindedir; sizi minnet altına almam demektir. Meveddet Âyet-i kerîmesiyse Ansâr'ın mürâcaatı üzerine nâzil olmuştur ve bütün Müslümânlara Ehlibeyt sevgisini vâcib kılmaktadır; kimlerin sevilmesi gerektiğini de bizzat Rasûlullâh (S.M) bildirmişler, Ehlibeyti tarafından da defâlarca te'kîd edilmiştir. Nâsihi, mensûhu, muhkemi, müteşâbihi herkesten fazla Ehlibeyt bilir; aklıyle, re'yiyle, bir yana yamanarak yorum'arda bulunanlar değil. Ehlibeytin mahabbeti emredilsevdi, âyetin, «İlla'l-Meveddete fi'l-Kurbâ» tarzında değil, «İl'â Meveddet'el-Kurbâ», yâhut «İlla'l-Meveddete li'l-Kurbâ» tarzında olması gerekirdi de denmiştir; fakat bu da yerinde bir söz değildir. Çünkü izâfet ve «Lâm» burda «fi»nin ifâde ettiği anlamı vermez; Zamanşerî'nin «Kessâf» da dediği gibi âyetteki «fi» mubâlagayı tazammun etmektedir. Te'kîdi bildirmektedir. Bir de şu var: İmâm Hasan ve Hüseyn (A.M), Medîne'de doğmuşlardır; Şûrâ Sûresiyse Mekke'de nâzil o'muştur diyenler olmuştur. Bunların sözleri büsbütün boştur ve belki de Ehlibeyt düşmanlığına dayanmaktadır. Bu âyet-i kerîme ve bundan sonraki üc âyet, İbn. Abbas ve Katâade'den ge'en rivâyetlere, Sa'lebî ve Begavî'ye, Vâhıdî'nin «Esbâb'ün-Nüzûl» üne ve Ehlibeyten gelen haberlerin ittifâkına ve tevâtürüne nazaran Medîne-i Münevvere'de inmiştir. Tertip dolayısıyle Mekke'de nâzil olan sûrelerde, Medne'de inen âyet-i kerîmeler olduğu gibi Medîne'de inen sûrelerde de Mekke'de nâzil olan âyetler mevcuttur.

Meveddet Âyet-i kerîmesinin, Ehlibeyt hakkında inmediğ'ne dâir rivâyetler, bilhassa Ikrıme'den gelmektedir. Bu kişi, Tathîr Âyetini de dilediği tarzda yorum'amaya kalkışan bir kişidir. Ikrime, Mukaatil b. Süleymân'la berâber, Hâricîlerin en aşırı inançlarını benimsemiştir. Ah-

med b. Hanbel, Yahyâ b. Bükeyr, Hâlid b. Imrân, Mıs'ub, Muhammed b. Sîrîn, Yahyâ b. Saîd'ül-Ansârî, İbn'ül-Müseyyib ve diğerleri bu adamı yalancılıkla töhmetlemişlerdir. İbn. Abbâs'ın ve Abdullah b. Mes'ûd'un oğulları, bu kişinin, babaları adına yalan söylediğini bildirmişlerdir. Zehebî'nin «Mîzn'ül-İtidâl» inde, Askalânî'nin «Feth'ül-Bâri» sinde, İbn Hallikân'ın «Vefeyât» ında, Yâkuut'un «İrşâd'ül-Erîb ilâ Ma'rifet'il-Edîb» inde ve diğer kitaplarda, bu husûsta rivâyetler vardır. Hâsılı Meveddet Âyet-i kerîmesi, Ehlibeyt-i İsmet ve Tahâret hakkında nâzil olmuştur (Fadâil'ül-Hamse'ye ve El-Kelimet'ül-Garrâ'ya da bakınız; I; S. 259—264; S. 15—18, 23—35 ve notları).

***

Ehlibeyt hakkında nâzil olan âyet-i kerîmeleri, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) hadîs-i şeriflerini, birer - birer yazmaya, anlatmaya kalksak sahîfeler yetmez, ömrümüz tükenir, gene onların fazîletleri, lâyık'yle anlatılamaz. Kaleme gelenler, dile getirilenler, ancak güneşten zerre, ummandan katredir. Onun için bu kadarını yeter buluyor; hâl tercemelerini mümkün olduğu kadar ihtisâr ederek arzetmeye başlıyoruz.

ONİKİ İMÂM (A.M)

Birinci İmâm (Ebu-Tâlib oğlu Emîr'ül-Mü'minîn Ali (A.M)

§ Hazret-i Peygamber'in (S.M) amcaları ve Abdü Menâf oğlu Hâşim oğlu Şeybet'ül-Hamd Abdülmuttalib'in oğlu ve Rasûlullâh'ın (S.M) babaları Abdullâh'ın kardeşi Ebû-Tâlib'in oğludur. Ebû-Tâlib'in adı Abdü Menâf'tı. Anneleri, Hazret-i Rasûl-i Ekrem'in (S.M) ataları Hâşim'in oğlu Esed'in kızı Fâtıma'dır (A.M). Alî (A.M), Hazret-i Rasûlullâh'ın (S.M) dâvete başlamalarından otuz yıl önce Receb ayının onüçüncü Cumâ günü, tanyeri ağarırken Kâ'be-i Muazzama'nın içinde doğmuşlardır ve Kâ'be-i Muazzama'nın içinde doğan tek kişi, kendileridir. Baba ve ana tarafından Hâşim soyundan gelmişlerdir.

Ebû-Tâlib'in, Tâlib, Akıyl ve Ca'fer adlı üç oğlu daha vardı. Tâlib, Kureyş tarafından Bedir savaşına katılmaya zorlanmış, oysa müşriklere uymamış, onlardan ayrılmıştı; sonu hakkında belirli bir bilgi yoktur. (Umdet'üt-Tâlib; Necef — 1337 H. 1918. S. 14—15). Tâlib'le Akıyl'in, Akıyl ile Ca'fer'in ve Ca'fer'le Alî'nin doğumları arasında onar sene fâsıla vardır (Aynı; S. 14). Tâlib'ten soyu yürümemiştir. Akıyl, Araplarca pek önemli sayılan soy - sop bilgisini pek iyi bilirdi; nesli, oğlu Muhammed'den yürümüştür. Ca'fer, İslâmdan sonra Habeş diyârına hicret etmiş, Hayber'in fethi günü gelip Hazret-i Rasûl'e (S.M) ulaşmış, Hicretin sekizinci yılında Mu'te savaşında şehîd olmuştur. Şehâdetinden önce, savaşta elleri kesilmiş, Ra-

sûl-i Ekrem (S.M), Allâh'ın ona iki ele bedel iki kanat ihsan ettiğini buyurmaları, «Tayyâr» lâkabiyle anılmasına sebeb olmuştur; soyu, Abdullah adlı oğlundan yürümüştür. Ebû-Tâlib'in Ümmühânî adlı bir de kızı vardı.

Ebû-Tâlib, Hazret-i Peygamber'i (S.M), Abdülmuttalib'in vefatlarından sonra yanlarına almışlar, vefatlarına dek onu korumuşlardı. Kureyş, Hâşimoğullarıyla görüşmemeyi, alış - verişte bulunmamayı, evlenmemeyi kararlaştırdıkları ve Müslümânların, Ebû-Tâlib'in evinin bulunduğu mahalleye sığındıkları yıllarda Ebû-Tâlib, geceleri, elinde kılıç, sokakta gezer, Rasûl-i Ekrem'e (S.M) bir kötülük yapmamaları için evin ve mahallenin çevresinde dolaşırdı. Bâzı geceler, Alî'yi, Hazret-i Peygamber'in yatağında yatırır, ona yapılacak bir sûikasde, Alî'yi amaç ederdi. Rasûl-i Ekrem (S.M), Alî ile namaz kılarlarken Ca'fer'e: «Sen de amcanın oğluna uy, onunla berâber namaz kıl» buyurmuş, Ca'fer de onun sözünü tutmuştu. Bütün gücüyle Hazret-i Peygamber'i (S.M) koruyan, inşâd ettiği şiirlerde İslâmını izhâr eden Ebû-Tâlib, Hazret-i Peygamber'in (S.M), halkı dîne dâvete başlamalarının onuncu yılı Ramazanının yedinci günü, Cenâb-ı Hadîce'nin (R.A) vefatlarından üç gün önce ebediyete intikaal etmişlerdir (A.M). Alî, babasının vefâtını Hazret-i Rasûl'e (S.M) bildirince Rasûlullah, onu yıkamasını Alî'ye emretmiş, cenâzesini teşyî' etmiş, bizzât kabre koymuş, «Yakınlığını isbât ettin amca; beni küçükken büyüttün, büyüyünce de bana yardım ettin, beni korudun» buyurmuştu. (Dâiret'ül Maârif'iş Şîa; I; 2. Basım, Beyrut — 1393 H. 1973; S. 69).

Anneleri Fâtıma, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'e (S.M) analık etmişti; Rasûl-i Ekrem (S.M), onun hakkında, «Bu, beni doğuran anamdan sonra anamdır benim» buyurmuşlardı. Hazret-i Peygamber'in (S.M) Medîne'ye hicretlerinden sonra Alî ile hicret eden Fâtıma'lardan biriydi; İslâmı kabûl eden kadınların da onbirincisiydi; Hazret-i Rasûl'e (S.M) bey'at eden kadınların ilkiydi. Emîr'ül-Mü'minîn

(A.M), anneleri vefât edince ağlaya - ağlaya gidip Cenâb-ı Rasûl'e (S.M), Anam vefât etti diye haber verince Rasûl-i Ekrem (S.M), «Benim anam vefât etti!» buyurmuşlar, Zeydoğlu Üsâme'yle Ebû-Eyyûb'ül-Ansârî'yi ve Amr adlı Zencî köleyi gönderip kabrini hazırlatmışlar, gaslinden sonra gömleklerini gönderip kefen olarak ona sardırmışlar, mübârek na'şini kabrinedek taşımışlar, namazlarını kılıp bizzat kabre indirmişler, bir müddet kabirde kalıp: «Oğlun, oğlun, oğlun; Ca'fer de değil, Akıyl de değil; oğlun, oğlun Ebû-Tâlib oğlu Alî» buyurup kabirden çıkmışlardı. Bu sözlerinin sebebi sorulunca da, soru melekleri, Rabbini, Peygamberini sorunca cevap verdi ve velîn ve imâmın kim sorusuna, oğlum demekten utandı; onun için söyledim buyurmuşlardı. (Bıhâr'ül-Envâr; XXXV; Tehran — 1380, S. 179—182).

§ Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) künyeleri, «Ebü'l-Hasan» dı. Rasûl-i Ekrem, kendilerine «Ebû-Türâb» künyesini vermişlerdi; bundan dolayı, en fazla bu künyeyi severlerdi; düşmanları da, esefle söyleyelim, O'na bu künyeyle söverlerdi.

§ Lakapları, arslan anlamına «Havder», Murtazâ, Allah arslanı anlamına «Esed'ullah», «Emir'ül-Mü'minîn, Mevla'l-Muttakıyn» dir; daha birçok lâkabları vardır; en meşhuru «Murtazâ» dır. Hazret-i Peygamber (S.M), Tebük savaşına giderlerken, Alî'yi Medîne'de yerlerine bırakmışlar, savaşa katılamadığından üzülen ve üzüntüsünü bildiren Alî'ye, «Hârun, Mûsâ'ya ne menziledeyse, sen de bana o menziledesin, râzı değil misin buna? Ancak benden sonra peygamber yok» buyurmuşlar, Alî de «Râzı oldum» demiş, râzı edilmiş anlamına gelen «Murtazâ» lâkabı, bu yüzden kendilerine verilmiştir. (Sahîhu - Buhârî, Müslim, Tirmizî, Müstedrik, Müsned ve Neseî'nin Hasâis'-inden ve diğer kitaplardan hakkı «Fadâil'ül Hamse; I, S. 299—317).

§ Hazret-i Fâtıma'nın (A.M) vefâtlarına kadar, baş-

ka bir kadın almamışlardır. Erkek - kız, otuz üç evlâtları olmuştur. İmâm Hasan ve Huseyn'le doğmadan düşen ve adı, Hazret-i Peygamber (S.M) tarafından konan Muhsin, Zeyneb ve Ümmü Kalsûm, Cenâb-ı Fâtıma'dan (A.M) olan evlâdıdır. Hazret-i Rasûlullâh'ın (S.M) nesl-i pâki olan soyları, İmâm Hasan, İmâm Huseyn, Muhammed b. El-Hanefiyye, Ebü'l-Fazl Abbâs ve Ömer'ül-Ataraf'tan yürümüştür.

§ Bir kıtlık yılında, Rasûl-i Ekrem (S.M) ve amcaları Abbas (A.M), Ebû-Tâlib'in sıkıntısını gidermek için oğullarını almayı kararlaştırmışlar, Ebû-Tâlib, Akıyl'i bana bırakın demiş, bunun üzerine Alî'yi Hazret-i Rasûl (S.M) almışlar, Abbas da Ca'fer'i almıştı. Alî, bu sûretle küçük yaşından îtibâren Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M) evlerinde kaldı ve onun İlâhî terbiyesi altında yetişti.

§ Rasûl-i Ekrem'e (S.M) vahiy geldikten sonra İslâmını ilk ızhâr eden Alî'dir (A.M); ondan sonra Cenâb-ı Hadîcet'ül-Kübrâ (R.A) slâmı kabûl etmişlerdir.

§ XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ'), «Ve en yakın hısımlarını korkut» meâlindeki 214. âyet-i kerîmesi inince Rasûl-i Ekrem (S.M), Cenâb-ı Hadîce'ye (R.A) yemek hazırlatmış, Al'ye de (A.M), Abdülmuttalib soyundan olanları çağırmasını emir buyurmuştu. Dâvet edilenler gelince Hazret-i Peygamber (S.M), söze başlamak istemiş, fakat Ebû-Leheb, buna engel olmuş, ertesi günü aynı durumla karşılaşılmış, üçüncü günü Hazret-i Rasûlullah (S.M), onları imana dâvet buyurmuşlar, bu işte bana kim vezîr olacak demişler, Alî (A.M), bu vazîfeyi kabûl ettiğini söyleyince Rasûl-i Ekrem (S.M), «Gerçekten de» buyurmuşlardı, «Bu», yâni Alî, «Benim kardeşimdir, vezîrimdir, vasiymdir, içinizde halîfemdir; ona itâat edin.» Orada bulunanlardan, Ebû-Tâlib'le, Allah, oğlunun sözünü dinlemeni, ona itâat etmeni emrediyor diye alay edenler bile olmuştu (Fadâil'ül-Hamse; I, S. 333—335).

Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Alî'ye (A.M), «Râzı değil mi-

sin ki yâ Alî, sen benim kardeşimsin, vezîrimsin, borcumu ödeyecek, vaadimi yerine getirecek kişisin; ben sağken seni seven, sözünü tutmuş, dediğini yapmıştır; benden sonra, sen sağken seni seven kişinin hayatını, esenlikle, îmanla sona erdirir Allah; benden sonra, seni görmediği (, senin zamânına ulaşmadığı) hâlde seni seveni de Allah, esenlikle, îmanla sona ulaştırır ve korku gününde emin eder onu. Sana buğzederek ölen kişiyse yâ Alî, câhiliyyet üzere ölür; İslâm'da yaptıklarının hisâbını da Allah sorar ondan» buyurduklarını «Kenz'ül-Ummâl» bildirir (Aynı; S. 335).

«El-İsâbe» de, CX. Sûre-i Celîle (Nasr) inince, Rasûlullâh'ın (S.M); Alî'ye (A.M), «Gerçekten de o, benim kardeşimdir, vezîrimdir, halîfemdir, ehl-i beytimin içinde ve benden sonra bana halef olacak en hayırlı kişidir» buyurdukları bildirilmektedir (Aynı Sahîfe).

Suyâtî, «E'd-Dürr'ül-Mensûr» da, XX. Sûre-i Celîlenin (Tâ-Hâ), «Bana ehlimden birini, kardeşim Hârûn'u vezîr yap ve beni onunla güçlendir» meâlindeki, Hazret-i Mûsâ'nın (A.M), dileğini bildiren 29—31. âyet-i kerîmelerinin tefsîrinde, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Allâhım, beni, kardeşim Alî ile güçlendir» diye duâ buyurduklarını kaydeder; «E'r-Rıyâd'un-Nadıra» ve «Nûr'ül-Absâr» da da bu meâlde hadisler vardır (Aynı; S. 336—337).

§ Rasûl-i Ekrem (S.M), hicret edecekleri gece, Alî'yi kendi yataklarına yatırmışlar, Alî (A.M), bunu canına minnet bilmiş, şükür secdesine kapanarak kabûl etmişti. Hazret-i Peygamber'e (S.M) suikasıtta bulunmak üzere gelenler, yataklarında Alî'yi bulmuşlar, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'i sormuşlar, fakat bir cevap alamamışlar, iz izliyerek aramaya koyulmuşlardı. Emîr-'ül-Mü'minîn, Cenâb-ı Rasûlullâh'ın (S.M) emânetlerini yerlerine vermiş, Hazret-i Rasûl-i Ekrem'den gelen mektuptaki emre göre Hz. Fâtımat'üz-Zehrâ (A.M), kendi anneleri ve übeyr'in kızı Fâtıma'yla bâzı rivâyetlere göre Hamza'nın kızı Fâtıma'yı Üm-

mü Eymen'i ve Vâkıd'ı alıp yola düşmüş, yolunu kesmek isteyenler, birşey yapamamışlardı. Üç gün sonra kendisini Rubâ'da bekleyen Rasûlullâh'a (S.M) ulaşmış, beraberce Medîne'ye gitmişlerdi. II. Sûre-i Cellenin (Bakara), «İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızâsına nâil olmak için canını satar; ve Allah, kullarını pek esirgeyendir» meâlindeki 207. âyet-i kerîmesi, bu münâsebetle nâzil olmuştur (Neseî'nin «Hasâis»inden, «Müstedrik, Nur'ül- Absâr, Müsned, Üsd'ül-Gaabe, Kenz'ül-Ummâl, Tefsîrü Kebîr, Dürr'ül-I-Mensûr v. s.» den naklen Fadâil'ül-Hamse; II, S. 309—315).

§ Hicretten beş ay sonra Rasûl-i Ekrem (S.M), «Ansâr-Yardım edenler» denen Medîneli Müslümanlarla «Muhâcirîn - Göçmenler» diye anılan ve Mekke'den göçen Müslümanları birbirleriyle daha da kaynaştırmak için kardeş ettiler. Kardeşlik töreni bitince tek kalan, yalnız Rasûl-i Ekrem'le (S.M) Alî Emîr'ül-Mü'minîn'di (A.M). Alî, «Yâ Rasûlallah» dedi, «Ashabını birbiriyle kardeş ettin, beniyse yalnız bıraktın.» Hazret-i Rasûl (S.M), «Sen» buyurdular, «Mûsâ'ya Hârun ne menziledeyse, bana o menziledesin; ancak benden sonra peygamber yok; sen, dünyâda da benim kardeşimsin, âhırette de.» (Müsned, Kenz, Siyer-i Halebî v.s.).

Bu kardeşlik, önce de arzedildiği gibi bir kere de Mekke'de, Abdülmuttaliboğullarının topluluğunda beyân buyurulmuştu.

§ Hicretin birinci yılı Muharrem ayının virmi birinci perşembe günü akşamı, Rasûl-i Ekrem, tek kızları Cenâb-ı Fâtımet'üz-Zehrâ'yı (A.M), Alî ile evlendirmişler, Alî (A.M.) kimsenin ermediği bu şerefe ermişti.

§ Hicret'in ikinci yılı Ramazan ayının on yedinci günü vuku' bulan Bedir davaşında, Rasûlullâh'ın sancakları, Alî'de, Ansâr'ın sancağı, Ubâde oğlu Sa'd'da, bir rivâyette de Muâz oğlu Sa'd'deydi. Savaş başlamadan, Alî (A.M),

geceleyin, müşriklerin bulundukları yerdeki kuyudan su çekip Islâm ordusuna getirmişti.

Savaşta müşriklerden Rabîa oğlu Utbe'yle kardeşi Şeybe ve oğlu Velîd, meydana çıkmışlar, kendileriyle savaşacak erler istemişlerdi. Bunlara karşı, Ansâr'dan Muâz, Muavviz ve Hâris oğlu Avf çıkmışlar fakat müşrikler, kendilerine eşit kişiler istemişler, bunlarla savaşmayacaklarını söylemişlerdi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (S.M), Alî'yi, Abdü Menâf oğlu Muttalib'in oğlu Hâris oğlu Ubeyde'yi ve amcaları Hamza'yı yollamış, emirlerine göre Alî, Velîd'le, Ubeyde, Şeybe'yle, Hamza da Utbe'yle savaşa koyulmuşlardı. Ubeyde yetmiş yaşındaydı; Alî, Islâm ordusunda en genç erdi; Hamza'yla Utbe orta yaşlardaydı. Alî ve Hamza, hasımlarını öldürmüşler, Şeybe, Ubeyde'nin ayağını kesmiş, o da Şeybe'nin başını yarmıştı. Hamza'yla Alî yetişip Şeybe'yi öldürmüşler, Ubeyde'yi orduya götürmüşlerdi. Ubeyde, ordu savaştan dönerken vefât etti; Ehlibeytten ilk şehîd, odur. Alî, Ebû-Süfyân'ın oğlu Hanzala'yı, Âs oğlu Saîd'in oğlu Âs'ı da öldürmüştü. Bu Âs, Amr b. Saîd'in atasıydı, Yezîd'in zamânında, Medîne'de vâliydi; İmâm Huseyn'in (A.M), şehâdet haberi Medîne'ye ulaşınca pek sevinmiş, Huseyn'i (A.M) ve Hâşimoğullarını yeren bir şiir inşâd ederek gizlediği inancı izhâr etmişti.

Bedir savaşında Munzir oğlu Abdullah, Amr oğlu Harleme de dâhil olmak üzere, öldürülen yetmiş müşrikin yirmi yedisi Alî tarafından katledilmişti (Sahîhu - Buhârî'nin «Bed'ül-Halk», Müslim'in «Kitab'üt-Tefsîr», İbn Mâce'nin «Ebvâb'ül-Cihâd» bölümleriyle, «Müstedrik»ten ve Bayhakıy'nin «Sünen» inden, «E'r-Rıyâd'un-Nadıra, Zahâir'ül-Ukbâ ve Kenz'ül-Ummâl'dan, Keşşâf, Tefsîr-i Kebîr, E'd-Dürr'ül-Mensûr'dan, Hilyet'ül Evliyâ ve Târih-i Tabarî'den naklen Fadâil'ül-Hamse; II. S. 315—319).

§ Uhud savaşında, Müşriklerin sancağı, Abd'üd-Dâr oğullarından, Ebû-Talha oğlu Talha'daydı. İslâm ordusu-

nun sancağını da aynı boydan Umeyr oğlu Mıs'ab taşıyordu; şehîd olunca sancak, Alî'ye verildi. Ebû-Talha oğlu Talha'yı Alî öldürdü ve sancak yere düştü. Sancağı, Ebû-Saîd aldı, Alî onu da öldürdü; sancak yere yattı. Bu sefer, onun kardeşi Osman, sonra onun kardeşi, ondan sonra da öbür kardeşi sancağı aldı. Sancağı alan, Alî tarafından öldürülmekte, sancak yere düşmekteydi. Sancağı yerden alan Osman oğlu Ebû-Azîz, ondan sonra Ebû-Cümeyle oğlu Abdullah, ondan sonra da Şurhabîl oğlu Ertat, nihayet Abd'ür-Dâr oğullarının köleleri sancağı ele aldılar ve hepsi de birer-birer Alî tarafından katledildiler. Sonunda sancağı bir kadın kavradı.

Tarihlerde tafsîlâtiyle bildirildiği gibi müşrikler, bozguna uğrayınca, önce Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Medîne'de savunma yollu savaş istemelerine karşılık, çıkmayı istemeleri, sonra da Abdullah bin Cübeyr'in kumandası altına verilen ve bir gediği korumaya me'mûr edilip her hâlde yerlerinden ayrılmamaları emredilen okçuların, bozgunu görünce ganîmet hırsına düşmeleri ve yerlerinden ayrılmaları yüzünden çetin bir imtihana mâruz kalan İslâm ordusu, Hâlid b. Velîd'in gedikten hücumuyla bozulup dağıldı; Abdullah şehîd düştü; Rasûl-i Ekrem'in (S.M) yanlarında Alî ile birkaç kişi kaldı ancak. Alî, Rasûl-i Ekrem'e (S.M) saldıranları bozmadaydı; o gün tam onaltı yara almıştı. Ashâbın tekrar Hazret-i Rasûl'ün (S.M) yanlarında toplanmaları, Alî'nin sebâtı sâyesinde olmuştu. (Üsd'ül-Gaabe ve Nûr'ül-Absâr'dan naklen Fadâil'ül-Hamse; II, S. 319—320).

§ Handak savaşında, yiğitlikte bin ere bedel sayılan Abdu Vedd oğlu Amr, Ebû-Cehl oğlu Ikreme, Ebû-Veheb oğlu Hubeyre, Mugıyra oğlu Abdullâh'ın oğlu Nevfel ve Ömer'in kardeşi Dırar'la hendeğ'in geçit yerinden geçip Müslümanlardan, kendisiyle savaşacak birisini istemiş, fakat hiç kimse, kendisinde, ona karşı duracak cesâreti bulamadığından, sesini çıkarmamıştı. Alî kalkıp Yâ Rasûlullah demişti, ben gideyim. Rasûl-i Ekrem (S.M), «O, Amr'-

dır, otur» buyurmuşlardı, Amr, at oynatıp, öldürülünce gideceğinizi sandığınız cennetiniz nerde, yok mu savaşacak diye bağırınca gene Alî gitmek istemiş, fakat Rasûlullâh (S.M), aynı sözlerle onu oturtmuştu. Üçüncü seferinde Hazret-i Rasûl-i Ekrem (S.M), Alî'ye izin vermiş, başlarındaki imâmelerini ona giydirmişler, Zü'l-Fekaar adlı kılıçlarını vermişler, göndermişler ve «Mücessem îman, mücessem şirkle savaşmada» buyurmuşlardı.

Alî (A.M), Amr'a karşı çıkınca Amr ona, kim olduğunu sormuş, öğrenince, seni öldürmek istemem, dön-git demişti. Alî (A.M), Fakat buyurmuştu, Ben seni öldürmeyi isterim. Bir de sen, Kureyş üç şey istese benden, birini mutlaka yaparım demişsin. Amr, evet, sen de iste demişti. Alî (A.M), ona îman teklif etmiş, kabûl etmeyince, savaşı bırak, git; Muhammed gerçekse üstün olur, sen de anlarsın; değilse zâten murâdına erersin demiş, fakat Amr, savaştan dönmeyi de kibrine yedirememiş, bu teklîfi de kabûl etmemişti. Bunun üzerine Emîr-'ül-Mü'minîn (A.M), Sen atlısın buyurmuşlardı, ben yayayım, atından in de dövüşelim. Amr, bu teklîfi kabûl edip atından inmiş ve bir kılıçta zavallı hayvanın ayaklarını kesip yere sermişti. Amr, Alî'ye saldırıp mübârek başlarına bir kılıç vurmuş, imâme yarılıp kılıç başlarının ön tarafını yarmıştı. Sıra Alî'ye gelince Amr'a hücûm etmiş, kalkan toz göz gözü görmez etmişti. Bu sırada Alî'nin tekbîr sesi duyulmuş, Rasûl-i Ekrem (S.M), tekbîr getirerek Alî, Amr'ı öldürdü buyurmuşlardı; Ashâb da hep bir ağızdan tekbîr getirmişlerdi. Alî (A.M) Amr'ı öldürünce Zübeyr de Nevfel'i katletmiş, öbürleri kaçıp ordularına sığınmışlardı.

Rasûl-i Ekrem (S.M), «Alî'nin Handak günündeki bir kılıç vuruşu, ümmetimin kıyâmetedek yaptığı, yapacağı ibâdetlerden üstündür» buyurmuşlar, XXXIII. Sûre-i Celîlenin (Ahzâb), «Allah kâfirleri, hiddetleriyle-şiddetleriyle def' etti, hiçbir hayır elde edemediler ve Allah, savaş husûsunda inananlara yetti; gerçekten de Allah pek güçlü olan-

dır, üstün bulunandır» meâlindeki 25. âyet-i kerîmesi, Alî (A.M) hakkında nâzil oldu.

§ Hicretin altıncı yılının sonlarında Hudeybiyye uzlaşması oldu. Hazret-i Peygamber (S.M), uzlaşma kağıdını Alî'ye (A.M) yazdırdılar. Müşrikler, barış kâğıdına yazılan «Rasûlullah Muhammed» sözündeki «Rasûlullah» ın silinmesini, yerine «Abdullah' oğlu» yazılmasını istediler. Rasûl-i Ekrem (S.M), Alî'ye, silmesini buyurdular. Alî (A. M), böyle birşey yapamayacağını söyleyince kendileri sildiler ve Alî'ye, «Bu» buyurdular, «Zorla senin de başına gelecek» ve bu sûretle Hakemeyn olayını önceden haber verdiler (Bıhâr'ül-Envâr; C. XX; S. 335).

§ Hicretin yedinci yılının başlarında Hayber'e gidildi. Savaşta sancak, Ebû-Bekr hazretlerine, ertesi günü Ömer hazretlerine verildi; fakat fetih nasîb olmadı. Cenâb-ı Peygamber (S.M), «Yarın sancağı öyle bir kişiye vereceğim ki» buyurdular, «O, Allâh'ı ve Rasûlünü sever; Allah ve Rasûlü de onu sever; o, kaçmaz, fethetmedikçe de geri dönmez.»

Sahâbenin çoğu, bu övülen kişi olmayı umarak sabahı etti. Alî'nin (A.M) gözleri ağrıyordu, rahatsızdı. Rasûlullah (S.M), sabahleyin onu çağırdılar; elleriyle gözlerini sıvazladılar; önce onları îmana dâvet etmesini öğüt verdiler; sancağı ona teslîm ettiler. Alî o gün, pek yiğit bir er olan Merhab'ın kardeşini ve kendisini öldürdü; kalenin kapısını söküp savaşta kalkan olarak kullandı ve Hayber fethedildi (Sahîhu Buhârî'nin «Bedo'ül - Halk», Müslim'in «Cihâd ve Siyer, Fadâil'üs - Sahâbe» bölümleriyle Tirmizi ve İbn Mâce'nin, «Sahîh» lerinden, Neseî'nin «Hasâis»inden «Müsned» ve «Müstedrik» ten, «İstîâb, Üsd'ül-Gaabe, Kenz'ül-Ummâl, E'r-Rıyâd'un-Nadıra, Mecma'üz-Zevâid, Tehzîb'üt-Tehzîb, Tefsîr-i Kebîr, Hılyet'ül-Evliyâ'» ve «Tarihu Bağdad'dan naklen Fadâil'ül-Hamse; II. S. 161—178, 324—325).

§ «Zahâir'ül-Ukba» da, Enes b. Mâlik'ten şu hadîs-i şerîf tahrîc edilmiştir:

Rasûlullah (S.M) minbere çıkıp bir hayli söz söylediler; sonra, «Ebû-Tâlib oğlu Alî nerde» buyurdular. Alî, koşup «Burdayım Yâ Rasûlallah» dedi. Rasûlullah (S.M), onu kucaklayıp göğüslerine bastılar, iki gözünün ortasından öptüler ve yüce bir sesle şöyle buyurdular:

«Ey Müslüman toplumu, bu, benim kardeşimdir, amcamın oğludur, dâmâdımdır. Bu, etimdir, kanımdır, saçım - kılımdır. Bu, iki torunum, cennet ehlinin gençlerinin uluları Hasan'la Huseyn'in babasıdır. Bu, benden sıkıntıları giderendir. Bu, Allâh'ın arslanıdır, yer yüzünde, düşmanlarına Allah kılıcıdır. Allâh'ın lâneti, lânet edenlerin lânetleri, buna buğzedene olsun; Allah da ondan uzaktır, ben de uzağım. Allah'tan uzak olmayı, benden uzak olmayı seven, Alî'den uzak olsun; burda bulunan, bulunmayana bildirsin.»

Sonra, «Yâ Alî» buyurdular, «Otur; senin hakkında bunu Allah buyurdu, Allah tanıttı.» (Fadâil'ül-Hamse; II, S. 326—327).

§ Hicretin sekizinci yılı Ramazan ayının yirminci günü Mekke-i Mükerreme fethedildi. Rasûl-i Ekrem (S.M), Kâ'be-i Muazzama'nın çevresindeki putları kırdılar; içerisine girip oradaki putları da yerlerinden sökerek dışarıya attılar. Yüksekteki putların kırılması için Hazret-i Alî'ye (A.M), «Yâ Alî» buyurdular, «Sırtıma çık, şunları indir, kır.» Alî (A.M), «Yâ Rasûlallah» dedi, «Ben senin sırtına çıkamam.» Rasûl-i Ekrem (S.M), «Pekî» buyurdular, «Öyleyse sen eğil, ben çıkayım.» Hazret-i Alî (A.M) eğilip Rasûl-i Ekrem (S.M), onun sırtına çıkınca, Allah arslanı, nübüvvet yükünün altında çökmeye başladı. Rasûlullah (S.M), gülerek indiler ve ilk emirlerini tekrarladılar. Alî (A.M), Rasûl-i Ekrem'in (S.M) sırtlarına çıkıp putları sökerek yere attı. Kâ'be'nin üstündeki Hubel putu da sökülüp yere atıldı ve kırıldı. Alî (A.M), Rasûl-i Ekrem'in (S.M) mübâ-

rek sırtlarına çıktıkları vakitteki hallerini anlatırken «Bana öyle geldi ki» buyurmuşlardır, «Dileseydim göğe ağabilirdim.» (Fadâil'ülHamse; II, S. 340—342).

§ Mekke-i Mükerreme'nin fethinden sonra Huzeyme (yâhut Cüzeyme) boyuna Abdurrahman b. Avf'la Hâlid b. Velîd gönderildi. Bu boyun hemen hepsi Müslüman olmuşlardı; fakat Müslüman olmadan önce, bir olayda Hâlid'in amcasıyla Abdurrahmân'ın babasını öldürmüşlerdi. Esâsen Hazret-i Peygamber de (S.M) Hâlid'le Abdurrahman'ı, onlarla savaşa değil, onları İslâma dâvete göndermişlerdi. Müslüman olduklarını söyledikleri halde Hâlid, önce silâhlarını vermelerini emretti; silâhlarını aldıktan sonra da hemen hepsini, amcasının öcünü almak için öldürttü. Abdurrahman, Hâlid'e îtirâz etti, İslâm'da Câhiliyye âdetini yapıyorsun dediyse de Hâlid dinlemedi. Rasûl-i Ekrem (S.M), bu hareketi duyunca mübârek ellerini açıp «Allâhım» buyurdular, «Hâlid'in yaptığından beriyim ben.» Sonra onlardan alınan malları, fazlasıyla Alî'ye verip gönderdi; fidye olarak boydan kalanlara, öldürülenlerin mirasçılarına vermesini emretti. Alî (A.M), gidip öldürülenlerin fidyelerini verdi; «Başka hakkınız kaldı mı?» diye sordu. Râzı olduklarını söylediler; onlardan alınan malları da verip, «Bunlar da» buyurdu, bilmediğiniz şeylere karşılık.» Cenab-ı Peygamber (S.M), Alî'nin (A.M) hareketini beğendiler.

§ Hicret'in dokuzuncu yılı Recep ayında Tebük savaşı vuku'buldu. Rasûl-i Ekrem (S.M), bu savaşa giderlerken Alî'yi (A.M), halîfe olarak bıraktılar. Münâfıklar, bunu vesîle edinerek, Peygamber, amcasının oğlundan, onunla beraber bulunmaktan bıktı; Alî, Peygamber'in gözünden düştü gibi lâflar ettiler. Hazret-i Alî (A.M), bu sözleri Rasûl-i Ekrem'e (S.M) söyleyip «Beni Medîne'de, kadınlarla çocuklara mı halîfe olarak bırakıyorsun yâ Rasûlallah; oysa ben savaşmak isterim deyince Cenâb-ı Rasûlullah (S.M), «Yâ Alî» buyurdular, «Medîne ancak benimle, yâhut seninle düzene girer; râzı değil misin ki sen

bana, Hârun, Mûsâ'ya ne menzildeyse o menzildesin; ancak benden sonra peygamber yok.» Hazret-i Alî (A.M), bu sözler üzerine, «Allah'tan ve Rasulullah'tan râzı oldum» dediler (Fadâil'ül-Hamse; I, S. 299—317).

§ Huneyn savaşında, pusuya düşürülen İslâm ordusu bozulmuş, Rasûlullâh'ın (S.M) yanlarında, yalnız Alî, amcaları Abbas, Cenab-ı Peygamber'in cedleri Abdülmuttalib'in oğlu Hâris'in oğlu Mugıyra [*], onun kardeşleri Nevfel ve Rabîa ve yakınlarından başka kimse kalmamıştı. Alî (A.M), Abbas'a, «Ey kendisine Bakara Sûresi inen Peygamber'in Sahâbesi, ey Bey'at ağacının altında O'nunla bey'atleşenler, nereye kaçıyorsunuz? Bu, Allâh'ın peygamberi» diye bağırmasını söyledi. Abbas, bu sûretle seslenirken Rasûl-i Ekrem de (S.M) gür bir sesle, «Gelin bana ey insanlar, Allâh'ın Rasûlüyüm ben; Abdullah oğlu Muhammed'im ben; ey Râzılık ağacının altında bey'atleşenler; ey Akabe'de bey'atledenler» diye seslendiler. Hevâzin boyu tam hücuma kalkarken Alî (A.M), önlerini kesti ve kara renkli bayraklarını taşıyan Ebû-Cervel'i öldürdü; bayrak yere düştü. Rasûl-i Ekrem (S.M), «Tandır şimdi kızdı» buyurdular. Cenab-ı Peygamber'in (S.M), yanlarına toplanan Sahâbe hücuma kalktı ve müşrikler, bozguna uğradılar.

§ Hicretin dokuzuncu yılı Zi'l-Hıccesinde, Kur'ân-ı Mecîd'in IX. Sûresindeki ilk âyetler inince Rasûl-i Ekrem (S.M), bunlardaki emirleri Mekke'lilere bildirmek ve Haccetmek üzere Ebû-Bekr'i üçyüz kişiyle Mekke-i Mükerreme'ye göndermişlerdi. Kafile yoldayken Alî'yi (A.M) çağırdılar; Ebû-Bekr'e yetişmesini, emirleri Mekke'ye kendisinin bildirmeye memûr olduğunu söylemesini ve

---

[*] Mugayra'nın künyesi Ebû-Süfyan'dır Cenab-ı Peygamber'in amcalarının oğludur; öbür, Ebû-Süfyan'la karıştırılmaması gerektir. Hicretin yirminci yılında Medîne'de vefât etmiş, Akyıl'in evine defnedilmiştir. (Müderris Muhammed Aliyy-i Tebrizî: Reyhânet'ül-Edeb, C.V· 1373 H. 1332; Ş. S. 91).

Mekke'ye girip halka bunları teblıyg etmesini emir buyurdular, Alî'yi (A.M) kendi develerine bindirip gönderdiler. Alî (A.M), Cuhfe'de, Ebû-Bekr'e ulaştı ve Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) emirlerini bildirdi, Mekke'ye doğru yola devâm etti. Ebû-Bekr, geri dönüp Medîne'ye geldi ve Hazret-i Rasûl-i Ekreme (S.M), benim hakkımda bir şey mi indi diye sordu. Cenab-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), «Hayır» buyurdular, «Fakat bunun, bizzat benim tarafımdan, yâhut 'benden, Ehlibeytimden olan biri tarafından teblıyğ edilmesi emredildi.»

Alî (A.M), Arefe günü, bayram günü, taşların atıldığı günlerde, müşriklerden, Rasûlullah'la (S.M) ahdi olanların, ahitlerinin müddetince Mekke'de kalabileceklerini, ahitleri olmayanlara dört ay müsâade edildiğini, dört ay sonra Kâ'be-i Muazzama'nın haremine ancak mü'minlerin girebileceklerini, çıplak tavâfın men'edildiğini, bu yıldan sonra kâfirlerin, müşriklerin, mü'minlerle berâber bulunamayacaklarını, yalnız mü'minlerin cennet ehli olduklarını bildirdiler ve böylece Sûre-i Celîlenin on, yahut onüç âyet-i kerîmesini teblıyğ buyurdular. (Sahîh-i Tirmizî, Müsned, Müstedrik, Hasâis, Kenz'ül-Ummais, Zahâir'ül-Ukbâ, Mecma'üz Zevâid; E'd-Dürr'ül-Mensûr, Tefsir-i Tabarî v.s. den naklen Fadâil'ül-Hamse; II, s. 342—347).

§ Hicretin onuncu yılı Zi'l-Hıccesinin yirmi dördüncü günü Necran Hristiyanlarıyla mübâheleye giderlerken Rasûl-i Ekrem (S.M), Al'ye, Fâtımat'üz-Zehrâ'yı, Hasan ve Huseyn'i (A.M) berâberlerine aldılar. Necranlılar, mübâheleye cesâret edemeyip cizye vermey râzı olarak ayrıldılar.

§ Mekke fethinden sonra Rasûl-i Ekrem (S.M), Hâlid b. Velîd'i, Yemen'e, İslâmı teblıyğa göndermişlerdi; fakat bir sonuç elde edilememişti. Cenâb-ı Rasûlullah (S.M), Alî'yi bu işe memûr buyurdu. Alî (A.M), Yemen'e gitti; Hemdan Boyu, bir gün içinde, içlerinden biri dahi muhâ-

lefet etmemek üzere İslâm'ı kabûl etti ve sabah namazı, cemâatle kılındı.

§ Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), hicretin onuncu yılının son ve Hac ayı olan Zi'l-Hicce'de, Haccetmeyi kararlaştırdılar; bütün Müslümanlara haber yollandı. Alî'ye de (A.M) haber gönderildi. Z'il-Ka'de ayının sonlarında Cenâb-ı Rasûl'ullah (S.M), Medîne-i Münevvere'den hareket buyurdular. Yolda Alî (A.M), yanındaki orduyla, ağırlıklar ve armağanlarla gelip ulaştı. Hazret-i Rasûl-i Ekrem (A.M), Alî'ye, Medîne'ye gidip ağırlıkları bırakarak kendilerine yetişmesini emir buyurdular. Alî (A.M), emri yerine getirip Mekke'de Rasulullâh'a (S.M) kavuştu.

«Vidâ, Kemâl, Tamâm, Belâğ ve İslâm Haccı» adı verilen ve Müslüman olan bütün boyların katıldığı bu Hac töreninde, Arefe hutbesinde, kendilerine halef ve halîfe olarak Kur'ân-ı Mecîd'i ve Ehlibeytini bıraktıklarını beyan buyurdular.

Dönüşlerinde, Cuhfe vâdîsinde Gadîru Humm'da, aynı hadîsi tekrarladılar ve Alî'nin (A.M), Emîr'ül-Mü'minîn olduğunu, Mü'minlerin veliyy-i emri bulunduğunu bildirdiler ki bunu, I. bölümde îzâh ettik.

★

Hazret-i Rasûlullâh'ın (S.M) vefatları sırasında ve vefatlarından sonra meydana gelen olayları, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) hilâfetlerini, II. bölümde kısa, fakat toplu olarak izâha çalışmıştık; burada tekrâra lüzum görmüyoruz.

⁂

§ İslâm, inançta, ibâdette, muâmelâtta birliği amaç edinmiş bir dindir. İnanç birliğiyle mânevî birliği, ibâdet ve muâmelâttaki birlikle de yaşayış birliğini, maddî birliği temîn eder. İnsanlar arasında ne soy-sop bakımından bir üstünlük vardır, ne ırk bakımından. Din ve dünyâ işle-

rinde, Allah tarafından vilâyetleri olan Cenâb-ı Peygamber ve İmamlar dahi, ancak birer insandır; Onlar hakkında aşırı inanç, küfürdür; onları ve Allâh'ın emrini tanımamaktır. Gerçekten onlar da bu imânı, bu kulluğu temsîl etmişler, inananlara örnek olmuşlardır. Peygamber'in (S.M) soyundan gelenlerin yoksullarına tanınan tek hak, onların zekât alamayışları, buna karşılık «humûs»ten pay almalarıdır. «Ben Muhammed'in kullarından», yâni kölelerinden, O'na köle olabilecek liyâkati kazananlardan «bir kulum» diyen Emîr'ül-Mü'minîn (A.M). «Allâh'ın salatı O'na ve soyuna olsun, Muhammed'in gerçek dostu, isterse soyundan gelmesin, soyu ona ulaşmasın, Allâh'a en fazla itâat eden kişidir» buyurmuşlardır (Nehc'ül-Belâga Tercümesi ve Şerhi; s. 401).

Zekâtlar, sadakayla, bilhassa halini bildirmeyen, halivakti yerinde sayılan yoksula, kimseye gösterilmeden edilen yardımla, bâzı suçların cezaları olarak yoksullara verilenlerle, toplumda sınıf birliğini sağlamayı, «Enfâl» le ve «Humüs»ten ayrılan payla âmme hizmetini düzene sokmayı, vaadedilen büyük sevaplarla ve suçlara verilen cezâlarla kö'eliği kaldırmayı, hürlüğü yaymayı hedef edinen, her hususta insan birliğini gözeten İslâm, Asr-ı Saâdette, bu hedefe ulaşmıştı; fakat bu ulaşım, Rasûlullah'ın (S.M) varlığına bağlıydı; netekim hastalıklarında, daha kendileri sağken ihtilâflar başladı. Muhâcır-Ansar, Evs-Hazrec, Hâşimoğulları - Ümmeyyeoğulları, karşılaşıyorlardı; Nübüvvetle hilâfetin bir soyda birleşmesini istemeyenler, dile geliyorlardı; artık soyluluğunu belli etmek için börkündeki sarığa oklar takanlar görülmeye başlamıştı.

Asr-ı Saâdet, geride kaldıkça, eski âdetler hortluyor, İslâm, rüsûma inhisâr ediyor, fütûhat ve iktidârın çevresinde toplananlar, zengin bir sınıf meydana getiriyordu. Roma İmparatorluğunun, İran saltanatının tesiriyle Arap Kisrâları meydana çıkıyor, köle ve câriye ticareti revaç buluyor, «Mevâlî - Köleler» adı takılan gayr-i Arap Müslümanlara karşı Arap milliyetçiliği beliriyor, Yeşil Saray-

lar kuruluyor, İslâmın yasakladığı hadımağalığı, kurulan saraylarda canlanıyor, müzikli meclisler tertipleniyordu. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Hepiniz de Âdem evlâdısınız; Âdem'se topraktan yaratıldı; babalarıyla övünen toplumun çağı geçsin artık, yoksa...» (Câmi'; II, 79) buyruğu, Kur'ân-ı Mecîd'in, «Ey insanlar, gerçekten de biz sizi, bir erkekle bir kadından yarattık; tanışasınız diye bölükler, kabîleler hâline getirdik; gerçekten de Allah katında en büyüğünüz (, derecesi en yüce olanınız, O'ndan), en fazla çekinenizdir» hükmü (XLIX; Hucürât, 13), ezberlenen, okunan, fakat tutulmayan buyruklara, hükümlere katılıyordu. Sınıflar meydana gelmiş, iktidar, kendisine yarayanları satın almış, îtirâz edenler yok edilmeye başlanmış, duyulan sesler susturulmuş, yiyen, geçinen ve sürünen zümreler meydana gelmiş, iş işten geçmişti.

*

§ Alî (A.M), böyle bir devirde hilâfeti yüklenmek zorunda kaldı. O ve O'nun gerçek dostları, İslâmın esaslarına bağlıydılar; fakat işçisiyle kendisini bir gören, kendisi de, ona verilen pay kadar alan Alî'ye (A.M) karşı, beyt'ül-mâl'e, «Beytullah» deyenler vardı; verileni, şahsa ve menfaatlerine göre veriyorlardı.

Alî, Basra'ya vâli tâyin ettiği Osman b. Huneyf'in, bir düğüne çağrıldığını ve gittiğini duyunca ona gönderdiği mektupta, diyordu ki:

«Duyduk, Basralılardan bir bölük, seni düğüne çağırmış, sen de hemen gitmişsin. Renk-renk yemekler, büyük-büyük kâseler hoşuna gitmiş. Oysa ben sanmazdım ki yoksulları çağırmayan, zenginleri dâvet eden bir topluluğun dâvetine icâbet edesin. Dişlediğin yemeğe bir bak; haram, yâhut helâl olduğunda bir şüphen olursa, at o yemeği ağzından; helâl olduğunu iyice bilirsen birazcık ye.

Bil ki her uyan kişinin uyduğu, yolundan gittiği, bilgisinden ışıklandığı bir imâmı vardır. Gene bil ki sizin

İmâmınız, dünyâsından köhne bir elbiseyle iki parça ekmeği kendisine yeter bulmaktadır. Bilirim, sizin buna gücünüz yetmez; yetmez ama çekinip temiz olmaya, doğru yola gitmeye gayret ederek yardım edin bu yolda bana, gücünüz yettiği kadar benim yolumda olun...

Dilersem ben de yağlar - ballar bulurum; buğday ekmeğinin hâlisini yerim; ipek elbise giyerim; fakat nefsimin dileğinin bana üst olması, beni lezzetli yemekler yemeye çekmesi mümkün mü hiç? Ben nasıl doya-doya yemek yiyebilirim ki Hicaz'da, yahut Yemâme'de belki yoksullar vardır; günler geçmiştir ki tokluk nedir, görmemişlerdir. Gecemi karnı tok olarak nasıl gündüz edebilirim ki çevremde aç karınlar, yanmış, susuzluktan bunalmış ciğerler vardır.....» (Nehc'ül-Belâga Tercümesi ve Şerhi; S. 299—302).

Şam Vâlîsine, hâlâ dâhî diyenler; Emîr'ül-Mü'minîn'i (A.M), idârede, hâşâ, âciz bulanlar var; o zaman da böyle söyleyenler olmuş, Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), bu husûsta, «Heyhât» buyurmuşlardır, «Allâh'tan çekinmeseydim, Arabın dâhîsi olurdum ben.» (Aynı; S. 404).

Dehâ, inancı bir yana atmak, her eçşit düzene baş vurmak, esâsın bozulduğuna ehemmiyet vermemek, hattâ bu esâsı bizzat bozmak, yalana - dolana sarılmak, ne çeşit olursa olsun, başarı elde etmek midir?!.

Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), ismet sahibiydi; tam inancın timsâliydi; Rasûlullâh'ın (S.M) buyurdukları gibi mücessem îmandı; alçalamazdı. «Andolsun ki» buyurdular; «Allâh'ın salâtı O'na ve soyuna olsun, Rasûlullâh'ın ashâbından olanlar, O'ndan duyduklarını unutmayanlar bilirler, ben, bir an bile, ne noksan sıfatlardan münezzeh olan Allâh'ın emrini reddettim, ne Rasûl'ünün emrini. Allâh'ın bana lûtfettiği erlikle yiğitlerin duraladıkları, ayakları geriye kaydığı yerlerde, canımla - başımla O'nu korudum. Allâh'ın salâtı O'na ve soyuna olsun, elimden geldiği kadar canımı O'na fedâ ettim; bütün gücümle, düşmanla-

rıyla savaştım, nefsimle onu korudum; O da, benden başka kimseye nasîb olmayan ilmini bana lûtfetti.» (Aynı; S. 404).

***

Hilâfetleri zamânında, Cemel ve Sıffryn savaşlarından, Hakemeyn olayından ve nihâyet Nehrevan muharebesinden sonra, hicretin kırkıncı yılı Ramazan ayının ondokuzuncu günü, Kûfe mescidinde, sabah namazında, Hâricîlerden Abdurrahman b. Mülcem tarafından, Handak savaşında, Abdu Vedd oğlu Amr'ın, başlarını yaraladıkları yerden, zehirli kılıçla yaralamışlar, yirmibirinci gecesi vefât etmişler, Rasûl-i Ekrem'e (S.M) kavuşmuşlardır (9. II. 661). Sabaha karşı. Necef-i Eşref'te, şimdi türbelerinin ve zarîhlerinin bulunduğu yere defnedilmişlerdir.

FÂTİMET'ÜZ-ZEHRÂ

Selâmullâhi Aleyhâ

Hazret-i Rasûlullâh'ın (S.M), Hadîcet'ül-Kübrâ'dan (R.A) doğan tek kızlarıdır ve nesilleri ondan yürümüştür; netekim kendileri de, «Gerçekten de Allah, her peygamberin soyunu, o peygamberden yürüttü; benim soyumuysa, Ebû-Tâlib oğlu Alî'den (A.M) ızhâr etti.» buyururlar (Câmi'üs-Sagıyr; I, S. 58. Diğer hadis kitaplarında da aynı meâlde hadisler mevcuttur.

§ Anneleri, Cenâb-ı Hadîcet'ül-Kübrâ'dır (R.A), Fâtıma,sütten kesilmiş anlamınadır. «Zahâir'ül-Ukbâ, Kenz'-ül-Ummâl» gibi hadis kitaplarındaki hadislere nazaran Allah, onu ve onu sevenleri cehennemden ayırdığı, onları cehennemden, azaptan azadettiği için kendilerine bu ad verilmiştir (Fadâi'ül-Hamse; III, S. 126). İmâm Aliyy'ür-Rızâ (A.M), atalarından, Hazret-i Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Kızım Fâtıma'ya bu adı verdim; çünkü üstün ve ulu Allah O'nu ve O'nu sevenleri cehennemden ayırmış, azadetmiştir» buyurduklarını rivâyet etmişlerdir (Bıhâr'ül-Envâr; C. XLIII; Tehran — 1391 H.; S. 16).

§ Mübârek lâkabları, Sıddıyka (gerçekleyen, özü - sözü tam gesrçek olan), Mübâreke (kutlanmış, kutlu olmuş), Tâhire (tertemiz), Zekiyye (arınmış), Râdıyye (Allâh'tan râzı olmuş), Mardıyye (Allah rızalığını kazanmış), Muhaddise(Allah ilhâmiyle söz söyleyen), Betûl (arınmış), Zehrâ', (parıl parıl parlayan), Seyyide (kadri yüce ve ulu) ve Meryem'ül-Kübrâ'dır (Ulu Meryem).

§ Künyeleri, Ümm'ül-Hasan, Ümm'ül Huseyn ve Ümm'-ül-Muhsin'dir.

§ Hazret-i Peygamber'in (S.M) dâvete başlamalarının beşinci yılı Cumâd'el-âhırasının yirminci cumâ günü doğmuşlardır; Ehlibeytten gelen rivâyet budur. Dâvete başlamalarından iki yıl sonra, bir yıl sonra doğdukları da rivâyet edilmiştir. İbn Abbas, Cenâb-ı Hadîce'nin (R.A), Hazret-i Peygamber, dâvete başladıkları zaman kırküç yaşında olduklarını, Hazret-i Fâtıma (A.M) doğdukları zaman, kırksekiz yaşında bulunduklarını söyler (İbrâhim Emînî, Bânûy-ı Nemûne-i İslâm Fâtıma-i Zehrâ Aleyhas'selâm; Kum; Dâr'üt-Teblıyg-i İslâmî yayımı — 1349 Ş; Not; S. 37—43).

§ Söz ve söyleyiş bakımından Rasûli Ekrem'e (S.M) pek benzerlerdi. Babalarının yanına girdikleri zaman Rasûlullah (S.M), hürmeten ayağa kalkarlar, onu öperler, hâlini - hatırını sorarlar, oturturlardı; Rasûl-i Ekrem (S.M), yanlarına vardıkları zaman da Cenâb-ı Fâtıma (A.M), ayağa kalkarlar, babalarına karşı aynı muâmelede bulunurlar, ellerini öperler, oturturlardı. Ümmü Selem (R.A), «Yüzü, Rasûlullah'a en fazla benzeyen Fâtıma'ydı» der.

Buhârî, «Sahîh» inde, Nesaî «Hasâis» inde, Hazret-i Rasûl'ün (S.M), «Fâtıma bendendir, onu kızdıran, beni kızdırmıştır» buyurduklarını tahrîc ederler. Müslim, «O, benim kızımdır; vücûdumdan bir parçadır; onu inciten, beni incitmiştir» hadîsini tahrîc etmiştir. Bu hadis «İsâbe» de de mevcuttur. Hâkim, «Müstedrik» te, Rasûlullâh'ın (S.M), bir savaştan, bir seferden dönüşte, önce mescide uğrayıp iki rik'at namaz kıldıklarını, sonra ilk olarak Fâtıma'yı (A. M) ziyâret ettiklerini, ondan sonra zevcelerine gittiklerini, bir yere giderlerken de son olarak Fâtıma'ya (A.M) vidâ' ettiklerini bildirir. «İstîâb» da Âişe Hazretleri'nin Rasûlullah en çok kimi severlerdi sorusunu, «Fâtıma'yı» diye cevaplandırdığını, erkeklerden kimi severlerdi sorusuna da, «O'nun zevcini», yâni Alî'yi cevâbını verdiğini zikreder.

§ Cenâb-ı Fâtımat'üz-Zehrâ (A.M), Mekke-i Mükerreme'de, anneleri Hadîcet'ül-Kübrâ'nın (A.M), vefâtlarından

sonra, henüz beş yaşlarında oldukları hâlde, babaları Rasûl-i Ekrem'i (S.M) her husûsta korumaya başlamışlardı. Bir kere, Kureyş'ten bâzı kişiler, Rasûlullâh (S.M) namaz kılarken secdede, mübârek sırtlarına pislik koymuşlar. Cenâb-ı Fâtıma, bunu duyar duymaz, koşup koydukları şeyi atmışlar, mübârek sırtlarını temizlemişlerdi. Her husûsta, esâsen büyük yaratılmış olan Cenâb-ı Zehrâ (A.M), Rasûl-i Ekrem'e (S.A), âdetâ koruyucu bir melek kesilmiş, bu yüzden de Rasûlullah (S.M) ona, «Ümmü Ebîhâ - Babasının anası» lâkabını vermişlerdi ((Üsd'ül - Gaabe, İstîâb, Bıhâr'ül - Envâr, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'dan; A. M; XLIII; S. 19).

Rasûl-i Ekrem (S.M), Medîne'ye hicretlerinde, Kubâ'da eğleşmişler, ordan Hazret-i Alî'ye (A.M), mektup gönderip gelmelerini buyurmuşlar, Hazret-i Alî (A.M), Cenâb-ı Rasûlullâh'ın emânetlerini yerlerine vermiş, Cenâb-ı Fâtıma'yı (A.M), kendi anneleri Esed kızı Fâtıma'yı, Abdülmuttalib oğlu Zübeyr'in kızı Fâtıma'yı, Ümmü Eymen'le Ebû-Vâkıd'ı alıp Kâ'be-i Muazzama'yı tavâf ederek oraya toplanmış olan Kureyş ulularına, Medîne'ye gideceklerini bildirmişler, karşı çıkanları bozup yola koyulmuşlar, bu küçük kafileyle Kubâd'a, Rasûl-i Ekrem'e ulaşmışlardı.

Uhud savaşında, Hazret-i Rasûl (S.M) yaralandıkları vakit de Cenâb-ı Fâtıma (A.M) yetişmişler, buldukları bir hasır parçasını yakıp yaralarına bastırarak kanı dindirmişlerdi.

§ Hazret-i Peygamber'in (S.M) sevgili kızları Cenâb-ı Fâtıma'yı (A.M), almak, bu şerefe ulaşmak isteyenler çoktu; fakat Rasûl-i Ekrem (S.M), her isteyene, Allâh'ın emrini beklediklerini söylüyorlardı. Alî de (A.M) istemeyi kurmakta, fakat bunu, bir türlü açamamaktaydı. Nihâyet Sahâbenin teşvikiyle Rasûlullâh'a arzetti. Hazret-i Rasûl (S.M), bu isteği İlâhî emre uygun bulup Cenâb-ı Fâtıma'ya (A.M) açtılar. Hazret-i Fâtıma (A.M), utançlarından hiçbir söz söyleyemediler; O'nun sükûtunu ıkrâr sayan Rasûl-i

Ekrem (S.M), nikâh hutbesini ve akid sîgasını, ashâbın topluluğunda okudular ve Fâtımat'üz-ehrâ'yı, Emîr'ül-Mü'minîn'in evlerine, gösterişsiz bir düğün alayıyla, fakat İlâhî bir sevinçle gönderdiler; kendileri de gidip her ikisine hayır-duâda bulundular; böylece nûr, nûra kavuştu. Doğumlarındaki çeşitli rivâyetlere göre izdivaçlarındaki yaşlarında da ihtilâf vardır. Hazret-i Peygamber'in (S.M), halkı dâvete memûr oluşlarının beşinci yılında doğduklarına göre, hicretten bir yıl sonra evlendikleri rivâyeti kabûl edilirse bu izdivaç, Cenâb-ı Fâtıma (A.M), dokuz, yâhut on yaşlarındayken vuku' bulmuştur. İmâmiyye bilginlerine göre Muharrem ayının yirmi birinci perşembe günü akşamı zifaf târihidir. Hicretin ikinci, üçüncü yılında evlendikleri de rivâyet edilmiştir. Emir'ül-Mü'minîn'in (A.M), Cenâb-ı Fâtıma'dan (A.M), Hasan, Huseyn ve Muhsin adlı üç erkek, Zeyneb ve Ümm Külsûm adlı iki kız çocuğu olmuştur. Adı, Hazret-i Peygamber (S.M) tarafından konan Muhsin, doğmadan düşmüştür.

§ Fâtımat'üz-Zehrâ (A.M), anneleri Cenâb-ı Hadîce'den (R.A) kalan mîrâsı, tamamiyle İslâm uğruna, Rasûlullâh'a (S.M) vermişler, evlendikten sonra da bütün geçim sıkıntılarına tahammül etmişler, Emîr'ül-Mü'minîn'le (A.M), bütün zevç ve zevcelere örnek olacak derecede mes'ut bir hayat geçirmişlerdir. Bir gün Rasûlullah (S.M), ziyâretlerine gitmiş, onları, el değirmeninde meşgul görmüş, «Hanginiz daha fazla yoruldunuz» diye iltifatta bulunmuş, Fâtıma'nın (A.M) yerine geçip Alî'ye yardım etmişti. İmâm Sâdık (A.M), Alî'nin (A.M) eve odun ve su getirdiğini, evi süpürdüğünü, Cenâb-ı Fâtıma'nın da (A.M) un öğüdüp hamur yaparak ekmek pişirdiğini bildirir. Bir gün Cenâb-ı Bilâl (R.A), sabah namazına geç gelmişti. Sebebini soran Rasûl-i Ekrem'e (S.M), Alî'nin evinin önünden geçerken Fâtıma'nın un öğütmekle uğraştığını anladım, çocukları da ağlıyordu. Ey Peygamber'in kızı dedim, gördüğün işlerden birini bana ver de sana yardım edeyim. Lûtfedip un öğütmeme müsâade buyurdu. Onun için

geciktim dedi. Rasûl-i Ekrem, «Sen Fâtıma'ya acımışsın, Allah da sana rahmet etsin» buyurdular. Emîr'ül-Mü'minîn, savaştan döndükleri zaman Cenâb-ı Fâtıma, onun kanlı elbiselerini yıkar, ona savaşa dair haberler sorardı. Rasûlullah (S.M) ve Alî (A.M), Uhud savaşından dönünce kılıçlarını Fâtıma'ya (A.M) vermişler; ona yıkatmışlardı. Alî (A.M), «Eve gelince» buyururdu, «Fâtıma'yı görürüm, bütün derdim, gussam geçer gider.» Cenâb-ı Peygamber (S.M), «Alî olmasaydı» buyurmuşlardı, «Fâtıma'ya lâyık bir zevc bulunamazdı.»

§ Cenâb-ı Peygamber (S.M), Hazret-i Fâtıma'nın (A.M), cennet kadınlarının, inanan kadınların, Muhammed ümmetinden olan kadınların, yâni bütün kadınların en üstünü ve ulusu olduğunu bildirmişlerdir ki bu husûstaki hadisler, Buharî Müslim, Tirmizî'nin «Sahîh» lerinde, «Hasâis»te, Zahâir, Kenz'ül-Ummâl gibi hadis kitaplarında, İstîâb, Üsd'ül-Gaabe ve Tabakaat'ta, Tabarî'nin Tefsîrinde, Dürr'ül-Mensûr'da ve bütün Hadîs, Ricâl, Tefsîr ve Târih kitaplarında senedleriyle tahrîc edilmiştir (Fadâil'ül-Hamse; III; S. 122—167; Bânuy-ı Nemûne-i İslâm Fâtıma-i Zehrâ aleyha'sselâm; 94—107).

§ Önce verilmiş kararla, garezle Cenâb-ı Emîr'ül-Mü'minîn'le (A.M), Hazret-i Fâtıma'nın (A.M) arasında bâzı düzensizlikler olduğunu hadislerle isbata kalkışanlar da olmuştur.

Meselâ, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Emîr'ül-Müminîn'e (A.M) verdikleri «Ebü't-Turâb - Toprak Babası» lâkabının, Cenâb-ı Fâtıma'yla (A.M) aralarında bir kırgınlık dolayısıyle verildiği söylenmiştir; Hazret-i Emîr (A.M), Cenâb-ı Zehrâ'ya (A.M) kırılmış, evden çıkıp mescide giderek yatmış, uyumuş, Hazret-i Peygamber (S.M), Cenâb-ı Fâtıma'dan bunu öğrenip mescide gitmişler ve Alî'yi, toprağa bulanmış görerek, «Kalk yâ Ebâ-Türâb» diye uyandırmışlar.

Bu olay, tamamiyle uydurmadır. Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), hicretin ikinci yılı Cumâd'el-ûlâsında, yâhut Cumâd'el-âhırasında vuku' bulan Useyre gazvesinden dönmüşler, Ammâr'la berâber yorgun bir hâlde yatıp uyumuşlardı. Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), bunu haber alıp yanlarına gitmişler, Hazret-i Emîr'ül-Mü'minin'i (A.M) taltîf yollu, «Kalk ya Ebâ-Türâb» diye uyandırmışlar. Sonra da «Sana insanların en kötüsü ve azgını olan iki kişiyi haber vereyim mi? Biri, Sâlih Peygamber'in devesini öldüren, öbürü de seni burandan vurup buranı boyayan» buyurarak başlarını ve sakallarını işâret etmişlerdir (Müsned, Müstedrik, Mecma', Siyret'ül-Haliyye, Uyun'ül-Eser, Siyret'ün-Nebî, Umdet'ül-Kaarî, Tabarânî, Bezzar, İbn Kesîr, Tabarî ve diğer kitaplardan naklen «El-Gadîr»; VI; 2. Basım; Tehran — 1372; S. 333—334. Merhum Seyyid Abd'ül-Huseyn Şerafüddîn'in «E'n-Nassu ve'l-İctihâd» ına da bakınız; 3. Basım, Necef — 1383 H. 1964; S. 365—366).

Ebû-Zerr'e (R.A), Habeşe'den bir câriye hediye edilmiş, o da, câriyeyi Hazret-i Emîr'e (A.M) bağışlamış. Emîr'ül-Mü'minîn bu kızı eve göndermiş, Cenâb-ı Fâtıma (A.M), gücenmiş, izin alarak Rasûlallâh'ın (S.M) evine gitmiş, Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), gönlünü alıp evine yollamış; Emîr'ül-Mü'minîn de (A.M) o câriyeyi azad etmiş.

Bunun da aslı yoktur; çünkü Hazret-i Ebû-Zerr (R.A), Habeş diyarına hicret etmemişlerdir. (Bıhâr'ül-Envâr; XLIII; Tehran — 1391; S. 147 ve aynı sahîfedeki not).

Cenâb-ı Emîr'ül-Müminîn'in (A.M), Ebû-Cehl'in kızını almak istemesi, bunun üzerine Cenâb-ı Fâtıma'nın (A.M), Hazret-i Rasûl'ün (S.M) evine gitmesi, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Hazret-i Alî'yi topraklara bulanmış bir hâlde bulup «Kalk ey Toprak Babası» buyurması, «Fâtıma bendendir, benim parçamdır; onu inciten beni incitmiştir....» demesi, Emir'ül-Mü'minîn'in (A.M) böyle bir tasavvurda bulunmadığını bildirmesi, beraberce eve dönmeleri de tamâmiyle uydurmadır ve hadîsi Emir'ül-Mü'minîn'in aleyhi-

ne çevirmek isteyenlerin yalanıdır; kaldı ki böyle birşey olsa bile, şer'î bir emre Cenâb-ı Fâtıma'nın (A.M) îtirazları, hele Rasû-i Ekrem'in (S.M) gücenmeleri düşünülemez (Dâiret'ül-Maârif'il-İslâmiyyet'iş-Şîiyye'ye de bakınız; 2. Cilt; Beyrut — 1392 H. 1972; S. 10—11).

⁂

Cenâb-ı Fâtımet'üt-Zehrâ'nın (A.M), Hazret-i Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefâtlarından sonraki hayatlarını, doksan beş gün sonra vefâtlarını, definlerini, bu arada, Emir'ül-Mü'minîn'in (A.M), Resûlullâh'a (S.M) hitaplarını, kitabımızın II. Bölümünde kısaca anlatmıştık; onun için burda tekrâra lüzum görmüyoruz.

⁂

Cenâb-ı Fâtımet'üz - Zehrâ'nın (A.M) mübârek sözlerinden de burada örnek vermeyi uygun bulduk; fakat çeviride o fesahatı, o beiâgatı vermemize imkân yok; mâzûruz; «Özür de yüce kişilerin katında makbuldür.»[1]

Cenâb-ı Fâtıma-i Sıddıyk'a (A.M), Fedek'in zabtı dolayısiyle Mescid-i Nebî'ye gitmişler, orda pek dokunaklı, pek beliyğ bir hutbe îrâd buyurmuşlardı. Önce Allâh'a hamd-ü senâ, Rasûlüne ve Ehlibeytine salât-ü selâmdan, Allâh'ın lûtuflarını, nîmetlerini bildirip Rasûl'ünün ve Ehlibeytinin (S.M) fazîletlerini beyân buyurduktan sonra İslâmın esaslarını, îmânın, namazın, zekâtın, orucun, ihlâsın, haccın, adâletin, imâmetin, cihâdın, sabrın, ma'rûfu buyurmanın, münkeri nehyetmenin, anaya - babaya itâatta bulunup onları gözetmenin, yakınlarla buluşup onları korumanın, kısâsın, nezre vefâda bulunmanın, ölçeği, terâziyi doğru tartmanın... farzların ve haramların teşrî'î hikmetlerini açıkladıktan sonra sözlerine şöyle devam etmişlerdi :

«Bilin ki ben, Fâtıma'yım; babam Muhammed (S.M).

Ne söylüyorsam yanlış değil; ne yapıyorsam yersiz değil. Muhammed'i (S.M) üstün tutuyorsanız, onu tanıyorsanız, bilmeniz gerek ki O, sizin kadınlarınızın babası değil, benim babamdır; sizin erkeklerinizin değil, benim amcamın oğlunun kardeşidir. Putları o kırdı; küfrün, şirkin sergerdelerini O, yüz-üstü yere serdi. Sonunda toplum bozguna uğradı; ardını dönüp kaçtı. Gece, sabahtan sıyrılıp gizlendi, âlem aydınlandı; Hak ve hidâyet, zulmetten kurtuldu, ışıyıp göründü; âlemi ışıttı. Din önderi söze geldi; yol kesenlerin dilleri kesildi; sustular; Şeytanlar lâl oldular, sözden kaldılar; nifâka uyanlar, helâk olup gittiler; küfrün, azgınlığın düğümleri çözüldü; siz de, ibâdetten, oruçtan karınları aç, yüzleri ak olanlarla berâber ihlâs sözünü söyler oldunuz.

Oysa ki siz, azlıktınız, dosttan mahrumdunuz; o hâlle tasın dibinde kalan, hemen içilip tüketilecek olan bir yudumcuk suydunuz; ateş dolu bir çukurun kıyısındaydınız; aç kişinin, fırsat gözetmeden, mühlet beklemeden kapıp yeyivereceği bir lokmacıktınız, yanan ateşten alınmış bir korcağızdınız; yabancıların ayakları altına düşmüş bir toplumdunuz; çöldeki çukura dolmuş, deve sidiğiyle, hayvan pisliğiyle kokuşmuş bir içimlik suydunuz. Yediğiniz, ağaçların yapraklarıydı; tabaklanmış keçi derisinin yağlarıydı. Aşağılık bir hâle düşmüştünüz; adamların ayakları altında kalmaktan korkuyordunuz ki Allâh'ın salâtı, O'na ve soyuna olsun, Muhammed'in sâyesinde, güçlülerin belâsına uğradıktan, Arabın kurtlarına lokma olduktan, kitap ehline tutsak düştükten sonra kurtuldunuz; Allah, sizi bu sıkıntılardan halâs etti; «Onlar (kitap ehli), ne vakit bir savaş ateşi yakmaya kalkışsalar, Allah, o ateşi söndürdü.» (V; Mâide, 64).

***

Cenâb-ı Fâtıma (A.M), bundan sonra Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) fedakârlıklarını anlatmışlar, Hazret-i Peygamber'in (S.M) vefâtlarından sonraki olaylardan bahis bu-

yurmuşlar,Ansâr'a hitâb etmişler, Fedek olayını dile getirmişler, nihâyet, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M) kabirlerine dönüp bir şiir inşâd buyurmuşlar, Hazret-i Emîr'in (A.M) recâ ve delâletleriyle evlerine dönmüşlerdir (Mîrzâ Akaa Ahmed Müderris Vahîd: Şerh-i Hutbe-i Hazret-i Fâtıma Selâmullâhi Aleyhâ; 1348 Ş; İdare-i Küll-i Ferheng-o Honer-i Azerbaycan-ı Şarkıy Yayımı).

§ Hastalıklarında, kendilerini dolaşmaya gelen kadınlara hıtabeleri de belâgate bir nümunedir. Onun da bir kısmının çevirisini sunuyoruz:

«Dünyanızdan usanarak sabahı ettim; adamlarınızdan, erkeklerinizden ikrâh ederek bugüne yettim. Sınadım da attım, uzaklaştırdım kendimden onları; denedim de vazgeçtim onlardan, kötü buldum onları. Ne de çirkin şeydir kılıcın keskin yüzünün gedilmesi; gerçekten sonra olmıyacak oyuna gidilmesi; mızrakların kırılması; yanlış düşüncelere sapılması; insanın, hevâ ve hevese kapılması...

Gel de kulak ver, dinle: Yaşadıkça zaman, sana ne şaşılacak şeyler gösterecek; şaşmak istersen, onların sözleridir ancak seni şaşırtacak.... Ömrüme yemîn ederim ki bu yaptığınız işler gebedir; bekleyin bırakacağı âhı; sonra da tutun tâze kanla, zehirle, öldüren sitemle dopdolu kâseyi, o kâsedeki kanı. «İşte buracıkta boş şeylere uyanlar; ziyân eder - giderler» (XL; Mü'min, 78); sonra gelenlerse, işi önce kurup düzenlerin ne yaptıklarını, sonunda anlarlar, bilirler.

Bundan böyle rahatça oturun; tam inançla fitneyi bekleyip durun. Müjde olsun size; kesip biçen kılıç geliyor; zâlimlerin her yanı kaplayan hükümleri yürüyor. Haklarınızı çarpıp almadalar; toplumunuzu darma-dağan etmedeler. Size son pişmanlık gelip çatar; nicolur hâliniz o za-

man ki şimdi görmedikleriniz meydana çıkar. «İstemediğiniz, hoşlanmadığınız hâlde sizi zorlayacak mıyım ki?» (XI; Hûd (A.M), 28).

Hamd âlemerin Rabbi Allâh'a, O'nun salâvatı, Peygamberlerin Sonuncusu, Gönderilenlerin Ulusu Muhammed'e.» (Aynı kitap, S. 405—411; Ali Ekber Mehdî-Pûr: Dirâsetün an Hayâtı Fâtımet'üz-Zehrâ, A., Abdullah Ahmed'ül-Hemrânoğulları Ahmed ve Ca'fer basımı; 1394 Hicrî, 1974; S. 23—25).

İKİNCİ İMÂM
HASAN'ÜL-MÜCTEBÂ (A.M)

§ İmâm Hasan (A.M), Emir'ül-Mü'minîn Alî'nin (A.M), Cenâb-ı Fâtımatüz-Zehrâ'dan (A.M) doğan ilk oğludur. Hicretin ikinci yılı, bir rivâyete göre üçüncü yılı Ramazan ayının onbeşinci günü Medîne-i Münevvere'de doğmuşlardır. Hazret-i Peygamber (S.M), sağ kulaklarına ezan, sol kulaklarına kaamet okumuşlar, isimlerini Hasan koymuşlardır. Bu ad, Câhiliyye devrinde yoktu. Hasan, Huseyn ve Muhsin, Hazret-i Peygamber (S.M) tarafından, Hârun Peygamber'in (A.M) oğulları Şeber, Şübeyr ve Müşbir'in arappaları olarak konmuştur. (Buhari'nin «El - Edeb'ül-Mefrad» iyle Bayhakıy'nin «Sönen»inden, Sahîhu Tirmizî'den, Müstedrik, Savâik, Üsd'ül-Gaabe, Kenz'ül-Ummâl ve Zahâir'ül-Ukbâ'dan naklen Fadâil'ül-Hamse; III, S. 169—176).

§ İmâm Hasan'ın (A.M), erkek, kız, onbeş evlâdı olmuş, soyları, Hasan'ül-Müsennâ ve Zeyd adlı oğullarından yürümüştür. Künyeleri Ebû-Muhammed, en meşhur lâkabları, seçilmiş anlamına «Müctebâ» dır.

§ Rasûl-i Ekrem (S.M), İmâm Hasan ve Huseyn'i (A.M) pek çok severler, «Onlar dünyâda benim iki demet çiçeğimdir» buyururlar, onlara, «Oğullarım» diye hitâb ederler, ağlamalarından incinirler, «Onları sevenler cennetliktir, onlara buğzedenlerse cehennemliktir» derler, onları omuzlarında taşırlar, bağırlarına basarlar, öpüp koklarlar, güneş altında kalmalarına râzı olmazlar, namazda bile onların, kendileriyle oynamalarına, sırtlarına çıkmalarına müsâade buyururlardı. Hutbe îrâd ederlerken onların gel-

diklerini görüp hutbelerini keserek minberden inmişler, onları alıp tekrar minbere çıkmışlar, kucaklarına oturtmuşlar, sonra hutbelerine devâm etmişlerdi. İmâm Hasan ve Huseyn'in (A.M), zekât olarak gelen hurmalardan birini bile yemelerine müsâade etmemişler «Biz Âli Muhammed» buyurmuşlardı, «Zekât ve sadaka malından yemeyiz; bu, bize helâl değildir.» (Sahîhu Buhârî'nin «Kitâb'ül-Edeb, Kitab'üz-Zekât, Cihâd ve Siyer» bölümleriyle Neseî'nin «Hasâis» inden, Sahîhu Tirmizî'den, Müstedrik'üs-Sahîhayn» den, Bayhakıy'nin «Sünen» inden, Müsned'den, Kenz'ül-Ummâl, Zahâir-ül-Ukbâ, E'r-Rıyâd'un-Nadıra ve Mecma'üzevâid'den naklen Fadâil'ül-Hamse; III, S. 183—198). Rasûl-i Ekrem (S.M), «Allâhım» buyurmuşlardı, «Ben bu ikisini severim, sen de bunları ve bunları sevenleri sev; bunlar benim ve kızımın oğullarıdır.» (Sahîhu Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd'un Müsned'lerinden naklen, Aynı; S. 202—205) «Onları seven, beni sever, beni sevense Allâh'ı sever; Allâh'ı seveni Allah, cennete sokar; onlara buğzeden, bana buğzeder; bana buğzeden, Allâh'a buğzeder; kendisine buğzedenlyse Allah, cehenneme atar» meâllerinde hadisler de mevcuttur (Mecma' ve Müstedrik, Zahâir'ül-Ukbâ'dan naklen, Aynı; S. 206—208).

§ İmâm Hasan (A.M), göğüslerinden başlarınadek, Rasûl-i Ekrem'e (S.M) benzerlerdi; bilhassa yüzleri Cenâb-ı Peygamber'e (S.M) pek benzerdi. İmâm Huseyn (A.M), göğüslerinden ayaklarınadek, hele vücudları ve renkleri, Hazret-i Peygamber'in (S.M) vücudlarının, renklerinin aynıydı (S. 209—211). «Hasan ve Huseyn, cennet gençlerinin efendileridir, ulularıdır» hadîsi de meşhurdur (S. 212—213; İmâm Hasan ve Huseyn (A.M) haklarındaki hadîsleri yazmaya kalkarsak, kitabımız, uzadıkça uzar (Fadâil'ül-Hamse'ye bakınız; III, S. 168—229).

§ İmâm Hasan (A.M) haklarında «Allâhım, ben bunu seviyorum, sen de sev ve seveni de sev» buyurmuşlar,

çeşitli vesîlelerle, bunu tekrarlamışlardır; onu dizlerine oturturlar, O da Rasûlullâh'ın (S.M) mübârek sakallarını karıştırırlardı; Rasûlullah (S.M), O'nun dudaklarını öperlerdi, bir kere de haklarında, «Anam - babam sana fedâ olsun; kim beni severse bunu da sevsin» demişlerdi. Âişe Hazretleri, Cenâb-ı Rasûl'ün (S.M), Hasan'ı bağırlarına basıp «Allâhım, bu, benim oğlumdur; ben seviyorum bunu; sen de sev» buyurduklarını rivâyet etmiştir. (Sahîhu Buhârî'nin «Kitâb'ül-Büyû', Kitâb'ül - Libâs, Kitâbu Bed'il-Halk» bölümlerinden, Müstedrik'ül - Sahîhayn'den, İsâbe, Kenz'ül-Ummâl ve Müsned'den naklen `Fedâil'ül-Hamse; III, S. 230—236)

∴

§ Sahîhu Buharî'nin «Sulh» bölümünde, Sahîhu Tirmizî'de, Müsned'de, Zahâir-ül-Ukbâ ve Müstedrik'de, Târîhu Bağdâd'da, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Bu benim oğlum seyyid'dir, Allah, onun vâsıtasıyla Müslümanlardan iki büyük bölüğün arasını uzlaştıracaktır» buyurdukları da zivredilmektedir (Aynı; S; 236—239).

§ Cenâb-ı Peygamber (S.M), Medîne-i Tayyibe'de, mecsit yapılırken, herkesin bir taş taşımasına karşılık Ammâr'ın iki taş taşımakta olduğunu görüp yüzündeki tozu mübârek elleriyle arıtarak «Vah Ammâr'a, onu azgın bir tâife öldürecek. O, onları cennete çağırır, onlarsa onu, cehenneme çağırırlar» buyurmuşlardır (Sahîhu Buhârî'nin «Kitab'üs-Salât» bölümünden naklen Fadâil'ül-Hamse; II, S. 378; «Cihâd ve Siyer» bölümünde de aynı meâlde bir hadis vardır; Aynı Sahife). Ammâr, bu hadîs-i şerîfe imtisâlen, Sıffîn savaşında, Şam ordusuna karşı, «Cennete gidiş, cennete» diye bağırmadaydı.

Handak savaşı başlamadan hendek kazılırken de Rasûl-i Ekrem (S.M), Ammâr'ı, Azgın ve imâma, gerçeğe isyân etmiş bir topluluk tarafından şehîd edileceğini be-

yân buyurarak taltîf etmişlerdir (Sahîhu Müslim'in, «Kitâb' ül-Fiten» bölümünden; Aynı Sahîfe). Tirmizî'nin «Sahîh» inde de Ammâr'ın, «Fie-i Bâgıyye» tarafından şehîd edilmekle müjdelendiğine dâir hadîs-i şerîf var (Aynı Sahîfe). «Müstedrik'us-Sahîhhayn» de Ammâr'ın, dâimâ Allâh'ın kitâbına uyacağı, o, hangi yandaysa o yanda bulunulması gerektiğine dâir hadis mevcuttur; Huzeyme'nin, Ammâr'ın şehâdetinden sonra savaşa giriştiği, Amr b. Âs'ın ve oğlu'nun bile bu yüzden dehşete düştükleri, Muâviye'nin, onu öldürenin, bu savaşa katılmasına sebeb olan Alî olduğunu söyleyerek onları bu dehşetten kurtarmaya çalıştığı hakkında hadisler vardır; «Müsned» de bu çeşit hadîslere rastlamaktayız. Ammâr'ın ve Üveys'ül-Karanî'nin, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) tarafında oluşları dolayısıyle Muâviye'den dönüp Alîye uyanlar bile olmuştur. Sonradan Abdullah b. Ömer'le, Amr b. Âs'ın oğlu Abdullah bile, Alî tarafında olmadıklarından dolayı hayıflanmışlardır. Cenâb-ı Peygamber'in (S.M), «Kendilerinden sonra fitne kopacağı, Alî'nin (A.M), Sıddıkıyk-ı Ekber olup ümmetinin Fârûk'u bulunacağı, O'nun dâimâ hakla berâber olduğu», Ammâr'a, «Bütün halk bir yola gitse, Alî bir ayrı yol tutsa, Alî'nin yoluna gitmesini, o yolu tutmasını» buyurdukları hakkında da hadîsler tahrîc edilmiştir (Bu hadîsler ve bulundukları kitaplar hakkında «Fedâil'ül-Hamse» ye bakınız; III, S. 379—399).

Ayrıca »Mecma'üz-Zevâid», Amr b. Hamık'ıl-Huzzâî'ye[*] Rasûlullah (S.Mî «Yâ Amr, sana yemek yeyen, su

---

[*] Amr b. Hamık, Hazret-i Resûl-i Ekrem'e (S.M) su vermesi üzerine Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) «Allâhım, onu gençliğiyle faydalandır» duâsına mazhar olmuş, yaşı sekseni geçtiği halde saçında, sakalında bir tek ak belirmemiştir (Üsd'ül-Gaabe). Amr, Emîr'ül-Mü-minîn'e (A.M.). «Sana dünyâ malı için, yâhut birşey elde etmek, bir kudrete sâhip olmak niyetiyle değil, Rasûlullâh'ın amcasının oğlu olduğun, insanlarda, kendilerinden daha fazla velâyete sâhip bulunduğun, âlemlerdeki kadınların en ulusu ve Resûlullâh'ın kızı Fatıma'nın zevci olmak şerefine erdiğin, İslâmda, bütün Muhâcirlerden, An-

içen, sokaklarda gezen cennet âyetini (, cennetlik olduğunda hiçbir şüphe bulunmayan kişiyi, cennete delîl ve burhân olan zâtı, mücessem cenneti) göstermemi ister misin» buyurmuşlar, Amr, «Babam fedâ olsun sana; elbette isterim» deyince elleriyle Ebû-Tâlib oğlu Alî'yi göstermişlerdi; sonra gene, «Sana yemek yeyen, su içen, sokaklarda gezen cehennem âyetini göstereyim mi» demişler, Amr'ın, aynı tarzda cevâbı üzerine, bir kişiyi göstermişlerdi. Amr, «Fitne kopunca Rasûlullâh'ın sözlerini hatırladım; cehennem âyetinden kaçtım. Fakat bir taşın içine girsem, gene Ümeyyeoğulları beni ondan çıkarıp öldürürler. Bana habîbim Rasûlullah haber verdi; İslâm'da kesilip şehirden şehre gezdirilecek, teşhîr edilecek ilk baş, benim başım olacak» demişti (Aynı; S. 117—118; bu husûsta, «Kenz'ül-Ummâl» de de iki hadis vardır; Aynı S. ler).

∴

Bütün bu hadislere nazaran, «Müslümanlardan iki büyük bölük», Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'le (A.M) Kûfe'ye gidenler ve Kûfeliler olsa gerektir; çünkü Kûfe'de Ebû-Mûsa'l-Aş'arî, Kûfelileri, Alî'ye (A.M) uymaktan men'etmeye uğraşıyordu; Kûfelilerin içlerinde de bu düşünceyi güdenler vardı. Sonra hepsi de İmâm Hasan'ın sözlerine uyup Emîr'

---

sârdan fazla ve üstün bir hakka eriştiğin için gelip uydum; bana öyle bir gün gelip çatsa da düşmanına karşı kılıcımı oynatıp dursam, böylece dostunu güçlendirsem, sesini yüceltsem, sana yardımda bulunsam, gene de hakkını ödeyeceğimi sanmam; öylesine tüm bir hakkın var ki bende» demiş, Hazret-i Emîr de (A.M.), «Allâhım» buyurmuştu, «Sen onun kalbini nurlandır, onu doğru yola hidâyet et; ne olurdu, taraftarlarımdan senin gibi yüz kişi bulunsaydı. «Üçüncü Halife'nin evine giren üç kişiden biri olan Amr'ın şehid edileceğini, başının İslâmda, ilk teşhîr edilen, şehirden şehire gezdirilen baş olacağını Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M.), kendisine haber vermişti. Hicretin ellibirinci yılında Muâviye'nin emriyle şehid edilerek başı kesilmiş, şehirlerde teşhîr edilip Şam'a gönderilmişti. Mübârek cesetleri Musul yakınlarında medfundur (Tenkıyh'ul-Makad; II, S. 328-329).

ül-Mü'minîn'e(A.M) tâbi' oldular; iki bölük arasındaki ihtilâf, ortadan kalktı. Ammâr'ın şehâdetini bildiren ve müteaddid râvilerden tahrîc edilen meşhur hadiste Rasûl-i Ekrem (S.M), Muâviye'yle ona uyanlara «Fiet'ül-Bâgıyye - Azgın, âsî, saldırgan bölük» buyurmuşlardır. XLIX. Sûre-i Celîlenin (Hucürât), «Mü'minlerden iki bölük, birbirleriyle savaşa girişse, aralarını bulun; onları düzene sokun. Bir bölüğü, öbürüne isyân ederse onlarla, Allâh'ın emrine itâat edinceye dek savaşın; itâat ettiler mi de adâletle iki bölüğün arasını bulup onları barıştırın ve adâlete riâyet edin; gerçekten de Allah, adâletle muâmele edenleri sever» meâlindeki 9. âyet-i krîmesini de bu hadis-i şerifle yorumlayamayız; çünkü hadiste, «mü'minlerden» denmiyor; «Müslümanlardan» buyuruluyor. Aynı Sûre-i Celîlenin 13—14. âyet-i kerîmelerinde, meâlen, «Bâdiye Arapları, îmân ettik dediler; de ki: Îmân etmediniz; fakat Müslüman olduk deyin ve îman, henüz sizin gönüllerinize girmedi ve Allâh'a ve Peygamberine itâat ederseniz, yaptıklarınızın sevâbından hiçbir şey eksilmez; şüphe yok ki Allah, suçları örtendir, rahîmdir. Gerçekten inananlar, ancak o kişilerdir ki Allâh'a ve Peygamberine inanırlar da sonra şüpheye düşmezler ve mallarıyla - canlarıyla savaşırlar Allah yolunda; işte onlardır doğru söyleyenlerin ta kendileri» buyurularak Îman ve İslâm, îzâh edilmektedir. Bu âyet-i kerîmelere ve «İslâm apaçıktır, îmansa kalbde» hadîs-i şerîfine nazaran (Câmi'; I, S. 103), Müslümanım diyen, Müslüman sayılırsa da mü'min olup olmadığını ancak Allah bilir ve her mü'min, müslümandır; fakat her Müslüman, mü'min değildir.

∴

§ Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), Cemel ashâbı Kûfe'ye hareket ettikten sonra, Rebeze'ye varmışlar, ordan, Abdullah b. Abbâs'la Muhammed b. Ebî-Bekr'i Kûfe'ye göndermişlerdi. Kûfe'de vâli olan Ebû-Mûsa'l-Aş'arî, Kûfelileri, Hz. Emîr'e (A.M) uymaktan men'etmekteydi. İbn Ab-

bas'la Muhammed'den bir haber gelmeyince bu sefer, Kûfelilere bir mektup yazıp İmâm Hasan'ı (A.M), Ammâr, Zeyd b. Sûhân ve Ubâde oğlu Sa'd'in oğlu Kays'le berâber Kûfe'ye yolladılar. Kûfeliler, İmâm Hasan'ı (A.M) karşıladılar. Mescidde İmâm Hasan, sonra Ammâr, halka birer hutbe îrâd edip Emîr'ül-Mü'minîn'e uymalarını söylediler se de Ebû-Mûsâ, onlardan sonra minbere çıkıp uzun bir hutbe okudu ve halkı, savaşa katılmamaya teşvryk etti. Ammâr, onu zorla minberden indirdi; fakat halk ihtilâfa düştü. Bu sırada Kûfe'ye gelen Mâlik'ül-Eşter, Ebû-Mûsâ'yı ve adamlarını Dâr'ül-Emâre'den (Hükûmet konağından, vâlilik evinden) çıkardı. Kûfeliler, Emîr'ül-Mü'minîn'e yardımı kararlaştırdılar ve birleştiler.

§ İmâm Hasan (A.M), Cemel savaşından sonra Sıffîn ve Nehrevan savaşlarında da bulundular. Hattâ Sıffîn savaşında, İmâm Huseyn'le (A.M) berâber düşmana hücûm etmek isterken Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), «Tutun şunu; ben, bu ikisiyle soluk alıyorum, yaşıyorum; bunlar şehîd olurlarsa Rasûlullâh'ın nesli kesilir» buyurup savaşa girmelerine engel oldular. Sıffîn savaşından sonra İmâm Hasan'a hitâben uzun bir vasıyyet-nâme yazdılar; bu sûretle O'nun, kendilerinden sonra vasıyleri ve ümmetin imâmı olduklarını bildirmiş oldular (Nehc'ül-Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 336—345). Ayrıca İbn Mülcem tarafından yaralandıktan sonra ve vefâtlarından önce de hâssaten İmâm Hasan ve Huseyn'e (A.M), umûmî olarak da kıyâmete dek, bunu duyan îman ehline vasıyyette bulundular (Aynı; S. 293—294).

*

§ Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), hicretin kırkıncı yılı Ramazan ayının yirmibirinci gecesi vefât ettikten sonra İmâm Hasan (A.M), kendilerini gasledip kefenlemişler, namazını kılmışlar, aynı gece, sabaha karşı, şimdiki türbelerinin bulunduğu yere, zarîhlerinin konduğu mahalle defnet-

mişlerdir. Sabahlayın, Kûfe'de, İbn Mülcem'i huzurlarına çağırtmışlar, o, «Arkadaşım, Muâviye'yi öldürebildi mi, bilmem; öldüremediyse sana söz veriyorum; gidip onun da işini bitireyim; sonra geleyim; hakkımda ne hüküm verirsen râzıyım» dediyse de İmâm Hasan (A.M), fazla söyletmeyip bir kılıç vurarak onu öldürdüler; leşini yakmak üzere Esved'ün-Nahaî'nin kızı Ümm'ül-Heysem'e verdiler; o da yakıp külünü savurdu.

§ Aynı gün, Kûfe mescidinde İmâm Hasan'a (A.M) bey'at edildi. Sonra kısa bir hutbe okuyup minberden indiler ve savaş hazırlığına koyuldular. Muâviye, Basra'ya, Kûfe'ye birer adam göndermiş, halkı, İmâm Hasan'ın (A.M) aleyhine kışkırtmaya başlamıştı, bu adamlar tutulup öldürüldüler. Muâviye'yle mektuplaşmaları bir sonuç vermedi. Bunun üzerine Kûfe'ye Abdülmuttalib oğlu Hâris'in oğlu Nevfel oğlu Mugıyra'yı bırakıp orduyla hareket ettiler. Yolda Ubeydullah b. Abbas'ı, Muâviye'nin ordusunun Fırat kıyısına ulaşmasına engel olmak üzere oniki bin kişiyle öncü olarak yolladılar ve her hususta Kays b. Sa'd ve Saîd b. Kays'le müşâverede bulunmasını, kendisine birşey olursa orduya Kays'ın, o da şehîd olursa Saîd'in kumanda etmesini buyurdular. Muâviye, boyuna adamlar göndererek, paralar vererek, vaatlerde, tehditlerde bulunarak belli - başlı kişileri İmâm Hasan'dan (A.M) ayırmaya, taraftarları arasına nifak salmaya uğraşmadaydı. Ubeydullâh'a da, Hasan benimle uzlaşmaya râzı oldu; sen de bana uyarsan, sana onbin dirhem veririm; bunun yarısını şimdi alırsın, yarısını da Kûfe'ye varınca diye mektup gönderdi. Ubeydullah, daha önce Yemen vâlisiyken, Muâviye'nin gönderdiği Büsr b. Ertât'a karşı duramayıp kaçmış,Büsr, Ubeydullâh'ın, Abdürrahman ve Kusem adlı altı ve beş yaşındaki iki oğlunu, annelerinin gözü önünde, bizzât boğazlarını keserek şehîd etmişti; hattâ anneleri, bu yüzden aklî dengesini yitirmişti. Ubeydullah, bu acıklı geçmişi de unutarak ne yapacağını şaşırmış bir hâldeyken Muâviye, Büsr'ü, Ubeydullâh'ın oğullarının kaatilini, yir-

mibin kişilik bir orduyla, İmâm Hasan'ın öncüleriyle savaşmaya gönderdi. Bunun üzerine Ubeydullah, Muâviye'nin teklîfine uyup gizlice ordudan ayrıldı. Sabahleyin, namaza gelmeyince iş anlaşıldı; namazı Kays kıldırdı. Ordu, savaşta dayanamayıp dağıldı; Kays de, kendisiyle kalanlarla dönüp Kûfe'ye gitti.

§ İmâm Hasan'ın (A.M) ordusunda, kendilerine ve Ehlibeyte candan bağlı olanlar, pek azdı. Kimisi, dünyalık elde etmek için uğraşmadaydı; kimisi şüphe içindeydi, kime kul olacağını bilemiyordu; kimisi, yel ne yandan eserse, öte yana eğiliyordu; kimisi de Hâricîlerin inançlarına kapılmıştı. İslâmın düştüğü ayrılık, aykırılık, reiylerin birbirine zıd oluşu, vahdetin kalmayışı, paranın, servetin hâkimiyeti, îman kudretini zayıflatmıştı: Muâviye'nin câsusları, bir an bile durmuyorlar, bu ayrılığı, bu aykırılığı, reiyle, kıyasla daha da derinleştiriyorlar, daha da genişletiyorlardı; vaatle, parayla, tehditle adam avlıyorlardı. Orduda, İmâm Hasan'ı (A.M) tutup kaçırarak Muâviye'ye götürmek isteyenler bile vardı. Bir kere, çadırlarına girmişler, ne buldularsa yağma etmişler, altlarındaki seccâdelerini bile çekip almışlardı. Bir kere de mescidde namaz kılarlarken birisi, kendilerini yaralamış, adam, tutulup öldürülmüştü. İmâm Hasan (A.M), «Iraklılar» buyurmuşlardı, «Bize yaptıklarınızdan dolayı Allâh'tan korkun; biz, sizin hem emîriniziz, hem konuğunuz. Hakkımızda, Allâh'ın «Ancak ve ancak ey Ehlibeyt, Allah, sizden her çeşit suçu, pisliği gidermek, sizi tertemiz etmek diler» buyurduğu Ehlibeyt biziz» ve mescitte ağlamadık kimse kalmamıştı; fakat ne câre ki gözyaşı, düşmanı ne mağlûb ediyordu, ne yokediyordu.

§ Muâviye, İmâm Hasan'a (A.M) uzlaşma teklîfinde bulunmuştu ve İmâm Hasan (A.M) adamlarına şöyle hitâb etmişlerdi:

«Biz, Şamlılarla, bir şüphe üzerine savaşmadığımız gibi savaştığımızdan dolayı bir nedâmet de duymamakta-

yız. Onlarla, esenlikle, sabırla savaştık. Ama şimdi esenlik, düşmanlığa dönüştü; sabırsa, telâşa, kargaşaya. Siz Sıffîn'e giderken dîniniz, dünyânızın önündeydi (, dininize uymuştunuz, dünyanızı ardınıza atmıştınız); bugünse öyle bir hâldesiniz ki dünyânız, dîninizin önünde. Duyun, bilin ki size karşı biz, evvelce nasılsak gene öyleyiz; ama siz, bize karşı eskisi gibi değilsiniz. Duyun, bilin ki siz, öldürülenlerden iki bölüğün ortasındasınız; Sıffîn'de öldürülenlere ağlıyorsunuz, Nehrevan'da öldürülenlerin öçlerini almak istiyorsunuz. Kalan yenilgiye uğramış, yapa-yalnız, hor-hakîr; ağlayan, öcalma sevdâsında.

Muâviye, bizi öyle bir işe çağrıyor ki onda ne bir yücelme var, ne bir adâlet. Ölümü göze alıyorsanız, teklîfini reddedelim; yaşamayı istiyorsanız, kabûl edelim; hangisine râzıysanız bildirin.»

Bu hıtâbeye karşı, her yandan bağrışarak, yaşamayı, uzlaşmayı istediklerini bildirdiler.

§ İmâm Hasan (A.M), sonradan, «Vallâhi» buyurmuşlardı, «Ben bu işi Muâviye'ye teslîm etmezdim; fakat yardımcı bulamadım. Yardımcı bulsaydım, gecemde de onunla savaşırdım, gündüzümde de; sonundaysa Allah, benimle onun arasında hükmederdi.»

§ İmâm Hasan'la (A.M) Muâviye arasındaki sulh şartları şunlardı:

1) Halkın, Allâh'ın kitabına, Rasûl'ünün sünnetine uygun olarak idâre edilmesi,

2) Alî (A.M) Şîa'sından olanlara hiçbir sûretle kötülükte bulunulmaması,

3) Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M) kötü söz söylenmemesi,

4) Hak sâhiplerine, Cemel ve Sıffîn savaşında şehîd olanların evlâdına, haraç malından pay verilmesi,

5) Muâviye'nin, kendisinden sonra, yerine birisini halîfe yapmaması.

Muâviye, uzlaşma yazılıp taraflar ve tanıklar imzaladıktan sonra Nuhayle'ye gitti; orada okuduğu hutbede, «Ben» dedi, «Hasan'la bâzı şartlara uyacağımı vaadederek uzlaştım; ama o şartların hepsi de ayağımın altında; onların hiç birini yerine getirmeyeceğim.»

§ Ve dediğini yaptı da. Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M), İmâm Hasan'ın (A.M) bulundukları mescitlerde bile, hâşâ, lânet okuttu; Medîne'de, Mescid-i Nebî'de, Mü'minler Anası Ümmü Seleme'nin (R.A) yüzüne karşı ve Alî'ye sövenin, Rasûl-i Ekrem'e sövmüş olacağına, Hz. Rasûl'ü söveninse, Allâh'ı sövmüş bulunacağına dâir hadîs-i şerîfi söylemelerine rağmen inadında ısrâr etti ve bu kötü âdet, Ömer b. Abdül'Azîz'in zamânına dek sürdü. Alî'nin (A.M) taraftarları öldürüldü; evleri yıkılıp yakıldı; Amr b. Hamık şehîd edildi, zevcesi iki yıl Şam zındanında kaldı; Hucr b. Adıyy'ye ve O'nunla berâber olanlara kıyıldı; Ehlibeyt'e ve şehidlerin evlâdına hiçbir pul verilmedi ve Muâviye, hayâtının sonunda, halktan, oğlu Yezîd'e zorla bey'at aldı, yerine onu bırakıp gitti.

*

§ İmâm Hasan'ı (A.M) bu uzlaşmaya râzı oldukları için kınayanlar oldu; duygularına uyup kınayanlar, akıllarıyla düşününce, başka birşey yapmaya imkân bulunmadığını tasdıyk edip kendilerinden bağışlanma dilediler. İmâm (A.M), uzlaşmadan sonra, kardeşleriyle, Ehlibeytiyle Medîne'ye döndüler. Abdullah b. Abbas, «Arab» demiştir, «İmâm Hasan'ın vefâtıyla alçaldı, horluğa düştü.» İlâhî kudretin, Rabbânî hâkimiyetin, Allâh'ın ve Rasûlünün, her ferdi bir gören, tevhîde ve vahdete dayanan tarafsız ve insânî idârenin yerini, milliyete, sınıf hâkimiyetine, halkı istismâra, hürleri kul yapma rejimine bırakması

bakımından doğrudur ve İbn Abbas, bu cümledeki «Arab» sözüyle insanlığı ve İslâmı kasdetmişse, gerçeğin ta kendisidir bu söz. Netekim, «İmâm Hasan (A.M) vefât edince, Muâviye, zinâdan doğan Ziyâd'ı kendisine kardeş ilânından çekinmeyince, Hucr b. Adıyy şehîd edilince ve Muâviye, oğlu Yezîd'i yerine halîfe yapınca, insanlar alçaldılar» da denmiştir.

*

§ İmâm Hasan'ı (A.M) birkaç kere zehirlediler; bu yüzden, her seferinde, bir müddet rahatsızlanan İmâm (A.M), bunlardan kurtuldular. Sonunda Muâviye, İmâm Hasan'ın zevcesi ve Kays oğlu Eş'as'ın kızı Cu'de'ye, İmâm'ı zehirleyip şehîd ettiği takdirde bin dirhem vermeyi ve onu, oğlu Yezîd'e almayı vaadetti. Cu'de, bu vaadler üzerine İmâm'ı zehirledi. Muâviye, vaadettiği parayı Cu'de'ye ödedi; fakat, Rasûlullâh'ın oğluna bunu yapan, korkarım, oğluma da yapar deyip ikinci vaadinden döndü.

*

§ İmâm Hasan (A.M), Medîne'de, hicretin kırkdokuzuncu yılı Saferinin yirmisekizinci, yâhut yirmidokuzuncu günü vefât ettiler. Vefat yılı ve ayı hakkında başka rivâyetler de vardır.

Vefatlarından önce İmâm Huseyn (A.M), kendilerine, bu işi kimin yaptığını sormuşlar, İmâm (A.M), «Allâh'ın intikamı daha da şiddetlidir» buyurup birşey söylememişlerdir. İmâm'ı zehirledikten sonra Cu'de'nin Şam'a gitmesi, Muâviye'nin, vaadettiği parayı ona vermesi, bu kötü işe, onun âlet olduğunu ispatlamaktadır.

§ İmâm Hasan (A.M), kardeşleri Huseyn'e (A.M), ataları Rasûlullâh'ın (S.M) yanına defnedilmelerini, fakat buna engel olanlar bulunursa, savaşa, kan dökülmesine girişilmemesini, Bakı'a götürülmelerini vasiyyet buyurdular. Vefatlarından sonra İmâm Huseyn (A.M) kendilerini yıkadılar; tekfîn ve techîzlerinden sonra, dostlarıyla Ra-

sûlullâh'ın Ravzasına götürdüler. Bunu haber alan Mervan, Ümeyyeoğullarından bir toplulukla silâhlanıp gelerek yolu kesti. Bu sırada Âişe de bir katıra binerek geldi ve onlara katıldı. İmâm Huseyn (A.M), Mervân'a, «Kardeşimin vasıyyet olmasaydı» buyurdu, «Allah kılıçlarının nasıl öcaldığını görürdün» ve mübârek naaşlerini Bakı' mezârına götürdüler, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) anneleri Esed kızı Fâtıma'nın (A.M) yanına defnettiler (Dâiret' ül-Maârif'il - İslâmiyyet'iş-Şîiyye; II; Beyrut—1392 H. 1972. S. 15—22).

ÜÇÜNCÜ İMÂM

HUSEYN'ÜŞ - ŞEHİD (A.M)

§ İmâm Huseyn (A.M), hicretin üçüncü, bir rivâyete göre dördüncü yılı Şâbânının üçüncü günü Medîne-i Münevvere'de doğmuşlardır; Cenâb-ı Fâtımat'üz-Zehrâ'nın (A.M) ikinci oğullarıdır. Doğum ayları hakkında başka rivâyetler de vardır. Doğumları, Hz. Peygamber'e (S.M) müjdelenmiş, Rasûl-i Ekrem, Fâtıma-i Sıddıyka'nın evlerini teşrîf buyurmuşlar, İmâm Huseyn'i kucaklarına almışlar, sevip okşamışlar, yedinci günü de mübârek adlarını «Huseyn» koymuşlardır. İmâm Hasan'a (A.M), doğumları dolayısıyla bir kurban kestikleri gibi Huseyn (A.M) için de bir kurban kesmişler, yoksullara dağıtmışlar, sağ kulaklarına ezan, sol kulaklarına kaamet okumuşlardır. «Zahâir'ül-Ukbâ» da, Katâde'den, İmâm Huseyn'in (A.M), İmâm Hasan'dan (A.M) bir yıl, on ay sonra, hicretin beşinci yılında doğdukları, hamil müddetinin altı ay olduğu rivâyet edilmektedir; hamil müddeti, altı ay olup doğan ve yaşayan, rivâyete göre, Meryem oğlu İsâ Peygamber'le (A.M) İmâm Huseyn aleyhi's-selâmdır (Fadâil'ül-Hamse; III, S. 255).

§ Lâkapları «E'ş-Şehîd», künyeleri «Ebû-Abdullah» tır. Altı erkek, iki kız evlâtları olmuştur. Erkek evlâtları, Kerbelâ'da şehîd olan ve Cenab-ı Peygamber'e, yüzleri, sözleri bakımından pek çok benzedikleri için «Şebîh-i Peygamber» diye de anılan Aliyy'ül-Ekber, Aliyy'ül-Avsat, Aliyy'ül-Asgar, Muhammed, Ca'fer ve Abdullah'tır. Aliyy'ül-Ekber'in anneleri, Mes'ûd oğlu Urve'nin oğlu Ebû-Murra kızı Leylâ'dır. Aliyy'ül-Asgur diye meşhûr olan ve altı

aylıkken Kerbelâ'da, kucaklarında, boğazlarından oklanarak şehîd edilen Abdullâh'us - Radıy'ın anneleri, Adıyy oğlu İmri'ül-Kays'in kızı Rebâb'dır. Muhammed ve Ca'fer, babalarının hayâtında vefât etmişlerdir. Kızları Fâtıma ve Sekîne'nin anneleri, Alî Asgar'ın anneleri Rebâb'dır. Fâtıma'nın annelerinin, Abdullah oğlu Talha'nın kızı Ümmü İshak olduğu ve Zeyneb adlı bir kızları daha bulunduğu da rivâyet edilmiştir. Aliyy'ül-Ekber, bir rivâyete göre İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî'dir (A.M), Aliyy'ül-Asgar'sa, altı aylıkken şehîd edilen Aliyy'ur-Radıy'dir; fakat ilk rivâyet, daha meşhurdur ve makbûldür. Evlâtlarının, Aliyy'ül-Ekber, Aliyy'ül-Asgar, Ca'fer, Abdullah ve Fâtıma'dan ibâret olup altı tâne olduğu, Abdullâh'ın, Alî Asgar diye tanındığı ve kucaklarında oklanarak şehîd edilen oğulları bulunduğu rivâyeti de vardır. Soyları, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî'den yürümüştür (Umdet'üt-Tâlib; S. 181 ve aynı S. nin notu; Dâiret'ül-Maârif'il-İslâmiyyet'iş-Şiiyye; II, S. 23).

§ «Mecma'uz-Zevâid» de, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Hz. Fâtıma'nın (A.M) evlerinin önünden geçerlerken İmâm Huseyn'in ağladıklarını duyup Cenâb-ı Fâtıma'ya, «Bilmez misin ki O'nun ağ'ayışı beni incitir» buyurdukları bildirilmektedir; bunu Tabarâni de kaydetmektedir ve bu hadis, «Zahâir'ül-Ukbâ»da da mevcuttur (Fadâil'ül-Hamse; III, S. 255). Cenâb-ı Peygamber'in (S.M), Huseyn'in mübârek dudaklarını öptükleri hakkında «Zahâir'ül-Ukbâ, Üsd'ül-Gaabe, Savâik'ul-Muhrika» ve «Müstedrik»te de hadisler vardır. «Kenz'ül-Ummâl» ve «Savâik» da, Zeyd b. Arkam'ın, Ubeydullah b. Ziyâd'ın meclisinde bulunduğunu, İmâm Huseyn'in mübârek başları getirilince Ubeydullâh'ın, elindeki değnekle dudaklarına dokunduğu zaman Zeyd'in, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), o dudakları öptüklerini gördüğünü söyleyerek hareketini kınadığı tasrîh olunmaktadır (Aynı; S. 258—260).

«Huseyn bendendir, ben Huseyn'denim; Huseyn'i seveni Allah sever» hadîs-i şerîfi, Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce'nin «Sahîh»lerinde, «Müsned' ve «Müstedrik»te, «Kenz'

ül-Ummâl» ve «Üsd'ül-Gaabe»de, daha birçok Hadis ve Sünen ki'aplarında mevcuttur (Aynı; S. 260—262). Rasûl-i Ekrem (S.M), Huseyn'i bağırlarına basarlar, ellerinden tutup oynatırlar, göğüslerine çıkarırlardı; ağızlarını öperlerdi (S. 263—264).

§ İmâm Huseyn (A.M) doğunca Rasûl-i Ekrem, onu kucaklarına alıp ağlamışlar, Umeys kızı Esmâ, ağlayışlarının sebebini sorunca, «Azgın bir tâife, O'nu öldürecek; onlar şefâatime nâil olmazlar» buyurmuşlar ve bunu Fâtıma'ya (A.M) haber vermemesini söylemişlerdir. Hâris kızı Ümm'ül-Fazl Lübâbe'den de, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), İmâm Huseyn doğunca, Cebrâil'in (A.M), O'nun şehâdetini kendilerine haber verdiğini bildirdikleri rivâyet edilmiştir (Ahmed'ül-Emînî Abd'ül-Huseyn: Sîretünâ ve Sünnetünâ; Necef-i Eşref—1387 H. 1965; S. 34—44). Doğumlarından bir yıl geçince ve ertesi yıl, Hz. Rasûl'e (S.M), Huseyn'in şehâdeti, gene haber verilmiştir (Aynı; S. 46—48). Mü'minler Anası Ümmü Seleme (R.A), kendi evinde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Huseyn'in Kerbelâ'da şehîd edileceğini haber verdiklerini bildirmişlerdir (Aynı; S. 49—64, 75—78, 82—99). Tirmizî, «Sahîh»inde, Ümm'ül-Mü'minîn Ümmü Seleme'nin (R.A), bir gün ağlamakta olduğunu, sebebi sorulunca, «Rasûlullâh'ı ruyâda gördüm; başları, sakalları toz-toprak içindeydi; Yâ Rasûlallâh, ne oldu sana diye sordum; Huseyn'in şehâdetini gördüm buyurdular» dediğini tahrîc eder (Aynı; S. 129—135) [*].

---

[*] Sâlihıyy-i Necef-âbâdî, «Şehîd-i Câvîd» adlı kitabında, Ümmü Seleme'nin (R.A.) vefatlarının, hicretin ellidokuzuncu yılında, Kerbelâ fâccasından üç yıl önce ellisek zinci yılda, altmışbirinci yılın Âşûrâ gününde, yâni Kerbelâ fâciasının olduğu gün, aynı yılın sonunda, yahut altmış ikinci yılında vuku'bulduğu hakkındaki rivâyetleri kaydederek bu haberin doğru olamayacağını söylüyor (Tehran —1349 Ş.S. 111—120). Fakat bu haberi, Tabarânî, Kenci, Ahmed b. Hanbel, Bayhakıy, Heysemî, İbn Hacer ve daha birçok muhaddis, râvileri inanılır kişilerden, mütaddid senedlerle tahrîc etmişlerdir. İmâm Huseyn'in (A.M.) Irak'a hareket ederlerken bâzı emanetleri

Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Âişe hazretlerinin evinde de, İmâm Huseyn'in şehâdetini haber verdiklerine dâir hadîsler vardı r(Aynı; S. 65—74, 100—105). Ümm'ül-Mü'minîn Zeynab bint Cahş'ın evinde de bunu haber vermişlerdir (Aynı; S. 79—81). Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M evlerinde (S. 106—107), kendi evlerinde (S. 115) ve Sahâbenin topluluğunda da bunu bildirmişlerdir (S. 108—114).

§ Emîr'ül-Mü'minîn de (A.M) Kerbelâ'dan geçerlerken, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), İmâm Huseyn'in orda şehîd edileceklerini haber verdiklerini bildirmişler, konacakları, şehîd edilecekleri yerleri ve İmâm Huseyn'in (A.M) Katlgâhlarını işârt eylemişlerdir (S. 116—123).

İbn Abbas, Hz. Rasûl'ü (S.M) ruyâda gördüğü ve İmâm Husey'in (A.M) şehîd edildiğini söylediklerini bildirmiştir (S. 127, 136. Fadâil'ül-Hamse; III, S. 270—279). Rasûlullâh'ın (S.M), İmâm Huseyn'in (A.M) Kerbelâ'da şehîd edileceğini haber verdiklerine ve bu olayda, O'na yardım edilmesini emir buyurduklarına dâir de hadisler vardır (Fadâil'ül-Hamse; S. 208) ve Ehlibeytlerine ihânette bulunanlar, zulmedenler hakkında ilenmişlerdir (S. 281—283). Yahyâ Peygamber'in (A.M) kanı için yetmişbin kişinin öldürüldüğünü, İmâm Huseyn (A.M) için bunun iki misli kişinin öldürüleceğinin bildirildiğini beyân buyurmuş-

---

Ümmü Seleme'ye verdikleri, Ehlibeyt, Medine'ye dönünce, Ümmü Seleme'nin, onları İmâm Zeyn'ül-Âbidin'e teslim ettiği hakkında da rivâyetler vardır. Ümmü Seleme'nin (R.A.), Yezîd'in saltanatı zamânında vefât ettikleri kesindir; bu bakımdan Ümm'ül-Mü'minîn'in, hicretin altmış üçüncü, yahut altmış dördüncü yılında vefât ettikleri hakkındaki rivâyetlerin doğru olduğu, öbür rivâyetlerin doğru olmadığı muhakkaktır. «Şehîd-i Câvid»in yazarı, kararını önceden verdiği için bu rivâyetleri almamış, bunca muhaddisi yanılmış saymış, kendisini doğru sanmış, zannına uyan rivâyetleri doğrulamaya kalkışmıştır. (Siretünâ ve Sünnetünâ'ya; S. 52—64, 82—84 ve 90—96; Tenkıyh'ul-Makaal'e; III, Son Bölüm; Kadınlar Kısmı; S. 72—79 ve Reyhânet'ül-Edeb'e bk. C. VI; Tebriz - 1333 Ş. S. 222—223).

lardır ki bu hususteki hadis «Müstedrik'üs-Sahîhayn, Târihu Bağdâd» ve «Zahâir'ul-Ukbâ» da İbn Abbas'tan tahrîc edilmiştir (S. 284).

***

§ İmâm Huseyn (A.M), kardeşleri İmâm Hasan'ın (A.M) Muâviye'yle uzlaştıklarını duyunca huzûrlarına varıp sebebini sormuşladı; aynı zamanda da ağlamaktaydılar. İmâm Hasan'ın (A.M) cevapları şu olmuştu:

«Bundan önce baban Alî'nin (A.M) uzlaşmasına sebeb olan şey buna da sebeb oldu.» (Manâkıb-ı Şehr-Âşûb'tan naklen Seyyid Alî Ekber-i Kureşî'nin «Merd-i Mâ Fevka İnsan» eseri; 3. Basım; Kum, Dâr-üt-Teblıyg-ı İslâmî Yayımı — 1388 H. S. 83 ve aynı sahîfenin dip notu).

Hiç şüphe yok ki bu soru, İmâm'a îtiraz yollu sorulmamıştı; böyle birşey olamazdı da. Ancak İmâm Huseyn'in (A.M) ilerideki kıyamlarına aykırı gibi görülen bu uzlaşmanın sebebini daha da açıklatmak içindi. Netekim bu uzlaşmada Kûfe'de bulunmayan Süleymân b. Surad, Kûfe'ye gelip bunu duyunca ve İmâm Hasan'ın Medîne'ye gittiklerini öğrenince Medîne'ye gitmiş, İmâm'a, uzlaşmayı bozup tekrar savaşmayı teklîf etmiş, teklîfi kabûl edilmeyince İmâm Huseyn'e başvurmuş, Huseyn (A.M), «Muâviye sağken susup oturan evlerinizde; andolsun ki bu, benim de istemediğim birşey; Muâviye ölünce düşünürüm; siz de düşünürsünüz; bakalım ne olur» buyurmuşlardı (El-İmâmetü v'es-Siyâse'den naklen aynı kitap, S. 76).

İmâm Hasan ın (A.M) vefatlarından sonra Iraklılar, Muâviye aleyhine hareketi tasarlamışlar, İmâm Huseyn'e bey'at etmek istemişlerdi. İmâm'dan «Muâviye'yle aramızda uzlaşma var; onu bozmak olmaz; Muâviye ölünce bu iş için gereken şeyi yapacağım» cevâbını almışlardı (Şeyh Müfîd'in «İrşâd» ıyla «A'lâm'ül - Hüdâ» dan naklen;

S. 78 ve 2. not). Bütün bunlar, İmâm Huseyn'in (A.M), kardeşleri ve zamanının İmâmı olan Hasan'ül-Müctebâ'nın (A.M), Muâviye'yle uzlaşmasına karşı olduğu hakkındaki söylentilerin aslı olmadığını, sonradan İmâm Huseyn'in (A.M) kıyamları dolayısıyle ve akla göre uydurulmuş düşüncelerin ifâdesinden başka birşey bulunmadığını gösterir.

§ İmâm Huseyn (A.M), kardeşleri İmâm Hasan'ın (A.M) vefatlarından dokuz yıl sonra ve Muâviye'nin ölümünden iki yıl önce Mekke'ye gitmişler, Hâşimoğullarıyla Ehlibeyt dostlarını toplayıp bir hutbe îrâd buyurmuşlar, Ehlibeyt'e ve Ehlibeyt Şia'sına yapılan zulümlerden bahsedip demişlerdi ki:

«Bugün ben size, bâzı şeyler sormak istiyorum; sözlerim doğruysa gerçekleyin; değilse yalanlayın; sözlerimi duyun, yazın, yayın; sonra şehirlerinize, boylarınıza dönünce emîn olduğunuz, inandığınız kişilere sözlerimi duyurun, onları çağırın; çünkü ben, bu gerçeğin sörpüp yıpranmasından, yitip gitmesinden korkuyorum; ama Allah, kâfirler hoşlanmasa da nûrunu parlatır.» (Son cümle LXI; Saf sûresi, 8. âyte-i kerîmesidir. Tabrisî'nin «İhticâc»ından naklen aynı kitap; S. 83—85 ve son sahîfenin dipnotu).

Bu hutbelerinde, zâlimlerin her yanı tuttuğunu, Müslümânların, onlara âdetâ kul-köle kesildiklerini, îmansız kişilerin iş başına geçtiklerini, inananlara acımadıklarını, zayıflara şiddetli davrandıklarını, bütün bunlara karşı da Allâh'ın kendilerine ululuk ihsân ettiği kişilerin sustuklarını, bu yüzden gazebe uğramaları ihtimâlinin pek kuvvetli bulunduğunu anlatmışlar, sonunda «Allâhım» buyurmuşlardı, «Sen bilirsin ki bu sözlerim, hükmetmeye rağbetimden, mal-mülk elde etmeyi dilediğimden değil; ancak senin dininin yollarını göstermek, şehirlerini mâmur bir hâle getirmek istediğimden. Böylece de mazlûm ve çâ-

resiz kullarının esenliğe ulaşmalarını, emirlerini, hükümlerini yerine getirebilmelerini sağlamak istiyorum.»

Ve sözlerini şöyle bitirmişlerdi:

«Ey halk, bize yardım etmezseniz, hakkımızda insâfa gelmezseniz, zâlimler size musallat olurlar; Peygamberinizin dîninin nûrunu sürdürürler. Allah bize yeter ve ona dayandık, ona yöneldik ve varıp gideceğimiz onun tapısıdır.» (Son cümleler, III. Sûre-i Celîlenin 173. âyet-i kerîmesidir. «Tuhaf'ül - Ukuul» dan naklen aynı kitap; S. 86—89; Arapça Metni; S. 298—300).

Görülüyor ki İmâm Huseyn (A.M) kıyâma hazırlanmaktadır.

§ Muâviye, hicretin ellidördüncü yılının sonlarında, oğlu Yezîd'i halîfe olmak üzere yerine seçmişti. Mugıyra'nın bu hususdaki teşvıykı, kendi dileğine uygun gelmiş, o yıl Şamlılar, Yezîd'e bey'at etmişler, Muâviye, Medîne'ye gitmiş, orda halka bu bey'at işini açmış, oğlunu övmüş, halkı bey'ate hazırlamaya çalışmıştı; ertesi yıl, gene aynı maksatla Medîne'ye varmıştı. Ebû-Bekr'in oğlu Abdurrahman, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyr'in oğlu Abdullah, bey'ate yanaşmamışlardı. İmâm Huseyn (A.M) ve Hâşimoğulları da bey'at etmemişlerdi; esâsen İmâm Huseyn (A.M), Muâviye'ye de bey'at etmemiş ve İmâm Hasan (A.M), bu hususta ısrâr etmemesini Muâviye'ye söylemiş, o da kabûl etmişti. Muâviye, Medîne'den son dönüşünden bir müddet geçince, İmâm Huseyn'e (A.M), halk arasına fitne ve kargaşalık salmamasını, kendisini, olmayacak işlere sevkedenlerden sakınmasını, kendisine ve ümmete zarar verecek işlere kalkışmamasını öğütleyen bir mektup göndermişti («El-İmâmetü v'es-Şiyâse» den naklen aynı kitap; S. 91).

Bu mektupta töhmet, düzen ve tehdîd, her üç silâh da mevcuttu.

İmâm (A.M), bu mektuba şiddetli bir cevap verdiler. Mektuplarında, kendisiyle ve Ümeyyeoğullarıyla savaşmamayı suç saydıklarını, fakat henüz savaşmayı düşünmediklerini, kendilerine söz ve aman verdiği hâlde ahdinde durmayıp Hucr b. Adiyy'i, arkadaşlarıyla öldürtenin, Amr b. Hamık'a aman verdikten sonra şehîd ettirenin, babası tanınmayan Ziyâd'ı, kendi babasının oğlu ilân edip kardeş tanıyan ve tanıtanın, Raşûlullâh'ın dîni olan dinde bulunduğu için Alî'ye (A.M) dost olan, onu seven Hadramî'yi katlettirenin [*], ancak kendisi, Muâviye olduğunu bildiriyorlar, «Hakka senin hükmetmenden daha büyük bir fitne bilmiyorum» buyuruyorlar, kötülüklerini, ettiği zulümleri sayıp döküyorlar, üstelik de içki içen, köpeklerle oynaşan bir oğlanı, oğlu Yezîd'i yerine halîfe seçtiğini söylüyorlardı (Bu mektubun Farsçaya çevirisi, «Merd-i Mâ Fevka İnsân» da, 91—92. Metni 300—301. sahîfelerdendir; Metin, «Tenkıyh'ul-Makaal» de, Amr b. Hamık'ıl-Hüzzâî'nin hâl tercemesinde de vardır; II, S. 329. Bu mektup, «El - İmâmetü v'es-Siyâse»ye de alınmıştır).

§ Muâviye, hicretin altmışıncı yılı Recebinin onbeşinci günü öldü ve yerine oğlu Yezîd geçti; Müslümânlıkta saltanat sarayıyla - debdebesiyle, vezirleriyle - nedimleriyle, ordusuyla - kumandanlarıyla, zındanıyla - cellâdıyla, ihsânıyla - in'âmıyla, zulmüyle - kahrıyla... ve saltanat hânedânıyla - keyfî idâresiyle, hazînesiyle ve yoksul, sürünen halkıyla kurulmuştu. Kisrâlar, Arap Kisrâ'sının makaamını bir - bir alacaklardı; Roma mparatorluğu, ayrı bir dille, hükümlerine baş eğilmeyen bir dinle, fakat İslâm kisvesine bürünerek târih alanına çıkmıştı artık. Kendisine böyle bir saltanatı devreden babası ölürken bile baş ucunda bulunmak lûzumunu duymayan, avlanmakla gönül eğleyen Yezîd, gününü - gecesini çalgı - çağanak din-

---

[*] Abdullah b. Yahyâ'l-Hadramî, Emir'ül-Mü'minîn'in (A.M) Cemel savaşında, öncü fedâîlerindendi; Muâviye'nın emriyle şehîd edilmişlerdir. «Tenkıyh'ul-Makaal» e bakınız; II, S. 223.

lemekle, köçek - çengi oynatmakla, içip kendinden geçmekle sürdürmeyi âdet edinmiş bir kişiydi. Maymunlara, köpeklere pek düşkündü. Ebû - Kubays adını taktığı bir maymunu vardı; ona alaca - bulaca renkli ipek elbise giydirir, başına ipekten örülmüş külâh kor, dişi bir merkebe bindirir, atlarla yarışa sokardı onu (Mes'ûdî'nin «Mürûc'ü'z-Zeheb» inden naklen «Merd-i Mâ Fevka İnsân»; S. 70—71). Şâirdi de; şarabı överken «Benim güneşceğizimin burcu, küpünün dibidir; doğusu, sâkıyın'in eli, batısı da ağzım; testiden kadehe dökülürken çıkardığı ses, Hatîm'le Zemzem arasında koşuşan hacıların ayak seslerini aksettirmede. Bu şarap, Ahmed'in dîninde haramsa onu, Meryemoğlu İsâ'nın dînince al da iç» beyitlerini söylemekten çekinmezdi (Tetimmet'ül-Müntehâ'dan naklen aynı kitap; S. 73).

Kendisiyle şarap içenlere, «Kalkın ey topluluk, dinleyin şarkı söyleyenlerin seslerini; anlam'arla uğraşmayı, bilgilerle oyalanmayı bir yana atın da boyuna şarap içmeye bakın. Çalgı sesi, Ezân sesinden alıkoymakta beni; küpler'in içindeki yıllanmış şarabı hûrîlerle değiştim ben» beyitlerini okurdu (Sıbt İbn'il - Cevzî'nin «Tezkire» sinden naklen; S. 73).

İmâm Huseyn'in (A.M) şehâdetinden sonra bir gün, içki meclisinde Ubeydullah b. Ziyâd'ı sağ yanına oturtmuş, sâkıylik eden kişiye, «Nâzik kemiklerimi nemlendiren içkiyi sun bana; sonra da bir kadeh Ziyâdoğluna sun; onu da suvar; o, benim katımda sır sâhibidir; saltanat mı, savaşımı pekiştirendir o» meâlinde iki beyit okumuş, çengilere oynamalarını buyurmuş, emriyle müzik ve rakıs âlemi başlamıştı (Mürûc'üz-Zeheb'den naklen, S. 71). İmâm Huseyn'in (A.M) mübârek başları, bir tabak içinde önüne getirilip konunca da İbn Zib'arî'nin, Uhud savaşından sonra söylediği şu beyitleri okumak cür'etini kendisinde bulmuştu:

«Keşki Bedr'de bulunan büyüklerim sağ olsalardı da bu hâli görselerdi ve sonra da bana, sevinerek, elin vâr

olsun diye seslenselerdi. Toplumun ulularını öldürdük, Bedir savaşının öcünü aldık; Hâşimoğulları saltanatla oynadılar; yoksa ne gelen bir haber var, ne inen bir vahiy. Ben de anamın oğlu olmayayım Ahmed oğullarının yaptıkları işlerin öcünü almazsam.» (Luhûf'tan, Sıbt İbn Cevzî'nin Tezkire'sinden, Belâgaat'ün-Nisâ'dan ve Ebû'l-Ferec'in Makaatil'üt-Tâlibiyyîn'inden naklen; S. 226—227).

İşte böyle bir kişi, Müslümânların başına geçmiş, İslâm mümessili, hâşâ, Rasûlullâh'ın halîfesi olmuş ve emîrülmüminîn diye anılmaya başlamıştı ve Huseyn (A.M), bundan dolayı, Medîne'de kendilerine rastlayan ve Yezîd'e bey'at etmesini öğütleyen Mervan'ın sözlerine karşı, «Gerçekten de biz Allâh'a âidiz ve gerçekten de O'na dönenleriz, O'nun tapısına varanlarız» âyet-i kerîmesini okuduktan sonra [*], «Esenlik İslâma» buyurmuştu; «Başımız sağ olsun; çünkü ümmet, Yezîd gibi birinin hükmü altına girmekle büyük bir belâya uğradı.» («Luhûf» ve «Nefes'ül-Mehmûm» dan naklen; S. 99)

§ Yezîd, Medîne Vâlisi Utbe oğlu Velîd'e, İmâm Huseyn'den (A.M) hemen bey'at almasını, bu hususta hiçbir geciktirmeye meydan vermemesini emreden bir mektup gönderdi. Mektup, hicrî Altmışıncı yıl Recebinin yirmi yedinci günü akşamı gelmişti; derhâl İmâm'a haber gönderildi ve çağrıldı. İmâm, yakınlarına silâhlanıp berâber gelmelerini, içerde sesi yücelince girip gerekeni yapmalarını buyurdu ve berâberce hükûmet konağına gittiler. İmâm, içeriye yalnız girdiler. Velîd, İmâm'ı saygıyla karşıladı; Muâviye'nin ölümünü, Yezîd'in hilâfetini ve bey'at isteğini bildirdi, mektubu okudu. İmâm (A.M), böyle mühim bir işin, husûsî bir mecliste, âdetâ gizlice olup bitmesinin doğru olmadığını, halk toplanınca o vakit ne yapılması

[*]· II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 156. âyet-i kerîmesinin sonu olan bu mübârek sözü, bir ölüm haberi duyan, pek kötü birşey işiten, bir derde, musibete uğrayan kişi okur.

gerekse yapılacağını bildirdiler. Velîd bu sözü doğru buldu ve Huseyn'in (A.M) evine dönmesine müsâade etti. Velîd'in yanında bulunan Mervan, «Huseyn'i bırakma, hapset; giderse bir daha ele geçmez; ya bey'at etsin, ya boynunu vurdur» diye bağırdı. İmâm Huseyn (A.M), Mervan'a, «A gökgözlü karının oğlu» buyurdular, «Sen mi beni öldürmeye kalkışıyorsun?» Ve odadan çıkıp dış kapının önünde bekleyen dostlarına ulaştı, berâberce evlerine döndüler.

Mervan, Velid'e, hareketinin doğru olmadığını tekrar edince Velid, «Sen» dedi, «Benim dînimi mahvetmeye uğraşıyorsun; bütün dünyâ malını verseler, gene de Huseyn'in öldürülmesine râzı olmam.»

Velîd'in bu hareketi Yezîd tarafından duyulunca onu azletti; yerine Amr b. Saîd-i Aşdak'ı vâli tâyin etti.

§ Bu resmî bey'ate dâvetten bir gün sonra, hicrî altmış yılı Recebinin yirmi dokuzuncu Cumartesi gecesi, İmâm Huseyn (A.M), Rasûlullâh'ın (S.M), Fâtımet'üz-Zehrâ'nın (A.M) ve Ehlibeyt'in (A.M) merkadlerini ziyâret edip Medîne-i Münevvere'den çıktılar ve Mekke-i Mükerreme'nin yolunu tuttular. Hareketlerinden önce Hâşimoğullarına, «Kendileriyle gelenlerin şehîd olacaklarını, fakat kendilerine uymayıp kalanların da bir fethe, bir huzûra erişemeyeceklerini» bildiren muhtasar bir mektup yazdılar. Ayrıca kardeşleri Muhammed b. Hanefiyye'ye yazılı bir vasıyyet-nâme verdiler. Bu vasıyyet-nâme, Allâh'ın birliğine, Hz. Muhammed'in risâletine şehâdetle başlıyor, âhiretin, cennetin, cehennemin gerçek olduğunu bildiriyor, sonra kıyamlarının hedefini anlatıyordu; serkeşlik, fesat koparmak, zulmetmek için kıyam etmediklerini, cedlerinin ümmetini düzene sokmak, ma'rûfu buyurmak, münkeri nehyetmek, cedlerinin ve babalarının yolunda yürümek için bu işe giriştiklerini, amaçlarını kabûl edip dâvetlerine uyanlardan memnun olacaklarını, kabûl etmeyip kendilerine yardımda bulunmayanlara, hattâ kendileriyle savaşa

kalkışanlara,sabırla karşı duracaklarını, bir tek kişi kalsalar da gene bu yolu bırakmayacaklarını ızhâr ediyorlar, ancak Allâh'a dayandıklarını bildiriyorlardı (Bıhâr'ül-Envâr; C. XLIV; Tehran — 1385, S. 329 — 330). İmâm (A.M), Basralılara da, «Kitâbın», yâni Kur'ân-ı Mecîd'in «hükümlerinin ve Sünnetin», Rasûlullâh'ın (S.M) buyruklarının, törelerinin, takrîrlerinin «öldürüldüğünü, b d'atin», dinde olmayan, îmâna aykırı bulunan işlerin, zulmün, cevrin, haksızlığın, kötü törelerin «diriltildiğini» bildiren bir mektup yazmışlar, onları, «Kitâb'a ve Peygamber'in (S.M) Sünnetine» çağırmışlar, bu mektubu elden göndermişlerdi (Tabarî ve İbn Esîr'in Târihlerinden nakleη «Merd-i Mâ Fevka İnsan; S. 106—107).

§ İmâm Huseyn (A.M), Medîne'den ayrılırlarken kardeşleri Muhammed b. El-Hanefiyye, kendilerine, Mekke'de kalmalarını, imkân bulamazlarsa Yemen'e gitmelerini öğütlemiş, İmâm (A.M), Yezîd'e bey'at etmedikçe kendilerini bırakmayacaklarını söylemişler, Ümm'ül-Mü'minin Ümmü Seleme'de (R.A), «Oğulcağızım, Irak'a gitmekle beni hüzünlere boğma; çünkü ben, ceddinden, Oğlum Huseyn, Irak'ta, Kerbelâ denen yerde şehîd edilecek sözünü duydum» demişti; İmâm, «Ana» buyurmuşlardı; «Vallâhi ben bunu daha iyi biliyorum; çâre yok, öldürüleceğim ben; öldürüleceğim günü, beni kimin şehîd edeceğini, nereye edfnedileceğimi, Ehlibeyt'imden kimlerin şehîd edileceklerini, hepsini biliyorum; istersen şehîd edileceğim ve defnolunacağım yeri sana da göstereyim» buyurmuşlar, Kerbelâ yönüne işâret eylemişlerdi (Bıhâr'ül-Envâr; C. XLIV; S. 328—332).

§ İmâm Huseyn (A.M), Ehlibeytiyle Mekke-i Mükerreme'ye vardıktan sonra Kûfe'deki Şîa, Süleyman b. Surad'il - Huzzâî'nin evinde toplanmış, Süleyman, onlara, İmâm Huseyn'in (A.M) Mekke'ye gittiklerini bildirmiş, ona

yardım ederek dîni ihyâ etmek lüzûmunu anlatmıştı [*]. Bunun üzerine Kûfeliler, İmâm'a yardım edeceklerine söz vermişler, kendilerine, Irak'a gelmeleri için mektuplar yollamaya başlamışlardı. Basralılardan, Medîne'ye gelip kendilerine ulaşanlar ve Hicaz ehlinden kendilerine uyanlar da olmuştu. İmâm (A.M), Kûfe'ye, amcaları Akıyl'in oğlu Müslim'i, ahvâli anlamaya, halktan, kendilerine bey'at almaya ve sonucu kendilerine bildirmeye memûr ederek göndermişlerdi. Müslim, Kûfelilerin, İmâm Huseyn (A.M) adına, kendisine bey'at ettiklerini bildirmiş, fakat Kûfe'ye vâli olarak tâyin edilen Ubeydullah b. Ziyâd, dörtbin beşyüz kişiyi hapsetmiş, Müslim'le savaşmış ve Zi'l-Hiccenin dokuzuncu çarşamba günü, onu şehîd ettirmişti.

İmâm(A.M), Şâban ayıyla Mâh-ı Mübârek'i, Şevval ve Zi'l-Ka'deyi Mekke'de geçirmişler, Mekke'de kalırlarsa, orda şehîd edileceklerini, bu sûretle Mescid'ül-Harâm'ın hürmetinin ihlâl edileceğini anlayıp haclarını umre-i müfredeye tebdîl etmişler ve Müslim'in (A.M) Kûfe'de şehîd edildiği gün, Ehlibeytiyle Irak'a hareket etmişlerdi.

---

[*]' Süleyman b. Surad, Sahâbedendir, Kûfe'ye yerleşmişti. Kûfelileri, İmâm'a yardıma teşvıyk ettiği hâlde kendisinin yardım etmediği, İmâm Huseyn'in şehâdetinden sonra nâdim olup İmâm'ın öcünü almak için kıyâm ettiği hakkındaki rivâyet yanlıştır. Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfelilerin hazırlıklarını haber alıp tam dörtbin beşyüz kişiyi tutturmuş, hapsettirmişti. Bunlara bir gün yemek veriliyor, bir günse verilmiyordu. Süleyman ve arkadaşları da bunların arasındaydı; bu yüzden İmâm Huseyn'e (A.M) yardım edemedi. Hicretin altmışbeşinci yılı Rabîulâhırında, Mervan'ın saltanatı zamânında, İmâm Huseyn (A.M.) adına, kendisine uyanlarla kıyâm eden Süleyman, «Emir'üt-Tevvâbîn» diye anıldı; çünkü kendisiyle kıyâm edenlerin arasında, mahpus olmadıkları hâlde İmâm'a (A.M.) yardım etmeyenler de vardı; bu yüzden de bu yanlış rivâyet meydana çıktı. Maiyetindeki orduyla, Emevîlerle çarpışan Süleyman şehîd oldu; başı kesilerek Şam'a gönderildi (Tenkıyh'ul-Makaal; II, S. 62-63).

§ İmâm Huseyn (A.M), Yezîd'e bey'at etmemeyi ve bu zâlim ıkticâra kıyâm etmeyi, imânı ve İslâm'ı korumayı vâcib bilmişti. Abdullah b. Zübeyr'e, «Vallâhi» demişlerdi, «Mekke'de öldürülmektense, hiç olmazsa bir karış Mekke dışında öldürüleyim; bu, bana daha hoş gelir; andolsun Allâh'a, haşarâtın yuvalarına girsem, gene beni çıkarırlar, dilediklerini yaparlar.» (Tabarî'den ve İbn Esîr'in «El-Kâmil» inde naklen Merd-i Mâfavka Insân; S. 129).

Kardeşleri İbn'ül-Hanefiyye'nin, Abdullah b. Abbâs'ın, İbn Ömer'in, Irak'a gitmemeleri hakkındaki recâlarını da kabûl buyurmuşlardı. Hareketlerinden önce topluluğa şu kısa hutbeyi îrâd etmişlerdi:

«Hamd Allâh'a - Allah neyi dilerse o olur; güç - kuvvet, ancak O'nunla elde edilir. Salât-ü selâm Rasûlüne. Ölüm, genç kızın boynuna takılan gerdanlık gibi Âdemoğullarının boyunlarına takılmıştır; onlara ezelden yazılmıştır. Ya'kub, nasıl Yûsuf'u özlediyse ben de geçmişlerimi öylesine özlemişimdir ve ulaşacağım şehâdet yerini, benim için hazırlamıştır Allah. Sanki görüyorum; Nevâvîs'le Kerbelâ arasındaki aç kurtlar, bedenimi paramparça ediyorlar; bomboş mîdelerini, bağırsaklarını benimle dolduruyorlar. Kudret kalemiyle yazılmış olan ölümden kurtuluş yoktur. Biz Ehlibeyt, Allâh'ın rızâsına uymuşuz; O'ndan râzıyım; belâsına sabrederiz; sabredenlerin ecirlerine ereriz. Rasûlullâh'ın bedeninden bir parçanın, O'ndan ayrılmasına imkân yoktur; o, kutluluk yerinde, cennette, O'nunla berâberdir; O'nun gözü, bizimle aydınlanacaktır; vaadine, bizimle vefâ edecektir. Bize canını fedâ etmeye, bizimle can vermeye hazır olanlar, Allâh'a kavuşacaklarına tam inançla inanmış bulunanlar, bizimle gelirler; ben, Allah dilerse sabahlayın hareket ediyorum.» (Bıhâr'ül-Envâr; XLIV, S. 366—367).

***

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki İmâm Huseyn (A.M), bu kıyâmın sonunda, kendilerinin de, kendilerine uyan-

ların da, kendilerinin de şehîd olacaklarını kesin olarak biliyorlardı. II. Sûre-i Celîlenin, «Allah yolunda mallarınızı harcayın ve kendinizi tehlikeye atmayın; güzel davranın; çünkü Allah güzel davrananları sever» meâlindeki âyet-i kerîme, mü'minin kendisini tehlikeye atmamasını emretmekte; İmâm(A.M), bilerek, hem kendilerini, hem kendilerine uyanları neden nehlikeye attılar? Bunu îzâh için önce âyet-i kerîmedeki tehlikenin nasıl yorumlandığını bilmemiz gerektir. Âyet-i kerîmedeki tehlike, harcamayı bırakıp düşmanın üst olmasını sağlamak sûretiyle mü'minin, hem dînini, inancını, hem Müslümanları ve bu arada kendini helâke atması, mü'minin, bağışlanmaktan ümit keserek isyâna dalması ve bu sûretle helâke atılması, harcayışta ileri, aşırı davranıp perîşan olması tarzlarında yorumlanmıştır. Sırası gelince, barış, ilerisi için bir hazırlanıştır; bir fetihtir, bir zaferdir âdetâ. Fakat sırası gelince de dostlarını, canı mesâbesinde olan evlâdını, ayâlini, nihâyet kendini fedâ ediş, aynı inanca sâhib olanları uyarıştır; âdetâ ölüleri diriltiştir; cansızlara can veriştir; ölüm hâline gelmişlere kan zerk ediştir; ümitsizliği gideriştir.

Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), «İşlerin», Allah uğrunda yapılanların «Allâh'a en sevgilisi, Allah için sevmek, Allah için buğzetmektir.», «Savaşın, Allah katında en sevileni, cevreden buyruk sâhibine karşı gerçeği söylemektir» buyurmuşlardır (Câmi'us - Sagıyr; I, S. 9). «Takıyye» bahsinde daha geniş bilgi vereceğimiz cihetle burda özetle şunu arzedelim ki Huseyn (A.M), bu ikıyâmıyla dîni ihyâ etmiş, zulmü, dîne karşı olanların cür'etlerini gözler önüne sermiş, Rasûlullâh'ın (S.M), «Huseyn bendendir, ben Huseyn'denim» buyurdukları Huseyn'in, Müslümânlık iddiâsında bulunan tarafından ve mü'minlerin emîri adını takınan kişinin emriyle, nasıl ihânete uğradığını, nasıl şehîd edildiğini, Rasûlullâh'ın (S.M) vücutları mesâbesinde bulunan vücutlarının, nasıl atlara çiğnetildiğini, Peygamber'in (S.M) öpüp kokladığı başın, gözlerin, dudakların nasıl hakaret gördüğünü, İslâm'ın ne hâle düştüğünü bü-

tün âleme îlân etmiştir. Böyle bir zamanda tehlike, susmak, zulme boyun eğmek, bey'ati kabûl etmek, İslâmın izzetini zillete satmaktı. Huseyn (A.M), bu tehlikeye atmadı kendisini; dostlarının şehâdetini gördü; yüzüyle - özüyle ceddini andıran Ali Ekber'i, gözünün önünde kanlara bulandı; altı aylık yavrusu, kucağında oklandı; Ehlibeytinin esâretine inandı; fakat şehâdetiyle İslâmın izzetini, îmânın kudretini, hakkın bâtıla karşı zaferini bütün âleme bildirdi; ceddinin dînini ihyâ etti. Buna memurdu Huseyn (A.M) ve memûriyetini en gerçek bir sûrette, bu fâciayla, Ehlibeytinin esâretiyle edâ etti.

∴

§ İmâm Huseyn (A.M), hicretin altmışbirinci yılı Muharreminin onuncu günü, ikindi vakti Kerbelâ'da şehîd edildiler. Şehâdetlerinde, ellialtı yaşlarını bitirmişler, elliyedinci yıldan da beş ay, yedi gün geçmişti. Rasûlullah'la (S.M) altı, Emîr'ül-Mü'minîn'le (A.M) otuzyedi yıl yaşamışlar, kardeşleri İmâm Hasan'dan (A.M) sonra da on yıldan biraz fazla ömür sürmüşlerdi. Salavâtullâhi ve Selâmuhu aleyhi ve alâ men' isteşhede maahu.

∴

§ Mübârek başlarının, Necef-i Eşref'te, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) baş taraflarında medfûn olduğu, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn (A.M) tarafından Kerbelâ'ya götürülüp cesetlerinin yanına defnedildiği, Yezîd tarafından Medîne'ye, Saîd b. Âs'a gönderildiği, Fâtımat'üz-Zehrâ'nın medfûn oldukları yere defnedildiği rivâyet edilmiştir. Şam'da, Rakka'daki mescitte medfun bulunduğu, Emevîlerden Abdülmelik oğlu Süleyman tarafından Askalan'a gönderilip orada defnedildiği, sonra Fâtımîler tarafından hicrî beşyüz seksendört yılında Kahire'ye nakledildiği ve hâlâ ziyâret-gâh olan yere defnolunduğu da rivâyetler arasındadır.

§ Abbas b. Emîr'ül-Mü'minîn ile Alî Ekber'in ve Sahâbeden Habîb b. Muzâhir'in başları, Şam'da, Şühedâ başlarının bulunduğu yere defnedilmiştir; sonradan eski kitâbe yerine yeni bir kitâbe konmuş, bu kitâbeye, şühedâdan birçoğunun adları eklenmiştir.

*

§ Kerbelâ fâcıasından sonra Yezîd ordusu, kendilerinden maktûl düşenlerin leşlerini gömmüşler, şehîdleri, olduğu gibi bırakmışlardı. Üç gün sonra Esedoğulları boyu gelip şühedâyı defnettiler. Altmış üç, yahut altmışdört hicride «Tevvâbîn», yâni İmam'a (A.M) yardım edemeyip öcünü almak üzere kıyâm edenler, Kerbelâ'ya gelip şühedâyı ziyâret ettiler; bundan da anlaşılmaktadır ki kabirler, belliydi. İmâm Ca'fer'us-Sâdık'tan (A.M) rivâyet edilen ve ziyâret âdâbını bildiren haberlere göre İmâm Huseyn'in (A.M), Abbâs'ın (A.M) defnedildikleri yerlerin üstünde bir sayvan, belki basit bir kubbe vardı ve buralara, herhâlde küçük bir kapıdan girilmedeydi; şehidlerin kabirleri de belliydi; fakat bu basit yapıların kimler tarafından yapıldığını, yahut yaptırıldığını bilemiyoruz.

§ İmâm Huseyn'in (A.M) türbeleri, Abbasoğullarından Hârûnürreşîd zamânında (170—193 H. 786—809 M.) yıktırıldı; yeri düzeltildi. Me'mun (198—218 H. 813—833 M.), türbelerini yeniden yaptırdı. 236 hicrîde (850 M.) Mütevekkil, türbeyi, civârındaki binâları yıktırdı; ziyâretlerini men'etti; ertesi yıl, bu emri daha da şiddetlendirdi; on yıl sonra aynı emri tekrarladı; orayı düzletti ve aynı yılda kendisi öldürüldü. Oğlu, Muntasar (247—248 H. 861—862 M.), türbeyi tekrar yaptırdı ve ziyâreti emretti. Mu'tazad zamânında (279—289 H. 892—902 M.) Tabaristan Emîri olup kardeşi Dâ'i'l-Kebîr Hasan'dan sonra Tabaristan'da hüküm süren ve İmâm Hasan (A.M) soyundan olan Dâ'is-Sagıyr Muhammed b. Zeyd, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) ve İmâm Huseyn'in (A.M) türbelerini i'mâr ettirdi.

Âl-i Buveyh'ten Fenâ Hosrev Adud'id-Devle (Vefâtı: 372 H. 982 M.), türbeyi i'mâr ettirip vakıflar bağladı; civârına yapılar yaptırdı; mücâvirlere ihsanlarda bulundu. 407 hicrîde (1016 M.), geceleyin şamdanlardan düşen mumlar yüzünden türbe yandı; gene Âl-i Buveyh'ten Sultan'üd-Devle'nin (404—415 H. 1013—1024 M.) vezîri Hasan b. Mufaddal, yeniden yaptırdı. Son olarak İlhanlılardan Sultan Üveys, 767 hicrîde (1364—1365 M.) tâmir ettirdi; oğlu Sultan Ahmed, 786'da (1384 M.) tâmîri tamamlattı. 930 hicrîde (1523 M.) Şah İsmâîl-i Safavî, pek güzel ve sanatkârâne bir zarîh hediye etti; 1048'de (1638 M.) Osmanoğullarından IV. Murad, kubbeyi onarttı; 1035'te (1722 M.) Nâdir Şâh'ın zevcesi, tâmîr için bir hayli yardımda bulundu. 1232'de (1817 M.) Kacarlardan Feth-i Alî Şah, kubbeyi altınla kaplattı (Dâiret'ül-Maârif'il-İslâmiyyet'iş-Şîiyye; C. II; Beyrut—1392 H. 1972. S. 62—64).

Burda, 1216'da (1802 M.) Vehhâbîlerin, Kerbelâ'ya hücum'arını, türbe-i mukaddeseyi, müzelik armağanları yağmalarını, içlerinde çocuklar ve kadınlar da bulunan beşb'ne yakın Müslümanı öldürdüklerini, zarîh-ı mübâreki yıktıklarını da esefle kaydetmemiz gerek (Aynı; S. 64).

★

Bir Huseyn ki şehâdetinden sonra yüzyıllar geçtiği hâlde, sevenlerin gönüllerinde. Bir Huseyn ki anıldıkça şehîd olmada. Bir Huseyn ki her an zulme kıyâm etmede. Bir Huseyn ki her an, zulme uğrayanlara güç-kuvvet vermede; her an zulme karşı durmada, her an hakkı izhâr etmede.

DÖRDÜNCÜ İMÂM

ALÎ b. HUSEYN ZEYN'ÜL-ÂBİDİN (A.M)

§ Medîne-i Münevvere'de, hicretin otuzaltıncı yılı Cümâdelûsının onbeşinci günü doğmuşlardır; o gün Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), Cemel savaşını kazanmışlar, Basra'ya girmişlerdi. Otuzsekizinci yılda, Şâbanın beşinci günü doğdukları da rivâyet edilmiştir. Doğum târihlerinde başka rivâyetler de vardır. Annelerinin, Yezdcürd'ün kızı Şâh-zenan, yâhut Şehr-bânuveyh olduğu, bir başka hanım bulunduğu rivâyet edilmiştir; İmâm'ın (A.M) doğumlarından sonra, nifas müddeti içinde vefât etmişlerdir.

Künyeleri «Ebû-Muhammed», lâkapları «Zeyn'ül-Âbidîn-İbâdet edenlerin bezentisi, Seyyid'üs-Sâcidîn - Secde edenlerin ulusu» ve «Zü's-Sefenât»tır. Sefene, diz anlamınadır; sefenât, bu sözün çoğuludur. Fazla secde etmeleri dolayısıyle mübârek alınlarında, dizlerinde meydana gelen sertlik yüzünden bu lâkapla anılmışlardır; «Seccâd», yâni çok secde eden sözü de lâkaplarındandır.

Onbiri erkek, dördü kız olmak üzere onbeş, onu erkek,yedisi kız, onyedi evlâtları olduğu, yalnız sekiz, dokuz, onüç erkek evlâdı bulunduğu rivâyet edilmiştir. «Umdet'üt-Tâlib», soylarının, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'la (A.M) Abdüllâh'il-Bâhir, Zeyd-i Şehîd, Ömer'ül-Eşref, Huseyn'ül-Asgar ve Aliyy'ül-Asgar adlı oğullarından yürüdüğünü bildirir.

§ İmâm Zeyn'ül - Âbidin Aliyy b. Huseyn'in (A.M) doğumları, hicrî otuzaltıncı yıl kabûl edilirse cedleri Emîr'

ül-Mü'minîn (A.M) âhırete intikallerinde dört yaşlarını bitirmiş,beşinci yaşlarından da dört ay beş günü sürmüş oldukları anlaşılır. Amcaları İmâm Hasan'ın (A.M) vefatlarında onüç yaşlarını bitirmişler, ondördünden de ondört gün almışlardır. Bu takdirde İmâm Huseyn'in (A.M) şehâdetlerinde, yirmidört yaşlarını bitirmişler, yirmibeşinci yaşlarına basmışlar, o yaştan da yedi ay, yirmibeş gün sürdürmüşlerdir. Kerbelâ'da, rahatsız bulunduklarından dolayı, İmâm Huseyn (A.M), savaşa girmelerine müsâade buyurmamışlardı. İmâm Huseyn'in (A.M) şehâdetlerinden sonra Şimr, Ehlibeytin bulundukları çadıra saldırmış, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'i de (A.M) şehîd etmek istemiş, fakat Cenâb-ı Zeyneb (A.M) mâni' olmuş, Hamîd b. Müslim de engel olunca Şimr, bu işten vazgeçmişti. İmâm Huseyn'in (A.M) soyları, kendilerinden yürüdüğü için, «Âdem-i Âli Abâ» diye de anıldıkları vardır.

§ Ataları Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) gibi, geceleri, taşıyabildikleri kadar yiyecek, odun v.s. yüklenirler, kapı-kapı yoksulların evlerine giderler, onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlardı. Bu arada yüzlerine nikab vurunurlar, kendilerini tanıtmazlardı. Yoksullar, kendilerine yardım edenin, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn olduğunu, ancak O'nun vefatlarından sonra anlamışlardı.

§ İslâm, hürriyeti esas tutan bir dindir. Herkesi eşit gören, herkesi hür sayan, hürlüğü asıl, kulluğu - köleliği ârızî bilen İslâm, bir yandan dînî suçlara, bir yandan hukuka, yâni diyete âit suçlara karşılık kul ve câriye azadetmeyi cezâ olarak kabûl etmiş, aynı zamanda kul-köle ve câriye azad etmeye karşılık pek büyük sevaplar vaadeylemiştir; bu sûretle İslâmda kölelik - câriyelik, âdeta kalkmışken,hele erkekleri hadım etmek, dinde nehyedilmiş olduğu cihetle buna hiç rastlanmazken, kurulan saraylar, yayılan zenginlik, benimsenen sefâhet ve fütûhatta elde kalan tutsaklar, bu gayr-i insânî müesseseyi yeniden canlandırmış, köle ve câriye ticâreti, esir pazarlarında, ala-

bildiğine revaç bulmuş, saraylar, saray yavrusu konaklar, kullarla-câriyelerle dolup taşmaya başlamıştı.

İmâm Zeyn'ül-Âbidîn (A.M), bununla şiddetli bir mücâdeleye girişmişlerdi. Köleler satın alırlar, bunlara karşı, cedlerinin sünnetine uyup kardeşçe muâmelede bulunurlar, yaptıkları hatâlara göz yumarlar, Fıtır Bayramında onları huzurlarına çağırıp «Ben sizin suçlarınızı bağışladım; siz de, size karşı işlediğim suçları bağışladınız mı» diye sorarlar, onlardan helâllik alıp hepsini azad ederlerdi.

Satın aldıkları köle'eri, bir yıldan fazla tutmazlar, onlarla hacca giderler, Arafat'ta hürriyetlerini bağışlarlar, onlara mal-mülk ihsân ederlerdi. Kendileri, servet sâhibi olmadıkları hâlde, varlarını-yoklarını bu yola harcarlardı. Her bayram günü, azadettikleri kul, yirmi kişiden az olmazdı.

§ Edebe fevkalâde riâyet ederlerdi. Üvey anneleriyle berâber yemek yememelerinin sebebi sorulunca buyurmuşlardı ki: «Annemin benden önce gördüğü yemeği, ondan önce elimi uzatıp alır-yersem, ona isyân etmiş olurum; onun için yemiyorum.»

§ Yemekler'ni yetimlerle, yoksullarla yerler, çocuk'ara, kendi el'eriyle lokma sunarlar, yoksullara birşey vermeden, onları doyurmadan yemek yemezlerdi.

§ Halk, kendilerine büyük bir saygı gösterirdi; düşmanları, Ehlibeyte muhâlîf olanlar bile, karşılarında saygı göstermek zorunda kalırlardı.

Kerbelâ fâciasından sonra Ehlibeyt'le Şam'a götürülen İmâm Zeyn'ül-Âbidîn (A.M), mescidde, hatîbin, Ebû-Süfyansoyunu övüp Emîr'ül-Mü'minîn ve İmâm Huseyn (A.M) hakkında kötü sözler söylemesi üzerine, Yezîd'e, «Benim de minberde, Allâh'ın rızâsını elde edecek, mec-

lis ehline ecir vermesine sebeb olacak birkaç söz söylememe müsâade eder misin» buyurmuşlar, Yezîd, müsâade etmek istememiş, fakat meclistekiler, Hicazlıların fesâhatini duymak istediklerini söyleyip ısrâr edince müsâade etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine İmâm (A M), minberi teşrîf buyurup Allâh'a hamd-ü senâdan, Rasûlullâh'a (S. M) ve Ehlibeytine salât-ü selâmdan sonra şu hutbeyi îrâd buyurdular:

«Ey insanlar, bize altı şey verildi ve yedi şeyle üstün edildik: İlim, hılim, cömertlik, fesâhat, yiğitlik verildi ve mü'minlerin gönüllerine sevgimiz ihsân edildi. Seçilmiş Peygamber Muhammed bizdendir; Sıddıyk (, O'nu ilk gerçekleyen, îmânını ilk ızhâr eden) Alî, Tayyâr Ca'fer, Allâh'ın ve Rasûlünün Arslanı (Hamza) ve bu ümmetin iki sıbtı (Rasûlullâh'ın iki torunu, soyunu sürdüren, iki hayırlı ümmet mesâbesinde olan oğulları) ve Deccâl'i öldüren Mehdî bizdendir; bunlarla da herkesten üstün bir makam ihsân edildi bize.

Beni tanıyan tanır; tanımayana da soyumu - sopumu haber vereyim :

Ey insanlar, benim Mekke'yle Medîne'nin oğlu; benim Zemzem'le Safâ'nın oğlu. Benim abâsının eteğinde Hacer'ül-Esved'i taşıyanın oğlu. Benim herkesten daha iyi, daha güzel bir tarzda Hac törenini edâ edenin oğlu; benim en hayırlı ve gerçek tavâf edip sa'yi îfâ edenin oğlu; benim en hayırlı ve gerçek Haccedip Lebbeyk diyenin oğlu. Benim burâka binip göğe ağanın oğlu; benim geceleyin Mescid'ül-Harâm'dan Mescid'ül-Aksâ'ya varanın oğlu; benim Cebrâîl'le Sidret'ül-Müntehâ'ya varan zâtın oğlu; benim, hakkında, «Yaklaştı, yakınlaştı; iki yay kadar kaldı, yâhut daha da yakın» denen zâtın oğlu. Benim gökte meleklerle namaz kılanın oğlu; benim Allâh'ın dilediği, kendisine vahyedilenin oğlu. Benim Muhammed Mustafâ'nın oğlu; benim Aliyy'ül-Murtazâ'nın oğlu. Benim, Allâh'tan başka yoktur tapacak deyinceye dek halkla savaşa-

nın oğlu; benim Rasûlullâh'ın huzûrunda iki kılıçla savaşanın, düşmana iki mızrakla vuranın, iki kere göçenin, iki bey'atte de bey'at edenin, Bedir'de, Huneyn'de dövüşenin, gözucuyla bakıncaya dek bile Allâh'a şirk koşmâyanın, Mü'minlerin Sâlihi, Peygamberlerin Vârisi olanın, dîne bid'at katanların köklerini kazıyanın, Müslümanların sevgilisi kesilenin, savaşların nûrunun, ibâdet edenlerin zînetinin, ağlayanlara baştacı olanın, sabırlıların en sabırlısının, Âlemler Rabbinin Rasûlü Yâsîn'in (Muhammed'in S. M) soyundan olan, gecelerini ibâdetle geçirenlerin en üstünü bulunanın, Cebrâîl'le güçlendirilen, Mîkâîl'le yardım görenin oğluyum. Müslümanların haremini koruyanların oğluyum;dinden çıkanları, gerçekten sapıp zulmedenleri, bey'atten dönüp ahdını bozanları öldürenin oğlu... Benim Fâtımât'üz-Zehrâ'nın oğlu; benim kadınların ulusunun oğlu....» (Bihâr'ül-Envâr; XLV, S. 137—139).

Bu hutbe, hem Yezîd'in yaptığını, hem Huseyn'in kıyâmını, hem dînin esâsını, hem de îmânın kudretini, gerçeğin azametini göstermiş, Yezîd'e uyanları hayretlere düşürmüş, çoğunu ağlatmış, mescidde bir isyân havası estirmişti.

§ Kerbelâ fâciasından sonra Medîne'ye gelen Ehlibeyt, Medîne halkına olayı anlatmış, bilhassa Cenâb-ı Zeyneb'in (A.M) fasâhat ve belâgatları, halkın, Emevîler aleyhine dönmesine sebeb olmuştu. Bu hâl, Yezîd'e bildirilmiş, Yezîd, Cenâb-ı Zeyneb'in (A.M) halkla görüştürülmemesi hakkında bir emir göndermişti. Aynı zamanda Uhud şehîdlerinden olup Hz. Peygamber tarafından «Gasîl'ül-Melâike - Melekler tarafından yıkanmış» diye anılan Hanzala'nın oğlu Abdullah'la bâzı kişiler Şam'a gitmişlerdi. Medîne vâlisi Ebû-Süfyân oğlu Muhammed'in oğlu Osman tarafından gönderilen bu kişileri Yezîd, ağırladı, haklarında saygı gösterdi. Fakat bunlar, Medîne'ye dönünce, Yezîd'in içki içtiğini, çalgıyla meşgul olduğunu, köpeklerle oynaştığını, dinle hiçbir ilgisi bulunmadığını halka yaymaya başladılar. Müslümânların başında böyle bir kişinin bu-

lunmasını doğru görmeyen Medineliler vâliyi şehirden sürdüler. Yezid, Müslim b. Ukbe'nin kumandasında oniki bin kişilik bir ordu gönderdi. Savaşta, üçyüzü Sahâbeden olmak üzere onbin Medineli kılıçtan geçirildi; binlerce kızın ırzına geçildi. Müslim, Medinelilerin birer-birer gelip Yezîd'in kulu olduklarına, mallarını, canlarını dilediği gibi tasarruf edebileceğine, dilerse onları satabileceğine, dilerse azad edebileceğine yemin ettirdi ve emri yerine getirildi.

Harre olayı denen bu olayda Yezîd, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'e (A.M) dokunulmamasını, O'na böyle bir teklifte bulunulmamasını emretmişti. Ümeyyeoğullarıyla onlara uyan'ar, Medîneliler tarafından şehirden sürülürken, Hâşimoğullarına düşmanlığıyla ün kazanmış olan Mervan, ehlini-ayâlini emânet edecek kimseyi bulamamış, sonunda İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'e (A.M) sığınmıştı. İmâm (A.M), onun ehlini, ayâlini evine kabûl etmiş, korumuştu.

Medîne emîri Hişâm b. İsmâil, dâimâ İmâm'ın (A.M) aleyhinde bulunduğu, rastladıkça sözleriyle onu incittiği hâlde, emirlikten azledilince herkes, ona hakaaret ederken İmâm (A.M), kendilerine uyanlara, ona birşey söylememelerini, incitmemelerini emir buyurmuş, rastlayınca kendisine selâm verip gönlünü almıştı.

Kendilerini söven birisine, «Eğer ben» buyurmuşlardı, «Dediğin gibiysem Allâh'ın beni yarlıgamasını dilerim; ama dediğin gibi değilsem, dilerim Allah seni bağışlasın.»

§ Emevîlerden Abdülmelik oğlu Hişâm, bir yıl hacca gitmişti; Hacer'ül-Esved'e elini sürmek istediyse de kalabalıktan yaklaşmaya imkân bulamadı. Bir yere oturup halkın biraz aralanmasını beklemeye başladı. Bu sırada İmâm Zeyn'ül-Âbidîn (A.M) göründüler. Halk, kendilerini görünce hemen yol açtı; gidip Hacer'ül-Esved'e ellerini sürdüler. Hişâm'ın çevresindeki Şamlılar bu hâli görüp şaşırdılar. İçlerinden biri Hişâm'a, bu kim diye sordu. Hişâm, İmâm'ı (A.M) tanımıştı ama söylerse Hâşimoğulla-

rının üstünlüğü anlaşılır diye bilmezlikten geldi. Bu sırada Şâir Farezdak [*] Hişâm'ın sözünü duydu ve «Ben onu tanıyorum» dedi. Şamlı Farezdak'a, kim olduğunu sorunca o, şu kasîdeyi inşâd etti:

«Bu öyle bir kişidir ki Mekke'nin deresi de tanır onu, tepesi de; Kâ'be'de tanır onu, Mîkâat'da Kâ'be arası da, Harem de.

Bu, Allah kullarının en hayırlısının oğludur; bu, öyle bir kişidir ki kötülükten kaçınır, aparıdır, tertemiz, temizliğe de alemdir bu.

Hatîm'in Rüknü, o gelince, eline sarılır da, o, oraya dokunmak isterken o da onun avucunu öpmeyi, yüzüne sürmeyi diler.

Kureyş onu görünce, sözden bileni, söze başlar da bu der, büyüklüğün, yüceliğin sonuna erişmiştir, daha ötesi yoktur artık.

Takvâ ehli dile getirilirse, önderleri bunlardır; yeryüzünün hayırlıları kimlerdir denirse, onlardır diye cevap verilir.

Bilmiyorsan bil ki bu, Fâtıma'nın oğludur; atasıyle Allâh'ın peygamberleri son bulmuştur.

Senin sözün, ona bir zarar vermez; sözünle, onun kadri eksilmez; senin inkâr ettiğini Arap da tanır, Arap olmayanlar da.

.....

[*] Farazdak, Humâm b. Gaalib, Ehlibeyti seven bir şâirdir; hicrî yüzon, yahut onbirde (728—729 M.) vefât etmiştir; vefâtında doksanı geçkindi; yüz yaşında de denmiştir. Hişam, Mervan'ın soyundan ve Emevî halifelerindendir. 105—125 H. de (723—743 M.) hüküm sürmüştür. Bu olay, saltanata geçmeden olmuştur.

Peygamberler, onun atasının yüzü suyu hürmetine ihsâna erdiler; ümmetler, onun ümmetinin üstünlüğüyle şerefe ulaştılar.

Güneş, nasıl parıltısıyla karanlıkları aydınlatırsa, hidâyet nûru da onun üstünlüğünden parladı, her yanı ışıttı.

Varlığı,Rasûlullâh'tan kaynayıp coşmuştur, ondan vücûda gelmiştir; mayası, huyu, herşeyi tertemiz olmuştur.

Allah, ezeldeden yüce yaratmıştır, üstün etmiştir onu; Kalem, Levh'a mukadderâtı yazdığı anda takdîr edilmiştir bu.

Elleri bir buluttur ki yağmurunu yağdırır, faydası her yanı kaplar; herkese ihsanda bulunur; yokluk nedir bilmez.

Yaratılışı güzeldir; kimseye kötülük etmez; iki şey, güzel huy ve ihsân, onu bezedikçe bezer.

Toplumlar borçlanınca, odur yüklerini taşıyan; onları kurtarmaya azmetti mi, yokluğun kapısı-eşiği bile ona karşı genişler, açılır-gider.

Cömert, onun keremine ulaşamaz; ne kadar kerem ve ihsan sâhibi olursa olsun toplum ona eşit olamaz.

Yoktur sözünü, ancak şehâdet esnâsında söyler; şehâdet olmasaydı, yoktur demesi de vardır anlamını verirdi.

Allâh'ı anıştan sonra ilk olarak onlar anılırlar; sözler, onlarla başlar, onlarla biter.»

..... »

Farazdak, bu kasîdeyi inşâddan sonra, «Budur Ebû-Tâlib oğlu Alî'nin oğlu Huseyn'in oğlu Alî» dedi.

Hişâm, buna pek kızdı ve Farazdak'ı Mekke'yle Medîne arasındaki Asfan'da hapsettirdi. Bunu duyan İmâm (A.M), ona bin dinar yolladı. Farazdak, «Ben bunu Allah ve Rasûlü için söyledim» deyip parayı almak istemediyse de Zeyn'ül-Âbidin (A.M), Biz Ehl-beyt verdiğimiz şeyi geri almayız buyurdular; bunun üzerine aldı.

*

§ İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî (A.M), babaları İmâm Huseyn'in (A.M) şehâdetinin, şehâmetinin bir timsâli, lûtuf ve ihsânın bir mümessili olmak, Peygamber-i Ekrem'in bir yâdigârı bulunmak ve aynı zamanda bilgide de eşi bulunmamak dolayısıyla herkesin saygısına mazhar olmuşlar, çevrelerini, ilim ve edep âşıklarıyla doldurmuşlardı. İbâdette bulundukları Mescid-i Nebî, âdetâ bir medrese hâlini almıştı. Hicaz'daki bilginler, kendilerine mürâcaatla bilgilerini ilerletiyorlar, hac mevsimlerinde, uzak illerden gelenler de kendilerinden faydalanıyorlardı. Züherî, Süfyân b. Uyeyne, Nâfi', Evzâî, Vakıdî, Muhammed b. İshak... kendilerinden rivâyette bulunuyorlar, Tabarî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Ebû'l-Ferec-i Isfahânî, Halebî, Ebû-Tâlib-i Mekkî, Vâhidî gibi kendilerine erişemeyenler de, ondan rivâyette bulunanlardan faydalanıyorlardı.

Sahâbeden Câbir b. Abdullâh'il-Ansârî, Âmr b. Vâile, Saîd b. Müseyyib, Ümmühânî'nin kölesi Sâid, Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Cübeyr, Kaasım b. Avf, İsmâil b. Abdullah b. Ca'fer, İbn Hanefiyye'nin oğulları İbrâhim ve Hasan, Habîb b. Ebî Sâbit, Ebû Yahyâ'l-Esedî, Ebû-Hâzim'il-A'rac, Seleme b. Dînâr... kendilerinden faydalanmış'ar, rivâyetlerde bulunmuşlardır. İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) çağına erişen Ebû-Hamzat'üs-Sümâlî, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'a (A.M) erişen Furât b. Ahnef, Ebû-Bekr oğlu Muhammed'in oğlu Câbir, Hasan oğlu Eyyûb, Râfi' oğlu Alî, Kûfe'li Ebû-Muhammed'il-Kureşiyy'is-Süddî, Horasanlı Dahhâk b. Müzâhim, Keysân oğlu Tâvûs, Ebû-Abdurrahmân, Kûfeli Hamîd b. Mûsâ, Ebân b. Taglib, Suhayb'üs-Sayrafî

oğlu Hakîm'in oğlu Ebû'l-Fazl Sedîr, Rumâne oğlu Kays, Abdullah'ül-Barkıy... da İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in ashâbındandır.

§ İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in (A.M) tedvîn edilmiş eserlerinden biri «E's-Sahîfet'ül-Kâmile»dir. «Sahîfe-i Seccâdiyye» de denen bu kitapta, ellidört duâ mevcuttur. Bir nüshası, oğulları Zeyd'üş-Şehîd'de olup evlâdına, sonra İmâm Hasan'ın (A.M) oğlu Abdullah'ın evlâdına, müdevven bir nüshası da İmâm Muhammed'ül-Bâkır'a intikaal etmiştir. Hamd, Salavât ve sâireye, sınırları bek'eyenlere, komşulara, Ramazan ayına, Arefe gününe, Cumuaya, Bayramlara, çeşitli işlere âit bulunan bu duâlar edebî bakımdan, Nehc'ül-Belâga'dan sonra eşsiz bir değere sâhip olmakla beraber dînî esasları, ahlâkı umdeleri, Şîa inançlarının en ince noktalarını tahlîli ihtivâ etmeleri bakımından da pek mühimdir. 1361 hicrîde Ahmed'üz-Zencânivy'ün-Necefî tarafından yazılmış olan, baştarafında üstâd Muhammed Mişkât'ın Önsözüyle «Sahîfet'ül-Kâmilet'is-Seccâdiyye»nin senedlerini ihtivâ eden ve Muhammed b. Ahmed'il-Ahondî tarafından bastırılan küçük kıt'adaki basımı, en güzeli ve doğrusudur. Bu basım, esas tutularak son zamanlarda, Lübnân'da, «Dâr'ül-Gadîr» tarafından da gene ofset baskı olarak bastırılmıştır. Şeyh Bahâî'nin «Hadâik'us-Sâlihîn» adlı Sahîfe-i Seccâdiyye Şerhiyle Seyyid Alî Hân-ı Şîrâzî'nin «Rıyâz'üs-Sâlikîn» adlı şerhleri meşhurdur [*]. Ayrıca Ahmed Müderris Vahîd, «Mekârim'ül-Ah'âk» diye anılan duâlarına geniş bir şerh yazmış ve bu şerh, Tebrîz'de basılmıştır.

İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in (A.M), bir de «Risâlet'ül-Hu-

---

[*] Şeyh Bahâi, 1030 da (1621 M.) vefât etmiştir. Hâl tercemeleri ve eserleri için «Reyhânet'ül-Edeb»e bakınız; II, 1368 H. 1328 Ş: S. 382—393. Seyyid Ali Hân-ı Şîrâzî, 1118, yâhut 1120 de (1706, 1708 M.) vefât etmiştir; aynı eserin I. cildine bakınız; İkinci Basım; 1335 Ş.S. 360—362).

kuk»u vardır; bu risâlede İslâmî hukuk esaslarının insânî vecheleri, bütün incelikleriyle îzâh edilmektedir.

★

§ İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Aliyy b. Huseyn (A.M), hicrî doksanbeş yılı Muharreminin onikinci günü, Ümeyyeoğullarınd'an Abdülmelik oğlu Velîd'in saltanatı zamanında, Hişâm b. Abdülmelik'in ığvâsıyla zehirlenerek şehâdet mertebesine erişmişlerdir. Ömürlerinin müddeti, doğumları otuzaltıncı yıl kabûl edilirse, elliyedi yıl, yedi ay, yirmiyedi gündür. Medîne-i Tayyibe'de Bakıy'de, Abbas b. Abdülmuttalib'in ve İmâm Hasan'ın medfun bulunduk'arı mahalle defnedilmişlerdir. Selâmullâhi Aleyhi ve alâ Âbâihi'l-Izâm ve Evlâdihi'l-Kirâm (Dâiret'ül-Maârif'il-İslâmiyyet'iş-Şiiyye; C. II, Beyrût—1392 H. 1972 M; S. 65—68).

BEŞİNCİ İMÂM

MUHAMMED b. ALİYY'İL-BÂKIR (A.M)

§ İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), hicretin elliyedinci yılı Recebinin ilk günü, yâhud Safer ayının üçüncü günü Medîne-i Münevvere'de doğmuşlardır. Doğum yılları 56 hicrî olarak da rivâyet edilmiştir. Babaları, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî'dir (A.M); anneleri, İmâm Hasan'ın (A.M) kızları Fâtıma'dır; böylece hem baba, hem ana tarafından soyları Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M) ulaşmaktadır.

Künyeleri «Ebû-Ca'fer» dir; kendilerine «Ebû-Ca'fer'il-Evvel» denmiştir. Lâkapları «Bâkır»dır. Bâkır, yaran, açan anlamlarına gelmektedir. İlmi, hikmeti yarıp açtıkları, bilgide, kendilerine bir engel, bir sınır tasavvur edilemediği, ilmi tamâmıyla kavradıkları cihetle bu lâkapla anılmışlardır.

İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), Kerbelâ fâciâsında üç yaşlarını bitirmişler, dördüncü yaşlarından beş ay on günü sürdürmüşlerdi.

Dört erkek, üç kız çocukları olmuştur. Oğullarından İmâm Ca'fer'üs-Sâdık ve Ubeydullah'ın anneleri, Ebû-Bekr oğlu Muhammed'in oğlu Kaasım'ın kızı Ümmü Ferve'dir. Diğer iki oğulları Alî ve İbrâhîm adındaydı. Kızlarının adları Zeyneb ve Ümmü Seleme'dir. Zeyneb'in Ümmü Seleme diye anıldığı ve bir kızları olduğu da rivâyet edilmiştir. Soyları, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'tan (A.M) yürümüştür.

§ Bir kişi, Abdullah b. Ömer'e birşey sormuş, İbn Ömer cevâbını verememişti. O sırada Muhamed'ül-Bâkır'ı görüp soru sorana, «Git, bu gence sor, ama ne cevap ve-

rirse gel, bana da bildir» demişti. Adam, soruyu İmâm Muhammed'ül-Bâkır'a sorup aldığı cevâbı İbn Ömer'e bildirince, İbn Ömer «Evet» demişti, «Onlar her şeyi anlayan, bilen Ehlibeyttendir.»

Mekke'li bilgin Abdullah b. Atâ, «Bilginlerin, Ebû-Ca'fer'in huzûrunda küçüldükleri gibi hiçbir kimsenin huzûrunda küçüldüklerini görmedim; Hakem b. Uteybe'nin, toplumu içinde o kadar büyük, kadri o kadar yüceyken, onun huzûrunda, muallimlinin huzûrundaki küçük çocuğa döndüğünü gördüm» demiştir.

İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), babalarının kurduğu gerçek ve İlâhî medreseyi devâm ettirmişlerdir. Sahâbe ve Tâbiînin çoğu, O'ndan rivâyetlerde bulunmuşlardır. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık (A.M), kendilerinden şu olayı duyduklarını söylerler:

«Babam dedi ki: Son zamanlarında gözleri görmeyen Câbir b. Abdullah'il Ansârî'yi, evinde ziyârete gittim; selâm verdim; bana, kimsin dedi. Huseyn oğlu Alî'nin oğlu Muhammed'im dedim. Câbir, Azîzim, oğlum, bana yakın gel dedi. Yanına gidince iki elimi tutup öptü; ayaklarıma kapanmak istedi; müsâade etmedim, geri çekildim. Bana, Rasûluliâh'ın (S.M) sana selâmı var dedi. Selâmlarını aldım ve nasıl selâm söylediklerini sordum. Dedi ki: Rasûlullâh (S.M) bana, Câbir buyurdular; umarım ki sen, benim evlâdımdan Huseyn oğlu Alî'nin oğlu Muhammed'e ulaşacaksın; Allah ona nûr ve hikmet ihsân etmiştir; benden ona selâm söyle.»

Tasavvuf inancını benimseyen ve kendini ibâdete vermiş olan Muhammed b. Münkedir, «Muhammed b. Alî'yi görünceye dek, Alî b. Huseyn'in, fazîlet yönünden kendi gibi bir halef bıraktığını ummazdım; ben ona öğüt vermek isterken o bana öğüt verdi» der ve şu olayı anlatır:

«Hararetim bastığı bir saatta Medine'nin dolaylarında gezerken Muhammed b. Alî'ye rastladım. Pek yorul-

muştu; yanındaki iki kişiye dayanarak yürüyebiliyordu; adamakıllı da terlemişti. Ona, Kureyş ulularından olan senin gibi bir kişinin, bu saatte, dünyâ için bu derece yorulmasını hiç de doğru bulmuyorum dedim. Dayandığı kişileri itti, doğruldu da bana dedi ki:

Vallâhi bu hâlde ölüm gelip çatsa, beni, Al'âh'a edilen ibâdetlerden biriyle meşgul olarak bulur; çünkü bu hâlimle ben, kendimi senden de, bütün halktan da çekmişim; ehlim'n-ayâlimin rızkı için çalışmaktayım; ben, Allâh'a karşı irtikâb edilen bir suçu işlerken ölümün gelip çatmasından korkarım.

Bu sözü duyunca, Allah sana rahmet etsin dedim; sana öğüt vermeyi isterken sen bana öğüt verdin.»

*

§ İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M) zamanları, Ümeyyeoğullarından Mervan oğlu Abdülmelik'le oğulları Velîd ve Süleymân'ın, Abdülazîz oğlu Ömer'in ve gene Abdülmelik'in oğullarından Yezîd'le Hişâm'ın saltanatlarına rastlar.

Abdülmelik öyle bir kişiydi ki kendisine saltanat müjde'endiği zaman, okumakta olduğu Kur'ânı, «Bu, seninle son görüşmemiz» deyip elinden bırakmıştı. Amcasının oğlu ve saltanatta kendisinin rakıybi olan Amr-i Aşdak'ı, sarayına konuk çağırmış, kendi eliyle öldürmüş, sonra da Şam mescidinde minbere çıkıp «Bundan böyle» demişti. «Kim benim yaptığım işe dâir bir soru sorar, yâhud îtirâz ederse cevâbını ancak kılıçla alır. «Abdullah b. Zübeyr'i Mekke'de öldürttükten sonra gene Şam'da ve minberde şu sözü söylemişti:

«Beni takvâya teşvıyk edenin boynunu vurdururum ancak.»

Said b. Müseyyib'e, «Öyle bir hâle geldim ki» demişti, «Bence artık hayırla şer, sevapla suç aynı.» Ve Said b.

Müseyyib dayanamayıp «Kalbin ölümü şimdi sende kemâle ulaşmış» sözünü söylemişti. Yakınlarına, kendisini ululamalarını, hakkında saygı göstermelerini emir ve tavsiye ettiği Haccâc b. Yûsuf'ıs-Sakafî, onun zamânında, Irak'ta görülmemiş zulümler işlemiş, Kâbe'yi taşlatmıştı.

Oğlu Velîd, «Yaptığımız işlere, tuttuğumuz yola aykırı hareket edenin boynunu vururuz; birşey söylemeyip susan da kahrından ölür - gider» diyen kişiydi. Velîd, «Cebbâr-ı Anîd» diye tanınmıştı; Süleyman, yeyip - yeyip doymayan biriydi; Yezîd, kadınlara, şaraba, müziğe canını bağışlardı; sarhoşken ölen câriyesinin leşine sarılıp kokuncaya dek onunla yatmıştı; koktuktan sonra gömülen kadının leşini, bir hafta sonra mezarından çıkartmış, kokmuş, çürümüş leşe sarılmış, «Onu ömrümde bu kadar güzel görmemiştim» demişti ve zorla halîfe'yi leşten ayırmışlardı. Hişâm, tavlasında beşbin at beslerdi; cimriliği, dillere destan olmuştu. Velîd, câriyesine erkek elbisesi giydirmiş, başına sarık sardırmış, mescide gönderip halka namaz kıldırtmıştı; tefe'ül ettiği Kur'ân-ı Mecîd'den, XIV. Sûre-i Celîlenin (İbrâhim A.M), «Ve peygamberler fetih istediler ve her inatçı cebbar, mahrûm olup gitti» meâlindeki 15. âyet-i kerîmesi çıkınca, Kur'ân-ı Mecîd'i fırlatıp bir yana atmış, «Beni cebbâr-ı anîd (İnatta ayak direyen zorba) mı sayıyor, beni bununla mı tehdîd ediyorsun? Evet, işte ben, cebbâr-ı anîdim. Haşir günü, Rabbine ulaşınca, Yârabbi de, beni Velîd, paramparça etti» meâlinde bir kıt'a okuyup saatlerce Kur'ân'ı oklamıştı. Velîd'in Mani mezhebine temâyülü de halk arasında yayılmıştı. Sonunda, kendi soyundan gelenler, Ümeyyeoğulları, hicretin yüzyirmi altıncı Cumâdelâhırasının yirmisekizinci günü, onu, sarayında öldürdüler (744 M.).

§ Bu halîfe'lerin (?!) içinde, yalnız Mervan oğlu Abdülâziz'in oğlu Ömer, bir istisnâ teşkîl ediyordu. Bu zât hicretin doksandokuzuncu yılında, saltanata gelir - gelmez, ilk iş olarak, Muâviye'nin koyduğu pis ve kötü bid'ati, Cumâ günleri, hutbelerde, Emîr'ül-Mü'minîn'e (A.M), hâşâ,

lânet edilmesini kaldırdı ve bunun yerine, XVI. Sûre-i Celîlenin (Nahl), «Gerçekten de Allah, adâlet ve ihsânla muâmeleyi buyurur ve yakınları görüp gözetmeyi emreder; kötü olan, yapılmaması buyurulan şeylerden ve azgınlıktan, isyândan nehyeyler; düşünüp anlamanız için de size öğüt verir» meâlindeki 90. âyet-i kerîmesinin okunmasını emretti; Fedek hurmalığını Cenâb-ı Fâtıma'nın (A.M) soyuna verdi; Umeyyeoğullarının gasbettikleri şeyleri onlardan aldı, Beyt'ül-Mâl'e iâde etti ve müstahaklara, Beyt'ül-Mâl'den verilen payda eşitliğe riâyeti şart koştu. Ümeyyeoğulları, onun hareketlerini hoş görmediler ve onu zehirlettiler; hicretin 101. yılı Recebinin yirmidördüncü günü vefât etti (720 M.).

*

§ Bu halîfelerden I. Velîd'in zamânında İslâm Ülkesi, bir yanaan Çin sınırına varmıştı; bir yandan Endelüs tethedilmişti. Fütûhât, halkın gözlerini boyamakta, ganimetler, zenginlerin servetlerine servetler katmaktaydı. Fakat Abdülmelik'in istibdâdı, Velîd'ın keyfî idâresi, Yezîd'in sefâheti, öbür Velîd'in dine, Kur'ân'a ihâneti, gizlenecek hâli aşmıştı. Abdülâzîz oğlu Omer'ın idâresiyle tam bir tezad göruntusü veren bu, aine aykırı hareketler, halkta, Ümeyyeoğulları aleyhine bir kıyâm havası estirmeye başlamıştı. Arab milliyetçiliği, Arab olmayan Müslümânların aşağı görülmesi, gayr-i Arab olanları büsbütün incitmedeydi. Halîfelerin sorumsuzlukları, yâhut adâ.et sâhibi olsun, olmasın, onlara itâatin vücûbu hakkındaki rivâyet.er, artık râvîlerin dillerinde ve yazılmış sahîfelerde kalıyordu. İmâm Huseyn'in (A.M), mazlûm olarak ve din, îman adına, ümmetin selâmeti ve İslâm'ın, insanlığın özgürlüğü uğruna şehâdeti unutulmuyor, yer - yer ayaklanmalarla, öcalmaya kalkışmalarla yeniden yeniye canlanıyordu. Hicretin yüzyirminci yılında, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M) tasvib etmemesine rağmen, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in (A.M) oğlu Zeyd, isyân etmiş, şehâdetinden sonra cesedi, çırıl-

çıplak, tam beş ay, darağacında bırakılmıştı. Yüzyirmi beşinci yılın sonlarında, oğlu Yahyâ, Cürcan'da kıyâm etmiş, babasının âkıbetine uğramıştı. Bunlar, halka bir ibret olmuyor, Kerbelâ fâcıasını, Rasûlullâh'ın oğlunun şehâdetini, Ehlibeyt'in esâretini, Muhammed (S.M) evlâdına revâ görülen zulümleri bir hatırlatma oluyor, kendilerine, Rasûlullâh'ın (S.M) halîfesi ve mü'minler emiri lâkaplarını takanların sefâhetleri, zulümleri, bu hatırlatmayı, en azından hoşnutsuzluk hâline getiriyordu. Ümeyyeoğullarının kendi aralarında da hoşnutsuzluklar, hattâ kıyamlar başlamıştı; zulüm temelinin üstüne kurulan bu saltanat, artık çöküyordu.

★

§ İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), Ümeyyeoğulları saltanatının son zamanlarında yaşamışlar, hükümetin, bir yandan dıştaki, bir yandan içteki muhâliflerle uğraşmasından faydalanmışlar, İslâmın gerçek esâslarını, ilmi, hikmeti yaymışlardır. Sahâbeden olup İmâm'ın (A.M) zamânına ulaşanlardan ve tâbiînden birçok kişi, kendilerinden faydalanmışlar, rivâyetlerde bulunmuşlardır. İbn Şehr-Âşûb, «Manâkıb» ında, ashâbdan Câbir b. Abdullah'il-Ansârî'nin, tâbiînden Câbir b. Yezîd'il-Cu'fî'nin, fıkıh bilginlerinden İbn'ül-Mübârek, Evzâî, Ebû-Hanîfe, Mâlik, Şâfi'î ve Ziyâd b. Münzir'in - Nehdî'nin, musannıflerden Tabarî, Belâzürî,Selâmî ve Hatîb'in, kendilerinden faydalandıklarını bildirir. «El-Muvatta', Şeref'ül-Mustafâ, El-İbâne, Hilyet'ül-Evliyâ've Sünenü Ebû-Dâvûd» da, Ebû-Hanîfe ve Mervzî'nin «Müsned» lerinde, Isfahânî'nin «Tergıyb» inde, Vâhıdî'nin «Basît» inde, Nakkaş'ın ve Zamahşarî'nin «Tefsîr» lerinde, «Ma'rifetü Usûl'il-Hadîs» te, Sem'ânî'nin «Risâle» inde, kendilerinden rivâyetler mevcuttur; rivâyeti naklederlerken, «Muhammed b. Alî dedi ki», bâzı kere de «Muhammed'ül-Bâkır dedi ki» kaydını korlar.

Hamrân b. A'yen'iş-Şeybânî ve kardeşleri Bukeyr, Abdülmelik ve Abdürrahmân, Bezî' oğlu İsmâil'in oğlu Mu-

hammed, Meymûn'ül-Kaddâh'ın oğlu Abdullah, Ebü'l- Esved'in evlâdından Kûfeli Mervan oğlu Muhammed, Nevfel b. Hâris evlâdından İsmâîl b. Fadl'il-Hâşimî, Ebû-Hârûn'il-Mekfûf, Nâsıh oğlu Zarîf, Zarîf'ül-İskâf'id-Düelî oğlu Saîd, Kûfeli Câbir'ül-Has'amî oğlu İsmâîl, Beşîr oğlu Ukbe, İbn' ül-Hanefiyye'nin kölesi Mekkeli Eslem, Ebû-Basîr, Kümeyt b. Zeyd'il-Esedî, Nâciyet'üs-Saydavî, Nahivci Muâz b. Müslim'il-Herrâ' ve Besîr'ür-Rahhâl, İmâm Bâkır'ın (A.M) ashâbındandır.

Şeyh Müfîd, «İhtısâs» ında, Hamrân b. A'yen, Zürâre, Fudayl, Muâviyet'ül-Iclî oğlu Burayd, Ebû-Nuaym oğlu Hukeym, Münzir oğlu Abdullâh oğlu Âmır, Zâyide oğlu Hucr, Basralı Yesâr oğlu Ebü'l-Cârûa Ziyâd'ı ve daha başkalarını, İmâm Bâkır'ın (A.M) ashâbı arasında zikreder. «Hılyetül - Evliyâ» da, tâbiînden Amr b. Dînâr, Atâ'nın, Câbir'ül-Cu'fî'nin, Ebân b. Taglib'in, bilginlerden Leys b. Ebî-Süleym'in, İbn Curayh'ın ve Haccâc b. Ertât'ın, kendilerinden rivâyette bulundukları bildirilir.

*

§ Ashâbından bâzılar hakkında kısa bilgi.

Abdullah b. Şerîk.

Takvâ ashâbından irfan sâhibi bir zâttı. İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M), onun hakkında büyük bir lûtfu ve teveccühü vardı.

Zürâre b. A'yen.

Şeyban boyundandı; Kûfelidir. İmâm Kâzım'ın (A.M) zamânını idrâk etmişti. İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), Zürâre, Ebû-Basîr, Muhammed b. Müslim ve Yezîd b. Muâviyet'il-Iclî'ye, «Huffâz'üd-dîn - Dîni koruyanlar» demişler, «Bu toplum, babamın hadislerini diriltmedeler; sırlarımıza emîn olmadalar; dünyâda herkesten önce bize geldikleri gibi âhırette de herkesten önce bize gelirler» buyurmuşlardır. Cedel ve istidlâlde ileriydi; zamânında hiç

kimse onunla tartışamazdı. İmâmiyyenin Kelâma âit bilgilerinin çoğu, Zürâre'den rivâyet edilmiştir. Yetmiş yaşında, hicretin yüzellinci yılı vefât etmiştir (767 M.).

Yezîd b. Muâviyet'il - Icî.

Icl boyundandı. İmâm'ın (A.M) ileri gelen ashâbındandı. Sözlerinde gerçek tanınanlardandır. Fıkhî fetvâlarda, kendilerinden faydalanılmıştır.

Muhammed b. Müslim.

İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), Abdullâh b. Ebî-Yafûr'a, «Neden dînî meselelerde Muhammed b. Müslim'e başvurmuyor, neden ona sormuyorsunuz? Bilmiyor musunuz ki bu zât, ne biliyorsa hepsini de babam Muhammed'ül-Bâkır'dan işitmiştir» buyurmuşlardı. Hammâd b. Osman, İmâmiyye içinde, onun gibi fıkıh bilgini görülmediğini söyler.

Leys-i Buhterî.

Ebû-Basîr diye tanınmıştır. İmâm Sâdık'a da (A.M) ulaşmıştır. A'mâ olduğundan, kendisine «Ebû-Basîr» denmişti. Asıl künyeleri, Ebû-Muhammed'dir. İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbı arasında bu zatla Abdullah b. Muhammed-i Esedî, a'ma idiler.

Abdullah b. Ebî-Ya'fûr.

İmâm Sâdık'a da (A.M) yetişen Ebû-Ya'fûr hakkında, Sâdık-ı Âl-i Muhammed (A.M), «Benim vasıyyetimi kabûl eden ve buyruğuma itâat eyleyen kişi olarak, Abdullah b. Ebî-Ya'fûr'u buldum» buyurmuşlardır.

Hucr b. Zâid.

İmâm'ın (A.M) sâlih ve hayırlı ashâbından sayılmıştır; Himyer boyundandır ve Hadaramut'luydu.

Hamran b. A'yen.

Zürâre'nin kardeşidir. İmâm Sâdık (A.M), onun hak-

kında, «Hamran b. A'yen, öyle bir mü'mindir ki vallâhi ebediyyen dîninden dönmez» buyurmuşlardır. «Hamran b. A'yen ve Ebû-Ya'fûr, Şiamızdan iki hâlis mü'mindir» sözleri de Hamran'la Ebû-Ya'fûr'un derecelerini bildirir.

Câbir b. Yezîd'il-Cu'fî.

Kûfelidir. «İmâm Bâkır'dan gizli şeylere dâir yetmiş bin hadis duydum; bunları kimseye söylememe imkân yok» demiştir. İmâm'ın (A.M) Câbir hakkında husûsî bir teveccühleri vardı; o da İmâm'dan hadîs rivâyet ederken, «Vasıyların vasıysı, peygamberlerin ilminin vârisi Ebû - Ca'fer Muhammed b. Alî aleyhisselâm, bana buyurdu ki» diye söze başlardı.

Fudayl b. Yesâr.

İmâm Sâdık'a da erişmiştir; bu zâtın hakkında, «Muhbit'tendir» buyurmuşlardı [*]. Huzurlarına girdiği zaman, İmâm (A.M). «Kim bir cennetlik kişiyi görmek isterse, Fudayl'in yüzüne baksın» buyururlardı.

Ma'rûf b. Horbod.

Aslen İranlıydı; îmânı yüzünden İmâm Bâkır'ın (AM) yakın ashâbına katıldı.

***

§ İmâm Muhammed'ül - Bâkır'ın (A.M) bir tefsirleri vardır. İbn Nedîm, tefsîre âit tasnîf edilen kitaplar arasında bunu zikreder ve Zeydiyye'nin Cârûdiyye fırkasının reîsi Ebü'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'in bunu rivâyet ettiğini bildirir. Ebû-Basîr Yahyâ b. Kaasım (, yâhut Ebi'l-Kaasım)

---

[*] İtâat edenler, alçak gönüllüler anlamındır. XXII. Sûre-i Celîlenin (Hac) 34—35. âyet-i kerimelerinde, meâlen, «Müidele itâat edip alçak gönüllü olanları; öyle kişilerdir onlar ki Allah anılınca korkularından yürekleri oynar ve uğradıkları musîbetlere katlanırlar; namaz kılmaya devam ederler ve kendilerini rızıklandırdığ nız şeylerin bir kısmını yoksullara harcarlar» buyurulmaktadır. İmâm (A.M.) bu âyetleri işâret buyurmuşlardır.

da bunu rivâyet etmiştir; Alî b. İbrâhîm b. Hâşim de, «Tefsîr»inde bundan bahseder.

Ümeyyeoğullarından Sa'd'ül-Hayyır'a bir mektupları vardır; Küleynî, bu zâta bir mektupları daha olduğunu bildirir.

İbn Nedîm, «Kitâb'ül-Hidâye» adlı bir kitapları bulunduğunu da kaydetmektedir. Çeşitli konulara âit, kendilerinden, birçok rivâyetlerde bulunulmuş ve ashâb, bu husûslarda telifler meydana getirmişlerdir.

§ İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M) hicretin yüzon altıncı yılı Zi'l-Hiccesinin yedinci günü vefât etmişlerdir; hicrî yüzon dört, yüzon yedi, yüzon sekiz yıllarında vefât ettiklerine dâir rivâyetler de vardır. Ömürleri elliyedi yıl, beş ay, yedi gündür. Ümeyyeoğulları tarafından zehirlenerek şehâdet makaamına erişmişlerdir. Vasıyyetleri mûcebince İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M) tarafından yıkanıp techîz ve tekfîn ediimişler, namazları da Hz. Sâdık (A.M) tarafından kılınmış, Medîne-i Münevvere'de Bakıy'de babaları İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in yanına defnedilmişlerdir. Selâm'ullâhi aleyhi ve alâ âbâih'il-ızâm ve evlâdih'il-kirâm (Dâiret'ül-Marif'il-İslâmiyyet'iş-Şiiyye II; S. 69—70. Cevad Fâzıl: Mq'sûm-ı heftom - o heştom Muhammed b. Aliyy'il-Bâkır ve Ca'fer b. Muhammed'is - Sâdık Salâvât'ullâhi aleyhimâ; ELMI Yayımı; S. 3—83).

ALTINCI İMÂM

CA'FER B. MUHAMMED'İS SÂDIK (A.M)

§ İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), hicretin sekseninci yılı Rabîulevvelinin onyedinci cuma günü bu âlemi teşrîf etmişlerdir; aynı yılın Recebinin ilk günü doğdukları da rivâyet edilmiştir. Babaları İmâm Muhammed'ül - Bâkır'dır (A.M); anneleri, Ebû-Bekr oğlu Muhammed'in oğlu Kaasım'ın kızı Ümmü Ferve'dir Ümmü Ferve'ye Ümm'ül-Kaasım da dendiği, adının Fâtıma, Karîbe olduğu da rivâyetlerdendir; bu hanımın annesi de Ebû-Bekr'in oğlu Abdürrahmân'ın kızı Esmâ'dır; İmâm Sâdık (A.M) bu yüzden, «Ebû-Bekr beni iki kere tevlîd etmiştir» buyurmuşlardır.

§ Künyeleri «Ebû - Abdullah, Ebû - İsmâîl» ve «Ebû - Mûsâ» dır; meşhûru «Ebû - Abdullah» tır; lâkapları «Sâdık» tır. Yedi erkek, üç kız çocukları olmuştur. Onbiri erkek, dördü kız olmak üzere onbeş evlâtları olduğu da rivâyet edilmiştir. Zevceleri Hamîde-i Berberiyye, İmâm Mûsa'l-Kâzım'la (A.M) Muhammed'üd-Dîbâc, İshak ve Fâtıma'nın anneleridir.

Kendileri, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M), vefâtlarından önce, oğullarını ve Şia'nın seçkin kişilerini huzûrlarına dâvet ettiklerini, onlara, II. Sûre-i Celîlenin (Bakara), «Oğullarım, Allah size bu dîni seçti; artık siz de ancak Müslümanlar olarak ölün» meâlindeki 132. âyet-i kerîmesini okuduklarını, sonra yüzlerini kendilerine döndürüp, «Ben vefât edince na'şımı yere koy; beni yıka, cumua günleri giyindiğim elbisemle kefenle; kabrime indirince kefenimin bağlarını çöz; defnimden sonra mezarımı, dört parmak miktârı yükselt» buyurduklarını, sonra huzûrundakl-

lere dışarı çıkmalarına izin verdiklerini rivâyet etmişlerdir. İmâm Sâdık (A.M) buyururlar ki: «Baba, vasiyyetlerini yalnızca bana da söyleyebilirdin» dedim. Buyurdular ki: «Benden sonra işler kimin elinde; hepsinin bunu bilmesini, dost - düşman, hiç kimsenin, senin imâmetinde bir şüpheye düşmemesini istedim.»

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), babaları İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M) vefâtlarında, doğum ve vefât tarihlerindeki değişik rivâyetlere nazaran otuzdört, otuzaltı, otuzyedi, yâhut otuzsekiz yaşlarındaydılar. Saltanat makaamında Abdülmelik oğlu Hişâm vardı; Zeyd b. Ali, Irak'ta hurûc etmiş, ondan sonra oğlu Yahyâ b. Zeyd, babasının öcünü almak için kıyâm eylemişti. Her iki kıyâm da yenilgiyle ve Zeyd'le oğlu Yahyâ'nın şehâdetleriyle sonuçlanmış olmakla beraber ülkenin iç düzenini bozmuştu. Hişâm'dan sonra saltanat tahtına geçen Abdülmelik oğlu Yezîd'in oğlu Velîd'in hareketleriyse, yalnız Ümeyyeoğullarının aleyhinde bulunanları değil, Ümeyyeoğullarını da aleyhine kışkırtmış, nihâyet öldürülmüştü. Velîd'in öldürülmesi, gerçekte, Emevîlerin saltanatlarının sonuydu. Yerine geçen, bir rivâyete göre şaşılığından, bir rivâyete göreyse, askerî kumandanların maaşlarını azalttığından «Nâkıs — Azaltan» diye anılan Yezîd, felsefeye düşkün bir kişiydi; Mu'tezile mezhebini benimsemişti; İranlı bir kadından doğduğundan dolayı övünür, bu yüzden de Ümeyyeoğulları tarafından hoş görülmezdi. Saltanatı ancak beş ay, iki gün sürdü. Bu müddet içinde son Emevî hükümdârı Mervân-ı Himâr ve taraftarları, Velîd'in kanlı gömleğini mızrağa takmışlar, Halife Osman'dan sonraki olayı yenilemeye kalkışmışlardı. Yezîd'den sonra hükümdar olan Velîd oğlu İbrâhim, Mervan'dan korkarak saltanatı bırakıp kaçmaya kalkışmış, fakat yüzyirmi yedi Saferinin ondördüncü günü tutulup öldürülmüştü (744. M.).

Mervan, Yezîd b. Velîd'in kabrini açtırıp leşini çıkartarak dâra çektirmiş, Ümeyyeoğullarının ileri gelenlerini kılıçtan geçirtmiş, saltanatını güçlendirmeye savaşmıştı;

fakat artık iş, işten geçmişti. Ehlibeyt adına kıyâm edenler, hemen her yerde üst olmadaydı. Sonunda, yüzotuz iki hicrîde Mervan, Mısır'ın Bûsîr kasabasında öldürüldü; başı kesilerek Kûfe'ye, Ebü'l-Abbâs Seffâh'a gönderildi (749 M.).

★

Emevîler, Alî (A.M) evlâdına şiddetle karşı durmakla kalmamışlar, aynı zamanda, kudretlerini Arab milliyetine dayamışlar, Arab olmayan Müslümanlara, «Mevâlî - Köleler» adını takmışlar, onları her hususta aşağı görmüşler, aşağılatmaya, hattâ yok etmeye çalışmışlardı. Irk üstünlüğüne dayanan bu siyâset, Arab olmayanların, bilhassa İranlıların, Ehlibeyt tarafını tutmalarına sebeb olmuştu. Hz. Peygamber'den (S.M) sonra Alî'yi (A.M), O'ndan sonra oğulları Hasan ve Huseyn'i (A.M), Huseyn'den sonra da Hz. Alî'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'yi imâm tanıyan Keysâniyye fırkası, Abbasoğulları hilâfetine ve Abbasoğullarının hilâfet iddiâlarına yol açtı. Muhammed b. Hanefiyye'den sonra Keysâniyye tarafından imâm tanınan ve Ebû - Hâşim diye anılan oğlu Abdullah, hicrî doksanbeşte (713—14) Şam'da zehirlenerek öldürüldü. Oğlu olmadığı için imâmeti, Hz. Peygamber'in (S.M) amcaları Abbâs'ın oğlu Abdullâh'ın oğlu Alî'nin oğlu Muhammed'e bıraktığı iddiâ edildi. Muhammed, yüzyirmialtıda (743 M.) Şam'da vefât edince, oğlu İbrâhîm, imâm tanındı. Bu yıllarda, yer-yer, Abbasoğulları adına hilâfet dâvetçileri, halkı kıyâma kışkırtıyorlar, gerekince, Abbasoğulları adını anmadan dâvetlerini Âl-i Muhammed adına yürütüyorlardı. İbrâhîm, Horasan halkını dâvet eden Ebû-Müslim'e yazdığı mektupta, arapça konuşan, yâni Arab olan kişilerden şüphelendiğini öldürmesini, bunlardan, boyu beş karışı aşanların hangisini töhmet altına alırsa, acımadan katletmesini emretmişti. Ehlibeyt taraftarlığını iddiâ edenler, yas alâmeti olarak siyah rengi kabûl etmişler, siyah renkli elbise giyinmeye, siyah bayrak kullanmaya başla-

mışlardı. Emevîlerin son hükümdârı Mervan, İbrâhîm'i tutturmuş, zindana attırmış, öldürtmüş, bu sûretle kıyâmı bastıracağını sanmıştı. Fakat Ümeyyeoğulları aleyhine kıyâm edenler, İbrâhîm'in kardeşi olan ve sonradan «Seffâh - Kan döken» diye anılan Ebü'l-Abbâs Abdullâh'ın adına dâvetlerini yürütmüşlerdi. Sonunda, yüzotuz iki hicrîde, Rabîulevvel ayının ondördüncü günü Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed'e, Kûfe'de bey'at edildi ve böylece Abbasoğulları saltanatı başladı (749 M.).

★

§ Ümeyyeoğullarının aleyhine başlayan bu kıyam hareketi, ilk zamanlarda, Abbasoğulları adına kararlaşmadan önce, İslâm halifeliğine getirilecek kişide, kesin bir karâra varmamıştı. Dâvetçilerin başları, Ebû-Seleme ve Ebû-Müslim, ayrı-ayrı, İmâm Ca'fer'us-Sâdık'a müracaat etmişler, fakat İmâm (A.M) her ikisinin dâvetlerini de reddetmişlerdi. Hattâ sonra, Ebû-Ca'fer'ül-Mansûr, İmâm'a (A.M), Sen de aleyhimize kıyâm etmek niyetindesin deyince İmâm (A.M), «Devlet başkalarının elindeyken bu işe girişmedik; şimdi siz hükmederken bunu nasıl yaparız» buyurmuşlardı.

Hasan'ül-Müsennâ'nın oğlu Abdullâh'a da dâvetçiler tarafından bir mektup gönderilmişti. O, mektubu alıp İmâm Ca'fer'us-Sâdık'a (A.M) gitmişti. İmâm (A.M), «Onlar, nasıl olur da senin tarafını güderler; Ebû-Müslim'i Horasan'a sen mi gönderdin; onlara siyah elbise giymelerini sen mi emrettin; onların birini bile adıyla, soyadıyla biliyor musun? Bana da başvurdular» buyurmuşlar, çekinmesini emretmişlerdi. Ana ve baba cihetinden İmam Hasan (A.M) ve Fâtımat'üz-Zehrâ (A.M) soyundan olduğu için Abdullâh'ul-Mahz diye anılan Abdullah, oğlu Muhammed'in, Abbasoğulları aleyhine kıyâm etmesini istemekteydi; hattâ İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın da (A.M) Muhammed'e bey'at etmesine taraftardı. Abdullâh'is-Seffâh, Alî evlâdına saygı göstermekte, bu yüzden bu hareketlere gözyummaktaydı. Ye-

rine geçen kardeşi Mansûr, Ümeyyeoğullarının siyâsetlerini benimsedi. Muhammed ve kardeşi İbrâhîm, İmâm Hasan evlâdının bir kısmıyla şehîd edildi ve bütün Alî evlâdı aleyhine şiddet siyâseti başlandı; bu siyâset, bâzı hükümdarların zamanları müstesnâ, bu soyun devâmı müddetince sürüp gitti.

★

İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), Ümeyyeoğullarının yıkım devresiyle Abbasoğullarının kuruluş devresinde, ümmetin imâmetini uhdelerine almışlardı. Emevî saltanatı, bir yandan çeşitli isyanları yatıştırmaya, bir yandan yer-yer aleyhlerine alevlenen ve Âl-i Muhammed'in öcünü almayı amac edinmiş görünen kıyam yangınlarını söndürmeye, ayrıca da halkın iktidâra karşı hoşnutsuzluğunu gidermeye uğraşıyordu. Fakat artık ne iktisâdî durumu düzene sokmaya imkân vardı, ne ırk ayrımını, hattâ sathî olarak telif mümkündü. Zengin zümre, asâlet iddiâsına sığınan servet sâhipleri, daha da muktedir bir hâle gelmek için bölünenleri kışkırtıyorlar, horlanan zümreyse aldanmaya devâm edip duruyordu. Her yanda kan kokmada, öcalma hırsı canlanmadaydı. Aynı zamanda düşünce ve inanç bölüntüleri, ayrılanları, büsbütün ayırmadaydı. Allâh'ın adâletine inanan Mu'tezile, insanda mutlak ihtiyar ve irâdeyi kabûl ederken kadere inananlar, herşeyin, her işin Allâh tarafından takdir edildiği inancını mutlak cebre götürüyorlar, şahsî sorumluluğu ortadan kaldırıyorlardı. Tasavvuf, İslâm'da, dünyâdan, dünya işlerinden ellerini yuyan bir zâhidler zümresi meydana getirmekle kalmıyor, her mazharın, mazhariyetine göre, yaptığı işin doğru ve yerinde olduğu, hayrın-şerrin, nisbî ve izâfî bulunduğu kanâatıyla Bâtınîliği tervîc ediyor, Hukemâ, âlemi «hâdis-i kadîm» sayıyor, meleği, şeytanı, Cebrâîl'i, cinleri, felsefî yorumlarla insânın rûhî hâletleri, melekeleri biliyor, vahyi, mütekâmil aklın ilhâmı olarak telkıyne kalkışıyor, dini, âlemin düzeni için konmuş inançlar ve kanunlar hâlinde gösteriyordu.

Bu zıt inançlara, bu inançları benimseyen zıt zümrelere karşılık, Tefsir, fıkıh, hadîs, kelâm, aynı zamanda ricâl, mantık ve cedel, lûgat, şiir ve edebiyat, târih, hattâ tıb ve astronomi bilgileri inkişâf etmiş, bu bilgilerde rüsûh sâhipleri yetişmişti.

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), ıktidârın za'fı karşısında, gerçek İslâmı yaymak için bir zemin bulmuştu. Fakat aynı zamanda, Mürcie, Kaderiyye, Sûfiyye v.s. karşısında durmak ve bütün bu sınıflara karşı koymak, bu inançlara karşı Ehlibeyt mezhebini korumak, gerçek inancı müdâfaa etmek zorundaydı. İmâm Ca'fer (A M), imâmetleri dolayısıyle bu vazîfeyi gerçekten de îfâ ettiler ve zamanlarındaki çeşitli inançları temsîl eden mezheplere karşı, Ehlibeyt mezhebine uyanlara «Ca'ferî» ve bu mezhebe, «Ca'feriyye» denmesini sağladılar.

§ İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), bilgileriyle, üstünlükleriyle pek büyük bir ün sâhibi olmuşlardı. Mâlikî mezhebinin kurucusu sayılan Mâlik b. Enes, «Üstünlük, bilgi, ibâdet ve takvâ bakımından Ca'fer b. Muhammed'den ileri birisini ne bir göz görmüştür, ne bir kulak duymuştur, ne de öylesi bir kişi, birinin gönlüne, aklına gelebilir» demiştir. Ebû-Hanîfe'ye, fıkıhta en ileri kimi gördün diye sorulmuş, o da, «Ca'fer b. Muhammed'i gördüm» diye cevap vermiştir. Zürâre b. A'yen'le kardeşleri Bükeyr ve Hamran, Sâlih oğlu Cemîl, Derrâc oğlu Cemîl, Müslim'ut-Tâî oğlu Muhammed, Muâviye oğlu Burayd, Hakem oğlu Hişâm, Ebû-Basîr, Ubeydullah, Muhammed, İmran, Sinan oğlu Abdullah, Ebû-Sabbâh'ıl-Kettânî gibi üstün bilginler, ünlü fıkıh âlimleri, O'ndan faydalanmışlardır. İnançlarında, hükümlerinde ayrılık olmakla berâber tutarları dörtbini bulan bilgin, kendilerinden rivâyette bulunmuş, hadis ashâbı, çevrelerinde toplanmışlardır ki Hâfız İbn Ukde, ricâle âit kitabında bunları ve tasnîf ettikleri kitapları anar. Bunlardan başka Saîd'ül-Ansârî oğlu Yahyâ, İbn Curayh, Süfyân-ı Sevrî, İbn Uyeyne, Ebû-Hanîfe, Şa'be, Eyyûb'üs-

Sahtiyânî, Kûfeli Hayyân oğlu Câbir, Taglib oğlu Eban, Alâ oğlu Ebû-Amr, Dînâr oğlu Amr ve diğerleri, kendilerinden hadis rivâyet etmişler, faydalanmışlardır; İmâm Sâdık (A.M), tefsîre, kelâma, fıkha, fıkıh usûlüne v.s. ye dâir birçok sorulara cevap vermişlerdir.

İmâm Sâdık'ın (A.M) çağlarında, tefsîrde Muhammed b. Sâib'il-Kelbî, İsmâîl b. Abdürrahmân-ı Süddî, Ebû-Hamzat'is-Sümâlî, fıkıh ve hadiste Ebû-Hanîfe ve şâgirdi Ebû-Yûsuf, Mâlik b. Enes, Ebû-Leylâ oğlu Abdürrahmân'ın oğlu Muhammed, bunlardan başkaları, İbn Curayh, Zübeyr oğlu Urve, İbn Sîrîn, Hasan-ı Bısrî ve Şa'bî, Arab lûgatı bilginlerinden olup Arab sarfının vâzıı sayılan Kûfeli Müslim'ül-Herrâ' oğlu Muâz, tarih ve mağazî bilgisinde Yesâr oğlu İshak'ın oğlu Muhammed, kitâbette Mervân-ı Hımâr'ın kâtibi Abdülhamîd gibi bilginler vardı.

Kâtiplerden Kûfeli Ebû-Hâmid İsmâîl, İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbındandı. Şâirlerden Seyyid'ül-Himyerî, Aşca'us-Sulemî, Kumeyt, oğlu Müstehil ve kardeşi Verd, Ebû-Hüreyret'ül-Ebâr, Ebû-Hüreyret'ül-Iclî, Affân oğlu Ca'fer v.s. de İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbındandı.

Tabrısî, «A'lâm'ül-Verâ» da, Muhammed b. Talhat'iş-Şâfi'î, «Matâlib'üs-Suûl» de, Ebû-Nuaym'il-Isfahânî, «Hılyet'ül-Evliyâ» da, İbn Şehr-Âşûb, «Manâkıb» da, İbn Hacer, «Savâık» da, Hâfız Abdülâzîz, «Maâlim'ul-Itret'it-Tâhire» de, İmâm Ca'fer'us-Sâdık'tan (A.M) rivâyet edenleri bildirirler.

İbn Şehr-Âşûb, «Manâkıb»ında, İmâm Ca'fer'den (A.M) nakledilen ve çeşitli bilgilere âid rivâyetler kadar hiç kimseden rivâyet gelmediğini bildirmekte ve Nuh b. Derrâc'ın Ebû-Leylâ'ya, «Söylediğin bir sözde, yâhut verdiğin bir hükümden, her hangi bir kimsenin sözü üzerine döndüğün, vazgeçtiğin oldu mu» diye sorduğunu, onun da bu soruya, «Hayır, ancak bir kişi müstesnâ» diye cevap verdiğini, o kişinin kim olduğu sorulunca da, «Ca'fer b. Muhammed» dediğini bildirir.

§ Eserleri.

1) Ehvaz vâlisi Necâşî'ye yazdıkları ve gönderdikleri risâle (Risâletü Abdullâh b. Necâşî).

2) Dînî meseleleri ihtivâ eden Risâleleri (Şeyh Saduk, «Hısâl» inde, bu risâleyi, İmâm Ca'fer'us-Sâdık'tan (A.M) A'meş vâsıtasıyla ahzeder.

3) «Tevhîd'ül-Mufaddal» diye anılan Risâle (Mufaddal'dan rivâyet edildiği için bu adla anılmıştır. «Bıhâr'ül-Envâr» da tamamı mevcud olduğu gibi ayrıca taşbasması olarak da basılmıştır.

4) Ashâbına yazdıkları Risâle (Küleynî, «Ravzat'ül-Kâfi» nin başlarında, İsmâil b. Câbir vâsıtasıyla İmâm'dan (A.M) rivâyet etmektedir.

5) Reiy ve Kıyâs erbâbına Risâleleri.
6) Ganimetlere dâir Risâleleri.
7) Abdullah b. Cendüb'e vasıyyetleri.
8) Ebû-Ca'fer Nu'mân'il-Ahvel'e vasıyyetleri.
9) Şîa'dan bâzıları tarafından «Nesr'üd-Dürer» diye anılan Risâleleri.

10) Ehlibeyte mahabbet, Tevhîd, İman, İslâm, küfr ve fıska âit sözleri.

11) Geçime, kazanca dâir sorulara cevapları.

12) Rızık elde etmek için çalışmaya dâir ve Sûfiyye'yi ilzâm eden Risâleleri.

13) İnsanın yaratılışına dâir Risâleleri.

14) Kısa ve hikemî sözleri. Bunların, yazdırılma sûretiyle meydana geldiği rivâyet edilmiştir.

15) Câbir b. Hayyân-ı Kûfî'den rivâyet edilen Risâle (Yâfı'î, «Mir'ât'ül-Cinan» da, Tevhîde ve diğer hususlara âit beşyüz risâleyi bildiren bu kitabı zikreder; bunu, Câbir b. Hayyan toplamıştır).

«Mısbâh'uş - Şerîa ve Miftâh'ul - Hakıyka» adlı risâle de İmâm Ca'fer'e (A.M) isnâd edilmişse de Meclisî ahbâr ve mevâıza aâir olan bu rısâlenin üslûbunun, İmâmlar'ın üslûplarına benzemediğini bildirir; bâzı sûfiyyenin telifle-rinden olduğu söylenmiştir.

★

İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), tefsîre büyük bir ehem-miyet vermişler, kendilerine sorulan sorulara verdikleri ce-vaplarla bu bilginin tedvîninde âmil olmuşlardır. Aynı za-manda sahâbe ve tâbiînden, kendilerine mürâcaat eden-lere verdikleri cevaplarla da hadis ve fıkıh bilgilerinin esaslarını vaz'etmişlerdir. İmâm (A.M), filozoflara, mad-decilere, sertlikle değil, aklî delillerle ve hoş bir sûrette karşı durmuşlar, aklî delilleri naklî delillerle telîf etmişler, böylece de dînî gerçekleri ızhâr eylemişlerdir. İmâm Ca'-fer'us - Sâdık'tan (A.M) başka bir üstâdı olmayan Câbir b. Hayyan, kimyâya âit bütün bilgisini O'ndan elde etmiş, bu sûretle İmâm (A.M), kimyanın da esaslarını vaz' et-mişlerdir. Bu bilgide Câbir'in, Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'-nin talebesi olduğu rivâyetinin, Hâlid'in 704 Mîlâdîde öl-düğü, Câbir'inse 750 sularında doğduğu düşünülürse, ger-çeğe uymadığı meydana çıkar.

★

§ İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), sorulara verdikleri ce-vaplarla, telifleriyle, çevrelerinde toplananlarla ve kend:-lerinden faydalananlarla, gerçekten de bir medrese kur-muşlardır. Bu mdrese, babalarının, atalarının ve Hz. Ra-sûl-i Ekrem'in (S.M) medresesidir ve hicret yurdu olan Medîne-i Münevvere'de, Mescid-i Nebî'de kurulmuştur. Burda, İmâm Ca'fer'den (A.M), tefsîre, hadîse, fıkha, bun-ların usûlüne, cedele, mantıka, Kelâma, Milel-ü nıhale, ricâle, felsefeye... âit bilgileri tahsîl ve tahlîl edenler, İs-lâm ülkesinin her yanına dağılmışlar, bilgilerini İslâm âle-mine yaymışlardır. Bilhassa Kûfe'de, İmâm Ca'fer'in (A.M) medresesinin bir şûbesi kurulmuştu. Hasan b. Aliyy'il -

Şeşşâ', «Bu mescidde» der, «dokuzyüz kişiyi gördüm; hepsi de Ca'fer b. Muhammed bana dedi ki diye söze başlamadıydı.»

§ İmâm (A.M), bilginin yazılmasına, telîfin çoğalmasına da ehemmiyet vermişler, ashâbını bu yola da sevketmişlerdi; onlara, «Yazın; yazmadıkça aklınızda kalmaz» derlerdi. Mufaddal b. Ömer'e, «Yaz ve ilmini din kardeşlerine yay; ölünce oğullarına kitaplarını mîras bırak» buyurmuşlardı.

§ Bu medresenin en bâriz vasfı, bilhassa bağımsız oluşuydu. İnançları, dînî hükümleri, iktidarda bulunanların dileklerine göre yorumlayan, onlara yamanan, onları koruyan, yaptıklarını meşrû' göstermeye uğraşan kişilerin temâyülleri, bu medresede yer bulamamaktaydı; bu çeşit yorumlar, bu medresede kabûl edilmiyordu. Bu medresede İslâm, bütün insanları bir görmekteydi ve herkes, sorumluydu; kendisini bir sınıfın imtiyâzına satanların, bu çeşit bilginlerin yeri değildi, bu medrese ve bu bağımsızlık, yüzyıllar boyunca, Şîa-i İmâmiyye ictihâdının, her hangi bir hükûmete, her hangi bir hükûmetin mümessiline, her hangi bir sınıfa dayanmayıp bağımsız kalmasına sebeb oldu. İslâm hükûmetlerinin hemen hepsinde, din mümessilleri ve medrese, hükûmetten beslenir ve yaşarken, İmâmiyye, İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) medresesinin yolunu tutmuş, bu bağımsızlığı korumuştur. Bugün Necef-i Eşref'te ve Kum'daki medrese, bu medresenin devâmıdır.

*

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.Mî, Emevîlerin yıkıntı devresiyle Abbasoğullarının henüz kuvvetlenmediği zamanlarda imâmette bulundukları hâlde devlete karşı kıyâm etmekle, hattâ iktidârı ele geçirmekle birşey yapılamayacağı meydanda olduğundan İslâmı kendilerine uyanlar arasında inanç ve ahkâm cihetinden, atalarının, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M) tebliyğ buyurdukları hâle ircâ'ı hedef edinmişler, dîni ve Müslümanları bölüntülere uğratan bütün fırkalara karşı durmuşlar, kendilerine uyanlara, öz-

leriyle, sözleriyle, hareketleriyle, İslâm'ı temsîl etmelerini öğütlemişler, «Halkı bize, yalnız dillerinizle çağırmayın» buyurarak Şia'nın, ahlak bakımından dürüst olmasını istemişler, «Size, Allah'tan korkmanızı, O'na isyândan çekinmenizi, size verilen emânete riâyet etmenizi, bu sûretle de halkı, bize sessizce, susarak dâvet eylemenizi tavsiye ederim» buyurmuşlar, «sessiz olarak nasıl dâvet ederiz» sorusuna da, «Allâh'a itâat husûsunda size emrettiklerimizi tutarak, insanlara gerçek ve adâletle muâmelede bulunarak, emânetlere riâyet ederek, ma'rûfu buyurup münkerden nehyeyleyerek. İnsanlar, sizden ancak hayır görmeli; sizde bu güzel sıfatları, bunlara riâyeti, bu üstünlüğü görünce, bizim üstünlüğümüzü anlarlar, bilirler ve bize koşarlar» demiş'erdir. «Bize zînet olun, bize ayıp ve âr getirmeyin; halk, sizi gördükçe, Allah Ca'fer b. Muhammed'e rahmet etsin; ashâbını ne de güzel terbiye etmiş desin» sözleri de bu cümledendir.

§ Şîasından olup Abbasoğulları tarafından bâzı hükûmet hizmetlerine memûr edilenleri, vazîfeleri dolayısıyle, Şia'ya revâ görülen zulmün hafifletilmesini sağlarlar diye hoş görmüşler, onlara bu hususta emirler de vermişlerdir. Sözgelimi Ebû - Büceyr'il - Esedî diye tanınan Abdullâh'ın - Necâşî, Mansûr tarafından Ehvaz'a vâli tâyin edilince, İmâm'dan (A.M) tutacağı yolu gösteren yazılı bir emir-nâme istemiş, İmâm (A.M), kendisine yazdıkları yazıda, «Kurtuluşun, insanların canlarını korumakta, buyruğuna uyanlardan zulmü gidermekte, onlara iyi muâmele etmekte, adâlete riâyet eylemektedir. Kovuculuk edenlerden sakın; onların hiçbir sözünü kabûl etme; yoksullara yardım et» buyurmuşlar, o da bâzı zulüm görenlere yardımda bulunmuştu.

§ Ashâbını, kendileri ve ataları hakkında aşırı inanç besleyenlerden (Gulât'tan) de çekindirmişlerdir; dâima onlara karşı durmuşlardır; meselâ Mufaddal b. Yezîd'e, Ebü'l-Hatlâb'a uyanlar hakkında, «Yâ Mufaddal» buyur-

muşlardır, «Onlarla düşüp kalkmayın; onlarla yeyip içmeyin; onlarla musâfahada bulunmayın; onlarla evlenmeyin.» Böyle olduğu hâlde, Ebü'l-Avcâ', İbn Tâlût ve diğerleri gibi Gulât'a karşı durdukları hâlde, onlar bile, kendilerine hürmete mecbur kalmışlardır. Meselâ İbn'ül-Mukaffa', birgün Mescid'ül-Harâm'da, Ebü'l-Avcâ'ın oğluna, halkı göstererek, «Bunların içinde, insanlık adına lâyık olan, ancak şu oturan kişidir» demiş ve İmâm Sâdık'ı (A.M) göstermiştir.

∴

§ Oğulları.

İsmâîl.

İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) en büyük oğlu olduğu rivâyet edilmiştir. Hicretin yüzotuz beşinci yılında (752) vefât etmiştir. İmâm (A.M), bütün ashâbın, onun vefâtını bilmeleri için cenâzelerini, namaz kılınacak yere koydurmuşlar, kendilerine başsağlığı verenlere, kefenini açtırıp yüzünü göstermişlerdi. Böyle olmakla berâber gene de bir bölük, onun ölümünü bir gaybet sanmış, imâmetini kabûl etmiştir.

Medîne'de, Bakıy' mezarlığına defnedilmiştir. Ayağı biraz topal olduğundan «A'rac» diye de anılırdı. Burda, İmâm'ın, beden bakımından da ayıptan sâlim olmasının gerekli olduğu hakkındaki İmâmiyye inancını da kaydedelim.

Abdullah.

İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M) «Ebû - Abdullah» künyesiyle tanımaları yüzünden, Abdullâh'ın, en büyük oğulları olduğu söylenmiştir ki bu rivâyetin doğru olması gerekir. Abdullâh, başı büyücek ve ayakları taraklı bulunduğundan, «Aftah - Başı büyük ve yassı» lâkabiyle anılmıştır. «Aftahıyye» fırkası, Abdullâh'ın imâmetine inanmıştı. İmâm (A.M), bu oğullarını, bâzı huyları yüzünden pek sev-

mezlerdi; ona, «Kardeşin Mûsâ'ya bak da O'ndan, ululuğu öğren» buyurmuşlardı. Babalarının vefâlarından sonda uzun müddet yaşamayıp vefât ettiler.

Muhammed.

Pek güzel olduğundan, «Dîbâc - İpek kumaş» lâkabiyle anılmıştı. Yiğit ve zâhid bir erdi; oruç tutulması harâm olan günler müstesnâ, yılın bir gün oruçlu, bir gün oruçsuz geçirirdi. Zevcesi, Abdullâh'il - Mahz'ın kızı Hadîce'ydi. Bu Hanım, Muhammed'in, sokağa çıkarken giydiği elbiseyi, eve dönünce, bir yoksula verdiğini rivâyet eder. Me'mûn'un saltanatında, Hicaz'da kıyâm etmiş, tutulup Merv'e gönderilmişti. Me'mun, onu bağışlamış, hakkında saygı göstermiş, hattâ yanına oturtmuştu. Horasan'da vefât etmiştir.

İshak.

Zâhid ve bilgindi. Kendisinden birçok hadis rivâyet edilmiştir. Kardeşi İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) imâmetine inanmıştı ve «Mü'mîn» lâkabıyle anılmıştı; İmâm Mûsâ'l - Kâzım'la anaları, birdi.

Abbâs.

Ululukla, ihsan sâhibi olmakla tanınmıştı.

Alî.

Bilgin ve hadis ricâlindendir. Takvâ ehliydi. İmâm Aliyy'ün-Nakıy'nin (A.M) zamânına erişmiştir. Kardeşi İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dan birçok hadis rivâyet etmiştir.

Mûsâ'l-Kâzım.

Kendilerinden sonra İmâmet, bu oğullarına intikaal etmiştir.

∴

§ Ashâbından bâzıları.

Cemîl b. Derrâc.

Küçük kardeşi Nuh'la, İmam Sâdık'ın (A.M) râvîlerindendir. Son zamanlarında gözleri görmez olduğu hâlde İmâm'ın (A.M) huzurlarından ayrılmazdı. Fadl b. Şâdân, «Muhammed b. Ebî-Umeyr'in evine gittim; namaz kılıyordu. Secdede o kadar uzun kaldı ki şaşırıp kaldım. Namazdan sonra kendisine hayretimi söyleyince, Cemîl b. Derrâc'ın secdesini görsen ne yaparsın buyurdu» der.

Abdullah b. Müskân.

Ashâb'ın, sikadan sayıp rivâyetlerini kabûl ettikleri altı kişiden biridir. İmâm'ın (A.M) huzurlarına, kendilerine gösterilmesi vâcib olan hürmette kusûr edebileceğinden korkarak, çekinerek girerdi. Telîfleri vardır.

Eban b. Osman.

Bu da yukarıda bildirdiğimiz altı kişiden biridir.

Abdullah b. Bükeyr.

Bütün ashâb, bu zâtın bütün rivâyetlerinin gerçekliğinde ittifak etmiştir.

Hammâd b. Îsâ.

Bu da sikadan sayılmıştır; bilgisiyle, zâhidliğiyle tanınmıştır. Hicrî ikiyüz dokuzda, doksan yaşında vefât etmiştir (824 M.).

Câbir b. Hayyan.

Kimya bilgisinin kurucusu sayılır. Kitaplarında, «Seyyidim Ca'fer» diye andığı zât, İmâm Ca'fer b. Muhammed'dir (A.M). Câbir'in, Karâmita inançlarını benimsediği, onlara meylettiği hakkındaki rivâyetler, tamâmiyle uydurmadır.

***

§ İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), Usûl vâzıydı; bu bilgiye dâir ilk kitâbı, İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) as-

hâbından olup İmâm Aliyy'ür-Rızâ'nın (A.M) imâmet çağına erişen Hişâm b. Hakem tasnîf etmiştir ve bu bilginin en ehemmiyetli bahislerinden olan «Sözler ve Bahisler» konusunu eleştirmiştir; sonra Yûnus b. Abdürrahman, hadislerdeki ihtilâflara, anlamlara birbirine uymayan iki hadîsin, çeşitli yorumlarla birbirine uydurulmasına, yâhut birinin tercîhine dâir bir kitap tasnîf etmiştir; böylece de bu bilgi, metodlarıyla tedvîn edilmiş, nihâyet Ebû - Sehl-i Nevbahtî ve bilhassa Kur'ân'ın anlamına, inanca, mezheplere, tevhîde v.s. ye dâir birçok kitabıyla tanınan Hasan Nevbahtî gibi bilginler yetişmiştir.

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M) ashâbından Eban b. Tabliq, eserleriyle, Kur'ân-ı Mecîd'e âit bilgileri vaz'etmiş, Mufaddal b. Ömer, tevhîde dâir eser vermiş, Câbir b. Hayyan, kimya bilgisini meydana getirmişti. Zürâre, Ebû - Basîr, Muhammed b. Müslim, İsmâîl b. Ebî - Hâlid ve diğerleri de kitaplar yazmışlar, bu sûretle çeşitli bilgilere âit birçok kitap tasnîf edilmiştir. Âkaa Bozorg-i Tehrânî (Allah derecâtını âlî etsin), İmâm Ca'fer'in (A.M) ashâbından ikiyüz kişinin, hadîse dâir tasnîf edilmiş kitapları olduğunu ibldirir.

***

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık A.M), oldukça uzun bir fetret devresinden sonra, İslâm'ın kurduğu iktisâdî, ictimâî ve siyâsî düzenin, savaşla, iktidar sâhiplerine karşı durmakla sağlanamayacağını anlamışlar, siyâsete karışmamışlar, buna karşılık Müslümanları, inanç, ahlak ve ahkâm yönünden uyarmaya koyulmuşlardı. Böyle olmak'a berâber, Abbasoğulları devletinin ikinci hükümdârı Mansûr (Saltanatı: 136—158 H. 753—775 M.), zâhiren İmâm Sâdık'a (A.M) büyük bir hürmet göstermekte, fakat her an O'ndan, O'nun Rasûlullâh'a (S.M) yakınlığından, halk tarafından sevilip sayılmasından, tek sözle nüfûzundan şüphelenmekteydi. Bir kere, İmâm'ın (A.M) Medîne'deki evlerinin yakılmasını emretmiş, emri yerine getirilmişti. Bir-

kaç kere de İmâm'ı (A.M) Irak'a getirtmiş, Nefs-i Zekiyye Muhammed b. Abdullâh'a yardım ettiği hakkındaki söylentilere, kendisine yazılan yazılara dayanarak şehîd ettirmeyi kurmuştu.

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), hicretin yüzkırk sekizinci yılı Şevvâlinin yirmibeşinci günü Medîne'de vefât ettiler. Mansûr tarafından zehirletildikleri rivâyet edilmiştir. Medîne vâlisi Muhammed b. Süleyman tarafından, İmâm'ın (A.M) vefâtları, Mansûr'a, mektupla bildirilince, Mansûr'un ağladığı, «Nerde Ca'fer gibi biri» dediği de rivâyetler arasındadır. Aynı zamanda gene bu Mansur, Medîne vâlisine, Ca'fer, yerine birisini vasıy tâyîn etmişse, onun hemen öldürülmesine dâir bir emir göndermişti. Muhammed b. Süleyman, İmâm'ın (A.M), vasıy olarak Mansûr'u, kendisini, yâni vâli Muhammed'i, oğulları Abdullah'la Mûsâ'l - Kâzım'ı (A.M) ve zevceleri Hamîde-i Berberiyye'yi tâyîn ettiklerini mektupla bildirince, bunları öldürmek doğru değil deyip niyetinden vazgeçmiştir.

İmâm'ın (A.M) ashâb'ından Ebû - Hazma-i Sümâlî, vefâtlarını haber veren kişiye, yerlerine kimi vasıy tâyîn buyurduklarını sormuş, oğulları Abdullâh'la Mûsâ'yı ve Mansûr'u tâyin buyurduklarını duyunca, «Küçüğe delâlette bulundu, büyüğün hâlini anlatmış oldu ve pek büyük bir işi de gizledi» demiş, bu sözle neyi kasdettiği sorulunca da, «Büyük oğlu Abdullâh'ın vücûdunda noksan var; imâm olamaz; bu sûretle küçük oğlu Mûsâ'yı bildirmiş oluyor; Mansûr'un vasıyyetiyse, imâmet gibi büyük bir işi gizlemek için» cevâbını vermiştir.

İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), vefâtlarından önce yakınlarının, kendilerine uyanlardan ileri gelenlerin hepsini huzûrlarına çağırmışlar, onlara, «Namazı küçümseyenler» (, kılmayanlar değil, mühimsemeyerek kılanlar, küçük bir iş sayanlar), «Gerçekten de bizim şefâatimize nâil olamazlar» buyurmuşlardır.

İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), Eimme-i Hüdâ (A.M)

içinde, ömürleri en uzun olanlarıdır. Pek güzel giyinirler, mübârek sakallarını, rengi kırmızıya çalıncaya dek kınayla boyarlar, bıyıklarını dipten traş ederlerdi. Medîne'de, Bakıy' makberesinde, babalarının, atalarının yanına defnedilmişlerdir. Salâvâtullakı ve selâmuhu aleyhi ve aleyhim.

(Dâiret'ül - Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şiiyye; II, S. 71—82; Hâcc Şeyh Abbâs-ı Kummî-Seyyid Muhammed Suhufî: El-Envâr'ül -Behiyye; farsçaya çevirisi Zindegânî-i Reh-berân-ı İslâm; Tehran — 1375 H. S. 148—184).

YEDİNCİ İMÂM

MÛSÂ B. CA'FER'İL - KÂZIM (A.M)

§ İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), hicretin yüzyirmi sekizinci yılı Saferinin yedinci pazar günü, Mekke'yle Medîne arasında, Ebvâ' denen yerde dünyâya gelmişlerdir. Doğumlarının yüzyirmi dokuzuncu yılda olduğu da rivâyet edilmiştir. Babaları, İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), anneleri, Hamîde-i Berberiyye'dir (R.A).

§ Künyeleri, «Ebü'l - Hasan, Ebû-İbrâhîm» dir. Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) sonra ilk «Ebü'l-Hasan» künyesiyle anılmışlardır. İmâm Aliyy'ür-Rızâ ve Aliyy'ün-Nakıy de (A.M) bu künyeyle anıldıkları için İmâm Mûsâ'l - Kâzım'a (A.M), «Ebü'l - Hasan-ı Evvel, İmâm Aliyy'ür-Rızâ'ya, Ebü'l-Hasan-ı Sânî, İmâm Aliyy'ün - Nakıy'ye; Ebü'l - Hasan-ı Sâlis denmiştir (A.M).

Lâkapları «Kâzım, Âlim, El-Abd'üs - Sâlih, Zeyn'ül - Müteheccidîn» dir; kendileriyle tevessül edilerek duâların kabûl edilmesi dolayısiyle; «Bâb-ül-Havâic — Hâcetler kapısı» da lâkaplarındandır. Meşhur lâkapları, «Kâzım» dır. Onsekizi erkek, ondokuzu kız olmak üzere otuzyedi evlâtları olmuştur. Erkek evlâtlarından onüçünden, erkek çocuklarla soyları yürümüş, üç evlâtlarının yalnız kız çocukları olmuş, beş evlâdından soyları yürümemiştir (Bu hususlarda «Umedet'üt - Tâlib» de etraflı bilgi vardır; S. 185—187). Yirmi yıl babalarıyla yaşamışlar, ömürlerinin kalan kısmını Mansur, Mansûr'un oğulları Mehdî ve Mûsâ ile Mehdî'nin oğlu Hârûn'ür - Reşîd'in hükümdarlıkları devrelerinde geçirmişlerdir.

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), çeşitli münâsebetlerle, kendilerinden sonra İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) İmâmet makaamına geçeceklerini bildirmişlerdir; bu hususta birçok rivâyetler vardır. İmâm Sâdık'ın (A.M) bütün ashâbı ve oğulları, kendilerinden sonra İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) imâmetinde ittifak etmişler, oğullarından yalnız Abdullâh-ı Aftah, imâmet dâvâsında bulunmuş, kendisine uyanlara «Fathıyye» denmiş, bu bölük de pek az bir zaman sonra yitip gitmiştir.

İmâm Sâdık'ın oğullarından Alî buyurur ki: «Babam Ca'fer b. Muhammed (A.M), Oğlum Mûsâ'ya saygı gösterin; O, evlâdımın en üstünüdür, en bilginidir; yerime geçecek olan ve Âdemevlâdı içinde Allah Hucceti bulunan O'dur buyururlardı.» Alî, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dan (A.M) rivâyetlerde bulunmuştur; İmâmiyye fıkhının birçok meselesi, O'nun rivâyetlerine dayanır.

Hişâm b. Sâlim [*] der ki: İmâm Sâdık'ın (A.M) vefâtlarından sonra, Mü'min'üt-Taak Muhammed b. Alî b. Nu'mân'ül-Ahvel'le Medîne'ye geldik; oğulları Abdullâh'ın yanına vardık; sorularıma cevap veremedi; yanından ayrıldım. Kendi kendime, şimdi hangi bölüğe baş vurayım; Mürcie'ye mi, Kaderiyye'ye mi, Mu'tezile'ye mi, Zeydiyye'ye mi diyordum. Bu sırada bir ihtiyar adam beni yanına çağırdı. Onu, Halîfe'nin adamlarından biri sandım; arkadaşıma, başıma ne gelecek, bilemiyorum; sen burda kal, galiba bana olanlar oldu dedim; o kişinin yanına gittim. Berâberce yürüdük, bir evin kapısının önüne geldik. Adam, beni bırakıp gitti; derekn kapı açıldı; içerden, Gir, Allah sana rahmet etsin dendi. İçeriye girince Mûsâ b. Ca'fer'i (A.M) gördüm; bana, «Ne Mürcie'ye, ne Kaderiyye'ye, ne Mu'tezile'ye, ne de Zeydiyye'ye, bana uyacaksın» buyurdular. Sevincimden bağırasım geldi; fakat dayandım ve «Kardeşin Abdullah İmâmet dâvasında» dedim. «O, Ab-

[*] Hişâm b. Sâlim için «Tenkıyh'ul-Makaal'e bakınız; III, S. 301—302.

dullah'tır ama Allâh'a kulluk etmemeyi dilemekte» buyurdular. Peki dedim, İmâmımız kim? Mûsâ b. Ca'fer (A.M) «Allah dilerse» buyurdular, «Seni hidâyete eriştirir.» Sen misin dedim; «Böyle birşey söylemedim» buyurdular. Ansızın aklıma bir soru geldi; «Ey Rasûlullâh'ın oğlu» dedim; «Senin İmâmın kim?» «Benim» buyurdular, İmâmım yok.» Bu söz bana yetti; fakat gene de sorular sordum, cevaplar aldım. «Bu iş» buyurdular, «Gizli kalsın, yoksa başımızdan oluruz.» Sevinerek huzurlarından ayrıldım; Muhammed b. Alî b. Nu'mân'ın yanına koştum. Ben gelirken O, «Ne haber» dedi; «Nûr ve hidâyet» dedim ve onu müjdeledim [*].

***

§ İmâm Mûsâ b. Ca'fer'in (A.M), zamanlarında zühüd ve takvâ bakımından eşleri yoktu. Gecelerini ibâdetle, gündüzlerini itâatla, halka yardımla, halkı irşâdla geçirirlerdi; pek az uyurlardı. Münâcatlarında, «Ölüm ânında râhat, hisâb ânında afiv ve mağfiret» dilerler, «Kulundan suçlar, günâhlar çoğaldı; ama katından da bağışlamak, pek güzel bir lûtuf ve ihsân var» buyururlardı. Münâcatlarında ağlarlar, gece namazlarını bırakmazlar, bu sûretle Şîa'sının, korkuyla ümîd arasında bulunmasını, hareketleriyle, halleriyle ihtâr etmiş olurlar, mü'minlere örnek kesilirlerdi.

§ Ataları Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) ve kendilerinden önceki İmâmların yollarını tutmuşlardı. Geceleri, içi ekmek, et, para - pul dolu zembili sırtlarına vururlar, yoksulların, kimsesizlerin, yetimlerin evlerini bir-bir dolaşırlar, kendilerini tanıtmadan onların ihtiyâçlarını giderirler, gene gizlice evlerine dönerlerdi.

Medîne'de, boyuna aleyhlerinde bulunan bir kişi var-

---

[*] Muhammed b. Alî b. Nu'mân'il-Ahvel için aynı kitaba bakınız; III, S. 160—163.

dı; bu işte pek ileri gitmişti; hattâ İmâm'ın (A.M) ashâbından, onu öldürmek için izin isteyenler bile olmuştu. Gene birkaç zât bu istekte bulundukları bir gün, İmâm (A.M), «Durun» buyurdular, «Şimdi ben onu uyarırım» ve katırlarına binip hayvanı, o adamın tarlasına sürdüler. Adam, bunu görünce şiddetle bağırıp çağırmaya koyuldu. İmâm (A.M), hiç aldırış etmeden o adamın yanına varıp selâm verdiler ve güler bir yüzle «Bu hareketim sana kaça mal oldu» buyurdular. Adam, yüz altına dedi. Hazret, «Bu tarladan ne kazanacaksın, ne umuyorsun» diye sordular. Adam, ben gaybi ne bileyim dedi. İmâm (A.M), «Sözüme dikkat et; ben de gaybi bilmem, ne umuyorsun diyorum» buyurdular. Adam, biraz düşünüp, ikiyüz altın dedi. İmâm (A.M) koltuklarındaki keseyi çıkarıp içindeki üçyüz altını adamın ayaklarının dibine döktüler ve «Bu, zararının ve ümîdinin karşılığı; tarlan da senin, ne kazanırsan kazanırsın; Allah umduğunu nasîb etsin» dediler.

Adam, bu hareket karşısında şaşırdı; birden İmâm'ın ayaklarına kapanmak istedi; İmâm'sa katırlarına binip döndüler. Bundan sonra o kişi, sesini kesti. Bir gün İmâm'ı, Rasûlullâh'ın (S.M) Mescidinde görünce, «Peygamberliğini kime vereceğini Allah, daha iyi bilir» âyet-i kerîmesini okuyup (VI; En'âm, 124), İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın A.M) Şecere-i Nübüvvete mensûb bulunduğunu tasdıyk etti.

İmâm'ın (A.M) zamanlarında, yoksullara ihsân buyurdukları keseler, Hicazlılarca dillerde söylenir olmuştu. İhsânda bulundukları keselerdeki para miktarı ikiyüzle üçyüz altın arasındaydı.

§ Bilgilerinin sınırı yoktu; olamazdı da. Birgün Mekke'de, Kaazil'l-Kuzât Muhammed b. Hasan, Hârûn'un huzûrunda, İmâm'a (A.M), ihrama bürünmüş kişinin Mekke'ye giderken, bineğinin üstünü bir şeyle örtüp gölgelenmesinin câiz olup olmadığını sordu. İmâm (A.M), «Câiz değildir» buyurdular. Muhammed b. Hasan, bu adam dedi, yaya giderken bir duvarın gölgesine sığınabilir mi? İmâm

(A.M), bu soruya, «Sığınabilir» cevâbını verdiler. Kaaz'il-Kuzât gülmeye başlayınca «Neye gülüyorsun» buyurdular «Rasûlullah (S.M), ihramdayken bineğinin üstündeki gölgeliği kaldırttılar; fakat yaya yürürlerken duvarın gölgesinden giderlerdi. Allâh'ın hükümleri kıyasla hal'edilmez; sizin kıyâsa dayanarak fetvâ vermeniz doğru değildir; hükümlerin bir kısmını bir kısmıyla kıyaslayıp hükme varan, yolunu yitirir.»

∴

Abbasoğullarından Mansûr, «Seffâh - Kandökücü» lâkabıyla anılan kardeşi Abdul'âh'tan çok daha zâlim bir kişiydi. Hele İmâm Hasan (A.M) evlâdının kıyamları dolayısıyle onlara pek çok zulümlerde bulundu; pek çoğunu şehîd ettirdi. Abbasoğulları devletinin kurucusu olan ve Mansûr tarafından «Ebû - Mücrim» diye anılan Ebû - Müslim'i öldürttü; amcası Abdullah b. Alî b. Abbâs'ı fecî' bir sûrette katlettirdi. Yüzellisekiz hicrîde (775 M.), Hac için Hicâz'a hareket etti; Mekke'ye birkaç mil mesâfede bulunan Bi'r-i Maûne'de öldü; Zilhiccenin altıncı günü kölesi Rabi' geldi; Mehdî adına Mekkelilerden bey'at aldı.

Mansûr'un oğlu Mehdî, babasının ölümünde Reyde'ydi. Şiire ve zevka düşkün olan Mehdî, Halîfe olunca Beşşâr b. Burd ve Ebû'l-Atâhiye gibi şâirleri korudu. Hâşimîlere, Alevîlere iyi davrandı. İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ı (A.M) Medîne'den Bağdad'a getirtip hapsettiyse de bir hafta sonra serbest bıraktı. Câriyelerinden biri, kendisine rakıyb olarak gördüğü bir başka câriyeyi zehirlemek için hazırladığı zehirli armudu yanlışlıkla Mehdî'nin yediği ve bu sûretle öldüğü rivâyet edilir. Yüzaltmış yedi Muharreminde (783 M.), Mehdî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Mûsâ'l-Hâdî geçti.

Mûsâ'nın Halîfe olduğu ay Hicâz'da Huseyn b. Alî b. Hasan, Abbasoğullarına karşı kıyâm etti. Bu zât, Abbasoğullarının aleyhine kıyâm eden Alevîlerin sonuncusudur;

Medîne'yi zabtedip Mekke'ye yürüdü. Mûsâ, amcasının oğlu olup Kûfe'ye vâli tâyîn edilmiş bulunan Mûsâ b. Îsâ'yı, bir orduyla Hicâz'a gönderdi. Savaşta Huseyn şehîd düştü ve kıyam bastırıldı.

Mûsâ'l - Hâdî'nin saltanatı pek az sürdü; yüzyetmiş Rabîulevvelinin onaltıncı günü öldü (786). Yerine «Reşîd» lâkabıyla tanınan kardeşi Hârun geçti. Hârun'ür-Reşîd, saraya içkiyi, müziği ve rakşı ilk olarak sokan Abbâsî Halîfesidir. Mûsa da şaraba düşkündü; fakat sarayda içki, saz ve raks, zevk ve eğlence, Hârun'un zamanında resmiyet kazandı. Ebû'l - Atâhiye, Muhammed b. Münâzir gibi şâirler [*], Hârun'un nedimleri, hem-demleri olmuştu.

***

§Hârun'ür-Reşîd'in devri, Edebiyat, ilim ve fen bakımından Abbasoğullarının en muhteşem bir devridir. İmparatorluk, sınırlarını genişletmiş, çağının tek kudretli hâkimiyetini kurmuştu; fakat saraya mensûb olanlardan, saltanat erkânına dayananlardan başka, halk, alabildiğine sefâlet içindeydi. Çâresizlerin feryadlarını, inîltilerini sefâhet nâraları ve saz sesleri, duyurmamaktaydı; tokların dilberlere bakan süzgün gözleri, açları görmemekteydi ve Hârûn'ür-Reşîd, bütün debdebesine, saltanatına rağmen bu sefâhate karşı durabilecek kudret sâhiplerinden, her an korkmadaydı; bunların başında da, zamânın İmâmı, Allâh'ın Hucceti İmâm Mûsâ'l-Kâzım vardı (A.M).

§ Mûsâ'l-Hâdî zamanında kıyâm eden Huseyn b. Alî'nin kesik başı, Mûsâ'nın yanına getirildiği vakit İmâm Mûsâ'l - Kâzım da, Mûsâ'nın yanındaydı. Mûsâ, İmâm'a A.M), «Bu başı tanıyor musun» demişti. İmâm, «Gerçekten de

---

[*] Beşşâr b. Burd için «Reyhânet'ül-Edeb»in I. Cildine (2.Basım, Çap-Hâne-i Selâmî-1335 Ş. S. 172), Ebü'l-Atâhiye için V. Cildine (1373 H. 1332 Ş. S. 127—129); Muhammed b. Munâzi için VI. C. e bk. (Tebriz; Şafak Mat. 1333 Ş. S. 170—171).

biz, Allâhınız ve gerçekten de biz O'na dönenleriz; O'nun mânevî huzûruna varanlarız» meâlindeki II. Sûre-i Celîlenin 156. âyet-i kerîmesini okuyup «Evet» buyurmuşlardı. «Vallâhi müslim, sâlih, oruç tutar, sabreder, iyiliği buyurur, kötülüğü nehyeder bir hâlde geçip gitti; Ehlbieytinin içinde ona benzer yoktur.»

Hârûn, bunu unutamazdı. İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın üstünlüğünü bilmez değildi Hârun; yüzyetmiş dokuz hicrîde Medîne-i Münevvere'ye gittiği zaman, Ravza-i Mutahhara'yı ziyâret ederken, Rasûlullâh'a (S.M), «Selâm sana Yâ Rasûlallâh, Ey amcamın oğlu» diye selâm vermişti; İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) selâmlarıysa, «Selâm sana Yâ Rasûlallah, selâm Ey babam» tarzındaydı. Hârûn'un içini burkutmuştu bu selâm; ama gene de İmâm'a (A.M) dönüp, «Evet» demişti; «Doğru söyledin Ey Eba'l-Hasan, bu övünç size düşer.»

Mekke-i Mükerreme'de İmâm Mûsâ'l - Kâzım'a (A.M) büyük bir saygı göstermiş, sonradan, henüz İmâm'ı tanımayan Me'mûn'a «Bu» demişti, «İnsanların İmâmıdır, Allâh'ın, halkına Huccetidir.» Ve bir müddet sustuktan sonra «Ama» demişti; «Aleyhime küçücük bir hareketini duyarsam, anlarsam, bugün öptüğüm o başı kılıçla bedeninden ayırırım; çünkü saltanat kısırdır.»

§ Hârûn, Fedek hurmalığını İmâm Mûsâ'l - Kâzım'a (A.M), Alî evlâdına vermeyi kurmuş, bunu kendilerine açmıştı. İmâm (A.M), «Fakat» buyurmuşlardı, «Sınırını tesbît edelim» Ve öyle bir sınır tesbît etmiş'erdi ki o gün Hârûn'un hükmü altındaki geniş ülkeden bir köy bile o sınırdan dışarda kalmamıştı. İmâm (A.M), Allâh'ın birliğine, Muhammed'in (S.M) risâletine inananların yayıldıkları ülkedeki İmâmetlerini bildirmişlerdi yalnız; oysa ki bütün âlemlerin İmâmı kendileriydi.

§ Hârun, Alî ile Fâtıma'nın (A.M) oğulları oldukları hâlde, kendilerine «Rasûlullâh'ın oğlu» denmesinin sebebini, İmâm Mûsâ'l - Kâzım'dan (A.M) bilmezlikten gelip

sormuştu. İmâm (A.M), «Rasûlullâh'a (S.M) dâmâd olmayı ister misin?» buyurmuşlardı. Hârun, bunun büyük bir şeref olacağını söyleyince Imâm (A.M), «Ama Rasûlullah (S.M), ne benden kız ister, ne de ben ona kızımı verebilirim; çünkü ben, O'nun sulbünden geldim; sense gelmedin» demişlerdi.

§ Hârun, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M), devlet ve ıktıdâr aleyhine kıyâm etmeyeceğini biliyordu; fakat gene de şüphe içindeydi. Dört oğlundan, Zübeyde'nin oğlu Muhammed'i, yerine Velî-ahd tâyîn etmek istiyordu; bu maksatla bütün bilginleri, ulûları Hacca dâvet etmişti. Muhammed'I İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) Şîa'sından Eş'as oğlu Muhammed'in oğlu Ca'fer büyütmüştü [*]. Vezir Yahyâ Bermekî, Muhammed, Halîfe olursa vezirliğin elinden gideceğinden korkuyordu ve sırasını buldukça Ca'fer'in mezhebinden bahsediyor ve dolayısıyle de İmâm'ın aleyhinde bulunuyordu. Birgün Hârun, Ca'fer'e yirmibin dînar hediye etmişti. Yahyâ bunu fırsat bilerek Hârun'a, bunların mezhebinde dedi, bu çeşit malların beşte biri zamanın İmâmına verilir; adamlarını gönder, bak, dediğim nasıl çıkacak. İmâm'a (A.M) her yandan humüs geldiğini, İmâm'ı çekemeyen İsmâîl b. İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın oğlu Alî de Harûn'a bildirmişti. Hârun, Ca'fer'i çağırttı; mührünü aldı, kendi adamlarına verip Gidin dedi, dînarların bulnuduğu keseleri getirin. Keseler gelince, mühürlerinin bile henüz açılmadığı görüldü. Burda şunu da söyleyelim: Yahyâ, Muhammed, Halîfe olursa vezirlikten düşeceğini sanıyor, bu yüzden korkuyordu; oysa Hârun, kendi zamanında, onu da öldürttü, kardeşini de.

§ Hârun, Hicâz'a gelince İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M) oğlu İsmâîl'in oğlu Muhammed de, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) aleyhinde kovuculukta bulundu; «Yeryüzünde iki halîfe var; ikisine de para - pul verilmede» dedi.

---

[*] Ca'fer b. Muhammed b. Eş'as için «Tenkıyh'ul-Makaal» e bakınız; I, S. 222.

Hârun, «Yazıklar olsun sana, biri benim, öbürü kim? diye sorunca Muhammed, «Kim olacak» dedi, «Mûsâ b. Ca'fer.»

Muhammed b. İsmâîl, sonradan Bağdad'a da gitti. Hattâ giderken İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ı (A.M) ziyâret etti; kendilerinden öğüt istedi. İmâm (A.M) «Kanıma girmekten çekin» buyurdular. Muhammed, «Lânet olsun senin kanına girene» dedi. Sonra gene öğüt istedi. İmâm (A.M), tekrar «Kanıma girmekten çekin» buyurdular ve ona yüzelli dînar verdiler. Sonradan içinde yüzelli altın bulunan iki kese daha yolladılar; ardından binbeşyüz dirhem daha vererek «Benden kesildiğin, yakınlık hakkını çiğnediğin vakit bunu hatırlarsın» buyurdular.

Muhammed, Bağdad'a varır - varmaz, ayağının tozuyla doğru Hârûn'un sarayına gitti. Hârun uyuyordu, uyandırmalarını söyledi. Yanına girince de, «Yeryüzünde iki halîfe var; ikisi de para toplamada; biri Medîne'de Ca'fer oğlu Mûsâ, öbürü burda sen» dedi. Hârun yemin teklîf etti; Muhammed yemin etti. Hârun, ona yüzbin dirhem verdi. Bu ihsânı kabûl eden Muhammed, yerleşeceği yere gittiği gece ölüp gitti [*].

Muhammed'in kardeşi Alî de İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M) aleyhinde kovuculukta bulunmuştur. Yahyâ b. Hâlid'il-Bermekî, Alî'ye bir hayli mal - mülk vermiş, onu Bağdad'a çağırmıştı. İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), Alî'ye üçyüz dînar, dörtbin dirhem vermiş, Bağdad'a gitmemesini söylemiş, fakat sözünü dinletememişti. İmâm (A.M) «Vallâhi bu benim kanıma girmeye, evlâdımı yetîm etmeye çalışacak» buyurmuşlardı ve öyle de olmuştu [**].

***

[*] Muhammed b. İsmâil için aynı kıtabın II. C. nin İkinci Bölümüne bk. S. 82.

[**] Alî için de aynı kitaba bk. II, S. 269.

§ İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), hayatta oldukça Hârun bir türlü rahat edemiyordu. Nihâyet İmâm'ı tutturup zincire vurdurdu; iki mahiffe tertîb ettirdi; katıra yükletti. Mahiffelerin üstleri, yanları örtülüydü. Birini Basra'ya, öbürünü Kûfe'ye yolladı; İmâm (A.M) Basra'ya yollanan mahiffedeydi. Hârun, bu tertiple, Imâm'ın nereye gönderildiğini halktan gizlemek istiyordu. İmâm (A.M), Basra'da Zübeyde'nin kardeşi Mansûr oğlu Ca'fer'in oğlu İsâ'nın murâkabesi altına verilerek habsettirilmişti. İmâm'ı şehîd etmesini emreden Hârûn'a İsâ, «Bunca zamandır habs'mde; gözcülerim boyuna O'nu gözlüyorlar; ibâdetten başka birşeyini görmediler; hattâ ne sana, ne bana, ne da başka birine ileniyor; O'nu öldürmem şöyle dursun, habsedilmesine bile râzi değilim; ne yaptıracaksan, başka birine yaptır; yoksa ben onu bırakmayı kuruyorum» meâlinde bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Hârun, İmâm'ı (A M) Bağdad'a getirtti; Rabî' oğlu Fazl'a, ondan sonra Yahyâ Bermekî'nin oğluna teslîm etti. Onlar da İmâm'a sûikastitte bulunmaktan çekindiler. Sonunda İmâm (A.M), Sindî b. Şâhik'e teslîm edildi.

§ İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), Bağdad'da üç yıl yaşadılar; bu müddetin çoğunu hapiste geçirdiler. Sonunda Hârûn'un emriyle Sindî, kendilerine zorla zehirli hurma yedirerek zehirledi. Şehâdetleri, yüzseksen üçüncü yılın Receb ayının yirmibeşinci günüdür. Ömürleri, ellibeş yıl, beş ay, onsekiz gündür.

***

§ İmâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M), Bağdad'da üç yıl yaşarivâyete göre üç gün önce Sindî b. Şâhik, İmâm'ı (A.M) tanıyan ve sayan birçok kişiyi evine çağırmış, İmâm'ı (A.M) onlara gösterip hiçbir sûretle kendilerine kötülükte bulunulmadığını, haklarında saygıdan başka birşey gösterilmediğini, cebir, şiddet ve işkence yapılmadığını, aç ve susuz tutulmadığını söylemiş, hattâ evvelce yazılıp hazırlanmış olan ve bunları ihtivâ eden bir kâğıdı da gelenlere

imzalatmıştır. İmâm (A.M) ise, bu sözlere, bu harekete karşı, dokuz zehirli hurmayla zehirlendiklerini, iki - üç gün sonra vefât edeceklerini bildirmişlerdir.

§ İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) cenâzeleri teşyi' edilirken de, birkaç yerde ve Bağdad köprüsünde, halka, «Bu, Mûsâ b. Ca'ferdir; eceliyle vefât etmiştir; gelin, bakın, görün» diye münâdîler seslenmişler, kefenleri açılıp cesetleri halka gösterilmiş, bu sûretle tabiî ölümle vefât ettikleri hakkında umûmî bir kanâat elde edilmeye çalışılmıştır.

İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), Bağdad'da «Kureyş Makberesi» denen yere defnedilmiştir. Sonradan İmâm Muhammed'üt-Takıy de (A.M) yanlarına defnedildikleri için iki kubbeli türbelerine ve türbenin bulunduğu yere «Kazımeyn» ve «Kâzımiyye» denmektedir. Salâvâtullâhi Aleyhi ve alâ Âbâihi'l - İzâm ve Evlâdihi'l-Kirâm.

* * *

Oğullarından bâzıları.

İmâm Alî b. Mûsâ'r-Rızâ (A.M).

Sekizinci İmâmdır; hâl tercemeleri yazılacaktır.

İbrahim.

Murtazâ lâkabıyle anılan bu oğullarının adıyle, «Ebû-İbrâhîm» diye künyelenmişlerdir. Amcasının oğlu, Muhammed b. Zeyd b. Hasan tarafından Yemen vilâyetine tâyîn edilmişti. Me'mûn zamanında kıyâm etmiş, Yemenliler kendisine uymadıkları için onlardan bir hayli kişiyi öldürtmüştü.

Abbas.

Rivâyete göre, kardeşleri İmâm Rızâ'dan (A.M) kadıya şikâyette bulunmuş, bu yüzden amcaları İshak, kendisine darılmıştı. İmâm Rızâ (A.M), «Borçlu olduğunu anla-

dım; o yüzden bu işi yaptım» buyurup borçlarını ödemişler ve «Ben sana yardımdan el çekmem; sen de hareketinde hürsün, diline geleni söyle» buyurmuşlardı.

Kaasım.

İmâm Mûsâ'l-Kâzım bu oğullarını çok severlerdi; hattâ «İmâmet, benim karârımla olsaydı Kaasım'ı öbür çocuklarıma tercîh ederdim; fakat bu iş, Allah vergisi; seçim O'na âit» buyurmuşlardı. Kaasım, Hille'ye sekiz fersahlık bir yerde medfundur; türbesi ziyâret edilmektedir.

İsmâîl.

Mısır'da yerleşmişti. Eserleri bilgisine delildir.

Ahmed.

İmâm (A.M), bu oğullarını da pek severlerdi. Tevâda pek üstündü. Hayâtında bin kul azad ettiği rivâyet edilmiştir. İmâm Rızâ (A.M) İran'ı şereflendirdikten sonra o da İran'a gelmiş, bir müddet Kum'da kalmış, sonra Şîrâz'a gitmiştir. Şîraz'da «Şâh Çerâğ» diye tanınan ve ziyâret edilen türbede medfundur.

Muhammed.

Kendisini ibâdete vermişti. Gece namazlarını bırakmazdı. «Mücâb» ve «Ebû-Cevâb» diye tanınan İbrâhîm, Muhammed'in soyundandır. Horasan'da, Kunâbâd'daki ziyâret-gâh, Muhammed'in medfûn bulunduğu yerdir.

Hamza.

Seyyid Abdül'Azîm'in yanındaki yerde, Kirman'ın Sîrcan kasabasında, Terşîz'e bağlı Sûsefîd'de yattığı söylenir; her üç yerde de ziyâret edilmektedir.

Abdullah.

Bu zât, İmâm Aliyy'ür-Rızâ'dan (A.M) sonra imâmet dâvâsına kalkışmıştı. Başına toplananlar, az bir müddet sonra İmâm Muhammed'üt-Takıy'ye (A.M) uydular.

Abdullâh'ul - Asgar.

Ebü'd - Dünyâ ve Ebü'l - Kaasım künyeleriyle anılır; soyu pek çoktur.

Zeyd.

Me'mûn'un, İmâm Rızâ'yı (A.M) velî-aht tâyîn ettiği hicrî iki yüz yılında, Basra'da kıyâm etmiş, şehirdeki Abbasoğulları mahallesini ateşe vermişti. Bu yüzden, «Zeyd'ün - Nâr» diye anılır. Kardeşinin bu hareketi, İmâm Rızâ'yı (A.M) pek rahatsız etmişti. Me'mun, Irak vâlisi Hasan b. Sehl'i bir orduyla Zeyd'e yolladı. Zeyd'in ordusu yenildi; kendisi de tutulup Bağdad'a getirildi. Me'mun ona, «Düşmanlarımız olan Ümeyyeoğullarının evlerini yakmadın da amcanın oğullarının evlerini yaktın» deyince Zeyd, lâtîfe yollu, «Evet, önce onların evlerini yakmalıydım, yanılmışım» dedi. İmâm Rızâ, «Zeyd» buyurdular, «Fâtıma, nefsini kötülükten korudu, Allah da O'nun zürriyetini ateşe harâm etti deniyor ya; burdaki zürriyet, Cenâb-ı Fâtıma, Hasan, Huseyn, Zeyneb-i Kübrâ ve Zeyneb-i Sugrâ ile Ümmü Külsûm'dan ibârettir; bilmez misin ki Nûh'un oğlu bile kâfirlere uydu da, O, senin ehlinden değildir; çünkü O, kötü bir iş işledi buyuruldu (XI; Hûd A.M; 46). Zeyd, iyi dinle: Sen, Basra'daki Müslümanları öldürüyor, evlerini yakıyorsun; baban Mûsâ b. Ca'fer'se (A.M) ibâdet mihrâbında öylesine duruyor ki bedeni, âdetâ bir iskelet hâline geliyor; sen de Allâh'ın rahmetine mazhar olacaksın, baban Mûsâ b. Ca'fer de; öyle mi sanıyorsun; bu, Allâh'ın adâletine uyar mı? Duymadın mı ki ceddimiz Alî b. Huseyn (A.M), Cennet, Allâh'a itâatta bulunanlar için yaratılmıştır; isterse itâat eden, Habeş bir kul olsun; cehennem de Allâh'a ısyân edenler için yaratılmıştır; isterse ısyân eden, Knureyş boyundan bir seyyid olsun buyurmuşlardır.»

Bu sözlerden sonra Zeyd'in ellerindeki, ayaklarındaki zincirleri çözdürdüler; fakat bir daha onu görmediler; onunla konuşmamaya da yemin ettiler.

Zeyd, Sâmırâ'da vefât etti ve oraya defnedildi (Tenkıyh'ul - Makaal'e de bk. I, S. 471).

∴

§ İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) kızlarından Fâtıma-i Ma'sûme, ikiyüz bir hicrîde İran'a gelmişler, Kum'da vefât etmişlerdir. Medfenleri ziyâret-gâhtır.

∴

§ Ashâbından bâzıları.

Seyyid İsmâîl-i Hımyerî.

Alevî, yâni Hz. Alî (A.M) soyundan olmadığı, soyu, Hz. Peygamber'in (S.M) ataları Abd'ül - Muttalib'e (A.M) ulaşmadığı, yâni Seyyid olmadığı hâlde, İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M) tarafından kendisine Seyyid dendiğinden, bir rivâyete göre «Seyyid'üş - Şuarâ' - Şâirlerin ulusu» diye anıldığından, yâhut soy adı Seyyid olduğundan, «Seyyid-i Himyerî» diye anılan Ebû - Hâşim, yâhut Ebû - Âmir İsmâîl b. Muhammed, annesi, babası, Ehl-i Sünnet'ten olduğu hâlde Şîîliği benimsemiş, önce Muhammed b. El - Hanefiyye'ye uyan «Keysâniyye» denken İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M) zamânında, İmâmiyye Mezhebini kabûl etmişti; bizzât kendisi, bir şiirinde, İmâm Ca'fer'e (A.M) uyduğunu söyler ve önceki inancından dolayı Allâh'ın afvine, gufrânına sığınır.

İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) zamânını da idrâk eden yüzyetmiş dokuz hicrîde (789, 794, 795 M.) vefât etmiştir. Yüzdoksan üçte (808 M.) vefât ettiği de rivâyet edilir. Ehlibeyti öven kasîdeleriyle şöhret kazanmıştır (Tenkıyh'ul-Makaal'e; I, S. 142—144; ve Reyhânet'ül-Edeb'e bk. II; S. 356—359).

Aliyy b. Yaktîn.

Yüzseksen iki hicrîde (798 M.) Bağdad'da vefât eden Aliyy b. Yaktîn, İmâm Ca'fer'us-Sâdık ve Mûsâ'l-Kâzım'ın

(A.M) ileri gelen ashâbındandır. Abbasoğullarından Mehdî, Hâdî ve Hârûn'un zamanlarında, onlarca da hatırı sayılır kişilerdendi; bu yüzden İmâmiyye'nin korunmasında değerli hizmetleri oldu; bu arada kendisi de, mezhebi dolayısıyle birkaç kere tehlikelere düştü.

Aliyy b. Yaktîn, bir kere, İmâm Kâzım'ın ashâbından deveci İbrâhîm'i huzûruna kabûl etmemişti. Bu hareketini duyan İmâm (A.M), ashâbına, Aliyy b. Yaktîn gelirse, yanlarına kabûl etmeyeceklerini bildirdiler. Bunu duyan Alî, geceleyin, İbrâhîm'in evine gitti; ondan râzılık diledi; yere yattı, and vererek, İbrâhîm'in, yüzüne basmasını istedi; yalvardı. İbrâhîm, and üzerine, ayakkabısı, ayağında olarak Alî'nin yüzüne hafifçe bastı ve ondan râzı olduğunu söyledi; Alî de, Yârabbî dedi, sen şâhid ol.

İmâm. bunu duyunca Alî'nin suçundan geçti. Alî'nin, İmâm'ın (A.M) katında derecesi, pek yüksekti: birçok rivâyetleri vardır (Tenkıyh'ul-Makaal'e de bk. II, S. 315—317).

Aliyy b. Suveyd-i Sâî.

Medîne'ye yakın Sâe kövündendir. İmâmiyyece, gerçek ve sözüne inanılır bir kişi olarak kabûl edilmiştir.

Muhammed b. Sinân-ı Zâhirî.

Amr b Hamık-i Huzzâî'nin azadlı kölesidir. Babası Zâhir b Amr, Kerbelâ'da, İmâm Huseyn'in (A.M) maiyetinde şehîd olanlardandır.

Muhammed b. Ebî-Umayr.

Gerçekliğinde, ihlâsında ittifak edilmiştir. Dört kitap telîf etmiştir; fakat hükûmetten korkarak bunları gömmüştür. Bağdad'lıydı; ikiyüz onyedi hicrîde vefât etmiştir (832 M.).

Safvân-ı Cemmâl.

Aliyy b. Yakt'n'de bahsedilirken adı geçen İbrâhîm'-

dir. Babası, Mihrân adlı bir İranlıydı. Kardeşleri Huseyn ve Miskîn, İmâm Ca'fer'in (A.M) râvîlerindendir. Gerçekliğinde ittifak vardır. Bir hayli devesi vardı. Bâzılarını Hârûn'a kiralamıştı. İmâm Mûsâ'l - Kâzım, zâlime ve zulme yardımdan bahsederlerken Safvân, «Ben hacca gitmesi için kiraladım» demiş, İmâm, «Develerini sana teslîm etmesi için sağ - esen dönmesini istiyorsun ya; bu da zâlime bir yardımdır» buyurunca, Hârun dönüp, develerini ondan alır - almaz hepsini de satmıştı.

Rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn.

(Dâiret'ül - Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şiiyye; S. 82; El - Envâr'ül - Behiyye Tercemesi; S. 185 — 221. Cevâd Fâzıl: Ma'sûmîn-i Çhârdeh - gâne; S. 1 — 59).

SEKİZİNCİ İMÂM

ALİYY B. MÛSÂ'R - RIZÂ (A.M)

§ Hicretin yüzelli üçüncü yılı Zi'l - Hıccesinin onbirinci perşembe, yâhut cumua günü, Medîne-i Münevvere'de âlemi teşrîf etmişlerdir. Doğumlarının Zi'l-Ka'de, yâhut Rabîulevvel ayında olduğu, ataları İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) vefât ettikleri yüzkırk sekiz yılında yâhut da o yıldan beş yıl sonra doğdukları da rivâyet edilmiştir. Babaları, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dır (A.M); vâlideleri, Hîzerân'ıl - Mersiyye adlı bir câriyedir; adlarının Şakrâ' olduğu, bu sözün, lâkapları olup adlarının Ervâ bulunduğu da rivâyet edilmiştir. İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) vâlideleri Hamîde Hâtun, bu hanıma, «Tâhire» adını vermişlerdi; lâkapları, «Necime»ydi.

İmâm Aliyy'ür - Rızâ'nın (A.M) künyeleri, «Ebü'l - Hasan» dır. İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın künyeleri de aynı olduğundan İmâm Aliyy'ür - Rızâ'ya (A.M), «Ebü'l - Hasan-ı Sânî», İmâm Kâzım'a (A.M), «Ebü'l - Hasan-ı Evvel», yâhut, «Ebü'l - Hasan-ı Mâzî» denmiştir. Lâkapları, «Rızâ, Sâbir, Radıyy, Zekiyy» ve «Veliyy» dir. En meşhur lâkapları, «Rızâ» dır. Allâhu Taâlâ'ya ve Peygamberine râzı olduklarından, herkesin râzılığını kazandıklarından, bir rivâyete göre de Me'mûn'un veli-ahtlığını kabûl ettiklerinden dolayı bu lâkapla anılmışlardır.

Hasan adlı iki oğullarıyla Muhammed, Ca'fer ve İbrâhim adlı oğulları ve bir kızları, Muhammed, Ca'fer, Hasan ve İbrâhim adlı dört oğulları, bir kızları olduğu, İmâm Muhammed'üt - Takıy ile Mûsâ adlı oğulları bulunduğu, İmâm Muhammed'üt-Takıy'den başka evlâtları bulunmadığı

da rivâyet edilmiştir. Soyları, İmâm Muhammed'üt-Takıy'-den yürümüştür.

İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) vefâtlarında, otuzbir yaşını sürüyorlardı.

§ İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın vefâtlarından sonra bir azınlık, İmâm'ın vefât etmediğine, vefâtlarının bir nevi' gaybet (, görünmezlik) olduğuna, son zamanda zuhûr edecekleri bildirilen Mehdî'nin, kendileri bulunduğuna inandı; bu azınlık, az bir zaman sonra ortadan kalktı; İmâmet dâvâsına girişen kimse çıkmadı ve İmâm Aliyy'ür - Rızâ (A. M), İmâmiyye'ce, İmâm tanındı.

Esâsen İmâm Mûsâ'l - Kâzım da (A.M), kendilerinden sonra Aliyy'ür - Rızâ'nın (A.M) İmâm olacağını birçok vesîlelerle ve birçok defa söylemişlerdi.

İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) ashâbından Muhammed b. İshak, İmâm'a (A.M), «Dînimin esaslarını kimden öğreneyim; bana uyacağım kişiyi bildirmez misin dedim; oğlum Alî buyurdular» diyor [*].

Dâvud b. Süleyman der ki :

«İmâm Mûsâ'l - Kâzım'a (A.M), «Korkuyorum dedim; bir iş olur da sizi bir daha göremem; İmâmımı şimdiden tanımak istiyorum dedim. İmâm Kâzım (A.M), Benden sonra İmâmınız, oğlum Alî'dir buyurdular.» [**].

Aliyy b. Yaktîn, İmâm Kâzım'ın (A.Mî, kendisine, «Yâ Alî, evlâdımın seyyidi Alî'dir; kendi künyemi ona verdim» buyurduklarını söylüyor.

Bir gün İmâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M), ashâbının ileri gelenlerini toplamış, onlara, «Biliyor musunuz, sizi niye çağırdım» buyurmuş, bilmiyoruz demeleri üzerine, Aliyy'ür-

---

[*] «Tenkıyh'ul-Makaal» e bakınız; II; İkinci Bölüm, S. 78—79.

[**] Aynı kitaba bakınız; I, S. 410—411.

Rızâ'yı (A.M) göstererek, «Bu oğlum vasıymdir; benden sonra yerime o geçecek; halîfem odur; kime borcum varsa o ödeyecektir» buyurmuşlardır.

Bir gün de evlâdına, Alıyy'ür-Rızâ'yı (A.M) göstererek, «Bu oğlum» buyurmuşlardır, «Âl-i Muhammed'in bilginidir.»

mâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M), babaları İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) kendilerine, «Âl-i Muhammed'in bilgini, senin sulbünde; O, Emır'ül-Mu'minîn'ın adaşıdır; keşke O'nun zamanına erişebilsem» buyurduklarını rivâyet ederler.

İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A.M) ashâbından Yezid b. Salît der ki:

Mekke yolunda bir toplulukla İmâm Ca'fer'e (A.M) ulaştık. Kendilerine, siz dedim, tertemiz imamlarsınız; fakat kimse ölümden kaçıp kurtulamaz. Anam - babam sana fedâ olsun; bana bir söz söylesen de ben de adamlarıma söylesem, bildirsem. Bu sözlerimle, yerlerine kimin imâm olacağını sormak istemiştim. İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ı göstererek «Bu» buyurdular, «Evlâdımın ulusudur; bundan bilgi, hılım, anlayış, cömertlik ve tanıyış, halkın muhtâc olduğu herşey, dînî hususlarda ihtilâfı giderecek kudret, topluca mevcuttur. Bu oğlum, güzel huyludur, geçimi hoştur; Allâh'ın rahmet kapılarından bir kapı olacaktır. Ama onda, bütün bunlardan daha üstün ve güzel bir üstünlük de vardır.»

Bu sözleri duyunca, anam - babam fedâ olsun sana dedim; o üstünlük nedir? Buyurdular ki:

«Allah onun sulbünden bu ümmete bir yardımcı, bir nur, ibr anlayış ve hüküm ihsân edecek. O, vücûda gelenlerin en iyisi olacak; Allah, O'nunla kullarını koruyacak; ümmetin arasını düzene sokacak; ayrılıkları kaldıracak; birliği sağlayacak; kırıkları onaracak; çıplağı giyindirecek; açı doyuracak; korkanı esenleştirecek. O'nun bereketiyle Allah yağmur yağdıracak; Allâh'ın kulları, O'nun buyru-

ğuna uyacaklar. Gençliğinde de, orta yaşlıyken de halkın en iyisi olacak; O'na uyanlar da, çocukluk çağlarında ululuğa erişecekler. O'nun sözü hikmettir, sükûtu bilgi; halkın ihtilâfa düştüğü şeyleri bildirecek, onları aydınlatacak...» [*].

§ Burda Bezantî'nin şu rivâyetini de yazalım; diyor ki: İmâm Muhammed'üt-Takıy'ye (A.M), Muhâlifleriniz, babanız İmâm Aliyy'ür - Rızâ'ya (A.M), velî-ahtlığı kabûlü dolayısıyle «Rızâ» lâkabını Me'mun verdi diyorlar dedim. İmâm (A.M), «Allâh'a andolsun ki» buyurdular, «Yalan söylüyorlar ve gerçek yoldan sapıyorlar. O lâkabı babama Allah vermiştir; çünkü O, gökte, Allâh'ın sevdiği, yerde Rasûlulâh'ın ve halîfelerinin râzı oldukları kişidir.» Peki dedim, geçmiş atalarınız da Allâh'ın sevgilileri, Rasûlünün ve İmâmların râzı oldukları kişiler değil mi; neden yalnız babanız Rızâ diye anılıyor? İmâm (A.M), «O'na karşı olanlar da, düşmanları da O'nu takdîr ettikleri, O'ndan râzı oldukları için. Bu râzılık, atalarından hiçbirine nasîb olmadı; babam bu yüzden Rızâ diye anılmakta» buyurdular [**].

***

§ İbrâhîm b. Abbas'is - Savlî der ki:

Hiç kimseyi görmedim ki İmâm Rızâ'ya (A.M) bir soru sorsun da cevâbını almasın. O'ndan bilgin bir kimseye rastlamadım. Me'mûn, O'na her husûsa âit sorular sorar, âdetâ O'nu imtihana çeker, fakat her sorunun da cevâbını alırdı. O'ndan üstün bir kimseyi ne gördüm, ne işittim. Sözleriyle, hareketleriyle hiçbir kimseyi incitmemiştir. Söyleyeni, sözü bitinceye dek dinler, kimsenin sözünü kesmezdi. İhtiyâcı olup da kendisine baş vuran, mahrum dönmezdi. Hiç kimsenin yanında, ayağını uzattığı görülmemiştir.

---

[*] Yezid b. Salît için «Tenkıyh'ul-Makaal»e bk. III, S. 326—327.

[**] Bezantî için «Reyhânet'ül-Edeb»e bk. I; 2. Basın, S. 165.

Hizmet edenlerine bile kötü söz söylediği, kötü muâmelede bulunduğu olmazdı. Yemeklerini, kendisine hizmet edenlerle yer, seyisini bile sofrasına oturturdu. Sadakası pek boldu. İhtiyaç sâhiplerine, muhtâc oldukları şeyleri, geceleyin; gizlice kendisi götürür, kim olduğunu bildirmeden verir, dönerdi. Her ayın üç günü (Eyyâm-ı Beyz: Onüçüncü, ondördüncü, onbeşinci günleri) oruç tutardı. Gece namazını bırakmazdı; uykusu pek azdı.

Hâkim, «Târîhu Nîsâbûr» da, Medîne'de, daha yirmi yaşındayken, soruları cevaplandırdığını, fetvâ verdiğini yazar. Saduk, «Uyûnu Ahbâr'ir-Rızâ» da, Recâ' b. Ebi'd-Dahhâk'ten rivâyet ederek, Me'mûn'un, İmâm Rızâ'yı (A. M) dâvet için adam gönderirken, O'ndan daha üstün takvâ sâhibi, O'ndan daha fazla Allâh'tan korkan, Allâh'ı çok anan bir kimseyi görmediğini, hangi şehre geldiyse, halkın sorularına hemen cevap verdiğini söylediğini kaydeder.

***

Hârûn'ür-Reşîd, yüzdoksan üç yılı Cumâdelâhırasının dördüncü cumartesi günü, kırkdört yaşında öldü (809 M.); yirmiüç yıl hükümdarlık etmişti. Zamânı, İslâm târîhinin, ilim, fen, sanat ve edebiyat bakımından en ileri devri olmakla berâber zulüm, kahır, sefâhet ve sefâlet bakımından da en karanlık devriydi. Hârûn'un ölümünden sonra, oğlu Emîn, saltanat tahtına oturdu. Hârûn, Emîn'i velî-aht yapmış, ondan sonra da kardeşi Me'mûn'un hükümdâr olmasını kararlaştırmıştı; ülkeyi de Emîn'le Me'mûn arasında bölmüş, doğuyu, merkezi Merv olmak üzere Me'mûn'un, batıyı, merkezi Bağdad olmak üzere Emîn'in idâresine vermişti. Emîn hükümdâr olunca vezir Fazl b. Rabî'le askerî kumandan Alî b. İsâ b. Mâhân'ın fikirlerine uyup kardeşi Me'mûn'u, velîahtlikten azletti; saltanatı, oğlu Abdullâh'a bırakmak istiyordu. Annesi Zübeyde ve bâzı devlet adamları, buna engel olmak istedilerse de sözlerini dinletemediler. Emîn, Ali b. İsâ'yı Me'mûn'la savaşa yolladı; Me'mûn da Zü'l-Yemîneyn Tâhir'i bir orduyla Emîn'e karşı

durmaya memûr etti. Rey'deki savaşta Alî b. Îsâ maktûl düştü; Emîn'in ordusu bozuldu; Tâhir b. Abdullah, Bağdad'a yürüdü; yüzdoksan sekiz Muharreminin beşinci cumartesi günü Emîn öldürüldü ve başı, Merv'e, Me'mûn'a gönderildi (813 M.).

§ Memûn, yüzyetmiş yılı Rabîulevvelinin onsekizinci cumua gecesi doğmuştu. Anası Horasan'lı bir kadındı. Emîn'le savaşa giriştiği sıralarda, «Zü'r-Riyâseteyn» diye tanınan Fazl b. Sehl'i vezirliğe, Zü'l-Yemîneyn Tâhir'i ordu kumandanlığına tâyîn etmişti; Fazl'ın kardeşi Hasan'ı da Irak vâlisi yapmıştı. Fazl ve Hasan, İranlıydı ve Nevbahtîler soyundandı; Tâhir de İranlıydı.

§ Rivâyete göre Me'mun, Emîn'le savaşırken, ona üst olursa, halîfeliği, Ebû-Tâlib (A.M) soyundan en üstün birine vermeyi adamıştı. Şeyh Saduk, «Uyûnu Ahbâr'ir-Rızâ» da bu rivâyeti kabûl eder. Imâm Rızâ'nın (A.M) velî-aht tâyîninde Fazl b. Sehl'in sebeb olduğu da rivâyet edilmiştir. Fakat Saduk, Fazl'in, İmâm'ın (A.M) aleyhinde olduğunu, bu bakımdan ilk rivâyetin doğru olması gerektiğini söyler. Ebü'l - Ferec'le Şeyh Müfîd, Hasan b. Sehl'in, hilâfetin ehline ve hak sâhibine verilmesini telkıyn ettiğini, Me'mûn'un da, Emîn'e üst olursam, Ebû - Tâlib (A.M) soyunun en üstününe vermeyi ahdettim; yeryüzünde de İmâm Rızâ'dan (A.M) daha üstün birini bilmiyorum dediğini bildirirler. Yâfı'î, «Mir'ât'ül-Cinân» ında, Me'mûn'un İmâm, Rızâ'yı (A.M) velî-aht ve halîfe tanıtmak üzere çağırdığını, Merv'de, küçük, büyük, bütün Abbasoğullarını toplayıp Ebû-Tâlib (A.M) oğullarının en üstününün, İmâm Rızâ (A. M) olduğunu bildirdiğini, hilâfetin de ancak ona lâyık olduğunu söylediğini kaydeder; Tabarî Târîhinde de olay bu sûretle anlatılmaktadır.

§ Me'mûn, İmâm Rızâ'ya (A.M) bir mektup göndererek hilâfeti, kendilerine terkedeceğini bildirdi. Imâm (A.M), birçok sebepler serdederek bu teklîfi kabûl etmediler. Mdî-

nə vâlisi Recâ' b. Ebî-Dahhâk'e, İmâm Rızâ'yı (A.M), kendilerine lâyık bir sûrette, Kûfe ve Kum yoluyla değil de Basra ve Ehvaz yoluyla Merv'e göndermesini bir mektupla emretti. Bu mektup, Medîne'ye, hicrî ikiyüzüncü yıl Şevvâlinde gelmişti. İmâm (A.M), gitmeye mecbur olunca Medîne'den Mekke'ye hareket ettiler. Hareketlerinden önce Rasûl-i Ekrem'in (S.M) Ravza-i Mutahharasını, Bakı'deki İmâmları (A.M) ziyâret edip vida'laştılar. Mekke'ye varınca, hac mevsimini beklediler ve hac törenini de edâ ettiler.

İmâm'ın yakın ashâbından Muvaffak diyor ki:

İmâm Muhammed'ül-Cevâd (A.M), beş yaşındaydılar ve kendilerini omuzuma alıp tavâf ettirdim; çevreye bakmıyorlardı; gözlerini babalarına dikmişlerdi; hep ona bakıyorlardı. İmâm (A.M), tavaftan sonra Makaam-ı İbrâhîm'e gidip namazlarını edâ ettiler; ben de İmâm Muhammed'üt-Takıy'yi (A.M) omuzumdan indirdim; oralardaki bir taşın yanına gidip üstüne oturdular. Pek kederli olduklarını anlamıştım; güneş batmak, çevre kararmak üzereydi. Gidip kendilerini kaldırmak, çadıra götürmek istedim. «Allah diledikçe» buyurdular, «Bu taşın üstünden kalkmayacağım.» Makaam-ı İbrâhîm'e gidip İmâm'a (A.M) hâli anlattım. İmâm (A.M), kendileri gidip kalkmasını buyurdular. Muhammed'üt-Takıy, »Kalkmak, çadıra gelmek istemiyorum» dediler. İmâm (A.M), sebebini sorunca, ağlamalı, titrek bir sesle, «Nasıl kalkıp çadıra geleyim ki» buyurdular, «Sen Kâ'be'ye vidâ' ediyorsun; belli ki gidince bir daha dönmeyeceksin.» İmâm Rızâ (A.M), oğullarını okşayıp kucakladılar; berâberce çadıra gittiler.

İmâm Rızâ (A.M), ehlibeytleriyle vidâ' ederlerken de, «Ağlayın; seslerinizi duymak istiyorum; çünkü gittikten sonra bir daha dönmeyeceğim» buyurmuşlardı.

§ İmâm Rızâ (A.M),. Basra ve Ehvaz yoluyla götürülüyorlardı; Kûfe'de ve Kum'da Şîa pek çoktu. İmâm (A.M);

Merv'e gelmeden bunlar, kıyâm edebilirler düşüncesi, bu emrin verilmesinde bir âmil olmuştu.

§ İmâm Rızâ (A.M), hicretin ikiyüz birinci yılında Mekke'den hareket ettiler. Beyaz bir katıra yüklenmiş mahiffedeydiler; maiyetlerinde Medîne vâlisi ve ileri gelen kişiler de vardı. Basra'ya varıldıktan sonra kayıkla Hurremşehr'e geçildi. Ordan aynı teşrîfatla yola devâm edildi. Nişabur'a varırlarken şehrin büyükleri karşıladılar. Bilginler, nöbetle İmâm'ın bineklerinin yularını ellerine alıyorlar, halk, her yandan, bu muhteşem alayı karşılıyordu. Ebû-Vâsî' Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İshak-ı Nîşâbûrî diyor ki:

İmâm (A.M), Nişabur'a gelince, büyük annem Hadîce'nin evine indiler; halkla farsça konuştular; ceddeme «Pesende - Beğenmiş, beğenilmiş» adını verdiler; çünkü O'nun evini de, ihlâsını da beğenmişlerdi.

Ertesi gün, hareket ettikleri sırada, Horasan'ın ünlü bilginlerinden Muhammed b. Râfı', Ahmed b. Hâris, Yahyâ b. Yahyâ, İshak b. Râhveyh ve diğerleri, katırlarının yularını tutup and vererek bir hadis rivâyet etmelerini istediler. İmâm (A.M), mahiffeden mübârek başlarını çıkarıp şu hadîsi beyân buyurdular:

«Babam Abd-i Sâlih Mûsâ b. Ca'fer'il - Kâzım bana dedi ki: Babam Ca'fer'us - Sâdık buyurdu: Babam Muhammed'ül-Bâkır, bana babam Alî b. Huseyn Zeyn'ül - Âbidîn söyledi dedi. O da, Babam Huseyn b. Aliyy'iş - Şehîd, Bana babam Emîr'ül - Mü'minîn Alî b. Ebî - Tâlib dedi ki buyurdu; Kardeşim ve Amcamın oğlu Abdullâh oğlu Muhammed (S.M) buyurdular ki: Bana Cebrâîl söyledi; O da noksan sıfatlardan münezzeh ulu Allâh'tan duydum, buyurdu ki: «Allâh'tan başka yoktur tapacak (Lâ ilâhe ill'Allah), benim kal'amdır; kim kal'ama girdiyse, azâbımdan emindir.»

İmâm (A.M) bu hadîs-i şerîfi, bu altın zincirle, yâni

Ehlibeyt yoluyla, Allâhu Taâlâ'dan, Cebrâîl vâsıtasıyla Hz. Peygamber'e(S.M), O'ndan, babadan oğula, hep İmâmlar yoluyla gelen hadîs-i kudsîyi buyurduktan sonra katırlarını hareket ettirmişler ve hadîse, şu sözleri eklemişlerdi:

«Fakat şartlarıyle; ben de onun şartlarındanım.»

Bu sûretle İmâmetin dindeki yerini bildirmişlerdi. Ebü'l-Kaasım Kuşeyrî, Samanoğullarının, bu hadisi altın yaldızla yazdırdıklarını, bu levhanın taht ve taçlarının bezentisiolduğunu, sonunda, içlerinden birinin, kendisiyle gömülmesini vasıyyet ettiğini, vasıyyetinin yerine getirildiğini söyler.

***

§ İmâm (A.M), Merv'e birkaç fersahlık yere varınca Me'mûn, Vezîr Fazl b. Sehl, bilginler, Seyyidler, Abbasoğulları soyuna mensûb olanlar, karşıladılar. İmâm (A.M) Me'mûn ve Fazl'la saraya vardılar. Birkaç gün sonra Hilâfet meselesi konuşulmaya başlandı. Me'mûn, hilâfeti İmâm Rızâ'ya (A.M) vermek istiyordu. Imâm (A.M), bunu kabûl buyurmadılar; hattâ halka duyurulmamasını istediler. Bunun üzerine Me'mûn, Veli-ahtliği kabûl buyurmalarını istedi ve bu husûsta hiçbir özrünün kabûl edilmeyeceğini bildirdi. İmâm (A.M), bu zorlama üzerine, memleket işlerine karışmamak, hiçbir sûretle bir işe dâir emir vermemek, hiçbir kimseyi vazîfeye tâyîn etmemek ve vazîfeden azletmemek şartlariyle velî-ahtliği kabûl buyurdular.

Bu husûstaki görüşüp konuşma birkaç hafta sürdü; İmâm Rızâ (A.M) bu iş için, «Allah'ın, benim ve sizin hakkınızdane yapacağını, irâdesi ne olduğunu bilmem; hüküm,ancak Allâh'ındır» buyurmuşlardı. Me'mûn, bu velîahtliği bir fermanla tesbît ettirdi. İkiyüzbir yılı Ramazan ayının yedinci günü, bu fermâna İmâm Rızâ (A.M), şu cümleleri yazıp imzâlarını attılar:

«Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Dilediğini yapan Allâh'a hamdolsun; hükmünü değiştiren, takdîrini reddeden yoktur. O, gözlerde gizlenen kötülükleri, gönüllerde örtülü olan işleri bilir. Salâvât, peygamberlerin sonuncusu olan Peygamberi Muhammed'e ve O'nun tertemiz soyuna.»

Fermân, Fazl b. Sehl, Abdullah b. Tâhir ve bütün ileri gelenler tarafından imzalandı. Ramazan ayının onuncu günü Me'mûn, bütün ileri gelenlere, İmâm Rızâ'ya (A.M) Velî-ahd sıfatıyle bey'at etmelerini emretti. İlk bey'at eden Me'mûn'un oğlu Abbas'tı. Ardından Fazl b. Sehl ve bütün devlet erkânı, Abbasoğullarının belirli kişileri, Horasan halkı, İmâm'a bey'at etti. Gene Me'mûn'un emriyle İmâm Rızâ (A.M) adına para bastırıldı. Bu haber, bütün şehirlere duyuruldu; hutbelerde halka îlân edildi. Ebû'l-Ferec ve Şeyh Müfîd, Medîne-i Münevvere'de, Hazret-i Peygamber'in (S.M) mescidlerinde, hatîbin, «Allâhım, Müslümânların Velî-ahdi Ebû-Tâlib oğlu Alî'nin oğlu Huseyn'in oğlu Alî'nin oğlu Muhammed'in oğlu Ca'fer'in oğlu Mûsâ'nın oğlu Alî'nin hâlini düzene sok» meâlinde duâ ettiğini bildirirler. Şâirlerden Ebû-Nüvâs, Dı'bil b. Aliyy'il-Huzâî, kasîdelerle bu kutlu görünen işi övdüler. Her yanda Ehlibeyt Şîası, sevinç içindeydi. İşin sonunu bilense yalnız İmâm'dı (A.M); netekim Nişabur'dan hareket edip Merv'e gelirlerken Hârûn'ür-Reşîd'in gömülü olduğu yere uğramışlar, kabrin bir tarafındaki yere parmaklarıyla bir hat çekmişler, «Burası benim kabrimin yeri» buyurmuşlardı.

***

§ Me'mûn, bu teşrîfattan önce Abbasoğullarının şiârı olan siyah renkli elbiseyi, sarığı, bayrağı yeşil renge çevirtmişti. Ancak şunu da söyleyelim ki yeşil renk, İmâm Rızâ (A.M) tarafından bir şiâr olarak kullanılmamıştır. Yeşil renk, Alevîlere, yânı Alî (A.M) evlâdına mahsûs bir renk değildir; Eimme-i Hüdâ (A.M) böyle bir şiâr sâhibi değillerdir. Hicrî yediyüz yetmişüç yılına dek (1371 M.) Alevî Seyyidlerin giyimleri, sarıkları bir husûsiyete bürünme-

mişti, bir renge boyanmamıştı; netekim İmâm Rızâ (A.M), birazdan bahsedeceğimiz gibi bayram namazına giderlerkenbeyaz sarık sarmışlardı. Yediyüz yetmişüçte, Mısır'da, Melik-iEşref, Alevî Seyyidlerin yeşil libâs giymelerini kararlaştırdı. Bindörtte (1595) Seyyid Muhammed Şerîf, Seyyidlerin, başlarına giydikleri serpûşa, bir yeşil şerit sarmalarını buyurdu. Me'mûn'un yeşil rengi kabûlü, siyâhı kaldırmak için bir tertipten başka birşey değildi.

* * *

§ İkiyüziki yılı Ramazan ayının sonlarında (818 M.) Me'mûn, İmâm Rızâ'ya (A.M), halka bayram namazını kıldırmasını recâ etti; İmâmın özür dilemesine karşılık recâlarını sürdürdü. Bunun üzerine İmâm (A.M), «Öyleyse» buyurdular, «Ceddim Rasûlullâh'ın (S.M) sünnetine uyacağım.» Me'mûn da, herkes de, namaza nasıl gidilecek, namaz nasıl kılınacak, merak içindeydi. Emevîlerin, Abbasoğullarının zamanlarında, Halîfelerin namaza gidişleri, bir debdebe, bir tantana, bir ululuk gösterisiydi. Halîfe, altınlarla, mücevherlerle süslü bineğine biner, en yeni, en ihtişamlı elbisesini giyer, ziynetlere garkolup çıkardı. Hademi-haşemi de aynı tarzda kendilerini halka gösterirlerdi. Me'mûn, husûsi bineğini, İmâm'ın bulunduğu dâirenin kapısına, kullarla - kölelerle göndermişti.

İmâm(A.M), bayram guslünü yaptıktan sonra çıktılar. Eğinlerinde beyaz bir pamuk gömlek vardı. Başlarına beyaz ve yün bir sarık sarmışlar, bir ucunu göğüslerine, öbür ucunu sırtlarına salvermişlerdi. Bir miktar koku sürünmüşlerdi. Ayakları yalındı; ellerinde de bir asâ vardı. Ashâbı ve yakınları da bu tarzda giyinmişlerdi. Biraz yürüyüp durdular ve «Allâhü Ekber» diye tekbîr getirdiler. Tekbir sesini duyan herkes bir ağızdan tekbir getirdi. Me'mûn'un adamları, İmâm'ı (A.M) bu hâlde görünce onlar da binek'erinden indiler, ayakkabılarını çıkardılar; yalın ayak yürümeye koyuldular.

İmâm (A.M), bir müddet namaz-gâha doğru yürüyorlar, sonra durup tekbîr getiriyorlardı. Her yandan gelip toplanan halk da bir ağızdan tekbîr getiriyordu. Herkes ağlamaktaydı; heyecan içindeydi. Âdetâ bütün şehir, Imâm'la (A.M) berâber yürümekte, Imâm'la (A.M) berâber tekbîr getirmekteydi.

Fazl b. Sehl, koşup hâli Me'mûn'a anlattı; bu, böyle giderse ne olacağı bilinmez dedi. Me'mûn, İmâm'a birisini göndererek, Size zahmet verdik, makaamınıza dönün; namazı, her vakit kıldıran kişi kıldırsın buyruğunu bildirdi. İmâm (A.M) ayakkabılarını istedi; giyip makaamına döndü; halk da me'yûs bir hâlde dağıldı.

∴

§ İmâm Rızâ'ya (A.M) birisi, bu mesnedi nasıl kabûl ettin demişti; kendisince, Me'mûn tarafından verilen Veliahtliği kabûllerini, İmâmet şânına yakıştırramamıştı. İmâm (A.M), «Peygamber mi büyüktür, vasıy mi» sorusunu sormuştu ona. O kişi, Peygamber deyince tekrar, «Mü'min mi büyüktür, müşrik mi» buyurmuşlardı. Elbette Mü'min cevâbını alınca buyurmuşlardı ki:

«Mısır Azîzi Müşrikti; Yûsuf'sa (A.M) peygamberdi; öyle olduğu halde beni hazînelere tâyîn et diye ondan vazîfe istedi. Bense vasiyim; kaldı ki ben istemedim; o zorlandı; kabûle mecbûr oldum.»

Gene birisi, Ey Rasûlallâh'ın oğlu, şu Velî-ahitliği nasıl kabûl ettin demişti; İmâm (A.M), «Atam Ebû-Tâlib oğlu Alî (A.M) Şûrâya girmeyi nasıl kabûl ettiyse» buyurmuşlardı.

∴

§ Me'mûn, İmâm Rızâ'yı (A.M) kendisine Velî-ahit tâyîn ettikten sonra kızı Ümmü Habîbe'yi İmâm'a verdi; öbür kızı Ümmü Fazl'ı da İmâmın oğulları Muhammed'üt-Takıy'ye (A.M) nişanladı; kendisi de Sehl oğlu Hasan'ın kızını aldı. Bütün bunlar aynı yıl içinde oldu.

§ Yüzaltmışsekiz hicrîde (794 M.) Huseyn oğlu Tâhir'e, aFrs, Ehvaz, Basra, Kûfe, Hicâz ve Yemen eyâletlerini Sehl oğlu Hasan'ın adamlarına teslîm etmesi, kendisinin de Rakka'ya gidip Musul, Cezîre ve Şam eyâletlerinin idâresini uydesine alması emredildi. Huseyn oğlu Tâhir önce de bildirildiği gibi Bağdad'ı alan, Emîn'i öldürten, Me'mûn'un saltanatını sağlayan kişiydi. Yüzdoksan dokuzda (814—815) M.) Sehl oğlu Hasan Bağdad'a vardı; Abbasoğulları kumandanlarından Herseme, varını - yoğunu Hasan'a teslîm etti; Horasan'a gitmek istedi. Fakat o sıralarda Kûfe'de Ebû's-Serâyâ isyân etmişti. Hasan, Herdeme'yi bu isyânı bastırmaya me'mûr etti. İsyân bastırıldı; Ebû's-Serâyâ öldürüldü. Herseme, Horasan'a hareket edince Me'mûn, ona, Şam'a, yâhut Hicaz'a dönmesini buyurdu. Oysa, Me'mûn'la görüşmek, ülkedeki olayları, Me'mûn'a karşı duyulan hoşnutsuzluğu bildirmek istiyordu. Hasan'ın kardeşi Fazl, Me'mûn'a, Ebû's-Serâyâ'nın isyânında, Herseme'nin parmağı olduğunu telkıyn etti. Me'mûn, Herseme'yi habsettirdi ve öldürttü. Bunu duyan Bağdad'lılar vâlî tâyin edilen Hişâm oğlu Alî'yi kovdular; Hasan bu ayaklanmadan ürktü, Vâsıt'a kaçtı. Bu olay, ikiyüz hicrîde olmuştu (815 M.). Bağdad'a gelen Muhammed oğlu İsâ'ya karşı duramayacağını anlayan Hasan, onunla uzlaşıp Merv'e döndü.

§ Aynı yılın Ramazan ayında (816 M.) İmâm Rızâ'ya (A.M), önce de arzettiğimiz gibi Velî-ahît sıfatıyle bey'at edilmiş, siyah renk yerine yeşil renk kabûl olunmuştu. Hasan, bu emri Bağdad'a bildirince, Bağdatlıların bir kısmı emre uydu, bir kısmıysa, Abbasoğullarına bağlılıkları yüzünden emri dinlemediler ve aynı yılın son ayında Me'mûn'u halîfe tanımadıklarını açıkladılar; yerine amcası Mehdî'nin oğlu İbrâhim'i halîfe tanıyıp ona bey'at ettiler.

§ Me'mûn'un, bu olaylardan gereği gibi haberi yoktu; Hasan da, kardeşi de olup bitenleri ondan gizliyorlardı. İmâm (A.M), duyduklarını Me'mûn'a bildirdiler; «Halk» bu-

yurdular, «Senin hareketlerini, beni Velî-ahd yapmanı beğenmiyor; Bağdad'da savaş başladı; bana da öğüt vermek vâcip oldu; yakınların, Hasan'la Fazl'dan memnûn değiller.»

O günlerde sınırda bâzı yerler zaptedilmişti; Me'mûn'a bu, müjdelenmişti. Me'mûn, bu müjdeyi İmâm'a (A.M.), «Müşrik köylerinin zaptına mı seviniyorsun» buyurdular. Me'mûn, «Buna sevinilmez mi» deyince, «Allâh'tan çekin» buyurdular, «Vazifene dikkat et. Müslümânların emîri, çadırın ana direğine benzer; buralarda durma, Irak'a git.»

§ Me'mun, sonradan bu hususta Hasan'la danıştı, Hasan, «Dün kardeşini öldürttün; bu daha unutulmamışken tuttun, İmâm Rızâ'yı Velî-ahd ettin. Halk senden hoşnut değil; Horasan'da otur, hele şu işler bir yatışsın» dedi ve Hârûn'a hizmet etmiş tecrübeli kişilerle danışmasını da tavsiye etti. Me'mun, kimlerle danışması gerektiğini sorunca da, Ebû-Imrân oğlu Alî, İbn Mûnis ve Ce'ûdî'nin adlarını söyledi. Me'mun, İmâm Rızâ'nın (A.M) Velî-ahd olmasına karşı bulunduklarından bunları habsettirmişti. Bunların hapisten çıkarılıp getirilmesini buyurdu. Me'mûn'un yanına önce Alî girdi; İmâm Rızâ'yı (A.M), onun yanında görünce Me'mun'a, Allâh'ın size verdiği bu işi dpşmanlarınızın, atalarınızın öldürttüğü kişilerin ellerine vermenizden Allah sizi saklasın dedi. Me'mun, bu sözü duyar duymaz hemen onun boynunun vurulmasını emretti; emri yerine getirildi. Arkasından İbn Mûnis girdi. İmâm Rızâ'yı (A.M) görünce, Bu dedi, Allâh'tan gayri tapılan bir put. Evet; bu adam, İmâm'a (A.M) itâati ibâdet, Allâh'ın ve Rasûlünün (S.M) Ehlibeyte mahabbet ve itâati emir buyurmasını, hâşâ, bir kabâhat sayacak kadar düşmanlıkta ileri varmış bir kişiydi; Me'mun onu da huzûrundan kovdu ve öldürttü. Üçüncü olarak Celûdî huzûra girdi. Bu kişi, Dîbâc diye tanınan Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Alî b. Huseyn, Me'mun'a kıyâm ettiği zaman, onun ordusunu bozmuş, Muhammed'i tutsak edip Me'mun'a yolla-

mıştı. Gene bu adam, Ebû-Tâlib oğullarının evlerini yıktırmış, kadınlarının, giyindikleri elbiseden başka varlarını - yoklarını yağma ettirmişti. O vakit İmâm Rızâ (A.M), bütün kadınları bir eve toplamışlar, kendileri de kapı önünde durarak kadınlardan topladıkları bütün libâsları, hattâ onların bileziklerini, halhallerini bile Celûdî'ye vermişler, başka birşeyleri kalmadığına yemîn ederek onu yatıştırmışlardı. İmâm (A.M), Celûdî'yi görünce, Me'mun'a, «Bunu bana bağışla» buyurdular. Celûdî, İmâm Rızâ'nın, Me'mun'a kendi aleyhinde bir söz söylediğini sanıp, Ey Mü'minler Emîri dedi, Allah için olsun, Hârûn'a hizmetim hakkıyçin bu zâtın, benim hakkımda söylediği sözü kabûl etme. Me'mun, İmâm Rızâ'ya (A.M) Yâ Eba'l - Hasan dedi, beni bağışla, bu adamın yeminini yerine getireceğim; adamlarına emretti; onun da boynunu vurdular.

Me'mun, İmâm Rızâ'nın (A.M) sözlerine uyup Bağdad'a gitmeyi kararlaştırdı. Fazl b. Sehl de kargaşalık yatışıncaya dek Horasan'da kalınmasına taraftardı; fkat sözünü dinletemedi. Me'mun, İmâm Rızâ (A.M) ve Fazl'la Irak'a yöneldi. Birkaç konak aşıldıktan sonra Fazl, bir hamamda üç kişi tarafından öldürüldü. Öldürenler tutulup Me'mun'un yanına getirilince, yüzüne karşı, senin emrinle öldürdük dediler. Me'mun, onları da öldürttü. Bu olay, Serahs şehrinde oldu.

§ Tûs'a yedi konaklık yer kalmıştı ki İmâm Rızâ (A.M) hastalandılar. Tûs'a varılınca hastalık daha da şiddetlendi. Me'mun, her gün iki kere gelip İmâm'ı (A.M) dolaşıyordu; kendisi de hastalanmıştı; yâhut hastalanmış görünmek istiyordu.

Rivâyete göre İmâm Rızâ da (A.M), Me'mun da, yedikleri yemekten hastalanmışlar, Me'mun iyileşmiş, İmâm (A. M) zehirli yemeğin tesiriyle iyileşemeyip vefât etmişlerdir. Meclisî merhûm, İmâm Rızâ'nın (A.M), tabiî ölümle, yâhut zehirlenerek vefât ettiklerine dâir rivâyetler bulunduğunu kaydetmekte, zehirlenerek şehîden vefât ettikleri

hakkındaki rivâyetin meşhûr olduğunu bildirmektedir. Şeyh Saduk, «Uyûnu Ahbâr'ir-Rızâ» da, Şeyh Müfîd, «Irşâd» da, Me'mun tarafından zehirletildiklerini bildirirler. «Makaatil' üt-Tâbiyyîn» de bunu kabûl eder. «Tehzîb'ül-Kemâl Hulâsası» nda da zehirlenerek vefât ettikleri bildirilir. İbn Hacer, «Tehzîb'üt-Tehzîb» de, Hâkim'in «Târihu Nisâbûr» undan naklen Senâbâd'da vefât ettiklerini yazar ve nar suyuyla zehirlendiklerini söyler.

«Dâiret'ül - Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şîiyye», «Ikd'ül - Ferîd» de ve «Uyûnu Ahbâr'ir - Rızâ» da, Me'mun'un Emîr' ül - Mü'minîn'in(A.M), bilginlere karşı, sahâbenin hepsinden üstün olduğunu delillerle isbât etmesine, İmâm Rızâ'yı (A.M) Velî-ahd tâyîn edip kızını İmâm'a vermesine, Muâviye'yi hayırla ananın, kanını, malını helâl sayacağına dâir her yana emirler göndermesine, İmâm Muhammed'ül-Cevâd'a (A.M) diğer kızını vermesine, onu ağırlamasına dayanarak Me'mun'un, İmâm Rızâ'yı (A.M) zehirletmediği kanaatinde bulunmaktadır. Bilgin Cevâd Fâzıl da «Ma'sûmîn-i Çhârdeh-Gâne» adlı çok değerli kitabında hemen - hemen aynı delilleri getirerek aynı fikri savunmaktadır.

Biz bu hususta kesin bir söz söylemiyeceğiz; ancak Me'mun'un, Alevîlerin kıyâmlarını önlemek için ve sonradan bir çâresini düşünmek üzere İmâm Rızâ'ya (A.M) Hilâfeti terketmek istemesi hatıra gelebilir; hattâ İmâm'ın (A.M), Hilâfeti kabûl etmeyeceklerini de Me'mun'un pekâlâ bilmesi gerekti; netekim Üçüncü Halîfe'den sonra büyük ataları Emîr'ül-Mü'minin de (A.M), Halîfeliği zorla kabûl etmişlerdi; İmâm Rızâ'nın (A.M) zamanlarıysa, o zamandan çok daha kötü bir durum arzediyordu; İmâm Rızâ da (A.M) Velî-ahitliği zorla kabûl etmişler, durumlarını, Emîr'ül-Mü'minîn'in Şûrâya katılmalarına benzetmişlerdi. Abbasoğulları taraftarlarının bu işlerden hoşnud olmayacaklarını elbette biliyordu Me'mun; bildiği hâlde bu işe girişmesi, belki bir yandan, inancının zoruylaydı; fakat bir yandan da Alevî kıyamlarını yatıştırmak, İran'da çoğunluğu teşkil eden Şîa'yı memnûn etmek gayretiyle olabilirdi bu iş. Ab-

basoğullarının, belki de bu derece kesin olarak aleyhine kalkacaklarını ummamıştı. Fakat bu ayaklanış, inancıyla siyâset ve mevkı' hırsı arasında bir karar vermek zorunda bırakmıştı onu; babasının, İmâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M) hakkındaki sözlerini de unutmamak gerek. Yeryüzünde Allah Hucceti tanıdığı İmam'ın (A.Mî küçük bir hareketini görürse boynunu vurmaktan çekinmeyeceğini, çünkü saltanatın kısır olduğunu, saltanat dâvâsına kalkışanın, baba da, oğul da olsa, yokedilmesi gerekeceğini söyleyen Hârûn'ür-Reşîd, tarihte bu sözü söyleyen, bu hareketi benimseyen ilk hükümdar değildi; nice kişi, inancını siyâsete âlet etmiş, nice kişi, saltanat ve mevkı' uğruna inancından olmuştur. Me'mun, böyle bir âileden yetişmiş hükümdardı; böyle bir terbiyeyle yetişmişti. İmâm'ı (A.M), hastalığında, günde iki kere dolaşması, kendisinin de hastalanması, vefatlarında, pek üzülüp yememesi, içmemesi, keşke senin yerinde ben olsaydım demesi, doğruya hamledilebileceği gibi riyâya da hamledilebilir. Hele vefatlarını bir gün, bir gece duyurmaması, sonra bütün Ebû-Tâlîboğullarını toplayıp İmâm'ın (A.M) mübârek naaşını onlara göstermesi, hiç bir yerinde yara-bere olmadığını isbâta kalkışması, yâni babasının, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'a (A.M) yaptığını yapması, cenâzeyi teşyi'e katılması, kendisini, ondan umulan birşeyden temize çıkarmak gayretini göstermiyor değil. Bu işin, İmâm'ın (A.M) veli-ahitliğe tâyininden, Abbasoğullarının, kıyamlarından sonra olması, Fazl'ı öldürenleri, senin emrinle öldürdük demelerine karşılık fazla konuşturmadan hemen öldürtmesi, İmâm'ı (A.M) Merv'de bırakmayıp berâber Irak'a götürmeye kalkışması da, hakkındaki şüpheleri iyice kuvvetlendirmektedir. Abbasoğulları taraftarları tarafından, İmâm'ın da (A.M), Me'mûn'un da zehirlendiği, Me'mûn'un kurtulup İmâm'ın (A.M) vefât ettiği rivâyeti, bütün bu mülâhazalar karşısında pek zayıflıyor. Me'mun, gerçekten inancına bağlı bir adamsa, şüphe yok ki bu işi yapanları buldurur, cezâlandırırdı; oysa ki İmâm Rızâ (A.M) vefât edip defnedildikten sonra

her iş, tabiî mecrâsına girmiş, İmâm'ın (A.M) velî-ahitliği de, şehâdeti de unutulup gitmiştir.

Ayrıca Hasan b. Cehm, Herseme b. A'yen'den, bilhassa Ebü's-Sait Abd'üs-Selâm b. Sâlih'ten [*] ve diğer ashâplarından Me'mun tarafından zehirli nar ve üzümle zehirlenerek şehîd edildiklerine dâir gelen haberler, kendilerinin de bu husûsu açıklamaları, nihâyet Me'mûnîun, İmam Rızâ'nın (A.M) zehirlendiğini i'tirâfı ve bu suçu, iki kişiye atması, gerçeği açıklamaya yeter sanırız (Bıhâr'ül-Envâr; C. XLIX; Tehran — 1385 H. S. 284—313).

§ İmâm Aliyy b. Mûsâ'r-Rızâ (A.M), hicretin ikiyüz üçüncü yılı Safarının son günü, yâhut onyedinci günü vefât etmişlerdir. Ramazan ayının yirmibirinci, yâhut Cumâdelûlânın onsekizinci, Zi'l-Ka'denin yirmiüçüncü günü, hicrî ikiyüz iki, yâhut ikiyüz altıda vefât ettikleri hakkında da rivâyetler vardır. Tûs şehrinin Senâbâd köyünde, Hârun'ür-Reşîd'in gömülü olduğu yerin kıble tarafına defnedilmişlerdir.

Dı'bil b. Aliyy'il - Huzzâî, bunu,

«Tûs'ta iki kabir var; biri bütün insanların en hayırlısının,
Öbürü, en kötüsünün kabri; ibret alınacak şeylerden
bu ancak.

Temiz kabirden bir fayda gelmiyor pise; pise
Yakın olması da temize bir zarar vermiyor mutlak.

Hey gibi hey... Herkes yaptığına bağlanmış,
Onu buluyor ancak; artık dilediğini al, dilediğini bırak»

beyitleriyle tesbît etmiştir.

---

[*] Ebû's-Salt Abd'üs-Selâm b. Sâlih hakında «Tenkiyh'ul-Makaal'e bk. (C. II, S. 151—153).

§ Ebû-Alî Dı'bil, meşhûr Tâiyye Kasîdesini İmâm Rızâ'nın (A.M) huzurlarında okurlarken İmâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M) hakkında,

«Bağdad'da tertemiz İmâm'ın bir kabri var ki
Rahmeti sonsuz Allah, o kabri cennet köşkleriyle
gölgelendirmiştir

beytine gelince İmâm Rızâ (A.M), «Ben de iki beyit ekleyeyim mi» buyurmuşlar ve şu iki beyitle âkıbetlerini bildirmişlerdi :

«Ne felâkettir ki bir kabir de Tûs'ta var;
Ciğerleri tutuşturur, yakar da yakar.

Haşre dek sürer bu; sonunda Allah Kaaim'imizi
gönderir de,
Bizden dertleri de giderir, kederleri de.»

∴

§ İlk olarak İmâm Rızâ'nın (A.M) medfenlerine bir türbe, yattıkları yere gümüş bir sandûka yaptıran, Selçuklulardan Sencer zamânında (497—511 H. 1103—1117 M.), Enûşîrevan adlı bir İranlıdır. Zertüşt dîninde olan bu zat, tutulduğu hastalıktan, İmâm Rızâ'ya (A.M) tevessül ederek kurtulmuş, İslâmla müşerref olmuş, nezrini de yerine getirmiştir. İbn Batûta, yediyüz otuzdörtte (1333 M.), İmâm Rızâ'nın (A.M) ravzasını ziyâret etmiştir. Medfenlerinde, üstü gümüş kaplı bir sandûka bulunduğunu anlatır. Safavîlerden I. Şah Abbas, Isfahan'dan, yaya olarak Horasan'a, İmâm'ı (A.M) ziyârete gitmiş, kubbenin altınla kaplatılmasını emretmiştir. Bu işe, 1010 hicrîde başlanmış, 1016 da bitirilmiştir (1601—1607 M.).

Salavâtullâhi ve semlâmuhu aleyhi ve
alâ Âbâihi'l-İzâm ve Evlâdihi'l-Kirâm.

∴

§ Eserleri:

1) Şer'î hükümlerin sebeplerine dâir Sinan oğlu Muhammed'e yazdıkları Risâle.

2) Şer'î hikmetlere dâir Risâle.

3) Me'mûn'a, İslâm'a ve şerîatlara dâir yazdıkları Risâle.

4) Gene ona yazdıkları Risâle.

5) Tıbba, bedenin korunmasına dâir Me'mûn'a yazdıkları diğer bir Risâle.

6) Fıkıh'ur - Rızâ.

7) Sahîfet'ür - Rızâ.

∴

§ Ashâbından bâzıları.

Ahmed b. Muhammed.

Kûfe bilginlerindendi. İmâm Rızâ'ya (A.M) ve Muhammed'üt - Takıyy'il - Cevâd'a (A.M) erişmiş, onların katında makbûl ve mûteber sayılmıştır. Üstünlüğünde, takvâ sâhibi oluşunda icmâ' vardır. İkiyüz bir hicrîde (816 M.) vefât etmiştir.

Abdullah b. Cundeb.

İmâm Kâzım'a (A.M) ve Rızâ'ya (A.M) ulaşmıştı. İmâm Rızâ (A.M), kendisini övmüşler, ihlâs sâhibi olduğunu bildirmişlerdir.

Ahmed b. Muhammed-i Kummî.

Şeyh-i Kummıyyân diye anılmıştı. İmâm Rızâ, Cevâd, Hâdî ve Askerî'ye (A.M) erişmişlerdi.

Alî b. Hasan.

Fırat kıyısındaki Anbâr şehrindendir. Rivâyetleri gerçek sayılanlardandır.

Hammâd b. Osman.

İmâm Kâzım ve Rızâ'nın (A.M) ashâbındandır. Rivâyetlerinin doğruluğunda ittifak edilenlerdendir. Yüzdoksan hicrîde (805 M.) vefât etmiştir.

Hasan b. Saîd b. Hammâd'il-Kûfî.

Kardeşi Huseyn'le bu zâtın, fıkha, tefsîre, ziyâretlere, duâya ve İmâmlar hakkında aşırı inanç besleyenlerin inançlarını redde dâir otuz tâne telifleri vardır.

Hasan b. Cehm.

İmâm Kâzım ve Rızâ'dan (A.M) rivâyetlerde bulunmuştur. İmâm Rızâ'ya (A.M), Beni duâdan unutma demişti. İmâm da (A.M), «Unuttuğumu biliyor musun» buyurmuşlardı. Diyor ki: Düşündüm; Şiasına duâ eder; ben de Şiasındanım dedim. Sonra, Unutmazsın beni diye cevap verdim. «Bunu nasıl bildin» buyurdular. Senin Şiandanım; sen de Şiana duâ edersin» deyince, «Bundan başka birşeyler de biliyor musun» sorusunu sordular. Hayır dedim. Buyurdular ki: «Seni nasıl hatırladığımı bilmek istersen, beni nasıl hatırladığına bak.»

Herseme b. A'yen.

İmâm Rızâ'nın hizmetlerinde bulunurlardı. Der ki: İmâm Rızâ (A.M) vefât ettikleri zaman Me'mun bana, İmâm'ı yalnız İmâm yıkar sanırdınız; Nerde Alî'nin oğlu Muhammed dedi. Ben de, Biz dedim, İmâm'ı, mutlaka İmâm yıkar; bu, vâcibdir demiyoruz; İmâm'ı bir başkası yıkarsa onun imâmeti bâtıl olmayacağı gibi ondan sonraki imâmın imâmeti de bâtıl olmaz.

Ebü's - Salt Abd'üs - Selâm b. Sâlih.

Imâm Rızâ'nın yakınlarındandır; «Kitâbu Vefât'ir - Rızâ» sında, İmâm Rızâ'nın (A.M) şehâdetlerini hikâye eder.

Dı'bil b. Aliyy'il - Huzzâî:

Ebû - Alî Dı'bil, meşhûr şâirlerdendir. Ehlibeyt hakkında pek güzel kasîdeleri vardır. Ikiyüz otuzaltıda (850 M.) vefât etmiştir.

Rıdvân'ullâhi aleyhim ecmâ'în.

(Dâiret'ül-Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şiiyye, Tenkıyh'ul - Makaal, Zindegânî-i Reh-berân-i İslâm, Ma'sûmîn-i Çhârdeh-gâne v.s.)

DOKUZUNCU İMÂM

MUHAMMED B. ALİYY'İT - TAKIYY'İL - CEVÂD (A. M)

§ Hicretin yüzdoksan beşinci yılı Ramazan ayının ondokuzuncu cumua günü, Medîne-i Münevvere'de dünyâyı teşrîf etmişlerdir. Ramazan ayının onbeşinde, yâhut Recebin onunda doğdukları hakkında da rivâyetler vardır. Babaları, İmâm Aliyy'ur - Rızâ'nın (A.M) vefâtlarında, yedi yaşlarını doldurmuşlar, sekizinci yaşlarından beş ay, on gün sürdürmüşlerdi. Anneleri Sebîke, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) oğulları İbrâhîm'in (A.M) anneleri Mariyye'nin akrabâsındandı. İmâm Rızâ (A.M), bu hanıma «Hîzeran» adını vermişlerdi. Yezîd b. Salît, umre için bir toplulukla Mekke'ye giderlerken yolda, Imâm Mûsâ'l - Kâzım'a (A.M) rastladıklarını, İmâm Kâzım'ın (A.M), kendisine, imâmetin, oğulları Aliyy'ür-Rızâ'ya (A.M) intikaal edeceğini, ondan da bir çocuk vücûda geleceğini kendisine müjdelemesini, o çocuğu dünyâya getirecek hanıma da selâmını bildirmesini buyurduklarını söylemiştir.

İmâm Muhammed b. Alî'nin (R.M) künyeleri «Ebû - Ca'fer» dir. Bu künye, Ca'fer adlı bir oğulları olmadığı hâlde kendilerine, ataları Imâm Muhammed'ül-Bâkır'dan (A.M) bir armağan mâhiyetindedir ve İmâm Muhammed'ül-Bâkır'dan (A.M) ayırdedilmeleri için de kendilerine «Ebû - Ca'fer'üs - Sânî» denmiştir. Lâkapları, «Cevâd, Kaanı' Necîb, Munteceb» ve «Takıy» dir; en meşhur lâkapları, «Cevâd» ve «Takıy» dir; «İmâm Muhammed'ül - Cevâd» yâhut «İmâm Muhammed'üt - Takıyy'il - Cevâd» diye anılırlar. Halk arasında, «İbn'ür-Rızâ» lâkabı yaygındı ve ken-

dileri, oğulları, İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M), öbür oğulları Mûsâ'l - Mubarka' ve O'nun oğulları, İmâm Hasan'ül - Askerî, hep «İbn'ür - Rızâ» diye anılırlardı.

İmâm Aliyy'ün - Nakıyy'il - Hâdî, Mûsâ'l - Mubarka', Hasan ve Muhammed adlı dört oğulları, Hakîme, Hubeyre, Ümâme ve Fâtıma adlı dört de kızları olmuştur. Soyları, İmâm Aliyy'ün - Nakıy ve Mûsâ'l - Mubarka'dan yürümüştür.

İmâm Aliyy'ür - Rızâ'dan sonra imâmet, oğulları, Muhammed'üt - Takıyy'il - Cevâd'a, (A.M) intikaal etmiş, Allâhu Taâlâ, Hz. Yahyâ'ya (A.M), Hz. İsâ'ya (A.M), nasıl çocukluklarında peygamberlik ihsân etmişse, O'na da küçük yaşta ümmetin imâmetini ihsân eylemiştir.

§ Alî b. Esbât, İmâm Ebû - Ca'fer Muhammed'ül - Cevâd'ın (A.M), kendisine, «Yâ Alî, Allah gerçekten de peygamberlik husûsunda, O'na, çocukken peygamberlik verdik buyurup (XIX; Meryem A.M, 12) huccetini (kesin delilini) bildirmişse, sonunda, ergenlik çağına erip kırk yaşına da erdirmiştir buyruğuyla (XLVI; Ahkaaf, 15) hükmünü ızhâr eylemişse, imâmet husûsunda da bu hükmü icrâ eylemiştir; peygamberliğini, birisine çocukken verdiği gibi kırk yaşında da verir» buyurduklarını bildirmektedir.

«Kitâb'ün-Nevâdir, Kitâb'ül- Câmi', Kitâbu mâ revâhuan'ır-Rızâ» ve «Kitâb'ül-Mesâil» gibi telifleri bulunan Ahmed b. Muhammed-i Bezantî, İbn'ün - Necâşî'nin kendisine, «Sâhibinden (kendisine uyduğun, sohbetinde bulunduğun zâttan) sor; ondan sonra imâm kimdir» dediğini, onun, bunu ben de bilmek istiyorum deyip İmâm Rızâ'dan (A. M) sorduğunu, İmâm Rızâ'nın (A.M), «Oğlumdur» buyurduklarını, o vakit henüz oğulları bulunmadığını, bunu da, «Nasıl oğlumdur diyor, oysa ki henüz oğlu yok diyebilen kimdir ki» sözüyle açıklayıp bir oğulları olacağını bildir-

diklerini, az bir müddet sonra İmâm Ebû - Ca'fer Muhammed'in (A.M) doğduklarını bildiriyor.

Huseyn b. Yesâr diyor ki :

İbn Kıyâm'ül - Vâsıtî [*], İmâm Rızâ'ya (A.M), «Sen nasıl imâm olabilirsin ki oğlun yok» dedi. Imâm (A.M), «Olmayacağ nı nasıl biliyorsun? Birkaç gün sonra Allah bana öyle bir oğul ihsân edecek ki gerçekle bâtılın arasını onunla ayıracak» buyurdular (Kâfî'den ve İrşâd'dan naklen Bihâr'ül-Envâr).

«Uyûnu Ahbâr'ir-Rızâ» da, Ca'fer b. Muhammed'ün - Nevfelî'nin İmâm Rızâ (A.M) ile buluşup, Sana fedâ olayım, bâzı kişiler, babanın ölmediğine inanıyorlar dediği, İmâm'ın (A.M), «Allah lânet etsin onlara; vefât etmeseydi mirâsı bölüşülür müydü; kadınları, başkalarına varabilir miydi? Aliyy b. Ebû - Tâlib, nasıl ölümü tattıysa O da, vallâhi ölümü tattı» buyurdukları, Ca'fer'in, Bana başka ne buyurursunuz sorusuna da, «Benden sonra oğlum Muhammed'e uymanı buyururum» cevâbını verdikleri bildirilmektedir.

Fazl b. Sehl, İmâm Rızâ'nın (A.M) oğulları İmâm Muhammed''üt-Takıy'yi (A.M), henüz küçücük bir çocukken, «Ebû-Ca'fer bana şunu yazdı; Ebû-Ca'fer'e şöyle yazdım» diye künyeleriyle ve saygıyla andıklarını, «Ebû-Ca'fer, benden sonra, ehlimin içinde, benim vasıym ve halîfemdir» buyurduklarını duyduğunu söyler.

Muhammed b. Sinan der ki :

İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), Irak'a hareketlerinden önce, kendileriyle buluştum; oğulları Alî de yanlarındaydı. İmâm (A.M), bana baktılar da «Yâ Muhammed» dediler, «Sakın daralma; bu yıl, öyle bir olay meydana gelecek

[*] Bu zât, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M.) vefâtına inanmayanlardandı.

ki.» Ben, bu söz üzerine, «Allah beni sana fedâ etsin» dedim; «Beni derde attın.» İmâm (A.M), «Sabret» buyurdular; Abbasoğullarından Mehdî'yi kasdederek, «Bu azgına dayan; o, bana kötülük edemeyecek; ondan sonraki de (Mehdî'nin oğlu Mûsâ da) öyle.» Peki dedim; Allah beni sana fedâ etsin; sonra ne olacak? Buyurdular ki: «Allah, zâlimleri sapıklıklarına terkedecek ve dilediğini yapacak.» Ben neler olacağını sorunca da, oğulları İmâm Rızâ'yı (A. M) kasdederek, «Benden sonra kim bu oğluma zulmeder, imâmetini inkâr eylerse, bu hususta ısrarda bulunursa, Rasûlullâh'tan (S.M) sonra Ebû-Tâlib oğlu Alî'nin (A.M) imâmetini inkâr etmiş, ona zulmetmeye râzı olmuş gibidir» buyurdular. Allah ömür verirse dedim, O'nun hakkını teslîm eder, imâmetini ıkrâr eylerim. İmâm (A.M), «Doğru dedin yâ Muhammed» buyurdular; «Allah ömrünü uzatır; O'nun hakkını teslîm edersin. O'ndan sonrakinin imâmetini de ıkrâr eylersin.» Ondan sonra İmâm kim diye sordum. «O'ndan sonra İmâm, oğlu Muhammed» buyurdular. Râzı oldum, teslîm oldum dedim.

Safvan b. Yahyâ diyor ki:

İmâm Rızâ'ya (A.M), Allah sana oğlun Ebû-Ca'fer'i vermeden önce, bir oğlun olmasını Allah'tan dilemedeydin. Allah ihsân etti, gözlerimiz aydınlandı. Allah yokluğunu göstermesin, fakat bir hâl olursa, kime başvuralım, kime uyalım dedim. Elleriyle Ebû-Ca'fer'i (A.M) göstererek, «Buna» buyurdular. Sana fedâ olayım dedim; bu, daha üç yasında bir çocuk. Buyurdular ki: «Bunun ne zararı var? Îsâ (A.M) peygamber olduğu zaman üç yaşında da değildi.»

Muhammed b. Hasan b. Ammâr der ki:

Medîne'de, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M) oğlu İmâm Ca'fer'in (A.M) oğlu Alî'nin yanında iki yıl kaldım; İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dan (A.M) duyduklarını söylerdi; ben de yazardım. Birgün Ebû-Ca'fer Muhammed b. Aliyy'ir-

Rızâ (A.M), Rasûlullâh'ın (S.M) mescidine geldiler; biz de ordaydık. Alî, İmâm'ı (A.M) görünce, ayakkablarını giymeden, sırtına abasını almadan hemen ayağa kalktı. Ebû-Ca'fer, «Amca» dedi, «Allah sana rahmet etsin, otur.» O, «A benim seyyidim» dedi, «Sen ayaktayken ben nasıl oturabilirim?» Alî b. Ca'fer, evine dönünce dostları, sen onun babasının amcasısın; nasıl oluyor da ona karşı böyle hareket ediyorsun dediler. Alî, «Susun» dedi; sakalını tutup «Üstün ve yüce Allah, bu sakalı ağarttı da bu gence ulaştırdı beni; O'na da ne ihsân ettiyse etti; O'nun üstünlüğünü nasıl inkâr edebilirim?» Sonra da sözlerine şu sözü ekledi:

«Dediklerinizden Allâh'a sığınırız; ben O'na ancak bir kulum.»

Alî b. Ca'fer, gene kendisini, bu hususta kınayanlara, İmâm Muhammed'üt - Takıy'nin, Aliyy'ür - Rızâ'nın, Alî'nin, Mûsâ'l - Kâzım'ın, O'nun, İmâm Ca'fer'in, O'nun, Muhammed'ül-Bâkır'ın, O'nun Alî b. Huseyn'in, O'nun, Huseyn b. Alî'nin, O'nun İmâm Hasan'ın, O'nun, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) vasıysi olduğunu, Emîr'ül - Mü'minîn'in de Hz. Rasûlullâh'ın (S.M) vasıyleri bulunduklarını söylemişlerdir.

Hasan b. Cehm şöyle diyor:

İmâm Rızâ'nın huzûrundaydım. Hizmet edene, «Muhammed'i getir» buyurdular. İmâm Cevâd (A.M), o vakit pek küçüktü. Huzûruna gelince bana, «Hasan, oğlumun elini tut» buyurdu. Ben kalktım; Cenâb-ı Cevâd'ı (A.M) kucağıma aldım. Gömleğini sıyırmamı emrettiler; sıyırdım. «Omuzuna dikkat et» buyurdular. Omuzlarında iri, ete gömülü bir ben vardı. İmâm Rızâ (A.M), «Babamın omuzunda da böyle bir ben vardı; Takıy'nin omuzundaki bu ben, O'ndan yâdigâr» dediler.

Muhammed b. İsâ b. Ziyâd, İmâm Rızâ'nın (A.M) oğulları İmâm Muhammed'üt - Takıy'nin (A.M), kendilerinin vasıyy-i mutlakı olduklarını, Medîne'ye gönderdikleri mektupla bildirdiklerini Ebû-Abbâd'dan rivâyet etmektedir.

Bu hususta, daha pek çok haberler mevcuttur. Katre, denize, zerre, güneşe delildir.

***

§ Hicretin ikiyüz dördüncü yılında Me'mun, Bağdad'a gitti. İmâm Muhammed'ül-Cevâd (A.M), Medîne'deydiler. İkiyüz onbir yılına dek Medîne'de kaldılar. O yıl Me'mun, İmâm'ı (A.M) Bağdad'a çağırttı. İmâm (A.M), o sırada onbeş, onaltı yaşlarındaydı. Me'mun, İmâm Rızâ'yı (A.M) kendisine dâmâd ettiği gibi öbür kızını da İmâm Cevâd'a (A.M) vererek O'nu da dâmâd edinmek istiyordu; bu niyeti halk tarafından duyulmuş, Abbasoğulları taraftarlarınca hoşnutsuzlukla karşılanmıştı.

§ İmâm (A.M), Bağdad'da, devlet erkânı, bilginler ve halk tarafından büyük bir törenle karşılandılar; kendilerine hazırlanan eve kondular. Sâmırâ Kadısı olan ve Kaazi'l-Kuzât (Kadıların kadısı. En büyük rütbeli kadı) pâyesine erişmiş bulunan Yahyâ b. Eksem, İmâm Cevâd'ın (A.M) yaşına bakarak bilgisini, yaşıyla ölçmek gafletinde bulunuyordu. Bu yüzden de İmâm'a (A.M) gösterilen saygıyı fazla bulmakta, halk içinde, bilgisizliğini meydana koymak için fırsat aramadaydı. Me'mûn'a, bilginlerin bulunduğu bir mecliste, İbn'ür-Rızâ'nın (İmâm Muhammed'üt-Takıyy'il-Cevâd'ın (A.M) bilgisinden faydalanmak istediğini arzetti. Me'mun, bu dileği, memnunlukla kabûl etti. Bilginlere haber salındı. Kararlaştırılan gün ve vakitte hepsi de bir yere toplandı; İmâm da (A.M) orayı şereflendirdiler. Tanışılıp görüşüldükten sonra Yahyâ, İmâm'dan, hac töreninde, ihrâma bürünmüş kişinin avlanmasındaki şer'î hükmü sordu. İmâm (A.M), «Önce ihramda bulunan kişiyi ve kastını bilmek gerek. Erkek mi, kadın mı; avlanılması helâl olan yerde mi avlandı, haram olan yerde mi; kendisi hür dmü, köle mi; küçük mü, büyük mü; avlanmanın haram olduğunu biliyor muydu, bilmiyor muydu; avlanmasında kasıt var mı, yoksa bu iş, rastgele mi ol-

du; bu, onun ilk suçu mu, yoksa bu suçu defâlarca işledi mi; pişman olmuş mu, suçunda ısrar mı ediyor; gece mi avlandı, gündüz mü; ihrâma umre için mi girmiş, hac için mi? Sonra avlandığı hayvana da bakmak gerek: Uçan kuş mu, dört ayaklı hayvanlardan mı; küçük mü, büyük mü? Ona göre hükmedilir» buyurdular.

Yahyâ, bu sözler karşısında şaşırıp kaldı. Me'mun, «İnkâr ettiğiniz kişiyi gördünüz mü» dedi ve İmâm'ın (A.M) bu soruyu cevaplandırmalarını, ayrıntılı hükümleri bildirmelerini diledi.

İmâm (A.M) buyurdular ki:

«İhrâma bürünmüş kişi, avlanmanın helâl olduğu yerde avlanmışsa, o av da uçan bir hayvansa, bir kuşsa, büyücekse, avlanana keffâre vâcibdir; Allah rızâsı için bir koyun kurban eder. Avlanmanın harâm olduğu yerde avlanmışsa iki koyun kurban etmesi gerektir. Helâl olan yerde küçük bir kuş avlandıysa, suçunun keffâresi, yeni sütten kesilmiş bir kuzudur. Haremde avlanmışsa o kuzuyu kurban etmekle berâber, bir de avlandığı hayvanın değerini vermesi gerek. Hayvan, ehlî değilse, meselâ, yaban eşeğiyse, keffâresi bir inektir; deve kuşuysa, bir deve kurban eder. Bir ceylânı avlanmışsa, karşılığında bir koyun kurban etmesi gerekir; haremde avlanmışsa, keffâresi iki kattır; iki inek, iki deve, iki koyun kurban eder. Bu suçu işleyen, hac için ihrâma girmişse, kurbanlarını Minâ'da, umre için girmişse, Mekke'de keser. Bütün bunlarda, avlananın, meseleyi bilmesi, bilmemesi aynıdır. Ama bu işi, bilerek yapmışsa, yâni bu suçu, inâdına islemisse, keffâresini yerine getirmekle berâber, gene de suçlu kalır; yanılarak işlemişse, keffâreyle suçtan kurtulur. Hür olanın, kendisi, keffâreyi, yerine getirir; kulun keffâresiyse, sâhibine âittir. Suçu işleyen, çocuksa, uhdesine keffâre düşmez. İhramdayken bu suçu işleyen, tövbe ederse, âhıret azâbından kurtulmuş olur; ama suçunda ısrâr ederse, âhıret azâbına da uğrar.»

Me'mun, İmâm'ın (A.M) bu îzâhına karşılık, «Ne de güzel anlattın ey Ebâ-Ca'fer, Allah sana hayırlar versin. Şimdi Yahyâ'nın sana sorduğu gibi sen de ona birşey sor» dedi. Yahyâ, evet dedi, sana fedâ olayım, bilirsem cevap veririm; bilmezsem faydalanmış olurum.

İmâm (A.M), «Bir adam» buyurdular, «Günün başlangıcında bir kadına baksa, bu bakışı da harâm olsa, kuşluk çağında o kadın, aynı adama helâl olsa da zevâl vaktinde gene harâm olsa, derken ikindi üstü gene helâl olup akşamlayın harâm olsa, yatsı çağı, aynı kadın aynı adama he'âl, geceleyin harâm, gün ışırken helâl olsa, buna ne dersin; aynı kadın, aynı adama nasıl harâm oluyor, nasıl helâl oluyor? Bunu bildir.»

Yahyâ, gene cevaptan âciz kaldı; vallâhi dedi, bu soruya cevap veremeyeceğim. Lûtfeder, söylersen faydalanırız.

İmâm (A.M), şöyle buyurdular:

«O kadın, birisinin câriyesidir; ona, yabancının bakması harâmdır. Kuşluk çağında onu satın alır sâhibinden; bakması da helâl olur Zevâl vakt'inde onu azadeder; harâm olur. İkindi üstü nikâhlar; helâl olur. Akşam, zıhâr hükmüne uyar [*], kadın, kendisine harâm olur; yatsı vakti keffâre verir; helâl olur. Geceleyin bir talakla boşar; harâm olur; gün ışırken rücû' eder, helâl olur.»

Me'mun, meclistekilere, «İçinizde» dedi, «Bu meseleye, bu çeşit cevap verecek, yâhut önceki soruyu o tarzda

---

[*] Zıhâr, bir erkeğin, karısına, senin sırtın, anamın sırtına benziyor demesi, karısını, anası yerine koymasıdır. Câhiliyye devrinde, karısına böyle bir söz söyleyenin karısı, kendisinden boş düşerdi; bir daha da birleşmezlerdi. LVIII. Sûre-i Celilenin (Mücâdele) 1—4. âyet-i kerîmelerinde, böyle bir söz söyleyen kişinin, bir kul azadetmesi, gücü yetmezse, birbiri ardınca iki ay oruç tutması, bunu da yapamazsa altmış yoksulu doyurması şartıyle karısına tekrar dönebileceği bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına bk.

cevaplandıracak birisi var mı?» Vallâhi yok dediler. «Yâ» dedi, «İşte bu Ehlibeyt, halktan böyle üstün olmuştur; gördünüz işte; bunların yaşları küçük olsa bile bu, olgunluklarına engel olamıyor.»

***

§ Yahyâ b. Eksem, İmâm Muhammed'üt - Takıyy'il - Cevâd'a (A.M) birkaç hadisi de sormuş, İmâm (A.M), bu hadislerin mevzû' olduğunu, âyet-i kerîmelere dayanarak, âyet-i kerîmelerin hükümlerine muhâlif olduklarını beyân buyurarak îzâh etmişlerdir (Bıhâr'ül - Envâr; C. L, S. 80—83).

***

§ Me'mun, kızı Ümm'ül-Fazl'ı, İmâm'a (A.M) vermiş, muhteşem bir düğün yapılmıştı. Kendisi de Hasan b. Sehl'in kızı Pûran-duht'u almıştı. Birkaç yıl esenlikle yaşadılar. İkiyüz onsekiz yılı Recebinin onikinci gecesi Me'mun öldü (833 M.). Kırksekiz yaşındaydı. Yirmi yıl, beş ay, onüç gün saltanat sürdü. Yerine kardeşi Muhammed Mu'tasım halîfe oldu.

§ İmâm (A.M), Ümm'ül-Fazl'ı aldıktan sonra, onunla Medîne'ye döndüler; hicretin ikiyüz yirminci yılına dek Medîne-i Münevvere'de kaldılar. Mu'tasım, ikiyüz ondokuzuncu yılın sonlarında, İmâm Muhammed'üt-Takıy'yi (A.M) Bağdad'a dâvet etti. Bağdad'a ilk hareketlerinde, İsmâil b. Mihran, kendilerine, Fedâ olayım sana, korkuyorum; birşey olursa sen'den sonra imâm kimdir demişti. Hazret, gülerek, «Bu sefer, sandığın olmayacak» buyurmuşlardı. Mu'tasım'ın dâveti üzerine Bağdad'a giderlerken aynı soruyu soran İsmâil'e, «Oğlum Alî İmâmdır» buyurdular.

§ İkiyüz yirmi Muharreminin yirmisekizinci günü Bağdad'a vardılar; o yılın Zi'l-Ka'de ayına dek Bağdad'da kaldılar; fakat Mu'tasım'ın yanına gidip gelmeleri pek ol-

muyordu. Aynı yılın Zi'l-Ka'desinin son günü Bağdad'da vefât ettiler. İmâm Muhammed'üt-Takıyy'il-Cevâd'ın (A.M) ecelleriyle vefât ettikleri de rivâyet edilmiştir; vefâtlarında yirmibeş yaşındaydılar.

§ Me'mun, Mu'tasım, Vâsık ve Mütevekkil zamanlarında Bağdad'da kadılıkta bulunan Ahmed b. Ebî-Dâvud, bir gün Mu'tasım'ın yanında, hırsızlık eden ve suçunu da itirâf eyleyen kişinin sağ elinin, bilekten kesilmesi gerektiği hakkında fetvâ vermiş ve fetvâsını, «Yüzlerinizi ve ellerinizi toprakla meshedin» meâlindeki tevemmüm âyet-i kerîmesiyle pekiştirerek (X; Mâide, 6), bileğe kadar olan uzva el dendiğini söylemiş, mecliste bulunanların bir kısmı, bu fetvâyı yerinde bulmuşlardı. Bir bölüğüyse, hırsızın elinin, dirsekten kesilmesi gerektiğini ve abdest âyetinde, «Ellerinizi dirseklerle berâber yıkayın» buyurulduğunu (V, 6), fetvâlarına delil getirdiler. Mu'tasım, mecliste bulunan İmâm Muhammed'üt-Takıy'ye (A.M), Yâ Ebâ-Ca'fer, sen ne dersin diye sordu. İmâm (A.M), cevap vermek istemedilerse de ısrâr üzerine, «Secde, yedi uzvun yere konmasıyladır: Alın, ellerin avuçları, dizler ve ayak parmakları. Allah, «Secede yerleri Allâh'ındır» buyuruyor (LXXII; Cinn, 18); Allâh'ın olan uzuv kesilemez. Hırsızın elinin parmakları, eklerinden kesilir; avucu bırakılır» buyurdular. Mu'tasım, bu îzâha şaşıp kaldı ve İmâm'ın (A.M) buyruğuna uyulmasını emretti.

Halkın içinde, fetvâsına uyulmayan Ahmed b. Ebî-Dâvud, pek üzüldü; sonradan bunu, arkadaşı Zurkan'a anlattı; hattâ, keşke ölseydim de böyle bir günü görmeseydim dedi. Zurkan, birkaç gün sonra Mu'tasım'ın yanına gitti ve Mü'minler emîrine öğüt, bana vâciptir; huzûrunda fıkıh bilginleri, vezirler, hükümetin ileri gelenleri varken, onların yanında, senin hükmünle kadılık mesnedinde bulunan bir kişinin fetvâsına uymayıp imâmet dâvâsıyla ümmeti bölen birisinin fetvâsına uyman doğru olmasa gerek; sonra, senin hükmünle iş başında olanlar, hükümlerini nasıl yürütebilirler, dedi.

Mu'tasım, bu sözleri duyunca pek sıkıldı; öğüdünden dolayı Allah sana hayırlar versin dedi ve bu konuşmadan dört gün sonra İmâm'ı (A.M) çağırttı; yemek getirtti. İmâm (A.M) yemeği yediler ve zehirli olduğunu anladılar; hemen kalktılar. Oturmasını dileyen Mu'tasım'a, «Senin yanından çıkıp gitmem, sana daha hayırlıdır» buyurdular. Kaldıkları yere gittiler ve o gece vefât ettiler (Bıhâr'ül-Envâr; C. L, S. 5—7).

§ Zevcesi Ümm'ül-Fazl, İmâm'ın (A.M) câriyeler aldığını bildirip babası Me'mûn'a şikâyette bulunmuş, Me'mun, kızına ağır bir cevap vererek onu dinlememişti; zevcesiyle araları açıktı. Abbasoğulları taraftarları, bir rivâyete göre İmâm Cevâd'ı (A.M), zevcesini kandırarak zehirletmişlerdir (Aynı; S. 8).

***

§ İmâm Muhammed'üt-Takıyy'il-Cevâd'ın (A.M) cenâzesinde de, mübârek naaşları, halka gösterilerek ecel'eriyle vefât ettikleri ısbât edilmek istenmiştir ki bu, zehirlenerek sehîd edildiklerini göstermektedir sanırız. Bu, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dan (A.M) îtibâren Abbasoğullarınca riâyet edilen bir âdet olmuştu.

İmâm Muhammed'üt-Takıy (A.M), Bağdad'da, cedleri İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) yanına defnedildiler. Salavât'ullâhi ve selâmuhû aleyhi ve alâ Âbâihi'l-Izâm ve Evlâdih'il-Kirâm.

***

İmâm Muhammed'üt-Takıyy'il-Cevâd, babaları ve ataları vâsıtasıyle Hz. Peygamber'den (S.M) ve Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) rivâyetlerde bulunmuşlar, kendilerinden de birçok kişiler, rivâyet etmişlerdir.

***

§ Ashâbından bâzıları.

Ahmed b. Muhammed-i Bezantî.

İmâm Mûsâ'l-Kâzım'la (A.M) İmâm Rızâ (A.M) ve Cevâd'ın (A.M) ashâbındandır; tasnîfleri vardır. İkiyüz yirmi birde (831 M.) vefât etmiştir (Tenkıyh'ul-Makaal; I, S. 77—79; Reyhnet'ül-Edeb; I, S. 165).

Alî b. Esbât.

İlk zamanlar, İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M) oğlu Abdullâh'il - Aftah'ın imâmetine inanmışken sonra inancını düzeltmiştir. İmâm Rızâ ve Cevâd'ın (A.M) ashâbındandır. «Kitâb'üd-Delâil, Kitâb'üt-Tefsir, Kitâb'ül - Mezâra» gibi tefsîrleri vardır (Tenkıyh'ul - Makaal; I, S. 268—269).

Ca'fer b. Muhammed'in - Nevfelî.

İmâm Rızâ'nın (A.M) yakınlarındandı; İmâm, Me'mûn'un dâvetiyle giderlerken, kabirlerinin, Hârûn'ür-Reşîd'in kabrinin yanında olacağını, kendilerinden sonra Muhammed'üt-Takıy'nin imâm olacağını bu zâta bildirmişlerdi (Tenkıyh; I, S. 226—227).

Huseyn b. Yesâr.

İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın, Aliyy'ür - Rızâ ve Muhammed'ül - Cevâd'ın (A.M) ashâbındandır; Ricâl bilginleri, gerçekliğinde ittifak etmişlerdir (Aynı; S. 349).

Safvân b. Yahyâ.

Gerçek sözlü otuz kişi vâsıtasıyla İmâm Sâdık'tan (A.M) rivâyetleri bulunan Safvân, İmâm Rızâ ve Cevâd'ın (A.M) ashâbındandır. Takvâda pek ileriydi. Alım satıma, ticârete, vazîfelere, vasıyyetlere, abdeste, namaza, v.s. ye dâir otuz telifi vardır. İkiyüz onda (825—826) M.) vefât etmiştir. İmâm Muhammed'üt-Takıy (A.M), bu zâtı ve Mu-

hammed b. Sinân'ı hayırla anmışlar, haklarında, «Bana ve babama hiçbir muhâlefette bulunmadılar» buyurmuşlardır (Takıyh; II, S. 100—102).

Alî b. Ca'fer b. Muhammed b. Alî b. Huseyn b. Alî b. Ebî - Tâlib (A.M)

İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) kardeşleridir; İmâm'a (A.M) sordukları soruları, aldıkları cevapları ve babalarından rivâyetleri muhtevî telifleri vardır; hac törenine dâir de bir kitapları mevcuttur. Oğulları helâle, harâma âit kitapları olduğunu da söylemiştir. İmâm Mûsâ'l - Kâzım, Aliyy'ür - Rızâ ve Muhammed'üt- Takıy'nin (A.M) zamanlarını idrâk eden, bir aralık Kûfe ve Kum'a da gelip bir müddet oralarda oturan Alî, Medîne'nin Urayz karyesinde vefât etmiştir. Kum'da da kendilerine atfedilen bir merkad vardır. Amcaları oldukları, yaşca büyük bulundukları hâlde İmâm Cevâd'a (A.M) gösterdikleri saygıyı bildirmiştik (Aynı; S. 272—273).

Alî b. Ca'fer.

İmâm Muhammed'üt - Takıy'nin (A.M) vekilleridir. İmâm Nakıy ve Askerî'nin (A.M) zamanlarına da erişmişlerdir. Bir aralık Mütevekkil tarafından hapis de edilmişti (Aynı; S. 271—272).

Rıdvân'ullâhi aleyhim.

ONUNCU İMÂM

ALÎ B. MUHAMMED'ÜN - NAKIYY'İL - HÂDÎ (A.M)

§ Hicretin ikiyüz ondördüncü yılı Recebinin ikinci, yâhut beşinci günü, Medîne'ye üç mil mesâfede bulunan ve İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M) tarafından kurulmuş olan Suryâ köyünde doğmuşlardır. Doğumlarının târihinde başka rivâyetler de vardır. Babaları, İmâm Muhammed'üt - Takıyy'il - Cevâd (A.M), vâlideleri, Seyyide Ümm'ül - Fazl diye anılan Semânet'ül - Magribiyye'dir. Babaları, İmâm Muhammed'üt - Takıyy'il - Cevâd'ın (A.M) vefâtlarında altı yaşlarını doldurmuşlardı; yedinci yaşlarından dört ay sürdürmüşlerdi.

Künyeleri «Ebü'l-Hasan» dır; «Ebü'l-Hasan-ı Sâlis» diye anılırlardı; aynı zamanda kendilerine, evvelce de arzettiğimiz gibi «İbn'ur - Rızâ» da denirdi. Lâkapları, «Nâsih, Fettâh, Tayyib, Murtazâ, Âlim, Fakıyh, Emîn, Mü'temen, Necîb, Mütevekkil, Askerî, Hâdî» ve «Nakıy» dir. «Askerî» lâkapları, kendilerinin ve oğulları İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M), Mu'tasım'tarafından, bilhassa Türk askerleri için yaptırılan Sâmırâ'nın [*] «Asker» mahallesinde oturduklarından verilmiş ve her ikisine «Askeriyyen» de denmiştir. «Mütevekkil», Abbasoğulları halîfesinin de lâkabı olduğu için bu lâkapla anılmalarını istemezlerdi. En meşhur lâkapları «Nakıy» ve «Hâdî» dir.

---

[*] Sâmırâ, söylentiye göre, «Serre men reâ - Gören sevindi, neşelendi» sözünden bozmadır; söylenirken bu şekle dönmüştür. Bağdat yakınlarındadır; Türk askerlerinin toplu bir halde konaklamaları için yaptırılmıştır.

Hasan'ül - Askerî, Huseyn, Muhammed ve Ca'fer adlı oğulları, bir de kızları olmuş, Muhammed, babaları hayattayken, Musul'a yedi fersahlık bir yerde vefât etmiş, oraya defnedilmiştir. Soyları, İmâm Hasan'ül-Askerî (A. M) ile İmâm H. A. nin vefatlarından sonra imâmet iddiâsına kalkıştığı için «Kezzâb - Yalancı» diye anılan Ca'fer'den yürümüştür. İkiyüz yetmiş bir yılında (884 M.) vefât eden Ca'fer'in, yüzyirmi oğlu olduğu için kendisine, oğullar babası anlamına «Ebü'l - Benîn», soyuna da, ataları İmâm Rızâ'ya nispetle «Radaviyyûn - Rızâ'ya mensûb olanlar» denmiştir (Umdet'üt-Tâlib; S. 188).

*
* *

§ İsmâîl b. Mihrân'a, İmâm Muhammed'üt - Takıy'nin (A.M), Irak'a ikinci defâ giderlerken, kendilerinden sonra, oğulları Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M) imâm olduklarını bildirdiklerini yazmıştık.

Ahmed b. Muhammed b. Îsâ'l - Aş'arî'ye de, vefatlarından sonra oğulları Aliyy'ül - Hâdî'nin (A.M) imâm olduğunu, babalarından sonra nasıl kendilerine uymuşlarsa, kendilerinden sonra da oğullarına uymalarını bildirdikleri rivâyet edilmiştir (Bıhâr'ül - Envâr; C. L, S. 119—121; Tenkıyh'ul - Makaal; I, S. 91).

Sakr b. Dülef, İmâm Muhammed'üt - Takıy'nin (A.M), «Benden sonra imâm, oğlum Alî'dir; O'nun emri, benim emrimdir; O'nun sözü, benim sözüm, O'na itâat, bana itâattir. O'ndan sonra da imâmet, oğlu Hasan'ındır» buyurduklarını söyler (Bıhâr; aynı cilt; S. 118; Tenkıyh; II, S. 102).

İmâm Muhammed'üt-Takıyy'il-Cevâd'ın (A.M) şehâdetlerinden sonra Ehlibeyt Şîası, ittifakla, oğulları Aliyy'ün-Nakıyy'il - Hâdî'nin (A.M) imâmetini kabûl etmiştir.

*
* *

§ İmâm Aliyy'ün-Nakıy'nin imâmetini kabûl edenler,

O'na uyanlar, O'nu, Rasûlullâh'ın (S.M) oğlu ve vârisi tanıyıp hakkında saygı gösterenler, Medîne vâlisi Abdullah b. Muhammed-i Hâşimî'nin dikkatini çekmişti. Hilâfet merkezince hatırının biraz daha sayılması, nüfûzunun biraz daha artması, dileklerinin, öncelikle kabûl edilmesi düşünceleriyle Mütevekkil'e durumu bildirmiş, yazdığı yazıda, Mekke'yle Medîne sana gerekse Alî'yi burdan aldır demişti. Vâlinin yazısı üzerine Mütevekkil, Yahyâ b. Herseme'yi, İmâm'dan habersiz, evini basmak, evinde neler olduğunu anlamak üzere, kimseye duyurmadan Medîne'ye gönderdi. Yahyâ, Medîne'ye varır - varmaz, geceleyin, adamlarıyla İmâm'ın (A.M) evini bastı. Çoluk - çocuk korkup feryâda başlayınca Yahyâ, korkulacak birşey olmadığını, yalnız aldığı emre göre bir arama yapacağını söyleyip ev halkını yatıştırdı. İmâm'ın da (A.M) yardımıyla ev arandı. Kur'ân nüshalarından, duâ kitaplarından başka birşey bulunmadı. Yahyâ, işi, bir mektupla Halîfe'ye bildirdi.

Mütevekkil, İmâm'ı (A.M), boyuna göz altında bulundurmak için Irak'a çağırdı. Gönderdiği mektupta, Ali oğullarının, Abbasoğullarıyla yakınlıklarından söz ediyor, kendilerine karşı, dâimâ saygı duyduğunu bildiriyor, gelirse pek memnun olacağını, Medîne vâlisini, kötü ve yalan haber vermesi yüzünden azlettiğini, yerine Muhammed b. Fazl'ı tâyîn ettiğini haber veriyor, gelmeleri için istihârede bulunmalarını, karar verirlerse Yahyâ ile yola çıkmalarını recâ ediyordu. Mektup, ikiyüz kırküç Cumâdelâhırasında yazılmıştı.

***

§ İmâm (A.M), görünüşte pek saygılı olan bu mektuptaki isteğe uymazlarsa zorla götürüleceklerini anlamışlardı. Yol hazırlıklarını tamamlayıp aynı yılda, çoluk - çocuklarıyla Irak'a hareket ettiler.

Yahyâ b. Herseme diyor ki:

Bağdad'a vardığımız zaman, önce Vâli İshak b. İbrâhim'in yanına gittim. Bana, Yahyâ dedi, sen Mütevekkil'i tanırsın. Bu getirdiğin kişi, Peygamber'in (S.M) oğludur. Mütevekkil'i, onu öldürtmeye kışkırtırsan, bil ki düşmanın, Rasûlullah olacaktır. Ben, Vallâhi dedim, O'ndan, iyilikten başka birşey görmedim; böyle birşey yapmama imkân yok. Derken Samırâ'ya gittim, maiyetinde bulunduğum Türk kumandanı Vasif'in yanına vardım. O da bana, hemen - hemen aynı sözleri söyledi; onu da yatıştırdım; fakat ikisinin de aynı fikirde oluşları beni şaşırttı.

§ İmâm Aliyy'ün - Nakıy'yi (A.M) büyük bir törenle karşıladılar; fakat kendilerini konaklamak için bir yer hazırlanmamıştı. Samırâ'da «Hân'us - Saâlîk - Yoksullar Hanı» denen bir hana indirdiler. Bu, İmâm'a (A.M) gösterilen ilk saygısızlıktı ve âdetâ da ilk ihtardı. Sonradan kendilerine hazırlanan yere nakledildiler.

Bir zaman sonra, Mütevekkil'in İmâm'ı (A.M) ziyârete gitmesi gerekirken, bir adam gönderip görüşmek istediğini bildirdi. İmâm (A.M), Mütevekkil'in sarayına gittiler. Namaz vaktiydi; geçirmemek için hemen namaza durdular. Halîfenin yanında bulunanlardan biri, göze girmek için, «Ne vakte dek bu mürâiliğe devâm edeceksiniz» demek cür'etinde bulundu. İmâm (A.M), namazlarını bitirir - bitirmez, o adama dönüp, «Bu söylediğin söz yalansa, Allah seni kökünden kessin» buyurdular. Imâm'ın (A.M) sözü tamamlanır - tamamlanmaz o adam, olduğu yere yıkıldı; ölüp gitti. Bu da, Ehlibeyt düşmanlarına, İmâm'ın (A.M) ilk ihtârıydı; dilden dile de günlerce söyleyip durdu.

* * *

§ İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M), Sâmırâ'yı pek sevmişlerdi; hattâ, «Beni istemediğim hâlde Sâmırâ'ya getirdiler; burdan çıkarırlarsa, gene istemeden çıkarım» buyurmuşlardı. Sebebini soranlara da, «Havası güzel, suyu hoş, derdi - illeti az» demişlerdi. Kendilerine ayrılan evde ibâ-

detle meşgul oluyorlar, ziyâretlerine gelenlerin sorularını cevaplandırıyorlar, Mütevekkil'le pek görüşmüyorlardı.

***

§ Mütevekkil, şaraba, zevka pek düşkündü; gayr-i tabiî bir düşkünlüğü de vardı ki Dı'bil, bir şiirinde, O'nu, «Kendisine kulluk edenlere kul olmakla» suçlayıp bu huyuna işâret etmişti.

İmâm'ı (A.M), meclisinde, kendisine nedîm etmeyi, bunu halka duyurup kadrini, hâşâ, küçültmeyi kurmuştu. Bir geceyarısı, sarhoşken, İmâm'ı (A.M) çağırttı. İmâm gelince, kendisini ağırladı, yanına oturttu; kadehi doldurup sundu. İmâm (A.M), «Allah'a andolsun ki» buyurdular, «Henüz etim, kanım, şarapla karışmadı.» Bu söz karşısında, meclistekiler, donup kaldılar. Mütevekkil, sarap kadehini dikip küstahça, Öyleyse dedi, bir şiir oku. İmâm (A.M), «Şiirde de rivâyetim az» buyurdular. Mütevekkil, aşırı ısrarda bulununca şu beyitleri inşâd buyurdular:

«nsanlar, korunmak için dağ tepelerine tırmandılar;
Yiğit kişilerdi ama o tepeler fayda etmedi onlara, yenildiler.

Yüceldiler, sonra düşürüldüler; çukurlara yerleştiler;
Ne de kötü yerlerdi onlara, yerleştikleri yerler.

Gömülüp gittiler; sonra da bir feryâd eden, ardlarından bağırdı:
Nerde bilezikler, nerde taht - taç, nerde süsler - püsler?

Ne oldu o nâz-ü naîmle beslenen, bezenen yüzler;
Hani vaktiyle nazlarla, nimetlerle perdelenirdi o yüzler?

Kabir, bu soruya açık - seçik cevap veriyor da diyor ki:
Şimdi o yüzlerde kurtlar oynaşmada, kurtlara yem olmuş o yüzler.

Nice zamandır yediler - içtiler, geçindiler;
Şiydimse dünyâ onları yer - içer.

Nice zaman evlerde barındılar; oturup esenleştiler;
Şimdiyse evlenden de ayrıldılar; ehilden - ayalden de; geçip gittiler.

Bunca zaman hazneler yığdılar, mallar biriktirdiler;
Derken mallarını - mülklerini düşmanlarına dağıttılar, bittiler.

Evleri bomboş; içindekilerse
Mezarlarında yatıyorlar; göçtüler, göçtüler.»

Mütevekkil, bu şiiri dinleyince, sarhoşlukla şarap kadehini yere fırlatıp şiddetle ağlamaya koyuldu; meclistekiler de ağlıyorlardı. Zevk meclisi, yas toplantısına dönmüştü.

Mütevekkil, İmâm'dan (A.M) özürler diledi; İmâm da (A.M) kalkıp meclisi terkettiler.

*
* *

§ Mütevekkil, İmâm'ı (A.M), Şiasının katında aşağı düşürmeyi iyiden iyiye kurmuştu. Birgün, Bunca zamandır çalıştım, çabaladım, bir türlü ona şarap içiremedim dedi. Meclisindekilerden biri, kardeşi Mûsâ'yı çağır; duyduğumuza göre o, içermiş. O da İbn'ür - Rızâ, bu da; halk ne bilecek? İbn'ür - Rızâ, Halîfe'yle şarab içmiş diye bir söz yayılsın; elbette bunu içmiş sananlar da olur dedi. Mütevekkil, bu sözü kabûl etti; Mûsâ'yı çağırttı. İzzetle, ikramla Sâmırâ'ya gelen Mûsâ'yı İmâm (A.M), Vasîf köprüsünde karşıladılar; «Bu adam» buyurdular, «Seninle zevk meclislerinde bulunmak, sana şarap içirmek, seni ve soyumuzu aşağ latmak için çağırdı seni. Kardeş, Allâh'tan kork, çekin; onunla böyle birşey yapmaya kalkışma.» Mûsâ, «Beni çağırır, böyle bir teklifte bulunursa ben ne yapabilirim» dedi. İmâm (A.M), «Kadrini düşürme; Rabbine isyân et-

me; sana ayıp-ar getirecek bir harekette bulunma» buyurdularsa da Mûsâ, gene aynı tarzda sözler söyledi. Bunun üzerine İmâm (A.M), «Onunla buluşmak istiyorsun ama ebedî olarak buluşamayacaksın» buyurdular.

Gerçekten de öyle oldu. Mûsâ, ne vakit Mütevekkil'i görmeye gittiyse, «Bugün meşgul; Sarhoş olup sızdı; İlâç aldı, uyuyor» gibi sözlerle kabûl edilmedi; Sâmırâ'da tam üç yıl oturdu; bir kere bile Mütevekkil'in yanına giremedi; sonunda Mütevekkil öldürüldü ve bu fasıl da bitti (Tenkıyh'ul-Makaal; III, S. 259).

***

§ Mütevekkil hastalanmıştı; annesinin, İmâm'a (A.M) inancı vardı; oğlu iyileşirse Allah rızâsı için İmâm'a (A.M) bir mıkdar para adamıştı. Mütevekkil iyileşince adağını yerine getirdi; adamlarından biriyle, adadığı parayı bir keseye koyup mühürleyerek gönderdi. Bu sırada Mütevekkil'e, İmâm'ın (A.M) evinde paralar, silâhlar bulunduğu, kendisine uyanlarla kıyâma hazırlandığı haber verildi. Mütevekkil, İmâm'ın evinin basılıp aranmasını, ne bulunursa alınıp getirilmesini emretti; hâcibi Saîd, bu işe memûr oldu. Saîd, geceyarısı, evin damını deldi; merdiveni dayayıp içeriye girmek istiyordu; fakat karanlıkta hiçbir yeri seçemiyordu. Uyanık olan İmam (A.M), «Dur» buyurdular, «Mum getireyim.» Mumu yakıp getirdiler; kendileri, ibâdette bulundukları seccâdelerine oturdular. Saîd eve girdi; mushaflardan, dînî kitaplardan, içinde para bulunan iki keseden başka birşey bulamadı. Keseleri alıp çıkacağı sırada İmâm (A.M), «Seccâdemin altında bir kılıç var, onu da al» buyurdular ve üstünde namaz kıldıkları hasırı kaldırdılar; altındaki kılıfında duran kılıcı da alıp gitti.

Mütevekkil, keselerin birinde annesinin mührünü görünce işi soruşturdu; anladı. Öbür kesede dörtyüz dînar vardı. Mütevekkil, keselerle kılıcı geri yolladı ve İmâm'dan (A.M) özür diledi.

***

§ Mütevekkil, bir gün, maiyetiyle bir yere gidiyordu; İmâm Aliyy'ül-Hâdî de (A.M) bu alaya katılmıştı. Halîfe'nin aklına esti, ordu kumandanları da dâhil olmak üzere herkesin yaya gitmesini emretti; bu emir, İmâm'ı da yaya yürütmek, herkese, O'nun da emrine uyduğunu göstermek içindi. Herkes bineğinden indi; İmâm da (A.M) indiler. Hava pek sıcaktı; İmam (A.M), yürürlerken terliyorlar, zahret çekiyorlardı. Mütevekkil'in hâciblerinden Zerâfe'nin, İmâm'a (A.M) inancı vardı, fakat bunu gizliyordu. Diyor ki: Koşup yanlarına gittim; Seyyidim dedim; bu azgınların yaptıklarına çok üzülüyorum ve ellerini tuttum. Bana dayandı'ar da, «Yâ Zerâfe» dediler, «Allah katında, Sâlih'in devesi bende üstün değil.»

Alay dağıldıktan sonra İmâm'ı (A.M) bir bineğe bindirip evlerine götürdüm; ben de evime gittim. Yemek zamânıydı; yemeğimizi yerken İmâm'ın (A.M) sözlerini naklettim. Oğlum Müeddeb, bu sözü duyunca, elini yemekten çekti ve Allâh için söyle dedi; bu sözü duydun mu? Vallâhi duydum dedim; böyle söylediler. Oğlum, öyleyse dedi, Mütevekkil'in üç günlük ömrü kaldı; üç gün sonra helâk olacak; bir olay çıkmadan malını - mülkünü korumaya bak. Ben, nerden bildiñ bunu dedim. Kur'ân okumadın mı dedi; Kur'ân-ı Mecîd'de, devenin öldürülmesi anlatıldıktan sonra, «Yurtlarınızda üç gün oturun; bu, bir vaaddir ki yalanlanamaz» buyuruluyor (XI; Hûd A.M, 65); İmâm'ın sözleri, mutlaka yerine gelecektir.

Zerâfe diyor ki: Gerçekten de bu sözü söylediklerinden tam üç gün sonra Muntasar ayaklandı; Boğa ve Vasîf'le, Türk askerleriyle Mütevekkil'in sarayına hücum ettiler; kendisini paramparça edip yere serdiler. İmâm'a (A.M), oğlumun sözünü söyledim; «Doğru demiş» buyurdular, «Daralınca, atalarımızdan bize mîras kalan, kalelerin, silâhların, kalkanların en sağlamı bulunan, zulme uğrayanın, zulmedene okuyacağı duâyı okudum.»

§ Mütevekkil, şiire pek meraklıydı. Bir gün Alî b. Cehm'den en meşhur şâiri sormuş, o da Câhiliyye ve İslâm devrindeki şâirlerin birkaçının adını söylemiş, şiirlerini okumuştu. Aynı soruyu İmâm Aliyy'ün-Nakıy'ye de (A.M) sormuş, İmâm A.M), Hammânî'yi (Muhammed b. Alî) söylemişler ve onun bir şiirini okumuşlardı. Mütevekkil, şiirdeki,

«Biz'mle bahse girişir, bize karşı çıkarsanız, aleyhinize
İbâdet yurtlarından yücelen sesler yeter.

Bizi susuyor görseniz de üstünlüğümüze tanıktır,
Her câmiden apaçık duyulan sesler.

Şüphe yok ki Allâh'ın Rasûlü Ahmed atamızdır bizim;
Doğup ışıtan yıldızlar gibi, O'nun oğullarıyız bizler»

beyitlerine dokunarak, «İbâdet yurtlarından yücelen seslerle neyi kasdediyor» diye sormuş, İmâm da (A.M) «Şehâdet Kelimesini» buyurup «Muhammed, benim ceddim mi, senin ceddin mi» diye sormuşlar, Mütevekkil gülerek, «Senin ceddin; O'ndan ayırmadık ki seni» demek zorunda kalmıştı [*].

§ İmâm Muhammed'üt-Takıyy'il-Cevâd (A.M), Abbas oğullarından El-Mu'tasım zamanında şehâdete ermişlerdi. İmâm Aliyy'ün-Nakıyy'il-Hâdî (A.M), Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasar, Musta'în ve Mu'tezz'in halifelikleri devrinde yaşamışlardır. Bu bakımdan bu devirlere ve devirlerini temsîl eden bu halîfelere dâir kısa, fakat özlü bir bakış gerekiyor. Önce şunu söyleyelim ki Emevî Halîfeleri, açıktan açığa dînin aleyhinde bulunmaktan çekinmiyorlardı. Onlar da yalan hadis uyduranları koruyorlar, onlar da îcâb edince dînî bir kisveye bürünüyorlardı; fakat zamanlarında, Felsefe, Kelâm, Ricâl bilgileri tam anlamıy-

---

[*] Hımmânî için «Tenkıyh'ul-Makaal»e (III; S. 156) ve «Reyhânet'ül-Edeb»e bk. (I; S. 346—347).

la henüz tekemmül etmemişti; çeşitli fırkalar, henüz ilmî tartışmalara girişmemişlerdi. Ümeyyeoğulları, Hâşimî - Emevî rakabetini, Arab milliyetçiliği siyâsetine çevirmişler, insanları, yaratılış bakımından eşit sayan, inananları kardeş kabûl eden, ırk, milliyet, renk, dil, soy-boy ayrımını kaldıran, yaşayışta, mal ve ganîmet bölümünde, hukukta tam bir müsâvât esâsına dayanan İslâm ıktidârı, onların zamânında bir Arap saltanatı, bir soylular ıktidârı hâline gelmiş, halk, şerefliler, horlananlar, yaşayanlar ve sürünenler sınıflarına ayrılmıştı. Siyâset hayâtına, Ehlibeyt'in öcünü almak üzere atılan Abbasoğullarına, hor görülen toplum, Arap olmayanlar yardımcı olmuştu; bu yüzden Abbasoğulları, ilk zamanlarında, Arap milliyetçiliğinin tam aleyhinde hareket etmişlerdi. Hilâfeti kazandıktan sonra da aynı siyâseti yürütmek'e berâber, dînî fırkalara dayanmak zorunu da duydular; bütün bu fırkalara karşı kendilerini, dâimâ Rasûlullâh'ın (S.M) meşrû' halîfeleri, buyruklarına uyulması gereken «Ül'il-Emr — Buyruk Sâhipleri» ve Mü'min'er Emîri göstermeye çalıştılar; esâsen hareketlerinin sorumsuzluğunu da bununla sağlamak gayretindeydiler.

Abbasoğulları, Hâsimîlerdendi; fakat en büyük rakıypleri, Hâşimîlerden Alî evlâdıydı; Ümeyyeoğullarının yıkımıyla Alî evlâdının kıyâmı bitmemişti. Şîa'nın ezici çoğunluğu, onlara bağlıydı; Abbasoğulları taraftarları, usûlü, fürûu tedvîn ve tesbît edilmiş bir mezhebe sâhip değillerdi. Bu yüzden Abbasoğulları, bâzı kere Alî evlâdına taraftar görünmek, bâzı kere çeşitli düzenlerle onların en üstün mümessilerini yok etmek, bâzı kere Şî'a'nın aleyhindeki mezheplere sarılmak yolunu tutmuşlardı. İmâm Ca'fer'us-Sâdık'a (A.M) karşı Mansûr'un, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'a (A.M) karşı Hârûn'ür-Reşîd'in hareketleri, bu yoldaydı. Me'mun'sa, büsbütün yeni bir denemeye girişti; O, İmâm Rızâ'ya (A.M) hilâfeti vermek istemişti. İmâm (A.M), işin sonunu önceden görerek buna râzı olmayınca, O'nu, kendisine velî-ahıt yaptı; fakat Abbasoğullarının kıyâmı, kontrolsüz ıktidârın elden çıkması korkusu, belki de inan-

cıyla saltanat sevgisinin çarpışması, bu işe son verdi. Biz Me'mûn'u, inancına tam sâdık bir kişi saymayı, aşırı saflık sanıyoruz.

Kendilerini, Rasûlullâh'ın (S.M) halîfeleri sayan, mü' minler emîri tanıyan, zavallı halkı da buna inandırmaya zorlayan, inanmayanların seslerini, nefeslerini yokeden, ül'il-emr kisvesine bürünüp kendilerine baş kaldıranların başlarını ezen, bunu, İlâhî bir emir tanıtan Abbasoğulları, zulümde, israfta, sefâhette, Ümeyyeoğulların kat-kat geçmişlerdi. Ümeyyeoğulları, bir tek yolun yolcusuydular; bunlarsa, zamâna göre yol değiştiriyorlardı. Me'mun, Alî evlâdına taraftarlık ediyor, Mütevekkil, şiddetle ve hunharca onları eziyordu. Muntasar, onun zıddı bir siyâset güdüyor, men'edilen Kerbelâ ziyâretine müsâade ediyor, «Fedek»i Alevîlere veriyordu. Araplara karşı Arap olmayanları tutarlarken, saltanatlarının devâmı için Türklere sığınıyorlar, hattâ son zamanlarında, Şîî ve Müteşeyyi' bir zümre olan, fakat iyiden iyiye güçlenen Fütüvvet ehlinin riyâsetini elde ederek İslâm hükümdarlarına Fütüvvet ehlinin riyâsetini elde ederek İslâm hükümdarlarına Fütüvvet icâzetleri göndererek onların kuvvetlerinden yararlanmayı bile denemeye girişiyorlar, bütün bu siyâsî fa'âliyetlerinde, hüküm verirlerken din adamlarını, zevka daldıkları zamansa nedimleri, şâirleri, yanlarından ayırmıyorlardı («İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları» adlı makalemize bakınız; İst. Üniv. Iktisat Fakültesi Mecmuası; C: XI; Sayı: 1—4; İst. 1952. Bilhâssa Ayrı Basımının 75—83. sahîfelerine ve Ahmed b. İlyâs'in-Nakkaş'ıl-Hartburti'nin «Tuhfet'ül-Vasâyâ»sına bakınız) [*].

Muâviye'nin «Yeşil Kasr» ı, kurulan sarayların, köşk-

---

[*] Fütüvvet ehlinin Şia propagandası, Osmanoğulları devrinde de devâm etmiştir. Metinde adı geçen makalemize: S. 88—102 ve «Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet - Nâmesi» adlı makalemize bakınız (İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası; C: XVII; No: 1—4; 1960).

lerin yanında pek sönük kalmıştı. Halk sürünüyordu; yiyecek bulamayanlar, ölü eti yemekten bile çekinmeyecek bir haldeydi; fakat sefâhet sürüyordu; zekâtlar, ganîmetler, sefâheti sürdürüyordu. Şâir Ebü'l - Atahiye [*], halkın hâlini, duyabilen kulaklara duyurmaya çalışırken Ebü'l - Aynâ' [**], Mütevekkil'in yaptırdığı kasrı, «Dünyâyı bir eve sığdırmışsın» diye övüp câizeler alıyordu. Mu'tezz, «El - Kâmil» adını verdiği kasrı, altınlarla, zümrütlerle, mücevherlerle bezetiyor, El - Mu'temid, «E's-Süreyyâ» adını taktığı köşkünü, şâire, «Bunu mutlaka periler, melekler yapmış» dedirterek övünüyor, El - Muktedir, sarayını Romalı, Yunanlı, Zencî kullara kurduruyordu.

Köşkler, saraylar, kapıcılar, haremağaları, câriyeler, İçki ve müzik... Ca'fer-i Tayyâr'ın (A.M) torunlarından Yahyâ'nın, Hasan b. Zeyd-i Alevî'nin, Ya'kub b. Leys-i Saffâr'ın, Muhammed b. Ca'fer b. Hasan'ın kıyamları, Kazvin'de, Basra'da ayaklanmalar, Mâzyâr-ı Mâzenderânî'nin, Bâbek'in, Afşin'in isyânları... Boğuşma, zulüm, ölüm, zındanlarda açlıkla - susuzlukla öldürülenler... Ve sürünen, aç kalan, midesini kemiren insanlar... Mü'minler emîri adına hutbeler, Ül'il - emre itâat fetvâları ve Halîfe. Bunların hepsi var; fakat asıl İslâm, İslâm'ın sâf, temiz, tarafsız, eşit adâleti; bu, yok olup gitmişti; hattâ târih sahîfelerinden bile yokedilmek isteniyordu bu.

***

§ Abbasoğullarının sekizinci Halîfesi olan ve sekiz yıl hilâfet süren Hârûn oğlu Mu'tasım İbrâhîm Muhammed, ikiyüz yirmi yedide (841 M.) ölmüş, yerine oğlu El - Vâsık billâh Hârun geçmişti. Ölümünde, sekizbin altını, oniki milyon dirhemi, sekiz oğlu ve sekiz kızı kalan Mu'tasım'ın zamânında Bâbek; Afşin ve Mazyar isyanları olmuş, aley-

[*] Ebû'l-Atâhiye için «Reyhânet'ül-Edeb»e bakınız; V. S. 130—209.

[**] Ebû'l-Aynâ için aynı esere bk. I, S. 142.

hine kıyâm eden kardeşinin oğlu Abbas, onun hapsinde can vermişti. Korkunç, kan dökücü bir adamdı.

Me'mûn'un zamânında, Kur'ân-ı Mecîd'in mahluk olup olmadığını tartışmak, devrin bir modası olmuştu. Meşhur muhaddis ve Ehlisünnet mezheplerinden birinin kurucusu Ahmed b. Hanbel de Mu'tezile inancını kabûl etmeyip Kur'ân'ın gayr-i mahluk olduğunda direnmesi yüzünden tutuklanmış, dayak yemiş, zindana atılmış, ancak Mütevekkil'in zamânında kurtulabilmişti.

Vâsık, beş yıl hilâfet tahtında oturduktan sonra ikiyüz otuzikide otuzaltı yaşında öldü (846 M.); yerine Mu'tasım'ın oğlu El - Mütevekkil Ca'fer geçti. Bu kişi, tam bir zevka düşkün, şehvete tutsak, müsrif ve sadist çılgındı. Ca'ferî, Garîb, Melîh... Bütün bu kasırlara milyonlar sarfedilmişti. Arûs Kasrının yapımına otuz milyon dirhem harcanmıştı. Me'mûn'a tam zıt bir siyâset güden, fakat gece - gündüz içkiden baş kaldırmayan bu mü'minler emîri (?!), İmâm Huseyn'in (A.M) mübârek türbelerini yıktırmış, kabrin bulunduğu yeri sürdürmek, merkatten hiçbir eser bırakmamak istemiş, ziyâret edenleri cezâlandırmış, hattâ bir aralık Şam'ı merkez yapmış, tam Ümeyyeoğullarını temsîl etmek istemiş, fakat dileklerinden hiçbirini başaramamıştı. Kardeşin'n ölümünde zindanda olan, hilâfet makaamına oturur - oturmaz ilk işi, kendisini bu makaama getiren Vezir Abdülmelik'i öldürtmek olmuştu. İçki meclislerinde, yanında sakladığı akrepleri koyuvermek, husûsî bir yerde bes'ettiği arslanları, kaplanları meclise saldırtmak, meclistekilerin korkup kaçışmalarından zevk alıp kahkahalarla gülmek de âdetlerinden biriydi. Hattâ bir kere İmâm Aliyy'ün - Nakıy'yi de (A.M), bu hayvanların bulunduğu yere göndermiş, fakat hayvanlar, İmâm'ın (A.M) çevresinde diz çöküp hayran - hayran mübârek yüzlerine bakmaya başlayınca hemen çıkartmış ve bunu görenlere, kimseye söylememelerini şiddetle tenbîh etmişti. Mütevekkil, ikiyüz kırkyedi Şevvâlinde (861 M.), kendilerine kötü muâmelede

bulunduğu Türk kumandanı Küçük Boğa ve Vasîf tarafından, geceyarısında paramparça edilerek öldürüldü.

Mütevekkil'in yerine geçen oğlu El - Muntasar Muhammed, bir yıl sonra Türkler tarafından hilâfetten düşürüldü ve zehirlenerek öldürüldü. İkiyüz kırksdizde (862 M.) onun yerine geçen Mustaîn b. Mu'tasım, ikiyüz elliikide (866 M.), Sâmırâ'da hapsedildi ve otuzbir yaşında, Mütevekkil'in oğlu Mu'tezz tarafından öldürüldü; fakat hilâfet makaamı, Mu'tezz'e de vefâ etmedi; o da hâcibi Vasîf oğlu Sâlih tarafından hamamda hapsedildi; ağzına tuz doldurulup susuzlukla öldürüldü (255 H. 869 M.); ölümünde yirmiüç yaşındaydı.

***

§ İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M), son zamanlarına dek, kendilerine başvuran îman ve irfan susuzlarını suvarmışlar, hiçbirinin sorusunu cevapsız bırakmamışlardır. Son hastalıklarında, vefâtlarından biraz önce, Ebû - Duâme adlı biri, kendilerini dolaşmaya gelmiş, gideceği sırada ona, «Sizin, bizim boynumuzda hakkınız var; bir hadîs rivâyet edip o hakkı ödememi, seni sevindirmemi ister misin» buyurmuşlardı.

Bu soruya, Böyle bir hadîsi duymayı ne kadar da isterim cevâbını alınca İmâm (A.M) :

«Babam Muhammed b. Alî, babası Aliyy'ür - Rızâ'dan, o, babası Mûsâ b. Ca'fer'den, o, babası Ca'fer'us - Sâdık'tan, o, babası Muhammed'ül - Bâkır'dan, o, babası Alî b. Huseyn'den, o, babası Huseyn b. Alî'den, o, babası Alî b. Ebî - Tâlib'den (A.M) rivâyet etmiştir; Rasûlullâh (S.M), bana, yaz buyurdular diyor Alî; Ne yazayım yâ Rasûlallâh dedim. Yaz buyurdular: Rahmân ve Rahîm Allah adıyle. İman kalbleri pekiştiren, yapılan işleri, ibâdetleri gerçekleştiren şeydir; İslâmsa, dille söylenen ve nikâhı, evlenmeyi helâl eden şey.»

İmâm (A.M), «Bu hadis, Rasûlullâh'ın (S.M), atam Alî'ye (A.M) yazdırdıkları hadistir vé biz, o yazılı hadîsi, birbi-

rimize armağan olarak bırakagelmişizdir» buyurmuşlardır (Murûc'üz - Zeheb'den naklen, Akıykıy-i Behşâyeşî'nin «Zindegânî-i İmâm Hasan-ı Askerî» adlı kitabı; Kum—1356, S. 59—61).

⁂

§ İmâm Aliyy'ün - Nakıyy'il - Hâdî (A.M), hicretin ikiyüz elli dördüncü yılı Recebinin üçüncü günü vefât etmişlerdir; aynı yılın Cumâdelâhırasının yirmiyeşinde vefât ettikleri de rivâyet edilmiştir. Mu'temid tarafından zehirletildiği meşhur rivâyettir. Fakat Mu'temid, ikiyüz ellialtı Recebinde halîfe olmuştur; ondan önce de ikiyüz ellialtıda Vâsık'ın oğlu Mühtedî Muhammed halîfeydi ve bir yıl sonra öldürüldü. Bu bakımdan İmâm Aliyy'ül - Hâdî'yi (A.M), Mu'tezz'in zehirlettiği, yâhut onun emriyle Mu'temid tarafından zehirlendiklerini kabûl etmek îcâb eder.

§ İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M), yıkanıp tekfîn ve tecnîzlerinden sonra evde, cenâzelerini, oğulları İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M) kılmışlar, sonra cenâze, kalabalık bir cemâatla şehirde gezdirilmiş, Mu'temid, bir kere daha cemâatla namazlarını kılmış, evlerine dönülmüş, oraya defnedilmişlerdir. Salavât'ullâhi ve selâmuhû aleyhi ve alâ

Âbâihi'il - Izâm ve Evlâdihi'l - Kirâm.

⁂

§ Eserleri.

1) Cebr ve Tafvîz ehline yazdıkları Risâle.
2) Kadı Yahyâ'nın sorularına cevaplar.
3) Dînî hükümlere dâir sözleri.

⁂

§ İmâm Aliyy'ün - Nakıyy'il - Hâdi'nin (A.M) vefâtlarında, İmâm Hasan'ül - Askerî'den (A.M) başka Huseyn, Muhammed ve Ca'fer adlı üç erkek, bir de kız çocukları vardı.

§ Ashâbından bâzıları.

İsmâîl b. Mihran.

İmâm Rızâ'ya da (A.M) erişmiş olan İsmâîl'in, Kur'ân-ı Mecîd'e, Mü'min'le kötülük eden kişiye ve diğer meselelere âit risâleleri olduğu gibi Hz. Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) hutbelerini de toplamıştır. Daha önce de kendisinden bahsetmiştik.

Ahmed b. İsâ'l - Aş'arî.

Tevhîde, Müt'a'ya, nâsih ve mensûha, nevâdire dâir tasnifleri vardır.

Sakr b. Dülef.

İmâm Aliyy'ün - Nakıy'den (A.M), kendilerinden sonra oğulları İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) imâm olacaklarını, onların oğullarının da, Rasûlullâh'ın (S.M) zuhûrunu müjdeledikleri Mehdî olduğunu rivâyet eden zattır.

Yahyâ b. Herseme.

Me'mun tarafından İmâm Aliyy'ün - Nakıy'yi (A.M) getirmek üzere Medîne'ye gönderilen zatıtr. İmâm'dan (A.M) gördüğü mûcizeler üzerine, «Şehâdet ederim ki Allah birdir, Muhammed, O'nun Rasûl'üdür; sizlerse vasıylersiniz» deyip İmâm'a tâbi' olmuş, İmâm'ın (A.M) ömürleri boyunca hizmetlerinden ayrılmamıştır.

Rıdvân'ullâhi Aleyhim ecmaîn.

(Dâiret'ül - Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şîiyye; Umdet'ut-Tâlib, A'yân'üş - Şîa, Tenkıyh'ul-Makaal, Bıhâr'ül - Envâr, Reyhânet'ül Edeb, Çhârdeh Ma'sûm v.s.)

ONBİRİNCİ İMÂM

HASAN B. ALİYY'İL - ASKERÎ (A.M)

§ Hicretin ikiyüz otuzikinci yılı Rabîulâhırının sekizinci cumua günü Medîne-i Münevvere'de dünyâyı teşrîf etmişlerdir; doğum târihlerinde başka rivâyetler de vardır. Babaları, İmâm Aliyy'ün - Nakıyy'il - Hâdî (A.M), anneleri «Hadîs» tir; adlarının «Selîl» ve «Sûsen» olduğu da rivâyet edilmiştir; İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) vefâtlarından sonra, Şia'nın kendilerine baş vurmaları, «Cedde - Büyük Anne» lâkabıyla anılmaları, bu hanımın yüceliğine, ululuğuna delildir. Şeyh Saduk, Ahmed b. İbrâhîm'in, «İkiyüz altmış iki yılında, İmâm Muhammed'üt - Takıy'nin (A.M) kızları, İmâm Hâdî'nin (A.M) kızkardeşleri Hakîme Hâtûn'a gittim; perde ardından kendileriyle konuştum; inançlarını sordum. Bir - bir, İmâmları saydılar; son olarak da İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) oğulları Hz. Huccet'i (A.F) andılar. Ben, Şimdi O nerede diye sorunca, «Gizli» buyurdular. Peki dedim, şimdi Şîa kime başvuracak? «İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) anneleri, Büyük Anne'ye dediler. Kadının vasıy olması mümkin mi demek istedim; buyurdular ki: «Alî oğlu Huseyn'e uy; o da oğlu Alî b. Huseyn'i (A.M) gizlemek için Zeyneb'i vasıyyet etmişti; Zeyneb (A.M), Alî b. Huseyn'den (A.M) duyduklarını halka söylerdi» dediğini rivâyet etmektedir.

§ İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), babaları İmâm Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M) vefatlarında yirmiiki yaşlarını doldurmuşlardı; yirmiüçüncü yaşlarını sürmedeydiler. Künyeleri «Ebû-Muhammed», lâkapları «Hâdî, Rafıyk, Zekiyy, Takıyy, Hâlis» ve «Askerî» dir; evvelce de arzettiğimiz gibi baba-

larıyla Sâmırâ'da, Asker mahallesinde oturdukları için ikisine de «Askeriyyeyn» denmişti. Bir tek oğulları Hz. Huccet'den (A.F) başka evlâdları olmamıştır.

§ İmâm Haasn'ül - Askerî (A.M), babaları İmâm Aliyy'ün - Nakıy'yi (A.M) Mütevekkil, Irak'a dâvet edince, berâber gitmişler, Sâmırâ'da yerleşmişlerdi. Büyük kardeşleri Muhammed, ikiyüzelli dört yılında vefât ettiler. İmâm Aliyy'ün - Nakıy'ye uyanların çoğu, kendilerinden sonra Muhammed'in imâm olacağını sanmışlardı. Vefâtında, Alî ve Abbasoğulları, Kureyş boyuna mensûb olanlar ve halk, hükûmet ricâli, başsağlığı vermek için İmâm'ın (A.M) evlerine gitmişlerdi. Yalnız Hâşimîler yüzelli kişiyi buluyordu. Bu sırada İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M), yenleri, yakaları yırtılmış bir halde huzûra geldiler. İmâm Aliyy'ün - Nakıy, kendilerine, «Oğlum» buyurdular, «Allâh'a şükret; çünkü senin hakkındaki takdîrini ızhâr etti.» Hasan'ül - Askerî (A.M), bu söz üzerine ağlaya - ağlaya «Biz gerçekten de Allâh'ınız ve Gerçekten de biz gene O'na dönenleriz» âyet-i kerîmesini okuyup (II, 156) «Hamd Âlemlerin Rabbi Allah'a ve ben senin yasınla, bize nîmetlerini tamamlamasını dilerim» buyurdular (Tenkıyh'ul - Makaal; I, Hasan b. Hasan-ı Aftas maddesi, S. 272).

§ Muhammed b. Yahyâ, İmâm Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M), oğulları Muhammed'in vefât ettikleri gün Hasan'ül - Askerî'ye (A.M), «Allah, onun yerine seni, bana halef kıldı; Allâh'a şükret» buyurduklarını bildirir (Cevâd Fâzıl : Ma'sûmîn-i Çhardeh-gâne, S. 194).

Ebû - Hâşim Ca'fer, Muhammed yeni vefât etmişti der, İmâm Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M) huzûrlarındaydım; kendilerine, Muhammed'in vefâtı, İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M) oğulları İsmâîl'in vefâtına ve Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M) İmâm oluşuna ne kadar da benziyor demek istemiştim; bu söz, gönlümden geçiyordu; fakat ben daha söz söylemeden İmâm (A.M), «Allah, İsmâîl'in vefâtından sonra Mûsâ'l - Kâzım (A.M) hakkında takdîrini nasıl ızhâr ettiyse, Muham-

med'in vefâtından sonra da Ebû - Muhammed'in (Hasan'ül-Askerî) hakkındaki, evvelce bilinmeyen takdîrini o sûretle izhâr etti» buyurdular (Aynı; S. 194—195).

Ebû - Bekr-i Fehfekî, İmâm Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M), kendisine, «Oğlum Ebû-Muhammed, bütün Muhammed soyu içinde en yüce ve en ulu kişidir; İmâmet makaamına en lâyık olan odur; oğullarımın en üstünüdür o; benim yerime o geçecektir; sorulacak şeylerinizi, muhtâç olduklarınızı ona sormanız gerek» diye yazdıklarını bildirmiştir (Aynı, S. 195).

* * *

§ İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), Abbasoğulları halîfelerinden El - Mu'tezz, El - Mühtedî ve El - Mu'temid zamanlarında yaşadılar.

El - Mu'tezz, ikiyüzelli iki hicrîde Halîfe olmuştu (866 M.). Kardeşi El - Müeyyed'i öldürtmüş, öbür kardeşi Ebû - Ahmed'i habsettirmiş, Halîfeliğini engelsiz bir hâle getirmeyi kurmuştu. Devlet hazinesinde para kalmamıştı; asker para alamadığından isyân etti. Kumandan Vasîf, isyânı bastırmaya uğraşırken öldürüldü. İkiyüzelli üçte Bağdad'da karışıklık çıktı; ertesi yıl, Halîfenin kışkırtmasıyla Türk Kumandanı Boğa öldürüldü. Halîfe, askere para bulmak için annesine başvurdu; bu hanımın tükenmez hazneleri vardı; fakat oğluna yardımda bulunmadı; sonunda, zamanı, batıda Bizanslıların hücumlarıyla, ülkede, Hâricîlerin isyânlarıyla, askerin ayaklanmasıyla, yağmalarla, zulümlerle geçen Mu'tezz, Vasîf oğlu Sâlih tarafından ikiyüzelli beş Recebinde (869 M.) Halîfelikten indirildi; bir yeraltı zındanının hamamına habsedildi; ağzına tuz dolduruldu; birkaç gün sonra yirmiüç - yirmidört yaşında öldü.

Mu'tezz'in zamanında Aleviler (Alî evlâdı) ve Şîa, şiddetli takiplere, işkencelere uğramıştı.

El - Mu'tezz'in yerine El - Mühtedî Ebû - İshak Muhammed b. Vâsık Halîfe oldu. Babasının ölümünden sonra Hi-

lâfete getirilmek istenen, fakat yaşının küçüklüğü yüzünden vazgeçilen Mühtedî ikiyüzelli beş Recebinin yirmiyedinci günü Hilâfet tahtına oturtuldu. Türk kumandanı Mûsâ b. Boğa, İran'da, Alî evlâdının çıkardığı isyânla uğraşırken Mühtedî'nin Halîfe olduğunu duyunca Sâmırâ'ya döndü; Mu'tezz'in annesinin bütün haznelerine elkoymuş olan Vasîf oğlu Sâlih'ten, bunları alacağına dâir Halîfeye yemîn ettirdi. Fakat Sâlih bir türlü bulunamıyordu; asker isyân hâlindeydi; Hâricîlerin çıkardıkları kargaşalık sürüyordu; Bağdad, asker tarafından yağma edilmişti. O sırada Sâlih bulunup Mûsâ tarafından öldürtüldü. Mûsâ, Hâricîlerle uğraşırken Mühtedî, halkı onun ve kardeşinin aleyhine kışkırttı; ikisi de para - pul, hazne sâhibi olmakla töhmetleniyordu; kardeşi Muhammed öldürüldü; fakat askere karşı duramayan Mühtedî, esir düştü. Ellerini bağlamışlar, dövüyorlardı. Halîfeyi ve Halîfeliği bırakmasını istiyorlardı. Oysa, önce Ömer b. Abdülâzîz'in siyâsetini gütmek isterken bu sefer, Üçüncü Halîfeyi taklîd ediyor, bana bu elbiseyi Allah giydirdi; ben bu vazîfeyi bırakamam diyordu. Sonunda ikiyüzelli altı Recebinin onaltıncı günü ayaklar altında can verdi (870 M.).

Yerine keçen Mütevekkil'in oğlu El - Mu'temid Ahmed, işlerin hemen hepsini, kardeşi Ebû-Ahmed El-Muvaffak'la vezîri Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan'a bırakmış, kendini içkiye, zevka vermişti. Furat bölgesinde Zencîlerin isyânı, Hâricîlerin çıkardıkları kargaşalık, Bizanslıların batıdaki saldırıları devâm ediyordu. Ya'kûb b. Leys-i Saffâr, ikiyüzelli üçte Saffâriyye devletini kurmuş, Mu'temid zamanında bu devlet, bütün Horasan ülkesini ele geçirmişti.

Mu'temid, hükûmet merkezini Bağdad'a nakletmişti; ikiyüzyetmiş dokuz Recebinde (892 M.), kendini bilmeyecek bir derecede sarhoşken, Furat'ta kayık gezintisine çıkmış ve kayığın içinde can vermişti. Bu Halîfenin zamanında öldürülenlerin sayısı, yarım milyonu aşmıştı (Zindegânî-i İmâm Hasan-i Askerî A; S. 29—31; Ma'sûmîn-i Çhardeh - gâne; S. 188—190).

⁂

§ Abbasoğulları, devlet ricâli, Rasûlullâh'ın (S.M) Ehlibeytine düşman olanlar ve Şîa'ya karşı duranlar da dâhil olduğu halde herkes, Ehlibeyt İmâmlarının bilgilerini, mânevi kudretlerini, ahlak bakımından üstünlüklerini, her hususta ümmetin seçilmiş kişileri olduklarını inkâr edemiyorlar, onlara, içlerinden gelmemekle beraber gene de hürmet etmek zorunda kalıyorlardı.

Şeyh Saduk'un «İkmâl'üd-Dîn» de, Şeyh Müfîd'in «İrşâd» da bildirdikleri ve bunlardan başka târihçilerin, Ricâl Bilginlerinin de kaydettikleri bir olay bunun tanığıdır.

Halîfenin en yakın adamı, vezîr ve kumandan Ubeydullah b. Hâkan'ın oğlu Ahmed, İmâm Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M) vefâtlarından sonra İmâm Hasan'ül - Askeri'nin (A. M) kardeşi Ca'fer'in, Ubeydullah'a mürâcaatını şöyle anlatıyor :

Ca'fer, babamın huzûruna girdi ve Halîfe'ye, babalarının (İmâm Aliyy'ün - Nakıy'nin (A.M) makaamına kendisinin geçtiğini kabûl ettirir, Halîfenin bunu kabûl ettiğini halka duyurursa her yıl, hilâfet makaamına yirmi bin dînar vereceğini söyledi; babamdan bu işi başarmasını recâ etti.

Babam, bu söze pek kızdı ve bağırarak, ahmak dedi; Halîfe, kılıcını çekmiş, kamçısını kaldırmış, babanın, kardeşinin İmâmetine inananları, bu inançtan döndürmek için elinden geleni yapıyor, başaramıyor; sense böyle bir mevkii parayla mı elde etmek istiyorsun? Ne ham düşüncedir bu. Babana, kardeşine uyanlar, sende böyle bir liyâkat görürlerse, ne halîfenin tavsıyesine gerek kalır, ne başkasının.

Ve Ca'fer'i huzûrundan çıkarttı; memurlara da, bir daha gelirse içeriye sokmamalarını buyurdu.

Ahmed, anlatışına devâm ediyor:

İbn'ür - Rızâ Hasan, bütün Alî evlâdı içinde eşine rastlanamaz biri, ağırbaşlılığıyla, bilgisiyle, olgunluğuyla her-

kesin saygısını kazanmış. Birgün, Sâmırâ'da babamın ya nındaydım; bir tören günüydü; herkes bölük - bölük girip çıkmadaydı. Bu sırada perdeci aceleyle geldi ve babama, «İbn'ür - Rızâ Ebû - Muhammed geldi» dedi. Halîfeden, onun yakınları olan birkaç kişiden başka kimse künyesiyle anılmazdı; künyeyle anılmak, büyük bir şerefti, büyük bir saygıydı. Babam hemen, tez buyursunlar dedi. Perdeci çıktı; biraz sonra da uzunca boylu, esmer benizli, güzel yüzlü birisi, vekarla içeriye girdi. Babam, onu görür - görmez yerinden kalkıp birkaç adım atarak karşıladı; yüzünü, göğsünü öptü; elinden tutup oturduğu yerin yanıbaşına aldı, oturttu. Konuşmaya başladılar; birkaç kere de ona, «Sana fedâ olayım» dediğini duydum. Derken perdeci, Mütevekkil'in oğlu ve halîfenin kardeşi Muvaffak'ın geldiğini haber verdi; babam, yüzünü perdeciye çevirmedi bile; Ebû-Muhammed'le konuşmadaydı. Kılıçlı askerlerin ortasında yürüyen Muvaffak, meclise girince babam, Ebû-Muhammed'e, «İsterseniz teşrîf edebilirsiniz» dedi ve memurlara, askerin ortasından geçirmemelerini tenbîh ederek O'nu uğurladı.

Ben, bu zâtın kim olduğunu merak ediyordum. Memurlardan sordum; birisi, tanımıyor musun dedi, Alevîlerden İbn'ür - Rızâ Hasan b. Alî. Geceleyin, babam yatsı namazını kılmıştı; ona da sordum. Babam, O dedi, öyle bir kişidir ki hilâfet, Abbasoğullarından alınsa, Halifeliğe O'ndan lâyık hiçbir kimse yoktur; Şîa'nın önderi Alî oğlu Hasan'dır o. Ne yazık ki babasını görmedin; görseydin, babana çok kızardın.

***

§ İmâm'a (A.M) hizmet eden Ebû-Hamza Nasîr diyor ki:

Çok defâ İmâm'ın (A.M), bâzı kişilerle türkçe, farsça, rumca ve başka dillerle konuştuklarını duydum ve kendi kendime, Medîne'de doğdukları hâlde bu dilleri nasıl biliyorlar diye şaştım. Bana, «Böyle olmasa» buyurdular, «Huccet'le ona uyanlar arasında nasıl fark olur?»

§ İmâm (A.M), Mu'tezz'in öldürülmesinden yirmi gün önce, Ebû'l - Kaasım b. Ca'fer-i Zübeyrî'ye bir mektupla evinde oturmasını, yakında meydana gelecek olaya dek evinden çıkmamasını emir buyurmuşlar, Mu'tezz öldürüldükten sonra ona bir başka mektup göndererek, söyledikleri olayın meydana geldiğini bildirmişlerdir.

*
* *

§ Kendî, Kur'ân-ı Mecîd'de, kendince bulduğu tenâkuzlara dâir bir kitap telîfiyle meşguldü. Birgün talebesinden birkaçı, İmâm Hasan'ül - Askerî'yi (A.M) görmeye gelmişti. İmâm (A.M), onlara, «İçinizde, üstâdınıza cevap verecek dirâyetli biri yok mu» buyurdular. Onlar,' biz onun talebesiyiz; üstâdımıza îtirâz edemeyiz dediler. İmâm (A. M), söyleyeceğim sözleri, biriniz ona söylesin; cevâbını da gelip bana bildirsin» buyurup içlerinden birine, «Üstâdın huzûruna var; hürmetle ona de ki» buyurdular, «Aklıma bir soru geldi, buna da sizden başka hiçbir kimse cevap veremez. Kur'ân'ı söyleyen, sizin anladığınız anlamlardan başka bir anlam kastetmiş olamaz mı? Bu takdirde, sizin, Kur'an'daki anlamlara âit mülâhazalarınız, yersiz olmaz mı?»

Şâgirdi, Kendî'nin yanına vardı ve bu soruyu sordu. Filozof, biraz düşünüp, Sorunu bir daha tekrarlasana dedi. Soru tekrarlanınca, biraz daha düşünüp Evet dedi, lûgat ve fikir bakımından bu, mümkündür; Allah aşkına doğru söyle; sen henüz böyle bir düşünceye varacak derecede değilsin; bu soruyu kim öğretti sana?

O kişi, doğrusu bu dedi; bana bu soruyu Ebû - Muhammed Hasan belletti.

Kendî, Şimdi dedi, doğruyu söyledin; böyle soruları, ancak o soy mensupları sorabilirler; ancak onlar gerçeği aydınlatırlar.

Ve bu hususta yazdığı müsveddeleri yoketti (Manâkıb-ı İbn Şehr - Âşûb'dan naklen Seyyîd Emînüddîn Muhsin-i

Âmilî'nin «A'yân'üs Şîa» sı; Zindegânî-i İmâm Hasan-ı Askerî A. S. 107—109).

***

§ İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M), ataları gibi, Rasûl-i Ekrem (S.M) gibi, lûtuflarına, keremlerine sınır yoktu; kendilerinden isteneni, umulandan fazlasıyla ihsân ederlerdi. Ebû-Yûsuf Kesîr-i Abbâsî adında biri hikâye eder:

Ev kilfetinin çokluğundan dolayı sıkıntıya düşmüştüm; Abbasoğullarıyla, Halîfeye yakın kişilerle dostluğum vardı; onlara yazıyla başvurdum; bir sonuç elde edemedim; hepsi de kendi âlemlerindeydi. İmâm Hasan'ül - Askerî'ye (A.M) hâlimi bildirmeye karar verdim; fakat kendileriyle de bir tanışıklığım yoktu. Sonunda hâlimi kendilerine açtım. Beni fazla söyletmeden, hemen bir kese verdiler bana. Huzurlarından ayrılınca keseyi açtım; içinde dörtyüz dînar tutan altın vardı. Borçlarımı verdim, sıkıntıdan kurtuldum.

§ Muhammed b. Aliyy-i Abbâsî der ki :

Sıkıntıdaydım; yolda İmâm Hasan'ül - Askerî'ye (A.M) rastladım, ihtiyâcımı arzettim. Yanlarındaki kişiye, «Sende ne varsa ver» buyurdular. O zat bana, kendisinde bulunan yüz dînârı verdi.

§ İmâm (A.M), Alî b. Ca'fer'e, dostlara, Şîa'ya bölünmek üzere ikiyüz bin dînar yollamışlardı.

§ Ebû - Hâşim der ki :

Sıkıntıya düştüm; İmâm'dan (A.M) biraz yardım istemeyi kurdum; fakat istemekten de utandım. Evime varınca gördüm ki Hazret bana, yüz dînar yollamışlar, bir de «Ne vakit ihtiyâcın olursa, utanma; umduğunu bulursun; iste» diye mektup yazıp göndermişler.

§ İmâm (A.M), «Cennette bir kapı vardır, adı Ma'rûf'tur; o kapıdan, hayır sâhiplerinden, iyilik edenlerden başkaları giremezler; Allâh'a hamdolsun ki ben, halkın ihtiyâcını gidermeye çalışmadayım» buyurmuşlar, sonra Ebû -

Hâşim'e bakıp «Siz de bu yolda yürüyün; çünkü bu dünyâda cömertlik edenler, iyilikte bulunanlar, âhırette de ma'rûf olurlar» demişlerdir.

§ İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), bilgiye, irfâna pek büyük bir önem verirlerdi. «Bütün dünyâ ve dünyâda ne varsa hepsi bir lokma olsa, ben de o bir lokmayı alsam da bilen, îman ve irfan sâhibi olan birisine versem, gene de onun hakkını ödeyememekten korkarım. Ama bilgisiz, kötü bir kişiye, bir yudumcağız su versem, aşırı gittiğimden, israf ettiğimden korkarım» buyurmuşlardır.

§ «Allâh'ı tanık tutarım ki, babam Aliyy b. Muhammed'den duydum; o, babası Mûsâ'dan, o, babası Ca'fer'den, o, babası Muhammed'den, o, babası Alî'den, o, babası Huseyn'den, o, babası Ebû - Tâlib oğlu Alî'den, o, Peygamber'den, o, Cebrâil'den, o, Mikâil'den, o, İsrâfil'den duymuştur; o, Allâh'ı tanık tutarak der ki: Levh-i Mahfûz'da, şarab içen, putları övenle, onlara tapanla eşittir yazılıdır» buyurmuşlardır.

Ebû - Nuaym Fazl b. Dekin, «Tezkiret'ül - Havâss»ında, bu hadîsi naklettikten sonra, «Hz. Rasûl'ün (S.M) Ehlibeyti yoluyla rivâyet edildiğinden pek değerlidir» der.

§ İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), «Tuhaf'ül - Ukuul» de zikredildiği gibi Ehlibeyte uyanlara şu sûretle öğüt verirlerdi:

«Allah yolunda takvâya riâyet etmenizi, mücâhededе bulunmanızı, iyilikte bulunandan, yâhut günah işleyenden, kimden olursa olsun, size emânet edilen şeylere riâyette bulunmanızı, emânete hıyânette bulunmamanızı tavsiye ederim.... Komşularınızla iyi geçinmenizi, Allâh'a ibâdetteyken secdede uzun müddet kalmanızı, kulluğu bırakmamanızı dilerim; çünkü Rasûlullâh'ın (S.M) risâleti, bu esaslara dayanmaktadır... Halkla iyi geçinin, onları dolaşın, hastalarının hatırlarını sorun. İçinizden biri, takvâ sâhi-

bi olur, doğru söyler, gerçek muâmelede bulunur, İslâmın edeplerine riâyet eder, dînî vazîfelerini yerine getirirse, halk, bu kişi, Ehlibeytin yolunda der; buysa bizi sevindirir; bizim övüncümüz, bezentimiz olun; buna gayret edin; başımızı yere eğdirecek hareketlerden çekinin; bize halkın sevgisini celbedin; bizden, onların kötü zanlarını, bize lâyık olmayan düşüncelerini giderin; çünkü biz, hakkımızda söylenecek her çeşit iyiliklerden, övüşlerden üstünüz; o övüşlere, daha da lâyıkız; aleyhimizde söylenecek kötülüklerdense uzağız; bizim Peygamber'e (S.M) yakınlığımız var; Kur'an, hakkımızı tâyîn etmiştir; Tathîr âyeti, Allah tarafından, bizim hakkımızda inmiştir; bizden başka kim o âyeti kendisine nisbet ederse, yalan söylemiş olur.»

§ Akıykıy-i Behşâyişî, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A. M), Müslümanların birleşmesine dâir bir mektuplarının farsçaya çevirisini, «Zindegânî-i İmâm Hasan-ı Askerî A.» de, «Târîh-i Sâmırâ» dan naklen sunmakta (C. 2, S. 13 ten) :

«Müslümanları, bir âilenin fertleri bilmen, vazîfendir; yaşlıları baba mesâbesindedir, küçükleri evlât, yaşıt olanlarıysa kardeş. Bunu böyle kabûl edersen, nasıl olur da onların birine zulmedebilirsin? Bu, böyle kabûl edilince, kim, bir başkasının aleyhine bir adım atabilir?. Yâhut onun aleyhinde bulunur, yâhut da zararına çalışabilir?

Şeytan, öbür îman kardeşlerinden daha yüce, daha üstün olduğuna dâir gönlüne bir şüphe salarsa, ondan üstün olduğunu sandığın kişi, senden yaşlıysa, o, elbette benden daha fazla hayırlı işlerde bulunmuştur, benden fazla iyilik etmiştir de; yook, eğer senden küçükse, ben de, ondan daha çok suç işlemişimdir, ondan fazla isyân etmişimdir; o hâlde o, benden çok daha iyi. O kişi, seninle yaşıtsa, ben, işlediğim suçları biliyorum; ama onun suçlu olup olmadığında şüphem var; nasıl olur da şüpheyi yakıynden üstün tutarım de.

Şunu bil ki insanların en iyisi, iyiliği, hayrı insanlarca bilinen, fakat kendisi, halkın ayıplarını, gizli şeylerini yaymayan kişidir.» (S. 121—122)

***

§ Onikinci İmâm'ın (A.F), Mehdî olduğu hakkındaki hadisler ve Şîa'nın, İmâm Hasan'ül - Askerî'yi (A.M) Onbirinci İmâm tanıması, Abbasoğullarının telâşını, ürküntüsünü büsbütün arttırmıştı. İmâm'ın (A.Mî, henüz çocukları olmamıştı; fakat bu, doğru muydu? Buna bir türlü inanamıyorlardı. Onun için de İmâm'ın (A.M) evleri, dâimâ göz altındaydı; kendilerini zındana attırmaksa, daha da emin bir çareydi. Muhtedî, İmâm'ı (A.M) zındana attırmış, Vasîf oğlu Sâlih'i de, hâllerini teftişe, kendisine habervermeye memur etmişti; haklarında her türlü nobranlığı yapması emredilen Sâlih, İmâm'ın (A.M) tesîri altında kalmış, Mühtedi'ye, gündüzün akşama dek, geceleyin sabaha kadar ibâdetle meşgul olan, kimseye bir söz söylemeyen, duâdan, ibâdetten başka birşeyle meşgul olmayan bir kişiye ne yapılabilir ki diye haber göndermişti. Mühtedî, İmâm'ı (A.M) şehîd ettirmeyi kurmuştu; fakat dilediğini başaramadan can verdi.

§ Ebû - Hâşim, Muhtedî zamânında, İmâm Hasan'ül-Askerî (A.Mî ile zındanda berâber bulunduğunu, İmâm'ın (A.M) bir gün, «Bu zâlim adamın ömrü sona erdi; bu gece ölecek» buyurduklarını, o gece Mühtedî'nin öldürüldüğünü ertesi gün de zındandan çıktıklarını söyler (Zindegânî-i İmâm Hasan-i Askerî A. S. 86—87).

§ İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), Mu'temeid tarafından da haosettirilmişlerdi. Zındandaki memurların biri, İmâm'a (A.M), revâ görülen kötü muâmeleleri zevcesine anlatırken kadıncağız, Korkuyorum, onun gibi bir zâta yaptıklarının cezâsını çekeceksin deyivermişti. Adam, zevcesinin bu sözüne pek kızdı; O'nu yırtıcı hayvanların bulunduğu yere attırayım da gör dedi. Ertesi gün, bu fikrini, gereken kişiye de bildirip ondan izin aldı ve İmâm'ı (A.M)

o bölüme yolladı; kendisi de işin ne olacağını görmek için, dışardan seyre daldı. İmâm (A.M), o bölüme girer girmez namaza durdular. Yırtıcı canavarlarsa, İmâm'ın çevresinde saf düzmüşler, oturmuşlar, İmâm'a (A.M) dalmışlardı. Bu hâli gören adam, hemen İmâm'ı (A.M) ordan çıkarttı.

§ Mu'temid gerçekten de hasta bir adamdı. Bir gün, bir yere gidilirken, maiyetindeki askere emir verdi; herkes yanına bir torba alacak, içine doldurduğu toprağı, geçerken muayyen bir yere dökecekti. Aynı yere dökülen toprak, büyük mü, büyük, yüksek mi, yüksek bir tepe meydana getirecekti ve İmâm (A.M), bunu görüp Mu'temid'in kudretini anlayacaktı!

§ İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M), Mu'temid tarafından da birkaç kere hapsettirilmiştir. Bu sûretle devrin iktidârı, hem İmâm'ı (A.M) Şîa'yla görüştürmemiş oluyor, hem çocukları olmasını engelliyor, kendilerini de göz altında bulunduruyordu. Mu'temid, zındandaki memurlardan, İmâm (A.M) hakkında dâimâ haber almadaydı; fakat İmâm'ın (A.M), ibâdetten, namaz ve niyazdan başka birşeyle uğraşmadıklarını haber alabiliyordu yalnız; her gününü oruçla geçirmedeydi İmam (A.M). İftar çağında, kendilerine, evlerinden gönderilen yemeği, zındandakilerle berâber yiyorlardı. Zındanda bulunanlardan da kendilerine uyup uç tutanlar oluyordu. Kendileriyle berâber mahpus olan Ebû-Hâşim, bir gun, gün ortasında, pek hâlsiz düşmüştü. Kimsenin görmediği bir yere çekilip yemeğini yedi; suyunu içti; ağzını silip arkadaşlarının yanına geldi. İmâm (A.M), gülümseyerek kendisine bakmaya başladılar da «Utanma» buyurdular; «Bu, utanılacak bir şey değil. Zâti ben, birbiri üstüne üç gün nâfile oruç tutmanızı istemem; adam, güçten düşer. Hattâ güçlenmek için et yemelisin.»

§ İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M), bir kere de Alî b. Otamış adlı birinin murâkabası altında hapsedilmişti. Bu adamcağaz, Alevîlere (Alî A.M evlâdına) pek düşmandı;

İmâm'a (A.M) iyice eziyet etmeyi kurmuştu; fakat İmâm'ın (A.M) heybetleriyle berâber güzellikleri, temkîn ve vekarlarıyle berâber lütufları, mürüvvetleri, Rabbine karşı ibâdetleri, itâatleri, bu zâtı şaşırtmıştı; bir gün sonra İmâm'ı zındandan çıkardı, bundan sonra da Alî evlâdına riâyet eden inancı sağlam bir kişi kesildi.

§ İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M), son defâ, hicretin ikiyüz altmışıncı yılında hapsedilmişlerdi. Birgün, annelerine, «Bu yıl bir eziyete uğrayacağım» buyurmuşlardı. Anneleri, ağlamaya başlayınca, «Ağlamanın, üzülmenin çâresi yok» demişler, o yılın Safer ayında memurlar gelip kendilerini almışlar, zındana koymuşlardı; kardeşleri Ca'fer de kendileriyle berâber zındana atılmıştı. Birkaç gün sonra Mu'temid, zındancıyı çağırdı, «Git, İmâm'a selâmımı söyle, evlerine gidebilirler» emrini verdi. Memur, zından kapısına gelince, orda eğerlenmiş, gemi vurulmuş bir atın durduğunu gördü. Kapıyı açınca baktı, gördü ki İmâm (A.M), givinmisler, kapıda bekliyorlar. Mu'temid'in selâmını ve emrini söyleyicn İmâm, bir müddet durdular; sonra, «Git, Mu'temid'e söyle, benim çıkmam, Ca'fer'in kalması, ayıp bir şey olur; onunla geldik, onunla çıkacağız» buyurdular. Zındancı gidip hâli Mu'temid'e bildirdi. Mu'temid, «Ca'fer'i de kendilerine hürmeten bırakıyorum; yoksa onu, hem bana, hem kendilerine karşı suçlu gördüğümden habsetmiştim» demesini zındancıya emretti, zındancı dönüp Mu'temid'in sözlerini bildirdi ve ikisini de bıraktı.

§ İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M), ikiyüzaltmış yılı Rabîulevvelinin ilk günü rahatsızlandılar. Hastalıkları Halîfe'ye duyuruldu. Mu'temid, vezîr Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan'ı, yakınlarından beş kişiyle İmâm'ın (A.M) evlerine gönderdi; doktorları da tedâvileri için yolladı; ayrıca Kaazi'l - Kuzât'ı, bilginlerden on kişiyle İmâm'ın (A.M) evlerinde kalmaya memûr etti.

§ Rabîulevvelin sekizinci gününe doğru hastalıkları arttı. O gün, sabahleyin, namazı kıldıktan sonra mübârek

runlarını teslîm ettiler. Yıkanıp kefenlendikten sonra kardeşleri Ca'fer, namazlarını kılmak üzere geldiği sırada Onikinci İmâm Sâhib'ül-Emr (A.F) gelip Ca'fer'in eteğini çekerek, «Amca» buyurdular, «Babamın namazını kılmaya benim senden daha üstün hakkım var.» Ca'fer, geri çekilmeye mecbûr oldu. Zamanın İmâmı, babalarının namazını kılıp çekildiler. İmâm Hasan'ül-Askerî'yi (A.M), Osman b. Saîd (R.H) yıkamışlar, kefenlemişlerdi.

§ Bütün bu rivâyetlerden anlaşılıyor ki gasillerinde, tekfîn ve techizlerinde, namazlarında, yânî bu dînî emirlerin yerine getirilişinde hâriçten hiçbir kimse bulundurulmamıştır.

Bütün bunlardan sonra İmâm'ın (A.M) vefât ettikleri, yıkayıp tekfîn ve techîz edildikleri duyuruldu. Şehir, umûmî bir yas havasına büründü. Dükkânlar kapandı; herkes toplandı; cenâze evden çıkarıldı; şehirde gezdirildi; Mu'temid'in emriyle birkac kere kefenin üst tarafı açıldı, mübârek yüzleri halka gösterildi; bu sûretle de İmâmın (A.M) ecelleriyle vefât ettikleri anlatılmak istenmi. Sonra kefen örtüldü, Mu'tamid'in amcası Îsâ, beş tekbirle namazlarını kıldırdı; eve dönüldü ve babalarının yanına defnedildiler.

§ Halîfe'nin emriyle evdeki eşyâ toplanıp mühürlendi; odalar arandı; gönderilen ebeler, kadınları muâyene ettiler; gebe sanılan bir câriye, hanımlarıyla berâber bir müddet hapsedildi; sonunda câriyenin gebe olmadığı anlaşıldı ve oğulları Sâhib'ül-Emr (A.F) bulunamadı.

İmâm Hasan'ül-Askerî (A.M) vefâtlarında yirmiyedi yaşlarını bitirmişler, yirmisekizinci yaşlarından onbir ay sürdürmüşlerdi. İmâmetleri beş yıl, sekiz, ay, beş gündür.

***

§ Mu'temid tarafından zehirletilerek şehîd edildikleri rivâyet edilmiştir. İmâm Hasan b. Alî'nin (A.M) ve İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M), «Bizden hicbir kimse yoktur ki katledilerek, yâhut zehirlenerek şehîd olmasın» buyur-

duklarına göre bu rivâyet doğrudur; haklarında gösterilen zâhirî ihtimâm, kefenlerinin açılıp halka, Alevîlere, Hâşimoğullarına gösterilmeleri, eceliyle vefât ettiklerinin tesbîtinde gösterilen gayret de bu rivâyetin doğrulunu gösterir. Salavâtullâhi ve Selâmuhû Aleyhi ve Alâ Âbâihi'l-Kirâm.

§ Eserleri.

1) Tefsîr.

2) İshak b. İsmâîl-i Nîsâbûrî'ye mektupları (Tenkıyh' ul-Maḳaal; !, S. 24—25; İbrâhîm b. Abdehû'n-Nîsâbûrî'nin hâl tercemesinde; İshak b. İsmâil için aynı cildin 111—112. sahîfelerine bakınız).

3) Halâl ve Harâma âit risâleleri (E'r-Risâlet'ül-Mankaba ve El-Muknıa diye anılır).

4) Kısa sözleri ve mektupları.

§ Hâl tercemelerini yazarken rivâyetlerini bildirdiğimiz Ebû-Hâşim Dâvûd b. Kaasım-ı Ca'ferî, İmâm Hasan'ül-Askerî'nin (A.M) ileri gelen ashâbındandı; Bu zât, aynı zamanda Ca'fer-i Tayyâr'ın da (A.M) soyundandı; İmâm Rızâ, Takıyy ve Nakıyy'ye de ulaştığı gibi İmâm Hasan'ül-Askerî'nin (A.M) İmâmet zamanlarını da idrâk etmişti.

İmâmete, Tevhîd, İstitâat ve Bedâ'ya, risâlelerle Tevkı'lere, Gaybete ve diğer meselelere dâir telifleri bulunan Abdullah b. Ca'fer'il-Hımyerî, Dâvûd b. Zeyd'in-Nîsâbûrî, Seriyy b. Selâme gibi birçok güzîde ashâbı vardı.

Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer ve Ca'fer b. Süheyl'is-Saykal vekilleriydi. Ca'fer b. Süheyl, Sâhib'ül-Emr'e de

(A.F) vekâlette bulunmuşlardı. Sâhib'ül - Emr'in (A.F) sefirlerinden Osman b. Saîd'il - Amrî, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) vekâletlerini de îfâ eylemişlerdi (Bıhâr'ul - Envâr'ın L. cildine bakınız; S. 309—310). Rıdvânullâhi Aleyhim Ecmaîn.

ONİKİNCİ İMÂM

MEHDÎ B. HASAN'ÜL - ASKERÎ (A.M. A.F)

§ Onikinci ve son İmâm, hicretin ikiyüzelli beşinci yılı Şâban ayının onbeşinci Cumua gecesi, tanyeri ağarırken dünyâyı teşrîf buyurmuşlardır. Babaları, İmâm Hasan'ül - Askerî'dir (A.M); anneleri Nercis Hâtun'dur.

İsimleri, cedleri Hz. Peygamber'in (S.M), mübârek isimleri, künyeleri, mübârek künyeleridir. Lâkapları, «Sâhib'üz - Zamân - Zamânın Sâhibi, Sâhib'üd - Dâr Yurdun Sâhibi, Kaaim - Ayakta duran, kıyâm eden, Huccet - Reddi mümkün olmayan kesin delil, Hâtim - Hatmeden, sona erdiren, Muntazar - Beklenen, Nâhiyet'ül - Mukaddese - Kutlanmış yön, Hâdî - Hidâyete sevkeden» ve «Mehdî - Hidâyete ermiş» tir; lâkaplarının en meşhurları, «Kaaim, Muntazar, Mehdî, Halef'üs - Sâlih, Sâhib'üz - Zamân» ve «Huccet» tir. «Gulâm» ve «Recul» yâni «Genç» ve «O zât» diye de anıldıkları vardır.

§ İmâm Muhammed'ül - Bâkır, İmâm Ca'fer'us - Sâdık, İmâm Mûsâ'l - Kâzım, İmâm Aliyy'ür - Rızâ ve İmâm Muhammed'üt - Takıyy (A.M), Hz. Mehdî'nin (A.F), adlarının anılmamasını buyurmuşlar, İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), «Mehdî, beşinci oğlumdan (Oğlumun dördüncü torunundan, (İmâm Hasan'ül - Askerî'den) doğar; Huseyn'in (A.M) yedinci torunundan (Hasan'ül - Askerî'den A.M) gelir; kendisini sizden gizler; sizin için de O'nu adıyla anmak halâl olmaz» buyurmuşlardır.

İmâm Muhammed'üt - Takıyy (A.M), Hz. Mehdî'den bahsederlerken, «Zuhûr edip zulümle, cevirle dolmuş olan yeryüzünü eşitlikle, adâletle doldurıncaya dek adını anmak halâl değildir» buyurmuşlardır.

İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M) buyurmuşlardır ki: «Doğumu insanlardan gizli tutulur; üstün ve yüce Allah, cevirle, zulümle dolmuş olan yeryüzünü, O'nu ızhâr edip, O'nun vâsıtasıyla eşitlikle, adâletle doldurıuncaya dek de adını anmak halâl olmaz.»

Abdü'l - Azîm'il - Hasenî (A.M), İmâm Muhammed'üt - Takıyy'nin (A.M), «Kaaim, öyle bir zâttır ki doğumu insanlardan gizlenir; şahsı onlardan gizli kalır; adıyla anılması onlara harâm olur; O, Rasûlullâh'ın (S.M) adını taşır; künyesi de O'nun künyesidir» buyurduklarını rivâyet etmiştir.

İmâm Hasen'ül - Askerî'nin (A.M) vefâtlarından sonra, Zamânın İmâmından, isminden ve mekânından sorulan soruya, «İsmiyle anılırsa yayılır; mekânını bilirlerse bulunur» tarzında cevap gelmiştir.

Onikinci İmâm'dan (A.F), elyazılarıyle ve sefirler vâsıtasıyla gelen emirlerde de mübârek adlarının anılmaması, kesin olarak buyurulmuştur (Usûlu Kâfî; S. 173; Bıhâr' ul - Envâr; C. LI, S. 31—34).

***

§ İmâm Muhammed'üt - Takıyy'nin (A.M) kızları, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) halaları Hakîme Hâtun (A.M), Sâhib'ül - Emr'in (A.F) doğumlarını şöyle anlatır:

«İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M) bana, bu gece bizde iftâr et, Şâban ayının onbeşinci gecesi ve bu gece Allah, Huccetini ızhâr edecek diye haber gönderdiler. Evlerine gittim; kendilerine, anneleri kim diye sordum. Nercis buyurdular. Ben, kendisinde doğum alâmeti görmüyorum dedim; İmâm (A.M), «Gerçek, benim dediğimdir» buyurdular, Nercis geldi, bana Seyyidem diye hıtâb etti ve ayakkaplarımı çıkarmak istedi. Ben, kendisine engel oldum; Seyyidem sensin dedim. İmâm (A.M), bu sözümü duyunca, «Allah sana hayırla mükâfât etsin amme» dediler. Nercis'e, Allah sana, bu gece bir çocuk ihsân edecek ki dün-

yânın da efendisi olacak, âhıretin de dedim. Nercis utangaç bir halde oturdu. Namaz kıldım, iftar ettim; biraz yattım, uyudum. Gece namazına kalktım; sonra tekrar yattım. Derken korkarak uyandım. Nercis uyuyordu; biraz sonra o da uyandı; gece namazını kıldı; sonra yattı. Henüz bir doğum alâmeti olmadığı için âdetâ tereddüde düştüm. İmâm (A.M), odalarından, «Amme can. vaadedilen vakit yaklaşmakta; acele etme» diye seslendiler. Ben, Elîf - Lâm - Mîm ve Yâ - Sîn sûrelerini okudum. O anda Nercis okrkarak uyandılar. Koşup yanına gittim; Allah korusun seni, doğum mu var diye sordum. Evet dedi. Kendisini bağrıma bastım. İmâm (A.M) «Kadr sûresini oku amme» buyurdular. Tanyeri ağarırken Onikinci İmâm (A.F) dünyâyı şereflendirdiler.»

***

§ İmâm-ı Zamân'ı, doğumlarından sonra, babaları İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) âhırete intikallerinden önce, yakınlarından birçok kişi görmüş, kendileriyle görüşmüştür. İmâm Hasan'ül - Askerî'de (A.M), O'nu, yakınlarına göstermişler, müjdelemişler, o cümleden olarak Amr'ul - Ehvâzî'ye, «Sâhibiniz budur» buyurmuşlardır (Usûlu Kâfî; S. 170—173; Tenkıyh'ul - Makaal; II, S. 326).

§ Vâlidelerinin, Roma İmparatorunun oğlunun kızı olduğu ve anne tarafından, Îsâ Peygamber'in (A.M) vasıysi Şem'ûn'un soyundan bulunduğu, bir savaşta esir düşüp Aliyy'ün - Nakıyy (A.M) tarafından satın aldırıldığı ve İmâm Hasan'ül - Askerî'ye (A.M) verildiği de rivâyet edilmiştir (Bıhâr'ul - Envâr; C. LI, S. 6—10).

§ «İmâmet» bahsinde, yeryüzünün, Allah Huccetinden mahrûm bırakılmayacağını, bu huccetin, yâni İmâm'ın, hikmete binâen meydanda, yâhut gizli olacağını, Rasûl-i Ekrem'den (S.M) sonra İmâmların, İsrâioğullarının Nakıyblerinin sayısınca oniki olduğunu, hepsinin de Kureyş boyundan, Hâşimoğulları soyundan geleceğini, sonuncuları

olan Onikinci İmâm'ın, bunların Kaaim'i, Ümmetin Mehdî'si bulunduğunu hadîs-i şerîflere dayanarak bildirmiştik.

§ Kur'ân-ı Mecîd'in kırkiki sûre-i celîlesinde, Altmışdört âyet-i kerîme, Âl-i Muhammed'den (S.M) Mehdî'nin (A.F) zuhûruyla tefsîr ve te'vîl edilmiştir ve bu tefsîr ve te'vîller, Emîr'ül - Mü'minîn (A.M) başta gelmek üzere Ehlibeyt İmâmlarından (A.M) ve sahâbeden rivâyet ve tahrîc olunmuştur (Bihâr'ul - Envâr; LI, S. 44—46).

§ Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inde, Buhârî ve Müslim'in «Sahîh» lerinde, İbn Mâce, Ebû-Dâvûd ve Tirmizî'nin «Sünen» lerinde, son zamanda, yeryüzü cevir ve zulümle dolduğu vakit, Rasûlullâh'ın (S.M) soylarından ve Cenâb-ı Fâtıma'nın (A.M) evlâdından «Mehdî» nin zuhûr edip âlemi adâletle, eşitlikle dolduracağı hakkında birçok hadis mevcuttur. Bu Sıhah sâhiplerinden sonra da İbn Kutayba, Münâvî, Tabarânî, Dâru Kutnî, Hâkim-i Nişâbûrî, Ebû - Nuaym, Sa'lebî, İbn Asâkir, Zemahşerî, İbn Haşşâb, «Garîb'ül - Hadis, Melâhım, Mu'cemü Kebîr, Müsnedü Alî, Müsnedü Fâtıma, Cerh ve Ta'dîl, Müstedrik'üs-Sahîhayn, Erbaîn, Fevâid, Avâlî, Arâis, Kasas, İstiâb, Târihu Bağdâd, El - Cem'u Beyn'es - Sahîhayn, Mesâbîh'üs - Sünne, Târih, Keşşâf, Târîhu Mevâlîd ve Vefeyât'ül - Eimme» adlı kitaplarında, gene Sıhâh'a dayanarak Mehdi hakkındaki hadisleri kaydetmişlerdir. Bu arzettiğimiz zâtlar, hicrî üçüncü yüzyıldan altıncı yüzyılın yarısından sonraya dek yaşamışlardır. Ayrıca yalnız «Mehdî» ye dâir de İbn Megaazilî, Kenciyy-i Şâfiî, Yûsuf b. Yahyâ Madisiyy-i Şâfiî, Sa'deddîn-i Hamevî, İbn Kayyim-i Cevzî, Muhammed b. İsmâil-i Yemenî, Celâlüddîn-i Suyûtî, Kemâl Paşazâde, Muhammed b. Tolon, İbn Hacer, Aliyy-i Mütekkıy-i Hindî, Munla Aliyy-i Kaarî, Mer'î b. Yûsûf-ı Makdisî, Şevkânî... gibi beşinci yüzyıldan ondördüncü yüzyıla dek geçen zamanda yaşayan bilginler, kitaplar tedvîn etmişlerdir. Başta Hz. Emîr'ül-Mü'minîn (A.M), Abbas b. Abdülmuttalib, Selmân, Ebû-arr, Ebû-Eyyûb'ül-Ansârî olmak üzere sahâbeden otu-

za yakın zatla Tâbiînden gene bir o kadar kişi, Mehdî hadislerini rivâyet etmişlerdir.

Bu hadislerde, Mehdî'nin adı, künyesi, Hz. Peygamber'in soyundan ve Alî ile (A.M) Fâtıma'nın (A.M) evlâdından olacağı, Cennet erlerinden ve Allah Halîfesi bulunacağı, âlemi zulümden arıtıp adâletle dolduracağı, İsâ Peygamber'in (A.M), O'nun hükmettiği çağda yeryüzüne ineceği, namazda O'na ıktıdâ edeceği, İslâm'ın, âlemde tek din olarak kalacağı, O'na uymak lüzümu, hattâ hükmedeceği müddet, hattâ yüzünün, boyunun şekli bile bildirilmektedir.

§ Ümeyye ve Abbasoğulları zamanlarında, hattâ daha da sonraki devirlerde, İslâm'a hükmeden, dini siyâsete bir âlet hâline getiren, halîfeliği kendilerine meşrû bir hak tanıtan kişilere, onların temsîl ettikleri iktidarlara karşı kıyâm edenlerin, yâhut onların kudretlerini ellerine alıp onlar gibi hükmetmek isteyenlerin hemen hepsi, Mehdî hadislerine dayanmışlar, kendilerini Mehdî tanıtmaya çalışmışlar, yâhut da taraftarları bu yolu tutmuşlardır. Bu yüzden Mehdî hadislerinde, bilhassa Mehdî'nin babasının adı hakkında ihtilâflar meydana gelmiştir. Hadislerde, Mehdî'nin adı, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) adlarıdır; künyesi, Rasûlullâh'ın (S.M) künyeleridir. Fakat Mehdî hadislerinin bir kısmında, soyu, İmâm Hasan (A.M) soyundan, babasının adı, Abdullah olarak anılmaktadır. Diğer hadislere uymayan bu rivâyet şüphe yok ki Abbasoğullarından Mansûr'a karşı kıyâm eden, «Nefs-i Zekiyye» diye anılan ve yüzkırkbeş hicride Medîne'de şehîd edilen Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ül - Müctebâ'nın Mehdî olduğuna halkı inandırmak için meydana getirilmiştir (Hâl tercemesi v.s. için «Tenkıyh'ul - Makaal» e bakınız; III, S. 140—143); netekim Mansûr, oğlunun lâkabını «Mehdî» koymuş, bu şerefi Abbasoğullarına maletmeye yeltenmiş, böylece de Mehdî hadislerine Abbas soyu ve Horasan'dan belirecek siyâh bayraklar girmiştir. Bunlara karşı, Mehdî'nin, ancak Meryem oğlu İsâ (A.M) olduğuna dâir rivâyet edilen ha-

dışlе de Mehdî'lik iddiâsıyle meydana çıkanlara karşı duyulmak istenmiştir [*].

§ Bu arada, Mehdî'nin, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) oğlu olmadığı cihetle, bu hususdaki hadisleri yalanlamak isteyen İbn Hazm, Hatîb-i Bağdâdî ve İbn Haldûn gibileri de vardır. İbn Hacer'in «Lisân'ül - Mîzân» ında yazdığına göre, zamanının bilginleri tarafından küfürle töhmetlenen İbn Hazm, «Cemheretü Ensâb'il - Kureyş» te, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) oğlu olmadığını bildirir. Hatîb, «Târîhu Bağdâd» da, İmâm Hasan'ül - Askerî'yi (A.M), «Ebû - Muhammed - Muhammed'in babası» diye andığı halde oğulları olduğundan bahsetmez; İbn Cevzî de aynı işi işler; İbn Kesîr «El - Bidâyetü v'n - Nihâye» de, onuncu İmâm'ın, Hasan b. Aliyy'il - Askerî'nin (A.M) babaları olduğunu bildirdiği halde kendilerinden bahsetmez. İbn Tagrı Bırdı Yûsuf, «E'n - Nücûm' üz - Zâhire» sinde, ikiyüz altmış yılı olaylarını bildirirken, İmâm Hasan'ül - Askerî'yi (A.M), «Ebû - Muhammed» diye anar, fakat oğulları olduğunu söylemez. Endelüslü olan İbn Haldun'sa, Mehdî hadislerini inkâr edememekle berâber, Ehlibeytten «Mehdî» nin zuhûru hakkındaki rivâyetleri redde kalkışır; isteği de, her halde Fâtımîlerin «Mehdî» sini çürütmektir (Alî Devânî'nin «Dânişmendân-ı Âmme ve Mehdiyy-i Mev'ûd» u; S. 31—35).

§ Câmî Abdürrahman, «Nafahât'ül - Üns» te, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) oğulları Mehdî'yi (A.F), «Muhammed b. Hasan'ül - Askerî radıyallâhu taâlâ anhu ve an âbâihi'il - Kirâm, Eimme-i Ehlibeyt'it - tahâredendir» diye andıktan sonra, kutbiyyet mertebesine ulaştıklarını, sonra ihtifâ ederek Abdâl dâiresine girdiklerini, sonra daha yüce mertebeye varıp Seyyid'ül - Efrâd olduklarını, za-

---

[*] İbn Hacer'in «El-Kavl'ul-Muhtasar fî Alâmet'il-Mehdiyy'il-Muntazar» ında, Mehdî'nin, Abbasoğullarından olacağını bildiren hadisin «Garîb», İsâ'dan başka Mehdî olmadığı hakkındaki hadisin «Zaîf», Magrıb-ı Aksâ'dan zuhûr edeceğine dâir rivâyetinse mevzû olduğu bildirilir (Alî Devânî: Dânişmendân-ı Âmme ve Mehdiyy-i Mev'ûd; S. 23-27).

manlarında, Alî b. Huseyni'l - Bağdâdî adlı birisinin kutub olduğunu, bu zât ölünce namazını Muhammed b. Hasan'-ül - Askerî'nin kıldığını, ondokuz yıl kutbiyette kalıp vefât ettiğini, yerine Osman b. Ya'kub'il - Cüveyniyy'il - Horasânî'nin kutub olduğunu ve bu kişinin, Mehdî'nin namazını kıldığını, Medîne'de defnedildiğini, yanlarındaymış gibi anlatır (Lâmiî'nin «Fütûh'ul - Mücâhidîn li Tervîhi Kulûb'il - Müşâhidîn» adlı Nafahât terc. İst. 1289 H. S. 29). Gene Câmî, «Şevâhid'in - Nübüvve» sinde, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A M) oğullarının, kutbiyet makaamına erişip sonra vefât ettiğini söyler ve Alâ'üd - Devle - i Simnânî de bunu kabûl eder; Kaadî Huseyn-i Diyârıbekrî de «Târîh'ul - Hamîs» te aynı inancı güder. Zehebî ise «Mehdî» nin, İmâm Hasan'ul - Askerî'nin (A.M) oğulları olduklarını, sonradan ortadan yittiklerini, ne olduklarının mâlûm olmadığını bildirir (Dânişmendân-ı Âmme ve Mehdiyy-i Mev'ûd; S. 36).

§ Yukarıda arzettiğimiz kasta dayanan, yâhut tasavvuf hulyâlarıyla yoğrulan istisnâları bir yana bırakırsak, Ehl-i Sünnet kardeşlerimiz de Mehdî'nin zuhûrunu kabûl ederler. Bunun en kesin delîli, Kenya'dan Ebû-Muhammed adlı bir zâtın, Mekke-i Mükerreme'deki «Râbıtat'ül - Âlem' il - İslâmî» cemiyetine, Mehdî hakkında gönderdiği yazılı soruya, cemiyet tarafından verilen mufassal cevaptır.

«İdâret'ül - Mecma'ıl - Fıkhiyy'il - İslâmî» Müdîri Muhammed'ül - Muntasar'il - Kenânî'nin imzâsını taşıyan ve Hicaz bilginlerinden Şeyh Sâlih, Ahmed Muhammed Cemâl, Ahmed Alî ve Abdullâh Hayyât'ın reiylerini de bildiren bu cevapta, «Kıyâmet alâmetlerinden olmak üzere zuhûr edeceği, Mekke'de Rükün'le Makaam, yâni Kâ'be-i Muazzama'yla Hacer'ül - Esved arasında, kendisine bey'at edileceği bildirilen ve hadislerde, sayıları oniki olarak beyan buyurulan Hulefâ-yı Râşidîn'in sonuncusu ve gene, zuhûruyla küfür ve zulûmle dolmuş bulunan yeryüzünü, adâletle, eşitlikle dolduracağı, bütün âleme hükmedeceği, yedi yıl hüküm süreceği, kendisinden sonra Îsâ Peygamber'in de (A.M) ineceği, Deccâl'in öldürüleceği anlatılan Mehdî'nin, bir gerçek olup buna inanmanın vücûbu» îzâh olun-

maktadır. Cevap, «Mehdî'nin zuhûruna îmân etmenin Ehl-i Sünnet ve Cemâat inançlarından bulunduğu, bunu, ancak sünneti bilmeyen, yâhut inançta bid'at ehli olan kişinin inkâr edeceği» söylenerek son bulmaktadır.

Cevapta, Mehdî hadislerinin, birçok sahâbîden geldiği bildirilmekte, bunlardan, Alî, Osman, Talha, Abdürrahmân b. Avf, Abdullah b. Abbas, Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Mes'ud, Ebû - Saîd'ül - Hudrî, Sevban, Kırre b. Eyâs, Abdullah b. Hâris, Ebû - Hüreyre, Huzeyfet'ül - Yemânî, Câbir b. Abdullah, Ebû - Üsâme, Câbir b. Bâhir, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, İmran b. Huseyn ve Ümm'ül- Mü'minîn Ümmü Seleme'nin adları anılmakta, bunlardan başka daha birçok sahâbînin, Mehdî'ye dâir rivâyetleri bulunduğu, tevâtür derecesine varan Mehdî hadislerinde ictihâda yol olmadığı kaydedilmektedir.

Ayrıca, bu hadislerin, Ebû-Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Amr'id - Dânî'nin «Sünen» lerinde, Ahmed b. Hanbel'in, İbn Ya'lâ'nın, Bezzâz'ın «Müsned» lerinde, Hâkim'in «Sahîh» inde, Tabarânî'nin «Mu'cemü Kebîr» inde ve «Vasît» inde, Rûyânî ve Dâru Kutnî'nin · kitaplarında, Ebû - Nuaym'in «Ahbâr'ül - Mehdî» sinde, Hatîb'in «Târîhu Bağdâd» ında, İbn Asâkir'in «Târîhu Damaşk» ında ve daha başka kitaplarda bulunduğu da bildirilmektedir.

Ebû - Nuaym'ın «Ahbâr'ül - Mehdî», İbn Hacer'il - Heysemî'nin «El - Kavl'ül - Muhtasar fi Alâmât'il - Mehdiy-ye'il - Muntazar», Şevkânî'nin «Et - Tavzîh fî tevâtüri mâ câe fi'l - Muntazarı ve'd - Deccâli ve'l - Mesîh», İdrîs'ül - Irâkıyy'il- Magrıbî'nin «El - Mehdî» ve Ebü'l- Abbâs b. Abd'ül - Mü'min'il - Magrıbî'nin «El - Vehm'ül-Meknûn fi'r - Reddi alâ'Bni Haldûn» gibi bilhâssa Mehdî hakkında yazılmış kitaplar bulunduğu da cevapta yer almaktadır. Mehdî hadislerinin mütevâtir olduğu bildirilerek diğer bâzı kitaplar ve müellifleri de anılmakta, «İsâ'dan başka Mehdî yoktur» meâlinde ve hadis olarak nakledilen sözün aslı olmadığı da zikrolunmaktadır (Dershâyî ez Mekteb-i İslâm;

Sayı: 7, Sene: 17; Ramazan — 1397; S. 439—447. Cevâbın metni 445—447. Sahîfelerdedir) [*].

§ Cevapta Mehdî (Zuhûru vaadedilen ve beklenen, Alî, Fâtıma ve onların oğulları Hasan soyundan Abdullah oğlu Muhammed) diye anılmakta, Şîa-i İmâmiyye rivâyetlerindeyse, babalarının adı Hasan'dır; yâni Mehdî, İmâm Hasan'ül-Askerî'nin (A.M) oğullarıdır. Hadisteki **«İsmu ebîhi ismu ebî»** yâni, «Babasının adı, babamın adıdır» sözü, **«İsmu ebîhi ismu ibnî»**, Babasının adı, oğlumun (İmâm Hasan'ın A.M) adıdır» sözünün, yaşılıştaki bozulmuş şekli olsa gerektir; bir diş ve nokta hatâsı, bunu meydana getirmiştir; netekim Kenciyy-i Şâfiî de «El - Beyânu fî Ahbârı Sâhib'iz - Zamân» adlı kitabında bu ihtimâli serdeder. Aynı zamanda bu söz, Ehl-i Sünnet tarafından kabûl edilen Mehdî hadislerinin çoğunda yoktur; ayrıca İbn Ebî - Leylâ'nın rivâyetinde, **«İsmuhû ismî ve ismu ebîhi ismu ibnî» (adı benim adım, babasının adı, oğlumun adıdır)** tarzında geçer; esâsen Ehl-i Sünnetten gelen hadsilerin bâzılarında da, babalarının İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M) olduğu tasrîh olunmaktadır (Aynı; S. 444).

***

§ Kaaim-i Âli Muhammed'in (S.M), İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) oğlu ve İmâm Huseyn'in (A.M) soyundan gelen dokuzuncu İmâm olduğu, Oniki İmâm'ın (A.Mî sonuncusu bulunduğu hakkında Şîa ve Ehl-i Sünnet kaynaklarından gelen hadisler, «Bıhâr'ül - Envâr»ın LI. cildindedir. Bu hususta, «İmâmet» bahsinde gerçekten îzâhı verdiğimiz cihetle burda, bu bahsi tekrâra lüzum görmüyoruz (Mezkûr cildin 65—109. Sahîfelerine bakınız). Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) İmâm Hasan'ül - Askerî'ye dek (A.M) Eimme-i Hüdâ'nın (A.M) bu hususdaki beyanları da aynı kitapta mevcuttur (S. 109—162).

***

---

[*] Râbıtat'ül-Âlem'il-İslâmî'nin verdiği cevâbın metninin fotoğrafyası, kitabımızın sonundadır.

Gaybet.

§ Hz. Huccet'in (A.F) iki gaybetleri, yâni gizlenişleri vardır; birincisi, doğdukları anda başlar; hicretin üçyüz yirmisekizinci yılı Şâbânının onbeşinci gününe dek sürer.

Bu müddet içinde, Onikinci İmâm'ı (A.F), babalı İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), ashâbının ileri gelenlerine göstermişler, kendilerinden sonra Allah Hucceti ve ümmetin İmâmı olacaklarını bildirmişlerdir; birçok kişi de, çeşitli münâsebetlerle kendilerini görmüşlerdir. Ancak bu görüşler, hikmete mebnî, ânî olmuştur. «Gaybet-i Sugrâ — Küçük gizleniş çağı» denen ve yetmişüç yıl süren bu müddet içinde, Sâhib'üz - Zaman'la (A.F) Şîa arasında, gene kendilerinin emirleriyle, birbirlerini istihlâf eden dört kişi, Sefirlik hizmetini görmüşlerdir. Bunlar, Dört Nâib, Dört Sefîr anlamlarına gelen «Nüvvâb-ı Erbaa, Süferâ-yı Erbaa» diye anılırlar.

* *

§ Dört Sefir.

1) Amr'ül - Amrî oğlu Saîd oğlu Ebû - Amr Osman.

Esedoğulları boyundan olan ve zeytinyağı satmakla geçindiği için, zeytinyağcı anlamına gelen «Zeyyât» ve «Semmân» diye anılan Ebû - Amr Osman b. Saîd, İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M) ve Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) ashâbındandır. İmâm Aliyy'ün - Nakıy'ye (A.M), daha çocuk denecek bir yaşta, onbir yaşlarında hizmete başlamış, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) vekilliğini îfâ etmiştir. Sâmırâ'nın «Asker» mahallesinde oturdukları için «Askerî» diye de anılırlardı. İmâm'la (A.M) Şîa arasındaki sefirlikleri dolayısıyle kendilerine, İmâm'ın Kapısı anlamına «Bâb» da denmiştir.

Ahmed b. İshak b. Sa'd'ül - Kummî, İmâm Allyy'ün - Nakıy'ye (A.M), «Efendim, her vakit sizinle müşerref olamıyorum; böyle zamanlarda bir müşkile düşersem, kimin

sözünü tutayım» diye sormuş, İmâm (A.M), kendisine, «Bu Ebû - Amr, kendisine inanılır, emîn bir kişidir; size, benim tarafımdan ne derse, o söz, bendendir» buyurmuşlardı. Ahmed der ki: «İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M) vefât ettikten sonra oğulları İmâm Ebû - Muhammed Hasan'ül - Askeri'ye (A.M), gene aynı soruyu sordum. O da bana, «Bu Ebû - Amr, inanılır, emîn kişidir, hayatta da, mematta da inandığım zâttır; O, size ne söylerse, ne buyurursa, bendendir» dediler.

Abdullah b. Ca'fer, «Bir gün» der, «Ahmed b. İshak'ın yanına vardım; Ebû - Amr ordaydı, Ahmed'in yanında oturuyordu. Ahmed'i kastederek, Bu şeyh, dedim, bizim katımızda, sözüne inanılır, gerçek bir kişidir; bize, senin hakkında sözler söyledi; Allah için, seni inanılır kişi bilen iki İmâm hakkıyçin, Ebû-Muhammed'in (İmâm Hasan'ül - Askerî A.M) oğlunu gördün mü? Bu sözüm üzerine ağladı da, Ben sağken kimseye söylemezsen anlatayım dedi. Söz verdim. Evet dedi, boynu böyleydi. Bu sözüyle âzâ bakımından tam ve olgun olduklarını bildirdi. Adı nedir dedim; Bu soruyu sormaktan nehyedildiniz buyurdu.»

Birgün Şîa'dan kırk kişi, kendilerinden sonra Allah Huccetinin kim olduğunu sormak üzere İmâm Hasan'ül - Askerî'nin (A.M) huzûruna varmıştı; İmâm (A.M), «Benden sonra Huccet kimdir diye sormaya geldiniz, değil mi» buyurdular. Meclistekiler, evet dediler. O sırada meclise, Ayparçası gibi bir çocuk geldi; Ebû - Muhammed'e (İmâm Hasan'ül - Askerî A.M) çok benziyordu. İmâm (A.M), «Benden sonra imâmınız, size halifem budur; benden sonra dağılmayın; yoksa hepiniz de, dîninizde helâke düşersiniz; şunu da bilin ve bildirin ki bugünden sonra O'nu, bir daha göremeyeceksiniz. Osman ne derse kabûl edin, onun emrine uyun, sözünü dinleyin. Artık o, imâmınızın halifesidir; emir, ona râci'dir» buyurdular.

İmâm Aliyy'ün - Nakıy'ye de (A.M) vekâlet hizmetini îfâ eden Saîd oğlu Osman, İmâm Hasan'ül - Askerî'nin

(A.M) vekilliğini de yapmıştı. İmâm Hasan'ül - Askerî (A. M) vefât ettikleri zaman, mübârek cesetlerini Osman b. Saîd yıkamış, techîz ve tekfîn edip elleriyle kabirlerine yerleştirmişlerdi ki buna, İmâm tarafından memûr oldukları anlaşılmaktadır.

İmâm-ı Zamân'ın (A.F) gaybet zamanlarında, kendilerine gelen malları, yağ kaplarına korlar, gizlice İmâm'a (A.F) götürüp teslîm ederlerdi. Gerekirse, Şîa'ya, İmâm'ın (A.F) yazılı emirlerini (Tevkıy'lerini) getirirlerdi; böylece de Şîa'nın müşkıl işleri halledilirdi.

Osman'ın vefât tarihlerini kesin olarak bilemiyoruz; Bağdad'da medfundurlar.

2) Osman oğlu Ebû-Ca'fer Muhammed.

Osman b. Saîd'in vefâtlarından sonra sefirlik hizmetini, oğulları Ebû-Ca'fer Muhammed îfâ etmişlerdir. İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), hayatlarında, Osman b. Saîd'le oğulları Ebû - Ca'fer Muhammed'in sefirlik'erini Şıa'ya bildirmişlerdi. Birgün İmâm'ın (A.M) kapılarına Yemenliler gelmişler, mal getirmişlerdi. İmâm'a (A.M) haber verilince İmâm (A.M) Osman b. Saîd'i çağırarak «Osman» buyurmuşlardı, «Sen emîn, inanılır bir kişisin; Allah malını almakta da vekilimsin benim. Yemenliler mal getirmişler; git, al.» Sonra da huzurlarında bulunanlara, «Şâhid olun, Osman b. Saîd'il - Amrî, benim vekîlimdir; oğlu Muhammed de, Mehdî'niz olan oğlumun vekîlidir» buyurmuşlardı.

Osman b. Saîd'in vefâtlarından sonra İmâm'dan (A. M) oğullarına şu meâlde bir başsağlığı mektubu gelmişti:

«Gerçekten de biz, Allâh'ınız ve gerçekten de ona dönenleriz (Kur'ân-ı Mecîd; II, 156). Emrine teslîm olmuşuz; kazâsına rızâ göstermişiz. Baban kutlu yaşadı; temiz öldü; Allah ona rahmet etsin; onu, dostlarına, efendilerine kavuştursun. Üstün ve ulu Allâh'a ve onlara yakınlık kastıyla, onların işlerine çalışmaktan geri kalmadı. Allah yüzünü nurlandırsın; taksîratını bağışlasın.»

Bir başka tevkıy'de de, «Allah senin ecrini, sevâbını arttırsın; bu yas yüzünden de sana lûtufta, ihsânda bulunsun. Sen de felâkete uğradın, biz de uğradık; ayrılığıyla sen de yalnız kaldın, biz de yalnız kaldık. Allah, göçtüğü yerde onu sevindirsin. Kutluluğunun en yüce delili şu ki, Allah ona, kendisinden sonra yerine geçmek, onun işini yüklenmek ve onu rahmetle andırmak için senin gibi bir oğul vermiş. Ben, Allâh'a hamdolsun derim; cünkü onun yerine geçmenle canlar huzûr içinde. Üstün ve yüce Allah, sana ihsâniyle, seni onun yerine geçirmesiyle, onları bu huzûra kavuşturdu. Allah yardımcın olsun; sana güç - kuvvet versin; yardım etsin; başarı versin; dostun, koruyucun, görüp gözetenin olsun» buyurmuşlardır.

İbrâhim b. Mehziyâr'il - Ehvâzî, Ebû - Amr'ın vefâtlarından sonra oğullarına, «Oğul, babanın hayâtında da, Allah ondan râzı olsun, onu da râzı etsin, yüzünü nurlandırsın, bizce dâima güvenilir kişiydin; iş, bizce, olduğu gibi yürür; oğul babasının gördüğü işi yapar, güçlendirir; buyruklarımızı buyurur; Allâh'ın yardımıyla da işimiz, böylece sürer» meâlinde bir tevkıy' geldiğini rivâyet eder. Abdullâh b. Ca'fer'il - Himyerî de Ebû - Ca'fer'in vekilliğini rivâyet etmiştir. İshak b. Ya'kub, Muhammed b. Osmân'il-Amrî'ye, bâzı müşkillerini arzettiğini, Sâhib'üz-Zaman'dan (A.F), «Allah ondan da, babasından da râzı olsun, Muhammed b. Osmân'il - Amrî, bizim inandığımız, güvendiğimiz kişidir; onun yazısı, benim yazımdır» meâlinde bir tevkıy' geldiğini söyler.

Ebû - Ca'fer Muhammed, babalarının vefâtlarından önce de İmâm-ı Zamân'ın (A.F) sefirlik hizmetlerini îfâ ederlerdi; arada bir onlara da tevkıy' gelirdi.

Sağlıklarında kabirlerini hazırlamışlar, vefât edecekleri günü bildirmişlerdi. Hergün, hazırladıkları kabre girerler, orda Kur'ân-ı Mecîd'den bir cüz' okurlardı. Bildirdikleri zamanda, hicretin üçyüz beşinci yılı Cumâdelâhırasının

son günü vefât ettiler ve Bağdad'da, hazırladıkları kabre defnedildiler.

3) Huseyn b. Rûh.

Nev-bahtîler soyundandır. Künyeleri, Ebü'l - Kaasım» dır. İmâm-ı Zamân'ın (A.F) emirleriyle, tevkıy'leriyle sefirlik hizmeti, Muhammed b. Osman'dan sonra kendilerine verilmiştir. Ebû - Ca'fer Muhammed b. Aliyy'il - Esved'den rivâyet edildiği gibi Ebû - Ca'fer Muhammed b. Osman'ın vefâtlarından iki, yâhut üç yıl önce de sefâret ve vekâlet hizmetini, Muhammed b. Osman'ın bilgileriyle ve İmâm'ın (A.F) emirleriyle îfâya başlamışlardı. Ebû - Ca'fer Muhammed, vefâtlarından evvel Şîa'nın ileri gelenlerini çağırmışlar, sefârete, İmâm'ın (A.F) emirleriyle Huseyn b. Rûh'un tâyîn edildiklerini bildirmişler, «Benden sonra ona başvurun; işlerinizi, onun vâsıtasıyla görün» demişlerdi.

Ebû - Ca'fer'in kızları Ümmü Külsûm, uzun yıllar, Huseyn b. Rûh'un, Ebû - Ca'fer Muhammed'e vekâlette bulunduklarını bildirmiştir; hattâ bu hizmetlerine karşılık kendilerine, her ay otuz dînar da geçim parası verilmeydi. Muhammed'in vefâtlarından sonra kendileri bu hizmete tâyîn buyuruldular; bu hususta kendilerine ilk tevkıy', üçyüz beş Şevvâlinde gelmişti.

Huseyn b. Rûh, takıyyeye pek riâyet ederlerdi. Üçyüz yirmialtı Şâbânında vefât ettiler ve Nev-bahtîler kabristanına defnedildiler.

4) Alî b. Muhammed'is - Samurî.

İmâm-ı Zamân'ın (A.F) emirleriyle Huseyn b. Rûh tarafından, kendilerinden sonra, yerlerine sefîr olarak tâyîn edildikleri bildirilmiştir. Künyeleri «Ebü'l - Hasan» dır. Şîa, onun vâsıtasıyla gelen tevkıy'lere uyar, sorulara, delâletleriyle cevap alırdı. Vefâtlarına yakın, ileri gelenleri çağırdılar ve onlara, Sâhib'üz - Zaman'dan (A.F) gelen tevkıy'ı gösterdiler. Tevkıy'ın mâli şuydu :

«Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Ey Samıra'lı Muhammed oğlu Alî, Allah senin yüzünden, kardeşlerinin ecrini arttırsın. Sen öleceksin; ölümüne de altı gün kalmıştır. İşlerini derleyip toparla; ölümünden sonra da, yerine geçmek üzere, birisi hakkında tavsiyede bulunma. Gerçekten de artık tam Gaybet başlamıştır ve zikri yüceldikçe yücelsin, Allah izin vermedikçe zuhûr yoktur; zuhûr, ancak O'nun izniyle olur; bu da uzun bir zaman sonra, kalbler kasvete düştükten, yeryüzü cevirle dolduktan sonra olur ancak. Şîama, beni gördüklerini söyleyenler gelecektir; fakat Süfyânî'nin çıkmasından, yüce sesin duyulmasından önce beni gördüğünü iddiâ eden, yalancıdır, iftirâcıdır. Hâlden hâle çevirmek, güç - kuvvet, ancak yüce ve ulu Allâh'ındır.»

Şîanın ileri gelenlerinden bu tevkıy'i istinsâh edenler de olmuştu. Gerçekten de tevkıy'in gelişinden altı gün sonra Alî b. Muhammed'i dolaşmaya gidenlerden, ona, senden sonra vasıyn kimdir sorusunu soranlara, Alî b. Muhammed, «Emir, ancak Allâh'ındır; O, yapacağı işi yerine getirir» cevâbını vermişler (LXV; Talaak, 3.) ve bu söz, son sözleri olmuştu. Hicretin üçyüz yirmisekizinci yılı Şâbânının onbeşinci günü vefât ettiler; vefâtlarıyla «Gaybet-i Kübrâ — Büyük, uzun gizlilik çağı» başladı. Bir yıl sonra vefât ettikleri de rivâyet edilmiştir. Rıdvân'ullâhi aleyhim ecmaîn.

***

§ Sâhib'üz - Zamân'ın (A.F), kısaca hâl tercemelerini yazdığımız bu dört sefirinden başka İbrâhîm b. Mehziyâr, İbrâhim b. Muhammed'il - Hemdânî, Ahmed b. İshak'il - Aş'arî, Ahmed b. Hamza b. Elyesa', Ca'fer b. Süheyl, Ebû - Hâşim Dâvud b. Kaasım'il - Ca'ferî, Ebü'l - Hasan Muhammed b. Ca'fer'il- Esedî, Muhammed b. İbrâhîm, Ebû - Muhammed'il - Vecnâî, Ömer'il - Ehvâzî gibi zatlar da vekâlet hizmetlerini görmüşlerdir; ancak bunlar, küçük hizmetlerde bulunmuşlar, gerekince bunlar da Dört Sefîr'e baş-

vurmuşlardır (Hâl tercemeleri için «Tenkıyh'ul - Makaal»a bakınız).

§ Sâhib'üz - Zamân (A.F), «Gaybet-i Kübrâ» da, arada sefîr yokken, Şîa'nın nasıl hareket etmesi gerektiğini de mâlini yazdığımız şu tevkıy'lerinde beyan buyurmuşlardır :

«Yeniden yeniye ortaya çıkan olaylarda, hadislerimizi rivâyet edenlere başvurun; çünkü onlar, sizin üzerinizde huccetimdir benim; ben de onlara Allah huccetiyim. Gaybetim zamânında, benden faydalanmak, bulut altına girdiği zaman, güneşten faydalanmaya benzer. Yıldızlar, nasıl gök ehline amansa, ben de yeryüzündekilere amânım; onlar, benimle esenleşirler. Soru kapısını kapatın; size gerekmeyen şeyleri sormayın; bilmediğiniz şeylerin üstüne düşmeyin.»

Tevkıy'lerindeki son emir, V. Sûre-i Celîlenin (Mâide), «Ey inananlar, size açıklanınca, hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Kur'ân indirilirken, bunlara âit birşey sorarsanız, hükmü açıklanır size...» meâlindeki 101—102. âyet-i kerîmeleri hatırlatmaktadır.

***

Metninin tercemesini sunduğumuz son Tevkıy'deki «Bulut altında kalan güneş», Câbir b. Abdullah'il - Ansârî'den (R.H) rivâyet edilen hadîs-i şerîfte de geçer. Rasûl-i Ekrem (S.M), Cenâb-ı Câbir'e, «Gerçekten de vasıylerim ve Müslümanların benden sonraki imâmları Onikidir; onların ilki Alî'dir; sonra Hasan, Huseyn, sonra Huseyn'in oğlu Alî, sonra Bâkır diye tanınan ve Alî'nin oğlu olan Muhammed'dir. Yâ Câbir, sen onun zamânına erişeceksin; ona benim selâmımı söyle. Sonra Muhammed'in oğlu Ca'fer, sonra Ca'fer'in oğlu Mûsâ, sonra Mûsâ'nın oğlu Alî, sonra Alî'nin oğlu Hasan, sonra da Kaaim'dir ki adı, benim adımdır; künyesi benim künyem. Allah yeryüzünün doğularını, batılarını, onun iki eliyle açar; öyle bir kişidir o ki,

dostlarından gizlenir; onun İmamlığını ancak kalbi, Allah tarafından sınanmış kişi kabûl ve tasdıyk eder» buyurmuşlardır. Câbir, «Yâ Rasûlallah, o, gizliyken insanlar ondan faydalanırlar mı diye sordum; Rasûlullah (S.M), Evet beni Peygamberlikle gönderene andolsun ki insanlar, güneş bulut altına girince nasıl ondan faydalanırlarsa, onun vilâyetinin nûruyla, o gizliyken ondan öyle faydalanırlar; bu Allâh'ın gizlediği, Allâh'ın bilgisinde sakladığı birşey, bunu, ehlinden başkasından gizle buyurdular der» (Yenâbi'ul-Mevedde; VIII. Basım; Kum—1385 H. K 1964, S. 494—495)

İmâm Zeyn'ül - Âbidîn Alî b. Huseyn (A.M), «Yeryüzü, Allah Âdem'i (A.M) yarattığı andan beri, Allah Huccetinden hâlî kalmamıştır; ama o Huccet görünür, tanınır; yâhut gizlenir, görünmez; fakat kıyâmet kopuncaya dek yeryüzü Allah Huccetinden hâlî kalmaz; bu böyle olmasa, Allâh'a kulluk edilmez» buyurmuşlardır. İmâm Ca'fer'üs - Sâdık'tan (A.M) aynı meâlde bir hadis rivâyet olunmuş ve rivâyet eden Süleymân'ül-A'meş b. Mihrân, İmâm'a (A.M), «Gizli olan, bilinmeyen Huccet'ten insanlar nasıl faydalanırlar» diye sorunca İmâm (A.M), «Güneş bulutla örtüldüğü zaman ondan nasıl faydalanırlarsa» buyurmuşlardır (Aynı; S. 478. Hicrî 148 de vefât eden Süleymân'ın hâl tercemesi için «Tenkıyh'ul - Makaal»e bakınız; II, S. 65—66)

* * *

§ Onikinci İmâm'ın (A.F) gaybetleri dolayısıyle, kendilerinin sefirlik ve nâiblik hizmetlerini, emirleriyle görenler bulunduğu gibi bu makaama sâhib olduklarını iddiâ edenler, bu sûretle dünyâlarını mâmûr etmeye, halk içinde mevkilerini yüceltmeye çalışanlar da çıkmıştır. Böyle yalan bir dâvaya ilk girişen, Hasen'üş - Şerîî adlı biriydi.

Yalancılar :

Hasan'üş-Şerîî.

Bu adam, İmâm Aliyy'ün-Nakıyy ve Hasen'ül-Askerî'-

nin (A.M) ashâbındanken sonradan, Onikinci İmâm'ın (A.F) nâibliğini iddiâ etmiş, daha sonra da ilhâd ve küfür inançlarını telkıyne başlamıştı. Imâm'dan (A.F), Ebû'l-Kaasım Huseyn b. Rûh'a gelen tevkıy'de, bu çeşit inançlardan berî oldukları, Şerîî, Nemîrî, Hilâlî ve Bilâl ile benzerlerinin, kendilerine isnâd ve iftirâda bulundukları, kendilerinin, önde de, sonda da, ancak Allâh'a dayandıkları, O'ndan yardım istedikleri bildirilmekteydi. Tevkıy'leri, «O, her işimizde bize yeter ve ne de güzel vekîldir» sözyle bitiyordu (Tenkıyh'ul-Makaal; 1, 2. Kısım, S. 284—285).

Ahmed b. Hilâl'il Kerhî.

Hicrî 108'de doğmuş, 267'de ölmüştür. Süferâ-yı Erba'dan Osmân b. Saîd'in sefâretini kabûl etmişken, onun vefâtından sonra oğlu Ebû-Ca'fer Muhammed'in sefirliğini kabûl etmemiş, Sâhib'üz-Zamân'dan (A.F), bu adamın mel'un olduğuna, kendisine uyulmaması gerektiğine dâir Tevkıy'gelmiş, Şerîî, Nemîrî ve Bilâlî ile kendisine lânet edilmiştir. İmamlar hakkında aşırı inanç besleyen bu adamdan, Imâm Hasen'ül-Askerî'nin de (A.M) teberrî ettikleri rivâyet olunur. Kendisine «San'at düzmeye çalışan Sûfî» dendiğine göre, tasavvufun aşırı inançlarını benimsediği de anlaşılmaktadır (Tenkıyh'ul-Makaal; I, Aynı kısım, S. 82—101).

Muhamed b. Alî b. Bilâl.

İmâm Hasen'ül-Askerî'nin zamanlarında ve Gaybet-i Sugrâ'da yaşayan Ebû-Tâhir Muhammed b. Alî b. Bilâl, İmâm'ın (A.F) emrine rağmen Ebû-Ca'fer Muhammed'e uymamış, Huseyn b. Rûh'a gelen Tevkıy'de, lânet edilen ve teberrî olunan kişiler arasında adı geçmiştir (Tenkıyh'ul-Makaal; III, S. 169).

Muhammed b. Aliyy'iş-Şalmagaanî.

Künyesi Ebû-Ca'fer olan ve İbn Ebi'l-Azâkır diye tanınan bu adam, Bağdâd'ın Vâsıt bölgesinde Şalmagan de-

nen bir yere mensuptu. Telifleri de bulunan Şalmaganî, sonradan aşırı inançlara sapmış, Dört Sefirden Ebû-Ca'fer Muhammed b. Osmân'a hâşâ, Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) rûhunun hulûl ettiğini, Ebû'l-Kaasım Huseyn b. Rûh'a, Emîr'ül-Mü'minîn'in, Ebû-Ca'fer'in kızı Ümmü Kulsûm'a da Cenâb-ı Fâtımâ'nın (A.M) ruhlarının hulûl eylediğini iddiâ etmiş, Huseyn b. Rûh, bu adama uyanlara, ondan uzaklaşmalarını, ona uymamalarını yazılı bir kâğıtla bildirmiş, aynı kâğıtta ona lânet de etmişti. Şalmaganî, bu kâğıdı görünce, şiddetel ağlamaya başlamış, adamlarına, lânet, uzaklaştırmak demektir; bu yazıyla benim azabtan, ateşten uzaklaştırıldığımı bildiriyor demişti. Sonunda Tanrılık davasına da girişen bu adam hakkında, üçyüzyirmi iki hicrîde, İmâm-ı Zamân'dan (A.F) Huseyn b. Rûh'a gelen Tevkıy'de lânet edilmiştir. İbâhayı da kabûl eden Şalmaganî'ye birçok kişi uymuştu. Bâtıl inançları duyulunca bir aralık Musul'a kaçtı; sonra gene Bagdad'a gelip gizlendiyse de üçyüzyirmi ikide tutulup Abbasoğullarından Râzî-Billâh'ın emriyle asıldı, cesedi yakılıp külü savruldu (Tenkıyh'ul-Makaal; III, S. 156—157).

Muhammed b. Nusayr'in-Nemîrî.

Basra'lıdır. İmâm Hasen'ül-Askerî'nin (A.M) vefatlarından sonra ve Şerîî'yi müteâkıb, Ebû-Ca'fer Muhammed b. Osmân'ın makaamını iddiâya kalkıştı; İmâm'ın (A.F) kapısı olduğunu söylemeye girişti. İmâm Aliyy'ün-Nakıy (A.M), bu adama, İbn Baba denen Hasan b. Muhammed'e ve Kazvin'li Fâris b. Hâtem'e lânet etmişlerdi. Muhammed b. Nusayr, Tenâsuha, hulûle inanır, ibâhayı tervîc eder, erkeklerle evlenmeye cevaz verirdi. Muhammed b Mûsâ b. Hasan b. Furat da bu kişiye meyletmiş ve kuvvet bulmasına sebeb olmuştu. Ebû-Ca'fer Muhammed b. Osman, Muhammed b. Nusayr'a lânet etmiş, onu huzûrundan kovmuştu. Huseyn b. Rûh'a gelen Tevkıy'de Sâhib'üz-Zamân (A.F), bu adama, Şerîî'ye, Ahmed b. Hilâl'e ve Muhammed b. Bilâl'e lânet edilmiştir (Tenkıyh'ul-Makaal, III, S. 195—196).

Muhammed b. Muzaffer.

Ebû-Delef'il-Kâtip diye tanınmıştı. Önceleri «Muhammese» den, yânı Muhammed, Alî, Fâtıma, Hasan, ve Huseyn'i (A.M) bir nûr tanıyıp birini öbüründen üstün saymayan ve bunlarda, hâşâ, Ulûhiyyetin temessül ettiğine inanan tâifedendi; sonradan büsbütün aşırı inanca sapmış, en sonunda da çıldırmıştı; bu yüzden «Kâtib'ül-Mecnûn» diye de anılırdı. Bu adam da İmâm'ın (A.F) bâbı olduğunu iddiâ etmiş, fakat başına toplananlar olmamıştı (Tenkıyh; III, S. 188—189).

Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc.

Bayzâ'lı, Nişabur'lu, Merv'li, Tâlikan'lı olduğu rivâyet edilir. Birçok yerelri dolaşmış, bir müddet Kum'da oturmuş, sınırları bekleyen askerlere katılmış, ünlü sûfîlerle görüşmüş, dayanılmaz riyâzatlarda bulunmuş, inancındaki aşırılık yüzünden sekiz yıl hapsedilmiş olan Huseyn b. Mansûr'un, câmilerde, sokaklarda, bağıra-bağıra, halka «Beni öldürün, kanım helâldır size» demesine, şiirlerinde, bedenini, Lâhût'a bir perde görmesine, hayâtını ölümünde saymasına bakılırsa, aşırı inançlar ve riyâzatlar yüzünden aklî dengesini yitirdiğine de hükmedilebilir. Büyük mevki sâhiplerine, Şîa bilginlerine kendisini Şîî gösteren, halkaysa sûfî görünen, kerâmetleri söylenen, bunlara inanmayanlarca, kimyâ bilen ve olaganüstü şeyleri bu bilgiyle gösteren Huseyn b. Mansur da, İmâm-ı Zamân'ın (A.F) kapısı olduğunu iddiâ etmiş, hakkında gelen tevkıy'le lânetlenmiştir. Sonraları daha da ileriye gitmiş, tanrılık davasına girişmişti. Sözlerinde, şiirlerinde ve yazılarında şerîata aykırı şeyler görüldüğünden öldürülmesine hükmedilmiş, verilen hükmü seksen dört bilgin imzalamış, üçyüzdokuz yılı Zi'lkadesinin yirmidördüncü günü Bağdad'da halkın önünde kendisine bin sopa vurulmuş, sonra elleri, ayakları kesilip asılarak öldürülmüştür. Asılmasından son-

ra başı kesilerek Bağdad köprüsünde teşhîr edilmiş, sonra da cesediyle yakılarak külü Dicle'ye savrulmuştur.

∴

Bu adlarını andığımız kişilerden, bilhassa Huseyn b. Mansur'il-Hallâc, ölünceye dek dâvâsından vazgeçmemesi ve öldürülüş tarzı dolayısıyle İslâmî edebiyyatta, bilhassa sûfî şâirler ve tasavvufa meyledenler tarafından, aşkın, tahammülün bir sembolü hâline gelmiş, «Mansûr, Dâr, Sır, Sırrı ifşâ, Hallâc...» sözleriyle işlenen mazmunlar dile getirilmiştir; hattâ bu hususta mezheb kaydı bile düşünülmez olmuştur. Şîî olduğu hâlde tasavvufa meyleden bilginler bile onu mâzûr görmeye, haklı bulmaya yönelmişlerdir ki bunların son mümessili, Rahmetli Cevad Fâzıl'dır (Ma'sûmîn-i Çhardeh-gâne; Ma'sûm-i Çhardehum; S. 251—256).

Nusayr-i Nemîrî ise İran'da kendilerine, «Ehl-i Hak» ve «Ser Sopordegân» deyen Al'Allâhîler arasında anıldığı gibi Türkiye'de Bektâşî ve Alevîlerde de aynen Ehl-i Hak'ta olduğu gibi efsâneleşmiş bir şekilde anılır; buna, kitabımızın «Bâtınîlik» hakkındaki bölümünde işâret ettiğimiz cihetle burda tekrara lüzûm görmüyoruz (Bakınız: Hâcc Ni'metüllâh-i Ceyhûn-Âbâdî-i Mükrî; Mücrim: Şâh-Nâme-i Hakıykat; Bahş-ı Evvel; İran - Fransa İran - Şinâsî Enstitüsü yayımı; Tehran-1345 Ş; 1966; S. 232—239. Seyyid Muhammed Alî-Hâce E'd-Dîn'in «Ser-Sopordegân» adlı eserine de bakınız; Tebrîz—1349 Ş).

∴

Mehdîlik dâvâsı.

§ Mehdî'nin son zamanlarda çıkacağı hakkındaki hadislere dayanarak bâzı kişilerin Mehdî olduğu iddia edilmiştir; bâzı kişiler de bu çeşit dâvâya girişerek meydana çıkmışlardır. İlk olarak Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) oğlu İbn Hanefiyye (81 H. 700), Mehdî olarak tanınmış, belki de

buna, bir aralık İmâmet dâvâsında bulunması sebeb olmuştur; fakat sonradan, Zeyn'ül-Âbidîn Alî b. Huseyn'in (A.M) imâmetini kabûl etmekle berâber vefâtından sonra ölmediğ'ni, Medîne'de Radvâ dağında gizlendiğini, zuhûr edeceğini söyleyenler ve buna inananlar olmuştur (Ebû-Muhammed Hasan b. Mûsâ'n-Nevbahtî: Fırak'uş-Şîa; Muhammed Sâdık Alû Bahr'il-Ulûm'un notlarıyle; Necef-i Eşref; Murtazaviyye Kütüphânesi, Hayderiyye Matbaası - 1355 H. 1936; S. 17—19). Ibn Hanefiyye'nin oğluna, Ebû-Tâlib oğlu Ca'fer'in oğlu Abdullah oğlu Muâviye'ye, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'a (A.M), onun oğlu İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'a (A.M), onun oğlu İsmâîl'in oğlu Muhammed'e, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'a (A.M), İmâm Aliyy'ün-Nakıy'ye, İmâm Hasen'ül-Askerî'ye (A.M) Mehdî diyenler de olmuş- «Nefs-i Zekiyye» diye anılan Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'il-Müctebâ'ya Mehdî'lik isnâd edildiğini, hattâ bu yüzden Mehdî hadislerine dokunulduğunu söylemiştik (Aynı kitaba da bakınız; S. 35, 63, 67—68, 72, 80—83, 94 ve 97).

§Mehdî'yim diye meydana çıkanların bir kısmı, sanıyoruz ki tasavvufla, mistik inançlarla, Cefr, Hurûf bilgileri gibi uydurma bilgilerle, güç riyâzatlarla aklî dengelerini yitirenler, kendi kendilerini inandıranlar ve bâzı saf kişileri de kandıranlardır; bir kısmıysa âhıretlerini dünyâya satanlar, hüküm ve hükûmet peşinde koşanlardır. Bunların bâzıları Afrika'nın güneyinde bir hükûmet kuran İdris (Ölümü. 177 H. 793), Muvahıddîn devletini kuran Ebû-Abdullâh'il-Mehdî (524 H. 1130), onun yerine geçen Abd'ül-Mü'min (558 H. 1163), Mısır'da Fâtımî devletinin ilk halîfesi Ebû-Ubeydullah'il-Mehdî (322 H. 934) gibi bir müddet dünyâ saltanatını elde edenler vardır; Baba İlyas (638 H. 1240), Baba İshak (638 H. 1240), Selçuk şehzâdeliğini ve Baba İlyâs halîfeliğini iddiâ eden Cimri (677 H. 1278), Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin (833 H. 1429), Hacı Bektaş'ın nefes evlâdından Kalender Çelebi (935 H. 1528) gibi bir iş başaramayıp ortalığı kana bulayanlar, bu uğurda can verenler vardır.

§ Hurûfî Dîninin kurucusu Şihâbüddîn Fazlullah da (796 H. 1294) Mehdî ve Îsâ olduğunu, aynı zamanda yeni bir din kuran peygamber bulunduğunu, bütün peygamberlerin kendisini müjdelediğini iddiâ ile işe başlamış, Gurgân lehçesiyle yazılan «Câvidân» adlı kitabını, ilâhî bir kitap olarak sunmuş, sonra da kendini, hâşâ, Allâh'ın zuhûru olarak tanıtmıştır. Öldürülüp leşi yerlerde sürülen bu adamı, Tanrı ve Mehdî olarak kabûl edenler, yüzyıllar boyunca bu bâtıl inancı sürdürmüşlerdir; Tasavvuf yolunun tarîkatlerinden Hurûfîliğe inananlar olmuş, Bektâşîlerin çoğu bu inancı benimsemiş, şiirlerini bu inançla örmüştür (Fazlullâh ve Hurûfîlik için «Hurûfîlik Metinleri Katalogu» adlı kitabımızın «Önsöz»üne bakınız; Türk Tarih Kurumu Yayımı; XII. Seri-Sayı: 6; Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi—1973; S. 1—33).

***

Bu arada, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizden, Mehdî'nin son zamanlarda doğacağı, sonra kendisini tanıtıp âleme hâkim olarak dîni ve sünneti ihyâ edeceği kanaatini besleyenler de vardır ki bunlara göre Oniki Halîfe, Aşr-ı Saâdetten sonra zaman - zaman ümmete adâletle hükmeden oniki kişidir ve bunların sonuncusu zuhûr edecek Mehdî'dir. Ancak bunların kimler olduğu hakkında kesin bir inanç da yoktur. Mehdî'nin zuhûr zamanını Sûre başlarındaki «Hurûf-i Mukattaa» yla, Cefr'le tâyîn etmeye kalkışanlar da olmuştur. Muhyiddin İbn Arabî'nin (638 H. 1240) üvey oğlu olup onun tarîkatini temsîl eden Konya'lı Sadrüddîn (673 H. 1274), «Risâlet'ül - Mehdî» sinde, Mehdî'nin, altıyüz onüç yılı Ramazan ayının yirmiyedinci cumua gecesi doğduğunu (1216), altıyüz ellidört yılında (1256) kendisiyle görüştüğünü, altıyüz altmışaltı yılında (1267—1268), halkın, birçok şaşılacak şeyler göreceğini, altıyüz seksenüçte (1284) Îsâ Peygamber'in (A.M) gökten ineceğini bildirir. Altıyüz ellidört yılından bahsederken, «Vaktimizden üç yıl önce» dediğine göre bu risâleyi 651 de (1253) yazmıştır (İst. Ayasofya Kütüphânesi, No: 4849; Mecmûa; 168.a—

180.a). Gene bu, «Şeyh-i Kebîr» denen Sadreddin, «Vasıyyet - Nâme» sinde, vefâtından sonra, kendisine uyanlardan evli olmayanların Şam'a göçmelerini, Şeyh'in, yânî İbn Arabî'nin ve kendisinin anlaşılmayan sözleri üzerinde durmamalarını, İlâhî maârif kapısının, kendi ölümüyle kapandığını, ancak Mehdî'ye ulaşacak olanların, O'ndan feyzalabileceklerini bildirir ve Mehdî'ye, selâmının ulaştırılmasını diler (Abdülbâkıy Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddîn; III. Basm, İst. İnkılâp Kitâbevi — 1959; S. 235—236; Metin ve Not).

§ Mehdî'nin bâbı ve nâibi olduklarını iddiâ edenlerin, Mehdî'lik dâvasına girişenlerin bir kısmının, yeni bir din kurmaya, kendilerini Tanrı tanıtmaya kalkışmalarından açıkça anlaşılıyor ki bunlar Hukemâ tarafından, Hind - İran, Yûnan - Roma düşünceleriyle yoğrulan ve zamana göre müsbet bir tarza sokulmaya çalışılan Bâtınî inançları, bu inançlarla kaynaşan Tasavvufun aşırı telakkıylerini benimsemişlerdir; kanâatleri, İslâmî esaslara uymamaktadır (Yalan Yere Niyâbet dâvasına girişen'er için» «Bıhâr'ul - Envâr» ın LI. Cildine de bakınız; S. 367—381). Bunların en açık örneği, Fazlullâh-ı Hurûfî ve «Vâridât» adlı kitabından anlaşıldığı gibi Sımavna Kadısıoğlu Bedreddin'dir ki bu adam sonradan, Alevîlerin bir kısmınca Seyyid tanınmış ve bilhassa Rumeli Alevîleri arasında bir Bedreddin Ocağı ve Bedreddin Tâlipleri türemiştir (Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin adlı kitabımıza bakınız; İst. Eti Yayınevi—1966). Bâtınîliği yayanlar İslâm'a inanmamışlardır; İslâm'ın üstünlüğüyle yıkılan inançların, gelenek ve göreneklerin öcünü, İslâm'ı bölmekle İslâm'dan almaya kalkışan kişilerdir.

§ Son zamanlarda, yânî Batılı devletlerin sömürge siyâsetine giriştikleri devirlerdeyse böyle iddiâlarla meydana çıkanlar, doğrudan doğruya sömürgecilerin âleti olmuşlar, dinlerini dünyâya satmışlardır.

XIII. yüzyılda yaşayan (XIX M.), tasavvufun aleyhinde olan, hattâ Muhy'id-dîn (Dîni dirilten anlamına) İbn Arabî'-

ye, «Mümît'üd - dîn - Dîni öldüren) diyen, fakat aynı zamanda Mi'râc ve Maâd hakkında Hukemâ inancına uyan, Mi'râcı ve maâdı, cismânî, yâni bu bedenle kabûl etmeyen Şeyh Ahmed-i Ahsâî, doğduğu bölgeden İran'a göçmüş, önce büyük bir saygı görmüşken inançları açığa çıktıkça küfrüne hükmedilmiş, Kerbelâ'ya gitmiş, orada da barınamayıp Hicâz'a sığınmış, 1242 hicrîde (1826) Medîne yakınlarında ölmüştü (Reyhânet'ül - Edeb; I, 2. Basım; Çâphâne-i Şirket-i Sehâmî-i Tab'-ı Kitâb — 1335 Ş. S. 40—43).

Ahmed-i Ahsâî'den sonra, talebesinden Reşt'li Kâzım, üstâdına uyanlar tarafından «Şeyhî» denen bu yeni mezhebin mümessili tanınmıştı. Raşt'lı Kâzım, «Tevhîd, Nübüvvet, İmâmet, Maâd» ve «Adl» esaslarına, yâni İmâmiyye'ce Usûl-i Dîn» sayılan bu beş inanca, «Rükn-i Râbı' - Dördüncü direk, esas» denen birşey ekledi. Rükn-i Râbı', zuhûru beklenen İmâm-ı Zamân'ın (A.F), her ân, bir nâibi olduğuna inanmaktı. Kâzım'a göre, İmâm (A.F) tarafından, Dördüncü Nâibe gönderilen tevkıy', nass ile bildirilen sefirliğin, nâibliğin sona erdiğini bildirmektedir; fakat İmâm'ın, dâima bir nâibi vardı ve bu, ancak irfan sâhiplerince, keşif ve ilham yoluyla, İmâm'ın ve nâibinin lûtfuyla bilinir. Böylece «Adl» ve «Maâd» âdetâ, «Usûl-i Dîn» den dışarda kalıyordu.

Şeyh Ahmed-i Ahsâî, açıkça böyle bir dâvâya girişmemişti; fakat sözlerinde, «Huccet'ten duydum» gibi lâflar bulunmasına, kendisine uyanlarca, asrın müceddidi tanınmasına bakılırsa, böyle bir makaamı benimsediğine hükmetmek gerekmektedir. Reşt'li Kâzım'sa, Emîr'-ül - Mü'minîn'in (A.M) olmadığında, içindeki aşırı iddiâların bulunması, üslûbu ve İmâmiyye bilginlerinin ittifakıyla muhakkak olan «Hutbet'ül - Beyan» ve «Hutbe-i Tutunciyye» yi şerhetmiş, bu şerhlerde ve dîğer kitaplarında, göklerden, oralarda hüküm süren, adları, o âna dek işitilmemiş «Esmâîl, Şemhâîl, Atyâîl, Sâsâîl, Şem'ûn, Sedyâîl...» gibi meleklerden bahseden, kimyâ, limyâ, simyâ, nücûm, hurûf, havâs, vefk... gibi ulûm-ı garîbeye ehemmiyet veren,

cefre, ebced hisaplarına dayanan, anlaşılmayan şeyler çiziktiren bir adamdı. Aklî dengesi bozuk görünen, yâhut kendisini böyle göstermeye çalışan bu adam, «Rükn-i Râbı'» tanınmış, 1259 da (1843) Kerbelâ'da ölmüştü. Reşt'li Kâzım, Kirman'lı Hacı Kerîm Muhammed Han'a icâzet vermiş olduğundan, ölümünden sonra Şeyhîler, Kerîm Han'a uymuşlar, ona uyanlara «Kerîm Hânîler» denmişti (Reşt'li Kâzım'ın, Kerîm Han'a verdiği icâzetin sûreti, Muhammed Alî Hâdimî-i Şîrâzî'nin, «Behâîhâ çe mîgûyend» adlı eserinin 36. Sahîfesindedir; Tebriz — 1341 Ş. Kitâb - foroşî - i Sâbırî Yayımı; 2. Basım. Kerîm Han'ın hâl tercemesi için «Reyhânet'ül - Edeb» e bk. III; 1369 Ş. S. 359—360). Burda, Ahmed-i Ahsâî'nin bir Fransız keşişi, Kâzım'ınsa, Vladivoskof'lu biri olduğu hakkında söylentiler olduğunu da kaydedelim (Şeyh Muhammed'ül - Hâlisiyy'il - Kâzımî: Kitâb-ı Hurâfât-ı İrşâd'ül - Avâm yâ Desâis-i Keşîşân der İran; Yezd, Hey'et-i İslâmiyye Yayımı — 1367).

§ Reşt'li Kzım'ın derslerine devâm eden ve Şîraz'lı Rızâ adlı birinin oğlu olup 1235 te (1819) doğan Alî Muhammed, Kâzım'ın ölümünden sonra, onun mezhebince, «Rükn-i Râbı'» olduğunu, İmâm'ın kapısı bulunduğunu, İmâm'a, ancak onun vâsıtasıyle ulaşılabileceğini iddiâya girişmiş, kendisine, «Bâb», yâni Kapı adını takmıştı. Bu adam, bir zaman Mehdî'nin Kapısı olduğunu söylerken işi azıtmış, Mehdî olduğunu söylemeye kalkışmış, derken i'râbı bozuk, hükümleri sapık bir kitap düzmüş, peygamberlik dâvâsına girişmiş, sonunda kendisinin Tanrı olduğunu bildirmiş, tutulunca âkıbetini görüp korkudan, bütün dâvâlarından vazgeçtiğini bildiren bir «Tövbe - Nâme» yazmış, fakat şer'î hükümle 1266 hicrîde (1849) Tebriz'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür. İran'da kargaşalık çıkaran, kendisine uyanlara, «Bâbî» denen bu kişiye, sanki inananlardan Mirzâ Huseyn Alî, hemen «Bahâ'ullah» adını takınmış, Bâb'ın, ancak kendisini müjdelemek için geldiğini söylemeye, inananları, din ve devlet aleyhine kışkırtmaya koyulmuştu. Bahâîlik denen dînî (?!) kuran bu

kişi, İran'da duramayacağını anlayınca, o vakit Osmanlıların idâresinde bulunan Irak'a sığınmış, Osmanlılar tarafından Akkâ'ya sürülmüştü. Bahâ, yâni Huseyn Alî, orda, 1309 da (1891) ölmüştür. Bu adama uyanlara, kendi tâbîrince «Agnâm'a», yâni koyunlara «Bahâî» denmiş, Kıbrıs'a sürülen kardeşi Mîrzâ Yahyâ (, kendi tâbîrince Subh-ı Ezel), bu uydurma dînin Ezelî kolunu temsîl etmişti.

§ Ahmed-i Ahsâî ve Kâzım-ı Reştî hakkındaki söylentilere, Şîrazlı Alî Muhammed'le (Bâb) Prince Dalgoroki'nin münâsebetlerine, Mîrzâ Huseyn Alî'yi (Bahâ) Rus sefîrinin himâyesine, Akkâ'da, oğlu Abd'ül-Bahâ'ya İngilizler tarafından Sir pâyesinin verilmesine, Amerika'nın bu uydurma dînî tanıyıp mensuplarını korumasına, tapınaklar yaptırmalarına müsâade etmesine, müsteşriklerin, bunlar hakkında kitaplar yazmalarına, eleştiriler meydana getirmelerine, daha bu çeşit birçok emârelere nazaran bu son cereyanlarda sömürge siyâsetinin rol oynadığında, bu bölüntüleri meydana getirenlerin, bu siyâsete âlet olan satılmış kişiler olduğunda şüphe yoktur.

§ 1326 da (1908) ölen Ahmed Kaadıyânî de bunlardan biridir. Kendisini «Mesîh'ul - Mev'ûd» ve «Mehdiyy'ül-Ma'hûd», yâni gelęceği, gökten ineceği vaadedilmiş Mesîh, zuhûru ahdedilmiş Mehdî diye tanıtan bu adam da Hindistan'da «Kaadiyânîliö» diye yeni bir din îcâd etmiş, kendinin, Îsâ ve Mehdî olduğunu, dinleri birleştiren bir din kurduğunu iddiâ etmiştir (Murtazâ. Ahmed - A'nın «Prince Dalgoroki» adlı kitabına; Tehran — Dâr'ül - Kütüb'il - İslâmiyye yayımı — 1344 Ş. ve «Milliyet» gazetesinde çıkan «Bâtınîlik — Şeyhîlik ve Bâbîlik — Bahâîlik» adlı makalemize bk. 25 Mayıs. 1974 — 28 Mayıs 1974).

Zuhûr Alâmetleri.

§ İmâm-ı Zamân'ın (A.F) gaybetleri, îman ehli için

bir imtihandır. Gerçek inanç ehli, O'nun varlığına inanır; «İbâdetin en üstünü, darlıktan kurtuluşu, ferahlığa çıkışı beklemektir» ve «Allâh'ın kudretiyle, lûtfuyla kurtulmayı, ferahlığa kavuşmayı bekleyiş ibâdettir» dadîs-i şerîfleri mûcebince (Câmi'us - Sagıyr; I, 42; Künûz'ül - Hakaaık; I, 120; Bıhâr'ül - Envâr; LI, 122), O'nun zuhûruyla genişliğe, feraha çıkmayı, îman ve İslâm'ın bütün dünyâya hâkim olmasını bekler; îmanlarında şüphe ehliyse, ye'se düşer, inkâra döşenir.

Hadîs-i şerîflerde, Ehlibeyt İmâmlarının (A.M) beyanlarında zuhûr alâmetleri de bildirilmiştir. Mehdî'nin (A.F), yalanın, inançsızlığın hüküm sürdüğü, rüşvetin, fâizin helâl bilindiği, namazın yittiği, iyiliği buyurmanın, kötülüğe engel olmanın imkânı kalmadığı, harâm olan şeylerin hepsinin de helâl tanındığı, zulmün yayıldığı, mü'minlerin ye'se düştükleri, Kur'ân'dan yalnız ders, İslâm'dan yalnız ad kaldığı, kan dökmenin önemsiz sayıldığı... bir zamanda zuhûr edip âlemi adâletle yeniden ihyâ edecektir. Bunlar, zuhûrun küçük alâmetleridir ve hepsi de, hemen - hemen belirmiştir.

Kendilerinden önce, Mehdîlik dâvâsı güdenler çıkacak, «Nefs-i Zekiyye — Temiz kişi» denen biri, Mekke-i Mükerreme'de, Rükün'le Makaam arasında şehîd edilecek, bulaşıcı hastalıklarla birçok kişi telef olacak, halkın yarısından fazlasını kırıp geçiren savaşlar kopacak, «Süfyânî» denen bir zâlim çıkacak, Mekke'yle Medîne arasındaki Beydâ' çölünde, adamlarıyla yere batacak, Ramazan ayında, uyuyanları uyandıracak, uyanıkları korkutacak şiddetli bir ses, O'nu bildirecek, Güneşle Ay, birbiri ardınca tutulacakve Mehdî (A.F) zuhûr edecek, Bedir savaşında bulunanların sayısınca üçyüz onüç kişi, Kâ'be-i Muazzama'nın dibinde kendilerine bey'at eyleyecek, sonra bütün îman ehli uyacak, İsâ Peygamber (A.M) inecek, namazda O'na uyacak, Deccâl denen ve zulmün - yalanın mümes-

sili olan kişi öldürülecek, İslâm, bütün gerçekliğiyle, adâletiyle âleme yayılacaktır.

*
**

Küçük Gizleniş devrinde, Sâhib'ül - Emr'i (A.F), Şîa'nın ileri gelenlerinden birçoğu görmüştür. Büyük Gizleniş zamânında, son tevkıy'lerinde, kendilerini gördüklerini söyleyenlerin yalancı ve iftirâcı oldukları bildirilmektedir. Bu, her hâlde gördüğünü, nâiplik iddiasıyle söyleyen kişiler hakkında olsa gerektir; çünkü Büyük Gizleniş zamânında da, kendilerini görmek lûtfuna mazhar olanlar vardır. (Zuhûr Alâmetleri, kendilerini görenler v.s. hakkında «Bihâr'ül - Envâr» ın LI—LIII. ciltlerine bakınız; Tehran; Matbaat'ül-İslâmiyye; 1384 H. 1385 H.).

*
**

Bu bahiste, zihinlerin takıldığı tek şey, Büyük Gizleniş devrinin uzunluğu ve bir insanın, bu kadar müddet yaşayıp yaşamamasıdır. Biz, bunun üzerinde durup uzun ömürlüleri örnek vermeyi, hayâtın uzatılması üzerindeki çalışmaları, bunun imkânını anlatacak, bu konulara dalacak değiliz. Âlemde, olmasına aklen imkân bulunmayan nice şeyler olmuştur ve olagelmektedir. Esâsen bu, îmâna âit birşeydir. Zerrede âlem yaratan, zerreye âlemler sığdıran, hayâtı ölüme, ölümü hayâta sebeb eden mutlak kudret sâhibine inanan, hikmetlerini bilemediğini bilen, kudretini anlayamadığını anlayan kişi, buna da inanır; inanmayanaysa, zâti sözümüz yoktur. Bu bahsi, «Artık de ki: Gayb, Allâh'ın katındadır; bekleyin artık, gerçekten ben de sizinle berâber bekleyenlerdenim.»
meâlindeki âyet-i kerîmeyle
bitiriyoruz (X; Yûnus
A.M, 20).

VI

ŞEFÂAT ve ZİYÂRET

Şefâat haktır, gerçektir.

§ Şefâat, arapça «Şef'» kökünden gelir; lûgat bakımından, bir şeye, bir mislini katmak demektir. Terim olarak, bir suç işleyene suçunun bağışlanması, bir dileği olanın dileğini elde etmesi için yardım etmek, iki kişinin arasını bulmak, savaşta birisinin yardımına koşmak, mü'min kardeşine hayır-duâda bulunmak anlamlarına gelir. IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 85. âyet-i kerîmesinde, «Güzel şefâat, kotü şefâat» diye geeçr; güzel şefâatte bulunanın, bu şefâatten nasîbi olacağı, yâni şefâat edenin sevâba gireceği, kötü şefâat edenin de bundan payı olduğu, yâni günâha gireceği beyân buyurulmaktadır. Kötü şefâat, muhtaç olana yardım etmemek, mü'mîne bedduâda bulunmak... gibi kötü işlerdir.

§ Örfte şefâat, kulun suçunun bağışlanmasını Allâhu Teâlâ'dan dilemektir, suçunu bağışlatmaktır.

Bu anlamda, VI. Sûre-i Celîlenin (En'âm) 94., XXXVI. Sûre-i Celîlenin (Yâ - Sîn) 24. âyet-i kerîmelerinde, mevhûm olan, yâhut elle yapılmış bulunan putların, böyle birşeye kudretleri olmadığı bildirildiği gibi II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 48, 123. ve 254. âyet-i kerîmeleriyle XXVI. Sûre-i Celîlenin (Şuarâ') 100. ve LXXIV. Sûre-i Celîlenin (Müddessir), 48. âyet-i kerîmelerinde, kıyâmette, kâfirlere hiçbir şefâatçinin bulunmayacağı, XXXII. Sûre-i Celîlenin (Secde) 4. âyet-i kerîmesinde kıyâmette, gerçek dostun ve şefâat-

çinin, yâni şefâati kabûl edenin, ancak Allâhu Taâlâ olacağı beyan buyurulur.

Şefâatin, ancak Allâhu Taâlâ'nın izniyle olabileceği ve bu takdirde kabûl edileceği de II. Sûre-i Celîlenin 255., X. Sûre-i Celîlenin (Yûnus A.M) 3., XIX. Sûre-i Celîlenin (Meryem A.M) 87., XLIII. Sûre-i Celîlenin (Zuhruf) 86. ve LIII. Sûre-i Celîlenin (Necm) 26. âyet-i kerîmelerinde bildirilir. IX. Sûre-i Celîlenin (Tevbe, Berâe) 80. âyet-i kerîmesinde Hz. Peygamber (S.M), münâfıklar için istiğfâr etseler, onların suçlarının bağışlanmasını dileseler, hattâ bu dileklerini yetmiş kere tekrarlasalar gene de kabûl edilmeyeceği, LXII. Sûre-i Celîlenin (Münâfıkuun) 6. âyet-i kerîmesinde de münâfıkların bağışlanmalarını dileseler de, dilemeseler de bir olduğu, çünkü Allâh'ın onları bağışlamayacağı beyan buyurulmaktadır ki bu, Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) onlara şefâat etmeyeceklerini bildirmektir; çünkü Rasûl-i Ekrem'in (S.M) dilekleri, yaptıkları işler ancak Allâh'ın irâdesine mutâbıktır.

§ III. Sûre-i Celîlenin (Âlü İmrân) 31. âyet-i kerîmesinde, meâlen «De ki: Allâh'ı seviyorsanız bana uyun artık da Allah sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın ve Allah suçları örtendir, rahîmdir» buyurularak şefâatte ve kabûlünde îmanın şart olduğu beyân edilmekte, 159. âyet-i kerîmesinde, Hz. Peygamber'in (S.M), yumuşak huylu bulundukları, katı kalbli olsalardı, halkın, çevrelerinden dağılacağı beyân buyurularak mü'minlerin kusurlarını bağışlamaları, onlar için Allâh'a istiğfâr etmeleri emrolunmaktadır. IV. Sûre-i Celîlenin 64. âyet-i kerîmesinde, Peygamber'in ancak kendisine itâat edilmek üzere gönderildiği, nefislerine zulmedenlerin, kusurlarını anlayıp bağışlanmaları için şefâat diledikleri zaman da onlara şefâatte bulunmaları, bu takdirde Allâh'ın, onların tevbelerini kabûl edeceği bildirilmektedir. XXIV. Sûre-i Celîlenin (Nûr) 62. âyet-i kerîmesinde de, Hz. Peygamber'in (S.M), Mü'minlerin suçlarının bağışlanmasını istemeleri buyurulmak-

la, Allâh'ın gerçekten de suçları örten rahîm olduğu beyân edilmektedir. LX. Sûre-i Celîlenin (Mümtahine) 12. âyet-i kerîmesinde de, mü'min kadınlar, kendileriyle bey'atleşmeye gelince onların suçlarının bağışlanmasını Allâh'tan dilemeleri emrolunmaktadır. XL. Sûre-i Celîlenin (Mü'min) 7. ve XLII. Sûre-i Celîlenin (Şûrâ) 5. âyet-i kerîmelerindeyse meleklerin, yeryüzündeki mü'minlerin suçlarının bağışlanmasını diledikleri, XXI. Sûre-i Celîlenin (Enbiyâ') 28. âyet-i kerîmesinde, ancak Allâh'ın rızâsını kazananlara, yâni Allâh'ın izniyle şefâat edecekleri bildirilmektedir.

§ XL. Sûre-i Celîlenin 55. âyet-i kerîmesinde, Rasûl-i Ekrem'e (S.M), sabretmeleri, suçlarının bağışlanmasını dilemeleri emir buyurulmaktadır ki, peygamberlerin ma'sûm olduklarına, İmâmiyye'ye göre, hattâ kendilerine vahiy gelmeden, dâvete memur edilmeden önce dahî küçük, büyük, bütün günâhlardna, hattâ unutmaktan, yanılmaktan bile münezzeh bulunduklarına nazaran hitâp, kendilerine olmakla berâber murat ve maksat, ümmetleridir, mü'minlere ihtardır; nitekim XLVII. Sûre-i Celîlenin (Muhammed S.M) 19. âyet-i kerîmesinde de kendilerine aynı sûrette hitâbedildikten sonra erkek ve kadın, inananlar için istiğfarda bulunmaları, yâni suçlarının bağışlanması için şefâat etmeleri emrolunmaktadır. Aynı zamanda istiğfâr yâni bağışlanmayı dilemek, suçsuz için de bir ibâdettir; suç işlememek için başarı verilmesini dilemektir; Hz. Peygamber de (S.M), Huzeyfe b. Yemân'ın rivâyetiyle tahrîc edilen bir hadiste bildirildiği gibi, günde yüz kere istiğfâr ederlerdi (Mecma'ul - Beyân; IX. S. 102). XLVIII. Sûre-i Celîlenin (Feth) 2. âyet-i kerîmesindeki hitâp da Hz. Peygamber'e (S.M) olmakla berâber murad, ümmetleridir (Aynı; S. 110—111).

§ Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem (S.M), Kur'ân-ı Mecîd'in, yakınları görüp gözetişin, emânete riâyet edişin, kendilerinin ve Ehlibeytlerinin, şehîdlerin, mübârek Ramazan ayı-

nın, Orucun, Bilginlerin, Namazın, Hacc ve Umre'nin, Anaya - babaya yapılan iyiliğin, Guslün, İyiliği buyuruşun, Kötülüğe engel oluşun, Allah için ağlayışın, Allâh'tan korkmanın, Allah hakkında iyi zanda bulunmanın, hattâ düşük bebeğin bile şefâatçi olacaklarını müjdelemişlerdir (Câmi'us - Sagıyr; I, S. 43, 67, 81, 87—88; II, 35—36, 74).

«Şefâatim, ümmetimden büyük suç işleyenleredir», «Kıyâmet günü şefâatim hâktır, gerçektir; ancak ona inanmayan, şefâatime ehil olamaz», «Şefâatim, ümmetimden Ehlibeytimi seven kişiyedir» demişler (Aynı; II, S. 33, 35—36); «Her Peygamberin, icâbet edilen bir duâsı vardır; ben bu duâyı, ümmetime şefâat etmeye hasrettim» buyurmuşlardır (Aynı; I, S. 81); hattâ, «Hiçbir ev halkı yoktur ki onlardan biri Cennete yalnızca girsin; hepsi de cennete girer» buyurmuşlar, bu nasıl olacak sorusuna da, «İçlerinden biri, hattâ hizmet eden biriciği olsun, ev halkına şefâat eder ve şefâati kabûl edilir» cevâbını vermişlerdir ki bu hadis, ataları vâsıtasıyle Imâm Ca'fer'us-Sâdık'tan tahrîc edilmiştir (Sefînet'ül-Bıhâr; II, S. 706—707).

Büyük şefâat makaamı (Makaam-ı Mahmûd).

§ Âhırette en büyük şefâatçi, XVII. Sûre-i Celîlenin (İsrâ') 79. âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu gibi» Makaam-ı Mahmûd' (Övülmüş Makaam)ın sâhibi olan âhır zaman peygamberi, peygamberlerin ulusu ve âlemlerin övüncü Hazret-i Muhammed'dir; Sallallâhu Taâlâ Aleyhi ve Âlihî ve Sellem ve Ehlibeytidir; Aleyhimüssalâtu ve's-Selâm.

Rasûl-i Ekrem (S.M), «Ben» buyurmuşlardır, «Âdem evlâdının ulusuyum kıyâmet günü; fakat övünmem; Livâ'ül-Hamd benim elimdedir, fakat övünmem; Âdem'den beri bütün peygamberler, benim sancağımın altındadır; ilk şefâat eden de benim, ilk olarak şefâati kabûl edilen de benim» (Câmi'üs-Sagıyr; I, S. 90), «Âdem evlâdının hepsi de kıyâmet günü, benim sancağımın altındadır ve ilk olarak cennet kapısını açan benim.» (Aynı; II, S. 188, Huseyn

b. Mübârek'iz-Zebîdî: Kitâb'üt-Tecrîd'is-Sarîh li Ahâdîs'il-Câmi'is-Sahîh; Mısır, Hayriyye Matbaası—1355; II, S. 103—104, 166).

§ Bütün bu îzahlardan da anlaşılmaktadır ki şefâat, haktır, gerçektir. Bir kişi, îman sâhibi olmak şartıyle bir suç işler de nedâmete düşerse, suçunu küçükmsemez, işlemekte ısrâr etmezse, tevbe edemeden, yâhut tevbesi kabûl edilmeden ölürse, aynı zamanda bu suç, kul hakkına âit bir suç değilse, âhırette, o kişiye şefâatçiler, bilhassa Hz. Muhammed (S.M) ve Tathîr Âyetiyle İsmetleri bildirilen, Meveddet Âyetiyle sevgileri, Mü'minlere farz edilen, hadîs-i şerîfle Nûh Peygamber'in (A.M) gemisine benzetilen (Câmi'; I, 81), kurtuluş gemisi ve yeryüzü halkına amân olan (II, 125) Ehlibeyti, Allâh'ın izniyle, o kişiye şefâat edeceklerdir. V. Sûre-i Celîlenin (Mâide) 35. âyet-i kerimesinde Allâh'ın rızâsını elde etmek için vesîleye, sebebe ve vâsıtaya başvurulması emir buyurulmaktadır ki bu vesîle, duânın ve dînin direği olan namazın kabûl şartı bulunan Muhammed ve Âl-i Muhammed'e (S.M) mahabbet ve salavattır (Câmi'; II, S. 14, 28. Fadâil'ül-Hamse; I, S. 206, 208—210). Ancak şunu da söyleyelim ki: nasıl olsa, şefâatçim var deyip, Âl-i Muhammed'i seviyorum ya, bu yeter düşüncesine dalıp suça batan kişi, kendisini aldatır; çünkü ihlâs, îmânın şartıdır; mahabbetse, sevilenlerin yoluna gitmektir.

* * *

§ İmâmiyye, duâda Peygamber-i Ekrem'e (S.M) ve Ehlibeytine, Ma'sûm Imâmlara (A.M) tevessülü câiz, hattâ V. Sûre-i Celîlenin 35. âyet-i kerîmesi hükmünce vâcib bilir; duânın, bu tevessülle ve Muhammed ve Âl-i Muhammed'e (S.M) salavatla kabûl edileceğine inanır; âhırette de onların şefâatlerini umar; her iki âlemde de, bir an bile onlardan ayrılmamayı, hayatlarının ve mematlarının, onlarla olmasını Allah'tan niyâz ve tazarru' eder. Duâ ederken, bilhassa Ehlibeytten doğru olarak rivâyet edilen duâ-

ları okur. Ancak gene İmâmiyye, başta Allâh'ın habîbi, Peygamberlerin en üstünü ve sonuncusu, yaratılmışların hayırlısı Hz. Muhammed (S.M) olmak üzere Cenâb-ı Fıtımat'üz - Zehrâ'yı (A.M) ve Oniki Ma'sûm İmâmı (A.M), ancak Allâh'ın seçilmiş kulları bilir; onlara kulluk etmeyi şirk sayar; onların hakkında aşırı bir inanç gütmez. Hulûlü, yâni Allâh'ın, hâşâ, onların varlıklarında tecellî ettiğini, ittihâdı, yâni onların, hâşâ, Allâh'la birleştiklerini, onların Allah'ın mazharları bulunduğunu ve buna benzer inançları, şirk ve küfür bilir; bu çeşit inanç besleyenleri, Kitap Ehlinden de aşağı ve müşrik kabûl eder. Fakat Allhu Taâlâ'ya onlarla tevessül edilir, Allâhu Taâlâ'dan onlar vâsıtasıyle rahmet umulur; onların şefâatleri istenir; duânın kabûlüyse, ancak Allâhu Taâlâ tarafındandır; onların şefâatleri de Allâh'ın izniyle makbûldür.

***

Ziyâret.

§ Hz. Muhammed (S.M) ve Ehlibeyti (A.M), onların izlerini izleyenler, onların yollarında gidenler, II. Sûre-i Celîlenin (Bakara) 154. ve III. Sûre-i Celîlenin (Alü İmrân) 169. âyet-i kerîmelerinde beyan buyurulduğu gibi, Allah yolunda yaşamışlar, Allah yolunda can vermişler, mânevî hayatı elde etmişlerdir. Bu bakımdan İmâmiyye, dinde aşırı gidenler (Gulât) gibi onlara, hâşâ, Allahlık isnâd etmediği gibi, gene aşırı inanç besleyenlere uyup Merkadlerini yerle bir etmeyi sevâb ve câiz bilmezler. Yattıkları yerlere türbeler yapılmasını, kendilerini, dînî bilgileri elde etmeye adayanların, yoksulların, yolcuların, ziyâretçilerin ihtiyaçlarını gidermek için oralara vakıflar bağlanmasını, oralarda, dînî bilgileri belletenlerin, ziyâretçilere, yolculara hizmet edenlerin ihtiyâçlarının giderilmesini, sağlanmasını, oralarda yatan din ululârının hâtıralarının anılmasını, oraların ziyâret edilmesini câiz ve sevâb sayar; bu ziyâreti, onların yollarında yürümek, huylarıyla huy-

ianmak, din ve îman için onlar gibi fedâkârlıkta bulunmak, zâhirî ve bâtınî temizliğe ulaşmak vesîlesi bilir.

Allâh'ın ve meleklerin salavât getirdiği, mü'minlerin de O'na ve Ehlibeytine salât-ü selâm vermekle memur olduğu (XXXIII; Ahzâb, 56) Rasûlullâh'ın (S.M), ma'sûm İmâmların (A.M), onların soylarından gelen hayırlı kişilerin, onlar tarafından övülen, sevilen yakınlarının merkadlerini ziyâreti bir vecîbe bilen Şîa-i İmâmiyye, âhireti hatırlatan, ziyâret edilenlerin yüceliklerini, kulluktaki ileri derecelerini, dîn için katlandıkları zahmetleri, ümmet için çektikleri elemleri, İslâm ve iman uğrundaki fedâkârlıklarını, güzel huylarını, lûtuf ve keremlerini göz önüne getiren, gerçekten de bir insanlık dersi olan bu ziyâret sünnetini terketmez; ziyârete giden, müstahab olarak gusleder; güzel kokular sürünür, temiz elbisesini giyer; giderken yavaş, sık adım atar; her adımında, Allâh'ı tekbîr eder; kendisine, bu ziyâreti nasîb ettiğinden dolayı O'na şükürlerde bulunur; ziyâret edeceği ma'sûm adına, yoksullara ihsânı da unutmaz; vekarla, saygıyla, Allâh'tan, Rasûlünden (S.M), Rasûlünün vasıylerinden (A.M) izin isteyip edeple türbeye girer, selâm verir. Bilir ve inanır ki bu selâmı, onlar duyarlar ve alırlar, âünkü onlar, Kur'ân-ı Mecîd'de buyurulduğu gbii, mânen diridirler (II, 154; III, 169); huzûrlarında, gene onlardan rivâyet edilen ziyâretleri okur; sonra iki rik'at namaz kılar; namazdan sonra, «Allâhım, ancak sana namaz kıldım; sana rükû'da bulundum, sana secde ettim; birsin; şerîkin yoktur sen'in; namaz, rükû', sücûd, ancak sanadır. Allâhım, Muhammed'e ve Âli Muhammed'e salavât ver; ziyâretimi kabûl et; bu iki rik'at namâzın sevâbını ziyâret ettiğime ver, bunu, âcizâne bir armağan olarak kabûl et; Muhammed ve O'nun tertemiz Ehlibeytinden beni ayırma, onlarla haşret, onların hakkıyçin dileğimi ver, bu ziyâretimi son ziyâret etme» meâlinde gene onlardan rivâyet edilen duâyı okur; yakınlarına, din kardeşlerine hayırlar diler; bütün insanlara, insanlığa hidâyet ve esenlik ister.

Bu ziyâretleri, bilhassa kutlu günlerde, ziyâret edilenin doğum ve vefât günlerinde yerine getirir; fırsat bulamaz, türbesine gidemezse, bir mescidde, yâhut evinde, yâhut tenhâ, açık bir yerde, ovada, kırda, ziyâret edeceği İmâm'a mânen teveccüh ederek yerine getirir.

§ İmâmiyye, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın (A.M), Câbir'ül-Cu'fî'ye, «Yâ Câbir, Şîa'dan olduğunu söylemek ve biz, Ehlibeyti severiz demek yeter mi? Vallâhi bizim Şîamız, ancak Allâh'tan çekinen ve O'na itâat eden kişidir» buyurduklarını hatırlar; İmâm Ca'fer'us-Sâdık'ın (A. M), «Ca'fer'in Şîası, karnını, ırzını karâmdan koruyan, Allah yolunda savaşan, Yaratıcısı için amelde bulunan, O'nun sevâbını uman, ıkaabından korkan kişidir; böyle kişileri gördün mü, işte onlardır Ca'fer'in Şîası» buyurduklarını unutmaz.

VII

MAÂD

§ Maâd, lûgat anlamıyla, tekrar dönülüp gelinen ve önceden bulunulan yer demektir. Örfte, Allâhu Taâlâ'nın, kullarını, ölümlerinden sonra tekrar diriltip mahşere sevketmesine, soruya çekip herkese, dünyâda yaptıklarının karşılığını vermesine denir. Şerîatta, «Âhıret» denen bu âlemi, türkçemizde, «Fânî dünyâ, Geçici dünyâ, Yalan dünyâ» dediğimiz, içinde yaşadığımız şu âleme karşı, «Öteki dünyâ, Bâkıy dünyâ, O dünyâ, Sâhici dünyâ» sözleriyle ifâdelendiririz.

Beden - Ruh.

§ Allâh'a, Allâh'ın adâletine, mutlak kudretine, Hz. Muhammed'in (S.M) gerçek peygamber olduğuna, Kur'ân-ı Mecîd'in Allah tarafından vahyedildiğine inanan kişi, hiçbir şüpheye düşmeden, âhırete de inanır ve bu inanç, tabiîdir. XXIII. Sûre-i Celîlenin (Mü'minûn) «Andolsun ki biz, insanı, balçık mayasından yarattık; sonra onu sağlam bir karar yurdunda, bir katre su kıldık; sonra o bir katre suyu kan pıhtısına döndürdük; derken kan pıhtısını bir parça et hâline soktuk; derken onda kemikler yarattık; derken kemiklere et giydirdik; sonra da onu, başka bir yaratışla meydana getirdik; ne de yücedir şânı, yaratışı en güzel (, eşsiz - örneksiz olan) Allâh'ın. Sonra şüphe yok ki siz, öleceksiniz; sonra şüphe yok ki kıyâmet günü, tekrar diriltileceksiniz» meâlindeki 12—16. âyet-i kerîmelerinde, önce bedenin yaratılışı, ana rahminde cenin hâline getirilişi beyan buyurulmakta, sonra da «Başka bir

yaratışla» rûhun bedene taalluku bildirilmekte, ondan sonra da ölüm ve ölümden sonraki diriltiliş anlatılmaktadır. XXXII. Sûre-i Celîlenin (Secde) 7—12. âyet-i kerîmelerinde de, insanın cesedinin, topraktan, aşağılık bir sudan, menîden yaratıldığı, sonra ona hayat kaabiliyeti verilip rûhun nefhedildiği, bedenin, duyan kulağa, gören göze, düşünen gönüle sâhip kılındığı bildirilmekte, inanmayanların, ölenleri görüp, yeryüzüne karışarak yitip gittikten sonra yeniden mi yaratılacağız dedikleri anlatılmakta, onlara, «Size memûr olan Ölüm Meleği, öldürecek sizi, sonra da gene dönüp Rabbinizin tapısına varacaksınız» demeleri, Rasûl-i Ekrem'e (S.M) emredildikten şonra, «Rableri katında, başlarını eğerek Rabb'miz, gördük ve duyduk; artık bizi tekrar dünyâya döndür de iyi işlerde bulunalım; gerçekten de iyice inandık dedikleri zaman bir görsen mücrimleri» buyurulmaktadır.

Ölüm - Uyku. Ruh - Beden.

§ Görülüyor ki İslâm, rûhu, hayâtı, bedenin bir kaabiliyeti, bir anlamı, mânâyı, maddenin bir sonucu saymamaktadır; İslâma göre Beden, maddîdir; Ruh'sa, XVII. Sûre-i Celîlenin (İsrâ') 85. âyet-i kerîmesinde beyan buyurulduğu gibi, Rabb'in emrinden, yâni Rabb'e âit mânevî âlemdendir; ona dâir az bir bilgi verilmiştir bize.

XXXIX. Sûre-i Celîlenin (Zümer) 42. âyet-i kerîmesinde, meâlen, «Allah, ölüm çağında, ölenin rûhunu alır; ölmeyecek kişinin de uyuduğu zaman. Ölümü mukadder olanın rûhunu, gerçekten de geri vermez; öbürünün rûhunuysa yollar muayyen ve mukadder bir zamâna dek; şüphe yok ki bunda, düşünen topluluğa deliller var elbette» buyurularak ölüm, uykuya benzetilmektedir ve bu benzetişle de, uykudan uyanmakla tekrar dirilmek, uyurken görülen düşlerle de kabir ahvâli hatırlatılmaktadır.

Hz. Rasûlullah da (S.M.), uykuyu, ölümün kardeşine benzetmişler (Câmi', II, S. 176), Hz. Emîr'ül-Mü'minîn de (A.M), «Dünyâdakiler, uykuda yolalan kervân ehline ben-

zer» buyurmuşlar ve yaşayışı bir rüyâya benzetmişlerdir (Nech'ül - Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 407).

Berzah - Kabir.

§ Ölüm, rûhun bedenden ayrılmasıdır ve bu ayrılış, bir evden bir eve göçmektir. Cesed, gömülse de, zerre - zerre dağılsa ve gömülmese de rûh, kıyâmete dek berzah âlemindedir ve bu keyfiyet, XXIII. Sûre-i Celîlenin (Mü'minûn) 99—100. âyet-i kerîmelerinde bildirilmektedir; kabir, Berzah âlemi, dünyâdan âhırete göçüş konaklarının ilkidir. Bu âlem, hadîs-i şerîfte bildirildiği gibi, ya cennet bahçelerinden bir bahçedir, yâhut cehennem çukurlarından bir çukur ve Rasûl-i Ekrem (S.M), ümmeti ta'lim ve irşâd için, namazlardan sonra kabir azâbından Allâh'a sığınırlardı (Bıhâr'ul - Envâr; C. VI, S. 205, 249).

Kur'ân-ı Mecîd'de ve Hadislerde bildirildiği gibi ölüm ânındaki sıkıntılar, yâhut müjde ve ferahlık, Ölüm Meleği'nin rûhu şiddetle, yâhut hoş bir sûretle alışı, kabirde «Münker» ve «Nekîr» denen iki meleğin, ölümden sonra dirilen kişiye, Rabbini, Peygamberini, Dînini, Kitabını... sormaları, bütün bunlar, haktır gerçektir. Bu âlemin, yalnız rûhî ve mânevî bir âlem olduğunu, yâhut ruhla cesedin, bu âlemde, dünyâdaki gibi birlikte bulunduğu hakkında söz söylemek, araştırmada bulunmak, kesin bir sonuca varamaz; biz, Kitâb ve Sünnetle sâbit olan bu âlemi, tasdıyka memûruz ancak; bu âlemi incelemeye kalkışmak bile, bizce îmandaki za'fa delâlet eder; Allâh'ın mutlak kudretine inandığımız için bütün bunları gerçek biliriz; kudretine son yoktur ve Allâh'ın kitâbı, Rasûlünün (S.M) haberleri gerçektir.

Kıyâmet ve Âhıret.

§ Kıyâmete gelince:

Vâcib'ül - Vücûd'dan başka hiçbir varın, hiçbir varlığın sonu yoktur; O, her varı, her varlığı, muayyen bir zaman için, mukadder bir vakte dek yaşaması için yaratmış-

tır. Dünyâmızın da sonu yoktur ve bu, müsbet bilgi bakımından da bir gerçektir. Kitâb ve Sünnetle sâbittir ki kıyâmet alâmetleri beliregelmektedir ve belirecektir. Kıyâmet kopacak, Allâhu Taâlâ, kudretiyle herkesi diriltecek, herkes, mahşerde soruya çekilecek, amel defterleri uçuşup gelecek, kimine sağından, kimine solundan ve ardından sunulacak, herkes yaptığını bulacak, tecessüm eden ameller tartılacak, tartısı ağır gelen, hoşnûd olacak, râzı olacak, hafif gelen, âdetâ onun anayurdu olan cehenneme gidecek (CI; Kaaria, 6—11), herkes dünyâdaki işlerinin karşılığını görecek, zerre kadar hayır işleyen, hayrının mükâfâtına, kat - kat fazlasıyla kavuşacak, zerre kadar şer işleyen, ancak yaptığının karşılığı olan cezâyı çekecektir (XCIX; Zilzâl, 7—8).

§ Kıldan ince, kılıçtan keskin Sırât, Sırattaki duraklar ve soru yerleri, Cennet, Cennetin dereceleri, A'râf, A'râf Erleri olan Rasûl-i Ekrem'in (S.M) ve Ehlibeytinin (A.M) yücelikleri, Cennette vaadedilen nîmetler, Cehennem ve azâbı, derekeleri, müşrik ve münâfıkların, kâfirlerin Cehennemde ebedî kalışları, suçları bağışlanmayan, tevbeye muvaffak olamadan ölen mü'minlerin şefâatla kurtuluşları, yâhut cezâları kadar Cehennemde kalıp sonra Cennete girişleri.... hâsılı Kitâb ve Sünnetle sâbit olan bütün haberler, haktır, gerçektir.

Kıyâmette dirilişin, bu cesedle mi, yoksa misâlî bir cesedle mi olacağı, erilecek, kavuşulacak nimetlerle uğranılacak azâbın, maddî, yâhut mânevî bulunacağı, Sırat'ın, gerçekten de kıldan ince, kılıçtan keskin, yâhut doğru yol olup olmadığı, bütün bu haberlerin gerçek, yâhut mecâzî bulunduğu hakkında araştırmayı, Hukemâ inançlarından, Tasavvuftan faydalanmayı câiz görmeyiz, göremeyiz. Çünkü Allâh'a, mutlak kudretine, Rasûl-i Ekrem'in (S. M) gerçekliğine, Kur'ân-ı Mecîd'in, Allâhu Taâlâ tarafından vahyedildiğine inanmışızdır. Allâhu Taâlâ,' bize, gökleri, yerleri yarattığını, gökten yağdırdığı rahmetle yerde, bitkileri bitirdiğini, ölü şehri dirilttiğini bildirmekte, kud-

retini yalanlayanları kahrettiğini anlatmakta, «İlk yaratışta âciz mi kaldık ki? Hayır, ama onlar, yeni bir yaratışta şüphe içindeler» buyurmaktadır (L; Kaaf, 6—15).

«İnsan, kendisini, hiç şüphesiz, bir katre sudan yarattığımızı görmedi mi ki şimdi o apaçık bir düşman olmaya kalkışmada. Ve bize örnek getirmede ve yaratılışını da unutmada; çürüyüp dağılmış kemikleri kim diriltir ki demede. De ki: Onu, ilk defâ yapıp meydana getiren diriltir ve O, her çeşit yaratmayı bilendir. Öyle bir mâbuttur ki size, yemyeşil ağaçtan ateş halketmiştir de ateşlerinizi onun'a yakarsınız. Gökleri ve yeryüzünü yaratanın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi Evet ve O, herşeyi yaratan mübuttur, herşeyi bilendir, Emri, birşeyin yaratılmasına taalluk ederse, ona, Ol der, hemen oluverir. Yücedir, münezzehtir o mâbut ki herşeyin tasarrufu ve tedbiri, O'nun kudret elindedir ve hepiniz de dönüp O'nun tapısına varacaksınız» âyet-i kerîmeleri (XXXVI; Yâ-Sîn, 77—83), âhıret hakkında bizi, felsefeye, safsataya, yorumlara başvurmaktan kurtaracak kadar kesindir (Maâd ve Teferruâtı için «Bihâr'ul - Envâr» ın VI—VIII. ciltlerine bakınız).

İmâmiyye, bütün âhıret ahvâlini, yorumsuz olarak kabûl eder ve der ki:

«Duyduk ve itâat ettik; Rabbimiz, yarlıganmak dileriz senden; varacağımız yer, tapındır senin.» (II; Bakara, 295)

VIII

TAKIYYE

§ Takıyye, «Vakıy» kökünden gelmektedir ve birinden, bir toplumdan, çeşitli tarzlarda korunmak, yâhut mensûb olduğu zümrenin malını - canını, inancını zarardan emîn etmek anlamlarına gelir.

III. Sûre-i Celîlenin 28. âyet-i kerîmesinde meâlen, «İnananlar, îman edenleri bırakıp da kâfirleri dost edinmezler; bunu yapan, Allâh'tan hiçbir şey bulamaz; ancak onlardan (, kâfirlerden) çekinmeniz müstesnâ; Allah size, kendisinden çekinmenizi emretmektedir ve dönüp gidilecek yer de Allâh'ın tapısıdtr» buyurulmaktadır.

Bu âyet-i kerîmede görüldüğü veçhile birinci derecede çekinilecek, Allâhu Taâlâ'dır; fakat kâfirlerden çekinen bir mü'mine de bir ruhsat tanınmaktadır. Bu âyet-i kerîme, Ansar'dan, Medîne Yahûdîleriyle dostluk kuran, Rıfâa b. Münzir, Abdullah b. Cübeyr ve Saîd b. Hayseme'nin uyarılarına rağmen onlarla konuşup görüşen bâzı kişiler hakkında inmiştir. Bir rivâyetteyse, Mekke fethinden önce, Hz. Peygamber'in (S.M) Mekke'ye hareketini, bir Zencî kadınla Mekke müşriklerine bildiren bir mektup göndermek gafletinde bulunan, bunda da başarı elde edemeyen ve sonra tevbe eden Hâtıb b. Beltaa hakkında nâzil olmuştur.

Âyet-i kerîmede, «Ancak kâfirlerden çekinmeniz müstesnâ» kaydıyle Takıyye'ye, yâni bir kişinin, mü'min olduğu halde, kâfirlere dost görünerek kendini, malını, toplu-

munu korumasına ruhsat verilmektedir. İmâm Muhammed'ül-Bâkır (A.M), «Canını korumak, kan dökülmesine engel olmak için Takıyye câizdir; kan dökülmesine sebeb olacak hallerde Takıyye olamaz» buyurmuşlardır (Kâfî; Usûl, S. 419).

Hasan'ın rivâyetine göre Müseyleme, Ashabtan iki kişiyi tutmuş, birisine, Muhammed (S.M) hakkında ne dersin demiş, Sahâbî, bu soruya, O, Rasûlulilâh'tır cevâbını vermiş, benim de Rasûlulilâh olduğuma inanıyor musun sorusuna da evet demiş ve kurtulmuştu. Öbürü, ilk soruya müsbet cevap vermiş, ikinci soruya, kulağım sağır cevâbını verince şehîd edilmişti. Rasûl-i Ekrem (S.M), olayı duyunca, birinci kişi hakkında «Allâh'ın ruhsatına yapışmış, suçu yok» buyurmuşlardı; ikincisi hakkındaysa, «Gerçekliğiyle, yakıyniyle geçip gitmiş, Allâh'ın lûtfuna nâil olmuş, ne mutlu ona» demişler, duâ etmişlerdi.

Bir rivâyete göre de âyet, İslâm'ın ilk devirlerinde, müşriklerin, Ammâr, babası Yâsir ve annesi Sümeyye, Bilâl-i Habeşî, Hubâb b. Ert gibi dayançları bulunmayan mü'minlere revâ gördükleri işkenceler dolayısıyle inmiştir. Yâsir'le Sümeyye, müşriklerin isteklerine uymamış'lar, şehîd olmuşlardı; İslâm'ın ilk şehîdleri bunlardır. Oğulları Ammâr'sa, kendisine söyletilmek istenen sözleri söyleyip kurtulmuştu (Mecma'ul-Beyân; II, S. 430; Alî Tehrânî: Takıyye der İslâm; Müessese-i İntişârât-ı Tebâtebâî Yayımı; Kum—1352 H. S. 9—10).

XVI. Sûre-i Celîlenin (Nahl), «Gönlü îmanla yatışmış (, Gönlüyle îmânı tam benimsemiş, îmanla huzûra ermiş), kalben tam inanmış olduğu halde, zorla, istemeksizin, Allâh'a kâfir olandan başka, Allâh'ı inkâr eden, hattâ kâfirlikle yüreği genişleyen, küfürden hoşlanan kişi yok mu, artık bu çeşit kişileredir Allâh'ın gazebi ve onlara pek büyük bir azab var» meâlindeki 106. âyet-i kerîmesinde de, zorla, istemeden küfrü mûcib olan sözleri söyleyen, küfre varan işi yapan kişi, kâfirlikle gönlü genişleyen, küfür-

den hoşlanan kişiden ayrı olarak anılmaktadır. Bu âyet-i kerîmenin Ammâr hakkında indiği rivâyet edilmiştir. Âyet-i kerîme, bu hususdaki ruhsatı beyân etmektedir. Rasûl-i Ekrem (S.M), Yâsir'le Sümeyye'ye yapılan baskıyı, işkenceyi görmüşler, «Sabredin ey Yâsir soyu; Allâhım, Yâsir soyunu bağışla ve sen gerçekten de mutlaka bunu ihsân edersin» buyurmuşlardı. Yâsir ve Sümeyye tecî bir sûrette şehîd edilmişler, oğulları Ammâr, zulme dayanamayıp söyletmek istedikleri sözü söylemişti. Rasûlullâh'a (S.M), Ammâr dininden döndü, kâfir oldu dendiği zaman, Hazret, gülümseyerek, «İmkânsız» buyurmuşlardı, «İman, Ammâr'ın bütün bedenini, ayaklarının tabanlarına dek kaplamış, iman, onun etine, kanına karışmıştır.» Biraz sonra Ammâr, ağlaya-ağlaya gelip olanları anlatınca Rasûl-i Ekrem (S.M), mübârek elleriyle Ammâr'ın gözyaşlarını silmişler, «Sana gene böyle muâmele ederlerse söyletmek istediklerini söyle» buyurmuşlardı (Mecma'ul-Beyân; VI, S. 387—388).

II. Sûre-i Celîlenin 195. âyet-i kerîmesinde meâlen, «mallarınızı Allah yolunda sarfedin ve kendinizi, ellerinizle tehlikeye atmayın ve iyilik edin; gerçekten de Allah iyilik edenlerledir» buyurulmaktadır. Âyet-i kerîmedeki «Tehlüke»yi, İbn Abbas ve müfessirlerin bir kısmı, Allah yolunda mal sarfını bırakarak düşmanınızın üstünlüğüne sebeb olmayın tarzında yorumlamışlardır. Berâ b. Âzib ve Ubeydet'üs - Selmânî, bağışlanmaktan ümit keserek suç işleyip helâk olacak hâle düşmeyin diye yorumlamışlardır. İbn Sevrî, gücünüz yetmeyecekse savaşa girişmeyin tarzında yorumlamış, Belhî de bunu kabûl etmiştir. Harcayışta ifrâta varıp helâk olmayın diye de yorumlanmıştır. Anlam, bütün bunları kavramakla berâber, dine, dindaşlarına zarar gelmesi iyice bilinen bir duruma düşülünce, kendini korumak sûretiyle dinini ve dindaşlarını korumak da açıkça bu anlamın kavramına girer. Mü'minin, kendisini boş yere ölüme atması, mü'minlerden bir ferdin eksilmesiyle sonuçlanır. Canını fedâ etmekle mü'minleri

kuvvetlendirmek mümkünse ve bu, kesin olarak biliniyorsa, mü'min, canını fedâ eder ve bu, o takdirde ona vâcib olur. Fakat aksi hâlde, kendisini korumakla, dindaşlarını ve dinini de korumuş olur. Yâsir ve Sümeyye, davranışlarıyla mü'minlere, îman kuvvetini göstermişler, mü'minlere kudret ve sebât örneği olmuşlar, hattâ kâfirleri korkutmuşlar, ye'se düşürmüşlerdi. Böyle bir hâlde, ruhsatı terketmek câizdir, hattâ vâcibtir. Ammâr'sa ruhsat yolunu tutmuştu; çünkü o, «Ammâr'ın düşmanına Allah düşman olsun» hadîs-i şerîfine mazhar olacaktı (Câmi'üs-Sagıyr; II, S. 48), «Ammâr'ın kanı, eti, Cehenneme haramdır; Cehennemin onu yok etmesi, ateşin ona dokunması haram edilmiştir» hâdîs-i şerîfi bilinecekti, anlaşılacaktı (Aynı; S. 13); Onu, Rasûlullâh'ın (S.M) ashâbı değil, İmâm'a âsi olan bir tâife öldürecekti; O, onları Cennete çağıracak, fakat onlar O'nu Cehenneme çağıracaklardı ve O'nu öldüren, soyan, Cehennemlik olarak bilinecek, Rasûlullâh'ın (S.M) mûcizesi tezâhür edecekti (Aynı; S. 67, 185) ve Alî, insanları Cehenneme bölen kişidir» hadîs-i şerîfinin hakkıykati tebeyyün edecekti (Künûz'ül-Hakaaık; II, S. 116).

Böyle bir hâlde, bu şartla, canını fedâ etmekle Takıyye'ye riâyet etmek şıklarından birinin tercîhi, mü'minin firâsetine ve yakıynine bağlıdır. Can vermekle mü'minleri kuvvetlendirecekse, şehâdeti tercîh etmesi vâcibtir; aksi hâlde ruhsatı ihtiyâr edip Takıyye yolunu tutar; netekim İmâm Muhammed'ül - Bâkır (A.M), «Her zora düşmede Takıyye'yle amel edilir; zora düşen, bu hususta ne yapması gerektiğini daha iyi bilir» buyurmuşlardır (Vesâil'üş - Şia'dan naklen «Takıyye der İslâm»; S. 25).

XIII. Sûre-i Celîlenin (Ra'd) 22. âyet-i kerîmesinde meâlen, «Onlar, Rablerinin rızâsını dileyerek sabrederler, namaz kılarlar ve onları rızıklandırdığımız şeylerden gizli, açık infakta bulunurlar ve kötülüğü iyilikle giderirler; öyle kişilerdir onlar ki, onlarındır sonuç» buyurulmaktadır. XXVIII. Sûre-i Celîlenin (Kasas) 54. âyet-i kerîmesinde de,

bundan önceki âyette, kendilerine, daha önce kitap verilenlerden ve ona inananlardan bahsedildikten sonra, «İşte onlardır ecirleri, iki kat verilenler sabrettiklerinden dolayı ve onlar, iyilikle kötülüğü giderirler ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infakta bulunurlar» buyurulmaktadır.

İmâm Ca'fer'üs - Sâdık (A.M), âyet-i kerîmedeki «İyilik» i, Takıyye, kötülüğü, Takıyye'ye riâyet etmemek tarzında tefsîr etmişler, «Takıyyesi olmayanın îmanı yoktur» buyurmuşlardır (Usûl'ül - Kâfî; S. 417). İmâm Muhammed'ül - Bâkır da (A.M), «Takıyye, benim ve babalarımın dînidir; takıyyesi olmayanın îmânı yoktur» demişler ve Ammâr b. Yâsir hakkında nâzil olan XVI. Sûre-i Celîlenin 106. âyet-i kerîmesini okumuşlardır. İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), «Gözümü takıyyeden daha aydın bir hâle getiren, nedir ki Gerçekten de takıyye, îman etmiş kişinin kalkanıdır» buyurmuşlardır (Aynı; S. 419)

Hz. Rasûlullâh'ın (S.M), «Ümmetimden dört şey bağışlanmıştır: Mecbur kaldıkları zaman yaptıkları işler, unutup yaptıkları, zorlanarak, istemedikleri hâlde yaptıkları ve güçleri yetmediği, yapmaktan kaçınmadıkları işler» buyurmuşlardır (Vesâil'üş-Şîa'dan naklen, Takıyye der İslâm, S. 10). «Ümmetimden, yanılarak, unutarak ve zorlanarak yaptıkları şeylerden dolayı işlenen suç, bağışlanmıştır» meâlindeki hadîs-i şerîf de meşhurdur (Câmi'us - Sagıyr; II, S. 30).

Emîr'ül - Mü'minîn'in, «Takıyye, benim dînimdir ve Ehlibeytimin dînidir» buyurduklarını İmâm Huseyn'den (A. M), Seyyid'üs - Sâcidîn Alî b. Huseyn (A.M), O'ndan İmâm Muhammed'ül - Bâkır (A.M), O'ndan da Sâdık-ı Âl-i Muhammed (S.M.) rivâyet etmişlerdir (Vesâil'üş - Şîa'dan, Takıyye der İslâm; S. 60).

İmâm Hasan (A.M), «Allah, takıyye'yle ümmeti korur, düzene sokar; Takıyyeyle hareket edene de, o ümmetin sevâbı kadar sevab verir», İmâm Ca'fer (A.M), «Takıyye,

kardeşleri korumak içindir; korkan kişiyi korursa bu korunuş da büyük kişilerin en üstün huylarındandır» buyurmuşlardır (Aynı; S. 50).

Emîr'ül - Mü'minîn (A.M), «Size mutlaka beni sövmeniz emredilecek; sövün. Sonra da benden teberrî etmeye çağırılacaksınız; benden (gönlünüzle) teberrî etmeyin; ben, Muhammed dînindeyim» buyurmuşlar ve Ammâr hakkında inen âyet-i kerîmeyi okumuşlardır (Usûl-ül - Kâfî; S. 419). İmâm Muhammed'ül - Bâkır'a (A.M), Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) teberrî etmesi emredilen iki kişinin birinin, söylemesi zorlanan sözleri söyleyip kurtulduğunu, öbürünün, mahabbette sebât edip şehîd olduğunu söylemişler, İmâm (A.M), «Teberrî eden, dîninde fakıyhmiş; teberrî etmeyense, cennete gitmekte acele etmiş» buyurmuşlardır (Aynı; S. 419).

§ Görülüyor ki Takıyye, İslâmî bir şeydir ve çok defâ, tehlükeye uğrayan mü'minin, gücüne göre bir ruhsat mâhiyetini taşır; ancak bu ruhsat, bir kalkandır; mü'min, bununla, kendisini, dînini, malını, evlâdını - ayâlini ve dindaşlarını korur; kalkanın, savaşta kullanılan bir korunma âleti olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M), Takıyyeye lüzum görülmeyen yerde, Takıyyeyle amel etmeyi, Takıyyenin gerekli olduğu anda, onu terketmeyi hoşgörmemişlerdir (Takıyye der İslâm; S. 24). Muharremât-ı azîmede (büyük haramlarda), meselâ Kur'ân-ı Mecîd'i bâtıl yönden tevîl etmek, metn-i metîninin tahrîfine göz yummak, Müslüman bir toplumun zararına râzı olmak, Müslümanlar arasında kan dökülmesine, Müslümanların mallarının, canlarının, ırzlarının, şereflerinin, bağımsızlıklarının yokedilmesine boyun eğmek, sebeb olmak, Kâ'be-i Muazzama'nın, Hz. Peygamber'in (S.M) Ravza-i Mutahharasının, İmâmların (A.M) kabirlerinin, türbelerinin yıkılmasını, oralara ihânette bulunulmasını hoşgörmek, sünnetin yerini bid'atin tutmasına ses çıkarmamak, küfre râzı olmak demektir ki böyle hallerde Takıyye, haramdır;

bu gibi işler ve hâller, Takıyyeyle hareketi îcâb etmez. Çünkü, isterse kendisini Müslüman göstersin, «Cihâdın en üstünü, cevreden sultâna, kudret sâhibine karşı gerçeği söylemektir.» (Câmi'us - Sagıyr; I, S. 41) «Amellerin en üstünü, Allah için sevmek, Allah için buğzetmektir» (Aynı S.) ve Ma'rûfu buyurmak, Münkeri nehyeylemek, her mü'mine vâciptir.

İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Benden sonra, şüpheler, bid'atler ehlini gördünüz mü, onların aleyhinde bulunun, onların töhmetlerini bildirin de İslâm'da bid'at îcâdından vazgeçsinler, halk da onlardan çekinsin; bid'atlerini kabûl edip onlarla amel etmesin. Allah bu hareketinize karşılık size sevaplar ihsân eder; âhırette de derecelerinizi yüceltir» buyurduklarını, Emîr'ül - Mü'minîn'in de (A.M) «Bir kişi, bid'at sâhibine gider de onu ululursa, İslâm'ın yıkımına çalışır» dediklerini rivâyet etmişlerdir (Vesâil'ül - Şîa'dan naklen Takıyye der İslâm; S. 31 - 32, 36). «Bid'atler meydana gelir de bu ümmetin sonradan gelenleri, öncekilere lânet ederse, kimin bilgisi varsa, bilgisini yaysın, halka bildirsin; çünkü öyle bir günde bilgisini saklayan kişi, Muhammed'e inenleri gizleyen kişi gibidir» hadîs-i şerîfi de mâlûmdur (Câmi'us - Sagıyr; I, S. 35).

∴

Hz. Rasûl-i Ekrem'e (S.M), müşriklerden, münâfıklardan yüzçevirmeleri emir buyurulmuştu ki bu da bir çeşit Takıyye'ydi; netekim zekâttan pay alanlar arasında, «Müellefet'ül - Kulûb», yâni, İslâmı kabûl etmekle berâber gönülleri îmanla uzlaştırılmak istenenler de vardır. Rasûlullah (S.M), İslâmın ilk devirlerinde, müşrkilerin târîzlerine tahammül buyurmakla, Ashâbın güçsüzlerine, Takıyyeyle amel etmelerini emretmekle berâber, hiçbir vakit müşriklerle, münâfıklarla uzlaşmamışlar, İslâm kuvvetlenince, onların saldırılarına cihadla karşı koymuşlardı. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) vefâtlarından

sonraki hareketleri, meselâ Ebû - Süfyân'ın teklîfini kabûl buyurmamaları, ancak İslâm vahdetini bozmamak içindi. Fakat, zâhiren de İmâmet kendilerine intikaal edince, her hususta İslâm'ın gerçek yönünü belirttiler; Asr-ı Saâdet, yeniden başlamıştı; fakat o saâdet çağında yaşayanlar bile bu yaşayışa râzı olamıyorlar, ferdiyetlerini topluma veremiyorlardı. Alî (A.M), bey'atini sağlamak için bir an bile Muâviye'nin, mü'minlere hükmetmesine râzı olmadılar; bugün hâlâ yürürlükte olan, gerçekte yalandan, düzenden, iki yüzlülükten başka birşey olmayan siyâsete başvurmadılar; bey'atini bozanlarla, Muâviye'yle, Hâricîlerle savaştılar. İmâm Hasan (A.M), ashâbının vefâsızlığını, hattâ içlerinde, kendilerini, düşmanına teslîm etmeyi bile kuranların bulunmasını görüp kötü bir sonuçtan çekinerek Muâviye'yle uzlaşma yolunu tuttular; fakat Muâviye'ye «Mü'minler Emîri» denmesini, şehâdet için ona baş vurulmamasını, Allâh'ın Kitâbına ve Rasûlünün Sünnetine uyulmasını, Emîr'ül - Mü'minîn'e (A.M) kötü sözler söylenmemesini ve Muâviye'nin, yerine kimseyi bırakmamasını şart koştular; ayrıca da Medîne'de, Ümeyyeoğulları saltanatına karşı bir topluluk meydana getirdiler ve bu topluluğun başına geçtiler (Matâlib'üs-Suûl ve Savâık'ul-Muhrıka'yla Bâkır Şerîf tarafından telîf edilen «Hayât'ül - Hasan» da Sıbt b. El - Cevzî'den, Tâhâ Huseyn'in Ahmed Ârâm tarafından farsçaya çevrilen «Aliyyun ve Benûh» kitabından ve Bahâî'nin «Kâmil» inden naklen «Merd-i Mâ-fevka İnsân»; S. 138).

İmâm Huseyn (A.M), Emevî saltanatının en kudretli ve en karanlık zamânında, kendi buyurdukları gibi, cedlerinin dînini, babalarının yolunu ihyâ etmek için, pek az kişiyle, maiyetindekilere kıyaslanamayacak kadar çok ve kuvvetli bir orduya karşı durdular; kanlarıyla İslâm'ı ihyâ ettiler. İmâm Seccâd (A.M), Şam'daki hutbeleriyle Ümeyyeoğullarının, İslâm'ı ne hâle getirdiklerini târîhe ve herkese bildirdiler; bir dereceye kadar ki Mervan, Yezîd'e, «Artık bunların Şam'da kalmaları, hükûmetin geleceği ba-

kımından doğru olamaz» demek zorunda kaldı; Cenâb-ı Zeyneb (A.M), meşhur hitâbeleriyle halkı uyardılar; zulmü, dinsizliği, cinâyetleri gözönüne serdiler. Kerbelâ fâciasını unutamayan, o fâciayı hatırlatan herşeyi gördükçe ağlayan İmâm (A.M), Muhtâr'ın kıyâmı dolayısıyle, fikirlerini soran Muhammed b. El - Hanefiyye'ye, «Amca» buyurdular; «Bir Zencî köle bile biz Ehlibey'in taraftarı olup adımıza kıyâm etse, insanlara, ona uymak vâcib olur.» (Sefînet'ül - Bıhâr; I, S. 323) İmâm Muhammed'ül - Bâkır (A.M), Ümeyyeoğullarının yıkıntı devresinde, Âli Muhammed'in (S.M) gerçekliğini bildirmeye uğraştılar, gerçek İslâm'ı anlattılar. Abdülmelik oğlu Hişâm'ın da bulunduğu bir hac töreninde, İmâm Sâdık (A.M), «Hamdolsun Allâh'a ki Muhammed'i peygamberliğe seçti; O'nun vesîlesiyle bizi de yüceltti; biz, Allâh'ın, kullarından seçtiği kişileriz; halkından, sevdiği kimseleriz. Ne mutlu bize uyanlara; kutsuzdur, kötüdür o kişiler ki bize düşman olurlar, karşı dururlar. Bâzı kişiler, bize dost olduklarını iddiâ ederler; oysa ki onlar, düşmanlarımızı da, düşmanlarımızın dostlarını da, severler; sanki Rabbimizin kelâmını duymamışlardır da onunla amel etmezler» gibi Tevellâ ve Teberrâyı belirten bir hutbe okudular; Hişâm'a, kardeşi Müseyleme, bunu haber verdi. İmâm (A.M), bir müddet hapsedildi. İmâmetleri, Ümeyyeoğullarının son, Abbasoğullarının ilk devrelerine rastlayan İmâm Sâdık (A. M), bütün güçlükleri yenerek Ehlibeyt inancını yaydılar. Evleri yakıldı, birkaç kere Irak'a götürüldüler; bütün bu zulümler, fa'âliyetlerine engel olamadı; sonunda zehirlenerek şehîd oldular. İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M), ömürlerinin bir kısmını zındanlarda geçirdiler; böyle olduğu hâlde Şîa'nın bütünlüğünü sağlamaktan geri kalmadılar. İmâm Rızâ'nın (A.M), Muhammed'üt - Takıy, Aliyy'ün Nakıy ve Hasan'ül - Askerî'nin (A.M), hâl tercemelerinde, kahredici ıktidâra nasıl karşı durduklarını, mümkün olduğu kadar anlatabildiğimizi sanıyoruz. Görülüyor ki İmâmlarımız, hiçbir zaman zulme boyun eğmemişler, cedleri Muhammed

sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem gibi her an tebliyğde ve irşadda bulunmuşlardır; yâni İmâmet vazîfelerini bir an bile ihmâl etmemişlerdir.

*
* *

Rasûlullâh'ın (S.M) ve Eimme-i Hüdâ'nın (A.M), Ashâptan ileri gelenlerin, hiçbir ân, zulme boyun eğdikleri görülmemiştir. Onlar, dâimâ İslâmın esaslarını korumuşlar, zulme, kahra karşı durmuşlar, sırasında, din ve îman uğruna can vermişlerdir. Ammâr, İslâmın ilk devirlerinde, gönlü râzı olmadığı hâlde müşriklerin dedirtmek istediklerini demişti; fakat bu, bir hikmete dayanıyordu; zorda kalan ruhsatı bildiren âyet-i kerîme, bunun üzerine indi. Sonradan Ammâr, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) vefâtlarını mütaâkıp, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) İmâmetinde ayak direyen dört kişiden biriydi. Üçüncü Halîfe'nin zamânında, Ashâbın yazdığı mektubu ona götürmüş, Halîfe'nin kölelerinden, bayılıncaya dek dayak yemişti. Cemel ve Sıffîn savaşlarında, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) maiyetlerinde savaşmış, şehâdetiyle, Rasûlullâh'ın (S.M) buyurduklarını gerçeklemiş, «Fie-i Bâgıyye» nin hangi taraf olduğunu ızhâr eylemiş, kanıyla hakla bâtılın arasını ayırmıştı (Zebîhullâh-ı Mahallâtî; Keşf'ül - Bünyân der Zindegânî-i Cenâb-ı Osmân b. Affân; Tehran — Merkez-i Neşr-i Kitâb Yayımı. 1382 H. S. 53—93). Abdullâh b. Mes'ûd, Kûfe'de Velîd b. Ukbe'nin yolsuz hareketlerine karşı Beyt'ül-Mâl'in kilidini, onun yüzüne fırlatıp atmış, Medîne'ye gelince dövülmüş, yere vurulmuş, kaburgası kırılmış, fakat ölüm döşeğinde bile salâbetini yitirmemişti (Aynı; S. 37—53). Ebû - Zerr, yolsuz hareketleri kınamış, IX. Sûre-i Celîlenin 34—35. âyet-i kerîmelerini Halîfe'ye karşı okumaktan çekinmemiş, Kâ'b b. Ahbâr'ın yorumunu reddetmiş [*], Şam'a

---

[*] IX. Sûrenin 34—35. âyet-i kerîmelerinin meâli şudur: «Ey İnananlar, o bilginlerle râhiplerin çoğu, bâtıl yönde insanların mallarını yerler ve halkı Allah yolundan saptırırlar. Altını, gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları, elemli bir azapla müjdele. O gün

sürülmüş, orda da inancını söylemeye devâm etmiş, fecî bir sûrette Medîne'ye yollanmış, uğradığı hakaaretlere katlanmış, Medîne'den Rebeze'ye nefyedilmiş, Rasûlullâh'ın (S.M) buyurdukları gibi orda, yapayalnız vefât eylemişti (Aynı; S. 176—193). Amr b. Hamık'ıl - Huzzâî, bütün zorluklara rağmen Alî'nin (A.M) mahabbetinden vazgeçmemiş, Hucr b. Adıyy, arkadaşlarıyla şehîd edilmiş, bu şehâdet, İmâm Huseyn'in (A.M), Muâviye'ye gönderdikleri cevâbî mektupta da zikredilerek zulmün, gadrin, sözde durmayışın delîli sayılmıştı. Rüşeyd-i Hecerî, asılıp elleri, ayakları kesildikten sonra bile gerçeği söylemekten kalmamış, sonunda inancı uğrunda can vermiş, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) verdikleri haberin gerçekliğini yâra - ağyâra isbât etmişti. Meysem-i Temmâr, en fecî' bir tarzda şehîd edildiği hâlde canı bedeninde oldukça gerçekten ayrılmamıştı ve Alî'nin (A.M) gerçekliğine kanlı bir burhân olmuştu [*].

Bütün bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki Takıyye, ne bir gizli teşkîlâtı amaçlayan inançtır, ne miskince bir boyun eğiş. Takıyye, dînî, dindaşları, hattâ fürû'da ihtilâf olsa bile îman bakımından Tevhîde, Nübüvvete, Maâda inanan Müslümanların vahdetini korumak için, mü'minin, zorda kalınca kullanacağı bir kalkandır. Netekim İmâm

---

cehennem, o altını, gümüşü alevleyecek ve onlar, cehennem ateşinde kızdırılıp alınlarına, yanlarına, sırtlarına bastırılacak, onlarla dağlanacaklar ve işte bunlardır kendiniz için biriktirdiğiniz şeyler denecek; tadın biriktirdiklerinizin azâbını.» Ebû - Zerr, Osman hazretlerine bu âyetleri okuduğu zaman, Kâ'b'ül-Ahbâr ordayaı. Halîfe, ona, insan, malının zekâtını verince, para biriktirmesi, zengin olması, bir zarar verir mi diye sormuş, Kâ'b, hiçbir şey lâzım gelmez cevâbını verince Ebû - Zerr, Ey Yahudi kadının oğlu, dînimizi sen mi öğreteceksin bize diye onun üstüne yürümüş, o da Osmân'ın arkasına kaçmıştı.

[*] Hucr b. Adıyy için «Tenkıyh'ul-Makaal»ın I. cildinin 256—257. Amr b. Hamık için 378—379. Rüşeyd-i Hecerî için 431—432. Meysem için I. cildin 1. Bölümünün 196—197. ve III. cildin 262—264 sahifelerine bakınız.

Ca'fer'us - Sâdık (A.M), «Halkın, bizi ayıplayacağı şeyleri yapmaktan çekinin; çünkü kötü oğlun kötülüğü, babasının da kötü anılmasına sebeb olur. Siz de bizi övdürecek işlerde bulunun; hakkımızda kötü sözler söyletecek, bizi ayıplatacak işler yapmayın; onların topluluğunda bulunun; onlarla berâber namaz kılın; hastalarını dolaşıp hallerini-hatırlarını sorun; cenâzelerine gidin. Onlar, hayra âit tek bir işte bile sizi geçmesinler, çünkü siz, hayır işlere, onlardan daha lâyıksınız» buyurmuşlardır.

Takıyye, dîne, îmâna zarar verecek yerlerde, hattâ böyle bir ihtimâlin bulunduğu zaman, İslâmın bağımsızlığına, Müslümanların özgürlüğüne zarar vermesi ihtimâli gözönüne alınarak terkedilir; aksi hâlde din ve îman düşmanlarına yardım etmek, zulme, kahra boyun eğerek, zâlimin zulmüne râzı olarak onlara katılmak mâhiyetini alır ki bu, küfre dek varan birşeydir. Cenâb-ı Peygamber (S. M), hiçbir vakit böyle bir harekette bulunmamışlar, hattâ bu çeşit hareketi kınamışlardır, yapılmamasını buyurmuşlardır. Eimme-i Hüdâ da (A.M) böyle bir zillete, hâşâ, hiçbir zaman düşmemişler ve böyle bir zilleti hoş görmemişlerdir.

IX

FÜRÛA ÂİT BÂZI FARKLAR

Şimdiye dek bildirdiğimiz, sâbit bir fikre kapılmamak ve İslâm dininin esasları gözününde tutulmak şartıyle, açıkça göstermektedir ki, aşırı inanç güden, Kitabı ve Sünneti bir yana atarak alabildiğine yorumlara kapılan yollar müstesnâ, bilhassa Ehl-i Sünnetle Şîa-i İmâmiyye arasında, inançta da, ibâdette de bâriz bir fark yoktur. Her iki fırka da, Allâhu Taâlâ'yı var ve bir bilir, şirkten münezzehtir. Melekleri, Kitapları, Peygamberleri tasdıyk eder; Hz. Muhammed'in (S.M), gerçek peygamber, peygamberlerin ulusu ve sonuncusu olarak tanır, âhirete inanır. Her iki fırka da Kur'ân-ı Mecîd'in, tahrîf edilmemiş, hükmü kıyâmete dek sürecek son İlâhî kitap olduğuna inanır; her iki fırka da namaz, oruç, hacc, zekât vesâirenin farz olduğunu tanır, bilir. Her iki fırka da, namazda aynı kıbleye, Kâ'be'ye yönelir; namazını, abdestli olarak kıyâmiyle, ruku' ve sücûdiyle, teşehhüd ve selâmiyle edâ eder; Ramazan ayında oruç tutar. Her iki fırka da, İslâm dînini, son ve en mütekâmil din olarak benimsemiştir; her iki fırkanın da mâbûdu, peygamberi, dîni, kitabı, kıblesi, inancı birdir ve bütün Müslümânlar kardeştir ve aralarını ıslâha memurdur (XLIX; Hucurat, 10).

Şîa-i İmâmiyye'yle Ehl-i Sünnet kardeşlerimizin arasında, fürû'da bazı ayrılıklar vardır ve bu, İmâmiyye'nin, Ehlibeyt İmâmlarından (A.M) gelen hadislere, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizin Sahâbeden gelen hadislere ve ictihâda

bağlanmalarından meydana gelmiştir; buysa İslâmın esas rüknünü, Tevhîdi bozamaz, sarsamaz.

Kitâbımız fıkha âit meseleleri anlatan bir kitap olmamakla berâber, bunları da kısaca acıklamakta fayda gördük ve bu yüzden de bu bölümü, kitabımıza eklemeyi gerekli bulduk.

§ Öğle - İkindi ve Akşam - Yatsı namazlarının cem' edilerek kılınması.

Müslümânlar, hacc esnâsında, Arefe günü, öğle namazını, zevâlden sonra kılarlar, arkasından hemen ikindi namazını edâ ederler. İkindi, böylece, öğle namazından sonraya, öne alındığı için buna, «Cem-i Takdim», yâni ikindiyi öne almak sûretiyle öğleyle birleştirmek denir. Müzdelife'deyse akşam namazı, yatsı vaktine bırakılır; yatsının ilk vaktinde akşam namazı, sonra da yatsı kılınır; buna da «Cem'-i Te'hir», yâni akşamı geciktirerek yatsıyla birleştirmek adı verilir.

Hanefîler, Arafât ve Müzdelife'den başka yerlerde iki namazın birleştirilmesini, yâni birbiri ardınca kılınmasını câiz görmemişlerdir. Şâfiîler, Mâlikîler, Hanbelîler, yağmur yağması, yerin balçık olması, hastalık ve korku gibi özürlerle, yolculukta, iki namazı ard arda kılmayı câiz bilmişler, yalnız yolculuğun, hacc, umre, savaş gibi ibâdete mâtuf bir yolculuk olmasını, yâhut mübâh bir iş için yolculuğa çıkılmasını şart koşmuşlardır ki bu hususlar, fıkıh kitaplarında etraflıca bildirilmiştir.

Şîa-i İmâmiyye'yse, öğlenin ilk vaktinden, İkindinin son vaktine, akşamın ilk vaktinden yatsının son vaktine dek, öğleyle ikindinin, akşamla yatsının birbiri ardınca kılınmasını, hiçbir şarta bağlamamak üzere câiz bilmiş, ayrı - ayrı kılınmasının daha üstün olduğunu kabûl eylemiş ve bu hususta Eimme-i Hüdâ'ya (A.M) uymuştur.

Şimdi öğleyle ikindi, akşamla yatsı namazlarının birbiri ardınca (, Cem'-i Takdîm veyâ Cem'-i Te'hîr'le) kılı-

nabileceği hakkında, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizin hadis kitaplarındaki rivâyetlere gelelim:

§ İbn. Abbas'tan, Saîd b. Cübeyr vasıtasıyle tahrîc edilen hadiste deniyor ki:

«Rasûlullâh (S.M), öğleyle ikindi, akşamla yatsı namazlarını, korku olmadığı ve yolculukta bulunmadıkları halde cem' ederek kıldılar.» (Müslim'in «Sahîh»inde, «İki namazın Cem'i» bâbında).

§ Gene İbn. Abbas'tan tahrîc edilen hadîs-i şerifin meâli şu:

«Peygamber'le (S.M) sekiz rik'at (Öğleyi, sonra ikindiyi) ve yedi rik'at (Akşamı, sonra yatsıyı) cem' ederek kıldık.» Bu hadîsi Ahmed b. Hanbel de «Müsned»inde İbn. Abbas'tan tahrîc etmektedir.

§ İbn. Abbâs, «Rasûlullâh (S.M), Medîne'de oldukları hâlde namazları, yedi ve sekiz rik'at olarak kıldılar» demiştir (Bu hadis de «Müsned»de, başka bir yolla İbn. Abbas'tan tahrîc edilerek zikredilmektedir) [*].

§ İbn. Abbas, «Rasûlullâh (S.M) Medîne'de yedi ve sekiz rik'at olarak öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı kıldılar» diyor.

§ Abdullah b. Şakıyk dedi ki:

«İbn. Abbas bir gün ikindiden sonra hutbe okudu; hutbesi, güneş batıncaya ve yıldızlar görününceye dek sürdü. Halk, namaz, namaz deyince de, Sünneti sen mi öğreteceksin bana, yoksa ben mi öğreteceğim sana dedi; sonra da şu sözleri söyledi: Rasûlullâh (S.M) öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı cem' ettiler.» Abdullah b. Şakıyk bu

---

[*] Bu ve bundan sonraki hadiste «Leff-ü Neşr-i Gayr-i Müretteb» var. Yedi, üç rik'at akşamla dört rik'at yatsı namazıdır; sekizse dörder rik'at olan öğle ve ikindi namazlarıdır. Hâdiste akşamla yatsı önce, öğleyle ikindi sonra anılmıştır.

bana tuhaf geldi; Ebû - Hüreyre'ye gidip sordum; İbn. Abbas'ın sözünü gerçekledi diyor. Ahmed b. Hanbel «Müsned»inde bu hadisi de zikreder.

§ Şakıyk'ul - Akıylî der ki:

«Birisi, İbn. Abbas'a, namaz dedi; o sustu. Gene namaz dedi; gene sustu. Sonra tekrar namaz deyince İbn. Abbas dedi ki: Yoksa namazı sen mi öğreteceksin bana? Biz Rasûlullâh'ın (S.M) çağında iki namazı cem' ederek kılardık.»

Zerkaanî de, iki namazın cem'ini «Şerh'ul-Muvatta'»ın birinci cüz'ünde nakleder.

§ Müslim diyor ki:

Ahmed b. Yûnus ve Avn b. Selâm, Züheyr'den naklettiler; İbn. Yûnus Züheyr'den, o, Ebû'z-Zübeyr'den, o da Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla bu hadisi İbn. Abbas'tan rivâyet etmiştir:

«Rasûlullâh (S.M), bir korku olmadığı ve yolcu bulunmadıkları hâlde Medîne'de, öğleyle ikindiyi cem' ederek kıldılar. Ebû-Zübeyr, Saîd'e, neden böyle yaptılar diye sordum der; Saîd dedi ki: Senin bana sorduğun gibi ben de İbn. Abbas'tan sordum; ümmetinden bir tek kişiye bile zorluk olmasın diye cevâbını verdi.»

§ Ebû - Küreyb ve Ebû-Saîd, Vekî' ve Ebû-Muâviye'den ikisi, A'meş vasıtasıyle Habîb b. Ebî-Sâbit'ten, o da Saîd b. Cübeyr'den rivâyet etmiştir; İbn Abbas dedi ki: «Medîne'de. bir korku olmadığı, yağmur da yağmadığı halde Rasûlullâh (S.M), öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı cem' ederek kıldılar.»

Vekî', İbn. Abbas'a, neden böyle yaptılar diye sordum der. İbn. Abbas dedi ki: Ümmetine zorluk olmasın diye. Ebû - Muâviye de, bu sorunun İbn. Abbas'a sorulduğunu, aynı cevâbı verdiğini bildirir.

§ Saîd b. Cübeyr, İbn. Abbas'tan tahrîc ederek demiştir ki: «Rasûlullah (S.M), Tebük savaşına giderlerken, öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı cem' ederek kıldılar. Saîd, neden diye sordum; ümmetine zorluk olmasın diye cevâbını verdi der.»

§ Muâz b. Cebel'den, Tebük savaşında, öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı cem' ederek kılmalarının sebebi sorulunca, «Ummetine zorluk olmamasını dilediler» cevâbını verdiği tahrîc edilmiştir.

Bu hadislerin hepsi de Buhârî'nin «Sahîh»inde ihticâc ettiği kişilerden tahrîc edilmiştir. Buhârî, Cem'a âit bir bâb ayırmamışsa da «Sahîh»inin «Namaz Vakitleri» bâbında, «Öğleyi ikindiye te'hir» bölümünde, Câbir b. Zeyd vasıtasıyle İbn. Abbas'tan şu hadisi tahrîc ediyor:

§ «Hz. Peygamber (S.M), Medîne'de yedi ve sekiz rik'at olarak öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı kıldılar.» [*] Eyyûb, bir yağmurlu gecede olmalı dedi; İbn. Abbaş, belki diye cevap verdi.

§ «Akşam namazının vakti» bölümünde İbn. Abbas'tan tahrîc eder:

«Hz. Peygamber (S.M), yedi ve sekiz rik'at olarak namazlarını cem' ettiler.» [**]

§ «Yatsı vaktini geciktirme» bâbında, gene İbn. Abbas'tan tahrîc edilmiştir; demiştir ki:

«Hz. Peygamber (S.M), akşam ve yatsı namazlarını kıldılar (, yâni cem' ederek).»

---

[*] Bu hadiste de «Leff-ü Neşr-i Gayr-i Müretteb» var.

[**] Bunda da «Leff-i Neşr-i Gayr-i Müretteb» var.

§ Tabarânî, İbn. Mes'ud'dan, Hz. Peygamber'in (S. M), Medîne'de öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı cem' ederek kıldıklarını tahrîc etmiş, sebebi sorulunca da «Ümmetime güçlük olmasın diye yaptım» buyurduklarını bildirmiştir.

§ Abdullah b. İmrân, «Hz. Peygamber'in (S.M), seferde olmadıkları halde öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı neden cem' ederek kıldılar diye sorulunca, «Ümmetine güçlük olmasın diye» cevâbını vermiştir. Bu hadis, «Kenz'ül-Ummâl» in IV. cüz'ünde 5078. hadistir.

***

Bütün bu hadislerden, öğleyle ikindinin, akşamla yatsının, öğlenin ve akşamın ilk vakitlerinden, ikindiyle yatsının son vakitlerine kadar, birbiri ardınca kılınabileceği anlaşılmaktadır; netekim «Nevevî» nin, «Sahîhu Müslim» e ta'lıykaatından, Zürkaanî'nin, Mâlik'in «Muvatta'» ına Şerhinden, Sahîhu Buhârî'ye yazılan şerhlerden ve diğer hadis kitaplarından da bu, tezâhür etmededir. Havanın bulutlu olup kararması, hastalık vesâire gibi yorumlar da, «Ümmetine güçlük olmaması için» kaydına karşı düşünülemez. Nevevî, bu yorumları bildirdikten sonra, Eimmeden bir toplum, seferde bulunulmadığı hâlde cem'in câiz olduğunu söylemiştir ki der, İbn. Sîrîn ve Mâlik'in ashâbından Eşheb bunlardandır.

Hâsılı, «Allah sizin için kolaylık diler, güçlük dilemez» (II; Bakara, 185) ve «O seçti sizi ve dinde bir güçlük vermedi size» (XXII; Hac, 78) âyet-i kerîmeleri, «Kolaylaştırın, güçleştirmeyin; müjde verin, nefret vermeyin» hadîs-i şerîfi (Câmi'üs-Sagıyr; II, S. 206) mûcebince de öğleyle ikindi, akşamla yatsı namazlarını cem' etmek câizdir. Âyet-i kerîmede, meâlen, «Namaz kıl güneşin zevâl vaktinde, geceleyin karanlık basınca ve fecir çağında; gerçekten de fecir çağı görünen bir çağdır» buyurularak (XVII; İsrâ', 78) öğleyle ikindi, akşamla yatsı beraber anılmış,

sabah namazıysa ayrı zikredilmiştir. Fahr-i Râzî, «Tefsir-i Kebîr» inde, bu âyet-i kerîmeyi yorumlarken, «Gasak, karanlığın ilk bastığı zamandır ki akşam namazının ilk vaktidir; bu takdirde âyet-i kerîmede üç vakit zikrolunmaktadır: Zevâl vakti, akşamın ilk vakti ve fecir çağı. Bu sûretle de zevâl, öğle ve ikindi namazlarının vaktidir ve her ikisini şâmildir; guruptan sonraki vakitse akşam ve yatsıya âittir; böylece de sefer hâlinde, yahut yağmur gibi bir mâzeret zamanında bu namazların cem'inin câiz olduğuna delâlet vardır» der. Rasûl-i Ekrem (S.M), özür hâlinde de özre dayanmadan da, seferde de, seferî olmadıkları vakitlerde de, ümmetine zorluk, güçlük olmaması için bu namazları, bâzı defâ cem' etmişlerdir.

İmâmiyye, cem'i ruhsat bilir; zevâl vaktinden itibâren dört rik'at kılınacak bir zaman öğle namazına âittir; o zamanda, ikindi namazı kılınamaz. Güneşin gurûbuna dört rik'at kılınabilecek bir zaman kalınca da o vakit, ikindi namazına âittir; artık öğle namazı kılınamaz. Bu iki vakit arasındaki geniş vakit, öğleyle ikindinin müşterek vaktidir; önce öğle, sonra ikindi namazı kılınabilir; ancak sabah namazı müstesnâ, namazın ilk rik'ati, vaktinde kılınabilirse, edâ olduğundan, gurûba beş rik'atlik bir zaman kalsa dahî, önce öğle, sonra ikindi namazı kılınabilir ve ikindi namazı da kazâya kalmamış olur. Guruptan sonra batıdan doğuya vuran kızıllık, doğu tarafında, göğün ortasına dek silinince akşamın ilk vakti girer; üç rik'at namaz kılınabilecek vakit, akşama mahsustur; o vakitte yatsı kılınamaz. Gece yarısına dört rik'atlik bir vakit kalınca da o vakit yatsıya mahsustur. Bu iki vaktin arasındaki geniş vakit, akşamla yatsının müşterek vaktidir. Ancak, yatsının bir rik'atini vaktinde kılan, namazını edâ olarak kılacağı cihetle gece yarısına dört rik'at namaz kılınabilecek bir vakit kalmışsa, namaz kılan, akşamı kılar, yatsının bir rik'atini de zamanına eriştirmiş, böylece namazını kazâya bırakmamış olur. Sabah vaktiyse, ancak o namaza âittir ve fecrin atmasıyla gece karanlığının gün-

düz aydınlığından seçilmesi ânından güneşin doğmasına dek sürer.

§ Besmele ve Kıraat.

Mâlik ve Evzâî, Besmele'nin, ancak Neml sûresinde (XXVII) bulunduğunu (Âyet: 30), bu bakımdan nâfile namazlarda okunmasının câiz olduğunu, gizli, yâhut sesli olarak okunan namazlarda Hamd sûresinin, yâhut ondan sonra okunan sûrenin evvelinde Besmele çekilmemesini kabûl etmişlerdir. Ebû-Hanîfe, Sevrî ve onlara uyanlarsa, Hamd'de besmeleyi, sesli okunacak namazlarda dahî gizli okurlar. Şâfiî, sesli namazlarda sesli, gizli okunanlarda gizli okunmasını kabûl etmiş ve Besmele'yi Fâtihâ'dan bir âyet saymıştır; Ahmed b. Hanbel ve ona uyanlar da bunu kabûl ederler. Şâfiî'den, Berâe Sûresi (IX) müstesnâ, bütün sûrelerde Besmele'nin ilk âyet olduğu, Hamd sûresinden başka sûrelerde âyet olmadığı hakkında iki rivâyet gelmiş, fakat ona uyanların çoğu ilk yorumu benimsemişlerdir.

Şîa-i İmâmiyye ise, Ehlibeyt'ten (A.M) gelen hadislere uyup Besmele'nin, Hamd Sûresinin tam ve ilk âyeti olduğu gibi, Berâe Sûresi müstesnâ, her sûrenin ilk âyeti bulunduğunda ittifak etmiştir; Besmele okunmazsa, farz olsun, sünnet, yâhut nâfile olsun, namaz bâtıldır; sesli okunan namazlarda Besmele, sesli okunduğu gibi gizli okunan namazlarda da Besmele'yi sesli okumak müstahabdır. Fahr-ı Râzî, «Tefsîr»inde, Besmele'nin sesli okunması hakkında birkaç delîl getirmiş, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), bütün namazlarda Besmele'yi sesli olarak okuduklarını zikretmiştir. İmâmiyye'de Besmele, Neml Sûresinde bir âyet olduğu gibi, Neml Sûresi dâhil, her sûrenin de ilk âyetidir. İmâm Ca'fer'us-Sâdık (A.M), «Ne oluyor onlara ki» buyurmuşlardır, «Üstün ve yüce Allâh'ın Kitab'ındaki en büyük âyeti okumayı, sesli olarak o âyeti dile getirmeyi bid'at sayıyorlar; o da Bismillâh'ir-Rahmân'ir-Rahîm'dir.»

§ Bu hususta, Ehl-i Sünnet kardeşlerimizden gelen hadisler pek çoktur:

Saîd b. Cübeyr'in tahrîc ettiği gibi İbn Abbâs, «Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yedi âyeti ve pek büyük Kur'ân'ı verdik» âyet-i kerîmesinde (XV; Hıcr, 78), «O, Kitâb'ın başlangıcı olan Fâtiha Sûresidir» demiş, Sûreyi Besmele'yle okumuştur; Besmele'nin bir âyet olduğunu da açıklamıştır. Bu hadîsi Hâkim, «El - Müstedrek» te tahrîc eder, Zehebî de «Telhîs» inde, senediyle açıklar.

§ «El - Müstedrek» in I. cüz'ünde, «Kitâb'us - Salât» bölümünde, İbn Abbâs'ın, «Hazret-i Peygamber (S.M), Cebrâil vahiy getirince, Besmele'yle başlarsa sûre olduğunu bilirlerdi» dediğini bildirir. Gene İbn Abbas, «Hazret-i Peygamber (S.M), Besmele ininceye dek, önceki sûrenin bittiğini bilmezlerdi» demiştir. Bu hadis, «Kitâb'us - Salât» bölümündedir; Zehebî de «Telhîs» inde, Buharî ve Müslim'in şartlarınca bu hadîsin doğruluğunu açıklar.

§ Ümmü Seleme demiştir ki: «Hazret-i Peygamber (S. M), Besmele'yle başlarlar, Hamd'i, harf - harf, dura - dura okurlardı (El - Müstedrik ve Telhîs, Buhârî ve Müslim'in şartlarıyle doğruluğunu belirterek).

§ Enes b. Mâlik der ki :

Muâviye, Medîne'de, namaz kıldırırken Fâtiha'da Besmele çekti, sûrede çekmedi. Selâm verince, Muhâcirlerden, Ansârdan, bu okuyuşu duyanlar, her yandan, Namazı çaldın mı, unuttun mu diye bağrıştılar. Bundan sonraki namazlarda sûreyi de Besmele'yle okumaya başladı (Hâkim, bunu, «El - Müstedrik» te zikrettikten sonra, Müslim'in şartınca doğru olduğunu da söyler. Şâfiî gibi «Müsned» sâhiblerinin çoğu da bu olayı zikretmişlerdir).

§ M. b. Enes'in, «Rasûlullah (S.M), namazda Besmele'yi sesle okurdu» dediği de bir başka yolla tahrîc edilmiş,

Hâkim ve Zehebî, râvîlerinin de gerçek ve inanılır kişiler olduğunu açıklamışlardır.

§ Muhammed b. Seriyy'il - Askalânî demiştir ki:

Mu'temir b. Süleyman'ın ardında sayısız sabah ve akşam namazı kıldım; Fâtiha'dan önce Besmele çeker, ondan sonra gene Besmeleyle okurdu.»

Bu hadiste, «Ondan sonra», Fâtiha'dan sonra okuduğu sûreyi de Besmele'yle başlardı anlamını vermektedir.

§ Humeyd'üt - Tavîl, Enes b. Mâlik'ten, «Peygamber'in (S.M) arkasında, Ebû - Bekr, Ömer, Osman ve Alî'nin arkalarında namaz kıldım; hepsi de Bismillâh'ir - Rahmân' ir-Rahîm'i sesle okurlardı» hadîsini rivâyet ettiği gibi Katâde de Enes b. Mâlik'e, Rasûlullâh'ın (S.M) okuyuşları nasıldı diye sorduğunu, Enes'in, «Çekerek» deyip Besmele'yi, «Rahmân» ve «Rahîm» i meddederek okuduğunu bildirir.

(Ebû - Hüreyre de, Rasûlullâh'ın (S.M), namazda Besmele'yi sesli olarak okuduklarını söyler ki Hâkim, bu hadîsi «El - Müstedrik» inde zikrettiği gibi Bayhakıy, «Sünen» inde, Râzî, «Tefsîr» inde bu hadîsi anarlar. Ebû - Hüreyre'nin, Fâtiha Sûresini Besmele'yle okuduğu, son âyetten sonra «Âmîn» dediği de rivâyet edilmiştir. Ancak «Âmîn» sözü, ne Fâtiha'dandır, ne de Kur'an'dan; Ehl-i Sünnetçe rivâyet edilen bu «Âmîn» deyişe dâir Şîa-i İmâmiyye'de bir rivâyet yoktur; yalnız kılınırken de, imâma uyulduğu zaman da, Fâtiha'dan sonra bu söz, İmâmiyye'de söylenmez).

***

Bütün bu hadisler, muhaddislerin ulusu Ubeydullah Muhammed b. Abdullâh'il - Hâkim'in «El - Müstedrek» inden alınmıştır. Bunlar, Katâde'nin Enes'ten, «Peygamber'in, Ebû-Bekr, Ömer, Osmân'ın arkasında namaz kıldım; on-

ların hiçbirinin, Besmele'yi okuduklarını duymadım» meâlinde tahrîc ettiği hadîse uymamaktadır; kaldı ki Enes, Rasûlullâh'ın, Besmele'de, Rahmân ve Rahîm'i meddederek okuduklarını, Cenâb-ı Peygamber'in (S.M), Ebû-Bekr, Ömer, Osman ve Alî'nin namazda Besmele'yi kıraat ettiklerini de söylemiştir. Bu tazad, ya rivâyetin, râvînin yanılmasından, yâhut da Enes'in, «Ben kimin Mevlâsı, veliyy-i emri isem, Alî de onun Mevlâsıdır, veliyy-i emridir» hadîsini duyduğuna, Rahbe'de şehâdet etmemesi gibi, çekinmesinden meydana gelmiştir sanırız (Tenkıyh'ül - Makaal'-ın I. Cildinin 154—155. Sahîfelerine bakınız).

Hâkim, «Osman, Alî, Talha, Câbir b. Abdullâh, Abdullah b. Ömer, Hakem b. Umeyr'üs - Sümâlî, Nu'mân b. Beşîr, Semüre b. Cündeb, Burîdet'ül - Eslemî ve Hz. Âişe'den tahrîc edilen ve Besmele'nin okunduğunu bildiren hadîsleri, sözü uzatmamak için bıraktım; Sahâbe ve Tâbiînden, onlara uyanlardan, Besmele'yi açıkça okuyanları ayrı bir bâbda bildirdim» der.

Fahr-i Râzî de «Tefsîr» inde Bayhakıy'nin «Sünen» inde, Ömer, İbn Abbas, Ibn Ömer ve İbn Zübeyr'in, Besmele'yi sesle okuduklarını kaydettiğini zikreder ve Ebû - Tâlib oğlu Alî'nin (A.M), Besmele'yi sesle okuduğu tevâtürle sâbittir; dîninde, Ebû - Tâlib oğlu Alî'ye uyan, hidâyete erer. Buna da delil, Rasûlullâh'ın (S.M), «Allâhım, Alî nerdeyse ve nereye döner - dolaşırsa, hakkı O'nunla döndür - dolaştır» hadîsidir» der (Künûz'ül - Hakaaık'a da bk. Câmi'us - Sagıyr hâmişinde; II, S. 48).

Bütün bunlar bize, «Besmele» nin, Berâe (Tevbe) Sûresinden başka, bütün sûrelerin ilk ve başlangıç âyeti olduğunu, Sahâbenin ve tâbiînin bu hususta birleştiğini gösterir.

Kur'ân-ı Kerîm, yazılırken de, Kur'ân'dan olmayan, bölümleri açıklayan sözler, meselâ sûre adları, cüzü'ler, hızıblar, humusler, aşirler, metinle karıştırılmamak için başlara, kenarlara, ayrı çerçeveler içinde yazılmış, secde

edilmesini belirten âyetlerin hizâlarına ve gene kenarlara kaydedilmiştir. Fakat Besmele, her sûrenin ilk âyeti olarak geçmektedir; ilk âyeti olarak yazılmaktadır ve bu, ilk yazılan Kur'an'lardan beri böyledir.

Rasûlullah (S.M), «Besmeleyle başlanmayan işin, hayırlı da olsa, ihlâsla da yapılsa, sonu gelmez; Besmele'yle başlanmayan iş, sona ermez» buyurmuşlardır (Câmi'; II, S. 77; Künûz; 130). Mü'min, bir yere giderken, gelince, evden çıkarken, eve girerken, haram olmayan bir işe başlarken, kalkarken, otururken, verirken, alırken, birşey yazarken, yemek yerken, su içerken, hattâ ölüyü kabre koyarken.... Besmele çeker ve bu, emirdir. Kur'ân-ı Mecîd'se Allâhu Taâlâ'nın Peygamberlerinin Sonuncusuna ve en Ulusuna (S.M) inzâl ettiği, hükmü, kıyâmete dek bâki olan Kitab'tır; nasıl olur da okunmaya başlanırken, hem de namaz gibi dînin direği olan bir ibâdette, hem de Kur'ân'ın özü ve özeti olan Fâtiha'da okunmaz?

Besmele'yi, Fâtiha'nın ve diğer sûrelerin ilk âyeti saymayanlar, Neml Sûresinden bir âyet olarak kabûl edenler, ancak reiylerine ve ictihâdlarına dayanmışlardır.

***

Besmele'de Rahmân ve Rahîm adları anılmaktadır; Fâtiha Sûre-i Celîlesinin üçüncü âyet-i kerîmesinde de bu adlar anılır; bu takdirde tekrar oluyor diyenler de bulunabilir. Fakat bu, tekrar değil, tekrîrdir ve te'kîdi tazammun eder. «Kâfirûn» Sûresinde (CIX), «Kadr» sûresinde (XCVII), «Mürselât» Sûresinde (LXXVII), bilhassa «Rahmân» sûresinde de (LV) bir âyet-i kerîme te'kîd için tekrarlanmaktadır.

İlk üç Halîfenin hiçbirinin, Fâtiha'da Besmele çekmediklerine dâir İbn Mugfel'den gelen ve Enes'ten tahrîc edilen hadislere gelince: Ricâl bilginleri, ilk adamı tanımamaktalar; İbn. Rüşt «Bidâyet'ül - Müctehid» de Besmele'den bahsederken, bu zâtı, «Mechûl» kaydıyle zikredi-

yor. Enes'se, üç hadiste, Hz. Peygamber'in (S.M), İlk üç Halîfenin Besmele çektiklerini bildirmekte, diğer üç hadisteyse bunun aksini söylemekte; Muâviye'nin Besmele çekmemesi üzerine Muhâcirlerle Ansârın îtirâzları da ondan rivâyet ediliyor. Bir başka hadiste, Besmele'nin sesli, yâhut gzili çekilmesi hakkındaki soruya «Bilmiyorum» diye cevâb veriyor. Fahr-ı Râzî, ıktidâr Ümeyyeoğullarına geçince diyor, Alî'nin (A.M) eserlerini ibtâle çalışanlardan korkup bu tarzda cevap vermesi ihtimâl dâhilindedir. Rahbe'de, Gadîru Humm hadisine şehâdet etmediğini de kaydetmiştik.

Şîa-i İmâmiyye'de, Besmele, Fâtiha'nın ve her sûrenin ilk âyetidir, Berâe Sûresi müstesnâ; Besmele okunmadıkça namaz sahih olmaz.

***

§ Kırâat.

Namazda kırâatin, yâni Hamd ve Sûre okumanın farz olmayıp müstehap bulunduğunu, ilk rik'atte farz olduğunu, bir kelimeden ibâret bir âyetle de kırâatin edâ edilmiş olacağını, üç kısa âyet kadar bir tek âyet okunabileceğini, Arapçayı iyi bilen ve söyleyip okuyan kişinin bile, âyetin, başka bir dile çevirisini okumasının câiz olduğunu, bu cevâzın, Arapça okumaktan âciz kişiye âidiyetini, kırâatin, hangi rik'atte olursa olsun, rik'atlerden ikisinde farz olup öbür rik'atlerde okunmasa da olabileceğini, namazda kırâatin, Rasûl-i Ekrem'e (S.M) indiği gibi arapça olmasının gerektiğini söyleyenler olmuştur.

§ Şîa-i İmâmiyye'de, ilk iki rik'atte, yalnız olarak namaz kılana ve imâm olan kişiye, Besmele'yle Fâtiha Sûre-i Celîlesini, sonunda, o sûreden olmayan «Âmin» sözünü söylememek üzere tam olarak okumak, Fâtiha'dan sonra da gene Besmele'yle tam bir sûre kırâat etmek farzdır. İmâma uyan, ilk iki rik'atte, imâmın sesini duymasa

b'le okumaz; imâmın okuması, onun okuması demektir. Akşam namazının üçüncü, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının üçüncü ve dördüncü rik'atlerinde, yalnız kılan da, imâmâ uyan da, yalnız ve sessiz olarak Fâtiha sûresini okur; yâhut üç kere «Sübhânellâhi vel Hamdü Lillâhi veiâ İlâhe İlla'llâhu Ve'llâhu Ekber» der ki buna «Tesbîhât-i Erbaa» denir. Yalnız kılanın da, imâma uyanın da rükû' ve secde tekbir ve tesbihlerini, ikinci ve dördüncü rik'atlerden sonraki oturuşlarda teşehhüd ve salavâtı okuması, son oturuşta selâm vererek namazı bitirmesi gerektir. İmâma uyan, selâmı imâmla berâber, ondan önce olmamak şartıyle verir ve namazını bitirir.

İmâmiyye, bu hususlarda, Ehlibeytten (A.M) gelen hadislere uyar. Rasûl-i Ekrem'in (S.M) ilk iki rik'atlerde kırâati terketmedikleri, Ehl-i Sünnetçe kabûl edilen «Sıhâh» da, «Müsned» lerde, Ebû - Katâde'nin ve diğerlerinin tahrîc ettikleri hadislerle sâbittir ve kendileri, «Ben nasıl namaz kılıyorsam, gördüğünüz gibi siz de öyle kılın» buyurmuşlardır.

§ Tekbîret'ül - İhrâm (İftitâh Tekbîri).

İmâmiyye, farz, sünnet ve nâfile namazların hepsine, mutlaka «Allâhu Ekber» sözüyle başlamayı vâcib bilir ve bunu namazın ruknü, yâni ilk vâcib (, yâni farz) cüz'ü kabûl eder; netekim selâm da namazın sonu olan bir ruknüdür; yâni namaz ef'âline, Tekbîret'ül-İhrâm gibi dâhildir. «Allâhu Ekber» yerine bir başka sözle namaza başlanamaz; aynı zamanda, namaz, bu sözün başka bir dile çevirisiyle de kılınamaz. Bu, LXXIV. Sûre-i Celîlenin (Müddessir), «Ve Rabbini Tekbîr et» meâlindeki 4. âyet-i kerîmesiyle emredilmiştir; böylece de hem Kitapla, hem Sünnetle, hem de İcmâ'la sâbittir. Ebû - Dâvûd'un «Sünen» inde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Namazın anahtarı temizliktir», yâni cünüb olmamak ve abdestli bulunmaktır; «Tahrîmi», yâni namaza girilmesi, başka işlerin insana haram olması, «Tekbîrdir, helâl oluşu», namazdan çıkılıp başka helâl

işlerle uğraşmanın câiz ve helâl olması da «Selâm vermekledir» buyurdukları zikrolunmaktadır.

§ Sefer (Yolculuk) — Namaz ve Oruç.

IV. Sûre-i Celîlenin (Nisâ') 101. âyet-i kerîmesinde meâlen, «Yeryüzünde», yâni dünyâda [*] «sefere çıktığınız zaman, kâfirlerin size bir zarar vereceğinden ürkerseniz namazı kısaltmakta bir vebâl yok size ve kâfirler, zâti apaçık düşmandır size» buyurulmaktadır. Âyet-i kerîmedeki şartın, böyle birşey olsa da tarzında yorumlandığı, Hz. Peygamber'in (S.M) fiilleriyle sâbittir.

Müslim, «Sahîh» inde, Ya'lâ b. Ümeyye'nin, «Bu âyet-i kerîmeyi Ömer'e soraum; «Kafirlerin size bir zarar vereceğinden ürkerseniz» buyuruluyor, oysa insanlar emniyette oedim. Dedi ki: Ben de şaşmıştım da Rasûlullah'a (S.M) sormuştum bunu; buyurmuşlardı ki: Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır; Allah'ın sadakasını kabul edin» tarzında rivayet ettiği hadîsi zikreder. Ibn Ömer'den tahric ettiği hadiste de onun, «Ben Rasûlullâh'la yolculukta bulunduum; Allahu Teâlâ, kendilerini alıncaya dek (Vefâtlarına kadar), iki rik'atten fazla kılmadılar. Ebû-Bekr'le bulundum; o da vefâtına dek iki rik'atten fazla kılmadı; Ömer'le de bulundum; o da Allâh onu alıncaya dek iki rik'ati arttırmadı; sonra Osman'la bulundum; o da arttırmadı. Allahu Teâlâ da, «Andolsun ki Allâh'ın Rasûlünde, sizin için uyulacak en güzel örnek var» buyurmuştur» (XXXIII; Ahzâb, 21) dediği bildirilmektedir.

§ Enes b. Mâlik, «Peygamber'le (S.M) Medîne'den Mekke'ye gittik; Medîne'ye dönünceye dek namazları ikişer rik'at kıldı» demiştir ki bu hadîsi Buharî ve Müslim tahrîc etmişlerdir.

---

[*] Uçakta gidilse bile.

§ Buhârî'nin, İbn Abbas'tan tahrîc ettiği hadîs-i şerîfte, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Mekke'de ondokuz gün kaldıklarını, yerleşmek niyetinde bulunmadıkları için bu ondokuz günde, dört rik'atlik namazları kısaltarak (, yâni iki rik'at olarak) kıldıkları bildirilmektedir.

Hicretten sonra (, Mekke fethinde), Mekke'de halka imâmette bulunurlarken, namazdan önce Mekkelilerin namazlarını tamamlamalarını buyurup kendilerinin ve kendileriyle gelenlerin seferî olduklarını bildirdikleri ve namazları iki rik'at kıldıkları sâbittir.

İbn Ebî - Şeybe de, Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Ümmetimin hayırlıları, Allâh'tan başka mâbud olmadığına, Muhammed'in, Rasûlullah bulunduğuna şehâdet edenleri, iyi ve güzel bir iş yaptılar mı, sevinenleri, kötülükte bulundukları zaman yarlıganma dileyenleri, yolculuktayken de namazlarını kısaltanlarıdır» buyurduklarını rivâyet eder. Şâfiî ve Beyhakıy'de mürsel olarak, «Hayırlılarınız, yolculukta namazlarını kısaltanlar ve oruçlarını bozanlardır» hadîsini İbn Müseyyib'den tahrîc etmişlerdir (Câmi'; II, S. 6; Buhârî'den Câbir vâsıtasıyle; S. 8).

Müslim, «Sahîh» inde, iki yolla Enes'ten şu hadîs-i şerîfi tahrîc etmiştir.

«Rasûlullah Medîne'de öğleyi dört rik'at kıldı; Zü'l - Huleyfe'ye gelince, ikindiyi iki rik'at olarak edâ etti.»

***

§ Dört rik'atli namazları, yolculukta, iki rik'at kılmayı farz bilenler, namaz kılanı muhayyer sayanlar, dört rik'atli namazları iki rik'at olarak kılmayı müekked sünnet kabûl edenler, iki rik'ate indirmeyi ruhsat bilip tam kılmayı üstün görenler, kısaltmayı câiz bilip tam olarak kılmayı da doğru bulanlar vardır.

Müslim, «Sahîh» inde, İbn Abbas'ın, ondan iki yolla tahrîc ettiği hadiste, «Allah namazı, Peygamberinizin di-

liyle, yolcu değilken dört, yolcuyken iki rik'at olarak farzetti» dediğini bildirir. Gene aynı kitaptа. Mûsâ b. Seleme'den şu hadis tahrîc edilmiştir: «İbn Abbas'tan, Mekke'de müsâfirken, namazı nasıl kılayım diye sordum. İki rik'at dedi; bu, Ebü'l-Kaasım'a uymaktır.» Müslim, Züherî'den, Urve rivâyetiyle, Âişe'nin, «Namaz önce iki rik'at olarak farzedildi, yolcunun namazı, iki rik'at kaldı; yolcu olmayanınsa tamamlandı» (, sonra dört rik'at oldu) dediğini, Züherî'nin Urve'ye, Peki, Âişe yolcuyken neden dört rik'at kıldı diye sorduğunu, Urve'nin, Osman'ın yorumladığı gibi o da böyle bir yorumda bulundu cevâbını verdiğini bildirir.

Gene «Sahîhu Müslim» de, bir başka yolla, Âişe Hazretlerinin, «Allah namazı, ikişer rik'at olarak farzetti; sonra yolcu olmayan için dört rik'ate çıkardı; yolculuktaysa ilk farz edildiği hâlde kararlaştırıldı» dediği tahrîc edilmiştir.

***

§ Eimme-i Hüdâ'dan (A.M) gelen hadisler, yolculukta, mutlaka dört rik'atli namazların ikişer rik'at kılınmasını ve yolcunun oruç tutmamasını emretmektedir.

Zürâre b. A'yen ve Muhammed b. Müslim, İmâm Ebû-Ca'fer Muhammed'ül-Bâkır'dan (A.M), yolculukta namaz hakkında ne buyurursunuz, nasıl ve kaç rik'at kılınmalı diye sormuşlar, İmâm (A.M), «Gerçekten de noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, «Yeryüzünde, sefere çıktığınız zaman... namazı kısaltmakta bir vebâl yok size» buyurmuştur. Artık, yolcu değilken namazı nasıl tamamlamak vâcibse (farzsa), yolculukta da kısaltmak vâciptir» cevâbını vermişlerdir. Zürâre ve Muhammed, derler ki: Namazı kısaltmada bir vebâl yok buyuruyor; kısaltın buyurmuyor; nasıl oluyor da, yolcu değilken tamamlamak vâcipse, yolculukta kısaltmak vâcip oluyor diye sorduk. Buyurdular ki: «Allâhu Taâlâ, Safâ ve Merve hakkında da, «Artık kim hac veyâ umre için Kâ'be'yi tavâf edip Safâ ve Merve arasında sa'yederse vebâl yok ona» buyurmuştur (II; Bakara, 158); görmez misin ki bu, farzdır; çünkü

Allah, kitabında bunu anmıştır; Peygamberi de bunu yapmıştır. İşte yolculukta namazı kısaltmak da böyledir; Rasûlullah onu icrâ etmiştir; Allah da kitabında zikreylemiştir.» Zürâre ve Muhammed, yolculuyken dört rik'at kılana, namazını iâde gerekir mi, gerekmez mi diye sormuşlar, İmâm (A.M), «Kısaltmayı emreden âyet ona okunmuşsa, anlatılmışsa ve böyle olduğu hâlde dört rik'at kılmışsa iâde eder (, yâni yeniden, vaktindeyse iki rik'at edâ, vakti geçmişse kazâ olarak aynı namazı kılması gerektir), o âyet ona okunmamışsa, bu hükmü bilmiyorsa iâdesi gerekmez» buyurmuşlar ve «Yolculukta bütün (dört rik'atli) farzlar, akşam müstesnâ, iki rik'attir; yalnız akşam üç rik'attir. Rasûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Âlihi ve Sellem yolculukta da akşam namazını üç rik'at olarak kıldılar; yolcu değilken de» buyurmuşlardır.

«Mecma'ul - Beyân» sâhibi, bu haberi îrâd ettikten sonra «Yolcuya farz olan, yolcu olmayana farz olana uymuyor; haberde buna delâlet var. İmâmiyye, şunda ittifâk etmiştir ki, yolcuya namaz kısaltılmış olmuyor, yolcu olmayanın aksine, ona kısa namaz, yâni iki rik'at namaz farz ediliyor. Hz. Peygamber de (S.M), «Müsâfire (Dört rik'atli namazlar), kısaltılmadan iki rik'at namaz farz edilmiştir» buyurmuşlardır diyor.

Zemahserî, «Kesşâf» ta, «Ebû - Hanîfe'ye göre seferdeki kısaltış, ruhsat olmaksızın azîmettir (, yâni mutlaka öyle kılınması gerektir); başka türlüsü câiz değildir. Ömer b. Hattâb da seferdeyken kılınan namaz hakkında, kısaltılmaksızın, Peygamberimizin diliyle tam olarak iki rik'attir demiştir» sözleriyle bunu açıklamışlardır.

*
* *

§ Yolcuuyken ve yeri - yurdu bulunmayan bir şehre, bir yere varıp işi bitince dönmeye kararlı olan kişinin oruç tutup tutamayacağı hakkında da çeşitli hükümler verilmiştir.

Yolculuğa dâir IV. Sûre-i Celîlenin 101. âyet-i kerîmesinde «Namazı kısaltmada bir vebâl yok size» buyurulduğuna dayanan bâzı bilginler, namazı tam da kılabi-

lirsiniz hükmüne varmışlar, bu bakımdan seferde oruç tutulabileceğini söylemişlerdir.

Üçüncü Halîfe ve Âişe hazretlerinin, yolcuyken dört rik'atli namazları tam olarak kıldıkları rivâyet edilmiştir. Ashâbın da itirâzlarına sebeb olan bu hâl, belki Mekke'de evleri, ehilleri bulunduğundan meydana gelmiştir, belki de âyet-i kerîmeyi bu çeşit yorumlamışlardır.

§ Allâhu Taâlâ, Kur'ân-ı Mecîd'de «Ramazan ayı bir aydır ki insanlara doğruyu gösteren, doğruluğa âit apaçık delillerden ibâret bulunan, hak ve bâtılı ayıran Kur'ân, o ayda indirilmiştir; sizden kim, bu aya erişirse, orucunu tutsun. Sizden hasta olan ve yolcu bulunan kişi (, orucunu yer), başka günlerde, yediği günler sayısınca oru tutar. Allah sizin için kolaylık diler, güçlük dilemez; bu da sayıyı tamamlamanız için» buyurmaktadır (II; Bakara, 185).

Görülüyor ki âyet-i kerîmede hasta ve yolcu, oruç hükmünden çıkarılmakta, sonradan, Ramazan ayında olmamak üzere, hasta oldukları, yolcu bulundukları günlerin sayısınca oruç tutmaları, yâni yedikleri günlerin oruçlarını kazâ etmeleri emrolunmaktadır.

§ Rasûl-i Ekrem (S.M), Ramazan ayında yolculuğa çıktıkları zaman, oruçlarını bozarlar ve bunu halka açıklarlardı; yolculukta oruç tutmayı suç sayarlar, bunu bilhassa bildirirlerdi. «Yolculukta oruç tutmak, hayra, sevâba âit işlerden değil» buyururlardı (Câmi'; II, S. 115) Âmiroğullarından birine, «Gerçekten de Allah» buyurmuşlardı, «Yolcudan orucu kaldırdı, namazı da yarıladı.»

«Gerçekten de yüce Allah, ümmetimden hasta olanın ve yolculukta bulunanın orucunu bozmasını, sadaka olarak verdi» buyurmuşlardı (Câmi'; I, S. 57).

Müslim, «Sahîh» inde şu hadîsi Câbir b. Abdullah'tan tahrîc eder :

«Rasûlullâh'la (S.M) Mekke fethinde, Ramazan ayında yola çıktık; oruçluyduk. Kerâ'ül-Gamîm'e gelince Rasûlullah (S.M) bir çanak su istediler, su getirilip kendilerine verilince çanağı kaldırıp sahâbeye göstererek içtiler. Bundan sonra da bâzı kişiler oruçlu dendi. Rasûlullah, Onlar âsîlerdir, onlar âsîlerdir buyurdular.»

Gene Câbir'den şu hadis rivâyet edilmektedir:

«Rasûlullah (S.M) yolculuktaydılar; halk birisinin başına toplanmıştı. N'oldu ona buyurdular. Sahâbe, oruçlu dediler. Rasûlullah (S.M), yolculukta oruç tutmanız, hayırlı ve iyi işlerden değildir buyurdular.»

Müslim'in «Sahîh» inde ve diğer hadis kitpalarında, İbn. Abbas'tan tahrîc edilen hadis de şudur:

«Rasûlullah (S.M), fetih yılı (Mekke'nin fethedildiği yıl, Ramazan ayında), oruçlu olarak Medîne'den çıktılar; Kedîd'e varınca iftar ettiler; sahâbe de kendilerine uydu (, oruçlarını bozdular).

Müslim'in «Sahîh» inde, Rasûlullah'la (S.M) seferde bulunan sahâbeden bâzılarının, Ramazan ayında oruçlarını bozmadıkları, bâzılarının iftar ettikleri, birbirlerini kınamadıkları hakkındaki hadis, bütün bu hadislere nazaran, kesin bir hüküm ifâde edemez; çünkü bu, arzettiğimiz hadislere nazaran, hükmü mensûh hadislerden olsa gerektir.

§ İmâmiyye, yolculukta oruç tutulamayacağında ittifak etmiştir. Abdullah b. Abbas, Ömer b. Hattâb, oğlu Abdullah, Abdurrahmân b. Avf, Urve b. Zübeyr gibi sahâbeden bir toplum da bu hükme uyar.

Yûsuf b. Hakem, İbn. Ömer'den, yolcuyken oruç tutmayı sordum diyor; dedi ki: «Birisine sadaka verirsin, reddederse kızmaz mısın? İftar etmek de Allâh'ın bir sadakası; onu size veriyor; reddetmeyin onu.»

Abdurrahmân b. Avf demiştir ki: Rasûlullah (S.M), «oYlculukta oruç tutan, yolcu değilken oruç yiyene benzer.» Ibn. Abbas da, «Yolculukta iftar bir azîmettir (, mutlaka iftar gerektir, ruhsat değildir)» demiştir.

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M) buyurmuşlardır ki:

«Ramazan ayında, yolculukta, oruç tutan, yolcu değilken oruç yiyene benzer.»

«Birisi, yolculukta oruçlu olduğu halde ölürse, namazını kılmam.»

«Birisi, yolculuğa çıkarsa, orucunu yer ve namazını kısaltır; ancak yolculuğu Allâh'a isyân yolundaysa o başka.»

Ayyâşî, senediyle Muhammed b. Müslim'den tahrîc etmiştir; İmâm Sâdık (A.M) buyurmuşlardır ki:

«Sizden hasta olan, yâhut yolculukta bulunan kişi... meâlindeki âyet-i kerîme inince, Rasûlullah (S.M). Kerâ'ül-Gamîm'de bir çanak su istediler ve içtiler; ha'ka da oruçlarını bozmalarını buyurdular. Bir topluluk, gün zâtı geçti, bâri orucumuzu tamamlasak dedi. Rasûlullâh (S.M), bunlara, asîler buyurdu; kendileri vefât edinceye dek de onları hep bu adla andılar: Âsîler.»

* * *

Esâsen âyet-i kerîmede, yolculukta ve hastalıkta, iftarın vücûbu apaçıktır:

Âyet-i Kerîmede, Ramazan ayını idrâk edenin oruç tutması emredilmekte, hasta olanla yolcu bulunan bu emirden istisnâ edilmektedir. Şu hâlde hastalıkta ve yolculukta oruç, bu istisnâyı kabûl etmemektir; oysa ki bu istisnâ ile, «Yediği gün sayısınca başka günlerde tutar» hükmüyle hastayla yolcunun, hastalıkta ve yolculukta oruçlarını yemeleri, yedikleri gün kadar, Ramazan ayında

olmamak şartıyle başka aylarda, oruçlarını kazâ etmeleri emrolunmaktadır ve bu emir vâciptir; oruç tutmakla kazâ edilmesinin cem'i mümkin değildir. Âyet-i kerîmedeki «Allah size kolaylık diler, size güçlük dilemez» meâlindeki hükümde kolaylık, iftardır; güçlükse oruç; şu hâlde anlam budur: Allah sizin, orucunuzu yemenizi, hastayken ve yolculukta oruç tutmamanızı emir ve irâde eder; oruç tutmanızı dilemez.»

* * *

§ Şîa-i İmâmiyye'de, işi ve geçimi, dâimâ yolculukta bulunmasını icâbeden kişilerle, şerîatta suç olan bir işi işlemek için yolculuğa çıkanlar ve bir de, zevâlden sonra yola çıkanlar müstesnâ, sekiz fersahlık yolculuğa çıkan kişi, dört rik'at olan öğle, ikindi ve yatsı namazlarını ikişer rik'at olarak kılmaya başlar ve orucunu yer; sonradan yediği gün kadar, Ramazan ayından başka aylarda kazâ eder. Zevâlden sonra yola çıkan, o günkü orucunu tutar; ertesi günden itibâren yer. Gideceği yerde on gün kalmayı niyyetlenen kişi, oraya varınca namazını tam olarak kılar, orucunu da tutar. Kalmaya niyeti olmadığı halde orda otuz gün kalmaya mecbûr olursa bu müddet zarfında seferî sayılır; bu müddetten sonra seferî sayılmaz.

Yolculuk, şehrin sûru varsa, ordan, yoksa, şehrin son evinden itibâren başlar. Bir gün içinde dört fersahlık yere gidip dönecek olan kişi de yolcu sayılır; çünkü Şer'î yolculuk sekiz fersahlık yola gitmektir. Şer'î fersah, üç mildir; her mil, ortalama olarak dörtbin zirâ'dır. Bir zirâ' da, parmakların ucundan dirseğe dek süren mesâfedir ki yirmi dört paymağa uyar. Bugünkü hesapla, bir zirâ', ortalama, kırkbeş santimetredir; bu bakımdan bir mil, binsekizyüz metredir ve Şer'î fersah, beşbin dörtyüz metre, sekiz fersahsa kırküçbin ikiyüz metredir ki bu da kırksekiz kilometreden biraz az bir mesâfedir.

Bu hususa dâir tafsilât, Fıkıh kitaplarında bulunduğundan biz, bu kadar bilgiyi yeter görüyoruz.

***

§ Abdest — Ayağı Meshetmek yâhut yıkamak.

Ehl-i Sünnet kardeşlerimizle aramızda ihtilâflı meselelerden biri de abdestte ayakları meshetmek, yâhut yıkamak meselesidir.

Kur'ân-ı Mecîd'de abdesti emreden âyet-i kerîmenin meâli şudur:

«Ey inananlar, namaza kalktığınız zaman yıkayın yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklere dek (, dirseklerle) ve meshedin başınızın bir kısmını ve ayaklarınızı iki topuğa dek (, topuklarla) ...» (V; Mâide, 6).

§ İhtilâf, âyet-i kerîmedeki «ayaklarınız» anlamına gelen sözün «Erculiküm», yâhut «Erculeküm» okunmasından başlar. Fahr-i Râzî'nin «Tefsîr»inde bildirildiği gibi Kıraât İmâmlarından İbn. Kesîr, Hamza, Ebû-Amr, bir rivâyete göre Âsım, bu lâfzı, esreyle, «Erculiküm» okumuşlar, Nâfi', İbn. Âmir ve başka bir rivâyete göre Âsım, üstünle «Erculeküm» okunmasını kabûl etmişlerdir. İlk tarzda okunursa meshi, ikinci tarzdaki, yıkamayı icâbettirir. Âyet-i Kerîmedeki «Cerr-i Civârî»yi, şiirlerde bir zarûret dolayısıyle uyulan bu kuralı, Kur'ân-ı Mecîd'de böyle bir zarûretin olabileceğini, yâhut olmayacağını, «Harf-i Atıf» varken kelimenin, ondan önceki kelimeye ma'tûf olamayacağını, yâhut olabileceğini tartışmaya lüzûm görmüyoruz; bunlar, kitabımızın konusunun dışında olduğu gibi anlatılsa da, ancak Arapça bilenleri ilgilendireceği için bu bahsi geçiyoruz.

§ Ehl-i Sünnet kardeşlerimiz, abdestte ayakların yıkanması husûsunda ittifâk etmişlerdir. Buhârî ve Müslim de, Abdullah b. Amr b. Âs'tan tahrîc edilen hadîste, Ab-

dullah, «Bir yolculuktaydık; Hz. Rasûl'e (S.M) ulaştık; ikindi namazının vakti de gelip çatmıştı. Abdest alırken ayaklarımızı meshediyorduk (, aceleyle ayaklarımızı, âdetâ mesheder gibi yıkamaktaydık); Rasûl-i Ekrem (S.M), Vay topuklara ateşten diye seslendiler» (, yâni ayaklarınızı, topuklarınızla güzelce yıkayın buyurdular» diyor.

Bir başka hadis de, Osman hazretlerinin kölesi Hamrân'dan rivâyet edilmekte. Osman'ı gördüm; su kabından ellerine su döktü, üç kere yıkadı ellerini, sonra sağ elini kaba daldırdı; ağzına, burnuna su verdi; burnunu arıttı» diye başlayan hadiste, Osman'ın, yüzünü, kollarını yıkadığı, başına meshettiği bildirildikten sonra da «Ayaklarını da üç kere yıkadı ve bu benim aldığım abdest gibi abdest aldığını gördüm Rasûlullâh'ın dedi» sözleri var. Buhârî'nin tahrîc ettiği bu hadisten başka Abdullah b. Zeyd'ül-Ansârî'ye, Bize, Rasûlullâh'ın (S.M) aldığı abdest gibi abdest al dendiğini, onun da abdest aldığını ve ayaklarını topuklarıyla yıkadığını Müslim tahrîc ediyor.

§ Bu hadislerde, dikkat edilmesi gereken birşey var.

Demek ki Müslümanlar arasında, Hz. Peygamber'den (S.M) pek az bir zaman sonra, abdestte ihtilâf meydana gelmiş, bu ihtilâf da bilhassa ayakların yıkanması, yâhut meshedilmesi husûsunda.

§ Abdestte, ayakların yıkanması, yâhut meshedilmesi husûsunda Dâvûd b. Alî ve Zeydiyye'den Nâsır l'il - Hak, ayakların hem yıkanmasını, hem de meshedilmesini, yâni her ikisinin de yapılmasını doğru bulmuşlardır ki Fahr-i Râzî «Tefsîr» inde bunu zikreder. Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Cerîr-i Tabarî ise, abdest alanın, ayaklarını yıkamakta, yâhut meshetmekte muhayyer olduğunu, dilediğini yapabileceğini söylemişlerdir. Yıkamak, meshi de şâmildir diyenler de olmuştur. İbn Mâce, «Sünen» inde, Ebû-İshak yoluyla Ebî - Habbe'den, «Alî'yi abdest alırken gördüm; ayaklarını, topuklarıyle beraber yıkadı; sonra da si-

ze, Peygamberinizin abdestini göstermeyi istedim dedi» hadisini tahrîc ediyor. Sindî, «Sünen» e yazdığı ta'lîkaatta, Bu diyor, Şîa'ya tam anlamıyla bir reddir. Oysa ki Emîr'ül - Mü'minîn'den (A.M), biraz sonra arzedeceğimiz gibi tam bunun aksi rivâyet edilmiştir ve Ebî-Habbe hakkında Zehebî, «Mîzân» ının künyeler bölümünde «Tanınmamıştır» diyor; İbn'ül - Medyenî ve Ebû'l - Velîd'in, onun hakkında, «Mechûldür» dediklerini zikrediyor, Ebû - Zer'a'nın, «Adı anılmaz» dediğini, hadis uyduranların böyle bir kişiyi de uydurmaları ihtimâlini serdedip Ebû - İshak'ın da makbûl olmadığını ve ondan yalnız Ebû'l-Ahvas ve Züheyr b. Muâviyet'il - Cu'fî'nin rivâyette bulunduklarını, bu hadiste de tek râvî olduğunu bildiriyor.

***

§ İmâmiyye, abdestte, yüzü ve kolları, dirseklerle beraber (, İhtiyâten dirseklerden dört parmak yukarıdan) aşağıya, ellere doğru (, İkinci yıkayış sünnet olarak) iki kere yıkadıktan sonra bir daha suya dokunmamak üzere, ellerdeki ıslaklıkla, başın da ön kısmını, yukarıdan aşağıya doğru sağ elle bir kere, sonra da sağ elle sağ ayağı, sol elle sol ayağı, parmak uçlarından yukarıya, ayakla bacağın mafsalı dâhil olmak üzere bir kere meshetmeyi vâcib bilir. Yalnız ayağın temiz olması şarttır. Onun için de, ayak kirliyse önce yıkanıp kurulanır; sonra abdest alınır.

§ Abdullah b. Abbas, «Allah, (Abdestte) iki yıkamayı, (, yüzü ve kollarla elleri), iki de meshi (, başı ve ayakları meshetmeyi) farz etti; görmez misin, teyemmümü zikrederken, iki yıkama yerine iki meshi zikretmiş, öbür iki meshi (, başı ve ayakları meshetmeyi) terketmiştir» der (Kenz'ül - Ummâl; V, 2213. hadis).

§ Gene İbn. Abbas, «Abdest iki yıkayış, iki meshediştir» der (Aynı, 2211. hadis).

§ Ansar'dan Muavviz b. Afrâ'nın kızı, Rasûlullâh'ın (S.M), ayaklarını yıkadıklarını sanmış, işin aslını öğrenmek için İbn Abbas'a başvurmuştu. İbn Abbas, abdestte ayaklarını yıkayanlara şaştığını söyleyip «Allâh'ın kitabında ben, yalnız meshi buldum» demişti (İbn Mâce'nin «Sünen» inde, «Ayakları yıkama» bölümünde). Şevkânî, «Neyl'ül-Avtâr» ın I. cildinde, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) ve İbn Abbâs'ın, abdestte ayaklarını meshettiklerini Nevevî'den nakleder. Şa'rânî'ninn «Mizân» ında da İbn Abbas'ın, ayakların meshini farz bildiği, Kurtubî'nin, «Rahmet'ül - Ümme fî İhtilâf'il - Eimme» sinde, «Abdest, iki yıkayış, iki de meshediştir» dediği zikredildiği gibi bu, İbn Kesîr'in «Tefsîr»inde, «Hâzin» ve «E'd - Dürr'ül - Mensûr» da da kayıtlıdır.

§ Abbâd b. Temîm, babasından rivâyet ederek Rasûl-i Ekrem'in (S.M), abdestte, ayaklarını meshettiklerini bildirmektedir. Taberânî, «El - Mu'cem'ül - Kebîr» inde, bu hadîsi tahrîc ettiği gibi Şevkânî de «Neyl'ül - Avtâr» da, «Mu'cem» den nakleder; İbn Hacer, Temîm'in hâl tercemesini kaydederken «El - İsâbe fî Temyîz'is - Sahâbe» de, bu hadîsi alır; Aliyy'ül - Müttekıy, «Kenz'ül - Ummâl» de; Sakallarını da meshettiklerini» eklemek süretiyle alırsa da Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inde bu kayıt olmadığı gibi diğer hadis kitaplarında da yoktur.

§ Enes b. Mâlik'e, «Yâ Ebâ Hamza, Haccâc, Ehvâz'da okuduğu hutbede, abdest husûsunda «Âdemoğluna, ayaklarının pisliğinden daha yakın birşey yoktur; ayaklarınızın üstlerini, altlarını, ökçelerini yıkayın» dediği söylenmiş, Enes, bu söze «Allah doğru buyurdu, Haccac yalan söyledi; Allah başlarınızın bir kısmını ve ayaklarınızı meshedin buyurmuştur» diyerek karşılık vermiştir. Bunu, Taberî, «Tefsîr» inde zikreder; Enes'in, ayakları meshetmeyi kabûl ettiğini ve Kur'ân'ın bunu emrettiğini söylediğini Kurtubî ve İbn Kesîr, «Tefsîr» lerinde bildirdikleri gibi bu, «E'd-Dürr'ül - Mensûr» da da kayıtlıdır.

§ Bedir Ashâbından olan, Harre fâciasında şehîd düşen, Vâkıdî'ye nazaran, Müseyleme'yi öldüren ve Temîm'in kardeşi olan Abdullâh b. Zeyd'il - Mâzinî, Rasûlullâh'ın (S.M), abdestte, başlarını ve ayaklarını meshettiklerini rivâyet eder; bu hadis, «Kenz'ül - Ummâl» de de vardır.

§ Evs b. Ebî - Evs'is - Sakafî, Tâif'te, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), abdest alırlarken ayaklarını meshettiklerini söyler. Bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inde, Ebû - Dâvûd'un «Sünen» inde, «Üsd'ül - Gaabe» ve «İstîâb» da, «Neyl'ül - Avtâr» da, «E'n - Nâsihu ve'l-Mensûh» da da vardır. «Müsned, Üsd'ül-Gaabe, Neyl'ül - Avtâr, Kenz'ül - Ummâl» de «Ayaklarını ve na'leynlerini meshettiler» tarzındadır ki bu husûsu sonra arzedeceğiz. Tabarî de «Tefsîr» inde bu hadîsi tahrîc eder; orda «Na'leynleri» kaydı yoktur.

§ Üçüncü Halîfe Osman Hazretlerinin kölesi Hamran'dan, Halîfe'nin, abdest alırken ayaklarını yıkadığını bildiren hadîse karşılık, gene Hamran'dan tahrîc edilen ve Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inde de bulunan bir hadiste, Osmân'ın, abdestte ayaklarının üstlerini meshettiğini bildiren bir hadis var, «Kenz'ül - Ummâl» de, İbn Ebî - Şeybe'nin «Sünen» inden aynı meâlde bir hadis nakledilir ki bu da Hamran'dan tahrîc edilmektedir; ayrıca Müttakıyy-i Hindî, aynı kitapta, «Müsned» den, İbn Ebî - Leylâ'nın «Müsned» inden, «Hılyet'ül - Evliyâ'» dan, aynı meâlde ve gene Hımran'dan tahrîc edilen bir hadis daha var. Büsr b. Said'den de, Osmân'ın, abdestte ayaklarını meshettiği, «Rasûl-i Ekrem'i (S.M) gördüm; böyle abdest almadaydılar» dediği, görenlerin de «Evet» deyip tasdıyk ettikleri tahrîc edilmektedir. «Müsned» de, Hamrân'ın, Osmân'ın abdestte ayak'arını meshettiğine dâir bir rivâyeti daha var ki râvîsi Eban'dır.

§ Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inde, Ebû - Mâlik'ül - Eş'arî Hâris b. Hâris'in, kavmine, Toplanın da size Rasû-

lullâh'ın (S.M) kıldığı namazı kıldırayım dediği, kavmi toplanınca, İçinizde, sizden başkası var mı diye sorduğu, yalnız bir tâne, kızkardeşimizin oğlu var dedikleri, Kızkardeşin oğlu, o kavimdendir deyip su istediği, ağzına, burnuna su verip yüzünü, kollarını yıkadığı, başını ve ayaklarını meshettiği tahrîc edilmektedir.

İçinizde ... diye sorması, Haccâc'ın abdest hakkındaki emri yüzünden, bir çeşit çekinme olsa gerek.

***

Süyûtî Celâlüddîn, «Hasâis'ül - Kübrâ» sında, Cenâb-ı Peygamber'in (S.M), dâvete memûr olmalarını, Bayhakıy'nin «Sünen» inden ve Ebû - Nuaym'in kitabından nakleder ve Urve b. Zübeyr'den tahrîc edilen hadisi şöyle zikreder:

«Cebrâîl (A.M), Hz. Peygamber'e (S.M) inince, orda coşan kaynaktan, yüzünü, dirseklerle berâber kollarını yıkayıp başını ve ayaklarını, topuklarıyla berâber meshederek abdest aldı; Hz. Peygamber de (S.M), Cebrâîl'den (A.M) gördükleri gibi abdest aldılar.» (Hayderâbâd Basımı — 1319; I, S. 94).

Halebî de «İnsân'ül - Uyûn» unda, halkı dâvete memûr edildikleri zaman aldıkları abdesti anlatırken bunu, «Ayaklarını meshettiler» diye kaydeder (E's-Sîret'ül - Halebiyye; Mısır B. 1330; S. 290).

§ Kurtubî'nin, «Tefsîr» inde, Neseî ve Dârukutnî'nin, Rıfâa b. Râfı'den, Alî b. Abdül - Azîz vâsıtasıyla tahrîc ettikleri hadis de şudur:

«Bir kişi mescide girip namaz kıldı; sonra Rasûlullâh'a (S.M) ve mescittekilere selâm verdi. Rasûlullah (S.M), o kişiye, Git, namaz kıl, sen namaz kılmadın buyurdular. Adam gidip tekrar namaz kıldı; gelip selâm verdi. Fakat Rasûlullah (S.M), gene, Sen namaz kılmadın, git, namaz

kıl dediler. Bu, iki, yâhut üç kere tekrarlandı. Adam, namazımın neresini kusurlu gördün deyince Cenâb-ı Peygamber (S.M), Hiçbirinizin namazı, abdest alırken, Allâh'ın emrettiği gibi suyu, yıkanacak uzva akıtıp iyice temizlemedikten, yıkamadıktan, yüzünü, ellerini dirseklerle yıkayıp başını, ayaklarını, topuklarla meshetmedikten, sonra, Allâhu Taâlâ'yı tekbir edip Ümm'ül - Kur'ân'ı (Fâtiha'yı) ve kolayına geleni (, kolayına gelen Sûreyi) okumadıktan, tekbîr getirip rükûa vararak ellerini dizlerine koyup mafsalları tam bir sükûna ermedikten, rükû'dan kalkıp dümdüz durarak Semi'Allâhu li men hamideh demedikten, boyu düzene girip bütün kemikleri sükûna ulaşmadıktan, sonra gene tekbîr getirip güzelce secdeye varmadıktan, secdede alnı yere değmedikten, vücûdunun ekleri düzene, sükûna erişmedikten, sonra gene tekbîr getirerek güzelce oturmadıktan sonra, namazı sahîh olmaz byurdular ve dört rik'at namazı târîf ettiler ve sonra gene, Böyle yapmadıkça buyurdular, hiçbirinizin namazı tam olmaz.

Kurtubî, bu hadîsi zikrettikten sonra, bu hadîse benzeyen bir hadîsi de der, Müslim, Ebû - Hüreyre'den tahrîc etmiştir.

Bu hadis, lâfızları muhtelif, fakat konusu, anlamı aynı olarak birçok muhaddis tarafından tahrîc edilmiştir ki onların biri de Hâkim'dir; «El - Müstedrik» inde bu hadîsi alır ve «Şeyheyn'in şartlarınca da sahîhtir» der. Zehebî de «Telhîs» ine almıştır. «Kenz'ül - Ummâl» de Ebû - Dâvûd'un, Neseî'nin, İbn Mâce'nin «Sünen» lerinden ve «El - Müstedrik» ten bu hadîsi alır ve abdestte, baş ve ayakların meshedilmesi de hadiste anılır; Süyûtî de «E'd - Dürr'ül-Mensûr» unda, bu hadîsi, ihtisarla zikreder.

Hadisteki, ayakları meshin, yıkamayı bildirdiğini, bu sûretle yorumlanması gerektiğini, İslâm'ın ilk zamanlarında abdestte, ayaklara meshedildiğini, sonra nesholuduğunu söyleyenler bulunmuşsa da, Berâe Sûresi müstesnâ,

«Mâide Sûresi», «E'd - Dürr'ül - Mensûr» da da bildirildiği gibi Kur'ân-ı Mecîd'den inen son sûredir ve hiçbir âyeti, hiçbir hükmü mensûh değildir; bunda bütün müfessirlerin, bütün muhaddislerin ittifâkı vardır; Kurtubî de, «Tefsîr» inde bunu açıklamaktadır; Hz. Rasûl-i Ekrem'in (S.M), «Ey insanlar, Mâide Sûresi, son inen sûredir; onun helâlini helâl, harâmını harâm bilin» buyurduklarını rivâyet etmektedir.

***

§ Emîr'ül - Mü'minîn'den (A.M), Rasûlullâh'ın aldıkları abdest, şu sûretle rivâyet edilmektedir:

Tâbiînden Abdu Hayr, «Alî'yi abdest alırken gördüm. Abdest almak için su istedi; su getirilince abdest aldı ve abdestte ayaklarını meshetti de sonra dedi ki: Rasûlullâh'ın (S.M) ayaklarını (böyle) meshettiğini görmeseydim, bence ayakların altını meshetmek daha yerinde olurdu.»[*]

Ahmed b. Hanbel, Süddî vâsıtasıyla bu hadîsi Abdu Hayr'dan tahrîc eder ve «Müsned» e alır. Abdestten sonra Emîr'ül - Mü'minîn'in sözleri, bilhassa dikkate değer; İmâm'ül - Müttakıyn (A.M), bu sözlerle, nassa (Kitaba ve Sünnete) karşı reiy ve ictihâdın olamayacağını da anlatmış oluyorlar.

---

[*] Abdu Hayr, Yezîd'ül-Hayrânî oğludur. Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M), İbn Mes'ûd'dan, Ebû-Bekr ve Âişe'yle diğer Sahâbeden hadis rivâyet etmiştir. Müslim, onu, Tâbiînin ilk tabakası arasında zikreder. İbn Muîn, Nesei ve Icli, onu gerçeklerden sayarlar; İbn Habban ve Ahmed b. Hanbel de sıkadan olauğunu bildirmişlerdir. «Üsd'ül-Gaabe», Rasûlullâh'ın (S.M.) ashâbınaan olduğunu, Ebû-Amâre künyesiyle anıldığını, kendisine, yaşı sorulduğu zaman, yüzyirmiyi buldum dediğini nakleder. Hemdan Boyunun Hayran b. Nevf'e mensup bölüğünden olan ve Câhiliyye devrini de idrâk eden Abdu Hayr, Kûfe'de yerleşmişti. Ricâl bilginleri, bu zâtın, inanılır kişi olduğunda ittifak etmiştir.

§ Gene Ahmed b. Hanbel, Seriyy vâsıtasıyla Abdu Hayr'dan, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) su isteyip ayakta içtiklerini, sonra abdest aldıklarını, abdestte, ayaklarının üstlerini meshettiklerini bildirir.

§ Ahmed b. Hanbel, «Müsned» inin I. cildinde, iki yerde, cüz'î farkla şu hadîsi Ebû - Matar'dan [*] tahric eder:

«Emîr'ül - Mü'minîn'le (A.M) Rahbe kapısındaki mescidde oturuyorduk; birisi geldi; bana Rasûlullâh'ın abdestini göster dedi. Zevâl vaktiydi; Emîr'ül - Mü'minîn (A.M), Kanber'i çağırdı, bana bir kırba su getir buyurdu. (Su getirilince) Ellerini, yüzlerini ve kollarını yıkayıp bir kere olmak üzere başlarını ve topuklarıyla berâber ayaklarını meshettiler; Nerde Rasûlullâh'ın (S.M) abdestini soran buyurdular; Allâh'ın Peygamberinin abdesti böyleydi işte.»

Aliyy'ül - Muttakıy de, «Kenz'ül - Ummâl» de Ebû - Matar'dan tahric edilen hadîsi, şöyle alır:

«Alî (A.M) ile mescidde oturuyorduk; birisi geldi ve Alî'ye, bana Rasûlullâh'ın (S.M) abdestini göster, dedi. Alî, Kanber'i çağırıp bana bir kırba su getir dedi. Su gelince, ellerini, yüzünü ve kollarını yıkayıp başını ve topuklarıyla berâber ayaklarını meshetti.»

§ Öncedan de işâret ettiğimiz gibi, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) hilâfetleri zamanında da, abdestte ihtilâf meydana geldiği anlaşılıyor; bu ihtilâf, bilhassa ayakların meshedilmesi, yahut yıkanması hususunda. «Müsned» deki hadiste, «bir kere olmak üzere başlarını ve topuklarıyla berâber ayaklarını meshettiler» dendiğine göre yüzü ve

---

[*] Ebû - Matar Ömer b. Abdullâh'il-Cüheni'nin, «Tehzîp'üt-Tehzîb»in X. cüz'ünde, Muhtâr b. Nâfi'ut-Temimi'nin üstadlarından olduğu «Müsned»de, muhtar vâsıtasıyla ondan hadisler rivâyet edildiği bildirilir; XIII. cüz'ünde de İbn Habbân'ın, onu, inanılır kişilerden (sıkadan) saydığı zikrolunur. «Kenz'ül-Ummâl» abdest hadisini ondan tahric etmiştir.

kolları birer, yâhut ikişer, üçer kere yıkamak, meshi tekrarlamak husûslarında da ihtilâf olduğunu sanıyoruz.

§ Kurtubî, «Tefsîr» inde, İmâm Hasan ve Huseyn'in (A.M), abdesti emreden âyet-i kerîmedeki, «ayaklarınızı» meâlini veren lâfzı, «Ercüliküm» okumak sûretiyle meshin vücûbunu bildirdiklerini kaydeder; Suyûtî, «E'd - Dürr'ül - Mensûr» unda, Tabarî, «Tefsîr» inde aynı şeyi söylerler.

***

§ Ebû - Ca'fer Muhammed b. Ya'kub-ı Küleynî, «Furû'u Kâfî» de, İmâm Muhammed'ül - Bâkır'ın (A.M), abdestte, yüzlerini, dirseklerle kollarını yıkayıp ellerinin ıslaklığıyla başlarını ve ayaklarının üstlerini meshettiklerini bildirir (İran — 1312 H. I. C. S. 8—9).

§ İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), abdestte, yüzü ve kolları birer kere yıkamayı buyurmuşlar, «Bir kereye kanâat etmeyen, ikişer kere yıkar; iki kereden fazla yıkayan, bir ecre nâil olmaz; iki kere yıkamak, abdestte son haddir; bu haddi aşan, suç işlemiş olur ve onun abdesti, tahâreti makbûl değildir; o, öğle namazını beş rik'at kılan kişiye benzer» demişlerdir (Aynı; S. 9).

***

§ Ayakkabına mesih.

Ayağa giyilen temiz ayakkabının üstüne, abdestte mesh etmenin câiz olduğu da Ehl-i Sünnet kardeşlerimizce kabûl edilmiştir. Ancak ayağa giyilen şeyin şekli, tarzı, abdestli, yâhut abdestsiz giyilmiş olması, bu takdirde hükmü, ayaktan çıkarılınca abdestin bozulup bozulmayacağı, bu tarzda abdestin yolculukta, yâhut her halde câiz olup olmadığı, ayakkabı yırtılsa, bu husûstaki hüküm v.s. hakkındaki ihtilâf, fıkıh kitaplarında bulunduğu için bunları anlatmaya lüzum duymuyoruz.

§ Evs b. Evs'is - Sakafî'nin, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), Tâif'te, abdest alırlarken «Na'leynlerini ve ayaklarını meshettiler» demesi, Tabarî Tefsiri'nde, Müsned'de, Ebû - Dâvûd'un Sünen'inde ve Kenz'ül - Ummâl'de, «Na'leyn'lerini meshettiler» meâlindeki hadisler, na'leynleri ayaklarında olduğu hâlde ayaklarını meshettiler anlamınadır; meselâ Nezzâl b. Sebre'den ve Ebû - Zabyan'dan tahrîc edilen hadislerde de Hz. Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M), abdest aldıkları, «Na'leynlerine ve ayaklarına meshettikleri, sonra na'leynlerini çıkarıp mescide girerek namaz kıldıkları» bildirilmektedir. Ayaklarını meshetmeyip yalnız na'leyn'erini meshetselerdi, ayakkabına meshi câiz bilenlerce, onları çıkarınca abdestin bozulması gerekirdi.

§ Hicrî 1041 de (1630—1631 M) vefât eden ve El - Mukriyy'ül - Mâlikî diye tanınan Şeyh Ahmed b. Muhammed'il - Magribiyy'il - Mâlikî'nin «Fet'ul - Makaal fî Vasf'in-N.âl» de tesbît ettiği gibi Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'in (S.M) na'leynlerinin üstü açıktı; önden, sağ ve solda iki, yâhut üç boğuma mübârek parmakları takılırdı; ardda, ayaklarının çıkmaması için bir tutanak olduğu da rivâyet edilmiştir. Anlaşılıyor ki Emîr'ül - Mü'minîn'in de (A.M) na'leynleri, o zamanda, oralarda âdet olduğu gibi bu çeşitti, üstleri açıktı. Bu bakımdan, na'leynleri ayaklarında olduğu hâlde, ayaklarına meshettiler; böyle olmasaydı, gerek bu, gerek diğer hadislerde, yalnız na'leynler anılır, «ayaklarına» kaydı eklenmezdi.

§ Müslim'de, Cerîr'in, «Rasûlullâh'ı böyle gördüm» deyip, görenleri hayrette bırakarak ayakkaplarının üstünü meshetmesi, Mugıyra'dan, gene bu çeşit bir hadis rivâyet edilmesi, bu husûsta ittifâkı sağlayamamıştır. Meselâ İbn Abbas, Fahr-ı Râzî'nin, «Tefsîr» inde de bildirdiği gibi, «Ayakkaplarıma meshetmektense, ayaklarımın kesilmesi, bence daha sevimlidir» demiştir (Cüz': III; S. 381). Cerîr'in, Emîr'ül - Mü'minîn'in mektuplarını Muâviye'ye götürüp uzun müddet Şam'da kalması, dönüp geldikten sonra da

tekrar Şam'a kaçıp Muâviye'ye sığınması ve Mugıyra'nın ahvâli esâsen mâlûmdur.

§ İmâmiyye'ye göre, ayakkabının üstünü mesih câiz değildir; son inen sûrenin, Mâide Sûresinin bütün emirleri muhkemdir; bu sûrede ayakkabına mesih yoktur. Zâti bu da, usûl-i dîn'e âit birşey değildir; câiz bilinse de, bilinmese de bunun, îmâna tesiri olamaz.

§ Abdestteki diğer teferruât.

Ayakkabına meshi câiz görenler, başa giyilen şeye de meshedilebileceğini söylemişler, başın mesih yerine yıkanabileceğini, bütün başı mesih icâbettiğini, kulakları, içleriyle, dışlarıyla meshetmek lüzûmunu, boynu meshetemyi gerekli bulunanlar, bulmayanlar olmuş, bu hususta çeşitli hükümler ve reiyler meydana çıkmıştır.

§ İmâmiyye, başa giyilen şeyi meshetmekle abdestin olamayacağını, başın ön kısmının, eldeki rutûbetle meshedilmesini ve bunun, sağ elle yukarıdan aşağıya doğru yapılmasını, başa, ıslak parmaklarla dokunmanın da mesih olduğunu, yıkamanın, mesih yerine geçmeyeceğini, kulaklarla, boynun meshedilmesinin abdeste dâhil olmadığını kabûl eder ve bu husûslarda müttefiktir.

§ Tertib, Muvâlât, Niyyet.

İmâmiyye'de, Kur'ân-ı Mecîd'de zikredildiği ve Rasûl-i Ekrem'le (S.M) Eimme-i Hüdâ'nın (A.M) fiilleriyle sâbit olduğu vechile abdestte tertibin, muvâlâtın, yâni bir uzvun yıkanmasından, yâhut meshinden sonra başka bir işle uğraşılmamak üzere, tertibe göre diğer uzvun yıkanmasının veyâ meshinin, gusülde olduğu gibi, abdestte de «Kurbeten İla'llâh - Allâh'a mânen yakınlık, Allâh'ın rızâsı» kastiyle ve abdestsiz edâ edilemeyecek Şer'î amellerin icrâ ve edâ edilmesi için niyetin, yâni kalben, ancak bu-

nun için abdest almayı tasmîm etmenin, abdestin ve bütün Şer'î amellerin sıhhat şartıdır. Başka birşey kastiyle her hangi Şer'î bir hükmü ifâ ve edâ etmek câiz değildir; ameller ancak niyetle sahîh olabilir.

§ İmâmiyye'de gusül ve abdest, karışık olmayan temiz suyla olabilir. Yolculukta da hüküm böyledir. Su bulunmadığı takdirde temiz toprakla teyemmüm edilir.

§ Secde ve Yeryüzü.

Şer'î emir ve nehiylerde, ibâdetlerin edâ şekillerinde, teşrî' hikmetlerini aramamız, re'ye ve kıyâsa yol açar, Nass'a karşı ictihâda sürükler bizi. Bâtınîlerin çeşitli yorumları, bu yorumlara dayanan sözleri, İmâmiyye'de hiçbir senede dayanmayan şeylerdir ve bunların hiçbir değeri yoktur. Fakat şu da muhakkaktır ki Allâhu Taâlâ, kemâl-i lûtfundan bâzı teşrî' hikmetlerini de beyân buyurmuştur; meselâ «Şüphe yok ki namaz, çirkin ve kötü şeylerden alıkoyar insanı ve elbette Allâh'ı anmak, pek büyük birşeydir» meâlindeki âyet-i kerîmede (XXIX; Ankebût, 45), namazın, şahsın ahlâkında ve dünyâ düzeninde ne derece önemli bir kulluk olduğunu bildirmektedir. Namaz kılan, abdest suyunun, kabının, abdest aldığı yerin, namaz kıldığı yerin, giydiği elbisenin gasbî olmayıp helâl ve temiz olmasına, hattâ yemiş, içmiş olduğu şeylerin bile helâl ve temiz şeyler bulunmasına dikkat etmek zorundadır; niyetindeki ihlâs, namazda kendisini Rabbinin huzûrunda görüş, erkâna riâyet, huzû' ve huşû' ise ayrıca kendisiyle Rabbi arasındaki keyfiyettir ve «Elbette Allâh'ı anış pek büyük bir şeydir.»

Kur'ân-ı Mecîd'in XCVI. Sûre-i Celîlesinin (A'lak) 19. âyet-i kerîmesinde, «Secde et de kendini yakınlaştır» buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîmeden anlaşılıyor ki secde, insanı Allâhu Taâlâ'ya mânen yakınlaştırmaktadır. İnsanın yaratıcısına, kendisini insanlığa, insanlığın fıtrî dînine, İs-

lâm'a hidâyet eden, hayvânî huylardan arıtan, nefsin ve Şeytan:n yol kesiciliğinden, yol azıtmasından koruyan Rahmân ve Rahîm âlemler Rabbine, mânen yaklaşması, yakınlaşması, yâni fânî ve izâfî varlığından, benliğinden, bencilliğinden geçmesiyle, mutlak kudret sâhibine karşı aczini, O'nun mutlak kemâline karşı noksanını, mağfiretine karşı kusûrunu, isyânını, tek sözle O'nun varlığına, birliğine karşı yokluğunu idrâk etmesiyle kendisini, O'nun irâdesine vermesiyle mümkündür. Bunun 'en gerçek ifâdesi de insanın, Mesâcid-i Seb'asiyle (Yedi secde uzvuyla, avuçları, dizleri, ayak parmakları ve alnıyla) yere kapanıp kendisine bu gücü vereni övmesi, O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu diliyle ve gönlüyle söylemesidir. Mü'min, namazda, mü'min kardeş'erinden bir ferttir ancak; bir fert ki ferdiyetini îman toplumuna vermiştir; dünyâdaki geçici gücünden, iki yokluk aras ndaki izâfî varlığından sıyrılmıştır; rükû'da, Rabbine karşı huzû'unu, huşû'unu ızhâr eder, fakat secdede artık yok olmuştur kul. Bu yüzdendir ki müşriklerin en fazla güçlerine giden şey, secde olmuştu. Soy - boy üstünlüğüyle, erlikle, yiğitlikle, öldürmekle, yakıp yıkarak yok etmekle, bir seraptan başka birşey olmayan geçici varlıkla övünen, kendini üstün gören müşrik, gerçek azamet sâhib'ne karşı yokluğa bürünemiyor, yere kapanamıyordu. Oysa ki Kur'ân-ı Mecîd, Iblîs'i, bu sahte azametinden dolayı yermedeydi; âlemler Rabbinin azametine karşı, izâfî varlık ateşinin alevine kapılarak yüceliğe ka'k:şması yüzünden, onu rahmetinden uzaklaştırmadaydı (VII; A'râf, 12).

Allah Sübhânehû ve Taâlâ, yeryüzünü yaratıklar ve bilhassa insanlar için bir döşeme, onu kaplayan göğü bir sayvan olarak halkettiğ'ni beyân buyuruyor (II; Bakara, 22); toprağın, yeryüzünün, yaşayışta da, ölümden sonra da bir toplantı yeri olduğunu anlatıyor (LXXII; Müreslât, 25), kudret dili, «Allâh'ın halkettiği şeyi görmezler mi? Hepsinin de gölgesi sağdan, soldan, alçalarak Allâh'a secde etmededir» diyor (XVI; Nahl, 48) ve «Sizi topraktan

yarattık ve oraya döndürürüz ve bir kere daha ordan, topraktan çıkarırız sizi» âyet-i kerîmesiyle (XX; Tâ-Hâ, 55) Mebdeimizi ve meâdımızı gözlerimizin önüne seriyor; Emîr'ül - Mü'minîn de (A.M), Kûfe Mescidinin mihrâbında mübârek başlarından yaralandıkları gün, mihraptan elleriyle aldıkları toprağı, yaralarının üstüne basarak bu âyet-i kerîmeyi okuyor.

«Bu hususta sözü ve örnekleri daha da fazla uzatabiliriz; fakat sanırız ki bu kadarı yeter; şimdi Sünnet'e gelelim:

§ Rasûl-i Ekrem (S.M), «Yeryüzü bana secde yeri ve su bulunmadığı zaman arıtıcı kılındı» buyurmuşlardır (Müslim ve Tirmizî'nin, Emîr'ül - Mü'minîn'den (A.M), Ebû - Zerr'den, Câbir b. Abdullah'tan, Huzeyfe'den, Ebû - Ümâme'den, İbn Abbas'tan Enes b. Mâlik ve Ebû - Hüreyre'den tahrîcleri. Bayhakîy de bu hadîsi almıştır). «Toprak, benim için temiz ve secde yeri kılındı; herkes namaz vakti, nerde gelirse orda namazını kılsın» demişlerdir (Buhârî, Müslim, Neseî, Ebû - Dâvûd ve Tirmizî). İbn Abbas, «Peygamber (S.M), secdede başlarını taşa koymuşlardır» diyor (Hâkim «El - Müstedrik» inde bunu zikretmektedir; Zehebî'de de aynı hadis var).

Ebû - Saîd'ül - Hudrî, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) alınlarında, burunlarında çamur izi bulunduğunu, bunu apaçık gördüğünü, yânî havanın yağışlı olması dolayısıyle secdede, alınlarında, burunlarında toprak izi bulunduğunu söylüyor (Buhârî, Sünen-i Ebû - Dâvud ve Sünün'ül - Kübrâ)

Rifâa b. Râfı'den tahrîc edilen ve namazı mühimsemeden kılan kişiye tekrar - tekrar namaz kıldırdıklarını bildiren hadiste de, secdede alnın yere konmasını emir buyurmuşlardır ki bu hadîsi abdest bahsinde anmıştık.

Bir hadîs-i şerîfte, üç yakışıksız şeyin birinin, «Namaz bitmeden alnı arıtmak» olduğu, alındaki tozu - top-

rağı, kumu silmek, arıtmak bulunduğu bildirilmektedir (E's-Sünen'ül - Kübrâ).

Enes b. Mâlik, çok sıcak bir günde Rasûlullâh'la (S M) namaz kılanlardan, küçük taşları ellerine alıp serinle tenlerin, sonra secde yerine koyup namaza duranların bulunduğunu bildirir (E's - Sünen'ül - Kübrâ); Habbâb b. Ert, Rasûlullâh'a (S.M), secdede, kızgın kumun alınlarını yaktığından şikâyet edenlerin bulunduğunu, Hazret'in bunu mühimsemediklerini bildirir (E's - Sünen'ül - Kübrâ, Neyl'ül - Avtâr)

Câbir b. Abdullah, «Rasûlullah'la (S.M) namaz kılıyordum; çok sıcaktı; soğusun da secde edeyim diye elime bir avuç kum almıştım» der (E's - Sünen'ül - Kübrâ. Ahmed b. Hanbel de «Müsned» inde bu hadîsi, «Kumu, soğusun da secde edeyim diye bir elimden öbür elime aktarırdım» tarzında tahrîc eder).

Hattâb oğlu Ömer, yağmurlu bir gecenin sabahında, halkın yoldan küçük çakılları toplayıp mescide götürerek secde yerlerine yaydığını, Fahr-i Âlem'in (S.M) bunu görünce «Ne de güzel yaygı» buyurduklarını bildirir (Ebû - Dâvud da bu meâlde bir hadîsi İbn Ömer'den tahrîc eder ve «Sünün» inde bildirir).

Abdullâh-ı Kureşî oğlu İyâd, Rasûl-i Ekrem'in (S.M), sarığının bir ucu alnına düşmüş olan bir kişiye, düşen ucu kaldırmasını işâret buyurduklarını söyler (E's-Sünen'ül - Kübrâ).

Emîr'ül - Mü'minîn de (A M), «Namaz kılarken sarığınızı alınlarınızdan yukarıya kaldırın» buyurmuşlardır (Aynı). Abdullah b. Ömer'in de namazda, alnına düşen sarığını, alnının toprağa gelmesi için kaldırdığını Nâfi' rivâyet eder (Aynı). Ebû - Ubeyde, Abdullah b. Mes'ûd'un yere secde ettiğini söyler (Tabarânî'nin «El - Mu'cem'ül - Kebîr» i ve ondan naklen «Mecma'üz - Zevâid»).

§ Bu hususta daha başka hadisler de mevcuttur ve bütün bunlar, bize namazda mutlak olarak temiz toprağa secde etmenin gerektiğini bildirir. Şüphe yok ki Rasûl-i Ekrem (S.M), Mescidi döşetebilirlerdi ve döşetmemeleri bir zarûretten meydana gelmemişti.

§ Enes b. Mâlik, Hz. Rasûl'ün (S.M), kullanıla kullanıla siyahlaşmış hasıra biraz su serpip üstünde namaz kıldıklarını bildiriyor; Ümmü Süleym, evlerini teşrîf eden Rasûlullâh'ın (S.M), getirilen hasıra biraz su serpip cemâatla namaz kıldıklarını söylüyor (Buhârî, Nesei). İbn Mâce, hasırın, hurma ağacının yaş dallarından örülmüş olduğunu kaydetmektedir. Aynı kitapta, Buhârî ve Müslim'de, İbn Mâce'de, Tirmizî'nin «Sahîh»inde, Tabarânî'nin «El-Mu'cem'ül-Kebîr» ve «El-Mu cem ül-Avsat»ında, «Mecma' üz-Zevâid» de, Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) hasır üstünde namaz kıldıkları rivâyet edilmektedir.

§ Enes b. Mâlik, «Peygamber'le (S.M) namaz kılarken, sıcağın şiddeti yüzünden içimizden biri, alnını yere koyamazsa, elbisesini (elbisesinin mümkün olan kısmını) yere yayıp onun üstüne secde ederdi» diyor. Buhârî de, «Rasûlullah'la (S.M) namaz kılarken içimizden birinin, sıcağın şiddeti yüzünden, secde yerine, elbisesinin bir ucunu yaydığı olurdu» tarzında tahrîc edilmiştir. Müslim'in, İbn Mâce'nin, Ebû-Dâvud'un, Dâremî'nin, Ahmed b. Hanbel'in «Sıhâh» ve «Sünen»leriyle «Neyl'ül-Avtâr»da da bu meâlde hadisler vardır.

Gene Enes b. Mâlik, «Gün ortasında, sıcağın şiddetli zamânında, Rasûlullâh'ın (S.M), arkalarında namaz kılarken hararetten korunmak için elbisemize secde, derdik» demektedir.

Buhârî de, «Sahîh»inin, «Sıcağın şiddeti yüzünden libâsa secde» bâbında, Hasan'ın, «Toplum, ellerini yenlerinin içine çekerek sarıklarına ve giydikleri şeylere secde ederlerdi», yâni giydikleri serpuşları ve sarıklarını alınlarına doğru eğerek secdede yerin harâretinden korunurlardı dediğini bildiriyor.

§ Sarığın ucunun kaldırılması emrinden de anlaşılıyor ki bu, ancak bir ruhsattır.

***

§ İbn Abbas, «Rasûlullâh'ın soğuk bir sabah çağında beyaz bir abâ giyinerek namaz kıldıklarını gördüm; ellerini ayaklarını bu abâ ile soğuktan koruyorlardı» diyor.

Ahmed b. Hanbel'in tahrîc ettiği hadiste, yağışlı bir günde çamurdan korunmak için secde ettikleri zaman, ellerini, giydikleri abânın üstüne koydukları bildiriliyor.

Sâbit b. Sâmit'ten tahrîc edilen hadiste de, Abdullah' ûl-Eşheloğullarının mescidinde namaz kılarlarken, soğuktan korunmak için ellerini büründükleri abâya koydukları zikredilmektedir.

§ İbn Mâce'deki hadiste, «Secde ettikleri zaman ellerini, elbiselerinin üstüne koyduklarını gördüm» tarzında geçiyor. Şevkânî, «Neyl'ül-Avtâr» da, hadîsin, yağmurdan, sıcaktan, yâhut soğuktan korunmak için elbiseye secde etmenin câiz olduğunu, bu cevâzın özre bağlı bulunduğunu söyleyip «Netekim hadis, üstlerindeki libâsa secde ettiklerini açıkça bildirmektedir» diyor; fakat hadiste böyle bir açıklama yok; ancak ellerini, ayaklarını elbisenin üstüne koydukları açıklanmakta; secdede, alınlarını elbiseye, elbisenin bir ucuna koydukları söylenmemekte. Hattâ Âişe hazretleri, «Rasûlullah, (S.M), namaz kılarlarken ayaklarının altına hiçbir şey koymazlardı; ancak bir yağmurlu günde, ayaklarının altına deriden bir minder koy-

dular» diyor. Tabarânî'nin «El-Mu'cem'ül-Avsat»ta, Bayhakıy'nin «Sünen» de tahrîc ettiği bu hadîsi, senedinde İbrâhim b. İshak'ın bulunması dolayısıyle Heytemî, «Mecma'üz-Zevâid»inde «zayıf» olarak vasıflar.

§ Ahmed b. Hanbel «Müsned» de, Mugıyra b. Şa'be'den Merfû' olarak tahrîc edilen bir hadis zikreder; bu hadise nazaran Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M), tabaklanmış posteki üzerinde namaz kılarlar, yâhut da namaz kılmayı müstahap sayarlardı. Ebû-Dâvud'un ve Bayhakıy'nin de aynı senedle tahrîc ettikleri bu hadisi, Muhammed b. Rabia, Yûnus b. Hars'üt-Tâifî'den, o, Ebû-Avn'dan, o da babası vasıtasıyle Mugıyra'dan rivâyet etmektedir. Yûnus b. Hars'in rivâyet ettiği hadisleri Ahmed, kesin bir hüküm olarak kabûl etmemiştir; Abdullah b. Ahmed, bir kere, bu hususu babasından sormuş, bu zâtın rivâyetlerinin zayıf olduğu cevabını almıştır. İbn Muîn, onun hakkında, «Hic bir değeri yoktur» der; Ebû-Hâtem «Kuvvetli değildir» demiş, Neseî, «Zayıftır» hükmünü vermiş, bir kere de «Kuvvetli değildir» sözünü söylemiştir. İbn Ebî-Şeybe, «İbn Muîn'den sordum» der, «Dedi ki: Biz onu son derecede zayıf sayarız.» Sâcî, «Yalan söylemekle töhmetlenmemiştir ama zayıftır» kanâatini belirtir (Tehzîb'üt-Tehzîb).

Hadisin senedindeki Ebû-Avn Ubeyduilah b. Saîd'üs-Sakafiyy'il-Kûfî hakkında da Ebû-Hâtem'in, oğluna, «O, bilinmeyen bir kişidir» dediği, «El-Cerhu v't-Ta'dîl» inde kayıtlıdır; İbn Hacer de bu hadîsin Mugıyra'dan «Mürsel» olarak, yânî senedindeki kişiler Mugıyra'ya dek ulaşmaksızın rivâyet edildiğini zikretmiştir. Mugıyra'nın ahvâli, esâsen mâlumdur; ayrıca da hadiste, posta secde edildiği kaydı yoktur.

***

§ Bütün bu hadislerden anlaşılmaktadır ki mutlak olarak temiz toprağa secde etmek gerektir; kudret ve imkân bulunmadığı takdirde, hasıra, hurma dallarından örül-

müş yaygıya, yâni toprakta biten, toprakta gelişen, fakat yenmesi, giyilmesi âdet olmayan şeylere secde edilebilir.

Müsned-Mürsel, Merfû'-Mevkuf, hiçbir hadiste topraktan başka birşeye, yâhut temiz taştan, hasırdan, topraktan meydana gelen, fakat yenmeyen, giyilmeyen şeylerden başka bir şeye secde hakkında îmâ ve işâret dahi yoktur. Ebû-Bekr b. Ebî-Şeybe, «El-Musannef» adlı eserinin ikinci cildinde, «Halı üstüne secde etmenin, Hz. Peygamber'den (S.M) sonra icâdedilmiş bir şey olduğunu Saîd b. Müseyyib'le Muhammed b. Sîrîn'den nakleder.

§ İmâmiyye, mutlak olarak temiz toprağa secde etmeyi vâcip bilir. Halıya, kilime, yünden, pamuktan örülmüş yaygılara, hele ipek seccâdeye secdeyi câiz bilmez. Temiz toprağa secde imkânı bulunmazsa topraktan bitmiş, fakat yenmesi, giyilmesi âdet olmayan temiz biş reye, çimene, çayıra, ciâlı ve boyalı olmamak şartıyle tahtaya, taşa, hasıra, kâğıda secde câizdir.

§ Hamamlarda, çöplüklerde, pis yerlerde, kabristanda, hayvan ahır ve ağıllarında, herkesin gelip geçtiği yollarda, çarşılarda namaz kılınmaması emredilmiştir; buraların temizliği şüpheli olduğu gibi böyle yerlerde huzû' ve huşû' ile namaz kılınması imkânı da yoktur. Temiz toprağa secde esâsını gözeten ve Tâbiînden olup ilk Üç Halîfeden ve Emîr'ül-Mü'minîn'den (A.M) rivâyetlerde bulunan, Ibn Mes'ûd'un talebesinden sayılan, Nehrevân savaşında Emîr'ül-Mü'minîn'in tarafında bulunan ve altmışiki hicrîde Kûfe'de vefât eden Mesruk b. Ecda'ın, deniz yolculuğuna çıktığı zaman, namazlarda secde etmek üzere yanına temiz bir tuğla parçası aldığını, Ebû-Bekr b. Ebî-Şeybe, «El-Musannaf»ın ikinci cildinde, «Gemide secde etmek üzere yanında bir şey taşıyan» bâbında, iki senedle rivâyet eder.

§ Şeyh Sadûk, Hişâm b. Hakem'in, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'a (A.M) nelere secde etmenin câiz olduğunu, nele-

re secde edilemeyeceğini sorduğunu, İmâm'ın (A.M), «Ancak toprağa ve topraktan biten, fakat yenmeyen ve giyilmeyen şeylere câizdir» buyurduklarını rivâyet eder; Hişam, bunun sebebini sorunca «Secde, üstün ve ulu Allâh'a huzû'dur, yenilen, içilen şeylere secde edilemez. Dünyâ evlâdı, yediklerine, giydiklerine kul olmuşlardır; secde edense, secdede kaldıkça üstün ve ulu Allâh'a kulluktadır; kulun, düzeniyle dünya evlâdını kandıran şeye, dünyâ evlâdının ma'butlarına başkoyması, secde etmesi câiz olamaz» cevâbını vermişlerdir.

§ Şîa-i İmâmiyye'de, arzettiğimiz gibi toprağa secde vâciptir; fakat asıl secde toprağa değildir. Allâhu Taâlâ'yadır. Alnı toprağa koymak, Allâh'ın azametine, kudretine, noksan sıfatlardan münezzeh oluşuna karşı kulun ifâde ettiği bir zillettir, aczini i'tirâftır, noksanını arzetmektir.

Toprak, Allâh'ın vahyinin indiği yerdir; hükmünün yürüdüğü alandır; iki cihan fahri Hz. Muhammed'in (S.M), O'nun Ehlibeytinin, Allah'a, onların vesîlesiyle mânen yakın olanların medfenidir; Ka'be-i Muazzama topraktadır; yeyime, giyime, içime vesîle, topraktır. Yaratıldığımız, gideceğimiz, tekrar dirilip kalkacağımız, hesap vereceğimiz yerdir toprak. Ka'be toprağı, Medîne-i Tayyibe'nin toprağı, mübârek yerlerin toprakları, Mü'minler için mukaddestir, ziyâretgâhtır. Dördüncü İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Aliyy ibn'il-Huseyn'in (A.M), Rasûlullâh'ın (S.M) ciğer-pâresini, gözlerinin ışığını, «Huseyn bendendir, ben Huseyn'denim» diye şânını yücelttiği babası Huseyn'i (A.M) Kerbelâ-yı Muallâ'ya defnettikten sonra, medfeninden bir avuç toprak aldığı, onun bir mıkdârıyle bir tesbih yaptığı, bir mıkdarını da bir beze koyup namaz kılarken o bezi açarak o toprağa secde ettiği, o topraktaki yüceliği, mukaddesliği, oğlu Mumammed'ül-Bakır'a (A.M) bildirdiği, İmâm Ca'fer' us-Sâdık'ın (A.M) namaz kılarken secde yerine, İmâm Huseyn'ın (A.M) toprağını serptiği, bu toprağın, perdeleri aşıp namaz kılanı aydınlatacağını, güzel huylarını yücel-

teceğini, kötü huylarını gidereceğini, bu kutluluğa vesîle olacağını buyurduğu, zamânımızın İmâmının (A.F), o toprağa secdenin üstünlüğünü bildirdiği, sahih senedlerle rivâyet edilmiştir.

Bir 'Huseyn ki Rasûlullah, O'nu bağrına basmıştır; dudaklarını, yüzünü-gözünü öpmüştür; bir Huseyn ki Rasûlullâh (S.M), O'nun şehâdetini bilip O'nun için gözyaşı dökmüştür; bir Huseyn ki Allâh'ın dinini, ceddinin sünnetini korumak, diriltmek için ashâbını, evlâdını, gözü önünde, altı aylık yavrusunu kucağında, kurban vermiştir; bir Huseyn ki O'nun kıyâmiyle zâlimler, dîni yok edememişler, fakat kendi zulümlerini, haksızlıklarını âleme yaymışlardır; O'nun toprağına eğilmeyen baş, böyle bir mü'min düşünülebilir mi?

Kaldı ki temiz olan ve gasbî bulunmayan toprağa secdenin vücûbu, zarûret hâlinde, bir toprak parçasını yanında taşımanın cevâzı düşünülürse, o mukaddes topraktan yoğrulmuş olan ve «Türbet, Mühür» denen bir parçayı, mü'min, yanında taşırsa, namazda o temiz toprağa başını korsa, Huseyn'nin (A.M) şehâdetini, o şehâdetteki amacı düşünüp kendisini varlığından kurtarır, Rabbine verirse, dîne, îmâna, insanlığa, özgürlüğe, gerçek adâlete, gerçek insan birliğine kasdedenlere karşı güçlenirse, huzûunu kemâle ulaştırırsa, elbette bir suç işlemiş olmaz.

Ancak bu bölümün son sözü olarak şunu da söyleyelim:

Kerbelâ toprağına secde, kesin olarak, ibâdet kasdiyle olamaz; toprağa secde vâciptir; fakat secde, Allâh'adır ancak; Kerbelâ toprağınaysa, bu vücub dolayısıyle, teberrüken secde edilir; taabbüden değil.

***

§ Müt'a (Muvakkat Nikâh).

§ Ehl-i Sünnet kardeşlerimizle aramızda, nisbî ayrılık gösteren bir mesele de «Müt'a» dır. «Akd-i İnkıtâ'» da de-

nen Müt'a, muvakkat nikâhtır. Dâimî nikâhta bütün Müslümanların ittifâkı, icmâı vardır; İnkıtâî nikâh, Kur'ân-ı Mecîd'de, «Kadınlardan biriyle faydalandığınız takdirde, ücretlerini, kararlaştırdığınız veçhile verin» meâlindeki âyet-i kerîmede açıklanmaktadır (IV; Nisâ', 24). İmâmiyye, bu nikâhın ebedî olarak bakaasına inanır.

§ Müt'a, Rasûlullâh'ın (S.M) zamân-ı saâdetlerinde teşrî' edilmiştir; ashâbın bir kısmı, bu nikâhla evlenmişler, çoluk - çocuk sâhibi olmuşlardır. Hz. Peygamber'in (S.M) vefâtlarından sonra da Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullâh-ı Ansârî, İmrân b. Husayn, Abdullah b. Mes'ud, Ebû - Zerr-i Gıfârî, Ubeyy b. Kâ'b, Seleme b. Akvâ', Ebû-Saîd'ül-Hudrî, Sebre b. Ma'bed ve Tâbiînden Saîd b. Cubeyr ve birçok kişi, bu nikâhın, harâm olmadığında ittifak etmiştir.

§ Müt'a'nın sünnetle neshedildiğini, Hz. Peygamber'in (S.M) zamânında mübahken harâm edildiğini buyurduklarını, Kitab'la nesholunduğunu söyleyenler vardır; fakat bu hususlarda bir ittifak yoktur. Bâzıları, «Kadınları boşayacağınız zaman temiz oldukları vakit boşayın...» emriyle beyân edilen Boşama Âyeti (LXV; Talaak, 1), bu nikâhı neshetmiştir demişlerdir. Bâzıları, «Çocukları yoksa, zevcelerinizin, kalan mallarının yarısı sizindir» meâlindeki âyetle, yâni mîrâsı bildiren âyet-i kerîmeyle (IV; Nisâ', 12) neshedilmiş hükmüne varmışlardır; fakat bu âyet-i kerîmelerde, Müt'a'yı nesheden bir beyân yoktur; çünkü bu âyet-i kerîmeler, dâimî nikâha âit âyetlerdir. Bâzı bilginler de «Ancak eşleri ve temellük ettikleri müstesnâ» âyetinde, yalnız zevcelerin ve câriyelerin helâl olduğu bildirildiğinden ve Mü'ayla alınan kadınlar hakkında bir hüküm olmadığından, Müt'a harâmdır derler (XXIII; Mü'minûn, 6; LXX; Maâric, 30); bunu kabûl edenler, çoğunluktadır. Âlûsî de «Tefsîr» inde, Şîa, câriyeye, Müt'ayla alınmış kadın diyemez; Müt'ayla alınan kadın, dâimî nikâhla da alınmamıştır; Müt'a'da mîras, iddet, talaak ve nafaka da yok-

tur der ve bu âyetle harâm olduğunu söyler. Oysa ki şerîatta, kâfir ve kaatil olan zevce, ölüm hastalığında alınan ve temastan önce kocası ölen kadın da mîrastan mahrum kalır; iddete gelince: İmâmiyye'nin icmâiyle Müt'ayla alınan kadının, müddeti bittikten sonra iddet beklemesi gerektir. Nafaka da, mutlak olarak zevciyyet levâzımından değildir; talak da, müddetin bağışlanmasıyla, yâhut bitmesiyle olur. Aynı zamanda Müt'a'nın bu âyetlerle bir ilgisi de yoktur; çünkü Müt'a hakkındaki âyet, Nisâ' Sûresindedir ve bu sûre, Medîne'de nâzil olmuştur; Mü'minûn ve Maâric Sûreleriyse Mekke'de inmiştir; bu bakımdan, hükmü nesheden âyetlerin, neshedilen âyetten önce inmesi îcâb eder ki buna imkân yoktur.

Ehl-i Sünnet bilginlerinin bir kısmı, Müt'a âyetinin mensûh olmadığını kabûl ederler ki Zamahşerî, bunlardandır; «Keşşâf» ta, İbn Abbas'tan, bu âyetin muhkem olduğunu nakleder; Hakem b. Uyeyne de Müt'a hakkındaki soruya, «muhkem» cevâbını vermiştir. Hâsılı bir topluluk, mensûh olduğunu söylerken, bir topluluk da muhkem ve meşrû' olduğunu söylemiştir.

§ Buhârî ve Müslim, Hz. Peygamber'in (S.M), Müt'a'yı ve ehlî eşeklerin yenmesini, Mekke'nin fethi günü, yâhut Hayber fethinde, yâhut da Evtas savaşında nehyettiklerini söylerler. Görülüyor ki bunda da ittifak yoktur. Kaadî İyâd, Müt'a'yı bâzılarının mübah bildiğini, bâzılarının harâm saydığını, iki kere neshedildiğini söyleyenlerin bulunduğunu anlatır. Bâzıları da, hicretin dokuzuncu yılında, Tebük Savaşında, sekizinci yılın Şevvâlinde, Evtâs, yâhut Huneyn savaşında, yâhut da bu yılın Zi'l - Hiccesindeki Umret'ül-Kazâ'da neshedildiğini söylemişlerdir. Bütün bu rivâyetlere göre iki, üç, belki de beş, hattâ altı kere mübah kılınmış, sonra neshedilmiş olması îcâb eder; netekim Nevevî ve başkaları da bunu gerçeklemişlerdir. Bu kadar ihtilâftan sonra bu neshin değerinin düşünülmesi gerektir.

§ Haber-i Âhâd'la nesih kabûl edilemez; rivâyetlerin birbirini tutmayışı da nesih rivâyetinin za'fını gösterir. İmrân b. Husayn, «Allah, Kitâbında Müt'a âyeti indi; biz de bu âyetin hükmüne uyduk. Harâm olduğuna dâir Kur'an'da bir âyet inmedi; Rasûlullah da (S.M), vefâtlarına dek onu nehyetmediler; bir zât, re'yiyle bunu nehyetti» der. «Sahihu Müslim» de; Atâ'dan tahric edilen hadiste, Umre için Mekke'ye gelen Câbir b. Abdullâh-i Ansârî'ye, bir topluluğun bâzı şeyler sordukları, söz Müt'a'ya gelince, Câbir'in, «Evet, Rasûlullâh'ın (S.M) zamânında Müt'a yaptık; Ebû - Bekr'in zamânında da öyle oldu» dediği bildirilir. Gene aynı kitapta, Câbir'in, «Rasûlullâh'ın (S.M) ve Ebû - Bekr'in zamânında bir avuç hurmayla, un'a Müt'a yapardık; Ömer onu nehyedinceye dek böyle devam etti» dediği zikredilir. Ebû - Nadra'nın, «Câbir'in yanındaydık; birisi geldi ve İbn Abbâs'la İbn Zübeyr'in Müt'a hakkındaki ihtilâflarını söyledi. Câbir, Rasûlullâh'ın (S.M) zamânında kadınları Müt'ayla alırdık, Nisâ Tavâfını edâ ederdik; sonra Ömer, ikisini de nehyetti; biz de bir daha yapmadık» dediği gene aynı kitapta kayıtlıdır.

§ Görülüyor ki Müslim'in «Sahîh» inde, Müt'a'yı nefyeden haberler olduğu gibi ısbât eden haberler de vardır. Cüheni, Rasûlullah (S.M) bize, Mekke'nin fethi yılında Müt'a'yı buyurdu; bu, Mekke'ye giderken oldu; sonra ordan çıkmadan da bizi nehyetti diyor. Burda nehiy, Hz. Rasûlullâh'a (S.M) atfedilmekte; oysa ki Ömer hazretleri, minberde, «Rasûlullâh'ın zamânında iki Müt'a vardı; Hac Müt'a'sı ve kadınlarla Müt'a'yla evlenmek. Ben ikisini de nehyediyorum; bunları yapanları da cezâlandıracağım» demiş, Fahr-i Râzî de «Tefsîr» inde bunu bilhassa zikretmiştir. Kuşçı, «Şerh'ut - Tecrîd» inde, Ömer hazretlerinin, Minberde, «Üç şey vardı Rasûlullâh'ın zamânında; ben onları yapanları cezâlandıracağım: Kadınları Müt'ayla almak, Hac töreninde Nisâ Tavâfını yapmak ve (ezanda) Hayyı alâ hayr'il-amel demek» dediğini bildirmekte. Mâlik, «El - Muvatta'» da, «Nikâh'ul - Müt'a» bâbında, Ömer'in

halîfeliği zamânında, Rabîa b. Ümeyye b. Halef'is - Sakafî'nin, bir kadınla, Müt'a nikâhıyla evlendiğini, kadının gebe kaldığını, bu, Hz. Ömer'e haber verilince, ridâsını sürüyerek çıkıp «Önceden bunu tahrîm ettiğimi, yapanı taşlatacağımı bildirseydim, onu taşlatırdım» dediğini, Zübeyr oğlu Urve'den rivâyet etmekte.

Bunlara ve Müt'a'nın, Hz. Rasûlullâh'ın (S.M), Ebû - Bekr'in zamanlarında, Ömer'in halîfeliğinin ilk çağlarında helâl sayıldığına dâir haberlere nazaran, onu men'eden, Ömer Hazretleridir. Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M), İbn Abbâs'ı Müt'a'dan bahsetmekten men'ettiklerine dâir rivâyete gelince:

Sa'lebî ve Taberî, Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), Müt'a âyetine geldikleri zaman, «Ömer Müt'a'yı men'etmeseydi, ancak pek kötü kişi zinâ ederdi» buyurduklarını rivâyet ediyorlar; buna nazaran İbn Abbâs'ı men'etmeleri, yanlış bir rivâyettir ancak. Netekim İbn Abbas da, İbn Curayh ve Ömer b. Dînâr'ın rivâyet ettikleri gibi, «Müt'a, Allâh'ın, Muhammed ümmetine bir rahmetiydi; nehyetmeseydi, ancak pek az kişi zinâ ederdi» demiş ve İbn Zübeyr'in emâreti zamânında bile Müt'a'nın helâl olduğunu söylemekten çekinmemiştir.

★

§ İmâmiyye, Müt'a'nın helâl olduğunda ittifak etmiştir. Kadının, müddetin, ücretin muayyen olması şarttır; müddetin bitiminden sonra, yâhut tarafların râzılığıyla müddetin bağışlanmasını müteâkıb ayrılık meydana gelir. Müt'a'yla, bir erkeğe varmış olan kadın, ayrıldıktan sonra kırkbeş gün iddet bekler; bu müddetten önce başkasıyla evlenemez. Ayrılık, temastan önce olursa, dühûlden önce boşanan kadın gibi, iddet beklemesi şart değildir; âdeten kesilmiş kadın da iddet beklemez. Müt'a'dan olan çocuk, dâimî nikâhta olduğu gibi, babaya âittir; mîrâsa girer; ancak zevc ve zevce, birbirlerinden mîras alamazlar.

İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M), «Üç şeyde kimseden çekinmem: Nisâ Tavâfı, kadınlarla Müt'a (, yâni Müt'a'nın helâl oluşunu bildirmek) ve ayağa giyilen ayakkabıya meshetmemek» buyurmuşlardır.

Müt'a'daki teferruât, Fıkıh kitaplarında etrâfiyle bildirilmiş olduğundan bu kadar bilgiyi yeter buluyoruz.

§ Bir sözle ve bir kerede üç kez boşamak.

Kur'ân-ı Mecîd'in II. Sûre-i Celîlesinin (Bakara) 229. âyet-i kerîmesinde, meâlen, «Boşamak, iki keredir. Ondan sonra kadını, ya güzellikle tutmak (, onunla güzelce geçinmek) var, yâhut hoşlukla bırakıp salmak. Onlara verdiklerimizden birşey almanız da size helâl olamaz. Ancak ikisi de (, zevc ve zevce de) Allâh'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarlarsa o başka. Siz de o vakit, ikisinin de Allah sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız, kadının, hakkından vazgeçmesinde, ikisi için de suç yok. İşte bunlar, Allah sınırlarıdır; sakın bunları aşmayın. Kim Allah sınırlarını aşarsa, artık onlardır zâlimler» buyurulmaktadır.

Bu âyet-i kerîmede, boşanmanın iki kere olduğu bildirildiğinden ve üçüncü defâ karısını boşayanın, şer'î tahlîl olmadıkça, yâni kadın başka bir kocaya varıp boşanmadıkça ve iddet müddeti geçmedikçe o kadını alamayacağı, almasının helâl olmayacağı, bu âyet-i kerîmeden sonraki âyette bildirildiğinden, Hac töreninde, yedi taşın birden ve bir defâda atılması, yâhut Mülâanede, yâni zinâ idd'âsında tanık bulunmadığı takdirde zevc ve zevcenin doğru söylediklerini, yalan söylüyorlarsa Allâh'ın lânetine uğramalarını dilemeleri hükmünde, dört kere lânet dileyişin, bir sözle ifâdesi nasıl câiz değilse ve bunlarda ittifak varsa, bir sözle ve bir kerede «üç kere boşadım» demenin de câiz olmadığı, kadın hayız hâlinde değilse ve bu müddetten sonra da ona dokunulmamışsa, zevcinin

de aklı başındaysa ve dileğiyle karısını, «Seni üç kere boşadım» derse, İmâmiyye katında o kadın, ancak bir kere boş düşer ve bu sözle üç talaak vuku' bulmaz.

Âyet-i kerîmede, «Boşamak iki keredir» hükmü, zevcin, zevcesini bir kere boşadıktan sonra, onu tekrar alabileceğini, ikinci defa boşadıktan sonra da aynı tarzda zevcesine rücû' edebileceğini bildirmektedir. «Ondan sonra», yâni ikinci defâ zevceye rücû'dan sonra, «Ya güzellikle kadını tutmak var», yâni güzelce geçinmek gerek, «Yâhut da hoşlukla bırakıp salmak», yâni ondan vazgeçmek var buyurulmakta ve âyet-i kerîmede mehir hususları beyân buyurulmaktadır. Üçüncü boşayıştan sonra kadın, bir başkası tarafından alınmadıkça, ilk zevce helâl olmaz. Başkası tarafından alınmasında da bütün zevc ve zevce şartlarının olması, alan kişinin kadını boşaması, iddet müddetinin geçmesi şartlarıyla ilk zevce helâl olabilir.

Müslim'in «Sahîh» inde, «Talaak» bölümünün «Üç talaak» kısmında, Beyhakıy ve Ebû - Dâvûd'un «Sünen» lerinde, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) zamanlarında, Ebû - Bekr'in hilâfetinde ve Ömer'in hilâfetinin ilk iki yılında, bir kerede ve bir sözle üç boşamanın olmayacağında ittifak bulunduğu, Ömer Hazretlerinin, halkın, zevcelerini hemencecik boşadıklarını görüp bana mâni' olmak için, «Halk, yavaş ve düşünülerek yapılması gereken şeyde acele ediyor» diyerek bir sözle üç kere boşamanın olabileceğine hükmettiği bildirilmektedir; Hâkim de «Müstedrik» inde bunu açıklar; Zehebî, «Telhîs» inde, Ahmed b. Hanbel, «Müsned» inde aynı şeyi zikrederler. Ebû - Dâvûd, Neseî, Hâkim ve Bayhakıy, İbn Abbas'tan, Rükâne'nin zevcesini boşadıktan sonra pek üzüldüğünü, Rasûlullâh'ın (S.M), kendisinden, nasıl boşadığını sorduklarını, onun da, üç kere boşadığını söylediğini, bir mecliste mi, yâni bir sözle mi sorusuna, evet cevâbını alınca, «Bu, bir kere boşamaktır; dilersen dön ona» buyurduklarını tahrîc ederler. Neseî, ayrıca, zevcesini üç talakla boşayan birisini duyup «Ben daha aralarındayken Allâh'ın kitabıyla mı oynuyor»

buyurduklarını tahrîc etmiştir (Seyyid Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn'il - Âmilî'nin «E'n - Nassu ve'l - Ictihâd» ına bakınız; S. 225—229. Aynı kitapta Hz. Ömer'in, ezandan, «Hayyı alâ hayr'il - amel» i kaldırması, Terâvîh namazını, sünnet olduğu hâlde cemâatle kıldırması, Nisâ Tavâfını men'etmesi, cenâze namazında dört tekbir alınmasını emreylemesi ve diğer ictihadları hakkında gerekli bilgi vardır; S. 167—200. Bu bölümde, bu kitaptan ve gene aynı zâtın «El - Meshu ala'l - ercüli ev gaslihâ fi'l - Vudû', Mesâilü Fıkhıyye» kitaplarından, Necmüddîn'ül - Askerî'nin «El - Vudû' fi'l - Kitâbı ve's - Sünne» ve Muhammed Huseyn Âlu Kâşif'il - Gıtâ'ın «El - Ardu ve't - Türbet'il - Huseyniyye» kitaplarından faydalandık).

X

ŞİA

ve

İSLÂMÎ BİLGİLER

Cenâb-ı Peygamber'in (S.M) vefâtlarından sonra Kur'ân-ı Mecîd'i ilk toplayan, Mushaf hâline getiren, Emîr'ül-Mü'minîn Aleyhisselâm'dır; bu mühim işi, Peygamber'i Ekrem'in (S.M) rıhletlerinden sonra, evlerine çekilip altı ay çalışarak başarmışlardır (Suyûtî'nin «El-İtkaan» ından naklen Allâme-i Tabâtabâî'nin «Kur'ân der İslâm» ı; S. 191 ve aynı sahîfedeki notlar).

Tefsîr.

Kur'ân-ı Mecîd'in, Cenâb-ı Peygamber-i Ekrem'den (S.M) ve Ehlibeytinden (A.M) sonra ilk müfessiri, Suyûtî'nin «İtkaan» da, Kataade'den naklettiği gibi, Tâbiînden Saîd b. Cübeyr'di; İbn Nedîm de «Fihrist» inde bunu zikreder. Saîd b. Cübeyr, doksandört hicrîde (712 M.) şehâdet şerefine nâil olmuştur. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) ve Ehlibeytin (A.M) Şîa'sındandı; bu yüzden de Haccâc tarafından şehîd edildi.

Saîd b. Cübeyr'den sonra «Süddî-i Kebîr» diye anılan İsmâil b. Abdurrahmân-ı Kûfî, tefsîrde ün a'lanlardandı. Necâşî ve Şeyh Tûsî, Süddî'yi Şîa müelliflerinden olarak zikrettikleri gibi İbn Kutaybe ve Askalânî de onun Şiîliğini

tasrîh ederler. Süddî, İmâm Seccâd'la (A.M) İmâm Bâkır (A.M) ve Sâdık'ın (A.M) ashâbındandır.

146 hicrîde (763 M.) vefât eden ve İmâm Seccâd'la (A.M) Bâkır'ın (A.M) ileri gelen ashâbından Muhammed b Sâib-i Kelbî de tefsîriyle şöhret kazanmıştır. 127 de (744 M.) vefât eden ve İmâm Bâkır'ın (A.M) ashâbından olan Câbir b. Yezîd-i Cu'fî de müfessirlerin muktedâsıdır. İmâm Muhammed'ül - Bâkır'ın (A.M) tefsîrinden de «Fihrist» te bahsedilmekte, Ebû - Basîr ve Yahyâ b. Kaasım-i Esedî gibi Şîa'nın güvenilir ricâli, bu tefsirden rivâyetlerde bulunmaktadır.

Kırâat bilgisi.

Kırâat bilgisini ilk tedvîn eden, Ebû - Ümeyme-i Kûfî diye tanınmış Ebû - Saîd Ebân b. Taglib'dir. İbn Nedîm «Fihrist» inde onu Kırâat bilginleri arasında anar ve «Maâni'l-Kur'ân, Kitâb'ül - Kırâa» ve Şîa mezhebine göre yazılmış olan «Kitâbün m'n'el - Usûli fi'r-Rivâye» adlı kitaplarını zikreder. İmâm Sâdık'ın (A.M) râvilerinden olan ve övülen Ebân, 141 hicrîde vefât etmiştir (758).

Ebân'dan sonra Kur'ân'ın yedi tarzda okunuşunun birini temsîl eden Hamza b. Habîb, «Kitâb'ül - Kıraâ» adlı bir kitap tedvîn etmiştir. Bu zât, İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbındandır; Şeyh Tûsî de «Ricâl» inde bunu açıklar.

Zehebî, «Mîzân» da, Suyûtî, «Tabakaat» ta, Ebû - Ubeyd Kaasım b. Selâm'ın, Kırâata dâir ilk kitabı yazdığını söylerlerse de bu, Ehl-i Sünnetten ilk kitabı yazanı bildirmek kastıyledir. Çünkü Ebû - Ubeyd, 224 hicrîde (838) vefât etmiştir. Ebân'ın vefâtıyse bundan seksen üç yıl öncedir; Hamza da Ebû - Ubeyd'den önce yaşamıştır; doğumu 80 hicrîdedir (699); vefâtıysa 154, yâhut 156 dadır (770, 772). Bu bir yana, ayrıca hicretin ilk yüzyılının başlarında vefât eden ve «Kitâb'ül - Vakfı ve'l-İbtidâ', Kitâbu İ'râb'il - Kur'ân, Kitab'ul - Hümüz» gibi te'lifleri olan,

Kisâî ve Ferrâ'nın üstâdı ve İmâm Bâkır'ın (A.M) ashâbından bulunan Kûfe'li Ebû - Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ebû - Sâre-i Revvâsî de, Necâşî'nin ve diğerlerinin bildirdikleri gibi Şîa'dandı; bunlardan başka 80 hicrîde (699) doğup Hişâm b. Abdülmelik'in zamanında, 122 de (740) şehîd edilen Zeyd b. Alî b. Huseyn de (A.M), ataları Alî b. Ebû - Tâlib'in (A.M) okuyuşunu temsîl etmedeydi.

Bütün bu saydıklarımız, Ebû - Ubeyd Kaasım'dan önce yaşamış kişilerdir; bu bakımdan Kıraât bilgisinde ilk adım atanlar Şîa mezhebindendir.

Kur'ân-ı Mecîd'in hükümleri.

Kur'ân-ı Mecîd'in hükümlerine dâir ilk kitap yazan, İmâm Muhammed'ül - Bâkır'ın (A.M) ashâbından olan Muhammed b. Sâib-i Kelbî'dir; İbn Nedîm, «Fihrist» inde, Kelbî'nin, «Ahkâm'ül - Kur'ân» adlı bir kitabı olduğunu ve bu kitaptaki hükümleri İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğini bildirir. Kelbî, 146 hicrîde vefât etmiştir (763). Bu bakımdan Sûyûtî'nin, Şâfiîyi ve Kaasım b. Asbag'ı, bu hususta ilk kitap yazanlar tanıtması bir zuhûldür; çünkü Şâfiî, 204 te (819), Kaasım'sa 340 ta ölmüştür (951).

Garâib-i Kur'ân.

Bu hususKta ilk kitap, Ebân b. Taglib'in kitabıdır; Sûyûtî, «Bugyet'ül - Vuât» ında, Yâkuut-ı Hamavî, «Mu'cem'ül - Udebâ» sında bunu açıklarlar. Sûyûtî'nin, «Kitâb'ül - Evâil» de, bu hususta ilk eseri Ebû - Ubeyde'nin yazdığını söylemesi Ehl-i Sünnetten ilk yazanı bildirmek kastıyledir; çünkü kendisi, Ebân'ın hâl tercemesinde, «Kitâbü Garîb'il-Kur'ân» sâhibi olduğunu bildirir. Ebû - Ubeyde'yse gene Suyûtî'nin tasrîhine göre 208, yâhut 209 da, diğer rivâyetlere göreyse 210, yâhut 211 de ölmüştür (823—826).

207 de (822) vefât eden Ferrâ' da bu bölüme dâir eser vermiştir. Ebû - Osman-ı Mâzenî'nin, (248 H. 862),

İbn Düreyd'in (321 H. 933) ve diğer Şia bilginlerinin de bu bölümde eserleri vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in mânâları.

Bu hususta ilk te'lîf, Ebân b. Taglib'in «Maân'il-Kur'ân» ıdır. İbn Nedîm «Fihrist» inde onu andığı gibi Necâşî de Şia müellifleri arasında onu zikreder. İbn Nedîm, Ferrâ'ın, Ömer b. Bekr adına yazdığı «Meân'il-Kur'ân» ile Revvâsî'nin bu adda birer te'lifi olduğunu da söyler; bu iki zât da Şîa'dandır; Ebân'sa bunlardan önce yaşamıştır.

Nâsih ve Mensûh.

Kur'an-ı Mecîd'deki Nâsih ve Mensûh âyetlere dâir ilk kitabı yazan, İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbından ve Şîa ulularından Basralı Abdullah b. Abdurrahman Asamm-ı Mesmaî'dir. İmâm Rızâ'nın (A.M) zamanını idrâk etmiş olan ve «Kitâb'ül-Vücûhi v'en-Nezâir» le «Kitâb'ün-Nâsihi v'el-Mensûh» müellifi bulunan Ebül-Hasan Dârim b. Kubaysat'ut-Temîmî de, Necâşî'nin «Fihrist» inde bildirdiği gibi Şia'dandır. 223 hicrîde (837) vefât eden ve İmâm Rızâ'nın (A.M) ashâbından bulunan Hasan b. Alî b. Faddâl ve gene İmâm Rızâ'nın (A.M) ashâbından olup İmâm Hasan'ül-Askerî'nin (A.M) zamanına dek yaşayan Ahmed b. Muhammed b. İsa'l-Eş'ariyyi'l-Kummî de Nâsih ve Mensûha âit eser sâhibidir.

Nevâdir-i Kur'ân.

Bu bölümde ilk olarak eser tedvîn eden, «Fihrist» te bildirildiği gibi hicrî üçüncü yüzyılda yaşayan Şeyh Alî b. İbrâhim b. Hâşim'le Alî b. Hasan b. Faddâl ve Ebû-Nasr-ı Ayyâşî'dir ki üçü de Şîa'dandır. Gene İbn Nedîm'in «Nevâdir'ül-Kur'ân» müellifi olarak bildirdiği Basralı Ahmed b. Muhammed-i Seyyârî'de Şia ulularındandır ve kitâbını, Hârisî diye tanınan Tâhir ve Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed adına te'lîf etmiştir.

Müteşâbih âyetler.

Müteşâbih âyetlere dâir ilk kitabı yazan Hamza b. Habîb-i Zeyyât-i Kûfî, İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbından olup 156 hicride (772), Halvan'da vefât etmiştir. İbn Nedîm, Kur'ân'ın yedi meşhûr kaariinden biri olan ve «Müteşâbih'ül - Kur'ân» müellifi bulunan Hamza'nın, İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbından olduğunu kaydeder. Şeyh Tûsî ile çağdaş olan Muhammed b. Ahmed-i Vezir'in «Müşteşâbih'ül-Kur'ân» adlı bir kitabı olduğu gibi 588 de (1192) vefât eden Şeyh Reşîd'üd - Dîn Muhammed b. Alî b. Şehr - Âşûb-ı Mâzenderânî de bu bölüme dâir kitap yazan Şîa ricâlindendir.

Kur'ân'ın Maktû' ve Mevsûl Âyetleri.

İbn Nedîm, bu bölümde ilk kitap yazanın Hamza b. Habîb olduğunu bildirir.

Kur'âna ilk nokta koyan.

Birçok eleştiriciye göre i'râbı belirtmek için Kur'ân-ı Mecîd'e ilk nokta koyan Ebû'l - Esved'üd - Düelî'dir. Bunu, onun şâairdlerinden Yahyâ'ya atfedenler de olmuştur; ancak her ikisi de Şîa'dandır.

Kur'ân Mecâzları.

Kur'ân-ı Kerîm'deki Mecâzlara dâir ilk kitabı Yahyâ b. Ziyâd-ı Ferrâ' yazmıştır; bu zât Nahiv bilgisinin de ileri gelenlerindendir. «Riyâz'ül - U'emâ». Ferrâ'ın Şîa i İmâmiyye'den olduğunu bildirir. Suyûtî'nin, onu İ'tizâle meyâl göstermesi, bazı bilginlerin, Usûl dolayısıyle Şia'yı, Mu'tezile'yle aynı sanmalarından meydana gelmiştir. Kur'ân-ı Mecîd'deki Mecâzlara âit yazılan ilk önemli kitapsa İmâm Mûsa'l - Kâzım'ın (A.M) soyundan Seyyid Radıy'nin «Mecâzât'ül - Kur'ân» ıdır.

Kur'ân-ı Mecîd'i ilk tefsîr eden ve tefsirini yazdıran İbn Abbâs'tır. Hicrî 67 yılında (686) vefât eden Abdullah

b. Abbâs'tan sonra gene sahâbe'den Câbir b. Abdullâh-i Ansârî ve Ubeyy b. Ka'b, müfessirlerin ilklerinden sayılır. Sahâbe'den sonra Tâbiin'den Saîd b. Cübeyr, Kataade'nin de bildirdiği gibi tefsîrde ileri bir zâttı. Bunlardan sonra Yahyâ b. Ya'mur, hicrî 90 yılında vefât eden (708) ve tefsîri bizzat Emîr'ül - Mü'minîn'den (A.M) ve İbn Abbâs'tan öğrenen, savaşlarda dâimâ onun maiyyetinde bulunan Saîd b. Müseyyib, hicrî 70. yılından sonra (689) vefât eden ve Kur'ân-ı okuyuşta Âsım'ın üstâdı bulunan Ebû Abdurrahmân-ı Sülemî, İbn Abbâs'ın talebesinden sayılan ve 106 hicrîde (724) vefât eden Ebû-Sâlih, İbn Kutaybe ve Şehristânî'nin de Şîa'dan saydıkları A'meş-i Kûfî (148 H. 765), tefsîr sâhibi Süddî-i Kebîr, Muhammed b. Sâib, Zurâre b. A'yen'in kardeşi Hamrân, Ebân b. Taglîb, yedi Kıraât İmâmlarından biri olup okuyuşta Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M) okuyuşunu kabûl eden Âsım (128 H. 745), Kur'ân bilgisinde ileri gidenlerdendir ve bunlar da Şîa'dandır.

Kur'ân'ın üstünlüğü hakkında ilk kitabı sahâbeden Ubeyy b. Ka'b yazmıştır ki Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) Şîasındandır. İmâm Rızâ ile (A.M) çağdaş olan Hasan b. Alî b. Ebû - Hamza-i Batâinî, Muhammed b. Hâlid-i Barkıy, İmâm Askerî'nin (A.M) zamanında sağ bulunan Ahmed b. Muhammed-i Seyyârî, Ebu - Abdullah Kâtib-i Bısrî, Muhammed b. Mes'ûd-i Ayyâşî, Kuleynî'nin üstâdı Alî b. İbrâhim b. Hâşim ve 346 hicrîde (957) vefât eden Ahmed b. Muhammed b. Ammâr Ebû - Alîyy-i Kûfî, bu konuyu işlemişlerdir.

Kur'ân'ın bölümlerini vaz' eden ve bu hususta «Kitâbu Esbâ'il - Kur'ân» ı yazan da, yedi kaarî'den biri olan Hamza b. Zeyyât-ı Kûfî'dir. İmâm Muhammed'ül - Bâkır'ın ashâbından Ebû - Hamza-i Sümâlî Sâbit b. Dînâr (150 H. 767), tefsîre âit bir te'lîfi bulunan Ebû - Basîr Yahyâ b. Kaasım-ı Esedî (148 H. 765), yedi Kıraâtten birinin imâmı bulunan ve Nahivde en ileri bilgin tanınan Kisâî Alî b. Hamza (189 H. 804)... tefsîr sâhibi Alî b. Mûsâ b. Babeveyh-i Kummî (329 H. 941) ve, adları sahîfeleri doldura-

cak kadar çok olan Şîa ricâli, Kur'ân-ı Mecîd'e âit bilgileri işlemişler, Kur'ân'ı tefsîr etmişlerdir.

Kur'ân-ı Mecîd'e âit bütün bilgileri ihtivâ eden tefsîrler.

1) Hicrî 206 da (821) Sâmerrâ'nın Asker şehrinde vefât eden Ebû - Abdullah Muhammed-i Vâkıdî'nin «E't-Tergîb fî Ulûm'il Kur'ân» ı. İbn Nedîm «Fihrist» inde. Vakıdî' nin Şiî olduğunu tasrîh eder. 207, 208, yâhut 209 Zil'Ka'de yâhut Zi'l - Hiccesinde vefât edilmiştir (823—825).

2) Hicrî 460 Muharreminin yirmiikinci Pazartesi gecesi (1067) yetmişbeş yaşında vefât eden ve kırka yakın eseri bulunan, «Şeyh'üt - Tâife» ve «Şeyh'ul - İmâmiyye» diye anılan Ebû - Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Aliyy'it-Tûsî'nin «E't - Tibyân'ül - Câmi' li Ulûm'il - Kur'ân» ı.

3) 404, bir rivâyette de 406 Muharreminde, yâhut Saferinde (1013, 1015) Bağdâd'da vefât eden ve Hazret-i Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) hutbelerini, hitâbelerini, mektuplarını ve vecîzelerini, «Nehc'ül - Belâga» adıyla toplayan, birçok eseri bulunan Seyyid Radıy Muhammed'in «Hakaaik'ut - Tenzil ve Dekaaik'ut - Te'vîl» i.

Seyyid Radıy'nin, bundan başka Kur'ân bılgilerine dâir «Kitab'ül - Müteşâbih fi'l - Kur'ân, Kitâbu Mecâzât'il - Kur'ân» gibi kitapları da vardır.

4) Hicrî Altıncı yüzyılda yaşayan Ebû'l - Fütûh-ı Râzî Huseyn b. Alî'nin «Tefsîru Ebû'l - Fütûh» adıyle tanınan «Ravz'ül - Cinân fî Tefsîr'il - Kur'ân» ı. Ebû'l- Fütûh Huseyn b. Alî, 552 hicrîde (1157), talebesinden bazılarına icâzet vermiş, bu büyük tefsîrini de 510 la 556 yılları arasında yazmıştır (1116—1160); vefâtı 556 dan sonradır.

5) Zamanına dek yazılan bütün tefsîrleri, müfessirlerin yorumlarını ihtivâ etmesi bakımından gerçekten de eşsiz olan ve 548 hicrîde Zilhiccenin onuncu gecesi (1154) Sebzvar'da vefât eden, mübârek nâşı Meşhed'e nakledilip

defnolunan Şeyh Emîn'üd - Dîn Ebû-alî Fadl b. Hasan-ı Tabrısî'nin «Mecma'ul - Beyân li Ulûm'il - Kur'ân» ı.

6) «Reyhânet'ül - Edeb» sâhibinin tahkıykına göre kırk üç te'lîfi bulunan ve 573 hicride (1177) Kum'da vefât eden Kutbüddîn-i Râvendî Sa'd (Saîd) b. Hibetüllâh'ın, «Hulâsat'üt - Tefsîr» adlı yirmi ciltlik tefsiri.

Hadis bilgisinde Şia..

Kitabımızda, önceden bildirdiğimiz gibi Hz. Peygamber'in (S.M) zaman-ı saâdetlerinden sonra hadis rivâyet edilmesi, hadislerin yazılması yasaklanmıştı. Fakat Emîr'ül-Mü'minîn (A.M) ve ona uyanlar, bu yasağa uymamışlardı. Netekim Ehlıbeytten, Selmân, Ebû - Zerr, Mikdâd ve Ammâr'dan sonra Rasûl-i Ekrem'in (S.M) azatlı köleleri Ebû-Râfi'de hadis yazanlardandı; Ebû - Râfi'in, «E's - Süneni v'el - Ahkâmi v'el-Kazâyâ» adlı bir de kitabı vardır [*].

---

[*] Ebû-Râfi'in adı İbrâhim, yâhut Eslem'dir. Mekke'de İslâm'la müşerref olmuş, bir müddet İslâmını gizlemiş, Hicretten sonra Uhud, Handak ve Hayber savaşlarında bulunmuştu. Hayber savaşında, Emîr'-ül-Mü'minîn'in (A.M), yere düşen kalkanını bir yahûdinin kapıp kaçması üzerine, kalenin kapısını yerinden söküp savaşın sonuna dek kalkan olarak kullandıklarını, savaş bitince fırlatıp bir yana attıklarını nakl ve rivâyet eden Ebû-Râfi', benimle beraber, biri kadın olmak üzere yedi kişi, kapıyı kaldırmaya çalıştık; yerinden kıpırdatamadık bile der (Müsned'den naklen Yenâbi'ül-Mevedde; S. 208). Ebû-Râfi', Hz. Rasûl'e (S.M), amcaları Abbas tarafından verilmişti. Abbas'ın İslâm olduğunu müjdeleyince Rasûl-i Ekrem (S.M) onu azad etmişler ve câriyeleri Selmâ ile evlendirmişlerdi. Ebû-Râfi'in oğlu Ubeydullah'ın oğlu Abdullah şu olayı rivâyet eder: Ebû-Râfi', birgün Rasûl-i Ekrem'in yanlarına vardım; Rasûl-i Ekrem uyuyorlardı, yâhud da kendilerine vahiy gelmekteydi. Huzurlarına engel olmak istemedim; yavaşça yürüdüm, o sırada odanın bir köşesinde bir yılanın bulunduğunu gördüm. Gene huzurlarını bozmamak için yılanı öldürmeye kalkışmadım; Rasûlullâh'a bir ziyân vermemesi, bir kötülük yaparsa bana yapması için Rasûlullâh'tan biraz ileride büzülerek oturdum. Rasûl-i Ekrem, (S.M), bir müddet sonra kalkıp «Ancak ve ancak sizin dos-

Ebû - Râfi'in oğlu Alî'nin, fıkha âit kitapları, öbür oğlu Ubeydullâh'ın, Emîr'ül - Mü'minîn (A.M) hükümlerine, Cemel, Sıffîn ve Nehravân savaşlarında bulunan sahâbeye dâir te'lifleri vardır.

Bunlardan sonra Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M), oğulları Muhammed b. El - Hanefiyye'ye vasıyyetleriyle Mâlik'ül - Eşter'e, Mısır'a vâli tâyin ettikleri zaman yazdıkları Emîr-Nâme'yi rivâyet eden Asbag b. Nübâte, Selmân, Ebû-Zerr,

---

tunuz, sâhibiniz, yardımcınız Allah'tır ve Rasûlüdür ve inananlar, namaz kılanlar ve rukû' hâlindeyken zekât (sadaka) verenlerdir» âyet-i kerimesini okudular (V; Mâide, 55), sonra da «Allah'a hamd olsun ki» buyurdular «Alî'nin dileğini verdi; Allah onu üstün ettiğinden dolayı ne mutlu ona» sonra bana dönüp «Ne diye büzülmüşsün Ey Ebâ Râfi'» buyurdular. Hâli anlattım «Bir topluluk, Alî ile savaşınca, o, Hak üzere, onlarsa bâtıla uymuş olunca ve onlarla savaşmak ıktızâ edince, kişi, onlarla savaşır; imkân bulamazsa hiç olmazsa gönlüyle onlara karşı durur; bundan öte de birşey olamaz; sen bu halde ne yaparsın» buyurdular. «Böyle bir zamana ulaşırsam onlarla savaşmam için beni kuvvetlendirsin, Allâh'a duâ et» dedim. Hz. Rasûl, (S.M.), «Allâmım» buyurdular, «O zamana ulaşırsa sen ona kuvvet ver, yardım et.» sonra dışarıya çıkıp «Benim eminimi görmek isteyen Ebû-Râfi'e baskın; Ebû-Râfi' benim eminimdir» dediler. Ebû Râfi'in oğlu Abdullah'ın oğlu Avn der ki: Hz. Alî'ye bey'at edildi; Âişe, Talha ve Züdeyr'le Basra'ya Alî de Kûfe'ye gitti. Ebû-Râfi, Rasûlullâh'ın buyrukları çıkıyor dedi; Hayber'deki yerini - yurdunu sattı, seksenbeş yaşında olduğu halde Kûfe'ye göçtü. «Hamd olsun ki iki bey'atte bulundum; biri Akabe, öbürü Rıdvân bey'ati. İki Kıble'ye, Mescid-i Aksâ'ya ve Kâ'be'ye namaz kıldım; üç kere de göçtüm» dedi. Üç göçüşü soranlara, «Habeşe'ye,» Mekke'ye, şimdi de Kûfe'ye göçtüm cevabını verdi. Kûfe'de Emîr'ül-Mü'minîn (A.M.) tarafından Beytülmâle me'mûr edildi; bütün savaşlarında maiyyetlerinde bulundu. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M.) şehâdetlerinden sonra İmam Hasan'la (A.M.) Medine'ye döndü. Yeri, yurdu olmadığı için, İmâm Hasan (A.M.) onu bir müddet Hazret-i Emîr'in evlerinde oturttu; sonra Sünuh'ta bir yer alıp ona bağışladı. Hicretin kırkıncı yılı sonlarında vefât etti. Oğulları Alî ve Ubeydullâh da, Emîr'ül-Mü'minîn'in kitâbet hizmetlerinde bulunmuşlardır (Tenkıyh'ul-Makaal fi Ahvâl'ir-Ricâl; I, S. 9—10).

Mikdâd ve Ammâr'dan ve Sahâbenin ulularından rivâyetlerde bulunan Süleym b. Kays-i Hilâlî, Kûfe'de Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından şehîd edilen Meysem-i Temmâr ve daha birçokları, bilhassa İmâm Ca'fer'us - Sâdık'ın (A.M) ashâbı hadis rivâyet etmişlerdir; İmâm Ca'fer'us-Sâdık'tan (A.M) hadis rivâyet edenlere dâir ayrıca bir kitap da yazılmıştır.

Şîa-i İmâmiyye'nin ana kaynağı bulunan ve «Kütüb-i Erbaa - Dört Kitap» denen hadis kitapları ve yazanlarıysa şunlardır:

1) Ebû - Ca'fer Muhammed b. Ya'kuub-i Küleynî'nin «Kâfî» adlı, Usûl ve Fürû-i Dîn'e âit kitabı.

İslâm âleminde «Sikat'ül - İslâm» lâkabıyle ilk tanınan Ebû - Ca'fer Muhammed b. Ya'kuub-i Küleynî, «Kâfî» adını verdiği kitabını, Usûl ve Fürû'a dâir iki bölüme ayırmış, her iki bölümü de mevzûlara göre bablara bölmüştür. Bu kitabı, tam yirmi yılda tamamlamıştır. «Kâfî» de, senedleriyle 16199 hadis vardır. Küleynî, hicretin 329 yılı Şâbânında, Bağdad da vefât etmişler (941 M.), Kûfe kapısındaki meşhûr köprüye yakın ve hâlâ ziyâretgâh olan yere defnedilmişlerdir. Gaybet-i Sugrâ zamanını idrâk ettikleri ve bu zamanda Şîa'nın, Süferâ-yı Erbaa vâsıtasıyle İmâm-ı Zaman'la (A.F) irtıbâtı bulunduğu bakımından «Kâfî» nin İmâm (A.F) tarafından görülmüş olduğu ve «Kâfî, Şîa'mıza kâfidir» buyurdukları hakkındaki rivâyet doğrudur; kitabında, «Âlim dedi ki, Bir başka hadiste» gibi kayıtlarla İmâm-ı Zaman'ı (A.F) kasdettikleri, fakat takıyyeye riâyetle ve emirlerine imtisâlen adlarını anmadıkları anlaşılmaktadır.

Küleynî'nin «Kâfî» den başka, Karamıta'yı redde âit kitabı, «Kitâb'ür - Ricâl, Vesâil'ül - Eimme» gibi eserleri ve İmâmlar (A.M) hakkında söylenen şiirlere dâir bir te'lîfi ve başka kitapları da vardır.

2) Ebû - Ca'fer Muhammed b. Alî b. Huseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh'il - Kummî'nin «Men Lâ Yahzuruh'ul-Fakıyh»i.

«İbn Bâbeveyh» ve «Sadûk» lâkaplarıyla da anılan Ebû - Ca'fer Muhammed b. Alî'ye, «Ebû - Ca'fer-i Sânî» de denir. Şeyh Müfîd'in üstâdıdır. 355 hicrîde (966) Bağdad'a gelmişler, 381 de (991) Rey'de vefât etmişlerdir; Şâh-Zâde Abdülazıym'in (A.M) merkadlerine yakın bir yere defnedilmişlerdir; merkadleri ziyâretgâhtır. Büyük, küçük, üçyüze yakın, tefsîre, hadîse, akaaide, fıkha, târihe, ricâle âit eseri vardır. «Reyhânet'ül - Edeb», altmışaltı eserinin adlarını kaydeder.

«Men Lâ Yahzurruh'ul - Fakıyh» de 9044 hadis mevcuttur ve Şîa-i İmâmiyye'nin hadîse dâir ikinci ana kaynağı bu kitaptır.

3 ve 4) Ebû - Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Aliyy-i Tûsî'nin «Tehzîb'ül - Ahkâm» ı ve «El - İstibsâru fî Ma'htelefe fîhi mine'l - Ahbâr» ı.

«Şeyh'ut - Tâife, Şeyh'ul - İmâmiyye» ve «Şeyh Tûsî» diye anılan Muhammed b. Hasan'a «Ebû - Ca'fer-i Sâlis» de denir. «Tehzîb'ül - Ahkâm», üçyüzdoksan üç bâba ayrılmıştır ve 13059 hadîsi ihtivâ eder. «El - İstibsâr», dokuzyüz yirmi babtır, 5511 hadîsi muhtevîdir.

Necef-i Eşref'i ilk olarak dînî merkez hâline getiren Şeyh Tûsî'nin, bu iki ana kaynaktan başka, Akaaide, Fıkha, Tefsîre, Târihe âit birçok eseri vardır ki «Reyhânet'ül-Edeb», bunlardan otuzyedi tânesinin adlarını kaydetmektedir. «E't - Tibyân'ül - Câmi' li Ulûm'il - Kur'ân» adlı tefsîri, Tabrısî'nin «Mecma'ul - Beyân» ına aslî bir kaynak olmuştur.

Şeyh Tûsî, hicrî, dörtyüz altmışıncı yılı Muharreminin yirmiik'nci Pazartesi gecesi yetmişbeş yaşlarında vefât etmişlerdir (1067). Sahn-ı Murtavî'ye bitişik olan merkadleri ziyâretgâhtır.

★

Bunlardan başka 413 Ramazanının üçüncü günü vefât eden (1022) ve Şeyh Tûsi'nin üstâdı olan Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân, 1019 da vefât eden (1610) Munlâ Muhsin Feyz-i Kâşânî, 1110 Ramazanının yirmiyedinci günü vefât eden (1699) Meclisî Muhammed Bâkır-ı Isfahânî, 1158 de (1745) vefât eden Abdüllâtîf b. Alî b. Ahmed-i Hârisiyy-i Âmulî, 1242 de (1826) vefât eden Seyyid Abdullah b. Seyyid Muhammed Rızâ-yı Kâzımî, 1320 de (1904) vefât eden Huseyn b. Allâme-i Nûrî, İmâmiyye'nin, hadîste eşsiz bilginlerindendir. Bilhassa Meclisî'nin «Bihâr'ül - Envâr» ı, aynı zamanda büyük ve geniş, örneği bulunmayan bir ansiklopedi mâhiyetindedir. 1359 Zilhıccesinin yirmiüçüncü günü Necef-i Eşref'te vefât eden (1940) Şeyh Hacc Abbâs-ı Kummî, «Bihâr'ul-Envâr» da bulunan bahislerle şahısları alfabetik tertiple ihtisâr ederek iki ciltlik bir kitap meydana getirmişler, adını «Sefînet'ül - Bihâr ve Medînet'ül - Hikemi v'el - Âsâr» koymuşlardır. Bu eser, Necef-i Eşref'te ve Tehran'da, Taş ve Hurûfât Basması olarak basılmıştır.

Hadis bilgisini ilk va'z eden, hadisleri, senetlerine, râvilerine göre kısımlara ayıran, 403, yâhut 405 hicrîde (1012, 1014) Nişâbûrî Muhammed b. Abdullah'tır. Hadis bilgisine dâir «Ma'rifetü Ulûm'il-Hadîs» adlı beş kısımdan meydana gelen bir kitap yazmış, hadisleri bölümlere ayırmıştır. Hâkim'in Şîîliğini, 562 de vefât eden (1166) Sem'âni Abdülkerîm, «Ensâb» ında bildirdiği gibi 748 de vefât eden (1347) Zehebî de «Tezkiret'ül - Huffâz» ında açıklar; diğer kaynaklar da aynı bilgiyi verir.

Hâkim'den sonra 673'te vefât eden (1274) ve hadisleri, Sahîh, Hasen, Müvessak ve Zaîf bölümlerine ayıran Ebû'l-Fazâil Seyyid Cemâlüddîn Ahmed b. Tâvûs, 911 hicrîde (1506), Şîîliği yüzünden Mekke'den getirtilerek İstanbul yakınlarında şehîd edilen ve «El - Bidâyetü fî İlmi'd-Dirâye» yi, o kitabın şerhi «Kitâb'üd-Dirâye» yi yazan Şehîd-i Sânî Şeyh Zeyn'üd-Dîn, bilhassa 1030, yâhut 1031 hicrîde vefât eden (1620—1621) ve yüzden fazla eseri

bulunan, aynı zamanda kudretli bir nesir ve şiir üstâdı olan Şeyh Bahâüddîn-i Âmilî, bu bilgide en ileri gidenlerdendir.

Ricâl Bilgisi.

Hadis bilgisinin dayanağı olan Ricâl Bilgisinde de Şîa, öndedir. Ehl-i Sünnet'e göre Rasûlullâh'ın (S.M), ashâbının hepsi âdildir; hareketleri tartışılamaz. Aralarındaki dövüşme, sövüşme, öldürüşme, hepsi, onların ictihadlarından ileri gelmiştir; taraflar ictihadlarına göre haklıdır; suçsuzdur. Zâti müctehid, ictihâdıyle gerçeği bulursa iki kat sevab kazanır; bulamazsa, ictihâd zahmetine karşılık bir sevab elde eder; peygamberler bile küçük ve önemsiz suç işleyebilirler, yanılabilirler. Bu inanç, şüphe yok ki intikaadı önler. Bu inancı, tâbiîlere, hattâ onlara uyanlara dek teşmîl edenler de olmuştur. Şîa'daysa peygamberler, her türlü suçtan, yanılmadan münezzehtir; Rasûl-i Ekrem (S.M), Fâtımet'üz-Zehrâ (A.M) ve Oniki İmâm (A.M) ma'sumdur ancak; bunlardan başkaları ma'sûm değildir; bu bakımdan iyilik yapabildikleri gibi kötülük de yapabilirler. Iyilikleri, onları hiçbir zaman ismet mertebesine ulaştıramaz; ancak ma'sûmlara yaklaştırır; râzılıklarına ulaştırır onları; kötülüklerse, insanı küfre, nifâka, şirke bile sürükler. Bu inanç, intikaadı, Sahâbenin, Tâbiînin, onlardan sonra gelenlerin ve bütün hadis rivâyetinde bulunanların haklarında, sınırsız bir sâhaya ulaştırmıştır. Bu yüzden, bir yandan hadis bilgisinin, bir yandan tarihin bir kolu ve dayanağı olan Ricâl Bilgisinin ilk çağlardan itibâren Şîa'da ilerlemesini sağlamıştır. Emîr'ül-Mü'minîn ve İmâmlar (A.M), onlara uyanlar, olayları taraf gözetmeden eleştirmişler, olaylar ve bu olaylara karışanlar, bu olayları meydana getirenler hakkında çekinmeden hükümler vermişlerdir. Zamanla Ricâl Bilgisi tedvîn edilmiş, râvîler inançlarına, doğruluklarına, hareketlerine göre sınıflandırılmıştır.

219'da vefât eden (834) Ebû-Muhammed Abdullah b.

Cebele b. Hanân b. Hurr'il-Kinânî'nin «Kitâb'ür-Ricâl»i olduğu gibi İmâm Mûsâ'l-Kâzım (A.M) ashâbından, «Kitab'ül-Mahâsin» müellifi Ebû-Abdullah Muhammed b. Hâlid-i Barkıy'nin bu bilgiye dâir bir «Kitab'ür-Ricâl»i vardır. Barkıy diye tanınan ve 274'te (887) vefât eden oğlu Ebû-Ca'fer Ahmed de «Kitab'ür-Ricâl» ve «Kitab'üt-Tabakaat» sâhibidir.

Bunlardan sonra 378 hicrîde (988) vefât eden «Kitab'ül-Memdûhîne v'el-Mezmûmîne min'er-Ruvât»ı yazan ve İbn Dâvûd diye tanınan Şeyh Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Kummî, «Ma'rifet'ür-Ricâl, Rical'ül-Muhtârîne min Ashâbi'n-Nebiyy» müellifi olan ve 381'de (991) vefât eden Şeyh Sadûk Ebû-Ca'fer Muhammed b. Bâbeveyh, «Kitâb'üş-Şîati min Ashâb'il-Hadîsi ve Tabakaatihim» sâhibi olan ve 355'te (966) vefât eden Şeyh Ebû-Bekr'i Cu'fî, hicrî dördüncü yüzyıl (X) ricâlinden ve «Esmâü Musannifî'ş-Şîa»yı yazan Şeyh Muhammed b. Batta, dördüncü yüzyılda (X) yaşayan ve «Men Revâ an Ca'fer b. Muhammed min'er-Ricâl» müellifi Seyyid Ebû-Ya'lâ Hamza b. Kaasım b. Alî ve daha birçok Ricâl Bilgini bu bilgi bölümünü çağımıza dek işlemişlerdir.

Bilhassa çağımızın ünlü bilginlerinden Hacc Şeyh Abduliah'il-Mâmakaanî'nin «Tenkıyh'ul-Makaal fî Ahvâl'ir-Ricâl» adlı üç büyük ciltlik muhalled eseri, bu bilgiye dâir yazılmış eserlerin hemen hepsini toplamştır. Bu eser 1368 Râvînin hakkında, Ricâl kitaplarındaki mülâhazaları, tereddüdleri, yanılmaları da düzelterek kapladığı gibi ayrıca künyeleriyle anılan 1444, lâkablarıyle tanınan 1343 kişinin, 152 kadının hâl tercemelerini, rivâyetlerinin değerlerini, kaynakları intikaad ve tahlîl yoluyla belirtir; kitabın başlangıcındaki 171 sahîfeyi tutan «Fihrist»ten sonra Önsöz mâhiyetinde olan ve 47 büyük sahîfeyi kaplayan yazıda Ricâl Bilgisi, bu bilginin özellikleri, terimleri özetlenmekte, Ayyâşî, Keşşî, Necâşî... gibi Ricâl bilginlerinden bahsedilmekte, kitabın kaynakları bildirilmektedir. Ahmed b. Şeyh Muhammed Huseyn-i Zencânî'nin yazısıyla birinci

cildi 1349 hicrîde, ikinci cildi 1352'de, üçüncü cildi, aynı yılda, Necef-i Eşref'te, Hacc Şeyh Muhammed Sâdık'ül-Kütübî'nin «Matbaat'ül-Murtazaviyye»sinde Taşbasması olarak basılmıştır. 1287'de (1870) Necef-i Eşref'te doğan Şeyh Abdullah b. Şeyh Muhammed Hasan b. Abdullah'il-Mâmakaanî, 1351 Şevvâlinin onbeşinde (1933) altmışdört yaşında vefât etmiştir (Şeyh Muhammed Takıy b. Şeyh Kâzım, bu eserdeki bazı yanlışları, «Ta'lîkaatu Tenkıyh'il-Makaal» adlı kitabında belirtmiştir. Tenkıyh ve intikaadı için Âkaa Bozorg-i Tehrânî merhûmun «E'z-Zerîatü ilâ Tasanîf'iş-Şîa»sının IV. cildine bakınız; Tehran-Çâp-Hâne-i Meclis—1320—1322 Ş.; S. 466—467).

Hadis rivâyet edenler.

Bu bilgi bölümünde «Kitâb'üt-Tabakaat» adlı ilk kitabı yazan. Şîa'dan Vakıdî Muhammed'dir. 206, yâhut 207, yâhut da 208 hicrîde (821—823), yetmişiki yaşında vefât eden Vâkidî'den sonra İbn'ül-Ciâbî diye tanınan Kaadî Muhammed b. Ömer'in «Kitab'üş-Şîati min Ashâb'il-Hadîsi ve Tabakaatihim, Kitabu men Revâ'l-Hadîsi Gadiru Humm, Kitâbu Ahbârı Âli Ebî-Tâlib, Kitâbu Ahbârı Bağdâd ve Tabakaati Ehl'il - Hadîsi bihâ, Kitâbu Ahbârı Aliyy' İbn'il-Huseyn, Müsnedü Ömer'ibni Aliyy'ibni Ebî Tâlib, Kitabu Zikri Men Revâ Muâhâti'n-Nebiyy, Kitâb'ül-Mevâlî v'el-Esrâfi ve Tabakaatihim min Benî Hâşimi ve Mevâlîhim, Kitabu Ubevy v'ebni Mes'ûd fî Leylet'il-Kadr» adlı teîlifleri vardır. İbn Nedîm 344 Recebinin onbeşinci aünü (955) vefât eden İbn Ciâbî'nin Şîa'dan olduğunu ve Seyf' üd-Devle'nin yakınlarından bulunduğunu kaydeder. Seyh Müfîd bu zâttan rivâyette bulunmuştur. Emîr'ül-Mü'minîn'in (A.M), «Ümmî Peygamber (S.M), bana ahdederek bildirdi; gerçekten de beni ancak mü'min sever ve bana ancak münâfık buğzeder» sözlerinin râvîlerine ve bu hadîsin tahrîc yollarına dâir bir kitabı da vardır.

«Kitâb'ül-Mahâsin» sâhibi Ebû - Ca'fer Barkıy'nin de «Kitab'üt-Tabakaat, Kitab'ür-Ricâl» adlı kitapları mevcuttur.

Fıkıf Bilgisi.

Fıkha, yânî İslâm hukûkuna âit ilk kitap yazan, önceden de adı geçen ve Rasûl-i Ekrem'in (S.M) azatlı kölesi olup Medîne'deki yerini-yurdunu satarak Emîr'ül-Mü'minîn'le (A.M) Kûfe'ye göçen Ebû-Râfi'in oğlu Alî'dir. Ebû-Bekr'in oğlu, Hz. Emîr'ül-Mü'minîn'in oğulluğu Muhammed'in oğlu Kaasım da, İbn Hallikân'ın kaydettiği gibi Medîne'de Şîa fakîhlerinden ve Tâbiînin ulularından sayılmadaydı. Mâlik b. Enes de onu «Bu ümmetin fakîhlerinden» diye övmüştü. İmâm Sâdık'ın (A.M) anneleri Ümmü Ferve hicretin 101. yılında (719) vefât eden Kaasım'ın kızıydı. Hicrî 94'te (712) vefât eden Saîd b. Müseyyib de fıkıh bilgisinde ileri gidenlerdendi. İmâm Sâdık (A.M), onu, Kaasım b. Muhammed'i ve Ebû-Hâlid-i Kâbülî'yi, İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in (A.M) inanılır ashâbından saymıştır.

Dördüncü yüzyıl Ricâl bilginlerinden ve Küleynî ile çağdaş Ebû-Amr Keşşî Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz, İmâm Sâdık'ın (A.M) ashâbından Zürâre, Cemîl b. Derrâc, Abdullah b. Miskân, Abdullah b. Bükeyr, Hammâd b. Îsâ, Hammâd b. Osmân ve Ebân b. Osmân'ı, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) ashâbından Yûnus b. Abdurrahman'ı, Safvan b. Yahyâ, Muhammed b. Ebû - Umeyr, Abdullah b. Mugıyra, Hasan b. Mahbûb ve Ahmed b. Ebû-Nasr'ı, fıkıh bilgisinde ileri gelenlerden kaydeder. Ayrıca Hasan b. Alî b. Faddâl'ı, Fadâle b. Eyyûb'u, Osmân b. Îsâ'yı da Fıkıh bilgini sayanlar, içlerinde Yûnus b. Abdurrahmân'la Safvân'ın bu bilgide en üstün olduklarını söyleyenler vardır. İmâm Sâdık'ın (A.M) hâl tercemelerinde, kendilerinin bilgiye verdikleri ehemmiyeti ve gene kendilerinden binlerce kişinin faydalandığını bildirmiştik.

Bu cümleden olarak İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) ashâbından Abdullah b. Mugıyrat'il - Bucelî, otuz kitap tasnif etmiş, Zekâta, Farâize ve Fıkhın diğer bölümlerine dâir kitaplar yazmıştır. İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ,

İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın (A.M) rivâyetlerini ihtivâ eden «Kitab'ül-Mübevveb fi'l-Halâli ve'l-Harâm» adlı bir eser te'lîf etmiştir. 204'te (819) vefât eden Hasan b. Mahbûb'un, Fıkhın hudûd, diyetler, Farâiz, Nikâh, Talâk, kul ve câriye azadetmek gibi hususlarına dâir kitapları, Alî b. Muhammed'in «Kitâb'ül-Câmi'il-Fıkh'il-Kebîr»i vardır.

Fıkıh Usûlü.

Bu bilgiyi ilk va'z eden İmâm Muhammed'ül - Bâkır (A.M) ve Ca'fer'us - Sâdık'tır (A.M). Her iki İmâm'ın sözlerini, talebesi toplamışlar, böylece de Fıkhın Usûlü tedvîn edilmiştir. Fıkıh Us»lünü bir kitapla tesbît eden Şâfiî'dir diyenler, Ehl-i Sünnet'ten bu usûle dâir ilk kitabı yazanı kasdetmişlerdir; çünkü Hişâm b. Hakem 199 hicrîde vefât etmiştir (814) ve Fıkıh Usûlüne dâir «Kitâb'ül - Elfâz ve Mebâisühâ» yı yazmıştır; Şâfiî ise 204 te (819) ölmüştür.

Bu bölüme dâir büyük ve etraflı kitabıysa Seyyid Murtazâ Alem'ül - Hüdâ (436 H. 1044), «E'z - Zerîa fî İlm'iş-Şerîa» adlı eseriyle bilgi âlemine armağan etmiştir. Alem'ül - Hüdâ'nın, Fıkıh Usûlüne dâir başka kitapları da vardır. Şeyh Tûsî de «Kitâb'ül- Idde» siyle bu bilgiyi kuranlardandır.

Kelâm Bilgisi.

İslâm'da, ilk olarak dînî meselelere, bilhassa İmâmete dâir münâzaraya girişenler, Selmân-ı Fârisî, Mikdâd b. Esved, Ammâr b. Yâsir, Ebu - Zerr-i Gıfârî, Ubeyy b. Ka'b, Buraydet'ül - Eslemî, Hâlid b. Saîd b. Âs, Huzeyme b. Sâbit, Ebû - Heysem b. Teyyihân, Sehl b. Huneyf ve Ebû - Eyyub'ul - Ansârî Hâlid b. Zeyd'dir.

Ebû - Zerr, Üçüncü Halîfe'nin zamanında, bilhassa servet terâkümü hakkında, Halîfe'nin huzûrunda tartışmaya girişmekten çekinmemiş, Halîfe'nin dileğine uygun

söz söyleyen Ka'b'ül - Ahbâr'a, elindeki sopayla hücûm etmişti. Şam'a sürülen Ebû - Zerr, orda da fikirlerini açıklamaya devâm etmiş, ordan Medîne'ye, Medîne'den Rebeze'ye nefyedilmiş, orda yapayalnız Rabbine kavuşmuş, böylece Rasûlullâh'ın (S.M), onun hakkındaki hadislerinin hükmü gerçekleşmişti.

Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) fazîletini isbât husûsunda sebât edip O'nun sevgisiyle canlarını fedâ edenler, düşmanlarına karşı O'nun yüceliğini, canları - başları pahasına söylemekten çekinmeyenler, Ammâr'lar, Meysem'ler, Ruşeyd'ler, Hucr b. Adiyy'ler, Kanber'ler... bu münâzaraların kahramanlarıdır. Haccâc'ın, Sen kimsin sorusuna, Kanber'in verdiği şu cevap ciltlerle kitap yazılarak şerhedilebilir ancak :

«Ben, iki kılıçla savaşanın, iki mızrakla vuranın, iki kıbleye namaz kılanın, iki bey'atte bulunanın, iki kez göçenin, gözün bir yere ilişeceği an kadar bile kâfir olmayanın kuluyum. Ben, Mü'minlerin sâlihinin, peygamberlerinin vârisinin, vasıylerin en hayırlısının, Müslümânların en ulusunun, inananların reîsinin, savaşanların ışığının, ağlayanların önderinin, kulluk edenlerin bezentisinin, geçmişlerin nûrunun, Allâh'a kullukta, ayak üstü duranların aydınlığının, duâ edenlerin en üstününün, âlemlerin Rabbi Allâh'ın lisânı mesâbesinde olan kişinin, Yâ - Sîn soyundan îmâna gelenlerin ilkinin, Emîn Cebrâîl'le güç - kuvvet bulanın, sebât sâhibi Mikâîl'le yardım edilenin, bütün gök'ler ehlinin övdüğü zâtın, Müslümânların ve ilk îman edenlerin seyyidinin, bey'atten dönenlerle, dinden çıkanlarla, başçekip isyân edenlerle savaşanın, onları öldürenin, Müslümânların harîmini koruyanın, gerçeğe karşı koyan Allah düşmanlarıyla mücâhede edenin, isyân ateşini yakanların odlarını - ocaklarını söndürenin, bütün Kureyş boyundan olup yeryüzünde yürüyenlerin övüncü olanın kuluyum. Allâh'ın dâvetine ilk icâbet edenin, o dâvete ilk mazhar olanın, Mü'minler Emîri'nin, Âlemlerde Allah Peygamberi'nin vasıysinin, yaratıklarına emîninin, Peygam-

berini gönderdiklerinin hepsine de Halîfesi olanın, Müslümânların îmânda, İslâmda, hayırda, ihsânda öncü olanlarının seyyidinin, müşriklerin köklerini kurutanın, münâfıklara atılan Allah oklarından bir okun, kulluk edenlerin sözlerini söyleyen dilin, Allah dînine yardım edenin, Allah dostunun, Allah sözünü söyleyen dilin, yeryüzünde O'nun yardımcısının, bilgisinin hurcunun, dininin sığınağının, hayırlıların, iyi kişilerin İmâmının, yüceler yücesi sınıkları onaranın râzılığını kazanmış olanın, eli açık, cömert, bütün hayırları zâtında toplamış kişinin, geceleri uyumayanın, tertemiz, pîr-ü pâk erin, varını - yoğunu Allah uğrunda verenin, himmeti yüce, dayanan, oruç tutan, hidâyete eren, önde giden, nesilleri kesen, bölükleri dağıtan, kadri yüce, aslı şerefli, soyu arı, boyu üstün, sağlamlığı temiz, emâneti korur, yerine getirir kişinin, Hâşimoğullarından, Peygamber'in amcasının oğlu, insanları doğru yola sevkeden, bozgundan koruyan, güçlü - kuvvetli, savaş arslanının, Bedir'de savaşanın, Mekkeli, doğru dîn sâhibi, canlar canı, dağ tepeleri ni ıştan, Arab'ın Seyyidi olan, savaşanların yenilmeyen eri bulunan, dolunay, inananların mehengi, Mekke'yle Harem'in, Medine'nin vârisi, İki Sıbt'ın, Hasan'la Huseyn'in babası, Vallâhi Mü'minlerin gerçek Emîri, Allâh'ın tertemiz salavâtı, en güzel berekâtı O'na olsun, Ebû - Tâlib oğlu Alî'nin kuluyum ben.» (Tenkıyh'ul - Makaal fî Ahvâl'ir - Ricâl; II; 2. Kısım, S. 30).

Bu sözleri söyleyen dile, bu dilin sâhibine, böyle bir sultanlar sultanı kula kul olana ne mutlu.

«Târîhu Bağdâd» da da zkiredildiği gibi Kelâm bilgisini tedvîn eden, Tâbi'inden olup Mansûr-ı Abbâsî'nin yakınlarından bulunan Îsâ b. Ravza'dır. Bu zât, İmâmet hakkında da bir kitap yazmıştır. İbn Kutaybe'nin «Kitâbu Maârif» açılamasına göre İsâ b. Ravza'dan sonra Kelâma dâir kitap yazan, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) oğulları Muhammed b. El - Hanefiyye'nin oğlu Ebû - Hâşim Abdullah'tır. Ebû - Hâşim, vefâtından önce kitaplarını Muhammed b. Alî b. Abdullah b. Abbâs'a vermiştir. İsâ ve Ebû - Hâşim,

Vâsıl b. Atâ'dan önce yaşadıklarından, Kelâm bilgisini kuranın Vâsıl olduğunu söyleyenler yanılmışlardır.

İmâm Ca'fer'üs - Sâdık'ın (A.M) talebesi içinde, İslâmî bilgilerin bir dalında gerçekten de tam bilgiyi elde etmişler vardı. İmâm (A.M), Kırâat bilgisinde zora düşeni Hamrân b. A'yen'e, Kelâma dâir müşkili olanı Mü'min'üt-Taak'a, Tevhîde âit birşeyi öğrenmek isteyeni Hişâm b. Sâlim'e, İmâmet hususunda bilgi dileyeni Hişâm b. Hakem'e, Arapçada darda kalanı Ebân b. Taglib'e havâle ederler, böylece hem onları, sorulara cevap vermede, tartışmada behre sâhibi kılarlar, hem bilgilerini sınarlardı; hepsinin de bilgi ve irfân kaynağı Sâdık-ı Âl-i Muhammed'di (S.M).

Mü'min'üt - Taak Ebû - Ca'fer Muhammed b. Aliyy'in-Nu'mân'il - Ahvel, ikinci yüzyıl ricâlindendir; İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın (A.M) İmâmet çağına da erişmiştir. Tartışmada pek güçlüydü. Geçer akçayla kalp parayı hemencecik anladığından, kendisine «Mü'min'üt - Taak» lâkabı verilmişti; İmâmiyye'ye karşı olanlarsa ona, «Şeytân'üt - Taak» derlerdi. Gerçekte bu lâkab, her tartıştığı kişiyi alt ettiğinden dolayı verilmişti ona. İmâm Sâdık (A.M), «Dört kişi, hayatta da, mematta da bana insan'ların en sevgilileridir: Bureyd b. Muâviyet'ül - Iclî, Zürâre b. A'yen, Muhammed b. Müslim ve Ebû - Ca'fer'il - Ahvel» buyurmuşlardı.

Bureyd, Zürâre ve Muhammed b. Müslim'in üçü de 150 hicrîde vefât etmiştir (767). Zürâre'nin, «Kitâb'ül - İstitâati v'el - Cebr» adlı bir te'lîfi vardır. Fıkıh, hadis ve kelâmda pek güçlüydü; şiir de söylerdi. Kardeşi Hamran, kırâat, nahiv ve kelâm bilgilerinde kuvvetliydi. 199 hicrîde (814 M.) vefât eden Hişam b. Hakem'in yirmidokuz kitabı vardır. Hişâm b. Sâlim de «Kitâb'üt - Tefsîr, Kitâb'ül - Hac» ve «Kitâb'ül - Mi'râc» sâhibidir; Muhammed b. Müslim'in de kitapları vardır. Yûnus b. Ya'kuub ve Kûfe'li Faddâl b. Hasan b. Faddâl de çağlarının kelâmcılarındandır; bu bilgide, İmâmiyye'den daha birçok kişi ün almıştır.

Abbasoğullarının ilk çağlarında vezâret makamına yükselen Nevbahtîlerden de Kelâm bilginleri yetişmiştir.

Hicrî ikinci yüzyıl sonlarında vefât eden Fadl b. Ebû-Sehl-i Nevbahtî, kelamcılardan olduğu gibi İbrâhim b. İshak b. Ebi - Sehl-i Nevbahtî'nin de «El - Yakuut f'il - Kelam» adlı bir kitabı vardır. 311 Şevvâlinde (924) vefât eden Ebû - Seni İsmail b. Ali b. İshak b. Ebi - Sehl-i Nevbahtî de çağında «Şeyh ul - Mutekellimin - Kelamcıların Ulusu» sayılmıştır. Onikinci İmam'ın (A.F) naibliği dâvasına kalkışan Şalmagani'nin davetine, «Başımın ön tarafındaki saçları dokuldu; orda saç bitirsin, kendisine inanayım» diye haber yollamış, Huseyn b. Mansûr'ul-Hallâc'ın çağrısını da «Ağaran sakalımı karartsın, eski haline getirsin» diye cevaplamış olan bu zâtın «Tavârihu Eimme» adlı bir kitabı, alemin sonradan yaratıldığına, kadim olmadığına, İmamlar hakkında aşırı kanâat sahibi olanlara (Guluat a), İmamın ve bilhassa İmâm Musâ'l - Kâzım'ın (A.M) vefat etmediğine, zuhur edeceğine inananlara (Vâkıfa ya) reddiyye mahiyetinde kitapları vardır. Gene aynı alemden olup dördüncü yüzyılın ilk senelerinde, 317 hicriden sonra (929) vefat eden Ebû - Muhammed Hasan b. Mûsâ Nevbahtî de ünlü Şia kelâmcılarındandır. İmâmiyye'den başka bütün Şia mezheplerine reddiyye mâhiyetinde bir kitabı olduğu gibi Tevhide, İmâmete, Münâzaralara âit ve Mucessime'yi (Allah'a, hâşâ, cisim isnâd edenleri), Allâh'ın görüleceğine inananları, Vakıfa'yı, Mantıkçıları, Mu'tezile yi red hususunda da eserleri vardır. Şia fırkalarını bildiren «Fırak'us - Şia» sı, Seyyid Muhammed Sâdık Âlu Bahr'il - Ulûm'un tashih ve hâşiyeleriyle 1355 hicride (1936) Necef-i Eşref'te Murtazaviyye Matbaasında basılmıştır. Bu mühim esere, müellifin hâl tercemesini ihtivâ eden değerli bir önsöz yazan merhûm Seyyid Hibetüddin-i Şehristânî, kırkuç eserinin adlarını kaynaklarıyle bildirmektedir (S. 2—18).

Hicri dördüncü yüzyılın ikinci yarısında, Şeyh Müfid, eserleriyle yalnız Şîa âlemini değil, bütün İslâm âlemini aydınlatan bir bilgindir. 413 Ramazanının üçüncü Cuma gecesi vefât eden (1022) ve «Reyhânet'ül - edeb» de, elli altı kitabı zikredilen Ebû - Abdullah Muhammed b. Mu-

hammed Şeyh Müfid, onun talebesinden ve 443 te (1051) vefat eden Şeyh Ebû - Ya'lâ Muhammed b. Hasan b. Hamza, nihayet beşinci yüzyılda yaşayan ve yetmişten fazla eseri bulunan, baba tarafından İmâm Mûsâ'l - Kâzım'ın (A.M), ana tarafından İmâm Hasan'ın (A.M) soyundan olup 436 da (1044) Bağdad'da vefât eden Alem'ül - Hüdâ Seyyid Murtazâ, sonraki asırlarda Muhakkık-ı Hıllî Şeyh Ca'fer b. Hasan (676 H. 1277), bilhassa yüze yakın eser sâhibi olan Hâce Nasîr'üd - Dîn-i Tûsî (672 H. 1274), çağdaşı Kemâlüddin Alıyy-i Bahrânî, onun talebesinden olup kelâma dâir «El - Işârât» ını şerheden Meysem b. Aliyy-i Bahrânî (681 H. 1282), Şeyh Bahâî (1030 H. 1621) ve Meclisî Muhammed Bâkır, yalnız kelâmda değil, Fıkıh, Hadis, Tefsîr, Usûl, Âdâb ve ahlâk, Târih, Astronomi ve Riyâziyatla diğer bilgi dallarında, İslâm âleminin en değerli bilginleridir; eserleriyle adlarını bütün âlemde andırmışlardır.

Mile!-ü Nihal - Fırkalar, Mezhepler bilgisi.

Ehl-i Sünnetten, 403 te (1012) vefât eden Ebû - Bekr-i Bâkıl'ânî, 429 da (1037) vefât eden Ebû - Mansûr Abdülkaahir-i Bağdâdî, bunlardan sonra beşinci yüzyılda İbn. Hazm, Şehristânî ve diğerleri bu bilgiye dâir kitaplar yazmışlarsa da 317 hicrîden sonra (929) vefât eden Ebû - Muhammed Hasan b. Mûsâ Nevbahtî, bunlardan öncedir ki «Fırak'uş - Şîa» sını anmıştık. Bu bilgi dalında da ilk adımı Şîa bilginleri atmışlardır.

Belh'li Nasr b. Sabbâh'ın, Ebu'l - Muzaffer Muhammed b. Ahmed'in - Naîmî'nin «Fırak'us - Şîa» kitapları olduğu gibi 345, yâhut 346 da (956 - 957) vefât eden, «El-Beyânü fî Esmâ'illâh» ve «İsbât'ül - Vasıyyeti li Aliyy'ibn-i Ebî Tâlib» gibi kitaplarıyla Teşeyyuunu ızhâr eden ve «Mürûc'üz - Zeheb» sâhibi olan Mes'ûdî Ebû'l-Hasan Alî b. Huseyn'in de bu bilgiye dâir «Kitâb'ül - Makaamât fî Usûl' id - Diyânât» adlı bir kitabı vardır.

Ahlak.

Ömür boyunca çeşitli olaylar sonucunda insanın karşılaşacağı çeşitli zorluklara dayanıp ahlak bakımından in-

sânî ve İslâmî faziletleri belirten ve hayata bir yol - yordam çizen ilk eser, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M), Sıffîn savaşından sonra oğulları İmâm Hasan'a (A.M) yazılı olarak sundukları «Vasıyyet - Nâme» leridir (Nehc'ül - Belâga Tercemesi ve Şerhi; S. 336—345).

Hicrî üçüncü yüzyıl bilginlerinden Ebû - Muhammed Hasan b. Aliyy-i Harrânî'nin «Tuhaf'ül - Ukuul» ü, 352 hicride (963) vefât eden Alî b. Ahmed-i Kûfî'nin «Kitâb'ül - Âdâb» ve «Kitâbu Mekârim'il - Ahlak» ı, bilhassa Hakîm-i İlâhî ve Muallim-i Sâlis diye anılan, 429, yâhut 421 de (1029—1030) vefât eden İbn. Miskveyh Ahmed b. Muhammed b. Ya'kuub-i Râzî'nin «Âdâb'ül - Arabi v'el - Hind, Edeb'üd - Dünyâ v'ed - Dîn, Tertib'üs - Saâdât, Tafsîl'ün - Neş'eteyn ve Tahsil'üs - Saâdeteyn, Tehzîb'ül- Ahlak ve Tathir'ul - A'rak» gibi kitapları, bu bilgi dalında yazılmış en değerli eserlerdendir.

Siyer.

Hz. Peygamber'in (S.M) hâl ve hareketlerini, yol ve yordamlarını tesbit eden bu bilgi dalında ilk eseri yazan, Rasûl-i Ekrem'in (S.M) azatlı köleleri Ebû-Râfi'in oğlu ve Emîr'ül-Mu'minîn'in kâtipleri Ubeydullah'tır. Ubeydullah'ın, Hz. Emîr'in (A.M) hükümlerine, maiyyetlerinde Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına katılan Sahâbeye dâir «Kitabü Kazâyâ Emir'ül - Mü'minîn» ve «Kitâbü Tesmiyeti Men Şehide Maa Emîr'il - Mü'minîn'el - Cemeli ve Sıffîne v'en - Nehrevân-i Min'es - Sahâbe» adlı kitapları vardır.

Hicrî 151 de (768) vefât eden ve İmâm Bâkır'la (A.M) Sâdık'ın (A.M) ashâbından olan Muhammed b. İshak b. Yesâr-i Muttalibî de Siyer'e, Magaaziye, yâni savaşlara katılanların menkabelerine dâir eser yazanlardandır.

Târih.

140 hicrîde (757) vefât eden, İmâm Bâkır'dan (A.M) ve Sâdık'tan (A.M) rivâyetleri bulunan Kûfe'li Ebân b. Os-

mân'il - Ahmer, savaşlara, savaş erlerinin menkabelerine, vefâtlara ve sâireye dâir ilk olarak eser yazan kişidir. Ondan sonra 206 da (821) vefât eden, «El - Cemheretü fî Ma'rifet'il - Ensâb» ve «Cemheret'ül - Cemhere» sâhibi Hişâm b. Muhammed b. Sâib'in, Câhiliyye devrindeki kabîle savaşlarına, âdetlere, putlara, salgın hastalıklara, Arap boylarına, daha eski devirlerdeki olaylara, İslâm devrindeki savaşlara, Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına, Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) şehâdetine, İmâm Hasan'a (A.M), Kerbelâ Fâciâsına, Muhammed b. El - Hanefiyye'ye ve sâireye dâir yüzsekiz, belki de daha fazla kitabı vardır.

Emîr'ül - Mü'minîn'in (A.M) ashâbından Yahyâ'nın oğlu olan Ebû - Muhnef Lût, Vâkıdî, «Kitâb'ül - Mahâsîn» sâhibi Barkıy Ahmed b. Muhammed b. Hâlid, Ebû - Muhnef'le çağdaş Nasr b. Müzâhim, 283 te (896) vefât eden İbrâhim b. Muhammed-i Sakafî, büyük babası Sa'd b. Mes'ûd, 298 de (910) vefât eden Ebû - Abdullah Muhammed b. Zekeriyyâ, 332 de vefât eden (943) Celûdî Abdülâzîz, «Târîhu Nîşâbûrî» ve «El - Müstedrik Ala's - Sahîhayn» sâhibi Muhaddis Hâkim-i Nîşâbûrî Muhammed b. Abdullah da bu bilgi dalında eserler veren Şîa bilginlerindendir. Bunlardan Vâkıdî'nin, Târihe dâir yirmialtı, İbrâhim b. Muhammed'in yirmi dokuz, Celûdî'nin elliden fazla kitabı vardır. Târihçiler arasında «Târih-i Ya'kuubî» sâhibi Ahmed b. Ebû - Ya'kuub'la (278 H. 891) Ebû - Abdullah Muhammed b. Zekeriyyâ'yı da (289 H. 901) saymamız gerektir.

Coğrafya.

Eski tâbirle Mesâlik ve Memâlik, yâni coğrafya bilgisinde de Şîa, öncülük etmiştir. Evvelki bölümde adı geçen «Cemhere» sâhibi Hişâm b. Muhammed b. Sâib, bu bilgiye dâir «Kitâb'ül - Akaalîm, Kitab'ül - Büldân'il - Kebîr, Kitâb'ül - Büldân'is - Sagıyr, Kitâbü Tesmiyet'il - Aradıyn, Kitâb'ül - Enhâr, Kitâb'ül - Hıyre, Kitâbü Menâzil'il - Yemen, Kitâbü Esvâk'ıl - Arab, Kitâb'ül - Acâib'il - Erbaa, Kitâb'ül-Hıyreti ve Tesmiyet'il - Biyaı v'ed - Diyârât» ı te'lif etmiş,

Ebû - Ca'fer Muhammed b. Hâlid-i Barkıy de «Kitâb'ül - Aradıyn» ve «Kitâb'ül - Büldân» ı yazmıştır. Bu bilim dalında ikinci yüzyıl bilginlerinden Hamdûn'un «Kitâbu Esmâi'l - Cıbâli v'el - Miyâhı v'el - Evdiye» si, üçüncü yüzyılda yaşayan Ebû - Hasan-i Simsâtî'nin «Kitâb'üd - Diyârât» ı, Mes'ûdî'nin «Kitâb'ül - Mesâliki v'el - Memâlik» i vardır.

Başka ve Çeşitli Bilgiler.

Lügate âit, «Kitâb'ül Ayn» adlı eseriyle Halil b. Ahmed, bu bilgi dalını kurmuştur. Hz. Peygamber'den (S.M) rivâvetlerde bulunan Ahmed'in oğlu Halîl, 160 (776), yâhut 175 hicrîde (791) vefât etmiştir. «Kitâb'ül Ayn'ın ona âidiyetinde şüphe edenler varsa da Arûz bilgisini onun kurduğu muhakkaktır ve bu yüzden de «Arûzî» diye anılmaktadır.

İbn Sikkît Ya'kuub b. İshak, lügat, şiir ve mantıkta en büyük üstâd tanınmaktadır. Ehlibeyt'e bağlılığını, Abbasoğullarından Mütevekkil'e karşı, pervâsızca ızhâr etmesi yüzünden 243, yâhut 244 te, bir başka rivâyette 246 da (857—860) Halîfe'nin emriyle feci bir sûrette şehîd edilmiştir.

Bunlardan sonra 285, yâhut 286 da (898—899), Bağdad'da vefât eden Ebû'l - Abbas Muhammed b. Düreyd ve «Ebû'l - Atâhiye» diye de anılan Muhammed b. Hasan (321 H. 933), «Kitâbu Menâkıbı Ehlibeyt, Kitâbu Lübâb» gibi kitaplarıyle Teşeyyunu apaçık meydana koyan Abdülvâhid Zâhid-i Tabarî (345 H. 956), İbn Hâleveyh Huseyn b. Ahmed-i Hemedânî (370 H. 980), Deylemîlerden Müeyyed'üd-Devle ve kardeşi Fahr'üd - Devle'nin vezirliğinde bulunan Sâh'b b. Abbâd İsmâîl (385 H. 995), bu bilgi dalında ünlü kişilerdir.

Sarf, Nahiv, Bedi' Beyân, Maânî dallarında, Şiir ve İnşada, Şîa bilginlerini saymak, kitabımızın bu bölümünü uzattıkça uzatacağı için artık bu kadarını yeter bulmak

zorundayız. Ancak şunu söyleyelim ki, bugünün müsbet bilgilerini meydana getiren, bilgi âleminde kimyânın kurucusu sayılan Câbir b. Hayyân bile, kendi övünçlü itirafıyla İmâm Ca'fer'üs - Sâdık'ın (A.M) bilgisinden faydalanmış, o İlâhî ve tükenmez nurlu kaynaktan feyizlenmiştir.

«Katre, Ummânı andırır; zerre, güneşi belirtir» deyip bu bahsi de burda bitiriyoruz.

(Bu bölümde bilhassa Seyyid Hasan Sadr'ın «E'ş - Şîatu ve Fünûn'il - İslâm» kitabının Seyyid Muhammed Muhtârî tarafından «Şia ve Pâye - Gozârî-i Ulûm-i İslâmî» adıyla Farsaya tercemesinden (Tehran; Kitab-Hâne-i Bozorg-i İslâmî — 1355 Ş.) ve «Tenkıyh'ul - Makaal» le «Reyhânet'ül - Edeb» den faydalanılmıştır.)

BİBLİYOGRAFYA

«Faydalandığımız kitaplarda geçen kaynaklar, metinde bildirildiği için onları bu Bibliyografyaya almadık.»

Abbâs-ı Kummî (Hâcc - Şeyh) : **Sefînet'ül - Bıhâr ve Medînet'ül - Hikemi ve'l - Âsâr** (Necef-i Eşref; 1354—1355 H. Taşbas.).

Abbâs-ı Kummî (Hâcc. Şeyh) : **Mefâtih'ul - Cinân** (Tehran; 1359 H. Taşbas.).

Abdullâh-ı Mamakaanî (Hâcc. Şeyh) : **Tankıyh'ul - Makaal fî Ahvâl'ir Ricâl** (Necef-i Eşref; 1349 H. Taşbas.).

Abdullâh-ı Bosnavî (Sarı) : **Fusûs'ül - Hikem Şerhi** (Bulak — 1252 H.).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Melâmîlik ve Melâmîler** (İst. Üniv. Türkiyat Enst. 1931).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları** (İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası; C. XI. Sayı : 1 - 4 — 1952).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Mevlânâ Celâleddin** (İst. İnkılâp K. 3. basım. 1958).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik** (İst. İnkılâp K. 1953).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet - Nâmesi** (İst. Üniv. İktisat Fak. Mec. C. XVII. Sermed Mat. 1960).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Alevî - Bektâşî Nefesleri** (İst. Remzi K. 1963).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli** (İst. Remzi K. 1377 H. 1964).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Mecâlis-i Seb'a terc.** (Mevlânâ'nın yedi mev'ızası (Konya Turizm Derneği yayımı. Konya, Yenikitap Basımevi — 1965).

Abdülbâkıy - Kâşif'ül - Gıtâ' Şeyh Muhammed Huseyn : **Ca'ferî Mezhebi ve Esasları** (Asl'üş - Şîati ve Usûliha'nın türkçeye Terc. İst. Minnetoğlu K. 1966).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Sımavna Kadısıoğlu Seyh Bedreddin** (ve Vâridât terc.) : İst. Eti Yayınevi — 1966.

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı** (İst. Eti Yayınevi — 1967).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **100 Soruda Tasavvuf** (İst. Gerçek Yayınevi — 1969).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler** (st. Gerçek Yayınevi — 1969).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Ca'ferîler Kimlerdir?** (Muhammed b. Mehdiyy'il - Huseyniyy'iş - Şirâzî'nin «Men hum'uş - Şîa» sından terceme. İst. 1969).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu** (3. cilt. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü Yayımı. Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi — 1972).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Mısrî-i Niyâzî** (İst. Üniv. Şarkıyat Mecmuası; C. VII; Edebiyat Fak. Basımevi — 1972).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Nehc'ül - Belâga Tercemesi ve Şerhi** (İst. Yenişark Maârif K. 1972).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Hurûfîlik Metinleri Kataloğu** (Türk Tarih Kurumu Yayımı; XII. Seri; Sayı: 6; Ankara — Türk Tarih Kurumu Basımevi — 1973).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Bâtınîlik, Şeyhîlik ve Bâbîlik — Bahâîlik** (İst. Milliyet Gazetesi. 25 Mayıs. 1974 — 28 Mayıs. 1974. Dört Makale).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Abdullah Saba Masalı. Bir Yalancının Düzmeleri** (Seyyid Murtazâ'l - Askerî'nin «Abdullah b. Sabâ' ve Asâtîru Uhrâ» adlı kitabının çevirisi. İst. Baha Mat. 1974).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Dîvân-ı Kebîr Tercemesi** (1—5. Ciltler. İst. Remzi K: 1957 — 1960. 6. Cilt. Milliyet Yayımı — 1971. 7. Cilt. İnkılâp ve Aka K. Divan; İst. 1974).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Mesnevî Serhi** (6 Cilt. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları. İst. Millî Eğitim Basımevi — 1973 — 1974).

Abdülbâkıy (Gölpınarlı) : **Sosyal Açıdan İslâm Tarihi** (İst. İnkılâp ve Aka K. 1975).

Abdülbâkıy (Seyyid. La'lî - Zâde) : **Mebde'-ü Maâd** (Bizdeki yazma N.).

Abdülkadir Şener — Abû - Zehrâ Muhammed : **İslâm'da Fıkhî Mezhebler Tarihi** (III. cilt. Ebu - Zehrâ M. den çeviri. Ankara — 1968).

Abdülkadir Şener — Abû - Zehrâ Muhammed : **İslâm'da Fıkhî Mezhebler Tarihi** (IV. Cilt. Ankara — 1969).

Abdürrazzak Mukrim : **Maktal'ul - Huseyn ev Hadîsu Kerbelâ** (2. basım. Necef-i Eşref — 1376 H. 1956).

Abdülvâhid'ül - Ansârî : **Advâ' alâ Hutûtı Muhibbüddîn'il - Arîda** (Beyrut; Dâru Mu'cemi Metn'il - Lugat'ıt - Tıbâati ve'n - Neşr — 1383 H)..

Afdalüddîn Sadr-ı Isfahânî — Şehristânî : **El Milelü ve'n-Nihal Terc.** (Seyyid Muhammed Rızâ Celâlî-i Nâî-

nî'nin tashihi ve hâşiyeleriyle; 2. Basım; Tehran; Tâbân Mat. 1335 Ş.).

Âgaa Bozorg-ı Tehrânî (Şeyh Muhammed Muhsin) : **E'z - Zeria ilâ Tasânîf'iş - Şia** (C. IV; Tehran; Çâp - Hâne-i Meclis — 1320 — 1322 Ş.).

Ahmed b. Hanbel : **Müsned** (Kahire; 1313 ve 1368 — 1375 H.).

Ahmed Râsim : **Târih-i Osmanî** (C. II; İst. 1326 — 1327).

Ahmed Refıyk : **Onaltıncı Asırda Râfızilik ve Bektâşilik.** İst. Muallim Ahmed Halid K. 1933).

Ahmed Rif'at : **Mir'ât'ül - Makaasıd fî Def'il - Mefâsid** (İst. Vezirhan; İbrahim Efendi Mat. 1293. Taşbas.).

Ahmed Müderris (Vahîd. Mîrzâ) : **Şerh-i Hutbe-i Hazret-i Fâtıma Selâm'ullâhi aleyhâ** (İdâre-i Küll-i Ferheng - o Honer-i Âzerbaycân-ı Şarkıy yayımı — 1348 Ş.).

Akıykıyy-i Behşâyişî : **Z'ndegânî-i İmâm Hasen-i Askerî A.M,** (Kum — 1356).

Aliyy b. Huseyn (Seccâd. İmâm A.M) : **E's - Sahifet'ül - Kâmile (Sahife-i Seccâdiyye.** Muhammed Miş-kât'ın önsözüyle. Muhammed b. Ahmed'il - Ahondî bas:mı. Lübnan; Dâr'ül - Gadir; Ofset bas. 1361 H.).

Alî Devânî : **Dânişmendân-ı Âmme ve Mehdiyy-i Mev'ûd** (Tehran — 1353 Ş.).

Alî Ekber Kuraşî **Merd-i mâ fevka İnsan** (Kum; Dâr'üt - Teblıyg'il - İslâmî yayımı — 1388. H.).

Alî Tehrânî : **Takıyye der İslâm** (Müessese-i İntişârât-ı Tebâtebâî yayımı; Kum — 1352 H.).

Aliyy'ül - Kaarî : **Mavzûâtu Kebîr** (İst. Mat. Âmire — 1289 H.).

Allâme-i Tabâtabâî (Seyyid Muhammed Huseyn) : **Kur'an der İslâm** (Tehran; Dâr'ül — Kütüb'il İslâmiyye — 1394 H.).

Âsım Ahmed (Mütercim) : **El - Ukyânûs fî Tercemet'il - Kaamûs** (Bulak — 1250 H.).

Âşık Paşa - Zâde (Âşıkıyy Ahmed) : **Tevârîh-i Âl-i Osman** (Âlî B .notlariyle; İst. Mat. Âmire — 1332).

Attâr (Ferîdüddîn. Şeyh) : **Tezkiret'ül - Evliyâ'** (Nicholson basımı esas tutularak Mirzâ Muhammed Hân-ı Kazvînî mukaddimesiyle — Nîme-i Evvel; Tehran; Çâp - Hâne-i Merkezî — 1331 H.).

Ayn'ül - Kuzât-ı Hemedânî : **Musannefât-ı Ayn'ül - Kuzât-ı Hemedânî** (Afîf Useyran'ın önsözü ve tashîhiyle, notlarıyle. Tehran — 1341 Ş.).

Azîzüddîn-i Nesefî : **Kitâb'ül - İnsân'il - Kâmil** (Marijan Molé basımı. Tehran Üniv. İran Etüdleri Enst. Paris — Tehran — 1941—1962).

Bısâtî : **Manâkıb'ül - Esrâr Behcet'ül - Ahrâr** (1017H. de yazılmış N. dan istinsâh ettiğimiz N. Bizde).

Ca'fer Subhânî : **Rehberî-i Ümmet** (Tehran — Kitâb-hâne-i Sadr yayımı — 1354 — 1359).

Celâlüddîn Muhammed-i Hwansârî — Âmidî : **Şerh-i Gurer' ül - H'kem** (Mîr Celâlüddîn-i Huseynî-i Urumavî'-nin önsözü, tashîhi ve hâşiyeleriyle. Tehran Üniv. Yay. 1380 — 1383 H. 1339 Ş.).

Cemâlüddîn Ahmed b. Ali b. Huseyn b. Ali b. Muhennâ : **Umdet'üt - Tâlib fî Ensâb-ı Âli Ebî - Tâlib** (Âlu Bahr'il - Ulûm'un tashîhi ve notlariyle. Necef-i Eşref — 1337 H. 1918).

Cevad Fâdıl : **Ma'sûmîn-i Çhârdehgâne** (ELMI basımı. Çâp - Hâne-i Ali Ekber İlmî — 1347 Ş.).

Cecdet Ahmed Paşa : **Târîh-i Cevdet** (İst. Mat. Osmâniyye — 1309).

Cevherî (Ebû - Bekr Ahmed b. Abdül'azîz) : **E's - Sakıyfetu ve Fedek** (İbn Ebi'l - Hadîd'in Şerhu Nehc'inden).

Ebû - Bekr Muhammed b. İshak : **E't - Taarruf Li Mezhebi Ehl'it - Tasavvuf** (Mısır — 1933).

Emînî (Âyet'ullâh Abdül - Huseyn Ahmed): **El - Gadîru fi'l-Kitâbı ve's - Sünneti ve'l - Edeb** (1. C. Tehran; Câmia-i Ta'lîmât-ı İslâmî basımı — 1381 H. 1340 Ş. 3. basım. Beyrut, Lübnan. Dâr'ül — Kitâb'il - Arabiyye — 1387 H. 1967. 2—9. C. Tehran — Câmia-i Ta'lîmât-ı İslâmî basımı. 2. basım. 13/2 H. 1341 Ş. 10—11. C. Tehran; Câmia-i Ta'lîmât-ı İslâmî. İlk basım. 1327 H. 1341 Ş.).

Emînî (Âyet'allâh Abdül - Huseyn Ahmed) : **Sîretünâ ve Sünnetünâ** (Necef-i Eşref — 1384 H. 1965).

Emînî İbrâhîm : **Bânû-yı Nemûne-i İslâm Fâtıma-i Zehrâ Aley'es - Se'âm** (Kum; Dâr'üt - Teblıyg-ı İslâmî yayımı — 1349 Ş.).

Eş'arî (Ebü'l - Hasen Alî b. İsmâîl) : **Makaalât'ül - İslâmiyyîn ve İhtilâf'ül - Musalîn** (H. Ritter'in tashîhiyle. 2 c. İst. Devlet Mat. 1929 — 1930).

Eyyub Sabrî : **Târîh-i Vehhâbiyan** (Tercemân-ı Hakıykat Gazetesindeki tefrikanın kitap haline getirilmesinden meydana gelmiştir. İst. 1296).

Ferid Kam : **Vahdet-i Vücûd** (İst. Mat. Âmire — 1331).

Gulâm-ı Hakîm (Mevlevî Şah Abdül'Azîm Muhaddis-i Dihlevî : **Tuhfe-i İsnâ - Aşeriyye. Nasîhat'ül - Mü'minîn ve Fazîhat'üs - Şeyâtîn** (Dehli — 1266 H.).

Hakıykıy : **İrşâd - Nâme** (Bizdeki asrına âit yazma N.).

Hâkim'ül - Hıskânî (Ubeydullâh b. Abdullah) : **Şevâhid'üt - Tenzîl Li Kavâid'it - Tafdîl** (Şeyh Muhammed Bâkır'ul - Mahmûdî'nin tashîh ve hâşiyeleriyle. Beyrut. Lübnan — 1393 H. 1974. Müesseset'ül-A'lemi li'l - Matbûât yayımı).

Hâmidî : **Dîvan** (Tıpkı basım. İsmail Hikmet Ertaylan basımı. İst. 1949).

H.M.T.Dr. : **Muhâkeme ve ber-resî der târih - o akaaid - o ahkâm-ı Bâb - o Behâ** (Tehran — 1344 Ş.).

Hasan'ül - Emîn — Şeyh Muhammed Hasan Âlu Yâsîn : **Dâiret'ül - Maârif'il - İslâmiyyet'iş - Şi'iyye** (C. I; Beyrut — 1393 H. 1973 2. basım. C. II; Beyrut — 1392 H. 1972).

Huseyn Abdâl Pîr - Zâde-i Giylânî : **Silsilet'ün - Neseb'is - Safaviyye** (Berlin; Çap - Hâne-i İran — Şehr — 1343).

Huseyn b. Mansûr'il - Hallâc : **Kitâb'üt - Tavâsîn** (Louis Massignon basımı. Paul Geuthner; Paris — 1913).

Huseyn b. Mansûr'il - Hallâc : **Dîvân** (Louis Massignon terceme'eriyle. Journal Asiatique. Janvier — Mars — 1931 Paris).

Hüdâyî (Aziz Mahmud) : **E't-Tibr'ül - Mesbûk fimâ cerâ beyn'es - Sâliki ve'l - Meslûki fi's - Sülûk** (Vâkıât. 2 cilt. st. Üsküdar; Selim Ağa K. No. 574. Kendi elyazısı).

İbn Arabî (Muhyiddîn. Şeyh) : **El - Futûhât'ül - Mekkiyye** (Kahire — 1269).

İbn Abdu Rabbih (Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed) : **El - Ikd'ül - Ferîd** (Mısır — 1372).

İbn Abd'ül - Birr (Ebû - Ömer Yûsuf b. Abdullah) : **El - İstîâb fi Ma'rifet'il - Ashâb** (Mısır — 1385 H. Haydarâbâd — 1336 H.).

İbn Asâkir (Ebü'l - Kaasım Alî b. Huseyn) : **Târihu Medîneti Damaşk** (I. ve II. C. Mecma'ul - İlmî basımı).

İbn Cevzî (Ebü'l - Ferec Abdürrahmân b. Muhammed) : **El - Mavzûât** (Abdürrahmân b. Osmân'ın önsözüyle. Medîne-i Münevvere — 1384 — 1388 H. 1969).

İbn Ebi'l - Hadîd (İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetullah : **Şerhu Nehc'il - Belâga** (Mısır; ilk basım ve Ebü'l - Fadl İbrâhîm basımı — 1959 — 1963).

İbn Hacer (Şihâbüddîn Ahmed b. Alîyy'il - Askalânî) : **El - İsâbe fi Temyiz'is - Sahâbe** (Mısır — 1358 H.).

İbn Hacer (Şihâbüddîn Ahmed b. Alîyy'il - Askalânî) : **Feth'ul - Bârî Şerhu Sahih'il - Buhârî** (Mısır; Mustafâ M. 1378 H.).

İbn Hacer (Şihâbüddîn Ahmed b. Aliyy'il - Askalânî) : **Savâik'ul Muhrika** (Mısır; Meymeniyye Mat. 1312 H.).

İbn Hacer (Şihâbüddîn Ahmed b. Aliyy'il - Askalânî) : **Lisân'ül - Mizân** (Haydarâbâd — 1329 H.).

İbn Haldûn (Ebû - Zeyd Abdürrahmân b. Muhammed) : **Târih'ul - İber** (Mısır — 1355 H.).

İbn Haldun (Ebû - Muhammed Alî b. Ahmed'il - Endelüsî): **Mukaddime** (Mısır — 1355 H.).

İbn Hazm (Ebû - Muhammed Alî b. Ahmed'il - Endelüsî) : **El - Fısal fi'l - Mileli ve'n - Nihal** (Temeddün Mat. 1321 H. ve 1347 H.).

İbn Hişâm (Muhammed b. Abdülmelik) : **Siret'ün - Nebiyy** (Ezher Prof. larından Muhammed Muhyiddîn hâşiyeleriyle. Kahire — 1937).

İbn Kesîr (İmâdüddîn Ebü'l - Fidâ') : **El Bidâyetu ve'n - Nihâye** (Mısır; Saâdet Mat. 1310 H.).

İbn Sa'd (Muhammed) : **Tabakaat** (Beyrut — 1376 — 1377 H. ve Leiden basımı).

İbn'ül - Esîr (İzzüddîn Alî b. Muhammed) : **Usd'ül - Gaabe** (Mısır; Vehbiyye Mat. 1285 H.)

İbn'ün - Nedîm : **El - Fihrist** (Mısır; Rahmâniyye Mat. 1349 H.).

İmtiâz-ı Alî Hân'ül - Arşî : **İstinâdu Nech'il - Belâga** (Şeyh Utârıdî. önsözüyle; 2. basım. Necef-i Eşref — 1393 H.).

İsmâil Paşa : **Hediyyet'ül - Ârifîn ve Âsâr'ül - Musannıfîn** (2 cilt. İst. Maârif Mat. 1951 — 1955).

Kuşeyrî (Abdülkerîm b. Hevâzin) : **E'r - Risâlet'ül - Kuşeyriyye** (Bulak — 1284 H.).

Küçük Abdal (yahut Köçek Abdal) : **Vilâyet - Nâme-i Şâhî** (Otman Baba Vilâyet - Nâmesi. Hacıbektaş kütüphanesi. Ankara; Millî K. Mikrofilm Arşivi; A. 22).

? : **Küçük Buyruk** (H. 1165 — 1172 de yazılmış N. Bizde).

Küleynî (Ebû - Ca'fer Muhammed b. Ya'kub) : **Usûl'ül - Kâfî** (İran — 1311 H. Taşbas.).

Küleynî (Ebû - Ca'fer Muhammed b. Ya'kub) : **Furû'ul - Kâfî** (İran — 1312 H. Taşb.).

Lâmı'î (Osman) — Câmî : **Fütûl'ul - Mücâhidîn İl Tervih'il-Kulub'il - Müşâhidîn** (Nefehât Terc. İst. 1289 H.).

Lutfullâh'ıs - Sâfî : **Ma'a'l - Hatîb fî Hutûtih'il - Arîda** (3. basım; Kum — 1389 H.).

Mahmud Ebû - Reyye : **Şeyh'ul - Mudıyra Ebû - Hüreyret'-id - Devsî** (Kahire — 1381 H. 1962. 2. basım).

Mecdî : **Şakaaıku Nu'mâniyye Terc.** (İst. Mat. Âmire — 1269).

Meclisî (Muhammed Bâkır) : **Bıhâr'ul- Envâr** (Tehran — 1384 — 1386 H.).

Mehdî - Pûr (Ali Ekber. Hâcc. Şeyh) : **Dirâsetun an hayâtı Fâtımat'iz - Zehrâ A.** (Abdullah Ahmed'ül - Hımrânî oğulları Ahmed ve Ca'fer basımı — 1974).

Mes'ûdî (Alî b. Huseyn) : **Mürûc'üz - Zeheb** (Mısır — 1346 H.).

Muhammed Abduh : **Şerhu Nehc'il - Belâga** (Müesseset' ül - İlmî li'l - Matbûât basımı).

Muhammed Alî — Hwace ed - dîn : **Ser - Soporʼegân** (Tebrîz — 1349 Ş.).

Muhammed Alî Müderris : **Reyhânet'ül - Edeb fî Terâcim'il-Ma'rûfîn bi'l - Künyeti ev'il - Lakab Yâ Küney - o A!kaab** (6 Cilt. 1. c. Çâp - Hâne-i Şirket-i Sehâmî-i Tab'-ı Kitâb; 2. basım — 1335 Ş. 2. c. 1368 H. 1328 Ş. 3. c. 1369 H. 1329 Ş. 4. c. 1371 H. 1331 Ş. 5. c. 1373 H. 1332 Ş. 6. c. Tebrîz — Çâp - Hâne-i Şefak — 1333 Ş.).

Muhammed Alî (Hâdimî-i Şîrâzî) : **Behâîhâ çi mîgûyend** (2. basım; Tebrîz — Kitâb - forûşî-i Sâbirî basımı — 1344 Ş.).

Muhammed b. Mâlik b. Ebi'l - Fadâil'il - Hammâdiyy'il - Yemânî : **Keşfu Esrâr'il - Bâtınıyye ve Ahbâr'ül - Karâmıta** (İzzet Attâr basımı; Zâhid Muhammed'ül-Kevserî'nin önsözüyle; Mısır — 1357 H. 1939).

Muhammed Cevâd Meşkûr ve Hasan Garavî : **Aleviyan der Sûriye** (Honer - o Merdom Mecmûası (Ordîbehişt — No. 169. 2535).

Muhammed Hâlisiyy-i Kâzımî (Şeyh) : **Kitâb-ı Horâfât-ı İr-**

şâc'ül - Avâm yâ Desîsehâ-yı Keşişan der Îran (Yezd; Hey'et-i İslâmiyye yayımı — 1367 H.).

Muhammed Hasan'ül - Muzaffer (Şeyh) : **Şerhu Akaaid'is-Saduk ev Tashîh'ul - İ'tikad** (Çerendâbî'nin tashîhi ve notlarıyle. Tebrîz — 1317 H.).

Muhammed Hasan'ül - Muzaffer (Şeyh) : **Şerhu Akaaid'is - Saduk fi'l - Cevâbı an İbtâl'il - Bâtıl** (Nehc'ül-Hak ve Keşf'us - Sıdk'a, Rûzbehân oğlu Fadl'ın yazdığı reddiyyeye cevab. 1. Cüz'. 2. basım; Kum — 1395 H.).

Muhammed Hamdi Yazır : **Hak Dini Kur'ân Dili** (Tefsîr. İst. Mat. Ebü'z - Ziyâ. 10 c. 1935 — 1939).

Muhammed Huseyn (Âlu Kâşif'il - Gıtâ') : **El - Ardu ve't-Turbet'il - Huseyniyye** (El - Vudu' fi'l - Kitâbı ve's - Sünne sonunda. V. basım).

Muhammed Mehin - Pûr (Hâce Rahîm) : **Îran pîrâmûn-ı meslek-i Bâb - o Behâ ve Mezâhib-i Muhtelife-i Âlem** (Tehran — 1333 Ş.).

Muhammed Muhtârî — Seyyid Hasan-ı Sadr : **Şîa ve Pâyegozârî-i Ulûm-ı İslâmî** (Seyyid H. S. dan farsçaya çeviri. Tehran; Kitâb - Hâne-i Bozorg-i İslâmî — 1354 Ş.).

Muhammed Rıza'l - Hakîm : **Mâlik'ül - Eşter** (Tehran — 1365 H. 1944).

Muhammed Sâdık Necmî : **Seyrî der Sahihayn** (2 cildi yayımlanmıştır; Kum — 1351 H.).

Muhammed Suhufî — Abbâs-ı Kummî : **Zindegâni-i Rehberân-ı İslâm** (Terceme-i «El - Envâr'ül - Behiyye». Tehran — 1375 Ş.).

Muhammed'ül - Medenî : **El - İthâfât'üs - Seniyye fi'l - Ahâdis'il - Kudsiyye** (Haydarâbâd — 1323 H.).

Muhammed'ül - Muntasar'il - Ketânî : **Fetvâ** (Dershâî ez Mekteb-i İslâm Mecmûası; Sene: 17; Sayı: 7. Ramazan — 1397 H.).

Muhibb'üd - dîn'il - Hatîb : **El - Hutût'ul - Arîda** (Hicaz — 1380 H.).

Muhît-ı Tabâtabâî : **Safaviyye ez taht-ı pûst-i dervişî tâ taht-i Şehriyârî** : Vahîd Mecmûası (Tehran — 3. Yıl; No: 33 — 1946).

Muhsin Feyz (Şeyh Munla Feyzullah) : **E's - Sâfi fi Kelâm' illâh'il - Vâfî** (İran — 1386 H.).

Muhsin'ül - Emîniyy'il - Âmilî (Âyet'ullah. Şeyh) : **A'yân'üş-Şîa** (43 cilt. Beyrut — Damaşk — 1357 — 1375 H. 1938—1955).

Muhsin'ül - Eminiyy'il - Âmilî (Âyet'ullah. Şeyh) : **E'd - Dürr'üs - Semîn** (5. basım. Damaşk. Tarakkıy Mat. 1349 H.).

Murtazâ. Ahmed. A : **Prince Dalgoroki** (Tehran; Dâiret'ül - Kütüb'il - İslâmiyye yayımı — 1344 Ş.).

Murtazâ'l - Askerî (Seyyid) : **Abdullah b. Sabâ' ve Asâtiru Uhrâ** (3. basım. Beyrut — Mat. Dâr'ül - Kütüb — 1389 H. 1968).

Murtazâ'l - Askerî (Seyyid) : **Hamsûne ve mieti Sahâbiyyi Muhtalak** (1. C. Kum. 2. basım; Bağdad — 1389 H. 1969. 2. C. Beyrut — 1394 H. 1974).

Murtazâ'l - Huseyniyy'il - Fîrûzâbâdî (Seyyid) : **Fadâil'ül - Hamseti mine's - Sıhâh'ıs - Sitte** (3 Cilt. Necef-i Eşref — 1348—1383 H.).

Müfîd (Şeyh. Muhammed b. Nu'mân) : **Evâil'ül - Makaalât fi'l - Mezâhibi ve'l - Muhtârât** (Şeyh Fadlullâh-ı Zencânî tashîh ve hâşiyeleriyle; Hâcc Alîkuliyy-ı Çerendâbî'nin notlarıyle. Tebriz — 1317 H.).

Müvâvî (Abdürrauf) : **Künûz'ül - Hakaaık fî Ahâdîsi Hayr'il-Halâık** (Câmi'us Sagıyr hâmişinde).

Müslim b. Haccâc-ı Nîşâbûrî : **Sahîh** (Bulak — 1290 ve Mat. Âmire — 1331 H.).

Müstakıym - Zâde (Sa'deddin Süleyman) : **Risâle-i Tâciyye** (Bizdeki yazma).

Muttakıyy-i Hindî (Alâüddîn Alî b. Husâmüddîn) : **Kenz'ül-Ummâl fî Sünen'il - Akvâli ve'l - Ef'âl** (Haydarâbâd — 1313 H.).

Nâcî (Muallim) : **Zât'ün - Nıtâkayn yâhut İbn'üz - Zübeyr** (İst. Şirket-i Mürettibiyye Mat. 1307).

Naîmâ (Mustafa) : **Târih** (İst. Mat. Âmire — 1282).

Nasrâbâdî : **E'l - Lumа' fi't - Tasavvuf** (Nicholson basımı; Leiden — 11914).

Necmüddîn'ül - Askerî : **El - Vudû' fi'l - Kitâbı ve's - Sünne** (1. Basım; Kahire; Matbûât'ün - Necâh. Seyyid Murtazâ'r - Radaviyy'il - Keşmirî neşri — 1381 H. 1961).

Neseî (Ahmed b. Şuayb) : **Hasâisu Emîr'il - Mü'minîn** (Mısır; E't-Takaddüm'ül-İlmî Mat. 1348 H.).

Neseî (Ahmed b. Şuayb) : **Sahîh** (Mısır; Meymeniyye Mat. 1312 H.).

Nev - Bahtî Hasan b. Mûsâ (Ebû - Muhammed) : **Fırak'uş - Şia** (Seyyid Muhammed Âlu Bahr'il - Ulûm tashîh ve hâşiyeleriyle. Necef-i Eşrfe, Hayderiyye Mat. 1355 H. 1936).

Ni'metullâh-ı Ceyhunâbâdî (Mücrim) : **Şâh - Nâme-i Hakıykat** (Bahş-ı Evvel; İran — Şinâsî Enst. Tehran — 1345 Ş. 1966).

Osman Keskioğlu — Ebû - Zehrâ M. : **Ebû - Hanîfe** (1966).

Radavî (Muhammed'ül - Huseynî b. Alâüddîn. Seyyid) : **Miftâh'ud - Dekaaık fi Beyân'il - Fütüvveti ve'l - Hakaaık** (Bizdeki 931 H. de yazılmış N.).

Râgıb-ı Isfahânî : **El - Müfredât fi Garîb'il - Kur'ân** (Tehran — Radaviyye Mat. Ofset. baskı. Muhammed Seyyid-i Giylânî'nin Önsözüyle).

Sadrüddîn-i Konevî (Şeyh) : **Risâlet'ül - Mehdî** (İst. Ayasofya K. 4829 No. daki Mecmûada).

Saduk (Şeyh. Ca'fer b. Alî b. Huseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh-i Kummî) : **Risâle fi'l - İ'tikaadât** (İran — 1317 H. Taşb.).

Sa'lebî (Ahmed b. Muhammed) : **Arâis'üt - Tîcân** (Kısas-ı Enbiyâ'. Bombay; Hayderî Mat. 1294).

Sâlihî (Necefâbâdî) : **Şehîd-I Câvîd** (Tehran — 1349 Ş.)

Senâî (Hakîm) : **Hadîkat'ül - Hakıyka ve Şerîat'üt - Tarîka** (İran. Radavî basımı. Çâp - Hâne-i Sipihr — 1329 Ş.).

Serkis Elyan : **Mu'cem'ül - Matbûât'il - Arabiyyeti ve'l - Müsta'rebe** (Mısır — 1341 H. 1928).

Sühreverdî (Şihâbüddîn Ömer) : **Avârif'ül - Maârif** (İhyâ'u Ulûm'id-Dîn hâmişinde. Mısır — 1306 H.).

Süleyman'ül - Belhî (Seyyid) : **Yenâbî'ul - Mevedde** (İst. Ahter Mat. 1301 H. İran; Kum — 1385 H. 1964. 8. basım).

Süyûtî (Celâlüddîn) : **El - Hasâls'ül - Kübrâ** (Haydarâbâd — 1319 H.).

Süyûtî (Celâlüddîn) : **El - İtkaan** (Mısır — 1306 H.).

Süyûtî (Celâlüddîn) : **El - Leâli'l - Masnûa fi Ahâdis'il - Mavzûa** (2 cilt. Mısır; Edebiyye Mat. 2. basım — 1317 H.).

Süyûtî (Celâlüddîn) : **El - Câmi'us - Sagıyr li Ahâdîs'il - Beşîr'in - Nezîr** (Kahire; Hayriyye Mat. 1321 H.).

Süyûtî (Celâlüddîn) : **E'd - Dürr'ül Mensûr** (Mısır; Meymeniyye Mat. 1314 H.)

Süyûtî (Celâlüddîn) : **Târîh'ul - Hulefâ'** (Mısır — 1315 H.).

Şehristânî : **Milel-ü Nihal** (İran ve Leiden basımları).

Şerefüddîn Abd'ül-Huseyn-i Âmilî (Seyyid) : **E'n-Nassu ve'l İctihâd** (3. basım. Necef-i Eşref — 1383 H.).

Şerefüddîn Abd'ül-Huseyn-i Âmilî (Seyyid) : **Ecvibetu Mesâili Cârullah** (Saydâ; El-İrfan basımı. 1355 H. 1936).

Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn-i Âmilî (Seyyid) : **El - Murâcaât** (6. basım; Necef-i Eşref — 1383 H.).

Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn-i Âmilî (Seyyid) : **Ebû - Hüreyre** (3. basım; Necef-i Eşref — 1385 H. 1965).

Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn-i Âmilî : **El - Fusûl'ül - Mühimme fî Te'lîf'il - Ümme** (Necef-i Eşref — 1375 H. 3. basım).

Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn-i Âmilî : **El - Kelimet'ül - Garrâ' fî tafdîl'iz - Zehrâ'** (El - Fusûl'ül - Mühimme sonunda).

Şerefeddîn Abd'ül-Huseyn-i Âmilî : **Mesâilu Fıkhiyye** (Seyyid Hasan Şîrâzî'nin Önsözü, Müellif'in hâl tercemesi ve Nûrüddîn Şerefüddîn'in sunuş yazısıyla. Beyrut; Dâr'us - Sâdık — 1397 H. 1977).

Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn-i Âmilî : **El - Meshu ala'l-Erculi ev gaslihâ fî'l - Vudû'** (El - Vudû' fî'l - Kitâbı ve's. Sünne sonunda).

Şerefüddîn Yaltkaya : **Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm** (İst. Maârif K. 1332).

Tabarî (Muhibbüddîn Ahmed b. Abdullâh) : **E'r - Rıyâd'un - Nadra** (İttihâd'ül — Mısrî Mat. 1. basım).

Tabarî Muhibbüddîn (Ahmed b. Abdullah) : **Zahâir'ül - Ukbâ** (Kudsî K. basımı — 1356 H.).

Tabarî (Ebû - Ca'fer Muhammed b. Cerîr) : **Târîh'ul - Ümemi ve'l - Mülûk**, (Kahire — 1357 — 1358 H. ve Leiden basımı).

Tabrasî (Ebû'l - Fadl b. Hasan) : **Mecma'ul - Beyân** (Tehran; Şirket'ül - Maârif'il - İslâmiyye basımı — 1379 Ş. Ofset bas.).

Tevfıyk Bıyıkoğlu - Walther Hizz : **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd** (Türk Tarih Kurumu Yayımı; IV. Serî; No. 5; Ankara — 1948).

Tevekkülî b. İsmâil b. Hacı Hasan'il - Erdebîlî : **Safvet'üs - Safâ** (İst. Belediye K. Muallim Cevdet Kitapları; No. 1. 1097 H. de yazılmış N. Ayasofya K. No. 2123. 914 zilhiccesinde yazılmış N. Aynı K. No. 3099. 896 H. de yazılmış N.).

Tirmizî (Muhammed b. Îsâ) : **Sahîh** (Bulak — 1292 H.).

Tirmizî (Muhammed b. Îsâ) : **Sünen** (Bulak — 1339 H.).

Vâhidî (Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed) : **Esbâb'ün - Nüzûl** (Mısır — 1315 H.).

Vâhidî (Hâcc Seyyid Muhammed Takıy) : **İnâyet'ül - Emîr Tercemet'il - Gadîr** (El - Gadîr'in 1. c. nin farsça-ça çevirisi. 2 cilt. Tehran — 1340 Ş.).

Ya'kuubî (Ahmed b. Ebî - Ya'kuub Ca'fer) : **Târîh-i Ya'kuubî** (Necef-i Eşref — 1358 H. Beyrut — 1379 H.).

Yemînî : **Fazilet - Nâme** (Ali Haydar ve Ahmed Hızır basımı. İst. Cihan Mat. 1325 — 1327).

Zamahşerî (Mahmud b. Ömer) : **Keşşâf an Hakaaıkı gavâmız'it - Tenzil** (Mısır; Mustafâ Muhammed Mat. 1354 H.).

Zebîdî (Huseyn b. Mübârek) : **E't - Tecrîd'üs - Sarîh li Ahâdis'il - Câmi'is - Sahih** (Kahire — 1323 H.).

Zebîhullâh-ı Mahallâtî (Şeyh) : **Keşf'ül - Bünyân der Zindegânî-i Cenâb-ı Osmân b. Affân** (Tehran; Merkez-i Neşr-i Kitab Yayımı — 1382 Ş.).

Zehebî (Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed) : **Târih'ul - İslâm'il - Kebîr** (Kahire — 1367).

Zehebî (Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed) : **Mizân'ül - İ'tidâl** (Lekhnu — 1308 ve Mısır basımı).

⁂

Abdülbâkıy Gölpınarlı : Celvetiyye (C. III; s. 67—69. İst. Millî Eğitim Basımevi — 1945).

Abdülbâkıy Gölpınarlı : Kızılbaş (C. VI; S. 789 — 795. İst. Maârif Basımevi — 1955).

Ahmed Ateş : Muhiddin-i Arabî (C. VIII; S. 533 — 555. İst. Maarif Basımevi — 1960).

D. Makdonald : Mâtürîdî (Ahmed Ateş tarafından tâdîl ve ikmâl edilmiş. C. III; S. 404 — 406. İst. Maarif Basımevi — 1917).

Cl. Huart : Eş'ariye (C. II; S. 396 — 398. Millî Eğitim Basımevi — 1945).

Tayyip Gökbilgin : I. Osman (C. I; S. 432. İst. Maarif Matbaası — 1941).

W. Barthold : Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (C. I; S. 170 — 173. İst. Maarif Matbaası — 1941).

⁂

İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivi Mühimme Defterleri

مكتب شيخ الجامع الأزهر

بسم الله الرحمن الرحيم

نص الفتـــوى

التي أصدرها السيد صاحب الفضيلة الأستاذ الأكبر

الشيخ محمود شلتوت شيخ الجامع الأزهر

في شـــأن جواز التعبـــد بمذهب الشيعة الامامية

.....

نص المسألة :

" ان يعتقد الناس بأن يقلد أحد المذاهب الأربعة المعروفة وليس من بينها مذهب الشيعة الامامية ولا الشيعة الزيدية ، فهل توافقون فضيلتكم على هذا الرأي على اطلاقه فتمنعون تقليد مذهب الشيعة الامامية الاثنا عشرية مثلا "

فأجاب فضيلته :

١ ـ ان الاسلام لا يوجب على أحد من أتباعه اتباع مذهب معين بل نقول : ان لكل مسلم الحق في أن يقلد بادئ ذي بدء أي مذهب من المذاهب المنقولة نقلا صحيحا والمدونة أحكامها في كتبها الخاصة ولمن قلد مذهبا من هذه المذاهب أن ينتقل الى غيره ـ أي مذهب كان ـ ولا حرج عليه في شيء من ذلك .

٢ ـ ان مذهب الجعفرية المعروف بمذهب الشيعة الامامية الاثنا عشرية مذهب يجوز التعبد به شرعا كسائر مذاهب أهل السنة .

فينبغي للمسلمين أن يعترفوا بذلك ، وأن يتخلصوا من العصبية بغير الحق لمذاهب معينة ، فما كان دين الله وما كانت شريعته بتابعة لمذهب ، أو مقصورة على مذهب ، فالكل مجتهدون مقبولون عند الله تعالى يجوز لمن ليس أهلا للنظر والاجتهاد تقليدهم والعمل بما يفرونه في فقههم ، ولا فرق في ذلك بين العبادات والمعاملات .

... ...

السيد صاحب السماحة العلامة الجليل الاستاذ محمد شلتوت الفحام

السكرتير العام

لجماعة التقريب بين المذاهب الاسلامية

سلام الله عليكم ورحمته أما بعد فيسرني أن أبعث الى سماحتكم بصورة موقع عليها بامضائي من الفتوى التي أصدرتها في شأن جواز التعبد بمذهب الشيعة الامامية ، راجيا أن تحفظوها في سجلات دار التقريب بين المذاهب الاسلامية التي أسهمنا معكم في تأسيسها ووفقنا الله لتحقيق رسالتها .

والسلام عليكم ورحمة الله .

شيخ الجامع الأزهر

محمود شلتوت

Rahmetli Şeyh Mahmud Şaltût'un fetvâlarının metni (Tercemesi 15. S. de geçmiştir).

الأزهر
مكتب الإمام الأكبر
شيخ الأزهر

بسم الله الرحمن الرحيم

ساحة الشيخ حسن مشهد

من علماء طهران

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته ، وبعد

فان الأزهر لا يحمل الى اخواننا الامامية والى اخواننا الزيدية الا كل ود ونحن الآن في دور ندعو فيه الى الوحدة والاخوة واذا حدث شيء من هنا أو هناك فسنحاول ان نصلحه بان تتصلوا بنا ،

ونسير جميعا في طريق السلام والحب والود ،

وما ورد في كتاب مذكرة التوحيد سيصلح ان شاء الله ،

ونرجو ان يحدث المثل عندكم اذا حدث ،

وشكر الله للساعين في الوحدة ،

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته ،،

تحريرا في ١٩٧٢/١٠/٢٥ م

(عبدالحليم محمود)
شيخ الازهر

Rahmetli Şeyh Abdühalim Mahmûd'un elyazısı
(Tercemesi 16. S. de).

بسم الله الرحمن الرحيم

الدكتور
محمد محمد الفحام
شيخ الأزهر

Dr. Muhammed Muhammed'ül - Fahham'ın elyazısı
(Tercemesi 17. S. de).

٥/١٢/٣٨/٦

رابطة العالم الإسلامي
الأمانة العامة

الأخ المكرم أبو محمد عمر المحترم

المدينة / قنيطرة

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته. وبعد :

إشارة إلى خطابكم المؤرخ في ٢٠ مايو ١٩٢٦م التمس استفساركم عن موعد ظهور المهدي وفي أي مكان يكون.

فقد تم بحثنا عن لكم مع خطابنا إليكم ما جاء من الفتوى في مسألة المهدي المنتظر وقد قام بكتابته فضيلة الشيخ محمد المختار الكتاني وأقرته اللجنة المكونة من أصحاب الفضيلة الشيخ صالح بن عثيمين وفضيلة الشيخ أحمد محمد جمال وفضيلة الشيخ أحمد علي وفضيلة الشيخ عبد الله خياط.

وقد دعم الفتوى بما ورد من أحاديث المهدي عن الرسول صلى الله عليه وسلم بما ذكره ابن تيمية في المنهاج بصحة الاعتماد وابن القيم في المنار وإن شاء الله تعالى ستجدون في الكتابة طلبكم وما يخصكم في مسألة المهدي فإن لم تكن فيه فنكم آخر لكم الشوق والاستعداد.

وتقبلوا تحياتنا ...

الأمين العام

محمد بن صالح العثيمين

رابطة العالم الإسلامي
الأمانة العامة
مكة المكرمة

«Râbıtat'ül - Âlem'il - İslâmî» nin Hz. Mehdî A.F. hakkındaki soruya cevâbı (S. 205 — 207 de)

بسم الله الرحمن الرحيم

وبعد فهذا ما يسأل عنه المسلم الكيس في شأن المهدي المنتظر من موعد ظهوره وعن المكان الذي يظهر منه وعن ما يطيقه من المهدي عليه السلام.

هو: محمد بن عبد الله الحسني العلوي الفاطمي المهدي الموعود المنتظر موعد ظهوره في آخر الزمان وهو من علامات الساعة الكبرى يخرج من المدينة وبايع له في الحجاز في مكة المكرمة بين الركن والمقام بين باب الكعبة المشرفة والحجر الاسود عند الملتزم.

ويظهر عند فساد الزمان وانتشار الفتن وعم الناس بلاء لم يروا مثله قط ولا يكشف بلاء ولا يفرج كربة ولا يظلم ظلم ولا يشفي له الرائد ولا يباح تجارة ولا الحرب بالحرب.

وفي ذلك الاوان يمكث سبع سنين وينزل عيسى عليه السلام من بعده فيقتل الدجال او ينزل معه فيساعده فيقتله بباب لد بارض فلسطين.

وهو آخر الخلفاء الراشدين الاثني عشر الذين اخبر بهم النبي صلوات الله وسلامه عليه في الصحاح. واحاديث المهدي واردة من الكثير من الصحابة رضي الله عنهم الى رسول الله صلى الله عليه وسلم. ومنهم: عثمان بن عفان. وعلي بن ابي طالب. وطلحة بن عبيد الله. وعبد الرحمن بن عوف. وعبد الله بن عباس. وزيد بن ثابت. وعبد الله بن مسعود. وابو سعيد الخدري. وثوبان. وثوبة بن اياس الزدي. وعبد الله بن الحارث بن جزء. وابو هريرة. وحذيفة بن اليمان. وانس بن مالك. وعمران بن حصين. وام سلمة. وجابر بن ماجد العبدي. وعبد الله بن عمر. وابن عباس. وغيرهم كثير وهذا ما تواتر من الصحابة مصرحة بالمهدي من اولادهم كثيرة جدا لها حكم الرفع لا مجال للاجتهاد فيها.

اسانيد هؤلاء الصحابة التي وصلونا الى النبي صلى الله عليه وسلم وانتهى تاليفنا من اولادهم استناد

على ما قاله رسول الله صلوات الله وسلامه عليه رواها : الكثير من هؤلاء من الاسلام وأسماء الحديث النبوي من السنن والمعاجم والمسانيد منها :

سنن ابي داود ، والترمذي ، وابن ماجة ، وابن خزيمة والدارقطني ، ومسند احمد ، وابن يعلى والطبراني ، وصحيح الحاكم ، ومعاجم الطبراني الثلاثة الكبير والاوسط ، والرويانى ، والدارقطني في الافراد ، وابو نعيم في اخبار المهدي ، والخطيب في تاريخ بغداد ، وابن عساكر في تاريخ دمشق وغيرها .

وقد خص المهدي بالتأليف : ابو نعيم في اخبار المهدي وابن حجر الهيثمي في القول المختصر في علامات المهدي المنتظر ، والشوكاني في التوضيح في تواتر ما جاء في المنتظر والدجال والمسيح وابن العراقي المغربي في تالية المهدي وابو العباس ابن عبد المؤمن المغربي في كتابه : الوهم المكنون في الرد على ابن خلدون .

وآخر من قرأت له عن المهدي بحثا مستفيضا مدير الجامعة الاسلامية في الحديثة المنورة في مجلة الجامعة في اكثر من عدد .

وقد دعى على ان احاديث المهدي انها متواترة جمع من الاعلام قديما وحديثا منهم :

العسكري في لمع الملمعات ، ومحمد بن احمد السفاريني في شرح العقيدة ، وابو الحسن الابري في مناقب الشافعي ، وابن تيمية في فتاواه ، والسيوطي في الحاوي وادريس العراقي المغربي في تاليفه في المهدي ، والشوكاني في التوضيح في تواتر ما جاء في المنتظر والدجال والمسيح ، ومحمد بن جعفر الكتاني في نظم المتناثر في الحديث المتواتر ، وابو العباس ابن عبد المؤمن المغربي في الوهم المكنون من كلام ابن خلدون رحمهم الله وحاول ابن خلدون في مقدمته ان يطعن في احاديث المهدي محتجا بحديث موضوع لا اصل له عند ابن ماجة : لا مهدي الا عيسى ، ولكن رد عليه الائمة والعلماء وانه ليس من علماء الشريعة وانه قال ما قال من التزل والزلل .

وقد رد شيخنا ابن عبد المؤمن بكتاب مطبوع متداول في السوق والمكتبات مئة واثنين وثلاثين صفحة .

وقد نص الحفاظ والمحدثون على ان احاديث المهدي فيها الصحيح والحسن وجموعها متواتر مقطوع بتواتره وصحته .

وان الاعتقاد بخروج المهدي واجب وانه من عقائد اهل السنة والجماعة ولا ينكره الا اهل البدع والسفه والضلال في العقيدة .

والله يهدي الى الحق ويهدي السبيل

مدير ادارة المجمع الفقهي الاسلامي

محمد المختار السلامي

رابطة العالم الاسلامي
الامانة العامة

الكرم ابومحمد ـ المحترم (كنيا)

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته ـ اشارة الى خطابكم (المورخ فى ٢١مايو ١٩٧٦م المتضمن عن موعد ظهور المهدى و فى اى مكان يقيم ؟

نفيدكم باننا نوفر لكم مع خطابنا اليكم ماجاء من الفتوى فى مسالة المهدى المنتظر و قد قام بكتابته فضيلة الشيخ محمد المنتصر الكتانى و اقرته اللجنة المكونة من اصحاب الفضيلة الشيخ صالح بن عثيمين و فضيلة الشيخ احمد محمد جمال وفضيلة الشيخ احمد على و فضيلة الشيخ عبدالله خياط.

وقد دعم الفتوى بماورد من احاديث المهدى عن الرسول صلى الله عليه وسلم وماذكره ابن تيمية فى المنهاج بصحة الاعتقاد و ابن القيم فى المنار و ان شاء الله تعالى ستجدون فى الكتابة مطلبكم و ما يغنيكم عن مسالة المهدى انتم و من كان على نهجكم آملين لكم التوفيق والسداد .

الامين العام
محمد صالح القزاز

بعد التحية

جوابا عما يسال عنه المسلم الكينى فى شان المهدى المنتظر عن موعد ظهوره و عن المكان الذى يظهر منه و عن ما يطمئنه عن المهدى عليه السلام .

هو محمد بن عبدالله الحسنى العلوى الفاطمى المهدى الموعود المنتظر موعد خروجه فى آخر الزمان و هو من علامات الساعة الكبرى يخرج من المغرب و يبايع له فى الحجاز فى مكة المكرمة بين الركن والمقام ـ بين باب الكعبة المشرفة و الحجر الاسود عند الملتزم و يظهر عند فساد الزمان و انتشار الكفر و ظلم الناس يملا الارض

«Râbıtat'ül - Âlem'il - İslâmî» nin, Hz. Mehdî A. F. hakkındaki soruya verdikleri cevâbın fotoğrafyası, pek okunaklı çıkmadığından ayrıca A. B. M le hazırlanan sûretini de sunmayı faydalı bulduk.

عدلا و قسطا كما ملئت جورا و ظلما يحكم العالم كله و تخضع له الرقاب بالاقناع تارة وبالحرب اخرى، و سيملك الارض سبع سنين و ينزل عيسى عليه السلام من بعده فيقتل المسيح الدجال ثم ينزل معه فيساعده على قتله بباب لد بارض فلسطين.

هو آخر الخلفاء الراشدين، الاثنى عشر الذين اخبر عنهم النبي، صلوات الله وسلامه عليه في الصحاح. و احاديث المهدى واردة عن الكثير من الصحابة، يرفعونها الى رسول الله صلى الله عليه وسلم و منهم عثمان بن عفان، و علي بن ابي طالب، و طلحة بن عبيدالله، و عبدالرحمن بن عوف، و عبدالله بن عباس، و عمار بن ياسر، و عبدالله بن مسعود، و ابوسعيد الخدري، و ثوبان، وقرة بن اياس المزني، وعبدالله بن الحارث بن جز، وابوهريرة، و حذيفة بن اليماني، و جابر بن عبدالله، وابوامامة وجابر بن ماجد الصدفي، و عبدالله بن عمر، و انس بن مالك، و عمران بن حصين، و ام سلمة.

هؤلاء عشرون منهم، ممن وقفت عليهم، و غيرهم، كثير، و هناك آثار عن الصحابة، مصرحة بالمهدى، من اقوالهم، كثيرة جدا، لها حكم الرفع، اذ لامجال للاجتهاد فيها.

xxxxxx

احاديث هؤلاء الصحابة التي رفعوها الى النبي صلى الله عليه وسلم، والتي قالوها من اقوالهم اعتمادا على ما قاله رسول الله صلوات الله و سلامه عليه رواها الكثير من دواوين الاسلام، و امهات الحديث النبوى، من السنن، والمعاجم، والمسانيد منها،

سنن ابي داود، والترمذي، وابن ماجه، و ابن عمرو الدانى، و مسانيد احمد، وابن يعلى، والبزار، وصحيح الحاكم، و معاجم الطبراني الكبير والوسيط و الرويانى، والدارقطني في الافراد، وابونعيم في اخبار المهدى، والخطيب في تاريخ بغداد، و ابن عساكر في تاريخ دمشق و غيرها.

xxxxxx

وقد خص المهدي بالتاليف ابونعيم في " اخبار المهدي " و ابن حجر الهيتمي في القول المختصر في علامات المهدي المنتظر " و الشوكاني في " التوضيح في تواتر ماجاء في المنتظر ، والدجال ، و المسيح " وادريس العراقي المغربي في تاليفه "المهدي" وابوالعباس بن عبدالمومن المغربي في كتابه " الوهم المكنون في الرد على ابن خلدون "

وآخر من قرات له عن المهدي ، بحثا مستفيضا ، مدير الجامعة الاسلامية ، في المدينة المنورة ، في مجلة الجامعة ، اكثر من عدد .

xxxxxx

و قد نص على ان احاديث المهدي ، انها متواترة ، جمع من الاعلام قديما و حديثا منهم السخاوي في " فتح المغيث " ، و محمد بن احمد السفاريني في شرح العقيدة وابوالحسين الابري في " مناقب الشافعي " و ابن تيمية في فتاواه ، و السيوطي في الحاوي ، وادريس العراقي المغربي في تاليف له عن المهدي ، والشوكاني في "التوضيح في تواتر ماجاء في المنتظر ، والدجال ، والمسيح " و محمد بن جعفر الكتاني في " نظم المتناثر في الحديث المتواتر " ، و ابوالعباس بن عبدالمومن المغربي في " الوهم المكنون من كلام ابن خلدون " رحمهم الله و حاول ابن خلدون في مقدمته ان يطعن في احاديث المهدي ، محتجا بحديث موضوع لا اصل له عند ابن ماجة لامهدي الا عيسى .

ولكن رد عليه الائمة والعلماء ، و خصه بالرد شيخنا ابن عبدالمومن ، بكتاب مطبوع متناول في المشرق والمغرب ، منذ اكثر من ثلاثين سنة .

و نص الحفاظ والمحدثون على ان احاديث المهدي فيها الصحيح و الحسن و مجموعها متواتر مقطوع بتواتره و صحته .

وان الاعتقاد بخروج المهدي ، واجب و انه من عقائد اهل السنة و الجماعة ولاينكره الاجاهل بالسنة ، و مبتدع في العقيدة

والله يهدي الى الحق و يهدي السبيل .

مدير ادارة المجمع الفقهي الاسلامي
محمد المنتصر الكتاني

İNDEX

HUSÛSÎ ADLAR

Hz. Muhammed (Ahmed. Rasûl-i Ekrem, Rasûlullah, Rasûl, İslâm Peygamberi, Hz. Peygamber S.M):

Birçok yerde

ve

288 — 298

Hz. Emîr'ül - Mü'minîn Alî b. Ebî - Tâlib (A.M):
338 — 355

Hz. Fâtımat'üz - Zehrâ' (A.M)
356 — 366

Hz. İmâm Hasan'ül - Muctebâ (A.M)
367 — 379

Hz. İmâm Huseyn'üş - Şehîd (A.M)
380 — 397

Hz. İmâm Alî Zeyn'ül - Âbidîn (A.M)
398 — 408

Hz. İmâm Muhammed'ül - Bâkır (A.M)
409 — 418

Hz. İmâm Ca'fer'us - Sâdık (A.M)
419 — 435

Hz. İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M)
436 — 451

Hz. İmâm Aliyy'ür - Rızâ (A.M)
452 — 473

Hz. İmâm Muhammed'üt - Takıy (A.M)
474 — 487

Hz. İmâm Aliyy'ün - Nakıy (A.M)
487 — 503

Hz. İmâm Hasan'ül - Askerî (A.M)
503 — 518

Hz. Mehdî (A.F)
519 — 547

Ehlibeyt : Birçok yerde.
Ehlibeyt İmamları : Birçok yerde.

DİN, MEZHEB ve TARİKAT ADLARI

— A —

Adliyye (Adle inanlar) : 260.
Aftahıyye : 429, 437.
Agnâm (Koyunlar = Bahaîler) : 545.
Ahîler : 170, 270.
Ahmedîler, Ahmedîlik : 130
Alevîler (Ehl-i Hak. Ser-sopordegân. Sûfiyan. Sûfî Sürekleri. Gulât) : 12, 107, 149, 150, 171, 178, 180, 181, 182, 183, 189, 428, 429, 539, 542, 643.
Alp Erenler : 70.
Ashâb'ül - Adli ve't - Tevhîd (Adliyye ve Mu'tezile'ye bk.).

— B —

Babalılar : 167.
Bâbîlik. Bâbîler : 127, 183.
Bahâîlik. Bahâîler : 13, 107, 127, 129, 138, 183.
Bâtınîlik. Bâtınîler : 9, 12, 19, 90, 91, 107, 108, 124, 136, 140, 146, 147, 149, 150, 151, 165, 167, 169, 171, 183, 542, 607.
Bayrâmîlik. Bayrâmîler. Bayrâmî Melâmîleri. Hamzavîler) : 175, 180, 190, 310.
Bektâşîlik. Bektâşîler : 12, 138, 150, 171, 176, 539.

— C —

Ca'feriyye (İmâmiyye. İsnâ - Aşeriyye): Birçok yerde.
Câmîler : 149, 171.
Câfûdiyye : 416, 417.
Ceberiyye. Cebrîler: 183, 187, 189, 195, 200, 266.
Celvetiyye : 190.

— E —

Erdebîliyye (Safaviyye. Erdebil Sûfileri): 172, 174, 175, 176.
Eş'arîler. Eşâire: 202, 260, 261.
Ezelîlik. Ezelîler: 13, 545.

— F —

Fütüvvet. Fütüvvet Ehli: 85, 86, 167, 170, 175, 177, 178, 180, 183, 497.

— G —

Gulât (Alevîler'e bk.).

— H —

Hâcegân Yolu (Nakş-bendîlik): 140.
Halvetiyye : 149, 172, 190.
Hamzaviyye. Hamzavîler (Bayrâmîlik mad. e de bk.): 175, 189, 191.
Hanbelîlik. Hanbelîler: 43, 202, 209, 210, 211, 574.
Hanefiyye. Hanefîler: 88, 201, 202. 205, 207, 574.
Hâricîler. Havâric: 25, 78, 79, 155, 183, 184, 186, 187, 199, 216, 224, 239, 251, 288, 336, 356, 357, 505, 506, 568.
Harûniyye. Hâricîler: 184, 185, 186, 187.
Havâriyyûn : 297.
Hâşimiyye: 137.
Hayderiyye. Hayderîler: 149, 171.
Hristiyan. Hristiyanlık: 22, 23, 26, 143, 203, 243, 278, 331.
Hukemâ: 129, 141, 183, 300, 542, 543, 559.
Hurûfilik. Hurûfîler: 176, 183, 541.

— İ —

İmâmiyye (Ca'feriyye. İsnâ Aşeriyye): Birçok yerde.
İsmâîliyye. İsmâîlîler: 83, 88, 89, 90, 91, 107, 108, 140, 164, 165, 183, 225,
İsrâiloğulları Nakıybleri: 521.

— K —

Kaadirîlik. Kaadirîler: 150, 151.
Kaadiyânîlik. Kaadiyânîler : 13, 127, 128, 129, 183.
Kaasıtûn: 80.
Kaderiyye (Adliyye ve Mu'tezile'ye bk.).
Kaadî - Zâdeliler: 191, 192.
Kalenderiyye. Kalenderîler : 149, 172.
Karmatîler. Kaâmıta : 124, 129, 165, 432, 633.
Kerimhanîler: 183.
Keysâniyye: 137, 421, 449.

— M —

Mâlikîlik. Mâlikîler: 189, 201, 202, 203, 574.
Mansûriyye: 138.
Mârıkun. Mârıka: 80, 186.
Masonlar: 107, 138.
Mâtürîdiyye: 202.
Melâmet, Melâmetîler (Bayramiyye ve Hamzaviyye'ye de bk.): 150, 175, 191.
Mevâlî (Arab olmayan Müslümanlara verilen ad) : 8, 83, 133, 161, 353, 426.
Mezdekîler: 91.
Mısrıyye (Niyâziyye) : 140, 148.
Mufavvaza (Mu'tezile'ye de bk.): 198, 261.
Mugırıyye : 138.
Muhammese: 538.
Mûsevî - Mûseviler. İsrâiloğulları): 22, 23, 50, 91, 96, 98, 99, 100, 246, 247, 280, 292, 311, 559.
Mu'tezile: 84, 88, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 213, 239, 257, 258, 260, 261, 262, 423, 424, 437, 643.
Mücessime - Müşebbihe : 183, 193, 194, 200.
Mürcie : 183, 187, 188, 213, 239, 424, 437.
Müsta'liyye: 90.

— N —

Nâkisîn: 80.
Nakş - bendîlik : 140.
Navâsıb (Hâricîler'e bk.).
Niyâziyye (Mısrıyye'ye bk.).
Nizârîyye (Akahâniyyeî: 90.
Nusayriyye : 182, 183.

— R —

Râfızî - Râfıza : 182.
Râvendiyye: 138.
Rıfâîlik: 150.
Rum Abdalları: 149.

— S —

Sâbiîlik: 139.
Sa'dîlik: 150.
Safaviyye (Erdebîliyye'ye bk.).
Seb'iyye (İsmâîliyye'ye de bk.): 88.
Ser-sopodegân (Alevîler'e bk.).
Sûfiyye. Tasavvuf Ehli: 423, 424.

— Ş —

Şâfiyye. Şâfiîler : 173, 179, 189, 201, 204, 207, 209, 574.
Şemsîler: 149, 171.
Şeyhîlik. Şeyhîler : 543.
Şia. Şîî. Şia-i İmâmiyye: Birçok yerde.

— V —

Vâkıfa: 643.
Vehhâbîlik. Vehhâbîler: 192, 397.

— Z —

Zâhiriyye: 188, 189, 192, 193, 202, 204.
Zeydiyye. Zeydîler: 14, 16, 66, 87, 88, 90, 108, 126, 183, 225, 416, 417, 437, 596.
Zertüştîlik : 205.

SOY - BOY ve DEVLET ADLARI

— A —

Abbasoğulları: Birçok yerde.
Abdullâh'il - Eşheloğulları : 612.
Abdüddâroğulları: 344, 245.
Abdülmuttalib Soyu; Oğulları: 32, 53, 330, 343.
Acem (Arab olmayanlar): 134, 135, 150, 182.
Aclanoğulları: 59.
Akkoyunlular: 85.
Alevîler. Alî A.M Evlâdı: Birçok yerde.
Âli Buveyh: 84, 85, 164, 397.
Âmiroğulları: 496.
Anadolu Selçukluları: 86, 167, 168, 170, 207, 209.
Ansâr: Birçok yerde.
Arap, Araplar: Birçok yerde.
Ashâb, Sahâbe, Sahâbî: Birçok yerde.
Ashâb-ı Kehf : 114.
Ashâb-ı Suffa: 141, 148, 249.

— B —

Bâtınîler. Bâtınîlik: 607.
Bedir Ashâbı: 44, 46.
Bizanslılar: 505.
Bürcûmî (Temîm Boyunun kolu): 93.

— C —

Câhiliyye (İslâm'dan önceki devir): Birçok yerde.

— D —

Deylemîler: 648.

— E —

Ehl-i Beyt (A.M): Birçok yerde.
Ehl-i Sünnet (Sünnî. Sünnîler): Birçok yerde.
Emevîler (Ümeyyeoğulları) : Birçok yerde).
Endelüs Emevî Devleti: 189.
Esedoğulları: 396, 379, 497, 528.
Evs Boyu: 56, 62, 69, 73, 353.
Eyyûbîler: 85, 169, 209.

— F —

Fâtıma (A.M) Evlâdı: 68, 160.
Fâtımîler: 85, 90, 164, 165, 166, 204, 209, 524.

— G —

Ganemoğulları: 65.

— H —

Hârezmliler: 167.
Hârisoğulları: 52.
Hâşimoğulları: Birçok yerde.
Hasan (A.M) Evlâdı: 68.
Hazrec Boyu: 56, 58, 60, 62, 69, 73, 353.
Hemdan Boyu: 351, 602.
Hımyer Boyu: 416.
Huzeyme (yahut Cuzeyme) Boyu: 249.

— İ —

İbrâhîm Peygamber'in, A.M. oğulları: 294.
İlhanlılar: 167.
İran Selçukluları: 86.
İranlılar: Birçok yerde.
İsrâiloğulları: 22, 50, 133, 134, 182, 246, 247, 280, 292, 311, 559.

— K —

Kacarlar: 397.
Karakoyunlular: 85, 176.
Karamanoğulları, Karamanlılar: 176.
Kaysoğulları: 289.
Kevâkibî - Zâdeler: 174.
Kitab Ehli: 364.
Kûfeliler: 80, 82.
Kureyş: 34, 57, 61, 68, 70, 112, 113, 131, 189, 199, 208, 286, 288, 289. 315. 326, 338, 339, 346, 359, 404, 410, 521.

— M —

Memlûkler: 169.
Mer'aşî Seyyidler: 85, 166.
Mogol - Mogollar: 85, 86, 165, 167, 168.
Muhâcir - Muhâcirler: Birçok yerde.

— N —

Necranlılar: 332.
Nev - Bahtîler: 532.

— O —

Osmanlı: 12, 135, 151, 170, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 192, 194, 207, 209, 497.

— R —

Radaviyyûn (Ca'fer b. Aliyy'ün Nakıy A.M. Soyu: 488.
Romalılar: 59.
Rum Devleti: 174.

— S —

Safavîler: 470.
Saffârîler: 164.
Sakıyf Boyu: 156.
Samanoğulları: 460.
Sâsânîler: 86.
Saûdîler: 211.
Selçuklular - Selçukoğulları: 165, 167.
Sûfâoğulları: 142.

— Ş —

eyhîlik. Şeyhîler: 544.
Şirvanşahlar: 176.

— T —

Tâbiî - Tâbiîn (Tâbiîler): 44, 201, 202, 210, 211.
Tâhiroğulları: 163.
Temîm (Üseyyid Boyunun Şubesi): 93, 198.
Teym Boyu: 75.
Türk Emîrleri, Kumandanları, Askerleri): 133, 134, 164, 182, 483, 494, 497, 500.

— Ü, Y —

Üseyyid Boyu: 93, 218.

Ya'kub A.M. Evlâdı: 278.

— Z —

Zencîler: 506.

Zührevoğulları: 75, 156.

— A —

Abbâd b. Temîm: 598.
Abbâs (Abdülmuttalib oğlu) : 28, 54, 55, 57, 58, 63, 64, 66, 81, 195, 631.
Abbâs (b. Alî Emîr'ül - Mü'minînin): 341, 396.
Abbâs (II. Şah): 180, 470.
Abbâs (Ca'fer'us - Sâdık oğlu): 431.
Abbâs-ı Kummî (Şeyh. Hâcc): 635.
Abbâs (Me'mun oğlu): 461.
Abbâs (İmâm Mûsâ'l - Kâzım oğlu): 448.
Abbâs (Mu'tasım'ın kardeşinin oğlu): 499.
Abâye b. Rabî': 334.
Abdu Hayr (Ebû - Amâre) : 602, 603.
Abdullah (Abbas oğullarından): 456.
Abdullah (Ahmed b. Hanbel oğlu): 10, 210, 613.
Abdullah (Alî Asgar): 82, 380, 381, 395, 396.
Abdullah (Amr b. As oğlu): 370, 595
Abdullah (Ca'fer-i Tayyâr oğlu) 339
Abdullah (Ca'fer'us - Sâdık oğlu): 429, 434, 437
Abdullah (Ebü'l - Abbâs): 161
Abdullah (Cumeyle oğlu): 345
Abdullah (Cübeyr oğlu): 122, 345, 561, 619.
Abdullah (Ebû - Hâşim Muhammed b. Hanefiyye oğlu): 137
Abdullah (Ebû - Râfı oğlu Ubeydullah'ın oğlu): 631.
Abdullah (Ebû - Tâlib oğlu Ca'fer oğlu Muâviye'nin oğlu): 161
Abdullah (Hanzala oğlu): 402
Abdullah (Hz. Peygamber'in, S.M. oğulları): 294
Abdullah (Münzir oğlu): 344
Abdullah (Sinan oğlu): 424
Abdullah (Zübeyr oğlu): 78, 81, 153, 158, 185, 215, 386, 392, 411, 583, 620
Abdullah b. Abdülmuttalib: 288, 338
Abdullah b. Abdürrahmân'ı Asamm-ı Mesmaî: 627
Abdullah b. Alî b. Abbâs: 440

Abdullah b. Arkam: 133
Abdullah b. Âs: 133
Abdullah b. Atâ: 410
Abdullah b. Bukeyr: 432, 639
Abdullah b. Ca'fer'il - Hımyerî 517, 531
Abdullah b. Cendüb: 426, 471
Abdullah b. Ebû - Selûl: 120
Abdullah b. Ebî-Ya'lâ: 416
Abdullah b. Hâlid b. Üseyyid: 132
Abdullah b. Hasan'il - Müctebâ: 407.
Abdullah b. Harb'il - Kûfiyy'ir - Râvendî: 138
Abdullah b. Hasan'il - Müsennâ b. Hasan'il - Müctebâ: 422
Abdullah b. İmrân: 578
Abdullah b. Mes'ûd: 67, 76, 92, 105, 111, 133, 215, 217, 218, 219, 286, 337, 570, 578, 602, 610, 614, 617
Abdullah b. Meymûn'il - Kaddâh: 107, 108, 415
Abdullah b. Mugıyrat'il - Bucelî: 639
Abdullah b. Muhammed'il Ansârî: 118
Abdullah b. Muhammed-i Cebele: 637
Abdullah b. Muhamed'i Esedî: 416
Abdullah (İbn'il-Hanefiyye oğlu Ebû - Hâşim): 642
Abdullah b. Muhammed'il - Hâşimî (Medîne Vâlisi): 489
Abdullah b. Muhammed Rızâ'yı Kâzımî (Seyyid): 635
Abdullah b. Mûsâ'l - Kâzım: 447, 448
Abdullah b. Müskân: 432, 639
Abdullah b. Ömer: 74, 81, 198, 243, 286, 370, 386, 409, 526, 583, 585, 592, 610
Abdullah b. Sebe': 91, 96, 103, 116, 124, 129
Abdullah b. Sûryâ: 12
Abdulah b. Şakıyk: 575
Abdullah b. Şerîk: 415
Abdullah b. Tâhir: 461
Abdullah b. Ümmü Mektûm: 53, 55
Abdullâh b. Yahya'l - Hadramî: 387
Abdullah b. Zeyd'il - Ansârî: 596
Abdullah b. Zeyd'il - Mâzenî: 599
Abdullâh-ı Aftah (İmâm Ca'fer'us - Sâdık oğlu): 437, 485.
Abdullâh'il Bâhir: 398.
Abdullâh'il - Borkıy : 407.
Abdullâh-ı Hayyât : 525.
Abdullâh'il - Mamakaanî (Şeyh. Hâcc) : 637.
Abdullâh'in - Necâşî (Ebu - Buceyr'il - Esedî): 428.
Abdullâh'ıs - Sagıyr (İmâm

Mûsâ'l - Kâzım A.M. oğlu): 448.
Abdullâh'is - Seffâh : 68, 205, 422, 440.
Abdül - Azîm-i Hasenî (Şah): 114, 447, 520, 634.
Abdül'Azîz : 192, 425.
Abdül'Azîz-i Dihlevî (Gulâm-ı Hakîm. Şâh): 123.
Abd'ül - Bahâ : 545.
Abdülbâki (Seyyid) : 178.
Abdülbâkıy (La'lî - zâde. Seyyid) : 310.
Abdülhamîd II (Sultan) : 181.
Abdül - Huseyn Şeref'üddîn'il-Âmilî (Seyyid) : 105, 158.
Abdülkaahir-i Bağdâdî (Ebû-Mansûr) : 103, 107, 645.
Abdü'kaadir-i Giylânî : 151.
Abdüllâtif (Sadreddîn-i Konevî Tekkesi Şeyhi) : 174.
Abdüllâtif b. Alî b. Ahmed-i Hârisiyy-i Âmulî : 635.
Abdülmelik : 138, 158.
Abdülmelik b. A'yen: 414.
Abdülmelik (Mervanoğlu) : 411, 413.
Abdülmelik (Vezîr) : 499.
Abdülmuttalib : 289, 338, 339, 341, 449.
Abdülmü'min : 540.
Abdülvâhid'il - Ansârî : 129. 648.
Abdülvâhid Zâhid-i Tabarî : 648.
Abdurrahmân b. Ahmed'il - Kevâkibî : 182.
Abdürrahmân b. Avf : 56, 59, 61, 66, 75, 304, 349, 526, 592, 593.
Abdürrahmân b. A'yen : 414.
Abdürrahmân (Ebü - Bekr oğlu) : 81, 386, 419.
Abdürrahman (Ubeydullah b. Abbas oğlu) : 159, 374.
Abdürrahman (Udeys oğlu) : 91.
Abdürrahman b. Mülcem: 158, 186, 356, 373.
Abdürrahîm b. Rûh'il - Kasîr: 329, 330.
Abdürrahîm'il - Hayyât : 101.
Âd : 311.
Âdem Peygamber (A.M) : 89, 148, 203, 206, 244, 245, 257, 264, 275, 278, 281, 291, 310, 354, 535, 551.
Adud'ud - Devle (Ebû - Şucâ' Fenâ Hosrev b. Rüknü'üd - Devle Hasan) : 85, 397.
Afşın : 497.
Ahî Mûsâ : 170.
Ahnef (Kays oğlu) : 198.
Ahnes b. Şurayk : 156.
Ahmed I. (Sultan) : 190.
Ahmed (Sultan İlhanlı) : 397.
Ahmed (Übeydullah b. Yahya b. Hakan) : 507.
Ahmed Alî : 525.
Ahmed b. Ebî - Dâvûd (Kadı): 483.
Ahmed b. Ebû - Dâvûd : 210.
Ahmed b. Ebi'n - Nasr : 639.
Ahmed b. Ebî - Ya'kub : 647.

Ahmed b. Hamza b. Elyasa' : 533.
Ahmed b. Hanbel : 23, 24, 31, 36, 43, 50, 65, 84, 100, 123, 162, 202, 206, 209, 210, 211, 213, 215, 331, 333, 336, 383, 406, 499, 526, 552, 575, 576, 579, 598, 599, 602, 603, 610, 611, 612, 613, 622.
Ahmed b. Hâris : 459.
Ahmed b. Hilâl'il - Kerhî : 139, 536.
Ahmed b. İbrâhim: 503.
Ahmed b İshak b. Sa'd'il - Kummî : 528, 529.
Ahmed b. İshak'il - Aş'arî : 533.
Ahmed b. Mufaddıl : 118.
Ahmed b. Muhammed b. Ammâr'ıl - Kûfî : 629.
Ahmed b. Muhammed-i Bazantî : 455, 475, 485.
Ahmed b. Muhammed b. Hâlid'il - Barkıy : 647.
Ahmed b. Muhammed b. İsâ-l Aş'arî : 488.
Ahmed b. Muhammed b. Ishak Nişabûrî : 459.
Ahmed b. Muhammed'i Kummî (Şeyhi Kummiyân): 471, 627.
Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub'ir - Râzî : 646.
Ahmed b. Muhammed Seyyârî : 627, 629.
Ahmed b. Muîn : 158.
Ahmed b. Mûsâ : 116.
Ahmed b. Mûsâ'l Kâzım: 447.
Ahmed b. Yahyâ : 158.
Ahmed Emin : 124.
Ahmed Fârûkiyy-ı Serhendî : 141.
Ahmed-i Ahsâî : 128, 543, 545.
Ahmed Muhammed Cemâl : 525.
Ahmed Müderris Vahîd : 407.
Ahmed'üz Zencânî : 407.
Âişe (Ebu - Bekr kızı Ümm'ül-Mü'minîn): 52, 54, 65, 76, 78, 81, 91, 94, 110, 117, 155, 185, 215, 219, 287, 358, 379, 383, 589, 591, 602, 612, 632.
Âişe (Rüstem Paşa kızı): 90.
Aka Bozorg-i Tekrânî : 433, 638.
Aka Hân-ı Mahallâtî : 90.
Akıykıy'i Behşâyişî : 512.
Akıyl (Ebû - Tâlib oğlu) : 28, 338, 341.
Akıylî : 113.
Ak Şemseddin 175.
Akyazılı (İbrâhîm-i Sânî): 150.
Alâ-i Hadramî : 39.
Alemdar (Mustafa Paşa): 181.
Alî (Ca'fer'us Sâdık oğlu) : 431, 478, 486, 510.
Alî (Ebû - Râfı' oğlu): 632, 639.
Alî (Ebû - İmrân oğlu) : 465.
Alî (Hişâm oğlu. Bağdad vâlisi) : 465.
Alî (İmâm Muhammed'ül - Bâkır (A.M) oğlu : 409.
Alî Asgar (b. İmâm Huseyn A.M) : 82, 380, 395.

Alî b. Ahmed'il - Kûfî : 646.
Alî b. Ca'fer (b. Nuh b. Alî b. Huseyn A.M) : 468.
Alî b. Ca'fer'üs - Sâdık (A.M): 477.
Alî b. Cehm : 495.
Alî b. Eb'ül - Âs : 295.
Alî b. Esbât : 475, 485.
Alî b. Hasan : 472.
Alî b. Hasan b. Faddâl : 627.
Alî b. Huseyn-i Bağdâdî: 525.
Alî b. Huseyn b. Mâhân : 456.
Alî b. İbrâhîm b. Hâşim: 418, 627, 629.
Alî b. Îsa : 457.
Alî b. İsmâîl b. Ca'fer'us - Sâdık : 443, 444.
Alî b. Muhammed : 116, 640.
Alî b. Nu'mân'il - Ahvel : 437.
Alî b. Otamış : 514.
Alî b. Râfı' : 406.
Alî b. Suveyd'is - Sâî : 450.
Alî b. Tâhın : 116.
Alî b. Yaktıyn : 449, 453.
Alî Hân-ı Şîrâzî (Seyyid) : 407.
Alî Kuşcı : 35, 44, 74, 118, 619.
Alî Muhammed (Bâb) : 544, 545, 546.
Aliyy b. Muhammed'is - Samurî (Ebü'l - Hasan) : 532, 533.
Aliyye : 116.
Aliyy'ül - Asgar (İmâm Zeyn'-ül - Âbidîn A.M. oğlu) : 398.
Aliyy-i Erdebîlî (Hâce Alâeddîn Alî): 174, 175, 176.
Aliyy-i Siyah-pûş (Hâce Aliyy-i Erdebîlî'ye bk.).
Aliyy'ül - Kaarî : 135, 213, 239, 241, 522, 523.
Aliyy'ül - Avsat (b. İmâm Huseyn A.M.) 380.
Aliyy'ül - Veşşâ' : 268.
Allâme-i Hıllî (İbn'ül - Mutahhar Cemâlüddîn Hasan) : 121, 122, 167.
Aliyy'ül - Müttakıy: 522, 598, 599, 603.
Alp Arslan : 165.
Âlûsî Şihâbüddîn Mahmud : 113, 119, 120, 123, 124, 196, 617.
A'meş Süleyman : 426, 576, 620.
Ammâr : 7, 65, 68, 91, 92, 133, 268, 287, 325,326, 362, 369, 370, 372, 373, 526, 562, 563, 564, 565, 566, 570, 631, 632, 640, 641.
Âmine (Veheb Kızı) : 288, 289.
Âmir (Abdullah oğlu) : 415.
Amr (Abdü Veddoğlu) : 79, 158. 169, 345, 346, 356.
Amr (Âs oğlu): 158, 185, 370.
Amr (Dînâr oğlu) : 415, 425.
Amr (Saîd'ül - Aşdak oğlu) : 390, 411.
Amr (Ubeyd oğlu) : 198.
Amr (Zencî Köle) : 340.
Amr b. Hamık'ıl - Huzzâî :

159, 370, 371, 377, 378, 450, 471.
Amr b. Şimr : 130.
Amr b. Veheb'il - Cumahî : 38, 120.
Arap Kisrâsı (Muâviye) : 76, 132, 353.
Arfaca : 196.
Âs (Said oğlu) : 344.
Asbag b. Nübâte : 632.
Âsım b. Adıyy : 59.
Âsım (Kıraat İmâmlarından) : 595, 629.
Askalânî : 624.
Aşca'us - Sülemî : 425.
Âşık Paşa - zâde : 176.
Atâ : 122, 156, 619.
Atıyye : 92, 93.
Atmaca : 180.
Attâr Ferîdüddîn : 166, 167.
Avf (Hâris oğlu) : 344.
Avn (Ebû - Râfı' oğlu Ubeydullah oğlu) : 632.
Avn b. Selâm : 576.
Ayn'ül - Kuzât-ı Hemedânî : 13, 147.
Ayyâşî (Ebû - Nasr) : 593, 627, 629.
Âyetî (Abd'ül - Huseyn) : 127.
Azîz'üddîn-i Nesefî : 13, 148.

— B —

Baba İlyâs-ı Horasânî : 167, 540.
Baba İshak : 167, 540.
Bâbek : 497.
Bagavî (Abdullah) : 118, 123, 334, 336.
Bahâî (Şeyh. Muhammed b. Huseyn) : 407, 637, 645.
Barkıy (Ebû - Ca'fer Ahmed) : 637, 638.
Barkuk : 169.
Batâinî (Hasan b. Alî) : 629.
Batlamyos : 146.
Baycu : 168.
Bâyezîd II. (Sultan) : 170.
Bayhakıy (Ahmed b. Hasan): 30. 35. 36. 122. 333. 367, 383, 582, 583, 588, 609, 613, 622.
Bayrâm-ı Velî (Hacı) : 175, 189, 190.
Bayzâvî (Kaadî. Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer) : 115, 123.
Bedreddin (Simavna Kadısı-oğlu. Şeyh Mahmûd) : 148, 171, 200, 540, 542.
Bedrüddîn'ül - Kâzımî (Seyyid) :129.
Bektaş (-ı Velî. Hacı) : 169, 170, 540.
Behcet'ül - Baytâr : 216.
Belâzürî (Ahmed b. Yahyâ) : 14, 414.
Belhî : 563.
Berâ' b. Âzib : 63, 66, 563.

Besâsîrî : 165.
Beşîr Ağa (Lebenî. Sütçü) 191.
Beşîr b. Sa'd : 60, 61, 72.
Beşşâr b. Burd : 440.
Bezi'ul - Hâik : 139.
Bezzâr (Ahmed b. Ömer) : 123, 526.
Bısâtî : 178.
Biki Aka (Uzun Hasan'ın kızı) : 176.
Bilâl. Bilâlî (Muhammed b. Alî b. Bilâl'e bk.).
Bilâl-i Habeşî : 27, 360, 562.
Birinci Halîfe (Ebû - Bekr'e de bk.) : 10, 25, 26, 51, 52, 74, 95, 123.
Börklüce Mustafa : 171.
Buhârî : Birçok yerde.
Bukeyr b. A'yen : 414, 424.
Bureyd b. Muâviyet'il - Iclî : 415, 424.
Buraydat'ül - Eslemî : 583, 640.
Burhâneddîn (Mâlikî Kadısı): 169.
Bünan (Beyan. Sem'ân oğlu): 137.
Bünyâmîn (Ayaşlı) : 190.
Büseyr'ür - Rehhâl : 415.
Büsr b. Ertât : 159, 374.
Büsr b. Saîd : 599.
Boğa : 494, 505.

— C —

Câbir (Abdullâh'il - Ansarî oğlu) : 50, 130, 220, 244, 286, 324, 583, 588, 590, 592, 609, 610, 614, 617, 629.
Câbir b. Yezîd-i Cu'fî : 117, 414, 415, 417, 418, 555, 577, 625.
Câbir b. Zeyd : 577.
Ca'fer b. Ebî - Tâlib (Tayyâr): 28, 325, 331, 338, 401, 483, 517.
Ca'fer (İmâm Huseyn oğlu) : 380, 381.
Ca'fer (İmâm Kâzım A.M. oğlu) : 448.
Ca'fer b. Süleyman: 118.
Ca'fer b. Ziyâd : 118.
Ca'fer (İmâm Hasan oğlu Hasan'ın oğlu) : 162.
Ca'fer (Kâşif'ül - Gıtâ') : 217.
Câhız (Amr) : 106, 114, 118.
Cemâleddin (Şeyhulislâm) : 181.
Cerîr b. Abdullah : 242, 406, 410, 414, 526, 534, 535, 583.
Cerîr b. Abdülhamîd : 118.
Câbir b. Bâhir : 525.
Câbir b. Ebî - Bekr b. Muhammed : 406.
Câbir b. Hayyan : 425, 426, 427, 432, 433, 648.
Ca'fer b. Alî : 116.
Ca'fer (b. İmâm Aliyy'ün - Na-

kıy A.M) : 488, 501, 507, 515, 516.
Ca'fer (b. İmâm Mûsâ'l - Kâzım A.M) : 448.
Ca'fer b. Süheyl'is - Saykal : 517, 533.
Ca'fer (Ebû - Hâşim) : 504.
Ca'fer (İmâm Rızâ A.M. oğlu) : 452.
Ca'fer b. Muhammed b. Eş'as) : 443.
Ca'fer b. Muhammed'in - Nevfelî : 476, 485.
Ca'fer-i Bermekî : 443.
Câmî Abdürrahman : 465, 466.
Celûdî : 465, 466, 647.
Cemâlüddin Ahmed b. Tâvûs (Ebü'l - Fazâil. Seyyid) : 637.
Cemîl (Derrâc oğlu) : 424, 429, 431, 639.
Cemîl (Sâlih oğlu) : 424.
Cevâd Fâzıl : 467, 539.
Cevâd Muhammed'ül - Belâgıy : 217, 526.
Cimri : 168, 540.
Cu'de : 158, 378.
Cumay' b. Umayre : 118.
Cübeyr b. Mut'ım : 286.
Cühenî : 619.
Cühm b. Safvân : 187, 188.
Cüneyd (b. Şeyh-i Şah İbrâhîm) : 174, 176, 181, 182.

— D —

Dahhâk : 113, 122, 306, 406.
Dâi'l - Kebîr Hasan : 396.
Dâi's - Sagıyr Muhammed (Zeyd oğlu) : 396.
Dolgoroki (Prens) : 545.
Danyâl Peygamber A.M. : 329.
Dâremî : 611.
Dârukutnî : 96, 520 526.
Dâvud b. Alî : 188, 596.
Dâvud b. Süleyman : 453.
Dâvud b. Zeyd'in - Nisâbûrî: 516.
Dâvud (Hasan'ül - Müsennâ oğlu) : 221.
Dâvud Peygamber A.M. : 99, 236, 275, 307, 311, 313.
Deccâl : 525, 546.
Demîrî (Muhammed) : 215.
Dı'bil : 251, 460, 469, 470, 473, 491.
Dırâr : 199, 345.
Du'sûr : 38.

— E —

Ebû - Avn : 613.
Ebân b. Osman : 432, 639, 646.
Ebân b. Taglib : 117, 118,

404, 406, 415, 425, 433, 626, 627, 629, 643.
Ebî - Habbe : 596, 597.
Ebû - Abbâd : 478.
Ebû - Abdullâh'il - Cüdelî : 118.
Ebû - Abdullâh'il - Kâtib'il - Bısrî : 629.
Ebû - Abdullâh'il - Mehdî (Muvahhıdîn Devleti Kurucusu) : 540.
Ebû - Abdullâh'il - Muallâ : 123.
Ebû - Abdürrahman : 406, 629.
Ebû - Ahmed : 504.
Ebû - Ahmed'il - Mihrcânî : 140.
Ebû - Amr Osmân b. Saîd : 529, 595.
Ebû - Azîz : 345.
Ebû - Basîr : 328, 415, 418, 424, 433, 625, 629.
Ebû - Bekr b. Abdullah b. Îsâ : 244.
Ebû - Bekr (I. Halîfe) : 31, 48, 51, 52, 55, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 73, 93, 94, 100, 111, 121, 145, 152, 58, 208, 212, 304, 347, 350, 351, 414, 419, 582, 619, 622; 582, 587.
Ebû - Bekr-i Bâkıllânî (Muhammed b. Tayyıb) : 44, 645.
Ebû - Bekr-i Cu'fî : 637.
Ebû - Bekr'il - Sessâr : 100, 118.
Ebû - Bekr-i Fehfekî : 505.
Ebû - Bekr-i Isfahânî (Hâfız): 115.
Ebû - Bekr-i Râzî (Muhammed b. Zekeriyyâ) : 37, 41, 59.
Ebû - Ca'fer'il - İskâfî : 106, 114, 118.
Ebû - Ca'fer'in - Nahhâs: 122.
Ebû - Ca'fer Nuaym'il - Ahvel : 426.
Ebû - Cehl : 292, 362.
Ebû - Cervel : 350.
Ebû - Dâr : 362.
Ebû - Dâvud : 23, 95, 100, 113, 216, 331, 406, 526, 586, 599, 605, 609, 611, 613, 622.
Ebû - Duâme : 500, 520.
Ebû - Eyyûb'il - Ansârî : 7, 67, 340, 522, 640.
Ebû - Hâlid'ül - Kâbülî : 639.
Ebû - Hamzat'is - Sümâlî : 406, 425, 439, 629.
Ebû - Hamza Sâbit'is - Sümâlî : 118.
Ebû - Hâmid : 425.
Ebû - Hanîfe (Nu'mân b. Sâbit) : 84, 162, 168, 169, 188, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 212, 213, 216, 424, 425, 579, 580, 590, 601, 609.
Ebû - Hârûn'il - Mekfûf : 415.
Ebû - Hâşim (Abdullah) : 421, 510, 513, 514, 517.
Ebû - Hâşim-i Kûfî : 142, 144.
Ebû - Hâşim-i Kuşeyrî : 460.

Ebû - Heysem b. Teyyihân : 640.
Ebû - Hubeyre : 205.
Ebû - Huneyf : 424, 425, 580.
Ebû - Hüreyret'il - Iclî : 425.
Ebû - Hüreyre : 26, 158, 218, 242, 526, 567, 582, 601, 609.
Ebû - İshak : 597.
Ebû - Katâde : 219, 584.
Ebû - Kırra : 253.
Ebû - Küreyb : 576.
Ebû - Leheb : 32, 111, 341.
Ebû - Leylâ : 425.
Ebû - Lübâbet'il - Ansârî : 120.
Ebû - Lü'lüe : 75, 132.
Ebû - Matar : 603.
Ebû - Muhammed'il - Vecnâî : 533.
Ebû - Muhnef Lût : 647.
Ebû - Mûsâ'l - As'arî (Ebü'l - Hasan Alî) : 105, 201, 202.
Ebû - Mûsâ'l - Aş'arî : 371.
Ebû - Muâviye : 576.
Ebû - Muâz : 113.
Ebû - Müslim (-i Horasânî) : 84, 87, 129, 160, 161, 422, 440.
Ebu'n - Nadr : 414, 619.
Ebû - Nuaym (Ahmed b. Abdullah b. Abdullah) : 36, 123, 418, 425, 520, 526, 600.
Ebû - Nuvâs : 461.
Ebû - Osmân'il - Mâzenî : 626.
Ebû - Ömer b. Alî : 425.
Ebû - Râfı' İbrâhîm : 631, 633.
Ebû - Sabbâh'ıl - Ketânî : 424.
Ebû - Saîd Bahâdır Han : 167.
Ebû - Saîd b. Muallâ : 218.
Ebû - Saîd'il - Eşecc'il - Kûfî : 118.
Ebû - Saîd'il - Hudrî : 219, 243, 526, 609, 617.
Ebû - Sâlih : 629.
Eba - Sehl-i Nev-bahtî : 432, 643.
Ebû - Seleme : 422.
Ebû - Süfyan : 26, 27, 58, 70, 94, 113, 195, 344, 568.
Ebû - Süleyman Muhammed Mı'şer'il - Büstî : 140.
Ebü's - Salt (Abdüsselâm b. Sâlih) : 469, 473.
Ebû - Tâlib A.M. : 30, 32, 33, 35, 41, 111, 112, 113, 114, 289, 290, 315, 338, 339, 340, 341, 457, 461.
Ebû - Tâlib-i Mekkî : 406.
Ebû - Ubeydullâh'il - Mehdî : 540.
Ebû - Ubeyd Kaasım b. Selâm : 625.
Ebû - Ubeyde : 56, 59, 60, 61, 66, 610.
Ebû - Ümâmet'il - Bâhilî: 334, 609.
Ebû - Ümeymet'il - Kûfî : 625.
Ebû - Üsâme : 526.
Ebû - Vâkıdî : 359.
Ebû - Ya'fûr : 417.
Ebû - Yahya'l - Esedî : 406.
Ebû - Ya'lâ Hamza : 637.
Ebû - Ya'lâ Muhammed : 645.

Ebû Yûsuf (Yahyâ b. İbrâhîm) : 207, 209, 425, 510.
Ebû - Ber'a : 597.
Ebû - Zerr'il - Gıfârî : 7, 30, 36, 37, 65, 67, 76, 91, 92, 127, 133, 211, 275, 325, 522, 570, 571, 617, 631, 633, 640, 641.
Ebû - Zebyan : 605.
Ebû - Zucybi Huzelî : 57.
Ebü'l - Âs. (Abd'ül - Uzzâ Rabı' oğlu) : 295.
Ebü'l - Abbâs b. Abd'ül - Mü'-min'il - Magrıbî : 526.
Ebül' - Ahvas : 597.
Ebü'l - Atâhiyye: 440, 441, 497, 648.
Ebü'l - Aynâ': 497.
Ebü'l - Buhterî: 162.
Ebü'l - Cârûd Ziyâd b. Münzir: 415, 416.
Ebü'l - Câzim'il - A'rac: 406.
Ebü'l - Esved'id - Düelî: 628.
Ebü'l - Evca': 429.
Ebü'l - Ferec (Alî b. Huseyn): 123, 406, 457, 461.
Ebü'l - Fidâ (Ismâîl b. Alî): 92.
Ebü'l - Fütûh'ır - Râzî: 630.
Ebü'l - Haccâf b. Avf: 118.
Ebü'l - Hasan Aliyy b. Hârûn'iz - Zincanî: 140.
Ebü'l - Hasan Dârim: 627.
Ebü'l - Hasan Muhammed: 627.
Ebü'l - Hasan'is - Sımsât: 648.
Ebü'l - Hattâb Muhammed b. Zeyneb: 89, 108, 428.
Ebü'l - Velîd : 597.
Ebü's - Suûd (İmâdî Muhammed) : 115, 123.
Ebü's - Şeyh (Abdullah) : 123.
Ebü'z - Zübeyr : 576.
Edhem Rûhî Fıglalı : 18.
Elyasa' A. M. : 275.
Eminî (Abd'ül - Huseyn Ahmed) : 43, 46, 124.
Emîn (Hârûn'ür - Reşîd'in oğlu) : 456, 457, 464.
Emîr Buhârî (Emîr Sultan Şemsüddin Muhammed) : 179.
Emîr Sikkînî : 175, 189.
Enes b. Mâlik : 30, 34, 64, 286. 348, 526, 581, 582, 583, 584, 585, 587, 588, 598, 609, 610, 611.
Enûşirvan : 470.
Ergun Han : 167.
Erkân-ı Erbaa : 67.
Ertât (Şurhabîl oğlu) : 345.
Ertuğrıl (Sultan Otman'ın babası) : 170.
Esed : 338.
Eslem (Ibn'ül - Hanefiyye'nin kölesi) : 415.
Esmâ (Abdürrahman b. Ebî - Bekr kızı) : 419,
Esved'ün - Nahaî : 374.
Eş'as (Kays oğlu) : 379.
Eslem (Zeyn oğlu) : 198.
Esmâ' (Abdürrahman b. Ebî - Bekr'in kızı) : 415, 419.

Eşheb : 578.
Evhadeddîn-i Kirmânî : 169.
Evs b. Havlî : 64.
Evs : 599, 605.
Evzâî (Ebû - Amr Abdürrahman) : 206, 406, 414, 580.
Eyyub b. Hasan : 406.
Eyyûb Peygamber A.M. : 275.
Eyyûb'üs - Süfyânî : 425.

— F —

Fahreddîn-i Acemî : 148.
Fahreddin i Irâkıy : 169.
Fahreddîn-i Râzî : 35, 43, 113, 118, 123, 331, 334, 579, 580, 582, 583, 584, 585, 595, 596, 619.
Fahr'üd - Devle : 648.
Fâris b. Hâtem : 537.
Fâruk (Hz. Alî A.M) : 35, 313, 370.
Fâtıma (Esed Kızı) : 114, 338, 342, 359.
Fâtıma (Abdülmuttalib oğlu Zübeyr Kızı) : 342, 359.
Fâtıma (Hamza Kızı) : 342.
Fâtıma (İmâm Ca'fer A.M. Kızı) :419.
Fâtıma (İmâm Hasan A.M. Kızı) : 409, 418.
Fâtıma (İmâm Huseyn A.M. Kızı) : 381.
Fâtıma (İmâm Takıy A.M. Kızı) : 475.
Fâtih (II. Sultan Muhammed): 149, 174, 177.
Fazl (Abbas oğlu) : 64, 65, 66.
Fazl (Sehl-i Nev-bahtî oğlu) : 643.
Fazl b. Şâzân : 432.
Fazl b. Yesâr : 435.
Fazzâl b. Hasan b. Fazzâl : 643.
Ferrâ' : 626.
Furât (Ahnef oğlu) : 406.
Fuzâle b. Eyyub : 639.
Fazlulâh-ı Hurûfî (Şihabüddîn) : 152, 176, 541, 542.
Ferazdak : 404, 405.
Feth-i Alî Şâh (-ı Kaacâr) : 397.
Fir'avn : 147, 302.
Fîrûzâbâdî (Mecdüddîn Muhammed) : 96.
Fudayl (Yesâr oğlu) : 415, 417.

— G —

Ganî Baba (Otman Baba - Husam Şâh) : 149.
Gaybî (Seyyid) : 177.
Gazâle : 130.
Gıyâsûddîn : 92.
Gulâm-ı Muhammed b. Muhyiddin) : 124.
Gündüz : 170.

Habîb b. Ebî - Sâbit: 112, 113, 118, 406, 576.
Habîb b. Muzâhir : 72, 391.
Haccâc b. Ertât : 100, 415.
Haccâc b. Yûsuf'is - Sakafî : 159, 412, 598, 624, 641.
Hâdî (Abbâsî) : 436, 440, 441, 450, 457, 477.
Hadîce (Abdullâh'il - Mahz Kızı) : 431.
Hadîce (Umm'ül - Mü'minîn A.M) : 289, 290, 291, 294, 338, 357, 358.
Hadîs (Selîl. Süsen. Cedde) : 583.
Hakem b. Âs : 132.
Hakem b. Uteybe : 118.
Hakem b. Uyeyne : 410, 424, 618.
Hakem b. Umeyr'üs - Sümâlî : 583.
Hâkim : 310, 6001, 622, 637, 647.
Hâkim-i Nîşabûrî : 31, 43, 94, 115, 118, 122, 123, 334, 337. 358, 456, 522, 526, 581.
Hakîm b. Ebû - Nuaym : 415.
Hakîm b. Suhayb'is - Sayrafî : 406.
Hakîme Hâtun : 503, 529.
Halebî : 406.
Hâlid b. İmran : 337.
Hâlid b. Saîd b. Âs : 640.
Hâlid b. Saîd : 66.
Hâlid b. Mes'ûd : 159.
Hâlid b. Muhalled : 118.
Hâlid b. Velîd : 66, 73, 345, 349, 351.
Hâlid b. Zeyd b. Muâviye : 427.
Halîl b. Ahmed (Arûzî) : 648.
Halîl Paşa (Vezîr) : 174.
Hâmân : 302.
Hamdûn : 648.
Hammâd b. Îsa : 639.
Hammâd b. Mûsâ : 406.
Hammâd b. Osman : 639.
Hamîde-i Berberiyye : 405, 414, 418, 435.
Hamîdüddîn (Hâmid-i Aksatâyî) : 175.
Hamîd'üt - Tavîl : 582.
Hammâd b. Îsâ : 118, 432.
Hammâd b. Osman : 416, 472.
Hammûyî : 123.
Hamrân : 414, 415, 416, 417, 418, 424, 496, 599.
Hamrân b. A'yen : 629, 643.
Hamvînî : 324.
Hamza (Abdülmuttalib oğlu): 325, 342, 344, 401.
Hamza Balı : 175, 191.
Hamza b. Habîb-i Zeyyât: 625, 628, 629.
Hamza b. İmâm Mûsâ'l - Kâzım (A.M) : 447.
Hamza (Kıraat İmâmlarından) : 595.
Hamzâvî (Hasan) : 123.

Hamzat'ül - Berberî : 139.
Hanzala (Ebû - Süfyan oğlu) : 344.
Hâris b. Abdullâh : 118.
Hâris b. Hâris : 599.
Hârisî (Tâhir) : 627.
Hâris b. Hsayra : 118.
Hâris (Mervan'ın Kardeşi) : 132.
Hars (Abdümenaf oğlu Nu'mân'ın oğlu) : 114.
Harîz b. Osman : 158.
Harmele (Amr oğlu) : 344.
Hârun Peygamber A.M. : 33, 34, 158, 173, 275, 310, 313, 342, 343, 349.
Hârûn'ür - Reşîd : 93, 126, 163, 207, 208, 396, 436, 439, 441, 442, 443, 445, 450, 451, 456, 461, 465, 466, 469, 485, 496.
Hasan (İmâm Hasan A.M. oğlu Ca'fer oğlu) : 162.
Hasan b. Alî : 116.
Hasan b. Alî b. Fazzâl : 627, 639.
Hasan b. Aliyy-i Harrân : 646.
Hasan b. Aliyy-i'l - Veşşâ' : 162, 427.
Hasan b. Cehm : 469, 472, 478.
Hasan b. Hayy : 118.
Hasan b. Mahbûb : 639, 640.
Hasan b. İmâm Rızâ A.M. : 452.
Hasan b. Muhammed'il - Hanefiyye : 406.
Hasan b. Muhammed (İbn Baba) : 537.
Hasan b. Mûsâ'n - Nevbahtî : 533, 540, 643, 645.
Hasan b. Sehl : 448, 463 465, 482.
Hasan b. Zeyd-i Alevî : 85, 164, 496.
Hasan-ı Bısrî : 112, 122, 142, 198, 248, 249, 425, 596, 612.
Hasan Şabbâh : 90.
Hasan Saîd (Şeyh) : 15, 16, 17.
Hasan'ül - Müselles : 162.
Hasan'ül - Müsennâ : 221, 367.
Hasan'üş - Şerîî : 139, 536, 537.
Hassân b. Sâbit : 37, 42, 43.
Hâşimî : 204.
Hatâyî (Şâh İsmâîl-i Safavî): 178, 180.
Hâtıb b. Beltaa : 561.
Hatîb-i Bağdâdî : 414, 467, 544, 546, 582, 583.
Hatîb-i Hârezmî (Muvaffak b. Ahmed) : 43.
Hâşim (Hz. Peygamber'in, S. M, cedleri) : 208.
Havvâ A.M. : 148.
Hayder Baba : 181.
Hayder (Şeyh Cüneyd'in oğlu) : 176, 177, 182.
Herseme b. A'yen : 462, 469, 472.
Heytemî : 123, 383, 613.

Hımmânî (Muhammed b. Alî): 495.
Hıskânî (Hâkim Abdullah) : 123, 325.
Hızır Dede : 190.
Hızır Peygamber A.M. : 146.
Hibetüddîn-i Şehristânî : 643.
Hilâlî : 536, 537.
Hîzran'ül - Mersiyye (İmâm Rızâ'nın, A.M. Vâlideleri) : 452, 474.
Hişâm b. Abdülmelik : 87, 205, 403, 408, 411, 412, 420, 583, 624.
Hişâm b. Hakem : 103, 106, 107, 424, 433, 614, 640, 643.
Hişâm b. Ismâîl : 403.
Hişâm b. Sâlim : 643.
H. M. T. Dr. : 128.
Hoda-bende Muhammed Han: 85, 167.
Hubâb b. Ert : 566.
Hubâb b. Munzir : 60, 61, 325.
Hubeybe Ebû - Mis'ab oğlu) : 345, 475.
Hucr b. Adıyy : 159, 196, 377, 378, 387, 571, 641.
Hucr b. Zâide : 415, 416.
Hûd Peygamber A.M. : 275.
Hulagu : 90, 167.
Hurr'il - Âmilî : 105.
Hurkus b. Zübeyr (Zü'l - Huvaysara) : 185.
Husâmeddin (Ankaravî): 191.
Husam Şah (Ganî Baba. Otman Baba) : 149.
Huseyn b. Alî b. Hasan A. M.: 440, 441.
Huseyn b. İmâm Nakıy A.M. : 501.
Huseyn (Allâme-i Nûrî) : 635.
Huseyn Alî (Mirzâ. Bahâ) : 127, 544, 545.
Huseyn Diyârbekrî (Kadı) : 525.
Huseyn b. Gaybî (Seyyid) : 177, 180.
Huseyn Muhammed (Şeyh Âlü Kâşif'il - Gıtâ') : 217.
Huseyn b. Mansûr'il - Hallâc: 13, 139, 147, 538, 539, 643.
Huyen b. Rûh : 532, 536.
Huseyn (Pir - Zâde-i Giylânî): 177.
Huseyn'ül - Asgar : 398.
Huseyn b. Yesâr : 476, 485.
Huzeyfe : 66, 281, 526, 550, 609.
Huzeyme b. Sâbıt : 370, 640.
Hüdâyî (Azîz Mahmûd) : 190.
Hürmüzân : 75, 132.

— I, İ —

Iclî : 604, 610.
Iyâd b. Abdullâh'il - Kureşî : 610.
Iyâd (Kaadî) : 618.
İbn Abbâs (Abdullâh) : 25, 30, 37, 50, 51, 70, 100, 111, 112,

113, 114, 122, 215, 242, 286, 325, 333, 336, 337, 358, 337, 358, 372. 377, 378, 383, 384, 393, 526, 575, 576, 577, 581, 583, 588, 589, 592, 593, 597, 598, 605, 609, 612, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 626, 628, 629.
İbn Arabî (Muhyi'd-dîn : 146, 175, 541, 542.
İbn Âmir : 595.
İbn Asâkir (Alî b. Hasan) : 92, 123, 522, 526.
İbn Âzürâ : 120.
İbn Batûta : 470.
İbn Cerîr-i Tabarî (Muhammed) : 30.
İbn Curayh : 415, 424, 425, 620.
İbn Cübeyr (Abdullâh b. Cübeyr'e bk.).
İbn Dâvûd (Ebü'l - Hasan Muhammed b. Ahmedi Kummî): 637.
İbn Dînâr : 620.
İbn Dureyd : 627, 648.
İbn Ebî - Leylâ : 599.
İbn Ebî - Şeybe : 588, 613, 614.
İbn Ebî - Bekr (Muhammed b. Ahmed) : 92.
İbn Ebî - Hâtem (Abdürrahmân b. Muhammed) : 95, 123, 133, 334.
İbn Esîr (Alî b. Muhammed) : 92, 158.
İbn Emet'is - Sevdâ' : (Abdullah b. Sebe'e bk.).
İbn Habbân : 96, 106, 113, 158, 602.
İbn Hacer : 39, 96, 123, 196, 337, 382, 425, 467, 524, 598, 613.
İbn Haldûn : 92, 554.
İbn Hâleveyh (Huseyn b. Ahmed-i Hemedânî) : 648.
İbn Hallikân : 337, 638.
İbn Haşşâb : 522.
İbn Hazm : 103, 109, 111, 114, 115, 122, 189, 202, 524, 624.
İbn Huzeyme : 113.
İbn Ishak : 305.
İbn Kayyım-ı Cevzî : 522.
İbn Kıyâm'ül - Vâsıtî : 476.
İbn Kesîr : 92, 112, 113, 119, 595, 598.
İbn Kuteybe : 520, 624, 629, 642.
İbn Mâce : 30, 31, 522, 526, 584, 596, 601, 611, 612.
İbn Muîn : 602, 613.
İbn Mugfel : 584.
İbn Mûnis : 465.
İbn Mübârek : 415.
İbn Müskeveyh : 646.
İbn Nedîm : 417, 418, 624, 625, 626, 627, 628, 630, 638.
İbn Ömer (Abdullah b. Ömer'e bk.).
İbn Rüşd : 584.
İbn Sebe' : (Abdullah b. Sebe'e bk.).
İbn Sîrîn : 425, 578.

İbn Şehr - Âşûb : 413, 425, 628.
İbn Talha : 123.
İbn Teymiyye : 116, 117, 118, 119, 202, 211.
İbn Ukde : 424.
İbn Ya'lâ : 570.
İbn'üd - Darîs : 123.
İbn'üd - Dînâr : 122.
İbn'ül - Akıylî : 216.
İbn'ül - Cevzî : 196, 241, 524, 563.
İbn'ül - Cübbâî : 638.
İbn'ül - Kevvâ' : 186.
İbn'ül - Mukaffa' : 429.
İbn'ül - Magaazilî : 123, 522.
İbn'ül - Medyenî : 597.
İbn'ül - Münzir : 123.
İbn'ün - Necâşî : 475.
İbn'üs - Sabbaag : 123.
İbn'üs Sekn : 95.
İbn'üs Sikkît : 648.
İbn Zib'arî : 113, 388.
İbrâh'm : 205.
İbrâhîm (Abbasoğlu Alî oğlu Muhammed'in oğlu) : 161.
İbrâhîm b. Abbâs'ıs - Savlî : 453.
İbrâhîm (İmâm Hasan A.M. Soyundan) : 162, 423.
İbrâh'm (İmâm M. Bâkır A.M. oğlu) : 409.
İbrâhîm (İmâm Kâzım A.M. oğlu) : 441, 447.
İbrâhîm (İmâm Rızâ A.M. oğlu) : 453.
İbrâhîm (Safvân-ı Memmâl) : 439.
İbrâhîm b. İshak b. Ahmer : 130.
İbrâhîm b. İshak b. Ebî - Sehl-i Nev-bahtî : 643.
İbrâhîm b. Mehziyâr'il - Ehvâzî) : 531, 533.
İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî - Yahyâ : 638.
İbrâhîm b. Muhammed'il - Hemedânî : 533.
İbrâhîm b. Velîd : 420, 422.
İbrâhîm b. Yezîd : 118.
İbrâhîm (Me'mûn'un amcasının oğlu) : 464.
İbrâhîm-i Nahaî : 205.
İbrâhîm Peygamber A.M. : 89, 259, 270, 275, 279, 281, 288, 302, 303, 310.
İbrâhîm-i Nîsâbûrî : 517.
İbrâhîm-i Sânî (Akyazılı'ya bk).
İbrâhîm (Şeyh-i Şah) : 174, 175, 176, 181.
İbrâhîm'ül - Cubhân : 129.
İbrâhîm Zâhid-i Giylânî : 172.
İdrîs'ül - Irâkıyy'il - Magrıbî : 526.
İdrîs Peygamber A.M. : 275.
İkinci Halîfe (Ömer b. Hattâb'a da bk.) : 25, 26, 28, 44, 67, 70, 73, 95, 133.
İkreme : 336.
İkreme (Ebû - Cehl'in oğlu) : 345.
İlyas Peygamber A.M. : 275.
İmâmeyn (Hanefîlerin iki fakıyhi) : 207.

İmran b. Hıttân : 186.
İmran b. Husayn : 526, 617, 627.
İmâm-ı A'zam (Ebû - Hanîfe'ye bk.).
İmâm'ül - Irâkıy : 100.
İsâ Peygamber A.M. : 89, 203, 259, 270, 278, 282, 284, 297, 310, 312, 332, 388, 475, 477, 520, 523, 524, 525, 541, 542, 547.
İsâ b. Ravza : 642.
İsâ (Mu'temid'in amcası) : 516.
İsâ b. Ca'fer b. Mansûr : 445.
İshak Peygamber A.M. : 275, 278, 302.
İshak (İmâm Hasan A.M. oğullarından) : 423.
İshak (İmâm Ca'fer A.M. oğlu) : 414, 419, 431.
İshak b. İbrâhîm (Bağdad Vâlisi) : 490.
İshak b. İsmâîl-i Nîsâbûrî : 517.
İsmâîl b. Rahveyh : 495.
İshak b. Ya'kub : 459.
İsmâîl b. Abdullah b. İ. Ca'fer A.M. : 406.
İsmâîl b. Abdürrahmân : 118, 425.
İsmâîl b. Câbir : 456.
İsmâîl b. Ca'fer'üs - Sâdık A.M. : 88, 89, 238, 406, 504, 527.
İsmâîl (Kûfe'li Câbir'ül - Has'amî oğlu) : 415.
İsmâîl b. Ebân : 118.
İsmâîl b. Ebû - Hâlid : 433.
İsmâîl b. Huleyfe : 418.
İsmâîl b. Mihran : 481, 488, 504.
İsmâîl b. Mûsâ : 118.
İsmâîl b. Zekeriyyâ : 118.
İsmâîl b. Hammâd (Seyyid'ül-Hımyerî) : 137, 449.
İsmâîl-i Safavî (Şah Hatayî): 150, 177, 178, 181, 182, 397.
İsmâîl Paşa (Bağdadlı) : 126.
İsmâîl Peygamber A.M. : 270, 275.
İsmâil Hakkı (Bursalı) : 115.
İsmâîl-i Ma'şûkıy (Oğlanşeyh): 190, 191.

— K —

Kaaim bi-Emr'illâh : 165.
Kaanûnî Süleyman (I. Sultan Süleyman. Osmanlı Padişâhı) : 190.
Kaarun : 158.
Kaasım (Hz. Peygamber'in, S.M. oğulları) : 294.
Kaasım b. İmâm Hasan A.M.: 89.
Kaasım b. İmâm Mûsâ'l - Kâzım A.M. : 447.
Kaasım b. Muhammed b. Ebî-Bekr : 409. 412, 639.
Kaasım b. Asbag : 626.

Kaasım b. Asbag : 626.
Kaasım b. Avf : 406.
Kaasım'ül - Envâr : 174.
Kâ'b'ül - Ahbâr : 570, 571, 641.
Kadı - Zâde : 191.
Kalender Çelebi : 540.
Kanber (Hz. Emîr'in, A.M. hâdimleri) : 159, 196, 641.
Karîb (Ebü'l - Kaasım) : 419.
Katâde : 113, 122, 249, 300, 336, 380, 582, 586, 624, 629.
Kays b. Rumâne : 407.
Kays b. Sa'd : 62, 373, 374.
Kâzım-ı Reştî : 128, 543, 545.
Kazvînî : 118.
Kelbî (Muhammed b. Sâib) : 122, 156, 425, 629, 647.
Kemâl Paşa - Zâde (İbn Kemâl) : 522.
Kemâ'eddîn Aliyy-i Bahrânî : 645.
Kencî : 123, 382, 522.
Kendî (Ya'kub b. shak) : 509.
Kerim Hân-ı Kirmânî : 544.
Keşşî (Ebû - Amr Muhammed): 639.
Kırre b. Eyas : 526.
Kisâî Alî b. Hamza : 626, 629.
Kisrevî Ahmed : 193.
Kul Âdil (Şah Âdil) : 178.
Kul Mazlûm : 178.
Kurtubî Ahmed : 44, 112, 118, 122, 598, 600, 601, 604.
Kutbuddîn-i Râvendî : 631.
Kusem b. Abbâs : 64, 65.
Kusem b. Ubeydullah b. Abbâs : 159, 374.
Küçük Abdal (Köçek ?) : 149.
Küçük Boga : 500.
Küleynî (Sikat'ül - İslâm Muhammed b. Ya'kub) : 418, 419, 604, 629, 633, 639.
Kümeyl b. Ziyâd : 159.
Kümeyt b. Ziyâd-ı Esedî : 415, 425.

— L —

Lâ-mekânî Huseyn : 180.
Leylâ : 380.
Lesys b. Ebû - Süleym : 415.
Leys-i Buhterî (Ebû - Basîr): 416.
Lût Peygamber A.M. : 275, 302, 310.
Lutfullâh'is - Sâfî : 125.
Lübâbe : 382.

— M —

Mahmud II. (Sultan) : 192.
Mahmud Şaltut : 12, 13, 15, 17, 125, 129.
Makrîzî : 49.

Mâlik b. Enes : 202, 203, 204, 206, 208, 213, 414, 425, 578, 581, 619, 639.
Mâlik b. Nuveyre : 73.
Mâlik'ül - Eşter : 91, 372, 632.
Mani : 127, 411, 412.
Mansûr b. Hâzim : 276.
Mansûr-ı Abbâsî : 68, 84, 161, 162, 192, 202, 203, 206, 423, 428, 432, 435, 440, 496, 523, 642.
Mâriye : 29, 474.
Ma'ruf b. Horbud : 417.
Ma'sûme (Fâtıma. İmâm Mûsâ'l - Kâzım A.M. Kızları) : 449.
Mâziyâr-ı Mâzenderânî : 497.
Meclisî Muhammed Bâkır : 466, 635, 645.
Mehdî (Abbasoğullarından) : 436, 440, 450.
Melik-i Eşref : 462.
Me'mun: 68, 84, 115, 163, 210, 393, 439, 442, 446, 448, 452, 454, 456, 457, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 471, 472, 477, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 497, 499, 502.
Merhab : 347.
Mervan : 67, 132, 160, 392, 279, 289, 390, 404, 422, 568.
Mervân-ı Hımâr : 420.
Mervezî : 414.
Meryem A.M. : 203, 280, 283, 288, 523.
Mesîh (İsâ'ya da bk. A.M) : 243.
Mesleme (Muhammed oğlu) : 198.
Mesruk b. Acda' : 614.
Mes'ûdî : 57, 645.
Mevlânâ Celâleddin Muhammed : 165, 168, 169.
Meymûn b. Deysân'il - Kaddâh : 107.
Meysem b. Aliyy-i Bahrânî : 645.
Meysem-i Temmâr : 159, 571, 633, 641.
Mezdek : 127.
Mıkdâd b. Esved : 65, 67, 631, 633, 640.
Mıs'ab (Umeyr oğlu) : 345.
Mısır Azîzi : 463.
Miskîn : 451.
Mihran : 451.
Mihrimah Sultan : 190.
Mirhond : 92.
Muallâ b. Ümeyye : 587.
Muammir : 139.
Muâviye (Ebû - Tâlib oğlu Ca'fer oğlu Abdullâh'ın oğlu) : 540.
Muâviye (Ebû - Süfyan oğlu), Birçok yerde.
Muâviye (Yezîd oğlu) : 169.
Muâz : 219, 344.
Muâz b. Cebel : 577.
Muâz b. Müslim'il - Herrâ' : 415, 425.
Muavviz : 347, 598.
Mûbed Şah (Efrâsyâb. Keyhosrev) : 126.

Mufaddal : 426, 428, 432.
Mufaddal b. Yezîd : 429.
Mugıyra (Abdülmuttalib oğlu Hâris'in oğlu) : 350.
Mugıyra b. Nevfel : 374.
Mugıyra b. Saîd : 138.
Mugıyra b. Şa'be : 52, 53, 55, 56, 59, 64, 65, 94, 126, 158, 605, 613.
Muhammed (Abbasoğullarından) : 421.
Muhammed Aliyy-i Hâdimî-i Şîrâzî : 128.
Muhammed Ali Paşa (Tepedelenli) : 192.
Muhammed Ali (Şîrâzî. Bâb) : 127.
Muhammed (Birgi'li) : 191.
Muhammed (Ebû - Huzeyfe oğlu) : 91.
Muhammed (Ebû - Yahyâ. Kevâkibî) : 174, 181.
Muhammed (İmâm Hasan A. M. Soyundan) : 162.
Muhammed (Imâm Huseyn A. M. oğlu) : 381.
Muhammed (İsmâîl b. İmâm Ca'fer A.M. oğlu) : 89, 90.
Muhammed (İmâm Rızâ A.M. oğlu) : 453.
Muhammed (İmâm Nakıy A. M. oğlu) : 521.
Muhammed A'yen : 590.
Muhammed Hamdi Yazır (Elmalılı) : 103.
Muhammed Mehinpûr (Hacı Rahîm) : 138.
Muhammed Mişkât : 407.
Muhammed Muhammed'ül - Fahhâm : 16, 17, 18.
Muhammed Reşid Rızâ : 124.
Muhammed Sâbit'ül - Mısrî: 124.
Muhammed Sâdık Âlu Bahr'-il - Ulûm (Seyyid) : 643.
Muhammed Sâdık'ıl - Ketbî : 638.
Muhammed Şâh-ı Kaacâr : 90.
Muhammed Takıy b. Şeyh Kâzım : 638.
Muhammed Şerîf (Seyyid) : 464.
Muhammed'ül - Huseyniyy'ir-Râvendî : 179, 180.
Muhammed'ül - Muntasar : 164.
Muhammed'ül - Muntasar'ıl - Kettânî : 525.
Muhammed'üd - Dîbâc (İmâm Ca'fer A.M. oğlu) : 414, 416, 431.
Muhammed b. Abdullah b. Abbâs : 137.
Muhammed b. Abdürrahmân: 425.
Muhammed b. Abdülvehhâb : 192.
Muhammed b. Ahmed (Vezîr) : 628.
Muhammed b. Ahmed'il - Ahondî : 407.
Muhammed b. Ahmed Naîmî (Ebû - Muzaffer) : 645.

Muhammed b. Ahmed b. Vasîf : 516.
Muhammed b. Alî : 116.
Muhammed b. Alî b. Abdullah b. Abbâs : 642.
Muhammed b. Alî b. Bilâl : 536.
Muhammed b. Alî b. Îsâ b. Dîbâc : 465.
Muhammed b. Aliyy'il - Esved : 532.
Muhammed b. Aliyy'iş - Şalmagaanî : 139, 536, 537, 643.
Muhammed b. Akıyl : 338.
Muhammed b. Batta : 637.
Muhammed b. Beşîr : 139.
Muhammed b. Bilâl : 537.
Muhammed b. Ca'fer b. İmâm Hasan A.M. : 497.
Muhammed b. Ebî - Bekr : 25, 91, 372, 373, 409.
Muhammed b. Ebî - Umayr : 436, 449, 639.
Muhammed b. Eksem : 159.
Muhammed b. El - Hanefiyye: 113, 136, 137, 341, 390, 391, 392, 421, 449, 539, 632, 642.
Muhammed b. Furât : 135.
Muhammed b. Hâlid'il - Barkıy : 629, 637, 647.
Muhammed b. Hârûn : 443.
Muhammed b. Hasan (Ebû - Abdullah) : 207.
Muhammed b. Hasan b. Ebî - Sâri-i Revvâsî : 624.
Muhammed b. Hasan (Kaazi'l-Kuzât) : 439.
Muhammed b. Hasan (Kevâkibî) : 181.
Muhammed b. Huseyn-i Zencânî : 637.
Muhammed b. İbrâhîm : 533.
Muhammed b. İdrîs-i Şâfiî : 123, 169, 207, 208, 209, 213, 579, 588, 622, 640.
Muhammed b. İmâm Kâzım A. M. : 447.
Muhammed b. İmâm Takıy, A.M. : 475.
Muhammed b. Îsâ'l - Eş'arî : 502.
Muhammed b. Îsâ b. Ziyâd : 478.
Muhammed b. İshak : 100, 406, 453.
Muhammed b. İshak b. Yesâr: 142, 425, 646.
Muhammed b. İsmâîl'il - Bezî' : 415.
Muhammed b. İsmâîl b. İmâm Ca'fer A.M. : 443, 444.
Muhammed b. Mâlik : 109.
Muhammed b. Mehdiyy'il - Huseyniyy'iş - Şîrâzî : 15.
Muhammed b. Mufaddal (Medîne Vâlisi) : 489.
Muhammed b. Hasan b. İmran : 477.
Muhammed b. İmâm Takıy A.M. : 475.
Muhammed b. Muhammed-i Mâtürîdî (Ebû - Mansûr) : 201.

Muhammed b. Muzaffer (Ebû-Dülef'il - Kâtib) : 538.
Muhammed b. Mıklâs (Ebü'l-Hattâb. Ebû - Zeyneb'il - Esedî) : 138.
Muhammed b. Mervan : 415.
Muhammed b. Mesleme : 66.
Muhammed b. Münâzir : 441.
Muhammed b. Münkedir : 410.
Muhammed b. Münzir : 410.
Muhammed b. Müslim : 415, 416, 424, 432, 589, 593, 643.
Muhammed b. Nusayr'in - Nemîrî : 139, 536, 537, 539.
Muhammed b. Osman b. Saîd (Ebû - Ca'fer) : 529, 531, 532, 537.
Muhammed b. Rabî' : 613.
Muhammed b. Râfı' : 459.
Muhammed b. Saîd : 337.
Muhammed b. Seriyy-i Askalânî : 582.
Muhammed b. Sinân-ı Zâhirî : 449, 471, 476, 486.
Muhammed b. Sîrîn : 614.
Muhammed b. Süleyman (Medîne Vâlisi) : 435.
Muhammed b. Şükriyy'il - Âlûsî : 126.
Muhammed b. Talha : 425.
Muhammed b. Tolun : 522.
Muhammed b. Yahyâ : 504.
Muhammed b. Zekeriyyâ : 647.
Muhammed b. Zeyd b. İ. Hasan A.M. : 446.
Muhıbbüddîn'il - Hatîb : 124, 125, 126, 128, 129.
Muhıbbüddîn-ı Tabarî : 31, 36, 115, 123.
Muhsin b. Emîr'ül - Mü'minîn A.M. : 66, 341, 360, 367.
Muhsin Feyz (Munîâ) : 217.
Muhtâr b. Ebû - Ubeydet'is-Sakafî : 137, 138, 569.
Muhtâr b. Nâfı'it - Temîmî : 603.
Mukaatil : 120, 156, 336.
Mukavkıs : 294.
Mukrî'l - Mâlikî (Şeyh Muhammed'ül - Magrıbî): 605.
Muktedir : 497, 515.
Muntasar : 396, 494, 495, 497, 500.
Murad II. (Sultan) : 12, 170, 172, 174, 192.
Murad IV. (Sultan) : 397.
Murtazâ (Alem'ül - Hüdâ, Seyyid) : 105, 217.
Murtazâ Ahmed A. : 128.
Mûsâ b. Boga : 526.
Mûsâ b. İmâm Rızâ A.M. : 452.
Mûsâ b. İmâm Takıy A.M. : 492, 493.
Mûsâ b. Îsâ (Kûfe vâlisi) : 441.
Mûsâ b. Muhammed : 116.
Mûsâ b. Selame : 589.
Mûsâ Cârullah : 124.
Mûsâ-Çelebi : 171.
Mûsâ'l - Mubarka' : 475.
Mûsâ Peygamber A.M. : 33,

34, 36, 37, 50, 53, 89, 116, 146, 173, 236, 246, 247, 248, 252, 259, 272, 275, 278, 284, 296, 302, 310, 312, 342, 343, 349.
Muşbir (Muhsin b. Emîr'ül - Mü'minîn'e de bk.) : 367.
Mu'tasım : 487, 495, 499.
Mu'tazad : 396.
Mu'tamid : 297, 501, 506, 514.

Mu'temir : 582.
Mu'tezz : 164, 495, 497, 500, 501, 505, 506, 509, 511.
Muvaffak b. Ahmed'il - Hârezmî : 324.
Müeddeb (Zerâfe oğlu) : 494.
Müeyyed : 505.
Müeyyed'üd - Devle : 648.
Mücâhid : 37, 113, 122, 248.
Mâfîd (Şeyh. Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân) : 69, 216, 257, 415, 457, 461, 467, 635, 638, 643, 645.
Mühtedî : 501, 505, 506, 513.
Mü'min'üt - Taak : 643.
Münavî (Abdürraûf): 123, 522.
Münîrî (Belgırad'lı) : 180.
Münzir b. Arkam : 61.
Müseylemet'ül - Kezzab : 121, 562, 599.
Müslim (Akıyl oğlu) : 82, 392.
Müslim (Avsece oğlu) : 82.
Müslim b. Haccâc : 36, 100, 105, 106, 215, 329, 333, 385, 360, 520, 575, 576, 581, 587, 588, 589, 590, 592, 595, 601, 602, 605, 609, 618, 619.
Müsta'lî (Nizâr oğlu) : 90.
Müstaîn : 495, 500.
Müstansır - billâh Muadd: 90.
Müsta'sım : 164, 210, 481, 483, 484, 490, 497.
Mütevekkil : 68, 84, 163, 164, 210, 395, 414, 483, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 499, 500, 504, 508, 648.
Muttakıy : 36, 44.

— N —

Nâcî (Muallim) : 152.
Nâciyet'üs - Saydavî : 415.
Nadr (Hâris oğlu) : 113.
Nâdir Şâh'ın zevcesi : 397.
Nâfı' : 215, 406, 595.
Naîm b. Mes'ûd : 38.
Nakkaş : 414.
Nasr b. Sabbâh-ı Belhî : 645.
Nâsır li dîn'illâh : 165.
Nasîrüddîn-i Tûsî (Şeyh. Hâce) : 121, 150, 645.
Nasrâbâdî : 142.
Nebhânî : 123.
Necâşî : 162, 358, 624, 626.
Necâşî (Ehvaz Vâlisi) : 426.
Necmüddin Muhammed (Sâdât-ı Huseyniyye ve Sülâle-i Safaviyye'den. Anadolu

Kazaskerî) : 182.
Nefs-i Zekiyye (Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. İmâm Hasan A.M.) : 205, 434, 532, 540.
Nercis Hâtun A.M. : 519, 520.
Nesefî : 113, 115, 118, 123.
Nehdî : 414.
Neseî (Ahmed b. Şuayb) : 31, 36, 43, 95, 118, 123, 601, 602, 609.
Nesîmî : 152.
Nevfel (Abdülmuttalib oğlu Hâris'in oğlu) : 350.
Nevfel (Ubeydullah oğlu) : 341, 345.
Nevevî : 578.
Nezzâl b. Sebûre : 605.
Niyâzî-i Mısrî : 148.
Nizâm'ül - Mülk : 202.
Nizâr (Mustansır bi'llâh'ın oğlu) : 90.
Nûh b. Derrâc : 425, 432.
Nûh Peygamber A.M. : 89, 93, 146, 275, 281, 311, 448, 552.
Nu'man b. Beşîr : 60.
Nu'man b. Sâbit : (Ebû - Hanîfe'ye bk.).
Nûrullâh-ı Şebüsterî (Kaadî) : 105.
Nüvvâd-ı Erbaa (Süferâ-yı Erbaa) : 528.

— O —

Oğlanşeyh : (İsmâîl-i Ma'şûkıy'e bk.).
Orhan (Osmanoğullarının II. padişahı) : 170.
Osman (Affan oğlu. III. Halîfe) : 51, 52, 67, 75, 76, 77, 78, 91, 93, 132, 133, 155, 158, 212, 295, 304, 420, 526, 571, 582, 583, 587, 589, 596, 599.
Osman (Ebû - Talha oğlu) : 345.
Osman (Huneyf oğlu) : 354.
Osman (Medîne Vâlisi) : 402.
Osman b. Îsâ : 639.
Osman b. Saîd b. Amr'il - Amrî : 516, 518, 528, 535, 537.
Osman b. Saîd b. Hammâd'il - Kûfî : 472, 529.
Otman (Osmanoğullarının I. padişahı) : 170.

— Ö —

Ömer b. Abdül'Azîz : 10, 25, 68, 160, 377, 411, 506.
Ömer b. Sa'd b. Ebî - Vakkas: 134.
Ömer (Hattâb oğlu. II. Halîfe): 41, 49 - 56, 59 - 66, 68, 70, 73 - 75, 94, 100, 110, 111, 117, 132, 158, 185, 212, 215,

216, 218, 304, 347, 582, 583, 587, 590, 610.
Ömer'ül - Atraf : 341.
Ömer'ül - Ehvâzî : 120, 133.
Ömer'ül - Eşref : 398.
Özşuca' - Dr. N. : 128.

— P —

Pesende (Hadîce) : 459.
Pîr Aliyy-i Aksarâyî : 190.
Pirsultan Abdal : 178, 180.
Pûranduht (Hasan b. Sehl'in Kızı) : 482.

— R —

Rabî' : 305, 440.
Rabîa (Hâris b. Abdülmuttalib oğlu) : 350.
Rabîa b. Ümeyye b. Halef'is - Sakafî : 620.
Râdî billâh : 84, 537.
Radıyy (Seyyid) : 628, 630.
Rebâb (İmâm Huseyn'in, A.M. Zevceleri) : 381.
Recâ' b. Ebî - Dahhâk : 456, 358.
Rıfâa b. Münzir : 561.
Rıfâa b. Râfı' : 609.
Rukayya (Hadîcet'ül - Kübrâ'nın, R.A. Kızları) : 294.
Rummânî : 118, 525.
Rükâne : 622.
Rüstem Paşa : 190.
Rüşeyd'ül - Hecerî : 159, 196, 571, 641.

— S —

Sabbân : 123.
Sâbit b. Burîdet'ül - Eslemî : 67.
Sâbit b. Kays b. Şemmâs : 66.
Sâbit b. Muâz : 34.
Sâbit b. Sâmit : 614.
Sa'd b. Ebî Vakkas : 75, 135, 137, 198.
Sa'd b. Hibetullah : 631.
Sa'd b. Muâz : 343.
Sa'd b. Ubâde : 56, 58, 59, 60, 62, 343.
Sadrüddîn-i Konevî : 169, 174, 541.
Sadrüddin Mûsâ (Şeyh Safıyyüddîn'in oğlu) : 173, 174.
Saduk (Şeyh Ebû - Ca'fer Muhammed b. Alî b. Mûsâ b. Bâbeveyh'il - Kummî) : 18, 104, 105, 213, 217, 426, 456, 457, 468, 305, 507, 614, 729, 634, 635, 637.
Safıyüddîn (Ebü'l - Feth İs-

hak-ı Erdebîlî) : 172, 173, 176, 180.
Safıyyüddîn : 96.
Safûrî : 123.
Safvan b. Yahyâ : 477, 485, 639.
Sagaanî : 118.
Saîd : 137, 139, 406.
Saîd (Mütevekkil'in Hâcibi) : 493.
Saîd b. Âs : 133, 394.
Saîd b. Cübeyr : 406, 575, 577, 581, 617, 624.
Saîd b. Hayseme : 563.
Saîd b. Müseyyib : 111, 337, 411, 588, 614, 639.
Sa'd'üddîn-i Hamavî : 522.
Sa'd'ül - Hayr : 418.
Sâhib b. Abbâd : 648.
Sâlıb'üz - Zenc : 139.
Sa'lebî : 44, 115, 118, 123, 336, 522, 620.
Sâlih Peygamber A.M. : 275, 363, 494, 500.
Sâlih (Şeyh) : 525.
Sâlih (Vasîf oğlu) : 505, 506, 513.
Sâlih (Üsâme'nin Kölesi) : 64.
Sâlim b. Ebi'l - Cu'd : 118.
Saruyatı : 170.
Da'saa b. Sûhân : 91.
Saûd (Abdül'Azîz oğlu) : 192.
Savcı : 170.
Sebîke (Hîzrân'a bk.).
Sebüre b. Ma'bed : 617.
Secîr : 407.
Saffâh (Abdüllâh'is - Sefâh'a bk.).
Sehl b. Huneyf : 640.
Sekîne (Imâm Huseyn'in, A. M. Kızları) : 381.
Sekûnî : 162.
Selâme : 130.
Selâmî : 414.
Seleme : 130.
Seleme b. Akva' : 617.
Seleme b. Dînâr : 406.
Seleme b. Eslem : 66.
Seleme b. Vakş : 66.
Selîm III. (Osmanlı Padişahı : 181.
Selmâ : 631.
Selmân-ı Fârisî : 7, 34, 65, 67, 314, 324, 325, 522, 631, 632, 640.
Sem'ânî : 635.
Semüre b. Cündeb : 156, 158, 582, 583.
Sencer (Selçuklulardan): 418.
Senâî (Hakîm) : 166.
Seriyy : 603.
Seriyy b. Âsım b. Sehl : 93.
Seriyy (Bâtınîlerden) : 139.
Seriyy b. Ismâîl : 93.
Seriyy b. Yahyâ b. Eyâs : 92.
Sevbân : 526.
Seyf b. Ömer : 92, 93, 95, 96, 97.
Sef'üd - Devle : 638.
Seyyid'ül - Hımyerî : 455.
Sıbt b. El - Cevzî : 126.
Sıddıyk-ı Ekber (Emîr'ül - Mü'minîn Alî A.M.) : 35, 313, 370.

Sindî : 597.
Sindî b. Şâhik : 445.
Suheyb-i Rûmî : 343.
Suhayb'us - Sayrafî : 406.
Sun'ullah : 172.
Suyûtî Ce!âlüddîn : 28, 30, 33, 43, 44, 96, 118, 122, 123, 135, 215, 216, 239, 240, 331, 334, 342, 522, 600, 601, 602, 604, 624, 625, 626, 628.
Süddî : 37, 113, 120, 156, 249, 406, 602, 624, 625, 629.
Süfyan (Abd'üş - Şems oğlu Ümeyye oğlu) : 75.
Süfyan b. Uyeyne : 306, 406.
Süfyân-ı Sevrî : 112, 113, 142, 144, 206, 424.
Süfyânî : 526, 546.
Süglenoğlu (Zülhadirli) : 180.
Süleyman Ateş: : 18.
Süleyman b. Kays'il - Hilâlî : 633.
Süleymân'ül - A'meş b. Mihran : 535.
Süleyman Fakıyh : 181.
Süleyman Şah (ı- Safavî. Safî-i Sânî) : 180.
Sümânet'ül - Magribiyye (Ümm'ül - Fazl) : 487.
Sümmânî : 414.
Sümeyye : 562, 563, 564.
Sümhûdî : 123.
Süveyd b. Ebî - Fâhıte : 118.
Süeyd (Saîd oğlu) : 1006.

— Ş —

Şa'bî : 93, 425.
Şa'be : 424.
Şâfiî : (Muhammed b. İdrîs'e bk.).
Şah Kalender (Hacı Bektaş oğlu) : 180.
Şakıyk'ul - Akıylî : 576.
Şa'rânî : 598.
Şeber (İmâm Hasan A.M) : 367.
Şeb!encî : 123.
Şedîd : 52.
Şehrbâû (Şah - Zenan) : 130, 398.
Şehristânî : 115, 116.
Şerîat - medârî (Âyet'ullah Seyyid Muhammed Kâzım): 18.
Şerefüddîn Abd'ül - Huseyn-i Âmilî (Seyyid) : 158, 215.
Şerîf-i Cürcânî (Seyyid) : 44.
Şehristânî : 629, 645.
Şehşehânî (Seyyid Muhammed) : 217.
Şem'ûn A.M. : 520.
Şevkânî : 113, 122, 526, 598, 612.
Şeybe (Rabîa oğlu) : 344.
Şeybet'ül - Hamd (Abdülmuttalib A.M) : 338.
Şeyh Tûsî (Ebû - Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Alî) :

217, 624, 625, 628, 630, 634, 635, 640.
Şihâb : 216.
Şihâbüddîn Ahmed b. Huseyn· 173.
Şihâbüddîn b. Abdu Rabbih'il-Mâlikî : 98, 115.
Şihâbüddîn-i Kâşânî : 172.
Şimr : 168.
Şuayb A.M. : 275.
Şuayb : 92, 93.
Şuber (İmâm Huseyn A.M) : 376.
Şukran : 65.
Şurhabîl : 345.

— T —

Tabarânî : 24, 33, 118, 123, 216, 333, 381, 383, 526, 578, 598, 611, 613.
Tabarî : 37, 44, 51, 61, 62, 112, 113, 115, 118, 122, 361, 561, 596, 599, 605, 620.
Tabrısî (Ebû - Alî Emîrüddîn Fazl b. Hasan-ı Tûsî) : 217, 631.
Tâhir (Huseyn oğlu. Zü'l - Yemîneyn) : 163.
Tâhir b. Amr : 450.
Talha : 44, 66, 75, 78, 91, 155, 583, 632.
Tâlib b. Ebû - Tâlib A.M. : 338.
Tâlib'ur - Rıfâî : 17.
Tâvûs b. Keyyisan : 406.
Teftâzânî : 44.
Tehmasb Şâh : 178, 180.
Temîm b. Zeyd'il - Mâzenî : 598, 599.
Temür : 173.
Tevekkülî b. Hacı Hasan-ı Erdebîlî : 172.
Tirmizî : 22, 31, 63, 114, 115, 329, 331, 333, 361, 370, 381, 382, 520, 526, 609, 611.
Torlak Kemâl : 171.
Tuğrıl Bey (Selçuklu) : 161.

— U —

Ubâde b. Sâmit : 66, 220.
Ubeydet'üs - Selmânî : 563.
Ubeyde b. Hâris : 344.
Ubeydullah : 424.
Ubeydullah b. Abbâs : 375.
Ubeydullah b. Ca'fer : 409.
Ubeydullah b. Ebû - Râfı' : 632, 641.
Ubeydullah b. Ömer : 75, 76, 132.
Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan : 506, 507, 515.
Ubeydullah b. Ziyâd : 134, 159, 196, 389, 633.

Ubeydullaâh'il - Mehdî : 90, 107.
Ubeyy b. Kâ'b : 66, 105, 216, 217, 218, 617, 629, 640.
Ukbe b. Zübeyr : 415.
Urve b. Mes'ûd : 380.
Urve b. Zübeyr : 158, 216, 425, 589, 600, 620, 622, 624.
Utbe b. Ebî - Leheb : 295.
Utbe b. Ebî - Vakkas : 16.
Utbe b. Rabîa : 113, 344.
Utrûş (Dâi'l - Kebîr Hasan'a bk.). 85, 88, 164, 396, 596.
Uveym b. Sâide : 59.
Uzeyr Peygamber A.M. : 244.
Uzun Hasan : 174, 176, 177.

— Ü —

Üçüncü Halîfe (Osmân. Affan oğlu'ya da bk.) : 10, 41, 67, 79, 92, 132, 154, 184, 258, 316, 370, 467, 506, 570, 591.
Üftâde : 190.
Ümâme (Ebü'l - Âs Kızı) : 595, 475.
Ümmü Eymen : 67, 359.
Ümmü Ferve : 409, 419, 639.
Ümmü Habîbe : 463.
Ümmü Hânî : 339.
Ümmü'l - Fazl : 296, 381, 463, 482, 484.
Ümm'ül - Heysem : 37.
Ümmü Külsûm (Alî'nin, A.M. Kızları) : 360, 448.
Ümmü Külsûm (Hz. Hadîce'nin, A.M. Kızları) : 294, 341.
Ümmü Külsûm (Ebû - Ca'fer Muhammed b. Osman b. Saîd'in Kızları) : 531, 537.
Ümmü Seleme (Ümm'ül - Mü'minîn) : 79, 80, 218, 326, 329, 358, 377, 382, 391.
Ümmü Zemel Selmâ : 94.
Üsâme b. Zeyd, 48, 64, 65, 72, 95.
Üseyyid : 218.
Üseyyid b. Husayn : 59, 62, 66.
Üveys (Sultan) : 397.
Üveys'ül - Karanî : 377.

— V —

Vâhıdî : 44, 115, 118, 333, 336, 406, 411.
Vâkıdî : 406, 483, 495, 499, 599, 630, 638, 647.
Vakıy' : 576.
Vânî Mehmed : 192.
Vasfî Şenözen Av. : 128.
Vasîf (Türk Kumandanı) : 490, 494, 500, 507.
Vâsık : 210, 483, 495, 497, 499.
Vâsıl b. Atâ : 198, 199, 641.
Velîd b. Abdülmelik : 83, 87, 408, 411, 412, 413.
Velîd b. Kümeyt : 425.

Velîd b. Mugıyra : 113.
Velîd b. Şeybe : 344.
Velîd b. Ukbe : 570.
Velîd b. Utbe : 76, 289, 390.

— Y —

Yâfı'î : 426, 457.
Yahyâ Bermekî : 443, 444, 445.
Yahyâ (Ca'fer-i Tayyâr Soyundan) : 497.
Yahyâ (Kaazi'l - Kuzât) : 480.
Yahyâ (Subh-ı Ezel) : 545.
Yahyâ b. Bukeyr : 337.
Yahyâ b. Eksem : 479, 481, 482, 501.
Yahyâ b. Herseme : 489, 490, 502.
Yahyâ b. Muîn : 95.
Yahyâ Peygamber A.M. : 475,
Yahyâ b. Saîd'il - Ansârî : 397, 424.
Yahyâ b. Yahyâ : 459.
Yahyâ b. Ya'mur : 629.
Yahyâ b. Zeyd : 87, 414, 420.
Yahyâ b. Ziyâd'il - Ferrâ : 628.
Ya'kub b. Leys-i Saffâr : 497, 506.
Ya'kubî : 63, 66.
Ya'kub Peygamber A.M. : 275, 278, 302, 393.
Yâkuut'ül - Hamavî : 336, 626.
Ya'lâ b. Ümeyye : 587.
Yâsîn S.M. : 402.
Yâsır : 562, 563, 564.
Yemînî (Agribozlu) : 150.
Yezdcurd : 94, 130, 397, 398.
Yezîd : 68, 80, 81, 82, 83, 133, 134, 153, 158, 159, 169, 195, 196, 211, 278, 382, 387, 391, 393, 394, 396, 401, 402, 403, 412, 413, 568.
Yezîd b. Abdülmelik: 411, 420.
Yezîd b. Âsım : 185.
Yezîd b. Muâviyet'il - Iclî: 415, 416.
Yezîd b. Salît : 454, 455, 474.
Yezîd'ül - Hayrânî : 602.
Yohanna'd - Damışkıy : 203.
Yunus b. Abdürrahman : 433, 639.
Yunus b. Mâlik : 582.
Yunus b. Hars'it - Tâî : 613.
Yunus b. Ya'kub : 643.
Yunus Emre : 190.
Yunus Peygamber A.M. : 275, 393.
Yûsuf b. Hakem : 592.
Yûsuf b. Tağrıbırdı : 524.
Yûsuf b. Yahyâ : 522.
Yûsuf Peygamber A.M. : 393, 463, 475.
Yûşâ' Peygamber A.M. : 91, 258, 259, 314.

— Z —

Zâhir biemr'illâh : 165.
Zamahşerî: 113, 115, 118, 123, 333, 334, 402, 509, 608.
Zarîf : 415.

Zehebî : 58, 92, 93, 109, 337, 525, 581, 582, 597, 601, 620, 622, 635.
Zekeriyyâ Peygamber A.M. : 275, 297.
Zerâfe (Mütevekkil'in hâcibi): 494.
Zerkaanî : 123, 482, 576, 578, 579.
Zerendî : 123.
Zerrin - Külâh Fîrû Şâh : 173.
Zertüşt : 470.
Zeyd b. Arkam : 27, 28, 218, 381.
Zeyd b. Hubâb : 118.
Zeyd b. İmâm Alî b. Huseyn A.M. : 83, 87, 108, 126, 160, 205, 213, 398, 407, 413, 414, 420, 449.
Zeyd b. İmâm Hasan A.M. : 367.
Zeyd b. İmâm Kâzım A.M. : 448.
Zeyd b. Sâbit : 66.
Zeyneb bt. Cahş (Ümm'ül - Mü'minîn) : 383, 490, 502.
Zeyneb (Hadîcet'ül - Kübrâ Kızı) : 294, 295, 341.
Zeyneb-i Sugrâ : 448.
Zeynî Dahlân : 113.
Zeynüddîn (Şeyh. Şehîd-i Sânî) : 635.
Ziyâd (Babasının oğlu) : 98, 127, 138, 159.
Ziyâd b. Hâris : 118.
Ziyâd b. Lebîd : 66.
Zevtâ (Tâvûs. Merzüban): 205.
Zübeyde (Hârûn'ür - Reşîd'in Zevcesi) : 443, 445, 456.
Zübeyd b. Hâris : 118.
Zübeyr b. Avvâm : 66, 68, 81, 91, 155, 346, 632.
Zübeyr b. Bekkâr : 61.
Züherî : 406.
Züheyr b. Muâviyet'il - Cufî': 597.
Zü'l-fekaar (Debistân-ı Mezâhib Sâhibi ?) : 126.
Zü'l - Kifl Peygamber A.M. : 275.
Zürâre b. A'yen: 415, 416, 424, 433, 589, 590, 629, 639, 643.

MEKÂN ADLARI

Acemler (Bursa) : 179.
Afrika : 130, 132, 204, 207, 540, 545.
Ahsâ : 182.
Akkâ : 545.
Aksaray (Konya) : 190.
Alıncak : 174, 176.
Amasya : 181.
Anadolu : 12. 149, 150, 164, 174, 176, 209.
Anbar : 472.
Ankara : 18. 170.
Arabistan. Arab Yarımadası : 15, 164, 182, 192, 292.

Askalan : 208.
Asvan : 406.
Asker (Sâmera) : 487, 504, 528.
Atmeydanı (İstanbul) : 191.
Avrupa : 182.
Azerbaycan : 176.
Bağdad: 85, 93, 103, 139, 147, 164, 201, 206, 207, 208, 209, 210, 479, 532, 538, 630, 633, 645.
Bahreyn : 182.
Basra : 54, 85, 91, 133, 139, 158, 164, 198, 201, 209, 445, 497, 632.
Batı : 13, 19.
Zayzâ' : 538.
Beydâ' (Çölü) : 546.
Beyrut : 129.
Bi'r-i Maûne : 440.
Bizans : 168.
Bombay : 90, 126.
Bosna : 191.
Bursa : 179, 190.
Busrâ : 41.
Canik : 174.
Cebre Adaları : 187.
Celûlâ : 94.
Ceyrun Tepesi (Şam) : 195.
Cezîre : 464.
Cidde : 125, 286.
Cuhfe : 48, 351, 352.
Cuhruf : 40.
Çaldıran : 177.
Çin : 182, 413.
Dicle : 539.
Ebvâ' 436.
Edirne : 175, 190.
Ehvaz : 107, 164, 428, 458, 464.
Elemut : 85, 90, 165, 167.
Endelüs : 189, 413.
Endonezya : 130, 209.
Erdebil : 102, 149, 172, 174, 176, 177, 180.
Eymen Vâdîsi : 247.
Fars : 116, 286, 464.
Fars Denizi : 164.
Fedek : 67, 132, 160, 294, 297, 362, 363, 365, 413, 442, 497.
Fenerbahçe (İstanbul) : 191.
Filistin : 93.
Filipin : 209.
Furat : 472, 506.
Gadîru Humm : 27, 39, 40, 43, 46, 69, 76, 169, 293, 313, 352, 585.
Gazne : 164.
Gazze : 208.
Göynük : 175.
Gürcistan : 176.
Gürgân : 87, 541.
Habeş Diyârı : 290, 294.
Hadramut : 416.
Haleb : 164, 174, 182.
Halvan : 628.
Harûrâ' : 186.
Hatunili : 180.
Hav'eb : 94, 185, 278,
Havran : 41, 62.
Hayber : 35, 67, 249, 295, 338, 347, 618, 632.
Herat : 85, 161, 164.
Hemedan : 161.

Hille : 447.
Hıradağı : 286, 290.
Hicaz : 182, 204, 209, 211, 354, 392, 401, 406, 431, 441, 443, 464, 524, 543.
Hindistan : 90, 128, 130, 182, 209.
Horasan : 84, 160, 163, 178, 431, 447, 457, 459, 466, 470.
Hudeybiyye : 347.
Hurremşehir : 459.
Iğdır : 182.
Irak : 82, 83, 85, 107, 162, 164, 182, 189, 195, 202, 205, 207, 208, 383, 392, 393, 412, 434, 448, 457, 465, 476, 488, 489, 504, 545.
Isfahan : 161, 470, 414.
İran : 353, 447, 449, 466, 468, 539, 543, 544, 545.
İstanbul : 134, 175, 190, 191, 192, 635.
Kâbül : 205.
Kafkasya : 209.
Kahire : 15, 125, 394.
Karaburun : 171.
Karaman : 174.
Kars : 182.
Kastamonu : 181.
Katîf : 182.
Kazvin : 497, 597.
Kâzımiyye : 446.
Kedîd : 592.
Keldanistan : 89.
Kenya : 524.
Kerâ'ül - Gamîm : 592, 593.
Kerbelâ : 82, 83, 119, 130, 133, 134, 146, 169, 182, 186, 335, 381, 382, 383, 385, 391, 392, 396, 397, 411, 450, 497, 543, 544, 569, 615, 647.
Kıbrıs : 545.
Kirman : 90, 164, 447.
Koçhisar : 190.
Konya : 174, 209, 561.
Kösedağ : 168.
Kudüs : 174.
Kubâ : 343, 359.
Kûfe : 44, 46, 76, 82, 87, 91, 93, 108, 127, 134, 158, 162, 204, 205, 242, 251, 335, 356, 371, 372, 374, 391, 392, 421, 424, 425, 426, 441, 445, 458, 464, 471, 486, 618, 632, 633, 634.
Kum : 18, 83, 160, 447, 449, 458, 486, 538, 630.
Kurtbeli : 174.
Kurtuba : 189.
Kuzey Afrika : 187, 189.
Künâbâd : 447.
Küre : 181.
Küveyt : 129, 182.
Libya : 187.
Limni : 148.
Lübnan : 130, 182, 407.
Madagaskar : 187.
Magrib-ı Aksâ : 524.
Malazgird : 165.
Malkara : 170.
Maskat : 182.
Mâürîd : 201.
Mâverâünnehir : 207.
Medayin : 92.

Medîne : Birçok yerde.
Mekke : Birçok yerde.
Merv : 431, 459, 460, 461, 464, 538.
Meşhed : 630.
Mısır : 14, 76, 85, 90, 91, 148, 169, 190, 204, 207, 208, 209, 447, 461, 632.
Musul : 371, 464, 488, 537.
Mu'te : 338.
Nablus : 164.
Narlıdere : 171.
Necef : 126, 158, 356, 394, 428, 634. 635, 638, 643.
Necid : 192.
Nercan : 38, 208, 331.
Nevâvîs : 392.
Nişabur : 85, 459, 461, 538.
Otlukbeli : 177.
Pâkistan : 1300, 182.
Radvâ dağı : 540.
Rahbe : 85, 583, 585.
Rakka : 464.
Rebeze : 76, 92, 133, 379, 571, 641.
Remle : 143.
Rey : 94, 207, 440, 456, 457, 634.
Rumeli : 150, 171, 542.
Rum Şehirleri : 50, 171.
Sâe : 450.
Sâmerâ : 117, 449, 479, 487, 490, 492, 504, 506, 508, 511, 528.
San'a : 41.
Sebzvâr : 630.
Serez : 171.
Seyistan : 164.
Seylan : 182, 209.
Sinâbâd : 467, 469.
Sircan : 447.
Sovyet Rusya Ülkesi : 182.
Sûdan : 204.
Sûriye : 85, 169, 182.
Sûryâ : 487.
Sûsefîd : 447.
Süleymâniye (İstanbul) : 175, 191, 192.
Sünüh : 52, 54, 632.
Şalmagan : 536.
Şam : 41, 48, 76, 82, 85, 87, 91, 93, 125, 126, 132, 133, 134, 143, 158, 164, 169, 174, 185, 190, 196, 257, 286, 289, 369, 371, 377, 378, 396, 402, 411, 421, 464, 499, 542, 543, 571, 606, 641.
Şîrâz : 447.
Şirvan : 174.
Tabaristan : 85, 88, 164, 396.
Tabriyye : 161.
Tâif : 132, 156, 192, 599, 605.
Talkaan : 538.
Tarablûs : 85, 164.
Tebriz : 173, 544.
Tebük : 34.
Tehran : 16, 17, 635.
Terşiz : 447.
Tırabzon : 174.
Tibet : 182.
Tunus : 204.
Tûr : 240, 406, 414.
Tûs : 469.
Tuzla : 196.

Türkiye : 12, 18, 88, 128, 130, 134, 179, 182, 183, 189, 539.
Umon : 187.
Umman : 182.
Urayz : 486, 563.
Ürdün : 76.
Üsküdar : 190.
Vâsıt : 464, 536.
Yemâme : 216, 354.
Yemen : 41, 83, 88, 91, 182, 2008, 209, 286, 351, 374, 447, 464.
Yukarı İller : 181.
Zü'l - Huleyfe : 588.

Bitim

ve

T e ş e k k ü r

Kitabımızın sağlıkla bitmesinden dolayı önce
ALLÂHU TAÂLÂ'
ya hamd ve şükr ederiz; sonra bu kitabın yazılışına bilhâssa sebeb olan, basımı sırasında, her yönden bize yardımını esirgemeyen azîz ve gerçek dost, Şîa'nın kadri yüce merciini temsîl eden gayûr İSLÂM mücâhidi
HÂCC ŞEYH ALÎ EKBER
M E H D Î - P Û R 'a da
arz-ı şükrân etmeyi İslâmî ve İnsânî bir borç bildiğimizi arzederiz.
Bu nâçîz kitabımıza son verirken Şîa bilginlerinden
Üstâd Allâme-i Tabâtabâî Seyyid
Muhammed Huseyn'in
yirmi cildi tutan, Âyet-i Kerîmeleri, dil, nüzûl sebebi, anlamındaki husûsîlik ve şümûl bakımından, bütün rivâyetleri inceleyen ,ayrıca da felsefî bakımdan tahlîl eyleyen
«EL - MÎZÂN
fî
TEFSÎR'İL - KUR'AN»
adlı Tefsîrlerini anmayı bir borç biliriz.
Vemâ tevfıykıy illâ billâh. Sallallâhu alâ
MUHAMMEDİN
ve
Âlihî't - Târihîn.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 7
★ **BİRİNCİ BÖLÜM** **21**
«Şîa» Sözünün Anlamı 21
Mezheb 21
Şîa Kimlerdir 23
Hadis Yasağı 25
Mezheblerin Zuhûru 26
Ehlibeyt Tarafını Tutanlar 27
Ümmetin Ayrılığı 28
Alî (A.M) ve Ona Uyanların Yolu 29
Şîa'nın, Hz. Alî'nin (A.M) Rasûlullâh'ın (S.M) Vasıysi ve Halîfesi Olduğuna Dâir Deliller 32
Hz. Peygamber'in (S.M) Kendilerinden Sonra Mü'minleri Kendi Başlarına Bırakmalarına İmkân Düşünülemez 39
Gadîru Humm Olayı 40
«Mevlâ» Sözünün Anlamları 44
Hz. Peygamber'in (S.M) İrtihâllerinden Sonraki Olaylar **48**
Üsâme Ordusu 48
Yazılamayan Vasıyyet-nâme 49
Hz. Rasûl-i Ekrem'in vefatları 52
Sakiyfe toplantısı 56
Hz. Rasûlullâh'ın (S.M) Gasilleri, Techîz ve Tekfinleri, Definleri 64
Fedek Olayı 67
Hz. Fâtıma'nın Vefatları 68
Hz. Peygamber'den (S.M) Sonra İhtilâflar 73

Emîr'ül - Mü'minîn'in(A.M) Hilâfetleri 76
Emîr'ül - Mü'minin'den Sonra 80
Muâviye'den Sonra Yezîd 81
Abbâsoğulları 84
ŞÎA MEZHEBLERİ **87**
Zeydiyye 87
İsmâîliyye 88
Abdullah b. Saba Masalı 91
ŞÎA HAKKNDAKİ İFTİRALAR 98
BÂTINÎLİK 136
TARİH BOYUNCA «ŞİA ve TEŞEYYU'» 154
★ **İKİNCİ BÖLÜM** **184**
İslâm Mezheblerine Umûmî bir bakış **184**
Hâricîler 184
Ceberiyye 187
Mürcie 187
Bu Aşırı Taassubun Türkiye'deki Tesirleri 189
Vehhâbîlik 192
Müşebbihe - Mücessime 193
Mu'tezile 197
EHL-İ SÜNNET ve CEMÂAT **201**
Mâlikîlik 202
Hanefîlik 204
Şâfiîlik 208
Hanbelîlik 209
★ **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM** **214**
ŞÎA-İ İMÂMİYYE **214**
Kur'ân-ı Mecîd ve Şîa-i İmâmiyye 214
ŞİA-i İMÂMİYYE'DE İCTİHAD ve TAKLÎD 225
Usûl-i Dîn 226
Kıyâs 232
TEVHÎD **234**
Tevhîd-i Zâtî 235
Tevhîd-i Sıfâtî 235
Tevhîd-i Fi'lî 238
Tevhîd-i İbâdetî 238
Allâhu Taâlâ'yı Görmek Mümkin midir? 239

İmâmiyye'de Rü'yet Meselesi 245
ADÂLET **259**
TEKLÎF, Kaza ve Kader 265
BEDÂ' 269
NÜBÜVVET **272**
Nübüvvet İlâhî bir Lûtuftur 274
Peygamberlerin Sayısı 275
Peygamberler Ma'sumdur 275
Nübüvvet-i Âmme 277
Ül'ül - Azm Peygamberler 279
Peygamberler, Ancak Bir Kuldur 283
Mûcize 284
Hz. Peygamber'in (S.M) Kalan Mûcizeleri ... 287
Hz. MUHAMMED (S.M) 288
Vahiy 296
Kur'ân, Lâfızla Anlamın Tümüdür 298
Cebrâîl, Melek, Şeytan ve Cin Hakkındaki Uydurma Yorumlar 299
İMÂMET **302**
Kur'ân-ı Mecîd'de İmâm 302
Risâlet ve İmâmet 303
Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet 304
Meşveret 304
Şiâ-i İmâmiyye'ye Göre İmâmet 307
İmâmetle Hilâfet Ayrılmaz 309
Her Peygamberin Bir Vasıysi Vardır 312
Peygamber ve İmâm, Kullara Allah Huccetidir ... 321
Rasûlullâh'ın (S.M) Vasıyleri, Halîfeleri ve Allâh'ın Emriyle Ümmetine Bildirdikleri İmâmlar, Onikidir 322
Tathîr, Mübâhele ve Meveddet Âyetleri 330

* * *

ONİKİ İMÂM (A.M) **338**
Hz. ALÎ (A.M) **338**
Hz. FÂTMET'ÜZ - ZEHRÂ' (A.M) 357

Hz. HASAN'ÜL - MÜCTEBÂ (A.M) 367
Hz. HUSEYN'ÜŞ - ŞEHÎD (A.M) 380
Hz. ALÎ B. HUSEYN ZEYN'ÜL - ÂBİDİN (A.M) 398
Hz. MUHAEMMED B. ALİYY'IL - BÂKIR (A.M) 409
Hz. CA'FER B. MUHAMMED'IS SÂDIK (A.M) ... 419
Hz. MÛSÂ B. CA'FER'İL - KÂZIM (A.M) 436
Hz. ALİYY B. MÛSÂ'R - RIZÂ (A.M) 450
Hz. MUHAMMED B. ALİYY'IT - TAKIYY'İL - CEVÂD (A.M) 474
Hz. ALÎ B. MUHAMMED'ÜN - NAKIYY'IL - HÂDÎ (A.M) 487
Hz. HASAN B. ALİYY'İL - ASKERÎ (A.M) 503
Hz. MEHDÎ B. HASAN'ÜL - ASKERÎ (A.F) ... 519
Gaybet 528
Dört Sefîr 528
1 — Saîd oğlu Osman 528
2 — Osman oğlu Muhammed 530
3 — Huseyn b. Rûh 532
4 — Alî b. Muhammed'is - Samurî 532
Yalancılar 533
Zuhûr Alâmetleri 545
ŞEFÂAT ve ZİYÂRET 548
Makam-ı Mahmûd 551
Ziyâret 553
MAÂD 556
Beden - Rûh 556
Ölüm — Uyku. Rûh — Beden 557
Berzah — Kabir 558
Kıyâmet ve Âhıret 558
TAKIYYE 561
FÜRÛA ÂİT BÂZI FARKLAR 573
Besmele ve Kırâat 580
Kırâat 585
Tekbîret'ül - İhrâm 586
Sefer - Namaz ve Oruç 587
Abdest - Ayağı Meshetmek 595
Ayakkabına Mesih 604

Abdestteki Diğer Teferruât 606
Tertîb, Muvâlât, Niyyet 606
Secde ve Yeryüzü 607
Müt'a 616
Bir Sözle ve Bir Kerede Üç Kez Boşanmak ... 621
ŞÎA ve İSLÂMÎ BİLGİLER **624**
Tefsîr 624
Kırâat Bilgisi 625
Kur'ân-ı Mecîd'in Hükümleri 626
Garâib-i Kur'ân 626
Kur'ân-ı Kerîm'in Mânâları 627
Nâsih ve Mensûh 627
Nevâdir-i Kur'an 627
Müteşâbih Âyetler 628
Kur'ân'ın Maktû' ve Mevsûl Âyetleri 628
Kur'ân'a İlk Nokta Koyan 628
Kur'ân Mecâzları 628
Tefsîrler 630
Hadis Bilgisinde Şîa 631
Ricâl Bilgisi 636
Hadis Rivâyet Edenler 638
Fıkıh Bilgisi 639
Fıkıh Usûlü 640
Kelâm Bilgisi 640
Milel-ü Nihal Bilgisi 645
Ahlak 645
Siyer 646
Târih 646
Coğrafya 646
Başka ve Çeşitli Bilgiler 648
BİBLİYOGRAFYA **650**
İNDEX **677**
Husûsî Adlar 677
Din, Mezheb ve Tarîkat Adları 679
Soy - Boy ve Devlet Adları 683
İnsan Adları 687
Mekân Adları 728

YANLIŞ - DOĞRU CETVELİ

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
14	15	sümürgecilere	sömürgecilere
14	25	bulunmadığına	bulunmadığını
15	15	Tabrîb	Takrîb
16	5	gâster-	göster-
30	9	(Talaak	(Talaak)
30	20	olun	olun)
44	29	karşılığı	karşılığını,
49	25	aetirin	getirin
49	28	Cahs	Cahş
51	31	e	ve
69	20	söylersen	söylersem
71	3	Celâlenin	Celîlenin
34	34	htâr-ı	ihtâr-i
74	4	Âmie	Âmire
76	29	mepdana	meydana
93	24	Âişetü	Âişeti
94	6	ummadan	ummandan
96	18	el edettiren	elde ettiren
100	5	duyuruluyor	buyuruluyor
108	4	Hattâh	Hattâb
108	6	8bdullah	Abdullah
112	28	Kınamaktan	Kınanmaktan
113	30	Zemahyerî	Zamahşerî
114	11	una	ana
130	2	Şrh-	Şehr-
134	10	dövüldüklerini	dövündüklerini

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
134	24	K»fe	Kûfe
138	29	asılarak ve	asılarak ölen ve
140	11	vân'üs	vân'is
140	21	slâmî	İslâmî
142	18	İhvâu Ulûm'ûd	İhyâu Ulûm'id
160	10	okuyanlar	oklayanlar
167	15	kurlulan	kurulan
171	9	müteşeyy'	müteşeyyi'
171	23	Vârdât	Vâridât
176	11	tercâh	tercîh
178	17	rört	dört
180	14	(1625î	(1625)
191	22	Tahrîkat-i	Tarîkat-i
198	35	Mu'teziler	Mu'tezile
201	4	takrîrlerin	takrîrlerine
215	13	emir	emri
218	31	yapıldığı	yapıldığını
224	12	söyleyenler	söyler diyenler
225	3	mam	İmam
225	19	Eşeriyye	Aşeriyye
228	32	öerîmnii	kerîmini
229	22	Usûl-Dinde	Usûl-i Dinde
231	5	gaybubeti	gaybeti
231	19	bakıydır	bâkıydır
231	35	gizi	gibi
232	5	gerçeüten	gerçekten
234	1	II	III
234	19	müstğânî	müstağnî
235	30	Müdiktir	Müdriktir
236	20	sıftları	sıfatları
237	5	Cemîlî	Cemâlî
237	12	Tebârke	Tebâreke
237	23	4î	4)
238	9	Tevhîd	Tevhîd-i
238	14	tescîme	tecsîme

Sahîfe	Satır	Yanlış	Doğru
239	34	dadîsi	hadîsi
244	3-4	[2. satırdan sonra	4. satır, ondan sonra 3. satır girecek.]
248	10	iğn	iğne
248	10	gçmesinden	geçmesinden
250	19	biglisiyle	bilgisiyle
255	1	meötir.	mektir.
259	1	III	IV
269	16	olay	alay
269	18	Celîlede	Celîlde
272	1	IV	V
276	7	ayrı	arı
280	25	ueygamberdir	peygamberdir
282	8	ySaygıyr	Sagıyr
289	10	rada	arada
295	33	icâbeder.	icâb eder).
297	32	«D ek :	«De ki :
298	26	cnilerden	cinlerden
302	1	V	VI
319	6	17000	175
325	5	nîmtlendirdiği	nîmetlendirdiği
331	20	uzattın	uzattım
333	11	yanmete	yamete
336	18	Zamanşerî	Zamahşerî
336	29	Medne'de	Medîne'de
337	1	Mıs'ub	Mıs'ab
343	3	Rubâ'da	Kubâ'da
349	21	Gor-	sor-
357	9	mevcuttur.	mevcuttur).
360	2	ehrâ'yı	Zehrâ'yı
367	12	paları	caları
367	12	Mefrad	Mufred
367	13	Sönen	Sünen
381	2	Abdullâh'us-	Abdullâh'ur-
384	6	sormuşladı	sormuşlardı

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
384	22	oturan	oturun
386	6	sürdürürler	söndürürler
393	11	buyurmuşlardı	buyurmamışlardı
394	1	kendilerinin de	**[Bu söz fazla]**
397	21	yıktıklarını	yaktıklarını
398	5	Cümâdelûsının	Cumâdelûlâsının
406	2	Asfan	Asvan
428	1	Şeşşâ'	Veşşâ'
428	27	(A.Mî	(A.M)
433	13	Tablig	Taglib
434	19	Hazma-i	Hamza-i
434	27	Mansûr'un	Mansûr'u
435	5	Salavâtullâkı	Salavâtullâhi
437	28	derekn	derken
445	27	**[Bu satır fazladır.]**	
454	7	mâm	Imâm
457	34	Mdî-	Medî-
464	2	aFrs	Fars
465	7	M.) «Müşrik	M.) bildirince İmâm (A.M) «Müşrik
465	19	-amd	-ahd
467	4	tüt - Tâbiyyîn	tüt - Tâlibiyyîn»
471	10	Fıkıh'ur -	Fıkh'ur-
486	3	(Takıyh	(Tenkıyh
486	10	söylemiştir	söylenmiştir
489	29	sayalı	saygılı
491	17	«nsanla	«İnsanlar
492	2	Şiydimse	Şimdiyse
494	8	ret	met
501	7	yirmiyeşinde	yirmibeşinde
513	22	(A.Mî	(A.M)
515	19	söyleyinc	söyleyince
522	27	Madisiyy-i	Makdisiyy-i
525	25	Kenânî	Kettânî
526	26	ye'il -	y'il-

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
527	10	yaşlıştaki	yazılıştaki
527	26	gerçekten	gereken
538	5	babalı	babaları
532	33	mâli	meâli
534	5	mâlini	meâlini
536	9	sözyle	sözüyle
537	10	şiddetel	şiddetle
538	13	yerelri	yerleri
540	26	güneyinde	kuzeyinde
545	24	»Kaadiyâniliö»	«Kaadiyânîlik»
546	4	dadîs-i	hadîs-i
548	1	VI	VII
548	11	geeçr	geçer
549	11	yelmiş	yetmiş
556	1	VII	VIII
560	13	mübuttur	mâbuttur
561	1	VIII	IX
566	1	korkan kişiyi	kalkan, kişiyi nasıl
568	16	denmesini	denmemesini
573	1	IX	X
610	22	«Sünün»	«Sünen»
614	15	biş reye	bir yere
617	30	Mu'ayla	Müt'ayla
624	1	X	XI
626	22	hususKta	hususta
632	20	«Allâmım»	«Allâhım»

Babası, rahmetli Ahmed Midhat Efendi'nin maiyetinde yetişen ve muhbirlerin en kıdemlisi olduğundan, zamanında «Şeyh'ul-Muhâbirin» diye anılan Ahmed Agâh Efendi, Gence'nin Gölbulag kayında doğmuş, Rus savaşında Bursa'ya, oradan da İstanbul'a göçmüş olan, sonra, Rusçuk'a Eytam Müdürü atanan İzzet Mustafa'nın oğludur. Annesi Âilye Şöhret Hanım, Kafkasya'lıdır. Gölpınarlı, ikinci Rus savaşında Rusçuk'tan İstanbul'a göçen, İstanbul'da evlenen Ahmed Agâh'ın sulbünden, hicri 1317 yılı Ramazan ayının onuncu gecesi doğmuştur. İlk tahsilini, Bâbıâli yokuşunda, şimdi, Basma eserleri Derleme Müdürlüğü olan Tahsin Efendi İlkokulu'nda, orta tahsilini, hususi «Menba'ul-İrfan» mektebinde bitirmiş. Gelenbevi İdâdisine devam etmiş, babasının, hicri 1333'te vefatı üzerine tahsilini bırakmak zorunda kalmıştır. Bir müddet, «Menba'ul-İrfan»ının orta kısmında Türkçe ve Tahrir muallimliğinde bulunan Gölpınarlı, Milli Mücadelede Anadolu'ya gitmiş, Çorum'a bağlı Alaca'da «Kenz'ül-İrfan» ilkokulunda başmuavin, sonra başmuallim olmuş, İstanbul'a dönünce Muallim Mektebi'nin son sınıfına girmiş, Muallim Mektebini bitirdikten sonra Kanlıca, sonra Pertevniyal İlkokullarında muallimlik ederken, bir yandan da İstanbul Üniversitesi Edebiyat bölümünü bitirmiş, sonra Konya, Kayseri, Kastamonu ve Balıkesir liselerinde Edebiyat öğretmenliği hizmetini ifâ etmiştir. Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'ne Türk Edebiyat Tarihi ve Metinler Şerhi derslerini okutmak üzere imtihanla atanan Gölpınarlı, üç yıl bu hizmeti ifâ etmiş, rahatsızlığı yüzünden İstanbul Üniversitesi'ne nakledilmiş, orda da İslâm - Türk Tasavvuf Tarihi ve Edebiyatı dersini tedris etmiş, 1949'da, emekliye ayrılmıştır. Soyadı kanunu çıkınca «Gölbulaglı» sözü, İstanbul lehçesine garip geleceği düşüncesiyle «Gölpınarlı» soyadını alan Abdülbâkiy, Fâtih Cămii derslerine de devam etmiş, Tikveşli Yûsuf Efendi'den faydalanmıştır. «Afdal'ül-Mütahhirin» diye andığı İsmail Sâib, Ferid Kam, Ahmed Naim, Bahâriye Mevlevi-hânesi Şeyhi Huseyn Fahrüddin, Hoy'lu Hacı Şeyh Ali merhumları, en fazla faydalandığı üstadlarındandır Gölpınarlı'nın, «Kur'ân-ı Kerim ve Meâli, Nehc'ül-Belâga terceme ve Şerhi», Üniversite mezûniyet tezi olan «Melamilik ve Melâmiler», «Mesnevi Tercemesi ve Şerhi» gibi eserleri, «Mevlâna Celâleddin, Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik, Mevlevi Âdâb ve Erkânı gibi değerli incelemeleri, Mevlânâ'dan çevirileri, «Ca'feri Mezhebi ve Esasları Ca'feriler kimlerdir, Şia İnançları...» gibi tercemeleri, Vakit, Yeniton ve Milliyet gazetelerinde tefrikaları ve makaleleri yayınlanmıştır. Yayınlanan eserleri yüzü geçen Gölpınarlı, bu eserinde, İslâm mezheblerinin müşterek esaslarını, bilhassa Şiiliğin, Türkiye'mizdeki seyrini belirtmektedir.